

CONFERENCE BOOK

ICSAS
5. ULUSLARARASI
SOSYAL VE BEŞERİ
BİLİMLER KONGRESİ

15 - 17 Ağustos 2025
İzmir

YÜZYÜZE ve ONLINE

Önemli Tarihler
Son Başvuru : 10 Ağustos 2025
Kitap Yayın Tarihi : 20 Eylül 2025

ICSAS ACADEMY
www.icsasconferences.org

ISBN: 978-625-5694-07-2

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES

August 15 - 17, 2025 - IZMIR

Edited By

Dr. Amaneh Manafidizaji

ORGANIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

TURKEY – Pakistan - Senegal – Egypt – Thailand- Taiwan- Ghana- Kazakhstan- China - Saudi Arabia - Czech Republic – Japan - Ethiopia- Kenya – Nigeria – Indonesia – Kuwait – Philippines- Tajikistan- India – Azerbaijan- Bangladesh – Russia – Greece- Turkmenistan – Oman - Malaysia -Iran-

PRESENTATION

Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION

**More than 50 % of paper are presented by participants from maintained countries.
76 papers from Turkey and 105 paper from other countries.**

**Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"**

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Hülya Çiçek
Prof. Dr. Hajar Huseynova
Prof. Dr. Dwi Sulisworo
Prof. Zain Musa
Prof. Dr. Sameer Jain
Prof. Yakup Babayev
Prof. Dr. Suyatno
Prof. Dr. Hasan Akan
Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi
Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli
Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın
Assoc. Prof. Dody Hartanto
Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn
Assoc. Prof. Nazile Abdullazade
Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş
Assoc. Prof. Dr. Yegana Qəhrəmanova
Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık
Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz
Assoc. Prof. Dr. Sevrə Fırıncioğulları
Assist. Prof. İhwan Ghazali
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərifxan oğlu
Assist. Prof. Dr. Mahrukhı Dovlatzade
Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan
Assist. Prof. Dr. Songül ATAĞ
Lecturer Mehmet Nuri Ödük
Dr. Fatih İ. Kurşunmaden
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Dr. Dadash Mehravari
Dr. Gültekin Gürçay
Dr. Aynurə Əliyeva
Dr. Amaneh Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Conference–2025 ©

Issued: 20.09.2025

ISBN: 978-625-5694-07-2

Scientific & Review Committee

- Prof. Dr. Hülya Çiçek – Türkiye
Prof. Dr. Emine Koca – Türkiye
Prof. Dr. Fatma Koç – Türkiye
Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye
Prof. Dr. Ali Bilgili - Türkiye
Prof. Dr. Naile Bilgili - Türkiye
Prof. Dr. Başak Hanedan – Türkiye
Prof. Dr. Aysel Güven - Türkiye
Prof. Dr. Bülent Kurtişoğlu – Türkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia
Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina
Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia
Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan
Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India
Prof. Dr. İzzet Gümüş – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Bayram – Türkiye
Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Türkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan
Prof. Dr. Suyatno – Indonesia
Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia
Prof. Dr. Sameer Jain – India
Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran
Prof. Dr. Hasan Akan – Türkiye
Prof. Dr. Ika Maryani - Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sevrâ Fırıncıoğulları - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Özbekistan
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – İran
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaristan
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azərbaycan
Assoc. Prof. Ali Vandshoari - İran
Assist. Prof. Dr. Göksel Ulay – Türkiye
Assist. Prof. K. R. Padma – India
Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia
Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania
Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – İran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Özbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam
Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye
Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunaliyeva - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Mahrux Dovlatzade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines
Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam
Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Türkiye
Dr. Mehmet Nuri Ödük – Türkiye
Dr. Ayşe Baran - Türkiye
Dr. Dadash Mehravari – Iran
Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Dr. Sonali Malhotra – India
Dr. Amaneh Manafidizaji - Iran

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Tıp Fakültesi

Sayı :E-98102723-903.07-475454
Konu :Görevlendirme Talebi

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : 27.03.2024 tarihli ve E--903.07-474236 sayılı yazı

Fakültemiz Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı'nda görevli öğretim üyesi Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK'in Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince, Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz ve yevmiyesiz olarak görevlendirilme talebi ile ilgili dilekçesi ekte gönderilmiştir

Adı geçen öğretim üyesinin Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz, yevmiyesiz olarak görevlendirilmesinde Dekanlığımızca bir sakınca bulunmamaktadır.

Onaylarınıza arz ederim

Prof.Dr. Şevki Hakan EREN
Dekan

OLUR

Prof.Dr. Arif ÖZAYDIN
Rektör

Ek:İlgi Dilekçe (1 Adet)

Dağıtım:

Gereği:

Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı Başkanlığı

Bilgi:

Sayın Prof.Dr. Hülya ÇİÇEK

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : *BSFN3RR3CF* Pin Kodu : 27962

Belge Takip Adresi : <https://turkiye.gov.tr/gaziantep-universitesi-ebys>

Adres : Gaziantep Üniversitesi Kampus Alanı, Tıp Fakültesi Dekanlığı, Şehitkamil - 27310 -

GAZİANTEP

Telefon : 0 (342) 360 60 60 Faks:0 (342) 360 16 17

e-Posta : tipfaksek@gmail.com Web : www.gantep.edu.tr/~tipdekanlik/bilgipaketi

Kep Adresi : gauntipdek@hs01.kep.tr

Bilgi için : Hüseyin Temel

Unvanı : Bilgisayar İşletmeni V.

Sayı : 903.07/
Konu : Görevlendirme

TIP FAKÜLTESİ DEKANLIĞINA

Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince, Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz ve gündeliksiz olarak Rektörlük makamının oluru ile görevlendirilmem hususunda gereğini bilgilerinize arz ederim.

Prof.Dr. Hülya Çiçek
Öğretim Üyesi

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND
SOCIAL SCIENCES
ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ICSAS 4TH INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
August 15 - 17, 2025
IZMIR

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1>

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderatör olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr. Servet SAY	1	KURUMLARIN TEMEL BİR GÖREVİ OLARAK SORUMLU İLETİŞİM: FARKLI SEKTÖRLERDEKİ KURUMLARIN BAKIŞ AÇISI ÜZERİNE BİR İNCELEME	Prof. Dr., Burcu ÖKSÜZ Doktora Öğrencisi, Malike ORMANCI
		2	TÜRKİYE'DE HALKLA İLİŞKİLER ALANINDA DOKTORA EĞİTİMİ: GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA	Doktora Öğrencisi, Malike ORMANCI Prof. Dr., Burcu ÖKSÜZ
		3	TERSİNE BEYİN GÖÇÜ: İNSAN KAYNAKLARINDA YENİ DÖNÜŞ STRATEJİLERİ	EBRU YENİ
		4	PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİNE TEORİK BİR YAKLAŞIM	Musa Can ÇİL Doç. Dr. Kazım KILINÇ
		5	EVALUATION OF SERVICE QUALITY: AN APPLICATION IN THE HEALTHCARE SECTOR	Arş. Gör. Çağrı Selman İĞDE Canan DOĞAN Merve HAVAN Doç. Dr. Elif KOCAGÖZ
		6	TEK DÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ HESAP PLANI İLE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARINA UYGUN HESAP PLANI ARASINDAKİ FARKLAR	Öğr.Gör.Dr. Ahmet Alataş
		7	EVALUATION OF THE PHENOMENON OF QUIET QUITTING FROM THE PERSPECTIVE OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOR	Dr. Öğr. Üyesi Fatih İbrahim KURŞUNMADEN
		8	REVENUE RECOGNITION PRACTICES IN THE TOURISM SECTOR UNDER TFRS 15	Doç. Dr. Servet SAY

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 İZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Lecturer Dr. KENAN KILIÇ	1	ELEKTROENSEFALOGRAFİ (EEG) SİNYALLERİ KULLANILARAK DUYGU ANALİZİ YAPILMASI	HALEF BUDANUR
		2	ARAÇ ROTALAMA PROBLEMİ İÇİN HİBRİT YEREL ARAMA VE MEMETİK ALGORİTMA YAKLAŞIMLARININ PERFORMANS ANALİZİ	Yazılım Mühendisi, Alperen TOKGÖZ
		3	MAKİNE ÖĞRENMESİ TABANLI GERÇEK ZAMANLI ORMAN YANGINI HİBRİT RİSK TAHMİN SİSTEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	Yazılım Mühendisi, Alperen TOKGÖZ Yazılım Mühendisi, Mustafa ÇEKİNGEN
		4	CLASSIFICATION OF SPECTROGRAMS OBTAINED FROM SELECTED PHONOCARDIOGRAM FRAMES USING ARTIFICIAL BEE COLONY OPTIMIZATION ALGORITHM WITH CNN	Dr. Öğr. Üyesi, ALİ FATİH GÜNDÜZ Prof. Dr. MUHAMMED FATİH TALU
		5	Classification and Comparative Analysis of YouTube COVID-19 Vaccine Comments Written in Different Languages Using Machine Learning and Transformer Models	Dr. Öğr. Üyesi, ALİ FATİH GÜNDÜZ
		6	ANALYZING SALES QUANTITY IN THE IKEA INDONESIA CHAIR PRODUCT DATASET WITH ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS	Lecturer Dr. KENAN KILIÇ

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 İZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Doç. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN	1	ADÖLESAN SAĞLIĞINI GELİŞTİRMEYE YÖNELİK HEMŞİRELİK BAKIM YAKLAŞIMLARI	Araş.Gör. Büşra KÜTÜK Prof. Dr. Aynur AYTEKİN ÖZDEMİR
		2	ÇOCUKLARDA SHOTBLOCKER UYGULAMASININ AĞRI ÜZERİNE ETKİSİ: BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ ÇALIŞMASI	Araş.Gör. Büşra KÜTÜK Prof. Dr. Aynur AYTEKİN ÖZDEMİR
		3	YAPAY ZEKA DESTEKLİ SİSTEMLER İLE İLAÇ-İLAÇ ETKİLEŞİMLERİNİN ÖNLENMESİ	Doktor Öğretim Üyesi, TUĞÇE USKUR
		4	DOKU PERFÜZYONU ÜZERİNDEKİ POTANSİYEL ETKİLERİ OLAN HİSTİDİN-AKT1 VE TAURİN-HIF-1A ETKİLEŞİMLERİNİN İN SİLİCO HESAPLAMALI İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi, REŞAT DİKME
		5	EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF POSITIVE SAFETY CULTURE AND AWARENESS IN PREVENTING WORK ACCIDENTS	Assoc. Prof. BAHRİ GÜR
		6	IN SILICO COVALENT BINDING ANALYSIS OF 4-BENZYL-4-PENTYLMORPHOLIN-4-IUM CHLORIDE ON NF-κB P65 (RELA): EVALUATION OF APOPTOSIS POTENTIAL IN PANCREATIC CANCER	Assoc. Prof. BAHRİ GÜR
		7	ALGLERİN İLAÇ YAPIMINDA KULLANIMI: BİYOLOJİK POTANSİYEL VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ	Doç. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN
		8	ALGLER VE SU KALİTESİ: EKOLOJİK GÖSTERGELER VE YÖNETİM AÇISINDAN ÖNEMİ	Doç. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 İZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Abdullah DURAKOĞLU	1	KURTUBALI RÜŞD'ÜN EVRENİN EZELİLİĞİNE İLİŞKİN DÜŞÜNCESİ ve DAYANAK OLARAK ÖNE SÜRDÜĞÜ FELSEFİ DELİLLERİN İNCELENMESİ	Prof. Dr. Abdullah DURAKOĞLU
		2	DOSTOYEVSKİ'NİN 'TUHAF BİR ADAMIN RÜYASI' ÖYKÜSÜNÜN FELSEFİ ANALİZİ	Prof. Dr. Abdullah DURAKOĞLU
		3	TURGUT UYAR'IN "HAZIRLANDIN DİYELİM" ŞİİRİNDE MODERN BİREYİN SÖYLEMSEL YALNIZLIĞINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ	Arş. Gör. UTKU MERT YILDIZ Prof. Dr. OĞUZHAN SEVİM
		4	"AHŞAP ÇÜRÜR" METNİNDE BİLİNÇALTININ İZLERİ: PSİKANALİTİK EDEBİYAT KURAMIYLA BİR OKUMA	Arş. Gör. UTKU MERT YILDIZ Prof. Dr. OĞUZHAN SEVİM
		5	CEVÂHİRÜ'L-İKYÂN FÎ ŞERH-İ UMDETÜ'L-İRFÂN FÎ VASFİ HURÛFİ'L-KUR'ÂN'IN BİR NÜSHASINDA BİR İMLÂ ÖZELLİĞİ: ELİF ÜZERİNDE HEMZE (İ)	Doktora Öğrencisi, Ali Haydar KARADAMLA
		6	IDENTITY, CULTURE AND NATIONAL MEMORY IN THE POEMS OF AZERBAIJAN'S "GLORIOUS FOLK POET" ZELIMKHAN YAKUP	KÜRŞAT YAZICI Assoc. Prof. Dr. SİDDİK BAKIR
		7	"TWO POWERFUL EXAMPLES OF TRADITION TO MODERN SENSITIVITY IN THE IRANIAN FIELD: THE DIDACTIC/LYRICAL LITERARY JOURNEY OF PARVIN ITISAMI AND SHAHRIAR"	KÜRŞAT YAZICI Assoc. Prof. Dr. SİDDİK BAKIR
		8	EXAMINATION OF SUFI THOUGHT AND PHILOSOPHICAL VIEWS BASED ON ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HILMI'S NOVEL NAMED A'MÂK-I HAYAL	Doç. Dr., Ferdi SELİM
		9	REACTIONS TOWARDS FEMINISM IN THE LATE PERIODS OF THE OTTOMAN EMPIRE: THE EXAMPLE OF ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HILMI	Doç. Dr., Ferdi SELİM

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assis. Prof. Dr. Emma Davis	1	REDEFINING GOVERNANCE: COMBATING LEADERSHIP FAILURE AND SYSTEMIC CORRUPTION IN POST-INDEPENDENCE NIGERIA	Ahmed Boubacar Diallo, Fatoumata Aminata Diop, Ibrahim Musa Sani
		2	THE CRISIS OF DEMOCRACY IN PAKISTAN: AN ANALYTICAL STUDY THROUGH ISLAMIC AND WESTERN PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES	Ahmed Rashid Dr. Fatima Noor Hassan Khalil
		3	TRANSFORMATION AND CHALLENGES IN NATIONAL LAND USE PLANNING SYSTEMS: A COMPARATIVE PERSPECTIVE	Aisha Mahmoud Hassan Leila Fatima Khan Assis. Prof. Dr. Mohammad Reza Darvishi
		4	THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CIRCUMVENTION LEGISLATIONS IN THE THAI COPYRIGHT SYSTEM	Somchai Srisai, Lec. Naree Panya, Ananya Nontawat, Dr. Kittisak Jitpaisarn
		5	THE SUCCESS AND CHALLENGES OF EMBEDDING EVIDENCE-BASED RESEARCH METHODS IN POLICING INTERVENTIONS	Dr. Sarah Williams, Assis. Prof. Dr. Emma Davis
		6	TAIWAN'S POLITICAL LANDSCAPE: THE RISE AND FALL OF HAN KUO-YU IN KAOHSIUNG	Emily Williams, Robert Johnson
		7	INTELLECTUAL PROPERTY CHALLENGES IN SPACE EXPLORATION: FOCUS ON EUROPEAN SPACE AGENCY REGULATIONS	Maria Linda Ana Ungureanu Thomas Nikolaus Wagner Isabelle Veronique Dupont Robert Heinrich Schmidt

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Dr. Bayarmaa Tsogtbaatar	1	EVALUATION OF THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC EXAMINATION CHIEF EXAMINERS' REPORTS IN MATHEMATICS CURRICULUM CONTENT	Olamide Oginni Adeola Johnson Chijioke Okafor
		2	IMPLEMENTATION MECHANISMS OF CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT FOR EDUCATORS IN KAZAKHSTAN: A STUDY BASED ON THE "TEACHER" PROFESSIONAL STANDARD	Yelena Agranovich, Larissa Ageyeva, Violetta Tyan, Aigul Syzdykbayeva
		3	SKILL MISMATCH BETWEEN HEAVY EQUIPMENT REPAIRER STUDENTS AND EMPLOYERS' REQUIREMENTS	Lec. Bolormaa Dalanbayar, Dr. Batsaikhan Ulaankhuu, Dr. Bayarmaa Tsogtbaatar
		4	ASSESSING CHILDREN'S PROBABILISTIC AND CREATIVE THINKING IN A NON-FORMAL LEARNING CONTEXT	Maria Oliveira, João Santos, Carla Almeida, Pedro Costa
		5	APPLICATION OF CAUSAL INFERENCE AND DISCOVERY IN CURRICULUM EVALUATION AND CONTINUOUS IMPROVEMENT	Lunliang Zhong, Bin Duan
		6	ATTITUDE OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE	Roberto Merlo, Dr. Maria González, Zoila Rivero, Dr. Laura González
		7	ENHANCING ONLINE EDUCATION IN ARABIC LANGUAGE TEACHING: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND STRATEGIES	Salah Algabli, Mohammad Alharbi, Ahmed Al-Mansoori, Khalid Al-Jabri
		8	FUTURE PERSPECTIVES IN ARCHITECTURAL EDUCATION IN PORTUGAL: REVOLUTIONIZING THE TEACHING APPROACH FOR NEW GENERATIONS	Patricia Diogo, João Pereira, Maria Silva, Pedro Costa
		9		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Dr. David Stewart	1	THE ASSOCIATION BETWEEN ADHD MEDICATION, CANNABIS, NICOTINE USE, MENTAL DISTRESS, AND OTHER PSYCHOACTIVE SUBSTANCES	Nicole Scott, Emily Dwyer, Cara Patrissy, Samantha Bonventre, Lina Begdache
		2	THE IMPACT OF LIFE MEANING ON ACADEMIC PERFORMANCE AMONG JAPANESE COLLEGE STUDENTS	Jihyun Park, Naoko Tanaka, Dr. Satoshi Yamada, Haruki Ishida
		3	IMPROVING DECISION SUPPORT FOR ORGAN TRANSPLANT	Iec. Ian McCulloh, Adam Placona, Dr. David Stewart,
		4	EFFECTS OF GRATITUDE PRACTICE ON RELATIONSHIP SATISFACTION AND THE ROLE OF PERCEIVED SUPERIORITY	Dr. Anomi Bearden, Brooke Goodyear, Dr. Alicia Khan
		5	LOVE AND MONEY: SOCIETAL ATTITUDES TOWARD INCOME DISPARITIES IN AGE-GAP RELATIONSHIPS	Assoc. Prof. Dr. Victoria S. Scarratt, Alexander B. Hopkins, Dr. Emily M. Thomas, Samuel J. Richardson
		6	MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS FOR ENHANCING SELF-ESTEEM AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: EXAMINING THE INFLUENCE OF CONTINGENT SELF-ESTEEM	Sergio Luna, Dr. Raquel Rodríguez-Carvajal

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Lukáš Svoboda	1	ISLAMIC CIVILIZATION IN WEST AFRICA: THE ROLE OF THE SOKOTO CALIPHATE IN SCIENCE AND TECHNOLOGY DEVELOPMENT	Mohammad Buba, Ibrahim Aliyu
		2	TEACHERS' PERCEPTIONS OF THE IMPACT OF TOBEPHOBIA ON JOB SATISFACTION AND EMOTIONS	Kwame Mensah, Akosua Yeboah
		3	KNOWLEDGE MANAGEMENT FOR SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	Julian Vargas, Maria Gomez
		4	META-TEACHING SKILLS AND IMPROVEMENTS IN CLASSROOM TEACHING QUALITY	Zainab Haji, Faiza Amin
		5	THE ROLE OF STUDENT COUNSELORS IN PROMOTING WELL-BEING AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE MIDDLE EAST	Hassan Al-Farhan
		6	THE EFFECTIVENESS OF DRAMA-BASED LEARNING IN FOSTERING CREATIVITY IN PRESCHOOL EDUCATION	Michaela Nováková
		7	PARENTS' PERSPECTIVES ON THE FUTURE OF EDUCATION: A STUDY FROM CENTRAL EUROPE	Lukáš Svoboda

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Assoc. Prof. Dr. John Patrick Alvarado	1	DEVELOPMENT AND ACCEPTANCE OF A MODULE FOR IMPROVING READING AND WRITING SKILLS IN BAYBAYIN: A TRADITIONAL PHILIPPINE WRITING SYSTEM	Maria Venus Solares, Assoc. Prof. Dr. John Patrick Alvarado
		2	ACTIVE LEARNING STRATEGIES IN INFORMATION SYSTEMS MANAGEMENT: STUDENT PERCEPTIONS AND OUTCOMES	Francisco Castro Lopes, Sofia Fernandes
		3	THE IMPACT OF EMOTIONS ON STUDENTS' LEARNING AND ACADEMIC PERFORMANCE	Shakirat Abimbola Adesola, Shuaib Akintunde Asifat
		4	STREET ART AS A TOOL FOR PROMOTING REFLECTIVE THINKING IN EDUCATION: EXAMPLES OF CREATIVE EDUCATIONAL APPROACHES	Georgia H. Mega, Kleomenis Kostopoulos, Rustam Obic
		5	INTERDISCIPLINARITY IN PEDAGOGICAL PRACTICES: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN THE CLASSROOM	C. Oliveira, M. Silva, L. Ferreira, R. Pinto
		6	PROMOTING CREATIVE AND CRITICAL THINKING IN MATHEMATICS THROUGH ORIGAMI	Shirinbekova Nigina, Alimova Shamsiya

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Dr. Carlos Rodriguez,	1	MOTIVATION TYPES FOR LEARNING ENGLISH: A STUDY AT A RURAL UNIVERSITY IN QUINTANA ROO, MEXICO	Ayanbek Nurkadiylov, Altynai Akhmetova, Dr. Kamila Kassenova,
		2	THE IMPACT OF POOR TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS ON CHRONIC ABSENTEEISM IN SECONDARY SCHOOLS IN WEST JAVA, INDONESIA	Yenni Anggrayni, Dian Suryani, Rudi Hadi, Dr. Iwan Setiawan
		3	APPLICATION OF EXTREME-BASED TEACHING MODEL IN POST-SECONDARY ONLINE CLASSROOM SETTING: A FIELD EXPERIMENT	Johnathan Smith, Maria Johnson, Dr. Carlos Rodriguez, Lec. Anna Williams
		4	IMPACT OF NON-PARENTAL EARLY CHILDHOOD EDUCATION ON DIGITAL FRIENDSHIP TENDENCY	Sheel Chakraborty, Assis. Prof. Dr. Rajeev Verma, Aarti Kumar,
		5	STUDYING THE EFFICIENCY OF DIGITAL TECHNOLOGY IN ENHANCING ASSESSMENT METHODS IN HIGHER EDUCATION	Dr. Bashir Ferdousi Mohammad Rafiq Rahman Dr. Tariq Hossain Khan Shamsul Alam Choudhury
		6	IMPACT OF STUDENTS' PERCEPTION OF SUCCESS POSSIBILITY ON PERFORMANCE IN SUMMATIVE EXAMS	Rochelle Elva, Assoc. Prof. Dr. Mikayıl Tofiqov,
		7	DIGITAL CONTENT STRATEGY: COMPREHENSIVE EXAMINATION OF CRITICAL CONTENT ELEMENTS	Oksana Razina, Dr. Shakeel Ahmad, Jessie Qun Ren, Dr. Olufemi Isiaq
		8	THE ROLE OF QUALITY CULTURE IN THE SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF QUALITY ASSURANCE SYSTEMS IN HIGHER EDUCATION	Lec. Leonardo Mion, Sarah Johnson, Dr. Maria Garcia, Ahmed Al-Rashid
		9	SMART LEARNING ENVIRONMENT FOR MUSIC EDUCATION	Konstantinos Sofianos, Michael Stefanidakis

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Prof. Dr. AYSE DILEK ATASOY	1	SUSTAINABLE AGRICULTURE PRACTICES IN WASTE MANAGEMENT	Assoc. Prof. Dr. Gokhan Onder ERGUVEN Assist. Prof. Dr. Berna CAPAR
		2	TURKEY'S PROJECTED TARGETS UNDER THE FRAMEWORK OF THE CLIMATE LAW	Assist. Prof. Dr. Berna CAPAR Assoc. Prof. Dr. Gokhan Onder ERGUVEN
		3	REVERSE OSMOSIS REDUCTION OF MINERALS IN PURIFIED DRINKING WATER AND HEALTH EFFECTS	Prof. Dr. AYSE DILEK ATASOY Prof. Dr. AHMET FERİT ATASOY
		4	MİKRO HAVZA REHABİLİTASYON PROJELERİNDE ENTEGRE HAVZA YÖNETİMİ YAKLAŞIMININ ÖNEMİ	Doç. Dr. MEHMET ÖZCAN
		5	MINERALOGY OF THE ARIZLI MANGANESE DEPOSIT (AFYONKARAHISAR, TÜRKİYE)	Dr. Hatice Kara
		6	MINERALOGICAL CHARACTERISATION OF A LATE CRETACEOUS DIORITIC GABBRO FROM NW ELAZIG (EASTERN ANATOLIA): EVIDENCE OF HYDROTHERMAL ALTERATION BASED ON XRD ANALYSIS	Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali ERTÜRK

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof. Dr. GÖKÇEN YÖNTER	1	NEW APPROACHES ON APITHERAPY APPLICATIONS	Prof. Dr. Banu YÜCEL Dr. Ekin VAROL
		2	NECTAR COLLECTING BEHAVIOUR IN HONEY BEE COLONIES and ITS REFLECTIONS ON COLONY LIFE	Prof. Dr. Banu YÜCEL Dr. Ekin VAROL
		3	EFFECTS OF DIFFERENT MULCH MATERIALS ON DRAINAGE, RUNOFF AND SOIL LOSS UNDER RAIN SIMULATOR CONDITIONS	Dr. HOUNDONUGBO MARIUS HOUNDONUGBO Prof. Dr. GÖKÇEN YÖNTER
		4	THE EFFECT OF DEFOLIANT APPLICATION TIMES ON SOME Characteristics OF COTTON IN DIFFERENT COTTON (Gossypium hirsutum L.) VARIETIES	Ziraat Yüksek Mühendisi Yakup Denizdedalan Doç.Dr Hasan Haliloğlu
		5	TERMİK SANRAL KAYNAKLI KÜL İLE KARIŞTIRILMIŞ TOPRAKTA MISIRIN VE SEMİZOTUNUN FİTOREMİDASYON KAPASİTELERİNİN VE BAKIR ALIMIN KARŞILAŞTIRILMASI	ELMIRA RUSTAMOVA DİLEK YILDIZ AHMET DEMİRAC

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Öğr. Gör. Dr. TUĞBA GÜL DİKME	1	ATIK BİYOKÜTLELERLE MALAHİT YEŞİLİ GİDERİMİ: KARŞILAŞTIRMALI BİYOSORPSİYON ÇALIŞMASI	Dr. Öğr. Üyesi HAKAN YILDIZ Dr. Öğr. Üyesi ADEM NECİP Dr. Öğr. Üyesi ARSLAN YUSUF YÜKSEL
		2	PHYSIOLOGICAL RESPONSES OF BIOCHAR AS A PLANT BIOSTIMULANT IN WOAD (Isatis tinctoria L.) UNDER CHROMIUM TOXICITY	Master Student SEDA ŞAHİN Assoc. Prof. Dr. HÜLYA TORUN
		3	KIRMIZI DUT (MORUS NİGRA) POLİFENOLLERİNİN OBEZİTEYLE İLİŞKİLİ PROTEİNLERE BAĞLANMA POTANSİYELLERİNİN MOLEKÜLER DOKİNG İLE DEĞERLENDİRİLMESİ	Öğr. Gör. Dr. TUĞBA GÜL DİKME
		4		
		5	The Effect of Fruit and Vegetable Drying Methods on the Bioavailability of Antioxidant Compounds	MSc., Sinem TUNC Assoc. Prof. Dr., Elif Feyza TOPDAS

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Dr. Osman DOĞAN	1	CONFORMATIONAL AND QUANTUM CHEMICAL ANALYSIS OF THE ANTIHYPERTENSIVE DIPEPTIDE ILE-TYR	PhD student Sara Rahimzade Ass. Prof. Gulnara Akverdieva
		2	KOBALT BORÜR PARÇACIKLARI İLE SODYUM BOR HİDRÜRÜN DEHİDROJENASYONU	Şevval KARAÇUKA Doç. Dr., LEVENT SEMİZ
		3	SYNTHESIS OF ENVIRONMENTALLY FRIENDLY PHENOL-FREE RESIN FOR OFFSET PRINTING INK	BUKET İLKBAHAR ERDÖNMEZ Doç.Dr.CANAN URAZ
		4	EFFECTS OF NITROGEN PROTOXIDE (N ₂ O) APPLICATIONS ON VEGETATIVE DEVELOPMENT AND STOMA CHARACTERISTICS OF 41 B AND RAMSEY GRAPE ROOTSTOCKS	Dr. Osman DOĞAN
		5	PROVIDING THE MOST ECONOMICAL LOADER-TRUCK MATCH WITH OPTIMUM CYCLE TIME IN AN OPEN PIT MINE	Dr. Furkan Kerem KASA Doç. Dr. Taşkın Deniz YILDIZ

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Prof. Dr. Daniel Wilson	1	THE IMPACT OF SLEEP ON SELECTIVE ATTENTION IN ADOLESCENTS	Emily Harrison, Dr. Michael Collins, Sophia Adams, Prof. Dr. Daniel Wilson
		2	THE ADOLSCENT VAPING CRISIS IN URBAN INDIA	Arushi S. Goyal, Jo Aggarwal, Dr. Ravi Jasuja
		3	MODELING GENERALIZATION IN THE ACQUIRED EQUIVALENCE PARADIGM WITH THE SUCCESSOR REPRESENTATION	Assoc. Prof. Dr. Ahmed Al-Mahri, Layla Al-Mansoori, Dr. Fahad Al-Said, Nourah Al-Harthy
		4	HARNESSING THE POWER OF LOSS: THE DISCRIMINATORY DYNAMICS OF NON-EMANCIPATORY ORGANIZATIONAL IDENTITY	Dr. Alexandru Popescu, Maria Ionescu, Ms .Andrei Vasilescu, Elena Radu
		5	SUCCESS FACTORS IN PLAY-BASED INTERVENTION PROGRAMS FOR CHILDREN WITH DIVERSE ABILITIES: A COMPARATIVE STUDY	Assis. Prof. Dr. Shuaa A. Mutawally, Budor H. Saigh, Dr. Ebtehal A. Mutawally
		6	THE SOCIAL DYNAMICS OF PANDEMICS: A CLINICAL SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF PRECAUTIONS AND RISKS	Dr. Minh Tu Nguyen, Thi Lan Tran, Dr. Bao Anh Pham, Duc Hoang Le
		7	TEACHING STRATEGIES AND BIAS TOWARD IMMIGRANT AND DISABLED STUDENTS	M. Pellerone, S. G. Razza, L. Miano,

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Dr. Petra Gudelj,	1	STUDENTS' PERCEPTIONS OF SEEKING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE	Dr. Petra Gudelj, Eva Franić, Dr. Martina Kolega
		2	CHILD ABUSE: EMOTIONAL, PHYSICAL, NEGLECT, SEXUAL AND THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS: A CASE SCENARIO IN LAGOS STATE, NIGERIA	Ololade M. Aminu, Dr. Adebayo A. Olamide,
		3	THE QUALITY OF PRIMARY CAREGIVING RELATIONSHIPS BETWEEN ADOLESCENTS ORPHANED BY AIDS AND THEIR GRANDMOTHERS: INSIGHTS FROM STAKEHOLDER NARRATIVES	Assis. Prof. Dr. Mmapula Petunia Tsweleng
		4	SOCIO-DEMOGRAPHIC FACTORS AND POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER AMONG ADOLESCENTS EXPOSED TO DOMESTIC VIOLENCE IN KENYA	Josephine Muchiri, Dr. Agnes Qdero
		5	SOCIETAL INSIGHT INTO EMOTIONAL ABUSE: A RETROSPECTIVE STUDY IN A JAPANESE PRIMARY SCHOOL	Naoko Fujisaka, Dr. Tetsuya Tanaka, Haruto Yamamoto, Dr. Akiko Sato
		6	EXPLORING THE ROLE OF EROTIC TRANSFERENCE IN THE DURATION OF PSYCHOANALYTIC TREATMENT: A CASE STUDY	M. Javid, R. Hassan, J. DeSilva
		7	ENVIRONMENTAL PERCEPTIONS OF DEPRIVED CHILDREN LIVING IN URBAN SLUMS: A STUDY IN PUNE, INDIA	Hrishikesh Purandare, Ashwini Pethe
		8	ADDRESSING GLOBAL TRAUMA: SOMATIC INTERVENTIONS IN PTSD TREATMENT AND CLINICIAN BURNOUT PREVENTION	Dr. Elena Markov, Prof. Dr. Ivan Petrov,

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Carlos Gomez, Laura Perez	1	A THEORETICAL FRAMEWORK FOR CUSTOMER KNOWLEDGE MANAGEMENT IN EUROPEAN E-COMMERCE	Lars Johansson, Caroline Lindgren, Henrik Olsson
		2	DEVELOPING A COMPREHENSIVE E-MARKET FRAMEWORK USING INTELLIGENT AGENTS	Carlos Gomez, Laura Perez
		3	A NOVEL METHOD FOR SELECTING COMPLEX GOODS IN ONLINE MARKETS	Sofia Martins, Ricardo Costa, Marta Oliveira
		4	ANALYZING MIS DEGENERATION UNDER DYNAMIC CONDITIONS: A MATHEMATICAL APPROACH	Fatima Al-Mahdawi, Karim Al-Mansouri
		5	LEARNING MANAGEMENT LESSONS FROM CONTROL SYSTEMS: A THEORETICAL APPROACH	Jamal Zidan, Rania Al-Salem
		6	EXPLOITING SIP FOR ENHANCED MOBILITY IN MEDICAL COMMUNICATION SYSTEMS	Mansur Zayed, Fakhruddin Rashid, Jamil Al-Zahrani
		7	COGNITIVE REPRESENTATION OF VALUES IN ORGANIZATIONAL DECISION-MAKING	Kari Heikkinen, Dr. Markus Virtanen, Dr. Liisa Aalto
		8	EXPLORING THE USE OF SERIOUS GAMES IN SUPPORTING AUTISTIC CHILDREN'S DEVELOPMENT	Afiqah Rani, Nor Azura Zainuddin, Farhan Salleh
		9		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Assoc. Prof. Dr. Salima Hassas	1	DEMYSTIFYING THE PROBLEM-SOLVING PROCESS: UNVEILING THE NATURAL MECHANICS OF THE MIND	Dr. Amina Farkhonde
		2	AUTOMATING SCREEN-RECORDED VIDEO PRODUCTION: AN ALGORITHMIC APPROACH TO E-CONTENT CREATION	Dr. Darsareh Nikafrooz
		3	ONTOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SMART LEARNING ENVIRONMENTS IN MUSIC EDUCATION: A COMPREHENSIVE FRAMEWORK FOR KNOWLEDGE REPRESENTATION AND APPLICATION	Prof. Dr. Konstantinos Stefanidakis, Dr. Michail Sofianos
		4	TRANSFORMING CIVIL ENGINEERING LABORATORY EDUCATION WITH FLIPPED LEARNING: A COMPREHENSIVE APPROACH TO DEVELOPING ESSENTIAL CAPABILITIES	Hector García- Georgia García-Rodríguez, Gerardo -Shashi Kant
		5	AUTONOMOUS AGENT LEARNING THROUGH CONSTRUCTIVIST PRINCIPLES: A BOTTOM-UP SEQUENTIAL LEARNING APPROACH AND TOOL	Piña Barrios-, Salvador Arellano, Bocanegra García,
		6	EMPOWERING ASSEMBLY LINES WITH DEEP LEARNING: A PARADIGM SHIFT IN PRODUCT IDENTIFICATION	Assoc. Prof. Dr. Salima Hassas
		7	ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE, NIGERIA	Adelokun Gambo

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Assist. Prof. Dr. Sarah Thompson	1	REVOLUTIONIZING SMART MANUFACTURING THROUGH NEURAL NETWORKS: A DATA-DRIVEN APPROACH TO PROCESS AUTOMATION	Rajesh Nair
		2	ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF SOCIAL SCIENCES DEGREES IN LAGOS STATE TERTIARY INSTITUTIONS: A STUDY BY FIELD	Tunde Adebayo, Ngozi Umeh
		3	EXPLORING DIGITAL PEDAGOGY: STUDENTS' INTERACTIONS WITH MULTIMODAL EDUCATIONAL PLATFORMS	Assist. Prof. Dr. Sarah Thompson
		4	HIDDEN VOICES: A STATISTICAL INVESTIGATION INTO DEPRESSION LEVELS IN ADHD STUDENTS IN UNIVERSITIES	Lukas Meier, Eva Schneider
		5	CHARTING EDUCATIONAL POLICY PATHWAYS: INSIGHTS INTO CURRICULUM REFORMS IN ARGENTINE HIGHER EDUCATION	Camila Rodríguez, Assis. Prof. Dr. Mateo Herrera
		6	BUILDING PROFESSIONAL COMMUNITIES: LOWER SECONDARY TEACHERS' JOURNEYS INTO COLLABORATIVE PRACTICE	Eleni Papadopolou, Stavros Dimitriadis, Nikos Alexandris, Maria Tzortzi
		7	EXPLORING AI-ASSISTED STUDENT SUPPORT: THE ROLE OF CONVERSATIONAL AGENTS IN UNIVERSITY LEARNING ENVIRONMENTS	Andreas Christodoulou, Dr. Eleni Georgiadou

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Assoc. Prof. Samuel M. Obong	1	LEGAL LIMITS OF DIGITAL SURVEILLANCE IN DEMOCRATIC SOCIETIES	Dr. Markus Schneider
		2	INSTITUTIONAL CHALLENGES IN POST-CONFLICT JUSTICE SYSTEMS	Mirela Jovanović
		3	THE INTERSECTION OF RELIGIOUS LAW AND CONSTITUTIONAL PRINCIPLES	Assis. Prof. Dr. Fatemeh Alavi
		4	EDUCATIONAL INEQUALITY AND POLICY RESPONSES IN SUB-SAHARAN AFRICA	Assoc. Prof. Samuel M. Obong
		5	THE ROLE OF YOUTH IN POLITICAL TRANSITIONS: A CASE STUDY OF CIVIL UPRISINGS	Assoc. Prof. Rania El-Sayed Dr. Tarek Mahmoud
		6	LEGAL FRAMEWORK FOR CLIMATE MIGRATION IN SMALL ISLAND STATES	Ana Luisa Te'o
		7	EFFECTS OF JUDICIAL CENTRALIZATION ON LOCAL AUTONOMY: A COMPARATIVE STUDY	Assis. Prof. Dr. Nguyen Minh Trang
		8	THE AESTHETICS OF LANTERN CRAFTS IN NORTHERN FESTIVALS: A DESIGN APPROACH	Dr. Kittinan Wongphet
		9	TRADITIONAL MASKS AND THEIR CULTURAL SIGNIFICANCE IN SOUTHEAST ASIAN FESTIVALS	Pimchanok Surapinit

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 15 Ağustos / August 15, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	Assoc. Prof. Dr. Katarína Nováková	1	THE IMPACT OF MACROECONOMIC STABILITY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOW	Dr. Khalid Al-Salim
		2	EVALUATING WOMEN'S EMPOWERMENT THROUGH AGRICULTURAL COOPERATIVES IN RURAL BANGLADESH	Shamima Aktar
		3	THE DYNAMICS OF NON-STATE ACTORS IN POST-CONFLICT STATE-BUILDING: THE CASE OF LIBYA	Assist. Prof. Dr. Salma El-Gharyani
		4	STRATEGIC LEADERSHIP APPROACHES IN RESOLVING INTERPERSONAL CONFLICTS IN PUBLIC SECTOR ORGANIZATIONS	Yasmin El-Naggar, Dr. Huda Mostafa
		5	A CRITICAL REVIEW OF CORPORATE ACCOUNTING PRACTICES IN DETECTING FINANCIAL MALPRACTICES	Chinedu Okeke
		6	DETERMINANTS OF CUSTOMER SATISFACTION IN DIGITAL BANKING SERVICES IN NEPAL	Dr. Anusha Shrestha
		7	PERFORMANCE EVALUATION OF MILITARY PERSONNEL IN THE SLOVAK REPUBLIC BASED ON MODERN HR FRAMEWORKS	Assoc. Prof. Dr. Katarína Nováková
		8	CHALLENGES IN BUILDING A NATIONAL BRAND IN POST-SOVIET ECONOMIES	Lali Beridze
		9	MULTIDIMENSIONAL CUSTOMER PROFILING FOR INNOVATIVE SMARTPHONE DESIGN STRATEGIES	Dr. Omar Al-Mansoori, Leen Hasan

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Assoc. Prof. Dr. MEHMET KANIK	1	TÜRKİYE'DE ÇOCUK SAĞLIĞI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	Doç.Dr. Cumhur GÜNGÖR Doç.Dr. Hüseyin BATMAN
		2	TÜRKİYE'DE ÇOCUK YETİŞTİRMEDE İKİ DİLLİLİK	Doç.Dr. Hüseyin BATMAN Doç.Dr. Cumhur GÜNGÖR
		3	ELT STUDENTS' PERCEPTIONS OF LEARNING PRAGMATICS	Assoc. Prof. Dr. MEHMET KANIK
		4	TAŞIMALI EĞİTİM SİSTEMİNİN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARISINA ETKİLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	Enes TÜRKMENOĞLU Prof. Dr. Ahmet ÜSTÜN
		5	Providing Teaching Materials from Recycled Products	Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN
		6	Goals and Importance of Green Transformation	Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN
		7	ORTAOKUL DÜZEYİ İÇİN MANTIKSAL DÜŞÜNME ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME	Doç. Dr. DİLEK BAŞERER YILDIRIM Doç. Dr. ZEYNEP BAŞERER BERBER
		8	THE EFFECT OF THE TEACHING OF HUMAN AND ENVIRONMENT UNIT WITH PLACE-BASED EDUCATION APPROACH ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS SCIENCE COURSE	Uzman Öğretmen, Cahide SERDAROĞLU Prof. Dr. Munise Handan GÜNEŞ

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof. Dedar. Ahmet ŞAHİNÖZ	1	CONSTITUTIONAL COURT PRACTICES IN POLITICAL PARTIES CLOSURE CASES	Bilim Uzmanı, MEHMET YILDIZ Prof. Dr. ERHAN GÜMÜŞ Prof. Dr. AHMET TUNÇ
		2	LEGAL NATURE OF CAPITAL SUPPLEMENTATION COMMITMENTS GIVEN WITHOUT THE UNANIMOUS VOTE OF THE GENERAL ASSEMBLY	Öğr. Gör. Dr. GÜLŞAH İSLAMOĞLU
		3	AN EVALUATION ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORTED RISK ASSESSMENT SYSTEMS IN BOARDS OF DIRECTORS	Öğr. Gör. Dr. GÜLŞAH İSLAMOĞLU
		4	MUNICIPALITIES' USE OF SOCIAL MEDIA IN THE CONTEXT OF PUBLIC RELATIONS MODELS	Dr., NURGÜL SOYDAŞ
		5	KÜRESELLEŞMENİN GELECEĞİ VE DEGLOBALİZASYON	Yüksek Lisans Öğrencisi Morvarid Tahertan Dr. Öğr. Üyesi Hilal Kuvvetli Yavaş
		6	THE "PERCEPTION OF TURKS" IN EUROPEAN PUBLIC OPINION	Prof. Dr. Ahmet ŞAHİNÖZ
		7		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr, MEHTAP ÖZENEN KAVLAK	1	MATEMATİK ALAN BECERİSİ TESTİNDEN KESTİRİLEN ÖĞRENCİ YETENEKLERİNİN ÇOK BOYUTLU MADDE TEPKİ KURAMI (ÇBMTK) VE BİLİŞSEL TANI MODELLERİ (BTM) ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	Uzman, Yasemin Yardım Prof. Dr. Tahsin Oğuz BAŞOKÇU
		2	BİLİŞSEL TANI MODELLERİ KAPSAMINDA ÇOKLU Q MATRİS DOĞRULAMA ÇALIŞMASI	Uzman, Simge CEYLAN Prof. Dr. Tahsin Oğuz BAŞOKÇU
		3	ÜST DÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİNİN ÖLÇÜMÜNDE DİKOTOMİK VE KİSMİ PUANLAMANIN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLER VE YETENEK KESTİRİMİNE ETKİSİ: KTK VE MTK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	Uzman, Simge CEYLAN Uzman, Yasemin YARDIM Prof. Dr. Tahsin Oğuz BAŞOKÇU
		4	TÜRK HALK MÜZİĞİ ESERLERİNİN PİYANO EĞİTİMİNİN FARKLI BASAMAKLARINA GÖRE DÜZENLENMESİ VE EĞİTSEL KULLANILABİLİRLİĞİ	Dr. Öğretim Üyesi ITİR ESKİOĞLU KAMCEZ Arş. Gör. BURAK TUNAYDIN
		5	TEACHERS' ORGANIZATIONAL HAPPINESS AND PROFESSIONAL LEARNING RELATIONSHIP	Öğretmen, Gonca SARIOĞLU GÖK Dr. Öğr. Ü. Mustafa Aydın BAŞAR
		6	AFETLERE DİRENÇLİ YERLEŞİMLER İÇİN EKOLOJİK PLANLAMA VE COĞRAFİ YAKLAŞIMLAR	Dr, MEHTAP ÖZENEN KAVLAK

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 İZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR	1	NARLIYAN HAN (ESKİ İSTANBUL DEFTERDARLIĞI BINASI)'DA NEOKLASİK VE ART NOUVEAU ÜSLUBUNUN YANSIMALARI	Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR
		2	İSTANBUL KARAKÖY'DE EKLEKTİK ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: VEFAİ HAN	Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR
		3	EXAMPLES OF SITE-SPECIFIC ART IN PUBLIC SPACE	Arş. Gör. ZEYNEP TUNÇEL KAHYAOĞLU
		4	OTTOMAN YATAGHANS: THE T.S.M. 2/3776 INVENTORY NUMBERED YATAGHAN AS A RARE WORK OF ART	Lec. Hasan KORKMAZ Prof. Dr. İlhan ÖZKEÇECİ
		5	GEÇMİŞİN İPLİĞİYLE GELECEĞİ DOKUMAK: BELKİS BALPINAR'IN KİLİMDEN TUVALE UZANAN SOYUTLAMALARI	Yüksek Lisans Öğrencisi Merve MÜCAHİT Doç. Sevda KARASEYFİOĞLU PAÇALI
		6	REFLECTING THE HAIRPIN LACE TECHNIQUE FROM ANATOLIAN HANDICRAFTS IN CONTEMPORARY CLOTHING DESIGNS	Dr. Öğr. Üyesi TUĞBA SEFEROĞLU
		7	GRAPHIC MEDICINE: THE TRANSFORMATIVE ROLE OF VISUAL NARRATIVE IN HEALTH COMMUNICATION	Dr. Öğr. Üyesi Eda UZUN
		8	CHARACTER DESIGN IN GAMIFIED MOBILE EDUCATION APPLICATIONS: AN EVALUATION FOCUSED ON NARRATIVE, AESTHETICS AND INTERACTION	Dr. Öğr. Üyesi, EMİNE JESSICA MCKİE Dr. Öğr. Üyesi, EDA UZUN

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Prof. Dr. VEDAT ÇELEBİ	1	Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafının çözümünde AGİT Minsk Grubu'nun başarısız faaliyetleri	Prof. Seyidova Sevinc Memmed kızı
		2	AVRUPA MERKEZCİ DÜŞÜNCENİN ELEŞTİRİSE VE İSLAM TARİHİ ALANINA YANSIMALARI	Dr. Öğr. Üyesi, Abdülvahid Yakub SİPAHİOĞLU
		3	TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE ARŞİV KAYNAKLAR	Abdulhalim Akbaş Prof. Dr. Selam Yaşar
		4	FELSEFİ ANTROPOLOJİNİN YAPISAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ: TEMEL KAVRAMLAR, PROBLEMLER VE YAKLAŞIMLAR	Dr. Karani Kağan BADEM
		5	EKSİK VARLIK OLARAK İNSAN: ARNOLD GEHLEN'İN FELSEFİ ANTROPOLOJİSİ	Dr. Karani Kağan BADEM
		6	Bilincin Biyolojik Temelleri ve Öznel Nitelikleri	Dr. Zafer AKDAĞ
		7	Çoklu Taslaklar Kuramı: Bilincin Bilimsel ve İşlevsel Açıklaması	Dr. Zafer AKDAĞ
		8	TRANSHÜMANİZM VE POSTHÜMANİZM YAKLAŞIMLARINDAKİ İNSAN ANLAYIŞININ VAROLUŞÇU FELSEFE BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	Prof. Dr. VEDAT ÇELEBİ

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Doç. Dr. Bilge GÜLER	1	PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF DIGITAL ADDICTION: A STUDY ON SOCIAL ANXIETY AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING	Doç. Dr. Bilge GÜLER
		2	Evlilikteki Cinsiyet Rol Beklentileri Ölçeği	Rumeysa Hanım Karaman Doc. Dr. Timuçin Aktan
		3	THE RELATIONSHIP BETWEEN GAMING ADDICTION AND AGGRESSION: THE MEDIATING ROLE OF SELF-CONTROL	Öğr. Gör. Dr. TUNCAY ÇORAK Psikoloji Lisans Öğrencisi, ZEYNEP YÜKSEL
		4	A SOCIOLOGICAL STUDY ON MASCULINITY AND EMPLOYMENT	Prof. Dr. Dolunay ŞENOL Dr. Gıyasettin YILDIZ
		5	A SOCIOLOGICAL STUDY ON REASONS FOR FEMALE STUDENTS TO PURSUE UNIVERSITY EDUCATION	Prof. Dr. Dolunay ŞENOL Dr. Gıyasettin YILDIZ
		6	VALUES AND ETHICS: AN INDIVIDUAL AND SOCIETAL PERSPECTIVE ON MORAL DECISION-MAKING PROCESSES	MUHAMMED SALİH KOCAR Prof. Dr. BÜLENT DİLMAÇ Doç. Dr. TOLGA SEKİ
		7	REVIEW OF INDIVIDUAL AND SOCIETAL VALUES IN THE CONTEXT OF MENTAL HEALTH	MUHAMMED SALİH KOCAR Prof. Dr. BÜLENT DİLMAÇ Doç. Dr. TOLGA SEKİ

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Dr. Jessica Thompson	1	ASSESSMENT OF SHEAR STRENGTH PARAMETERS OF MODIFIED LOESS WITH COMMON ADMIXTURES IN GORGAN, IRAN	Seyed Erfan Hosseini Mohammad K. Alizadeh, Amir Mesbah
		2	DEVELOPMENT OF AN INTEGRATED BIM (BUILDING INFORMATION MODELING) SYSTEM IN A CLOUD COMPUTING PLATFORM	Dr. Zhang Wei Prof. Liu Min
		3	SIMULATION AND PARAMETER OPTIMIZATION OF A RECTANGULAR MAGNETIC FIELD GENERATOR FOR INDUSTRIAL APPLICATIONS	Dr. Maria Gonzalez
		4	APPLICATION OF ADVANCED MACHINE LEARNING ALGORITHMS FOR STRUCTURAL HEALTH MONITORING	Ali Shah Ahmed Ali Farah Karim Saeed Zeynali
		5	THERMAL BEHAVIOR OF SUSTAINABLE CONCRETE MIXES WITH NATURAL INSULATION MATERIALS	L. Popescu S. Stanescu
		6	ASSESSING SAFETY RISKS IN URBAN CONSTRUCTION SITES THROUGH MACHINE LEARNING MODELS	Dr. Yiming Zhang Prof. Dr. Qian Zhao
		7	OPTIMIZATION OF THERMAL STABILITY IN COMPOSITE MATERIALS FOR AEROSPACE APPLICATIONS	Dr. Natalia Petrov Dr. Ilya Drozdenko
		8	IMPACT OF STRUCTURAL DESIGN ON THE PERFORMANCE OF BRIDGES UNDER SEISMIC LOADING CONDITIONS	Dr. Carlos Rodríguez Prof. Martina Serrano Dr. Felipe Duarte

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Dr. Zanele Mthembu	1	SYNTHESIS OF POLYMERIC NANOCOMPOSITES FOR ENVIRONMENTAL REMEDIATION OF PHARMACEUTICAL POLLUTANTS	Jonas Fischer Lena Becker
		2	REMOVAL OF HEAVY METALS USING FUNCTIONALIZED BIOSORBENTS FROM AGRO-WASTE	Prof. Dr. Amadou Diallo, Dr. Fatoumata Traoré
		3	DEVELOPMENT OF BIOSENSOR PLATFORMS FOR DETECTION OF ENVIRONMENTAL CONTAMINANTS	Maya Singh Ritu Sharma
		4	PHYSICAL AND CHEMICAL PROPERTIES OF HYDROGEL SYSTEMS CONTAINING ACTIVE PHARMACEUTICAL INGREDIENTS	Ravi Kumar, Manoj Kumar, Aakash Gupta
		5	OPTIMIZATION OF SOLID PHASE EXTRACTION FOR TRICYCLIC ANTIDEPRESSANT DRUGS IN URINE SAMPLES	Yasir Aslam, Farhan Ali, Sana Iqbal
		6	ANTIFUNGAL ACTIVITY OF NATURAL EXTRACTS FROM TRADITIONAL HERBS AGAINST COMMON PATHOGENS	Dr. Linda Pienaar, Dr. Zanele Mthembu
		7	ANALYSIS OF THE TOXICITY OF NANOPARTICLES IN AQUATIC ECOSYSTEMS: A COMPARATIVE STUDY	Kostas Papadopoulos, Nikoleta Georgiou, Ioannis Theodorou
		8		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr. Nattha Kaewnopparat	1	DEVELOPMENT OF MOLECULAR IMPRINTED POLYMERS (MIPS) FOR THE SELECTIVE REMOVAL OF CARBAMAZEPINE FROM AQUEOUS SOLUTION	Bianca Schweiger, Lucile Bahnweg, Barbara Palm, Ute Steinfeld
		2	PENTACHLOROPHENOL REMOVAL VIA ADSORPTION AND BIODEGRADATION	Assis. Prof. Dr. Rakmi Abd.-Rahman Assis. Prof. Dr. Nurina Anuar
		3	FORMULATION AND EVALUATION OF VAGINAL SUPPOSITORIES CONTAINING LACTOBACILLUS	Lecture Sanae Kaewnopparat Dr. Nattha Kaewnopparat
		4	ASAD ULLAH MADNI, MAHMOOD AHMAD, NAVEED AKHTAR, MUHAMMAD USMAN	Asad Ullah Madni Mahmood Ahmad, Naveed Akhtar, Muhammad Usman
		5	SERICIN FILM: INFLUENCE OF CONCENTRATION ON ITS PHYSICAL PROPERTIES	Assis. Prof. Dr. N. Namviriyachote N. Bang, P. Aramwit
		6	VALIDATION AND APPLICATION OF A NEW OPTIMIZED RP-HPLC-FLUORESCENT DETECTION METHOD FOR NORFLOXACIN	Mahmood Ahmad Ghulam Murtaza Sonia Khiljee Dr. Muhammad Asadullah Madni
		7	ANTIBACTERIAL CAPACITY OF PLUMERIA ALBA PETALS	Assis. Prof. Dr. M. H. Syakira Dr. L. Brenda
		8		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Prof. Dr. Ezenwa Chinenye Amanamba	1	EVALUATION OF URBAN LAND DEVELOPMENT DIRECTION IN KABUL CITY, AFGHANISTAN	Ahmad Sharif Ahmadi Yoshitaka Kajita
		2	INFLUENCE OF PLACE IDENTITY ON WALKABILITY: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN TWO MIXED USED STREETS CHAHARBAGH ST. ISFAHAN, IRAN AND DEREBOYU ST. LEFKOSA, NORTH CYPRUS	Assis. Prof. Dr. R. Rafiemanzelat
		3	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY	Assis. Prof. Dr. Beate Niemann, Fabian Pramel
		4	URBAN ECOLOGICAL INTERACTION: AIR, WATER, LIGHT AND NEW TRANSIT AT THE HUMAN SCALE OF BARCELONA'S SUPERILLES	Philip Speranza
		5	PERFORMANCE EVALUATION OF A 'PRIORITY-CONTROLLED' INTERSECTION CONVERTED TO SIGNAL-CONTROLLED INTERSECTION	Prof. Dr. Ezenwa Chinenye Amanamba
		6	DISCUSSION ABOUT FREQUENT ADJUSTMENT OF URBAN MASTER PLANNING IN CHINA: A CASE STUDY OF CHANGSHOU DISTRICT, CHONGQING CITY	Sun Ailu Zhao Wanmin
		7	HYBRID LIVING: EMERGING OUT OF THE CRISES AND DIVISIONS	Yiorgos Hadjichristou
		8	CORPORATE GOVERNANCE STRUCTURES AND OVERLAPPING DIRECTORATES IN THE CZECH REPUBLIC	Assis. Prof. Dr. Ondşej Nowak

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	Assis. Prof. Dr. Ondşej Nowak	1	EXAMINATION OF RUBBER WASTE UTILIZATION AT PANDORA PRODUCTION COMPANY LIMITED	S. Pechpoonthong M. Kopystecki
		2	ADDRESSING MONEY LAUNDERING IN THE BANKING INDUSTRY: INSIGHTS FROM THE MALAYSIAN EXPERIENCE	Aspalella A. Rahman
		3	HYBRID ENERGY PROVISION WITH PREDOMINANTLY RENEWABLE CHOICE FOR SMALL INDUSTRIAL COMPLEX	Dr. Tomislav Stambolic, Anton Causevski
		4	STATISTICAL FORECASTING OF LIKELY DISTRESS IN NIGERIA'S BANKING SECTOR USING A NEURAL NETWORK APPROACH	Prof. Dr. D. A. Farinde
		5	EFFECTIVENESS IN URBAN ADMINISTRATION FOR THE SUSTAINABILITY AND COMPETITIVENESS OF A CITY: A CASE STUDY OF KUALA LUMPUR	Hamzah Jusoh Azmizam Abdul Rashid
		6	AN INVESTIGATION OF A NEURO-FUZZY INFERENCE SYSTEM FOR FORECASTING GROWTH IN GROSS DOMESTIC PRODUCT	Assoc. Prof. E. Giovanis
		7	HAZARDS OF LATE PAYMENT IN THE MALAYSIAN CONSTRUCTION INDUSTRY	Dr. Kho Mei Ye Hamzah Abdul Rahman
		8		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 12	Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma	1	SHED SNAKE SKINS: A NATURAL RESOURCE FOR BIOMIMETIC MEMBRANES – ADVANCING PERMEATION STUDIES AND DRUG DELIVERY APPLICATIONS	Emma Grigoryan, Ashot Khachatryan, Karapet Flora Avjyan Savchenko,
		2	PRECISION DRUG DELIVERY OF GLIBENCLAMIDE: EXPLORING THE IMPACT OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE CONCENTRATION ON RELEASE PROFILES AND KINETICS	Dr. Stepan Arakelova, Assis. Prof. Dr. Lilia Arsenyan
		3	INVESTIGATING THE EFFECTS OF AMINOPOLYETHER ON 18F-FDG PROPERTIES AND ITS IMPLICATIONS FOR PET IMAGING APPLICATIONS	Dr. Sunil Kamboj, Dr. Vipin Saini, Lecture GauravBala,
		4	ENDOPHYTES AS A NEW SOURCE OF BIOACTIVE COMPOUNDS: ISOLATION AND IDENTIFICATION OF FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES	Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma
		5	FROM CONCEPT TO REALITY: THE DESIGN AND DEVELOPMENT OF A MECHANICAL FORCE GAUGE FOR SQUARE WATERMELON MOLDING	Dr. Bedi Neayti Singh Phd. Candidate Balvinder Thakur,
		6	THE ROLE OF EXERCISE IN IMPROVING SEXUAL PERFORMANCE AND SEMEN QUALITY OF SAHIWAL BULLS: A PRACTICAL GUIDE FOR BREEDERS	Assis. Prof. Dr. Rathapon Dr.Sorrachaitawatwong, Nardauma Pouthai
		7	INVESTIGATING THE IMPACT OF DIETARY HERBAL SEED SUPPLEMENTATION ON CARCASS CHARACTERISTICS, IMMUNE RESPONSE, AND ANTIOXIDANT STATUS OF BROILER CHICKENS	Sirijit Tipchuwong, Chayanid Asasutjarit
		8		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 İZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr. RANA DAYIOĞLU ERUL	1	VERGİ MALİYETİNİN DÜŞÜRÜLMESİ VE VERGİ UYUMUNUN ARTIRILMASI BAĞLAMINDA E-VERGİ UYGULAMALARI	Prof. Dr. FATİH SARAÇOĞLU Doç. Dr. RANA DAYIOĞLU ERUL
		2	ELEKTRİKLİ ARAÇLARA UYGULANAN MOTORLU TAŞITLAR VERGİSİ TEŞVİKLERİ	Prof. Dr. FATİH SARAÇOĞLU Doç. Dr. RANA DAYIOĞLU ERUL
		3	KÜRESEL SAĞLIK TURİZMİ PAZARINDA TÜRKİYE’NİN KONUMU: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	Dr. Öğretim Üyesi, Asiye GÖLPEK KARABABA
		4	MHRS UYGULAMASININ SAĞLIK HİZMETLERİNDE VERİMLİLİK VE KALİTEYE ETKİSİ	Doktora Öğrencisi Hicran ÖZDEMİR
		5	TOPLUM SAĞLIĞI ODAKLI YÖNETİM: SAĞLIK HİZMETLERİNDE YENİ BİR YAKLAŞIM	Doktora Öğrencisi Hicran ÖZDEMİR
		6	Reflections of Sustainability and Digital Transformation in Hospital Mission and Vision Statements in Turkey: A Thematic Content Analysis at the NUTS-1 Level	Öğr.Gör. Dr., Eda EMÜL
		7	RESEARCH OF FACTORS AFFECTING INDIVIDUALS* TABLET COMPUTER USE IN TURKEY	Prof. Dr. Ömer ALKAN Asst. Prof. Dr. Şeyda ÜNVER Asst. Prof. Dr. Gökhan TUTAR
		8	FACTORS AFFECTING INTERNET USE FOR BUSINESS PURPOSES AT HOME AMONG TURKISH INDIVIDUALS	Asst. Prof. Dr. Şeyda ÜNVER Prof. Dr. Ömer ALKAN

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 İZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof. Dr. Mine HALİS	1	SPOR BİLİMLERİNDE “ÖRGÜTSEL SİNİZİM” KONUSU ÇALIŞMALARIN İÇERİKLERİNE YÖNELİK BİR ANALİZ (2020-2025)	Batuhan COŞKUN Doç. Dr., Pero Duygu DUMANGÖZ
		2	SPORDA İSTİHDAMA YÖNELİK ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ	Harun AYDOĞAN Doç. Dr., Pero Duygu DUMANGÖZ
		3	ATLETİZM SPORCULARININ SPORDA TÜKENMİŞLİK DURUMLARI	Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÇALI Dr. Öğr. Üyesi Savaş AYDIN
		4	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞSEL ESNEKLİK DÜZEYLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÇALI Dr. Öğr. Üyesi Savaş AYDIN
		5	THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSON-ORGANIZATION FIT, ORGANIZATIONAL TRUST AND JOB PERFORMANCE IN ORGANIZATIONS	Asst. Prof. Dr. NERİMAN ÇELİK
		6	DATING VIOLENCE: LOVING!? OR NOT LOVING!?	Prof. Dr. H. EYLEM KAYA
		7	HİBRİT ÇALIŞMA BAĞLAMINDA KADINLARIN İŞ-ÖZEL YAŞAM DENGESİ VE CİNSİYET ROLLERİ	Prof. Dr. Mine HALİS
		8	ORGANİZASYONEL HALEFİYET PLANLAMASI: İK UZMANLARININ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Prof. Dr. Mine HALİS

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 İZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Assoc. Prof. Dr. Cuneyt UYSAL	1	SWELLING CHARACTERISTICS OF CHITOSAN-BASED FOAM AND FILM STRUCTURES FOR WOUND DRESSING APPLICATIONS	Assist. Prof. Dr., Gamze D. TETİK BSc. Myar YOUSEF
		2	ALÜMİNYUM - EKLEMELİ İMALAT İLE ÜRETİLMİŞ POLİMER KOMPOZİT KİRİŞLERİN SERBEST TİTREŞİM DAVRANIŞI	Makine Yüksek Mühendisi, MERİÇ IŞIK Prof. Dr., BİNNUR GÖREN KIRAL Makine Mühendisi, İREM KÜÇÜK
		3	KABLO TAHRİKLİ TERS ESNEK MAFSALLI ESNEK ROBOTİK TUTUCULARIN TASARIMI	ZÜBEYDE ELİF ARAL DUYGU ÖZDEMİR EMİR PEHLİVAN Prof. Dr. BİNNUR GÖREN KIRAL, Prof. Dr. ZEKİ KIRAL
		4	NUMERICAL ANALYSIS OF WATER- BASED NANOFLUID FLOW CONTAINING HYBRID NANOPARTICLES FORMED WITH VARIOUS MASS FRACTIONS OF COPPER AND MAGNESIUM OXIDE	Res. Asst. Bahaddin TOPAK Assoc. Prof. Dr. Cuneyt UYSAL
		5	KIRSAL ALANLARDAKİ TRAKTÖR KAZALARI ÜZERİNDE ETKİLİ FAKTÖRLERİN ANALİZİ	Mak. Müh., Pelin ERYILMAZ Dr. Öğr. Üyesi, Erdal ÖZ
		6	EXPERIMENTAL INVESTIGATION OF THE EFFECT OF VORTEX GENERATORS ON POWER GENERATION IN A SMALL-SCALE HORIZONTAL AXIS WIND TURBINE	Makina Mühendisi, AHSEN ERGÜNEY Profesör, ALPASLAN TURGUT Doçent, SERCAN ACARER
		7		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Dr. Öğr. Üye. GÜLŞAH KARACA DOLGUN	1	PREPARATION AND CHARACTERIZATION OF MSN-TQ/PGMA NANOCOMPOSITES	Dr, SEDEF KAPTAN USUL BEYZA KİPER
		2	DEVELOPMENT AND CHARACTERIZATION OF THYMOQUINONE-LOADED MESOPOROUS SILICA NANOSTRUCTURES IN COMPOSITE MATERIALS	Assoc. Prof. Dr. AYŞE ASLAN CANPOLAT DİLARA ÇULCUOĞLU
		3	THE ROLE OF DIGITAL MONITORING IN TEACHING SOLAR ENERGY THROUGH STEM: AN EXPERIENCE BASED ON THE SOLARMAN SMART PLATFORM	Mazhyn Skakov Ali Coruh Naci Genc Sherzod Ramankulov Nurkozha Zhaksylyk Nurzhigit Aldabergen
		4	SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS' SOFT SKILLS: OPPORTUNITIES FOR INTEGRATING CREATIVE UPBRINGING AND STEM LEARNING	Rizakhojayeva G Akesheva M Usembayeva I Nurkozha Zhaksylyk
		5	Çanakkale İli Rüzgar Enerji Santrallerinin Kurulum Yerlerinin Belirlenmesinde Kümeleme Analizi ile Karar Verme	Mehmet Burak BARTAN Prof. Dr. Özlem TÜRKŞEN
		6	EFFECT OF FINE AGGREGATE RATIO ON COMPRESSIVE STRENGTH AND HYDRAULIC PROPERTIES OF POROUS CONCRETE	Dr. DEMET YAVUZ
		7	EFFECT OF FIBER USE ON EARLY FLEXURAL STRENGTH OF ROLLER COMPACTED CONCRETE PAVEMENTS	Asst. Prof., Ömer Faruk KELEŞ Asst. Prof., Fatih İrfan BAŞ
		8	PERLİT AGREGALI POLİMER BETONLARIN YÜKSEK SICAKLIK ETKİSİ ALTINDAKİ PERFORMANS ÖZELLİKLERİNİN DENEYSEL OLARAK İNCELENMESİ	Bedirhan İhsan GÜLNAHAR Doç. Dr. Halit Alperen BULUT
		9	EVALUATING INSULATION STRATEGIES FOR MUĞLA: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TS825:2008, TS825:2024 AND LCCA	Dr. Öğr. Üye. GÜLŞAH KARACA DOLGUN

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 İZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Asst. Prof. Dr. SEVİL ÇULHA ÜNAL	1	EVALUATING THE PERFORMANCES OF CMA-ES AND BFGS OPTIMIZATION ALGORITHMS: APPLICATION ON A CORONARY HEART DISEASE DATASET	Dr. ADİL KILIÇ Assoc. Prof. GAMZE GÜVEN
		2	2019-2023 YILLARI ARASINDA FARKLI YAŞAM TABLOLARI KULLANILARAK YAŞAM ÜMİDİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, CEMİLE SEZER SERİN
		3	OFF-POLICY PERFORMANCE ANALYSIS IN REINFORCEMENT LEARNING WITH N-STEP BOOTSTRAPPING METHODS: A COMPARISON OF N-STEP TREE BACKUP AND $Q(\lambda)$	Dr. Öğr. Üyesi, Özkan CANAY Dr Öğr. Üyesi , Cem ÖZKURT Öğrenci, Osman Emre TURHAN
		4	The Role of Prioritized Updates in Reinforcement Learning: A Comparison of Dyna-Q and Prioritized Sweeping	Lecturer, Ahmet Kala Asst. Prof., Cem Özkurt Lecturer, Anıl Tunç
		5	ANALYTIC SOLUTIONS OF THE SPACE-TIME FRACTIONAL MODIFIED REGULARIZED LONG WAVE EQUATION IN TERMS OF THE GENERALIZED TRIGONOMETRIC AND HYPERBOLIC FUNCTIONS	Asst. Prof. Dr. SEVİL ÇULHA ÜNAL
		6	KAPASİTELİ ARAÇ ROTALAMA PROBLEMİ ÇÖZÜMÜNDE HİBRİT YARASA ALGORİTMASI VE BAŞLANGIÇ STRATEJİLERİ	Dr. Öğretim Üyesi, Adem ŞEHİTOĞLU Prof. Dr. ÇERKEZ AĞAYEVA

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Dwi SULISWORO	1	THE INFLUENCE OF GUIDED INQUIRY IN EXPERIMENT-BASED PHYSICS LEARNING ON IMPROVING STUDENTS' SCIENCE PROCESS SKILLS	Mentari Eka WAHYUNI Ika MARYANI
		2	UNDERSTANDING THE RELATIONSHIP BETWEEN DIFFERENTIATED INSTRUCTION AND STUDENTS' SOCIOCULTURAL BACKGROUNDS IN SENIOR HIGH SCHOOLS OF SUKABUMI, INDONESIA	Dewi ANDRIANIE Dian Artha KUSUMANINGTYAS
		3	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A CATALYST FOR VOCATIONAL EDUCATION TRANSFORMATION IN INDONESIA: A LITERATURE-BASED PERSPECTIVE	Nunuy HARDJASASMITA Suyatno
		4	THE PERSPECTIVE OF THE CISITU BANTEN INDIGENOUS COMMUNITY IN INDONESIA ON FORMAL EDUCATION AND TRADITIONAL EDUCATIONAL VALUES: A CULTURE-BASED QUALITATIVE STUDY	Yeni NURYANI Enung HASANAH
		5	MITIGATING LEARNING LOSS IN ISLAMIC LITERACY AMONG YOUNG CHILDREN THROUGH HOLISTIC CHARACTER EDUCATION AND DEEP LEARNING APPROACH	Aziz MUZAKI Hendro WIDODO
		6	PROFILING CURIOSITY AMONG SECONDARY STUDENTS IN THE FRONTIER AREAS IN INDONESIA: A CASE STUDY IN GNX SCHOOL	Esther Kurniawati WIRAWAN Dwi SULISWORO

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Dr. Yasuyuki Konishi,	1	COMPARISON OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES AND FATTY ACID COMPOSITION OF ELATERIOSPERMUM TAPOS (BUAH PERAH), PALM OIL AND SOYBEAN OIL	Siti Hamidah, Lee Nian Yian, Azizi Mohd
		2	PHYSICAL PROPERTIES AND STABILITY OF EMULSIONS AS AFFECTED BY NATIVE AND MODIFIED YAM STARCHES	Nor Hayati Ibrahim, Shamini Nair Achudan
		3	OPTIMIZATION OF EXTRACTION OF PHENOLIC COMPOUNDS FROM AVICENNIA MARINA (FORSSK.) VIERH USING RESPONSE SURFACE METHODOLOGY	V.Bharathi, Jamila Patterson, R.Rajendiran
		4	CHEMICAL AND BIOLOGICAL PROPERTIES OF LOCAL COWPEA SEED PROTEIN GROWN IN GIZAN REGION	Assoc. Prof. Abdelatif S. H. El-Jasser
		5	INTERACTION EFFECT OF DGAT1 AND COMPOSITE GENOTYPE OF BETA-KAPPA CASEIN ON ECONOMIC MILK PRODUCTION TRAITS IN CROSSBRED HOLSTEIN	A. Molee, N. Duanghaklang, P. Memkrathoke
		6	REVEALING CASEIN MICELLE DISPERSION UNDER VARIOUS RANGES OF NaCl: EVOLUTION OF PARTICLES SIZE AND STRUCTURE	Raza Hussain, Claire Gaiani, Joël Scher
		7	PROCESS DEVELOPMENT OF SAFE AND READY-TO-EAT RAW OYSTER MEAT BY IRRADIATION TECHNOLOGY	Pattama Ratana-Arpom, Pongtep Wilaipun
		8	EFFECT OF PRETREATMENT METHOD ON THE CONTENT OF PHENOLIC COMPOUNDS, VITAMIN C AND ANTIOXIDANT ACTIVITY OF DRIED DILL	Ruta Galoburda, Zanda Kruma, Karina Ruse

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Dr. Pieter van der Meer	1	INTEGRATED APPROACHES TO SMART MANUFACTURING AND MECHATRONICS DESIGN	Taro Nakamura, Sophia Akintola,
		2	ADVANCED SIMULATION TECHNIQUES FOR ELECTRIC SKID-STEERING VEHICLES	Amara Diouf Dr. Pieter van der Meer,
		3	ANALYSIS OF EXPANSION-INDUCED IRONING IN ADVANCED WELL CASING TECHNOLOGIES	Dr. Rodrigo Souza, Dr. Aisha El-Sayed,
		4	DEVELOPMENT OF INDOOR DRONE SYSTEMS FOR CREATIVE INDUSTRY INNOVATIONS	Dr. Musa Khan Dr. Laura Ricci,
		5	EMOTIONALLY INTELLIGENT ROBOTS FOR SOCIAL INTERACTION	Dr. Sarah Kim Dr. João Silva,
		6	ADVANCING EMOTION-SENSITIVE AI IN ROBOTIC SYSTEMS: A STUDY OF MULTIMODAL EMOTION RECOGNITION APPROACHES	Adebayo Okoro, Li Wei, Maria Nunes
		7	IMPACT ASSESSMENT OF LEAN MANUFACTURING ON ORGANIZATIONAL SUCCESS: A STRUCTURAL ANALYSIS FRAMEWORK	Tariro Chikafu,
		8	DESIGN AND ANALYSIS OF A DUAL-ACTUATED MICROGRIPPER FOR BIOMEDICAL APPLICATIONS	Mariam Sow, Javier Rodríguez, Wei Zhang

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr. Elias Moreno	1	ROBUST CONTROL DESIGN FOR 3-DOF HELICOPTER SYSTEMS USING ADVANCED LQR-PID METHODS	Manuel Silva, Aisha Ahmed, Sophia Kim
		2	ENHANCING POWER QUALITY THROUGH ADAPTIVE FUZZY PID CONTROL OF ACTIVE POWER FILTERS	Fatou Ndiaye, Elias Moreno
		3	ROBUST CONTROL DESIGN FOR 3-DOF HELICOPTER SYSTEMS USING ADVANCED LQR-PID METHODS	Manuel Silva, Aisha Ahmed, Sophia Kim
		4	ENHANCING POWER QUALITY THROUGH ADAPTIVE FUZZY PID CONTROL OF ACTIVE POWER FILTERS	Fatou Ndiaye, Dr. Elias Moreno
		5	INNOVATIVE EYE-TRACKING CONTROL SYSTEM FOR WHEELCHAIR NAVIGATION USING EOG TECHNOLOGY	Diana Oliveira, Ahmed Khan, Maya Tanaka
		6	LOW-COST ELECTROMYOGRAPHIC SIGNAL AMPLIFICATION SYSTEM FOR PORTABLE APPLICATIONS	Ahmed O. Ibrahim, Chike N. Okeke , Sophia Mensah
		7	ENHANCING SINGLE-PHASE INVERTER PERFORMANCE USING EMBEDDED PWM CONTROLLERS	Dr. João P. Silva, Maria C. Costa
		8	OPTIMIZATION OF LOAD FREQUENCY CONTROL USING GENETIC ALGORITHMS	Wanjiku N. Mwangi, Joseph A. Otieno

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Assis. Prof. Dr. Marco dos Santos	1	SECURE ADS-B SYSTEMS USING HYBRID MODULATION TECHNIQUES	Jia L. Wong, Mei C. Huang, Thuy T. Nguyen
		2	PERFORMANCE ANALYSIS OF AIR COOLING SYSTEMS WITH VARIABLE GENERATOR PRESSURE	Lamia M. Hussein, Kenji T. Yamada
		3	IMPACT OF VARIABLE PRIMARY STREAM CONDITIONS ON THE PERFORMANCE OF EJECTOR COOLING SYSTEMS	Rafael Moreira, Jie Zhang, Ahmed Saleh, Samuel Okoro
		4	TIME-DOMAIN ANALYSIS OF FLOATING WAVE ENERGY CONVERTER PERFORMANCE	Yuki Nakamura, Mei Lin, Peter Mensah
		5	EVALUATION OF A HIGH-VOLTAGE GAIN DC/DC CONVERTER FOR SOLAR ENERGY APPLICATIONS	Chen Wei, Fatima Haddad, Assis. Prof. Dr. Marco dos Santos
		6	ANALYSIS OF CHILDHOOD POISONING ADMISSIONS IN LIBYA: THREE-YEAR RETROSPECTIVE STUDY	Fatima Al-Bakri, Mohamed Hassan, Elena Petrov
		7	EFFECTS OF PROLACTIN ALTERATIONS ON MALE REPRODUCTIVE FUNCTION IN WHITE RATS	Hassan Ali,
		8	IMPACT OF DEXAMETHASONE ON REPRODUCTIVE HEALTH IN JUVENILE RATS	A. Rahimi, M. Amara

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	Assoc. Prof. Dr. F. Mahmoud	1	LEAKAGE IMPACT ON THE DURABILITY OF SOLID OXIDE ELECTROLYSIS CELLS	Fatima Al-Hassan, Khaled Saleh, Aisha Khalil
		2	INNOVATIVE THERMOCHEMICAL ENERGY STORAGE FOR SUSTAINABLE TRANSPORTATION	Daniel Owusu, Grace Agyeman
		3	ENHANCING ENERGY EFFICIENCY THROUGH SMART MICRO-GRID INTEGRATION: CASE STUDIES FROM SOUTHEAST ASIA	N. T. Vu, L. H. Pham, J. W. Han, Priya Kumari, Ahmed Nasir
		4	EMPOWERING CLINICAL PRECEPTORS: STRATEGIES FOR IMPROVING NURSING EDUCATION IN EAST AFRICA	Fatima Mwangi, Samuel Otieno
		5	ADVANCING NUTRITIONAL CARE FOR PEDIATRIC CANCER PATIENTS: A NURSING PERSPECTIVE	Dr. R. Choudhury, Dr. A. Das
		6	IMPROVING HEALTH OUTCOMES FOR FEMALE INMATES: NURSING INTERVENTIONS IN NIGERIA	Maryam Bello, Nkechi Nwosu, Zhang Ming
		7	DEVELOPING NURSE LEADERSHIP IN CHALLENGING ENVIRONMENTS: INSIGHTS FROM IRAQ	Assoc. Prof. Dr. F. Mahmoud, Dr. A. Ibrahim
		8		

ICSAS 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 15 - 17, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Ağustos / August 17, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 12	Dr. Sofia Almeida,	1	THE IMPACT OF DIALYSIS-INDUCED STRESS ON PATIENT OUTCOMES: A STUDY FROM EGYPT	Fatima S. Hassan, Dr. Ahmed M. Zaki
		2	IMPROVING NURSING PRACTICES IN PEDIATRIC DENTAL CARE: A SYSTEMATIC REVIEW	Dr. Mariam Konaté, Dr. Felix Okoro
		3	ASSESSING TEAMWORK SKILLS THROUGH SIMULATION IN UNDERGRADUATE HEALTH EDUCATION	E. Ndanga, T. Owusu, R. Kamau, P. Karume, J. Sibanda
		4	YOGA AS A HOLISTIC APPROACH FOR IMPROVING QUALITY OF LIFE IN CHILDREN WITH CANCER	Dr. Kwame Addae
		5	SOCIAL DYSFUNCTION IN SCHIZOPHRENIA: THE IMPACT OF SUBSTANCE MISUSE AND SUPPORT SYSTEMS	Dr. Sofia Almeida, Dr. Lucas Martins, Dr. Mariana Costa
		6	PERFORMANCE DIFFERENCES IN CARDIO-RESPIRATORY FITNESS AMONG ATHLETES: A COMPARATIVE STUDY	Dr. Ayesha Rehman, Dr. Lukas Meier
		7	OVERCOMING BARRIERS IN INTRAMURAL SPORTS PROGRAMS IN SECONDARY SCHOOLS: CASE STUDY FROM LAGOS, NIGERIA	Adebayo Adekunle, Fatima Yusuf
		8	IMPACT OF DIETARY STRATEGIES ON RESISTANCE TRAINING OUTCOMES: A CASE STUDY IN BRAZIL	Lucas Mendes Clara Souza,

Contents

KURUMLARIN TEMEL BİR GÖREVİ OLARAK SORUMLU İLETİŞİM: FARKLI SEKTÖRLERDEKİ KURUMLARIN BAKIŞ AÇISI ÜZERİNE BİR İNCELEME	1
TÜRKİYE’DE HALKLA İLİŞKİLER ALANINDA DOKTORA EĞİTİMİ: GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA.....	10
TERSİNE BEYİN GÖÇÜ: İNSAN KAYNAKLARINDA YENİ DÖNÜŞ STRATEJİLERİ	22
PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİNE TEORİK BİR YAKLAŞIM	23
HİZMET KALİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA	24
TEK DÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ HESAP PLANI İLE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARINA UYGUN HESAP PLANI ARASINDAKİ FARKLAR.....	26
SESSİZ İSTİFA OLGUSUNUN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	42
TURİZM SEKTÖRÜNDE TFRS 15 KAPSAMINDA HASILAT TANIMA UYGULAMALARI.....	48
DOSTOYEVSKİ’NİN ‘TUHAF BİR ADAMIN RÜYASI’ ÖYKÜSÜNÜN FELSEFİ ANALİZİ.....	59
KURTUBALI RÜŞD’ÜN EVRENİN EZELİLİĞİNE İLİŞKİN DÜŞÜNCESİ VE DAYANAK OLARAK ÖNE SÜRDÜĞÜ FELSEFİ DELİLLERİN İNCELENMESİ	65
TURGUT UYAR’IN “HAZIRLANDIN DİYELİM” ŞİİRİNDE MODERN BİREYİN SÖYLEMSEL YALNIZLIĞINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ.....	72
AHŞAP ÇÜRÜR” METNİNDE BİLİNÇALTININ İZLERİ: PSİKANALİTİK EDEBİYAT KURAMIYLA BİR OKUMA ..	81
CEVÂHİRÜ’L-İKYÂN FÎ ŞERH-İ UMDETÜ’L-İRFÂN FÎ VASFİ HURÛFİ’L-KUR’ÂN’IN BİR NÜSHASINDA BİR İMLÂ ÖZELLİĞİ: ELİF ÜZERİNDE HEMZE (İ).....	91
AZERBEYCAN’IN “GÖRKEMLİ HALK ŞAİRİ” ZELİMHAH YAKUP’UN ŞİİRLERİNDE KİMLİK, KÜLTÜR VE MİLLÎ HAFIZA	101
“İRAN SAHASINDA GELENEKTEN MODERN DUYARLILIĞA İKİ GÜÇLÜ ÖRNEK: PERVİN İTİSAMİ VE ŞEHRIYAR’IN DİDAKTİK/LİRİK EDEBÎ YOLCULUĞU”	115
OSMANLI SON DÖNEMİNDE FEMİNİZME YÖNELİK TEPKİLER: ŞEBBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ ÖRNEĞİ	129
ŞEBBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ’NİN A’MÂK-I HAYAL ADLI ROMANINDAN HAREKETLE TASAVVUF DÜŞÜNCESİNİN VE FELSEFİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ.....	139
TÜRKİYE’DE ÇOCUK YETİŞTİRMEDE İKİ DİLLİLİK.....	152
TÜRKİYE’DE ÇOCUK SAĞLIĞI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	159
ELT STUDENTS’ PERCEPTIONS OF LEARNING PRAGMATICS	169
TAŞIMALI EĞİTİM SİSTEMİNİN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARISINA ETKİLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ.....	170
YEŞİL DÖNÜŞÜMÜN HEDEFLERİ VE ÖNEMİ (GOALS AND IMPORTANCE OF GREEN TRANSFORMATION)	183
ÖĞRETİM MATERYALLERİNİN GERİ DÖNÜŞÜM ÜRÜNLERİNDEN SAĞLANMASI (Providing Teaching Materials from Recycled Products)	194
ORTAOKUL DÜZEYİ İÇİN MANTIKSAL DÜŞÜNME ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME*	205

YER TEMELLİ EĞİTİM YAKLAŞIMI İLE İNSAN VE ÇEVRE ÜNİTESİNİN ÖĞRETİMİNİN ÖĞRENCİLERİN FEN BİLİMLERİ DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARI ÜZERİNE ETKİSİ	220
SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI DAVALARINDA ANAYASA MAHKEMESİ UYGULAMALARI	233
YÖNETİM KURULLARINDA YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ RİSK TESPİT SİSTEMLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME	245
GENEL KURUL OYBİRLİĞİ OLMAKSIZIN VERİLEN SERMAYE TAMAMLAMA TAAHHÜTLERİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ	247
HALKLA İLİŞKİLER MODELLERİ BAĞLAMINDA BELEDİYELERİN SOSYAL MEDYA KULLANIMI	249
KÜRESELLEŞMENİN GELECEĞİ VE DEĞLOBALİZASYON	263
THE “PERCEPTION OF TURKS” IN EUROPEAN PUBLIC OPINION	283
MATEMATİK ALAN BECERİSİ TESTİNDEN KESTİRİLEN ÖĞRENCİ YETENEKLERİNİN ÇOK BOYUTLU MADDE TEPKİ KURAMI (ÇBMTK) VE BİLİŞSEL TANI MODELLERİ (BTM) ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ... 302	
BİLİŞSEL TANI MODELLERİ KAPSAMINDA ÇOKLU Q MATRİS DOĞRULAMA ÇALIŞMASI	317
ÜST DÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİNİN ÖLÇÜMÜNDE DİKOTOMİK VE KİSMİ PUANLAMININ PSİKOMETRİK ÖZELLİKLER VE YETENEK KESTİRİMİNE ETKİSİ: KTK VE MTK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	330
TÜRK HALK MÜZİĞİ ESERLERİNİN PİYANO EĞİTİMİNİN FARKLI BASAMAKLARINA GÖRE DÜZENLENMESİ VE EĞİTSEL KULLANILABİLİRLİĞİ.....	340
ÖĞRETMENLERİNİN ÖRGÜTSEL MUTLULUKLARI ve MESLEKİ ÖĞRENME İLİŞKİSİ	342
AFETLERE DİRENÇLİ YERLEŞİMLER İÇİN EKOLOJİK PLANLAMA VE COĞRAFİ YAKLAŞIMLAR	354
İSTANBUL KARAKÖY’DE EKLEKTİK ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: VEFAİ HAN	368
NARLIYAN HAN (ESKİ İSTANBUL DEFTERDARLIĞI BİNASI)’DA NEOKLASİK VE ART NOUVEAU ÜSLUBUNUN YANSIMALARI	376
KAMUSAL ALANDA MEKÂNA ÖZGÜ SANAT ÖRNEKLERİ	385
OSMANLI YATAĞANLARI: NADİR BİR SANAT ESERİ OLARAK T.S.M. 2/3776 ENVANTER NUMARALI YATAĞAN	396
GEÇMİŞİN İPLİĞİYLE GELECEĞİ DOKUMAK: BELKİS BALPINAR’IN KİLİMDEN TUVALE UZANAN SOYUTLAMALARI.....	398
ANADOLU EL SANATLARINDAN FİRKETE OYASI TEKNİĞİNİN ÇAĞDAŞ GİYİSİ TASARIMLARINA YANSITILMASI.....	414
OYUNLAŞTIRILMIŞ MOBİL EĞİTİM UYGULAMALARINDA KARAKTER TASARIMI: ANLATI, ESTETİK VE ETKİLEŞİM ODAKLI BİR DEĞERLENDİRME.....	427
TIBBİ GRAFİK: GÖRSEL ANLATININ SAĞLIK İLETİŞİMİNDEKİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ ROLÜ.....	440
ERMENİSTAN-AZERBAYCAN DAĞLIK KARABAĞ İHTİLAFININ ÇÖZÜMÜNDE AGİT MİNSK GRUBU’NUN BAŞARISIZ FAALİYETLERİ.....	441
AVRUPA MERKEZCİ DÜŞÜNCENİN ELEŞTİRİSİ VE İSLAM TARİHİ ALANINA YANSIMALARI.....	454
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE ARŞİV KAYNAKLAR.....	464
EKSİK VARLIK OLARAK İNSAN: ARNOLD GEHLEN’İN FELSEFİ ANTROPOLOJİSİ	465
FELSEFİ ANTROPOLOJİNİN YAPISAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ: TEMEL KAVRAMLAR, PROBLEMLER VE YAKLAŞIMLAR	472

ÇOKLU TASLAKLAR KURAMI: BİLİNCİN BİLİMSEL VE İŞLEVSEL AÇIKLAMASI.....	480
BİLİNCİN BİYOLOJİK TEMELLERİ VE ÖZNEL NİTELİKLERİ.....	481
TRANSHÜMANİZM VE POSTHÜMANİZM YAKLAŞIMLARINDAKİ İNSAN ANLAYIŞININ VAROLUŞÇU FELSEFE BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	482
DİJİTAL BAĞIMLILIĞIN PSİKOLOJİK SONUÇLARI: SOSYAL KAYGI VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE BİR İNCELEME	495
EVLİLİKTEKİ CİNSİYET ROL BEKLENTİLERİ ÖLÇEĞİ.....	510
OYUN BAĞIMLILIĞI İLE SALDIRGANLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ: ÖZ KONTROLÜN ARACILIK ROLÜ	522
KIZ ÖĞRENCİLERİN ÜNİVERSİTE EĞİTİMİ ALMA GEREKÇELERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA	537
ERKEKLİK VE İŞ SAHİBİ OLMA ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA	551
BİREYSEL VE TOPLUMSAL DEĞERLERİN RUH SAĞLIĞI BAĞLAMINDA GÖZDEN GEÇİRİLMESİ	565
DEĞERLER VE ETİK: AHLAKİ KARAR VERME SÜREÇLERİNE BİREYSEL VE TOPLUMSAL BİR BAKIŞ	580
VERGİ MALİYETİNİN DÜŞÜRÜLMESİ VE VERGİ UYUMUNUN ARTIRILMASI BAĞLAMINDA E-VERGİ UYGULAMALARI	593
ELEKTRİKLİ ARAÇLARA UYGULANAN MOTORLU TAŞITLAR VERGİSİ TEŞVİKLERİ	604
KÜRESEL SAĞLIK TURİZMİ PAZARINDA TÜRKİYE’NİN KONUMU: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ.....	612
TOPLUM SAĞLIĞI ODAKLI YÖNETİM: SAĞLIK HİZMETLERİNDE YENİ BİR YAKLAŞIM	614
MHRS UYGULAMASININ SAĞLIK HİZMETLERİNDE VERİMLİLİK VE KALİTEYE ETKİSİ.....	622
TÜRKİYE'DEKİ HASTANE MİSYON VE VİZYON BEYANLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN YANSIMALARI: NUTS-1 DÜZEYİNDE TEMATİK BİR İÇERİK ANALİZİ	629
SPORDA İSTİHDAMA YÖNELİK ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ	631
SPOR BİLİMLERİNDE “ÖRGÜTSEL SİNİZİM” KONULU ÇALIŞMALARIN İÇERİKLERİNE YÖNELİK BİR ANALİZ (2020-2025)	650
ATLETİZM SPORCULARININ SPORDA TÜKENMİŞLİK DURUMLARI	662
SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞSEL ESNEKLİK DÜZEYLERİ	669
THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSON-ORGANIZATION FIT, ORGANIZATIONAL TRUST AND JOB PERFORMANCE IN ORGANIZATIONS	677
DATING VIOLENCE: LOVING!? OR NOT LOVING!?	678
ORGANİZASYONEL HALEFİYET PLANLAMASI: İK UZMANLARININ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	680
HİBRİT ÇALIŞMA BAĞLAMINDA KADINLARIN İŞ-ÖZEL YAŞAM DENGESİ VE CİNSİYET ROLLERİ	695
PROFILING SCIENTIFIC CURIOSITY AMONG SECONDARY STUDENTS IN THE FRONTIER AREAS IN INDONESIA: A CASE STUDY IN GNX SCHOOL.....	709
THE INFLUENCE OF GUIDED INQUIRY IN EXPERIMENT-BASED PHYSICS LEARNING ON IMPROVING STUDENTS' SCIENCE PROCESS SKILLS.....	719
THE PERSPECTIVE OF THE CISITU BANTEN INDIGENOUS COMMUNITY IN INDONESIA ON FORMAL EDUCATION AND TRADITIONAL EDUCATIONAL VALUES: A CULTURE-BASED QUALITATIVE STUDY	726

MITIGATING LEARNING LOSS IN ISLAMIC LITERACY AMONG YOUNG CHILDREN THROUGH HOLISTIC CHARACTER EDUCATION AND DEEP LEARNING APPROACH	733
THE RELATIONSHIP BETWEEN DIFFERENTIATED INSTRUCTION PRACTICES AND THE SOCIOCULTURAL CHARACTERISTICS OF SENIOR HIGH SCHOOL STUDENTS IN SUKABUMI CITY AND REGENCY	744
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A CATALYST FOR VOCATIONAL EDUCATION TRANSFORMATION IN INDONESIA: A LITERATURE-BASED PERSPECTIVE	753
REDEFINING GOVERNANCE: COMBATING LEADERSHIP FAILURE AND SYSTEMIC CORRUPTION IN POST-INDEPENDENCE NIGERIA	759
THE CRISIS OF DEMOCRACY IN PAKISTAN: AN ANALYTICAL STUDY THROUGH ISLAMIC AND WESTERN PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES.....	760
TRANSFORMATION AND CHALLENGES IN NATIONAL LAND USE PLANNING SYSTEMS: A COMPARATIVE PERSPECTIVE	761
THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CIRCUMVENTION LEGISLATIONS IN THE THAI COPYRIGHT SYSTEM.	762
THE SUCCESS AND CHALLENGES OF EMBEDDING EVIDENCE-BASED RESEARCH METHODS IN POLICING INTERVENTIONS.....	763
TAIWAN'S POLITICAL LANDSCAPE: THE RISE AND FALL OF HAN KUO-YU IN KAOHSIUNG	764
INTELLECTUAL PROPERTY CHALLENGES IN SPACE EXPLORATION: FOCUS ON EUROPEAN SPACE AGENCY REGULATIONS	765
EVALUATION OF THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC EXAMINATION CHIEF EXAMINERS' REPORTS IN MATHEMATICS CURRICULUM CONTENT.....	766
IMPLEMENTATION MECHANISMS OF CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT FOR EDUCATORS IN KAZAKHSTAN: A STUDY BASED ON THE "TEACHER" PROFESSIONAL STANDARD.....	767
SKILL MISMATCH BETWEEN HEAVY EQUIPMENT REPAIRER STUDENTS AND EMPLOYERS' REQUIREMENTS	768
ASSESSING CHILDREN'S PROBABILISTIC AND CREATIVE THINKING IN A NON-FORMAL LEARNING CONTEXT.....	769
APPLICATION OF CAUSAL INFERENCE AND DISCOVERY IN CURRICULUM EVALUATION AND CONTINUOUS IMPROVEMENT	770
ATTITUDE OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	771
ENHANCING ONLINE EDUCATION IN ARABIC LANGUAGE TEACHING: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND STRATEGIES.....	772
FUTURE PERSPECTIVES IN ARCHITECTURAL EDUCATION IN PORTUGAL: REVOLUTIONIZING THE TEACHING APPROACH FOR NEW GENERATIONS	773
THE ASSOCIATION BETWEEN ADHD MEDICATION, CANNABIS, NICOTINE USE, MENTAL DISTRESS, AND OTHER PSYCHOACTIVE SUBSTANCES	774
THE IMPACT OF LIFE MEANING ON ACADEMIC PERFORMANCE AMONG JAPANESE COLLEGE STUDENTS	775
IMPROVING DECISION SUPPORT FOR ORGAN TRANSPLANT	776
EFFECTS OF GRATITUDE PRACTICE ON RELATIONSHIP SATISFACTION AND THE ROLE OF PERCEIVED SUPERIORITY	777

LOVE AND MONEY: SOCIETAL ATTITUDES TOWARD INCOME DISPARITIES IN AGE-GAP RELATIONSHIPS	778
MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS FOR ENHANCING SELF-ESTEEM AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: EXAMINING THE INFLUENCE OF CONTINGENT SELF-ESTEEM	779
ISLAMIC CIVILIZATION IN WEST AFRICA: THE ROLE OF THE SOKOTO CALIPHATE IN SCIENCE AND TECHNOLOGY DEVELOPMENT	780
TEACHERS' PERCEPTIONS OF THE IMPACT OF TOBEPHOBIA ON JOB SATISFACTION AND EMOTIONS.	781
KNOWLEDGE MANAGEMENT FOR SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	782
META-TEACHING SKILLS AND IMPROVEMENTS IN CLASSROOM TEACHING QUALITY	783
THE ROLE OF STUDENT COUNSELORS IN PROMOTING WELL-BEING AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE MIDDLE EAST	784
THE EFFECTIVENESS OF DRAMA-BASED LEARNING IN FOSTERING CREATIVITY IN PRESCHOOL EDUCATION.....	785
PARENTS' PERSPECTIVES ON THE FUTURE OF EDUCATION: A STUDY FROM CENTRAL EUROPE.....	786
DEVELOPMENT AND ACCEPTANCE OF A MODULE FOR IMPROVING READING AND WRITING SKILLS IN BAYBAYIN: A TRADITIONAL PHILIPPINE WRITING SYSTEM	787
ACTIVE LEARNING STRATEGIES IN INFORMATION SYSTEMS MANAGEMENT: STUDENT PERCEPTIONS AND OUTCOMES.....	788
THE IMPACT OF EMOTIONS ON STUDENTS' LEARNING AND ACADEMIC PERFORMANCE	789
STREET ART AS A TOOL FOR PROMOTING REFLECTIVE THINKING IN EDUCATION: EXAMPLES OF CREATIVE EDUCATIONAL APPROACHES	790
INTERDISCIPLINARITY IN PEDAGOGICAL PRACTICES: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN THE CLASSROOM	791
PROMOTING CREATIVE AND CRITICAL THINKING IN MATHEMATICS THROUGH ORIGAMI	792
THE IMPACT OF POOR TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS ON CHRONIC ABSENTEEISM IN SECONDARY SCHOOLS IN WEST JAVA, INDONESIA.....	794
APPLICATION OF EXTREME-BASED TEACHING MODEL IN POST-SECONDARY ONLINE CLASSROOM SETTING: A FIELD EXPERIMENT.....	795
IMPACT OF NON-PARENTAL EARLY CHILDHOOD EDUCATION ON DIGITAL FRIENDSHIP TENDENCY.....	796
STUDYING THE EFFICIENCY OF DIGITAL TECHNOLOGY IN ENHANCING ASSESSMENT METHODS IN HIGHER EDUCATION	797
IMPACT OF STUDENTS' PERCEPTION OF SUCCESS POSSIBILITY ON PERFORMANCE IN SUMMATIVE EXAMS.....	798
DIGITAL CONTENT STRATEGY: COMPREHENSIVE EXAMINATION OF CRITICAL CONTENT ELEMENTS... ..	799
SMART LEARNING ENVIRONMENT FOR MUSIC EDUCATION	800
THE IMPACT OF SLEEP ON SELECTIVE ATTENTION IN ADOLESCENTS.....	801
THE ADOLSCENT VAPING CRISIS IN URBAN INDIA	802

MODELING GENERALIZATION IN THE ACQUIRED EQUIVALENCE PARADIGM WITH THE SUCCESSOR REPRESENTATION	803
HARNESSING THE POWER OF LOSS: THE DISCRIMINATORY DYNAMICS OF NON-EMANCIPATORY ORGANIZATIONAL IDENTITY.....	804
SUCCESS FACTORS IN PLAY-BASED INTERVENTION PROGRAMS FOR CHILDREN WITH DIVERSE ABILITIES: A COMPARATIVE STUDY	805
THE SOCIAL DYNAMICS OF PANDEMICS: A CLINICAL SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF PRECAUTIONS AND RISKS	806
CHILD ABUSE: EMOTIONAL, PHYSICAL, NEGLECT, SEXUAL AND THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS: A CASE SCENARIO IN LAGOS STATE, NIGERIA	809
THE QUALITY OF PRIMARY CAREGIVING RELATIONSHIPS BETWEEN ADOLESCENTS ORPHANED BY AIDS AND THEIR GRANDMOTHERS: INSIGHTS FROM STAKEHOLDER NARRATIVES	810
SOCIO-DEMOGRAPHIC FACTORS AND POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER AMONG ADOLESCENTS EXPOSED TO DOMESTIC VIOLENCE IN KENYA	811
SOCIETAL INSIGHT INTO EMOTIONAL ABUSE: A RETROSPECTIVE STUDY IN A JAPANESE PRIMARY SCHOOL.....	812
EXPLORING THE ROLE OF EROTIC TRANSFERENCE IN THE DURATION OF PSYCHOANALYTIC TREATMENT: A CASE STUDY	813
ENVIRONMENTAL PERCEPTIONS OF DEPRIVED CHILDREN LIVING IN URBAN SLUMS: A STUDY IN PUNE, INDIA.....	814
ADDRESSING GLOBAL TRAUMA: SOMATIC INTERVENTIONS IN PTSD TREATMENT AND CLINICIAN BURNOUT PREVENTION.....	815
DEVELOPING A COMPREHENSIVE E-MARKET FRAMEWORK USING INTELLIGENT AGENTS	816
A NOVEL METHOD FOR SELECTING COMPLEX GOODS IN ONLINE MARKETS	817
ANALYZING MIS DEGENERATION UNDER DYNAMIC CONDITIONS: A MATHEMATICAL APPROACH	818
LEARNING MANAGEMENT LESSONS FROM CONTROL SYSTEMS: A THEORETICAL APPROACH.....	819
EXPLOITING SIP FOR ENHANCED MOBILITY IN MEDICAL COMMUNICATION SYSTEMS	820
COGNITIVE REPRESENTATION OF VALUES IN ORGANIZATIONAL DECISION-MAKING.....	821
EXPLORING THE USE OF SERIOUS GAMES IN SUPPORTING AUTISTIC CHILDREN'S DEVELOPMENT.....	822
DEMISTIFYING THE PROBLEM-SOLVING PROCESS: UNVEILING THE NATURAL MECHANICS OF THE MIND.....	823
AUTOMATING SCREEN-RECORDED VIDEO PRODUCTION: AN ALGORITHMIC APPROACH TO E-CONTENT CREATION.....	824
ONTOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SMART LEARNING ENVIRONMENTS IN MUSIC EDUCATION: A COMPREHENSIVE FRAMEWORK FOR KNOWLEDGE REPRESENTATION AND APPLICATION.....	825
TRANSFORMING CIVIL ENGINEERING LABORATORY EDUCATION WITH FLIPPED LEARNING: A COMPREHENSIVE APPROACH TO DEVELOPING ESSENTIAL CAPABILITIES.....	826
AUTONOMOUS AGENT LEARNING THROUGH CONSTRUCTIVIST PRINCIPLES: A BOTTOM-UP SEQUENTIAL LEARNING APPROACH AND TOOL (BEL-CA)	827

EMPOWERING ASSEMBLY LINES WITH DEEP LEARNING: A PARADIGM SHIFT IN PRODUCT IDENTIFICATION	828
ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE, NIGERIA: A HUMAN CAPITAL INVESTMENT PERSPECTIVE	829
REVOLUTIONIZING SMART MANUFACTURING THROUGH NEURAL NETWORKS: A DATA-DRIVEN APPROACH TO PROCESS AUTOMATION	830
ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF SOCIAL SCIENCES DEGREES IN LAGOS STATE TERTIARY INSTITUTIONS: A STUDY BY FIELD	831
EXPLORING DIGITAL PEDAGOGY: STUDENTS' INTERACTIONS WITH MULTIMODAL EDUCATIONAL PLATFORMS.....	832
HIDDEN VOICES: A STATISTICAL INVESTIGATION INTO DEPRESSION LEVELS IN ADHD STUDENTS IN UNIVERSITIES	833
CHARTING EDUCATIONAL POLICY PATHWAYS: INSIGHTS INTO CURRICULUM REFORMS IN ARGENTINE HIGHER EDUCATION	834
BUILDING PROFESSIONAL COMMUNITIES: LOWER SECONDARY TEACHERS' JOURNEYS INTO COLLABORATIVE PRACTICE	835
EXPLORING AI-ASSISTED STUDENT SUPPORT: THE ROLE OF CONVERSATIONAL AGENTS IN UNIVERSITY LEARNING ENVIRONMENTS	836
LEGAL LIMITS OF DIGITAL SURVEILLANCE IN DEMOCRATIC SOCIETIES	837
INSTITUTIONAL CHALLENGES IN POST-CONFLICT JUSTICE SYSTEMS	838
THE INTERSECTION OF RELIGIOUS LAW AND CONSTITUTIONAL PRINCIPLES	839
EDUCATIONAL INEQUALITY AND POLICY RESPONSES IN SUB-SAHARAN AFRICA	840
THE ROLE OF YOUTH IN POLITICAL TRANSITIONS: A CASE STUDY OF CIVIL UPRISINGS.....	841
LEGAL FRAMEWORK FOR CLIMATE MIGRATION IN SMALL ISLAND STATES.....	842
EFFECTS OF JUDICIAL CENTRALIZATION ON LOCAL AUTONOMY: A COMPARATIVE STUDY	843
THE AESTHETICS OF LANTERN CRAFTS IN NORTHERN FESTIVALS: A DESIGN APPROACH.....	844
TRADITIONAL MASKS AND THEIR CULTURAL SIGNIFICANCE IN SOUTHEAST ASIAN FESTIVALS	845
THE IMPACT OF MACROECONOMIC STABILITY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOW.....	846
EVALUATING WOMEN'S EMPOWERMENT THROUGH AGRICULTURAL COOPERATIVES IN RURAL BANGLADESH	847
THE DYNAMICS OF NON-STATE ACTORS IN POST-CONFLICT STATE-BUILDING: THE CASE OF LIBYA.....	848
STRATEGIC LEADERSHIP APPROACHES IN RESOLVING INTERPERSONAL CONFLICTS IN PUBLIC SECTOR ORGANIZATIONS	849
A CRITICAL REVIEW OF CORPORATE ACCOUNTING PRACTICES IN DETECTING FINANCIAL MALPRACTICES	850
DETERMINANTS OF CUSTOMER SATISFACTION IN DIGITAL BANKING SERVICES IN NEPAL	851
PERFORMANCE EVALUATION OF MILITARY PERSONNEL IN THE SLOVAK REPUBLIC BASED ON MODERN HR FRAMEWORKS.....	852
CHALLENGES IN BUILDING A NATIONAL BRAND IN POST-SOVIET ECONOMIES	853

MULTIDIMENSIONAL CUSTOMER PROFILING FOR INNOVATIVE SMARTPHONE DESIGN STRATEGIES.. 854

KURUMLARIN TEMEL BİR GÖREVİ OLARAK SORUMLU İLETİŞİM: FARKLI SEKTÖRLERDEKİ KURUMLARIN BAKIŞ AÇISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr., Burcu ÖKSÜZ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, burcu.oksuz@ikcu.edu.tr – ORCID: 0000-0003-4195-9261

Doktora Öğrencisi, Malike ORMANCI

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, malikeormanci@gmail.com - ORCID: 0009-0002-8193-6179

ÖZET

Günümüzde kurumlar kârlılığın çok ötesinde amaçlarla faaliyetlerini sürdürmekte ve bu faaliyetlerin bütünsel sonuçlarına dayanarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla yalnızca kaliteli mâl ve hizmet sunumu veya ileri teknolojilerle donatılmış üretim merkezleri kurumlar hakkında olumlu algıların oluşmasının yegâne belirleyicisi değildir. Bunların yanı sıra iklim krizi, kuraklık, açlık gibi pek çok sorunla mücadele edilen dünyada kurumlara da önemli roller düşmektedir. Kurumlar üzerine düşen görevleri yerine getirdiğini daha etkin şekilde paylaşma konusunda girişimlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda sorumlu iletişim kavramının gün geçtikçe öneminin artacağı ve kurumlar tarafından benimseneceği düşünülmektedir. Nasıl ki kişiler kurdukları iletişimin sonuçlarından mesulse, kurumlar da iletişim çalışmalarının sonuçlarından ve yaratacağı etkilerden sorumludur. Bunun bir sonucu olarak gün geçtikçe daha fazla kurumun sorumlu iletişim politikaları yayınladıkları ve sorumlu iletişim kurma konusunda bir taahhütte bulundukları görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, gelecekte yaygınlaşacağı öngörülen sorumlu iletişim kavramı üzerine bir değerlendirme yapmak ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren 10 kurumun sorumlu iletişim politikalarını analiz etmektir. Böylece çalışmayla kurumların sorumlu iletişim politikalarında öne çıkan konulara ilişkin bir çerçeve ortaya koymak ve politikaların içeriğini ve kapsamını değerlendirmek hedeflenmektedir. Kurumların sorumlu iletişim politikalarında büyük ölçüde etik iletişim, doğru bilgi aktarma, toplumsal ve çevresel konulara karşı sorumluluk gibi ilkeleri benimsedikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca kurumlar politikalarında sürdürülebilirlik, reklam ve pazarlama gibi ifadelerle de sıklıkla yer vermektedir. Öte yandan kurumların sorumlu iletişim politikalarında ağırlık verdikleri konular sektörlere, kurumsal önceliklere ve hedeflere göre farklılık göstermektedir. Sorumlu iletişimin gelecekte daha fazla kurum tarafından benimseneceği ve bu yönde politikaların oluşturulacağı öngörülmektedir. Bu sayede kurumlar daha şeffaf, doğru ve etik bir iletişim şekli kurabileceklerdir.

Anahtar Kelimeler: *İletişim, Sorumlu İletişim, Sürdürülebilirlik.*

1. GİRİŞ

Sorumluluklar ile kârlılığın dengelenmesi, kurumların odak noktası olsa da bunu sağlamak çoğunlukla diğer değerlerin pahasına finansal kazanımları ön planda tutan yaygın ekonomik kalkınma modeliyle karşılaştırıldığında zorlu bir paradoks olarak görülmektedir (Zerrad ve Mokhtari, 2023, s. 95). Kurumlarda iletişim, toplumsal sorumluluk ve kurumsal sürdürülebilir kalkınma taleplerine yanıt vermeli ve etkileşimler kurmalıdır (Rincón Quintero vd., 2019, s.

1208). Etkili iletişim inovasyonun, sürdürülebilirliğin ve etkinliğin önemli bir itici gücü olabilir; kısa, orta ve uzun vadeli faaliyetlerde bir referans noktası görevi üstlenebilir (Zerrad ve Mokhtari, 2023, s. 95). Global Alliance (Küresel Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetimi İttifakı) (2024) Birleşmiş Milletler'e hitap ederek 'Sorumlu İletişimin' 18. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi olarak belirlenmesi hususunda bir çağrı yapmıştır. Sorumlu iletişim veri yayılımının toplumlar ve kurumlar üzerinde derin etkilerinin olabildiği dünyada bilimsel literatürde temel bir kavram olarak ortaya çıkmış; zamanla mesaj iletimi ve geri bildirim etiğine yönelik temel bir kaygıdan, medya ekosisteminde sürdürülebilir ve desteklenebilir bir anlayışa dönüşmüştür (Ramírez Molina vd., 2025, s. 2).

Temel olarak 'günlük etkileşimlerde sözlerin ve eylemlerin sonuçlarının farkında olmak' şeklinde açıklanabilen sorumlu iletişim; değişimlerin toplumsal bağlamını kabul etmeyi, etik ve eşitlikçi iletişim faaliyetlerine yönelik çalışmaları içermektedir (Sustainability Directory, 2025). Ayrılıkları derinleştirmek yerine köprüler inşa eden bir iletişime ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda sorumlu iletişime odaklanmak paydaşları, toplumun üyelerini ve halkı birbirine bağlayabilir (Ting vd., 2022, s. 4). Şöyle ki duvarlar değil köprüler kurmak, bölünme yerine anlayışın teşvik edilmesiyle ilgilidir. Sorumlu iletişimin söz konusu temel yaklaşımı, etkileşimlerin kişisel refaha ve toplumsal iyiliğe katkılarda bulunduğu daha bilinçli ve sürdürülebilir bir yaşam şeklinin başlangıcı olarak görülmektedir (Sustainability Directory, 2025). Örneğin hızlı teknolojik gelişmeler, hızlı kararlar almasına yol açmaktadır. Dolayısıyla kurumsal karar vericiler, teknolojilerin etkilerini etkili bir şekilde iletme ve tüm paydaşları karar alma sürecine dahil etme sorumluluğunu üstlenmelidir. Toplumu şekillendiren bireylerin bilinçli kararlar almasını sağlaması amacıyla karar vericiler ve kurumlar yaklaşımlarında proaktif olmalıdır (Rusu, 2023, s. 21). Sorumlu iletişim; mesajlarda doğruluğu ve açıklığı teşvik ederek güven ve karşılıklı saygı ortamı oluşturur. Aynı zamanda göndericilerin mesajların olası sonuçlarına bağlı kalmasını; bilgilerin hızlı şekilde ve büyük ölçekte dolaştığı, birbirine bağlı, doymuş ve dinamik bir dünyada toplum üzerinde oluşturabileceği etkileri kabul etmesini gerekli kılmaktadır (Ramírez Molina vd., 2025, s. 2).

Kurumlar sorumlu iletişim yaklaşımını geliştirmek için iletişim stratejilerinin hedef kitleler üzerindeki ekonomik ve sosyal sonuçlarını değerlendirmelidir (Zerrad ve Mokhtari, 2023, s. 96). Sorumlu iletişim; ürünün veya kurumun gerçekliğine dayanan, çevresel, sosyal, toplumsal, ekonomik ve kültürel etkileri gözetken ve paydaşlara saygıyı garanti altına almaya yönelik hedeflere etkili bir şekilde ulaşmaya dönük iletişim olarak görülmektedir (<https://www.wearecom.fr/en/2017/02/responsible-communication/>). Dolayısıyla sorumlu bir şekilde iletişim kuran kurumlar bilgilendirmekten fazlasını yaparlar; hedef kitlelerine eğitimler sunarlar, etkileşim kurarlar, itibarlarını güçlendirirler ve anlamlı paydaş ilişkileri geliştirirler. Böyle bir anlayış kurumların içindeki katılımı artırarak çalışanları kurumun sürdürülebilirlik hedeflerine aktif şekilde katılımda bulunmaları hususunda motive etmektedir (Shukla, 2025).

Sorumlu iletişim yaklaşımı, kâr ve ticari boyutu bir araya getiren değişkenleri bütünleştirmeye odaklanmalı, aynı zamanda insan sermayesine yatırımı da vurgulamalıdır (Zerrad ve Mokhtari, 2023, s. 95). Sorumlu iletişim, paydaşların veya toplulukların seslerinin karar alma süreçlerinde aktif olarak duyulduğu ve bu seslere değer verildiği bir alan yaratır (Ramírez Molina vd., 2025,

s. 2). Hernández Flores (2025) sorumlu iletişimin özelliklerini dürüstlük, empati, şeffaflık, etkileşim ve tutarlılık olarak açıklamaktadır.

Tablo 1. Sorumlu İletişimin Özellikleri

Dürüstlük	Empati	Şeffaflık	Etkileşim	Tutarlılık
İletilen bilgilerin resmi veriler ve güvenilir kaynaklar kullanılarak doğrulanabilmesini sağlamak	Kitlelerin bağlam, bakış açıları ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak onlara saygı göstermek	Kurumun faaliyetleri ve süreçleri hakkında tüm bilgilerin açık ve erişilebilir bir şekilde paylaşılması	Diyalogu teşvik etmek ve izleyicilerden gelen geri bildirimleri aktif olarak entegre etmek	Zaman içinde tutarlı ve sürdürülebilir iletişimi sürdürmek için tüm özelliklerin birleştirilmesi

Kaynak: Hernández Flores, 2025.

Sorumlu iletişim etiği ve hesap verebilirliği ön planda tutan, mesajların bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini göz önünde bulunduran bir iletişim anlayışıdır. Bir olay gerçekleşmeden önce olası sonuçlarını öngörme ve iletilen mesajların etiğini değerlendirme fırsatı sunan ‘a priori’ bir iletişim olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda zararın önlenmesine ve bilinçli karar almanın teşvik edilmesine destek olmaktadır (Rusu, 2023, s. 20). Sürekli bir gereklilik olarak görülmesi gereken sorumlu iletişim, kurum içi ve kurum dışı tüm iletişim çalışmalarında devamlılık gösteren bir tutarlılık gerektirir. 360 derece bir yelpazeyi içeren ve tüm iletişim faaliyetlerini kapsayan küresel bir yaklaşım olan sorumlu iletişim, mesajın içeriğinden çevresel, toplumsal ve ekonomik konulara saygılı olmaya kadar iletişimin değer yaratıcı olması şartıyla genişlemektedir (<https://www.wearecom.fr/en/2017/02/responsible-communication/>).

Sorumlu iletişim, kurumlar ile hedef kitleleri arasında sürekli bir diyalogdur. Diyalogların dürüst, kurumsal, profesyonel veya medya eylemleriyle tutarlı olması, dürüst, empatik ve şeffaf bir iletişim yönetimiyle desteklenmesi beklenir (Hernández Flores, 2025). Bu doğrultuda sorumlu iletişim; eşitlikçi, adil ve bilinçli bir toplumun gelişimi için olmazsa olmaz bir unsurdur. Bu anlayış etik, şeffaf, ortak yaratıcı ve vatandaş katılımlı mesajların iletilmesini ve bilginin farklı kitlelerde yarattığı etkilerin göz önünde tutulmasını gerekli kılmaktadır (Ramírez Molina vd., 2025, s. 2). Etkilerin tam olarak anlaşılması bağlamında iletişimin potansiyel olumsuz sonuçlarının da göz önünde bulundurulması zorunludur. Şöyle ki belirli tekniklerin kullanımı, mesajın abartılmasına ve büyütülmesine yol açabilir (Zerrad ve Mokhtari, 2023, s. 96).

Sorumlu iletişim; vatandaşların çözümlerin ve politikaların oluşturulmasına aktif olarak katıldığı ve sorunlara çözümler sunduğu, kapsayıcı-katılımcı ve şeffaf bir diyalogun teşvik edildiği, tüm paydaşların perspektiflerini ifade etme ve kolektif gelişime katkıda bulunma fırsatlarına sahip olduğu çift yönlü ve iş birliğine dayalı bir süreci ifade eder (Ramírez Molina vd., 2025, s. 2). Bu yaklaşım; sadece yanıltıcı iddialardan kaçınmak anlamına gelmemekte aynı zamanda iletişimin şeffaf ve hesap verebilir olmasının proaktif şekilde sağlanmasına da gönderme yapmaktadır. Böyle bir anlayış çevresel etki ve sürdürülebilirlik gibi hassas konularda güvenin sağlanmasında hayati bir öneme sahip olmaktadır (Shukla, 2025). Jahnich (2024) sorumlu iletişimin daha ölçülü bir toplumun parçası olduğundan, daha az ancak daha iyi

iletişim kurmaya odaklandığından söz etmektedir. Bilgi bombardımanının olduğu ve sahte haberlerin hızla yayıldığı günümüzde sorumlu iletişim, kamuoyuna yayılan bilginin güncelliğini değerlendirmeyi de içerir. Dolayısıyla alınan mesajların çözömlenmesi ve anlaşılmasında yanlış anlaşılmalara veya zararlara yol açabilecek gerçek dışı, önyargılı veya zararlı içeriklerin yayılmasından kaçınmaya, farkındalığa ve sorumlulukla etkileşimde bulunmaya işaret eder (Ramírez Molina vd., 2025, s. 2).

2. YÖNTEM

Bu çalışmayla, sorumlu iletişim kavramı üzerine bir değerlendirme yapmak ve farklı sektörlerde yer alan kurumların sorumlu iletişim politikalarını analiz etmek amaçlanmaktadır. Birbirinden farklı sektörlerde yer alan ve sorumlu iletişim politikası bulunan ulusal ve uluslararası nitelikteki kurumların sorumlu iletişim politikaları 20 Temmuz 2025 ve 4 Ağustos 2025 tarihleri arasında araştırılmıştır. Bu doğrultuda kurumların sorumlu iletişim politikalarına doküman incelemesiyle erişilmiş ve kurumların sorumlu iletişim politikaları içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, metinlerin (veya diğer anlamlı içeriklerin) bağlamları hakkında tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapılmasında kullanılabilen bir yöntemdir (Krippendorff, 2004, s. 24). Metinsel verilerin çözömlenmesi esasına dayanan içerik analizinde ele alınan konuya uygun iletişim içerikleri analiz edilerek konuyla ilgili sonuçlara ulaşılmaktadır (Prasad, 2008, s. 9).

3. BULGULAR

Bu bölümde, çalışma kapsamında incelenen kurumların sorumlu iletişim politikalarına ait verilere yer verilmiştir. Öncelikle kurumlara ait temel bilgilere yer verilmiş, ardından da sorumlu iletişim politikalarının içerik ve kapsamına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Tablo 2. Sorumlu İletişim Politikaları İncelenen Kurumlara Ait Temel Bilgiler

Kurum Adı	Rapor Adı	Sayfa Sayısı	Sektör
Alarko Holding	Sorumlu İletişim Politikası	8	Enerji, Sanayi, Turizm
Danone Group	Sorumlu İletişim	1	Gıda
L'Oréal Group	Sorumlu Reklam ve Pazarlama İletişimi	2	Kozmetik
Paulig Group	Sorumlu Pazarlama ve İletişim	1	Gıda
Evoca Group	Sorumlu Pazarlama ve İletişim Politikası	3	Makine Sanayi
Kering Group	Sorumlu İletişim ve Pazarlama Faaliyetleri	5	Lüks Moda
BNP Paribas Group	Sorumlu İletişim ve Adil Reklam İlkeleri	3	Finans

Kerry Group	Sorumlu İletişim Politikası	3	Gıda
Amer Sports Group	Sorumlu İletişim ve Pazarlama Politikası	3	Spor
Salvatore Ferragamo Group	Sorumlu İletişim ve Pazarlama Politikası	2	Lüks Moda

Tablo 1’de görüldüğü üzere incelenen kurumlar finans, moda, gıda, sanayi, turizm, kozmetik ve spor gibi farklı sektörlerden dahil edilmiştir. Ayrıca kurumların sorumlu iletişim politikalarının bulunduğu belgelerin sayfa sayıları da farklılık göstermektedir.

Tablo 3. Kurumların Sorumlu İletişim Politikalarında Öne Çıkan Kelimeler

Kelime	Frekans	Kelime	Frekans
Çevre/Çevresel	36	Toplum/Toplumsal	9
İletişim	105	Etik	27
Sosyal	20	Kadın	4
Pazarlama	78	Bilim/Bilimsel	7
Sürdürülebilir/Sürdürülebilirlik	47	Kapsayıcı/Kapsayıcılık	20
Doğru/Doğruluk	44	Sağlık	17
Şeffaf/Şeffaflık	24	Çeşitlilik	13
Paydaş/Paydaşlar	25	Yeşil Aklama	6
Sorumlu	74	Bilgi	38
Çocuk	29	Politika	57
Çalışan	24	Yasa/Yasal	26
Reklam	52	Dürüst/Dürüstlük	8
İnsan	3	Yeşil Boyama	2
Eşitlik	10	İlke/İlkeler	21
Veri	24	Yapay Zekâ	12
Kural	16	Dijital	8
Erişilebilirlik	4	Müşteri	7
Ayrımcılık	8	Gizlilik	13
Hayvan	4	Taahhüt	25
Yanılıcı	12	Değer	18
Marka	35	Ürün	42
Proje	6	Uyum/Uyumlu	20
Adil	5	Kalkınma	3
Grup	23	Mavi Aklama	2

Tablo 3'te yer alan kelimelerin sıklığı, araştırmaya dahil edilen kurumların sorumlu iletişim politikalarında öncelik verdiği konulara işaret etmektedir. Tabloda yer alan veriler doğrultusunda en yüksek sıklığa sahip kelimeler; iletişim (105), pazarlama (78), sorumlu (74), politika (57), reklam (52), sürdürülebilir/sürdürülebilirlik (47), doğru/doğruluk (44) olmaktadır. Yüksek sıklığa sahip kelimelere (iletişim, sorumlu, politika gibi) bakıldığında konuyu doğrudan ifade etmeleri nedeniyle politikalarda yer almaları beklenen bir durumdur. Pazarlama ve reklam gibi ifadelerin yüksek sıklıkta yer alması ise, kurumların sorumlu iletişim politikalarında kurumsal iletişim ve pazarlama faaliyetlerine odaklandıklarını göstermektedir. Kurumların belgelerinde reklam ve pazarlama faaliyetlerinde de sorumluluk üstlendiklerini beyan ettiklerini söylemek mümkündür.

Düşük sıklıktaki kelimelerden bazıları yeşil boyama (2), kalkınma (3), insan (3), mavi aklama, (2) erişebilirlik (4), kadın (4), adil (5), dürüstlük (8) olmaktadır. Kurumların kadın, insan, kalkınma gibi kavramlara daha az öncelik verdiği veya bu konuları paydaş, sosyal fayda ve sosyal sorumluluk gibi daha kapsayıcı ifadeler üzerinden aktarıldığı söylenebilir. Mavi aklama ve yeşil boyama gibi ifadeler ise, kurumların olumsuz uygulamaları ifade eden kavramların politikalarına dahil etmemek istemesiyle açıklanabilir. Bunun yerine, kurumlar politikalarında bu tür konulara yönelik taahhütlerini içeren ifadelere yer verebilmektedir.

Global Alliance (Küresel Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetimi İttifakı) (2024) sorumlu iletişimi; açık diyalog, örgütsel ve kurumsal iletişimde etiklik, sahte haber, yanlış bilgilendirme gibi her türlü propagandayla mücadele, her türlü ayrımcılıkla mücadele, çeşitlilik, kapsayıcılık ve toplumsal sorumluluğu önceleyen bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Kurumların sorumlu iletişim politikalarına bakıldığında da bu tanımda bulunan boyutlara yer verdikleri görülmektedir. Politikalarda öne çıkan kelimeler büyük ölçüde sorumlu iletişimin temel özellikleriyle uyumlu olsa da bazı hassas ve özel konularda eksiklik bulunmaktadır.

Tablo 4. Araştırma Kapsamında İncelenen Kurumların Sorumlu İletişim Politikalarında En Fazla Kullanılan 10 Kelime

Kelime	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
İletişim	14	6	28	16	7	9	10	5	4	6
Pazarlama	9	13	8	-	5	12	15	8	6	2
Sorumlu	5	2	24	14	5	7	4	5	4	4
Politika	6	4	38	-	-	1	1	5	1	1
Reklam	10	-	4	10	3	4	-	20	-	1
Sürdürülebilirlik	6	1	3	5	8	3	3	3	-	15
Doğru/ Doğruluk	14	-	10	2	6	4	4	3	-	1

Ürün	7	-	5	1	4	5	5	10	4	1
Bilgi	6	2	15	-	5	2	1	-	-	7
Çevre	7	-	2	6	4	4	2	3	-	8

Tablo 4’te sorumlu iletişim politikalarında en çok yer alan on kelimenin kurumlara göre dağılımına yer verilmiştir. İletişim, pazarlama, sorumlu, politika, reklam, sürdürülebilirlik, doğruluk, ürün, bilgi ve çevre en fazla kullanılan on ifadenin arasında yer almaktadır. Kurumların sorumlu iletişim politikalarında benzer noktalara vurgu yaptıkları gözlemlenmektedir. Etik iletişim, doğru bilgi verme, yanıltmama, toplumsal ve çevresel konulara önem verme gibi konular politikalarda ön plana çıkmaktadır. Kurumların sorumlu iletişim politikalarında yoğunlaştıkları ortak konular dışında farklılaştıkları noktalar da bulunmaktadır. Politikalarda yer alan kelimeler kurumlara göre farklı sıklıklarda dağılım göstermektedir. Kurumların hemen hemen her biri farklı sektörlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar sorumlu iletişim politikalarında benzer konulara odaklanmış olsalar da, politikalarında vurguladıkları kelimeler değişiklik göstermektedir. Örneğin kozmetik alanındaki bir kurum sorumlu iletişim politikasında kendi önceliklerine odaklanırken, gıda alanında yer alan bir kurum kendi faaliyet alanlarına uygun olan konulara göre politika içeriğini şekillendirmektedir. Sonuç olarak içinde bulunulan sektör, kurumsal öncelikler ve hedefler, sorumlu iletişim politikalarının içeriğinde ve kapsamında belirleyici bir rol oynamaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Günümüz dijital çağında kurumların tüm paydaşlarla etkili ve sürdürülebilir ilişkiler geliştirebilmesi için sorumlu iletişim anlayışına sahip olması gerekmektedir. Genel anlamda sorumlu iletişim, etik ve hesap verilebilirlik ilkelerini ön planda tutan bir iletişim anlayışıdır. Kurumlar açısından sorumlu iletişim; ürünün veya kurumun gerçekliğine dayalı, çevresel, sosyal, toplumsal, ekonomik ve kültürel etkilerin göz önünde bulundurulduğu ve tüm paydaşlara karşı saygıyı önceleyen hedefleri başarılı bir şekilde gerçekleştirmeye dönük bir iletişim olarak tanımlanabilmektedir.

Bu çalışmayla sorumlu iletişim kavramı üzerine bir değerlendirme yapmak ve farklı sektörlerden kurumların sorumlu iletişim politikalarını analiz etmek amaçlanmıştır. Kurumların sorumlu iletişim politikalarında öne çıkan kavramlar üzerinden kurumların yaklaşımları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde kurumların sorumlu iletişim politikalarında çoğunlukla benzer konulara odaklandıkları görülmüştür. İletişim, pazarlama, sorumlu, politika, reklam, sürdürülebilirlik, doğruluk, ürün, bilgi ve çevre kurumların politikalarında yoğunlukla vurguladığı ifadeler arasında yer almaktadır. Kurumlar, sorumlu iletişim konularını benzer kelimeler üzerinden şekillendirmektedirler. Etik iletişim, doğru bilgi verme, toplumsal ve çevresel konulara önem, sürdürülebilirlik, paydaşlara vurgular politikalarda öne çıkan noktalardır. Bununla birlikte politikalarda önemli toplumsal konuların yüzeysel bir şekilde yer aldığı gözlemlenmiştir. Kurumlar büyük ölçüde sorumlu iletişimin temel ilkelerine göre hareket etmekle birlikte, bazı önemli konulara daha fazla odaklanma ve politikaların bu yönde genişlemesi ihtiyacı bulunmaktadır. Diğer taraftan kurumların sorumlu

iletişim politikalarında kullandıkları kelimelerin sıklığında ve odaklanılan konularda değişiklikler de bulunmaktadır. Bu durum kurumların kendilerini konumlandıkları bakış açısından kaynaklanmaktadır. Kurumlar, sorumlu iletişim politikalarını kendi alanlarına, önceliklerine, hedeflerine ve ilkelerine uygun şekilde yapılandırmaktadır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, kurumların sorumlu iletişim politikaları, beyanları ve eylemlerinin karşılaştırılmalı olarak incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Global Alliance Küresel Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetimi İttifakı (Global Alliance for Public Relations and Communication Management) (2024). <https://www.globalalliancepr.org/thoughts/president-addresses-the-united-nations-supporting-global-calls-for-responsible-communication>

Hernández Flores, H. (2025). Responsible public relations in practice. an approach to the field from academic experts, consultants, and associations. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=5282251> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5282251>

Jahnich, N. (2024). Mathieu Jahnich: “Responsible communication should not be perceived as a loss of efficiency.”, Randa El Fekih tarafından yapılan görüşme, <https://mediacconnect.com/mathieu-jahnich-responsible-communication-should-not-be-perceived-as-a-loss-of-efficiency>

Krippendorff, K.H., (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*, London: Sage Pub.

Prasad, B. D. (2008). Content analysis. *Research Methods for Social Work*, 5, 1-20.

Ramírez Molina, R. I., Lay Raby, N. D., Baez Palencia, D. A., & Sukier, H. B. (2025). Responsible communication: dimensions of co-creation and citizen participation in the educational context. *Revista Latina De Comunicación Social*, 83, 1-15.

Responsible communication, a 360° commitment (2017). <https://www.wearecom.fr/en/2017/02/responsible-communication/>

Rincón Quintero, Y. A., Sukier, H. B., Contreras Capella, J. A., & Ramírez Molina, R. I. (2019). Responsible communication strategies for small and medium-sized enterprises. *Opción*, 35 (89-2), 1208-1234.

Rusu, A. (2023). Delving into AI discourse within EU institutional communications: empowering informed decision-making for tomorrow’s tech by fostering responsible communication for emerging technologies (Doctoral dissertation, Université Paris sciences et lettres).

Shukla, M. (2025). What is responsible communication?. <https://www.terrafiniti.com/what-is-responsible-communication/>

Sustainability Directory (2025). Responsible communication. <https://lifestyle.sustainability-directory.com/term/responsible-communication/>

Ting, H., Tham, A., & Gong, J. (2022). Responsible business—a timely introspection and future prospects. *Asian Journal of Business Research Volume*, 12(2), 1-7.

Zerrad, N., & Mokhtari, F. (2023). Effective service management, organizational processes, and objectives through responsible communication. *International Journal of Language and Linguistics*. 11(4), 94-98.

TÜRKİYE’DE HALKLA İLİŞKİLER ALANINDA DOKTORA EĞİTİMİ: GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Doktora Öğrencisi, Malike ORMANCI

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, malikeormanci@gmail.com - ORCID: 0009-0002-8193-6179

Prof. Dr., Burcu ÖKSÜZ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, burcu.oksuz@ikcu.edu.tr – ORCID: 0000-0003-4195-9261

ÖZET

Halkla ilişkiler alanındaki çalışmaların başarısı kuşkusuz ki nitelikli halkla ilişkiler profesyoneli yetiştirilmesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Benzer şekilde halkla ilişkiler akademisyenlerinin sektöre yön verecek çalışmalar gerçekleştirmesi, akademiye güçlendirecek yayınlar üretmesi ve başarılı bir şekilde halkla ilişkiler eğitimi vermesi kendisinin akademik olarak iyi bir eğitimden geçmesine bağlıdır. Bu bağlamda güçlü halkla ilişkiler akademisyenlerinin varlığı, iyi bir doktora eğitime dayanmaktadır. Doktora bir öğrencinin nitelikli araştırmalara imza attığı, yenilikleri takip ettiği, geçmişle günümüz arasında bağ kurduğu ve akademinin gelişimine katkıda bulunduğu kritik bir süreçtir. Bundan dolayı halkla ilişkiler doktora programları öğrencileri uluslararası çapta var olabilen, güncel ve küresel eğilimleri takip edebilen, halkla ilişkiler alanındaki yeni kavramları ve uygulamaları inceleyen, değişimlere ayak uydurabilen araştırmacılar olmaları yönünde hazırlanmalıdır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de halkla ilişkiler alanındaki doktora eğitimini güçlü ve zayıf yönleri itibarıyla incelemek ve bu alanda doktora eğitimi alan öğrencilerin deneyimlerini, beklentilerini ve değerlendirmelerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda farklı üniversitelerde halkla ilişkiler doktora öğrencisi olan beş kişiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin amaçlarına, yaşadıkları sorunlara, aldıkları eğitimin farklı boyutlarına, halkla ilişkiler doktora eğitiminin nasıl daha iyi olacağı konusundaki fikirlerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Öğrencilerin aldıkları eğitimin bazı boyutlarıyla ilgili olumlu görüşleri bulunurken, bazı hususlarda ciddi eleştiriler yaptıkları da görülmektedir. Elde edilen verilerin halkla ilişkiler doktora eğitimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler Eğitimi, Doktora Eğitimi.*

1. GİRİŞ

Halkla ilişkilerin kökeninin Aristoteles’e ve ikna edici söylem uygulamalarına kadar uzandığını iddia edenler olsa da mesleğin 20. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı genel kabul görür (Martinelli ve Toth, 2010). Her zaman mücadelelerin odağı olan halkla ilişkiler; hem sosyal bir bilim hem de mesleki bir proje olarak daha geniş bilgi tabanlı meslekler kategorisine girmektedir (Chmiel ve Moise, 2024, s. 379). Halkla ilişkiler profesyonelleri doğru ve

zamanında bilgi aktarımında kritik bir rol üstlenir. Bilgiye erişimin kolaylaşmasından ötürü halkla ilişkiler profesyonelleri seçici olmalı ve mevcut koşulları doğru bir şekilde yansıtan bilgileri yaymalıdır. Bu görev, öğrencileri mesleğin dinamik zorluklarına hazırlamaya yönelik kapsamlı ve güncel bir halkla ilişkiler eğitimine ihtiyacı gösterir (Aramayanti vd., 2024, s.1424). “İleride alanda çalışacak profesyonellerin bugün eğitim gördükleri düşülürse, mesleğin varoluşsal sorunlarını oluşturan çatışma ve mücadele alanları devam ettikçe, eğitimin etik ve toplumsal duyarlılık ekseninde yapılandırılması gerekliliği önemini koruyacaktır.” (Bıçakçı ve Aktaş Kuyucu, 2024, s. 3). Halkla ilişkiler eğitiminin verildiği akademik bağlam; bilgi, teori ve mesleki standartların geliştirilmesi ve yayılması açısından önemli bir görev üstlenir. Halkla ilişkilerin nasıl öğretildiğini anlamak, akademik bir disiplin olarak halkla ilişkileri biçimlendiren söylemlerin ve uygulamaların tespit edilmesinde rol oynar (Zeler ve Bridgen, 2025).

Halkla ilişkilerin uygulamalı mı yoksa disiplinler arası bir alan mı olarak görülmesi gerektiğine ilişkin tartışmaların yanında profesyonelleşmenin artmasını sağlayacak olan halkla ilişkiler eğitimi hakkında da görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Gençtürk Hızal vd., 2023, s. 143). Halkla ilişkiler öğretiminde ve program geliştirmedeki temel sorunlardan biri öğrencilerin öğrenmek istedikleri, işverenlerin mezunlardan bilmelerini istediği ve akademisyenlerin öğrencilere öğretilmesi gerektiğine inandıkları arasındaki uçurum veya eşitsizlik olarak açıklanabilir (Zeler ve Bridgen, 2025). Vujnovic ve diğerleri (2023) son birkaç on yıldır halkla ilişkiler müfredatının öğrencilerin tarihsel, kültürel ve eleştirel yetkinliklerini genişletmekten ziyade teknik becerilere odaklanmasından ötürü çalkantılı bir dönemden geçtiğini ileri sürerler. Halkla ilişkiler değişim ve toplumsal fayda için olumlu bir güç olsa da günümüzde halkla ilişkiler uygulamalarında ve eğitiminde işlevselci halkla ilişkiler anlayışının (halkla ilişkileri kurumsal ortamda keşfetme) olduğu görülmektedir (Chmiel ve Moise, 2024, s. 380). Öğretim ve öğrenme; halkla ilişkileri toplumsal, kültürel ve politik sorumlulukları açısından değerlendiren geniş bir eleştirel düşünceden ziyade araştırma, yazma, planlama ve dijital okuryazarlık gibi işlevsel ve pratik yönelimleri yansıtmıştır (Kinneer ve Bowman, 2024).

Halkla ilişkiler profesyonellerinin yeni ortaya çıkan çeşitli sorunları hızla incelemesini sağlayacak geniş bir genel kültüre; tarih, bilim, sanat, siyaset, finans ve psikoloji alanlarında bilgiye sahip olmalıdır. Aynı zamanda bu geniş kültürden gelen deneyime, muhakeme yeteneğine, esnekliğe ve geniş görüşlülüğünün olması gerekliliktir (Lamme, 2007). Halkla ilişkiler öğrencileri toplumun en acil sorunları hakkında eleştirel, düşündürücü tartışmaya ve argümanlara hazır olmalıdır (McKie ve Munshi, 2009). Halkla ilişkiler profesyonelinin mesleğinde etğin temelini oluşturan bilgi, beceri ve tutum yeterliliklerini ve halkla ilişkiler etik kurallarını anlamayı sağlayan yeterliliklerle donatılmış olması zorunluluktur (Aramayanti vd., 2024, s. 1424). Halkla ilişkiler alanında öğrenim gören öğrencilere yalnızca bugün için değil, uzun vadede değişimlere açık olan mesleklerinde dürüstlük öğretilmelidir (Özgen vd., 2021, s. 128). Eğitim sürecinin dijitalleşmesi; halkla ilişkiler eğitimi şekillendirmekte, akademisyenlerin ve öğrencilerin dijital eğitim sürecine hızlı bir şekilde uyum sağlamalarını zorunluluk haline getirmiştir. Halkla ilişkiler eğitimi, 21. yüzyıl becerilerini kazandıracak düzeyde olmalı ve akademisyenler ile öğrenciler arasındaki ilişki süreç yönetimi olarak değerlendirilmelidir (Koçyiğit ve Küçükçivil, 2021, s. 316).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye’de halkla ilişkiler alanındaki doktora eğitiminin güçlü ve zayıf yönlerini incelemek ve bu alandaki doktora öğrencilerinin deneyimlerini, beklentilerini ve değerlendirmelerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomenoloji) yaklaşımı benimsenmiştir. Fenomenoloji, “Gerçek nedir? sorusunun cevabını araştıran, insan olgusu üzerine odaklanan, bireylerin tecrübelerini kendi bakış açılarıyla nasıl anlamlandırdığını araştıran bir desen” şeklinde tanımlanmaktadır (Yalçın, 2022, s. 228). Bu yaklaşımla, öğrencilerin halkla ilişkiler doktora eğitim sürecine ilişkin deneyimleri ve görüşleri doğrudan kendi ifadeleri üzerinden ortaya konulacaktır. Buna dayanarak araştırma soruları şu şekilde oluşturulmuştur:

1. Türkiye’deki halkla ilişkiler doktora eğitimi öğrenciler tarafından nasıl algılanmaktadır?
2. Türkiye’deki halkla ilişkiler doktora eğitiminin güçlü ve olumlu yönlerine ilişkin öğrencilerin görüşleri nelerdir?
3. Türkiye’deki halkla ilişkiler doktora eğitiminin eksiklikleri ve zayıf yönlerine ilişkin öğrencilerin görüşleri nelerdir?

Araştırmanın çalışma grubunu, farklı üniversitelerde halkla ilişkiler doktora eğitimi alan öğrencileri oluşturmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Ölçüt örnekleme, araştırmacının ele aldığı olguya yönelik önceden belirlemiş olduğu ölçütü ya da ölçütleri karşılayan durumların/birimlerin tercih edilmesidir (Baltacı, 2018, s. 254). Buradaki temel ölçüt ise katılımcılarının halkla ilişkiler doktora programında eğitim görmeleri olmaktadır.

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formları ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerle araştırmacılar hem önceden hazırlanan soruları sorabilmekte hem de sorularla ilgili daha detaylı bilgi almak amacıyla ek sorular sorma yetkisine sahiptir. Dolayısıyla derinlemesine görüşme yöntemiyle ayrıntılı şekilde bilgi elde edilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.130). Sorular her bir katılımcıya Zoom platformu üzerinden yöneltilmiştir ve görüşmeler 30 ile 50 dakika sürmüştür. Tüm katılımcıların izin alınarak görüşmeler kayıt altına alınmış olup, elde edilen kayıtlar görüşme notlarıyla birlikte kâğıda dökülmüş ve nitel analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Betimsel analizde veriler, veri toplama aşamasında ulaşılan bilgiler doğrultusunda belirlenen temalar altında özetlenebilmekte ve yorumlanabilmektedir (Altunışık vd., 2005, s.276). Ayrıca çalışmada katılımcıların gizliliği gereği katılımcıların tümüne takma isim verilmiş ve doğrudan alıntılarda verilen takma isimler kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu başlık altında araştırmaya katılan katılımcılardan elde edilen verilere yer verilmektedir. Katılımcılara ait demografik bilgilerin ardından bulgular; öğrencilerin halkla ilişkiler alanında doktora yapma amaçları, Türkiye’deki halkla ilişkiler eğitiminin güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin görüşleri ve genel olarak doktora eğitimi üzerine değerlendirmeleri çerçevesinde yapılandırılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Öğrenci	Yaş	Cinsiyet	Şehir	Çalışma Durumu
Öğrenci 1	27	Erkek	İstanbul	Çalışıyor
Öğrenci 2	29	Kadın	İstanbul	Çalışıyor
Öğrenci 3	29	Kadın	İzmir	Çalışıyor
Öğrenci 4	34	Kadın	İzmir	Çalışmıyor
Öğrenci 5	34	Erkek	Mersin	Çalışıyor

3.1. Öğrencilerin Halkla İlişkiler Alanında Doktora Yapma Motivasyonları

Araştırma kapsamında öğrencilere halkla ilişkiler programında doktora yapma amaçları sorulmuştur. Kişisel gelişim, bilimsel bilgi üretme süreçlerinde rol alma, araştırma yöntemlerinde derinleşme ve akademik kariyer yapma gibi nedenler ortaya çıkmaktadır.

Akademik anlamda derinleşme, alana katkı sağlama ve bilimsel bilgi üretimine katılma amacı güden öğrencilerin görüşleri şöyledir:

“Lisansta aldığım derslerin daha derinine inip daha akademik noktasına değinip ortaya bu alana katkı sağlayabilecek bilimsel çalışmalar yapmak, yeni bir fikir ya da bir problemin çözümünü oluşturmak. Yani detaylı bir şekilde akademik eğitimi sürdürüp, problemleri tanımlayıp, yeni sorunları ortaya çıkartıp alana katkı sağlamak.” (Can)

“Bu alanda yüksek lisansın bir süre sonra yeterli olmadığını düşündüm ve kendimi daha fazla geliştirmek, reklamcılık alanında, tanıtım alanında kendimi geliştirme ve alana daha katkı sağlayacak araştırmalar yapmak için doktorayı tercih ettim diyebilirim.” (Simge)

“Kendimi araştırma yöntemleri konusunda geliştirmek ve aynı zamanda halkla ilişkilerin bu temel niteliğindeki maddelere göre de analizler yapmaya yardımcı olmak. Yani alana katkı sağlamak için doktora yaptığımı söyleyebilirim.” (Mert)

Öğrenciler doktora eğitimini, bilimsel bilgi üretimine katılma, bilimsel çalışmalar üretme ve alana katkıda bulunma gibi amaçlar doğrultusunda tercih etmektedir.

Bazı öğrenciler ise, akademik kariyer yapma isteğiyle doktora programına devam ettiklerini ifade etmiştir.

“Ben tamamen akademik tarafta olmak için doktoramı yaptım... Ama bilimsel çalışmalar da yapmak hoşuma gidiyor. Sadece derse girip çıkmak değil, akademik süreçte kalıcı yayınlar, eserler vermek zevk veriyor bana.” (Bilge)

“Yani sanırım kendimi geliştirmekten de öte hep bu mesleği hayal ettiğim için ben doktora yapmak istedim. Onun dışında da amaçladığım başka ne olabilir? İlk amacım gerçekten akademisyen olmak ikincisi ise kendimi geliştirmek ve daha galiba kültürel ortamlarda kendimi daha iyi ifade edebilmek diyebilirim.” (Doğa) ifadesiyle doktora yapma nedenini akademik kariyer yapmanın yanında entelektüel anlamda da kendini geliştirme şeklinde tanımlamaktadır.

Öğrencilerin doktora öğrenimini beklediği şekilde akademik kariyer yapmak için sürdürdüğü görülmektedir. Öğrencilerin doktora yapma motivasyonlarının çoğunlukla kendini geliştirme ve akademik olarak ilerleme olduğunu söyleyebiliriz. Alan yazında da vurgulandığı gibi, doktora eğitimi genellikle akademik kariyer planları ve bilimsel bilgi üretim süreçlerine katılma isteği doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Ders almanın yanında öğrenciler için doktora akademik katılımın yapıldığı bir yer olarak görülüyor ve doktorayı yalnızca eğitimden ibaret görmüyorlar.

3.2. Öğrencilerin Türkiye'deki Halkla İlişkiler Eğitiminin Güçlü Yönlerine İlişkin Görüşleri

Öğrenciler, halkla ilişkiler doktora eğitiminin güçlü yönlerini; alanda deneyimli, tanınan ve güncel yaklaşımları takip eden akademisyenlerin varlığı, bilimsel araştırma yöntemleri derslerinin derinlemesine ve uygulamalı bir şekilde öğretilmesi ile teorik bilgilerin uygulamayla pekiştirilmesi olarak değerlendirmektedir.

“Bizim üniversite halkla ilişkiler mesleğinde Türkiye’de birçok çalışmanın ortaya koyulduğu isminden oluşuyor. Birçok kavramı literatüre sokan hocalardan oluşuyor... Akademik anlamda ya da tabir-i caizse akademik camiada ismi bilinen, bu alanda birçok çalışma yapmış hocalardan eğitim almak güçlü yönlerden bir tanesi.” (Can) diyerek alanda öne çıkan akademisyenlerle bir arada bulunmasından duyduğu memnuniyet dile getirmektedir.

Benzer şekilde diğer öğrenciler de akademik kadronun deneyim sahibi olmasını, doktora eğitiminde önemli bir husus olarak değerlendirmektedir.

“Hocaların deneyimi ve o alanla ilgili yapmış oldukları yayınlar... Özellikle güçlü yön olarak hocaların bize anlattığı derslerle ilgili kendilerini geliştirmiş olması diyebilirim.” (Mert) sözleriyle, akademik kadronun yetkinliğinin alınan eğitimde etkili bir unsur olduğunu söylemektedir.

“Genel olarak hocalarımızın çoğu alanında profesör olan, alanında gelişmiş deneyimleri olan hocalarımızdı. Onlarla burada yüz yüze eğitim almak benim için bulunduğum üniversitede oldukça önemliydi. Bana çok katkı sağladı.” (Simge)

Öğrenciler ilgili alan yazında karşılaştıkları ve önemli gördükleri kişilerden ders almayı önemsemektedirler. Öğrencilerin deneyimli akademisyenlerle ilişkiler geliştirme, onlarla aynı ortamda bulunma ve birikimlerinden yararlanma isteği ön plana çıkmaktadır.

Öğrencilerden biri, akademisyenlerin kuram ve metodoloji arasında bağı kurma konusunda yol gösterici olmasını başarılı eğitimin bir göstergesi olarak kabul etmektedir.

“Bizim iletişim alanındaki bence Türkiye’deki en önemli sıkıntılardan biri kuramla metodoloji arasındaki bağ kurulamaması. Bu iki nokta arasındaki bağı nasıl kurulacağını bir kere

hocalarımız bize gösteriyor. Bence benim almış olduğum eğitim bu noktada çok başarılı.”
(Doğa)

“Bugün bir soruyorsun nicel araştırmaya yardım istemek için 12 bin lira para istiyorlar. Ben o 12 bin lirayı vermek yerine derste öğrendim. Çünkü yarın bir gün hoca olunca bir doktora tezinin danışmanlığını yapıyorken ben yine bunları bilmekle yükümlü olduğum için kendi tezime olmasa da öğrenmek zorunda kalacaktım. Yani yöntem öğrenmem diyebilirim.” (Bilge)
ifadeleriyle öğrenci, araştırma süreçlerinde gerekli olan programların ders kapsamında öğretilmesini önemli bir kazanım olarak görmektedir.

Öğrenciler iyi bir metodoloji bilgisine sahip olmayı doktora eğitiminin kritik bir parçası olarak görmektedir. Bu bakımdan okulun sunduğu eğitimin bu yönde olması ve akademik kadronun bu konudaki yetkinliği, verilen eğitimin öğrenciler tarafından kaliteli olarak algılanmasına neden olmaktadır.

3.3. Öğrencilerin Türkiye'deki Halkla İlişkiler Eğitiminin Zayıf Yönlerine İlişkin Görüşleri

Öğrenciler, halkla ilişkiler doktora eğitiminde deneyimledikleri çeşitli eksiklikleri de dile getirmiştir. Öğrencilerden bazıları doktora eğitim sürecinde uzaktan eğitimin neden olduğu sınırlılıklardan bahsetmiştir.

“Bizim doktora süreçlerimiz biraz zor dönemlere denk geldi. Covid sürecinde acayip risk olduğu süreç içinde daha yeni doktora başlamıştık. Öyle olunca mesela, bazen yüz yüze gelememeler... Bir iletişimci olarak bence hocalarımızla yüz yüze gelmemiz çok değerli.”
(Mert)

“Online eğitim dışında herhangi bir sıkıntı yaşamadım.” (Simge)

Öğrenciler uzaktan eğitim, online eğitim gibi deneyimleri doktora eğitimi sürecinde bir eksiklik olarak değerlendirmektedirler. Covid-19 süreciyle büyük ölçüde yaygınlaşan online eğitim, öğrencilerin yüz yüze etkileşim kurmalarına ve akademik ortamı yerinde deneyimlemelerine engel olmuştur. Öğrenciler, aktif olarak öğrenme ve araştırma süreçlerine katıldıkları bir akademik ortamı tercih etmektedirler.

Metodolojik derslerin sınırlı olmasına ve teorik derslerin uygulamaya dökülememesine dikkat çeken bir öğrencinin görüşleri şu şekildedir:

“Bence metodolojik derslerin yoksunluğu, onların uygulamaya dökülmesi bence büyük bir sıkıntı... Öğrencinin kesinlikle sahaya çıkması lazım.” (Doğa)

Metodolojik derslerin etkin bir şekilde gerçekleştirilmemesi, öğrencilerin sahaya yönlendirilip uygulama yapmaya teşvik edilmemesi eleştiri getirilen konular arasındadır.

Başka bir öğrenci, programa kabul edilen öğrenci sayısının fazlalığına ve bu ortamda sağlanan akademik desteğin yetersizliğine dikkat çekmektedir.

“Bence haddinden fazla öğrenci alınıyor, çok kalabalık oluyoruz. Bu da eğitimin verimliliğini düşürüyor. En azından benim zamanımda böyleydi. Ben on beş kişiyle sanki özel bir üniversitede lisans eğitimi gibi doktora eğitimi aldım. Bu da bence sıkıntıydı. Çünkü her hoca bizlerle bireysel olarak ilgilenemedi.” (Mert)

Aynı öğrenci, bazı akademisyenlerin araştırma yönünden eksik olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de akademisyenlerin yüzeysel bir yaklaşım sergilemesini ve yalnızca biçimsel olarak öğrenciye destek sunmasını eleştirmektedir:

Çok sayıda öğrencinin eğitim programına kabul edilmesi bir dezavantaj olarak görülmektedir. Öğrenciler, akademisyenlerden maksimum düzeyde bilgi almak ve bilimsel araştırmalardan bire bir yararlanmak istemektedir. Kalabalık sınıf mevcutları bu olanakları sınırladığından, öğrenciler az sayıda kişiyle eğitim almayı istemektedirler.

“...Bazılarının araştırma bilmediğine şahit oldum...Mesela en büyük sorunlardan biri objektif olmak gerekirse, yaz getir. Bence bu alanın en büyük sorunu bu. Sen yaz getir, biz bakalım. İşte sen çiz, sen analiz et, biz bakalım. Sadece anlatım bozukluğu gidermek, noktalama işaretlerine bakmak bence bu noktada yeterli değil.” (Mert)

Bazı akademisyenlerin öğrencilerin çalışmalarını yalnızca biçimsel olarak incelemeleri eleştirilen bir başka konu olmaktadır. Öğrenciler tarafından bu durum, öğrenme sürecinin niteliğinin düşmesi olarak algılanabilmektedir.

Doktora eğitiminin zayıf yönlerinden biri olarak öğrencilerden bir diğeri ise, akademik kadroya giremeyeceğine dair taşıdığı şüpheyi belirtmiştir.

“Bence doktora alınırken insanlar kadroya alınmış gibi alınmalı. Yani doktora yaparken çalışmıyoruz ama akademik anlamda bir işimiz olsa çalışabiliriz, ikisini birlikte yürütebiliriz... O yüzden doktora eğitiminde yaşadığım en büyük problem bir işimin olmayışı ve ileride de olmayacağına duyduğum şüphe.” (Bilge)

Süreç sonunda eğitim alan öğrencilerin istihdam edilememesini bir sorun olarak nitelendirmektedir:

3.4. Öğrencilerin Türkiye’deki Halkla İlişkiler Eğitimine İlişkin Deneyimleri, Beklentileri ve Değerlendirmeleri

Öğrenciler eğitim sürecine dair görüşlerini ve beklentileri farklı yönlerle ifade etmişlerdir. Bu bağlamda alanda hangi tez konuların çalışılması gerektiği, tezlerde yapılan yanlışlıklar, ideal doktora danışmanı ve süreçte öne çıkan hususlar öğrencileri görüşleri doğrultusunda ele alınmıştır.

İdeal Danışman

Danışmanlık süreci ve öğrenci-danışman ilişkisi doktora eğitiminde kritik noktalardan biridir. Öğrencilerin doktora danışmanlarından beklentileri de bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Öğrenciler ideal bir danışmanın ulaşılabilir olmasına vurgu yapmaktadır.

“Bence ulaşılabilir olması çok önemli.” (Simge)

“İstedığınız zaman ulaşılabilen bir danışman...” (Mert)

Öğrenciler ulaşılabilirliği tez danışmanlığında temel bir öncelik olarak görmektedirler. Danışmanların çeşitli yoğunlukları olsa da, öğrencilerle iletişim halinde olmaları ve süreci birlikte programlayıp yürütmeleri öğrencilerin doktora sürecinde en fazla önem verdikleri konular arasında öne çıkmaktadır.

Bir öğrenci, danışmanla öğrencinin ortak bir vizyona ve çalışma stiline sahip olması gerektiğini düşünmektedir:

“Hem danışmanın öğrencisini seçerken hem de öğrencinin danışmanı belirlerken dikkat etmesi gereken noktalardan bir tanesi ortak frekansta olup olmadıkları. Akademik konuları ele alış biçimleri, ele almak istedikleri konular, çalışmak istediği olgular...” (Can)

Öğrencilerin bir kısmı, ideal danışmanın kendi fikirlerini dayatmak yerine, öğrencinin akademik yolculuğunda yol gösteren ve destekleyen bir yaklaşımda olmasını beklemektedir:

“Danışmanın öğrenciye bir şeyi mecbur tutmak yerine ilerlediği yolda ona rehberlik etmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bazı danışmanlar var illa bu konuyu çalışmalısın gibi mecbur tutabiliyor.” (Doğa)

“Kendi fikirlerini empoze etmek yerine, danışan öğrencinin geleceğini düşünmeli...Kendilerini değil de öğrencisinin geleceğini ön planda tutmalı. Hatta benim danışman hocam bir ilan çıktığında link atıyor. ‘Bak burada ilan var’ gibi.” (Bilge)

Öğrenciler danışmanlarının yol gösterici olmaları istenmektedir. Ancak kendi fikirlerini birebir uygulamak yerine öğrencilere özgürlük alanı tanımaları gerektiği görüşü bulunmaktadır. Öğrenciler, danışmalarının rehberliklerini, eğitimleri boyunca kendilerine destek sağlayacak bir biçimde sürdürmesini beklemektedir.

Diğer taraftan danışmanlık ilişkisinin sosyal hayatta da devam etmesini bekleyen ve akademik konular dışında kişisel iletişimin de önemli olduğunu düşünen öğrencinin görüşleri şu şekildedir:

“Bence sosyal aktivitelerini yine bizlerle gerçekleştirebilir. Sosyal özellikle ekliyorum... Sosyal hayatında da bize yer vermeli çünkü sosyallik demek farklı konuların da açıldığı alanlar demek, birbirinizi daha iyi tanıdığınız zamanlar demek.” (Mert)

Çalışılması Gereken Konular

Halkla ilişkiler alanında çalışılması gereken tez konuları ile ilgili öğrencilerin görüşleri, dijitalleşme ve yapay zekâ gibi konular çerçevesinde toplanmaktadır. Öğrenciler halkla ilişkilerin klasik konularının dışına çıkılarak, teknolojik gelişmelerin ve iletişim alanındaki yeni dinamiklerin ele alınması gerektiğini düşünmektedir.

“Artık klasik konuların dışına çıkmamız lazım... Bence artık biraz daha halkla ilişkiler ve yapay zekâ süreci kesiştirilmeli.” (Can)

“Dijitalleşme üzerine çalışmalar yapılırsa son dönemlerde daha da etkili olacağını düşünüyorum.” (Simge)

“Yapay zekâ ve Metaverse konuları üzerinden halkla ilişkiler çalışılmalı.” (Bilge)

“Devir artık yapay zekâ devri, yani insansız araçlar. Bunların özellikle insanlarla, sektörlerle ve kurumlarla ilişkisine bakılabilir.” (Mert)

Öğrenciler yapay zekâ, dijitalleşme gibi güncel konulara çabuk tepki verme ve bunları çalışma konularına dahil etme gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla akademisyenlerin de bu

yenilikleri ayak uydurmaları beklenmektedir. Öğrenciler, çağın getirdiği güncel gelişmeleri yakından takip etmekte ve bunların akademik konulara dahil edilmesini önemsemektedir.

Çalışma konularının eleştirel bakış açısıyla kurgulanması ve alandaki sorunlu yönlerin incelenmesi gerekliliğine dikkat çeken bir öğrencinin bakış açısı ise şu şekildedir:

“Biraz daha acaba eleştirel de çalışılmalı mı diye düşünüyorum. Bu mecranın pembe bir alanı olsa da karanlık bir yüzü de var. Bunu da görmek gerekiyor bence bizim alanda.” (Doğa)

Alışlageldik konuların ötesinde, alana daha eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan ve alanın sorunlu yönlerini ele alan akademik çalışmaların da gerçekleştirilmesi gerektiği öğrenciler tarafından vurgulanmaktadır.

Tezlerde Yapılan Hatalar

Tezlerde yapılan hatalara ilişkin öğrenciler, tez konularının özgün olmayışı ve alana yönelik yeni bir katkı sunulamaması ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir.

“Farklılıklara değinmemiz gerekiyor, yani yapmak için yapmış olmama.” (Can)

“Sürekli aynı alanda tezlerin üretilmesi, yeniliğe çok fazla açık olunmaması.” (Simge)

Bilimsel çalışmalarda incelenen konularda olduğu gibi tez çalışmalarında da aynı konuların işlenmesi, bir yeniliğe gidilmemesi öğrenciler tarafından sorun olarak algılanmaktadır. Yürütülen tez konularının özgün olması ve çeşitlilik göstermesi, öğrenciler tarafından önem verilen bir durumdur.

Bazı öğrenciler ise, tezlerin yöntemlerinde sorun olduğuna dikkat çekmektedir:

“Bir kere araştırma yöntemlerinde sıkıntı var. Sanırım bizim genel sorunumuz disiplin olarak araştırma yöntemleri.” (Doğa)

“Yöntem bilmemek. Bunun cevabı bu şekilde net.” (Mert)

“Yöntemi falan geçtim artık... Şöyle bir şeyle karşılaştım, çok üzüldüm. Belki o kişi de çok üzülmüştür. Hocası ona düzeltme atmış, çizmiş işte burayı düzelt, burayı çıkart, öyle olacak böyle olacak gibi ve tez bu haliyle sisteme yüklenmiş. Çok korkunç geldi, çok üzüldüm. Yani biraz daha özen gösterilmeli.” (Bilge) şeklinde görüş bildiren öğrenci, doktora tezlerinde metodolojik hataların yanında biçimsel hataların da yer aldığını belirtmektedir.

Öğrenciler, alandaki tez çalışmalarında sıklıkla gördüğü hataların metodolojik bilgi eksikliklerinden kaynaklandığını ifade etmekte ve araştırma tasarımı yapılan sorunların altını çizmektedirler.

Doktora Eğitiminde Önemli Hususlar

Doktora eğitiminde pek çok unsur öğrencilerin eğitim süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Üniversite, ders içerikleri, akademik kadro ve danışman gibi pek çok etken öğrencilerin eğitim süreciyle doğrudan ilişkilidir. Öğrenciler deneyimlerinden yola çıkarak doktora eğitimlerinde en önemli hususları ifade etmişlerdir.

“Bence öncelikle üniversite... Tabii ki üniversitenin isminin bilinmesi, köklü olması önemli bir süreç doktora eğitiminde.” (Simge) ifadesiyle bir öğrenci, doktora eğitiminde önemli bir unsur olarak üniversitenin kurumsal yapısını vurgulamaktadır.

Öğrenciler tarafından üniversitenin yanı sıra danışman da doktora eğitiminin en kritik unsuru olarak değerlendirilmektedir.

“Bunun bir önem sırası varsa öncelikle danışman derim. Onun dışında üniversite gelir. Çünkü aldığınız eğitimin kalitesini belirler.” (Mert)

“Danışman bence birinci sırada olan husus.” (Doğa)

“Yüksek lisansta da doktorada da en önemli şey danışman. Danışmanın iyi ise kendi de yükseliyor, sen de yükseliyorsun... Genel olarak hoca da değil, ders de değil, üniversite de değil tamamen danışman hoca önemli.” (Bilge)

Doktora öğrencileri, danışmanın doktora eğitimi sürecinde en fazla öneme sahip unsur olduğunu ifade etmektedir. Doktora sadece ders alınan bir yer değil, öğrencilerin akademik anlamda her yönden kendilerini beslemeye çalıştıkları kritik bir süreçtir. Dolayısıyla bu süreçte öğrencilerin en fazla önem verdiği konu danışmanları olmaktadır. Doktora danışmanlarının genel olarak her konuda öğrencileri yönlendirmesi gerektiği görüşü öğrenciler arasında yaygındır. Öğrenciler, akademik kariyerlerini danışmanla olan ilişkiyle ve almış oldukları rehberlikle ilişkilendirmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Halkla ilişkiler doktora eğitimi, öğrencilerin nitelikli çalışmalar gerçekleştirdiği, akademik bilgi üretimine katıldığı ve yenilikleri takip edip geçmişle günümüz arasında köprü kurduğu bir süreçtir. Dolayısıyla halkla ilişkiler programlarının öğrencileri, uluslararası düzeyde geliştiren, güncel ve küresel gelişmeleri takip edebilen, alandaki yeni kavram ve uygulamaları inceleyen, değişimlere hızlı bir şekilde uyum sağlayan araştırmacılar olacak şekilde yetiştirmelidir. Bu çalışmada, Türkiye’de halkla ilişkiler alanındaki doktora eğitiminin güçlü ve zayıf yönlerini incelemek ve bu alanda doktora eğitimi alan öğrencilerin deneyimlerini, beklentilerini ve değerlendirmelerini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda farklı üniversitelerden halkla ilişkiler doktora öğrencileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler, halkla ilişkiler alanında doktora yapma motivasyonlarını büyük ölçüde akademik kariyer yapma, bilimsel bilgi üretiminde rol alma, kişisel gelişim ve araştırma süreçlerinde derinleşme gibi nedenlerle açıklamışlardır. Alan yazında da sıklıkla vurgulandığı gibi doktora eğitimi genel olarak akademik kariyer yapma ve bilimsel bilgi üretimine katılma gibi istekler doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Doktora süreci öğrenciler için yalnızca eğitim görülen ve ders alınan bir yer olarak görülmemektedir.

Halkla ilişkiler doktora eğitiminin güçlü yönleri; alanda deneyim sahibi, herkes tarafından bilinen ve güncel konuları takip eden akademisyenlerin varlığı ile bilimsel araştırma yöntemlerinin derinlemesine ve uygulamalı olarak verilmesi olarak algılanmaktadır. Öğrenciler, alanda önemli gördükleri kişilerden ders almayı önemli görmekte; akademisyenlerin tanınırlığına dikkat etmekte, rol model gördükleri kişilerle ilişkiler kurmak ve onların deneyimlerinden ve bilgilerinden faydalanmak istemektedirler. Ayrıca iyi bir

metodoloji bilgisi öğrencilerin en fazla dikkat çektiği konulardandır. Doktora eğitiminin en önemli hususlardan biri, araştırma yöntemleri konusuna gereken önemin verilmesi gerekliliğidir. Bu süreç yalnızca teorik bilgilerin öğrenildiği bir süreç değil, aynı zamanda edinilen bilgilerin uygulamayla pekiştirildiği bir eğitimi kapsamaktadır. Bu bakımdan eğitim programlarının buna dönük şekilde yapılandırılması, öğrencilerin becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Bununla birlikte danışmanlara yönelik beklentiler dikkat çekmektedir. Doktora öğrencileri danışmanlarının erişilebilir olmasına, araştırma yöntemleri konusunda bilgili ve deneyimli olmasına dikkat etmektedirler. Çünkü iyi bir danışman, öğrencilerin kendilerinin de akademik olarak gelişmesine katkı sağlayacak, etkili araştırmaları mümkün kılacak ve tez çalışmalarının başarılı bir şekilde yürütülmesini kolaylaştıracaktır.

Halkla ilişkiler doktora eğitiminde bazı eksik noktalar da bulunmaktadır. Daha önce yeterince çalışılmış konuların çalışmaya devam edilmesi, alana yönelik eleştirel bakış açılarının getirilmemesi ve sorunlu yönleri odaklanan çalışmaların gerçekleştirilmemesi eleştirilmektedir. Öğrenciler hem ders programlarının hem de akademisyenlerin yeniliklere ve gelişmelere daha hızlı uyum sağlamasını beklemektedirler. Yapay zekâ ve dijitalleşme gibi güncel konuları takip eden öğrenciler, bu konulara daha fazla yer verilmesini önemsemektedir. Öğrenciler, akademisyenlerin kendilerini geliştirme konusunda zaman zaman eksik kaldıklarını vurgulamışlardır. Akademisyenlerin araştırma yöntemleri konusunda yetersiz olmaları doktora eğitimi üzerinde olumsuz bir algı oluşturmaktadır. Araştırma yöntemleri konusunda iyi bir eğitim alınamaması bu yöndeki becerileri sınırladığından, büyük bir dezavantaj olarak algılanmaktadır.

Doktora eğitiminde en önemli husus olarak doktora danışmalarının rolü ön plana çıkmaktadır. Danışmanlar bu süreçte üniversitelerin, akademik kadronun ve verilen derslerin öneminden daha fazla öneme sahiptir. Öğrencilerin akademik hayata hazırlanmalarında, akademik çalışmalarda ilerlemelerinde ve gelişmelerinde danışmanların yol göstericiliğine ve rehberliğine büyük önem atfedilmektedir.

Halkla ilişkiler doktora eğitiminin iyileştirilmesinde öğrencilerin görüşlerinin ve bakış açılarının dikkate alınması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin bu deneyimlerden yola çıkılarak programların geliştirilmesi gerektiği önerilmektedir. Bununla birlikte tersine mentorluk uygulamaları ve farklı üniversitelerdeki doktora öğrencilerinin birbirleriyle paylaşım yaptıkları seminerler, halkla ilişkiler doktora eğitiminin etkinliğini ve kalitesini artırma yönünden önemli fırsatlar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, SPSS uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.

Armayanti, N., Pramana, D., & Nura, A. (2024). Shaping the future of PR education: Creating a digital public relations textbook for course. *AL-ISHLAH: Jurnal Pendidikan*, 16(2), 1423-1433.

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.

Bıçakçı, A. B., & Kuyucu, M. A. (2024). Geleceğin halkla ilişkiler profesyonellerini eğitmek: toplumsal odaklı bir yaklaşım. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (Cumhuriyetin 100. Yılında Geleceğin İletişimi Özel Sayısı), 1-26.

Chmiel, M., & Moise, R. (2024). Undergraduate public relations education in the United Kingdom: Quo Vadis?. *Public Relations Inquiry*, 13(3), 379-405.

Gençtürk Hızal, S., Aktaş, M., Özdemir, B. P., & Akçay, E. Public Relations History in Public Relations Education in Türkiye: Meeting the Past in the Present. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (42), 142-158.

Kinnear, S. L., & Bowman, S. (2024). Recognising a signature pedagogy for public relations teaching and learning in the last twenty years. *Corporate Communications: An International Journal*, 29(1), 79-94.

Koçyiğit, M., & Küçükçivil, B. (2021). The effect of digitalization process on public relations education: A research on academics. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 37, 310-328.

Lamme, M. O. (2007). Outside the prickly nest: revisiting Doris Fleischman. *American Journalism*, 24(3), 85-107.

Martinelli, D., & Toth, E. (2010). Lessons on the big idea and public relations: Reflections on the 50-year career of Charlotte Klein. *Public Relations Journal*, 4(1).

Mckie, D., & Munshi, D. (2009). Theoretical black holes: A partial A to Z of missing critical thought in public relations. İçinde R. L. Heath, E.L. Toth ve D. Waymer (Ed.), *Rhetorical and critical approaches to public relations II* (ss. 61-75), Routledge.

Özgen, E., Yıldız, E., & Aydoğdu, İ. (2021). Evaluation of public relations curriculum on student and sector expectations: A research on Istanbul province. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 127-156.

Vujnovic, M., Swiatek, L., Kruckeberg, D., & Galloway, C. (2023). What is AI teaching us about public relations education?. İçinde A. Adi (Ed.), *Artificial Intelligence in Public Relations and Communications: cases, reflections, and predictions* (ss. 137-143), Quadriga University of Applied Sciences. Berlin.

Yalçın, H. (2022). Bir araştırma deseni olarak fenomenoloji. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 213-232. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227345>

Yıldırım, A., Şimşek H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Zeler, I., & Bridgen, E. (2025). Shaping the future: discursive practices in promoting public relations education at UK universities. *Journal of Communication Management*, 29(1), 53-70.

TERSİNE BEYİN GÖÇÜ: İNSAN KAYNAKLARINDA YENİ DÖNÜŞ STRATEJİLERİ

EBRU YENİ

Nişantaşı Üniversitesi,

yeniebru27@gmail.com

ORCID ID; 0009-0000-6154-8334

ÖZET

Küreselleşme, dijitalleşme ve uluslararası iş gücü hareketliliği, 21. yüzyılda yetenekli bireylerin dünya genelinde daha kolay gezmesine imkân sağlamıştır. Uzun zamandır yaşanan bu süreç, ekonomik kalkınma, bilimsel üretkenlik ve yenilikçilik gibi alanlarda yerel kapasitenin zayıflamasına neden olmaktadır. Ancak son yıllarda, tersine göç olarak adlandırılan yeni bir eğilim dikkat çekmektedir: Bu çalışma, tersine beyin göçü olgusunu insan kaynakları yönetimi perspektifinden ele alarak, yeni nesil dönüş stratejilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür taraması ve örnek olay analizleri temelinde oluşan çalışmada, yurt dışında yaşayan nitelikli insan kaynağını ülkeye geri dönme kararlarını etkileyen temel faktörler; ekonomik fırsatlar, kariyer olanakları, yaşam kalitesi, sosyal çevre ve aidiyet duygusu gibi başlıklar altında incelenmiştir. Geri dönen bireylerin yaşadıkları zorluklar, kültürel uyum süreci, iş ortamına yeniden uyum, beklenti-yeterlilik gibi faktörler üzerinden değerlendirilmiştir.

İşe alım stratejileri, yetenek kazanımı, çalışan deneyimi, esnek çalışma modelleri, uzaktan çalışma olanağı, uluslararası kariyer yolları ve işveren markası gibi alanlarda İK uygulamalarının rolü ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Özellikle globalleşmiş şirketlerde, yurt dışında deneyim kazanmış bireylerin, çok kültürlü ortamlarda iş yapabilme yetkinlikleri nedeniyle tercih edilmesi ve bu yeteneklerin kuruma kazandırılması için geliştirilen hedefli İK politikaları örnekleri verilmiştir. Bununla birlikte, dijitalleşmenin sunduğu olanaklarla, fiziksel dönüş yapmadan ülkeye katkı sunma modelleri –örneğin, hibrit görevler, uzaktan danışmanlık ya da ortak projeler yürütme– gibi yeni nesil uygulamalara da değinilmiştir.

Sonuç olarak, tersine beyin göçü yalnızca bireysel kararlar üzerinden şekillenen bir olgu değil; ekonomik, sosyal, kültürel ve kurumsal faktörlerin etkileşimiyle oluşan çok boyutlu bir süreçtir. Bu sürecin başarısı, sadece devlet politikalarının başarısına değil, aynı zamanda insan kaynakları yönetiminin bu dönüşleri stratejik bir fırsata dönüştürebilme kapasitesine bağlıdır. Çalışma, tersine beyin göçünün sürdürülebilir kalkınma bağlamında değerlendirilerek, İK merkezli bir dönüşüm modeli sunulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Beyin Göçü, İnsan Kaynakları, Yetenek Kazanımı

PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİNE TEORİK BİR YAKLAŞIM

Musa Can ÇİL

Batman Üniversitesi, m.cancil@hotmail.com.tr - 0009-0009-2699-8503

Doç. Dr. Kazım KILINÇ

Batman Üniversitesi, kazim.kilinc@batman.edu.tr - 0000-0003-4154-5245

ÖZET

Bu çalışma, psikolojik iyi oluşun (PİO) duygusal, sosyal ve fiziksel bileşenlerini inceleyerek, çalışan performansı, psikolojik sermaye ve örgütsel davranış kavramlarıyla olan ilişkisini kuramsal düzeyde ele almaktadır. Pozitif psikoloji literatürü doğrultusunda, bireylerin yalnızca psikopatolojiden arınmış olması değil; anlamlı, doyum sağlayan ve üretken bir yaşam sürmesi, çağdaş psikolojik iyi oluş tanımının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda duygusal iyi oluş; bireyin olumlu duygular deneyimlemesi, duygularını düzenleyebilmesi ve içsel dengeye ulaşmasıyla ilgilidir. Sosyal iyi oluş ise, bireyin toplum içindeki rolü, ilişkileri ve toplumsal kabul düzeyiyle tanımlanmakta; fiziksel iyi oluş ise sağlıklı yaşam alışkanlıkları, beden algısı ve genel yaşam kalitesiyle ilişkilendirilmektedir. Çalışmada, çalışan performansının yalnızca çıktı odaklı değil; motivasyon, iş birliği ve psikolojik esenlik gibi nitel unsurlarla da ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Öz belirleme kuramı ve iki faktör teorisi bağlamında çalışanların özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının karşılanması, psikolojik iyi oluşu ve dolayısıyla performansı artırmaktadır. Psikolojik sermaye ise öz yeterlik, umut, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık gibi bireysel kaynakları içererek PİO üzerinde doğrudan belirleyici rol oynamaktadır. Literatürde, psikolojik sermaye düzeyi yüksek bireylerin stresle daha etkili başa çıktıkları ve yaşamdan daha fazla doyum sağladıkları gösterilmiştir. Örgütsel davranış bağlamında ise iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı ve adalet algısı gibi unsurların çalışanların iyi oluş düzeyleri üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Elde edilen teorik bulgular, çalışanların çok boyutlu iyi oluş düzeylerini artıran örgütsel politikaların yalnızca bireylerin sağlığını desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda sürdürülebilir iş performansını da güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle destekleyici bir örgüt kültürü, çalışanların hem bireysel hem sosyal iyi oluşlarını güçlendirmektedir. Sonuç olarak, psikolojik sermaye, çalışan performansı ve örgütsel davranış, psikolojik iyi oluşun sürdürülebilirliğini sağlayan temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda örgütlerin, çalışanlarının psikolojik iyi oluşunu destekleyen stratejik uygulamalar psikolojik destek programları, sosyal ilişki ağlarının teşviki ve fiziksel sağlığı destekleyen uygulamalar ekseninde geliştirmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik iyi oluş, çalışan performansı, örgütsel davranış

HİZMET KALİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Arş. Gör. Çağrı Selman İĞDE

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
csigde@gelisim.edu.tr - ORCID: 0000-0002-7748-570X

Canan DOĞAN

Kahramanmaraş Necip Fazıl Şehir Hastanesi
cankizsen2@gmail.com - ORCID: 0009-0002-3241-4809

Merve HAVAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
merve_hvn96@outlook.com - ORCID: 0009-0005-2597-8915

Doç. Dr. Elif KOCAGÖZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
elifsayin@yahoo.com - ORCID: 0000-0001-9575-1664

ÖZET

Hizmet kalitesi temel olarak tüketicilerin alınan hizmete ilişkin beklentileri ile algıları arasındaki farka dayanan değerlendirmeleridir. Toplum sağlığını korumak ve hastalıkları tedavi etmek amacıyla yürütülen sağlık hizmetleri de önemli bir hizmet alanıdır. Sağlık hizmetlerinde kalitenin artırılması, sadece bireylerin değil tüm toplumun yararına olan bir gerekliliktir. Bu araştırmanın amacı Kahramanmaraş'ta yer alan hastanelerde sunulan sağlık hizmetlerinin, hizmeti alanlar açısından kalite algısını ölçmek ve hizmet kalitesini arttıracak faktörleri ortaya koymaktır. Araştırmanın ana küntlesini Kahramanmaraş'taki sağlık kuruluşlarından hizmet alan hasta ve hasta yakınları oluşturmaktadır. Nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniğı kullanılarak yürütölen çalışmada SERVQUAL (Service Quality - Hizmet Kalitesi) ölçeğinin sağlık hizmetlerine uyarlanmış versiyonu 5'li likert olarak kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi ile 356 katılımcıya ulaşılmış ve katılımcıların verileri SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların SERVQUAL skoru -0,8771 olarak bulunmuş; bu skor katılımcıların hizmet kalitesi beklentilerinin karşılanamadığını göstermiştir. SERVQUAL boyutlarına bakıldığında *Empati* (-0,6129) diğer boyutlara göre en yüksek skoru alırken; *fiziksel özellikler* (-1,1719) en düşük skoru alan boyut olmuştur. Ayrıca bu çalışmada kamu hastanelerinden ve özel hastanelerden hizmet alan katılımcılar, hastaneyi tekrar tercih etme, hastaneyi başkalarına tavsiye etme ve algılanan hizmet kalitesi (alt boyutlar dahil) bakımından karşılaştırılmış ve özel hastanelerden hizmet alan katılımcıların kamu hastanelerinden hizmet alan katılımcılardan anlamlı olarak daha yüksek tercih niyetine, daha yüksek tavsiye etme durumuna ve daha yüksek hizmet kalitesi algısına sahip olduğu görölmüştür. Bunun yanı sıra demografik özellikler itibarıyla de gruplar arasında bazı anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kalite, Hizmet Kalitesi, Sağlık Hizmetlerinde Kalite

EVALUATION OF SERVICE QUALITY: AN APPLICATION IN THE HEALTHCARE SECTOR

ABSTRACT

Service quality is fundamentally a consumer's assessment of the service received, based on the difference between their expectations and perceptions. Healthcare services, which are provided to protect public health and treat illnesses, are also an important service area. Improving the quality of healthcare services is a necessity that benefits not only individuals but also the entire society. The purpose of this research is to measure the perception of quality of healthcare services provided by service recipients in hospitals in Kahramanmaraş and to identify factors that will improve service quality. The population of the research consists of patients and their relatives who receive services from healthcare institutions in Kahramanmaraş. In this quantitative study, the survey technique was used, and the SERVQUAL (Service Quality) scale adapted to healthcare services was applied in a 5-point Likert format. Using the convenience sampling method, 356 participants were reached, and their data were analyzed with SPSS 25.0. The findings revealed that the overall SERVQUAL score was -0.8771, indicating that participants' expectations regarding service quality were not met. Among the SERVQUAL dimensions, *Empathy* received the highest score (-0.6129), whereas *Tangibles* (Physical Attributes) received the lowest score (-1.1719). Furthermore, comparisons were made between participants who received services from public hospitals and those who received services from private hospitals in terms of their intention to revisit the hospital, their likelihood of recommending the hospital to others, and their perceived service quality (including its sub-dimensions). The results demonstrated that individuals who received services from private hospitals had significantly higher levels of revisit intention, recommendation behavior, and perceived service quality compared to those who received services from public hospitals. Additionally, significant differences were found between the groups in terms of demographic characteristics.

Keywords: Quality, Service Quality, Quality in Healthcare Services

TEK DÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ HESAP PLANI İLE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARINA UYGUN HESAP PLANI ARASINDAKİ FARKLAR

Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALATAŞ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ahmetalatas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7173-0639

ÖZET

26 Aralık 1992 tarihinde yayımlanmış olan ve 1 Ocak 1993 tarihinde isteğe bağlı kullanılan, 1 Ocak 1994 tarihinden bu yana da kullanımı zorunlu olan *Tek Düzen Muhasebe Sistemi Hesap Planı* tablosu yaklaşık 30 yıldır ülkemizde kullanılmaktadır. Anılan tarihlerden sonra ekonomik hayatta birçok değişiklik yaşanmış ve yaşanmaya da devam etmektedir. Bu sebeplerle, mevcut hesap planlarında gerekli güncellemelere ihtiyaç duyulmuş olup birçok işletme tarafından kullanılmaya başlayan TMS/TFRS, hesap planlarında da bazı hesapların yer almasını zorunlu hale getirmiştir. Bu ve bunun gibi birçok sebep KGK tarafından da uygun görülmüş olup ilk olarak 2018 yılında bir taslak hesap planı yayımlayarak ilgililerinden taslak hesap planı ile ilgili defalarca farklı tarihlerde görüş talep etmiştir. KGK, ilgililerinden talep etmiş olduğu görüş ve önerileri de göz önünde bulundurarak ilgili hesap planına son halini vermiş olup “*Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı (FRSHP)*” adıyla 30/07/2024 tarihli ve 2024-51 sayılı duyurusu ile hesap planını kamuoyuna ilan etmiştir. Bu çalışmada, muhasebe sistemine dâhil olunan *Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı* ile *Tek Düzen Muhasebe Sistemi Hesap Planı* karşılaştırılacak olup muhasebe sistemimize yeni hesap planı ile dâhil olunan hesap ve hesap grupları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hesap Planı, Tek Düzen Muhasebe Sistemi Hesap Planı, *Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı*

1. GİRİŞ

Muhasebe sistemi içerisinde üretilen bilgiler, belirli usul ve esaslar çerçevesinde bir hesap planı kullanılarak elde edilmektedir. Vergi Usul Kanunu uyarınca oluşturulan “*Tekdüzen Genel Hesap Planı ve Açıklamaları Komisyonu*”nun hazırladığı “*Tekdüzen Muhasebe Sistemi*” Maliye Bakanlığı’nın 1 sıra no’lu “*Muhasebe Uygulama Genel Tebliği*(www.gib.gov.tr)” ile 26/12/1992 tarihinde yayınlanmış olup tebliğde muhasebe ile ilgili politikaların yanında tek düzen hesap çerçevesi, hesap planı ve hesapların işleyişi ile ilgili düzenlemeler de yer almıştır (Sevilengül,2016:9). Dünya ekonomisinde ticaretin bu denli artması, sınır kavramlarının giderek soyutlaşması gibi sebepler ülkeleri birçok alanda olduğu gibi muhasebe alanında da

ortak bir zeminde buluşmaya sevk etmiştir. (Alataş ve Kılıç,2018:456). Küreselleşmeyle birlikte, finansal tabloların bütün kullanıcıların anlayabileceği bir şekilde düzenlenmesi ihtiyacı, ortaya çıkmıştır (Ataman ve Özden, 2009:59). Bu ihtiyacı karşılayabilmek adına KGK, 2018 yılında bir taslak metin hazırlamış, ilgili taraflardan görüş talep etmiş ve bu talepler de değerlendirilerek 30/07/2024 tarihinde “*Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı (FRSHP)*” adı altında yeni bir hesap planı yayımlamıştır. Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı (FRSHP) yayımlanması ile yeni bir aşamaya geçmiştir. FRSHP, finansal raporlama standartlarının ilkelerine de uygun olacak şekilde TDHP’ye göre birçok değişiklik sunmaktadır(Cavlak, 2025:28). Bu hesap planı içerisinde, tek düzen hesap planı içerisinde yer alan bazı hesapların aynen korunduğu, bazı hesap grupları/hesapların adının değiştiği, bazı hesap grupları/hesapların da yeni eklendiği görülmektedir. Hesap planındaki hesapların sınıflandırılmasının, Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları temel alınarak yapıldığı ve söz konusu standartlarda belirlenen ölçüm esaslarının ilgili hesaplara entegre edildiği anlaşılmaktadır. Çalışma; varlık hesaplarındaki değişiklikler, kaynak hesaplarındaki değişiklikler, gelir ve maliyet hesaplarındaki değişiklikler olarak devam edecek olup hesap isimlerinde herhangi bir değişim olmadıysa araştırmaya dâhil edilmemiştir. Aşağıdaki tabloda, Türkiye’de Tekdüzen Muhasebe Sistemi Hesap Planı ile Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planının tarihsel gelişim süreci kronolojik olarak sunulmaktadır.

Tablo 2. Türkiye’de Tek Düzen Muhasebe Sistemi Hesap Planı ile Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planının Tarihsel Gelişimi

Tarih	Olay	Açıklama
26.12.1992	1 Sıra No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) yayımlanması	Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanan tebliğin ekinde Tek Düzen Hesap Planı (TDHP) yer almıştır.
1993	TDHP isteğe bağlı uygulanmaya başlanması.	İşletmelere, TDHP’yi kullanma seçeneği tanınmıştır.
1994	TDHP zorunlu hale gelmesi.	Türkiye’de TDHP kullanımı zorunlu hale getirilmiştir.
2005	UMS/UFRS uygulamasına geçilmesi.	Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları’nın (UMS/UFRS) uygulanmaya başlamasıyla TDHP’nin yetersizlikleri belirginleşmiştir.
Eylül 2018	FRS Hesap Planı (FRSHP) taslağının hazırlanması.	KGK tarafından, TFRS ve BOBİ FRS’ye uygun yeni hesap planı taslağı hazırlanmıştır.
13.12.2018	Çalışma grubu toplantılarının tamamlanması.	Akademisyenler, uzmanlar, bağımsız denetçiler, meslek örgütü ve özel sektör temsilcilerinin yer aldığı çalışma grubu çalışmaları bitirmiştir.
25.12.2018	FRSHP taslağının görüşe açılması.	KGK tarafından taslak plan, kamu kurum ve kuruluşları ile kamuoyunun görüşüne sunulmuştur.
01.03.2019	Görüş bildirme süresinin sona ermesi.	Kamuoyunun taslak hesap planına ilişkin öneri ve görüşlerini iletmesi için verilen süre dolmuştur.
10.11.2023	Güncellenmiş taslağın yeniden görüşe açılması.	TFRS ve BOBİ FRS’deki değişiklikler dikkate alınarak taslak hesap planı tekrar kamuoyuna sunulmuştur.
29.07.2024	Nihai hesap planı kabul edilmesi.	KGK kurul kararı ile FRSHP onaylandı.
30.07.2024	FRSHP kamuoyuna ilan edilmesi.	2024-51 sayılı duyuru ile, TFRS veya BOBİ FRS’ye göre raporlama yapan bilanço esasına tabi işletmelerin isteğe bağlı olarak kullanabileceği ilan edilmiştir.

Kaynak: Özdemir, 2025: 112; Sevilengül,2016:9.

2. VARLIK HESAPLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı içerisinde Varlık hesapları içerisinde yapılan değişiklikler çalışmamızda dönen varlıklar ve duran varlıklar şeklinde iki tablo şeklinde verilmiştir.

2.1.Dönen Varlıklar

Dönen Varlıklar sınıfına ilişkin olarak TDHP ile FRSHP arasında ortaya çıkan temel farklılıklar, ayrıntılı biçimde Tablo 1’de gösterilmiştir

Tablo 1. Dönen Varlık Hesaplarındaki Değişiklikler

Tek Düzen Hesap Planı	Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı
	1-Dönen Varlıklar
10-Hazır Değerler	10-Nakit ve Nakit Benzerleri
-	104 Banka Mevduatı Limit Kullanımları (-)
-	105 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Nakit Benzeri Alacaklar
-	106 Nakit Benzeri Menkul Kıymetler
-	107 Nakit Benzeri Diğer Varlıklar
108 Diğer Hazır Değerler	-
	109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)
11-Menkul Kıymetler	11-Finansal Yatırımlar
110 Hisse Senetleri	110 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr veya Zarara Yansıtılan Finansal Yatırımlar
111 Özel Kesim Tahvil Senet	111 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelirlere Yansıtılan Finansal Yatırımlar
112 Kamu Kesim Tahvil Senet	112 İtfâ Edilmiş Maliyetle Ölçülen Finansal Yatırımlar
-	113 Maliyetle Ölçülen Finansal Yatırımlar
-	114 Bankalardaki Vadeli Mevduat
-	115 Kullanımı Kısıtlı Banka Bakiyeleri
-	116 Diğer Finansal Yatırımlar
118 Diğer Menkul Değerler	117 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları
119 Menkul Kıym. Değ. Düş.	119 Türev Araçlar
12- Ticari Alacaklar	12- Ticari Alacaklar
-	122 Alınan İleri Tarihli Çekler
-	123 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Alacaklar
-	126 İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar
-	128 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri (-)
13-Diğer Alacaklar	13-Diğer Alacaklar
-	132 Ortaklıklardan Alacaklar
-	133 Diğer İlişkili Taraflardan Alacaklar
-	138 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri (-)
14-Boş Bırakılmıştır	14 Devam Eden İnşa (Taahhüt), Proje veya Hizmet Sözleşmelerinden Varlıklar İle İmtiyazlı Hizmet Anlaşmalarına İlişkin Finansal Varlıklar
	140 Devam Eden İnşa (Taahhüt) Sözleşmelerinden Varlıklar
	141 Devam Eden Proje veya Hizmet Sözleşmelerinden Varlıklar
	142 İmtiyazlı Sözleşmelere İlişkin Finansal Varlıklar
	143 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri (-)
	144 Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
15-Stoklar	15-Stoklar
-	154 Tamamlanmamış Hizmet Maliyetleri
-	155 Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri
-	156 Yoldaki Stoklar
17-Yıllara Yaygın İnşaat	17-Canlı Varlıklar
-	170 Tarla Bitkileri
-	171 Bahçe Bitkileri
-	172 Büyükbaş Hayvanlar
-	173 Küçükbaş Hayvanlar
-	174 Kanatlı Hayvanlar
-	175 Su Canlıları ve Diğer Canlı Varlıklar
-	177 Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
-	179 Verilen Sipariş Avansları
18-Gelecek Aylara Ait Giderler Gelirler	18 Peşin Ödenmiş (Gelecek Aylara Ait) Giderler Ve Gelir Tahakkukları
180 Gelecek Aylara Ait Giderler	180 Peşin Ödenmiş (Gelecek Aylara Ait) Giderler
	182 Önceden Yapılan İnşa (Taahhüt) ve Hizmet İşleri
	188 Sayım ve Tesellüm Noksanları
	189 Sayım ve Tesellüm Noksanları Karşılıkları (-)

19-Diğer Dönen Varlıklar	19-Diğer Dönen Varlıklar
	194 Verilen İş ve Personel Avansları
-	19 (196-199) Satış Amaçlı Sınıflandırılan Duran Varlıklar
-	196 Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar
-	197 Satış Amaçlı Elde Tutulan Gruplara İlişkin Varlıklar
-	198 Ortaklara Dağıtım Amacıyla Elde Tutulan Duran Varlıklar ile Gruplara İlişkin Varlıklar

Tablo 1 incelendiğinde Dönen Varlıklar sınıfında TDHP ile FRSHP arasındaki temel farklar şu şekildedir: FRSHP’de dönen varlıklar sınıfında kapsam genişletilmiş, isimlendirmeler güncellenmiş ve yeni hesaplar eklenmiştir. Nakit ve nakit benzerleri (10) ile finansal yatırımlar (11) ölçüm esasına göre ayrıntılı alt hesaplara bölünmüş, türev araçlar için ayrı hesap açılmıştır. Ticari (12) ve diğer alacaklarda (13) vade farkı gelirleri, kredi kartı satış alacakları, ileri tarihli çekler ve verilen depozito/teminatlar ayrı hesaplarda izlenmiştir. Devam eden inşa, proje veya hizmet sözleşmeleri ile imtiyazlı hizmet anlaşmalarına ilişkin varlıklar için yeni grup (14) oluşturulmuştur. Stoklar (15), tamamlanmış/tamamlanmamış hizmet maliyetlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Canlı varlıklar (17) için tarımsal faaliyetlere özel grup eklenmiş, peşin ödenmiş giderler ve gelir tahakkukları (18) ile diğer dönen varlıklarda (19) düzenleme ve birleştirmeler yapılmış, ayrıca satış amaçlı sınıflandırılan duran varlıklar grubu eklenmiştir.

2.2.Duran Varlıklar

Duran Varlıklar sınıfına ilişkin olarak TDHP ile FRSHP arasında ortaya çıkan temel farklılıklar, ayrıntılı biçimde Tablo 2’de gösterilmiştir

Tablo 2. Duran Varlık Hesaplarındaki Değişiklikler

Tek Düzen Hesap Planı	Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı
	2-Duran Varlıklar
20- Boş Bırakılmıştır	20-Finansal Yatırımlar
	200 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr veya Zarara Yansıtılan Finansal Yatırımlar
	201 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelirlere Yansıtılan Finansal Yatırımlar
	202 İtfâ Edilmiş Maliyetle Ölçülen Finansal Yatırımlar
	203 Maliyetle Ölçülen Finansal Yatırımlar
	204 Bankalardaki Vadeli Mevduat
	205 Kullanımı Kısıtlı Banka Bakiyeleri
	206 Diğer Finansal Yatırımlar
	207 Finansal Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları(-)
	209 Türev Araçlar
21-Boş Bırakılmıştır	21 Ortaklıklardaki Yatırımlar
	210 İştiraklerdeki Yatırımlar
	211 İş Ortaklıklarındaki veya Müştereken Kontrol Edilen İşletmelerdeki Yatırımlar
	212 Bağlı Ortaklıklardaki Yatırımlar
	218 Ortaklıklardaki Yatırımlar Sermaye Taahhütleri (-)
	219 Ortaklıklardaki Yatırımlar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
22-Ticari Alacaklar	22-Ticari Alacaklar
222-Alacak Senetleri Reeskontu (-)	222 Alınan İleri Tarihli Çekler
-	223 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Alacaklar
-	225 Diğer Ticari Alacaklar
226-Verilen Depozito ve Teminatlar	226 İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar
-	228 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri (-)
-	229 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
23-Diğer Alacaklar	23-Diğer Alacaklar
-	232 Ortaklıklardan Alacaklar
-	233 Diğer İlişkili Taraflardan Alacaklar

-	238 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri (-)
24-Mali Duran Varlıklar	24 Devam Eden İnşa (Taahhüt), Proje Veya Hizmet Sözleşmelerinden Varlıklar İle İmtiyazlı Hizmet Anlaşmalarına İlişkin Finansal Varlıklar
	240 Devam Eden İnşa (Taahhüt) Sözleşmelerinden Varlıklar
	241 Devam Eden Proje veya Hizmet Sözleşmelerinden Varlıklar
	242 İmtiyazlı Sözleşmelere İlişkin Finansal Varlıklar
	243 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri (-)
	244 Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
25-Maddi Duran Varlıklar	25-Maddi Duran Varlıklar
256 Diğer Maddi Duran Varlıklar	256 Yapılmakta Olan Yatırımlar ve Diğer Maddi Duran Varlıklar
257 Birikmiş Amortismanlar	257 Maddi Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
258 Yapılmakta Olan Yatırımlar	258 Birikmiş Amortismanlar (-)
26-Maddi Olmayan Duran Varlıklar	26 Şerefiye ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar
260 Haklar	260 Şerefiye
261 Şerefiye	261 Haklar
262 Kuruluş Örgütlenme Gideri	262 İşletme Dışından Elde Edilmiş Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar
263 Ar-Ge Giderleri	263 İşletme İçinde Oluşturulmuş Maddi Olmayan Duran Varlıklar
264 Özel Maliyetler	264 Geliştirme Maliyetleri
	265 Maden Kaynakları Arama ve Değerlendirme Varlıkları
	267 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
27-Özel Tükenmeye Tabi Varlıklar	27 Canlı Varlıklar
	270 Tarla Bitkileri
	271 Ağaçlar
	272 Büyükbaş Hayvanlar
	273 Küçükbaş Hayvanlar
	274 Kanatlı Hayvanlar
	275 Su Canlıları ve Diğer Canlı Varlıklar
	277 Canlı Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)
	279 Verilen Sipariş Avansları
28-Gelecek Yıllara Ait Giderler ve Gelir Tahakkukları	28 Peşin Ödenmiş (Gelecek Yıllara Ait) Giderler Ve Gelir Tahakkukları
	280 Peşin Ödenmiş (Gelecek Yıllara Ait) Giderler
	282 Önceden Yapılan İnşa (Taahhüt) ve Hizmet İşleri
29-Diğer Duran Varlıklar	29-Diğer Duran Varlıklar
-	293 Peşin Ödenen Vergi ve Fonlar
	294 Gelecek Yıllar İhtiyacı Stoklar
	296 Kullanım Dışı Maddi Duran Varlıklar
	298 Diğer Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)

Tablo 2 incelendiğinde Duran varlıklar sınıfında TDHP ile FRSHP arasındaki temel farklar şu şekildedir: FRSHP’de duran varlıklar sınıfı 20–29 kod aralığında boşluksuz düzenlenmiş, uzun vadeli finansal yatırımlar ve türev araçlar ölçüm esasına göre yapılandırılmıştır. Ortaklıklardaki yatırımlar, sermaye taahhütleri ve değer düşüklüğü karşılıkları tek grupta toplanmıştır. Ticari ve diğer alacaklarda ileri tarihli çekler, kredi kartı alacakları ve ertelenmiş vade farkı gelirleri için yeni alt hesaplar eklenmiştir. Verilen depozito/teminatlar diğer alacaklara taşınmıştır. Devam eden inşa, proje veya hizmet sözleşmeleri ile yatırım amaçlı gayrimenkuller için yeni gruplar (24) oluşturulmuştur. Maddi duran varlıklarda değer düşüklüğü karşılığı eklenmiş, bazı hesaplar birleştirilmiş; maddi olmayan duran varlıklarda geliştirme maliyetleri ve maden arama varlıkları için özel hesaplar açılmıştır. Özel tükenmeye tabi varlıklar kaldırılmış, canlı varlıklar hem dönen hem duran varlıklarda ayrı gruplar halinde düzenlenmiştir. Ayrıca ertelenmiş vergi varlığı eklenmiş, diğer duran varlıklar grubunun kapsamı genişletilmiştir.

3. KAYNAK HESAPLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı içerisinde Kaynak hesapları içerisinde yapılan değişiklikler çalışmamızda Kısa Vadeli Kaynaklar/Yükümlülükler, Uzun Vadeli Kaynaklar/Yükümlülük ve Özkaynaklar şeklinde üç tablo şeklinde verilmiştir.

3.1.Kısa Vadeli Yükümlülükler

Kısa Vadeli Kaynaklar/Yükümlülükler sınıfına ilişkin olarak TDHP ile FRSHP arasında ortaya çıkan temel farklılıklar, ayrıntılı biçimde Tablo 3'te gösterilmiştir

Tablo 3. Kısa Vadeli Kaynak/Yükümlülük Hesaplarındaki Değişiklikler

Tek Düzen Hesap Planı	Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı
3-Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	3-Kısa Vadeli Yükümlülükler
30-Mali Borçlar	30-Finansal Yükümlülükler
301-Finansal Kiralama İşl. Borçlar	301 Diğer Finans Kuruluşlarına Borçlar
302 Çıkarılmış Bonolar ve Senetler	302 Uzun Vadeli Kredilerin Anapara Taksitleri ve Faizleri
303 Uzun Vadeli Kredilerin Anapara Taksitleri ve Faizleri	303 Kiralama İşlemlerinden Kaynaklanan Yükümlülükler
304 Tahvil Anapara Borç, Taksit ve Faizleri	304 Çıkarılmış Kısa Vadeli Borçlanma Araçları
305 Çıkarılmış Diğer Menkul Kıymetler	305 Çıkarılmış Uzun Vadeli Borçlanma Araçlarının Anapara Taksit ve Faizleri
306 Çıkarılmış Diğer Menkul Kıymetler Anapara, Taksit ve Faizleri	306 Paylara Dönüştürülebilir Borçlanma Araçlarının Finansal Yükümlülük Bileşenleri
-	307 Diğer Finansal Yükümlülükler
308 Menkul Kıymetler İhraç Farkı (-)	308 Ertelenmiş Borçlanma Maliyetleri (-)
31-Boş Bırakılmıştır	31-Boş Bırakılmıştır
32-Ticari Borçlar	32-Ticari Borçlar
322 Borç Senetleri Reeskontu (-)	322 Verilen İleri Tarihli Çekler
-	323 Kredi Kartıyla Yapılan Alımlardan Borçlar
-	326 İlişkili Taraflara Ticari Borçlar
-	328 Ertelenmiş Vade Farkı Giderleri (-)
33-Diğer Borçlar	33-Diğer Borçlar
-	332 Ortaklıklara Borçlar
-	333 Diğer İlişkili Taraflara Borçlar
-	334 Alınan Depozito ve Teminatlar
-	338 Ertelenmiş Vade Farkı Giderleri (-)
34-Alınan Avanslar	34 Devam Eden İnşa (Taahhüt), Proje Veya Hizmet Sözleşmelerinden Yükümlülükler
340 Alınan Sipariş Avansları	340 Devam Eden İnşa (Taahhüt) Sözleşmelerinden Yükümlülükler
-	341 Devam Eden Proje veya Hizmet Sözleşmelerinden Yükümlülükler
35-Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri	35-Alınan Avanslar
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri	350 Alınan Sipariş Avansları
-	351 Alınan İş Avansları
36 Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	36 Ödenecek Vergi Ve Diğer Yasal Yükümlülükler
360 Ödenecek Vergi ve Fonlar	360 Gelir Üzerinden Alınan Vergiler
361 Ödenecek Sosyal Güvenlik Kesintileri	361 Sorumlu Sıfatıyla Ödenecek Vergiler
-	362 Ödenecek KDV
-	363 Ödenecek ÖTV
-	364 Ödenecek Diğer Vergiler
-	365 Ödenecek Sosyal Güvenlik Kesintileri
-	368 Vadesi Geçmiş, Ertelenmiş veya Taksitlendirilmiş Vergi ve Diğer Yükümlülükler
37-Borç ve Gider Karşılıkları	37 (372 – 379) Karşılıklar
373-Maliyet Giderleri Karşılığı	373 Çalışanlara Sağlanacak Diğer Faydalara İlişkin Karşılıklar
-	374 Gider Karşılıkları
-	375 Garanti Karşılıkları
-	376 İade Karşılıkları
-	377 Hizmetten Çekme, Restorasyon ve Benzeri Maliyetlere İlişkin Karşılıklar
-	378 Yeniden Yapılandırma Karşılıkları

38-Gelecek Aylara Ait Gelirler ve Gider Tahakkukları	38 Ertelenmiş (Gelecek Aylara Ait) Gelirler Ve Gider Tahakkukları
-	382 Alınan Devlet Teşvikleri
-	388 Sayım ve Tesellüm Fazlaları
39-Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	39 (390-395) Diğer Kısa Vadeli Yükümlülükler
-	395 Diğer Çeşitli Kısa Vadeli Yükümlülükler
-	39 (396-399) Satış Amaçlı Sınıflandırılan Gruplara İlişkin Yükümlülükler
397-Sayım ve Tesellüm Fazlaları	397 Satış Amaçlı Elde Tutulan Gruplara İlişkin Yükümlülükler
-	398 Ortaklara Dağıtım Amacıyla Elde Tutulan Gruplara İlişkin Yükümlülükler
399-Diğer Çeşitli Yabancı Kaynaklar	399 Durdurulan Faaliyetlere İlişkin Yükümlülükler

Tablo 3 incelendiğinde Kısa Vadeli Kaynak/Yükümlülük sınıfında TDHP ile FRSHP arasındaki temel farklar şu şekildedir: FRSHP’de yabancı kaynaklar ifadesi yerine yükümlülükler kullanılmış, kısa–uzun vadeli ayrım korunmakla birlikte grup ve hesap kodlarında kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Kısa vadeli finansal yükümlülükler, finansal borçlar ve türev araç borçları olarak ikiye ayrılmıştır. Paya dönüştürülebilir borçlanma araçları ve ertelenmiş borçlanma maliyetleri gibi yeni hesaplar eklenmiştir. Ticari ve diğer borçlarda ileri tarihli çekler, kredi kartı alımları, ilişkili taraf borçları ile alınan depozito/teminatlar için özel hesaplar açılmıştır. Devam eden sözleşme yükümlülükleri için yeni grup (34) oluşturulmuş, alınan avanslar ayrı bir koda taşınmıştır. Vergi yükümlülüklerinde KDV, ÖTV ve sorumlu sıfatıyla ödenecek vergiler detaylandırılmıştır. Karşılıklar, vergi ve diğer karşılıklar olarak ayrılmış, garanti ve yeniden yapılandırma gibi yeni karşılık hesapları eklenmiştir. Devlet teşvikleri ile satış amaçlı sınıflandırılan yükümlülükler için de yeni hesaplar tanımlanmıştır.

3.2.Uzun Vadeli Yükümlülükler

Uzun Vadeli Kaynaklar/Yükümlülükler sınıfına ilişkin olarak TDHP ile FRSHP arasında ortaya çıkan temel farklılıklar, ayrıntılı biçimde Tablo 4’te gösterilmiştir

Tablo 4. Uzun Vadeli Kaynaklar/Yükümlülük Hesaplarındaki Değişiklikler

Tek Düzen Hesap Planı	Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı
4-Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	4-Uzun Vadeli Yükümlülükler
40-Mali Borçlar	40-Finansal Yükümlülükler
401-Finansal Kiralama İşl. Borçlar	401 Diğer Finans Kuruluşlarına Borçlar
402 Ertelenmiş Fin. Kir. Borç. Maliyetleri	402 Uzun Vadeli Kredilerin Anapara Taksitleri ve Faizleri
-	403 Kiralama İşlemlerinden Kaynaklanan Yükümlülükler
-	404 Çıkarılmış Kısa Vadeli Borçlanma Araçları
405 Çıkarılmış Tahviller	405 Çıkarılmış Uzun Vadeli Borçlanma Araçlarının Anapara Taksit ve Faizleri
-	406 Paylara Dönüştürülebilir Borçlanma Araçlarının Finansal Yükümlülük Bileşenleri
407 Çıkarılmış Diğer Menkul Kıymetler	407 Diğer Finansal Yükümlülükler
408 Menkul Kıymetler İhraç Farkı (-)	408 Ertelenmiş Borçlanma Maliyetleri (-)
41-Boş Bırakılmıştır	41-Boş Bırakılmıştır
42-Ticari Borçlar	42-Ticari Borçlar
422 Borç Senetleri Reeskontu (-)	422 Verilen İleri Tarihli Çekler
-	423 Kredi Kartıyla Yapılan Alımlardan Borçlar
-	426 İlişkili Taraflara Ticari Borçlar
-	428 Ertelenmiş Vade Farkı Giderleri (-)
43-Diğer Borçlar	43-Diğer Borçlar
-	432 Ortaklıklara Borçlar
-	433 Diğer İlişkili Taraflara Borçlar
-	434 Alınan Depozito ve Teminatlar
-	438 Ertelenmiş Vade Farkı Giderleri (-)
44-Alınan Avanslar	44 Devam Eden İnşa (Taahhüt), Proje Veya Hizmet Sözleşmelerinden Yükümlülükler
440 Alınan Sipariş Avansları	440 Devam Eden İnşa (Taahhüt) Sözleşmelerinden Yükümlülükler

	441 Devam Eden Proje veya Hizmet Sözleşmelerinden Yükümlülükler
45-Boş Bırakılmıştır	45-Alınan Avanslar
-	450 Alınan Sipariş Avansları
-	451 Alınan İş Avansları
46- Boş Bırakılmıştır	46 Ödenecek Vergi Ve Diğer Yasal Yükümlülükler
-	460 Gelir Üzerinden Alınan Vergiler
-	465 Ödenecek Sosyal Güvenlik Kesintileri
-	468 Ertelenmiş veya Taksitlendirilmiş Vergi ve Diğer Yükümlülükler
47-Borç ve Gider Karşılıkları	37 (372 – 379) Karşılıklar
-	473 Çalışanlara Sağlanacak Diğer Faydalara İlişkin Karşılıklar
-	474 Gider Karşılıkları
-	475 Garanti Karşılıkları
-	476 İade Karşılıkları
-	477 Hizmetten Çekme, Restorasyon ve Benzeri Maliyetlere İlişkin Karşılıklar
-	478 Yeniden Yapılandırma Karşılıkları
48-Gelecek Aylara Ait Gelirler ve Gider Tahakkukları	48 Ertelenmiş (Gelecek Aylara Ait) Gelirler Ve Gider Tahakkukları
-	482 Alınan Devlet Teşvikleri
-	488 Sayım ve Tesellüm Fazlaları
49-Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	49 (490-495) Diğer Uzun Vadeli Yükümlülükler
-	492 Diğer KDV
-	495 Diğer Çeşitli Kısa Vadeli Yükümlülükler

Tablo 4 incelendiğinde Uzun Vadeli Kaynak/Yükümlülük sınıfında TDHP ile FRSHP arasındaki temel farklar şu şekildedir: FRSHP’de yabancı kaynaklar yerine yükümlülükler terimi kullanılmıştır. Grup ve hesap kodlarında kapsamlı revizyon yapılmıştır. Kısa vadeli yükümlülüklerde finansal borçlar ile türev araç borçları ayrılmıştır. Paya dönüştürülebilir borçlanma araçları, ertelenmiş borçlanma maliyetleri, ileri tarihli çekler, kredi kartı alımları, ilişkili taraf borçları, alınan depozito/teminatlar, devam eden sözleşme yükümlülükleri ve devlet teşvikleri gibi yeni hesaplar eklenmiştir. Vergi yükümlülükleri detaylandırılmış, karşılıklar vergi ve diğer karşılıklar olarak ayrılmış, garanti ve yeniden yapılandırma gibi özel karşılıklar tanımlanmıştır. Uzun vadeli yükümlülüklerde benzer şekilde finansal borçlar ve türev araç borçları ayrılmıştır. Kiralama yükümlülükleri, paya dönüştürülebilir borçlanma araçları, ertelenmiş borçlanma maliyetleri, uzun vadeli ticari borçlar, depozito/teminatlar, uzun vadeli avanslar, ödenecek vergiler ve ertelenmiş vergi yükümlülüğü için özel hesaplar açılmıştır. Ayrıca devlet teşvikleri, kıdem tazminatı ve diğer özel karşılıklar detaylı şekilde düzenlenmiş, bazı grup isimleri ve kodları değiştirilmiştir.

3.3.Öz Kaynaklar

Öz Kaynaklar sınıfına ilişkin olarak TDHP ile FRSHP arasında ortaya çıkan temel farklılıklar, ayrıntılı biçimde Tablo 5’te gösterilmiştir

Tablo 5. Öz Kaynak Hesaplarındaki Değişiklikler

Tek Düzen Hesap Planı	Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı
5-Öz Kaynaklar	5-Öz Kaynaklar
50 Ödenmiş Sermaye	50 Ödenmiş Sermaye
-	504 Paya Dönüşen Borçlanma Araçları
51 Boş Bırakılmıştır	51-Sermaye Katkıları
-	510 Pay Sahiplerinin İlave Sermaye Katkısı
-	517 Karşılıklı İştirak Sermaye Düzeltmesi (-)
-	511 Sermaye Tamamlama Fonu
-	512 Kooperatif Ortaklarının Sermaye Niteliğindeki Katkı Payları
-	515 Geri Alınmış Paylar (-)
-	516 Ortak Kontrole Tabi Teşebbüs veya İşletmeleri İçeren Birleşmelerin Etkisi
52-Sermaye Yedekleri	52-Sermaye Yedekleri

522 MDV Yeniden Değerleme Artışları	522 Geri Alınan Payların Yeniden Satışından Ortaya Çıkan Primler
523 İştirakler Yeniden Değerleme Artışları	523 Pay İhraç Giderleri (-)
54- Kar Yedekleri	54-Kar Yedekleri ve Fonlar
-	540 Kârdan Ayrılan Yasal Yedekler
-	543 Geri Alınan Paylara İlişkin Yedekler
-	544 Girişim Sermayesi Fonu
-	545 Yedeklerde İzlenen İstisnaya Konu Satış Kârları
-	546 Yedeklerde İzlenen Devlet Teşvik Gelirleri
-	547 Sabit Kıymet Yenileme Fonları
548 Diğer Kar Yedekleri	548 Kârdan Ayrılan Özel Amaçlı Fonlar
55-Boş Bırakılmıştır	55 Kâr Veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Özkaynaklarda Kaydedilen Birikmiş Gelirler (Giderler)
-	550 Özkaynak Araçlarına Yapılan Yatırımlardan Kaynaklanan Kazançlar (Kayıplar) (±)
-	551 Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları
-	552 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları
-	553 Tanımlanmış Fayda Planları Yeniden Ölçüm Kazançları (Kayıpları) (±)
-	554 Kredi Riskindeki Değişikliğe Bağlı Olarak Finansal Yükümlülüğün Gerçeğe Uygun Değerinde Meydana Gelen Azalışlar (Artışlar) (±)
-	555 Özkaynak Araçlarına Yapılan Yatırımlara İlişkin Finansal Riskten Korunma Kazançları (Kayıpları)(±)
-	556 Yabancı Para Çevrim Farkları ile Yurt Dışındaki Net Yatırıma İlişkin Kur Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)
-	557 Özkaynak Yöntemi ile Değerlenen Yatırımların Özkaynaklarında Kaydettikleri Gelirlerden (Giderlerden) Kâr veya Zararda Sınıflandırılmayacak Paylar (±)
-	558 Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Özkaynaklarda Kaydedilen Diğer Gelirler (Giderler) (±)
56-Boş Bırakılmıştır	56 Kâr Veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Özkaynaklarda Kaydedilen Birikmiş Gelirler (Giderler)
-	560 Yabancı Para Çevrim Farkları (±)
-	561 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Olarak Sınıflandırılan Borçlanma Araçlarından Kazançlar (Kayıplar) (±)
-	562 Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)
-	563 Yurt Dışı İşletmedeki Net Yatırım Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)
-	564 Opsiyonların Zaman Değerindeki Değişiklikler (±)
-	565 Forward Sözleşmesinin Forward Bileşeninin Değerindeki Değişiklikler (±)
-	566 Döviz Bazlı Farkların Değerindeki Değişiklikler(±)
-	567 Özkaynak Yöntemi ile Değerlenen Yatırımların Özkaynaklarında Kaydettikleri Gelirlerden (Giderlerden) Kâr veya Zararda Sınıflandırılacak Paylar (±)
-	568 Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Özkaynaklarda Kaydedilen Diğer Gelirler (Giderler) (±)
-	569 Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Özkaynaklarda Kaydedilen Birikmiş Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergiler (±)
57 Geçmiş Yıllar Karları	57 Geçmiş Yıllar Karları
-	571 Muhasebe Politikalarındaki Değişikliklerden Kaynaklanan Düzeltme Kârları
-	572 Geçmiş Yıl Hatalarından Kaynaklanan Düzeltme Kârları
-	573 İlk Geçişte Ortaya Çıkan Kârlar
58-Geçmiş Yıllar Zararları	58-Geçmiş Yıllar Zararları
-	581 Muhasebe Politikalarındaki Değişikliklerden Kaynaklanan Düzeltme Zararları (-)
-	582 Geçmiş Yıl Hatalarından Kaynaklanan Düzeltme Zararları (-)
-	583 İlk Geçişte Ortaya Çıkan Zararlar (-)
59-Dönem Net Karı	59-Dönem Net Karı

-	599 Ödenen Kâr Payı Avansları (-)
---	-----------------------------------

Tablo 5 incelendiğinde Öz Kaynaklar sınıfında TDHP ile FRSHP arasındaki temel farklar şu şekildedir: FRSHP’de Özkaynaklar sınıfı, TDHP’ye kıyasla 50–59 kod aralığını korumakla birlikte grup sayısını altıdan dokuza çıkarmış ve 53 kodunu boş bırakmıştır. Yeni olarak 51-Sermaye Katkıları, 55-Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Birikmiş Gelirler/Giderler ve 56-Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Birikmiş Gelirler/Giderler grupları eklenmiştir. Ödenmiş sermaye grubuna paya dönüştürülebilir borçlanma araçları hesabı, sermaye katkıları grubuna pay sahiplerinin ilave katkıları, sermaye tamamlama fonu, geri alınmış paylar gibi hesaplar eklenmiştir. Sermaye yedeklerinde “hisse” yerine “pay” ifadesi kullanılmış, geri alınan payların satış primleri ve pay ihraç giderleri eklenmiş, maddi duran varlık yeniden değerlendirme artışları 55 koduna taşınmıştır. Kâr yedekleri “Kâr Yedekleri ve Fonlar” olarak genişletilmiş, yeni fon ve yedek hesapları eklenmiştir. 55 ve 56 kodlu gruplar kapsamlı gelir unsurlarını sınıflandırılacak/sınıflandırılmayacak şekilde ayırmak amacıyla oluşturulmuştur. Geçmiş yıllar kâr/zarar grupları muhasebe politikası değişiklikleri ve geçmiş yıl düzeltmeleriyle detaylandırılmış, dönem net kârı/zararı grubuna ise ödenen kâr payı avansları için yeni bir hesap eklenmiştir.

4. KAR VEYA ZARAR TABLOSU HESAPLARI

Gelir Tablosu, Kar veya Zarar Tablosu sınıfına ilişkin olarak TDHP ile FRSHP arasında ortaya çıkan temel farklılıklar, ayrıntılı biçimde Tablo 6’da gösterilmiştir

Tablo 6. Kar veya Zarar Tablosu Hesaplarındaki Değişiklikler

Tek Düzen Hesap Planı	Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı
6-Gelir Tablosu Hesapları	6-Kar veya Zarar Tablosu Hesapları
60 Brüt Satışlar	60 Brüt Satış Hasılatı
602 Diğer Gelirler	602 İhraç Kaydıyla Satışlar
-	603 Özel Üretim Bölgelerinden Satışlar
-	609 Diğer Satış Hasılatları
61-Satış İndirimleri	61- Satış Hasılatından Yapılan İndirimler
62-Satışların Maliyeti	62-Satışların Maliyetleri
622 Satılan Hizmet Maliyeti	622 Sunulan Hizmet Maliyeti
-	624 Dağıtılmayan Sabit Genel Üretim Giderleri (-)
-	625 Stok Anormal Fire ve Kayıpları (-)
-	626 Stok Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri (-)
-	627 Stoklara İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar
63-Faaliyet Giderleri	63-Esas Faaliyet Dönem Giderleri
64-Diğer Faaliyetlerden Olağan Gelir ve Karlar	64-Esas Faaliyetlerden Diğer Gelir ve Kazançlar
-	640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı
-	641 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar
-	642 Esas Faaliyetlerle İlgili Komisyon Gelirleri
-	643 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Artışları
-	644 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gelir ve Kazançlar
-	645 Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Kârlarından Paylar
-	646 Ortaklıklardaki Yatırımlardan Sağlanan Gelir ve Kazançlar
-	647 Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Elde Edilen Gelir ve Kazançlar
-	648 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Kazançlar
-	649 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gelir ve Kazançlar
-	65-Esas Faaliyetlerden Gider ve Zararlar
-	650 Ticari Borçlara İlişkin Vade Farkı Giderleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Zararları (-)

-	651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri (-)
-	652 Esas Faaliyetlerle İlgili Komisyon Giderleri (-)
-	653 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları (-)
-	654 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gider ve Zararlar (-)
-	655 Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Zararlarından Paylar (-)
-	656 Ortaklıklardaki Yatırımlardan Kaynaklanan Gider ve Zararlar (-)
-	657 Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerden Kaynaklanan Gider ve Zararlar (-)
-	658 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Zararlar (-)
-	659 Diğer Faaliyetlerden Çeşitli Gider ve Zararlar (-)
66-Finansman Giderleri	66-Finansal Gelirler
660 Kısa Vadeli Borçlanma Giderleri (-)	660 Mevduat Faiz Gelirleri
661 Uzun Vadeli Borçlanma Giderleri (-)	661 Menkul Kıymet Yatırımlarından Faiz Gelirleri
-	662 Diğer Alacaklara İlişkin Vade Farkı Gelirleri
-	663 Diğer Faiz Gelirleri
-	664 Kur Farkı Kazançlar
-	665 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Artış Kazançları
-	666 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Diğer Gelir ve Kazançlar
-	667 Türev Araçlardan Sağlanan Kazançlar
-	668 Diğer Finansal Gelirler
-	669 Net Parasal Pozisyon Kazançları (Enflasyon Düzeltmesi Kârları)
67-Olağandışı Gelir ve Karlar	67-Finansal Giderler (-)
-	670 Kısa Vadeli Finansal Borçlanma Maliyetleri (-) (-)
671-Önceki Dönem Gelir ve Karlar	671 Uzun Vadeli Finansal Borçlanma Maliyetleri (-)
-	672 Diğer Borçlara İlişkin Vade Farkı Giderleri (-)
-	673 Diğer Faiz Giderleri (-)
-	674 Kur Farkı Zararları (-)
-	675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları (-)
-	676 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Diğer Gider ve Zararlar (-)
-	677 Türev Araçlardan Kaynaklanan Zararlar (-)
-	678 Diğer Finansal Giderler
679-Diğer Olağandışı Gelir ve Karlar	679 Net Parasal Pozisyon Zararları (Enflasyon Düzeltme Zararları) (-)
68-Olağandışı Gider ve Zararlar	68-Durdurulan Faaliyetler Gelir ve Karları ile Gider ve Zararları
680-Çalışmayan Kısım Gider ve Zararları	680 Durdurulan Faaliyetler – Net Satış Hasılatı
681-Önceki Dönem Gider ve Zararları	681 Durdurulan Faaliyetler – Diğer Gelir ve Kazançlar
689-Diğer Olağandışı Gider ve Zararlar	682 Durdurulan Faaliyetler – Gider ve Zararlar (-)
-	687 Durdurulan Faaliyetlere İlişkin Değer Artış ve Satış Kazançları
-	688 Durdurulan Faaliyetlere İlişkin Değer Azalış ve Satış Zararları (-)
69-Dönem Net Karı veya Zararı	69-Dönem Net Karı veya Zararı
690-Dönem Karı veya Zararı	690-Sürdürülen Faaliyetler Dönem Karı veya Zararı
691-Dönem Karı Vergi ve Diğer YVK (-)	691-Sürdürülen Faaliyetler Dönem Karı Yasal Vergi Gideri
692-Dönem Net Karı veya Zararı	692- Sürdürülen Faaliyetler Ertelenmiş Vergi Gelir-Gider Etkisi
-	693- Sürdürülen Faaliyetler Dönem Net Karı veya Zararı
-	694-Durdurulan Faaliyetler Dönem Karı veya Zararı
-	695-Durdurulan Faaliyetler Dönem Karı Yasal Vergi Gideri
-	696-Durdurulan Faaliyetler Ertelenmiş Vergi Gelir-Gider Etkisi
-	697- Durdurulan Faaliyetler Dönem Net Karı veya Zararı
-	699-Dönem Net Kar veya Zararı

Tablo 6 incelendiğinde Gelir Tablosu, Kar veya Zarar Tablosu sınıfında TDHP ile FRSHP arasındaki temel farklar şu şekildedir: FRSHP’de gelir tablosu, TDHP’deki Gelir

Tablosu adından farklı olarak *Kâr veya Zarar Tablosu* şeklinde adlandırılmıştır. Bu değişiklik, uluslararası standartlara uyumu sağlamayı amaçlamaktadır. Brüt satışlarda yurtiçi ve yurtdışı satışlara ek olarak ihracat kayıtlı ve özel üretim bölgeleri için ayrı hesaplar açılmıştır. Satış indirimlerinde kodlar korunmuş, yalnızca isimlendirmeler güncellenmiştir. Satışların maliyetinde ise TDHP’de sınırlı olan yapı genişletilmiştir. Dağıtılmayan genel üretim giderleri, anormal fireler, stok değer düşüklüğü ve iptal edilen karşılıklar için yeni hesaplar eklenmiştir. Gelir ve giderlerde TDHP’de tek başlıkta toplanan kalemler, FRSH’de esas faaliyetlerden ve diğer faaliyetlerden kaynaklanan gelir/giderler olarak ayrılmıştır. Vade farkı, kur farkı, komisyon, tarımsal değerlendirme artışları, yatırım ve duran varlık satışları için özel hesaplar getirilmiştir. Ayrıca FRSH, finansal gelirler için ayrı bir grup (66) oluşturmuş, finansal giderleri daha ayrıntılı hale getirmiştir. Durdurulan faaliyetler için yeni bir grup (68) eklenmiştir. Dönem net kâr/zararında ise sürdürülen ve durdurulan faaliyet ayrımı yapılmış, ertelenmiş vergi etkisi ayrıca gösterilmiştir. Sonuç olarak FRSH, TDHP’ye kıyasla daha ayrıntılı, uluslararası standartlara uyumlu ve şeffaf bir kar veya zarar tablosu sunmaktadır.

5. MALİYET HESAPLARI

Maliyet Hesapları sınıfına ilişkin olarak TDHP ile FRSH arasında ortaya çıkan temel farklılıklar, ayrıntılı biçimde Tablo 7’de gösterilmiştir

Tablo 7. Maliyet Hesaplarındaki Değişiklikler

Tek Düzen Hesap Planı	Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı
7/A Seçeneği Maliyet Hesapları	7/A Seçeneğinde Maliyet Hesapları
70-Boş Bırakılmıştır	70 (702-709) Maliyet Oluşum Hesapları
-	703 Üretim (İmalat) Hesabı
-	704 Canlı Varlık Üretim Hesabı
-	705 Hizmet Üretim Hesabı
-	706 Yapılmakta Olan Maddi Duran Varlık Yatırım Maliyetleri Hesabı
-	707 Yapılmakta Olan Maddi Olmayan Duran Varlık Yatırım Maliyetleri Hesabı
-	708 Yapılmakta Olan Yatırım Amaçlı Gayrimenkul Yatırım Maliyetleri Hesabı
73-Genel Üretim Giderleri	73-Genel Üretim Giderleri
-	736 Değişken Genel Üretim Giderleri Hesabı
-	737 Değişken Genel Üretim Giderleri Yansıtma Hesabı
-	738 Sabit Genel Üretim Giderleri Hesabı
-	739 Sabit Genel Üretim Giderleri Yansıtma Hesabı
75-Araştırma ve Geliştirme Giderleri	75-Araştırma, Geliştirme ve Maden Kaynaklarının Aranması Ve Değerlendirilmesi Giderleri
750-Araştırma ve Geliştirme Giderleri	750 Araştırma Giderleri
751- Araştırma ve Geliştirme Giderleri Yansıtma Hesabı	751 Araştırma Giderleri Yansıtma Hesabı
752-Araştırma ve Geliştirme Gider Farkları	752 Araştırma Gider Farkları
-	753 Geliştirme Giderleri
-	754 Geliştirme Giderleri Yansıtma Hesabı
-	755 Geliştirme Gider Farkları
-	756 Maden Kaynaklarının Aranması ve Değerlendirilmesi Giderleri
-	757 Maden Kaynaklarının Aranması ve Değerlendirilmesi Giderleri Yansıtma Hesabı
-	758 Maden Kaynaklarının Aranması ve Değerlendirilmesi Giderleri Farklar

Tablo 7 incelendiğinde Maliyet Hesapları sınıfında TDHP ile FRSH arasındaki temel farklar şu şekildedir: FRSH’de maliyet hesapları TDHP’ye göre daha ayrıntılı ve kapsamlıdır. Her iki planda da maliyetler 7 numaralı sınıfta toplanmakta, 7/A ve 7/B seçenekleri

sunulmaktadır. TDHP’de 30 hesap varken, FRSHp’de bu sayı 46’ya çıkarılmıştır. FRSHp’de maliyetlerin topluca izlenmesi için 70 *Maliyet Oluşum Hesapları* getirilmiş, ayrıca üretim ve hizmet faaliyetleri için 703 *Üretim Hesabı*, 704 *Canlı Varlık Üretim Hesabı* ve 705 *Hizmet Üretim Hesabı* eklenmiştir. Hizmet maliyetleri tamamlanma durumuna göre ayrılmış; 154 *Tamamlanmamış Hizmet Maliyetleri* ve 155 *Tamamlanmış Hizmet Maliyetleri* hesapları açılmıştır. Genel üretim giderlerinde TDHP’den farklı olarak değişken ve sabit giderler ayrılmıştır. Bu kapsamda 736–739 kodlu hesaplar oluşturulmuştur. Ayrıca sabit genel üretim giderlerinin stok maliyetine dâhil edilmeyen kısmı için 624, anormal fire ve kayıplar için 625 hesapları eklenmiştir. Kapsam genişletilerek yatırım maliyetleri de sisteme alınmış, 706, 707 ve 708 kodlu yatırım maliyetleri hesapları tanımlanmıştır. Son olarak, TDHP’deki 75- *Araştırma ve Geliştirme Giderleri*, FRSHp’de 75- *Araştırma, Geliştirme ve Maden Kaynaklarının Aranması ve Değerlendirilmesi Giderleri* olarak genişletilmiştir.

6. DÖNEME İLİŞKİN DİĞER KAPSAMLI GELİRLER (GİDERLER) VE SERBEST HESAPLAR

Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler) ve Serbest Hesapları sınıfına ilişkin olarak TDHP ile FRSHp arasında ortaya çıkan temel farklılıklar, ayrıntılı biçimde Tablo 8’de gösterilmiştir

Tablo 8. Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler) ve Serbest Hesaplarındaki Değişiklikler

Tek Düzen Hesap Planı	Finansal Raporlama Standartları Hesap Planı
8-Serbest	8-Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler) Ve Serbest Hesaplar
-	80 Kâr Veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler)
-	800 Özkaynak Araçlarına Yapılan Yatırımlara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Kazançlar (Kayıplar) (±)
-	801 Maddi Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları) (±)
-	802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları) (±)
-	803 Tanımlanmış Fayda Planlarına İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Ölçüm Kazançları (Kayıpları) (±)
-	804 Kredi Riskindeki Değişikliğe Bağlı Olarak Finansal Yükümlülüğün Gerçeğe Uygun Değerinde Dönemde Meydana Gelen Azalışlar (Artışlar) (±)
-	805 Özkaynak Araçlarına Yapılan Yatırımlara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Finansal Riskten Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)
-	807 Özkaynak Yöntemi ile Değerlenen Yatırımların Dönemde Diğer Kapsamlı Gelirlerinde Kaydettikleri Gelirlerden (Giderlerden) Kâr veya Zararda Sınıflandırılmayacak Paylar (±)
-	808 Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Diğer Kapsamlı Gelirde Dönemde Kaydedilen Diğer Gelirler (Giderler) (±) 809 Dönemde Ortaya Çıkan Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Diğer Kapsamlı Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergiler (±)
-	81-Kâr Veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler)
-	810 Dönemde Ortaya Çıkan Yabancı Para Çevrim Farkları (±)
-	811 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Olarak Sınıflandırılan Borçlanma Araçlarına İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Kazançlar (Kayıplar) (±)
-	812 Dönemde Ortaya Çıkan Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)

-	813 Dönemde Ortaya Çıkan Yurt Dışı İşletmedeki Net Yatırım Riskinden Korunma Kazançları (Kayıpları) (±)
-	814 Opsiyonların Zaman Değerinde Dönemde Ortaya Çıkan Değişiklikler (±)
-	815 Forward Sözleşmesinin Forward Bileşeninin Değerindeki Dönemde Ortaya Çıkan Değişiklikler (±)
-	816 Döviz Bazlı Farkların Değerindeki Dönemde Ortaya Çıkan Değişiklikler (±)
-	817 Özkaynak Yöntemi ile Değerlenen Yatırımların Dönemde Diğer Kapsamlı Gelirlerinde Kaydettikleri Gelirlerden (Giderlerden) Kâr veya Zararda Sınıflandırılacak Paylar (±)
-	818 Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelirde Dönemde Kaydedilen Diğer Gelirler (Giderler) (±)
-	819 Dönemde Ortaya Çıkan Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergiler (±)
-	82 Kâr Veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelirlere (Giderlere) İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri
-	820 Yabancı Para Çevrim Farklarına İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	821 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Olarak Sınıflandırılan Borçlanma Araçlarına İlişkin Kazançlar (Kayıplar) Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	822 Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançlarına (Kayıplarına) İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	823 Yurt Dışı İşletmedeki Net Yatırım Riskinden Korunma Kazançlarına (Kayıplarına) İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	824 Opsiyonların Zaman Değerindeki Değişikliklere İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	825 Forward Sözleşmesinin Forward Bileşeninin Değerindeki Değişikliklere İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	826 Döviz Bazlı Farkların Değerindeki Değişikliklere İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	827 Özkaynak Yöntemi ile Değerlenen Yatırımların Diğer Kapsamlı Gelirlerinde Kaydettikleri Gelirlerden (Giderlerden) Kâr veya Zararda Sınıflandırılacak Paylara İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	828 Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelirde Kaydedilen Diğer Gelirlere (Giderlere) İlişkin Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	829 Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergiler Yeniden Sınıflandırma Düzeltmeleri (±)
-	83 Diğer Kapsamlı Gelirlere (Giderlere) İlişkin Diğer Düzeltmeler
-	831 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Olarak Sınıflandırılan Borçlanma Araçlarından Kazançlara (Kayıplara) İlişkin Diğer Düzeltmeler (±)
-	832 Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançlarına (Kayıplarına) İlişkin Diğer Düzeltmeler (±)
-	837 Özkaynak Yöntemi ile Değerlenen Yatırımların Diğer Kapsamlı Gelirlerinde Kaydettikleri Gelirlerden (Giderlerden) Kâr veya Zararda Sınıflandırılacak Paylara İlişkin Diğer Düzeltmeler (±)
-	839 Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergilerde Diğer Düzeltmeler (±)
-	9 Finansal Tablo Dışı Bilgi Hesapları (Nazım Hesaplar)

Tablo 8 Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler) ve Serbest Hesapları sınıfında TDHP ile FRSHP arasındaki temel farklar şu şekildedir: TDHP’de serbest bırakılan

8 no'lu hesap sınıfı FRSHP'de detaylı bir şekilde düzenlenmiş ve *Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler) ve Serbest Hesaplar* adında 80, 81, 82 ve 83 no'lu gruplar içerisinde eklemeler yapılmıştır. 80'li grup içerisinde Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler) adında maddi olan ve olmayan varlıklara ilişkin yeniden değerlendirme artışları adlarında hesap kalemleri, 81'li grup içerisinde Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Döneme İlişkin Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler) adında dönemde ortaya çıkan yabancı para çevrim farkları, forward sözleşmesinin forward bileşeninin değerindeki dönemde ortaya çıkan değişiklik adlarında hesap kalemleri, 82'li grup içerisinde kâr veya zararda yeniden sınıflandırılacak diğer kapsamlı gelirlere (giderlere) ilişkin yeniden sınıflandırma düzeltmeleri, 83'lü grup içerisinde diğer kapsamlı gelirlere (giderlere) ilişkin diğer düzeltmeler adı altında yeni hesapların geldiği görülmektedir.

7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İşletmelerin finansal raporlama süreçlerinde hesap planları, finansal tabloların doğru, anlaşılır ve karşılaştırılabilir biçimde sunulmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye'de uzun yıllar yürürlükte kalan Tekdüzen Hesap Planı (TDHP), muhasebe kayıtlarında yeknesaklık sağlamış olmakla birlikte, uluslararası standartlarla uyum sağlama noktasında yetersiz kalmıştır. Bu nedenle Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı (FRSHP) geliştirilmiş ve Tekdüzen Hesap Planı (TDHP) muhasebe uygulamasının değiştirilmesi amaçlanmıştır.

Yapılan karşılaştırmalar her iki hesap planı arasında sınıflama mantığında genel bir paralellik bulunduğunu, ancak hesap grupları ve detaylı hesap yapısında önemli farklılıkların ortaya çıktığını göstermektedir. FRSHP, özellikle ölçüm esasları ve raporlama standartlarının gerektirdiği ayrıntı düzeyine uygun olarak daha kapsamlı ve ayrıntılı hesap grupları oluşturmuştur. Dönen ve duran varlık hesaplarında türev araçlar, canlı varlıklar, yatırım amaçlı gayrimenkuller ve ertelenmiş vergi varlığı gibi yeni gruplar eklenmiştir. Kısa ve uzun vadeli yükümlülüklerde borçların ve karşılıkların kapsamı genişletilmiştir. Özkaynaklar bölümünde ise sermaye katkıları ile kapsamlı gelir unsurlarını ayıran yeni hesaplar tanımlanarak sistemin şeffaflığı artırılmıştır. Ayrıca gelir tablosu ve maliyet hesaplarında, faaliyetlerin niteliğini daha ayrıntılı yansıtan yeni hesap grupları getirilmiştir.

Genel olarak FRSHP, işletmelerin TFRS ve BOBİ FRS gibi raporlama standartlarıyla uyumlu finansal tablolar hazırlayabilmesini mümkün kılmaktadır. FRSHP, hesap sayısının artışı, hesap gruplarının yeniden düzenlenmesi ve ayrıntılı açıklamalar ile raporlamanın şeffaflığını ve karşılaştırılabilirliğini güçlendirmektedir. Bununla birlikte, çift yapıli muhasebe sistemi (TDHP ve KGK düzenlemeleri) işletmeler açısından bazı uygulama zorluklarını beraberinde getirmektedir. Değerleme ve ölçüm esaslarındaki farklılıkların azaltılması, uzun vadede ortak bir hesap planı yapısına geçilmesi ve KGK ile Hazine ve Maliye Bakanlığı ve ilgili kamu kurumları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi, sistemin etkinliği açısından büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, FRSHP'nin getirdiği yenilikler muhasebe uygulamalarının uluslararası standartlarla uyumlu hale gelmesine ve finansal bilgilerin doğruluğunun artmasına katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alataş, A. ve Kılıç, İ. (2018). Özet tablolar ile BOBİ FRS ve TMS/TFRS Arasındaki Farkların Karşılaştırılması. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(64), 453-478.
- Ataman B. ve Özden E.A.(2009). Tek Düzen Hesap Planına Göre Hazırlanan Finansal Tabloların UFRS'ye Uyarlanması ve Rasyo Yöntemi ile Analizi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 44, 59-73.
- Cavlak, H. (2025). Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı (FRSHP) ile Tekdüzen Hesap Planı (TDHP) Karşılaştırması: Kâr veya Zarar (Gelir) Tablosu, Maliyet, Diğer Kapsamlı Gelir (Gider) Hesaplarının İncelenmesi. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, Ocak 2025, 8(1), 13-31 <https://doi.org/10.52059/idaacmmd.1528078>
- Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Muhasebe.
- Özdemir, N. (2025). Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planının Getirdiği Yeniliklerin Değerlendirilmesi ve Tekdüzen Hesap Planı ile Karşılaştırılması. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 18(1), 109-131. <https://doi.org/10.29067/muvu.1538241>
- Sevilengül, O. (2016), Genel Muhasebe, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Tek Düzen Hesap Planı.
- KGK-Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı'nın MSUGT-Tek Düzen Hesap Planı ile Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi- Ankara Yeminli Mali Müşavirler Odası Bağımsız Denetim Komisyonu Raporu (2024).

SESSİZ İSTİFA OLGUSUNUN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih İbrahim KURŞUNMADEN

Selçuk Üniversitesi, kursunmaden@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-4045-9003

ÖZET

Son yıllarda çalışma hayatında sıkça tartışılan sessiz istifa olgusu, çalışanların işlerinden tamamen ayrılmadan, görev tanımlarının ötesindeki sorumlulukları yerine getirmeyi reddetmeleri ve yalnızca temel iş yüklerine odaklanmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında iş-yaşam dengesi, çalışan beklentileri ve örgütsel bağlılık konularındaki değişimler, sessiz istifa eğilimlerinin artmasına zemin hazırlamıştır. Örgütsel davranış perspektifinden bakıldığında sessiz istifa; iş tatminsizliği, düşük motivasyon, duygusal tükenmişlik, psikolojik sözleşme ihlali ve olumsuz liderlik algısı gibi faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada sessiz istifa kavramı, örgütsel davranış literatürü çerçevesinde ele alınmış olgunun nedenleri, sonuçları ve önlenmesine yönelik stratejiler tartışılmıştır. Literatürdeki araştırmalar, sessiz istifanın bireysel düzeyde motivasyon kaybı, iş performansında düşüş ve kariyer tatminsizliğine, örgütsel düzeyde ise verimlilikte azalma, yenilikçilik kapasitesinde gerileme ve çalışan devir oranında artış gibi olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ayrıca, yöneticiler için sessiz istifayı önlemeye yönelik uygulamalı öneriler geliştirilmiştir. Bu kapsamda, katılımcı liderlik anlayışının benimsenmesi, çalışanların karar süreçlerine dahil edilmesi, psikolojik güvenlik ortamının oluşturulması, esnek çalışma modellerinin uygulanması ve etkili performans yönetim sistemlerinin geliştirilmesi önerilmektedir. İlaveten sessiz istifanın yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda örgütsel iklim ve yönetim uygulamalarının bir yansıması olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle sessiz istifa ile mücadelede hem çalışan hem de örgüt odaklı bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Örgütsel Davranış, İş Tatmini, Liderlik

EVALUATION OF THE PHENOMENON OF QUIET QUITTING FROM THE PERSPECTIVE OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOR

ABSTRACT

The phenomenon of quiet quitting frequently discussed in the workplace in recent years, is defined as employees refusing to fulfill responsibilities beyond their job descriptions and focusing solely on their core workload without fully leaving their jobs. Changes in work-life balance, employee expectations, and organizational commitment, particularly following the COVID-19 pandemic, have paved the way for an increase in the trend toward quiet quitting. From an organizational behavior perspective, quiet quitting emerges as a result of factors such as job dissatisfaction, low motivation, emotional burnout, psychological contract breach, and negative leadership perception. This study examines the concept of quiet quitting within the framework of organizational behavior literature, discussing its causes, consequences, and prevention strategies. Research in the literature reveals that quiet quitting has negative effects on the individual, such as loss of motivation, decreased job performance, and career dissatisfaction, and on the organizational level, decreased productivity, decreased innovation capacity, and increased employee turnover. This study also develops practical recommendations for managers to prevent quiet quitting. These recommendations include adopting a participatory leadership approach, involving employees in decision-making processes, creating an environment of psychological safety, implementing flexible work models, and developing effective performance management systems. Furthermore, it emphasizes that quiet quitting is not merely an individual choice but also a reflection of the organizational climate and management practices. Therefore, holistic approaches focused on both the employee and the organization are needed to combat quiet quitting.

Keywords: Quiet Quitting, Organizational Behavior, Job Satisfaction, Leadership

1. INTRODUCTION

The concept of "quiet resignation," which has become increasingly discussed in the business world in recent years, is defined as employees performing only the tasks outlined in their job descriptions and refusing to go beyond them without leaving their jobs entirely. This phenomenon has become particularly prominent in labor markets following the COVID-19 pandemic, with the rise in burnout, low motivation, lack of belonging, and demands for work-life balance (Klotz, 2022, p. 14). Quiet resignation is not a traditional form of leaving a job, but rather a psychological and behavioral withdrawal. In this context, from the perspective of organizational behavior literature, quiet resignation is closely related to concepts such as employees' organizational commitment levels, job satisfaction, organizational silence, and the psychological contract (Zhang et al., 2022, p. 135).

The purpose of this study is to examine the phenomenon of silent resignation from an organizational behavior perspective, examine existing debates in the literature, and shed light on its consequences for organizations. The study will also evaluate the causes of silent resignation, its organizational consequences, and strategies to address it.

2. LITERATURE REVIEW

While silent resignation is a relatively new concept in the literature, similar themes have been discussed in the past under different concepts. Concepts such as "employee silence," "work alienation," and "burnout" are particularly important reference points for understanding silent resignation (Morrison & Milliken, 2000, p. 708).

The organizational commitment literature indicates that employees' psychological withdrawal from their jobs is linked to low organizational commitment. The three-dimensional commitment model (affective, continuance, and normative commitment) developed by Meyer and Allen (1991, p. 64) offers a functional framework for explaining silent resignation. In particular, low affective commitment can lead to employees not exerting any effort beyond their job duties and experiencing psychological detachment from their work.

Additionally, psychological contract theory underlies silent resignation. When employees feel their expectations from their organization are not being met (e.g., development opportunities, fair compensation, supportive leadership), they may resort to silent resignation by withdrawing

contributions beyond their job descriptions (Rousseau, 1995, p. 23). This situation leads to the erosion of mutual trust between the organization and the employee.

International research reveals that silent resignation is particularly prevalent among younger generations of employees. According to Gallup's 2022 report, approximately 50% of Generation Y and Generation Z employees tend to silently resign from their jobs (Gallup, 2022, p. 11).

3. FINDINGS

As a result of the literature review, it is seen that silent resignation in organizations is shaped around four basic findings:

- **Decreased Employee Motivation :** Silent resignation leads to decreased employee motivation and a reluctance to engage in innovative behavior. When employees perform only the tasks specified in their job descriptions, the organization's competitiveness declines (Zhang et al., 2022, p. 137).
- **Weakening Organizational Commitment :** Silent resignation leads to a lack of trust and a loss of belonging in employee-organization relationships. This situation paves the way for high employee turnover (Meyer & Allen, 1991, p. 65).
- **Decreased Psychological Well-Being :** Silent resignation leads to increased job dissatisfaction and burnout among employees. While employees are physically present at work, they mentally withdraw (Maslach & Leiter, 2016, p. 104).
- **Negative Effects on Organizational Performance :** In organizations where silent resignation is common, productivity decreases, innovation decreases, and organizational goals become difficult to achieve (Gallup, 2022, p. 13).

These findings indicate that silent resignation is not merely an individual reaction but also a phenomenon that has serious consequences on organizational efficiency and sustainability.

4. ARGUMENT

An evaluation of the phenomenon of silent resignation from an organizational behavior perspective demonstrates that the way employees relate to their organizations is evolving. Employees no longer value their jobs solely for financial rewards, but also for pursuit of

meaning, value, and work-life balance (Klotz, 2022, p. 15). Therefore, it is insufficient for organizations to view silent resignation solely as an “employee problem”; organizational structures, leadership styles, and human resources policies also need to be reconsidered.

In the Turkish context, economic hardship, inflation, job insecurity, and long working hours are among the prominent factors that trigger silent resignation. In this context, it is important to consider local cultural and economic 46iteratü rather than directly adapting the silent resignation discussions in Western 46iteratüre to Türkiye (Demir & Sezgin, 2023, p. 95).

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Silent resignation in today's organizations should be considered not just an individual behavior, but a reflection of organizational structures and management styles. This study demonstrates that the underlying causes of silent resignation are unmet employee expectations, low emotional commitment, burnout, and a search for work-life balance. When organizations ignore this issue, employee engagement and productivity can suffer significantly.

In conclusion, strategies to prevent silent resignation can be summarized as follows:

- Developing Leadership Approaches : Adopting transformational and supportive leadership styles can help employees find more meaning in their work.
- Increasing Employee Participation : Involving employees in decision-making processes can strengthen their sense of belonging.
- Implementing Work-Life Balance Policies : Flexible working models can prevent silent resignation by reducing burnout.
- Fair Compensation and Rewards : Receiving compensation for the work of employees can reduce the loss of motivation, which is one of the most important reasons for silent resignation.
- Creating a Psychological Safety Culture : An organizational environment where employees can express their voices freely will reduce silent resignation.

In this context, silent resignation should be viewed not only as a problem that organizations can address individually, but also as a long-term strategic management approach that requires a solution. Future studies examining silent resignation in terms of sectoral differences,

generational expectations, and cultural dimensions will make significant contributions to both academia and practice.

6. REFERENCES

Gallup. (2022). State of the global workplace 2022 report. Gallup Press.

Klotz, A. C. (2022). The “Great Resignation” and beyond: Implications for organizations. MIT Sloan Management Review, 63(4), 13-16.

Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Burnout: A multidimensional perspective. Psychology Press.

Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. Human Resource Management Review, 1(1), 61-89.

Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. Academy of Management Review, 25(4), 706-725.

Rousseau, D. M. (1995). Psychological contracts in organizations: Understanding written and unwritten agreements. Sage Publications.

Zhang, Y., Ling, W., & Wang, Y. (2022). Quiet quitting: Rethinking employee engagement in the post-pandemic era. Journal of Organizational Behavior, 43(2), 134-142.

TURİZM SEKTÖRÜNDE TFRS 15 KAPSAMINDA HASILAT TANIMA UYGULAMALARI

Doç. Dr. Servet SAY

Selçuk Üniversitesi, servetsay@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-4216-6650

ÖZET

Hasılat tanıma, işletmelerin finansal performansını doğru yansıtması açısından muhasebenin temel unsurlarından biridir. Turizm sektörü, yapısı gereği ön ödemeli, çok bileşenli ve sezonluk hizmetler sunması nedeniyle hasılat tanıma sürecinde özel zorluklar barındırmaktadır. Oteller, seyahat acenteleri ve tur operatörleri, konaklama hizmetleri yanında yeme-içme, gezi, transfer ve ek aktiviteler gibi farklı gelir kaynaklarına sahiptir. Bu çeşitlilik, hasılatın ne zaman ve nasıl muhasebeleştirileceği konusunda belirsizlikler yaratmaktadır. 2018 yılında yürürlüğe giren TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı, tüm sektörlerde hasılat tanıma sürecini beş aşamalı bir model ile standartlaştırmıştır. Bu model, turizm sektöründe özellikle paket hizmetlerin muhasebeleştirilmesinde önemli değişiklikler getirmiştir. Turizm sektörü, hizmetlerin çeşitliliği ve çok aktörlü yapısı nedeniyle hasılat tanıma sürecinde karmaşık muhasebe sorunları barındırmaktadır. Türkiye Finansal Raporlama Standardı 15 (TFRS 15) Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı, işletmelerin gelirlerini beş aşamalı bir model çerçevesinde tanımlamasını zorunlu kılmakta ve özellikle paket turlar, erken rezervasyon indirimleri, iptal-iade politikaları ile online rezervasyon platformları gibi uygulamalarda önemli yorum farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın amacı, turizm sektöründe hasılat tanıma sürecini TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı kapsamında incelemektir. Literatür taraması ile desteklenen çalışmada, paket tur satışı, rezervasyon iptali ve online platform komisyonları gibi örnek olaylar üzerinden muhasebe kayıtları sunulmuş ve uygulamadaki farklılıklar değerlendirilmiştir. İşletmelere finansal raporlamada şeffaflığın artırılması ve standart uyumunun güçlendirilmesi için paket hizmetlerin bağımsız fiyatlara göre ayrıştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Sektörü, TFRS 15, Hasılat Tanıma

REVENUE RECOGNITION PRACTICES IN THE TOURISM SECTOR UNDER TFRS 15

ABSTRACT

Revenue recognition is a fundamental element of accounting for accurately reflecting the financial performance of businesses. The tourism sector, by its very nature of offering prepaid, multi-component, and seasonal services, presents unique challenges in revenue recognition. Hotels, travel agencies, and tour operators have diverse revenue sources, including food and beverage, excursions, transfers, and additional activities, in addition to accommodation services. This diversity creates uncertainty regarding when and how revenue is recognized. IFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers," which entered into force in 2018, standardized the revenue recognition process across all sectors with a five-stage model. This model has introduced significant changes to the accounting of packaged services in the tourism sector, particularly. Due to the diversity of services and the multi-actor nature of the tourism sector, revenue recognition presents complex accounting challenges. Turkish Financial Reporting Standard 15 (TFRS 15) "Revenue from Contracts with Customers" requires businesses to define revenues within a five-stage model, leading to significant interpretation differences, particularly in applications such as package tours, early booking discounts, cancellation and refund policies, and online booking platforms. The purpose of this study is to examine the revenue recognition process in the tourism sector within the scope of the TFRS 15 "Revenue from Contracts with Customers" standard. Supported by a literature review, the study presents accounting records using case studies such as package tour sales, reservation cancellations, and online platform commissions, and evaluates differences in practice. To increase transparency in financial reporting and strengthen compliance with the standard, businesses are advised to separate package services based on standalone prices.

Keywords: Tourism Sector, TFRS 15, Revenue Recognition

1. GİRİŞ

Turizm, talebin sürekli çeşitlendiği, belirsizlik ve riskin her zaman var olduğu, maliyet ve gider kontrolünün zorlaştığı ve kâr marjlarının sürekli değiştiği bir sektördür (Civan & Cenger, 2013). Turizm, özellikle ekonomik büyüme, eğitim, istihdam ve sosyal kalkınma olmak üzere çok çeşitli alanları etkilediğinden hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için sosyoekonomik kalkınma ve refahın kritik bir bileşenidir (Kurnaz & Büyükipekçi, 2024).

Turizm sektörü, ekonomik büyüme, döviz girdisi ve istihdam yaratma kapasitesi açısından hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için stratejik öneme sahiptir. Türkiye özelinde turizm, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payı, istihdam yaratma potansiyeli ve döviz kazandırıcı etkisi ile ulusal ekonominin temel dinamiklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) turizm istatistikleri verilerine göre 2025 yılında turizm geliri nisan, mayıs ve haziran aylarından oluşan II. çeyrekte bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %8,4 artarak 16 milyar 284 milyon 322 bin dolar olmuştur. Ziyaretçilerden elde edilen turizm geliri 16 milyar 95 milyon 247 bin dolar, transfer yolculardan elde edilen turizm geliri ise 189 milyon 75 bin dolar olmuştur. Ziyaretçilerin turizm gelirinin %16,5'ini ülkemizi ziyaret eden yurt dışı ikametli vatandaşlar oluşturmaktadır. Ziyaretçiler, seyahatlerini kişisel veya paket tur ile organize etmektedirler. Bu çeyrekte ziyaretçiler tarafından yapılan harcamaların 11 milyar 100 milyon 829 bin dolarını kişisel harcamalar, 4 milyar 994 milyon 418 bin dolarını ise paket tur harcamaları oluşturmaktadır. Bu rakamlar, sektörün finansal raporlamasında doğruluk, şeffaflık ve uluslararası uyumun önemini artırmaktadır.

Türkiye Finansal Raporlama Standartları “Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu” tarafından yayınlanan Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının birebir Türkçeye çevrilmiş halidir. Bu doğrultuda TFRS ile UFRS aynı anlamı ifade eder (Kınalı, 2024). Bu standartlardan bir tanesi olan TFRS 15 ise Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardını ifade etmektedir.

Literatürde yer alan farklı tanımlardan hareketle hasılatın üç önemli özelliği olduğu söylenebilir. Bunlar (Uyar Oğuz vd., 2020);

- Kazanma sürecinin bir sonucu olması,
- Bir işletmenin mal, hizmet veya mal ve hizmet üretimi sonucu elde edilen nakit girişleri ile sonuçlanması ve
- Raporlanan girişlerde brüt tutarın esas alınmasıdır.

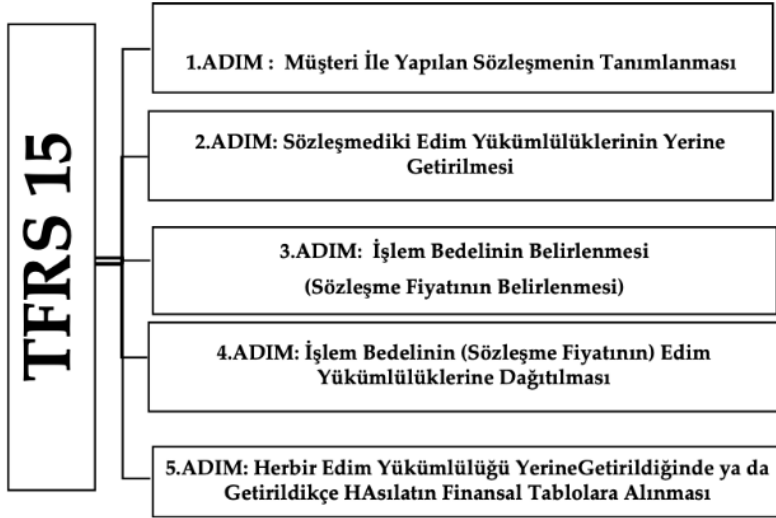
Hasılat kavramı, sözleşmede belirtilen bedel karşılığında üretilen mal ve hizmetlerin teslim edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, işletmenin borçlarında azalma yaratmaktadır. Ayrıca, üçüncü kişilerden tahsil edilen bazı tutarların işletme açısından ekonomik bir fayda sağlamadığını da vurgulamaktadır. Turistlerin çeşitli istekleri doğrultusunda yapmış oldukları turistik faaliyetler sırasında, onların konaklama, yeme-içme ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere mal ve hizmet üreten işletmelere konaklama işletmeleri denir (Büyükipekçi & Dişsiz, 2023).

Bu çerçevede, konaklama işletmelerinde gelir oluşturma açısından iki temel unsur öne çıkmaktadır. Bunlar oda gelirleri ve yiyecek-içecek gelirleridir. Bunun yanı sıra, diğer gelirler ise otel bünyesinde faaliyet gösteren farklı bölümlerden elde edilen kazançları kapsamaktadır (Duman, 2007).

Konaklama işletmeleri faaliyet dönemi boyunca birçok mali nitelikli işlem gerçekleştirmektedir. Bu işlemlerden bazıları işletmenin varlık ve yabancı kaynak kalemlerini etkilerken, bazıları ise doğrudan özkaynaklar üzerinde değişim yaratmaktadır. Özkaynaklar üzerindeki etkiler çoğunlukla gelir tablosu hesaplarında izlenmektedir. Bazı mali işlemler ise önce maliyet hesaplarında takip edilmekte, dönem sonunda ise gelir tablosu hesaplarına aktarılmaktadır. Otel işletmelerinin sundukları her türlü hizmet satışından elde ettikleri gelirler üzerinden Katma Değer Vergisi (KDV) hesaplanmakta ve bu tutarlar 391 Hesaplanan KDV hesabında muhasebeleştirilmektedir. KDV'nin hesaplanması ve kaydedilmesi süreci, yurt içi ve yurt dışı mal ve hizmet satışlarında farklılık göstermektedir. Yurt içi satışlarda KDV, düzenlenen faturada açıkça gösterilirken; yurt dışı mal ve hizmet satışlarında ise müşteriler adına düzenlenen faturada KDV tutarının yer almadığı, 26 No'lu KDV Genel Tebliği'nde belirtilmektedir (Şengel, 2017).

Standartta, işletmelerin hasılatı ne zaman ve hangi tutarda muhasebeleştirileceklerini tespit etmek için oluşturulan ve her işletme için ortak olan beş adımlı bir model öngörülmektedir (Köse & Şengül Çelikay, 2015).

Şekil 1. TFRS 15 Beş Adımlı Model

Kaynak: Uyar Oğuz vd., 2020

Şekil 1’de görüleceği üzere, müşteri ile yapılan sözleşmenin tanımlanması, sözleşmedeki edim yükümlülüklerinin yerine getirilmesi, işlem bedelinin belirlenmesi, işlem bedelinin edim yükümlülüklerine dağıtılması ve her bir edim yükümlülüğünün yerine getirilmesiyle hasılatın finansal tablolara alınmasını içeren beş aşamadan oluşmaktadır.

Yukarıda belirtilen aşamalar tamamlandıktan ve koşullarda önemli bir değişiklik olmadığı sürece, sözleşmenin yeniden değerlendirilmesine gerek bulunmamaktadır. Ancak söz konusu sözleşme, belirtilen aşamalarda yer alan kriterleri karşılamıyorsa, bu kriterlerin ilerleyen dönemlerde sağlanıp sağlanmadığının tespiti amacıyla sözleşmenin değerlendirilmesine devam edilir (Ataman & Cavlak, 2017).

Turizm sektöründe TFRS 15’in uygulanması paket tur satışları, erken rezervasyon indirimleri, iptal-iade politikaları ve online rezervasyon platformları gibi farklı gelir kaynakları nedeniyle çeşitli yorum farklılıklarını ve uygulama sorunlarını beraberinde getirmektedir (Uyar Oğuz vd., 2020). Özellikle birden fazla hizmet unsurunun bir arada sunulduğu paketlerde, her hizmetin ayrı bir edim yükümlülüğü olarak mı yoksa tek bir bütün olarak mı muhasebeleştirileceği konusu, sektör uygulamalarında önemli tartışma alanlarından biridir (Özdoğan vd., 2023).

Bu çalışmanın amacı, turizm sektöründe TFRS 15 kapsamında hasılat tanıma sürecini incelemek, uygulamada karşılaşılan sorunları ortaya koymak ve örnek muhasebe kayıtları ile çözüm önerileri sunmaktır. Literatür taraması ve uygulama örneklerinden elde edilen bulgular ışığında, sektörün standart uyumunun artırılması ve finansal raporlamada şeffaflığın güçlendirilmesine yönelik öneriler geliştirilecektir.

2. TURİZM SEKTÖRÜNDE TFRS 15 KAPSAMINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

İşletme faaliyetlerinin hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi tüm paydaşlar için önem arz etmektedir (Kınalı & Ceran, 2025). TFRS 15, tüm sektörlerde hasılat tanımayı standartlaştırmayı hedeflese de turizm sektörünün çok bileşenli, ön ödemeli ve çok aktörlü yapısı, standardın uygulanmasında çeşitli güçlükler ortaya çıkarmaktadır (Uyar Oğuz vd., 2020). Bu bölümde, literatürde ve uygulamada tespit edilen başlıca sorun alanları beş alt başlık altında incelenmiştir.

2.1. Sözleşmenin Tanımlanmasında Belirsizlikler

TFRS 15'in ilk aşaması olan “müşteri ile yapılan sözleşmenin tanımlanması” turizm sektöründe her zaman net şekilde uygulanamamaktadır. Özellikle online rezervasyon platformları üzerinden yapılan satışlarda, müşterinin sözleşme tarafının otel mi yoksa platform mu olduğu konusunda farklı yorumlar bulunmaktadır (Özdoğan vd., 2023). Bu durum, kontrolün kimde olduğu ve gelir tanıma yönteminin brüt mü yoksa net mi olacağı konularında farklı uygulamalara yol açmaktadır.

2.2. Edim Yükümlülüklerinin Ayırıştırılması

Turizm işletmeleri genellikle konaklama, ulaşım, rehberlik, yemek, transfer ve ek aktivite gibi çeşitli hizmetleri tek paket halinde sunmaktadır. TFRS 15'e göre (IASB, 2021), bu hizmetler birbirinden bağımsız fayda sağlıyorsa ayrı edim yükümlülükleri olarak tanımlanmalı ve gelir tanınması buna göre yapılmalıdır. Ancak uygulamada bu ayırım çoğu zaman yapılmamakta, tüm paket tek bir edim yükümlülüğü olarak muhasebeleştirilmektedir (Uyar Oğuz vd., 2020). Bu durum, özellikle hizmetin tamamlanma anı ve gelir dağılımı konusunda standarda uyumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

2.3. İşlem Fiyatının Belirlenmesi ve Değişken Karşılıklar

Modelin üçüncü aşaması işlem bedelinin veya fiyatının belirlenmesi aşamasıdır. İşletmenin işlem bedelini belirlerken sözleşme hükümleri ile birlikte ticari teamüllerini de göz önünde bulundurması gerekmektedir (Saban vd., 2019). Turizm sektöründe işlem fiyatı, erken rezervasyon indirimleri, son dakika fiyat değişiklikleri, promosyonlar ve iptal durumları nedeniyle sık sık değişmektedir. TFRS 15, değişken karşılıkların sözleşme tarihinde tahmin

edilerek gelir tanınmasında dikkate alınmasını öngörmektedir (KPMG, 2021). Ancak literatürde, birçok işletmenin bu düzeltmeleri yapmadığı veya yalnızca fiili gerçekleşme anında kayıt aldığı belirtilmektedir (Özdoğan vd., 2023).

2.4. Gelirin Tanınma Zamanı

İşletmenin hasılatı tanıyarak finansal tablolara aktarabilmesi müşterisine taahhüt etmiş olduğu mal veya hizmetleri devretmesi ve dolayısıyla edim yükümlülüğünü yerine getirmesine bağlıdır (Saban vd., 2019). Konaklama hizmetlerinde gelir, müşteri otelde kaldıkça hizmetin sağlandığı süre boyunca tahakkuk ettirilmelidir. Çok günlük turlarda ise gelir, tur programı tamamlandığında tanınmalıdır (IASB, 2021). Ancak bazı işletmeler, hizmet henüz verilmeden (ön ödeme alındığında) doğrudan gelir kaydı yapmakta, bu da dönemler arası gelir tahakkuk dengesini bozmaktadır (Uyar Oğuz vd., 2020).

2.5. Komisyonlu Satışların Muhasebeleştirilmesi

Online rezervasyon platformlarının aldığı komisyonların muhasebeleştirilmesinde iki farklı yaklaşım gözlemlenmektedir:

- **Brüt gelir yöntemi:** Gelir toplam bedel üzerinden kaydedilir, komisyon gider olarak muhasebeleştirilir.
- **Net gelir yöntemi:** Gelir, komisyon düşüldükten sonra kalan tutar üzerinden kaydedilir.

TFRS 15, bu tercihin “kontrolün kimde olduğu” ilkesine göre yapılmasını öngörmektedir (KGK, 2018). Ancak sektör içinde bu değerlendirme her zaman doğru şekilde yapılmamakta, farklı işletmeler aynı işlem türü için farklı yöntemleri tercih edebilmektedir.

3. ÖRNEK UYGULAMA

ABC Turizm ve Otel İşletmeciliği A.Ş. iki yetişkinden oluşan bir aile için her şey dâhil 6 gece 7 gün konaklama rezervasyonu garantili olarak gerçekleştirmiştir ve buna bağlı olarak sözleşme yapılmıştır. Ahmet Deniz 10 Şubat 2025 tarihinde ödemesinin %30'unu işletmeye kredi kartı ile geri kalanını ise nakit olarak ödemiştir. Buna göre TFRS 15 beş adımlı model kapsamında aşağıdaki sıra takip edilmelidir.

Adım 1. Müşteri ile Sözleşmenin Belirlenmesi:

ABC Turizm ve Otel İşletmesi, bir aile (2 yetişkin) ile 6 gece 7 gün süreyle “her şey dâhil” konseptinde konaklama hizmeti sağlamak üzere sözleşme yapmıştır.

Adım 2. Sözleşmedeki Ayrı Edim Yükümlülüklerinin Tanımlanması:

Sözleşme kapsamında müşteri, otel işletmesinden aşağıdaki mal ve hizmetleri satın almıştır:

- Oda/konaklama hizmeti,
- Yiyecek ve içecek hizmetleri (otelin tüm satış noktalarından),
- Spa, havuz ve deniz kullanımı,
- Eğlence faaliyetleri,
- İnternet hizmetleri

Dolayısıyla ABC Turizm ve Otel İşletmesi açısından toplam beş ayrı edim yükümlülüğü söz konusudur.

Adım 3. İşlem Fiyatının Belirlenmesi:

Sözleşme hükümlerine göre, bir kişi için günlük konaklama ücreti 5.000 TL olarak belirlenmiştir. Bu durumda bir yetişkin için toplam konaklama bedeli 30.000 TL’dir. İki kişilik bir aile için bu tutar 60.000 TL’ye ulaşmaktadır.

Adım 4. İşlem Fiyatının Ayrı Edim Yükümlülüklerine Dağıtılması:

Otel işletmelerinde üretim ve tüketimin eş zamanlı gerçekleşmesi, işlem fiyatının her bir edim yükümlülüğüne ayrı ayrı dağıtılmasına imkân tanımaktadır.

Adım 5. Edim Yükümlülüklerinin Yerine Getirilmesi ve Hasılatın Muhasebeleştirilmesi:

Otelcilik sektöründe sunulan hizmetler, zamana yayılan edim yükümlülükleri niteliği taşımaktadır. Bu nedenle hasılat, hizmetin sunulduğu dönem boyunca kademeli olarak muhasebeleştirilir. Uygulamada, ön büro departmanı tarafından müşterinin hesap kartında günlük olarak takip edilen gelirler, hizmetin tamamlanmasının ardından ilgili muhasebe kayıtları yapılarak finansal tablolara yansıtılır.

Bu örnek olaya ait muhasebe kayıtları ise aşağıdaki gibi olmalıdır.

- Yüzde 30’luk kısım kredi kartıyla ödendiğinde yapılması gereken kayıt:

10.02.2025	Borç	Alacak
123 Kredi Kartından Alacaklar Hs.	18.000	

349 Alınan Diğer Avanslar Hs.	18.000
-------------------------------	--------

- Ailenin otele giriş yaptığı andan itibaren yapılması gereken kayıt:

01.08.2025	Borç	Alacak
181 Gelir Tahakkukları Hs.	7.000	
349 Alınan Diğer Avanslar Hs.	3.000	
600 Yurt İçi Satışlar Hs.		9.200
391 Hesaplanan KDV Hs.		800

TFRS 15 kapsamında başlangıçta alınan avans ile konaklama yapılan her bir gün için gelirin dağıtımını yukarıdaki gibi olmalıdır.

- Aile otelden ayrıldığında yapılması gereken kayıt:

08.08.2025	Borç	Alacak
100 Kasa Hs. 102 Bankalar Hs	42.000 18.000	
181 Gelir Tahakkukları Hs.		42.000
123 Kredi Kartından Alacaklar Hs.		18.000

TFRS 15 kapsamında ailenin otelden ayrılması ile birlikte edim yükümlülüğü yerine getirilmiştir. Artık elde edilen gelir yevmiye kayıtları vasıtasıyla finansal tablolara aktarılabilir.

SONUÇ

Turizm sektörü, çok bileşenli hizmet yapısı, ön ödeme esaslı işleyişi ve sezonluk faaliyetleri nedeniyle hasılat tanıma sürecinde diğer sektörlerle kıyasla daha karmaşık muhasebe uygulamalarına sahiptir. Bu çalışmada, TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardının beş adımlı modeli çerçevesinde, turizm işletmelerinin hasılat tanıma sürecinde karşılaştıkları başlıca sorunlar ortaya konmuş ve örnek bir uygulama üzerinden muhasebeleştirme süreci detaylandırılmıştır.

Çalışma kapsamında sunulan örnek muhasebe kayıtları, TFRS 15'in öngördüğü sistematik yaklaşımın turizm sektöründe uygulanabilirliğini göstermektedir. Bu bağlamda, işletmelerin, sözleşme kapsamındaki her bir edim yükümlülüğünü bağımsız olarak tanımlaması, işlem fiyatını objektif ölçütlere göre dağıtması ve hasılatı hizmetin gerçekleşme süresine yayarak muhasebeleştirme önerilmektedir. Ayrıca, sektör genelinde standart uyumunu artırmak amacıyla meslek örgütleri, düzenleyici kurumlar ve akademik çevreler arasında iş birliği sağlanarak rehber niteliğinde uygulama örnekleri geliştirilmesi faydalı olacaktır.

Sonuç olarak, TFRS 15'in turizm sektöründe doğru ve tutarlı biçimde uygulanması, yalnızca finansal raporlamada doğruluk ve güvenilirliği artırmakla kalmayacak, aynı zamanda

uluslararası muhasebe standartlarına uyumu güçlendirerek sektörün rekabet gücünü de destekleyecektir. Ayrıca paket hizmetlerin farklı edim yükümlülüklerine ayrıştırılması, işlem fiyatının değişken unsurlar dikkate alınarak belirlenmesi ve gelir tanıma zamanının doğru tespit edilmesinin sektör açısından kritik öneme sahip olduğu bilinmelidir.

KAYNAKÇA

- Ataman, B., & Cavlak, H. (2017). TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat: Temel İlkelerin İncelenmesi ve Bir Uygulama. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 39(2), 403-430.
- Büyükepeççi, S. & Dişsiz, B. D. (2023). Contribution of Revenue Management Practices to Accommodation Businesses: The Case of Kuşadası, Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 107-121.
- Civan, M. & Cenger, H. (2013). Borsada İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Finansal Yapı ve Karlılık Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi (2009-2012). 17. Finance Symposium Proceedings Book, Muğla, p.354-363.
- Duman, F. C. (2007). 18 Nolu Türkiye Muhasebe Standardında Hasılatın Oluşumu. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- International Accounting Standards Board. (2021). IFRS 15 Revenue From Contracts With Customers. IFRS Foundation. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-15-revenue-from-contracts-with-customers/>
- Kamu Gözetimi Kurumu (2018). TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TFRS/TFRS_15_2018.pdf
- Kınalı, F., & Ceran, Y. (2025). TFRS Kapsamında Entegre Rapor Uygunluğunun Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul'da Yüksek Katma Değerli Firmalar Üzerine Bir Uygulama, İşletme Araştırmaları Dergisi, 17 (1), 751-769.
- Kınalı, F. (2024). TFRS Kapsamında Entegre Rapor Uygunluğu. Ankara: İKSAD Yayınevi.

- Köse, T., & Şengül Çelikay, D. (2015). Yeni Hasılat Standardı ve Getirdiği Değişiklikler. Mali Çözüm Dergisi, 25(127), 19-44.
- KPMG. (2021). Revenue – IFRS 15 Handbook. KPMG International. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/be/pdf/handbook-revenue-IFRS15.pdf>
- Kurnaz, A., & Büyükipekci, S. (2024). Management Accounting Practices of 4 and 5 Star Hotels in Konya Province. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 54, 439-452.
- Özdoğan, B., Okan Gökten, P. ve Gökten, S. (2023). TFRS 15 Asıl/Vekil Konumlandırması Üzerine Vaka İncelemesi: Turkcell ve Gezinomi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 26 (2), 345-356.
- Saban, M., Gürkan, S., & Vargün, Ö. Ü. H. (2019). TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı: İnşaat Sözleşmeleri Üzerine Bir Uygulama. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 12(1), 43-64.
- Şengel, S. (2017). Konaklama İşletmeleri Muhasebesi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- TÜİK. (2025). Turizm istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-II.-Ceyrek:-Nisan-Haziran,-2025-54156>
- Uyar Oğuz, H., Solmaz, S., A., Ergün, B. (2020). TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardının Otel İşletmeleri Açısından Değerlendirilmesi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 12 (2), 1489-1504.

DOSTOYEVSKİ’NİN ‘TUHAF BİR ADAMIN RÜYASI’ ÖYKÜSÜNÜN FELSEFİ ANALİZİ

Prof. Dr. Abdullah DURAKOĞLU

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, adurakoglu06@gmail.com.

– ORCID ID 0000-0002-9687-8939

ÖZET

Bu çalışmada Rus yazar Fyodor Dostoyevski tarafından kaleme alınan ‘Tuhaf Bir Adamın Rüyası’ başlıklı öyküsü felsefi olarak analiz edilmiştir. Üç bölümden oluşan bu eserde öncelikle adı bilinmeyen kahramanın gözlemlerine ve iç dünyasına monolog tekniğiyle yer verilmiştir. Birinci bölümün sonunda kahraman yıldızlı soğuk bir gecede yardıma muhtaç olan sekiz yaşlarında bir kız çocuğuyla karşılaşır ancak intihar etmeye karar verdiğinden ona yardım etmez. Daha sonra vicdan muhasebesi yapan kahraman, intiharını erteler. İkinci bölümün sonunda rüya gören ve bu rüyanın etkisinde kalan kahraman, intihar etmekten tamamen vazgeçer. Öykünün başlangıcında intihara yönelen ve bunun için tabanca satın alan öykü kahramanı, öykünün sonunda yaşamın bir anlamı olduğu fikrine ulaşır. Yazarın fantastik öykülerinden biri olan bu öykü, çok sayıda mesaj içermektedir. Başlangıçta intihara yönelen kahraman, dünyada kendisi için hiçbir şey olmadığını savunur. Daha sonraki dönemde küçük bir kızla yaşadığı ve gördüğü rüya üzerine tüm dünyanın kendisi için var olduğunu iddia eder. Çalışmanın sonunda Dostoyevski’nin, yazdığı bu kısa öyküyle insan doğası hakkında iyimser bir düşünceye sahip olduğunu ve hakikate ulaşılmasının yalnız akılla mümkün olmadığını, vicdan ve merhamet gibi duygular aracılığıyla hakikatlere ulaşılacağı düşüncelerini savunduğu anlaşılmıştır. Çalışmanın sonunda ayrıca yazarın, kahramanın gördüğü rüyaya eserinde bir metafor olarak yer verdiği anlaşılmıştır. Dostoyevski, öyküdeki kullandığı rüya metaforuyla rasyonalizm eleştirisi yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dostoyevski, öykü, hayatın anlamı.

1. GİRİŞ

Rus yazar Dostoyevski’nin yazdığı ‘Tuhaf Bir Adamın Rüyası’ adlı öykü ilk kez 1877 yılında yayımlanmıştır. Hayatının son günlerinde bu öyküyü kaleme alan Dostoyevski, eserinde insanlık için umut temasını işlemiştir. İnsan doğası konusunda iyimser bir düşünceye sahip olan Dostoyevski, bu eserinde “insan doğası bakımından iyi mi? kötü mü? şeklinde sorular sorar. Öyküdeki Tuhaf Adam’ın rüyasıyla, öykünün kahramanı, insanın özünde iyi olduğu ancak özgür iradesiyle kötüyü de seçebildiği fikrine ulaşır. Bu tema Dostoyevski’nin ‘Yeraltından Notlar’, ‘Karamazov Kardeşler’ ile ‘Suç ve Ceza’ gibi diğer eserlerinde de yoğunlukla işlenmiştir.

Dostoyevski, bu kısa fantastik öyküsüyle dinden soyut bir toplumda dâhi ahlakın tesis edilebileceğine olan sarsılmaz inancını ortaya koyar. Öykünün adı bilinmeyen kahramanı, rüyasında masum, iyi insanların yaşadığı öte dünyayı görür. Ancak rüyada görülen bu saf dünya zamanla bozulur. Öykünün kahramanı, rüyasında saf dünyanın bencillik ve kibir yüzünden bozulduğuna inanır ve buna sebep olan insanın da kendisi olduğunu düşünür. Bu dünyada küçük bir kız çocuğuna bile yardım etmeyen öykünün kahramanı rüyasında öbür dünyaya gitmiş, oranın da bozulmasına sebep olmuştur. Öyküde yer verilen rüyadan da anlaşılabilirliği gibi Dostoyevski'ye göre insana ait en kötü vasıflar, kibir ve bencilliktir. Eser bu yönüyle düşünüldüğünde Dostoyevski'nim felsefi- ahlaki görüşlerinin özeti niteliğindedir.

2. ÖYKÜNÜN ÖZETİ

Öykü, adı verilmeyen öykü kahramanının kendisine ilişkin değerlendirmede bulunmasıyla başlar. Eserde, kendisini tuhaf olarak nitelendiren kahraman, başka insanlar tarafından da tuhaf, hatta deli olarak nitelendirildiğinin ve bu nedenle kendisiyle alay edildiğinin farkındadır. Ancak roman kahramanı, kendisinin tuhaf olduğunun farkında olsa da öykünün ilk bölümünde, Tuhaf Adam'ın iç konuşmasında, kendisinin gençlik döneminde bunu kimseye itiraf etmekten kaçındığı ancak zamanla daha sakin karşılamaya başladığı ifade edilmektedir. Öykü, hayatta hiçbir şeyin anlamının kalmadığını düşünen bir adam olan Tuhaf Adam'ın anlatımıyla devam eder. Daha sonra öyküdeki Tuhaf Adam, varoluş, dünya ve hayata ilişkin değerlendirmelerde bulunarak felsefi görüşler ortaya koymaya başlar (Dostoyevski, 2002: 113- 114).

Kendisi için hiçbir şeyin var olmadığı hissine kapılan Tuhaf Adam, artık insanlara bile kızmamaya, neredeyse onları fark etmemeye başladığını ifade eder. Çevresine aldırış etmeyen Tuhaf Adam, çok parası olmamasına rağmen intihar etmek için bir tabanca satın alır. Aynı gün mermileri tabancaya yerleştirir. İntihar etmek için hiçbir şeyi umursamadığı bir anı yakalamak isteyen Tuhaf Adam, yıldızlı ve soğuk bir gecede yardıma muhtaç bir kız çocuğuyla karşılaşır. Annesinin ölmek üzere olduğunu ya da başına kötü bir şey geldiğini anlatmaya çalışan çocuk, Tuhaf Adam'ın koluna yapışır. Tuhaf Adam ise çocuğu iterek yanından uzaklaştırır. Daha sonra evine giden Tuhaf Adam, daha önceden intihar etmeye karar vermiş olmasına rağmen yolda karşılaştığı çocuktan dolayı intiharını ertelediğini ifade eder. Tuhaf Adam, çocuğa yardım etmediğinden eskisi gibi yine yüreğinin burkulduğunu ve yine gençlik dönemindeki gibi acıma duygusunu hissettiğini söyler. Bazı şeyleri yine umursamadan edemediğini belirtir. Küçük kızın kendisini intihardan kurtardığını düşünen Tuhaf Adam, bu düşünceler içinde farkında olmadan uykuya dalar (Dostoyevski, 2002: 114- 120).

Uykuda gördüğü rüya sayesinde yaşama tekrar bağlandığını söyleyen Tuhaf Adam, okuyucuya dinleyin! diyerek rüyasını anlatır. Rüyasında ansızın tabancayı eline aldığını ve onu kalbine dayayıp ateş ettiğini söyleyen Tuhaf Adam, fiziksel bir acı duymasa da tabancanın patlamasıyla birlikte rüyada çevresinin bir anda korkunç zifiri bir karanlığa gömüldüğünü ifade eder. Gerçekten öldüğü hissine kapıldığını söyleyen öykü kahramanı, çok geçmeden bu duruma kendini alıştırdığını hareket edemese de hissedebildiğini ve düşünebildiğini okuyucuya aktarır. Rüyasında daha sonra defnedildiğini söyleyen Tuhaf Adam, toprağa gömüldükten sonra birden mezarının açıldığını ve karanlık bir varlığın kendisini alıp boşluğa çıkardığını ifade eder.

Rüyasında daha sonra gözlerinin açıldığını söyleyen Tuhaf Adam, yol arkadaşıyla birlikte kapkaranlık bilinmez bir boşluğa gittiklerini belirtir. Yolculuk sırasında Tuhaf Adam, yol arkadaşına sorular sorduğunu ifade eder. Ancak yol arkadaşının bu sorulara cevap vermediğini söyler. Rüyasında Dünya'dan uzaklaşan Tuhaf Adam başka bir dünyaya götürülür. Tuhaf Adam, rüyasında gittiği bu yeni dünyadaki insanların neşeli olduğunu fark eder. Rüyasında gittiği dünyanın günahla kirlenmemiş olduğunu söyler. Daha sonra Tuhaf Adam, rüyasında gördüğü ve ayrıntılarıyla anlattığı yeni dünya üzerine değerlendirmelerde bulunarak gördüğü bu rüyanın kendisi üzerindeki etkisinden söz eder (Dostoyevski, 2002: 120- 126).

Öykü kahramanı Tuhaf Adam, okuyucuya gittiği dünyayı çok sevdiğini söyler. Bilim olmadan da orada insanların hayatın nasıl yaşanacağını bildiklerini ifade eder. Tuhaf Adam, orada insanların hayvanlara saldırmadıklarını, hayvanların da insanlara sevgiyle bağlandıklarını okuyucuya aktarır. Rüyasında o dünyada yaşayan insanlar arasında kıskançlığın olmadığını söyleyen Tuhaf Adam, orada sevgi duygusunun hâkim olduğundan söz eder. Ancak Tuhaf Adam rüyasında gördüğü öbür dünyanın zamanla bozulduğunu ifade eder. O, rüyasında gördüğü bu olumsuz değişimden kendisini sorumlu tutmaktadır. Okuyucuya 'hepsinin ahlakını ben bozdum' diyen Tuhaf Adam, kendini veba mikrobu olarak nitelendirerek bu değişimden söz eder. Rüyasının sonunda, gittiği dünyanın bozularak artık öte dünyada da kibrin ve bencilliğin hâkim olmaya başladığını söyleyen Tuhaf Adam, kalbinin sıkışmaya başlamasıyla uyandığını belirtir. Uyandıktan sonra yaşamın bir anlamı olduğunun bilincine varmaya başlayan Tuhaf Adam, intihar etmek için satın aldığı tabancayı hemen uzağa iterek hayat vardı artık! dediğini okuyucuya aktarır. Tuhaf Adam, rüya gördüğü o geceden sonra insanlara gerçeği anlatmak istediğini ifade eder. Ona göre, insanlar bu dünyada yaşayarak da iyi ve mutlu olabilirler. Öykü, Tuhaf Adam'ın yıldızlı bir gecede karşılaştığı o küçük kıızı arayıp bulmasıyla sona erer (Dostoyevski, 2002: 126- 135).

3. ÖYKÜNÜN FELSEFİ ANALİZİ

Yazar, bu öyküsüyle varoluşçu filozoflar gibi insanın, evrendeki yalnızlığı ve yaşamına ilişkin anlam arayışı gibi temaları ele almıştır. Öykünün kahramanı Tuhaf Adam, kendi varlığına ilişkin sorgulama yaparken ilk başta hayatın bir anlamı olmadığına ilişkin bir fikre sahiptir. Varoluşçu filozofun temsilcileri de benzer bakış açısına sahiptir.

Varoluş felsefesinin ateist kanadında yer alan Fransız filozof Albert Camus, dünyanın saçmalığı ve yaşamın anlamsızlığı temalarına saçma kavramı çerçevesinde yer vermiştir. Ona göre, yaşamın anlamsızlığına karşı verilmesi gereken cevap başkaldırmaktır. Camus düşünce sisteminde saçmalığa verilebilecek en iyi cevap, daha açık bir ifadeyle toplumu değiştirmek, kötülükleri gidermek ve daha iyi bir düzen kurmak için çalışmaktır (Cevizci, 1997: 140).

Öykünün kahramanı başlangıçta yaşamın anlamsızlığına karşı verilebilecek cevabın intihar olduğunu düşündüğünden kendisine tabanca temin etmiştir. İntiharı bir son olarak gören Tuhaf Adam, yabancılaşan ve yabancılaştığının farkında olan bir karakteri temsil edecek nitelikte kurgulanmıştır. Yardıma muhtaç kız çocuğunu gördükten sonra intiharını erteleyen Tuhaf Adam, gördüğü rüyadan sonra, yaşamın bir anlamı olduğu düşüncesine ulaşarak intihar

düşüncesinden tamamen vazgeçmiştir. Böylelikle öykünün başında yaşamın saçma olduğunu düşünen Tuhaf Adam, öykünün sonunda yaşamın anlamı olduğu fikrine ulaşır.

Yaşamın değeri ve intihar üzerine sorunları ‘Sisifos Söyleni’ adlı eserinde işleyen Camus, saçma olgusu ile bunun bilincinde olma durumu arasında ayırım yapar. O, insanların saçmalığın bilincine bir anda vardığını ifade eder ve buna ilişkin düşüncesini “uyumsuzluk duygusu, her sokağın dönemecinde, her adamın yüzüne çarpabilir.” biçiminde ifade eder. Saçma duygusunun bilincine varılmasıyla insan aynı zamanda uyumsuzluğun bilincine varır. Bu bağlamda uyumsuz insan, saçmalığın bilincine varan kişidir (Camus, 1997: 22).

Camus’nun bu durum karşısındaki tepkisi, varoluşun saçmalığını içtenlikle tanıyıp kabullenerek umutla yaşamaya devam etmektir. Ona göre, bu saçmalığa verilecek uygun karşılık, kesinlikle intihar olamaz. Gerilimi yok eden iki kutuptan birini yok ederek sona erdirmeyi amaçlayan intihar, insan onuruna uygun düşmez. Bu bağlamda Camus’a göre, yapılacak tek şey, saçmalığı benimseyerek ona rağmen yaşamaktır (Cevizci, 1997: 140).

Öykünün kahramanı Tuhaf Adam da öykünün sonunda intihar düşüncesinden tamamen vazgeçmiş ve hayatın bir anlamı olduğu fikrine ulaşmıştır. Öykünün başında hiçbir şeyin anlamlı ve değerli olmadığını düşünen Tuhaf Adam, uyandığında bir aydınlanma yaşamaktadır. Bu yönüyle öykünün başında Sartre’ın felsefesiyle örtüşen öykü kahramanının yaşantısı ve düşüncesi daha sonra Sartre’ın felsefesinden ayrılmaktadır.

Sartre da öykünün başındaki Tuhaf Adam’ın düşündüğü gibi bu dünyanın ve yaşamın anlamsız olduğunu iddia eder. Ona göre, bu dünyanın anlamsız varlığı karşısında hissedilen duygu, bulantıdır. Dünyanın kendinde varlığının bulantıya neden olduğunu söyleyen filozof, aynı adlı roman kaleme alarak konuyu somut bir biçimde değerlendirmiştir. Romanın kahramanı Roquentin,, yerde gördüğü bir taş parçasını eğilip almak istediğinde bunu yapamadığını fark etmiş, bu anda varoluşun saçmalığına karşı bulantı duymaya başlamıştır (Seyrek, 2018:177).

Öykünün başında hiçbir şeyin anlamı olmadığı fikrine sahip olan Tuhaf Adam da Sartre düşünce sistemindeki gibi özgürlük fikrine sahiptir ve kendisinin de özgür olduğunu düşünmektedir. Ancak Tuhaf Adam’ın özgürlük kavramına yüklediği anlam, Sartre’ın felsefesinden farklıdır. Tuhaf Adam, sorumluluk ve ahlaktan yoksun bir özgürlük fikrine sahip bir karakter olarak kurgulanmıştır. Oysa Sartre’a göre, insanların özgürlüğü, aynı zamanda onların sorumlu olduğu anlamına gelmektedir.

İnsanın var olduktan sonra kendini nasıl inşa ederse öyle olacağını düşünen Sartre’a göre, varoluş özden önce geldiğinden insan ne olduğundan sorumludur. Çünkü insan kendini inşa ederken yalnız kendini değil, tüm insanları da seçmektedir. Bireysel edimlerin bile tüm insanlığı bağladığını düşünen Sartre, buna evlilik örneğini verir (Sartre, 1999:60- 62).

Sözgelimi, evlenmek istiyorum. Bu istek, yalnızca benim arzumdan doğsa bile, ben bununla yalnızca kendimi bağlamış olmuyorum. Bütün insanlığı da tekli evlenme yoluna

bağlamaya çalışmış oluyorum. Sartre’a göre, bu durum bunaltı, bırakılmışlık gibi görkemli kavramların örtüsünü ortadan kaldırmamızı sağlar (Sartre, 1999: 62).

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Dostoyevski’nin kaleme aldığı ‘Tuhaf Bir Adamın Rüyası’ başlıklı öyküsü felsefi olarak analiz edildiğinde en çok varoluş felsefesini çağrıştırdığı görülmektedir. Bu öyküde en yoğun işlenen temalar, özgürlük, insanın yalnızlığı ve yabancılaşmadır. Varoluşçu filozoflar da felsefi sistemlerinde en çok bu temalara yer vermişlerdir.

Varoluş felsefesi, pozitivistimin en revaçta olduğu dönemde rasyonalizme bir tepki olarak doğmuş ve bu biçimde yaygınlık kazanmıştır. Pozitivizmin ortaya çıktığı dönemde, bilimin ve aklın tüm sorunları çözeceğine ilişkin yaygın bir inanç söz konusuydu. Ancak bilimin ve teknolojinin gelişmesinden sonra insanlar, kendi özlerine daha da aykırı düştüler ve kendilerine daha da yabancılaştılar. Böylelikle bilimin her türlü sorunu çözebileceğine olan iddialar geçerliliğini yitirdi.

Varoluşçu filozoflar bilimlerden çok somut insan yaşantısına önem verirler. Onlara göre, önemli olan insanın kendi varlığını tanımasıdır. Çünkü insan varlığı, diğer varlıklardan farklı olarak yalnızca varlık olarak tanımlanamaz. İnsan sürekli bir varoluş sürecinde olduğundan kendini nasıl yaparsa öyle olacaktır. Bu nedenle varoluşçu filozoflar, insanı varoluş olarak tanımlayarak akıldan çok duygulara odaklanırlar. Çünkü varoluşçulara göre, insanları hayvanlardan ayıran tek fark akıl değildir. İnsan varlığı, diğer canlılardan farklı olarak kaygı duyan, umut eden, bulantı duyan varlıktır.

Rüyasında gördüğü öte dünya üzerine değerlendirme yapan öyküde kurgulanan Tuhaf Adam da akıl dışı öğelere daha çok önem vermektedir. Öyküde de bu durum açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla öyküdeki “onlar nasıl yaşanacağını bilim olmadan da biliyorlardı” cümlesi varoluşçuluk fikrini özetleyen bir aforizma niteliğindedir. Zira Dostoyevski de bu öyküyü, rasyonalizme bir tepki olarak kaleme almıştır.

Kaynakça

Camus, A., *Sisifos Söyleni*, (Çev. Tahsin Yücel), Can Yayınları/İstanbul, 1997.

Cevizci, A., *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları/ Bursa, 1997.

Dostoyevski, F., *Öyküler*, (Çev. Ergin Altay). İletişim Yayınları/ İstanbul, 2002.

Seyrek, A, M., *Felsefe Sözlüğü*, /Yediveren Yayınları/İstanbul, 2018.

KURTUBALI RÜŞD'ÜN EVRENİN EZELİLİĞİNE İLİŞKİN DÜŞÜNCESİ VE DAYANAK OLARAK ÖNE SÜRDÜĞÜ FELSEFİ DELİLLERİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Abdullah DURAKOĞLU

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, adurakoglu06@gmail.com.

– ORCID ID 0000-0002-9687-8939

ÖZET

Endülüs filozofu İbn Rüşd'ün evrenin ezeliiliğine ilişkin düşüncesi ve bu düşüncesine dayanak olarak öne sürdüğü felsefi delillerin felsefi olarak analiz edildiği bu çalışmada önce Aristoteles ve Farabi'nin bu konudaki düşüncelerine yer verilmiştir. Kurtubalı Rüşd, Aristoteles'in eserlerini en çok şerh eden Mutezile mezhebine mensup bir İslam filozofudur. Tanrı'yı Hareket Etmeyen Hareket Ettirici olarak nitelendiren Aristoteles, evrenin ezeli olduğunu iddia eder. İslam Uygarlığı'nda ise evrenin ezeli olduğunu ilk defa öne süren filozof Farabi'dir. Farabi ile aynı gelenekten gelen ve onun gibi Meşaiyyun ekolüne mensup olan İbn Rüşd de aynı düşüncüyü öne sürmüştür. Çalışmanın ikinci bölümünde Gazali'nin bu konudaki düşüncelerine yer verilmiştir. Eşariyye ekolüne mensup olan diğer bir İslam filozofu Gazali, 'Filozofların Tutarsızlığı' adlı eserinde Farabi'nin en çok evrenin ezeliiliğine ilişkin düşüncesini tenkit ederek onu kafirlikle itham etmiştir. Çalışmanın son bölümünde İbn Rüşd'ün evrenin ezeliiliğine ilişkin düşüncesine dayanak oluşturacak felsefi delillere yer verilerek bu delillerin ne ölçüde geçerli veya akla uygun olduğu hususu tartışılmıştır. Kurtubalı Rüşd, Gazali'nin yazdığı esere karşılık 'Tutarsızlığın Tutarsızlığı' adlı eserini kaleme almış ve Gazali'nin tenkitlerine karşı felsefi deliller öne sürerek evrenin ezeli olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. Bu bölümde 'Tutarsızlığın Tutarsızlığı' adlı eserdeki felsefi delillere yer verilerek bunlar izah edilmeye çalışılmıştır. Evrenin oluşumuna ilişkin bilimsel olarak kabul edilen Bing Bang Teorisi'ne göre, evren, çok yoğun ve çok sıcak bir noktadan aniden genişlemeye başlayarak oluşmuştur. Evrenin oluşumundan önce çok küçük bir noktanın varlığına sahip olması dâhi evrenin potansiyel olarak ezeli olduğu anlamına gelir. Bu çerçevede düşünüldüğünde çalışmanın sonunda evrenin ezeli olduğunu iddia eden İbn Rüşd'ün bu iddiasının henüz bilimsel olarak çürütülemediği, felsefi olarak da çürütülmesinin neredeyse olanaksız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, evrenin ezeliiliği, felsefi deliller.

1. GİRİŞ

Endülüs'te doğan ve yaşayan İslam filozofu İbn Rüşd (1126- 1198) en çok Aristoteles'in eserleri üzerine yaptığı şerhler ile tanınan Mutezile mezhebine mensup bir düşünürdür. Batılıların Averroes olarak adlandırdığı İbn Rüşd, evrenin ezeliiliğini savunarak bu konuda da Aristoteles'in görüşlerini benimser.

İbn Rüşd'e göre, evren Tanrı'nın ezeli fiilidir. Başka bir deyişle Tanrı evreni henüz zaman yokken yaratmıştır. Çünkü zaman, hareketin kendisi değil, hareketi ölçen bir sayıdır. Öyleyse zaman, hareketle birlikte var olan bir şeydir. Evren ortaya çıkmadan önce hareket eden hiçbir nesne olmadığından hareket de ezeldir. İbn Rüşd "Tanrı sonradan yarattı" demenin Tanrı'nın değiştiğini söylemek olduğunu düşünür. Bu düşüncenin Tanrı'nın mükemmelliğine aykırı olduğunu iddia eden İbn Rüşd, en çok da bu nedenle evrenin sonradan yaratıldığı fikrine karşı çıkar.

2. EVRENİN EZELİLİĞİ TARTIŞMASI

Evrenin ezeli olduğunu sistemli bir şekilde savunan ilk düşünür, Antik Yunan filozofu Aristoteles'tir. Onun felsefesinin temelini oluşturan tasarım, madde- form öğretisidir. Her oluşun dört ögesi bulunduğunu savunan filozof, bunları şöyle sıralandırır: a) Oluşun kendisinden meydana geldiği şey, yani madde, b) Oluşan şeyin biçimi, yani suret ya da form c) Oluşan şeye biçimini veren, meydana getiren fail ya da etken, d) Oluşan şeyin niçin olduğu, yani amaç (Topdemir ve Unat, 2013: 33).

Doğada da bu nedenlerin geçerli olduğunu düşünen Aristoteles'e göre, her varlığın aynı zamanda form ve madde olmasının tek istisnası Tanrı'dır. Tanrı, saf formdur. Diğer varlıklar hareket ederek mükemmele ulaşma eğilimiyle madde hâlini alırken Tanrı, en yüksek varlık olduğundan hareket etmez, ancak hareket ettiricidir (Topdemir ve Unat, 2013: 33).

Tanrı'nın hareket etmediğini ve değişmediğini savunan Aristoteles, Tanrı'yı evrendeki tüm nesnelerin ereksel nedeni, yani faili olarak nitelendirir. Çünkü taşlardan, bitkilerden, hayvanlardan ve insanlardan gök cisimlerine kadar evrendeki her şey Hareket Etmeyen Hareket Ettirici'nin yetkinliğine ulaşmaya çalışır (Cevizci, 1997: 316).

Evrenin yer, gök ve tabiattan meydana geldiğini savunan Aristoteles evreni, mükemmel varlığa sahip bir realite olarak kabul etmekle birlikte Ay- altı ve Ay- üstü âlem olmak üzere iki bölüme ayırmaktadır. Ay- altı âlemin dört basit unsur (hava, su, toprak, ateş) ile bunların teşkil ettiği cevherlerden, bitkiler, hayvanlar ve insanlardan meydana geldiğini, Ay- üstü âlemin ise ilahi bir cisim olan eter (sonsuz bir madde) ile kaplı bulunduğunu savunur. Aristoteles'in felsefesi çerçevesinde düşünüldüğünde Ay- üstü âlemin varlıkları ezeli olduğundan âlemin de ezeli ve ebedi olması gerekir. Aynı zamanda bu, Ay- üstü âlemin başkalaşım geçirmediği anlamına gelir (Bolay, 2005:98- 101).

Aristoteles'ten yaklaşık 700 yıl sonra doğan Geç Antik Çağ filozofu İstanbul doğumlu Proklos da evrenin ezeli olduğunu iddia etmiştir. Yeni- Plantonculuğun doruk noktalarından biri olarak kabul edilen Proklos, Platon ve Aristoteles'in eserlerine teolojik ve mistik bir yorum getirerek her şeyin Bir'den meydana geldiğini savunmuş ve evrenin ezeliğine ilişkin akli deliller ileri sürmüştür. Onun ileri sürdüğü bazı deliller şöyle sıralanabilir:

Eğer yaratıcı, bir şeyin yaratıcısı ise bilfiil yaratıcı olacaktır. Bir dönem bilkuvvu(potansiyel) olsaydı, öyleyse bilfiil yaratıcı olamazdı. Bu nedenle yaratılan daima vardır. Bu durum bize evrenin ezeli olduğunu gösterir (Proklos, 2022: 23). Proklos'a göre, Tanrı'nın her zaman Yaratıcı olduğu kabul edilirse yaratılan şey de her zaman, başka bir deyişle ezelden beri var olmak zorundadır.

Proklos'un evrenin ezeliğine ilişkin kanıt olarak ileri sürdüğü bir diğer argümana göre, Tanrı (Evrenin Faili) hareketsiz ise değişmezdir. Eğer onda değişim olsaydı hareketsiz olmayacaktı. Eğer fail hareketsiz ise bir zaman yaptığından dolayı ya hiç yapmayacaktı ya da daima yapacaktı. Çünkü bir şeyi yapmaya ara vermiş olsaydı hareket etmesi dolayısıyla da değişmesi gerekirdi. Öyleyse evrenin ezeli olması zorunlu görünmektedir (Proklos, 2022: 27).

Proklos'ın felsefesine göre, eğer ilk neden (Tanrı) hareketsiz ise ne yapmamaktan yapmaya ne de yapmaktan yapmamaya geçebilir. Çünkü bu geçişler hareket gerektirir. Hareket eden bir varlık ise değişimden kendisini muaf tutamaz. Değişen şey de zorunlu olarak başkalaşarak ergeç çürür ve yok olur. Tanrı sonlu bir varlık olmadığından ve hareketsiz neden daima yaptığından evren ezeldir.

Proklos'un evrenin ezeliğine ilişkin ileri sürdüğü başka bir argümana göre, zaman gökle birlikte varlık bulduğundan gök olmadığından zaman yoktu. Zaman, göğün hareketinin bir ölçüsü ise gök de zaman gibi vardır. Ayrıca gök zamanla birlikte vardır ve zaman da gökle birlikte. Eğer zamanın geçmişte olmadığı kabul edilirse gelecekte de olmayacaksa, geçmiş ve gelecek diye adlandırdığımızdan her iki durum da zamansala içkindir. Çünkü gelmiş veya geçmiş biçiminde bir zamandan söz etmek zamansal durumu gerektirir. Bu kavramlar zamansala zorunlu olarak içkin olduğundan zamanın daima var olduğunu kabul etmeliyiz. Proklos'a göre, zaman ezeli ise evren de ezeldir. Başka bir deyişle evren ile zaman ezeli birlik içindedir (Proklos, 2022: 29).

İslam Uygarlığında ise evrenin ezeli olduğunu iddia eden ilk filozof Farabi'dir. Farabi bu düşüncesini on akıl nazariyesiyle savunur. Onun ileri sürdüğü bu nazariyeye göre Tanrı'dan doğrudan doğruya varlıklar ortaya çıkmaz. Tanrı'dan ilk ortaya çıkan unsurun akıl olduğunu iddia eder.

Göklerin ve yeryüzünün olmak üzere iki ayrı âlemin izahını sunan bu teoriye göre, varlığı zorunlu olan Bir'den, O'nun kendisini bilmesi ve mükemmel olması sebebiyle yalnız bir çıkar. Bu da ilk akıldır. Öyleyse Farabi için bilme, yaratmaya eşittir. Bu noktadan itibaren çokluğa giden ilk atılımın başladığını düşünen Farabi, ilk aklın kendisini bilmesi ve düşünmesi sonucu ilk feleğin ortaya çıktığını ve bu suretle sudur zincirinin, dokuz aklın ve feleğin ortaya çıkıp tamamlayıncaya kadar sürdüğünü iddia eder. Daha sonra ortaya çıkan onuncu ve son akıl ise ay-altı âlemini yönetir. Son akıldan beşeri ruhlar ile birlikte dört unsur ortaya çıkar (Medkür, 2000: 51).

Farabi, ortaya attığı bu nazariyeyle evrenin ezeli olduğunu savunur. Çünkü ona göre, evren Tanrı'nın kendisini bilmesi ve düşünmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın kendisini ezelden beri bildiğini vurgulayan Farabi, dokuz feleğin de ezeli olduğunu savunur. Onun nazariyesinde

yer verdiği dokuz felek (gök küresi) Aristoteles'in ay- üstü âlemine, onuncu aklın yönettiği Dünya ise ay- altı âlemine karşılık gelmektedir.

Ay- üstü âlemin ezeli de olsa Tanrı'yı, diğer tüm varlıkların nedeni olarak nitelendiren Farabi, O'nu İlk Neden olarak adlandırır. Farabi'ye göre İlk Neden, her türlü eksiklikten münezzehtir. Dolayısıyla O, en üstün varlıktır ve tüm varlıklardan önce gelir (Farabi, 1997:33).

Farklı bir ekolden gelen Gazali ise filozofların âlemin ezeliğine ilişkin son derece ustaca hazırlanmış bu argümanlarının çelişkilerle dolu, ispatlanmamış faraziyelerle dolu olduğunu iddia etmiştir. Ona göre Müslüman filozofların, bir yandan yaratma olayını kabul edip, bir yandan âlemin ezeli olduğunu ileri sürmeleri, onların ikiyüzlü olduklarının en açık delilidir (Şeyh, 2000: 173).

Gazali'ye göre, bir yaratma durumu varsa, bu Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşir ve belirli bir anda olur. Evrenin hem yaratıldığını hem de ezeli olduğunu iddia etmek safsatadır. Tanrı, sonradan yaratmaya karar vermiş ve evren belirli bir anda ortaya çıkmıştır. Tanrı nasıl isterse öyle olmuştur. Bu düşünceler çerçevesinde Gazali evrenin hadis (sonradan ortaya çıktığını) olduğunu savunur.

3. İBN RÜŞD'ÜN EVRENİN EZELİLİĞİNE İLİŞKİN ARGÜMANLARI

Batı İslam Dünyası'nın merkezi Kurtuba'da doğan İbn Rüşd, Farabi ile aynı ekol ve mezhepten gelen bir filozoftur. Gazali, 'Filozofların Tutarsızlığı' adlı eserinde en çok Farabi'yi hedef almış ve evrenin ezeliğine ilişkin düşünceleri başta olmak üzere birçok Meşaiyyun filozoflarının düşüncesinin İslam dininin akideleriyle bağdaşmadığını iddia ederek Aristotelesçi filozofları kâfirlikle itham etmişti. Daha sonraki dönemde İbn Rüşd de Gazali'nin bu ithamlarına cevap vermek üzere 'Tutarsızlığın Tutarsızlığı' adlı eser kaleme almıştır.

Yazdığı bu eserde önce Gazali'nin düşüncesine yer veren İbn Rüşd, onun Tanrı'nın tercihiyle evrenin sonradan yaratıldığı iddiasına cevap verir: Öyleyse evren salt imkân hâlindeydi ve eylem yapma gücü failde, yani Tanrı'daydı (İbn Rüşd, 2011: 25).

İbn Rüşd, öne sürdüğü bu düşüncesiyle Gazali'nin bile evrenin potansiyel de olsa ezeli olduğunu kabul ettiğini ifade etmiştir. İbn Rüşd, Gazali'nin savunduğu Tanrı istenç duymuş ancak evreni sonradan yaratmış düşüncesini ise safsata olarak nitelendirir.

İbn'e Rüşd'e göre, Tanrı için istenç söz konusu olduğunda, Tanrı, istencini ertelemez. Çünkü Gazali'nin de kabul ettiği gibi Tanrı'nın istenci öncesizdir. Öyleyse evren var olmadan önce istenç olduğundan, istenç ezelidir. İstenç ezeli olduğundan istenen de (evren) ezeli olmak durumundadır. Mükemmel bir varlık olan Tanrı, istenç duyduğunda her şeyi gerçekleştirebilir. Bir şeyin gerçekleşmesi, ancak koşulların ortaya çıkmasına kadar ertelenebilir. Koşulları Tanrı belirlediğinden ve Tanrı, doğadaki koşullara bağlı bir varlık olmadığından O'nun bu istencinin gerçekleşmesine hiçbir şey engel olamaz. İbn Rüşd, Tanrı'nın istenç duyduğunda istenenin gerçekleşmesini düşündüğünden istencin de istenenin (evren) de ezeli olduğunu iddia etmektedir (İbn Rüşd, 2011: 31-33).

İbn Rüşd'ün öne sürdüğü bir diğer argümana göre, Gazali'nin dediği gibi olsaydı evrenin var olma imkânı, dışarıdan bir tercih edene gereksinim duyacaktı ve böylece bir oluş gerçekleşecekti. Eyleyenin (eylemde bulunan) eylemi değişim gerektirir. Bu da hareket ettiriciyi ve Tanrı'nın eyleme (harekete) geçmesini gerektirir. Öte yandan değişme, hareketle gerçekleşir. Bu durum ise Tanrı'nın değişebileceğine bir örnektir. İbn Rüşd'e göre, Tanrı mükemmel bir varlık olduğundan değişimin hiçbir türüne açık değildir (İbn Rüşd, 2011: 31-33).

Gazali'nin evrenin Tanrı'nın tercihi sonucu belirli bir anda yaratıldığı fikrine İbn Rüşd, Yüce Tanrı'nın bir eyleme güç yetiremeyecek tarzda hiç olmadığını ifade ederek de itiraz etmiştir. Gazali'nin bu fikrine karşı İbn Rüşd, biz onun bir vakit gücü yetmeyip, bir vakit gücü yeter gelmesinin olanaksızlığından bahsediyoruz diyerek cevap vermiştir. İbn Rüşd'e göre, evrenin ortaya çıkması hususunda Tanrı'yı engelleyen hiçbir şey olamaz Çünkü Tanrı mutlak güçtür ve O'nun gücü de, istenci de ezelidir (İbn Rüşd, 2011: 95).

İbn Rüşd'ün evrenin ezeliğine ilişkin öne sürdüğü diğer bir argüman da zaman kavramıyla ilgilidir. Ona göre, evrenin ortaya çıkışına ilişkin herhangi bir zamandan dâhi söz edilmesi mümkün değildir. Zamanı hareketin ölçüsü olarak tanımlayan İbn Rüşd, Gazali'nin “evren yokken Tanrı vardı” önermesini zamansal bir duruma işaret etmesi bakımından doğru olarak nitelendirmesine itiraz eder. Gazali, önermede kullanılan “vardı” sözcüğünün geçmiş zamanı vurgulamak için kullanıldığından söz etmektedir. Geçmişin özünde zaman belirttiğini vurgulayan Gazali, evrenden önce onun var olmasıyla sona ermiş bir zamanın bulunmasının zorunlu olduğuna işaret etmektedir (İbn Rüşd, 2011: 76).

Varlığın (hareketsiz varlığın) zamanla ilgisi olmadığını savunan İbn Rüşd, ‘dır’, ‘dir’, ‘vardı’ ve benzeri ifadelerle yalnızca özne ile yüklem arasında bağlantı kurmak için yer verildiğini savunur ve buna Furkan Suresi'nin 70. Ayetini örnek verir: “Allah çok bağışlayıcı ve engin iyilik sahibi idi (sahibidir). Bu Ayette de yer verilen idi’ teriminin yalnızca bağ işlevi gördüğünü söyleyen İbn Rüşd, buna geçmiş zaman eki olarak yer verilmediğini söyleyerek Gazali'nin düşüncesine tepki göstermiştir (İbn Rüşd, 2011: 77).

Zamanın ancak hareketle ortaya çıkacağını düşünen İbn Rüşd'e göre, hareketlerin varlığı söz konusu olduğunda bunları zamanla birlikte düşünmek zorunludur. Eğer evrenden önce hareket olanaklı olsaydı, hareketi kabul eden cisimler zorunlu olarak zaman içinde bulunurdu. Ancak yokluk içinde böyle bir şey olanaklı değildir (İbn Rüşd, 2011: 80).

İbn Rüşd, yalnızca bu görüş açısından düşünülse dâhi evrenin ezeli olduğuna neredeyse herkesin ikna edilebileceğini düşünmektedir. Çünkü ona göre, evrenin yokluğunda herhangi bir cisim bulunmadığından hareket de olanaklı değildi. Zamanın başlangıcının hareket olduğu düşünüldüğünde öyleyse evrenin herhangi bir zaman içinde ortaya çıktığı söylenemez. Evrenin ortaya çıkış tarihini de ne kadar eskiye götürürsek götürelim o tarih, zamanın başlangıcı olacağından evrenin Tanrı'dan sonra ortaya çıktığını da söyleyemeyiz. Özetle doğası gereği iki zamansal olmayan varlığın zamansal olarak ne önceliğinden ne de sonralığından söz edebiliriz.

İbn Rüşd'e göre, Tanrı'nın evrene zamansal değil, ontolojik bakımdan önceliği vardır. Evrenin ezeliyeti konusunda agnostik bir tavır izleyen diğer bir Endülüslü filozofu İbn Tufeyl, düşünce sisteminde evrenin ezeliyetine ilişkin sık sorulan bir soruya yer verir: Hem Tanrı, hem de evren ezeli olunca Tanrı nasıl evrenin faili oluyor? İbn Sina ve İbn Rüşd'ü izleyen İbn Tufeyl, zaman bakımından değil, zat bakımından ayırım yaparak önceliğin Tanrı'da olduğunu, verdiği bir benzetmeyle izah eder: Eğer avucumuzda bir cisim varsa ve elimizi hareket ettiriyorsak hiç şüphesiz elimizdeki cisim de hareket eder. Fakat cismin hareketi elimize bağlıdır. Cisim, hareketi elimizden aldığından bu durumda elimizin zati bakımından önceliği olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu örnekte zaman içinde öncesinden veya sonrasında söz edemediğimizden zamansal bir öncelik durumu yok, yalnızca zati bakımından öncelik durumu vardır (Sıddık, 2000: 258).

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İbn Rüşd'ün de ifade ettiği gibi evren ezeli midir? sonradan mı ortaya çıkmıştır? türünden sorular, çok çetin sorulardır. Çünkü bu sorulara cevaben ezeli de, sonradan da ortaya çıktı denilse, bu iki cevap karşısında da insan paradoksa düşmektedir.

Evrenin ezeli olduğunu düşünelim. Bu durumda şöyle bir soru akıllara gelmektedir. Evren Tanrı'nın iradesiyle yaratılmadı mı? İbn Rüşd, bu soruya şu şekilde cevap vermiştir: Evren yaratıldı ancak evren, zaman yokken yaratıldı. Bu cevap da başka bir sorunun sorulmasına neden olmaktadır. Yaratılmanın belirli bir zaman içinde olması gerekmez mi? Tanrı'nın kudretinden söz eden İbn Rüşd, bu soruya da şöyle cevap vermiştir. Tanrı'nın istenci de ezeldir, Tanrı'nın yaratmasına hiçbir şey engel olamaz, çünkü Tanrı zaman da dâhil her şeyden münezzehtir.

Evrenin sonradan ortaya çıktığını düşünelim. Bu durumda ise şöyle bir soru akıllara gelmektedir: Tanrı, evreni neden geç yarattı? O ana kadar Tanrı evreni yaratmak için istenç duymadı mı? Ya da Tanrı'nın yaratma gücü yok muydu? Gazali, bu türden sorulara şöyle cevaplar verir: Bu Tanrı'nın tercihidir. O'nun yaratma gücü ezelden beri var, ancak O yaratma gücünü kendi iradesiyle belirli bir anda kullanmayı tercih etti.

Evrenin ortaya çıkışıyla ilgili bilimsel teorileri incelediğimizde bilimsel teorilerin de bu sorulara cevap veremediği anlaşılmaktadır. Son yüzyılda ortaya atılan Bing Bang Teorisi de buna dâhildir. Zira Bing Bang Teorisi özünde, evrenin ortaya çıkışıyla değil, genişlemesiyle ilgili bir teoridir. Bu teoriye göre evren, başlangıçta çok küçük (bir protondan bile trilyonlarca kez daha küçük), sıcak ve yoğun bir hâlden günümüzdeki hâline kadar sürekli genişleyerek evrim geçirmiştir. Görüldüğü gibi Bing Bang Teorisi, evrenin ezeli mi? yoksa sonradan mı ortaya çıktığı? sorularına cevap verecek bir bilimsel kuram değildir. Çünkü Bing Bang Teorisi, çok küçük bir noktayı, evrenin başlangıcı olarak kabul etmektedir. Bu teori çerçevesinde düşününce de şöyle sorular akıllara gelmektedir. Bu çok küçük nokta yoktan mı var edildi? Ya da bu nokta ezelden beri var mıydı? Görülüyor ki evrenin ezeli mi? Yoksa sonradan mı ortaya çıktığı soruları günümüzde de cevaplanması zor sorular olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Cevizci, A., *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları/ Bursa, 1997.
- Farabi. *İdeal Devlet*. (Çev. Arslan A). Vadi Yayınları/Ankara, 1997.
- İbn Rüşd. *Tutarsızlığın Tutarsızlığı*. . (Çev. Özev, M.H.) Dünya Klasikleri/İstanbul, 2011.
- Medkür, İ. *Farabi I. Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, (Ed: M. Şerif). İnsan Yayınları/İstanbul, 2000.
- Proklos. *Âlemin Ezeliliği Üzerine On Sekiz Delil*. (Çev. İmamefendi B. ve Şaman B.) Pinhan Yayın/İstanbul, 2022.
- Sıddık, B. H. *İbn Tufeyl*. .Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri, (Ed: M. Şerif). İnsan Yayınları/ İstanbul, 2000.
- Şeyh, S. M. *Gazali*.Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri, (Ed: M. Şerif). İnsan Yayınları/İstanbul, 2000.
- Topdemir, H. G.; Unat, Y. *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi/Ankara, 2013.

TURGUT UYAR'IN “HAZIRLANDIN DİYELİM” ŞİİRİNDE MODERN BİREYİN SÖYLEMSEL YALNIZLIĞINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Arş. Gör. Utku Mert YILDIZ

Kafkas Üniversitesi, utkumerty@hotmail.com – ORCID ID: 0000-0003-4471-3902

Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM

Atatürk Üniversitesi, oguzhan-sevim@windowslive.com - ORCID ID: 0000-0001-7533-4724

HAZIRLANDIN DİYELİM

hazırlandın diyelim bir yolculuğa
“bu, yalnızlığa da olabilir” diyor birisi
dayanıklı mısın bakalım
silahın nedir
ilkin asfalt ve beton
bir bakarsın önün ardın su kesilir
yüzme de bilmezsin ayrıca

“çocukluktan kalma şeyler bunlar”
diyor matrağa düşkün biri
“nasıl olsa yenilir”
oysa kavradığım her şeyin adını bilmek
biraz bunaltıyor beni
örneğin bir atom santralı projesi
Hollanda’daki bir caz konseri
öleceğimi biliyorum nasıl olsa
ama gölgemi önüme düşürüyor
güneş önümden gelirken
şaşıyorum gövdeyi

matrağa alışkının aslında ama
ille kayayı delen incir,
suları aşan gemi!

Turgut Uyar

ÖZET

Bu çalışma, İkinci Yeni şiirinin önemli temsilcilerinden Turgut Uyar'ın Hazırlandın Diyelim adlı şiirini Teun A. van Dijk'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi (ESÇ) modeli temelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, şiirin çok katmanlı yapısı; bireyin modern yaşam içerisindeki yalnızlık, yabancılaşma ve varoluşsal çözülmüşlük hâliyle ilişkilendirilerek söylemsel bir çözümleme yapılmıştır.

Van Dijk'ın söylem analizi modeli doğrultusunda şiirdeki üstyapı (makro anlam, tematik örgü) ve altyapı (cümle düzeyi, kelime seçimi, eylem türleri) unsurları sistematik biçimde analiz edilmiş; özellikle dilsel göstergelerin ideolojik yansımaları, özne konumlanmaları ve bilişsel temsilleri üzerinde durulmuştur.

Makro düzeyde şiir, bireyin sistemle, kendilik algısıyla ve toplumsal yapılarla kurduğu çatışmalı ilişkileri yansıtırken; mikro düzeyde bu çatışma, edilgen eylem yapıları, devrik cümle kullanımları, metaforlar ve dilsel sapmalar aracılığıyla pekiştirilmektedir. Söylemin ideolojik yönü, bireyin modernite karşısındaki kırılganlığını ve içsel çıkmazlarını görünür kılarken; şiirin aynı zamanda bireysel farkındalık ve toplumsal eleştiri içeren bir direniş alanına dönüştüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak “Hazırlandın Diyelim”, yalnızca bireyin iç dünyasını dile getiren bir metin değil; aynı zamanda iktidar, bilgi ve düzen kavramlarını sorgulayan eleştirel bir edebî söylem pratiği olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turgut Uyar, Hazırlandın Diyelim, modern birey, eleştirel söylem çözümlemesi.

A Critical Look at the Discursive Loneliness of the Modern Individual in Turgut Uyar's Poem “Let's Say You're Ready”

Abstract

This study aims to examine Turgut Uyar's poem Hazırlandın Diyelim (Let's Say You're Ready), one of the important representatives of Second New poetry, based on Teun A. van Dijk's Critical Discourse Analysis (CDA) model. In this study, a discursive analysis is conducted by relating the poem's multi-layered structure to the individual's state of loneliness, alienation, and existential dissolution within modern life.

In line with Van Dijk's discourse analysis model, the superstructure (macro meaning, thematic structure) and infrastructure (sentence level, word choice, action types) elements of the poem are systematically analyzed, with a particular focus on the ideological reflections of linguistic signs, subject positions, and cognitive representations.

At the macro level, poetry reflects the conflictual relationships that individuals establish with the system, their sense of self, and social structures; at the micro level, this conflict is reinforced through passive action structures, inverted sentence structures, metaphors, and linguistic deviations. The ideological aspect of the discourse reveals the individual's fragility and internal

dilemmas in the face of modernity, while also showing that poetry has become a space of resistance that encompasses both individual awareness and social criticism.

In conclusion, Hazırladın Diyelim is not merely a text that expresses the individual's inner world; it is also evaluated as a critical literary discourse practice that questions the concepts of power, knowledge, and order.

Keywords: Turgut Uyar, Hazırladın Diyelim, modern individual, critical discourse analysis.

1. GİRİŞ

Modern Türk şiirinin önde gelen isimlerinden Turgut Uyar, İkinci Yeni bağlamında bireyin iç dünyasına yönelen, soyut ve çok katmanlı şiir anlayışıyla öne çıkar. “Hazırladın Diyelim” adlı şiiri, yüzeyde bir yolculuğa hazırlık temasını işler gibi görünse de içerdiği metafor, imge ve söylemsel yapılar aracılığıyla bireyin varoluşsal yalnızlığını, modern toplumun ürettiği yapısal krizleri ve kimlik çözümlerini görünür kılar. Bu açıdan şiir, yalnızca estetik bir metin değil; aynı zamanda ideolojik ve toplumsal anlamlar taşıyan bir söylem olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada söz konusu şiir, Teun A. van Dijk’ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi (EŞÇ) modeli doğrultusunda çok katmanlı bir biçimde ele alınmıştır. Eleştirel söylem çözümlemesi, metnin yalnızca dilsel yapısını değil; aynı zamanda üretildiği toplumsal, ideolojik ve kültürel bağlamı da dikkate alarak söylemin birey ve toplum üzerindeki etkilerini açığa çıkarmayı amaçlar (van Dijk, 2006; Fairclough, 2013). Söylemin birey ve toplumsal yapılarla nasıl ilişkilendirilip yeniden üretildiği ise bu yaklaşımın temel sorunsalını oluşturur (Yardım & Doğruel, 2019).

Bu çerçevede çalışmada öncelikle şiirin üstyapı organizasyonu analiz edilmiş; ardından sözcük grubu tercihleri, eylem türleri ve söz dizimsel özellikler gibi mikro düzeydeki yapılar incelenmiştir. Van Dijk’ın önerdiği biçimde, metnin makro yapısı (tema ve alt temalar), altyapısı (dilsel tercihler) ve toplumsal bağlamı (ideolojik dayanaklar) ayrı ayrı çözümlenmiştir (Doyuran, 2018; Yılmaz, 2019).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımıyla yapılandırılmış olup araştırmada söylem odaklı çözümleme yöntemlerinden biri olan Eleştirel Söylem Çözümlemesi (EŞÇ) esas alınmıştır. Yöntemsel olarak Teun A. van Dijk’ın sosyo-bilişsel modeline dayalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Söz konusu model üç temel düzlemde işlemektedir: söylemin dilsel yapısı (mikro yapı), söylemin tematik organizasyonu (makro yapı) ve söylemin toplumsal-bilişsel bağlamı (sosyal bağlam).

Analiz sürecinde öncelikle şiirin üstyapı organizasyonu incelenmiş; ardından sözcük grubu tercihleri, eylem türleri ve söz dizimsel özellikler mikro düzeyde ayrıntılı biçimde çözümlenmiştir. Bu çözümler, bireyin modern sistem karşısındaki konumunu dilsel ifadeler aracılığıyla nasıl kurduğunu belirlemek amacıyla yapılmıştır. Son aşamada ise şiir,

söylemin üretildiği toplumsal ideolojiler bağlamında değerlendirilmiş ve birey merkezli olmakla birlikte toplum eleştirisi içeren bir anlatı olarak konumlandırılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Üstyapı (Makro Yapı)

Metnin üstyapısı, şiirin genel tematik planı ve bölümler arası geçişler üzerinden değerlendirilmiştir.

“Hazırlandın diyelim bir yolculuğa” dizesi, yüzeyde somut bir hareketi -yolculuğa çıkmayı- ifade etse de şiir bağlamında bu yolculuk, varoluşsal bir hareketliliğe ve bilinmeyene doğru yönelen içsel bir arayışa işaret eder. Üstyapı düzeyinde bu ifade, bireyin dünyaya gelişi ya da yaşamla yüzleşmeye hazırlanışı olarak okunabilir. Bununla birlikte “diyelim” sözcüğü, kesinlikten çok varsayıma dayalı bir ihtimali dile getirerek bu hazırlığın aslında hiçbir zaman tamamlanamayacağına, bireyin daima eksik ve belirsizlik içinde olduğuna vurgu yapar. Ayrıca yolculuk imgesi, İkinci Yeni şiirinde sıkça rastlanan bireyin kendi varlığıyla hesaplaşma ve modern toplumun yarattığı yalnızlıkla yüzleşme temalarının da bir başlangıç noktasıdır. Buradaki hareketlilik, bir amaçtan çok bir mecburiyet duygusu taşır; çünkü yolculuk, yalnızlığa da çıkabilir, ölüme de yahut bilinmeyen başka bir sona da varabilir. Dolayısıyla dize, şiirin genelinde görülen kırılmanlık, hazırlıksız yakalanma ve varoluşsal tedirginlik izleğinin ilk işareti olarak değerlendirilebilir.

Şiirde “asfalt, beton, su” gibi nesneye dönük kavramlarla modernizme karşı eleştirel bir bakış geliştirilir. Bu imgeler, modern yaşamın inşa ettiği yapay çevreyi ve bireyin doğayla kurduğu ilişkinin bozulmasını temsil eder. Yolculuk, yalnızca bireysel bir serüven değil; aynı zamanda modern toplumun dayattığı mekânsal ve yapısal engellerle yüzleşme sürecidir.

“Asfalt” ve “beton” bireyin önünü kapatan, hareketini sınırlayan, yaşamı tekdüzeleştiren yapay unsurlar olarak okunabilirken; “su” hem yaşam kaynağı hem de aşılması güç bir engel olarak ikili bir anlam taşır. Bu bağlamda şiirdeki yolculuk, yaşamın kendisine dönüşürken çevresel ve yapısal engeller de bireyin sistem karşısındaki kırılmanlığına ve hazırlıksızlığına işaret eder. Böylece modernizmin ürettiği mekân, bireyin özgürlüğünü daraltan ve varoluşsal yalnızlığını derinleştiren bir zemine dönüşmektedir.

“Matrağa alışkınım aslında ama / ille kayayı delen incir, suları aşan gemi!” dizeleriyle şiirde umut, direnç ve mucize arayışı yeniden gündeme gelir. “Matrağa alışkınım” ifadesi, bireyin gündelik hayatın sıradan, geçici eğlencelerine alışkın olduğunu belirtirken; hemen ardından gelen “ille” vurgusu, bu yüzeysel tatminin ötesine geçme isteğini dile getirir.

Buradaki “kayayı delen incir” imgesi, doğa yasalarına aykırı, mucizevi bir direncin simgesi olarak okunabilir. İncirin kök salamayacağı bir zeminde kök salması, imkânsız başarıma arzusunu ve bireyin edilgenlikten çıkış çabasını temsil eder. Benzer biçimde “suları aşan gemi” imgesi hem yolculuğun devamlılığını hem de bireyin karşısına çıkan engelleri aşma potansiyelini sembolize eder.

Bu yönüyle dize, şiirin tematik üstyapısında bireyin edilgenlikten sıyrılma, varoluşsal kırılğanlığı aşma ve kendini yeniden kurma çabasının metaforik anlatımıdır. Dolayısıyla, şiirin başında baskın olan belirsizlik ve hazırlıksızlık izleği, burada direnç ve umut temalarıyla dengelenir.

Çizelge 1. Van Dijk’ın Makro Yapı Şeması ile Şematik Çözümleme Tablosu

Yapısal Bileşen	Şiirden Örnek	Makro Yapı Teması	Açıklama
Başlık	<i>Hazırlandın Diyelim</i>	Varoluşsal yolculuğa hazırlık	Şiirin başlığı, hayatın ya da bilinmeyenin eşiğinde duran öznenin psikolojik hazırlığını ima eder.
Giriş	“hazırlandın diyelim bir yolculuğa / ‘bu, yalnızlığa da olabilir’ diyor birisi”	Yalnızlık ve içsel yolculuk	Giriş kısmı, bireyin zihinsel hazırlığını sorgulayan bir sesle başlar. Yalnızlık teması ön plandadır.
Gelişme – Aşama 1	“dayanıklı mısın bakalım / silahın nedir / ilkin asfalt ve beton”	Modern dünyanın katı gerçekliği	Şiirin gelişiminde özneye yöneltilen sorular ve ardışık betimlemeler modernitenin yapaylığını ortaya koyar.
Gelişme – Aşama 2	“bir bakarsın önün ardın su kesilir / yüzmeye de bilmezsin ayrıca”	Kriz, yetersizlik, savunmasızlık	Beklenmedik bir tehlike anında bireyin çaresizliği; sistemin onu yalnız bırakması vurgulanır.
Gelişme – Aşama 3	“‘çocukluktan kalma şeyler bunlar’ diyor matrağa düşkün biri / ‘nasıl olsa yenilir’”	Toplumun alaycı ve umursamaz sesi	Eleştirel ses, bireyin çocukluk savunmalarını küçümser; toplumsal normatif düşüncenin dışlayıcılığı.
Gelişme – Aşama 4	“kavradığım her şeyin adını bilmek / biraz bunaltıyor beni”	Bilgi yükü ve varoluşsal bunalım	Modern bireyin her şeyi bilmesine rağmen huzursuz olması, bilgiyle kuşatılmış bir karamsarlık.
Gelişme – Aşama 5	“örneğin bir atom santralı projesi / Hollanda’daki bir caz konseri”	Küresel modern imgelerin birey üzerindeki baskısı	Modernitenin teknik ve kültürel temsilleriyle boğulmuş bireyin sıkışmışlığı.
Dönüm Noktası	“öleceğimi biliyorum nasıl olsa / ama gölgemi önüme	Ölüm bilgisi ve zaman-mekân çarpıklığı	Şiir bu noktada varoluşsal bilgi ile algısal çelişkiyi dramatize eder.

Yapısal Bileşen	Şiirden Örnek	Makro Yapı Teması Açıklama	
	düşürüyor / güneş önümden gelirken”		
Çözülme	“şaşıryorum gövde”	Bireyin beden algısının dağılması	Kimlik, zaman ve beden bütünlüğünün kırıldığı bir yabancılaşma anı.
Sonuç	“matrağa alışkınım aslında ama / ille kayayı delen incir / suları aşan gemi!”	Mucize beklentisi ve direnme arzusu	Tüm yabancılaşmaya rağmen bireyde hâlâ direnç ve imkânsız arzulama arzusu vardır.

Çizelge 1, şiirin yüzeysel anlatımının ötesine geçerek çok katmanlı bir ideolojik, psikolojik ve sosyokültürel düzene işaret ettiğini göstermektedir. Van Dijk’ın makro yapı çözümlemesi, şiirin tematik gelişiminin rastlantısal değil, belirli bir ideolojik yönelim ve söylemsel strateji çerçevesinde inşa edildiğini ortaya koyar.

Çizelge 1’de görüldüğü üzere bireyin yalnızlık deneyimi, bilgi yükü ve ölüm farkındalığı gibi modern krizler, şiirsel bir bağlam içerisinde sistematik biçimde işlenmiştir. Bu durum, şiirin bireysel bir varoluş anlatısı olmanın ötesinde, modernitenin ürettiği yapısal sorunları görünür kılan eleştirel bir söylem olarak okunabileceğini göstermektedir. Böylece şematik çözümleme, metnin çok katmanlı tematik örgüsünü açığa çıkarırken, aynı zamanda şiirin ideolojik ve kültürel bağlamda nasıl konumlandığını da ortaya koymaktadır.

3.2. Alt Yapı (Mikro Yapı)

Alt yapı analizinde söylemin dilsel, sözdizimsel, biçimbilimsel ve anlam özellikleri incelenmiştir.

Sözcük seçimi, şiirin ideolojik ve tematik yapısını belirginleştiren önemli bir unsurdur. “Asfalt”, “beton” ve “atom santrali” gibi teknik, yapay ve soğuk çağrışımlı sözcükler, modern uygarlığın ruhsuzlaşmış, mekanikleşmiş doğasını temsil eder. Bu sözcükler aracılığıyla bireyin karşısına, doğadan kopmuş, insani duyarlılıktan uzak bir uygarlık tablosu çıkar.

Buna karşılık “kayayı delen incir” gibi doğaüstü, mitik ve masalsi imgeler, modernitenin katı ve mekanik düzenine karşı bir direnç, umut ve mucize beklentisini simgeler. Böylece şiir, yapay-doğal, teknik-mitik, mekanik-organik karşıtlıkları üzerinden bireyin modern dünyadaki sıkışmışlığını ve çıkış arayışını görünür kılar.

Yineleme ve ritim: “Matrağa alışkınım aslında ama” gibi tekrarlar, şiirde ritmik bir vurgu oluştururken bireyin sistemle kurduğu ikircikli ilişkiyi yansıtır. Bu yinelemeler, öznenin modern hayatın sunduğu yüzeysel tatminler ile derin varoluşsal arayışları arasında sıkıştığını görünür kılar. Aynı zamanda tekrar, şiirde süreklilik duygusu yaratarak bireyin çıksızlığını pekiştirir.

Zamir ve kişi kullanımı: Şairin kendini birinci tekil şahıs zamirleriyle ifade etmesi (“beni”, “biliyorum”), şiire kişisel ve öznel bir ton kazandırır. Ancak bu bireysel anlatım, aynı zamanda sistem karşısındaki yalnızlığı, bireyin kendini toplumsal bir özne olarak kuramamasını ve özneleşme sürecindeki kırılganlığını açığa çıkarır. Böylece şiir, kişisel deneyim üzerinden modernitenin yarattığı yapısal krizlere işaret eder.

Yapı bozumları ve dizgi: Şiirde noktalama işaretlerinin bilinçli olarak kullanılmaması -özellikle büyük harf yokluğu ve nokta eksikliği- dildeki geleneksel yapının yıkımını simgeler. Bu tercih, şiirin biçimsel düzlemde de bir tür “direniş” geliştirdiğini gösterir. Geleneksel yazım ve dizgi kurallarının terk edilmesi, modernist şiirin estetik stratejilerinden biri olarak okunabilir; anlamın kapalı, kesintili ve çok katmanlı bir biçimde inşa edilmesini sağlar.

Bununla birlikte, noktalama ve dizgi eksiklikleri bireyin kontrol kaybını, parçalanmış bilinç hâlini ve varoluşsal dağınıklığını da temsil eder. Okurun metni “tamamlama” ihtiyacı, öznenin bütünlenemeyen deneyimini yansıtır. Böylece şiir, biçimsel tercihleri aracılığıyla hem dilin normatif düzenini sorgular hem de öznenin modern dünyada yaşadığı çözülmüşlük hâlini görünür kılar.

Çizelge 2. Sözcük Grubu Seçimleri ve Anlam Katmanları Tablosu

Sözcük / İfade	Anlamsal Alan	Söylemsel İdeoloji
<i>asfalt ve beton</i>	Teknolojik-modern mekân	Mekanikleşmiş, ruhsuz bir uygarlık yapısını simgeler. İnsanı bastıran kent düzenine değinilir.
<i>su kesilir</i>	Doğal kaynak-altyapı krizi	Medeniyetin kırılganlığı, yaşamın sürdürülemezliği. kriz anında sistemin çöküşü gibi olgulara değinilir.
<i>atom santralı projesi</i>	Nükleer-küresel iktidar	Bireyin denetleyemediği güç yapıları, teknolojik tahakküm gibi meselelere vurgu yapılır.
<i>Hollanda’daki bir caz konseri</i>	Yabancı kültür, entelektüel yük	Kültürel kapitalizmin birey üzerindeki boğucu etkisi gösterilir.
<i>matrak</i>	Gündelik eğlence, lakaytlık	Toplumun hafifliği, bireyin derinliğiyle çelişkili bir yaşam anlayışı vurgulanır.
<i>kayayı delen incir/suları aşan gemi</i>	Mucize, doğaüstü direnç	Sisteme karşı çıkış, umudun ve imkânsızlığın simgesi belirtilir.

Turgut Uyar’ın şiiri, sözcük ve eylem seçimleri aracılığıyla modern bireyin maruz kaldığı ideolojik yapıların diliyle yüzleşmesini sağlar. Çizelgeye de yansıdığı üzere “asfalt”, “beton” ya da “atom santralı” gibi teknik ve soğuk çağrışımlı sözcükler modernitenin baskıcı yapısını

temsil ederken; “kayayı delen incir” ya da “suları aşan gemi” gibi imgeler ise bireyin sisteme karşı geliştirdiği direnç ve umut arayışını simgeler.

“Gövdemi şaşırmak”, “gölgemi önüme düşürmek” gibi söylemler, bireyin ontolojik ve psikolojik kırılmalarını somutlaştırır. Bu kırılmalar, şiirin söylemsel katmanlarında modernite, bilgi baskısı, kültürel yabancılaşma ve sistemsel edilgenlik gibi ideolojik anlamlarla örülür. Böylece şiir, bireyin yalnızca bireysel varoluş sorunlarını değil, aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerinin birey üzerindeki etkilerini de görünür kılar.

Bu mikro yapı analizleri, Van Dijk’ın (2015) vurguladığı üzere, söylemin yalnızca anlamsal düzeyde değil; aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerinin yeniden üretildiği bir mekân olduğunu ortaya koyar. Uyar’ın şiiri bu bağlamda yalnızca edebî bir metin değil, sistemin birey üzerindeki tahakkümüne karşı geliştirilmiş estetik bir direniş alanı olarak da değerlendirilebilir.

3.3. Sözdizimsel Yapılar ve Biçimbilimsel Belirsizlikler

Eksiltili Cümleler ve Noktalama Eksiklikleri: Şiirde noktalama işaretlerinin çoğunun bilinçli biçimde kullanılmaması (örneğin noktaların ve büyük harflerin eksikliği), geleneksel yazım düzenine karşı bir söylemsel başkaldırı olarak okunabilir. Bu biçimsel tercih, modern anlatının düzenleyici normlarını reddederek anlamın kesintili, parçalı ve çok katmanlı biçimde inşa edilmesine imkân tanır.

Ayrıca eksiltili cümleler ve noktalama eksiklikleri, bireyin söylemde bile tam bir bütünlük kuramayışını yansıtır. Bu durum, ideolojik düzeyde bozulmuş kimlik, parçalanmış özne ve bölünmüş bilinç hâllerini ima eder. Böylelikle biçimsel düzlemdeki eksiklikler, içeriksel düzlemdeki varoluşsal kırılmalarla bütünleşir ve şiirin ideolojik katmanına eklenir.

Sözcüklerin Somutluk-Soyutluk Dengesi: Şiirde “atom santralı projesi” gibi somut, teknik ve rasyonel terimlerle “kayayı delen incir” gibi soyut, mitolojik ve masalsi imgelerin yan yana kullanılması, bireyin rasyonel dünya ile duygusal/mitik dünya arasında yaşadığı sıkışmayı görünür kılar. Bu karşıtlık, modern bireyin hem bilimsel-teknolojik bilginin ağırlığına hem de hayal, mit ve mucize arayışına aynı anda maruz kalmasını simgeler.

Bu bağlamda somutluk-soyutluk dengesi, şiirin tematik üstyapısında yalnızca bir üslup tercihi değil; modernitenin bireyde yarattığı ikili gerilimin ifadesi olarak işlev görür. Birey, bir yandan teknik bilgi ve küresel sistemin baskısı altında kalırken; diğer yandan varoluşunu anlamlandırmak için mitik ve hayalî alanlara yönelir. Böylece şiir, modern bilincin parçalanmış doğasını dile getirir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Turgut Uyar’ın Hazırladın Diyelim adlı şiiri, bireyin modern dünyadaki yalnızlaşmasına, yabancılaşmasına ve belirsizlik karşısındaki çaresizliğine dair çok katmanlı bir eleştiri sunar. Eleştirel Söylem Çözümlemesi bağlamında incelendiğinde, şiirin bireysel görünümlü olsa da ideolojik ve sosyokültürel yapılarla yoğun biçimde örüldüğü görülür. Modernitenin teknik, mekanik ve yabancılaştırıcı araçları karşısında birey, kimliğini, yönünü ve hatta gölgesini dahi kaybeder.

Metinde kullanılan sözcükler ve imgeler, bireyin hem içsel krizlerini hem de dışsal yapılar karşısındaki kırılgan konumunu görünür kılar. “Güneş önümden gelirken/şaşıyorum gövde” gibi dizeler, fiziksel gerçekliğin bile birey için tanınmaz hâle geldiği bir varoluşsal yabancılaşmayı yansıtır. Noktalama eksiklikleri, eksilteli cümleler ve biçimsel yapı bozumları, bireyin söylemde bile tam bütünlük kuramayışını temsil ederek ideolojik düzeyde kimlik parçalanmasını ve bilinç dağınıklığını açığa çıkarır.

Van Dijk’ın üstyapı–altyapı ayrımı çerçevesinde bakıldığında şiir, yüzeyde bir yolculuğu anlatıyor gibi görünse de örtük anlamda bireyin yaşam, ölüm, modernite ve sistemle hesaplaşmasını barındırır. Altyapıda kullanılan teknik sözcükler ile mitik imgelerin karşıtlığı, modern bilincin parçalanmış doğasını ve bireyin rasyonel dünya ile duygusal/mitik dünya arasındaki sıkışmışlığını dile getirir.

Sonuç olarak “Hazırlandın Diyelim”, sadece bireysel bir anlatı değil; aynı zamanda toplumsal yapının birey üzerindeki sessiz tahakkümünü eleştirel bir dille açığa çıkaran bir söylemdir. Bu yönüyle eser, edebî metinlerin estetik birer ürün olmanın ötesinde, toplumsal güç ilişkilerinin, kültürel normların ve ideolojik yapıların analizine imkân tanıyan çok katmanlı söylemsel alanlar olduğunu bir kez daha göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Doyuran, L. (2018). Medyatik bir çalışma alanı olarak eleştirel söylem çözümlemesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 301–323. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.362184>
- Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language* (2nd ed.). Routledge.
- van Dijk, T. A. (2006). Discourse and manipulation. *Discourse & Society*, 17(3), 359–383.
- van Dijk, T. A. (2015). *Discourse and power*. Palgrave Macmillan.
- Yardım, G., & Doğruel, H. (2019). Eleştirel söylem çözümlemesi bağlamında haber metinlerinin incelenmesi: Pippa Bacca cinayeti örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 137–148. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.516124>
- Yılmaz, E. (2019). Mahtumkulu’nun şiirlerinin eleştirel söylem çözümlemesi bakımından incelenmesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 235–254. <https://doi.org/10.24155/tdk.2019.118>

AHŞAP ÇÜRÜR” METNİNDE BİLİNÇALTININ İZLERİ: PSİKANALİTİK EDEBİYAT KURAMIYLA BİR OKUMA

Arş. Gör. Utku Mert YILDIZ

Kafkas Üniversitesi, utkumerty@hotmail.com – ORCID ID: 0000-0003-4471-3902

Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM

Atatürk Üniversitesi, oguzhan-sevim@windowslive.com - ORCID ID: 0000-0001-7533-4724

Ahşap Çürür?

Zaman gözlerimin önünde eskiyor. Doğum ve ölüm aynı dille konuşuyor. Orada, üst üste bindirilmiş insan aklının en çürük basamağında duruyorum. Zorla itildiğimiz yurtsuzluk sathında, tanrı da unutmuş olsa gerek bu yazgıyı.

Benim de bir hikâyem olmalı, yaşadığıma dair küçük bir not bırakmalıyım zamana: Ahşap çürüse de diyorum, vicdan çürümez...

Aydın Şimşek

Özet

Bu çalışma, Aydın Şimşek’in “Ahşap Çürür” adlı anlatı metnini psikanalitik edebiyat kuramı çerçevesinde derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Metin, bireyin içsel dünyasında yaşadığı çatışmaları, bilinç dışı dürtüleri ve bastırılmış travmaları edebî bir zemin üzerinden görünür kılmaktadır. Bu bağlamda, psikanalitik çözümlemede Freud’un yapısal kuramı (id, ego, süpereo), Jung’un arketip kuramı, Melanie Klein’in nesne ilişkileri kuramı ve Lacan’ın simgesel düzen yaklaşımı kuramsal temel olarak kullanılmıştır. Anlatıdaki temel motifler; zamanın eskimesi, yurtsuzluk ve aidiyet krizleri, tanrının suskunluğu, vicdanın çürümezliği ve hafızanın yitimi gibi temalar üzerinden yapılandırılmıştır. Bu temalar, öznenin varoluşsal kırılmalarını ve ahlaki yönelimlerini anlamada önemli göstergelerdir. Metindeki karakterlerin içsel söylemleri ve imgeler yoluyla kurulan anlatı yapısı, sadece bireysel bir psikodinamiği değil, aynı zamanda toplumsal belleğin bastırılmış katmanlarını da açığa çıkaran bir niteliğe sahiptir.

Öykü psikanalitik edebiyat kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireysel bilinç dışının çatışmaları ile kolektif kültürel imgelerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir anlatı ortaya çıkar. Metindeki zaman, ölüm-yaşam, yurtsuzluk, çürüme ve vicdan imgeleri; Freud’un dürtü kuramı, ego-id-süpereo modeli ve travma yaklaşımıyla; Jung’un ölüm-yeniden doğuş arketipi ve kolektif bilinç dışı kavramlarıyla; Klein’in depresif pozisyonu ve Lacan’ın Öteki anlayışıyla açıklanabilecek yoğun sembolik göndermeler içerir. Sonuçta metin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kırılanlığı, faniliği, etik direnci ve yaratıcı edimin dönüştürücü gücünü bir araya getiren, psikanalitik açıdan çok boyutlu bir çözümleme imkânı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahşap Çürür, küçürek öykü, psikanalitik çözümleme.

Traces of the Subconscious in the Text “Wood Rots”: A Reading Through the Lens of Psychoanalytical Literary Theory

Abstract

This study aims to examine Aydın Şimşek's narrative text Ahşap Çürür (Wood Decays) in depth within the framework of psychoanalytic literary theory. The text reveals the conflicts experienced in the individual's inner world, unconscious drives, and repressed traumas through a literary medium. In this context, Freud's structural theory (id, ego, and superego), Jung's archetype theory, Melanie Klein's object relations theory, and Lacan's symbolic order approach have been used as theoretical foundations in psychoanalytic analysis. The main motifs in the narrative are structured around themes such as the passage of time, homelessness and crises of belonging, the silence of God, the incorruptibility of conscience, and the loss of memory. These themes are important indicators for understanding the existential fractures and moral orientations of the subject. The narrative structure established through the internal discourse and imagery of the characters in the text has a quality that reveals not only individual psychodynamics but also the repressed layers of social memory.

When evaluated within the framework of psychoanalytic literary theory, the story reveals a multi-layered narrative in which the conflicts of the individual unconscious intertwine with collective cultural images. The images of time, death-life, homelessness, decay, and conscience in the text; Freud's drive theory, ego-id-superego model, and trauma approach; Jung's death-rebirth archetype and collective unconscious concepts; Klein's depressive position; and Lacan's understanding of the Other. Ultimately, the text offers a multidimensional psychoanalytic analysis that brings together fragility, transience, ethical resistance, and the transformative power of creative action at both the individual and societal levels.

Keywords: Wood decays, short story, psychoanalytic analysis.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, Aydın Şimşek'in “Ahşap Çürür?” başlıklı kısa öyküsü psikanalitik edebiyat kuramı açısından ele alınmıştır. Freud başta olmak üzere Jung, Klein, Lacan gibi teorisyenlerin geliştirdiği kuramsal yapıların ışığında metindeki imgeler, dilsel semboller, ruhsal çatışmalar ve bastırılmış temsiller incelenmiştir. Metin, özellikle bilinç dışı temsiller, savunma mekanizmaları, yaşam-ölüm dürtüleri (Eros-Thanatos), özne-nesne ilişkileri ve kimlik parçalanması gibi unsurlar doğrultusunda yapılandırılmıştır. Bu yaklaşım, edebî metnin yalnızca dışsal anlamına değil, içsel/ruhsal katmanlarına da nüfuz etmeyi hedeflemektedir (Karabulut, 2019; Uslucan & Arslan, 2023; Şeker, 2017).

Psikanalitik edebiyat kuramı, 20. yüzyılın başlarında Sigmund Freud'un psikanaliz teorilerinin edebiyat eleştirisine uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu kuram, edebî eserlerin, yazarların bilinç dışı motivasyonlarının ve karakterlerin psikolojik derinliklerinin anlaşılmasına odaklanır. Edebiyat ve psikoloji arasındaki bu kesişim, metinlerin sadece yüzeydeki anlamlarını değil, aynı zamanda gizli kalmış arzuları, çatışmaları ve sembolik anlamları da çözümlemeyi amaçlar.

Psikanalitik eleştiri, edebî metni bir rüya gibi ele alarak, yazarın veya karakterlerin bilinç dışının bir dışavurumu olarak yorumlar. Bu yaklaşım, edebî eserin yaratım sürecini, okuyucunun esere tepkisini ve metnin kendisindeki psikolojik dinamikleri inceleyerek edebiyat bilimine yeni bir boyut kazandırmıştır.

1.1. Kuramın Temel İlkeleri

Psikanalitik edebiyat kuramının temelinde, insan davranışlarının ve düşüncelerinin bilinç dışı süreçler tarafından şekillendirildiği varsayımı yatar. Freud'a göre, bastırılmış arzular, çocukluk deneyimleri ve travmalar, bireyin kişiliğini ve dolayısıyla sanatsal üretimini derinden etkiler. Bu bağlamda, edebî metinler, yazarın bilinç dışının bir tür yansıması olarak kabul edilir. Kolcu (2008), “Psikanalitik Edebiyat Kuramı”nı üç ana başlıkta inceler: Sanatçıdan Esere, Eserden Sanatçıya ve Esere Yönelik Psikanalitik Kuram. Furtuna (2015), Kolcu'nun bu sınıflandırmasına atıfta bulunarak ilk yaklaşımın yazarın biyografisinden yola çıkarak eseri anlamlandırmaya çalıştığını, ikincisinin eserdeki ipuçlarından yazarın portresini çizdiğini, üçüncüsünün ise doğrudan eserdeki karakterlerin ve olayların nevrotik yapılarını analiz ettiğini belirtir (Furtuna, 2015).

Freud'a göre sanatçı nevrotik bir kişiliktir yani ruh hastası sayılır. Romantikler sanatçıdaki başkalaşımı dehâ ve dâhilik kavramlarıyla açıklamışlardır. Freud'a göre sanatçı bütün insanlar adına konuşan kimsedir. “Birtakım nevrotik durumların sahibi insan, içgüdüler, itiler ve dürtüler içinde bir karmaşaya sahiptir” (Kolcu, 2008, s. 200).

Bu kuramda rüyalar merkezî bir rol oynar. Freud, rüyaları "bilinç dışına giden kral yolu" olarak tanımlar ve edebî eserleri de bu rüyalara benzetir. Eser, yazarın bastırıldığı duygularını ve arzularını sembolik bir dille ifade etme aracıdır. Terry Eagleton'ın da belirttiği gibi, bilinç dışı, rahatsız edici olabilecek içeriği sansürleyerek ve sembolik bir forma dönüştürerek rüyaları (ve dolayısıyla edebî metinleri) anlaşılması gereken şifreli metinler hâline getirir (Eagleton, 2004, s. 195, Furtuna, 2015, s. 19).

1.2. Başlıca Psikanalitik Edebiyat Kuramcıları ve Katkıları

Psikanalitik edebiyat kuramının gelişiminde üç önemli isim öne çıkar: Sigmund Freud, Jacques Lacan ve Carl Jung. Her biri, psikanalizin farklı yönlerini edebiyat eleştirisine entegre ederek bu alana önemli katkılarda bulunmuştur.

1.2.1. Sigmund Freud

Psikanalizin kurucusu olan Sigmund Freud, edebî eserleri insan ruhunun derinliklerine inen birer vaka çalışması olarak görmüştür. Onun teorileri, özellikle rüyaların analizi, Oedipus kompleksi, id, ego ve süperegö gibi kavramlar aracılığıyla edebî metinlerin yorumlanmasında çığır açmıştır. Freud, sanatçının yaratım sürecini, bastırılmış arzuların ve bilinç dışı çatışmaların bir dışavurumu olarak ele almıştır. Sanatçının nevrotik bir kişilik olabileceği ve eserlerinin bu nevrotik durumların bir yansıması olduğu fikri, psikanalitik eleştirinin temel taşlarından biridir (Furtuna, 2015).

1.2.2. Jacques Lacan

Jacques Lacan, Freud'un psikanalizini dil bilimi ve yapısalcılıkla birleştirerek yeniden yorumlamıştır. Lacan'a göre, bilinç dışı dil gibi yapılandırılmıştır ve edebî metinler, dilin ve bilinç dışının karmaşık etkileşimlerinin bir yansımasıdır. O, sembolik düzen, imgesel düzen ve gerçek düzen gibi kavramlarla edebî metinlerdeki anlam katmanlarını çözümlemeye çalışmıştır. Lacan'ın çalışmaları, özellikle metinlerdeki dilsel oyunlar, metaforlar ve metonimler aracılığıyla bilinç dışının nasıl işlediğini anlamaya odaklanmıştır.

1.2.3. Carl Jung

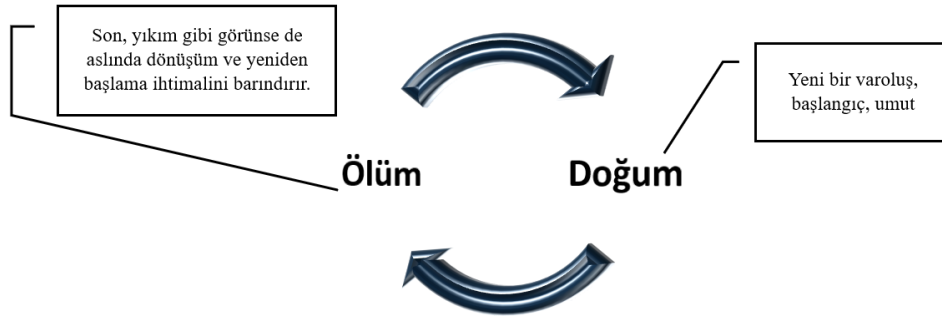
Carl Jung, Freud'dan farklı olarak kolektif bilinç dışı ve arketipler kavramlarını psikanalitik edebiyat kuramına dâhil etmiştir. Jung'a göre, insanlığın ortak deneyimlerinden kaynaklanan evrensel semboller ve imgeler (arketipler), edebî eserlerde kendini gösterir. Kahraman, gölge, anima/animus, yaşlı bilge gibi arketipler, edebî karakterlerin ve olay örgülerinin altında yatan evrensel kalıpları anlamamızı sağlar. Jung, edebî eserlerin sadece bireysel bilinç dışını değil, aynı zamanda insanlığın ortak kültürel ve ruhsal mirasını da yansıttığını savunmuştur. Bu yaklaşım, mitoloji, din ve evrensel sembollerin edebî analizdeki önemini vurgulamıştır.

2. ÖYKÜNÜN İNCELENMESİ

2.1. Ölüm-Yeniden Doğuş Arketipi

Metinde geçen “Zaman gözlerimin önünde eskiyor” ifadesi, zamanın bilinç dışındaki imgelenimidir. Freud'a göre zaman, bilinç dışında lineer değil, simgesel ve döngüseldir. Burada zamanın “eskimesi”, bir rüya mantığına benzer şekilde varoluşun anlamsızlaşması ile ilintilidir (Freud, 2006).

“Doğum ve ölüm aynı dille konuşuyor” dizesi ise bilinç dışında yer alan Eros (yaşam) ve Thanatos (ölüm) dürtülerinin birleşimini temsil eder. Freud'un yaşam ve ölüm dürtüleri hakkındaki kuramına göre bireyde bu iki eğilim iç içe geçmiş şekilde bulunur ve sanat eserleri bu çatışmayı açığa vurur (Ergişi, 2013a; Karabulut, 2019). Carl Gustav Jung'un arketipler kuramında ise “ölüm-yeniden doğuş arketipi” (death-rebirth archetype), kolektif bilinç dışının en köklü imgelerinden biridir. Bu arketip, yaşamın döngüsel doğasını yani yok oluş ile yeniden varoluşun birbirine bağlı olduğunu sembolize eder. Jung'a göre bu arketip mitlerde, masallarda, dini metinlerde ve edebiyatta sıkça görünür: ölüm, aslında mutlak son değil, dönüşümün ve yeni bir başlangıcın koşuludur (Jung, 1968, s. 81-82). Öyküdeki “doğum ve ölüm aynı dille konuşuyor” ifadesi bu açıdan önemlidir. Çünkü burada doğum ve ölüm karşıt değil, aynı zincirin parçaları olarak sunulmuştur. Yani yaşam ve ölüm arasındaki çizgi, bir “karşıtlık” değil, bir “süreklilik”tir. Bu, Jung'un özellikle vurguladığı, bireyin bilinç dışında yer alan “ölümün aynı zamanda yeniden doğuşu da içerdiği” fikriyle uyumludur.

Görsel 1. Ölüm-Yeniden Doğuş Döngüsü

Jung'un analiz ettiği mitlerde (örneğin Osiris, Dionysos ya da Hristiyan geleneklerindeki İsa figürü), ölüm bir yok oluş değil, yaşamın yeni bir evresine geçiştir. Dolayısıyla metindeki cümle, insanın bilinç dışındaki “döngüsel yaşam” deneyiminin poetik bir yansımasıdır. Doğum ve ölüm aynı özden konuşur çünkü ikisi de aynı arketipsel döngünün aşamalarıdır.

2.2. Ego, İd ve Süperego Dinamikleri

“Orada, üst üste bindirilmiş insan aklının en çürük basamağında duruyorum.” ifadesi ego'nun id ve süperego arasındaki sıkışmış hâlini temsil eder. Buradaki “en çürük basamak” Freud'un “zihinsel yapılanma” modelinde ego'nun kararsız ve kırılgan yapısını çağırıştırır. Sürekli bir bastırma ve dürtü yönetimiyle baş etmeye çalışan öznenin parçalanmış benliği söz konusudur (Şeker, 2017). Bu ifade aynı zamanda Jung'un kolektif bilinç dışı kavramıyla da ilişkilendirilebilir. İnsan aklı tekil değil, kuşakların biriktirdiği deneyimlerle katmanlaşır. Bu katmanlar arasında “çürük basamak” yani en zayıf nokta, bireyin kendini bulduğu kırılgan bilinç düzeyini temsil eder. Freud'un “ben-id-süperego” yapısında bu, öznenin içsel çatışmalarının en yoğunlaştığı ve savunma mekanizmalarının en kolay çözüldüğü noktaya denk gelebilir (Freud, 1923).

“En çürük basamakta durmak” ifadesi, kişinin hem insanlığın ortak akıl birikiminin hem de kendi varoluşunun kırılganlığını fark etmesiyle ilgili görülebilir. Lacan'ın “öznenin eksikliği” kavramıyla düşünüldüğünde, özne kendini sağlam bir zeminde değil, eksiklikle tanımlı bir boşlukta konumlar. Bu da yurtsuzluk ve köksüzlük deneyimiyle örtüşür. Ayrıca bu ifade, sadece bireysel psikolojiyi değil, “insan aklının” yani modern uygarlığın birikimlerini de hedef alır. En çürük basamak, uygarlığın yarattığı en kırılgan, en sorunlu yapı taşlarını (savaş, sömürü, yıkım, unutulmuş değerler) sembolize edebilir. Freud'un uygarlık eleştirisi (Freud, 1930), Jung'un kolektif bilinç dışı kavramı (Jung, 1968), Marcuse'nin bastırma/uygarlık ilişkisi (Marcuse, 1962) ve Lacan'ın dil-toplum ilişkisi (Lacan, 2006) bağlamında düşünüldüğünde psikanalitik okumada bu tür semboller, bireyin iç dünyası ile dış dünyanın (toplum, tarih, kültür) kaynaşması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu ifade, öznenin kendisini insanlığın bilinç katmanları içinde en kırılgan noktada konumlandırmasını hem bireysel bilinç dışı çatışmalarını hem de toplumsal yozlaşmayı fark edişini gösterir. Bu, psikanalitik açıdan öznenin eksiklik bilincini ve varoluşsal kırılganlığını sembolize eder.

2.3. Travma ve Nevroz Temsilleri

“Zorla itildiğimiz yurtsuzluk sathında” ifadesi, yalnızca fiziksel bir mekânsızlığı değil, aynı zamanda psikanalitik anlamda “varoluşsal bir yerinden edilme”yi imler. Freud'un travma

kuramı bağlamında düşünüldüğünde, travmatik deneyim, öznenin bilinç dışında iz bırakır ve tekrarlayıcı bir biçimde geri döner (Freud, 1920/1991). Bu satır, “yurtsuzluk” kavramı aracılığıyla, anlatıcının geçmişteki “anlatılamaz” ve dolayısıyla söze dökülemez bir yaralanmaya, yani bastırılmış bir travmaya referans verdiğini gösterir. Travma, öznenin “ontolojik güvenlik” (Laing, 1960) duygusunu sarsar; kişi kendini sürekli tehdit altında ve köksüz hisseder.

Bu bağlamda aidiyetsizlik ve dışlanmışlık nevrozu, Melanie Klein’in “depresif pozisyon” kavramsallaştırmasıyla da açıklanabilir. Klein’a göre birey, paranoid-şizoid pozisyonundan depresif pozisyona geçerken hem kaybın hem de suçluluk duygusunun bilincine varır (Klein, 1999). “Yurtsuzluk sathı”, işte bu geçişin mekân metaforudur: birey kendisini hem dışlanmış hem de ait olduğu bir bütünlüğü kaybetmiş olarak deneyimler. Bu deneyim, yas ile suçluluk arasındaki kırılma dengeyi temsil eder.

Jacques Lacan’ın “Büyük Öteki” kavramı bağlamında düşünüldüğünde ise, yurtsuzluk, öznenin simgesel düzende sabit bir konum bulamayışını da ifade eder. “Tanrı da unutmuş olsa gerek bu yazgıyı” cümlesi, “Öteki”nin yokluğunu ve öznenin simgesel güvenceden mahrum kalışını imler (Lacan, 2006). Böylece özne hem içsel hem de dışsal düzeyde “ait olamamanın” travmasını tekrarlar.

Dolayısıyla bu ifade, yalnızca bireysel bir yabancılaşma deneyimini değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir “sürgünlük” hâlini de psikanalitik düzlemde dile getirir. Freud’un travma kuramı, Klein’in depresif pozisyonu ve Lacan’ın özne-Öteki ilişkisine dair çözümlemeleri bir araya getirildiğinde, “yurtsuzluk sathı” hem kişisel bilinç dışı yaralanmalara hem de kolektif aidiyet kayıplarına işaret eden çok katmanlı bir simge hâline gelir.

2.4. Savunma Mekanizmaları ve Bastırma

“Tanrı da unutmuş olsa gerek bu yazgıyı” dizesinde özne, aslında kendi içsel kırılma duygusunu dışsallaştırmaktadır. Freud’un savunma mekanizmaları bağlamında açıkladığı üzere projeksiyon, bireyin kabul edemediği duygu ve düşüncelerini dışsal bir figüre atfetmesidir (Freud, 1993). Burada özne, “unutulmuşluk” ve “terk edilmişlik” duygularını Tanrı’ya yükleyerek, kendi kırılma duygusunu görünmez kılmaya çalışır. Böylece “unutma” eylemi özneye değil, aşkın bir varlığa mal edilir.

Bu dışsallaştırma, Lacan’ın “Büyük Öteki” (le grand Autre) kavramıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. Lacan’a göre Büyük Öteki, dilin ve simgesel düzenin kurucu otoritesidir; özne anlamı daima bu Öteki üzerinden kurar (Lacan, 2006). Metinde Tanrı hem otorite figürü hem de anlamı kaydeden güç olarak konumlanır. Ancak Tanrı’nın “unutmuş” olması, simgesel düzenin de özneyi koruyamadığını, yani öznenin simgesel güvencesini kaybettiğini imler. Bu, öznenin travmatik “yurtsuzluk” ve “terk edilmişlik” deneyiminin psikanalitik izdüşümüdür.

Bu tür Tanrı’ya yönelik atıflar, psikanalitik literatürde sıkça görülen bir eğilime işaret eder: bireyin aşkın otorite figürünü, kendi bilinç dışı çatışmalarını yansıtmak için kullanması. Winnicott (1971), bireyin içsel boşluk ve kaygılarını “geçiş nesnesi” ya da “dışsal otorite” figürleriyle doldurma eğilimine dikkat çeker. Burada Tanrı, aslında öznenin terk edilme ve unutulma korkusunu yansıttığı bir simgesel aynaya dönüşür.

2.5. Arketipsel Simgeler ve Kolektif Bilinç Dışı

Ahşap ve çürüme metaforu, Jung'un kolektif bilinç dışı içinde yer alan “doğanın yozlaşması” arketipiyle örtüşür. Ahşap, geçmişin, kökün, geleneksel olanın sembolüyken; çürüme, bu köklülüğün bozulmasını ve yitimini simgeler. Bu bozulma, bireysel olduğu kadar kültürel ve kolektif bir çözülme de yansıtır.

“Ahşap ve çürüme” metaforu, Jung'un kolektif bilinç dışı kuramında yer alan doğanın yozlaşması ve ölüm-yeniden doğuş döngüsü arketipleriyle örtüşmektedir (Jung, 1968). Ahşap, kök, geçmiş ve süreklilikle bağlantılıdır; bireysel hafızanın ötesinde, kuşakların taşıdığı kültürel bir simge olarak geleneksel olanı temsil eder. Çürüme ise bu köklülüğün çözülmesini, zaman karşısında yenilmesini ve varlığın geçiciliğini işaret eder. Jung'un belirttiği üzere, kolektif bilinç dışında doğaya ilişkin bu tür simgeler yalnızca bireyin öznelliğini değil, kültürlerin ortak deneyimlerini de açığa çıkarır.

Bu bağlamda “çürüme” yalnızca bireysel bir yitim değil, kolektif bir çözülmenin sembolüdür. Kültürel süreklilik, tarihsel travmalar ve uygarlığın kırılganlığı bu metaforla iç içe geçmektedir. Jung'a göre arketipsel imgeler, bireyin bilinç dışında olduğu kadar toplumların mitlerinde, masallarında ve edebiyat ürünlerinde de tekrar eden kalıplar olarak görünür (Jung, 1964). Bu nedenle metindeki çürüme, öznenin kişisel kaygılarından daha büyük, toplumsal ve tarihsel bir çözülmenin yansımasıdır.

2.6. Aşknlık, Vicdan ve Süperegö

Son dizide geçen “Ahşap çürüme de diyorum, vicdan çürümez...” ifadesi, öznenin ahlaki benliğini ve etik direncini vurgulamaktadır. Freud'un yapısal kuramına göre süperegö, ebeveyn otoritesinin ve toplumsal değerlerin içselleştirilmiş hâlidir; bireyde vicdan, suçluluk duygusu ve idealleştirilmiş benlik imgesi üzerinden işler (Ergişi, 2013b; Freud, 2006). Bu noktada ahşabın çürümesi, yani maddi dünyanın faniliği ve çözülmesi, bedensel ve tarihsel varlığın yok oluşunu simgelerken; “vicdanın çürümemesi” etik özün sürekliliğini, kalıcılığını işaret etmektedir.

Bu vurgu, Freud'un eros kavramıyla da örtüşmektedir. Eros, yaşamı, bağ kurmayı, üretimi ve devamlılığı temsil eder. Çürüten ahşaba rağmen vicdanın kalıcılığı, eros'un thanatos'a (ölüm dürtüsüne) karşı verdiği mücadeleyi sembolize eder (Freud, 1922). Öznenin etik söylemi, fanilik karşısında bir tür aşknlık arayışıdır.

Jung'un penceresinden bakıldığında ise vicdanın çürümeyen bir değer olarak yüceltilmesi, self arketipi ile de ilişkilendirilebilir. Self, bütünlüğün, içsel düzenin ve anlamın simgesidir (Jung, 1968). Metindeki “vicdan çürümez” vurgusu, bireyin benliğini aşarak daha bütüncül, kolektif bir etik bilince bağlandığını göstermektedir. Dolayısıyla bu dize hem psikanalitik açıdan süperegönün işlevini hem de varoluşsal açıdan etik değerlerin maddi dünyanın çürümesine karşı direnç gösteren aşknl yönünü ortaya koymaktadır. Burada vicdan hem bireysel bilinç dışı hem de kolektif bilinç düzeyinde kalıcılığı ve direnci temsil eder.

2.7. Yaratım ve Sanat Süreci Bağlamında Psikanaliz

“Benim de bir hikâyem olmalı” ifadesi, öznenin yaratım yoluyla kendi varlığını anlamlandırma ve süreklileştirme çabasını ortaya koyar. Psikanalitik kuram açısından bu, sanatçının bilinç

dışındaki çatışmaları sembolik bir düzleme aktararak yeniden düzenlemesidir. Freud, sanatın bastırılan arzuların ve travmatik deneyimlerin dolaylı biçimde ifade edildiği bir alan olduğunu vurgular. Sanatçı, kendi nevrotik yapısını esere aktararak hem öznel bir boşalım sağlar hem de bu yapıyı dönüştürmeye çalışır (Freud, 1999; Ergün, 2011).

Bu bağlamda, sanatçının yaratıcı edimi aynı zamanda bir “telafi mekanizması”dır. Bastırılmış olan, doğrudan dile gelemez; ama metafor, imge ve estetik biçim aracılığıyla görünür kılınır. Eagleton’a göre edebiyat, bireysel bilinç dışının değil, toplumsal bastırmaların da temsil edildiği bir alan olarak, öznenin travmalarını kültürel söyleme dönüştürür (Eagleton, 2004). Böylece sanat yapıtı, yalnızca bireyin kendini tedavi etme girişimi değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde bir “paylaşılmış bilinç dışı”nın dışavurumudur.

Metinde geçen “Benim de bir hikâyem olmalı” cümlesi, öznenin kendini görünür kılma arzusunu taşır. Bu, psikanalitik açıdan narsisistik bir ihtiyacın dönüşümüdür: unutulmama, silinmeme, tarihe bir iz bırakma isteği. Freud’un belirttiği gibi sanat, bilinç dışı arzuların toplumsal kabul görebilecek bir forma dönüştürülmesiyle mümkündür. Bu yönüyle yaratım hem bireysel hem de kültürel düzeyde bir sublimasyon (yüceltilme) sürecidir (Freud, 1914).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu öykü, psikanalitik edebiyat kuramı çerçevesinde ele alındığında, bireysel bilinç dışı çatışmalar ile kolektif kültürel imgelerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir metin olarak değerlendirilebilir. “Zamanın eskimesi” ve “doğum-ölüm aynı dille konuşuyor” ifadeleri, Freud’un yaşam (Eros) ve ölüm (Thanatos) dürtüleri arasındaki gerilimi görünür kılarken; Jung’un “ölüm-yeniden doğuş arketipi” aracılığıyla yaşamın döngüsel niteliğini de işaret etmektedir. Böylelikle metin, bireyin bilinç dışındaki zaman ve fanilik deneyimini, arketipsel bir simgesellik içinde sunmaktadır.

Öte yandan, “üst üste bindirilmiş insan aklının en çürük basamağı” imgesi, Freud’un ego-id-süperego modelindeki kırılgan ego yapısını ve öznenin içsel çatışmalarını temsil ederken; aynı zamanda modern uygarlığın yarattığı kırılgan yapıları da sembolize etmektedir. Bu yönüyle bireysel bilinç dışı ile toplumsal/tarihsel bilinç dışının kaynaştığı bir metafor olarak okunabilir.

“Zorla itildiğimiz yurtsuzluk sathı” ve “Tanrı da unutmuş olsa gerek bu yazgıyı” dizeleri, öznenin travmatik deneyimlerini, aidiyetsizlik duygusunu ve dışlanmışlık nevrozunu açığa çıkarır. Freud’un travma kuramı, Klein’in depresif pozisyonu ve Lacan’ın Öteki kavramı, bu satırların yalnızca bireysel kırılganlığa değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir sürgünlük hâline işaret ettiğini göstermektedir. Burada Tanrı’ya yöneltilecek projeksiyon, öznenin unutulmuşluk ve terk edilmişlik duygularını aşkın bir otoriteye yükleyerek kendisini koruma çabasını da yansıtır.

Metindeki “ahşap ve çürüme” metaforu, Jung’un kolektif bilinç dışındaki doğanın yozlaşması ve ölüm-yeniden doğuş arketipleriyle örtüşür. Bu imgeler, yalnızca bireysel kaygıları değil, kültürel ve toplumsal çözümleri de temsil etmektedir. Öykünün sonunda geçen “vicdan çürümez” ifadesi ise süper egonun ahlaki direncini ve eros’un thanatos’a karşı verdiği

mücadelenin simgesel anlatımını sunar. Böylelikle vicdan, bireysel benliğin ötesine geçerek kolektif bilinçte süreklilik kazanan etik bir dayanak hâline gelir.

Son olarak, “Benim de bir hikâyem olmalı” ifadesi, yaratıcı edimin psikanalitik bağlamını açığa çıkarır. Sanat, Freud’un belirttiği gibi bastırılmış arzuların ve travmaların sembolik düzlemde yeniden düzenlenmesi, yani bir tür süblimasyon sürecidir. Metin, öznenin unutulmama arzusunu, varoluşsal kırılganlıklarını ve etik direncini sanatsal bir anlatıya dönüştürerek, bireysel nevrozu kültürel söyleme taşımaktadır.

Dolayısıyla öykü, psikanalitik edebiyat kuramı ışığında değerlendirildiğinde; ölüm-yaşam diyalektiği, travmatik deneyimlerin dışavurumu, uygarlığın kırılgan yapıları, kolektif arketiplerin sembolik gücü ve yaratım sürecinin dönüştürücü işlevi etrafında örülmüş çok boyutlu bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Eagleton, T. (2004). *Edebiyat Kuramı* (Çev. Tuncay Birkan). Ayrıntı Yayınları.
- Ergişi, A. (2013a). Psikanalitik bir çözümleme: Halide Edib Adıvar’ın Handan romanı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 1737–1747.
- Ergişi, M. (2013b). *Freud’da Ahlak, Süperego ve Vicdan İlişkisi*. İstanbul: İthaki.
- Ergün, N. (2011). Ölü bir deniz romanına psikanalitik bir yaklaşım. *Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 14, 119–135.
- Freud, A. (1993). *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: Karnac. <https://psptraining.com/wp-content/uploads/Freud-A.-1936-1993.The-ego-and-the-mechanisms-of-defence.-London-Karnac-Books.pdf>
- Freud, S. (1914). *On Narcissism: An Introduction*. https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_SE_On_Narcissism_complete.pdf
- Freud, S. (1922). *Beyond the Pleasure Principle*. The Gogarth Press. https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_Beyond_P_P.pdf
- Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*. https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_SE_Ego_Id_complete.pdf
- Freud, S. (1930). *Civilization and Its Discontents*. New York: W. W. Norton. https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_SE_Civ_and_Dis_complete.pdf
- Freud, S. (1999). *Yaratıcı Yazarlar ve Gündüz Düşleri* (Dr. Emre Kapkın ve Ayşen Tekşen Kapkın Çev.). Payel Yayınevi.
- Freud, S. (2006). *Sanat ve sanatçılar üzerine* (Çev. K. Şipal). Yapı Kredi Yayınları.
- Furtuna, F. (2015). Psikanalitik Edebiyat Kuramı ve “Kimlik” Romanı. *Akademik Kaynak*, 3(5), 15-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/933597>
- Jung, C. G. (1964). *Man and His Symbols*. New York: Doubleday. <https://archive.org/details/B-001-004-443-ALL/page/n7/mode/2up>

- Jung, C. G. (1968). *Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton: Princeton University Press. <https://www.jungiananalysts.org.uk/wp-content/uploads/2018/07/C.-G.-Jung-Collected-Works-Volume-9i -The-Archetypes-of-the-Collective-Unconscious.pdf>
- Karabulut, M. (2019). Psikanalitik edebiyat kuramı bağlamında Edip Cansever'in şiirleri üzerine bir inceleme. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 3(3), 192–220. <https://doi.org/10.31465/eeder.665039>
- Klein, M. (1999). *The Psycho-Analysis of Children*. London: Vintage. (Orijinal çalışma 1932).
- Kolcu, A. İ. (2008). *Edebiyat kuramları tanım-tenkit-tahlil*. Salkımsöğüt Yayınevi.
- Lacan, J. (2006). *Écrits: The First Complete Edition in English*. New York: W. W. Norton.
- Laing, R. D. (1960). *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. London: Tavistock. [http://centrebombe.org/Ronald.D.Laing-The.Divided.Self.\(1960\).pdf](http://centrebombe.org/Ronald.D.Laing-The.Divided.Self.(1960).pdf)
- Marcuse, H. (1962). *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*. Vintage Books.
- Şeker, E. (2017). Aşk ve ideoloji bağlamında psikanalitik söylem çözümlemesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 194–222.
- Uslucan, F., & Arslan, A. (2023). Psikanalitik edebiyat eleştirisi açısından Kar ve İnci romanı üzerine bir değerlendirme. *Mavi Atlas*, 11(1), 208–221. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1264539>
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. London: Tavistock. <https://web.mit.edu/allanmc/www/winnicott1.pdf>

**CEVÂHİRÜ'L-İKYÂN FÎ ŞERH-İ UMDETÜ'L-İRFÂN FÎ VASFİ HURÛFİ'L-
KUR'ÂN'IN BİR NÜSHASINDA BİR İMLÂ ÖZELLİĞİ: ELİF ÜZERİNDE HEMZE
(ٓ)**

**A SPELLING FEATURE IN A COPY CEVÂHIRU'L-IKYAN FÎ VASFİ HURÛFİ'L-
KUR'ÂN: THE USE OF HAMZA ON ALIF (ٓ)**

Doktora Öğrencisi, Ali Haydar KARADAMLA

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, karadagli58@gmail.com -ORCID: 0000-0002-6193-4750

ÖZET

Hamdullah Bin Hayreddin'in Cevâhirü'l-İkyân fî Şerh-i Umdetü'l-İrfân fî VASFİ Hurûfî'l-Kur'ân adlı eserinin birçok nüshası bulunmakta olup bu nüshalardan biri Melik Suud Üniversite Kütüphanesinde 2/211 numarayla kayıtlı nüshadır.¹

Nüshada dikkat çeken imlâ özelliklerinden birisi de elif üzerinde hemze (ٓ) kullanımıdır. Elif üzerinde hemze (ٓ) birçok kelimede kullanılmış olup bunun müstensih tercihi olduğu konusunda çeşitli yorumlar yapılabilir. Özellikle de kapalı e (è) sesinin bulunduğu örnekler açısından bakıldığında konu ilgi çekici bir hâl almaktadır.

Bu çalışmada söz konusu nüshada elif üzerinde hemzenin (ٓ) kullanıldığı kelimeler gösterilecek ve konuyla ilgili çeşitli yorumlar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cevâhirü'l-İkyân , nüsha, imlâ, elif, hemze.

ABSTRACT

There exist several copies of Hamdullah ibn Khayr al-Dīn's work titled Cevâhir al-İkyân fî Sharḥ 'Umdat al- 'Irfân fî Waṣf Hurûf al-Qur'ân. One of these copies is preserved at King Saud University Library under the catalog number 2/211.

One of the notable orthographic features in this copy is the use of the hamza on alif (ٓ). The hamza on alif (ٓ) appears in numerous words, and this can be attributed to the scribe's individual preference or practice. Particularly noteworthy is the use of this feature in words that include the closed "e" (è) sound, which adds a layer of linguistic interest to the discussion.

This study aims to present the words in which the hamza on alif (ٓ) is used in the aforementioned copy and to offer various interpretations and observations regarding this orthographic phenomenon.

¹ Hayrunnisa Nefes, *Tecvid İlmi Açısından Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân*, Sonçağ Akademi Yayıncılık, Ankara, 2021, s.70.

Key Words: Cevâhirü'l-İkyân, copy, spelling, alif, hamza

GİRİŞ

Cevâhirü'l-İkyân fî Şerh-i Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'ân, 16. yüzyılda yaşamış olan ve Hatîb-i Ayasofya² olarak anılan Hamdullah bin Hayreddin'in Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'ân adını verdiği 260 beyitlik Arapça manzum eserinin Türkçe mensur şerhi olup tecvid alanında günümüze ulaşmış en kapsamlı eser olarak değerlendirilmektedir.³

Eserin Melik Suud Üniversite Kütüphanesi Nüshası 139 varaktan oluşmuş ve her sayfa 15 satırdan meydana gelmiştir. Nüsha, harekeli nesih ile yazılmış olup istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

Hemze, kelime başında harekesi *üstün* veya *ötre* olduğunda elif harfinin üstünde yazılır.⁴ Harekesi *esre* olduğunda ise elifin altına yazılır.⁵ Elif üzerinde hemze (ʾ) " e " sesini gösterirken, elif altında hemze (!) ise " i " sesini göstermektedir.⁶ Kelime ortasında ve sonunda ise, elif üzerinde hemze (ʾ) sadece Arapça kelimelerde bulunur ve transkripsiyonlu metinlerde kesme işareti (') ile gösterilir.⁷

Melik Suud Üniversite Kütüphanesi Nüshası incelendiğinde elif üzerinde hemzenin (ʾ) birçok kelime kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca yaygın kullanımın aksine harekesi *esre* olan kelimelerde de kelime başında hemze elifin üzerinde yazılmıştır. Bu nüshada hemzenin elif üzerinde kullanımını *başta*, *ortada* ve *sonda* olmak üzere aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:

1. KELİME BAŞINDA KULLANIMI

1.1.Üstün (ʾ) İle Birlikte Kullanıldığı Örnekler

Bu kullanım Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde görülebilmektedir. Örnekleri aşağıdaki gibidir:

Çizelge 1. Elif üzerinde hemzenin kelime başında üstün ile kullanıldığı örnekler

	eyle	3a/2
	ahzānile	3b/5
	aślā	4b/8
	ecmeldür	17a/3

² <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/16/C16005703.pdf>

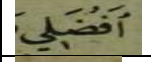
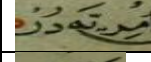
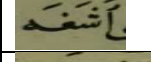
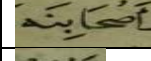
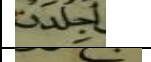
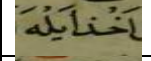
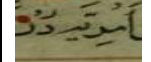
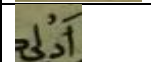
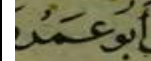
³ Nefes, , s. VI.

⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemze>

⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemze>

⁶ [file:///C:/Users/karad/Downloads/Ay%C4%B1n%20ve%20Hemze%20Harflerinin%20Yaz%C4%B1%C4%B1%C5%9F%20ve%20Okunu%C5%9F%20Kurallar%C4%B1%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/karad/Downloads/Ay%C4%B1n%20ve%20Hemze%20Harflerinin%20Yaz%C4%B1%C4%B1%C5%9F%20ve%20Okunu%C5%9F%20Kurallar%C4%B1%20(4).pdf)

⁷ [file:///C:/Users/karad/Downloads/Ay%C4%B1n%20ve%20Hemze%20Harflerinin%20Yaz%C4%B1%C4%B1%C5%9F%20ve%20Okunu%C5%9F%20Kurallar%C4%B1%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/karad/Downloads/Ay%C4%B1n%20ve%20Hemze%20Harflerinin%20Yaz%C4%B1%C4%B1%C5%9F%20ve%20Okunu%C5%9F%20Kurallar%C4%B1%20(4).pdf)

		efďāli	26b/2
		aĥrā	28b/1
		emriyyedür	33a/4
		aşāga	35a/2
		aşĥābına	39b/3
		ecilden	41b/12
		aĥz eyle	46a/10
		emriyyedür	46a/15
		adlı	49b/2
		eger	52b/4
		eger	69b/15
		Ebu ŐAmr	72b/1
		ecilden	107a/8

1.2.Esre (ة) İle Birlikte Kullanımı

Türkçe ve Arapça kelimelerde esre ile birlikte kelime başında elif üzerinde hemze kullanıldığı görülmektedir. Türkçe kelimelerde kapalı e (e) sesinin bulunduğu örnekler ile diğer kelimeleri aşağıdaki gibi gruplandırıp inceleyebiliriz.

1.2.1. Kapalı e (e) Sesinin Bulunduğu Kelimelerdeki Kullanımlar

Kapalı e (e) sesi, Türkçede her zaman tartışma konusu olmuştur.⁸ Eski Türkçede kapalı e (e) sesinin varlığı kabul edilirken Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Arap alfabesinde bu sesi gösterecek bir işaret bulunmamasından dolayı kapalı e (e) sesinin tespiti zorlaşmıştır. Bazı ikili kullanımlar dolayısıyla çeşitli araştırmacılar bu konuda fikir ileri sürmüşlerdir.⁹

Eski Anadolu Türkçesinde kapalı e (e) meselesi üzerinde Hayati Develi, Musa Duman, Leyla Karahan, Mehmet Dursun Erdem ve Zeynep Korkmaz gibi araştırmacılar çeşitli incelemeler yapmış ve görüşler ortaya koymuşlardır.¹⁰

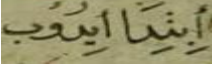
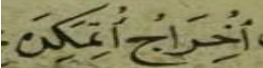
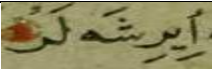
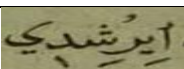
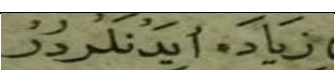
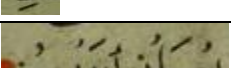
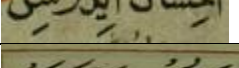
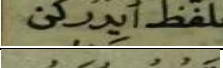
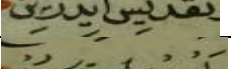
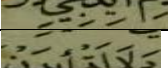
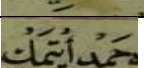
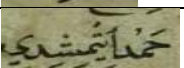
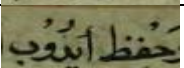
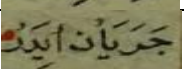
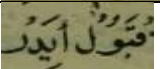
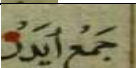
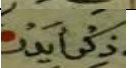
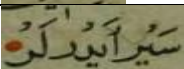
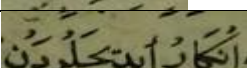
⁸ Mehmet Dursun Erdem ve Münteĥa Gül, Kapalı e (e) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi- Anadolu Ağızları İlişkisi, Karadeniz Araştırmaları dergisi , Sayı 11 (Güz 2006), s.111.

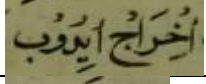
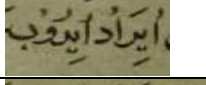
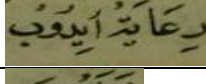
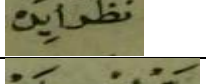
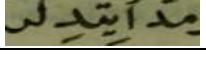
⁹ a.g.y., s.112

¹⁰ a.g.y., s.112

Melik Suud Üniversite Kütüphanesi Nüshasında ise elif üzerinde hemzenin (َ) esre (ِ) ile birlikte kullanımıyla , tesadüf eseri, kapalı e (è) sesi de gösterilmiş olmaktadır ki bu da nüshayı oldukça ilgi çekici hâle getirmektedir. Söz konusu örnekler aşağıdaki gibidir:

Çizelge 2. Elif üzerinde hemzenin kapalı e (è) sesinin bulunduğu kelimelerdeki kullanımı

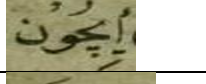
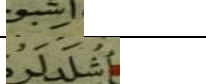
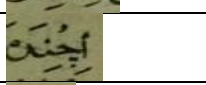
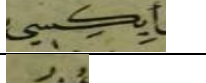
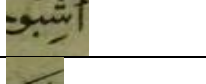
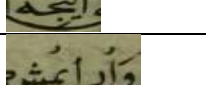
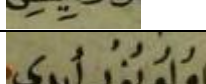
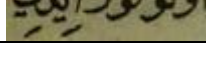
	ibtidā edüp	1b/8
	ihrāc etmek de	2a/5
	erişeler	2a/14
	erişdi	2b/8
	ziyāde edenlerdür	4a/12
	ey	8a/6
	ihsān edersin	8b/4
	telafluž ederken	36b/1
	taqdīs ederin	38a/8
	yardım edicidir	38a/10
	delālet eden	38a/14
	ḥamd etmek	38b/1
	ḥamd etmişidi	38b/6
	ḥifẓ edüp	40b/1
	cereyān eder	40b/15
	qabūl eder	42a/7
	ey	43a/12
	cem' eder	43b/8
	zīkr eder	49b/2
	seyr ederler	50a/13
	inkār edicilerden	65a/2

	ihrāc édüp	67a/12
	irād édüp	75b/14
	ri'āyet édüp	80a/15
	naẓar éde	97a/13
	medd étdiler	107a/10

1.2.2. Diğer Türkçe Kelimelerdeki Kullanımlar

Bu kelimeler şöyle örneklenebilir:

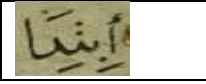
Çizelge 3. Türkçe kelimelerde elif üzerinde hemzenin esre ile birlikte kelime başında kullanımı.

	içün	2a/7
	ile	2a/12
	işbu	4a/4
	işlediler	4b/4
	içinde	5a/5
	ile	7a/8
	ikisi	42b/10
	işbu	43b/2
	iki	44b/4
	ince	62a/9
	var imiş	68b/6
	olunur idi	84b/14

1.2.3. Arapça Kelimelerdeki Kullanımlar

Bu tür örnekler aşağıdaki gibidir:

Çizelge 4. Arapça kelimelerde elif üzerinde hemzenin esre ile birlikte kelime başında kullanımı.

	ibtidā	1b/7
---	--------	------

إِيمَانٌ	īmān	1b/11
إِخْرَاجٌ	ihrāc	2a/5
إِسْتِخَارَةٌ	istiḥāre	5b/4
إِحْسَانٌ	iḥsān	9a/7
إِنْشَادُهُ	iṣṣādına	12a/5
إِنْشَاسُهُ	iṣṣāsına	12a/5
إِسْتِحْقَاقُهُ	istiḥḳāqıla	12b/8
إِشَارَتٌ	işāret	14a/6
إِيمَانٌ	īmā	14a/6
إِسْمِلْ مِنْهُمْ	isimlerinden	14b/4
إِسْتِئْزَارُهُ	isti'āredür	18b/8
إِعْتِبَارِي بِهِ	i'otibāriyledür	20b/6
إِفْرَاطِدَنْ	ifrātdan	26a/9
إِسْتِمَالِي	isti'omāli	27b/5
إِعْطَا	i'otā	30a/8
إِسْتِدْرَاكُهُ	istidrākdür	32b/2
إِسْتِطَالَتِهِ	istitālesini	32b/11
إِخْرَاجُ بَلَدِي	ihrāclarını	35b/5
إِشَارَتٌ	işāret	38a/7
إِسْمِي	ismine	38b/15
إِسْتِئْلَانُهُ	isti'olānuḡ	42b/9

اِفْشَادَنْ	ifşādan	43b/13
اِسْتِغَانَتْ	istiŌānet	45b/4
اِمَامَا	imā	46b/5
اِشَارَةٌ	işāret	46b/5
اِنْفِتَاحْ	infitāh	47b/1
اِسْتِفَالْ	istifāl	47b/1
اِبْدَالْ	ibdāl	48a/7
اِسْتِقْرَارُ	istiqrārdur	51b/1
اِمَالَهُ دُرُّ	imāledür	52a/10
اِسْتِعْلَا	istiŌlā	53b/6
اِمْتِيَازْ	imtiyāz	59a/13
اِخْفَا	iḥfā	71a/10

1.3.Ötre (ُ) İle Birlikte Kullanımı

Bu örnekler sayıca az olmakla birlikte bazı kelimelerde elif üzerinde hemzenin kullanıldığı görülmektedir. Örnekleri şöyledir:

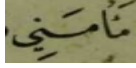
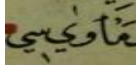
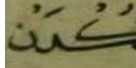
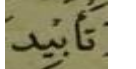
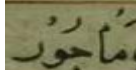
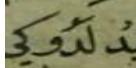
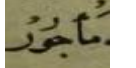
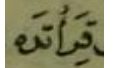
Çizelge 5. Elif üzerinde hemzenin ötre ile birlikte kullanımı.

فَكَرُّوا وَلِنَانْ	zıkr olınan	45b/15
أَوْزُرُ لَرْنَهْ	üzerlerine	47b/8
أَوْزُرِنَهْ	üzerine	48b/2
أَوْلَادِ لَرْ	olmadılar	49b/8
تَرْكِبْ أَوْلَنْدِ مِغْنِي	terkiḳ olunduğı	50b/3
اَلْكِ قِسْمِ أَوْزُرْ دُرْ	iki kısım üzerinedür	52a/9
ذَكَرُوا وَلِنَانْدِ دُرْ	zıkr olınanlardur	65b/7
خَاتِنْدَهْ أَوْلَرْ	zātında olan	65b/12

2. KELİME ORTASINDA KULLANIMI

Bu tür örnekler Arapça kelimelerde " e " sesini göstermek için kullanılmıştır:

Çizelge 6. Elif üzerinde hemzenin kelime ortasında kullanımı.

	me'meni	7a/12
	me'vâsı	7a/15
	re'fetüñden	9a/15
	te'bîd	9b/11
	me'cür	21a/1
	te'kidledügi	22a/13
	me'cür	45b/14
	kıra'etde	65a/14

3. KELİME SONUNDA KULLANIMI

Kelime sonunda sadece aşağıdaki örnekte kullanılmıştır. Aynı kelimenin diğer örnekleri yalnızca elif ile yazılmıştır.

Çizelge 7. Elif üzerinde hemzenin kelime sonunda kullanımı.

	zîrâ	26a/2
---	------	-------

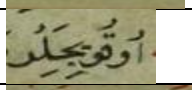
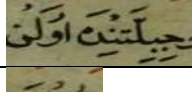
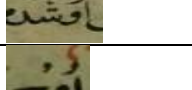
SONUÇ

Cevâhirü'l-İkyân fî Şerh-i Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'ân'ın Melik Suud Üniversite Kütüphanesi Nüshasında yer alan elif üzerinde hemze kullanımı imlâ özelliği, eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesi Velîyüddîn Efendi Nüshası (V24 koleksiyon, 542012 bibliyografya no) ve Milli Kütüphane Nüshasında (06 Mil Yz A 5528 demirbaş no) sadece kelime içindeki " e " seslerini göstermek için kullanılmış olup diğer kelimelerde yer almamaktadır. Bu bakımdan bu nüshanın incelenmiş olan diğer nüshalara göre özgün imlâ özellikleri taşıdığı görülmektedir.

Müstensihin kelime başında *üstün* (ُ) ve *esre* (ِ) ile birlikte genel olarak elif üzerinde hemze (ِ) kullandığı görülmektedir. Hemze, *esre* ile birlikte kullanıldığında bile elif üzerinde yazılması yaygın kullanımdan farklılık göstermektedir. Bu kullanımlardan hareketle, bu durumun müstensihin imlâ alışkanlığı olduğunu değerlendirmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında kapalı e (è) bulunan kelimelerdeki kullanımların müstensihin imlâ geleneğinin bir ürünü olduğu ve özellikle kapalı e (è)'nin bilinçli bir şekilde gösterilmediğini söylemek mümkündür.

Kelime başında ötre (ُ) ile birlikte elif üzerinde hemzenin (ِ) kullanımı kendi içinde ikilik arz etmektedir. Zira, aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere metnin büyük bölümünde kelime başında ötre bulunan örneklerde genellikle elif üzerinde hemze kullanılmamaktadır.

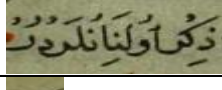
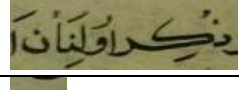
Çizelge 8. Harekesi ötre olan kelimelerde elif üzerinde hemze kullanılmayan örnekler.

	olup	47a/15
	olmak	47b/10
	üzerine	48b/4
	oldıysa	48b/10
	ola	48b/13
	ol	48b/13
	telafluž olunur	48b/15
	oğuyıcılar	58b/8
	cibilletinde olan	65b/12
	uşda	68b/12
	üç	100a/14

Arapça kelimelerde kelime ortasındaki " e " sesini göstermek için elif üzerinde hemze (ِ) sistemli bir şekilde kullanılırken, kelime sonunda bir örnek dışında elif üzerinde hemze kullanılmamaktadır.

Metinde aynı kelimelerin, kimi zaman aynı sayfada bile, bazen elif üzerinde hemze ile bazen ise elif üzerinde hemze olmadan yazılmaları aşağıdaki çizelgede de görüleceği üzere müstensihin dağınık bir imlâ alışkanlığına sahip olduğunu ve dikkatsizlikler yaptığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 9. İmlâ ikiliği görülen örnekler.

	26a/2		48a/8	zıṛā
	52b/4		48b/14	eger
	65b/7		49a/9	zıkr olınan(lardur)
	44b/4		71b/3	iki

	43a/12		104a/7	èy
---	--------	---	--------	----

Kısaltma

a.g.y: adı geçen yazı

KAYNAKÇA

Erdem, M. D., Gül , M. , Kapalı e (è) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi- Anadolu Ağızları İlişkisi, Karadeniz Araştırmaları dergisi, Sayı 11, (Güz 2006), s. 111-148.

Nefes, H., *Tecvid İlmi Açısından Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân*, Sonçağ Akademi Yayıncılık, Ankara, 2021.

<https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/16/C16005703.pdf> (07.07.2025 tarihinde erişim sağlandı.)

[file:///C:/Users/karad/Downloads/Ay%C4%B1n%20ve%20Hemze%20Harflerinin%20Yaz%C4%B1%C4%B1%C5%9F%20ve%20Okunu%C5%9F%20Kurallar%C4%B1%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/karad/Downloads/Ay%C4%B1n%20ve%20Hemze%20Harflerinin%20Yaz%C4%B1%C4%B1%C5%9F%20ve%20Okunu%C5%9F%20Kurallar%C4%B1%20(4).pdf) (05.07.2025 tarihinde erişim sağlandı.)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hemze> (25.07.2025 tarihinde erişim sağlandı.)

AZERBEYCAN'IN “GÖRKEMLİ HALK ŞAİRİ” ZELİMHAN YAKUP'UN ŞİİRLERİNDE KİMLİK, KÜLTÜR VE MİLLÎ HAFIZA

Y.L. Öğrencisi, KÜRŞAT YAZICI

Atatürk Üniversitesi kursatyazici5@gmail.com -ORCID ID: 0000-0001-6745-0370

Doç. Dr. SİDDİK BAKIR

Atatürk Üniversitesi/KKEF, siddik.bakir@atauni.edu.tr -ORCID ID: 0000-0002-5118-209X

ÖZET

Asıl adı Zelimxan Yaqub olan, Azerbaycan ve Gürcistan'da olduğu kadar İran ve Türkiye'de de şiirleriyle derin izler, önemli etkiler bırakan Zelimhan Yakup (1950-2016), Azerbaycan'ın son dönemde yetiştirdiği en “bilinen, görkemli, güçlü” şairlerinden biridir. Gürcistan'da doğup büyüyen, öğretmen babası sayesinde kadim Türk kültürü ile küçük yaşlarda hemhâl olan şairin vatan sevgisi ve bağlılığı, milli ve manevi yatkınlığı, sosyal ve edebî kişiliği halkla kuracağı güçlü bağların ve şiir dünyasının temellerini oluşturur.

Bahtiyar Vahabzade'nin ifadesiyle “hem klasik edebiyatımızı hem de folklorumuzu bilen hatta bu kadarının az olacağı şair, her ikisiyle nefes alır, yaşar. Zelimhan'ın şiiri, halk yaratıcılığının, sazın tellerinden süzülen âşık şiirine dayandığı için dili akıcı ve şeffaftır.” şeklinde tanıtilen “Devlet Şöhret Nişanı” sahibi bu büyük şair için Yavuz Akpınar, Türkiye'deki manevî havadan, millî kültürden en çok duyulanan, iç dünyasında heyecanlar geçiren ve kendi halkının büyük ölçüde son yetmiş yılda kaybetmiş olduğu bazı değerlerden derin ıstırap duyan şairlerin başında Zelimhan Yakup gelir.” der. Dolayısıyla eserlerinin ana odağına kimlik, kültür ve millî hafızayı yerleştirir. Onun eserleri ve düşünce dünyası elbette sadece Azerbaycan ile sınırlı değildir; o, tüm Türk dünyasını şiirlerine yansıtmaya çalışır. Şiirlerinde hem bireysel hem toplumsal duyarlılığı bir arada taşıyan Yakup, Azerbaycan halkının tarihî hafızasını diri tutan, kültürel değerleri yücelten ve Türk dünyasına aidiyet bilinci aşılayan bir söylem geliştirir.

Bu çalışmada, şairin, “Vatan Yaraları”, “Saz”, “Yunus Emre Destanı”, “Göyçe'den Gelen Sesler”, “Sizi Kınamıram”, “Yurd Ağrısı”, “Kökünden Kopan Ağaç”, “Bir Kövrek Havadı sazımda Kerkük”, “Derdimizin Bayatı Düzümü”, “Peygamber”, “Kurtuluş Destanı”, “Azerbaycan Okusun”, “Ey Vatan Oğulları!”, “Halkın İhtiyacı var”, “Borçalı'da Kalan İzler”, “İnsan”, “İçimde Ağlayan Kırım” şiirlerinde öne çıkan ana temaların izi sürülerek kimlik, halk kültürü ve millî hafıza kavramları bağlamında bir çözümleme yapılacaktır. Bu araştırma, nitel araştırma desenine dayalıdır. Seçilen örnekler, tematik ve söylemsel açıdan incelenecek ve “kimlik inşası”, “millî bilinç”, “halk anlatıları”, “dil ve kültür ilişkisi” gibi üst kavramlar çerçevesinde sınıflandırılarak değerlendirilecektir. Onun şiirleri, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurarak hem edebî hem sosyolojik değer taşıması ve halk kültürüne yaslanarak millî kimliği güçlendirme işlevi görmesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Zelimhan Yakup, şair, kimlik, kültür, hafıza.

GİRİŞ

Türk tarihine bakıldığında Türklerin çok uzun yıllar/bin yıllar, çok geniş coğrafyada yaşam sürdürdüğü herkesçe malumdur. Geniş coğrafyaya yayılmış olan Türklerin, Balkanlar'dan Kırım'a, Mısır'dan Hindistan'a kadar çağlar öncesinden getirdikleri sayısız eser ve yazıt göze çarpmaktadır. Bu geniş coğrafyadaki eserler incelendiğinde ise, Türkçenin şiirsel bir dil olduğu ve ilk eserlerinin de manzum şekilde yazılmış olduğu dikkat çekmektedir. İslamiyet'ten önce Türklerin oluşturduğu edebiyat birikimi Çin, Hindistan ve İran'dan çevirileri dışarda tutulacak olursa saz eşliğinde söylenen halk şiirinden ibaret olduğu söylenebilir (Köprülü, 1976, 42).

Köklü halk şiiri geleneği, binlerce yıl geniş coğrafyalara dağılan Türkler arasında devam etmiştir. Nesiller boyunca, usta-çırak ilişkisiyle aktarılan bu geleneği devam ettiren önemli halk şairlerinden biri de çalışmanın konusu olan Zelimhan Yakup'tur. Borçalı bölgesinde halk kültürüyle erkenden tanışmasına, beslenmesine katkı sağlamış ozanlar yaşamaktadır. Zelimhan Yakup da bu ozanları dinlemiş, izlemiş ve onların hikayeleriyle büyümüştür. Hem doğrudan öğrendiklerini hem de irticalen öğrendiklerini devam ettiren bir halk ozanıdır. Borçalı aşıklardan Nebi, Kurbanı, Aşık Şenlik gibi büyük ustaların izinden gitmiştir. Döneminin büyük halk ozanlarından Aşık Hüseyin, Aşık Emrah ve Aşık Kemandar, Yakup'un yetişmesinde öncülük etmiş ozanlarıdır. Aşık geleneğini en iyi şekilde yaşatan şair, Azerbaycan Türkçesinin inceliklerini titizlikle işlemektedir (Onk, 2003, 4-5).

Günümüzde, edebiyat ve sanat eserlerin açıklanmasında kullanılan poetika kavramının bugünkü anlamına ulaşması uzun merhaleler sonucunda gerçekleşmiştir. Batı dillerinden Türkçeye geçen poetika kelimesini ilk olarak Aristoteles günümüze bir bölümü ulaşan eserinde kullanmıştır. Dünya edebiyatında bilinen en eski şiir teorisi kitabı sayılan bu eserde aslında sadece şiir üzerinde durmayıp, sanat teorisi üzerine yazılmıştır. Poetika şiir sanatından başka bir şey değildir. Şiiri tam anlamıyla açıklamaya çalışan genel hatları belli eden bir terimdir (Okay, 2014, 17). Klasik edebiyata bakıldığında; anlamı, semboller, sözler ve seslerin uyumundan faydalananak yakalamaktadır. (Kılıç, 2004, 84). Bunların ter kibini oluşturan kişi de şairdir. Şair bunları oluştururken faydalandığı konuları kendi felsefi ve düşünce sistemini oluşturan unsurlarla topluma aktarmaktadır. Zelimhan Yakup da kendi felsefi sistemini doğup büyüdüğü ortamda oluşturarak bunları şiir vasıtasıyla başarıyla aktarmış bir ozan/sanatçı ve edebiyatçıdır. Türk kültürüne ve inanç sistemine, İslami geleneğe gönülden bağlı olan Zelimhan'ın, sözünün gücünü öncelikle Kuran-ı Kerim'den aldığını ve şiirlerinde bu yakınlığın izlerini görmek mümkündür. İlk tür/tema/konu eğitimini ve eğilimini doğduğu evde, annesinden ve ailesinden edinen şairin millet sevgisi ve millî kültürün önemi varlığını şiirlerinde hep göstermiştir.

Zelimhan Yakup'un Hayat Hikayesi

Günümüzde ünü bütün Türk dünyasına mal olmuş olan Zelimhan Yakup, 1950 yılında Ocak ayının 21. Gününde Gürcistan'ın tarihi Borçalı bölgesinde Kepenekçi köyünde dünyaya gelir. Babası Yusuf Efendi'dir. Annesi Güllü Hanım, Türk folkloruna bağlı birisidir ve Yakup'u ninniler, bayatlar, nağıllar, masallar ve destanlar okuyarak büyütür. Zelimhan'ın ilk edebi dünyası annesinin Türk kültürüne olan bağlılığı sayesinde oluşur.

Kendisinin aktardığına göre ilk şiirini çok erken yaşlarda söyler. Bu onun şair olacağına bir delalet olarak sayılır. İlk şiirini beş yaşında iki mısra şeklinde söylediğini annesinden duyduğunu aktarır. Bu mısrayı söyledikten sonra köyün muallimine götürdüklerini ve muallim Reşid, Yakup için ‘Bu oğlan gelecekte şair olacak.’ Sözüünü mutlulukla anlatmaktadır. (Yakup, 2011, s. 12).

Babası tarafından dedesi Alhas Ağa, Türk dünyasının ünlü ozanlarında biridir. (Onk, 2003, s. 1). Büyük dedesi Alhas Ağa, Hacallı bölgenin sevilen şairidir. (Memmedli, 2016). Annesi tarafından dedesi olan Kepenekçi Emin Ağa (Onk, 2003, s. 1). ise Milli Mücadele döneminde doğu vilayetlerinde isyan eden Ermeni ve Rumlarla mücadele edebilmek için kurulan “Kars İslam Şûrâsının kurucularından ve öncülerindendir.” (Memmedli, Tanrıverdi, 2008, s. 169).

Zelimhan Yakup’un üretken bir şair ve yazar olmasında dedesinin payı yadsınamaz. Zelimhan’ın doğup büyüdüğü bölgede siyasi ve kültür faaliyetlerin öncülerinden olan dedesi; saz çalmakta, şiir yazmakta ve yazarlık yapmaktadır. Emin Ağa, döneminde siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve toplumsal olaylara kayıtsız kalmamıştır. 1912’de Tifliste Türkleri bir araya toplayıp yek vücut olabilmek için ‘Yeter Uyan’ adlı şiir kitabını çıkarır. (akt. Memmedli, Tanrıverdi, 2008, s. 174).

1967’de Kepenekçi köyünde Orta mektebi bitirdikten sonra Bakü’ye Üniversite eğitimi görmek için gider. Bakü’de Azerbaycan Devlet Üniversitesi Kütüphanecilik Fakültesi’ni bitirir.

1973 yılından 1978’e kadar Azer Kitap kurumunda satıcı ve satış müdürü görevlerinde bulunur. 1975’ten 1985’e kadar Azerbaycan Gönüllü Kitapseverler Cemiyetinde şube müdürü ve redaktör görevlerini yerine getirir. 1987 yılında Yazıcı Neşriyatta redaktör ve şube müdürü olarak 1994 yılına kadar çalışır. (Sadıqzade, 2014).

1995 ve 2000 yıllarında iki kez Azerbaycan Milli Meclisine Bakü milletvekili olarak seçilir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in başkanlığında birçok yurt dışı seyahati yaparak komşu ülkelerle dostluklarını daha da sağlamlaştırma çalışmalarında bulunur. Milletvekili olduğu on yıl içinde Azerbaycan- Gürcistan dostluk grubunda birçok faaliyet düzenler. (Zelimxanyaqub).

2008 yılının ağustos ayında “Azerbaycan Aşıklar Birliği’nin başkanı seçilir. 2010 yılında Gürcistan Cumhuriyeti Başkanı tarafından Gürcistan’ın Şöhret madalyası verilir. (Zelimxanyaqub).

Edebiyat hayatına, Gürcistan’da orta okul sıralarında okurken “*Kalebe Bayrağı*” adlı gazetede yayımlanan şiiriyle girer. Bugün ise Azerbaycan ve çeşitli ülkelerde çıkan kitaplarla elli eseri yayımlanır. 2011-2013 yıllarında Musa Nebioğlu, halk şairi Zelimhan Yakup’un eserlerini 13 ciltlik külliyatta toplayarak “Şərq-Qərb Nəşriyyat” tarafından basılır.

Zelimhan Yakup, 10 Ocak 2016 tarihinde hayatını kaybetmiştir. (Biyografiya, 2016).

Zelimhan Yakup’un Şiirleri

Zelimhan Yakup, Azərbaycan sahasının önəmli halk şairi olmaqla bərabər, ünü Balkanlardan, Türkiyə'ə qədər bütün Türkiyə dünyasına yayılır. Tebriz'i, Borçalı'dan; Kerkük'ü, Erzurum'dan ayrı görməz. Onun üçün Türkiyə dünyası həp birdir və eyni kaynaktan bəslənərək bugünə ulaşmışdır.

Zelimhan Yakup'ta ailesi və yetişdiyi çevrədən gələn güclü bir kədr anlayışı vardır. Şair, söz söyleməyi və şiir yazmayı Allah'ın ona bəhşetdiyi ulvî bir görev olaraq görür. O, şairliyini kendisinin alınə yazılmış və Allah rızasını qazanmaya çalışdığı bir durum olaraq nitələr. Kendi ifadəsiylə Allahın ona 'Sözle nəfəs al' emri olmasaydı mecnun olamayıp bu qədər etkili şiirler yazamayacağı yönündədir. (Yakup, 2011, s. 5). "*Alın Yazım, Taleyim- Yaradıcılığım*" başlığını taşıyan şiirində poetikasını ortaya koyan Yakup, kullandığı "*yaratıcılık*" ifadəsinin ilahi yaratıcılık olmadığı, ilahi kudretin, yarattığı insana kendindən bəhşetdiyi kudretten gələn bir yaratıcılık olduğunu söyler. Sanat və şiir konusundakı poetikasını bu yazısında ortaya koyar. Allah'ın şaire yüklediği bir vəzifə olaraq şiir yazmayı telakki edən şair, poetikasını sözün gücünə və ilahiliyinə dayandırır. Söz, Allahın yarattıklarının güzəlliklərini aktarabildikçe etkilidir. Şair də bunları aktardığı ölçüdə şair sayılır. Zelimhan Yakup'a görə şair, Allah'ın yarattıklarını söyledikçe, Allah bunları işitir. Yakup, Allah'ın işiteceği şiirleri yazana şair olaraq bəkar. Bu şiirleri Allah'ın utandırmayacağını və seveceğini söyler. (Yakup, 2011, 5-6).

"Nə çoxdu Tanrının şah əsərləri,

Yazmaqla qurtarmaz, deməklə bitməz.

Duymasa gördüyü güzəllikləri,

Şairin səsinə Allah eşitməz.

Əbədi nür kimi alışar-yanar,

Doğan bir Günəşdi, boşuna yanmaz.

Allah utandırmaz sevən şairi,

Allahın yanında şair utanmaz!" (Yakup, 2011, 335).

Sözü; Allah üçün söyleyən şairin, hakka ulaşmada insanlara ışıqlı olan şairin, şiirlerinin ölməyəcəğini ifadə edər. Şiirleri ebediləşir və şair unutulmaz olur. Çünkü şair, dünyada sözünü söylemişdir. Allah ona yardım edər və ebediləşir. Yakup'a görə şair fizikî olaraq ölümlüdür fakat şiirleriyle ölümsüz olur.

"Od olub Günəşdə, Ayda yaşayar,

Su olub dənizdə, çayda yaşayar,

Özləri ölsə də, sözləri ölməz,

Dünyada belə bir qayda yaşayar –

Ölmək şair üçün qorxulu deyil!" (Yakup, 2011, 128).

Yakup, söz'ün gücü üzerinde fazla durur. Kendi şiir kaynağını oluşturan -Tasavvuf halk edebiyatının- üç büyük kültürden beslendiği görülür. Bunlar; Mevlâna, Hacı Bektaş ve Yunus Emredir. Bu şairlerin oluşturduğu söz deryasından kaynağını alarak aynı kültürü günümüze taşımaya çalışır. Zelimhan Yakup, kendi şiirini Hacı Bektaş Dergahına yalın ayak, elinde baston adeta bir derviş misali yürüyen Yunus Emreye benzetir. Bu dergâhta kendisinin de bir bardak şerbet içerek şiir söylediğini aktarır.

“Ulu sözün dilini tap,

Ulu sözdən bir qala yap.

Ulu sözdən bağla kitab,

Dalınca gözün qalası...” (Yakup, 2011, 7).

Zelimhan Yakup'un “*Menim Yolum*” başlıklı yazısında Türk kültürünün izleri görülür. Türk kültüründe yetişmiş şairlerin yazdığı şiirlerde, şeytanın şerrinden Allaha sığınma durumu Zelimhan Yakup'ta görülür. Yakup, Hakka gitmek için Allaha, dine gitmek için peygambere, söze giden yolun ise şairden geçtiğini söyleyerek; Türk toplumunda şairin ne kadar önemli olduğuna işaret eder. (Yakup, 2011, ss. 7-8). Zelimhan Yakup, şiir yolunu ve söz yolunu birbirinden ayırdığı görülür. Şiir, söz ile oluştuğunu ifade eden şair, yollar bahsinde ise şiir yolunu ve söz yolunu ayrı ayrı ele alıp, söz yolunun yolcusu olduğunu belirtir. Yakup'un poetikasına dair önemli ipuçları barındıran bu ayrım için yollar bahsinde verdiği şiir önemli fikirler vermektedir.

“Yaradanım yaxşı bilir,

Yolum kimlərin yoludu.

Dünənin söhbəti deyil,

Lap qədimlərin yoludu.

Qulaq haqdan gələn səsdə,

Könül gündə min həvəsdə.

Mənim yolum pərdə üstə,

Yanan simlərin yoludu.

Ruhum yollara bələddi,

Yol çaşanlar xəcalətdi.

Nuh, İbrahim, Məhəmməddi,

Yol Adəmlərin yoludu.” (Yakup, 2011, 8).

Zelimhan Yakup, sözün Allah'tan geldiğine ve hak yolu olduğunu fakat şiir, sözün daha iyi anlatılabilmesi için dünyada kullanılan bir araç olduğu fikri üzerinde durur. Ona göre söz yolu daha ulvî ve daha değerlidir. Halk kültürünü şiir ile ifade etmekle beraber asıl amacı söz'ün gücünden yararlanarak yaşadığı topluma didaktik öğretileri ve ananeleri hatırlatmaktır. Yakup'un şiirlerinde sözün, dünyada en yüksek mertebede olduğu görülür. Yakup'a göre yollar ona şairliği, şairlik de ona yolları öğreten bir paradokstur. Onun şiirinde konular kelimeleri, kelimeler de konuları birbirine bağlayan birer bütünün parçalarıdır. (Yakup, 2011, 9).

“Toxumlar- Cücertilər” başlığını taşıyan yazısında, sözün tesirinden bahseder. İnsanı ebedileştiren, yücelten ve ölümsüzleştiren sözdür. Şiirlerini söz gücünden yararlanarak işlediğinde ebedileştiği inancı içerisindedir.

Dünyanın en büyük şairleri olarak Ademi, Nuhu, İbrahimi, Hz. Muhammed (s.a.v)'i sayarak tasavvuf edebiyatında görülen peygamber- şair metaforuna sıkıca bağlıdır. Türk Halk şairlerinin dini motiflere olan bağlılığı Yakup'ta açıkça görülür. Mevlanadan, Yunustan, Hacı Bektaştan aldığı ilhamla oluşturduğu şiirler göze çarpar. Bunlar, Yakup'un şiirlerinin ana damarını oluşturan şair- mutasavvıf kişilerdir. (Yakup, 2011, 9-10).

Zelimhan Yakup'un şiirlerinde önemli bir yer kaplayan sözün gücü, bilinçli bir seçimden değil Allah tarafından kendisine verilen maharet olduğuna inanır. Allah ve kader inancının bir tezahürü olarak görülebilecek olan bu durum, Yakup'un sağlam bir Türk- İslam geleneği çevresinde yetişmesinin sonucudur. Yakup, şiir yazmadaki gücü ve yeteneğini, alın yazısı ve kaderi olarak ifade eder. Kuranı Kerimde 68. Suresi olan Kalem Suresine, hatırlatmalar vardır. Yakup'a göre kendisinin söz sahibi olmasında Allahın 'Ol' emri vardır. Kalem kuvvetinden bahsederken de Kuranda geçen Kalem Suresi hatırlatılmaktadır. (Yakup, 2011, 11).

Yakup'un kültürünü oluşturan ana unsur din'dir. O, Allahsız, dinsiz ve imansız bir şiirin olamayacağına inanır. Ona göre dünyada yaratılanları güzel anlatmak için şiir vardır ve şiirin en yüce gayesi dünyadaki *“ol”* emriyle var olmuşları en güzel sözlerle ifade etmektir. Allahsız, dinsiz, imansız, kıblesiz şairin olamayacağını söyler. İnsanın yarattığı ölümsüz eserler münacaatla başlanması gerektiğine inanır. (Yakup, 2011, 11). Zelimhan Yakup, Allahsız şiir yazılamayacağını, şairlerin yolunu ve dilini kesenlerin aslında hakka giden yolları kapattığı fikrini savunur.

“Şair dili, şair əli, şair yolu kəsənlər

Özlərinin haqqa gedən yollarını kəsdilər.” (Yakup, 2011, 142).

Şair, dinî öğretileri sadece şiir söylemek için kullanmaz. O hayatının tüm anlamı olarak gördüğü dini, kendi hayat felsefesine yerleştirir ve dünyadaki yaşamın onsuz olamayacağını söyler. İmanlı misralar axır qələmdən, / İman işığında, din işığında. (Yakup, 2011, 10).

“Səsin, ünün eşidilməz olanda,

Ünsüz ömrü yaşamasan yaxşıdı.

Qiblə seçib namazına durmasan,

Yönsüz ömrü yaşamasan yaxşıdı.

Həyat şirin, ömür gödək, gün baha,

Bağışlanmaz kim batarsa günaha.

Tapınmasan sevgi adlı Allaha –

Dinsiz ömrü yaşamasan yaxşıdı.” (Yakup, 2011, 11).

Zelimhan Yakup’un Türk tarihi ve kültürü hakkındaki bilgisi şiir ve nesirlerinde görülmektedir. Derin tarih anlayışı ve fikirleri poetikasını oluşturmada etkili olur. O şiirini Oğuz Kağan devrinden gelen sır olarak nitelendirir. Şairde tarih, sosyoloji ve psikoloji önemli bir yer tutmaktadır. Türk tarihinin farklı devirlerini konu alan şiirler yazar. Şiirlerini, Oğuz döneminden gelen ses ve kendi söylediği söz ile paralellikte gitmesi onun Türk kültürüne, töresine, adetlerine ve ananelerine nasıl bağlı olduğunu göstermesi bakımından değerlidir. (Yakup, 2011, 20).

“Mənim şeiriyyətim ərəndən, ərdən,

Oğuzdan, qopuzdan gələn sirr idi.

Anam zarafatla deyirdi hərdən,

Beş yaşı olanda o şair idi.” (Yakup, 2011, 12).

Yakup’ta, sözün önemi çeşitli şiir ve nesirlerde tekrarlanır. Kendi şiirinin kalıcılığı ve ebediliği, Allah’ın emirlerini ve söylediklerini anlamaya, geçmişte ebediliği yakalayan kişi ve eserlerden aldığı öğütleri hayatta tatbik edebilme seviyesi sayesinde başardığı üzerinde durur. Zelimhan Yakup için şair, kitaplar yazmayı değil dünyada kalıcılığı ve ebediliği yakalamış olması gerekmektedir. “Mən göydən gələn, torpaqdan qalxan səsləri, ünləri eşitməsəydim, səsim eşidilməz olardı.” (Yakup, 2011, 14).

“Şair, elə saxla qəlbi, ürəyi,

Göy kimi boşalıb dolandan olsun.

Bir qalın kitab var, bir qalan kitab,

Yazanda elə yaz kitabını sən,

Qalından olmasın, qalandan olsun.” (Yakup, 2011, 14).

Zelimhan Yakup, kitaplarının ve eserlerinin kalıcılığının sebebi olarak şunları görür; kötülüklerden bahsedilmemesi, Allah’ın emirlerine karşı çıkılmaması ve dedikodu yapılmaması olarak görür. (Yakup, 2011, s.14). Ona görə yazılarını ve şiirlerini insanların kalbini kıran, hayal gücünü sınırlandıran, can sıkan, ruhunu inciten, sözler kullanmamalı, Allah ve peygamber sevgisinin yürekte oluşturduğu ışıktan faydalanarak, sevgi ve muhabbetle, samimi söyleyiş içinde yazılmalıdır. Bunları oluşturmada Allah’ın nuru ve peygamberin ışıyla birlikte

meleklerin nefesi ve aşıklarının da hayır dualarıyla şair olunabildiği belirtilir. (Yakup, 2011 s. 15).

Şaire göre şiirin ilhamı, Allah'ın eşsiz bir güzellikte yarattığı ve görüp okuyan için birçok hakikat barındıran doğa ve tabiattır. O, doğup büyüdüğü toprakların, doğa ve tabiatına bakarak, çevresindeki güzelliklerden ilhamla şiirini yazar. Yakup, doğduğu bölgede tabiatla iç içedir. Tabiatın ve doğanın güzellikleri sanatçıya ve şaire bir şeyler anlattığını söyler. O'da bunları söz haline getirerek eseri oluşturur. (Yakup, 2011, s. 22)

Zelimhan Yakup'un şiirlerinin özünde tabiatın olduğu kadar edebi muhitin de önemi yadsınamaz. O Türk halk edebiyatının önemli kaynaklarından beslenerek, Türk folklorunu şiirlerinde zenginlikle işlemiş ve Türk tarihinden yararlanarak eserlerini oluşturmuştur. Şairde yaratıcılığının başlıca kaynaklarından biri ise el yaradıcılığıdır. Edebî ve estetik anlayışımızı oluşturan kültürel değerlerimiz ve Türk folkloru onun şiirlerinin esas unsurudur. (Memmedov, 2010). Türk tabiat kültürünü Zelimhan Yakupta görmekteyiz. Bu kültürün Dede Korkuttan, Ozan-aşık, oğuz-kopuz dünyasına nağıl, destan, efsaneler ile söylendiğini ifade etmektedir. (Yakup, 2011, 22).

Şairin şiirlerinde kendi kültürünün izlerini anlayabilmek için manevi kimliğini anlamak gerekir. Çünkü manevi kimliği, şiirini oluşturmada en etkili unsurlardan biridir. Onun beslendiği kaynaklar aynı zamanda poetikasının bir sonucudur. Edebiyat, tarih, folklor ve dinî öğretilerle beslediği kimliği, şiirlerinde açıkça karşımıza çıkar. "*Hardan gəlir Zəlimxan?*" adlı şiiri bu duruma örnek olmaktadır. "*Hardan gəlir Zəlimxan, /ilahinin nurundan, Atilladan, Metedən, /Oğuz xandan, Bilgədən, Halalca nəvəsidi/ulu Dədə Qorqudun.; Min ildir ki, yorulmur, /dərs öyrənir "Manas"dan, /Türkün öz taleydi, Zəlimxan başdan gəlir, /Gültəkinə, Orxona, /Yeniseyə yazılıb, /Qisməti daşdan çıxır, /tarixi daşdan gəlir.*" (Yakup, 2011, 24-25). mısralar onun şiir poetikasını oluşturan tarihi ve kültürel unsurlardır.

Beğendiği ve örnek aldığı şairler incelendiğinde Halk edebiyatına vukufiyeti görülür. Onun için usta-çırak ilişkisinin şiirde önemi büyüktür. Kâmil şekilde şiir yazabilmenin kuralı ustaların öğretilerinden faydalanması ve onlardan beslenerek söz söylenmesidir. Yakup, halk edebiyatı ustalarının söylemlerinden yararlanarak yeni eseler oluşturur. Şah İsmailden, Keremden, Abbastan, Emrah Gülmen gibi halk ve aşık edebiyatının önemli isimlerinden ilham alarak yeni eserler ortaya koyar." (Yakup, 2011, 25-26).

Şiirlerinde Türk Müslümanlığının izleri görülür. Allah, din, kader ve sözden sonra şaire göre saz ve Yunus Emre gelir. Bunlar, tesbihin taneleri gibi bir araya gelir ve şiirlerinin ana konusunu oluşturur.

"Şəkər şeirim şana-şana süzüldü,

Təsbeh kimi dənələndi, düzüldü.

"Saz"dan sonra "Yunus Əmrə" yazıldı,

Söz mülkünə ləl-gövhərlə gəlmişəm.

Bəlli toxum, bəlli sünbül, bəlli dən,

Haqq özüdü müşkülləri həll edən.

Yük bağladım, maya tutdum əllidən,

Altmışa “Peyğəmbər”lə gəlmişəm.” (Yakup, 2011, 27).

Aşık geleneğinden geldiği için Zelimhan Yakup'ta musiki ön planda yer almaktadır. Asonans ve aliterasyonlar ile kafiyeye ve redif yardımıyla şiir içinde sese önem verir. Şair, önce şiirlerini muhtelif yerlerde irticalen söylemiş sonradan yazıya geçirmiştir. Yakup'a göre halk şiirleri sazla bestelenerek söylenmektedir. Halk şiirleri, adeta kelimelerle bir tını oluşturur ve sazla beraber söylendiğinde insanı mest eden bir ahenk oluşturur. (Yakup, 2011, 28-29).

Şairde, Türk ve Azerbaycan şiiri ayrı görülmez. Onun için siyasi sınırların ayrı olması edebî sınırlar için bir anlam ifade etmez. Bunun bilincinde olan Zelimhan Yakup, Türkiye ve Azerbaycan sahasının şiirini bir ve ortak görür. Ortak görülen bu şiirin tasavvufsuz olamayacağını söyler. Onun poetikasını oluşturan ana maddelerden biri de şiirin Türk tasavvuf hayat ve öğretisinden âzâde olamayacağıdır. Şairin ülküsü, tasavvufî şiirle geline son makam olan hikmettir. Tasavvufsuz Türk- Azerbaycan şiirinin olamayacağını düşünür. Yakup'a göre Tasavvuf güçlü insan yetiştirir. Bu yüzden tasavvuf adeta insan yaratır. Türk milletinin düşüncesiyle tasavvufa büyük bir önem verir. Türk milletine irfanı ile ışık saçan, yol gösteren ve milletin mayasını oluşturan isimler şair için büyük önem taşır. Hz. Muhammed (s.a.v), Yesevi, Mevlâna, Hacı Bektaş, Yunus Emre, Fuzuli, Nesimi, Şah İsmail, Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu gibi halk şairlerini sıraladıktan sonra halk şairlerinin de bu isimlerden ilham alarak millete, topluma karşı şiir söylemesi gerektiğini ifade eder. (Yakup, 2011, 37-38).

İrfanî geleneğin ışığında şiirlerini oluşturan Zelimhan Yakup, İnsan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmeyi arzular. Onun için şiirler hep bu mertebeye çıkmış insanlarınki gibi ebedileşme isteğinden gelir. Yunus Emre'nin “Dervişin dört yanına dört ulu kapı gerek, nereye bakar olsa gündüz ola gecesi” insanın manevî kemale erişebilmesi için içsel bir olgunluk sürecinden geçmesi gerektiğini vurgular. Bu anlayış, yine Yunus'un “Derviş Yunus, çiy idik, piştik elhamdülillah” ifadesinde olduğu gibi, bireyin hamlıktan olgunluğa doğru ilerlemesinin bir hak ediş meselesi olduğunu ortaya koyar. Mevlânâ'nın “Hamdım, piştım, yandım” sözü ise bu içsel dönüşüm sürecini üç aşamada özetleyen özlü bir irfan öğretilidir. Bu bağlamda bireyin tasavvufî anlamda kemale ermesi, sadece bilgiyle değil, tecrübe ve irfan ile mümkün hale gelir. (Yakup, 2011, 39-40). Zelimhan Yakup'un hissi duygularla anlattığı bu olayda poetikası hakkında bizlere bilgi verir. İnsan-ı Kamile ulaşan kâmil şair, tarihteki irfanî geleneğin devamcısıdır ve bu irfanî gelenekten kaynağını alarak gününe ışık tutar. Kendi şiirinin kaynaklarını sayarken sadece Azerbaycan sahası şairlerinden bahsetmez. O tüm Türk dünyasından şairler sayarak Türk dünyasının bir olduğu anlayışı üzerinde durur.

Şiirin zirvesi olarak nitelendirdiği son makam, tasavvufî şiirdir. Bu şiir ancak hak dilinde yazabilir. Bu dilde yazabilmenin yolu şairin yine kendi kültürüyle harmanlanmasıdır. Kendi kültürünü bilmeden bu hedefe varılamayacağını düşünen şair irfanî gelenekten beslenmek gerektiğini belirtilir.

“Haqqı gör, haqqa bax, haqq ilə din danış,

Şairsən, üzünü Günə tut, Aya tut!

Tanrının dərgahı işıqsız keçinməz,

Saflıqdan, işıqdan ruhuna maya tut!” (Yakup, 2011, 41).

Yaratılanların farkında olaraq onları söze dönüştürmə şairin işidir. Şair adeta bir rəssam gibi kelimeleri ipe dizerek şiirlerini yazır. Yer yüzünün rəssamıyam, / fırça mənim əlimdədir, / Hər sözə bir naxış vurub/ təzə bir zinət verirəm.” (Yakup, 2011, 50).

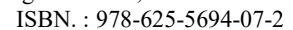
“Zirvelərdən Zirvelərə Yol Gedir” şiirində, şairlərin nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Şairin, ne olursa olsun boyun bükmemesi, eğilmemesi, her daim yeniden kalkması ve yoluna devam etmesi gerektiği söylenir. Şair hak sözü söylemesi gerektiğini düşündüğü içi iradenin sağlam olması ve sözün eğilip bükülmemesi gerektiğini söyler. “Paltar olub, hər bədənə geyilmə, / Can çürüdüb öz içindən yeyilmə./ Sınaqlara, tufanlara əyilmə, / Dürüst dillən, aydın danış, şax yeri.” (Yakup, 2011, 112).

Şair, şiirin ölçüsünü, sınırını ve dairesini aşır eser vermeyi təsəvvüftəki önəmli kişilərin ilhamıyla açıqlar. Onun poetikasına görə şiirin bütünlüğünü oluşturan parçalardan bəzilərini aşmaq “delilik”tir. Bu delilik aklî melekə kaybetmək değildir. Buradakı delilik toplum tərəfindən sınırları çizilmiş və tanımlanmış dəyər və yargıların aşılmasıdır. Bu durum toplum tərəfindən hoş qarşılanmadığı üçün genəldə bu tür insanlara “deli” denilmektedir. Zəlimhan Yakup, bu insanların əslində kendindən keçərək kâmil insan vəsfini yakaladıkları üçün ‘deli’ təbiri istifadə edir. “Şair tanımadı ölçü, sərhəd, dairə./ Dərisi soyulan Nəsimi haqqın dəlisi, /Ciyəri şişən Sabir xalqın dəlisi. “(Yakup, 2011, 136).

Təsəvvuf ’un öyrətilərindən yararlanan Zəlimhan Yakup, şairin mütevəzi olması gerektiğini, kendisini dünyada bir zərrə olaraq görüb, dünyayla işinin olmaması gerektiğini düşünür. Ona görə, Allahın yarattıklarını gözəl anlatmaq üçün dünya zəvkinin olmaması gerekir. “Dünya mənim” deyən şair, sən dünyanın zərrəsisən/ Özünü bir zərrədə tap, dünyayla işin olmasın.” (Yakup, 2011, 172).

Böyük şair olmanın, şiir yazabilmənin dərt sahibi olmaqla, dərtlənməklə olduğunu söyler. Bu dərtlər həm insani əlaqələrdən doğmaqla bərabər həm də millətinin və tarixinin problemləri ilə dərtlənməkdir. Zəlimhan Yakup, iki vəziyyətdə geniş bir yer tutduğu görülür. O həm insan sevgisindən, insanlığa bəslədiyi aşktan dolayı həm də millətinin dərtləri ilə -sadece Azərbaycan’daki Türklərin deyil; Balkanlarda, İrak’ta, İran’da və Türkiyə’dəkilərin də dərtlənməklə, kendi şiirini oluşturmaz. “Böyük şairlərin böyük dərdi var, /Yeyir düşmənləri, yeyir dostları. /Sonra da çəkilib küncə, bucağa, /Ağzına nə gəldi deyir dostları. (Yakup, 2011, 145).

Yakup üçün toplumu tərəfindən şiirlərinin dua olaraq okunulmaması, hakka söz söyleyeməməsi, nur saçılmaması hayıflanma və utanma vəziyyətidir. Yakup, şiirini yarar, fayda, dərt və ən önəmlisi hakka ulaştırır, gönüllərə fərahlıq verən bir vasitə olaraq görür. Bunun tərsi isə şiir olaraq dəyərləndirməz.

Şeirin yumruğu, qapazı,

İlhamın döyüşü, cəngi olmalıdır.

Tökülən yaşların,

Bəlalı başların,

Qanlı savaşların

Tarixini yazmaq üçün,

Ürəyin böyüyü, qələmin kəskini,

Şairin nəhəngi olmalıdır.” (Yakup, 2011, 188).

Sosyal konulara şiirinde genişçe yer veren Zelimhan Yakup, şairlerin böyle olması gerektiği düşünülür. Şair, toplumunda gerçekleşen olaylara kayıtsız kalmaz. Onun tabiriyle “Yıxılanın, əzilənin yanında, Tərəfsizə tərəf olur. (Yakup, 2011, 190).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Zelimhan Yakup’un gerek düz yazılarını gerekse şiirlerini oluşturan unsurlar hakkında fikirlere yer verilmektedir. Şiirini oluşturan ana unsurun “söz” olduğu görülmektedir. Yakup, Allah’a ulaşmayı, hakkı, hakikati anlatmayı, Allah’ın yarattıklarını güzel bir şekilde söylemeyi, Allah aşkını anlatmayı, peygamber sevgisini söylemeyi hep söz vasıtasıyla özünden çok sevdiği milletine aktarma gayreti içindedir. Zelimhan Yakup’ta söz milleti için söylenilir. Sözü, millete söyler ve beslendiği kaynağın şairleri gibi öğütlerinden ders çıkarılması beklenir. Şiirlerinde adeta bir yol gösterme, öğüt verme ve fark ettirme amaçları sezilir. Tasavvuf, Zelimhan Yakup’un sözünü oluşturan önemli kaynaklardan biridir. Mevlâna, Hacı Bektaş, Yunus, Zelimhan için kaynak niteliğindedir. Sözünün tesiri ve kalıcılığını onlar gibi yakalamaya çalışması onun şiirini oluşturan ana etkenlerden biridir. Ebedilik, şair için ancak sözün doğruluğu, hakkı söylemesi, yaratıcının yarattıklarının güzelliklerinden bahsetmesi ve peygamber sevgisini dile getirilmesi gibi aşkın felsefi anlayışından kaynaklanır. Zelimhan Yakup’un şiir dünyası kendi düşünce dünyasının tezahürü sonucunda oluşur. Tasavvuftan beslenen aşkın felsefi düşünce yapısı, şiirlerine açık bir şekilde yansır. Yunus’tan aldığı terbiyeyle sözü eğri büğrü söylemez. Şair, kimsenin hoşuna gitmek için söyleyeceğinden vaz geçmez fikrindedir.

Doğa ve tabiat, Zelimhan Yakup’ta çok önemlidir. Doğa ve tabiata bakarak Allah’ın yarattıklarını görür ve bunlar okuyucuya söz yardımıyla aktarır. Şiir aracılığıyla aktarılan bu söz’ü, sanatların en yücesi olarak tanımlar. Şiirlerin en yücesi, Allah’ın yarattıkları ve güzelliklerinden bahsetmek olduğu görüşünü savunur. Yaratılanın güzelliği şiirlerinde kuru bir tasvir ile işlenmez. Zelimhan Yakup’a göre şiirde doğa ve tabiatla tefekkür gereklidir. Şair bunlardan yola çıkarak tefekkür eder ve Allahın birliği, büyüklüğü ve güzelliği şiirlerinde anlatır.

Zelimhan, Türk-İslam düşüncesinde yer alan Allah'tan korktuğundan değil onu sevdiğinden inanan Müslümanlardır. Kendi fikir dünyasını oluşturan Türk-İslam fikri yapısının kuvvetli anlayışı şiirlerinde görülür. Fikrî yapısını oluşturan ilkeler tarih anlayışı şiirlerinde açıkça ortaya konulur. Yakup'ta, Türk tarihi bir bütün olarak görülür. Azerbaycan ve Türkiye sadece siyasi sınırlar bakımından ayrılır. Özü ve mahiyeti bakımından ikisinin de bir olduğu fikri yazılarında ortaya konulur. Borçalı, Bakü, Tebriz, Erzurum, Kerkük arasındaki bağ çok açık şekilde işlenir. Şairin tarihi birlik anlayışı onun vahdet anlayışından ve dinî fikri yapısından gelmektedir. Allah'ın vahdeti Yakup'un şiirlerinde önemli yer tutmaktadır. Dinî görüşündeki birlik anlayışı edebiyat ve tarih konusundaki düşüncelerinde de benzerlik göstererek Türk tarihi ve Türk edebiyatı bir bütün olarak görülür. Türk milletindeki alp-erenlik anlayışının son dönem temsilcilerinden biridir. Konusunu tarihten aldığı şiirlerinde Türk milletinin alplık ve erenlik anlayışları işlenir. Zelimhan Yakup, şiirlerinde Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasına gelen Müslüman Türk milletinin ilk alp-erenleri gibidir. Yesevi'nin yolundan gelen Hacı Bektaş ve Yunus Emre'deki gibi aynı amaçlarla saf ve duru bir dil ile öz milletine yol göstermek ve hakkı, hakikati fark ettirmek için yazılır. Milletinin kökleriyle aynı kaynaktan beslenmek isteyen Zelimhan Yakup, poetikasını bu fikrî altyapıya uygun olarak oluşturur. Yakup'ta, şairin dertli olması gerektiğine inanılır. Dertli olmadan şiir yazılamayacağı söylenir. Yakup'un derdi, hakkı ve hakikati dile getirmek, Allah ve peygamber aşkını dile getirmek, milletinin dertleriyle dertlenip deva bulabilmek, ebedî söze ulaşabilmek, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak vb. onun dertlerinden birkaçıdır. Bu dertlerle Türk milletine şiirler yazmış ve kadim kaynaktan beslenerek kendi döneminin ışığı olmuştur. Zelimhan Yakup'un şiirlerinde folklor önemli bir yer tutmaktadır. Türk milletinin kendi edebiyatından ve ritüellerinden getirdiği folklor onun için önemli bir referans noktasıdır. Zelimhan Yakup'un beslendiği kaynaklar kültür ve tarihidir. Bu nedenle kendisinin ünü de Türk dünyasına yayılarak bütün Türk devletlerinde okunur ve tanınır olmuştur. Özünden çok sevdiği milleti de onu ebedileştirmiştir. Zelimhan Yakup bugün Türk dünyasının halk şairi olarak tanınmaktadır. Doğduğu evde aldığı derin halk kültürünün tesiriyle yazdığı şiirler tüm Türk dünyasında ününün yayılmasını sağlamıştır. Poetikasını oluşturan ana fikirlerden biri olan şairin söylediği sözle ebedî olma, Yakup'ta gerçekleşir ve poetikasında ortaya koyduğu düşünceler istikametinde ebediliği yakalayan nadir sanatçılardan biridir.

KAYNAKÇA

Aytən Sadıqzadə. (2014, 21 Ocak). Zəlimxan Yaqub – 64. Oxu. <https://oxu.az/medeniyyet/zelimxan-yaqub-64> (Erişim tarihi: 11.08.2024)

Köprülü, M. F. Türk Edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar. (3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

Memmedli, Ş., Tanrıverdi, M. Kars islam şûrâ'sının ilk reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 1(2), 165-180, 2008.

Memmedli, Ş. Şair Zelimhan Yakup'un ardından. Bizim Ahıska, 41, 7-10, 2016.

Məmmədov, Ş. Kamalı böyük, qəlbi sadə sənətkar. Azərbaycan müəllimi, 2010. <https://www.muallim.edu.az/www.old/arxiv/2010/03/08-03.htm> (Erişim tarihi: 15.08.2024)

Okay, O. M. Poetika dersleri. (3.Baskı). Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

Sadıqzadə, A. Zəlimxan Yaqub. Oxu, 2014. <https://oxu.az/medeniyyet/zelimxan-yaqub-64> (Erişim tarihi: 09.08.2024)

Timurtaş, F. K, Yunus Emre divanı. (1. Baskı). Tercüman, İstanbul ,1972.

Yaqub, Z, Eserleri (Cilt 1-13). Bakü: Şərq-Qərb Yayınları. 2011, 2013.

Zalimxanyaqub. Zalimxanyaqub. <http://zalimxanyaqub.com/index/main/menu/35> (Erişim tarihi: 10.08.2024)

Zelimhan Yakup. Biyografiya (2016). <https://www.biyografiya.com/biyografi/3519> (Erişim tarihi: 12.08.2024)

**“İRAN SAHASINDA GELENEKTEN MODERN DUYARLILIĞA İKİ GÜÇLÜ
ÖRNEK: PERVİN İTİSAMİ VE ŞEHİRİYAR’IN DİDAKTİK/LİRİK EDEBİ
YOLCULUĞU”**

Y.L. Öğrencisi, KÜRŞAT YAZICI

Atatürk Üniversitesi kursatyazici5@gmail.com -ORCID ID: 0000-0001-6745-0370

Doç. Dr. SİDDİK BAKIR

Atatürk Üniversitesi/KKEF, siddik.bakir@atauni.edu.tr -ORCID ID: 0000-0002-5118-209X

ÖZET

İran edebiyatı, özellikle 20. yüzyıldan bu yana hem modernleşme çabalarının hem de geleneksel değerlerin çarpıştığı bir edebî zemin sunmaktadır. Bu dönemin iki önemli şairi olan Pervin İtisami (1907-1941) ve Muhammed Hüseyin Şehriyar (1906-1988), farklı poetik yaklaşımlarıyla dikkat çekmektedir. Pervin, çok önemli ve etkili kadın şair kimliğiyle ahlaki, toplumsal ve eğitsel şiirler kaleme alırken, Şehriyar daha çok lirik, epik ve millî duygulara hitap eden şiirleriyle tanınmaktadır.

Bu çalışma, 20. yüzyıl İran edebiyatının iki etkili ve önemli ismi olan Pervin İtisami ve Muhammed Hüseyin Şehriyar’ın iki şairin edebî anlayışlarını ve şiirsel yönlerini benzer ve farklı açılardan karşılaştırmalı biçimde ele almayı hedeflemektedir. Her iki şairin de eserlerinde geleneksel unsurlar ile modern temaların iç içe geçtiği, bireysel duyarlılıklar kadar toplumsal meselelerin de önemli yer tuttuğu gözlemlenmektedir. Çalışmada, şiirlerde öne çıkan temalar, üslup özellikleri, halkla kurdukları ilişki ve edebiyat anlayışları üzerinden bir çözümleme yapılmaya çalışılacaktır. Nitel bir yöntemle hazırlanan araştırmada, iki şairin seçilen şiirleri metin çözümleme tekniğiyle; tema, söylem ve biçim yönlerinden değerlendirilecektir. Karşılaştırmalar yapılırken şiirlerdeki kavram haritaları, imgesel yapı, dil kullanımı ve toplumsal referanslar dikkate alınmıştır.

Elde edilen bulgulardan hareketle, Pervin İtisami’nin özellikle ahlaki ve didaktik yönü, kadın bakışıyla zenginleşmiş bir söylem geliştirdiğini; Şehriyar’ın ise halk kültürüne yaslanan, millî duyarlılığı yüksek bir şiir evreni kurduğunu göstermektedir. Bu bağlamda sonuç kısmında bu iki büyük şair benzer ve farklı yanlarıyla tartışılarak genel bir izlek sunulacaktır. Her iki şair de klasik geleneği sürdüren ama içerikte modern açılımlar sunan figürlerdir. Şiirleri hem dönemin sosyal meselelerine hem de halkın duygularına karşılık vermesi ve topluma seslenen, kimlik ve kültür sorunlarına dokunan şiirler üretmeleri bakımından zaman ve mekân ötesi portreler olmuş ve gerek bireysel gerek toplumsal hafızada önemli izler ve etkiler bırakmışlardır.

Anahtar Kelimeler: İran edebiyatı, Pervin İtisami, Şehriyar, lirik/didaktik şiir.

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl, İran edebiyatının hem toplumsal hem de kültürel dönüşümlere tanıklık ettiği, edebî formların bu değişimlerle yeniden biçimlendiği dinamik bir dönemdir. Bu süreçte özellikle Anayasal Devrim sonrası dönemde yükselen modernleşme, bireysel kimlik arayışları ve ulusal bilinç, şiir diline ve söylemine doğrudan yansımıştır (Ghaznavi, 2009, s. 42). Şiir, bu bağlamda yalnızca bireysel duyguların değil, aynı zamanda halkın sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerinin de taşıyıcısı hâline gelmiştir (Özkan, 2006, s. 143).

Bu dönemin iki önemli şairi olan Pervin İ'tisami (1907–1941) ve Muhammed Hüseyin Şehriyar (1906–1988), hem tematik derinlikleri hem de kültürel mirasa bağlılıklarıyla ön plana çıkmaktadır. Pervin, kadın şair kimliğiyle İran edebiyatında istisnai bir yere sahip olmuş eserlerinde ahlaki öğretiler, bilgi-cehalet karşıtlığı, adalet ve erdem gibi değerleri alegorik anlatımla harmanlamıştır (Yıldırım, 2019, s. 18; Ghaznavi, 2009, s. 55). Bu yaklaşım onu yalnızca edebî bir figür değil, aynı zamanda dönemin kadın sesi olarak da öne çıkarmıştır.

Şehriyar ise, şiirlerinde halk dilini, yerel kültürü ve nostaljik atmosferi başarıyla yansıtan bir sanat anlayışı benimsemiştir. Hem Azerbaycan Türkçesi hem Farsçayı etkin biçimde kullanan şair, "Heydar Babaya Selam" gibi eserlerinde doğa, çocukluk ve köy yaşamı temaları üzerinden millî kimliği yücelten bir dil kurmuştur (Özkan, 2006, s. 145; Karabacak, 2018, s. 212). Esra Karabacak'ın belirttiği gibi, Şehriyar'ın şiirleri sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumun ortak kültürel hafızasını barındıran yapılardır (Karabacak, 2018, s. 215).

Pervin İ'tisami'nin Şiir Dünyası

Pervin İ'tisami, 20. yüzyıl İran edebiyatında kadın şairler arasında öne çıkan nadir ve etkili bir figürdür. Ghaznaviye göre, Pervin yazar olarak yalnızca tematik derinliğiyle değil, aynı zamanda dönemin sosyal kısıtlamalarına rağmen ortaya koyduğu cesur edebi sesle dikkat çeker. (Ghaznavi, 2009, s. 12). Yıldırım ise onun klasik edebî gelenek ile çağdaş temaları ustaca sentezlediğini, bu sayede İran şiirinde modernleşme sürecinde önemli bir eşik oluşturduğunu belirtir. (Yıldırım, 2019, s. 20–22).

Pervin'in şiirlerinde işlenen temalar çoğunlukla ahlaki öğreti, toplumsal adalet, erdem ve bireysel sorumluluk üzerine yoğunlaşır. Bu tematik yapı, alegorik anlatımlar ve fabl diliyle beslenerek, okuyucuda hem duygusal hem de düşünsel bir karşılık bulur. (Ghaznavi, 2009, s. 35–37). Dolayısıyla Pervin, edebiyatın yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, aynı zamanda toplumsal bilinci ve ahlaki farkındalığı güçlendiren bir araç olduğu görüşünü benimser. Yıldırım, onun kadın kimliğinin şiirlerdeki tematik rezonansını vurgular. Kadınların eğitim hakkı, toplumsal katılımları ve bireysel değerleri, Pervin'in eserlerinde sembolik imgelerle ele alınır; bu sayede şiir sadece bireysel duyguların yansıması değil, toplumsal dönüşümün sembolik bir öznesi hâline gelir. (Yıldırım, 2019, s. 25).

Son olarak, Pervin'in hem geleneksel formlara (gazel, kaside, mesnevi) bağlı kalıp hem de içerik düzeyinde modern duyarlılıkları etkin biçimde işlemesi, onu İran şiirinde kültürel bir köprüye dönüştürür. Bu yönüyle şair, modernleşmenin getirdiği yeni sorumluluklara edebî bir zemin sunarken, kadın yazarlığın görünürlüğünü de kurumsallaştırmayı amaçlayan bir duruş sergiler. (Yıldırım, 2019, s. 28–30).

Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın Şiir Dünyası

Yirminci yüzyıl İran şiiri içerisinde, iki dilde eser vermesiyle dikkat çeken güçlü bir figür olarak değerlendirilen şairin, özellikle Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı şiirlerde halk kültürüne dayalı güçlü bir tematik yapı kurduğu görülmektedir. Bu şiirlerde kullanılan atasözleri, deyimler, dini ve mitolojik göndermeler, yalnızca birer süsleme unsuru değil, aynı zamanda kültürel değerlerin bilinçli bir şekilde yapılandırıldığı göstergeler olarak öne çıkar. Şairin dili; ses, ritim ve anlam açısından halk söyleyişlerinden beslenen, geleneksel sözlü kültürü şiirsel düzleme taşıyan bir yapı sergiler. (Özkan, 2006, s. 144).

Özellikle "Heydar Babaya Selam" adlı eser, bu kültürel yapının en belirgin örneklerinden biri olarak kabul edilir. Bireysel duygular ile toplumsal belleğin iç içe geçtiği bir metin olarak değerlendirilir. Eserdeki söyleyiş biçimi, hem halk şiirine özgü ritmik yapı hem de sade anlatımıyla dikkat çeker. Bu şiir, yalnızca otobiyografik bir anlatı değil aynı zamanda yerel halk kimliğinin estetik bir yansımasıdır. (Karabacak, 2018, s. 213).

Şairin poetikasında dikkat çeken bir diğer özellik, bireysel duyarlılık ile toplumsal bilinç arasında kurulan güçlü bağıdır. Şiirlerde yer alan kültürel kodlar, yalnızca arka plan değil, şiirin anlam dünyasını şekillendiren temel öğelerden biri olarak yer bulur. Bu durum, poetikanın bireysel-estetik ifade düzeyinin ötesine geçerek, aynı zamanda kültürel inşa süreci yürüttüğünü göstermektedir. (Türk, t.y., s. 3–4).

Geleneksel nazım biçimlerini sürdüren şairin, aynı zamanda halk diliyle çağdaş temaları harmanladığı görülür. Tabiat, çocukluk anıları, aşk ve millî kimlik gibi temalar, söz konusu şiirlerde çok katmanlı bir dil aracılığıyla sunulur, böylece klasik form ile modern tema arasında işlevsel bir köprü kurulur. (Yıldırım, 2019, s. 47–50).

Bu bağlamda şiiri, yalnızca bireysel bir sanat pratiği değil aynı zamanda kültürel belleğin şiirsel bir temsili olarak değerlendirilir.

Her iki şair de klasik İran şiirinin biçimsel mirasını gazel, mesnevi, kaside gibi köklü nazım biçimlerini yalnızca biçimsel bir gelenek unsuru olarak korumakla kalmaz, aynı zamanda bu formları dönemin toplumsal, kültürel ve bireysel meselelerini ifade eden dinamik birer araç olarak kullanır. Onların şiir anlayışında bu biçimler, geçmişin edebî estetiğini temsil eden donmuş kalıplar değil anlam dünyası sürekli yenilenen ve çağın ruhuna uyum sağlayabilen esnek bir zemin olarak karşımıza çıkar.

Pervin, bu formlar aracılığıyla adalet, eşitlik, eğitim, ahlak gibi evrensel ve toplumsal açıdan kritik temaları işlerken; Şehriyar, aynı geleneksel yapıları millî kimlik, kültürel miras, doğa sevgisi ve bireysel duygular gibi çok yönlü temaları aktararak işler. Böylece her iki şair de biçim ile içerik arasındaki uyumu yeniden tanımlamış, klasik formları çağdaş meselelerle harmanlayarak hem geleneğin estetik değerlerini muhafaza edip hem de modern okuyucunun ilgisini çekebilecek yeni anlam katmanları yaratır.

Bu yönleriyle Pervin ve Şehriyar, klasik biçimleri yalnızca bir nostalji unsuru olarak değil, toplumsal bilinç oluşturma, bireysel duyguları dile getirme ve kültürel kimliği pekiştirmek için kullanırlar. Dolayısıyla, her iki şairin şiir dünyasında gelenek ile modernite arasındaki ilişki,

durağan bir miras aktarımından ziyade karşılıklı etkileşim ve yeniden üretim süreci olarak değerlendirilmelidir.

Pervin İ'tisâmî'nin şiirlerinde, klasik İran şiirinin formları içinde toplumsal ve evrensel temaları nasıl işlediğini gösteren güçlü örnekler bulunur:

"Varlığın sermayesi bilgi, altın ve mal hazinesi değil, / Ruh bu yoldan zengin olmalı!" (Dîvân-i Pervîn-i İtisâmî, "Dîbaçe-yi Meliküşşuarâ Bahâr", s. 42)

Pervin, bu dizelerde, bilginin ve ruhsal zenginliğin maddi varlıklardan daha üstün olduğu fikrini vurgulayarak ahlak ve eğitim temalarını geleneksel bir dil ve söylemle sunar. 'Sermaye' ve 'zenginlik' gibi kavramlar üzerinden evrensel değer yargısı ortaya konulur.

"Bir gün bir geçitte iki kan damlası arasında, / Neler geçtiğini duydunuz mu tartışma anında?"
"Gülerek cevap verdi: 'Seninle benim aramızda çok fark var: / Sen bir hükümdarın elinden damladın, ben bir işçinin. / Birleşmek, bir olmak için benim gibisiyle. / Daha uygun bir yetimin gözyaşı ya da bir çiftçinin kanı.'"

Bu şiiri, iki kan damlası metaforu üzerinden sosyal adalet, eşitlik ve sınıf farklarını derinlemesine işler. Hükümdar kanı ile işçi kanı arasındaki fark, toplumsal eşitsizliklere dikkat çekerek modern bir eleştiriyi geleneksel tartışma formu içinde sunar.

"Bir hükümdar geçti bir gün bir yerden, / Sevgi seli yükseldi her bacadan, her mahalleden; / O arada bir yetim çocuk şöyle sordu: / 'Hükümdarın başındaki şu parıldayan şey de ne?!' / ... / 'Bu, benim gözyaşı ve sizin yüreğinizin kanı' dedi. / ... / Dikkat et yetimlerin gözyaşlarına! / O taçtaki mücevherin ışıltı kaynağını anla!" (Dîvân-i Pervîn-i İtisâmî, "Eşk-i Yetîm: Yetimin Gözyaşı", s. 65)

"Yetimin gözyaşına bak, mücevherin parıltısının nereden geldiğini anlarsın"

(Amin & Ostadi, 2018, s. 98)

Encyclopaedia Iranica'da yer alan bu alıntı, klasik formun modern toplumsal mesajla bulunduğu güçlü bir dizidir: Bu dizeler, klasik nazım diliyle toplumsal adaletsizliği vurgulayan didaktik bir imgedir. Bu dize, mesnevi formunda bir didaktik tema (adalet, toplumsal vicdan) içerir ve Pervin'in "monâzara" tarzını geleneksel form ve modern içeriği harmanlayarak nasıl kullandığını açıkça gösterir.

Şehriyar, İran şiir geleneğinin zengin mirasını ustaca kullanan bir şairdir. Özellikle gazel ve koşma gibi klasik formları, hem Farsça hem de Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı şiirlerinde benimser. Onun şiir anlayışında bu formlar, yalnızca biçimsel birer kalıntı olmaktan öte, modern dönemde ortaya çıkan milli kimlik, kültürel miras, doğa sevgisi ve bireysel duygular gibi çağdaş temaları ifade eden dinamik araçlar haline gelir. Şehriyar, klasik biçimleri çağdaş meselelerle yorumlar, geleneğin estetik değerlerini muhafaza eder ve modern okuyucunun ilgisini çekebilecek yeni anlamlar oluşturur.

Aşağıdaki örnekler, Şehriyar'ın geleneksel formları modern temalarla nasıl bütünleştirdiğini göstermektedir:

"Heydərbaba, qeyrət qanın qaynarkən" (Şəhriyar, 1993, s. 27) ve "Haydar Baba senin üzün ağ olsun / Dört bir yanın bulağ olsun bağ olsun / Bizden sonra senün başun sağ olsun" (Heydar Babaya Selam, 1347:29)

Söz konusu dize Şehriyar'ın başyapıtlarından "Heyder Babaya Selam" şiirinden alınmıştır. Bu şiir, geleneksel Türk halk şiiri nazım biçimlerinden olan koşma veya destan formunda yazılmıştır. Ancak içeriği, şairin çocukluk anıları, köy hayatına duyduğu özlem, doğa sevgisi (Heyder Baba dağı) ve aynı zamanda Azerbaycan Türk kimliği, ana dil sevgisi gibi modern temaları barındırır. Burada geleneksel form, bir bölgenin kültürel mirasını ve bireyin kimlik arayışını ifade etmek için kullanılır.

"Türkün dili tək sevgili-istəkli dil olmaz / Özgə dilə qatsan bu əsil dil əsil olmaz. / Öz şa'rini Fars'a, Ərəb'e qatmasa şa'ir, / Şa'ri oxuyanlar, eşidənlər kəsil olmaz." (Şəhriyar, 1993, s. 94)

Bu dizeler, yine geleneksel şiir formları içinde anadilin (Türkçenin) yüceliğini ve saflığını vurgular. Şehriyar, dilin ulusal kimlikteki önemini modern bir anlayışla dile getirirken, klasik şiirde kullanılan veznin genel yapısından sapmaz. Dilin başka dillerle karışmasının sakıncalarına dikkat çekerek kültürel kimliğin korunması temasını geleneksel bir nazım içinde işler. Bu, biçimsel geleneğin, modern bir milli bilinç ifadesine nasıl dönüştüğünün güzel bir örneğidir.

"Məni qafqazlı qardaşlar / Həmişə səslədi "Qardaş". / ... / Ayə, tehranlı, insaf et, söyle: / Eşşək sənmişən, ya mən?" (Şəhriyar, 2000, s. 437)

Klasik şiir formları içinde milliyetçilik ve bölgesel kimlik temasının nasıl işlendiği bu örnekte açıkça görülür. Şehriyar, Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı bu şiirde, kendisinin "Qafqazlı qardaşlar" tarafından kabul görmesini ve Farsça konuşulan bölgelerdeki (Tehran) dışlanmışlık duygusunu dile getirir. Bu, geleneksel şiirde nadiren bu kadar açıkça işlenen yerel kimlik çatışması ve aidiyet arayışı gibi modern bir temayı yansıtır.

Şehriyar'ın bu şiirleri, geleneksel formları sadece korumakla kalmayıp, onlara çağının ruhuna uygun yeni temalar yükleyerek hem geleneğe bağlı kalmış hem de modern okuyucunun beklentilerine cevap verir.

Toplumsal Duyarlılık

Pervin ve Şehriyar, halkın yaşadığı sorunlara karşı yalnızca gözlemci bir tutum sergilemekle kalmayıp, bunları eserlerine bilinçli bir biçimde yansıtan, toplumsal gerçekliğe duyarlı bir edebiyat anlayışına sahiptir. Onların şiir dünyasında bireysel duygular ile toplumsal meseleler iç içe geçer; bu da eserlerini hem kişisel bir ifade aracı hem de toplumsal bir bilinç uyandırma vasıtası haline getirir.

Pervin, özellikle toplumsal adalet, eşitlik ve yoksulluk gibi konularda derin bir hassasiyet gösterir. Şiirlerinde sosyal sınıflar arasındaki uçurum, eğitimsizlikten kaynaklanan sorunlar ve ahlaki yozlaşma gibi meseleleri doğrudan dile getirir. Bunu yaparken mesajını, çoğu zaman alegorik anlatımlar, sembolik karakterler ve fabl tarzı diyaloglar aracılığıyla iletir. Anlatımında kullandığı yalın dil, şiirlerinin geniş halk kitleleri tarafından anlaşılmasına imkân verir. Bu onun edebiyat anlayışını yalnızca seçkin bir zümreye değil, toplumun tamamına hitap eden bir çizgiye taşır.

Pervin'in bu tavrı, onu kendi döneminde bir "ahlak şairi" konumuna yerleştirir. Ancak burada ahlak kavramını yalnızca bireysel erdemler düzeyinde değil, aynı zamanda toplumsal düzenin adil işlemesi, herkesin eşit haklara sahip olması ve güçsüzlerin korunması gibi kamusal sorumluluklar bağlamında ele alır. Böylece onun edebiyatı, hem klasik İran şiirinin ahlaki söylem geleneğini devam ettirir hem de modern dönemin sosyal reform çağrılarına edebî bir zemin kazandırır.

Pervin İ'tisami'nin şiirleri, bireysel ve toplumsal adaletin önemine sıkça vurgu yapar. Bu yönüyle, onun eserlerinde toplumdaki güç dengesizliklerine, eşitsizliklere ve ahlaki çöküşlere karşı derin bir duyarlılık görülür. Aşağıdaki örnekler, Pervin'in toplumsal duyarlılığını açıkça ortaya koymaktadır:

Özellikle *Bülbül ve Karınca* mesnevisinde geçen:

"Bülbül etrafa adaletle dinlenirken, karınca hakkını almayı unutmaz"

Dizeleri, toplumun en alt kesimlerinin hak arayışına duyulan saygıyı sembolik olarak dile getirir. Burada karınca, sesini duyuramayan bireyleri, bülbül ise toplumun güç sahibi figürlerini temsil eder. Alegorik anlatım, toplumsal adaletin her canlı için geçerli olması gerektiği fikrine yaslanır. (Özdemir, 2018, s. 156) .

Pervin İ'tisami, şiirlerinde bireyin ve toplumun derinlerine duyduğu derin hassasiyeti yansıtır. Adalet, eşitlik, yoksulluk, eğitim ve ahlaki yozlaşma gibi toplumsal sorunları doğrudan ele alarak, okuyucuyu düşündürmeyi ve farkındalık yaratmayı hedefler. Onun şiirleri, sadece estetik birer metin olmanın ötesinde, toplumsal bilinci şekillendiren birer araç işlevi görür.

"Varlığın sermayesi bilgi, altın ve mal hazinesi değil, / Ruh bu yoldan zengin olmalı! / Çekmez hiçbir zengin; yoksul, derviş gamı, / Kendisi iflas edip yoksul olmadıkça!" (Dîvân-i Pervîn-i İtisâmî, "Dîbaçe-yi Meliküşşuarâ Bahâr", s. 42).

Dizelerinde, maddi zenginliğin yanı sıra manevi zenginliğin ve empati yoksunluğunun eleştirisi vardır. Şair, zenginlerin yoksulların durumunu anlamamasının altını çizerek toplumsal bir soruna işaret eder ve gerçek değer maddi varlıkta değil, ruhsal gelişimde olduğunu vurgular. Bu, Pervin'in adalet ve toplumsal sorumluluk anlayışının bir göstergesidir.

"Bir gün bir geçitte iki kan damlası arasında, / Neler geçtiğini duydunuz mu tartışma anında? / ... / Gülerek cevap verdi: 'Seninle benim aramızda çok fark var: / Sen bir hükümdarın elinden damladın, ben bir işçinin. / Birleşmek, bir olmak için benim gibisiyle. / Daha uygun bir yetimin gözyaşı ya da bir çiftçinin kanı.'" (Dîvân-i Pervîn-i İtisâmî, "Munazara/Do Katre Hûn", s. 191-192)

Bu şiir, iki kan damlasının diyalogu üzerinden sınıfsal farklılıkları ve sosyal eşitsizliği işler. Hükümdarın ve işçinin kanı arasındaki ayrım, Pervin'in toplumdaki haksızlıklara ve gelir dağılımındaki uçurumlara dikkat çekme çabasını gösterir. Özellikle yetim ve çiftçinin kanına yapılan atıf, şairin ezilen ve mağdur kesimlere yönelik derin duyarlılığını ortaya koyar.

Şehriyar'ın şiirlerinde ise bireysel ve ulusal kimlik meseleleri üzerinden yükselen güçlü bir toplumsal duyarlılık gözlemlenir. Şair, kendi ana dili ve kültürü etrafında şekillenen kimlik

mücadelesini dile getirirken, aynı zamanda toplumsal haksızlıklara, eşitsizliklere ve modernleşmenin getirdiği sorunlara da kayıtsız kalmaz. Onun duyarlılığı, özellikle Azerbaycan Türkçesi ile yazdığı şiirlerinde belirginleşir ve dışlanmışlık hissi, kültürel kimliğin korunması ve halkın yaşadığı zorluklar üzerinden bir vicdan sesi olarak yankılanır.

Aşağıdaki örnekler, Şehriyar'ın toplumsal duyarlılığını açıkça ortaya koymaktadır:

"Məni qafqazlı qardaşlar / Həmişə səslədi "Qardaş". / Min hörmət görmüşəm türkdən, / O olmuş qəlbimə sirdaş. / ... / Fakat Tehrana gəldim, / Gözlerim tökdü yine qan-yaş. / Mənə düşmən kimi baxdın, / Nə yerdə olmuşam düşmən? / Ayə, tehranlı, insaf et, söyle: / Eşşək sənmişən, ya mən?" (Şəhriyar, 2000, s. 437)

Bu şiirde, Şehriyar'ın etnik kimlik ve aidiyet üzerinden yükselen derin toplumsal duyarlılığı belirgindir. Kafkasya Türkleriyle olan "kardeşlik" bağını ve gördüğü saygıyı vurgularken, Tahran'da yaşadığı dışlanma ve hor görülme hissini dile getirir. Bu, Farsça konuşulan ana akım kültür içinde Azerbaycan Türkçesi konuşan bir bireyin yaşadığı kimlik çatışmasını ve uğradığı adaletsizliği gözler önüne serer. "Eşşək sənmişən, ya mən?" sorusu, bu duruma karşı duyduğu isyanı ve toplumsal haksızlığa karşı bir duruş sergilediğini gösterir.

"Divar ucaldı, gün bizə düşmədi / Zindan qaraldı, göz gözü seşmədi / Gündüz gözü mənim lampam geşmədi / Sel de basdı evmiz dolub göl oldu / Çox yazığın evi çönüb çöl oldu." (Şəhriyar, 1993, s. 27)

Bu dizeler, özellikle yoksulluk, adaletsizlik ve halkın çektiği sıkıntılara karşı duyulan derin bir empatiyi yansıtır. "Divar ucaldı, gün bizə düşmədi" ifadesi, toplumsal bariyerlerin yükselişini ve yoksulların haklarının gasp edilmesini ima eder. "Zindan qaraldı", "sel bastı" gibi ifadeler, halkın yaşadığı zorlukları ve mağduriyetleri betimler. Şair, bu imgelerle toplumsal acıları ve halkın yaşadığı çaresizliği dile getirerek duyarlılığını ortaya koyar.

"Köhnələrin sür-sümüyü dartulub / Qurtulanın çul-çuxası yırtulub / Mol'İbrahim lap eriyib, qurtulub / Şeyhülislam səhman qalıp qıbraqdır / Novruz Eli qaçaq keçib, qoçaqdır" (Şəhriyar, 1993, s. 496)

Örnekte yer alan dizeler; değişimi, yıkımı ve adaletsizlikleri gözlemleyen bir duyarlılığı yansıtır. Eski düzenin çöküşü, yoksulların durumunun kötüleşmesi gibi temalar işlenir. Şeyhülislam gibi dini otoritelerin "qıbraq" (sağlam) kalması ile halkın içinde bulunduğu çaresizlik arasındaki tezat, toplumsal düzendeki çarpıklıklara yönelik eleştirel bir bakış açısı sunar.

Her iki şair de farklı bakış açılarıyla benzer bir toplumsal sorumluluk üstlenmiştir: Pervin eleştirerek bilinç uyandırır, Şehriyar ise idealize ederek kültürel değerleri korur. Toplumsal temaların yanı sıra, bireysel duygular da her iki şairin şiirlerinde güçlü ve belirgin bir şekilde yer bulur. Pervin ve Şehriyar, eserlerinde yalnızca toplumun genel sorunlarını yansıtan birer gözlemci değil, aynı zamanda kendi iç dünyalarını, kişisel deneyimlerini ve bireysel hassasiyetlerini dile getiren birer özne konumundadır. Bu yönleriyle, onların şiirleri salt bir toplumsal eleştiri ya da kültürel miras aktarımı olmanın ötesine geçerek, bireyin içsel yolculuğuna, ruhsal dalgalanmalarına ve duygusal kırılma noktalarına da kapı aralar.

Pervin, bireysel duyguları işlerken çoğu zaman bunları ahlaki ya da felsefi bir sorgulamanın parçası haline getirir. Aşk, özlem, yalnızlık ve hayal kırıklığı gibi evrensel insani duygular, onun kaleminde didaktik bir çerçeveye yerleşerek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlam kazanır. Bu yaklaşım, okuyucunun sadece şairin iç dünyasına değil, aynı zamanda o duyguların toplumsal karşılıklarına da odaklanmasını sağlar.

Şehriyar ise bireysel duyguların işlenişinde daha lirik ve betimleyici bir tavır sergiler. Onun aşk, ayrılık, hasret ya da geçmişe özlem temaları, doğa tasvirleri ve kültürel imgelerle zenginleşir. Bireysel hissiyatı aktarırken kullandığı canlı metaforlar, bu duyguların hem bireysel hem kolektif düzeyde paylaşılabilesine olanak tanır. Bu sayede, onun lirik dizeleri, bireysel deneyimlerin ötesine geçerek, ortak bir duygusal hafızanın parçası haline gelir.

Dolayısıyla, Pervin ve Şehriyar'ın şiirlerinde bireysel duygular, yalnızca şairin kişisel dünyasını yansıtan unsurlar olarak değil, aynı zamanda okuyucu ile empati köprüsü kuran ve toplumsal bağlamla bütünleşen dinamik bir bileşen olarak önem taşır. Aşağıdaki örnekler, Pervin'in bireysel duygulara ve içsel benliğe verdiği değeri açıkça göstermektedir:

"Ey gül, gül bahçesinden sen ne gördün? / Dikenin sitemi ve kötülüğünden başka ne gördün? / Ey gönül aydınlatan yakut, şu olanca alımlılığınla, / Pazarda sıradan bir müşteriden başka ne gördün? / Çimenliğe gittin, ancak payına kafes düştü! / Kafesten başka ey esir kuş ne gördün?" (Dîvân-i Pervîn-i İtisâmî, s. 380).

Dizesinde, bireyin hayattan beklentileri ve karşılaştığı hayal kırıklıkları işlenir. Gülün ve yakutun yaşadığı deneyimler üzerinden, dış dünyanın aldaticılığına ve acımasızlığına dikkat çekilir. Esir kuş imgesi ise bireyin içsel sıkışmışlığını ve özgürlük arayışını sembolize eder. Bu şiir, bireyin duygusal tepkilerini ve yaşamın getirdiği hayal kırıklıkları karşısındaki ruh halini yansıtır.

"Diriysen ve ölmemişsen canın işini seç sen; / Canın aç ise ne yararı var tenini beslemenin! / İnsansın sen ve insanlık devleti bir erdem; / Yemek ve içmek değil senin tek görevin!" (Dîvân-i Pervîn-i İtisâmî, "Hüner ve Bilgi Kimyadır", s. 68-69).

Bireyin sadece fiziksel varlığından ibaret olmadığını, asıl olanın ruhun ve aklın beslenmesi olduğunu vurgulayan bu dizeler güzel bir örnek oluşturmaktadır. İnsanı diğer canlılardan ayıran erdem, bilgi ve sanat olduğunu belirterek, bireyin içsel tekamülüne odaklanması gerektiğini öğütler. Bu, bireyin kendine yönelik sorumluluğunu ve duygusal-entelektüel gelişiminin gerekliliğini ortaya koyar.

Şehriyar'ın şiirlerinde bireyin iç dünyası, duygusal deneyimleri ve kişisel hisleri merkezi bir yer tutar. Şair, insanın yaşadığı sevinçleri, kederleri, özlemleri ve aşk acılarını samimi bir dille ifade eder. Bu duygular, sadece kişisel olmanın ötesinde, okuyucunun kendi deneyimleriyle bağ kurmasını sağlayarak evrensel bir yankı uyandırır. Şehriyar, bireysel duyguları bir dışavurum aracı olarak kullanır ve bu yolla okuyucuya içsel bir yolculuk sunar.

Aşağıdaki örnekler, Şehriyar'ın bireysel duygulara ve içsel benliğe verdiği değeri açıkça göstermektedir:

"Şairimde, kədərimdə, xəyalimdədir anam, / Şairliyim də mənə ondan miras qalıb bil. / Oxuduğu o gözəl, həzin, doğma nəğmələr, / Ürək oxşayan nağıllar, ürək açan kəlmələr / Bələktə

olan zaman işlemiş ruxuma mənim. / Laylalarla köklənib duyğularım, bədənım..." (Şəhriyar, 2000, s. 384)

Bu dizelerde şairin annesine duyduğu derin özlem ve çocukluk anılarına bağlılık temaları ön plandadır. Annesinin şiirlerine ve şair kimliğine olan etkisi, bireysel bir duygu olarak miras bırakılan bir yetenekle birleştirilir. Laylaların ruhuna işlemesi, şairin duygusal oluşumunda geçmişin ve aile bağlarının ne kadar merkezi olduğunu gösterir. Bu, bireysel bir özlemin, kimliğin ve sanatın oluşumundaki önemini vurgular.

"Bir uçaydım bu çırpınan yelinen / Bağlaşıydım dağdan aşan selinen / Ağlaşıydım uzağ düşen elinen / Bir göreydim ayrılığı kim saldı? / Ölkemizde kim gırıldı kim galdı?" (Heydar Babaya Selam, 1347:51)

Örnek dizede, şairin memleketine ve sevdiklerine duyduğu şiddetli özlemi ve ayrılık acısını dile getirir. "Çırpınan yel", "dağdan aşan sel" gibi doğal unsurlarla bireysel duygular arasında bir bağ kurulur. "Ağlaşıydım uzağ düşen elinen" ifadesi, şairin yalnızlığını ve sevdiklerinden uzak kalmaktan duyduğu derin üzüntüyü gösterir. Bu, bireyin içsel dünyasındaki hüznü ve aidiyet arayışını yansıtır.

"Ulduz sayarak gözlemişem her gece yârı / Geç gelmededir yar, gece olmuş yarı" (Şəhriyar, 1363:190)

"Eşgi var idi Şəhriyarın güllü, çiçekli / Efsus ki gaza vurdu, hezan oldu baharı" (Şəhriyar, 1363:191)

Bu iki beyit, aşk, özlem ve hayal kırıklığı gibi duyguları işler. İlk beyitte, sevgilisini bekleyen bir âşığın umudu ve zamanın geçişiyle artan özlemi dile getirir. İkinci beyitte ise, yaşanan aşkın "gaza vurması" ve "baharın hazan olması" metaforlarıyla aşkın bitişi, yaşanan hayal kırıklığı ve hüznün vurgulanır. Bu dizeler, bireysel duygusal deneyimlerin derinliğini ve karmaşıklığını yansıtır.

Bilgi ve Ahlakın Üstünlüğü Temasında Yoğunlaşma

"Varlığın sermayesi bilgi, altın ve mal hazinesi değil, / Ruh bu yoldan zengin olmalı! / Çekmez hiçbir zengin; yoksul, derviş gamı, / Kendisi iflas edip yoksul olmadıkça!" (Dîvân-i Pervîn-i İtisâmî, "Dîbaçe-yi Meliküşşuarâ Bahâr", s. 42)

Bu şiirler, maddi zenginliğe karşı bilginin, erdemin, ahlakın ve ruhsal gelişimin üstünlüğünü vurgular. Pervin, insanı sadece bedensel ihtiyaçlardan ibaret görmez, aksine gerçek değer in içsel birikimde ve ahlaki duruşta olduğunu savunur. Bilgisizlik, bencillik gibi kötü özelliklerin zararlarına dikkat çekerek, okuyucuyu sürekli olarak manevi ve entelektüel yönden beslenmeye teşvik eder. Bu temalar, onun birçok şiirinde merkezi bir yer tutar ve ahlaki eğitim misyonunun bir parçasıdır.

Şehriyar'ın şiir dünyası ise bazı ana temaların derinlemesine ve tekrarlı işlenişiy le belirginleşir. Bu temalar, şairin hem kendi kimliğiyle ilgili içsel çatışmalarını hem de içinde yaşadığı toplumun ve kültürün önemli meselelerini yansıtır. Ana dil sevgisi, milli kimlik, vatan özlemi, doğa ve geçmişe duyulan bağlılık, onun şiirlerinde farklı imgeler ve anlatım biçimleriyle

sürekli olarak yeniden yorumlanır. Bu tematik süreklilik, Şehriyar'ın edebi kimliğinin temel taşlarından biridir.

Ana Dil Sevgisi ve Milli Kimlik Temasında Yoğunlaşma

"Türkün dili tək sevgili-istəkli dil olmaz / Özgə dilə qatsan bu əsil dil əsil olmaz. / Öz şa'rini Fars'a, Ərəb'e qatmasa şa'ir, / Şa'ri oxuyanlar, eşidənlər kəsil olmaz. / Fars şa'iri çox sözləri bizlərdən aparmış, / Sabir kimi bir süfrəli şa'ir paxıl olmaz. / Türkün məsəli, folkloru dünyada təkdir, / Xan yorganı, kənd içrə məsəldir, mitil olmaz." (Şəhriyar, 1993, s. 94)

"El məni atsa da öz gülşənimin bülbülüyləm mən, / Elimin Farsıca da dərdini söylər diliyləm mən." (Şəhriyar, 1993, s. 58)

Örnek olarak eklenen bu şiirler, Şehriyar'ın ana diline -Azerbaycan Türkçesi- olan derin sevgisini ve bununla bağlantılı milli kimlik temasını nasıl yoğun bir şekilde işlediğini gösterir. Şair, Türkçe'nin güzelliğini, zenginliğini ve kültürel değerini farklı benzetmelerle -bülbul, hurma, helva- yüceltir. Dilin saflığının korunması gerektiği vurgusu ve Farsça'dan etkilenme kaygısı, onun kimlik mücadelesinin bir parçasıdır. Bu tematik yoğunlaşma, Şehriyar'ın edebi kimliğinin ve toplumsal duruşunun en belirgin özelliğidir.

"Divar ucaldı, gün bizə düşmədi / Zindan qaraldı, göz gözü seşmədi / Gündüz gözü mənim lampam geşmədi / Sel de basdı evmiz dolub göl oldu / Çox yazığın evi çönüb çöl oldu." (Şəhriyar, 1993, s. 27)

"Sarı sünbüllərə zülüf içrə oraklar tarak oldu / Qurd acaldıqda qocaldı... / Savalan tək havalandım / Selə qarşı qavalandım..." (Şəhriyar, 1993, s. 21)

"Haydar Baba senin üzün ağ olsun / Dört bir yanın bulağ olsun bağ olsun / Bizden sonra senün başun sağ olsun" (Heydar Babaya Selam, 1347:29)

Yer verdiğimiz şiirler, Şehriyar'ın doğduğu topraklara (Heyder Baba, Savalan) ve geçmişteki yaşamına duyduğu derin özlem ve nostalji temasını farklı yönleriyle ele alır. Köy hayatının zorlukları, doğal afetler (sel), ve zamanın getirdiği değişimler (köhnelerin durumu) üzerinden memleketine olan sevgisini ve bağlılığını ifade eder. Bu, şairin kişisel tarihinin ve ait olduğu coğrafyanın onun şiirinde ne kadar merkezi bir yer tuttuğunu gösterir.

Bu örnekler, Şehriyar'ın şiirlerinde belirli temalar üzerine nasıl derinlemesine yoğunlaştığını ve bu temaları farklı şiirlerinde işleyerek bir bütünlük oluşturduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Dil ve Üslup

Pervin İ'tisami'nin şiirlerindeki dil ve üslup, onun edebi kişiliğinin ve şiir anlayışının önemli bir göstergesidir. Şair, bir yandan klasik Fars şiirinin zengin söz varlığını ve nazım biçimlerini ustalıkla kullanırken, diğer yandan sade, anlaşılır ve doğrudan bir anlatımı benimser. Bu sayede, karmaşık felsefi ve toplumsal temaları bile geniş kitlelere ulaştırabilir. Pervin'in üslubu; didaktik, sorgulayıcı ve yer yer metaforik olmakla birlikte, her zaman okuyucunun zihninde net imgeler bırakmayı hedefler.

Lirik ve Duygusal Anlatım

"Ulduz sayarak gözlemişəm her gece yârı / Geç gelmededir yar, gece olmuş yarı" (Şehriyar, 1363:190)

"Eşgi var idi Şehriyarın güllü, çiçekli / Efsus ki gaza vurdu, hezan oldu baharı" (Şehriyar, 1363:191)

Bu beyitlerde lirik ve duygusal bir üslup hakimdir. Şair, aşkın özlemini ve acısını, yıldızları sayarak bekleyen bir âşığın çaresizliğini ve aşk baharının hazana dönüşmesinin hüznünü sade ama etkileyici bir dille anlatır. Bu tür ifadeler, Şehriyar'ın bireysel duyguları şiirine nasıl içtenlikle yansıttığını gösterir.

Bu örnekler, Şehriyar'ın şiirlerindeki dil ve üslubun çeşitliliğini ve derinliğini gözler önüne sermektedir.

Toplumsal Konum ve Kimlik

Pervin, dönemin ataerkil edebiyat ortamında yer edinmiş ve kalıcı bir iz bırakmış nadir kadın şairlerden biridir. İran'ın 20. yüzyıl başlarındaki edebî ve toplumsal atmosferi, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün sınırlı olduğu, edebiyat sahnesinde ise erkek şairlerin baskın olduğu bir yapıya sahipti. Böyle bir ortamda Pervin'in varlık göstermesi, yalnızca edebî yetkinliğinin değil, aynı zamanda entelektüel cesaretinin de bir göstergesidir.

Pervin İ'tisami'nin şiirleri, şairin kendi toplumsal konumunu ve İran toplumundaki bireyin kimlik arayışını derinlemesine yansıtır. Döneminin sosyal ve kültürel dinamiklerini, kadın kimliğini, aydın sorumluluğunu ve bireyin geleneksel yapılar içindeki yerini sorgulayan Pervin, bu temaları kendine özgü bir duyarlılıkla işler. Şiirleri, sadece bireysel bir ifade olmanın ötesinde, toplumsal bir vicdanın sesi ve kimlik inşasının bir aracı olarak karşımıza çıkar.

Aşağıdaki örnekler, Pervin'in şiirlerindeki toplumsal konum ve kimlik temasını açıkça göstermektedir:

Kadın Kimliği ve Toplumsal Rollerin Sorgulanması

"Ey gül, gül bahçesinden sen ne gördün? / Dikenin sitemi ve kötülüğünden başka ne gördün? / ... / Çimenliğe gittin, ancak payına kafes düştü! / Kafesten başka ey esir kuş ne gördün?" (Dîvân-i Pervîn-i İtisâmî, s. 380)

Bu şiirde, "gül" ve "esir kuş" imgeleri, toplumsal baskılar altında kısıtlanan ve hayal kırıklığına uğrayan bir bireyi temsil eder. Pervin, doğrudan "kadın" kelimesini kullanmasa da, dönemindeki kadınların toplumsal hayatta karşılaştıkları engelleri, özgürlük arayışlarını ve bastırılmışlık duygusunu bu metaforlarla güçlü bir şekilde ifade eder. Bu, şairin toplumsal konumu ve özellikle kadın kimliği üzerine dolaylı bir yorumudur.

Etnik Kimlik ve Aidiyet Duygusu

"Məni qafqazlı qardaşlar / Həmişə səslədi "Qardaş". / Min hörmət görmüşəm türkdən, / O olmuş qəlbimə sirdaş. / ... / Fakat Tehrana gəldim, / Gözlerim tökdü yine qan-yaş. / Mənə düşmən kimi baxdın, / Nə yerdə olmuşam düşmən? / Ayə, tehranlı, insaf et, söyle: / Eşşək sənmişən, ya mən?" (Şehriyar, 2000, s. 437)

Bu şiir, Şehriyar'ın Azerbaycan Türkü kimliğine olan derin bağlılığını ve bu kimlik üzerinden yaşadığı toplumsal konumu gözler önüne serer. Kafkasya Türkleriyle kurduğu "kardeşlik" bağı, kendi kökenlerine duyduğu aidiyeti pekiştirirken, Fars kültürünün yoğun olduğu Tahran'da yaşadığı dışlanma ve yanlış anlaşılma hissi, azınlık bir kimliğe sahip olmanın zorluklarını yansıtır. Şairin bu duruma isyan etmesi, kimlik mücadelesinin ve toplumsal adalet arayışının bir ifadesidir.

Halkının Sesi Olma ve Sanatçı Kimliği

"El mənı atsa da öz gülşənimin bülbüliyəm mən, / Elimin Farsıca da dərdini söylər diliyəm mən." (Şehriyar, 1993, s. 58)

Bu beyit, Şehriyar'ın halkının şairi ve toplumsal vicdanın temsilcisi olma kimliğini net bir şekilde ifade eder. Halk tarafından dışlansa bile, kendi "gülşeninin bülbülü" (yani halkının sesi) olmaktan vazgeçmediğini dile getirir. Farsça yazsa bile ana dilinin ve halkının dertlerini dile getirme sorumluluğunu taşıdığını vurgulaması, onun sanatını bireysel bir eylemden çıkarıp toplumsal bir misyon haline getirdiğini gösterir.

Kültürel Mirasın Koruyucusu Kimliği:

"Türkün dili tək sevgili-istəkli dil olmaz / Özgə dilə qatsan bu əsil dil əsil olmaz. / ... / Türkün məsəli, folkloru dünyada təkdir, / Xan yorganı, kənd içrə məsəldir, mitil olmaz." (Şehriyar, 1993, s. 94)

"Ata-baba şəhidi Türkdür vəli, / Türkini yazmaqda yox çəndən əli, / Elinin eybini örter öz eli. / Türklər hamı bir gülşənin gülüdür / Şirindən də şirin Türkün dilidir..." (Şehriyar, 1993, s. 496)

Bu şiirler, Şehriyar'ın Türk dilinin ve kültürünün değerini koruma misyonunu üstlenen bir kimlik sergilediğini gösterir. Ana dilinin üstünlüğünü ve saflığını vurgulayarak, kültürel kimliğin en önemli unsurlarından biri olan dile sahip çıkma bilincini yansıtır. Folklor ve atalar mirasına yapılan atıflar, şairin kendini kültürel bir koruyucu olarak konumlandığını ve bu kimliği şiirleri aracılığıyla pekiştirdiğini ortaya koyar.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Pervin İ'tisami ve Muhammed Hüseyin Şehriyar, 20. yüzyıl İran edebiyatının hem geleneksel hem de modern unsurlarını bir arada barındıran, ancak tematik ve üslupsal yönelimleri bakımından birbirinden ayrışan iki güçlü şairidir. Her iki isim de eserlerinde, klasik İran şiirinin köklü biçimlerini — gazel, kaside, mesnevi — ustalıkla kullanmış; bu biçimlerin estetik değerlerini korurken, içerik düzeyinde çağdaş temalara yönelmişlerdir. Bu bağlamda, her iki şairin de şiir dünyasında gelenek ve modernite arasında güçlü bir bağ kurduğu, biçim ve içeriği yeniden tanımlayarak dönemin edebî atmosferinde yenilikçi bir çizgi yakaladıkları görülmektedir.

Pervin'in poetikasında, ahlaki öğreti ve eğitsel mesajlar belirleyici bir yere sahiptir. O, şiirlerinde toplumsal adalet, eşitlik, yoksulluk, kadınların eğitimi ve bireysel erdem gibi konuları ön plana çıkarır. Alegorik anlatımlar, sembolik karakterler ve fabl tarzı diyaloglar aracılığıyla okurda ahlaki bilinç uyandırmayı amaçlar. Pervin'in dili açık ve doğrudandır; bu

özellik, onun şiirlerini geniş halk kitlelerinin anlayabileceği, ulaşılabilir bir noktaya taşır. Böylece o, edebiyatı yalnızca estetik bir uğraş değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün bir aracı olarak görür.

Şehriyar'ın poetikasında ise millî kimlik, doğa ve çocukluk anıları tematik yoğunluğun merkezinde yer alır. İki dilde, Farsça ve Azerbaycan Türkçesi eser vermesi, onu yalnızca edebiyat dünyasında değil, kültürel bellek açısından da önemli bir köprü konumuna yerleştirir. Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı Heydar Babaya Selam, halk kültürünü, doğa sevgisini ve çocukluk özlemini yansıtan hem yerel hem evrensel düzeyde güçlü bir etki yaratan bir başyapıttır. Farsça eserlerinde ise klasik üslubu lirik duygularla, yoğun imgelerle ve halk söyleyişleri ile birleştirir.

Yapılan karşılaştırmalı çözümleme, her iki şairin de bireysel duyarlılık ile toplumsal bilinç arasında güçlü bir bağ kurduğunu ortaya koymuştur. Ancak Pervin, tematik olarak ahlaki öğreti ve sosyal eleştiri yönünde yoğunlaşırken; Şehriyar, bireysel lirizm ile millî ve kültürel değerlerin yüceltilmesine ağırlık vermiştir. Dil ve üslup açısından da belirgin farklılıklar görülmektedir: Pervin'in dili yalın ve öğretici; Şehriyar'ın dili ise imgeler, benzetmeler ve halk deyimleriyle yoğunlaştırılmıştır.

Sonuç olarak, Pervin İtisami ve Muhammed Hüseyin Şehriyar, 20. yüzyıl İran şiirinde iki farklı damarı temsil eder. Pervin, toplumsal sorunlara ahlaki bir perspektiften yaklaşan ve şiiri bilinçlenme aracı olarak kullanan bir şair olarak öne çıkarken; Şehriyar, bireysel ve kolektif hafızayı estetik bir zeminde buluşturan, millî kimlik bilincini canlı tutan bir sanatçı olarak edebiyat tarihinde yerini almıştır. Her iki şair de klasik ve modern unsurları harmanlayan poetikalarıyla, İran şiirinin sürekliliğini ve çeşitliliğini güçlendirmiş; edebiyatın hem bireysel hem toplumsal düzeyde dönüştürücü gücünü görünür kılmıştır.

KAYNAKÇA

Âbedi, K., (2015, September 2). *Shahryar, Mohammad Hosayn*, In *Encyclopaedia Iranica*, Erişim: <https://www.iranicaonline.org/articles/shahryar-mohammad> (Erişim tarihi: 20.07.2025)

Azizpour, R., & Azeroğlu, N. (2021). Tə'birāt-e rûzmarrah dar ash'ār-e fārsī va turki-ye Shahriyar va khalāqīyyat-e adabī-ye Manẓūme-ye Heydar Babaya Salam, e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi, <https://doi.org/10.26791/sarkiat.803626> (Erişim tarihi: 12.07.2025)

Emadi, N., Norouzi, M. H., & Mahmoodi-Bakhtiari, B, *Assessing the translation of Parvin Etesami's selected poems using Vinay and Darbelnet's model*. LAP LAMBERT Academic Publishing, 2020.

Fomeshi, B. M. (2024). Epilogue: Parvin Etesami in the literary and religious context of twentieth-century Iran. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1080/13530194.2024.2309045> (Erişim tarihi: 20.07.2025)

Gahramanlı, N, Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın Haydar Baba'ya Selam Manzumesinde Yurt ve Tabiat Sevgisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(15), 149-169, 2018.

Izadyar, M., & Mohamadi, N. (2015). The aesthetics of popular fiction in Iran. *International Journal of Language and Literature*, 6(23), 145–162.

Karabacak, E, Şehriyar'ın Heydar Baba'ya Selam Şiiri Üzerine Bir Üslup Denemesi. *Doğu Esintileri*(8), 210-219, 2018.

Moghadam, M. H. (2023). The image processing of Heydar Babaya Salam's poem by Shahriar from an artistic perspective. *Journal of Orientalistic and Artistic Studies*, [10.22077/islah.2023.6581.1306](https://doi.org/10.22077/islah.2023.6581.1306) (Erişim tarihi: 05.07.2025)

Mozahab, M. A., Shahiditabar, M., Monfared, A., & Mirzapour, F. (2016). A content-based analysis of Shahriar's Azerbaijani Turkish poem "Getmə Tərsa Balası (A Christian Child)" in terms of religious images and interpretations. *IJALEL Journal*, <https://doi.org/10.7575/aiac.ijalel.v.5n.2p.159> (Erişim tarihi: 05.07.2025)

Özkan, İ., (2006). Şehriyar'ın Şiirlerindeki Kültür Değerleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 143-151.

Sarıçiçek, M., (2008). Şehriyar'a Selam: Heydar Baba'ya Selam'ın ontolojik tahlili, *Journal of Turkish Studies*, <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.519> (Erişim tarihi: 10.07.2025)

Şehriyar, M., (1993). *Divani-Türki*. Əlhuda.

Şehriyar, M., (1993). *Yalan dünya*. A. Bağirov (Ed.). Azərbaycan Ensiklopediyası Neşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.

Şehriyar, M., *Seçilmiş əsərləri*. Elm, 2000.

Şehriyar, M. H., *Heydar Babaya Selam*. Tebriz, 1348.

Türk, O., Şehriyar'ın şiirlerinde edebiyata dair tespitler. *International Journal of Languages' Education and Teaching**, 7(1), 340–347. Bilim Eğitim Kültür Akademi Derneği, 2019.

Yıldırım, N. (2019). Pervîn-i İtisamî ve Şiiri. *Doğu Esintileri*(11), 1-60. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14030245> (Erişim tarihi: 13.07.2025)

OSMANLI SON DÖNEMİNDE FEMİNİZME YÖNELİK TEPKİLER: ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr., Ferdi SELİM

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ferdiselim@gmail.com - 0000-0003-2576-4499

GİRİŞ

Filibeli Ahmed Hilmi (1865–1914), yaşadığı çağ düşünüldüğünde modern düşünceyi takip eden, bu yönde bilim ve felsefe çalışmaları yürüten bir düşünürdür. Zamanının diğer dindar aydınları gibi o da devletin ve toplumun dönüşümüne öncülük edecek yeni bir entelektüel zemin yaratma çabalarını desteklemiştir. Ancak Jön Türk hareketiyle yakın ilişkisine rağmen toplumsal yapıya uygun bulmadığı materyalist ve dini bütünüyle dışarda bırakan radikal düşüncelere karşı çıkmıştır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan kadın hakları ve feminist hareketler de dönemin dikkat çekici tartışmalarındandır. Osmanlı İmparatorluğu’nda cinsiyet ilişkileri ve kadın hakları sorunu, Avrupa etkilerinin benimsenmesine ilişkin daha geniş tartışmaların neredeyse ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Avrupa’daki çağdaşlarından farklı olarak, muhafazakâr çevreler bu görüşü bir tepkiyle karşılamışlardır. Özellikle İslami Doğu’ya yakışmayan tehlikeli bir hareket olarak görülmüştür. Ahmed Hilmi ve diğer pek çok muhalif, kadın ve erkeğin her bakımdan eşit görülmesi gerektiği iddiasına karşı çıkmış ve İslami uygulamalara yönelik eleştirileri öfkeyle karşılamışlardır.

Ahmed Hilmi, feminizmin sadece İslam için değil aynı zamanda doğa için de lanetli olduğunu iddia etmek için dönemin Fransız aşırı muhafazakâr düşünürlerinin görüşlerinden yararlanmıştır. Konuyla ilgili öğretici bir şekilde “Feminizm: Din, Akıl ve Bilime Karşı” başlıklı bir dizi makale yayınlamak yoluyla hareketin Osmanlı savunucularının İslam’ı ve Doğu toplumlarının kendine özgü koşullarını yanlış anladıklarını iddia etmiştir. Onları, Osmanlı toplumunun Avrupalılaşmasına yönelik bir adım olarak “kadın ahlakının Batılılaştırılmasını” teşvik etmekle suçlamıştır. Ona göre modern bilimsel düşünce, feminist fikirlerin bilim ve ilerlemeyle çeliştğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamıştır. Ancak Filibeli Ahmed Hilmi, bütünüyle modern Batı karşıtı bir kimse olarak algılanmamalıdır. Güçlü bir sentez, ılımlı bir bilimsel iddia ile Türk-İslam dünyasına ait kadın, aile ve toplum anlayışını sürdürmek istemiştir. Biyolojik farklılık, anatomi, fizyoloji ve duygusal yapı gibi parametreler etrafında cinsiyete dair doğal açıklamalar iddiası Hilmi için görüşünü kanıtlamak yeterlidir. Ayrıca İslamiyet kökenli açıklamaların bunu desteklediğini düşünür. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı Ahmed Hilmi’nin görüşlerini analitik bir bakış açısıyla açıkladıktan sonra Türk-İslam düşüncesinde feminist görüşün mahiyeti hakkında değerlendirmeler yapmaktır.

1. Feminizme İlişkin Temel Görüşler ve Eleştiriler

Filibeli Ahmed Hilmi, Osmanlı entelektüel yaşamının önemli figürlerinden biri olarak, özellikle Hikmet dergisinde kaleme aldığı makalelerinde kadın ve feminizm konularına ilişkin derin ve eleştirel görüşleriyle tanınmış önemli bir düşündürdür. Batı düşüncesinin etkisinde kalınan bu dönemdeki milli değerlere önem veren pek çok mütefekkir gibi görece bir tepkiyle karşılık vermiştir. Baha Tevfik gibi düşünür ve yazar pek çok isim de bu konuda ilgisiz kalamamıştır. Hatta feminizm hakkında Batı'dan yapmış olduğu çevirilerle görüşün tanınmasında etkili olduğu düşünülür. Baha Tevfik, ayrıca feminizme kaynaklık eden düşüncelerin İslam düşüncesinde zaten bulunduğunu belirtir (Tevfik, 2015, ss. 102-103). Bu anlamda karşıt görüşler etrafında ciddi bir münakaşa zemini oluşmuştur. Ahmed Hilmi'nin feminizm anlayışı, biyolojik, ahlaki ve metafizik temellere dayanmakta, bu kavramları Osmanlı toplumunun değişen sosyal yapısı içinde tartışmaktadır. Bu tartışmanın zeminini iki karşıt argüman olan materyalist ve pozitivist felsefi akım ile İslam felsefesi ve özellikle Tasavvufi felsefe arasındaki gerilim oluşturmaktadır. Hilmi'nin feminizm üzerine görüşleri, özellikle biyolojik farklılıklara ve bu farklılıkların toplumsal roller üzerindeki belirleyiciliğine dayanan yaklaşımı nedeniyle çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır. Onun feminizm eleştirisi, Osmanlı aydınları ve daha sonraki feminist düşünürler tarafından hem metodolojik hem de ideolojik açılardan sorgulanmıştır. Çağına göre radikal görüşlere sahip olan düşünürün tasavvufi yakın ilişkisi, İslam dinine dair algıları ve bu konuda konum alışı gibi unsurlar etkili olmuştur. Ayrıca Hilmi'nin Tanzimat, çeşitli reform hareketleri ve nihayet materyalist görüşler altında bir kanaat geliştirmiş olduğu söylenmelidir. Ancak materyalist görüşlerin etkisini olumsuz gördüğü için Sufi geleneğe ve Türk aile yapısına dair yakınlığı ile ılımlı bir görüş geliştirmeye çalışmıştır.

Ahmed Hilmi, modern bir dönemin insanı olarak tikel bir varlık olarak insanın fizyolojisi açısından biyoloji; anatomi açısından tıp; arzu, istek, beğeni ve ruhsal ayrıcalıkları açısından psikoloji; sosyal ilişkiler, toplumsal roller için sosyoloji ve nihayet ahlaki tutumu, erdemleri açısından felsefi devinimlerden istifade etmiştir. Bu konuda güçlü eğitiminin etkisi görülmektedir. Ancak çerçeve temayı sunan İslam inancı ve buna dair cinsiyet ve toplumsal uzanımlarıyla birlikte kültürel ortamdır. Hilmi'nin feminizme dair temel duruşu, kadın ve erkeğin "müsâvat" yani tam eşitliği mümkün olmadığı görüşüne dayanır. Bu görüşünü, özellikle biyolojik farklılıklara dayandırarak savunur: "Kadının tabiatı, erkeğin tabiatından gayet ayrıdır. Bu ayrılık, sadece cinsiyet hususunda değil, ruh ve beden âlemlerinde de mevcuttur. Kadın, ince, narin ve tevazu sahibidir; erkek ise güçlü, mütefekkir ve himayecidir. Bu fitri farklılık, toplumsal rollerimizi de belirler." (Hilmi, 1911, s. 14). Burada Hilmi, biyolojik ve ruhsal farklılıkları toplumsal cinsiyet rollerine temel olarak yerleştirir. Feminizmin talep ettiği eşitliğin biyolojik gerçeğe aykırı olduğunu savunur. Bu bakış açısı, dönemin Osmanlı entelektüel çevresinde modernleşme tartışmalarına özgü bir biyolojik determinizm örneğidir (Avcı, 2007; Çelik, 2020). Hilmi'nin biyolojik açıdan beden ve güç üzerinden yine psikoloji üzerinden narinlik, kırılganlık veya aşırı duygusallık gibi iddialar üzerinden kadınların bazı işlerden geri durmalarını beklemesi ve bu kanaate onların yararları için ulaştığını ifade etmesi uzun zaman kullanılan bir argümandır. Hatta bu etki halen sürmektedir.

Ahmed Hilmi'nin görüşleri, özellikle II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı entelektüel ortamında şekillenmiş olup, o dönemin toplumsal ve ideolojik sınırları içinde değerlendirilmelidir. Bu nedenle, onun feminizme dair eleştirileri günümüz standartlarıyla kıyaslandığında gerici veya

sınırlayıcı olarak algılanabilir. İş hayatının ve ekonomik ilişkilerin arttığı, hayatın daha girift ve akışkan olduğu bir dönemde biyolojiye, toplumsal öğrenmişliklere bağlı bir öneri bugün büyük ölçüde tepki çekecektir. Ancak, bazı araştırmacılar, Hilmi'nin bu eleştirilerini İslami ahlak ve metafizik çerçevede ortaya koyduğunu, bu açıdan o dönemin düşünce yapısını yansıttığını belirtir. Mutlaka bunun aksi anakronizm olacaktır. Gerçekten de Hilmi'nin feminizm eleştirisi İslami çerçevede şekillenir. O, kadın ve erkeğin yaratılışında Allah'ın taksimatının değiştirilemez olduğunu savunur: “Kur'an-ı Kerim'de kadın ve erkek farklı yaratılmıştır. Bu ilahi düzenin bozulması hem dinen hem de sosyal açıdan yanlış olur” (Hilmi, 1910, s. 12). Bu argüman ünlü Protagoras mitosunda olduğu gibi, insanın biyolojik anlamda geri kalmışlığı veya doğada kendini savunma ve diğer türlerin önüne geçmede en iyimser ifadeyle şanslı olmadığı tezini hatırlatır. Ancak insan, kendisinden çok daha güçlü canlılara rağmen modern felsefi ifade ile “ilerleme” göstermiş ve başarılar elde etmiştir. Kadınlar için benzer argümanlar iddia edilebilir. Ancak İslam felsefesinde kadınların bazı hareketlerini kısıtlayan davranışlar ve gündelik deneyimlerin etkisi bu bağlamdan insanları koparmıştır. Bu nedenle, Hilmi feminizmin bazı taleplerini İslam'ın temel prensipleriyle uyumsuz bulur. Ancak kadınların haklarını savunmanın İslam'la bağdaşmadığını değil, aşırı ve doğal olmayan taleplerin sorunlu olduğunu belirtir. Bu nokta, Hilmi'nin düşüncesinin İslam ile modern feminizm arasında bir köprü kurmaya çalıştığını gösterir. Bu bağlamda, Hilmi'nin görüşlerini dönemin kültürel ve ideolojik yapısından bağımsız okumak yanıltıcı olabilir. Ayrıca, kadın haklarını, ahlakını ve toplumsal konumunu önemserken Hilmi'nin aşırı ve abartılı söylemler karşısında endişe duyduğunu söylemek gerekir. Bu nedenle bu çalışmada Ahmed Hilmi'nin görüşleri dönemin şartları, paradigması ve diğer görüşlerle, özellikle aşırı görülebilecek feminist hareketlerle karşılaştırılmasının zengin ve verimli ekseninde tartışmaya açmak hedeflenmektedir.

2. Biyolojik Determinizm ve İslam Kültürü Bağlamında Kadın Hakkında Yorumlar

Ahmed Hilmi'nin feminizme dair temel eleştirisi, kadın ve erkeğin biyolojik ve fitri farklılıklarının toplumdaki rollerini belirlemede esas alınması gerektiği üzerinedir. Ona göre, kadın ve erkek “tabiat” ve “fitrat” bakımından ayrıdır; bu ayrılık toplumsal eşitlik iddialarını geçersiz kılar. Bir sıra yazısında sıklıkla ifade ettiği gibi: “Kadının narin bedeni, ince ruhu, erkeğin güçlü ve müdafî tabiatı ile asla eşit tutulamaz. Kadının tabiatına ters düşen bir eşitlik hem fitri hem de sosyal dengeyi bozar” (Hilmi, 1911, s. 14). Daha sonra detaylarıyla tartışılacağı gibi bu biyolojik gibi görülen iddianın daha çok sosyal ilişkilerle gelip yerleştiği açıktır. Toplumsal cinsiyet denilen bu öğrenme insanın manevi yönünü ikinci plana atmaktadır. Bu tutum maneviyatı kucaklayan İslam düşüncesi için aykırı bir fikir gibi durmaktadır. Örneğin Hilmi'nin şu cümleleri bir hayli tartışmayı gündeme getirmiştir ve daha nicelerini getirecektir: “Kadınla erkek müsavi olsun diyenler, bu müsâvatı isterler ki, aynen kıyamete kadar sürsün. Hâlbuki biyoloji ve fen, bu eşitliğin mümkün olmadığını haykırır; çünkü kadın ve erkek fitraten farklıdır.” (Hilmi, 1910, s. 8). İşte bu vurgu, Hilmi'nin biyolojik determinizminin özüdür. Günümüz feminist kuramcılar ise bu tür biyolojik temelli ayrımların toplumsal cinsiyet rollerini meşrulaştırmak için kullanıldığına dikkat çekmiştir (Butler, 1990). Hilmi'nin yaklaşımı, kadını doğuştan zayıf ve korumaya muhtaç olarak tanımlayarak, kadınların sosyal hak talep etmelerini biyolojik sınırlarla kısıtlamaktadır.

Ahmed Hilmi, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği esas olarak biyolojik temellere dayandırmış ve kadınların fiziksel yapılarındaki farklılıkların (örneğin kan hücresi sayısı, fiziksel güç, dayanıksızlık, duygusal olmak vb.) sosyal hayattaki rollerine doğrudan yansıdığı görüşünü savunmuştur. Ancak bu biyolojik determinizm anlayışı, feminist literatürde uzun süredir eleştirilen bir yaklaşımdır. Modern feminist kuramcılar, cinsiyet rollerinin esas olarak biyolojik değil, sosyokültürel yapılar tarafından şekillendiğini belirtir (Butler, 1990; Çelik, 2020). Butler (1990), cinsiyet kimliklerinin toplumsal olarak inşa edildiğini vurgulayarak, biyolojik farklılıkların toplumsal eşitsizliklerin belirleyicisi olmadığını savunur. Cinsiyetin kadınlara sırtına yapışmış bir bela gibi anlatır. Cinsiyete dair tanımlamalar, biyolojiye dayandırılmış gibi görünse de temelde bir sıra ötekileştirmeyi tetiklemektedir. Bu bağlamda, Hilmi'nin biyolojik determinist yaklaşımı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin meşrulaştırılması riskini taşıdığı için eleştirilir. Bu yaklaşım, kadınların potansiyellerini biyolojik sınırlarla kısıtlamakta ve kadınların eğitim, iş ve sosyal hayattaki eşit fırsatlara erişimini engelleyici bir işlev görmektedir (Çelik, 2020). Açıkçası o gün kadının daha sınırlı bir yaşama sahip olması önemsenmezken bugün ekonomik başlangıcı olan bir esaret olarak görülmektedir. Eğitimsiz ve ekonomik özgürlüğü olmayan kadınlar biyolojik eşitsizlik iddiasının sonunda daha büyük sorunlarla ve şiddetle karşılaşmaktadır. Mutlaka bugün daha yakından hissedilen sorunlar için o çağın düşünürlerini suçlamak hatalı olabilir. Ancak o dönem için her tür şiddet konusunda Hilmi, erkekleri kusurlu bulmaktadır. Münferit bu eylemlerden hareketle İslam dinini doğrudan suçlamak ona göre hatalıdır (Hilmi, 1910, 8 Temmuz, s. 5).

Ahmed Hilmi, feminizmi değerlendirirken onu genellikle kadın-erkek eşitliği talepleri çerçevesinde yorumlamış, ancak bu eşitliğin hangi alanlarda ve ne ölçüde mümkün olduğu konusunda sınırlayıcı görüşler ileri sürmüştür. Feminizmin taleplerini biyolojik ve ahlaki normlarla uyumsuz bulan Hilmi, bu taleplerin aşırıya kaçtığını ve toplum düzenini bozduğunu iddia etmiştir (Tortuk Gökdemir, 2023). Bu bağlamda, onun feminizm anlayışı, kadının toplumdaki rollerini geleneksel aile yapısı ve İslami değerler temelinde sınırlar. Bu durum, kadınların kamusal alanda tam eşit haklar talep etmesini engelleyen muhafazakâr bir duruş olarak eleştirilmiştir. Modern feministler, özellikle kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda eşit haklara sahip olması gerektiğini savunurken, Hilmi'nin görüşleri bu talepleri kısıtlayıcıdır. Bu nedenle, Hilmi'nin kadın doğasına dair tespitleri metafizik ve din kökenli olduğu için postmodern dünya için işlevsizdir. Belirli bir doğa dışında postmodern düşünce üst anlatıların sonunu imlemeyi arzularken Hilmi gibi düşünürlerin görüşlerini bir dil oyununa programlanmak olarak anlarlar. Ancak sorunları “bir kenara bırakmak” istedikleri filozoflarla değil düşüncelerin bir gerçekliği değil bir yorumu ihtiva ettiğidir. Bu nedenle Ahmed Hilmi'nin görüşleri bu perspektiften hareketle değerlendirilmelidir.

2.1. Kadının Doğası, Eğitim Biçimi ve Toplumsal Rolü

Hilmi'ye göre, kadın bedensel ve ruhsal yapısıyla erkeğin tamamlayıcısıdır, ancak bu farklılık onun erkekle eşit olması anlamına gelmez. Ona göre kadın, “hafif ve narindir”; “erkeğin kuvvetini dengeleyen şefkat ve merhametin kaynağıdır” (Hilmi, 1910, s. 9). Bu anlamda başlangıcı herhangi bir bilimsel temele dayanmayan varsayımları Hilmi sıralamaya devam eder. Ona göre, “kadının cevheri, erkekten farklıdır. Erkek, mütefekkir, müdafî ve muhafızdır; kadın ise me'mur, terbiye ve terbiye eden bir nevi ruhanidir” (Hilmi, 1910, s. 9). Bu görüşler,

Hilmi'nin cinsiyetler arası farklılığı sadece biyolojik değil, metafizik ve ruhani boyutlarıyla da açıkladığını gösterir. Hilmi, kadınların aile içindeki rollerine büyük önem verir. Ona göre kadın, evin "rûhudur" ve erkeğin maddi gücünü dengeleyen manevi unsurudur. Doğrudan ev ile ilişkili görülen kadına dair yorum şu şekildedir: "Kadın, evin mihveridir; onun şefkat ve terbiye gücü olmasa, aile hayatı harap olur. Erkek ise bu yapının müdafî ve koruyucusudur" (Hilmi, 1911, s. 16). Hilmi'nin kadın ve erkeğin toplumsal rolleriyle ilgili bu tanımlamaları, geleneksel Osmanlı aile yapısını idealize eden bir anlayışı yansıtır. Bu nedenle, kadınların kamu hayatındaki aktif rollerine karşıdır. Ancak Hilmi, kadının eğitimi hususunda tamamen olumsuz değildir. Kadının terbiye edilmesi, eğitim görmesi gerektiğini kabul eder fakat bunun da "kadının asli vazifesine zarar vermeyecek şekilde" yapılması gerektiğini savunur. Bu hususu şu cümlelerle öne çıkarır: "Kadının ilmi, terbiye ve marifet dairesinde olmalıdır; fakat bu daireyi aşmak, kadının mahiyetine zararlıdır" (Hilmi, 1910, s. 9). Bu da Hilmi'nin modern eğitim taleplerine temkinli bir yaklaşımını gösterir. Bu doğrultuda Ahmed Hilmi'nin kadın eğitime temkinli destek verdiği ileri sürülebilir. Kadının okuması, bilgi edinmesi gerektiğini kabul etmekle beraber, bunun sınırlarını "kadınlık mahiyetine ve doğasına zarar vermemek" olarak belirler: "Kadınlar eğitim görmeli, ilim öğrenmeli; ancak bu, kadınlık hasletlerini zedelememelidir. Kadın, öncelikle anne ve terbiye edicidir, bu görevi unutulmamalıdır." (Hilmi, 1912, s. 23). Eşitlik fikri doğa ve aslında sosyal normlarla doğan görevlere aykırı olmamalıdır. Aynı ve eşit denilen eğitim bu ayrımı ıskalarsa ona göre eşit değil doğaya aykırı olur. Ancak yine de "kadının yeri evidir, ev işleriyle ve çocuğun bakımı, eğitimi gibi işlerle sorumludur" anlayışından ciddi bir uzaklaşma görülür. Burada kadın eğitime ilişkin denge arayışı görülür. Hilmi, kadınların eğitimiyle modernleşme arasında bir bağlantı kurarken, bu sürecin kadınların biyolojik ve sosyal rollerini aşmaması gerektiğini savunur. Bu görüşleri iddia ettiği sırada, Durkheim'in "aile kurumunun toplumsal sağlık için zorunlu olduğuna ve bu kurumun da iş bölümüne dayandığına ve farklı görevleri kadın ve erkeğe yüklediğine" dair sosyolojik bulgusundan hareket etmiştir (Hilmi, 1910, 27 Mayıs, s. 6; Tortuk Gökdemir, 2023, s. 2450). Bu anlamda toplumsal rollerde doğaya uygun iş bölümü fayda göz önüne alındığında bu düşünürlere göre gerekli görünmektedir. Hoşgörü veya başka bir ifadeyle başkasına katlanmak uğruna topluma katılmak çeşitli işleri bölüşmek ve ihtiyaçlarını gidermek için karşılıklı anlaşmaya ulaşmaktır.

3. Ahlaki Yükümlülükler ve Kadının Toplumsal Sorumluluğu

Ahmed Hilmi'nin kadın anlayışı, sadece bireysel bir cinsiyet rolü tanımlamasından ibaret değildir; aynı zamanda kadına toplumsal bir sorumluluk da yükler. Kadının ahlaklı ve edepli olması, sadece kendisi için değil, ailesi, toplumu ve nesiller için kritik bir öneme sahiptir. Açıkçası bu görüş aileyi kuran, sürdüren ve sevgi ile evi yuva yapan kadın fikrinin yansımalarıdır. Bu anlamda kadın, yeni nesillerin bakıcılığını veya en iyimser ifadeyle eğitiminin sorumluluğunu aldığı için ve dolayısıyla toplumun geleceği için önemsenmiştir. Bu toplumsal bilinçaltını Hilmi'nin şu ifadelerinden çıkarmak çok mümkündür: "Kadının ahlakı, sadece kendi hayatını değil, bütün toplumun geleceğini şekillendirir. Ahlaklı kadın, sağlıklı nesiller ve sağlam toplumlar demektir" (Hilmi, 1911, s. 15). Bu çıkarım, Hilmi'nin kadın-erkek dengesinde kadına yüklediği yüksek ahlaki misyonu vurgular. Kadınlar, Hilmi'ye göre, toplumun ahlaki temel taşlarıdır. Bu temel taşlar zarar görürse, toplumun tamamı sarsılır. Hilmi, kadınların toplumun ahlaki yapısının temel unsuru olduğunu belirtir. Ona göre, kadınların

“edep,” “nezaket,” “tevazu” gibi erdemleri yaşaması, aile ve toplumun devamlılığı için zorunludur. Kadının ahlaki duruşu, toplumsal denge ve barış için gereklidir. Bu nedenle, kadınların kendilerine biçilen sosyal rollerin ötesinde, toplumun ahlaki mimarları olarak işlev gördüğünü savunur: “Kadının edebi, toplumun selameti içindir; kadın ahlakı, toplumun aynasıdır. Kadının mütevazı ve ahlaklı olması, sosyal barışın temelidir” (Hilmi, 1910, s. 11). Bu görüş, Hilmi’nin “ahlak” kavramını bireysel bir erdemden ziyade kolektif bir olgu olarak ele aldığını gösterir. Kadının bireysel davranışları, toplumun genel sağlığı üzerinde doğrudan etkilidir.

Ahmed Hilmi’nin metinlerinde sıkça vurguladığı “edep” kavramı, kadının hem kendine hem de çevresine karşı duyduğu saygı ve ölçülü davranış biçimlerini içerir. Edep, sadece kişisel bir ahlak ölçüsü değil, aynı zamanda sosyal düzenin korunması için vazgeçilmez bir araçtır (Akagündüz, 2013). Kadının edebine riayet etmesi, erkekler ve toplumla ilişkilerde uyumu sağlar: “Kadınların nezaket ve edeplerini muhafaza etmeleri, toplumun huzurunun ve düzeninin korunmasında birinci şarttır” (Hilmi, 1911, s. 13). Söz konusu nezaket ve edep ile ilgili vurgu, Hilmi’nin kadınların toplumsal ilişkilerde dengeleyici ve barışçıl bir rol üstlenmesini beklediğine işaret eder. Edep, toplumsal çatışmaları önleyen, ahlaki düzeni sağlayan bir mekanizma olarak görülür. Sonuç olarak, Ahmed Hilmi için kadın sadece biyolojik ya da sosyal bir varlık değil, aynı zamanda ahlaki düzenin temel koruyucusudur. Ancak bunun aksine feminist hareket evliliği ve bu kurumun meşru kıldığı eylemleri bu alanın dışına çıkarma tehlikesini taşımaktadır (Kutkan, 2016, s. 53). Açıkçası kadın ve toplumun sağlığının garantisi aileyi tehlikeye atan gayri meşru ilişkilere müsaade etmektedir (Hilmi, 1910, 10 Haziran, s. 7). Kadının edepli, mütevazı ve ahlaklı olması, toplumun genel düzenini sağlama adına vazgeçilmezdir. Hilmi’nin bu yaklaşımı, Osmanlı’nın son dönem entelektüel muhafazakârlığının ve İslami ahlak anlayışının keskin bir ifadesidir. Bunun devamında ayrıca zor işleri erkeğe yüklemiş ve kadın karşısında nazik ve sevgi dolu davranmayı önermiştir (Hilmi, 1910, 1 Temmuz, s. 5).

Ahmed Hilmi, kadınların siyasi hayata katılımını eleştirir. Kadınların oy hakkı, devlet görevleri veya siyasetle ilgilenmesinin “tabiat kanunlarına aykırı” olduğunu ileri sürer: “Kadın, siyaset ve yüksek devlet memurluğu gibi alanlarda erkekle aynı haklara sahip olamaz. Bu, tabiata ve hikmete karşı gelmektir. Kadın, siyasetten çok aile ve toplumu terbiye etmeye adanmalıdır.” (Hilmi, 1911, s. 18). Bu görüş, Hilmi’nin feminizmin toplumsal düzeni bozabileceği yönündeki çekincelerini netleştirir. Ona göre feminizm, doğal düzeni bozarak aile ve toplum hayatında dengesizlik yaratır. Açıkçası, Ahmed Hilmi, kadınların hem erkeklere hem de topluma karşı sorumluluklarını ahlaki bir çerçevede ele alır. Kadınların edepli, mütevazı ve ahlaklı olması gerektiğini vurgular: “Kadının erkeğe hürmeti ve nezaketi, toplumun selameti içindir. Kadının ahlakı, toplumun ahlakının aynasıdır” (Hilmi, 1910, s. 11). Burada Hilmi, kadının sosyal davranış biçimlerini düzenleyerek toplumsal uyumu sağlamaya çalışır. Hilmi, kadınların toplumsal işlevini ailedeki manevi rolüne bağlar. Ona göre kadın, evin ruhudur; erkeğin maddi yönünü tamamlayan, aileye sevgi ve merhamet katan varlıktır: “Kadın, ailenin ruhudur; şefkat ve sevgiyle erkeğin sağlam durmasını sağlar. Erkek, evin temeli ise kadın onun ruhunu teşkil eder” (Hilmi, 1911, s. 16). Bu anlayış, Hilmi’nin toplumu bir organizma gibi görmesini yansıtır. Aile, bu organizmanın temel hücresi olarak kadın ve erkeğin doğal rollerine dayanır. Buradaki

temel eleştiri, kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olmasının bu doğal dengeyi bozacağıdır. Bu görüş, Osmanlı toplumunun geleneksel aile yapısının korunmasına vurgu yapan muhafazakâr çizgisinin bir parçasıdır. Kadının rolü, evi çekip çevirmek, buradaki işleri yapmak ve çocukların büyütülmesidir. Bunun dışındaki uğraşlar bu işlerin aksaması tehdidini taşımaktadır. Bu görüşü Hilmi şöyle açıklar: “Kadının siyasette ve devlet yönetiminde erkeklerle aynı haklara sahip olması, tabiat kanunlarına aykırıdır. Kadın, bu alanlarda değil, aile içinde terbiye ve eğitimle meşgul olmalıdır” (Hilmi, 1911, s. 18). Bu fikir, Hilmi’nin kadınların kamusal alanda eşitlik talebini “doğaya ve hikmete aykırı” bulduğunu gösterir. Modern feminist hareketlerin “siyasi katılım” ve “eşit yurttaşlık” vurgusuna ters düşen bu tavır, Osmanlı modernleşmesinin sınırlarını da göstermektedir.

4. Feminizmin Aşırı Talepleri Karşısında Tartışmalar ve Hilmi’nin İslami Perspektifi

Ahmed Hilmi’nin feminizm eleştirisi, İslami etik ve metafizik çerçevede şekillenir. Bilim ve fende gerçekleşen ilerlemeler tek Hakikat kaynağı olan İslamiyet’le doğal olarak uyumlu olmalıdır. Ona göre kadın-erkek farklılığı, Kur’an ve sünnetin ışığında doğaldır ve değiştirilmemelidir: “Kur’an-ı Kerim, kadın ve erkeği yaratırken her birine kendi özelliklerini vermiştir. Bu ilahi taksimata müdahale etmek insanın haddi değildir” (Hilmi, 1910, s. 12). Hilmi, feminizmin bazı yönlerini, özellikle kadınların haklarını savunmayı, İslam’ın kadın haklarına verdiği önemle uyumlu görmekle beraber, aşırı talepleri eleştirir. Hilmi, feminizmin talep ettiği eşitliğin, aile ve toplum düzenini bozacağını düşünür. Ona göre, kadınların sosyal ve siyasal alanda erkeklerle aynı haklara sahip olması fitri dengenin bozulması anlamına gelir: “Kadının kâmil manada siyasete, yüksek memurluğa ve fenni mesailin en mühim taraflarına müdahil olması, tabiatın ve hikmetin kanunlarına aykırıdır” (Hilmi, 1910, s. 8). Hilmi burada feminizmin politik ve mesleki eşitlik taleplerine karşı çıkmakta, bunu doğaya ve hikmete aykırı görmekte; toplumsal düzenin korunmasını esas almaktadır. Ancak burada Hilmi’nin süregelen bir alışkanlığı veya konformizmi terk etmek konusundan direnç gösterdiği söylenmelidir. Klasik ve arkaik âdemimerkeziyet tabanlı siyasi devamlılık, kadının miras alma, bir davada şahit olma ve seyahat etme gibi kanıksanmış kısıtlayıcı normlarla birlikte aşılması güç tabular oluşturmuştur. Bu anlamda bu normların üst bir akıl kaynaklı oluşu ve bu nedenle “asıl gerçekliği temsil ettiği” fikri Batı kökenli görüşlerin tepkiyle karşılanmasına neden olmuştur.

Hilmi’nin feminizm eleştirisi, toplumsal ve kültürel değişimlerin kadın-erkek ilişkileri üzerindeki etkilerini yeterince hesaba katmaz. Durağan bu felsefe toplumsal normların değişimi, sosyal hareketlilik ve koşullar etrafında hızlanan dünyaya ayak uyduramamaktadır. Oysa feminist teori, cinsiyet rollerinin tarihsel, ekonomik ve kültürel süreçlerin ürünü olduğunu vurgular. Kadının arkaik dönemde “kamusal alanda olamayışı”, Ortaçağda bir tür cadı avına kurban gitmeleri, Yeni ve Modern çağda fabrikada kontrolsüz çalıştırılan bir işçi olarak görülmüştür. Bedeni, narinliği, fiziksel eksikliği, aşırı ve abartılı duygusallığı toplumsal yollarla benimsenmiştir. Ancak, kadınların tarih boyunca maruz kaldığı eşitsizlikler sadece biyolojik farklılıklara dayandırılmaz. Patriyarkal sosyal düzenlemeler, eğitim fırsatlarının kısıtlanması ve politik katılımın engellenmesi gibi faktörler de bu hususta önemli belirleyicidir (Çakır, 2021). Bu nedenle, Hilmi’nin biyolojik farklılıkları merkeze alan yaklaşımı, kadınların yaşadığı toplumsal baskı ve engellerin kökenlerini açıklamakta yetersiz kalır. Kadınların özgürleşme mücadelesi bu sosyal ve kültürel yapılarla mücadele etmeyi gerektirirken, Hilmi bu

bağlamda daha çok “doğal düzen”in korunması gerektiğini savunur. Bunu ilgili biyolojik düzenin zorunluluğu olarak görür. Çünkü doğaya aykırı hareket huzursuzluk ve bozulma meydana getirecektir. Ayrıca evrimsel süreç Hilmi’ye göre, tedricen bir eşitsizliği doğurmaktadır. Eski çağlarda belki doğada bile cinsler arasında bir eşdeğerlik görülse de doğal seleksiyon bu dengeyi eril cinse doğru bozmuştur (Tortuk Gökdemir, 2023, s. 2449).

Ahmed Hilmi’nin feminizm eleştirisi, özellikle biyolojik farklılıklar ve sosyal roller vurgusuyla dikkat çeker. Ancak bu görüşlere karşı, hemen kendi çağında ve sonraki dönem feminist ve modern düşünürlerden eleştiriler yöneltmiştir. Örneğin, Halide Edip Adıvar gibi yazar ve düşünürler, kadının toplumsal hayattaki aktif rolünü savunarak Hilmi’nin geleneksel bakış açısını aşmayı amaçlamıştır (Avcı, 2016). Adıvar, kadınların yalnızca biyolojik rollerle sınırlandırılmayacağını ve eğitimle toplumsal cinsiyet rollerinin değişebileceğini belirtmiştir. Bunun yanında, Hilmi’nin biyolojik determinist yaklaşımına eleştiri getirenler, cinsiyet rollerinin sosyolojik ve kültürel koşullarla şekillendiğini savunur (Hilmi, 1910). Bu görüşe göre, Hilmi’nin feminizm eleştirisi, biyolojik farklılıkların toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştırmak için kullanılması riskini taşır. Ayrıca, Hilmi’nin kadın-erkek eşitsizliği savunusuna karşı, Osmanlı feministlerinden Nuriye Ulviye Mevlan Civelek, kadının hem eğitim hem de sosyal hayattaki yerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamış ve feminizmi pozitif bir ilerleme aracı olarak görmüştür (Avcı, 2016; Çakır, 2021). Onların feminist hareketi, kadının birey olarak haklarının tanınması ve sosyal hayata katılımını öne çıkarırken, Hilmi’nin görüşleri bu hareketin sınırlarını metafizik ve biyolojik temellerle çizmiştir. İslamiyet’le doğrudan bağlantılı bu görüş şartlarına göre makul görülebilir. Ancak pek çok dinde olduğu gibi İslamiyet için de şartlar, çevre ve toplum koşulları belirli prensipleri değerlendirmek için sınırları aşılmamak kaydıyla yeni alanlar açabilir. Bu nedenle İslamiyet’in kadın hakları konusunda yaptıkları kız çocuklarının istenmediği hatta diri diri gömüldüğü bir çağ düşünüldüğünde bütünüyle aydınlanmacıdır. Cahiliyenin sonunu getiren bir tür sosyolojik devrim olarak bile görülebilir. Ancak radikal feminist görüşlerin hedefinin ve suçlamacı tutumunun çok geniş olduğu fark edilmelidir. Hilmi bu anlamda çarpıcı bir örnek feminizm ideali şöyle yorumlar: “Eğer kadınlar sadece erkeklerin eğlencesiyse feministler haklıdır.” (Hilmi, 1910, 1 Temmuz, s. 5; Tortuk Gökdemir, 2023, s. 2451). Bu iddianın ardından İslamiyet’e dair kuralların pek çok konuda kadına daha fazla saygı yükleyen yaptırımlara sahip olduğuna vurgu yapar.

Ahmed Hilmi’nin feminizme bakışı, Osmanlı feminizminin genel çizgisinden farklılıklar gösterir. Osmanlı feminizmi, özellikle II. Meşrutiyet döneminde kadınların eğitim hakkı, seçme ve seçilme hakkı gibi siyasi taleplerini ön plana çıkarırken (Avcı, 2007), Hilmi daha çok biyolojik ve metafizik gerekçelerle cinsiyetler arası farklılığı vurgulamıştır. Buna karşın, Hilmi’nin feminizm eleştirisi, İslam düşüncesi ile uyumlu şekilde, kadın-erkek farklılığını sadece fiziksel değil, ruhsal boyutta da ayırtırmaya çalışması nedeniyle, bazı İslami feministlerin görüşleriyle yakınlık taşır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ahmed Hilmi’nin kadın ve feminizm üzerine görüşleri, Osmanlı modernleşme sürecinin entelektüel çelişkilerini yansıtır. Onun biyolojik determinizmi, kadınların sosyal hayatta artan taleplerine karşı muhafazakâr bir tepki olarak okunabilir. Ancak Hilmi, kadınların eğitimi ve

hakları konusunda tamamen kapalı değil, kontrollü bir modernleşme yanlısıdır. Onun temel kaygısı, toplum düzeninin ve aile yapısının bozulmamasıdır. Bu durum, Hilmi'nin görüşlerinin, çağdaş feminist teorilerle diyalogda zorluk yaşamasına yol açar. Çünkü modern feministler, biyolojik farklılıkların toplumsal eşitsizliği meşrulaştırmak için kullanılmasına karşı çıkar ve toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel olarak inşa edildiğini vurgular (Butler, 1990). Hilmi'nin İslami ve metafizik temelli eleştirileri ise, özellikle İslam dünyasındaki feminizm tartışmalarında halen güncel referans noktaları olarak önem taşır. Modern feministler, bu tür ahlaki sorumlulukların kadınların kamusal alanda eşit bireyler olarak kabulünü engellediğini ve toplumsal cinsiyet rolleriyle kadınların sınırlandırılmasına hizmet ettiğini belirtir (Butler, 1990; Ahmed, 2017). Ancak, Hilmi'nin yaklaşımı, kendi dönemi ve kültürel bağlamında kadınların sosyal düzen içindeki yerini korumaya yönelik bir idealist ve koruyucu tutum olarak da okunabilir.

Ahmed Hilmi'nin feminizm görüşleri, biyolojik gerçeklikleri temel alan muhafazakâr bir perspektifi yansıtır. Bu görüşler, Osmanlı feminist hareketi ve modern feminist teorilerle karşılaştırıldığında hem geleneksel hem de yenilikçi yönler taşır. Dolayısıyla iki kültür arasında sıkışıp kalmış bir düşünür olarak yorumlanabilir. Onun feminizm eleştirisi hem dönemin İslami düşünce geleneğine hem de ahlaki değerlere sıkı sıkıya bağlıdır. Modern feminist teori ve hareketlerle tam olarak örtüşmemekle birlikte, Hilmi'nin kadın-erkek ilişkilerindeki etik hassasiyetleri günümüzdeki etik feminizm tartışmaları ile paralellik taşır. Aslında biyolojik determinizme takılıp kaldığı düşünülse de çağdaki sosyal olayları, iktisadi hayatı ve özellikle ahlaki örgütlenmeyi ve eğitim sistemini dikkate aldığı açıktır. Bu bakımdan, Hilmi'nin biyolojik farklılık vurgusu, çağdaş feminist teoriler tarafından çoğunlukla eleştirilse de görece eksik bir değerlendirme olacaktır. Yinelemek gerekirse, Hilmi'nin, feminizme yönelik etik ve ahlaki hassasiyetleri, özellikle cinsiyetler arası saygı, şefkat ve adalet temaları, günümüz feminist etik yaklaşımları ile kesişir (Gilligan, 1982). Bu nedenle, Hilmi'nin görüşleri, feminist teoriler içinde “etik feminizm” bağlamında yeniden yorumlanabilir. Diğer yandan, İslami feminizm bağlamında, Hilmi'nin görüşleri, feminizmin İslami değerlerle uyumlu olması gerektiği argümanını destekler (Badran, 2009). Bu uyum, bir medeniye inşasını başarmış zengin ve güçlü bir potansiyeli dikkate almanın sonucudur. Gerçekten İslamiyet kadın hakları bakımından modern haklarla birlikte çok sonra elde edilen hakları önermiştir. Gelgelelim Hilmi'nin görüşlerine ki, burada, kadın-erkek eşitliği değil, adalet ve hakkaniyet kavramları ön plandadır. Bu bağlamda Hilmi, feminizm tartışmalarına haklar, adalet ve ahlak bakımından İslami bir perspektif sunar.

KAYNAKÇA

Ahmed, L. (2017). *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*. Yale University Press.

Akagündüz, Ü. (2013). “Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908- 1918)”. *Folklor/Edebiyat*, 19 (73), 63-80.

Avcı, M. (2016). “Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 225-254.

- Avcı, Y. (2007). “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (21), 5-14.
- Badran, M. (2009). *Feminism in Islam: Secular and religious convergences*. Oneworld Publications.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Çakır, S. (2021). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayınları.
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press.
- Hilmi, A. (1326 (1910), 13 Mayıs). “Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği”. *Hikmet Gazetesi*, (6), 1-3.
- Hilmi, A. (1326 (1910), 20 Mayıs). “Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği”. *Hikmet Gazetesi*, (7), 2.
- Hilmi, A. (1326 (1910), 27 Mayıs). “Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği”. *Hikmet Gazetesi*, (8), 6.
- Hilmi, A. (1326 (1910), 03 Haziran). “Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği”. *Hikmet Gazetesi*, (9), 8-9.
- Hilmi, A. (1326 (1910), 10 Haziran). “Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği”. *Hikmet Gazetesi*, (10), 8.
- Hilmi, A. (1326 (1910), 01 Temmuz). “İslâm ve Kadınlar-Mazi, Hâl ve İstikbal”. *Hikmet Gazetesi*, (13), 4-5.
- Hilmi, A. (1326 (1910), 08 Temmuz). “İslâm ve Kadınlar-Mazi, Hâl ve İstikbal”. *Hikmet Gazetesi*, (14), 5-6.
- Hilmi, A. (1910). “Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm”. (Makale dizisi, Sayılar 6-10)]. *Hikmet Dergisi*.
- Hilmi, A. (1910–1912). *Hikmet Dergisi*, Sayı 6–15. “Filibeli Ahmed Hilmi'nin Feminizm Üzerine Makaleleri”.
- Hilmi, A. (2005). *Hikmet Yazıları*. (Haz. Ahmet Koçak). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kutkan, Ö. (2016). “Filibeli Ahmed Efendi'nin Kaleminden Feminizm”. *Düşünen Siyaset Dergisi-Birikimler II*. (30), 47-55.
- Tevfik, B. (2015). *İslamiyet ve Feminizm*. Odette Laguerre, Feminizm Âlem-i Nisvân. Baha Tevfik (Çev.). K. Bakır-A. Utku (Sad.), Çizgi Kitabevi.
- Tortuk Gökdemir, B. B. (2023). “Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin Feminizm ve Kadın Algısı”. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 10(99), 2440–2455.

**ŞEBBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ'NİN A'MÂK-I HAYAL ADLI
ROMANINDAN HAREKETLE TASAVVUF DÜŞÜNCESİNİN VE FELSEFİ
GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ**

Doç. Dr., Ferdi SELİM

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ferdiselim@gmail.com - 0000-0003-2576-4499

GİRİŞ

Son dönem Osmanlı düşünürleri arasında Şebbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1865–1914) öne çıkan bir isimdir. Modernist görünümü ve günün felsefi akımlarıyla ilgili olmasının yanı sıra radikal görüşler karşısında görece muhafazakâr tutumuyla tanınır. Ulemanın dini tercihler sırasında güçlü belirleyiciliği karşısında bireysel dini tecrübeyi önemseyen düşünür yeni seçkinlerin din dışı eğilimlerini de eleştirmiştir. Benzer şekilde her müminin manevi yolculuğunun kişisel ve benzersiz olduğuna işaret etmiştir.

Ahmed Hilmi, pozitivist felsefenin ılımlı iddialarını Türk toplumunun yapısına uygun şekilde uygulamaya yönelik çabasıyla tanınır. Özellikle dini yaşayışın boyutları, bu tecrübenin ruh, varlık ve nihai amaç gibi önemli kavramlarının materyalist düşünce ile değişimine odaklanmaktadır. Hem baskıcı dini otoriteden hem de materyalist hayat görüşünden kurtulmak için Sufi deneyimi anlattığı *A'mâk-ı Hayal* adlı romanında tasavvuf geleneğine dair de önemli bilgiler verir. Roman, genç bir Müslüman erkek olan Raci'nin ruhsal boşluğun derinliğinden evrenin gerçek doğasının tatmin edici farkındalığına kadar olan yolculuğunu konu alır. Kahramanı tipik bir Jön Türk karikatürüdür. Dindar bir ailede büyür, ancak modern bir okuldan mezun olup devlet memuru olarak çalışmaya başladıktan sonra şüpheyi kapılır, içki ve eğlenceden oluşan bir yaşam tarzını benimser. Boşluk onu çok geçmeden tüketir. Sonunda Raci, bir Sufi münzevisinin yardımıyla, vahdet-i vücud (varlığın birliği) doktrinindeki gerçekleri yavaş yavaş kendisine açıklayan geniş görüşlülüğü deneyimler. Bu çalışmada romandan hareketle Ahmed Hilmi'nin tasavvuf anlayışı, o günün Filibe'si ve modern dünyanın standartları karşısında Türk entelektüelinin kimliğinin dönüşümü analiz edilmektedir. Avrupa düşüncesi ve felsefesini yakından tanıyan Ahmed Hilmi'nin eleştirilerinin bir yanda ulema ile ilişkilendirilen dini ortodokslukta, diğer yanda Avrupalı pozitivist ve materyalist fikirlerin hayranlarında karşılık bulması ayrıca incelemeye değerdir.

Filibeli Ahmed Hilmi, Osmanlı'nın geç dönemlerinde aktif olan önemli bir düşünür, edebiyatçı ve tasavvufi yazardır. İyi bir eğitim gördüğü söylenebilecek Ahmed Hilmi, Fizan sürgünü sırasında tasavvufi görüşlerle yakından tanışmış, bu düşünce ve inanış biçimine yönelmiş, ikinci Meşrutiyet sonrası ise “Hikmet” dergisini yayımlayarak felsefe ve tasavvufu entelektüel zemine taşımak istemiştir. Bu çalışmanın amacı, Ahmed Hilmi'nin vahdet-i vücud anlayışı başta olmak üzere tasavvufi düşüncelerini analiz etmek ve bunların dönemin düşünsel yapısı içindeki yerini ortaya koymaktır.

19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı aydınları arasında pozitivism ve materyalizm etkili olmaya başlamıştı. Auguste Comte'un pozitivismi ve Ludwig Büchner gibi

materyalist filozofların görüşleri, özellikle Baha Tevfik ve Celâl Nuri gibi isimler aracılığıyla Osmanlı düşünce dünyasına girmişti. Filibeli Ahmed Hilmi, bu akımları yalnızca batıdan tercüme edilmiş, yüzeysel ve tehlikeli taklitler olarak görmüş ve onlara karşı düşünsel mücadele vermiştir (Ay ve Durakoğlu, 2012, ss. 25-26). Filibeli Ahmed Hilmi'nin metafizik ve tasavvuf temelli düşüncesi çerçevesinde materyalist felsefeye yönelik eleştirileri ve özellikle insanın manevî boyutunun inkârına karşı Vahdet-i Vücut anlayışıyla geliştirdiği cevaplar ele alınmaktadır. Ahmed Hilmi, materyalizmin insanı sadece fiziksel ve maddî yönleriyle ele alarak ontolojik anlamda eksik bir tasavvur geliştirdiğini savunur. O, Vahdet-i Vücut felsefesini bir ontolojik sistem olarak merkeze alır ve bu sistemle hem bireyin manevî hakikatini hem de evrensel birliği temellendirmeye çalışır. Bu bağlamda, onun düşüncesi günümüz insanına da insanî varoluşun anlamı ve aşkın boyutu hakkında derin bir perspektif sunmaktadır.

1. Materyalizm Karşıtlığı ve Vahdet i Vücut Savunusu

Tanzimat dönemi ve ardından felsefenin materyalist görüşlerle birlikte Türk dünyasına dahil olması bazı kesimlerce tepkiyle karşılanmıştır. Baha Tevfik, Celal Nuri veya Prens Sebahaddin gibi düşünürlerin çağın modern düşünceleri olan pozitivist ve materyalist felsefeye ilgisi Ahmed Hilmi gibi düşünürlerin tepkisini çekmiştir. Ona göre materyalizm, sadece maddi olanı kabul ettiği için varlığın çok boyutluluğunu inkâr eder. Oysa madde sadece bir tezahürdür; hakiki varlık ise Allah'tır. Bu nedenle gökten aşağı inen hiyerarşik varlık görüşü yerine maddeye dayalı eşdeğer ontoloji ciddi tehlikeler taşır. Bu felsefe bilgiyi olgu boyutunda bırakmakla birlikte ahlaki bir kararı maneviyattan soyutlamaktadır. Onu ulvi ve üstün niteliklere sahip bir varlıktan öte doğada yer eden vahşi bir varlık statüsüne getirmektedir. Bu konuda Çam'ın da ifade ettiği gibi, “maddenin varlığını kabul eden, onu da mutlaklaştırarak Tanrı'yı inkâr eden bir düşünce sistemi, varlığın tamamını değil yalnızca kabuğunu açıklayabilir” (Çam, 2021, s. 150). Bu görüş, tasavvufun zahir-bâtın ayırımına da dayanır. Buna göre, madde, varlığın zahiridir; bâtın (hakikat) ise Allah'tır. Bu görüş sonraki bölümlerde detaylarıyla gösterileceği gibi, iki ayrı gerçekliğin özdeşliği veya derece farklılığı değildir. Aksine şeyler hakikat olan Allan'ın tezahürleridir. Hilmi, bunun aksine varlık skalasında maddenin ötesini göremeyen materyalizmin bu anlamda yalnızca duygu, şehvet ve iştihaları merkeze alması nedeniyle Tanrı'yı ve ahiret inancını reddetmesinin insanı ahlâkî boşluk içinde bıraktığını savunur. Ona göre Allah ve ahiret inancı olmayan bir birey için mutlak bir ahlaki ölçüt kalmaz: “Maddeci felsefe insanı hayvan derekesine indirir. (...) Ruhun, kalbin, vicdanın yüceliğini yok sayar” (Tasavvuf-i İslamî ve Fünun-i Cedîde, s. 36). Bu düşünce, özellikle vicdan-ı ahlâkî kavramına verdiği önemi açıklamaktadır. Hilmi'ye göre materyalizm, vicdanı sadece beyin fonksiyonu görerek içsel anlamı ortadan kaldırır. Açıkçası ona göre materyalizmin indirgemeci bu tutumu pek çok açıdan sakıncalı sonuçlara ulaşmaktadır. Pek çok anlam düzeyini, ahlaki prensipleri ve toplumsal ilişkileri açıklamada değerlendirmeye dâhil edilmesi gereken unsuru gözden kaçırmaktadır.

Ahmed Hilmi, insana yalnızca fizyolojik ya da biyolojik bir varlık olarak bakan materyalizmi “eksik bir insan tasavvuru” olarak görür. Ona göre insan, hem beden hem ruh taşıyan bir varlıktır ve ruhun kaynağı ilahîdir. Tasavvufî düşüncenin etkisiyle asıl varlık olan Allah'tan kaynaklanan varlık olma hali, iyi ve güzellikten pay almak ontolojik bir zemin sunar. Ancak materyalizm, “maddî olanı esas kabul eden bir düşünce sistemi, insanı bir makineye indirger...

Ruhun yüceliği olmadan insan yalnızca topraktır.” (Ünverdi & Ünverdi, 2022, s. 641) Hilmi, materyalizme, pozitivizme ve ateizme karşı, varlığın birlik halini ifade eden vahdet-i vücud doktrini savunmuştur. Mustafa ve Veysi Ünverdi’ye göre Hilmi, “tek hakikat” olarak vücud sıfatına sahip Tanrı’yı kabul eder ve insanı bu varlık krizinin bir yansıması olarak yorumlar. Buna göre insan, hem ruh hem de beden birliğiyle Allah’ın tecellisidir. Bütünüyle ondan uzak değildir. Tanrı, yarattığı her şeyden çok farklıdır ancak bütünüyle aşkın, uzak ve kopuk değildir. 1910 tarihli *A’mâk ı Hayâl* adlı ilgi çekici kitapta, vahdet-i vücud düşüncesini felsefi roman diliyle işlediği bilinen Hilmi, Aynalı Babalı olarak bilinen bir meczubun öncülüğünde rüya âleminde mertebeleri temaşa edişini anlatır. Ana karakter Raci, pozitivist felsefelerden tatmin olmaz; sonunda Aynalı Baba’yla yükselişe geçerek rüya âleminde metafizik gerçekliği keşfeder. Sema Noyan’ın araştırması, bu yapıtta Budizm, Hinduizm ve Zerdüştilik gibi doğu kimlikleriyle ortak bir tevhid anlayışı da bulunduğunu göstermektedir. Gerçekten de edebiyat, şiir ve tasavvufi öğelerle bezenmiş metnin felsefi gündemi keşfedilmek istendiğinde Doğu ve Batı kaynaklı pek çok manevi düşünce örnek olarak Raci’nin yolculuğuna dâhil edilir. Onun aracılığıyla tahlil edilir, tartışmaya açılır ve eksiklikleri varsa gösterilir. Örneğin, bir gün Hint felsefesinin ana karakterlerini tanır veya kavramlarını deneyimler. Söz gelimi Nirvanaya erişir. Başka bir gün, Buda’nın yüce gerçekliğini, aşamalı yollarını anlamaya gayret eder. Ertesi gün, Ehrimen ve Hürmüz’le karşılaşır, bir başka gün Kaf Dağı’na ulaşır, mertebeler aşar. Her varlık mertebesinde maddeden sıyrılır Hakikatin keşfini farklı bir yolla deneyimler. Bu öncü görüşlere ve uzun bir arayışa rağmen Hilmi’nin İbn’i Arabi etkisinde kaldığı söylenebilir. Hilmi, vahdet-i vücud’un İbn’i Arabi yorumu içinde yer alan yoğun tenzih (Allah’ın tenzih edilirliliği) vurgusunu benimser, teşbihi (Allah’la benzerlik) yorumlarını reddeder. Ancak aşırı tenzih ile sekülerleşme riski taşıyan yaklaşımları da eleştirmiştir. Vahdet-i vücud düşüncesinden uzak bu tür yorumlar abartılı benzetmelerle insan biçimci bir Tanrı anlayışına neden olmaktadır. Bu denge sağlıklı kurulmalıdır. Bu nedenle vahdet-i vücud’u dini ve Sufi temellerle ilişkilendirerek savunmayı tercih etmiştir.

Ahmed Hilmi, materyalizme karşı sadece eleştiri getirmekle kalmaz, ona alternatif olarak vahdet-i vücud öğretisini daha önce ifade edildiği gibi İbn’i Arabi’nin görüşlerine yakın bir çizgide sunar. Maddi bir görünüm olduğunu kabul etmekle birlikte manevi veya ruhsal bir dünyanın gerçekliğini öne çıkaran ve Varlığın hakikatini Allah’ta bulan bu anlayış esasında üç ana maddede özetlenebilir. Buna göre,

- a. Her şey Allah’ın bir tezahürüdür, yansımasıdır ancak O değildir (aynı’l-vücud değil, tenezzül)
- b. Bir varlık derecesi vardır. Tıpkı “südur öğretisi”nde olduğu gibi ve madde bu tecellilerin en düşük derecesidir
- c. Hakikate ulaşmak için maddeyi aşmak, manevi yan olan ruhu kavramak gerekir (manevî tefekkür ve *Amak’ı Hayal* romanında Raci’nin öyküsünde olduğu gibi rüya yoluyla).

Bu anlayışa göre mutlak anlamda gerçek olan yalnızca Allah’tır (el-Hak). Diğer tüm varlıklar, O’nun isim ve sıfatlarının tecellilerinden ibarettir. Bu durumda kâinat da insan da madde de aslında Allah’ın bir yansımasıdır ama zati bir varlığa sahip değildir, yani kendi başına kaim değildir. Bu fikir, *A’mak-ı Hayal* romanında başkahraman Raci’nin içsel yolculuğuyla alegorik biçimde anlatılır: Raci, pozitivist düşüncelerle başlayan ama sonunda “madde ötesi bir

hakikate” uyanan bir arayış içindedir. Hilmi'nin vahdet-i vücud anlayışı, İbn Arabî çizgisinde şekillenmekle birlikte, özellikle tenzih ilkesine (Allah'ın yaratılmışlara benzememesi) daha fazla vurgu yapar. Ona göre varlık, Allah'ın tecellisidir ancak Allah ile yaratılmışlar özdeş değildir. Bu, panteizm eleştirilerine karşı geliştirilmiş önemli bir ayrımdır (Ünverdi & Ünverdi, 2022, s. 641). Hilmi, Allah'ın varlığını her şeyde görmeyi, Allah'ı her şeyin aynısı zannetmekle karıştırmaz. Bu yüzden onun yaklaşımı “vahdet-i mevcud” değil, klasik anlamda “vahdet-i vücud”dur. Hilmi'ye göre: “Varlık birdir ve o da Allah'a aittir. Görünen varlıklar ise O'nun sıfatlarının zahirdeki görüntüleridir” (Hilmi, 2021, s. 58).

Materyalizm ile Vahdet-i Vücud arasındaki temel fark, varlığın mahiyetine ve kaynağına dair ontolojik yaklaşımlarında yatmaktadır. Materyalizm, varlığı yalnızca maddeyle özdeşleştirir. Yani yalnızca ölçülebilir, gözlemlenebilir, fiziksel olanı “gerçek” kabul eder. Ruh, Tanrı, anlam gibi aşkın varlık kategorileri ya reddedilir ya da maddenin bir ürünü olarak açıklanır. Örneğin materyalizme göre, bilinç, beynin kimyasal faaliyetlerinden ibarettir. Yine kalp emme basma bir tulumbadan öte hiçbir anlama sahip değildir. Yaşam yalnızca canlılıktır ve ölüm yalnızca bu makinanın artık fiziksel dayanıklılığının bitmesi ve işlevini yerine getirememesidir. Filibeli Ahmed Hilmi de bu düşüncüyü şiddetle eleştirir ve Tasavvufi felsefenin etkisiyle özellikle materyalistlerin maddeyi “bağımsız ve mutlak bir varlık” gibi görmelerini felsefi bir yanılgi olarak değerlendirerek eleştirir.

2. Ahmed Hilmi'de Teşbih ve Tenzih Dengesi

Ahmed Hilmi'nin düşüncesinde insan, Allah'ın Esma ve sıfatlarının en yoğun biçimde tecelli ettiği varlıktır. Bir bedene sahip olmasına rağmen ruhani yanıyla bu sınırları aşmaya güçlü adaydır. Bu nedenle insan hem fiziksel hem de metafizik yönüyle evrenin aynasıdır (Çam, 2021). Hilmi, insanı “ruh ve cesedin vahdeti” olarak tanımlar ve onun yeryüzündeki yegâne hakikat arayıcısı olduğunu belirtir. Bu yanı onu diğer canlılardan ayırır ve Hakikati aramak gibi ulvi bir amaca dair istikamete yolcu kılar. *A'mak-ı Hayal*'deki anlatımlarda da bu anlayış vurgulanır: İnsan ancak benliğini, nefsini ve maddî bağımlılıklarını aştığında hakiki “kendisi”ne ve dolayısıyla Hakk'a ulaşabilir (Noyan, 2019).

İnsan bir bedene ve dolayısıyla sınırlara sahip olması nedeniyle beşerî bir deneyimi kendisine hazırlık eder. Açısı kişisel iyi, güzel gibi sınırlı değerlerden benzetme yoluyla Hakikat'in kendisini ve nedeni olan Allah'a ulaşmak ister. Ancak buna rağmen O'nun her şeyden farklı olduğunun da farklıdır. Kaldı ki, İslam düşüncesinde tenzih, Allah'ın yaratılmış hiçbir şeye benzemediğini vurgulayan anlayıştır. Teşbih ise Allah'ın sıfat ve fiillerinin mahlûkatta görülebileceğini ve O'nun bir yönüyle insanlara “yakın” olduğunu ifade eder. Tasavvuf geleneğinde bu iki kavram çoğunlukla denge içinde değerlendirilmiş, aşırı tenzihin Allah'ı ulaşılmaz bir uzaklıkta tutma ve aşırı teşbihin ise onu yaratılmışlara benzetme tehlikesi taşıdığı kabul edilmiştir (Chittick, 2008). Bu yaygın tehdit Tasavvufi felsefede başarılı bir şekilde bertaraf edilmiş görünür. Rasyonalizmi ve zühdü göğüsleyen bu felsefe aşama aşama nefsin mücadelesine tanıklık etmektedir. Bu anlamda Daru'l-fünun'da yürüttüğü İslam felsefesi dersleri sırasında Varlık ve Hakikat arayışı sırasında her türlü abartı tutuma karşı olduğunu şöyle dile getirir: “(...) ve'l-hâsıl Darülfünun efendilerinin alamet-i fârikası ne cahilâne sofuluk ne de mukallidâne dinsizlik. Hak ve hakikat olmalıdır.” (Ahmed Hilmi, 1911, s. 37-38). Filibeli Ahmed Hilmi'nin tasavvufi düşüncesi, vahdet-i vücud temelli olmakla birlikte, bu görüşü

mutlak teşbih ya da katı tenzih gibi uç yorumlardan koruma çabası belirler. Hilmi, Allah'ın varlığının her şeyde tecelli ettiğini savunsa da yaratılanla Yaratan'ı özdeşleştiren panteist yorumları reddeder. Bu yönüyle onun anlayışı, İbn Arabî'nin seçkin takipçilerinden biri gibi, dikkatli ve dengeli bir tutum sergiler (Ünverdi & Ünverdi, 2022). Örneğin ilk olarak tecelli kavramına bakma gerekirse bu konuda onun yorumu şöyledir: “Her ne kadar Hakk'ın varlığı her şeyde mevcut ise de O, asla mahlûkatla aynı değildir. Tecelli başka, özdeşlik başkadır” (Hilmi, 2021, s. 58). Hilmi burada, teşbih ve tenzihi bir zıtlık değil, birbirini tamamlayan iki hakikat olarak değerlendirir. Bu anlayışta Allah, hem içkin (bâtın) hem aşkın (zahir) bir varlıktır. O, şeylerin kaynağı ve nedeni olarak içkin fakat onlardan uzak, ayrı ve hiçbir şeye tam olarak benzememesi nedeniyle aşkındır (Noyan, 2019, s. 335).

Ahmed Hilmi, özellikle materyalist ve pozitivist felsefelere karşı mücadele ederken, Allah'ın aşkınlığına (tenzih) özel önem atfetmiştir. Bu düşüncüyü pozitivist, materyalist veya panteist düşüncelerden ayıran yanı buradadır. Ona göre maddecilik, Allah'tan bağımsız bir varlık alanı üretmeye çalışmakta ve bu yönüyle şirk tehlikesi taşımaktadır (Çam, 2021). Bu yüzden Hilmi, Allah'ı maddeye indirgeme çabalarına karşı, O'nun mutlak birliği ve aşkınlığı üzerinde ısrarla durur. Ancak bu tenzih vurgusu, Allah'ın tamamen uzak ve ulaşılmaz olduğu anlamına gelmez. Böyle bir ayrılık insanın serüvenini ve anlam arayışını sekteye uğratar. Zira vahdet-i vücud inancı gereği, her şeyde Allah'ın bir tecellisi mevcuttur- bu da teşbihi kaçınılmaz kılar. Hilmi'ye göre Allah'ın isim ve sıfatları, kâinatta farklı tezahürlerle görünür hâle gelir. Bu, O'nun zatıyla değil, sıfatlarıyla mahlûkatta “görünmesi” anlamına gelir. Burada teşbih, Allah'ın sıfatlarının insan ve âlemde gözlemlenebilmesiyle ilgilidir (Ünverdi & Ünverdi, 2022). Bu ifade Spinoza'yı anımsatmış olsa da Allah doğa ile özdeşleştirilmez. Onun nedenidir veya başka deyişle bir tecelli vardır ama o bu dengede ayrı ve aşkındır. Hem yarattıklarına çok yakın hem de bu anlamda eksik ve kusurlu olan bu şeylerden münezzehtir.

İnsan akıllı bir varlık olmasıyla diğer canlılardan üstün görülür ancak Sufî düşüncede insanın Varlık alemiyle karşılaşması sırasında başka önemli yetileri vardır. Din bazı yanlarıyla aklın algılamasının dışında unsurlar vardır. Bu gelenekte “aşk”, bu sınırları ortadan kaldıran Hakikate yaklaştıran güçtür. Ahmed Hilmi, Tanrı'nın zatı, sıfatları ve ona dair yolculuğa olanak veren, mertebeler aştıran “aşk” a bir şiirle şöyle vurgu yapmaktadır:

“Ben oyum ki satvetimden kâ'inât lerzândır,

Ben oyum ki zûr-i bâzum hâkim-i her-cândır.

Ben oyum ki her kim olsa serfûrû eyler bana,

Hâk-i pâyim secdegâh-ı zümre-i insândır

Ben oyum ki sîret-i merdîde yoktur benzerim,

Hâdimîn-i bârigâhım zümre-i merdândır

Ben oyum ki mîzân-ı 'adlimde müsâvî cümle halk,

Şehinşâhlarla gedâlar bence hep yeksândır.

Hâsılı şemşîr-i ‘izz ü kudretiyim İzid’in,

‘Aşkım ben satvetimden kâ’inât lertzândır.’ (Hilmi, 2019).

Hilmi’nin düşüncesine göre insan, Allah’ın en parlak tecellisidir. Çünkü insan hem bedeni hem de ruhuyla Allah’ın cemal, celal ve kemal sıfatlarını yansıtır: “İnsan-ı kâmil, Hakk’ın aynasıdır. Onda görünen Hakk’tır. Fakat aynayla suret nasıl bir olmazsa, insanla Hakk da aynı değildir” (Hilmi, 2021, s. 62). Bu yaklaşımda teşbih, yaratılmışlarda Allah’ın sıfatlarının izini sürmeyi mümkün kılar. Böylece Hilmi, mistik tefekkürle evrende Hakk’ı “görme”yi teşvik eder. Özetle, Ahmed Hilmi, hem aşırı tenzihin Allah’ı hayatın dışına çıkararak uzak ve ulaşılmaz bir Tanrı anlayışına yol açtığını hem de aşırı teşbihin Allah’ı insanlaştırma (teşbih-i cismani) tehlikesi taşıdığını savunur. Bu anlamda çeşitli ayet ve dini menkıbeleri kullanır. Örneğin, Allah’ın zatında, “hiçbir yere sığmadım ama mümin kulunun kalbine sığıdım” cümlesiyle kalbin önemi anlatılır. Yunus, bu hali, “Gönül, Çalap’ın tahtı, Çalap Gönül’e baktı” ile Türk Tasavvufu’na taşıyan Sufi’lerden birisidir. Yine Allah’ın insanlara şah damarlarından daha yakın olduğu ifadesi ulaşılmazlıktan fazlasıyla uzaklaştırır. Bu bağlamda onun düşüncesi, tehlikelerle dolu iki uç arasında bir hikmet yolu arayışıdır. Noyan (2019), Hilmi’nin özellikle *A’mâk-ı Hayâl* adlı romanında bu dengeyi alegorik olarak işlediğini ve okuyucuyu “tecelli” ile “özdeşlik” arasındaki farkı anlamaya yönlendirdiğini belirtir. Özellikle bu durumu, Hint felsefesinin esaslarından olan Atman=Brahman özdeşliğiyle karşılaştırmak yoluyla Tasavvuf’ta Varlık’la özdeşleşmek değil de O’nda kaybolmak olarak açıklamaktadır.

3. İnsanın Manevî Boyutunun İnkârı ve Vahdet-i Vücut ile Materyalizme Yanıt

Filibeli Ahmed Hilmi, İbnü’l-Arabî ekolüne mensup bir Vahdet-i Vücut yorumcusu olarak, varlığı bir bütünlük içerisinde ele alır. Ona göre mutlak gerçeklik, yalnızca Allah’a aittir; diğer tüm varlıklar O’nun tecellilerinden ibarettir. Bu anlayışta insan, “âlem-i kebir” (büyük âlem) olan Tanrı’nın bir yansımasıdır ve bu nedenle sadece fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda aşkın bir hakikatin de taşıyıcısıdır. Ahmed Hilmi, özellikle “Amak-ı Hayal” adlı eserinde bu anlayışı sembolik anlatımlar ve hikâyelerle okuyucuya sunar. Romanın ana karakteri Raci’nin yaşadığı tecrübi yolculuklar, insanın maddî sınırların ötesinde bir hakikate ulaşabileceğini göstermektedir.

Ahmed Hilmi’ye göre materyalizm, “hakikatin yalnızca maddeyle sınırlı olduğu” ön kabulüne dayanarak insanın ruhsal ve metafizik boyutunu reddetmektedir. Bu yaklaşım, ona göre “varlığı parçalayarak” ele alan indirgemeci bir bakış açısıdır. Özellikle Batı’dan ithal edilen materyalist ve pozitivist yaklaşımlar, Ahmed Hilmi tarafından “maddeye tapan bir zihniyetin ürünü” olarak değerlendirilir. Bu bağlamda o, materyalizmi sadece felsefi bir hata değil, aynı zamanda manevî bir kriz olarak görür. Ahmed Hilmi’nin Vahdet-i Vücut anlayışı, materyalizmin boşluğa düşürdüğü insanı tekrar anlamlı bir varoluşa yerleştirmeyi amaçlar. Bu anlayışta insan, sadece etten ve kemikten ibaret bir organizma değil, aynı zamanda İlâhî Zât’ın bir mazharıdır. İnsan, kendi hakikatini keşfettiğinde Tanrı’yı da keşfetmiş olur. Bu yönüyle Vahdet-i Vücut, sadece bireysel bir manevî arınma süreci değil, aynı zamanda metafizik bir bilgi sistemidir. Ahmed Hilmi’ye göre hakikat, ancak bu bütüncül bakış açısıyla kavranabilir.

3.1. İnsanın Konumu: Madde mi Ruh mu?

Ahmed Hilmi'ye göre materyalizm, insanı sadece fiziksel bir yapı olarak görür: et, kemik, sinir sistemleri, hormonlar ve genlerden ibaret bir varlık. Fizyolojisine indirgenmiş özne aynı zamanda kendi kendini inşa eden, kendine yeten ve her şeyi bilimle çözümleyen kimsedir. İlerleme, manevi rahatlamaya da neden olacaktır bu inanışa göre. Yine bu anlayışta insan bilinci, ruhu ya da manevî yönü bir yanılısamadan ibarettir veya nörolojik süreçlere indirgenir. Oysa Vahdet-i Vücut'a göre insan, Allah'ın "Halife" sıfatını taşıyan, O'nun isimlerinin en kâmil tecellisini barındıran bir varlıktır. Hatta yapıp etmeleriyle, aşkı ve edebiyetle yetkinleşmeye dair güçlü bir potansiyeli vardır. Ancak bunun karşısında mücadeleyi zorunlu tutan nefse de sahiptir. Filibeli Ahmed Hilmi bu bakışla insanı yalnızca fiziksel bir varlık olarak tanımlayan materyalist anlayışa itiraz eder ve der ki: "İnsan, maddeyle kayıtlı değildir; o, mutlak varlığa açılan bir penceredir." Bu noktada Ahmed Hilmi, insanın manevî tecrübesini (ibadet, aşk, sezgi, vecd, ilham vb.) birer metafizik delil olarak sunar. Özellikle *Amak-ı Hayal* adlı eserinde kahraman Raci'nin mistik tecrübeleri, insanın yalnızca duyuyla sınırlı olmadığını, daha derin bir hakikate ulaşabileceğini ortaya koyar. Tekrarlamak gerekirse, Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre insan, sadece maddî unsurlardan (et, kemik, beyin) ibaret olan bir varlık değildir. Aksine, insan "maddede fâni, manada bâkî" olan, fiziksel varlığı aşan aşkın bir hakikatin taşıyıcısıdır. Onun düşüncesinde insanın ruhsal boyutu, varoluşun merkezindedir ve bu yön ihmal edildiğinde insan, eksik ve hatta hastalıklı bir varlık hâline gelir.

Ahmed Hilmi, *Amak-ı Hayal* adlı eserinde, kahramanı Raci'nin geçirdiği mistik tecrübeler aracılığıyla, insanın yalnızca akıl ve deneyle kavrayamayacağı, daha derin bir ruhsal boyutu olduğunu vurgular. Raci'nin ruhsal arayışı, aslında modern insanın materyalist zihniyetten kaynaklanan varoluşsal boşluğunu temsil eder: "Bir zamanlar yalnızca maddede hakikat aradım; her taşı kaldırdım ama aradığımı bulamadım. Meğer hakikat, gönlümde saklıymış da ben hep dışarda aramışım" (Ahmed Hilmi, 2019, s. 35). Bu satırlar, Ahmed Hilmi'nin insanı anlamının yolunun sadece dış dünya değil, içsel tecrübe ve ruhsal farkındalık olduğunu gösterir. Ona göre ruh, insanın "asıl cevheri"dir ve beden sadece onun geçici elbisesidir: "İnsan, ruhu sayesinde insan olur. Maddesiyle değil, manasıyla değerlidir." (Ahmed Hilmi, 2019, s. 74). Yine Tasavvuf geleneğine dair mistik tecrübelerle bezenmiş kemale erme sürecini *Amak'ı Ayal* kitabında şu şiirle öne çıkarır:

"Âlemde meşhûd olan bu devrân

Tekâmül içindir, kemâle doğru

Her nokta cevvel, her zerre raksân

Uçup giderler, visâle doğru

Ekvân, insân koşup giderler,

Tutulmaz, kapılmaz hayâle doğru

İnsân isen gel matlûbu anla

Yorulma gitme celâle doğru

Ufk-ı ezelde doğan bir güneş,

Gider mi acep zevâle doğru

İfâte etme kıymetli vakti

Çevir yüzünü cemâle doğru” (Hilmi, 2019).

Ahmed Hilmi, materyalistlerin insanı yalnızca biyolojik varlık olarak tanımlamalarını sert bir dille eleştirir. İttihat-ı İslâm adlı eserinde bu yaklaşımı “beşerî idrakin intiharı” olarak tanımlar: “Ruhu inkâr eden, akli da inkâr etmiş olur. Zira akıl dahi ruhun bir aletidir. Maddecilik, insanı kendi derinliğinden koparır, bir cesede indirger.” (Ahmed Hilmi, 1996, s. 92). Bu yaklaşım, onun antropolojisinin merkezine manevî özü yerleştirdiğini açıkça ortaya koyar. Ona göre insan, İlâhî Varlık’ın tecelligahıdır. Bu yüzden her insanın içinde Tanrısal bir kıvılcım, yani fitrî bir aşkınlık vardır: “Her insan, Hakk’ın bir mazharıdır. Her kalp, O’nun tecellisine bir ayna olabilir.” (Ahmed Hilmi, 2019, s. 103). Ahmed Hilmi’nin bu yaklaşımı, Vahdet-i Vücut düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. İnsan, mutlak varlıkla (Allah) ontolojik bir bağ içindedir. Bu bağ sayesinde insan, sadece bir “biyolojik makine” değil, aynı zamanda aşkın hakikate açık bir varlıktır. Âlem Tanrı değildir veya Tanrı âleme kendisini açmamıştır ancak O’ndandır ve O’nun tecellisidir. Bu nedenle o evreni temaşa edebilir ve bedeninin sınırlarından kurtulabilir. Başka deyişle beden elbisesini çıkarabilir. Fakat materyalist yaklaşımlar insanı indirger, onu sadece görünele mahkûm eder. Materyalist felsefelerin “insanı yalnızca maddî açıklamalara sıkıştırma çabası”, Ahmed Hilmi’ye göre bir tür epistemik zulümdür. Zira bu yaklaşım, insanın sezgi, ilham, tefekkür gibi yüksek ruhsal fonksiyonlarını görmezden gelir: “Maddiyyûn (maddeciler), gözü mikroskopa yapıştırmış; gönlü unutturmuşlar. Hâlbuki hakikatin yolu gözle değil, gönülle görülür.” (Ahmed Hilmi, 2019, s. 65). Bu soyut anlatım güçlü bir mistik tecrübeyi anlatmakla birlikte en iyimser ifadeyle insanın irrasyonel bir varlık olduğu kanaatini desteklemektedir. İman, bu yanıyla güçlü, irrasyonel ve aşka dayalı bir baği imgeler.

4. Bilginin Mahiyeti: Duyu Değil, Şuhud

Materyalizmde bilgi, sadece deney ve gözlemle elde edilir; metafizik bilgi imkânsızdır. Ancak Vahdet-i Vücut anlayışında keşf ve şuhud (tasavvufî sezgi ve tecrübe) en üst düzey bilgi yollarıdır. Ahmed Hilmi, materyalist düşüncenin bilgi anlayışının “eksik” olduğunu çünkü sadece duyu verilerine dayandığını söyler. Oysa insanın gönül gözüyle erişebileceği başka boyutlar da vardır. Vahdet-i Vücut felsefesi bu aşkın bilgiyi mümkün ve geçerli kabul eder. Materyalist düşünce evreni anlamsız, başıboş, tesadüfî bir süreç olarak görür. Big Bang, evrim, doğal seleksiyon gibi süreçler kör nedensellik çerçevesinde açıklanır. Evrenin bir amacı yoktur. O, insanın tecrübesine duyuyla sınırlı tutar. Ancak evrendeki çokluğu sunan duyu yanılmaktadır. Gönül gözüyle veya tasavvufî sezgi ile bakan farklı görür. *Amak’ı Hayal’de* bunun örneklerinden biri şöyledir:

“Hep ikilik, birlik için,

Bak iki göz, bir görüyor!

Birlik ise, dirlik için,

Bak iki göz, bir görüyor!

Rûh u cesed, ‘arş ü felek,
İns ü perî, cinn ü melek,
Birlik için hep bu emek,
Bak iki göz, bir görüyor!

Şirkden eyle hazer,
Vaktini boş etme güzer,
‘Âleme bir eyle nazar,
Bak iki göz, bir görüyor!

Sen de seni, sen de seni!
Bil ki budur “Allemeñi”
Birleye gör cân ü teni,
Bak iki göz, bir görüyor!” (Hilmi, 2019).

Filibeli Ahmed Hilmi’ye göre bu, insanın anlam arayışını boşa çıkaran bir görüştür. Vahdet-i Vücud ise kâinatı “Tanrısal kudretin bir aynası” olarak yorumlar. Evrende hiçbir şey tesadüf değildir; her şey ilâhî iradenin ve bilincin bir yansımasıdır. Bu durumda evrende de insanda da bir nihaî amaç ve anlam vardır. Bu da insana varoluşsal bir istikamet ve sorumluluk kazandırır. Materyalizm, varlığı parçalayarak açıklar: insan–doğa, özne–nesne, beden–zihin gibi ikilikler burada hâkimdir. Vahdet-i Vücud ise bu ikilikleri aşar ve varlığı bir bütün olarak yorumlar. Filibeli Ahmed Hilmi’ye göre bu bütünlük fikri, insanın hem kendisiyle hem çevresiyle hem de Yaratıcı’yla barışık yaşamasını sağlar. O’nu uzak, müdahalesiz ve Deizm’de olduğu gibi emekliye ayrılmış bir Varlık olarak değerlendirmez. Materyalizm insanı evrende yalnız ve bağılantısız bırakırken, Vahdet-i Vücud insanı mutlak varlıkla irtibatlı, evrensel bir düzenin parçası olarak görür. Ahmed Hilmi açısından Vahdet-i Vücud sadece bir spekülâtif felsefe değil, aynı zamanda psikolojik ve varoluşsal bir tedavi aracıdır. Bu felsefe sayesinde birey, kendi benliğinden sıyrılarak daha büyük bir hakikatin parçası olduğunu idrak eder. Bu ise modern insanın sıkça yaşadığı anlamsızlık, bunalım, yabancılaşma gibi problemleri aşması için bir yoldur.

Bu konuda Ahmed Hilmi’nin duygu, akıl ve hassasiyet dengesindeki yolculuğunu Güven, şöyle aktarır: “Vahdet-i vücûd düşüncesine kail ve görünüşlerde Hakk’ı müşahede etmekte olan kimse, bir zerreye bile kıyamaz; varlığın herhangi bir şekline ayrılık ve düşmanlık nazarıyla bakamaz. Hakikatte şuhûd âlemindeki varlıkların bir his ve bilgi cilvesinden ibaret kaldığını bilir. Ancak insan olarak yaratılması hasebiyle Ârif’in nazarında hayır ve şer, güzel ve çirkin, iş ve hareketlerin mertebesi vardır.” (Hilmi, 1909, s. 577; Güven, 2014, s. 71). Bu anlatı

materyalizmin evrene dair tek boyutlu düzlemini dağıtır ve insanın tecrübesinde olağanca gücüyle zenginleştirir. Akla ve mantığa aykırı diye boş veya anlamsız gösterdiği şeylere gönül bakışını çevirir ve evrende yeni, zengin bir teleoloji yaratır.

Ahmed Hilmi'nin materyalizm eleştirisi ve Vahdet-i Vücut'a dayalı yaklaşımı, modern insanın karşı karşıya kaldığı varoluşsal boşluk ve anlam krizine karşı bir cevap niteliğindedir. Teknolojinin ve bilimin ilerlemesine rağmen insanın manevî yönünün ihmal edilmesi, bugün de benzer sorunları doğurmaktadır. Ahmed Hilmi'nin yaklaşımı, bu tür krizlerin ancak insanın ontolojik bütünlüğünü yeniden tesis eden metafizik bir yaklaşımla aşılabileceğini ortaya koymaktadır. Filibeli Ahmed Hilmi, insanın sadece maddî yönüyle tanımlanamayacağına dikkat çekerek, varlığın aşkın boyutunu göz ardı eden materyalist düşünceye karşı derin bir eleştiri geliştirmiştir. Onun Vahdet-i Vücut anlayışı hem felsefî hem de tasavvufî düzeyde insanın hakikatini ve evrendeki yerini anlamlandırma çabasının bir tezahürüdür. Bu yaklaşım, günümüzde de insanın varoluşsal arayışına ışık tutabilecek niteliktedir.

5. Ahmed Hilmi'ye Göre İslam Düşüncesi ile Hint ve Diğer Doğu Kültürleri Arasındaki Farklar

Ahmed Hilmi, İslam'daki tevhid (birlik) anlayışını Vahdet-i Vücut felsefesiyle yorumlar. Ancak bu birlik anlayışı, özellikle panteizm veya monizm gibi Hint metafizikleriyle yüzeysel olarak benzer görünse de Ahmed Hilmi bu benzerliğin altını kazıdığına temel farklar olduğunu belirtir. Hint düşüncesinde özellikle Vedantik gelenekte Tanrı (Brahman) ile evren arasındaki ilişki tam bir özdeşlik şeklinde kurulurken, İslam düşüncesinde Allah mutlak anlamda mâsivâdan (yaratılmışlardan) münezzehtir. Veda felsefesinde bireysel özler (Atman) ile evrensel öz (Brahman) ilkin bir düalizm algısına neden olur. Ancak bu felsefede ilgili tutum bir yanılgı (maya) olarak görülür. Kalıcı işler arayan ve ruhuna yönelen Atman'a ulaşır ve Atman'ını bilen Brahman'ı bilir. Nihayet Atman=Brahman şeklinde bir özdeyişe ulaşılır. Ancak Ahmed Hilmi'nin de işaret ettiği gibi, Varlık, Allah'ın tecellisi olabilir ama Allah'ın özüyle bir değildir. Ahmed Hilmi bu farkı şöyle ifade eder: “İslâm, Allah ile kâinatı aynileştirmez; bilakis Hak ile halk arasında tecelli cihetiyle bir irtibat kurar.” (Ahmed Hilmi, 2019, s. 112). Bu, Yaradan'ı yaratılanlardan tenzih eder ancak O'nun tecellisi olduğunu ihmal etmez. Bu anlayışla Ahmed Hilmi, İslam'ın metafizik sistemini aşkınlık (transcendence) ilkesine sadık kalarak inşa eder. Oysa Hint felsefelerinde bu ayrım çoğu zaman silikleşir ve varlık-Tanrı özdeşliği hâkim olur.

Hint felsefelerinde bireysel ruh (Atman), evrensel ruh (Brahman) ile özdeşdir. Nihai kurtuluş (mokşa), bu ikisinin özdeşliğini idrak etmekle mümkündür. Bu durumda birey “kendi benliğini” terk eder ama benlik de mutlak bir gerçeklik kazanır. Hakikati kavrar ve genedoğum döngüsünden kurtulur. Ahmed Hilmi ise bireysel varlığın kendine ait müstakil bir hakikati olmadığını, onun sadece bir gölge, bir hayali varlık olduğunu savunur. Ancak burada dikkat çekici olan, bu hayâlin Allah'a ait bir tecelli olmasıdır. Birey hakikate ulaştığında yok olur (fenafillah) ama bu yok oluş Allah'la özdeşleşmek değil, O'nda yok olmak, yani ‘abd kalmak’ şeklindedir: “Kul, ‘ene’yi yok ettiğinde Hakk’a vuslat eder. Lakin o hâl hâlâ kul olmaktır, Tanrı olmak değil.” (Ahmed Hilmi, 2019, s. 88). Bu ifade, Hint panteizminin mistik “kendilik özdeşliği” fikrine karşı, İslâmî bir tevazu ve kulluk bilinci taşır. Hint düşüncesinde reenkarnasyon ve karma yasası belirleyicidir. Ruh, defalarca doğar ve ölür; her bir yaşam, bir

öncekinin sonucudur. Amaç bu döngüden (samsara) kurtulmaktır. Dolayısıyla ruhsal gelişim zaman içinde evrilerek ilerler. Ahmed Hilmi ise insanın gelişimini tek bir hayat içinde değerlendirir. Ona göre insan bu dünyada kendini tanıyarak, gönlünü arındırarak Allah’a yaklaşabilir. Ruh, tekrar tekrar bedenlenmez; biriciktir ve bu biricik hayat içinde hakikate ulaşması gerekir. Bu, İslam’ın ahiret inancı ve hesap bilinciyle de uyumludur: “İnsan ne geçmişte ne gelecekte yaşar; Hakk’a vuslat ancak ‘ân’da olur.” (Ahmed Hilmi, 2019, s. 51). İslam tasavvuf anlayışının zaman bakımından da bu öğretilerden önemli ölçüde ayrıldığı görülmektedir.

Ahmed Hilmi’ye göre Hint felsefesi, özellikle bireyin dünyadan elini eteğini çekmesi gerektiğini savunur. Yani dünya “maya” (illüzyon) olduğundan, bu dünyadaki davranışların mutlak bir anlamı yoktur. Burada olup bitenin görece bir anlamı yoktur. Kendisini ormanlara çekerek insanlardan uzak bir şekilde kendi özünü aramaya odaklanır. Oysa İslam’da dünya bir imtihan alanıdır ve kulun her davranışı sorumluluk taşır. Ahmed Hilmi bu noktayı özellikle vurgular: “Dünya oyalanılacak bir hayal değil, aşılacak bir perdedir; lakin bu perdeyi yırtarken dahi adaletle davranmak gerekir” (Ahmed Hilmi, 2019, s. 94). Bu da İslam’ın amel (eylem), niyet ve sorumluluk merkezli yapısını Hint mistisizminden ayırır. Ahmed Hilmi, İslam tasavvufunun özellikle Vahdet-i Vücut yorumuyla Hint düşüncesi arasında şekilsel benzerlikler olduğunu kabul eder. Ancak onun için bu benzerlik, hakikatte bir farklılığı gizlememelidir. Çünkü Hint metafiziği evrenle Tanrı’yı özdeşleştirirken, İslam metafiziği onları ontolojik olarak ayırır ama aralarındaki ilişkiyi tecelli, aşk ve kulluk üzerinden kurar. Ahmed Hilmi’ye göre İslam’ın insan anlayışı, insanı eşref-i mahlûkat (yaratılmışların en şerefli) olarak değerlendirirken, onun maddî ve manevî yönlerini dengeli bir şekilde bütünler. Hint düşüncesi ise bu dengeyi ihmal ederek ruhu maddeden kurtarmaya odaklıdır. Ancak İslam düşüncesinin dengeli iklimi burada da görülür. Buna göre, bedenle mücadele değil, ölçülü ve meşru bir seviyede bu istekleri karşılama ancak buna tutsak olmamak önerilir. Bu nedenle bir tür imtihan olan dünyada İslamiyet insanları her bir canlıyla barışık bir yaşam tarzına olanak tanır.

SONUÇ

Filibeli Ahmed Hilmi, Osmanlı’nın geç dönemi entelektüel ortamında tasavvufi düşüncüyü modern felsefi eleştiriye bir cevap olarak konumlandırmıştır. Çağdaşı olan diğer aydın ve mütefekkir gibi materyalist görüşlerin ahlak ve dini yaşayış üzerindeki tahrip edici etkisinden tedirgindir. Vahdet-i vücud’a odaklanan ontolojisi, nefis terbiyesine dair özgün kavramları, materyalizme karşı tutumu ve entelektüel faaliyetleri, onun Sufi vizyonunun günümüzde hala tartışılabilir bir zemin taşıdığını göstermektedir.

Ahmed Hilmi’nin materyalizm karşıtı düşünceleri bugün hâlâ anlamlıdır. Hatta Hakikat’in daha geriye çekildiği, teknolojiye bağımlı çağda insanın indirgenmesi kaçınılmazdır. Bilimsel determinizmin tek gerçeklik olarak sunulduğu çağdaş dünyada onun “ruhun ve maneviyatın önemini” vurgulaması güncelliğini korur. Şiddetin tırmandığı, insan haklarının ihlal edildiği “Akıl Çağı”nda insanı ve evreni anlamının kadim yollarından birini yeniden gündeme getirmek buhrandaki insanlara bir soluk aldırabilir. Yine, dini düşüncüyü yalnızca geleneksel değil, aynı zamanda entelektüel bir zemin üzerine oturtması çağdaş İslam düşüncesi için önemli bir örnektir.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin vahdet-i vücud anlayışı hem İbn Arabî çizgisine bağlıdır hem de döneminin materyalist ve pozitivist düşünce akımlarına eleştirel bir duruş içerir. Hilmi'ye göre tek hakikat Allah'tır; diğer tüm varlıklar ise onun tecellileridir. Bu anlayış, insanın varlık içindeki yerini anlaması, ruhsal tekâmülünü gerçekleştirmesi ve ahlaki sorumluluğunu idrak etmesi açısından önemlidir. Modern çağın sekülerliğine karşı sunduğu bu Sufi metafizik, bugün hâlâ önemli bir alternatif düşünce kaynağıdır. Filibeli Ahmed Hilmi'nin teşbih ve tenzih anlayışı, klasik tasavvuf çizgisinde olduğu gibi bir denge üzerine kuruludur. O, Allah'ın mutlak varlığını ve aşkınlığını (tenzih) vurgularken, O'nun sıfatlarının âlemde tecelli ettiğini ve bu sayede insanın O'na yaklaşabileceğini de (teşbih) kabul eder. Böylece Ahmed Hilmi, modern dönemde materyalist ve indirgemeci görüşlere karşı metafizik bir cevap verirken, aynı zamanda Sufi bilginin incelikli boyutlarını da korur.

Ahmed Hilmi'ye göre insanın mahiyetinde madde vardır ancak insanı insan yapan asıl unsur ruhtur. Ancak ruhu “bedende bir zindanda görmemesi” açısından önemli bir avantaja sahiptir. Bu bedende mutluluğu ve bunun nedeni olan Hakk'ı arayacaktır. Ruh, sadece yaşamsal bir güç değil, aynı zamanda insanın evrensel hakikate açılan yönüdür. Bu bakımdan insanı yalnızca maddî varlık olarak tanımlamak, onun gerçek doğasını göz ardı etmektir. Ahmed Hilmi, insanın manevî boyutunu merkeze alarak materyalist düşüncenin indirgemeci yaklaşımını reddetmiş ve insanın aşkın değerini savunmuştur. Dolayısıyla tıkanma noktasına gelmiş Batı modernitesi karşısında insan sorunlarının tedavi edilmesinde güçlü bir alternatiftir.

KAYNAKÇA

- Ay V, ve Durakoğlu A. (2012). “Peyami Safa Metinleriyle Muhafazakârlığa Yeniden Bakmak: Modernleşme, Birey ve Düşünme”. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:12, 20. Yıl, Özel Sayı, 21-46.
- Birinci, N. (1989). “A'mâk-ı Hayâl”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 2. ss. 555-556.
- Chittick W. (1997). *Varolmanın Boyutları*. (Çev. Turan Koç). İstanbul.
- Chittick, W. C. (2008). *Sufism: a beginner's guide*. Oxford: Oneworld Publications
- Çam, S. (2021). Filibeli Ahmed Hilmi'nin mezheplere dair mülâhazaları. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 146-173.
- Demirli, E. (2012): “Vahdet-i Vücûd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, ss. 431- 435.
- Demirli, E. (2013). *İbnü'l Arabî Metafiziği*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Fikriyat (2022). “Filibeli Ahmed Hilmi Kimdir? Filibeli Ahmed Hilmi Kitapları, Sözleri...”
- Güven, M. Salim. (2014). “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Arûsiyye Tarîkatı”. *Tasavvuf, ilmi ve akademik araştırma dergisi*, 33 [2014/1], s. 57-94.
- Hilmi, A. (1909). *Târîh-i İslâm, I-II*, Kostantiniyye: Hikmet Matbaası.
- Hilmi, A. (1911). *Hangi Meslek-i Felsefeyi Takip Etmeliyiz?*. İstanbul: Hikmet Matbaası.
- Hilmi, A. (2009). *Hikmet Yazıları*. (Haz. Ahmet Koçak). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hilmi, A. (2018). *Allah'ı İnkâr Mümkün Müdür?*. (Sad. Muhammet Hanefi Suluoğlu vd.).

Konya: Çizgi Kitabevi.

Hilmi, A. (2019). *Âmâk-ı Hayal-Hayalin Derinlikleri*. (Çev. Mehmet Kanar). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Hilmi, A. (2021). *Tasavvufî İslâmî ve Fünûn-ı Cedîde ve Felsefe*. Büyüyen Ay Yayınları.

İslam Düşünce Atlası, “Filibeli Ahmed Hilmi”. <https://islamdusunceatlası.org/filibeli-ahmed-hilmi/422>.

Noyan, S. (2019). “A’mâk-ı Hayal” Romanında Tasavvuf, Budizm, Hinduizm ve Zerdüştilik Açısından Vahdet-i Vücûd Karşılaştırılması”. *Journal of Turkish Research Institute*, (66), 177-211.

Ünverdi, M. Ve Ünverdi, V. (2022). “Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi’nin Allah ve İnsan Tasavvuru”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22/1, 635-664.

TÜRKİYE’DE ÇOCUK YETİŞTİRMEDE İKİ DİLLİLİK

Doç.Dr. Hüseyin BATMAN

Afyon Kocatepe Üniversitesi, socialbatman@gmail.com - 0000-0001-8902-1577

Doç.Dr. Cumhur GÜNGÖR

Afyon Kocatepe Üniversitesi, gunkor@gmail.com - 0000-0001-9117-3713

ÖZET

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte çokdillilik, bireylerin yaşamlarında yalnızca bir iletişim becerisi değil, aynı zamanda bilişsel, sosyal ve kültürel gelişimi şekillendiren temel bir unsur haline gelmiştir. Bu çalışma, Türkiye’de çocuklarda iki dillilik olgusunu çok boyutlu bir çerçevede incelemekte; kavramsal temeller, olası kazanımlar, karşılaşılan zorluklar ve ebeveyn tutumları bağlamında değerlendirmektedir. Literatür, iki dilli çocukların dikkat, yürütücü işlevler, problem çözme ve metadil farkındalığı gibi alanlarda monodillilere kıyasla bazı avantajlara sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca kültürel kimlik gelişimi, sosyal uyum ve iletişim becerileri açısından da iki dilliliğin olumlu katkılar sunduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, iki dillilikle ilgili yanlış inanışlar, eğitim sistemindeki uyumsuzluklar ve dil gelişimine dair geçici zorluklar da söz konusudur. Türkiye’de iki dillilik, çoğunlukla sistematik bir eğitim politikasına değil, ailelerin bireysel çabalarına dayanmaktadır. Ebeveynler iki dillilik konusunda büyük ölçüde olumlu görüş bildirse de bazıları çocuklarının diller arasında karışıklık yaşamasından endişe etmektedir. Bu durum, ailelerin desteklenmesi ve bilgilendirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Çalışmada, evde uygulanan dil stratejileri, OPOL yöntemi, hikâye kitapları ve oyun temelli yaklaşımlar gibi iyi uygulamalara da yer verilmiştir. Sonuç olarak, çocuklarda iki dilliliğin bir risk değil; doğru desteklendiğinde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir kazanım olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler : İki dillilik, Çocuk gelişimi, Dil edinimi, Aile tutumları, Eğitim politikası.

1. GİRİŞ

Günümüzde göç, küreselleşme ve çokkültürlü toplum yapılarının yaygınlaşması, iki dillilik olgusunu yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir mesele haline getirmiştir. Özellikle çocukluk döneminde kazanılan iki dillilik, bireyin sadece dilsel becerilerini değil, aynı zamanda bilişsel, sosyal ve kültürel gelişim alanlarını da doğrudan etkileyen önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası literatür, iki dilli çocukların yürütücü işlevlerde, dikkat kontrolünde ve problem çözme gibi üst düzey bilişsel becerilerde avantaj sağlayabildiklerini ortaya koymaktadır (Bialystok, 1999; Byers-Heinlein vd., 2019). Bu bağlamda, çocuklukta iki dilliliğin desteklenmesi yalnızca bireysel gelişim açısından değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve eğitim politikaları açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise çok dillilik tarihsel, etnik ve sosyopolitik bağlamlarda kendine özgü dinamiklere sahiptir. Son yıllarda artan göç hareketliliği ile birlikte, evde farklı diller konuşan çocukların sayısı artmış, bu durum özellikle okul öncesi ve ilkököl döneminde eğitim sistemine yeni sorumluluklar yüklemiştir. Ancak Türkiye’de iki dillilik, sistematik bir eğitim politikası çerçevesinde değil, çoğunlukla ailelerin bireysel çabaları ve sosyokültürel koşullar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de çocuklarda iki dillilik olgusunu bilişsel, sosyal ve eğitimsel boyutlarıyla incelemeyi; ailelerin tutumlarını, karşılaşılan güçlükleri ve önerilen stratejileri literatür ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. İKİ DİLLİLİĞİN TANIMI VE ETKİLERİ

Günümüz küreselleşen dünyasında birçok çocuk iki veya daha fazla dil öğrenerek büyümektedir. Örneğin Byers-Heinlein ve arkadaşlarının (2019) araştırmasında, dünya genelinde nüfusun önemli bir kısmının (örneğin Avrupa’da yaklaşık %67) iki veya daha fazla dil kullandığı belirtilmektedir. Türkiye’de de nüfusun çok dilliliği son yıllarda artmıştır. Ülkede yaklaşık nüfusun %85’i Türkçe, %13’ü Kürtçe, %1,4’ü ise Arapça konuşmaktadır. Ayrıca Suriye iç savaşı sonrası Türkiye’ye gelen göç dalgası nedeniyle Arapça konuşan çocukların sayısı da artmıştır (Temel vd., 2021). Bu bağlamda Türkiye’de çocukların iki dilliliği hem sosyokültürel hem de eğitim bağlamında önemli bir konudur.

İki dillilik (bilingualism), literatürde genel olarak bir bireyin etkin olarak iki farklı dili kullanabilme yetisi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Özpolat’ın (2020) çalışmasında iki dillilik, “iki farklı dilde iletişim kurabilme” becerisi olarak ifade edilmiştir. Dadaş (2024) ise çeşitli tanımlamaları derleyerek iki dilliliği şuna benzer biçimde özetlemektedir: “İhtiyaç olunan durumlarda, zorlanmadan, iki dili de tüm beceri alanları ile kullanabilme yetisine sahip olma” durumu. Buna göre iki dillilik yalnızca ana dilde yetkinlik anlamına gelmemekte, her iki dilde de tüm dilsel becerilerle (konuşma, anlama, okuma, yazma) yeterli düzeyde iletişim kurabilmeyi gerektirmektedir. Çocuklarda iki dillilik, doğumdan itibaren anne ve babadan farklı dillerin edinildiği eşzamanlı iki dillilik veya ilk anadilden sonra ikinci bir dilin öğrenildiği ardışık iki dillilik şeklinde ortaya çıkabilir. Genel olarak tanımlardan yola çıkarak bir çocuğun iki dilli sayılabilmesi için, ihtiyaç duyduğunda her iki dili de akıcı ve doğru şekilde kullanabiliyor olması şart koşulmaktadır (Özpolat, 2020; Dadaş, 2024).

2.1.İki Dilliliğin Olumlu Etkileri

Araştırmalar, iki dilliliğin çocukların gelişiminde pek çok olumlu katkısı olabileceğini göstermektedir. Bilişsel gelişim açısından değerlendirildiğinde, iki dil öğrenen çocukların monolingual akranlarına kıyasla bazı bilişsel avantajlar edindiği bildirilmiştir. Örneğin Dadaş (2024), Peal ve Lambert'ın (1962) Kanada'daki çalışmasına atıfta bulunarak, iki dilli 10 yaş çocukların sözel ve sözel olmayan zekâ testlerinde tek dillilere göre daha üstün performans sergilediklerini aktarmaktadır. Bialystok'un (1999) araştırmalarında iki dilli çocukların dikkatlerini daha uzun süre koruyabildikleri; Haznedar'ın (2018) çalışmalarında ise iki dilli bireylerin yürütücü işlevlerinde (örneğin sorun çözme, esneklik, dikkat kontrolü) avantaj sağladığı ileri sürülmüştür . Bu bulgular, iki dilliliğin beyin gelişimini uyarıcı bir etkisi olabileceğini düşündürmektedir. Gerçekten de Byers-Heinlein vd. (2019) farklı çalışmalardan yola çıkarak, iki dilliliğin algıdan öğrenmeye, dikkat ve hafıza gibi bilişsel süreçlerden genel zihinsel esnekliğe kadar geniş bir alanda etki yaratabileceğini vurgulamıştır.

Dilsel ve akademik faydalar açısından, iki dillilik çocuklarda metadil farkındalığına katkıda bulunabilir. Yani iki dil bilen çocuklar, dilin yapısı üzerine düşünebilme becerilerinde daha esnek olabilmekte ve dilsel sorunları çözmede yaratıcı olabilmektedir (Baker, 2011). Ayrıca iki dillilik, matematik ve problem çözme gibi soyut düşünme becerilerini de destekleyebilir. Örneğin Baker (2011), iki dillilerin hem yaratıcı düşünme hem de farklı çağrışımlar yapabilme konusunda avantaj sahibi olduğunu belirtmiştir. Araştırmalar ayrıca, yeterli anadilin edinimi durumunda ikinci dil öğreniminin akademik başarılarla olumsuz değil, çoğu zaman olumlu katkı sağladığını göstermektedir.

Sosyal ve kültürel etkiler açısından bakıldığında ise iki dilliliğin çocuklara geniş bir iletişim çevresi ve zengin bir kültürel zemin kazandırdığı kabul edilmektedir. Örneğin Temiz ve Karagöz (2023), ebeveynlerin görüşlerine dayanarak iki dilliliğin çocukların küresel iletişim kurabilmelerini sağladığını vurgulamıştır . Ebeveynler, bir dilde sözcük bulunamadığında diğer dilde arama yapma imkânının çocukların kendilerini tam olarak ifade etmelerine yardımcı olduğunu belirtmiş; dolayısıyla iki dilliliğin çocukların farklı coğrafyalardaki kişilerle iletişim kurma ve kültürler arası köprü olma kapasitesini artırdığını gözlemlemişlerdir (Temiz & Karagöz, 2023). Bu bağlamda, iki dillilik çocukların kimlik ve aidiyet gelişimine de katkıda bulunabilir. Bir çocuğun hem aile içinde hem de toplum içinde farklı dilleri ve kültürleri deneyimlemesi, çokkültürlülüğe uyum ve hoşgörü gelişimini destekleyebilir. Özetle, literatürde iki dilliliğin çocuklarda bilişsel, dilsel, sosyal ve duygusal gelişime bir dizi olumlu etkisi olabileceği bildirilmiştir (Byers-Heinlein vd., 2019; Dadaş, 2024; Temiz & Karagöz, 2023).

2.2.İki Dilliliğin Zorlukları

Buna karşın, iki dillilikle ilgili bazı zorluklar ve yanlış inanışlar da gündeme gelmektedir. Öncelikle bazı çalışmalar iki dilliliğin çocuklarda söz dağarcığı gelişiminde geçici farklara yol açabileceğini öne sürmüştür. Örneğin tek bir dilde konuşan çocukların anadildeki kelime dağarcığı başlangıçta iki dillilere kıyasla daha hızlı genişleyebilmektedir. Ancak bu durum genellikle geçicidir ve uzun vadede iki dillilerde her iki dil toplamı içinde zengin bir kelime hazinesi oluşur. Araştırmalar, iki dilli çocukların bir dilden diğerine geçiş yaparken kısa süreli karışıklık yaşasa da bu durumun kalıcı bir gerilik değil, doğal bir gelişim süreci olduğunu göstermektedir.

Dil edinimindeki gecikme kaygıları da zaman zaman dile getirilmektedir. Bir kısım araştırmacıya göre, iki dillilik çocuklarda bazı dilsel gelişim aşamalarını tek dillilere göre biraz daha geriden başlatabilir. Agvan ve Dönger (2016) gibi araştırmacılar, iki dilli çocukların dil gelişiminin bazı dönemlerinde tek dillilere göre geride kalabileceği ve her iki dili tam olarak edinmeden birbirlerini etkileyebileceği görüşündedir. Ayrıca iki dillilik durumunda, çocuk bazen diller arasında geçiş yaparken sözdizimsel ya da fonolojik karışıklıklar yaşayabilir. Temiz ve Karagöz'ün (2023) ebeveyn gözlemlerine göre, bazı ebeveynler çocuklarının dilleri tamamen öğrenemediği, zaman zaman dilleri karıştırdığı ve akıcı konuşma konusunda güçlük çekebildiği kanaatine sahiptir .

Eğitim ve iletişim sorunları da ifade edilmektedir. Türkiye’de eğitim dili çoğunlukla Türkçe olduğu için, çocuk evde farklı bir dil (örneğin Kürtçe veya Arapça) öğreniyor ise okul sürecinde bir geçiş aşaması yaşanabilir. Temel ve arkadaşları (2021), eğitimde konuşulan dil ile evde konuşulan dil arasındaki uyumsuzluğun çocuklarda uyum güçlüğüne yol açabileceğini belirtmiştir. Benzer biçimde, Ardila (2012) da iki dilliliğin özellikle konuşma bozukluğu olan çocuklar için ek riskler yaratabileceğini vurgulamıştır; bu durumda iki dilliliğin dil bütünlüğünü geçici olarak bozabileceği öne sürülmüştür. Tüm bu endişelere rağmen modern çalışmalar, iki dilliliğin çocuklarda yapısal bir olumsuzluğa yol açmadığını; aksine uygun destekle avantajlı bir özellik haline gelebileceğini göstermektedir.

3. TÜRKİYE’DEKİ DURUM

Türkiye, çok kültürlü ve çok dilli yapısıyla çocuklarda iki dilliliğin önemli olduğu bir coğrafyadır. Ülkede özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu’da yoğun olarak Kürtçe, Arapça ve Zazaca konuşan aileler bulunmakta, ayrıca son dönemde gelen göçlerle Arapça ve diğer dillerde çocuk sayısı artmaktadır (Temel vd., 2021). Resmi eğitimde dil Türkçe olmakla birlikte, Cumhuriyet’in son yıllarında bazı dil hakları tanınmış; örneğin Kürtçe ve Arapça, isteğe bağlı dil dersi olarak okutulmaktadır. Bununla birlikte iki dillilik kapsamlı bir eğitim politikası haline gelememiştir. Bu nedenle Türkiye’deki iki dillilik büyük ölçüde ailelerin bilinçli kararına, etnik ve kültürel dinamiklere bağlıdır.

Akademik literatürde Türkiye’de iki dillilik üzerine az sayıda çalışma bulunmasına karşın, var olan araştırmalar çocukların dil gelişimini destekleyici araçların önemine dikkat çekmektedir. Örneğin Temel ve arkadaşları (2021) geliştirdikleri “İki Dilli Çocuklar için Türkçe Değerlendirme Aracı” çalışmasında, Türkiye’de iki dilliliğin özellikle anadili eğitiminde eksiklikleri olduğunu vurgulamışlardır. Aynı çalışmada ülke nüfusunun %85’inin Türkçe, %13’ünün Kürtçe konuştuğu hatırlatılarak, iki dillilik durumunun giderek arttığına işaret edilmiştir . Ayrıca okuryazarlık bağlamında yapılan incelemelerde, Türkiye’de göçmen ve azınlık dillerini konuşan çocukların okuma-yazmaya hazırlanma sürecinde ek desteğe ihtiyaç duyduğu ortaya konmuştur (Öğretir & Kurt, 2025; Temel vd., 2021).

Kısacası Türkiye’deki iki dillilik dinamikleri bölgesel ve toplumsal farklılıklara göre değişmekte, ailelerin anadil tercihleri ile eğitim sistemi koşulları birbirini etkilemektedir. Bu bağlamda ailelerden başlayarak okullara kadar sürecek bütüncül bir iki dilli yaklaşımın geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır.

3.1.Ailelerin Tutumu

Türkiye’deki ailelerin iki dilliliğe yaklaşımı çeşitlilik göstermektedir. Ketenci’nin (2020) saha çalışmasına göre, araştırmaya katılan okul öncesi çocuk ebeveynlerinin tamamı çocuklarının iki dilli olmasının faydalı olduğunu düşünmektedir. Aynı araştırmada öğretmenlerin de neredeyse tamamı erken yaşta iki dilliliğin gerekli olduğunu belirtmiştir. Ebeveynler bu yaklaşımı, çocukların meraklı ve öğrenmeye açık olmaları dolayısıyla erken yaşta dil öğreniminin kolay gerçekleşmesi şeklinde açıklamıştır. Temiz ve Karagöz (2023) ebeveynlerle yaptıkları görüşmelerde de benzer sonuçlar elde etmiş, çoğu ebeveynin iki dilliliğin iletişim ve sosyal yetkinliklerine olumsuz etkisi olmadığını vurguladığını aktarmıştır.

Buna karşın bazı aileler ve uzmanlar hâlâ çekinceler taşıyabilmektedir. Ketenci’nin çalışmasında ebeveynlerin bir kısmı, çocukların öncelikle Türkçeyi çok iyi öğrenmesi gerektiğini; iki dilin birden öğretilmesinin dil karışıklığına veya Türkçede geriliğe yol açabileceğini düşünmüştür. Örneğin bazı ebeveyn, çocuk iki dile maruz kaldığı için kelime kullanımında karışıklık olabileceği ya da anlam bozuklukları yaşanabileceği endişesini dile getirmiştir (Ketenci, 2020). Temiz ve Karagöz (2023) çalışmasında ise olumsuz görüş belirten ebeveynler, çocuklarının bazen “dilleri tam olarak içselleştiremediğini, karıştırdığını” ifade etmiştir.

Genel olarak ailelerin büyük çoğunluğunun tutumu iki dilliliği destekleyici yöndedir, ancak azınlıkta kalan bazı kesim hâlâ anadil eğitiminin önemini vurgulamaktadır. İki dillilikle ilgili yanlış inanışların yaygınlığı nedeniyle ailelerin bilgilendirilmesi ve desteklenmesi ihtiyacı önemlidir. Dil ve konuşma terapistleri gibi uzmanlar, aileleri iki dillilik konusunda doğru yönlendirmekle görevlidir (Yılmaz, 2020).

3.2.Çocuk Büyütme Yöntemleri

İki dillilikte sağlıklı bir dil gelişimi için ailelerin uygulayabileceği çeşitli stratejiler önerilmektedir. Bu stratejilerin ortak amacı, her iki dilde de yeterli maruziyet ve destek sağlamaktır. “Bir ebeveyn bir dil” (OPOL) stratejisi en çok bilinen yaklaşımlardandır; bu yöntemde anne çocuğa sadece bir dili, baba ise diğer dili konuşarak kullanır. Baker (2011), OPOL’un karışıklığı azaltıp her ebeveynle çocuk arasında dil ayrımını netleştirdiğini bildirmiştir. Benzer şekilde, bazı aileler “alan-dil” (minority language at home) yöntemini tercih ederek evde azınlık dilini (örneğin Kürtçe) konuşup Türkçeyi dışarıda kullanmayı uygulamaktadırlar.

Evde her iki dile de düzenli kitap okuma, şarkı söyleme ve oyunlarla dili pekiştirme de önemlidir. Tedbir olarak, iki dil de metinsel olarak desteklenebilir; iki dilli hikâye kitapları okunması, basit okuryazarlık çalışmaları yapılması faydalıdır. Ayrıca bölgesel programlar ve etkinlikler kullanılarak çocukların anadilleriyle teması sürdürülmelidir. Örneğin, Batı’da yaşayan Türk aileler Türkçe kurslarına katılırken, Türkiye’deki Kürt aileler çocuklarına Kürtçe masallar anlatmak gibi pratikler uygulayabilir.

Çocuğun diller arasında geçiş yapmasını destekleyen tutarlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Araştırmalar, iki dillilikte dil karışmasının normal olduğunu, doğru yöntemle uzun vadede her iki dilin gelişeceğini göstermektedir. Özetle, uzmanlar ebeveynlere tutarlı, sabırlı ve pozitif bir dil ortamı sağlamalarını önerir (Baker, 2011). Uzun vade yaklaşımı (her zaman tek bir dil kullanımı), oyun temelli dil öğrenimi ve dilsel teşvik de uygulanan yöntemlerden bazılarıdır.

Uzun vadede, uygun destekle ve eğitim yaklaşımlarıyla iki dilli çocuklar her iki dili de etkin biçimde kullanabilmektedir.

Sonuç olarak, çocuklarda iki dillilik çok yönlü bir olgudur. Yukarıda özetlenen ulusal ve uluslararası çalışmalar, iki dilliliğin genel anlamda çocukların bilişsel, dilsel, sosyal ve kültürel gelişimine olumlu katkılar sağlayabileceğini işaret etmektedir (Byers-Heinlein vd., 2019; Dadaş, 2024; Temiz & Karagöz, 2023).

4. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye bağlamında çocuklukta iki dillilik olgusunun çok yönlü etkilerini ele alarak hem bireysel gelişim hem de toplumsal entegrasyon açısından taşıdığı potansiyeli ortaya koymaktadır. İki dilliliğin çocukların bilişsel esneklik, yürütücü işlevler, dilsel farkındalık ve kültürlerarası iletişim gibi pek çok alanda gelişimlerine katkı sağladığı bulgusu, literatürde geniş biçimde desteklenmektedir. Ancak bu katkıların ortaya çıkabilmesi, iki dilliliğe yönelik toplumsal algıların dönüştürülmesi, ailelerin doğru bilgilendirilmesi ve eğitim ortamlarının iki dilliliği destekleyecek biçimde yapılandırılmasıyla mümkündür.

Türkiye’de iki dillilik, hâlihazırda sistematik bir eğitim politikasıyla değil, daha çok bölgesel ve kültürel etkileşimlerle şekillenmektedir. Bu durum, iki dilli çocukların eğitim yaşamlarında karşılaştıkları güçlüklerin sistematik biçimde ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, eğitim politikalarının iki dilliliği dezavantaj değil, zenginlik olarak kabul eden kapsayıcı bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir. Özellikle okul öncesi ve ilkokul düzeyinde öğretmen eğitimi, dil gelişim araçlarının yaygınlaştırılması ve aile-çocuk-okul iş birliğinin güçlendirilmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak, iki dilliliğin yalnızca bireysel bir tercih ya da etnik bir özellik değil, aynı zamanda pedagojik ve politik bir mesele olduğu kabul edilmeli; bu bağlamda geliştirilecek uygulamalar çok dilli çocukların eğitimde fırsat eşitliğine ulaşmalarını destekleyecek biçimde planlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Agvan, Ö., & Dönger, A. (2016). Bireyde iki dillilik olgusu. *International Multidisciplinary Congress of Eurasia*, 910–925.
- Ardila, A. (2012). Advantages and disadvantages of bilingualism. *Forma y Función*, 25(2), 99–114.
- Baker, C. (2011). *Foundations of bilingual education and bilingualism* (5th ed.). Multilingual Matters.
- Byers-Heinlein, K., Esposito, A. G., Winsler, A., Marian, V., Castro, D. C., & Luk, G. (2019). The case for measuring and reporting bilingualism in developmental research. *Collabra: Psychology*, 5(1), Article 37.
- Bialystok, E. (1999). Cognitive complexity and attentional control in the bilingual mind. *Child Development*, 70, 636-644.
- Dadaş, E. (2024). İki dilli Türk çocukların yazılı anlatım çalışmalarının iki dillilik bağlamında değerlendirilmesi: New York örneği. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 277– 292.
- Ketenci, M. (2020). Okul öncesi dönemdeki iki dilli çocukların ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin iki dillilikle ilgili görüşleri (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Özpolat, M. (2020). Erken çocukluk döneminde iki dilliliğin çocukların alıcı ve ifade edici dil gelişimine etkisinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Temel, F., Çopur, H. G., Akpınar, Ü., İnci, M. A., Özdemir, E. B., Balcı, A., & Ertürk, Z. (2021). İki dilli çocuklar için Türkçe değerlendirme aracı (İÇ-TDA)’nın geliştirilmesi ve geçerlik-güvenirlilik çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9, 687–695.
- Temiz, G., & Karagöz, Y. (2023). Ebeveyn gözünden iki dil kullanmanın çocuğun iletişim becerisine etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1–13.

TÜRKİYE’DE ÇOCUK SAĞLIĞI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Doç.Dr. Cumhur GÜNGÖR

Afyon Kocatepe Üniversitesi, gunkor@gmail.com - 0000-0001-9117-3713

Doç.Dr. Hüseyin BATMAN

Afyon Kocatepe Üniversitesi, socialbatman@gmail.com - 0000-0001-8902-1577

ÖZET

Türkiye’de çocuk sağlığı, sadece biyomedikal bir mesele değil; aynı zamanda toplumsal yapı, kültürel inançlar ve geleneksel uygulamalarla şekillenen çok boyutlu bir konudur. Bu çalışma, Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde çocuk sağlığına ilişkin yaşanan gelişmeleri hem modern sağlık hizmetleri hem de geleneksel bakış açıları bağlamında değerlendirmektedir. Modern tıbbın gelişimiyle birlikte doğum öncesi bakım, aşılama oranları ve sağlık kurumlarında doğum gibi uygulamalarda önemli ilerlemeler kaydedilmiş; buna paralel olarak bebek ve çocuk ölümleri ciddi oranda azalmıştır. Ancak geleneksel pratikler –örneğin kırklama, memeden kesme, göbek bağı ritüelleri, ters giydirme ve nazardan koruma yöntemleri– halen birçok aile tarafından uygulanmaya devam etmektedir. Bu uygulamaların bir kısmı zararsız kültürel miras örnekleri iken, bazıları bilimsel tıpla çelişmekte ve çocuk sağlığını tehdit edebilmektedir. Özellikle emzirme, beslenme ve hijyen alanlarındaki geleneksel uygulamalar, modern sağlık yaklaşımlarıyla entegrasyon gerektirmektedir. Ayrıca Türkiye’de çocuk sağlığını tehdit eden çağdaş sorunlar arasında yetersiz beslenme, alerjik hastalıklar, kronik solunum yolu hastalıkları, çevresel risk faktörleri ve kentsel yaşamın getirdiği stres unsurları da öne çıkmaktadır. Bu çalışma, geleneksel ve modern sağlık uygulamalarının karşılaştırmalı bir analizini sunarak, Türkiye’de çocuk sağlığına yönelik bütüncül ve kültürel açıdan duyarlı bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Elde edilen bulgular, çocukların sağlığını korumanın yalnızca tıbbi değil, aynı zamanda sosyokültürel temellere dayalı politikalarla mümkün olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Çocuk sağlığı, Geleneksel tıp, Kültürel inançlar, Koruyucu sağlık.

1. GİRİŞ

Türkiye’de çocuk sağlığı, tarihsel süreç içerisinde hem tıbbi gelişmeler hem de toplumsal yapıda yaşanan dönüşümler doğrultusunda önemli değişiklikler göstermiştir. Modern sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması, aşılama kampanyaları, doğum öncesi ve sonrası bakımın güçlendirilmesi gibi müdahaleler, çocuk ölümlerinin azaltılmasında etkili olmuştur. Ancak çocuk sağlığı yalnızca biyomedikal yaklaşımla sınırlı değildir; toplumsal değerler, geleneksel uygulamalar, ebeveyn tutumları ve kültürel miras da doğrudan belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de çocuğa verilen değer, aile içindeki yerinin evrimi, geleneksel koruyucu sağlık pratikleri ve yaygın çocuk hastalıklarına karşı alınan önlemler birlikte ele alınmalıdır. Bu çalışmada, Türkiye’de çocuk sağlığına ilişkin güncel eğilimler ile geleneksel uygulamalar çok boyutlu olarak değerlendirilmiş, tarihsel ve kültürel bağlamda çocuk bakımına dair özgün örnekler ışığında genel bir durum analizi yapılmıştır.

2. ÇOCUK SAĞLIĞINA GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'nin demografik dönüşümü, özellikle son yıllarda anne ve çocuk sağlığı göstergelerinde görülen olumlu gelişmelerle paralel bir seyir izlemiştir. Türkiye'deki anne ve çocuk sağlığı göstergeleri, özellikle doğum öncesi ve sonrası bakım, doğumun sağlık kurumlarında yapılması ve çocukların aşılanması gibi alanlarda kaydedilen ilerlemelerle önemli bir iyileşme göstermiştir. Bu gelişmeler, sağlık personelinin alınan hizmetlerin artması, kadınların eğitim seviyelerindeki yükselme ve kentleşme gibi sosyo-ekonomik faktörlerle doğrudan ilişkilidir. 1980’li yıllarda sağlık personelinin doğum öncesi bakım alan annelerin oranı yüzde 38 iken, 1990’larda bu oran yüzde 68’e çıkmış, günümüzde ise yüzde 92’ye ulaşmıştır. Benzer şekilde, sağlık kurumlarında yapılan doğumların oranı da zaman içinde büyük bir artış göstermiştir. 1980’lerde sadece yüzde 42’si sağlık kurumlarında gerçekleşen doğumların, 2000’li yılların sonunda yüzde 90’a çıkması, doğum sırasında tıbbi müdahale imkanlarının artması ve enfeksiyon risklerinin azalması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu gelişmelerin sonucu olarak, anne ve bebek ölüm oranlarında da belirgin bir azalma yaşanmıştır. Türkiye, bu sağlık göstergeleriyle demografik dönüşüm sürecinde önemli bir yol kat etmiştir ve bu süreç, özellikle anne ve çocuk sağlığına yönelik politikaların etkisiyle hız kazanmıştır (Koç vd., 2008).

3. TÜRK TOPLUMUNDA ÇOCUĞUN YERİ VE ÖNEMİ

Türk toplumunda çocuk, doğduğu andan itibaren gelişiminin en kritik dönemlerini aile ortamında geçirir. Bu süreçte ilk deneyimlerini ailesiyle yaşar ve kurduğu iletişim aracılığıyla hem bireysel kimliğini keşfeder hem de toplumla ilgili temel kavramları öğrenir. Aile içinde kurulan sağlıklı ilişkiler, çocuğun kendine olan güveninin gelişmesini sağladığı gibi, onu topluma katkı sağlayan bir birey hâline getirir. Geleneksel yapıdaki Türk ailelerinde ise çocuk yetiştirme anlayışı genellikle otoriter bir yaklaşım içermiş; çocuklar baskı ve ceza ile büyütülmüş, merak ve özgürlük gibi bireysel ifadeler bastırılmıştır. Baba figürü çoğunlukla disiplin sağlayıcı bir rol üstlenmiş, çocukla duygusal yakınlık kurmaktan uzak durmuştur. Ancak modern dönemde, çekirdek aile yapısının yaygınlaşması ve ebeveynlerin çocuk gelişimi konusunda daha bilinçli hâle gelmesiyle, çocukla kurulan iletişim biçimi de değişime

uğramıştır. Günümüzde ebeveynler, çocuklarıyla daha anlayışlı, empatik ve açık bir iletişim geliştirme eğilimindedir. Özellikle babaların çocuklarının bakım ve eğitim süreçlerine daha aktif katılım göstermesi, aile içindeki etkileşimi güçlendirmiştir. Bu dönüşüm, Türk toplumunda çocuğa verilen değerin zamanla arttığını ve çocuk yetiştirme yaklaşımlarının daha olumlu, destekleyici bir yapıya evrildiğini ortaya koymaktadır (Şahin ve Cevher, 2007).

Türk toplumunda, çocuğun eğitimi ve gelişimi büyük bir öneme sahiptir. Aile, çocuğun eğitiminde önemli bir kaynak olarak kabul edilir ve çocuğun kişilik gelişiminin temeli aile içerisinde atılmaktadır. Özellikle anne ve babanın çocuğun eğitime aktif katılımı, çocuğun gelişimini destekleyen önemli bir faktördür. Geleneksel olarak, ailelerin okul etkinliklerine katılımı genellikle anne ile ilişkilendirilirken, son yıllarda babaların da bu süreçteki rolü giderek daha fazla vurgulanmaktadır. Baba katılımının, özellikle erkek çocukların eğitim başarıları üzerinde olumlu etkileri olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ayrıca, çocuğun eğitiminin sadece okulda değil, evde de devam etmesi gerektiği düşüncesi, Türk toplumunda çocuğun uzun vadeli gelişimi için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ailelerin eğitim programlarına dahil edilmesi, çocuğun yaşam boyu eğitime katkı sağlar ve bu sürecin kalıcı olmasına olanak tanır (Şahin ve Özbey, 2009).

4. ÇOCUĞU KORUMAYA YÖNELİK GELENEKSEL UYGULAMALAR

Kesgin ve Özcebe'ye (2004) göre Geleneksel Türk kültüründe çocukları hastalıklardan, kötü ruhlardan ve olumsuzluklardan korumaya yönelik birçok geleneksel tıbbi uygulama bulunmaktadır. Bu uygulamalar, halk inançlarına, dini ritüellere ve kültürel kabullere dayanmakta olup, çocuğun sağlıklı büyümesi, hastalıklardan korunması ve bedensel-ruhsal gelişiminin desteklenmesi amacıyla yapılmaktadır. Özellikle yeni doğan bebeklerde uygulanan "kırklama" geleneği, loğusa ve bebeği kırk gün boyunca kötü ruhlardan korumak için yapılır. Bu ritüelde içine çeşitli sembolik nesneler (altın, demir, yumurta vb.) konulan suyla anne ve bebek yıkanır veya beşik altında yuvarlanma gibi susuz kırklama yapılır. Ayrıca, çocuğun giysileri ve bezlerinin gece dışarıda bırakılmaması, yıkanan suların özel şekilde imha edilmesi gibi uygulamalar da çocuğu görünmeyen varlıklardan veya kötü enerjilerden korumaya yöneliktir. Bebeğin ilk saç ve tırnaklarının belli bir yaşa kadar kesilmemesi, tırnak kesilirse hırsız, saç kesilirse ömrü kısa olur inancı, yine koruyucu bir halk tıbbi anlayışını yansıtır. Yine çocuğun yürümeye başlamasında sık düşmesi durumunda ip bağlanarak kesilmesi, düşmelerin sona ereceğine inanılır. Kız elbisesi giydirmeye, ad değiştirme gibi uygulamalar da çocuğu "ölümden kaçırma" amacını taşır. Bunların tamamı, çocuğu hastalıklardan, görünmeyen tehlikelerden ve kötü kaderden korumaya yönelik geleneksel tıbbın kültürel izlerini taşıyan uygulamalardır.

4.1. Çocuk Bakımı ve Çocuğun Yaşamaları İçin Alınan Tedbirler

Çocuğun bezleri günah sayıldığından, gün battıktan sonra dışarıda bırakılması uygun görülmez; aksi halde "ayı yalar" ya da "şeytan geçer" inancıyla çocuğun hastalanabileceği düşünülür. Ayrıca, çocuğun elbiselerinin yıkandığı su tuvalete dökülmez, ayak basılmayan yerlere ya da sabah olunca bir ağacın dibine dökülür. Bu uygulamalar, çocuğun masumiyetini ve saflığını temsil eden "Sabi Sübyan" inancına dayanmaktadır. Yine benzer bir inancıya göre,

kırkı çıkmamış bebeğin çamaşırları dışarıya asılsa bile ikindi olmadan toplanmalıdır, aksi halde "kırk basacağına" inanılır (Akbulut 2002).

Kız çocuklarına sahip olup erkek çocuğu olmayan ya da erkek çocukları yaşayamayan anneler, nihayet sağlıklı bir erkek çocuk dünyaya getirdiklerinde, bu çocuğu korumak amacıyla çeşitli geleneksel uygulamalara başvururlar. Bu uygulamalardan biri, çocuğun yedi yaşına kadar saçlarının uzatılıp örülmesi ve bu süre zarfında kız kıyafetleri giydirilmesidir. “Ters giydirme” olarak adlandırılan bu gelenek, çocuğu kötü ruhlardan korumaya yöneliktir. Bir diğer inanca göre ise, çocuk ilk yedi yılı boyunca yeni kıyafet yerine, başkalarından alınmış eski, yırtık ya da yamalı giysilerle giydirilir; böylece ölüm ruhunun dikkatinin dağılacağına ve çocuğun hayatta kalacağına inanılır. Eğer bu çocuk uzun süreli bir hastalığa yakalanırsa, ismi değiştirilerek dikkat çekici, özel anlamlar taşıyan isimler konur. Tüm bu uygulamalar, çocuğun kimliğini gizleyip ölümün onu tanıyamaması için yapılan korunma ritüelleridir (Araz 1995).

4.2. Geçmişten Günümüze Geleneksel Emzirme ve Beslenme Alışkanlıkları

Sarı vd.(2023) yaptıkları çalışmada ülkemizde doğumdan birkaç saat sonra ya da üç ezan sonrasında emzirmeye başlama geleneği gibi uygulamalar, geçmişten günümüze aktarılan geleneksel alışkanlıklar arasında yer almaktadır. Bu tür uygulamalar, süt yapımının ve emzirme süresinin azalmasına, anne ile bebek arasında sağlıklı bir bağın kurulamamasına ve bebeğin artan enerji ihtiyacının karşılanamamasına neden olabilmektedir. Genellikle denemeyanılma yoluyla şekillenen bu geleneksel yöntemler, çağdaş bilimsel tıbbın yaklaşımıyla belirgin farklılıklar göstermekte ve bazı durumlarda sağlığa zararlı etkiler de doğurabilmektedir. Tüm bu uygulamalar, kültürel bir miras olarak nesilden nesile aktarılmakta ve toplumun sağlık davranışlarını doğrudan etkilemeye devam etmektedir.

Anne sütü bebeğin sağlıklı büyüme ve gelişimi, bağışıklık sisteminin güçlenmesi, enfeksiyonlardan korunması açısından eşsiz bir besindir. Aynı zamanda emzirme, annenin doğum sonrası iyileşmesine katkı sağlamakta, obezite, osteoporoz ve bazı kanser türlerine karşı koruyucu etki göstermektedir. Anne sütünü artırmak için doğru emzirme tekniklerinin uygulanması, annenin yeterli dinlenmesi ve öz güveni kadar önemlidir. Ancak ülkemizde ve farklı toplumlarda, kültürel inançlar ve geleneksel uygulamalar emzirme sürecini doğrudan etkilemektedir. Örneğin; bebeğe üç ezan geçmeden süt verilmemesi, şekerli su, zezem suyu gibi besinlerin ilk süt yerine kullanılması, annenin sütünü artırmak için muskalar, dualar okutması, bitkisel çaylar içmesi gibi uygulamalar halen yaygın olarak görülmektedir. Bu tür geleneksel yaklaşımlar, bazı durumlarda faydalı olabilse de özellikle geç emzirmeye ya da süt yerine farklı besinlerin verilmesine neden olduğunda hem anne hem bebek sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Bu nedenle doğum sonrası dönemde annelere hem bilimsel bilgi ışığında hem de kültürel hassasiyetleri gözeterek rehberlik edilmesi gereklidir. Aile büyüklerinin etkisi, eğitim düzeyi, yaşanan çevre ve sağlık çalışanlarının yaklaşımı bu süreçte belirleyici rol oynamaktadır (Hancıoğlu ve Yazıcı, 2020).

Bebeklerin doğuştan gelen besin tercihleri, şekerli ve tuzlu besinlere olan yatkınlıkları gibi özellikler, geleneksel beslenme alışkanlıklarıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. Bu alışkanlıklar, özellikle erken yaşlarda şekerli ve tuzlu yiyeceklerin tercih edilmesine yol açabilir. Ancak, beslenme alışkanlıkları konusunda ebeveynler önemli bir rol oynamaktadır; çünkü ebeveynler,

çocuklarının beslenme alışkanlıklarını geleneksel yöntemlere dayalı olarak şekillendirebilirler. Bebeklerin doğuştan gelen besin seçimleri ebeveynler tarafından değiştirilse de, bu seçimlerin pekiştirilmesi için sürekli bir tekrar gereklidir. Böylece, geleneksel beslenme alışkanlıkları zamanla çocuğun beslenme tercihlerine yansiyabilir (Yazıcı, 2018).

5. TÜRK TOPLUMUNDA ÇOCUK SAĞLIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Çocuk sağlığı; yetersiz bağışıklama hizmetleri, enfeksiyon hastalıkları (pnömoni, ishal), cinsel istismar ve taciz gibi birçok olumsuz etkene maruz kalmakta, düşme, aspirasyon, trafik kazaları, suda boğulma, zehirlenme ve yanıklar gibi kazalar da çocukluk döneminde sıkça karşılaşılan sorunlar arasında yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde beş yaş altı çocuk ölümlerinin başlıca nedeni malnütrisyon olurken; fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişme geriliği yaşayan, engelli, çalışan, sokakta yaşayan, suça itilen ya da göç, afet ve savaş gibi olumsuz koşullarda büyüyen çocuklar daha fazla risk altındadır. Günümüzün çevresel sorunları arasında yer alan çarpık kentleşme, hava ve su kirliliği, radyasyon ve gürültü gibi faktörler de çocukların sağlığını tehdit etmektedir (Bozkurt ve Erdim, 2019).

5.1. Türkiye’de Yaygın Görülen Çocuk Hastalıkları

Üst solunum yolu enfeksiyonları: Üst solunum yolu enfeksiyonlarının (**ÜSYE**) çocuklarda sık görüldüğü, komplikasyonlara yol açabileceği ve otitis media, sinüzit, farenjit gibi durumların çocuklarda yaygındır.

- ÜSYE’ler damlacık ve temas yoluyla bulaşır.
- Virüsler 1-5 gün içinde belirti verir.
- En sık görülen hastalıklar: soğuk algınlığı, grip, sinüzit, farenjit, otitis media.
- Çocuklarda bu enfeksiyonlar daha sık ve ağır seyreder.
- Tanı için klinik bulgular ve gerekirse laboratuvar testleri kullanılır.
- Tedavi genellikle istirahat, sıvı alımı ve semptomatik ilaçlarla yapılır.
- Grip aşısı, çocuklar da dahil olmak üzere riskli gruplara önerilir (Sarıca, 2009).

Gastrointestinal Hastalıklar: Çocukluk çağında sık görülen ve uzun süreli izlem gerektiren karaciğer hastalıkları, Crohn hastalığı, ülseratif kolit ve çölyak gibi durumlardır. Bu hastalıklarda erken tanı, uygun tedavi ve gerektiğinde organ nakli çocukların yaşam süresi ve kalitesini artırmada kritik rol oynar. Gelişimsel, davranışsal ve psikososyal riskler açısından bu çocukların transdisipliner bir yaklaşımla izlenmesi; gelişimsel değerlendirme, erken müdahale ve davranışsal izlemin takibe entegre edilmesi önemlidir (Akdemir ve Büyükcavcı, 2004).

Beslenme Bozuklukları: Küçükali’ye (2006) göre ülkemizde çocuklarda sık görülen beslenme sorunları arasında 0–6 yaş grubunda protein-enerji malnütrisyonu, anemi, raşitizm; okul çağı çocukları ve gençlerde ise zayıflık, şişmanlık, vitamin ve iyot yetersizlikleri ile diş çürükleri yer almaktadır. Bu sorunların temelinde, özellikle okul öncesi dönemde kazanılan yeme alışkanlıkları ile yoksulluk gibi sosyoekonomik etkenler önemli rol oynamaktadır. Yoksul ailelerin çocuklarında, besin öğelerinin yetersiz alımına bağlı olarak klinik malnütrisyon, gelişim geriliği ve mikrobeyin eksiklikleri sıkça görülmektedir.

Alerjik Hastalıklar ve Astım: Astım, çocukluk çağında en sık rastlanan kronik hastalıklardan biridir ve alt solunum yollarında çeşitli uyaranlara bağlı gelişen inflamasyon ve hava akımı kısıtlanmasıyla karakterizedir. Tekrarlayan öksürük, hışıltı, nefes darlığı ve göğüste sıkışma hissiyle seyreden astımda, alerjen duyarlılığı en önemli risk faktörüdür. Bunun yanı sıra genetik ve epigenetik faktörler, solunum yolu enfeksiyonları, çevresel hava kirliliği ve sigara dumanı gibi etkenler astımın gelişimini ve atakların şiddetini etkiler. Tanı genellikle zordur; ancak ayrıntılı anamnez, fizik muayene, klinik takip, tedaviye yanıt ve tanısal testlerle konulur. Astım fenotiplerinin belirlenmesi, tedavi ve izlem sürecine yön verir. Tedavide temel hedef, semptomların kontrol altına alınması, atakların önlenmesi ve yaşam kalitesinin korunmasıdır. Kılavuzların önerdiği tedavi basamaklarının yanı sıra, hasta eğitimi, yazılı eylem planları, risk faktörlerinin azaltılması, eşlik eden hastalıkların kontrol, fiziksel aktivitenin teşviki, kilo yönetimi ve doğru ilaç kullanım teknikleri de önemlidir (Özdemir, 2018).

Yenidoğan Sarılığı: Yenidoğanların üçte ikisinde ilk haftada sarılık görülür. Zamanında tanı ve tedavi edilmezse yüksek bilirubin düzeyleri, bilirubin ensefalopatisi ve kalıcı nörolojik hasara yol açabilir. Patolojik sarılık, 35 hafta ve üzeri bebeklerde bilirubin değerinin %95 persentilin üstünde olmasıyla tanımlanır. Bu nedenle, yenidoğan sarılığı izleminin temel amacı ciddi hiperbilirubinemi ve ensefalopatiyi önlemektir. Etkili emzirme çok önemlidir; aileler sarılık ve beslenme konusunda bilgilendirilmelidir. Bilirubin düzeyleri bebeğin yaşına göre nomogramla değerlendirilmelidir. Yenidoğan döneminde direkt hiperbilirubinemi her zaman patolojiktir. Taburculuk sonrası kontrollerde bebeğin kilosu, kilo kaybı oranı, beslenme durumu, idrar-gaita sayısı ve rengi ile sarılık varlığı kontrol edilmelidir. Term bebeklerde 2 haftadan, preterm bebeklerde 3 haftadan uzun süren sarılık “uzamış sarılık” olarak adlandırılır. Anne sütü sarılığı göz önünde bulundurulmalıdır. Tedavide en sık fototerapi kullanılır (Üstün, 2019).

6. TÜRKİYE’DE KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ

Birinci basamak koruyucu sağlık hizmetleri, hastalıkları önlemek amacıyla tedbirler almayı, bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi, sağlık bilgisi ve hijyen konusunda farkındalık yaratmayı, rehabilitasyon hizmetleri sunmayı hedefler. Bu hizmetler, toplumun sağlığını korumaya yönelik biyo-psiko-sosyal bir yaklaşımla, bireylerin verimliliğini artırmayı ve genel iyilik hallerini sürdürmeyi amaçlar. Koruyucu sağlık hizmetleri, toplum düzeyinde geniş kapsamlı bir hizmet olarak sunulurken, aynı zamanda kişisel sağlık ve sosyal refahın korunması için çeşitli programlar yürütülmektedir.

Toplum Sağlığı Merkezleri, bu çerçevede önemli bir rol üstlenir. Bu merkezlerde, bulaşıcı hastalıkların kontrolü, bağışıklama, erken teşhis programları, ruh sağlığı hizmetleri ve kadın-çocuk sağlığı gibi pek çok hizmet sunulur. Özellikle ruh sağlığı programları, toplumsal ruh sağlığını korumak için planlı sosyal hizmet müdahalelerini içermektedir. Bu merkezler, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sağlık risklerini tespit edip önleyici müdahaleler gerçekleştirir, aynı zamanda sağlık hizmetlerinin etkinliğini izler ve geliştirir (Gençer vd., 2021).

6.1. Aşılar ve Çocuk Sağlığına Yönelik Kampanyalar

Ülkemizde çocuklara uygulanan primer aşılama hizmetleri, Sağlık Bakanlığı tarafından planlanmakta ve yürütülmektedir. Ancak mevcut ekonomik zorluklar nedeniyle, Bakanlığın uyguladığı ulusal aşı takvimindeki aşı sayısı sınırlıdır. Maliyeti düşük olan aşılar ücretsiz olarak sunulurken, daha pahalı olanlar aileler tarafından temin edilerek ücretli şekilde uygulanmaktadır. Günümüzde, yeni geliştirilen konjüge pnömokok aşısı dışında, çocuklara yaşlarına uygun şekilde yapılabilecek tüm aşılar ticari olarak temin edilebilmektedir. Konjüge pnömokok aşısının ise 2004 yılında Türkiye’de kullanıma sunulması beklenmektedir.

Hepatit B aşısı, 1980’li yıllarda dünya genelinde kullanılmaya başlanmasına rağmen, ülkemizde ancak 1997 yılında ulusal aşı programına dahil edilmiş ve 1998 yılında rutin olarak uygulanmaya başlanmıştır. Ne yazık ki, bu tarihten bu yana ulusal aşı takvimine yeni bir aşı eklenememiştir. Şu anda ülkemizde çocuklara uygulanan rutin aşı takvimi Tablo 1’de yer almaktadır.

Tüm çocuklara ulaşarak aşılanmalarını sağlamak hedeflenmiş olsa da çeşitli nedenlerle hiçbir aşının uygulanma oranı %100’e ulaşamamıştır. Bu nedenle, bulaşıcı hastalıkların tamamen ortadan kaldırılması hedefi doğrultusunda, bazı yıllarda Sağlık Bakanlığı tarafından rutin aşılama programına ek olarak çocuk felci (polio) aşı kampanyaları düzenlenmektedir. MOPAP (Milli Operasyonel Polio Aşılama Programı) adı verilen bu uygulama sayesinde, ülkemizde 1998 yılından bu yana yeni çocuk felci vakasına rastlanmamıştır (Aksaray, 2004).

6.2. Türkiye’de Çocuk Bakımındaki Geleneksel İnanç ve Uygulamalar

Kesgin ve Özçebe’ye (2004) göre;

Memeden Kesme: Emzirmeyi bırakmak için çeşitli caydırıcı yöntemler uygulanır (acı biber, tüy yapıştırma vs.).

Göbek Bağı Uygulamaları: Göbek bağı kesimi ve bakımı geleneklerle şekillenir, bazıları sağlıksızdır. Göbek bağı farklı yerlere gömülerek çocuğun geleceğine etki edeceğine inanılır.

Beden Bakımı: Yeni doğanlar tuzlanır ya da tuzlu suyla yıkanır. Höllük denen sıcak toprakla bebek bezlenir.

Ağlama ve Tepkiler: Bebeğin ağlaması bazen olumlu (yaşama belirtisi), bazen olumsuz (ölüm alameti) olarak görülür. Çok ağlayan bebeklere sert müdahaleler yapılabilir (şişe dağlama, ayakkabı ile vurma).

Kırklama ve Kırk Basması: İlk 40 gün tehlikeli sayılır. Kırklama su ile ya da susuz ritüellerle yapılır. Kırk uçurması töreniyle bebek dışarı çıkarılır.

Diş Bulguru: İlk dişin çıkışı kutlanır, sembolik nesnelerle meslek tahminleri yapılır.

Nazardan Korunma ve Yaşama Tedbirleri: Çamaşırların dışarı asılmaması, çocuğa mavi boncuk takılması gibi nazar önleyici ritüeller vardır. Yaşaması için çocuklara farklı adlar verilmesi, kız gibi giydirilmesi, saçlarının kesilmemesi gibi inançlar görülür.

Dil Altı Kesme ve Konuşma Gecikmeleri: Konuşamayan çocukların dil altları kesilir, geleneksel inançlarla müdahale edilir.

7. SONUÇ

Türkiye’de çocuk sağlığına ilişkin göstergeler, sağlık politikaları ve hizmet sunumundaki iyileşmeler sayesinde önemli düzeyde ilerleme kaydetmiştir. Ancak kültürel alışkanlıkların ve geleneksel inançların halen sağlık davranışları üzerinde etkili olması, modern sağlık hizmetleriyle bu uygulamaların entegrasyonunun gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle emzirme, beslenme, temizlik ve korunma gibi temel alanlarda bilimsel rehberlik ile kültürel duyarlılığın birlikte ele alınması, hem anne hem de çocuk sağlığını olumlu yönde etkileyecektir. Çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişebilmeleri, yalnızca tıbbi müdahalelerle değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve eğitimsel faktörlerle desteklenmelidir. Bu doğrultuda, geleneksel uygulamaların zarar verici olanlarından uzak durularak, toplumsal bilincin artırılması ve ailelerin desteklenmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, S. (2002). *Karabük ili Safranbolu ilçesinde doğum, adet ve inanmaları*. Türk Halk Kültüründen Derlemeler (Yay. No. 2846; Halk Kültürünü Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay. No. 325; Süreli Yayınlar Dizisi No. 41, ss. 8–16). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Akdemir, E., & Büyükavcı, M. A. (2024). Gastrointestinal hastalıklar ve gelişim. In D. Gümüş Doğan (Ed.), *Kronik hastalıklar ve gelişim* (1. baskı, ss. 26–31). Türkiye Klinikleri.
- Aksaray, N. (2004). [Makale dili: Türkçe]. *Türkiye Klinikleri Journal of Pediatrics - Special Topics*, 2(3), 340–342
- Araz, R. (1995). *Harput'ta eski Türk inançları ve halk hekimliği* (Yayın No. 108). Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Bozkurt, G., & Erdim, L. (2019). Türkiye’de Anne Çocuk Sağlığı Durumu. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(3), 575-582.
- Gençer, Ç., Er, F., Barut, B., Kara, Y. (2021). Koruyucu Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Sosyal Hizmet Mesleğinin Önemi. Toplum Ve Sosyal Hizmet, *Journal of Society & Social Work* 32(3), 1125-1142.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2008). *Türkiye’nin demografik dönüşümü: Doğurganlık, aile planlaması, anne-çocuk sağlığı ve beş yaş altı ölümlerdeki değişimler: 1968-2008*. (Haz.: İ. Koç, M. A. Eryurt, T. Adalı & P. Seçkiner). Hacettepe Üniversitesi.
- Kesgin, M. T. ve H. Özcebe (2004). Türkiye’de Çocuk Bakımındaki İnanç ve Uygulamalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 1, 1305-5992.
- Küçükali, R. (2006). Çocuklarda Beslenme Bozuklukları Ve Beslenmenin Okul Çocuklarının Üzerindeki Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 223-239.
- Özdemir, C. (2018). Çocuklarda Astım’ın Tanımı ve Yönetimi. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 10(2), 27-32.
- Sarı, E., Tandoğan, Ö., Güngör Satılmış, İ., Yılmaz, N. (2023). Emzirme ile İlgili Annelerin Geleneksel Uygulamaları: İstanbul ve Van Örnekleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 16(2), 141-155.
- Sarıca, P. (2009). *Çocuklarda soğuk algınlığına ebeveyn, eczacı ve hekimlerin yaklaşımı ve üst solunum yolları enfeksiyonlarının tedavi profilinin belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi] Marmara Üniversitesi.
- Şahin T., Cevher F.(2007,10-15 Eylül). *Türk Toplumunda Aile-Çocuk İlişkilerine Genel Bir Bakış*. ICANAS 38 (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Şahin, T., Özbey, S. (2009). Okul öncesi eğitim programlarında uygulanan aile katılım çalışmalarında baba katılımının yeri ve önemi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(17), 30–39.

Üstün, N. (2019). Yenidoğan Sarılığı. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 11(4), 213-218.

Yazıcı, B. (2018). Tamamlayıcı Beslenme. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 10(1), 7-16.

ELT STUDENTS' PERCEPTIONS OF LEARNING PRAGMATICS

Assoc. Prof. Dr. MEHMET KANIK

Harran University, mehmetkanik@harran.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-1737-7678>

ABSTRACT

Pragmatics has traditionally been underrepresented in language teaching and teacher training programs although it is an integral part of language competence. This study explores the perceptions of 52 English Language Teaching (ELT) students regarding an elective course titled Pragmatics and Language Teaching. The data were collected through written reflections from 52 students and semi-structured interviews with six of the students. Thematic analysis was employed to identify key themes in students' reflections and interviews. The analysis revealed five major themes: transformative learning (shift from grammatical to pragmatic competence), cultural negotiation (awareness of L1 and L2 cultural differences), methodological approach (theory vs. practice), affective engagement (confidence and anxiety), and teacher mediation (guidance). Data from reflections and interviews also revealed a strong shift toward contextual language awareness and cultural sensitivity, as evidenced by students' comments such as "I learnt how to say something indirectly" and "how we perceive people and cultures, how we talk about a culture when we encounter it, and even how to express criticism respectfully." Students' comments indicate that they valued practical teaching applications. However, different perceptions of theoretical and practical components, as well as emotional fluctuations, highlight areas for pedagogical rethinking. Since students expressed heightened sensitivity, raised awareness, and behavioral changes, this indicates the value of the course for the ELT curricula, which can contribute to enhancing pragmatic competence and teaching preparedness for an increasingly culturally diverse world.

Key words: Pragmatics, teaching pragmatics, pragmatics course, perceptions

TAŞIMALI EĞİTİM SİSTEMİNİN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARISINA ETKİLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Enes TÜRKMENÖĞLU

Amasya Üniversitesi, enest_55@hotmail.com-ORCID ID: 0009-0006-7872-8175

Prof. Dr. Ahmet ÜSTÜN

Amasya Üniversitesi, ustunahmet05@hotmail.com-ORCID: 0000-0002-2457-5381

ÖZET

Bu çalışmada, taşımali eğitim sisteminin öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisi, Samsun'un Havza ilçesinde görev yapan öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda incelenmiştir. Nitel araştırma deseninin benimsendiği çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle 5 farklı okuldan 13 öğretmenle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular, taşımali eğitim sisteminin öğrencilerin okul ortamına uyum, derslere katılım ve başarı düzeyleri üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Öğretmenler, özellikle taşımali öğrencilerin fiziksel yorgunluk, beslenme yetersizliği ve veli ilgisizliği gibi nedenlerle akademik başarıda dezavantaj yaşadıklarını ifade etmiş; buna karşın fırsat eşitliği ve daha nitelikli eğitime erişim bakımından sistemi desteklemişlerdir. Sonuç olarak taşımali eğitim sistemi, kırsal bölgelerde eğitim hakkının sürdürülebilirliği açısından önemli bir araç olmakla birlikte, uygulamada bazı yapısal sorunlara sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Yönetimi, Eğitimde Fırsat Eşitliği, Taşımali Eğitim, Akademik Başarı, Öğretmen Görüşleri

ABSTRACT

This study examines the effects of the school transportation system on students' academic achievement based on the opinions of teachers working in the Havza district of Samsun, Türkiye. Adopting a qualitative research design, data were collected through semi-structured interviews conducted with 13 teachers from five different schools. The data were analyzed using descriptive analysis methods. The findings reveal that the transportation system has both positive and negative effects on students' adjustment to the school environment, classroom participation, and academic performance. Teachers reported that transported students often face disadvantages due to physical fatigue, inadequate nutrition, and limited parental involvement, which may negatively affect their academic success. However, they also emphasized the system's role in ensuring equal educational opportunities and access to higher-quality learning environments. In conclusion, although the school transportation system is a vital mechanism

for sustaining the right to education in rural areas, it presents several structural challenges in practice.

Keywords: Educational Administration, Educational Equity, School Transportation, Academic Achievement, Teacher Perceptions

GİRİŞ

Eğitim, insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüş ve önemini giderek artırmış temel bir olgudur. Beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçların yanında, bireylerin yaşamını anlamlandıran vazgeçilmez bir gerekliliktir. Tarih boyunca ilkel kabilelerden gelişmiş devletlere kadar bütün topluluklar, eğitimi değerli bir alan olarak görmüştür. Bu nedenle her devlet, eğitimde kurumsal yapılanmayı geliştirme ve kaliteyi yükseltme çabası içinde olmuştur. Eğitim, gelişmiş ya da az gelişmiş bütün ülkeler için temel öneme sahiptir (Açıkgöz, 1989, s. 40).

Tarihsel süreçte eğitim sistemleri; yaş grupları, cinsiyet, yönetimlerin toplumsal hedefleri ve ihtiyaç duyulan insan kaynağına göre çeşitlilik göstermiştir. Bu kurumların sayısı ve türü zamanla artmıştır. Medreseler, ruhban okulları, tekkeler ve dergâhlar gibi dinî kurumların yanı sıra tıp, astronomi, mimarlık, matematik ve kimya gibi alanlarda öğretim yapan kurumlar, üniversiteler ve külliyele de bu çeşitliliğin örnekleridir.

Sosyal adalet, birlikte yaşama kültürü, yüksek refah seviyesi, ekonomik kalkınmışlık gibi bir toplumda olması arzulanan durumlarla toplumsal çatışma, suç oranı, ekonomik zayıflık vb. arzulananmayan durumlar o toplumun eğitim seviyesiyle doğrudan orantılıdır. Eğitime önem vermiş toplumlarda yüksek yaşam standartları görülürken eğitim seviyesi düşük toplumlarda toplum düzenini doğrudan etkileyen somut veya soyut olumsuzluklar daha çok görülür (Sezer vd., 2022, ss. 443-446). Bu gerçeğin farkında olan uluslararası kuruluşlar ve üye devletler, eğitim politikalarını çeşitli anlaşmalarla yasal zemine oturtmuş ve herkesin bu haktan yararlanabilmesi için düzenlemeler yapmıştır.

10 Aralık 1948’de BM Genel Kurulu’nda ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 26. maddesinde, herkesin eğitim hakkına sahip olduğu, temel eğitimin ücretsiz, ilköğretimin ise zorunlu olduğu vurgulanmıştır.

Uluslararası anlaşmaların etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda da eğitim konusunda düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasa’nın üçüncü bölümünde, “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığı altında yer alan 42. Madde’de kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamayacağı, ilköğretimin ise bütün vatandaşlar için zorunlu olduğu hükme bağlanmıştır.

Anayasa’nın 42. Madde’sinde eğitimin bütün vatandaşlar için zorunlu kılınması, devlete bu hakkı güvence altına alacak çeşitli sorumluluklar yüklemiştir. Üniversite çağına kadar her bireyin eğitim hakkını kullanabilmesi için politikalar geliştirilmektedir. Bu politikalar, coğrafi koşullara, ekonomik gelişmelere ve kültürel farklılıklara göre güncellenmektedir. Örneğin

Güneydoğu, Doğu ve İç Anadolu bölgelerinde yaygın olan kız çocuklarının okula gönderilmemesi eğilimine karşılık, Millî Eğitim Bakanlığı 2003 yılında “Haydi Kızlar Okula” kampanyasını başlatmıştır. Bu kampanyayla, kız çocuklarının eğitime mesafeli yaklaşan ailelerin tutumlarının değiştirilmesi hedeflenmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki kırsal nüfusun büyük bir kısmının nisan aylarından başlamak üzere Çukurova ve Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere çeşitli bölgelere tarım işçisi olarak gitmeleri üzerine okula devam edemeyen çocuklar için çocuk işçiliğini önleme projeleri geliştirilmiştir. Eğitim politikalarında değişikliğe gidilmesine neden olan bir başka durum da kırsaldan kente göç hareketlerinin hızlanmasıdır. Artan nüfus, gelişen teknoloji ve tarımda makineleşmeyle birlikte kırsal bölgelerde bedensel güce eskisi kadar ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu nedenle özellikle genç nüfusta kente göç eğilimi artmıştır. Bu göç hareketi eğitimi de doğrudan ve olumsuz yönde etkilemiştir. Kırsal mahallelerde ve köylerde okullar öğrencisiz kalmış, birleştirilmiş sınıf uygulamalarına gidilmiştir. Ancak bu uygulamaların da çözüm olmayacağı anlaşılmış ve yeterli öğrencisi olmayan köy okulları kapatılmıştır.

Kapatılan köy okullarındaki öğrencilerin eğitime devamını sağlamak amacıyla devlet, 1989-1990 eğitim-öğretim yılında Kırklareli’nde üç, Kocaeli’nde ise iki merkez okulda taşınmalı ilköğretim uygulamasını pilot olarak başlatmıştır. Gözlemler sonucunda uygulamanın yararlı olduğu görülmüş ve yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. 2004-2005 eğitim ve öğretim yılı 2. döneminde zihinsel engelli öğrenciler ve otistik öğrencilerin okullarına ücretsiz taşınması şeklinde başlatılan özel eğitim taşıma uygulaması, 2005-2006 eğitim ve öğretim yılından itibaren özel eğitime ihtiyacı olan görme, işitme ve ortopedik engelli öğrenciler ile özel eğitim sınıflarına devam eden öğrencileri de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmıştır (Arı, 2002).

Milli Eğitim Bakanlığı istatistiklerine göre 2023-2024 Eğitim Öğretim Yılı’nda Türkiye genelinde taşınmalı eğitim kapsamında olan öğrenci sayısı 614.680’dir (*Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2023/2024*, 2024, s. 128). Bu sistem -tam olarak benzemese de- farklı ülkelerde de uygulanmaktadır. Avustralya’daki “Taşınabilir Sınıf” uygulaması buna örnek gösterilebilir. Queensland’ın nüfusu seyrek olan kırsal bölgelerinde kamyonlar en az 10 çocuğun eğitim öğretim görebileceği sınıflara dönüştürülmüştür. Bir yöneticinin ve bir öğretmenin görev aldığı bu kamyonlar belirlenen bölgelere giderek okula erişemeyen çocukların eğitim almasını sağlamaktadır. (“Queensland School for Travelling Show Children”, 2024). Yine Rusya, Amerika, Kanada gibi geniş coğrafyaya sahip diğer ülkelerde de buna benzer uygulamalara gidilmiştir. Ülkemizde de olduğu gibi buradaki temel hedef bireylerin eğitim süreçlerinden mahrum kalmaması, eğitimlerinin kesintiye uğramamasıdır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Eğitim hakkı, Anayasa’nın “Ekonomik ve Sosyal Haklar” başlığı altında güvence altına alınmış en temel haklardan biridir. Devlet, bu hakkın kullanılabilmesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Taşınmalı eğitim sistemi de bu kapsamda geliştirilmiş bir uygulamadır. Pilot olarak başlatılan sistem, zamanla öğretmenler, öğrenciler, veliler ve uygulayıcılar tarafından hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle değerlendirilmiştir.

Bu araştırma, taşınmalı eğitim uygulamasının öğrencilerin akademik başarısına etkilerini öğretmen görüşleri doğrultusunda incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Samsun’un

Havza ilçesindeki beş farklı okulda görev yapan 13 öğretmenle görüşülmüş ve şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sizce taşınmalı eğitim sistemine neden ihtiyaç duyulmuştur?
2. Taşınmalı öğrencilerle şehir merkezinden gelen öğrencilerin arasında derse karşı ilgi ve tutum farklılıkları var mıdır?
3. Öğretmenlere göre taşınmalı eğitim sisteminin öğrencilere yansıyan olumlu yönleri nelerdir?
4. Öğretmenlere göre taşınmalı eğitim sisteminin öğrencilere yansıyan olumsuz yönleri nelerdir?
5. Taşınmalı eğitim sistemi uygulamasının devamı konusunda öğretmen görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın amacı öğretmen görüşlerini ortaya koymak olduğundan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma deseni, çeşitli aşamalarla araştırmacıya yol gösteren bir strateji olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu yaklaşımda olaylar ve bağlamlar doğal ortamında yorumlanır; araştırmacı, gözlem ve yorumlarıyla anlam oluşturmaya ve çözüm üretmeye çalışır (Neuman, 2012). Bu doğrultuda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada nitel veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Katılımcılara yöneltilen açık uçlu sorular önceden hazırlanmış, görüşlerini ifade etmeleri konusunda herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Böylece, anket ve testlerin sınırlılıkları aşılmış, öğretmenlerin konuyla ilgili düşüncelerini ayrıntılı biçimde ortaya koymaları sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin tercih edilme nedeni, katılımcılara esneklik tanınmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Sorular hazırlanırken literatür taramasından yararlanılmış ve toplam beş soru geliştirilmiştir. 2024-2025 eğitim-öğretim yılında ilkökul ve ortaokul kademelerindeki beş farklı okulda görev yapan 13 öğretmenle ön görüşme yapılmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı ve etik ilkeler açıklanmış, görüşmeyi kabul edenlerle belirlenen zamanlarda yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Toplanan veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu süreçte elde edilen verilerden kodlar çıkarılmış, öğretmenlerin görüşleri sınıflandırılarak düzenli biçimde analiz edilmiştir.

Araştırma Grubu

Bu çalışmada örnekleme yöntemi olarak **maksimum çeşitlilik** kullanılmıştır. Bu yöntem, incelenen problemle ilişkili olarak farklı özelliklere sahip katılımcıların seçilmesini amaçlar. Ancak örneklem küçük tutulduğunda çeşitliliğin sınırlı kalması, yöntemin temel güçlüğü olarak görülmektedir.

Araştırmada, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Samsun'un Havza ilçesindeki taşınmalı eğitim uygulanan beş farklı okulda görev yapan toplam 13 öğretmenin görüşleri alınmıştır. Çeşitliliğin sağlanması için hem ilkökul hem de ortaokul kademesinde çalışan öğretmenler tercih edilmiştir. Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş, görüşler K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12 ve K13 şeklinde kodlarla verilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Mesleki Kıdem	Branş
K1	Kadın	49	13 Yıl	Matematik
K2	Erkek	39	17 Yıl	Türkçe
K3	Erkek	34	11 Yıl	Türkçe
K4	Erkek	36	12 Yıl	Sınıf Öğrt.
K5	Erkek	40	9 Yıl	İngilizce
K6	Erkek	38	14 Yıl	Matematik
K7	Erkek	45	11 Yıl	Fen Bilimleri
K8	Kadın	35	10 Yıl	Sosyal Bilg.
K9	Kadın	39	11 Yıl	Fen Bilimleri
K10	Kadın	36	13 Yıl	Sosyal Bilg.
K11	Kadın	43	19 Yıl	Din K.
K12	Erkek	40	15Yıl	Sınıf Öğrt.
K13	Erkek	33	6 Yıl	Sınıf Öğrt.

Çizelge 1'e göre katılımcıların %40'ının kadın, %60'ının erkek olduğu, mesleki kıdem ortalamasının 11,6 yıl olduğu, yaş ortalamasının ise ortalama 39 olduğu görülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada veriler mülakat yöntemiyle toplandığından bazı sınırlılıklar söz konusudur. Bu yöntem, katılımcıların deneyim ve algılarını derinlemesine ortaya koysa da değerlendirmeler çoğunlukla öznel bakış açılarına dayanır. Bu nedenle bu desende değerlendirmeler öznel bakış açısıyla yapılır. Araştırmacının soruları yöneltme ve sorulara verilen cevapları değerlendirme biçimi de bu öznelikten etkilenebilir.

Araştırmanın konusuna ait evreni çok büyüktür. Tüm evrenle mülakat imkânı olmadığından mülakat verileri genellikle küçük ve amaçlı örneklemeler aracılığıyla elde edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle elde edilen bulguların genellenebilirliği sınırlıdır.

Bir diğer sınırlılık ise mülakatlar için zaman ve insan kaynağı ihtiyacıdır. Görüşmeler görevli öğretmenlerle yapıldığından katılımcı sayısı düşük tutulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde öğretmenlerle yapılan görüşmeler esnasında yöneltilen sorulardan elde edilen bulgular alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Görüşme yapılan 13 öğretmenden ikisinin daha önce taşıma merkezli okulda çalışmadıkları,

diğer 11 öğretmenin önceki görev yerlerinin de taşıma merkezli okullar olduğu görülmüştür. Taşımalı eğitim yapılan okullarda çalışma süreleri 1 ile 13 yıl arasında değişmektedir.

Görüşülen öğretmenlere sorulan sorulardan ilki “Sizce taşımalı eğitim sistemine neden ihtiyaç duyulmuştur?” sorusudur. Bu soruya katılımcılar, “Kırsal bölgedeki nüfus okul olabilmesi için az, köylerdeki okullar bakımsız, devlet açısından daha ekonomik olduğunu düşünüyorum, köy okullarında öğretmen sirkülasyonu çok fazla.” şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Çizelge 2: Taşımalı Eğitime Neden İhtiyaç Duyulduğuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Nüfus Yoğunluğu	13	100	“Kırsal bölgeler sürekli göç veriyor. Bu nedenle köylerde okula gidecek çocuk neredeyse kalmadı.” (K1)
2	Ekonomiklik	9	69	“Öğrencisi az olan okullarda yönetici ve öğretmen görevlendirmek yerine o öğrencileri şehir merkezlerine taşımak devlet açısından daha kârlı olduğundan bu sistem uygulanıyor diye düşünüyorum.(K13)
3	Öğretmen Sirkülasyonu	9	69	“Öğretmenler kırsal bölgelerde çalışmak istemiyor. Çünkü şehir merkezlerinde oturuyorlar. İlk fırsatta tayin isteyip gidiyorlar. (K1)
4	Fiziki Şartlar	8	62	“Kırsal bölgelerdeki okulların fiziki imkânları ve donanımları şehir merkezindeki okullara nazaran daha kötü. Bence çocuklar daha iyi şartlarda eğitim görsün diye taşımalı eğitim uygulanıyor.” (K11)

Çizelge 2’ye göre öğretmenlerin tamamı, taşımalı eğitime gerekçe olarak kırsal bölgelerde öğrenci sayısının yetersizliğini belirtmiştir. Bunun dışında “Devlet için böylesi daha kârlı, kırsal bölgelerde öğretmenler pek durmak istemiyor, eğitime önem veren veliler çocuklarını şehir merkezinde okutmak isteyebiliyor.” Şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Görüşülen öğretmenlere sorulan sorulardan birisi “Taşımalı öğrencilerin derse karşı ilgi ve tutumlarıyla şehir merkezinden gelen öğrencilerin ilgi ve tutumları arasında bir farklılık gözlemliyor musunuz?” sorusudur.

Bu soruya, 5 öğretmen doğrudan “Evet.” Şeklinde 2 öğretmen ise “Hayır.” Şeklinde cevap vermiştir. Diğer öğretmenler ise “Tam olarak öyle olduğunu söyleyemem, keskin bir çizgiyle ayırmak mümkün değil, öğrenciden öğrenciye göre değişiyor, zaman zaman gözlemliyorum, fazla bir farklılık bulunmamaktadır.” şeklinde cevaplar vermiştir.

Çizelge 3: Taşınmalı Öğrencilerin Derse Karşı İlgi ve Tutumlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Farklı kültüre uyum sağlama	10	76	“Evet, öğrenciler sanki şehirle birlikte okuldan da kopuk bir hayat yaşıyorlar. Bu duruma velilerin okula pek uğramamalarının da etkisi büyük.” (K6)
2	Derse karşı ilgi ve tutum	10	76	“Taşınmalı öğrenciler daha erkek kalktıkları için bazen uykusuz olabiliyorlar. Bu da derse karşı ilgilerini toparlayamamalarına neden olabiliyor.” (K7)
3	Fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi	9	69	“Taşınmalı öğrenciler arasında kahvaltı yapmayanların sayısı daha fazla olduğu için bu da derse karşı ilgiyi azaltabilmektedir.” (K1)
4	Çevre-özgüven ilişkisi	7	54	“Şehir merkezinden gelen öğrencilerin aitlik duyguları daha iyi olduğu için diğerlerine göre daha özgüvenli olabilmektedirler.” (K8)

Çizelge 3’te görüldüğü üzere öğretmenlerin tamamı, taşınmalı eğitim sisteminin öğrencilerin derse karşı ilgi ve tutumlarına etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Belirtilen görüşlere göre bu etki olumsuz yöndedir. Sadece iki öğretmen taşınmalı sistemle şehir merkezlerine gelen öğrencilerin derslere karşı ilgilerinin artabileceğini ifade etmiştir.

Öğretmenlere yöneltilen bir diğer soru ise “Sizce taşınmalı eğitim uygulamasının olumlu yönleri var mıdır?” sorusudur. Bu soruya öğretmenlerin tamamı “Evet.” yanıtını vermiştir.

Çizelge 4: Taşımali Eğitimin Olumlu Yönlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Fırsat eşitliğinin başarıya etkisi	12	92	“Taşımali gelen öğrenciler köylerde bulamayacağı imkânlarla karşılaşmaktadır. Bu okullardaki imkânlar doğrultusunda yaşantı zenginliği daha fazla olur ve daha fazla öğrenme daha kısa sürede gerçekleşir.” (K2)
2	Ekonomiklik	9	69	“Ekonomik açıdan her köye 8-10 tane öğretmen verilmesinden bir servisle öğrencilerin merkeze taşınması daha mantıklı.” (K13)
3	Eğitim ortamının etkisi	9	69	“Şehir merkezlerindeki eğitimin köylerdekinden daha kaliteli olduğunu düşünüyorum.” (K10)

Çizelge 4’e göre tüm öğretmenler taşımali eğitimin öğrencilere bazı avantajlar sağladığını belirtmiştir. Bu avantajlar arasında daha iyi imkânlarla erişim, rekabetçi bir ortamda bulunma, şehir kültürüyle tanışma ve daha nitelikli eğitim alma öne çıkmaktadır.

Yapılan görüşmelerde yöneltilen sorulardan biri de “Sizce taşımali eğitim uygulamasının olumsuz yönleri var mıdır?” sorusudur. Bu soruya bir öğretmen “Hayır.”, diğer öğretmenlerin tamamı “Evet/Vardır.” şeklinde cevap vermişlerdir.

Çizelge 5: Taşımali Eğitimin Olumsuz Yönlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	Olumsuzlukların başarıya ve davranışlara etkileri	7	54	“Köyden gelen öğrencilerin genelde okuma motivasyonu düşük olduğundan merkezden gelen öğrencileri de davranış ve ders başarısı olarak aşağı çektiklerini düşünüyorum.” (K5)
2	Hazırbulunuşluluk düzeyi	6	46	“Evet vardır. Eğer öğrenci köy okulunda gerekli altyapıyı alamamışsa merkez okulda bunun eksikliğini hissederek zor durumu yaşayabilir.” (K4)

3	Çevrenin kişiliğe etkileri	4	31	“Şehir merkezinde öğrencilerden gördükleriyle köyün verdiği masumiyeti kaybedebilir.” (K11)
---	----------------------------	---	----	---

Çizelge 5’te öğretmenlerin tamamı, taşınalı eğitimin öğrenciler açısından bazı olumsuzluklar içerdiğini ifade etmiştir. Bu olumsuzluklar arasında başarılı öğrencilerin olumsuz etkilenmesi, hazırbulunuşluk düzeyi düşük öğrencilerin başarısızlık duygusu yaşaması ve kırsal bölgelerden gelenlerin şehir kültüründen olumsuz etkilenmesi yer almaktadır.

Görüşmelerde ayrıca en sık dile getirilen konulardan biri velilerin ilgisizliğidir. Öğretmenler, taşınalı öğrencilerin velilerinin okulla iletişimlerinin çok zayıf olduğunu, hatta davet edilmelerine rağmen toplantılara katılmadıklarını belirtmiştir.

Katılımcılara sorulan bir diğer soru da “Taşınalı eğitimin devamına ilişkin görüşleriniz nelerdir?” sorusudur. Bu soruya da görüşme yapılan öğretmenlerin çoğunluğu “Devam etmeli.” şeklinde cevap vermiştir. Köy okullarının yeniden açılması, köy okullarının şartlarının iyileştirilmesi gibi öneri ortaya koyanlar da olmuştur.

Çizelge 6: Taşınalı Eğitim Siteminin Devamına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek Cümle
1	İmkânların iyileştirilmesi	12	92	“Taşınalı eğitime neden olan unsurların iyileştirilmesi, özellikle de köy okullarının daha iyi koşullarda eğitim vermesi taşınalı eğitimin zorunlu olmasını önleyecektir. Şehir merkezindeki imkanlar neyse köy okullarında da aynı imkanlar olmalıdır.” (K3)
2	Köy okullarının yeniden açılması	10	77	“Bence her köyde sadece ilkokul seviyesinde bile olsa bir okul olmalı. Ailede okul kültürü oluşturabilmek için, velilerin öğretmene daha kolay ulaşabilmesi için, köydeki insanlara örnek olması için her köyde bir öğretmen olmalı.” (K9)
3	Fiziksel ve zihinsel yeterlilik	6	46	“Okula uyum süreci tamamlanmış, okul kültürü oluşmuş her öğrenci, ortaokul döneminde taşınalı eğitime başlayabilir.” (K12)

Çizelge 6’ya göre katılımcıların çoğu taşınalı eğitimin sürdürülmesi gerektiğini düşünmektedir.

Bununla birlikte, bazı öğretmenler kırsaldaki kapatılan ilkokulların yeniden açılmasını ve öğrencilerin en azından ilkokulu bu okullarda tamamladıktan sonra taşınmalı eğitim kapsamına alınmasını önermiştir.

TARTIŞMA

Taşınmalı eğitim sistemi, eğitim hakkından mahrum kalabilecek çocukların okulla buluşmasını sağlamak amacıyla 1989-1990 yılında pilot olarak başlatılmış, günümüzde ise ülke genelinde uygulanmaya devam etmektedir. Başlangıçta yalnızca ilköğretim öğrencilerini kapsayan uygulama, daha sonra ortaöğretim ve özel eğitim öğrencilerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu kapsamda yer alan öğrenci sayısı her yıl artmış, Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2024 verilerine göre yarım milyonu aşmıştır.

Sistemin yaygınlaşarak sürmesi, amacına ulaştığını göstermektedir. Ancak bu durum, farklı paydaşlar açısından çeşitli eleştirileri de gündeme getirmiştir. Öğrenciler, veliler, öğretmenler ve ilgili kurumlar uygulamayı farklı yönlerden değerlendirmektedir.

Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre veliler ve öğrenciler tarafından en çok şikâyet edilen konu servislerin gidiş ve dönüş saatlerindeki düzensizliktir. Öğrencilerin sabahları çok erken saatlerde köylerden veya mahallelerden alındığından, okul çıkışı ise uzun süreler bekletildiğinden şikâyet edilmektedir. Birden fazla okulu taşımaya çalışan araçların belirli bir saat dilimine kadar tüm öğrencileri okula ulaştırmak zorunda oluşu, bazı okulun öğrencilerini çok erken vakitte okula getirmelerine neden olmaktadır. Bu şekilde okula erken getirilen öğrencilerin sabah okulun önünde beklemek istemeyişinden özellikle soğuk ve yağışlı günlerde devamsızlık yaptığı, derslerden geri kaldıkları, okula gelseler bile akıllarında bu durum olduğundan akademik başarılarının olumsuz etkilendiği bildirilmiştir. Katılımcılar, nöbetçi oldukları günlerde nöbet görevleri bitmesine rağmen geç gelen servisler nedeniyle okuldan ayrılamadıklarını ifade etmektedirler. Bu nedenle nöbetçi oldukları her gün benzer durumu yaşayacak olmaları öğretmenlerde de moral ve motivasyon bozukluğu oluşturmada ve o günkü performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum da öğrenciye dolaylı olarak olumsuz yansıyabilmektedir.

Sistemin akademik başarıyı olumsuz etkilemesi nedeniyle eleştirilen yönlerinden biri de servis şoförleridir. Servis şoförlerinin öğrenciyle ve kendileriyle iletişimleri de şikâyet konuları arasındadır. Ayrıca şoförlerin pedagojik yeterliliklerinin olmadığı, ciddiyetsiz davrandıkları ve kurallara uymadıkları belirtilmiştir (Bilek & Kale, 2012). Katılımcılar, bu konunun öğrenciyi olumsuz etkilediğini, servis

Görüşme yapılan öğretmenlerden bazıları, taşınmalı öğrenciler tarafından şikâyet edilen bir başka durumun da servislerde karşılaştıkları akran zorbalığı olduğunu belirtmişlerdir. Bu şikâyetin, başka okulun veya mahallenin öğrencileriyle aynı serviste taşınan öğrencilerden daha yoğun olarak geldiğini söylemişlerdir. Öğrencilerin kendisi bu zorbalığa uğramasalar da zorbalığa şahit olduklarından kendilerini kötü hissetmektedirler. Bu durumun da akademik başarılarını olumsuz etkilediği görüşme yapılan öğretmenler tarafından bildirilmiştir.

Katılımcıların taşınmalı eğitim sistemiyle ilgili belirttiği bir diğer durum da öğrencilerin servis aracı içerisindeki olumsuz davranışlarıdır. Bu davranışlara gürültü yapma, camdan sarkma, ayakta yolculuk yapma vb. örnekler vermek mümkündür (Uraslu, 2017). 2017 yılında

yayımlanan mevzuat gereği her servis aracında rehber personel bulundurmak zorunludur (*MEB Okul Servis Araçları Yönetmeliği*, 2017). Ancak katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre Havza ilçesinde 2025 yılı itibariyle her öğrenci servisinde rehber personel bulundurma zorunluluğu uygulanamamıştır. Rehber personelin olmayışı ve servislerde olumsuz davranışların görülmesi öğrencinin moral ve motivasyonu bozmakta, tedirginlik ve korku iklimi oluşturmakta dolayısıyla akademik başarıyı olumsuz olarak etkilemektedir.

Bu çalışmanın da öznesi olan öğretmenler ise konuya daha çok eğitim-öğretim sürecinin verimliliği açısından bakmaktadır.

Taşınmalı eğitim veliler açısından da desteklenmektedir. Özellikle zorlu coğrafyalarda yaşayan veliler için taşınmalı eğitimin alternatifinin henüz olmaması onlar açısından çok önemli bir uygulamadır (Çelik, 2019).

Taşınmalı eğitim sisteminin, öğretmenlere göre, öğrencilerin sürekli yol yorgunluğu çekmeleri, şehir kültürüne uyum sağlamakta zorlanmaları, velilerin okulla iletişimlerinin kopuk olması gibi olumsuz yönleri olsa da olumlu tarafları daha çoktur. Eğitimde fırsat eşitliği penceresinden bakan öğretmenler kırsal yerleşimlerdeki okullarının şehirlerdeki okulların imkânlarına sahip olmayışının ciddi bir sorun olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca rekabetçi ortamın ve öğretmen çeşitliliğinin de şehir merkezlerindeki okullarda olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle taşınmalı eğitim sisteminin devam etmesinin daha isabetli olacağı yönündeki görüşler çoğunluktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eğitim, bireyler ve toplumlar için hayati öneme sahip bir süreçtir. Bu nedenle devletler tarafından yasal güvencelerle koruma altına alınmış, kesintiye uğramadan sürdürülmesi hedeflenmiştir. Eğitim sürecinde meydana gelen aksamalar telafisi zor kayıplara yol açmakta, bu kayıplar toplumun geleceğini doğrudan etkilemektedir.

Taşınmalı eğitim sistemi, dezavantajlı öğrencilerin eğitime kesintisiz erişimini sağlamak amacıyla uygulanmaktadır. Araştırma bulguları, sistemin hem olumlu hem de olumsuz yönleri sahip olduğunu ortaya koymuştur. Fırsat eşitliği sağlaması, kırsal bölgelerdeki öğrencilerin daha nitelikli imkânlarla ulaşmasına katkı sunması ve eğitim hakkını güvence altına alması olumlu yönler arasında öne çıkmaktadır. Buna karşılık, öğrencilerin fiziksel yorgunluk ve beslenme sorunları yaşamaları, velilerin ilgisizliği, servis hizmetlerindeki düzensizlikler ve rehber personel eksiklikleri akademik başarıyı olumsuz etkilemektedir.

Sistemin sürdürülebilirliği için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Yeni başlayan öğrencilerin uyumunu kolaylaştırmak amacıyla öğretim yılı başında oryantasyon programları düzenlenmelidir.
2. Servis şoförlerinin iletişim becerileri ve pedagojik yaklaşımları dikkate alınmalı, düzenli hizmet içi eğitimlerle desteklenmelidir.
3. Servislerin öğrencileri alma ve bırakma saatleri titizlikle planlanmalı; gereksiz beklemeler önlenmelidir.
4. Taşınmalı öğrencilerin velileriyle daha güçlü iletişim kurulmalı; veli ziyaretleri gibi uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır.

5. Servis araçlarının ihale şartları hem okul yönetimleri hem de velilerle paylaşılmalıdır.
6. Servislerin denetimleri artırılmalı; şartname dışına çıkan firmalara caydırıcı yaptırımlar uygulanmalıdır.
7. Bir aracın birden fazla okulun öğrencilerini taşımasının önüne geçilmelidir.
8. Her araçta rehber personel bulundurulması zorunluluğu etkin biçimde uygulanmalıdır.
9. Taşınmalı öğrencilerin öğle yemeklerinin çeşitliliği ve besin değeri artırılmalıdır

.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, K. (1989). Az Gelişmiş Ülkelerde Eğitim. *Eğitim Bilimleri Sempozyumu*, 39-50.
- Arı, A. (2002). İlköğretim Uygulamalarının Değerlendirilmesi (Normal, Taşımali ve Yatılı İlköğretim Okullarının Karşılaştırılması). *Milli Eğitim Dergisi*, 153-154.
- Bilek, E., & Kale, M. (2012). Taşıma Merkezi Okullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Görüşlerine Göre Taşımali Eğitim Uygulaması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 609-632.
- Çelik, F. O. (2019). *Taşımali eğitim veren ilkokullarda ve ortaokullarda risk ve risk yönetimi*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- MEB Okul Servis Araçları Yönetmeliği. (2017).
<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24022&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2023/2024. (2024). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar: C. I-II* (5. bs). Yayın Odası.
- Queensland School for Travelling Show Children. (2024). İçinde *Wikipedia*.
https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Queensland_School_for_Travelling_Show_Children&oldid=1245178483
- Sezer, S., Kahya, O., & Yıldırım, K. (2022). Eğitim ve Suç Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Analizi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 441-452.
<https://doi.org/10.21666/muefd.989472>
- Uraslu, T. (2017). Taşımali İlkokullarda Müdürlerin Karşılaştıkları Sorunların Belirlenmesi. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, 1(1), Article 1.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. bs). Seçkin Yayıncılık.

YEŞİL DÖNÜŞÜMÜN HEDEFLERİ VE ÖNEMİ (GOALS AND IMPORTANCE OF GREEN TRANSFORMATION)

Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN

bahadir.koksalan@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8542-9719>

ÖZET

Yeşil dönüşüm hem çevresel hem de ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması kritik bir süreçtir. Bu dönüşüm, toplumların ve ekonomilerin değişen iklim koşullarına ve doğal kaynakların azalan kapasitesine adaptasyonunu temin etmeyi amaçlar. Mevcut sistemlerin yenilenmesi gerekliliği, yalnızca çevresel kaygılardan değil, aynı zamanda sosyal adalet ve ekonomik büyüme hedeflerinden doğmaktadır. Gelecek nesillerin yaşam kalitesini korumak, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, atık yönetimi, su tasarrufu ve enerji verimliliği gibi uygulamaların hayata geçirilmesi büyük bir öneme sahiptir. Bu dönüşüm süreçleri, sadece bireylerin değil, aynı zamanda kamu ve özel sektör oyuncularının iş birliğiyle daha etkili hale getirilecektir.

Araştırmanın yöntemi, literatür taraması ve bu konuda yapılan araştırmaların analiz edildiği, durum çalışmasıdır.

Yeşil dönüşüm stratejileri, toplumsal dönüşümü de beraberinde getirir. Sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda geliştirilmiş politikalar, işgücü ve eğitim alanında yeni fırsatlar yaratmakta, topluluklar arası dayanışmayı güçlendirmektedir. Ekonomik model değişiklikleri, yeşil istihdamı artırma potansiyeli taşıdığı için işgücü piyasasına olumlu etkilerde bulunabilir. Bu açıdan, yeşil dönüşüm, yalnızca çevresel tehditleri minimize etmekle kalmayıp, aynı zamanda sosyal ve ekonomik refaha katkıda bulunmayı hedefler.

Sonuç olarak, yeşil dönüşüm; çevresel sürdürülebilirlikten daha fazlasını ifade eder, toplumsal, ekonomik ve politik boyutları entegre ederek, bu dönüşümün gerekliliği ve önemi daha da belirginleşmektedir. Bu noktada, devlet politikalarının, özel sektör girişimlerinin ve bireysel farkındalığın artırılması büyük önem taşır. Küresel düzeyde bu alanda atılacak adımlar, iklim değişikliği ile mücadeleyi, ekosistemlerin korunmasını ve mali istikrarı sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Yeşil dönüşüm, uzun vadeli bir perspektif benimsemek suretiyle hem mevcut hem de gelecek nesiller için sürdürülebilir bir yaşama olanak tanımaktadır.

Anahtar kelimeler: yeşil dönüşüm, sürdürülebilirlik, farkındalık,

1. GİRİŞ

Yeşil dönüşüm, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla gerçekleştirilen sistematik bir dönüşüm sürecidir. Bu süreç, enerji, tarım, ulaşım ve sanayi gibi çeşitli sektörlerde fosil yakıt bağımlılığını azaltmayı ve karbon ayak izini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Bu hedefler doğrultusunda, daha az kaynak tüketen, atık üretmeyen ve ekosistemleri koruyan yöntemlerin benimsenmesini içerir. Gelişmiş teknoloji ve yenilikçi uygulamalar, bu dönüşümün temel unsurudur.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ile düşük karbondioksit emisyonu hedeflemesi, sektörel dönüşümün merkezinde yer almaktadır.

Ekolojik dengeyi koruma, doğal kaynakları verimli kullanma ve sera gazı emisyonlarını azaltma hedefleri doğrultusunda yapılan bu dönüşüm, yalnızca çevresel faktörleri değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal bileşenleri de kapsamaktadır.

Sanayinin, tarımın, ulaştırmanın ve enerji üretiminin dönüşümü, yeşil dönüşümün temel taşlarını oluşturarak, daha sürdürülebilir bir dünya için gereksinim duyulan yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır.

Dönüşüm sürecinin önemi, iklim değişikliği gibi küresel tehditlere karşı geliştirilmesi gereken stratejilerin varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Günümüzün en önemli meselelerinden biri olarak iklim değişikliği sorunuyla doğrudan ilişkilidir. (V Hernandez Serrano & Zaveri, 2020) tarafından yapılan araştırmada, enerji sektörünün küresel sera gazı emisyonlarının üçte ikisini oluşturduğunu ve fosil yakıtlara dayalı güç üretiminin çevresel ve sağlık sorunlarına yol açtığını vurgulanmaktadır (V Hernandez Serrano & Zaveri, 2020). İklim değişikliği, aşırı hava olaylarıyla ve ekosistemlerin bozulmasıyla hayatın her alanını tehdit etmektedir. Bu nedenle, yeşil dönüşüm hem bireyler hem de toplumlar için acil bir gereklilik teşkil etmektedir.

Geçiş sürecinde, yenilenebilir enerji kaynaklarının devreye alınması, doğal kaynakların korunması, atık yönetimi sistemlerinin iyileştirilmesi ve toplumsal farkındalık yaratılması büyük bir önem taşımaktadır.

Yeşil dönüşüm sadece çevresel faydalar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik büyüme, istihdam artırma ve sosyal adaleti sağlama konularında da fırsatlar sunmaktadır.

Yeşil dönüşüm, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerinin yanı sıra ekonomik ve sosyal boyutları da kapsayan karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda, literatürde yer alan çeşitli çalışmalar, yeşil dönüşümün hem teorik hem de pratik boyutlarını ele alarak önemli içgörüler sunmaktadır. (Hooey, Mason, and Triplett), sürdürülebilirliğin yalnızca kirlilik kontrolü ile sınırlı olmadığını, uzun vadeli çevresel, sosyal ve ekonomik sağlık hedeflerini içerdiği vurgulanmaktadır. Bu çalışma, birçok kişinin “yeşil olmanın” rekabet avantajı sağlayabileceğine inandığını, ancak gerçek bir sürdürülebilirlik taahhüdünün, temel operasyonlara daha derin bir entegrasyonu gerektirdiğini belirtmektedir (Hooey, at.,al, 2017). Sürdürülebilirlik alanının, insan, gezegen ve kar arasındaki dengeyi sağlamanın, uzun vadeli önemini vurguladığı ifade edilmektedir.

Yeşil dönüşüm, bireyler, iş dünyası ve devletler arası iş birliğini gerektiren karmaşık bir süreçtir. Ancak, yeşil dönüşümü sağlamak için gereken hedefler, iklim hedeflerinin belirlenmesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin entegrasyonu ve stratejilerin uygulanabilir hale getirilmesiyle belirginleşebilecektir.

Yeşil dönüşümün hedefleri ve önemi, bireylerin ve toplumların yaşam kalitesini artırma potansiyeli taşıırken, aynı zamanda gezegenin sağlığını koruma yolunda kritik bir adım olarak

ortaya çıkmaktadır. Gelecekte karşılaşılabilecek çevresel zorluklarla başa çıkmak için, bu dönüşümün önemi her zamankinden daha fazla bir zorunluluk olarak görünmektedir.

Araştırmanın Amacı: Yeşil dönüşümün hedefleri ve önemi, konusunda yapılan araştırma ve uygulamaların metodolojik olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi: Araştırma, yeşil dönüşümün hedefleri ve önemi konusunda bilgi edinimi sağlaması bakımından, bireylerin farkındalık kazanmalarına katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Araştırmanın Yöntemi: Araştırmanın yönteminde, nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Yeşil dönüşümün hedefleri ve önemine ilişkin veriler; literatür taramaları ve örnek olay analizlerinden elde edilmiştir.

2. YEŞİL DÖNÜŞÜMÜN HEDEFLERİ VE ÖNEMİNE İLİŞKİN BULGULAR ve YORUMLAR

2.1. Tarihsel gelişimi

Yeşil dönüşümün tarihsel gelişimi, çevresel sürdürülebilirliğin tarihsel gelişimine paralel gelişmekte ve 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır.

Sanayi Devrimi sonrası hızla artan sanayileşme ve şehirleşme süreçleri çevresel tahribatı artırmış, bu da doğal ekosistemlerde büyük değişikliklere yol açmıştır. 1960'ların sonlarına doğru, çevre sorunlarına yönelik farkındalığın artması, çevre hareketlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır.

1970'ler ve 1980'ler, çevre politikalarının entegre edilmesi için önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Birleşmiş Milletler, 1972'de Stockholm'de düzenlenen Çevre Konferansı'nda çevre koruma konusunu uluslararası düzeyde tartışmaya açmış, bu toplantı, çevresel sorunlara küresel bir yanıtın gerekliliğini ortaya koymuştur. 1987'de yayımlanan "Brundtland Raporu", sürdürülebilir kalkınma kavramını ön plana çıkararak ekonomik büyüme ile çevresel koruma arasında bir denge sağlama gerekliliğini vurgulamıştır. Bu süreçler, yeşil dönüşümün temelini oluşturan prensiplerin geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

1990'ların sonlarından itibaren, iklim değişikliği sorunuyla mücadele amacıyla Kyoto Protokolü gibi uluslararası anlaşmaların imzalanması, yeşil dönüştürme çabalarını hızlandırmıştır. Bu dönüşüm, sadece çevre korumayla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal ve ekonomik boyutlarıyla da ilişkilendirilmiştir. Günümüzde, yenilenebilir enerji kaynakları, enerji verimliliği, döngüsel ekonomi ve sürdürülebilir tarım gibi kavramlar, yeşil dönüşüm sürecinin önemli bileşenleri olarak kendine yer bulmaktadır.

2.2. Yeşil Dönüşümün Hedefleri

Yeşil dönüşümün hedeflerinde, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla toplumsal, ekonomik ve çevresel alanlarda atılan stratejik adımlar yer almaktadır. Her bir hedef, iklim değişikliği ile mücadelede ve doğal kaynakların daha verimli kullanılması konularında kritik öneme sahiptir.

Sürdürülebilir enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş, rüzgâr, hidroelektrik gibi) ön plana çıkarılmasıyla gerçekleşir. Bu süreç, fosil yakıtların kullanımını azaltarak enerji tüketiminde daha temiz bir yöntem geliştirmeyi hedefler.

Bu dönüşüm hedefleri, yalnızca çevresel boyutla sınırlı kalmayıp, sürdürülebilirlik ekseninde, ekonomik ve sosyal alanları da kapsar. Yeşil dönüşüm sayesinde, iş yaratma, ekonomik büyüme ve sosyal eşitlik gibi hedefler bir arada ele alınmaktadır.

2.3. Sürdürülebilir Enerji Kullanımı

Sürdürülebilir enerji kullanımı, enerji üretim ve tüketim süreçlerinin çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan dengeli bir şekilde düzenlenmesini öngören bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kaynaklarının, yani güneş, rüzgâr, hidroelektrik, biyokütle ve jeotermal enerjinin önemi artırılmaktadır. Geleneksel fosil yakıtların aksine, bu kaynaklar doğal olarak yenilenebilen ve çevreye minimum düzeyde zarar veren enerji üretim yöntemleri sunar. Özellikle, güneş enerjisi, kurulum kolaylığı ve düşük işletme maliyetleriyle dikkat çekerken, rüzgâr enerjisi ise geniş alanlarda uygulanabilme potansiyeli sayesinde ekolojik sürdürülebilirliği artırmaktadır. Doğal kaynakların etkin kullanımı ve emisyonların azaltılması gibi hedeflerin yanı sıra, yeşil uygulamaların işletme imajını güçlendirme ve rekabet avantajı sağlama gibi faydaları da ortaya koyulmaktadır (Akatay & Aslan, 2008).

Bina tasarımlarında pasif güneş enerjisi sistemleri, enerji tasarruflu aydınlatma çözümleri ve akıllı ısıtma sistemlerinin entegrasyonu, enerji tüketimini minimize ederken, karbon ayak izinin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Şen, Türkiye'nin enerji politikalarının yeşil dönüşüm sürecindeki rolünü değerlendirirken, enerji tüketiminin çevresel etkilerini de göz önünde bulundurarak, bu ilişkilerin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle nasıl örtüştüğünü irdelemiştir (Şen, 2018). Bu süreç, enerji kaynaklarının daha verimli bir biçimde kullanılmasını sağlayarak, kullanıcıların enerji harcamalarını düşürmelerine yardımcı olması beklenmektedir.

2.4. Karbon Salınımının Azaltılması

Karbon salınımının azaltılması, iklim değişikliği ile mücadelede kritik bir hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Bu azaltım, sera gazlarının atmosferde bıraktığı olumsuz etkileri minimize etmek için hayati öneme sahiptir. Türkiye'nin 1990'dan 2013'e kadar olan dönemde emisyonlarının %110 arttığına dikkat çekilmektedir. Ülkenin 2030 yılına kadar sera gazlarını %21 oranında azaltma hedefi bulunmasına rağmen, mevcut politikalarda değişim olmazsa, emisyonların 2025 yılına kadar %600 artması beklenmektedir (Kiliç et al., 2018).

Karbon dioksit (CO₂) ve diğer sera gazları, insan faaliyetleri sonucu özellikle fosil yakıtların kullanımıyla artış göstermektedir. Enerji bağımlılığı ve sürdürülebilirlik açısından etkili çözümler üretmek için analitik yaklaşımların önemi ortaya konulmaktadır. Bu yöntemler, yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi ve yatırım kararlarının optimizasyonu için gerekli olan kriterlerin ağırlıklandırılmasına olanak tanımaktadır (ÖZCAN et al., 2017).

Bu durum, küresel ısınmayı hızlandırmakta ve iklim dengesini bozarak doğal afetlerin sıklığını ve şiddetini artırmaktadır.

Karbon salınıminin azaltılması için benimsenen stratejiler, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı ve karbon tutma ve depolama teknolojileri gibi çeşitli alanları kapsamaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynakları, güneş, rüzgâr ve hidroelektrik gibi sürdürülebilir sistemlerden üretilerek fosil yakıtların kullanımını azaltmayı hedeflenerek, Türkiye'nin sürdürülebilir enerji yapısının geliştirilmesi için Almanya ve Çin gibi ülkelerin yenilenebilir enerji politikalarının örnek alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çalışmada, rüzgâr enerjisi ve diğer yenilenebilir kaynaklara yönelik yatırım teşviklerinin ve düzenlemelerin önemi belirtilmekte, Türkiye'nin enerji stratejilerinin geliştirilmesinde bu ülkelerin uygulamalarından öğrenilecek derslerin kritik olduğu ifade edilmektedir (Bayraktar & Kaya, 2016).

Bu kaynakların artan kullanımı, sanayiden ulaşım kadar farklı sektörlerde karbon ayak izinin düşürülmesine olanak tanıyabilir.

Esmacilialiabadi (2018), Türkiye'nin enerji pazarında karbon yakalama, kullanım ve depolama teknolojilerinin uygulanmasının önemine işaret etmektedir. Emisyon ticaret pazarının kurulması ve karbon yakalama teknolojisinin başarılı bir şekilde uygulanması için gerekli koşulların sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Türkiye'nin CO2 ihracatını değerlendirmesi, maliyetleri düşürmek ve sistem verimliliğini artırmak açısından faydalı olabileceği vurgulanmaktadır (Esmacilialiabadi, 2018). Enerji santrallerinin bağımsız hareket etmesi yerine, küçük ve büyük oyuncuların ortak yatırımlar yaparak öğrenme süreçlerinden faydalanmasının maliyetleri düşüreceğini ve teknolojilerin yaygınlaşmasını hızlandıracağı savunulmaktadır. Koordineli hareketler hem sistem maliyetlerini azaltabilir hem de karbon yakalama teknolojilerinin daha hızlı ve yaygın şekilde uygulanmasını sağlayabilir.

2.5. Atık Yönetimi

Atık yönetimi, sürdürülebilir çevre politikalarının temel unsurlarından biridir ve kaynakların verimli kullanımı ile çevresel etkilerin azaltılması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Hızla artan nüfus ve kentleşme ile atık üretimi de önemli oranda yükselmektedir. Türkiye'nin yüksek atık üretim oranları, etkili teknolojilerin eksikliği ve atık bertaraf alışkanlıkları gibi zorluklarla karşılaştığını vurgulanmaktadır. Ayrıca, sistem analizi tekniklerinin atık yönetimi değerlendirmesinde esnek ve veri gereksinimlerini azaltan bir yaklaşım sunduğu belirtilmiştir (Adati Ayuba et al., 2013).

Bu bağlamda, atık yönetimi, yalnızca atıkların toplanması ve bertaraf edilmesi değil, aynı zamanda atıkların azaltılması, yeniden kullanılması ve geri dönüşümü gibi süreçleri de kapsamaktadır. Gelişmiş ülkelerin atık yönetim sistemlerini iyileştirmeye çalıştığı, ancak uygulamada zorluklarla karşılaştığı vurgulanmaktadır (Stankeric, 2016).

Etkili bir atık yönetimi sistemi, bu aşamaları dikkate alarak çevresel sürdürülebilirliği güçlendirir ve toplumsal sağlığı korur.

Atık yönetiminde benimsenen yöntemler, genel olarak dört ana kategoriye ayrılır: atık önleme, yeniden kullanma, geri dönüşüm ve bertaraf etme. Atık önleme, üretim süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirirken, malzeme ve enerji kullanımındaki iyileştirmeleri teşvik eder. Yeniden kullanma, ürünlerin veya bileşenlerinin birden fazla kez kullanımını teşvik ederken,

geri dönüşüm, kullanılmaz hale gelen materyallerin işlenerek yeniden üretim sürecine kazandırılmasını hedeflemektedir. Türkiye'deki sürdürülebilir katı atık yönetimi konusundaki toplumsal algıları incelenmiş, haneler ve sanayilerin ürettiği atıkların uygun bir şekilde yönetilmesinin çevresel kirlenmeyi önlemek için kritik öneme sahip olduğu vurgulanmıştır (Towoloe, 2018).

Atıkların güvenli bir şekilde bertaraf edilmesi, atıkların doğaya zarar vermeden yok edilmesi için gerekli olan tekniklerin uygulanmasını içerir. 2005 yılında yürürlüğe giren yasalar, belediyelere katı atıkların bertarafı için çöp sahaları kurma zorunluluğu getirmiştir. Bu durum, çöp gazı tesislerinin inşasını teşvik etmiş ve atık yönetiminde önemli bir adım olmuştur. Türkiye'nin Avrupa ile olan emisyon farkını kapatması için çöp gazı altyapısının genişletilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Yucekaya, 2014).

2.6. Biyoçeşitliliğin Korunması

Biyoçeşitliliğin korunması, ekosistemlerin sağlığı ve insan toplumlarının sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Redford et al., 2015) tarafından yapılan çalışmada, koruma topluluğunun, koruma alanlarının dışındaki biyoçeşitliliğin korunmasına yeterince dikkat etmediği vurgulanmaktadır. Biyoçeşitliliğin ana akım hale getirilmesi, bu boşluğu doldurarak, biyoçeşitliliğin korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak için kamu ve özel sektör politikalarına entegre edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, biyoçeşitliliğin korunmasının ekonomik ve kalkınma kararları üzerindeki etkisini gösterme amacı taşımaktadır.

Biyoçeşitlilik, farklı türlerin yanı sıra genetik çeşitliliği ve ekosistemlerin çeşitliliğini de kapsayan geniş bir kavramdır. Bu çeşitlilik, doğal ekosistemlerin dayanıklılığını artırır ve yerel iklim koşullarına, besin zincirlerine ve ekolojik etkileşimlere yanıt verme yeteneklerini güçlendirir. Ancak, insan faaliyetleri, habitat kaybı, iklim değişikliği, kirlilik ve aşırı avlanma gibi nedenlerle biyoçeşitliliği tehdit etmektedir. Bu tehditler, yalnızca doğal çevre üzerinde olumsuz etkilere yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda insanların tarım, su temini ve sağlık gibi temel yaşam alanlarında da kayıplara neden olmaktadır.

Biyoçeşitliliğin korunması için stratejiler geliştirmek, bir dizi yöntem ve politikayı içermektedir. Mevcut koruma çabalarının çoğunlukla ayrı ayrı yürütüldüğü ve biyoçeşitliliğin kaybına neden olan temel etmenleri ele almadığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, biyoçeşitliliğin ana akım hale getirilmesi, toplum genelinde koruma önceliği haline getirilmesi için önem taşımaktadır (Milner-Gulland et al., 2020).

Koruma alanlarının oluşturulması, tehdit altındaki türlerin korunması için etkili bir yol olup, bu alanlar, doğal habitatların korunmasını sağlayarak ekosistemlerin bütünlüğünü sürdürmektedir. Yeni çerçevenin, doğal alanların yanı sıra insan faktörünü de göz önünde bulundurarak adil ve eşitlikçi bir yaklaşım geliştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için, yeni koruma alanları içindeki yaşam standartlarının dikkate alınması ve küresel tüketim alışkanlıklarının etkilerinin göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmektedir (Edward Grumbine & Xu, 2021).

Yerel toplulukların bu koruma çabalarına dahil edilmesi, yerel bilgi ve deneyimlerin entegrasyonu ile koruma faaliyetlerini güçlendirebilir. Doğal sermayeye yapılan yatırımlardaki yetersizliğin ve hızlı arazi kullanım değişikliklerinin biyoçeşitlilik üzerindeki olumsuz

etkilerini ele almaktadır. Tarım, altyapı ve insan yerleşimleri gibi faktörlerin, dünya genelinde karasal biyoçeşitliliğin %20'sinden fazlasını kaybettirdiği vurgulanmaktadır. Doğanın yeterince değerlendirilememesi, koruma için gerekli teşviklerin ve yatırımların önünde bir engel teşkil etmektedir (Barbier, 2022).

2020 sonrası Küresel Biyoçeşitlilik Çerçevesi, biyoçeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımına yönelik ulusal ve bölgesel stratejilerin geliştirilmesi için bir yol haritası sunmaktadır. Bu çerçeve, ekolojik medeniyet anlayışını destekleyerek, 2030 yılına kadar ekosistemlerin korunması, izlenmesi ve sürdürülebilir yönetimi için dönüşümcü stratejilerin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Priyadarshini et al., 2022).

2.7. Enerji Tasarrufu

Enerji tasarrufu, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve çevre koruma çabalarının temel bileşenlerinden biridir. Enerji tasarrufu, yalnızca bireysel tüketim seviyesinde değil, aynı zamanda sanayi, ulaşım ve altyapı gibi geniş ölçekli alanlarda da önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, enerji verimliliği uygulamaları, kaynakların daha etkili bir şekilde kullanılmasıyla enerjinin azaltılmasını sağlarken, aynı zamanda maliyetlerin düşürülmesine de katkıda bulunmaktadır. Örneğin, endüstriyel işletmelerde enerji verimliliği sağlamak amacıyla ekipmanların modernizasyonu, üretim süreçlerinin optimize edilmesi ve geri dönüşüm yöntemlerinin entegrasyonu gibi stratejiler uygulanabilmektedir.

Enerji tasarrufu stratejileri, yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonunu da teşvik eder. Güneş, rüzgâr ve biyokütle gibi bu kaynakların kullanılması, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmakta ve buna bağlı çevresel etkilerin minimize edilmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, enerji tasarrufunun sağlanması, ülke ekonomilerine dışa bağımlılığı azaltarak, enerji güvenliğini artırır. Bu durum, enerji ithalatında azalma, döviz tasarrufu ve ulusal bütçelerin güçlenmesi gibi olumlu ekonomik yansımalarla sonuçlanmaktadır.

2.8. Ekonomik Sürdürülebilirlik

Ekonomik Sürdürülebilirlik, yeşil dönüşüm süreçlerinin en önemli unsurlarından biridir ve çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bir araya getirerek bütüncül bir yaklaşım sunar. Bu kavram, doğal kaynakların verimli kullanımı ile ekonomik büyüme hedefleri arasında denge kurmayı amaçlar. Sürdürülebilir bir ekonominin temeli, sadece anlık kazançlar yerine, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da gözetten bir üretim ve tüketim döngüsü oluşturmaktır. Bunu sağlamak için, yenilenebilir enerji kaynaklarına ve çevre dostu teknolojilere yapılan yatırımlar, iş gücünün yenilenmesi ve eğitimle desteklenmelidir. Bu süreçler hem çevresel etkileri azaltmayı hem de ekonomik gereksinimleri karşılamayı hedefler.

Uzun vadeli sürdürülebilirlik, gıda güvenliği, su kaynaklarının yönetimi, atık yönetimi ve enerji verimliliği gibi temel alanlarda meydana gelen dönüşümlerle ortaya çıkar.

Bir diğer önemli husus ise, uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirliğin sosyal adalet ile olan bağlantısıdır. Sürdürülebilir ekonomik modeller, toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı, sosyal katılımı artırmayı ve çeşitli kesimlerin ekonomik faydalarından yararlanmasını amaçlar. Bu nedenle, yeşil dönüşüm projeleri, farklı toplumsal grupların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Ekonomik dayanıklılık, çevresel sınırların

aşılması koşuluyla, toplumların gelişiminde kilit rol oynamakta ve böylece kapsamlı bir refah sağlamaktadır.

Byrareddy et al., (2023), çalışmasında, paydaşların çevresel ürünleri seçmelerine yardımcı olacak bir karar destek aracı sunmakta ve yeni yatırım fırsatlarına dair bilimsel bilgiler sağlamaktadır (Byrareddy et al., 2023). Bu bağlamda, çevresel etiketleme ve tarımsal karbon kredileri gibi alanlara odaklanarak, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada önemli bir kaynak oluşturması beklenmektedir.

Nadarajah ve Sabri (2016), yeşil tedarik zincirinin uygulanmasında stratejik çelişkilerin tanınmasının önemini vurgulamakta ve sürdürülebilirlik ile işlerin uzun vadeli başarısı arasında bir bağlantı kurmaktadır. Çalışma, yeşil tedarik zincirinin oluşturulmasının iş sürdürülebilirliğini nasıl destekleyebileceğine dair önemli içgörüler sunmaktadır (Nadarajah, G. & Aiedah Binti Sabri, N. 2016).

2.9. Yeşil Dönüşüm ve Toplum

Yeşil dönüşüm, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla toplumun her kesiminde benimsediği bir dönüşüm sürecidir. Bu süreç, bireylerin, toplulukların ve kurumların çevresel etkilerini göz önünde bulundurarak yaşam biçimlerini ve tüketim alışkanlıklarını dönüştürmelerine zemin hazırlamaktadır. Sosyal katılım ve bilinçlenme, bu dönüşümün temel taşlarındandır. Toplumsal bilinçlenme, bireylerin çevre meselelerine karşı duyarlılık geliştirerek proaktif bir tutum sergilemelerini teşvik edilmesi gerekmektedir.

Toplumsal bilinçlenme, sürdürülebilir bir gelecek inşası için kritik öneme haiz bir süreçtir. Bu süreç, bireylerin çevresel sorunlara dair bilgi edinmeleri, bu sorunların toplum üzerindeki etkilerini anlamaları ve bu bağlamda etkin bir şekilde hareket etmeleri gerektiğini ifade eder. Toplumsal bilinçlenmenin artması hem bireysel seviyede hem de sosyal düzeyde çevre dostu davranışların benimsenmesini, çevresel politika ve uygulamalara katılımı artırması beklenmektedir. Özellikle iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve doğal kaynakların tükenmesi gibi global meseleler karşısında, toplumların farkındalığını arttırmak, yalnızca çevre koruma çabalarını desteklemekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik ve sosyal refahı da olumlu yönde etkiler.

İnsan kaynakları yöneticilerinin yeşil girişimlere katılımının yeterli düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır. Yükseköğretim kurumlarının, sürdürülebilir bir gelecek için gerekli bilgi ve becerileri kazandırma sorumluluğu bulunduğu belirtilmekte, ancak insan kaynakları bölümlerinin yeşil girişimlerde aktif rol almadığı eleştirilmektedir. Bu durum, sürdürülebilirlik kültürünün oluşturulmasında insan kaynakları fonksiyonunun önemini sorgulamaktadır (N. Mtembu, 2018).

Toplumsal bilinçlenme, yeşil dönüşümün hedeflerine ulaşılmasında temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bilinçli bireyler, sadece kendi yaşam alanlarında değil, aynı zamanda yaşadıkları topluluklarda da çevresel sorunlarla ilgili aktif bir rol alabilecek kapasitededirler. Dolayısıyla, toplumsal bilinçlenme sürecinin güçlendirilmesi, sürdürülebilir bir geleceğin inşası için hem bir gereklilik hem de bir fırsat sunmaktadır. Bu yönüyle, toplumsal bilinçlenme stratejilerinin geliştirilmesi, hem mevcut çevresel krizlere yanıt vermek hem de gelecekteki sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için belirleyici bir yoldur.

2.10. Eğitim ve Farkındalık

Eğitim ve farkındalık, yeşil dönüşümün başarısı için vazgeçilmez iki unsurdur. Yeşil dönüşüm, sürdürülebilir gelişimin sağlanabilmesi amacıyla çevre dostu uygulamaların benimsenmesini ve iklim değişikliği ile mücadeleyi içerir. Bu süreçte, toplumun her kesiminin bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi, çevresel sorunlar üzerindeki etkili müdahaleleri teşvik eder. Eğitim programları, ekosistem hizmetlerinin korunması, enerji verimliliği, atık yönetimi, geri dönüşüm gibi konuları kapsayarak, bireylerin ve kurumların çevresel sorumluluklarını anlamalarına yardımcı olur.

Farkındalık oluşturma çalışmaları, bireylerin çevresel etkilerini anlamalarına ve bu etkileri azaltma adına atılacak adımları öğrenmelerine olanak tanır. Medya, sivil toplum kuruluşları ve eğitim kurumları, çevresel konuları gündeme taşıyarak, toplumda bu konulara dair duyarlılık geliştirebilir. Çocuklardan yetişkinlere kadar geniş bir yelpazede gerçekleştirilen eğitim programları, bireylerin çevresel kararlarında sağlıklı bir temel oluşturur. Bu bağlamda, okullarda ve topluluk merkezlerinde yürütülecek atölye çalışmaları, seminerler ve tartışma platformları, gelecekteki nesillerin çevre bilincini geliştirmenin yanı sıra, mevcut neslin de bilgilenebilmesine yardımcı olmalıdır.

Eğitim ve farkındalık artırma çabaları, yeşil dönüşüm süreçlerinin etkinliğini desteklemekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal ve politik farkındalığı da güçlendirir. Bireylerin yaşayış biçimlerini ve tüketim alışkanlıklarını değiştirmeleri, bu eğitimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Özellikle yerel düzeyde yapılan çalışmalar, toplumsal katılımı teşvik ederken, sürdürülebilirlik kavramını günlük hayata entegre etmek adına önemli bir rol oynar. Sonuç olarak, bilinçli bireyler ve topluluklar, çevresel sorunlara daha etkin yanıtlar geliştirebilir, dolayısıyla yeşil dönüşüm hedeflerinin gerçekleşmesi yönünde güçlü bir zemin oluşturur.

2.11. Teknolojik gelişmeler

Yeşil dönüşüm sürecinde teknoloji, hem yenilenebilir enerji kaynaklarının verimini artırmak hem de yaşam alanlarının sürdürülebilirliğini sağlamak açısından önem arz etmektedir. İlk olarak, yenilenebilir enerji teknolojileri, güneş, rüzgâr ve biyokütle gibi alternatif enerji kaynaklarının etkin kullanımına olanak tanır. Güneş panellerinin verimliliğinin artırılması, rüzgâr türbinlerinin tasarımındaki yenilikler ve biyokütle enerjisinin üretim süreçlerindeki optimizasyonlar, fosil yakıtlara bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktadır. Bu süreçler, enerji üretiminde kullanılan akan debi sayılarını yönetirken, aynı zamanda çevreye olan etkileri minimize etme yeteneği sunmaktadır. Uygulanan teknolojik yenilikler, enerji maliyetlerini düşürme ve enerjiye ulaşımında daha fazla eşitlik sağlama potansiyeli taşımaktadır.

(Sun & Guo, 2022) ise dijital dönüşümün yeşil yenilik üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma, dijital dönüşümün enerji tüketimini ve kirlilik seviyelerini doğrudan iyileştirdiğini, aynı zamanda üretim verimliliğini artırarak dolaylı olarak çevresel kirliliği azalttığını göstermektedir. Ancak, dijital dönüşümün yenilik üzerindeki etkileri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır; bazı araştırmacılar olumlu etkilerden bahsederken, diğerleri olumsuz etkilerden söz etmektedir. Bu çerçevede, yeşil yenilik kavramının 1990'larda ortaya çıktığı ve çevresel olarak ilgili teknolojik yenilikleri kapsadığı ifade edilmektedir.

Genel olarak, teknoloji, yeşil dönüşüm sürecinde sadece enerji üretimi ve tüketiminde değil, aynı zamanda tüm şehir ve topluluk yapılarının sürdürülebilirliği açısından da merkezi bir rol oynamaktadır.

3. SONUÇ

Yeşil dönüşümün hedefleri ve önemi, literatür taramasına dayalı bir araştırmadır. Konunun tarihsel gelişiminde çevre ve iklim değişikliği, sürdürülebilirlik alanlarında yapılan çalışmaların gelişim seyri yer almaktadır.

Yeşil dönüşümün hedeflerinde, çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal, ekonomik ve çevresel alanlarda atılan stratejik adımların gerekliliği yer almaktadır.

Sürdürülebilir enerji kullanımı; temiz enerji üretim ve tüketim süreçleri, çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan önemi üzerinde durulmaktadır.

Karbon salınımının azaltılması; iklim değişikliği, küresel ısınma, karbon azaltım stratejileri, karbon yakalama stratejileri üzerinde durulmaktadır.

Atık yönetimi; sürdürülebilir çevre politikaları, kaynakların verimli kullanımı ve çevreye olumsuz etkilerin azaltılması, atık yönetim stratejileri üzerinde durulmaktadır.

Biyoçeşitliliğin korunması, ekosistemin korunması, biyoçeşitliliğin sağlanması, insan etkisi üzerinde durulmaktadır.

Enerji Tasarrufu; enerji verimliliği uygulamalarını, kaynakların daha etkili kullanımını, maliyetlerin düşürülmesini içermektedir.

Ekonomik Sürdürülebilirlik; çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bir araya getirerek bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Yeşil Dönüşüm ve Toplum; toplumsal bilinçlenme, bireylerin çevresel sorunlara dair bilgi edinmeleri, sorunların toplum üzerindeki etkilerini içermektedir.

Eğitim ve farkındalık; okullarda ve topluluk merkezlerinde yürütülecek atölye çalışmaları, seminerler, tartışma platformları, gelecekteki nesillerin çevre bilincini kazanabilmeleri konularını içermektedir.

Teknolojik gelişmelerin yeşil dönüşümle ilişkisi, yeni nesil enerji üretimi, yenilenebilir üretim teknolojilerinin kullanımına ilişkin konuları içermektedir.

KAYNAKÇA

Adati Ayuba, K., Abd Manaf, L., Nur Azmin, S. W., & Ho Sabrina, A. (2013). Application of an Integrative Approach for Municipal Solid Waste Management Assessment: Towards Adopting a Conceptual Model for Efficient and Sustainable Solid Waste Management.

Akatay, A. & Aslan, Ş. (2008). Green Management and The Factors Which Motivate Enterprises Towards Obtaining Iso 14001 Certificate.

Bayraktar, Y. & Kaya, H.İ. (2016). Yenilenebilir Enerji Politikaları ve Rüzgâr Enerjisi Açısından Bir Karşılaştırma: Çin, Almanya ve Türkiye Örneği.

Esmaeilialiabadi, D. (2018). Carbon capture, utilization and storage in the context of Turkish energy market.

Hooey, C., A. Mason, and J. Triplett. 2017. "Beyond Greening: Challenges to Adopting Sustainability in Institutionsof Higher Education." *The Midwest Quarterly* 58 (3): 280–291.

Kiliç, E., Puig Vidal, R., Zengin, G., Candas Adigüzel Zengin, A., & Fullana Palmer, P. (2018). Corporate carbon footprint for country Climate Change mitigation: A case study of a tannery in Turkey.

M Byraredy, V., Aminul Islam, M., Nguyen-Huy, T., & Slaughter, G. (2023). A systematic review of emerging environmental markets: Potential pathways to creating shared value for communities.

Nadarajah, G. & Aiedah Binti Sabri, N. (2016). Green Supply Chain: Challenges and Practical Issues.

N. Mtembu, V. (2018). Greening is not a priority for human resource: Insights from human resource practitioners.

Özcan, C. E., Ünlüsoy, S., & Eren, T. (2017). ANP ve TOPSIS Yöntemleriyle Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Yatırım Alternatiflerinin Değerlendirilmesi.

Stankeric, O. (2016). Komparativna analiza aktivnosti povratne logistike i spaljivanje sirovina u sustavu upravljanja otpadom.

Sun, S. & Guo, L. (2022). Digital transformation, green innovation and the Solow productivity paradox.

Şen, E. (2018). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi : Türkiye uygulaması (1970-2014).

Towolioe, S. (2018). Perception of the community on the local government failure factors on sustainable solid waste management in a developing country.

V Hernandez Serrano, P. & Zaveri, A. (2020). Venturing the Definition of Green Energy Transition: A systematic literature review.

Yücekaya, A. (2014). Landfill Gas to Energy in Turkey: Current and Future.

ÖĞRETİM MATERYALLERİNİN GERİ DÖNÜŞÜM ÜRÜNLERİNDEN SAĞLANMASI (Providing Teaching Materials from Recycled Products)

Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN

<https://orcid.org/0000-0001-8542-9719>

bahadir.koksalan@inonu.edu.tr

ÖZET

Günümüzde çevresel problemlerin artması, ekonomik kaynakların daha etkin kullanılmasını ve sürdürülebilir uygulamaların yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir. Eğitim sektörü, bu amaçlara hizmet eden önemli bir alan olarak öne çıkmaktadır. Eğitimin temel öğelerinden olan öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanması, hem çevrenin korunması hem de bilinçli bireylerin yetiştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, eğitim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden elde edilmesinin nasıl mümkün olacağını ve bu sürecin getirebileceği avantajları ele almayı hedeflemektedir. Böylece, eğitimde sürdürülebilirlik kavramı yeni bir boyut kazanırken, kaynakların daha verimli kullanılması konusunda da önemli adımlar atılmış olacaktır.

Araştırmanın temel amacı, eğitim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasının mevcut durumunu inceleyerek bu süreçlerin eğitim sektörü üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, geri dönüşüm ürünlerinin öğretim materyali olarak kullanılmasının çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarını ele almak ve bu uygulamaların yaygınlaşmasını sağlayacak stratejiler geliştirmek hedeflenmektedir.

Araştırmanın önemi ise, hızla tükenen doğal kaynaklar karşısında geri dönüşümün kaçınılmaz bir ihtiyaç haline geldiği günümüzde, eğitim sektörüne yönelik sürdürülebilir bir çözüm önerisi sunması bakımından önemlidir. Araştırma, geri dönüşüm üzerinden eğitim materyali sağlayarak hem ekonomik açıdan tasarruf sağlaması hem de çevresel farkındalığı artırarak, eğitim dünyasında geleceğe daha duyarlı nesiller yetiştirilmesine katkıda bulunması bakımından önemlidir.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılmış, geri dönüşüm ürünlerinin eğitim materyali olarak kullanılmasına ilişkin veriler, literatür taramaları ve örnek olay analizleriyle toplanmıştır.

Araştırma sonucunda, eğitim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasının çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarda önemli avantajlar sunduğu gözlemlenmiştir.. Eğitim kurumlarının bu konuda bilinçlendirilmesi ve geri dönüşüm bilincinin artırılması ile uzun vadede etkili sonuçlar alınabilir.

Anahtar Kelimeler: öğretim materyali, geri dönüşüm ürünleri, sürdürülebilirlik, çevreci eğitim.

1. GİRİŞ

Günümüzde çevresel problemlerin artması, ekonomik kaynakların daha etkin kullanılmasını ve sürdürülebilir uygulamaların yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir. Eğitim sektörü, bu amaçlara hizmet eden önemli bir alan olarak öne çıkmaktadır. Eğitimin temel öğelerinden olan öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanması, hem çevrenin korunması hem de bilinçli bireylerin yetiştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

UNESCO “Sürdürülebilir Gelecek İçin Eğitim” programında iklim değişikliği, çevresel bozulma, biyolojik çeşitlilik kaybı, yoksulluk ve eşitsizlik dâhil olmak üzere küresel problemlere karşı her yaştan öğrenciye bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırılmasını hedeflemektedir (Özerdinç, vd.).

Sürdürülebilir kalkınma ve eğitim hakkında yapılan alanyazın taramasında çevre eğitimi ile sürdürülebilir kalkınmanın hangisinin bir diğerini içerdiği konusu karışıktır. Bu karışıklık içerisinde önemli olan ise gelecek nesiller için Dünya’nın korunması gerektiği kesinliğidir (Demirbaş, 2015).

Geçmişte yapılan çok sayıda araştırmada, Türkiye’yi etkileyen çeşitli faktörler ele alınmıştır. Eğitim ve çevresel sürdürülebilirlik arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne süren çalışmalar da mevcuttur (Li vd2023).

Yeşil inovasyon, çevresel iyileştirme faktörlerinin başında gelmektedir. Modern ve gelişmiş prosedürler ve teknolojiler aracılığıyla kirliliğin ve geri dönüşümün kontrol edilmesine yardımcı olur (Cainelli vd 2015).

Eğitim ve çevre arasındaki ilişkinin analizinde anahtar metinlerden biri *Çevre ve Çevre Eğitimi*’dir "Çevre eğitimi" etiketi, bir dizi farklı eğitim programı sınıfına uygulandığında gerçek bir anlam ifade eder. Çevre hakkında, çevrenin (korunması) için veya çevre içinde eğitim anlamına gelebilir. Bu olasılıkların herhangi ikisinin veya üçünün kombinasyonları da mantıklıdır (Lucas, 1979).

Gajparia vd.(2022), eğitimde sürdürülebilirlik ciddi bir paradigma değişikliği gerektirdiğini savunur. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi, sürdürülebilir öğrenmeyi gerçekleştirebilmek için önemli bir adımdır. Bunu gerçekleştirmek için de: ne öğreneceksiniz ve öğreteceksiniz (about), nasıl öğrenecek ve öğreteceksiniz (for), niçin öğrenecek ve öğreteceksiniz (as) sorularının cevaplanması gerektiği savındadır.

Geri dönüşüm, atık materyallerin yeniden işlenerek hammadde veya yeni ürünlere dönüştürülmesi sürecidir. Bu süreç, doğal kaynakların korunmasına, enerji tüketiminin azaltılmasına ve çevresel kirliliğin önlenmesine katkı sağlar.

Eğitim sektöründe geri dönüşümün gerçekleşimi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasıyla yakından ilintilidir. Sürdürülebilir tasarımın temelini tasarımın amacını ve kullanıcı üzerindeki etkilerini dikkate almak gerekmektedir (Conrad & Humphries-Smith, 2009). Bu çalışmasıyla, çevre dostu tasarım üzerine mevcut web tabanlı kaynakların değerlendirilmesiyle elde edilen sonuçları sunarak, sosyal merkezli bir öğrenme kaynağının içeriği ve düzeni hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.

1.2.Araştırmanın amacı, eğitim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasının mevcut durumunu inceleyerek bu süreçlerin eğitim sektörü üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, geri dönüşüm ürünlerinin öğretim materyali olarak kullanılmasının çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarını ele almak ve bu uygulamaların yaygınlaşmasını sağlayacak stratejiler geliştirmek hedeflenmektedir. Ayrıca, geri dönüşüm ürünlerinin kullanımı ile öğrencilere sürdürülebilirlik bilincinin aşılması ve ülke genelinde eğitim kaynaklarının daha verimli kullanılmasına yönelik katkılarda bulunmak da araştırmanın özel amaçları arasında yer almaktadır.

1.3.Bu araştırmanın önemi, öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasının kapsamını ve önemini detaylı bir şekilde incelemesi bakımından önemlidir. Çalışmanın kapsamı, geri dönüşüm ürünlerinin türlerinden, bu tür materyallerin eğitimdeki kullanılabilirliğine kadar geniş bir yelpazeyi içeren verileri incelemesi bakımından önemlidir. Hızla tükenen doğal kaynaklar karşısında geri dönüşümün kaçınılmaz bir ihtiyaç haline geldiği günümüzde, eğitim sektörüne yönelik sürdürülebilir bir çözüm önerisi sunması bakımından önemlidir. Araştırma, geri dönüşüm üzerinden eğitim materyali sağlayarak hem ekonomik açıdan tasarruf sağlaması hem de çevresel farkındalığı arttırması bakımından önemlidir.

1.4.Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemleri benimsenmiş olup, geri dönüşüm ürünlerinin eğitim materyali olarak kullanılmasına ilişkin veriler, literatür taramaları ve örnek olay analizleri ile toplanmıştır. Çalışmada, teorik çerçevenin oluşturulmasından sonra geri dönüşüm uygulamalarının eğitim sektörüne entegrasyonuna dair mevcut durumu ve örnek uygulamaları analiz edilmiştir.

2. ÖĞRETİM MATERYALLERİNİN GERİ DÖNÜŞÜM ÜRÜNLERİNDEN SAĞLANMASINA İLİŞKİN BULGULAR ve YORUMLAR

2.1. Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir Kalkınmaya ulaşmak için, içinde bulunulan yerel bağlamdan etkilenen küresel bir sorun olarak görmek, bu sorunun çözümü için evrensel çözüm ve fikirlerin olmadığı gerçeği yansıtır (Jeknić, 2023).

Sürdürülebilir okulların pedagojik potansiyelinin henüz yeterince araştırılmadığı ve bu konudaki uygulamaları destekleyecek güçlü bir ampirik kanıt tabanına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (Brkovic et al., 2015).

Sürdürülebilirlik, eğitim ve çevresel davranış üzerine çalışanların, disiplinlerarası kaynaklardan yararlanması gerekmektedir. Öğrenmenin ve eğitimin sürdürülebilirliğe katkısını inceleyen Koskela, 2019, “Eğitim bilimi, sürdürülebilirlik bilimi ve çevre politikaları”nın sürdürülebilir davranışları teşvik etmedeki rolü (Koskela, 2019) bu kurumlar arasındaki entegrasyona bağlı olduğunu savunur.

1960'lı yılların sonuna doğru birçok ülke, müfredatı bir dizi konudan oluşan bir müfredat tanımından daha geniş bir açıdan bakmaya yönelik ilk adımları atmış ve genellikle UNESCO desteğiyle yeni müfredat üretmek için ulusal müfredat birimleri veya merkezleri kurmaya başlamıştır(Lewin 2016). Küreselleşme, Milenyum sonrası müfredat gelişimini şekillendirdiği ifade edilebilir. Hızla artan uluslararası öğrenci hareketliliği, ulusal ve uluslararası yeterlilik

sistemlerinin gönüllü olarak birbirine bağlandığını göstermektedir. Öğrenme ve öğretme için yeni teknolojiler, biçim ve içerikte daha önce görülmemiş bir oranda toplumları birbirine yakınlaştırmaya başlamıştır (Lewin 2016).

Müfredat geliştirmeye yönelik çok çeşitli yaklaşım vardır. Bunlar deneyimlerden yola çıkılarak karmaşıklığı giderilebilir (Lewin ve Stuart, 1996). Program geliştirmenin içerdiği amaç ve süreçlere ilişkin varsayımları da bu sürecin uyumlu götürülmesi gerektiğini göstermektedir.

Öğretim materyallerinin geri dönüşüm süreçleri ile çeşitlendirilmesi, sürdürülebilir eğitim uygulamalarını teşvik eder. Kağıt, plastik, metal, cam ve diğer atık materyaller, uygun şekilde toplanıp işlendikten sonra, eğitim amacıyla kullanılabilir. (Ángel Aguilar-Jurado et al., 2019) tarafından yapılan araştırma, eğitimsel cam geri dönüşüm programlarının çevresel kirliliğe karşı etkilerini incelemiş, öğrencilere geri dönüşüm konusunda bilgi ve farkındalık kazandırmayı amaçlamış ve cam geri dönüşümüne yönelik tutum değişikliklerini değerlendirmiştir.

2.2. Farkındalık

Eğitim kurumlarında geri dönüşüm uygulamaları, öğrencilerin çevre bilinci gelişimine katkıda bulunarak, onları sürdürülebilir bir geleceğe hazırlama adına önem taşır. Geri dönüşüm süreçlerinin eğitim materyalleriyle entegrasyonu, öğrencilere teorik bilginin yanı sıra pratik beceriler kazandırarak, çevresel sorumluluk anlayışlarını güçlendirir. Ayrıca, geri dönüşüm farkındalığının küçük yaşlardan itibaren aşılması, toplumsal düzeyde çevreye duyarlı bireylerin yetişmesine olanak tanır ve bu bireyler sayesinde ilerleyen süreçte daha sürdürülebilir bir toplum yapısının temelleri atılmış olur.

Eğitim programlarının, öğrencilerin çevreye duyarlılıklarını artırma konusunda önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu materyaller, doğal kaynak kullanımını azaltarak çevresel sürdürülebilirliği desteklerken, eğitim sektöründe maliyetleri düşürme potansiyeline de sahiptir. Farklı materyal türleri, geri dönüşüm ve yeniden kullanılabilirlik potansiyeline göre seçilir, bu da eğitim kurumlarında kullanılan kaynakların daha bilinçli bir şekilde yönetilmesini sağlar.

2.3. Ekonomik ve Çevresel Katkı

Geri dönüşüm ürünlerinin eğitim materyali olarak kullanımı, eğitim sektörü için hem ekonomik hem de çevresel açıdan önemli avantajlar sunar. (Alexandra Ruiz Meza & Fernanda Chiscued Arroyo, 2015) öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasının, öğrenme süreçlerini nasıl geliştirdiğini incelemektedir. Bu çalışmada, öğretmenlerin ve öğrencilerin çevresel kaynakları aktif ve yaratıcı bir şekilde kullanmalarının, eğitim etkinliğini artırdığı ve sürdürülebilir malzemelerin eğitimde kullanımını teşvik ettiği belirtilmektedir. Böylece, geleneksel öğretim yöntemlerinden uzaklaşarak yenilikçi bir öğrenme ortamı oluşturulması hedeflenmektedir.

Atık materyalin kullanımı, eğitim kurumlarının bütçelerini daha verimli kullanmalarını sağlar. Bunun yanında, öğrencilerin kullanılan materyaller yoluyla geri dönüşüm uygulamalarını gözlemleme ve öğrenme fırsatı elde etmeleri, çevre bilincinin artırılmasına katkıda bulunur. Böylece eğitim süreçleri, teorik bilgilerin yanı sıra, öğrencilerin sürdürülebilirlik kavramını pratikte de deneyimlemelerine olanak tanır ve onların çevresel duyarlılığını geliştirir (Yeboah et al., 2016), tarafından gerçekleştirilen bir diğer çalışma, atık malzemelerin öğretim kaynakları

olarak kullanılmasının derslerin daha pratik ve etkileşimli hale geldiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin atık malzemelerin yeniden kullanılabilir olduğunu fark etmelerini sağlarken, çevre kirliliğini azaltma konusunda da farkındalık geliştirmektedir.

Öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanması, sadece çevresel faydalar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik ve sosyal boyutlarda da önemli avantajlar sunar. (Sung & Sung, 2015) tarafından yapılan inceleme, geri dönüşüm sürecinin yanı sıra "upcycling" kavramını ele almaktadır. Upcycling, kullanılan malzemelerin daha yüksek değer ve kaliteye dönüştürülmesi sürecidir. Bu yöntem, malzeme ve enerji kullanımını azaltarak sürdürülebilir üretim ve tüketimi teşvik etmektedir. Geri dönüşüm uygulamalarıyla, ham madde tüketimi azaltılırken enerji tasarrufu sağlanarak daha sürdürülebilir bir ekonomik yapı teşvik edilir.

Ayrıca, öğrencilere çevre bilinci kazandırarak, onların sürdürülebilir bir gelecek inşa etmelerine katkıda bulunulur. Geri dönüşüm ürünlerinden elde edilen öğretim materyalleri, maliyetleri düşürürken aynı zamanda öğretim sürecine yenilikçi ve farklı bir bakış açısı kazandırır. Bu kapsamda, eğitim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanması topyekün bir refah artışını beraberinde getirir.

2.4. Atık ayrıştırma ve Kullanımı

Atık ayrıştırma istasyonlarının kurulması ve geri dönüşüm programlarının uygulanması, okullarda atık yönetimini iyileştirmeye yardımcı olur. Öğretim materyallerinin geri dönüşüm süreçleri ile çeşitlendirilmesi, sürdürülebilir eğitim uygulamalarını teşvik eder.

Kâğıt, plastik, metal ve diğer atık materyaller, uygun şekilde toplanıp işlendikten sonra eğitim amacıyla kullanılabilir. Bu materyaller; doğal kaynak kullanımını azaltarak çevresel sürdürülebilirliği desteklerken, eğitim sektöründe maliyetleri düşürme potansiyeline de sahiptir. Farklı materyal türleri, geri dönüşüm ve yeniden kullanılabilirlik potansiyeline göre seçilir; bu da eğitim kurumlarında kullanılan kaynakların daha bilinçli bir şekilde yönetilmesini sağlar.

Kâğıt ve karton ürünler, geri dönüşüm süreçlerinde önemli bir yer tutar ve eğitim materyallerinin üretiminde yaygın olarak kullanılır. Özellikle kullanılmayan kâğıtların ve kartonların geri dönüştürülmesi, hem doğal kaynakların korunmasına katkı sağlar hem de atık miktarını büyük ölçüde azaltır. İşlem görmüş kâğıtlar ve kartonlar; defter, kitap, broşür gibi eğitim materyallerinin yapımında kullanılabilir. Geri dönüştürülmüş kâğıt ve karton, yeni hammaddelere göre daha düşük maliyetli olup çevre dostu bir seçenek sunar. Bu ürünlerin kullanımı, hem ekonomik hem de çevresel faydalar sağlayarak sürdürülebilir eğitim uygulamalarını destekler.

Plastik ürünlerin geri dönüştürülmesi, eğitsel materyal temininde önemli bir rol oynar. Özellikle uzun ömürlü ve dayanıklı yapıları sayesinde, yeniden işlenmiş plastikler; kalem, cetvel, defter kapağı gibi temel malzemelerin üretiminde kullanılabilir. Geri dönüştürülebilen plastik türleri; PET, HDPE ve PVC gibi yaygın plastik türlerini kapsar. Bu türlerin geri dönüşümü hem doğal kaynak kullanımını azaltır hem de enerji tasarrufu sağlar. Plastik atıkların eğitime kazandırılması; sürdürülebilir kaynakların teşvik edilmesini sağlarken, öğrencilere çevresel bilinç kazandırılmasına da katkıda bulunur.

Metal ürünler, geri dönüşüm süreci yoluyla eğitsel materyal üretiminde değerlendirilebilen materyaller arasındadır. Alüminyum ve çelik gibi metallerin geri dönüştürülmesi, fazla enerji harcamadan yeniden işlenmelerine olanak tanıyarak önemli çevresel faydalar sunar. Eğitim sektöründe metaller; kalem kutusu, masa aksesuarları ve çeşitli okul gereçlerinin üretiminde kullanılabilir. Metal geri dönüşümü, ham madde tasarrufu sağlarken aynı zamanda, atık yönetimini de iyileştirir. Bu; öğretim materyallerinin üretim maliyetlerini düşürürken, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliğe de büyük katkı yapar.

Diğer geri dönüşüm ürünleri; cam, ahşap, tekstil gibi çeşitli materyalleri kapsar ve öğretim materyallerinin üretiminde yenilikçi çözümler sunar. Cam atıklar, laboratuvarlarda kullanılabilecek malzemelere dönüştürülebilirken; ahşap atıklar, sınıf mobilyaları için malzeme sağlayabilir. Tekstil atıkları ise pano ve çeşitli kaplama malzemeleri olarak değerlendirilebilir. Bu çeşitlilik, farklı geri dönüşüm teknikleri ile işlenebilen materyallerin, öğretim ortamlarını zenginleştirmesine olanak tanır. Diğer geri dönüşüm ürünlerinin kullanımı, doğal kaynaklardan tasarruf sağlarken, eğitimde ekolojik farkındalığın artırılmasına da katkıda bulunur.

Geri dönüştürülmüş kağıtlar, plastikler ve metaller, yeni eğitim materyalleri üretiminde kullanılabildiğinden, maliyetlerin azaltılmasına yardımcı olur. Eğitimciler, geri dönüşüm malzemelerinin sınıfta nasıl daha etkili kullanılabileceği konusunda çeşitli yöntemler üzerinde çalışmaktadır.(Victoriano. Gonzales Reyes, 2011) tarafından gerçekleştirilen çalışma, geri dönüşümlü malzemelerin eğitimde nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Araştırma, öğrencilerin kendi inşa ettikleri öğretim materyalleri ile eğitim sürecine aktif katılımlarının, öğrenme deneyimlerini olumlu yönde etkilediğini ve eğitimde daha yaratıcı bir yaklaşım sağladığını vurgulamaktadır. Bu durum, öğrencilerin hem çevre bilincini artırmakta hem de eğitimde kullanılan malzemelere karşı daha dikkatli olmalarını sağlamaktadır.

Öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasında karşılaşılan zorluklar, bu sürecin başarılı bir şekilde işlenmesini engelleyebilir. İlk olarak, geri dönüştürülen materyallerin kalitesi ve güvenliği konusunda ortaya çıkan endişeler, bu ürünlerin eğitim sektöründe kullanılmasını kısıtlayabilir. Ayrıca, tedarik zincirinde yaşanan sorunlar, geri dönüşüm ürünlerinin daha geniş bir ölçekte benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Bu sorunlar, lojistik ve tedarik ağlarındaki yetersizlikler ile geri dönüşüm süreçlerinin standardizasyon eksikliği gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Çözüm önerileri arasında, geri dönüşüm materyallerinin kalitesinin artırılması, tedarik zincirindeki aksaklıkların giderilmesi ve daha sağlam bir koordinasyon sağlanması yer alabilir.

Öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanması sürecinde karşılaşılan zorluklar, çeşitli çözüm önerileri ile aşılabılır. Kalite ve güvenlik endişelerine yönelik standartların geliştirilmesi ve uygulanması, bu ürünlerin güvenle kullanılabilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, tedarik zincirinde yaşanan problemlerin çözümü için lojistik süreçlerin iyileştirilmesi ve yerel üretim kapasitelerinin artırılması önemlidir. Eğitim kurumlarının ve öğretmenlerin geri dönüşüm ürünlerinin kullanımı hakkında eğitilmesi, farkındalığın artırılmasına katkı sağlayacaktır. Devlet ve özel sektör iş birlikleri ile bu ürünlerin daha erişilebilir hale getirilmesi de çözüm yolları arasında yer almalıdır. Son olarak, geri dönüşüm

pazarındaki teknolojik gelişmelerin takip edilmesi ve entegre edilmesi, süreçlerin verimliliğini artırarak daha sürdürülebilir bir eğitim materyali üretimine olanak tanıyacaktır.

2.5. Geri Dönüşümün Müfredatla ilişkisi

Dünya genelinde geri dönüşüm ve eğitim sektörlerinin entegrasyonu, çevresel sürdürülebilirliği desteklerken, eğitimde yenilikçi yaklaşımları da teşvik etmektedir. Birçok ülke, geri dönüşüm ürünlerinin eğitim materyali olarak kullanımını stratejik bir öncelik haline getirmiş ve bu alanda çeşitli projeler geliştirmiştir. Bu projeler, geri dönüşüm bilincinin artırılması ve çevre dostu ürünlerin eğitimde etkin şekilde kullanılması amacıyla çeşitli eğitim programları ve müfredatlar aracılığıyla desteklenmektedir.

Öğretim kademesindeki bütün okullar, üniversiteler ve diğer eğitim kuruluşları, sivil toplum örgütleri, sürdürülebilir ve çevre dostu malzemeler kullanmalıdır. Böylelikle müfredatın etkin ve ekonomik kullanımı çevresel katkıya dönüşebilir.

Bunun yanı sıra, hükümetler ve sivil toplum kuruluşları, geri dönüşüm bilincinin toplum genelinde yaygınlaştırılması için çeşitli kampanyalar düzenleyerek katkı sunabilir.

2.6. Dünyada Geri Dönüşüm-Eğitim Uygulamaları

Avrupa Birliği ülkeleri, geri dönüşümün eğitim sektörüne entegrasyonunda öncü bir rol oynamaktadır. Avrupa genelinde birçok okul ve üniversite, çevreci yaklaşımları teşvik eden müfredatlar geliştirmiştir. Örneğin, Almanya ve İsveç gibi ülkeler, geri dönüşümlü materyalleri ders kitapları ve diğer eğitim araç-gereçlerinde kullanarak hem çevre bilincini artırmakta hem de ekonomik tasarruf sağlamaktadır. Avrupa Komisyonu, bu çabaları desteklemek amacıyla, eğitim materyallerinin geri dönüşümünden elde edilmesine dair çeşitli fon ve teşvik programları sunmaktadır. Böylece, eğitimde sürdürülebilirliğin sağlanması ve öğrencilerin çevre bilinciyle yetiştirilmesi konusunda önemli adımlar atılmaktadır.

Bu uygulamalar, sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel açıdan da faydalı sonuçlar doğurmaktadır. Öğrenciler, geri dönüşüm süreçlerini ve bu süreçlerin çevresel etkilerini daha iyi anlamakta ve günlük hayatlarında uygulamaları teşvik edilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde geri dönüşüm ve eğitim sektörü arasındaki ilişki, sürdürülebilirlik temelli eğitim programları aracılığıyla sürekli olarak güçlendirilmektedir. Ülkedeki birçok eyalet, okullarda ve üniversitelerde çevresel farkındalığı artırıcı dersler ve projeler sunmaktadır. Özellikle Kaliforniya gibi eyaletler, geri dönüşümlü malzemelerin kullanıldığı öğretim materyalleriyle dikkat çekmektedir. Okullar, geri dönüşüm alışkanlıklarını ve sürdürülebilir yaşam becerilerini öğrencilere kazandırmak amacıyla çeşitli proje ve etkinlikler düzenlemektedir. Ulusal düzeyde ise Çevre Koruma Ajansı (EPA), bu tür girişimleri teşvik eden fonlar ve rehberlik kaynakları sunmaktadır. Eğitim kurumları, sürdürülebilirlik ve geri dönüşüm konularında toplulukları eğitirken, öğrencilere de kariyer odaklı çevre eğitimi fırsatları sağlamaktadır. ABD'deki bu uygulamalar, çevreci politikaların öğrenim müfredatına entegrasyonunu desteklerken, aynı zamanda ekonomik ve çevresel inovasyonu da teşvik etmektedir.

Dünya çapında birçok ülke, geri dönüşüm ve eğitim arasındaki sinerjiyi artırmaya yönelik başarılı uygulamalar yaptığı görülmektedir. Örneğin, Japonya, 'Eco-School' programları ile bilinen bir ülke olarak okul düzeyinde geri dönüşüm uygulamalarını teşvik etmektedir. Bu

programlar, öğrencilere geri dönüşüm bilinci kazandırmayı ve kaynakları verimli kullanmayı amaçlamaktadır. Singapur ise, geri dönüşümlü malzemelerle inşa edilen öğretim araçları ve binalar ile öne çıkmaktadır.

Avustralya'da eğitim kurumlarında geri dönüşüm merkezleri oluşturulmuş, bu merkezler aracılığıyla öğrenciler, atık yönetimi ve geri dönüşüm süreçlerini deneyimleyerek öğrenmektedir. Bu ve benzeri uygulamalar, küresel ölçekte eğitimde sürdürülebilirliği desteklerken, aynı zamanda geri dönüşüm bilincinin toplum genelinde yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Böylelikle, çevresel sorumluluk ve sürdürülebilir yaşam biçimleri uluslararası eğitim politikalarının merkezine yerleştirilmektedir.

2.7. Müfredattaki Öğrenme Çıktıları ve Muhtemel Sonuçları

Geri dönüşüm ürünlerinden elde edilen öğretim materyalleri, maliyetleri düşürürken, aynı zamanda öğretim sürecine yenilikçi ve farklı bir bakış açısı kazandırır. Bu kapsamda eğitim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanması, topyekûn bir refah artışını beraberinde getirebilir.

Müfredatta yer alan öğrenme çıktıları, öğretim kademesindeki her öğrenciye kazandırılacak davranışları oluşturmaktadır.

Çevresel Farkındalık: Öğrenciler, geri dönüşümün çevreye olan pozitif etkilerini öğrenerek daha bilinçli tüketiciler hâline gelirler.

Atık Azaltma: Okullarda uygulanan etkili geri dönüşüm programları, atık miktarını azaltır ve çevreye olan yükü hafifletir.

Pratik Beceriler: Geri dönüşüm eğitimi, öğrencilere atıkları yönetme ve değerlendirme konusunda pratik beceriler kazandırır.

Öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden elde edilmesi, çevresel açıdan büyük avantajlar sağlar. İlk olarak, atık malzemelerin yeniden kullanımı; doğal kaynakların korunmasına yardımcı olur. Bu süreç; ham madde ihtiyacını azaltarak doğrudan ormanların, madenlerin ve diğer doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunur. Ayrıca geri dönüşüm enerjiyi korur, üretim sürecinde daha az enerji tüketilir, bu da karbon ayak izinin azaltılmasına ve sera gazı emisyonlarının düşmesine olanak tanır. Sonuç olarak, geri dönüşümün teşvik edilmesi; eğitim sektörü aracılığıyla toplumun çevresel bilinç seviyesinin artmasına da vesile olur.

Geri dönüşüm ürünlerinden sağlanan öğretim materyalleri, ekonomik açıdan çeşitli avantajlar sunar. Her şeyden önce geri dönüşüm malzemeleri genellikle daha düşük maliyetlidir, bu da eğitim kurumlarının bütçelerini daha verimli bir şekilde kullanmalarına imkân tanır. Ek olarak yerel ekonomilerin canlanmasına katkıda bulunur; yerel geri dönüşüm tesisleriyle iş birliği yaparak ekonomik döngü içerisinde kalışı teşvik eder ve istihdam yaratır. İthâl ham madde ihtiyacının azalması; döviz tasarrufu sağlarken, iç piyasanın gelişimine de katkıda bulunur. Dolayısıyla geri dönüşüm ürünlerinin kullanıma teşvik edilmesi, ekonomik sürdürülebilirliği artırır.

Öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanması, sosyal ve eğitimsel alanlarda olumlu etkiler doğurur. Bu yöntemle öğrencilerin çevre bilinci ve sürdürülebilirlik konusunda

duyarlılık kazanmaları sağlanırken, geri dönüşümün önemine dair farkındalık artırılır. Eğitim süreci, bu materyallerle daha zengin ve bilinçlendirici hâle gelir çünkü öğrenciler ders malzemelerini kullanarak çevresel etkileri doğrudan deneyimleme fırsatı bulur. Sosyal açıdan değerlendirildiğinde geri dönüşüm materyallerinin kullanımı, toplumda kaynakların etkin kullanımı ve israfın önlenmesi bilincini geliştirerek daha sorumluluk sahibi bireylerin yetişmesine katkı sunar.

Öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasında karşılaşılan zorluklar, bu sürecin başarılı bir şekilde işlemlerini engelleyebilir. İlk olarak, geri dönüştürülen materyallerin kalitesi ve güvenliği konusunda ortaya çıkan endişeler; bu ürünlerin eğitim sektöründe kullanılmasını kısıtlayabilir. Ayrıca tedarik zincirinde yaşanan sorunlar, geri dönüşüm ürünlerinin daha geniş bir ölçekte benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Bu sorunlar, lojistik ve tedarik ağlarındaki yetersizlikler ile geri dönüşüm süreçlerinin standardizasyon eksikliği gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Çözüm önerileri arasında; geri dönüşüm materyallerinin kalitesinin artırılması, tedarik zincirindeki aksaklıkların giderilmesi ve daha sağlam bir koordinasyon sağlanması yer alabilir.

Öğretim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasında karşılaşılan zorluklar, bu sürecin başarılı bir şekilde işlemlerini engelleyebilir. İlk olarak, geri dönüştürülen materyallerin kalitesi ve güvenliği konusunda ortaya çıkan endişeler; bu ürünlerin eğitim sektöründe kullanılmasını kısıtlayabilir. Ayrıca tedarik zincirinde yaşanan sorunlar, geri dönüşüm ürünlerinin daha geniş bir ölçekte benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Bu sorunlar, lojistik ve tedarik ağlarındaki yetersizlikler ile geri dönüşüm süreçlerinin standardizasyon eksikliği gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Çözüm önerileri arasında; geri dönüşüm materyallerinin kalitesinin artırılması, tedarik zincirindeki aksaklıkların giderilmesi ve daha sağlam bir koordinasyon sağlanması yer alabilir.

Geri dönüşüm ve eğitim sektörü arasındaki ilişki, sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde kritik bir öneme sahiptir. Eğitim sektöründe, geleceğin bireylerine çevre bilincini aşılacak ve sürdürülebilirlik kavramını benimsetmek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, geri dönüşüm uygulamaları eğitim materyallerinde yer alarak, çevre dostu davranışların teşvik edilmesine katkı sunar. Öğretmenler, öğrencilerine geri dönüşümün faydalarını tanıtmak suretiyle, çevreye karşı duyarlılığı artırarak, bu süreçle elde edilen materyallerin kullanımı hususunda farkındalık yaratabilmektedirler. Dolayısıyla, geri dönüşümün eğitimle bütünleşmesi, toplumda çevre bilincinin ve sürdürülebilir bir yaşam tarzının geliştirilmesine yardımcı olur.

Araştırma sonucunda, eğitim materyallerinin geri dönüşüm ürünlerinden sağlanmasının çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarda önemli avantajlar sunduğu gözlemlenmiştir. Geri dönüşüm ürünlerinden elde edilen materyaller, doğal kaynakların korunmasını desteklerken eğitim maliyetlerini düşürmektedir. Ancak, bu uygulamada karşılaşılan kalite ve güvenlik endişeleri ile tedarik zinciri sorunları, çeşitli çözüm önerileriyle aşılabılır. Eğitim kurumlarının bu konuda bilinçlendirilmesi ve geri dönüşüm bilincinin artırılması ile uzun vadede etkili sonuçlar alınabilir. Ulusal politika ve eğitim stratejileri geliştirilerek geri dönüşümün eğitim sektörü ile daha entegre hale getirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Alexandra Ruiz Meza, P. & Fernanda Chiscued Arroyo, R. (2015). Incidencia en la creatividad en la elaboración de material didáctico con recursos reutilizables para el área de Ciencias Naturales, en los quintos, sextos y séptimos años de educación básica de la escuela Alejandro Pasquel Monge.

Ángel Aguilar-Jurado, M., Gil-Madrone, P., Francisco Ortega-Dato, J., & Zamorano-García, D. (2019). Effects of an Educational Glass Recycling Program against Environmental Pollution in Spain.

Brkovic, M., Pons, O., & Parnell, R. (2015). Where Sustainable School Meets the 'Third Teacher': Primary School Case Study from Barcelona, Spain.

Cainelli, G.; De Marchi, V.; Grandinetti, R. (2015) Çevresel inovasyonun gelişimi farklı kaynaklar mı gerektiriyor? İspanyol imalat firmalarından kanıtlar. *J. Clean. Prod.*, 94, 211-220.

Conrad, F. & Humphries-Smith, T. (2009). The Development of an On-Line Learning and Teaching Resource for the Socio-Centric Aspects of Sustainable Design.

Demirbaş Ç. Ö (2015). Öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeyleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(31), 300- 316.

Gajparia J, Strachan G ve Levertson K (2022) Öğrenme yoluyla dönüşüm: Sürdürülebilirlik hakkında, sürdürülebilirlik için ve sürdürülebilirlik olarak eğitim. *Ön. Sürdürülebilirlik*. 3:982718. doi: 10.3389/frsus.2022.982718

Jeknić, R. (2023). Education for sustainable development and green transformation of the EU.

Koskela, I. M. (2019). Learning and Sustainable Development - A Conceptual Review of International Literature on Education for Sustainable Development.

Lewin K M, Stuart J S (eds) (1996) Educational Innovation in Developing Countries; Case Studies of Change Makers. MacMillan. 325pp. ISBN (Limp-back) ISBN 0-333-49094-0 (Hard-back) (2nd baskı, ilk baskı 1991)

Li, X.; Ma, L.; Khan, S.; Zhao, X. (2023) Yeşil Dönüşümde Eğitim ve Yeşil İnovasyonun Rolü: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Gündemini İlerletmek. *Sürdürülebilirlik*, 15, 12410. <https://doi.org/10.3390/su151612410>

Lucas, A. M. (1979). *Çevre ve Çevre Eğitimi: Kavramsal Sorunlar ve Müfredat Uygulamaları*. Australia International Press and Publications.

Özerdinç, F., Kızılay, E. & Hamalosmanoğlu, M. (2022). Eğitimde sürdürülebilir kalkınma ile ilgili yapılan çalışmaların analizi: Bir meta-sentez çalışması. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 33-51.

Sung, K. & Sung, K. (2015). A review on upcycling: Current body of literature, knowledge gaps and a way forward.

Victoriano. Gonzales Reyes, L. (2011). El material reciclable como recurso didáctico en el aprendizaje significativo del área de Educación Física. Una experiencia con los alumnos del

sexto grado de primaria de la Institución Educativa Experimental de Aplicación de la Universidad Nacional de Educación de Lurigancho – Chosica.

Yeboah, R., Appau Asante, E., & Afia Opoku-Asare, N. (2016). Teaching Interactive Art Lessons with Recycled Waste Materials as Instructional Resources.

ORTAOKUL DÜZEYİ İÇİN MANTIKSAL DÜŞÜNME ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME*

Doç. Dr. DİLEK BAŞERER YILDIRIM

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, dilek.baserer@omu.edu.tr - 0000-0001-7098-3645

Doç. Dr. ZEYNEP BAŞERER BERBER

Atatürk Üniversitesi, zeynep.baserer@atauni.edu.tr - 0000-0002-5422-8532

ÖZET

Doğru düşünme ilkelerini kullanabilmek için mantıksal düşünmenin geliştirilmesi gerekir. Mantıksal düşünme, problem çözebilmeyi, kavramsal analizlerde bulunabilmeyi, akıl yürütmeyi gerçekleştiren yolları kullanabilmeyi, soyut yapıları tanıyabilmeyi, iki durum arasındaki ilişkiyi ayırt edebilmeyi ve çeşitli kıyas ve çıkarımlar yaparak mantıklı kararlar verebilmeyi sağlayan bir düşünme türüdür. Doğru, tutarlı, sistemli bir düşünme sağlayan bu düşünme türü aynı zamanda kavramları doğru kullanarak kendi anlamı dışına çıkmadan, yanılgılara ve çelişkilere sebebiyet vermeden verimli iletişimin temel kaynağını da oluşturmaktadır. Mantıksal düşünme, çocuğun 7 yaşında somut yapıları kavraması ile başlamakta, 12 yaşında soyut işlemlere geçiş aşaması ile gelişim göstermektedir. Mantıksal düşünmedeki bu gelişim kişilerin hem düşünsel gelişimine hem de doğru düşünmesi ile doğru iletişimde bulunmasına temel oluşturmaktadır. Piaget'in sunduğu bu bilişsel gelişim evrelerine göre mantıksal düşünme evresi temel olarak ortaokul düzeyindeki öğrencilere denk gelmektedir. Böylece mantıksal düşünmenin gelişim düzeyinin Piaget'nin ifade ettiği şekilde olup olmadığı test etmek amacıyla bir çalışma planlanmıştır. Bu amaçla çalışmada mantıksal düşünmenin ortaokul öğrencilerinde ne düzeyde olduğunu görmek amacıyla ölçme aracı geliştirilmiştir. Bu çalışma bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Çalışma grubu, evrenden sistematik bir seçim yapılarak belirlenen sistematik örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Erzurum merkez ilçelerine bağlı ortaokullarda okuyan 320 öğrenci çalışma grubuna dahil edilmiştir. Ölçeğin geçerliliğine kanıt sağlamak için hem kapsam geçerliliğine hem de yapı geçerliliğine bakılmıştır. Kapsam geçerliliği için literatür taraması ile uzman görüşü alınmıştır. Yapı geçerliliğinden önce yapı geçerliliğine ilişkin bilgi toplamak için döndürülmüş temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ise KMO değeri .869 olarak bulunmuştur Yapı geçerliliği için de açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda

ölçek, 27 madde ve 3 alt boyuttan oluşmuştur. Bu boyutlar “Akıl Yürütme, Dil-Anlam ve Mantıksal Hata” olmak üzere adlandırılmıştır. Ayrıca ölçeğin güvenirliğine bakılmıştır. Güvenirlik için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,95 iken, her bir alt faktör için Cronbach alfa güvenirlik katsayıları 0,72 ile 0,98 arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak ortaokul düzeyi için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mantıksal düşünme, ortaokul, ölçme aracı, ölçek geliştirme

*Bu çalışma 222K224 no’lu Tübitak 3501 projesi kapsamında proje çıktısı olarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Düşünme, genel olarak bakıldığında akıl yürütme/akıl yürütmeler zinciridir. Akıl yürütme, hükümler arasında bağ kurarak zihnin, bilinenlerden bilinmeyenleri elde etmesidir” (Öner, 2014, s. 15). Doğru düşünme biçimlerini gösteren bir alan olan mantık ise bir yandan mantıksal düşünme denen bir düşünme şeklini ifade ederken diğer yandan da bizzat bu düşünme şeklini konu olarak inceleyen bilim olarak da ele alınır (Öner, 2014). Bu nedenle mantık, doğru düşünme kurallarının bilgisi diye tanımlanır. Mantık; doğru düşünmenin kurallarını, yollarını bilinçli ve etkili şekilde kullanarak akıl yürütmeye, sonuçta doğru olanı bulmaya olanak sağlayan araçtır (Duman, Arslan & Küçükşabanoğlu, 2018). Düşünme insanlara özgü bir yeti olmakla birlikte, herkesin doğru düşünme ilkelerini kullanabildiği söylenemez. Doğru düşünme ilkelerini kullanabilmek için mantıksal düşünmenin geliştirilmesi gerekir. Mantıksal düşünme, problem çözebilmeyi, kavramsal analizlerde bulunabilmeyi, akıl yürütmeyi gerçekleştiren yolları kullanabilmeyi, soyut yapıları tanıyabilmeyi, iki durum arasındaki ilişkiyi ayırt edebilmeyi ve çeşitli kıyas ve çıkarımlar yaparak mantıklı kararlar verebilmeyi sağlayan bir düşünme türüdür (Başerer, 2017). Doğru, tutarlı, sistemli bir düşünme sağlayan bu düşünme türü aynı zamanda kavramları doğru kullanarak kendi anlamı dışına çıkmadan, yanılgılara ve çelişkilere sebebiyet vermeden verimli iletişimin temel kaynağını da oluşturmaktadır. Mantıksal düşünme, çocuğun 7 yaşında somut yapıları kavraması ile başlamakta, 12 yaşında soyut işlemlere geçiş aşaması ile gelişim göstermektedir. Mantıksal düşünmedeki bu gelişim kişilerin hem düşünsel gelişimine hem de doğru düşünmesi ile doğru iletişimde bulunmasına temel oluşturmaktadır (Inhelder & Piaget, 1958). Bu da insanların kavram yanılgılarına ve belirsizliklere düşmelerini engellemektedir. Kavram yanılgısı ve belirsizlik iletişim için bir problem oluşturduğundan mantıksal düşünme de bu tarz problemleri ortadan kaldırmak adına etkilidir. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığının öğretim programlarında bilgiyi üreten, hayatta işlevsel olarak kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan vb. niteliklerdeki bireyler tanımlanmaktadır. Bu özelliklere sahip bireyleri yetiştirmek için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bütün öğretim programlarında yer verilen temel yetkinlikler çerçevesi oluşturulmuştur.

2. UYGULAMALAR

Araştırma bir ölçek geliştirme çalışmasıdır “Mantıksal Düşünme Ölçeği” geliştirme çalışmasının hangi aşamalarda gerçekleştiği aşağıda sunulmuştur.

2.1. Çalışma Grubu

Ölçek geliştirebilmek için örneklem büyüklüğünün ölçekte yer alan madde sayısının 5-10 katı kadar olması gerekmektedir (Tavşancıl, 2005). Dolayısıyla ölçekle ilgili tüm işlemler deneme formunda yer alan 30 madde esas alınarak gerçekleştirilmiş ve 6. sınıfta öğrenim gören toplam 320 öğrenciye ulaşılmıştır. Araştırmada 6. sınıf öğrencilerinin seçilme nedeni, ara sınıfta olmaları, ilkokuldan yeni çıkmış olmamaları, okula ve çevreye alışmış olmaları ve sınava hazırlık gibi akademik baskılarının bulunmamasıdır. Çalışma grubu, evrenden sistematik bir seçim yapılarak belirlenen sistematik örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Bu yöntem, basit rastgele örnekleme tekniğinin sistematize edilmiş bir versiyonu olup evrenin büyük, homojen ve birim listesinin hazır olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Bu yöntem ile örnekleme seçilecek birimler listeden eşit aralıklarla seçilmektedir. Örnekleme aralığı ise evrendeki birim sayısının (N) örnek büyüklüğüne (n) bölünmesiyle (N/n) elde edilmektedir. Seçime başlangıç noktası, basit rastgele yöntemle/kura çekerek belirlenmektedir. Bu örneklem türü, içerisinde belirli bir sistematığa dayalı olarak ve çalışma evreninden belirli aralıklarla atlayarak belirlenen sayıda birim seçilerek gerçekleştirilmektedir (Özdamar, 2001). Bunun için de araştırmada MEB’in internet sayfasından ulaşılan Erzurum merkez ilçeleri olan Yakutiye, Plandöken ve Ilıca’da yer alan toplam 78 ortaokul olduğu tespit edilmiştir. Bu ortaokullardan ise aynı düzeyde eğitim alan ortaokullar seçilmiş ve görme engelliler ile işitme engelliler ortaokulları çıkarılmıştır. Geriye kalan toplamda 76 ortaokul içinden sistematik örnekleme kuralı uygulanmıştır. Bunun için de $n=76$ ve hem deney hem de kontrol grupları ile ölçek ve test geliştirmek için ayrı okullar tercih edileceğinden $n=12$ olarak ele alınmıştır. Kural uygulandığında $76/12= 6, 33$ gibi küsuratlı rakama ulaşıldığı için 6 rakamı temel alınmıştır. Okul isimlerinin karışık halde bulunduğu bir liste oluşturulmuş ve yürütücü tarafından 1 ile 6 arasından 4 rakamı tercih edilmiş ve sistematik örnekleme süreci için ilk okul olarak 4. sıra, ikinci okul olarak $4+6=10$. sıra n. okul $[4+ (nx6)]$ şeklinde bir seçim gerçekleşmiştir. Bu yöntemle sistematik olarak seçilen okullarda araştırma gerçekleştirilmiş olup, 320 kişilik çalışma grubunun Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanan bölümünde öğrencilerin %54,4’ü ($n=87$) kadın, %45,6’sı ($n=73$) erkektir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma ölçek geliştirme çalışması olduğu için veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ortaokul Düzeyi için Mantıksal Düşünme Ölçeği olarak geliştirilen bu ölçek için geçerlilik ve güvenirlik analizleri oluşturulmuştur.

2.3. Ölçeğin Geliştirilme Süreci:

Ortaokul Düzeyi İçin Mantıksal Düşünme Ölçeği'nin geliştirme sürecinin ilk aşamasında, alan yazın taranarak ortaokul düzeyinde mantıksal düşünme kavramına ilişkin göstergeler araştırılmıştır. Bu kapsamda, yurt içi ve yurt dışında yapılan çalışmalar incelenmiş ve ölçekte kullanılabilecek ifadeler belirlenmiştir. Ölçeğin madde havuzu oluşturulurken mantıksal düşünmenin ölçülmesine ilişkin kuramsal yapı akıl yürütme (9 madde), dil-anlam (11 madde) ve mantıksal hata (10 madde) dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda 30 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan ölçekte yer alan maddeler, uzman görüşleri alınmak üzere alanında bilgi sahibi olan eğitimcilerle (Türkçe, mantık, ölçme değerlendirme ve psikoloji eğitimcileri) değerlendirilmiştir. Uzmanların görüşlerinin alınabilmesi için üçlü derecelendirme (uygun/kısmen uygun/uygun değil) kullanılmıştır. Hazırlanan uzman değerlendirme formunda her bir madde, mantıksal düşünmeyi ölçebilme, ilgili alt boyutla ilişkili olma, ölçek formatına uygunluğu, ifadenin anlaşılabilirliği ve dilin uygunluğu başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bireylerin, ölçekteki maddelere katılma düzeylerini belirlemek için de “Hiçbir zaman (1)”, “Bazen (2)” ve “Her zaman (3)” şeklinde likert tipi üçlü derecelendirme ölçeği kullanılmıştır.

Uzman görüşleri doğrultusunda; anlaşılır olmayan (muğlâk) ve birden fazla yargı içeren maddeler revize edilmiş, bazı maddeler ise gelen öneriler neticesinde yeniden yazılmıştır. Sonuç olarak 27 maddelik nihaî deneme formu oluşturulmuştur. Maddelerin 25'i olumlu, 2'si (1 ve 9. maddeler) ise olumsuz ifadeleri içermektedir. Ölçek maddeleri 4'lü Likert tipi olarak derecelendirilmiştir (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Katılıyorum, 4-Kesinlikle Katılıyorum).

Çalışmada literatür taraması ve alan yazın çalışması ile mantıksal düşünmenin ölçülmesine ilişkin belirtilen kuramsal yapı araştırmacı tarafından oluşturulan kategoriler ile göstergeler şeklinde ele alınmıştır. Bu göstergeler dahilinde maddeler yazılmıştır. Mantıksal düşünmeye ilişkin kategoriler, göstergeler ve maddeler ise aşağıda çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Mantıksal Düşünme Ölçeği Göstergeleri ve Göstergelere İlişkin Yazılan Maddeler

Kategori	Gösterge	Maddeler
----------	----------	----------

Akıl Yürütme	Çelişmezlik	1. Bir cümlenin aynı anda hem doğru hem de yanlış olduğunu düşünürüm.*
	Çıkarım	2. A eşittir B ($A=B$) ve B eşittir C ($B=C$) ise mantıksal olarak A'nın C'ye eşit ($A=C$) olduğunu düşünürüm.
	Dedüksiyon	3. Tüm insanlar canlıdır, Ali bir insan olduğuna göre Ali de canlıdır diyebilirim.
	İndüksiyon	4. Kışın genellikle kar yağdığı için mevsim de kış olduğuna göre kar yağma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünürüm.
	Tutarlılık	5. Bir bitkinin büyümesi için suya ihtiyacı varsa bitkiye su eklendiğinde büyümenin gerçekleşeceğini düşünürüm.
	Özdeşlik	6. Silginin silgi olması dışında başka bir şey olabileceğini düşünmem.
	Analoji	7. Herhangi bir problemi, daha önce çözmüş olduğum başka bir probleme benzeterek çözebileceğimi düşünürüm.
	3. Halin İmkansızlığı	8. "Lamba ya yanıyor ya da yanmıyordur", bunun dışında üçüncü bir durumun olmadığını düşünürüm.
	Doğruluk	9. Bir şeyin doğru olduğunu iddia ediyorsam onun herkes için doğru olduğunu düşünürüm.*
Dil Anlam	Kavram	10. Birisi "masa" kavramını kullandığında onun belirli bir mobilya parçası olduğunu anlarım.
	Belirsizlik	11. Sınıfın sıcaklığını herkesin aynı derecede hissetmesi gerektiğini düşünürüm.
	Kavram	12. "Çay" kavramının hem bitki hem de akarsu anlamında kullanıldığını bilirim.
	Kavram	13. Birisi "taş" kavramını kullandığında, bu kavramın birden fazla anlama geldiğini bilirim.
	Kavram	14. "Özgürlük" kavramının soyut, "araba" kavramının ise somut kavram olduğunu bilirim.
	Çok anlamlılık	15. "Ali ile Ayşe oyuna geldi" cümlesinden Ali ile Ayşe'nin arkadaşlarının yanına oynamaya gittiğini anlarım.
	Belirsizlik	16. "İnsanlık" kavramının, "insan" kavramına göre daha belirsiz bir kavram olduğunu düşünürüm.
	Çok Anlamlılık	17. "Yüz" kavramı birden çok anlamda kullanıldığı için zihnim karışır.
	Belirsizlik	18. Beyaza yakın bir rengin beyaz olduğunu düşünürüm.
Mantıksal Hata	Mantıksal Çelişki	19. Ben her şeyi bilirim, ama bilmediğim şeylerin de olduğunu düşünürüm.
	Yanlışlama	20. Bir siyah kuğu görünceye kadar bütün kuğuların beyaz olduğunu düşünürüm.
	Geçersiz Çıkarım	21. Tüm kuşlar uçabiliyorsa, penguenler de kuş türü ise penguenlerin de uçabileceğini düşünürüm.

	Genelleme Hatası	22. İnsanların çoğu otobüse binerken sıraya girmiyor, o yüzden benim de sıraya girmemem gerektiğini düşünürüm.
	Tek Nedenli Açıklama Yanılgısı	23. Eğer bir sınavda çok fazla öğrenci düşük not almışsa, öğretmeninin sınavda zor soru sorduğunu düşünürüm.
	Genelleme Hatası	24. “Ali matematikte en yüksek notu aldı, bu yüzden Ali tüm konularda başarılıdır.” cümlesinin doğru olduğunu düşünürüm.
	Geçersiz Çıkarım	25. Tüm kediler evcilse, aslan bir kedi türü ise aslanın da evcil bir hayvan olduğunu düşünürüm.
	Mantıksal Çelişki	26. “Bütün A’lar, B’dir” ifadesiyle “Hiçbir A, B değildir.” ifadesinin aynı anlama geldiğini düşünürüm.
	Ortak Neden Yanılgısı	27. Buzdolabını her açtığımda telefonum çaldığı için buzdolabının telefonumu etkilediğini düşünürüm

2.3. Verilerin Toplanması

Oluşturulan deneme formu çalışma hakkında bilgi içeren açıklayıcı bir yönerge dâhilinde çalışma grubuna öğretmenler ve bursiyerler tarafından elden yapılan basılı formlar ile toplanmıştır. Veri toplama süreci yaklaşık 1 ay sürmüştür ve toplam 320 kişiye ulaşılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Projede veri analizine geçmeden önce çalışma grubu (n=320) tarafından doldurulan ölçek formları incelenmiştir. Formlarda eksik, hatalı ve uç değerlerin olup olmadığına bakılmıştır. Daha sonra ölçekte yer alan olumsuz ifadelerin (n=2) puanları ters çevrilerek puanlama yapılmıştır. Ölçek geliştirmede geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılabilmesi 160 kişiden elde edilen veriler ile Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA), yapılmıştır. Verilerin Açıklayıcı Faktör Analizi için SPSS 23,0 istatistik programı kullanılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. Ölçeğin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğine kanıt sağlamak amacıyla araştırma kapsamında öncelikle verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer Olkin [KMO] katsayısı ve Barlett Sphericity Testi ile değerlendirilmiştir. Daha sonra faktör analizi tekniği uygulanarak elde edilen önemli faktörü, yorumlamada açıklık, bağımsızlık ve anlamlılık sağlamak amacıyla bir eksen döndürmesi (rotation) yapılmıştır. Literatürde araştırma verileri ile en uygun (best fit) olan sonuçları almak için yatay döndürme; sonuçların genellenebilirliği için dik döndürme önerilir. Her iki döndürme sonuçları hemen hemen her zaman benzer sonuçlar ürettiğinden,

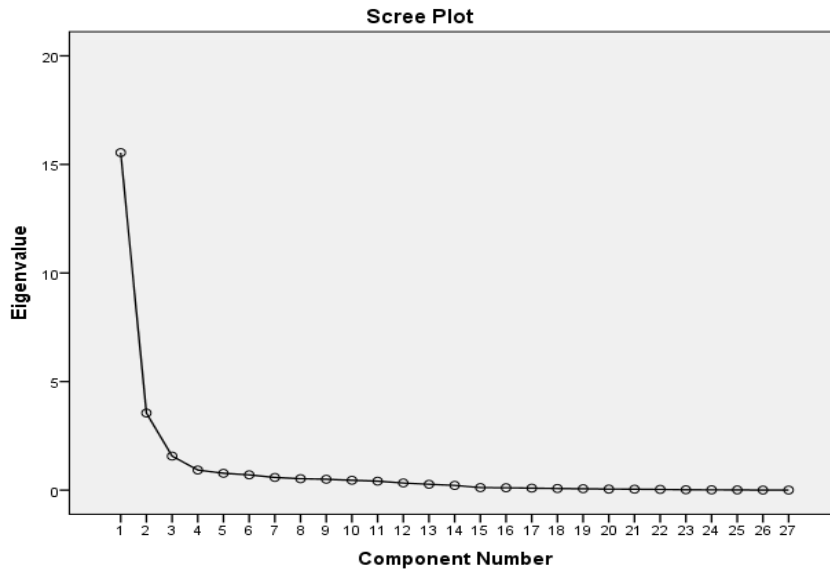
uygulamaların neredeyse tamamını yorumlamada kolaylık sağladığı için genellikle dik döndürme tercih edilir (Büyüköztürk, 2018).

Ölçeğin geçerlilik çalışması için kapsam ve yapı geçerliliğine bakılmıştır. Kapsam geçerliliği için uzman görüşü alınırken yapı geçerliliği için de Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Geliştirilen ölçme aracının ölçülmek istenilen nitelikleri kapsayabilme derecesini gösteren kapsam geçerliliği için (Seçer, 2015) öncelikli olarak konu ile ilgili bilgi sahibi olan uzmanlara danışılmıştır. Bu doğrultuda, Türkçe Eğitimi alanında uzman 2 kişiden maddelerin dil, yapı ve Türkçe kurallarına uygunluğunu değerlendirmeleri istenmiştir. Ayrıca, mantık eğitimi alanında uzman 1 kişiden maddelerin mantıksal düşünebilmeyi ölçüp ölçmediği ve ilgili alt boyutla ilişkili olup olmadığı ile ilgili görüş alınmış, ölçme ve değerlendirme alanında uzman 1 kişiden ise ölçek maddelerinin kontrol edilmesi ve ölçek formatına uygunluğu ile ilgili görüş talep edilmiştir. Son olarak, psikoloji eğitimi alanında uzman 1 kişiden maddelerin sınıf düzeyine uygunluğu değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçeğin kapsam geçerliğinden sonra ise ölçeğin yapı geçerliliğine bakılmıştır. Yapı geçerliliğini belirlemek için varimax döndürme ile temel bileşenler analizi kullanılarak Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Varimax döndürme, her değişkenin yalnızca bir veya birkaç faktörde yüksek yükler almasını sağlayarak faktörlerin daha kolay yorumlanmasını mümkün kıldığından (Tabachnick & Fidell, 2019) tercih edilmiştir. Daha sonra Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ile ölçeğin yapısı incelenmiştir. Ancak bunun öncesinde ölçek maddelerine Kaiser-Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi uygulanmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğu belirlendikten sonra, ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için varimax döndürme tekniği ve temel bileşenler analizi kullanılarak AFA yapılmıştır. AFA sonucunda, ölçeğin kaç faktörden oluştuğu ve ölçek maddelerinin hangi faktörler altında toplandığı belirlenmiştir.

3.1.1. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)

Ölçek geliştirme çalışmalarında faktör analizinin yapılabilmesi için katılımcı sayısının madde sayısının 5 ile 10 katı kadar olması gerektiği ifade edilmektedir (Bryman & Cramer, 2002). Bu değerler göz önüne alındığında 30 maddelik olarak tasarlanan ölçek deneme formunun 5 katı üzerinden hareket edilmiş ve veri kaybı ihtimali de düşünülerek toplam 160 kişiden veri toplanmıştır. Elde edilen verileri üzerinden Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Bunun için ilk olarak, verilerin faktör analizi yapmaya uygunluğunu Kaiser-Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett Sphericity değerleri hesaplanarak kontrol edilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda, KMO değeri .869 olarak belirlenmiştir. KMO değerinin 0.60'tan yüksek olması durumunda

faktör analizinin gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir (Field, 2005). Araştırmada elde edilen **KMO değeri (.869)** istenilen KMO değerinden yüksek bir değer olarak tespit edilmiştir. Bartlett Sphericity testinden elde edilen sonuçların anlamlı çıkması ise verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini göstermektedir. Bu anlamda Bartlett Sphericity testinden elde edilen istatistiksel sonucun anlamlı olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=7377,259$, sd: 351, $p<.01$). Bu bulgulardan hareketle, ölçekten elde edilen verilerin faktör analizi yapmaya uygunluk gösterdiği söylenebilir.

Görsel 1. Scree Plot Grafiği

Açımlayıcı Faktör Analizi, ölçekte yer alan 30 madde üzerinden yapılmıştır. AFA sonucunda, ölçek verilerinin özdeğeri 1'den büyük 3 faktör altında toplandığı belirlenmiştir. Bu faktörler, toplam varyansın %75,078'ini açıklamaktadır. Madde faktör yükleri incelendiğinde; hiçbir maddeye yük vermeyen maddeler (.30'un altı), binişik (muğlak) maddeler ve birden fazla faktöre yük veren maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Faktör sınırlaması getirilmeden geriye kalan 27 madde üzerinden AFA tekrarlanmıştır. Yapılan analizde faktör yüklerinin alt kesim noktası .35 olarak alınmış ve 27 maddelik ölçeğin özdeğeri 1'den yüksek 3 faktörde toplandığı görülmüştür (Görsel 1). Ölçek maddelerinin hangi faktörler altında toplandığı, faktör yükleri ve ortak varyansları çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2.Ortaokul Düzeyi İçin Mantıksal Düşünme Ölçeği AFA Sonuçları

		Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Mantıksal Hata	M21	Ben her şeyi bilirim, ama bilmediğim şeylerin de olduğunu düşünürüm.	,904		
	M25	Eğer bir sınavda çok fazla öğrenci düşük not almışsa, öğretmenin sınavda zor soru sorduğunu düşünürüm.	,897		
	M28	“Bütün A’lar, B’dir” ifadesiyle “Hiçbir A, B değildir.” ifadesinin aynı anlama geldiğini düşünürüm.	,897		
	M26	“Ali matematikte en yüksek notu aldı, bu yüzden Ali tüm konularda başarılıdır.” cümlesinin doğru olduğunu düşünürüm.	,891		
	M22	Bir siyah kuğu görünceye kadar bütün kuğuların beyaz olduğunu düşünürüm.	,880		
	M27	Tüm kediler evcilse, aslan bir kedi türü ise aslanın da evcil bir hayvan olduğunu düşünürüm.	,847		
	M30	Buzdolabını her açtığımda telefonum çaldığı için buzdolabının telefonumu etkilediğini düşünürüm	,824		
	M23	Tüm kuşlar uçabiliyorsa, penguenler de kuş türü ise penguenlerin de uçabileceğini düşünürüm.	,814		
	M24	İnsanların çoğu otobüse binerken sıraya girmiyor, o yüzden benim de sıraya girmem gerektiğini düşünürüm.	,795		
Akıl Yürütme	M9	Bir şeyin doğru olduğunu iddia ediyorsam onun herkes için doğru olduğunu düşünürüm.*		-,889	
	M6	Silginin silgi olması dışında başka bir şey olabileceğini düşünmem.		,878	
	M5	Bir bitkinin büyümesi için suya ihtiyacı varsa bitkiye su eklendiğinde büyümenin gerçekleşeceğini düşünürüm.		,867	
	M1	Bir cümlenin aynı anda hem doğru hem de yanlış olduğunu düşünürüm.*		-,867	
	M2	A eşittir B ($A=B$) ve B eşittir C ($B=C$) ise mantıksal olarak A’nın C’ye eşit ($A=C$) olduğunu düşünürüm.		,854	

	M4	Kışın genellikle kar yağdığı için mevsim de kış olduğuna göre kar yağma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünürüm.		,844	
	M3	Tüm insanlar canlıdır, Ali bir insan olduğuna göre Ali de canlıdır diyebilirim.		,830	
	M7	Herhangi bir problemi, daha önce çözmüş olduğum başka bir probleme benzeterek çözebileceğimi düşünürüm.		,804	
	M8	“Lamba ya yanıyor ya da yanmıyordur”, bunun dışında üçüncü bir durumun olmadığını düşünürüm.		,728	
Dil Anlam	M16	“Ali ile Ayşe oyuna geldi” cümlesinden Ali ile Ayşe’nin arkadaşlarının yanına oynamaya gittiğini anlarım.			,777
	M14	Özgürlük” kavramının soyut, “araba” kavramının ise somut kavram olduğunu bilirim.			,773
	M19	Beyaza yakın bir rengin beyaz olduğunu düşünürüm.			,658
	M12	“Çay” kavramının hem bitki hem de akarsu anlamında kullanıldığını bilirim.			,638
	M17	“İnsanlık” kavramının, “insan” kavramına göre daha belirsiz bir kavram olduğunu düşünürüm.			,632
	M18	“Yüz” kavramı birden çok anlamda kullanıldığı için zihnim karışır.			,596
	M10	Birisi “masa” kavramını kullandığında onun belirli bir mobilya parçası olduğunu anlarım.			,574
	M13	Birisi “taş” kavramını kullandığında, bu kavramın birden fazla anlama geldiğini bilirim.			,535
	M11	Sınıfın sıcaklığını herkesin aynı derecede hissetmesi gerektiğini düşünürüm.			,506
	Özdeğer:		15,544	3,552	1,567
	Açıklanan Varyans:		%57,570	%13,156	%5,805
	Açıklanan Toplam Varyans:		%76,53		

Faktör analizinde, maddelerin bir faktör altında toplanabilmesi için faktör yüklerinin genellikle .40 ve üzerinde olması önerilmektedir (Büyüköztürk, 2008). Ayrıca, faktörlerin modelin toplam varyansının en az %50’sini açıklaması, geçerli bir faktör yapısı oluşturmak için önemli bir kriterdir (Thompson, 2004). Çizelge 2 incelendiğinde geliştirilen 27 maddelik ölçeğin özdeğeri

1'den yüksek 3 faktörde toplandığı ve bütün faktörlerin toplam varyansın %76,53'ünü açıkladığı görülmektedir. Faktörlere ait yük değerleri, her bir faktör için yüksek olandan düşük olana olacak şekilde çizelgede gösterilmiştir. Buna göre; birinci faktör, faktör yükü ,904 ile ,795 arasında değişen 9 maddeden (m21,m22,m23,m24,m25, m26 m27, m28, m30); ikinci faktör, faktör yükü ,889 ile ,728 arasında değişen 9 maddeden (m1,m2,m3, m4,m5,m6,m7, m8, m9); üçüncü faktör ise faktör yükü ,777 ile ,506 arasında değişen 9 maddeden (m10, m11, m12, m13, m14, m16, m17, m18, m19) oluşmaktadır. Toplam varyansın %57,570'ini açıklayan birinci faktör, "Mantıksal Hata" olarak isimlendirilmiştir. Toplam varyansın %13,156'sını açıklayan ikinci faktör, "Akıl Yürütme" olarak isimlendirilmiştir. Toplam varyansın %5,805'ini açıklayan üçüncü faktör, "Dil Anlam" olarak isimlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; tüm maddeler, madde havuzu oluşturulurken mantıksal hata, akıl yürütme ve dil anlam içerisinde yazılan ifadeler altında toplanmıştır.

Ölçekte yer alan faktörler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayılarının ,006 ile ,686 arasında değiştiği görülmüş ve elde edilen sonuçlar çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Alt Faktörler Arasında Korelasyon Katsayıları

Boyutlar	Mantıksal Hata	Akıl Yürütme	Dil Anlam
Mantıksal Hata	1,00	,592*	,511*
Akıl Yürütme	,686*	1,00	,006
Dil Anlam	-,375*	-,347*	1,00

3.1.2. Madde Analizi ve Güvenirliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğin alt boyutları ve toplam güvenilirlikleri için ise Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Madde geçerliğine kanıt sağlamak amacıyla madde test korelasyonları belirlenmiştir. Verilerin temel bileşenler analizine uygunluğunu saptamak amacıyla, Kaiser-Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen puanların aritmetik ortalamaları, standart sapmaları ve diğer bütün istatistiksel analizler bilgisayarda SPSS 23 paket programında hesaplanmıştır.

Ölçekte yer alan her bir maddenin, ölçmek istediği özelliği ölçüp ölçmediği ve ölçtükleri özellik açısından kişileri ayırt etmede ne kadar yeterli olduklarının belirlenmesi amacıyla madde-toplam korelasyonlarına ve Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısına bakılmıştır. Tüm ölçek için ve her bir faktör için ayrı ayrı Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğine ve homojenliğine ilişkin olarak, Cronbach alpha güvenilirliği hesaplanmıştır. Sonuçlar çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4. Maddelere İlişkin Madde-Toplam Korelasyonları ve Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

Faktörler ve Maddeler	X	S	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı
Faktör 1. Mantıksal Hata ($\alpha=,983$)				
m21	2,4875	,81640	,952	,979
m22	2,4813	,83155	,921	,981
m23	2,5063	,80092	,895	,982
m24	2,4688	,79243	,887	,982
m25	2,4750	,79265	,942	,980
m26	2,4750	,83138	,927	,980
m27	2,5000	,79305	,926	,981
m28	2,4938	,83926	,939	,980
m30	2,4813	,82395	,898	,982
Faktör 2. Akıl Yürütme ($\alpha=,717$)				
m1	2,4063	,76312	-,760	,863
m2	2,6688	,79084	,875	,590
m3	2,6750	,75694	,863	,597
m4	2,6313	,70597	,884	,600
m5	2,6375	,71364	,915	,592
m6	2,6250	,73330	,873	,598
m7	2,6188	,81551	,845	,593
m8	2,6563	,76928	,768	,616
m9	2,4000	,75402	-,772	,862
Faktör 3. Dil-Anlam ($\alpha=,900$)				
m10	2,4938	,84672	,690	,887
m11	2,7438	,80288	,609	,893
m12	2,7250	,81611	,646	,890
m13	2,4688	,89669	,618	,893
m14	2,5750	,76520	,749	,883
m16	2,5750	,78947	,763	,881
m17	2,4125	,83468	,672	,888
m18	2,4875	,90413	,624	,892
m19	2,4688	,80033	,648	,890
Ölçeğin tümüne ait Cronbach alpha güvenirligi ($\alpha=,0,95$)				

Cronbach's Alpha değeri 0,70 veya daha yüksek olduğunda, ölçeğin güvenilir kabul edildiği söylenebilir (Durmuş, Yurtkoru & Çinko, 2011: 89). Çizelge 4 incelendiğinde ölçeğin tümüne ait Cronbach alpha güvenirligi; 0,95, birinci alt faktöre ilişkin Cronbach alpha 0,98, ikinci alt faktöre ilişkin Cronbach alpha 0,72, üçüncü alt faktöre ilişkin Cronbach alpha güvenirligi 0,90 olarak bulunmuştur. Tüm bu bulgular ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Faktör analizi ile belirlenen üç boyuttan oluşturan 27 maddenin madde analizleri yapılarak, seçilen maddelerin ölçülmek istenen özelliği ölçme amacına hizmet edip etmediği

sorgulanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Çizelge 4'te özetlenmiş olan madde analizi sonuçları incelenmiştir. Buna göre; birinci alt faktörde madde-toplam test korelasyon değerleri ($r=,95$) ile ($r=,88$) arasında değişmektedir. İkinci alt faktörde madde toplam test korelasyonları incelendiğinde değerler ($r=,92$) ile ($r=,76$) arasında değişim göstermektedir. Üçüncü alt faktörde madde-toplam test korelasyonları incelendiğinde ise değerler ($r=,74$) ile ($r=,60$) arasında değişmektedir. Ölçek maddelerinin geçerliliği açısından, madde-toplam korelasyonlarının 0,30 ve üzerinde olması önemli bir kriterdir (Çakmak, Çebi & Kan, 2014: 762). Dolayısıyla ölçek madde-toplam test korelasyonları incelendiğinde madde-toplam korelasyonlarının, 30'dan yüksek olduğu görülmüştür. Bu ise ölçek maddelerinin ölçülmek istenen özelliği ölçme amacına hizmet ettiğini ifade etmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Mantıksal düşünme becerisi ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, mantıksal düşünme becerisine ilişkin ölçme araçlarının geliştirildiği (Aksu, Berberoğlu & Paykoç, 1990; Geban, Aşkar & Özkan, 1990; Hacıömeroğlu & Hacıömeroğlu, 2018; Tobin ve Capie, 1981; Yaman ve Karamustafaoğlu, 2006; Yüzüak, 2012) görülmektedir. Mantıksal düşünme için geliştirilen ölçme araçlarının olması hem mantıksal düşünmeye ilişkin ilgiyi artırma eğilimi oluşturmakta hem de bu konuya ilişkin bilgiyi arttırmaktadır. Bu nedenle yaş aralıklarına göre mantıksal düşünmeye ilişkin ölçme araçlarının geliştirilmesi önem arz etmektedir. Böylece çalışma grubuna dahil edilen kişi profiline göre mantıksal düşünme düzeyi ve gelişimi daha rahat takip edilebilir. Proje kapsamında da ortaokul öğrencileri için mantıksal düşünme ölçeğinin geliştirilmesi literatüre ölçme aracı kazandırmak adına da etki olduğu düşünülmektedir. Fakat bu ölçme araçları incelendiğinde genellikle fen ve matematik alanlarını içeren sorulardan oluştuğu ve fen bilimleri dersi ile ilişkiyi içeren çalışmalar olduğu da görülmüştür (Yüzüak ve Dökme, 2019; Gökçe ve Saraçoğlu, 2018; Kara ve Kefeli, 2018; Güler, 2010; Şaşmaz Ören ve Tezcan, 2008; Tekbıyık ve İpek, 2007; Temel ve Morgil, 2007; Bozdoğan, 2007; Sert Çıbık, 2006). Oysa mantığın sadece fen bilimlerine ait bir alan olmadığı sosyal bilimlerde de kullanıldığını göstermek için oluşturulan ölçek ile fen alanları için yapılan çalışmaların tersine mantıksal düşünmenin sosyal bilimlerde de etkili olabileceğini göstererek literatüre yeni bir ölçme aracı kazandırmıştır.

Yapılan bu çalışma ile mantıksal düşünme düzeyinin daha erken yaşlarda gelişiminin olduğunu ve sosyal alanlar için de uygun olduğunu göstermiştir. Toplamda 27 madde ve 3 alt boyuttan oluşan bu çalışmanın geçerlilik ve güvenilirlik verilerine bakıldığında ölçek geliştirmek için yeterli düzeyde verilere sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- [1] Bryman, A., & Cramer, D., *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows: A guide for social scientists*. Routledge, 2002.
- [2] Büyüköztürk, Ş., *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2008.
- [3] Çakmak, E.K., Çebi, A. & Kan, A., E-öğrenme ortamlarına yönelik “sosyal bulunuşluk ölçeği” geliştirme çalışması. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 14 (2), 755-768, 2014.
- [4] Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko, M. (2011). *Sosyal bilimlerde spssle veri analizi*, (4. Baskı), İstanbul: Beta Yayıncılık.
- [5] Field, A., *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications, 2005.
- [6] Özdamar K. (2001). *Örnekleme Yöntemleri*. SPSS ile Biyoistatistik içinde (4. Baskı), 261-65.
- [7] Seçer, İ., *Spss ile Lisrel Pratik Veri Analizi Analiz ve Raporlaştırma* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- [8] Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B., *Using multivariate statistics* Vol. 6, pp 497–516, 2019.
- [9] Tavşancıl, E., *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- [10] Thompson, B., *Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications*. Washington DC: American Psychological Association, 2004.

YER TEMELLİ EĞİTİM YAKLAŞIMI İLE İNSAN VE ÇEVRE ÜNİTESİNİN ÖĞRETİMİNİN ÖĞRENCİLERİN FEN BİLİMLERİ DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARI ÜZERİNE ETKİSİ

Uzman Öğretmen, Cahide SERDAROĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, cahide2855@gmail.com-: [0000-0002-0668-8876](tel:0000-0002-0668-8876)

Prof. Dr. Munise Handan GÜNEŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, hgunes@omu.edu.tr- [0000-0001-7038-0078](tel:0000-0001-7038-0078)

ÖZET

Yer temelli eğitim (YTE) yaklaşımı, öğrenme süreçlerini öğrencilerin yaşadıkları çevreyle bütünleştirerek onların bilgiyi daha anlamlı ve kalıcı şekilde edinmelerini sağlamayı amaçlayan yenilikçi bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. Yer temelli eğitim, öğrenmenin sınıf duvarlarının dışına taşarak doğrudan çevre ile etkileşim içinde gerçekleşmesini desteklemektedir. Bu sayede öğrenci yaşadığı çevreye daha duyarlı ve derslere karşı da daha olumlu bir tutum içerisinde olmaktadır. Nitekim eğitimde farklı öğretim yaklaşımlarının öğrencilerin sadece akademik başarı değil tutum gibi duyuşsal alan becerileri üzerindeki etkisi özellikle son yıllarda daha da önem kazandığı görülmektedir. Bu araştırmada, yer temelli eğitim yaklaşımının “İnsan ve Çevre” ünitesi kapsamında 5. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada ön test- son test gruplu yarı deneysel yöntem kullanılmıştır. Araştırma 5. sınıf düzeyinde 20 deney, 20 kontrol olmak üzere toplam 40 öğrenciden oluşan çalışma grubu ile yürütülmüştür. Araştırma verileri Fen Bilimleri Dersi Tutum Ölçeği (FBDTÖ) ile toplanmıştır. Araştırmanın temel bulgularına göre, yer temelli eğitim uygulamalarının “İnsan ve Çevre” ünitesi kapsamında öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik tutumları üzerine etkisinin deney grubu lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Elde edilen bu sonuç doğrultusunda, YTE yaklaşımın öğrencilerin duyuşsal başarılarına olumlu katkılar sunduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yer Temelli Eğitim, Fen Bilimleri Dersi, İnsan ve Çevre, Tutum.

**THE EFFECT OF THE TEACHING OF HUMAN AND ENVIRONMENT UNIT
WITH PLACE-BASED EDUCATION APPROACH ON STUDENTS' ATTITUDES
TOWARDS SCIENCE COURSE**

Uzman Öğretmen, Cahide SERDAROĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, cahide2855@gmail.com-: [0000-0002-0668-8876](https://doi.org/10.21860/icsas.2025.0000-0002-0668-8876)

Prof. Dr. Munise Handan GÜNEŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, hgunes@omu.edu.tr- [0000-0001-7038-0078](https://doi.org/10.21860/icsas.2025.0000-0001-7038-0078)

SUMMARY

The place-based education (YTE) approach stands out as an innovative method that aims to integrate learning processes with the environment in which students live and to enable them to acquire knowledge in a more meaningful and permanent way. Place-based education supports learning to go beyond the classroom walls and take place directly in interaction with the environment. In this way, the student is more sensitive to the environment he lives in and has a more positive attitude towards the lessons. As a matter of fact, it is seen that the effect of different teaching approaches in education on students' affective domain skills such as not only academic achievement but also attitude has gained more importance, especially in recent years. In this study, the effect of place-based education approach on the attitudes of 5th grade students towards science course was examined within the scope of the "Human and Environment" unit. In the study, quasi-experimental method with pre-test-post-test group was used. The research was carried out with a study group consisting of a total of 40 students, 20 experiments and 20 controls at the 5th grade level. The research data were collected with the Science Course Attitude Scale (FBDSS). According to the main findings of the study, it was seen that the effect of place-based education practices on students' attitudes towards science course within the scope of the "Human and Environment" unit showed a significant difference in favor of the experimental group. In line with this result, it can be said that the YTE approach makes positive contributions to the affective achievements of the students.

Anahtar Kelimeler: Place-Based Education, Science Course, Human and Environment, Attitude.

1. Giriş

Günümüz eğitim anlayışı, bireylerin yalnızca akademik bilgiye sahip olmalarını değil; aynı zamanda bu bilgiyi günlük yaşamla ilişkilendirebilmelerini, çevreye duyarlı bir bakış açısı geliştirmelerini ve yaşadıkları çevre ile etkileşim içinde olmalarını hedeflemektedir. Bu bağlamda yer temelli eğitim yaklaşımı (place-based education), öğrencilerin öğrenme süreçlerini yaşadıkları coğrafi, kültürel ve toplumsal bağlamla ilişkilendirerek, teorik bilginin somut deneyimlerle pekiştirilmesini amaçlayan önemli bir öğretim yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Yer temelli eğitim, öğrencilerin yaşadıkları çevreyi öğrenme ortamına dönüştürerek hem akademik başarıyı hem de çevresel farkındalığı artırmayı hedefler.

Fen Bilimleri dersi, doğrudan gözlem, deney ve keşfetme süreçlerini içeren yapısı nedeniyle yer temelli eğitim ile güçlü bir uyum göstermektedir. Özellikle İnsan ve Çevre ünitesi, öğrencilerin biyoloji, ekoloji, çevre bilimi ve sürdürülebilirlik gibi konuları kendi yaşadıkları çevredeki somut örnekler üzerinden öğrenmelerine imkân tanır. Böylece öğrenciler, soyut kavramları yerel ekosistemler, toplumsal sorunlar veya çevresel projeler aracılığıyla deneyimleyerek kalıcı öğrenme sağlarlar. Bu süreç, yalnızca akademik bilgi kazanımını değil, aynı zamanda öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik tutumlarının da olumlu yönde değişmesini destekler.

Eğitim araştırmaları, öğrencilerin bir derse yönelik tutumlarının, o dersin öğrenilme motivasyonu ve akademik başarıları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Fen Bilimleri dersine karşı olumlu bir tutum geliştirmek, öğrencilerin bilimsel okuryazarlık düzeylerini ve çevreye karşı sorumluluk bilincini artırmada kritik bir adımdır. Yer temelli eğitim yaklaşımı, öğrencilerin yaşadıkları çevre ile bağ kurmalarını sağlayarak, dersi hayatlarının bir parçası hâline getirmekte; böylece öğrenme sürecine yönelik ilgilerini, meraklarını ve katılımlarını artırmaktadır.

Bu bağlamda, “Yer Temelli Eğitim Yaklaşımı ile İnsan ve Çevre Ünitesinin Öğretiminin Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutumları Üzerine Etkisi” başlıklı bu çalışma, yer temelli eğitimin Fen Bilimleri dersindeki potansiyel etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışma hem fen eğitimi alanına hem de çevre eğitimi literatürüne katkı sunmayı; aynı zamanda öğretim yöntemlerinin geliştirilmesi noktasında öğretmenlere, program geliştiricilere ve eğitim politikacılarına bilimsel dayanak sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum

Zorunlu eğitim çağındaki öğrencilerin öğrenim gördükleri kurumlarda, fen bilimleri dersi üçüncü sınıftan başlayıp sekizinci sınıfın sonuna kadar devam eden temel derslerden biri olarak yer almaktadır. İnsanların doğal çevrelerinde karşılaştıkları olayları ve bu olaylara yön veren fen bilimlerine ilişkin temel kavramları öğrenme ve anlamaya karşı doğuştan gelen bir eğilimleri bulunmaktadır. Bu sebeple, bu yaş grubundaki öğrencilerde merak etme ve araştırma yapma gibi özelliklerin öne çıkması beklenir. Özellikle de öğrencilerin öğretmenlerine yönelttikleri sorular arasında, fen bilimlerine yönelik olanların önemli bir yer tuttuğu gözlenmektedir (Gürdal, 1992).

Bireylerin her gün içinde bulundukları doğal çevrelerinde (örneğin hayvanlar, bitkiler gibi canlılar) fenle doğrudan bağlantılı pek çok olayla karşılaştıkları bir gerçektir. Bu durum yalnızca bireylerin çevrelerindeki olaylara ilgi duymasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda

bireylerin milli ve kültürel değerlerle bağ kurmalarına da katkı sunar. Eğitimin temel işlevlerinden biri olan bireyi geleceğe hazırlama sürecinde, onların fen bilimlerine karşı olumlu tutum geliştirmesi önem arz eder. Fen bilimleri eğitimi de bu yönde etki eden dersler arasında yer almaktadır (Kale, 2019). Diğer bir ifadeyle, fen bilimlerine yönelik tutum; bilim insanlarında görülen merak, sorgulama, nesnellik, kanıt arayışı ve problem çözme gibi davranışlara olan yakınlıkla ilişkilendirilmektedir (Saracaloğlu vd., 2013).

Fen bilimleri dersine karşı öğrencilerin geliştirdiği tutumların oluşumu birçok farklı unsurun etkisiyle şekillenmektedir. Bunlar arasında öğrencinin başarı isteği, aldığı fen eğitiminin kalitesi, fen dersine yönelik kaygı ya da korku, sınıf ortamının özellikleri, akranlarından gördüğü muamele, öğretmenin yaklaşım tarzı, aileden gelen destek ve dersin öğretim programının genel yapısı gibi etkenler yer almaktadır (Yaşar ve Anagün, 2008).

Öğrencilerin fen öğrenmeye karşı tutumlarının gelişimi, erken yaşlarda başlamaktadır. Özellikle 6 ile 14 yaş grubundaki çocukların, eğitim hayatlarında ilgi duydukları konular arasında fenle ilgili meseleler de bulunmaktadır. Ancak çevreden yanlış biçimde edinilen bilgiler sebebiyle birçok öğrenci, fen dersini karmaşık ve anlaşılması güç bir ders olarak algılayabilmektedir. Bu yanlış algılar, öğrencilerin fen dersine karşı olan ilgilerini azaltmakta ve bu dersti gereksiz veya zor olarak görmelerine yol açmaktadır. Bu nedenle fen dersinin, günlük hayatla ilişkilendirilerek öğrencilere kazandırılması onların derse karşı olumlu bir bakış açısı geliştirmeleri açısından önem taşımaktadır (Gürdal vd., 2001).

Yaşar ve Anagün (2008), öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik geliştirdiği tutumların belli başlı faktörlerden etkilendiğini vurgulamışlardır. Bu faktörler arasında fen eğitiminin kalitesi, öğrencilerin akademik başarı düzeyi, öğretmenlerin ders ve öğrenciye karşı yaklaşımları, derse dair yaşanan korku ya da endişeler, öğrencinin motivasyon seviyesi, ailenin sosyal ve kültürel yapısı, akranlar arası ilişkiler ve ders programlarının genel yapısal özellikleri yer almaktadır. Bu unsurlar, fen dersine karşı olumlu ya da olumsuz tutumların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Çağlar (2010) ise öğrencilerin fen dersine katılım göstermelerinde ve bu derse olan ilgilerinde, sahip oldukları tutumların belirleyici olduğunu dile getirmiştir. Özellikle öğrencilerin derse karşı olumlu tutum geliştirmesi, onların hazır bulunuşluk düzeyine doğrudan katkı sağlamakta, buna karşın negatif tutumlar ise öğrenmeye karşı direnç oluşturarak anlamayı zorlaştırmaktadır. Birçok çalışmada da belirtildiği gibi, başta matematik ve fen olmak üzere çeşitli derslerde başarı ile öğrencinin tutumu arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Olumlu tutumlar, öğrencinin akademik başarısını destekleyici bir etki yaratmaktadır. Saracaloğlu ve arkadaşlarının (2001) yaptığı araştırmalar da fen bilimlerine yönelik olumlu tutumların ilköğretim yıllarında şekillenmeye başladığını ve bu durumun çoğunlukla ortaöğretimde de sürdüğünü ortaya koymuştur. Ancak bunun tam tersi örnekler de mevcuttur; örneğin ortaokulda fen dersinde başarılı olan öğrenciler, lise yıllarında fizik, kimya ya da biyoloji gibi derslerde düşük başarı gösterebilirken, ortaokulda başarısız olup lisede bu derslerde başarılı olmaya başlayan öğrenciler de bulunmaktadır. Bu tür farklılıkların ortaya çıkmasında öğretmenlerin tutumları, okul ortamı ve ailenin rolü gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Metodu

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Karasar (2011) tarafından tanımlandığı şekliyle, ilişkisel tarama modeli; birden fazla değişken arasında eş zamanlı olarak bir değişimin olup olmadığını ortaya koymayı hedefleyen bir tarama yaklaşımıdır. Bu yöntemde temel amaç, değişkenler arasında ortak bir değişim ilişkisi bulunup bulunmadığını ve eğer böyle bir ilişki varsa bunun hangi yönde ve nasıl gerçekleştiğini belirlemeye çalışmaktır.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 20 ön test 20 son test toplamda 40 tane 5. Sınıf öğrencisi oluşturmaktadır.

3.3. Verilerin Toplanması

3.3.1. Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği

Bu araştırmada, öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla Taşkın ve Aksoy (2019) tarafından geliştirilmiş olan “Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Beşli Likert tipiyle derecelendirilen bu ölçek, “kesinlikle katılmıyorum” (1) ile “kesinlikle katılıyorum” (5) arasında değişen seçeneklerle katılımcıların cevaplamasına sunulmuştur. Toplamda 12 maddeden oluşan ölçek, üç temel boyutu kapsamaktadır: fen bilimlerinde kullanılan yöntemlere ilişkin tutum, fen bilimlerinin gündelik yaşamdaki önemiyle ilgili tutum ve fen bilimleri dersinin içeriğine yönelik tutum. Ölçeğin faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yük değerleri ,53 ile ,84 arasında değişmiş ve açıklanan toplam varyans %64,2 olarak bulunmuştur (Taşkın ve Aksoy, 2019). Ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach alfa katsayısı ,86 olarak raporlanmış olup, bu çalışma kapsamında da aynı değer elde edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Veriler analiz edilirken SPSS 24 programından yararlanılmıştır. Programda güven düzeyi %95 olarak ayarlanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Kullanılan Ölçek Puanlarına İlişkin Normallik Testi Sonuçları

Bu bölümde, araştırmada kullanılan Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliklerini ölçmek için ölçeklerin basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) testi, normallik testi ve güvenilirlik testi bulguları değerlendirilecektir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin örneklem büyüklüğü, en düşük ve en yüksek tutum puanı, aritmetik ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri Çizelge 4.1’de gösterilmiştir.

Çizelge 4.1. Ölçeklere Ait Basıklık (Kurtosis) ve Çarpıklık (Skewness) Değerleri

	N	Min	Max	M	SS	Kurtosis	Skewness	p
Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği	20	32.00	55.00	42.268	18.66	1.216	1.32	,629

Araştırmada kullanılan Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 60’tır. Katılımcıların Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinden aldıkları en düşük puan 32, en yüksek puan ise 55 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların bu ölçeğe dair ortalama puanı 42.268 olarak saptanmıştır. Bu puan, katılımcıların

Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeğine karşı olumlu bir tutum sergilediklerini göstermektedir.

Araştırma kapsamında grupların normal dağılım sergileyip sergilemedikleri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda normallik testi için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Basıklık değerinin-.315 ile 1.381 arasında değiştiği, çarpıklık değerinin ise 1.21 ile 1.36 arasında değiştiği gözlemlenmektedir. “Basıklık (Kurtosis) ve çarpıklık (Skewness) değerleri-1.5 ile 1,5 arasında olduğu zaman normal dağılım sergilediği kabul edilmektedir” (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin normallik testi değerleri Çizelge 4.2’de gösterilmiştir.

Çizelge 4.2. Normallik Testi Değerleri

		Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.
Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği	Kontrol ön-kontrol son	,858	20	,613
	Deney ön-deney son	,852	20	,614
	Kontrol ön-deney ön	,850	20	,626
	Kontrol son-deney son	,863	20	,625
	Toplam	,862	20	,628

Çizelge 4.2’de araştırmada kullanılan ölçeklerin normallik testi değerleri gösterilmiştir. Ölçek değerlerinin normal dağılım sergileme durumları değerlendirildiğinde tüm ölçeklerin $p>0,05$ değerini sağladığı görülmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlik analizleri Çizelge 4.3’te gösterilmiştir.

Çizelge 4.3. Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Alt Boyutlar	Cronbach’s Alpha
Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği	Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Genel Değeri	,818
	Fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında öğrenci tutumu	,857
	Fen bilimleri dersinin günlük hayattaki yeri hakkında öğrenci tutumu	,846
	Fen bilimleri dersi içeriğine öğrenci yönelik tutumu	,827

Çizelge 4.3’te araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlik analiz değerleri verilmiştir. Cronbach’s Alpha katsayılarının değerlendirilmesi kapsamında kullanılan kriterler şu şekildedir (Özdamar, 2004):

$\leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güveniliridir.

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güveniliridir.

Edinilen sonuçlar kapsamında Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği ve alt boyutlarının güvenirlik katsayılarının yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. Ayrıca maddelerin hiçbirinin toplam korelasyon değeri ile negatif yönlü bir ilişki bulunmamaktadır.

4.2. Deney Grubu ve Kontrol Grubu Katılımcıların Yer Temelli Eğitim Uygulamaları Öncesi ve Sonrası Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Düzeylerine Yönelik Bulgular

Bu bölümde deney grubu (yer temelli eğitim uygulanan katılımcılar) ve kontrol grubunun (yer temelli eğitim uygulanmayan katılımcılar) fen bilimleri dersine yönelik tutumlarına yönelik bulgular verilmiştir. Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarına yönelik bulgular Çizelge 4.4'te gösterilmiştir.

Çizelge 4.4. Deney Grubu ve Kontrol Grubu Katılımcıların Yer Temelli Eğitim Uygulama Durumuna Göre Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Ön Test-Son Test Sonuçları

Ölçek	Grup	Test	N	$\bar{X}$	SS	sd	t	p
Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği	Deney Grubu	Ön Test	20	48,28	0,324	20	1,216	,000*
		Son Test	20	51,23	0,482	20	1,315	,000*
	Kontrol Grubu	Ön Test	20	42,16	0,322	20	1,245	,117**
		Son Test	20	48,36	0,432	20	1,317	,066**
Fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında öğrenci tutumu	Deney Grubu	Ön Test	20	46,15	0,363	20	1,253	,000*
		Son Test	20	49,36	0,459	20	1,341	,000*
	Kontrol Grubu	Ön Test	20	42,28	0,327	20	1,214	,072**
		Son Test	20	45,95	0,338	20	1,236	,108**
Fen bilimleri dersinin günlük hayattaki yeri hakkında öğrenci tutumu	Deney Grubu	Ön Test	20	46,69	0,349	20	1,263	,000*
		Son Test	20	49,52	0,417	20	1,327	,000*
	Kontrol Grubu	Ön Test	20	42,42	0,322	20	1,241	,059**
		Son Test	20	45,15	0,362	20	1,279	,126**
Fen bilimleri dersi içeriğine öğrenci yönelik tutumu	Deney Grubu	Ön Test	20	45,95	0,322	20	1,261	,000*
		Son Test	20	46,32	0,447	20	1,342	,000*
	Kontrol Grubu	Ön Test	20	42,13	0,334	20	1,276	,064**
		Son Test	20	45,22	0,349	20	1,315	,135**

* $p \leq 0,05$

** $p > 0,05$

Çizelge 4.4'te deney grubu ve kontrol grubu katılımcıların yer temelli eğitim uygulanma durumuna göre Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği ön test ve son test sonuçları verilmiştir. Deney grubu katılımcılarının Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği son test puanlarının $[t(20)=1,315; \bar{x}=51,23; SS=,482]$ ön test puanlarına $[t(20)=1,216; \bar{x}=48,28; SS=,324]$ göre pozitif yönlü anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim gören deney grubunun ön test son test puanları arasında son test puanları lehine anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p \leq 0,05$).

Kontrol grubu katılımcılarının ise Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği son test puanlarının $[t(20)=1,317; \bar{x}=48,36; SS=,432]$ ön test puanlarına $[t(20)=1,245; \bar{x}=42,16; SS=,322]$ göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Buna göre yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim görmeyen kontrol grubunun ön test son test puanları arasında anlamlı bir etkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p > 0,05$).

Sonuç olarak yer temelli eğitim uygulamalarının katılımcıların fen bilimleri dersine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu, yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim gören deney grubu katılımcılarının fen bilimleri dersine yönelik tutumlarının yer temelli eğitim uygulamaları sonrası anlamlı şekilde arttığı, yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim görmeyen kontrol grubunun fen bilimleri dersine yönelik tutumları üzerinde ise anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında öğrenci tutumu bakımından değerlendirildiğinde; deney grubu katılımcılarının fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında tutumlarının son test puanlarının $[t(20)=1,341; \bar{x}=49,36; SS=,459]$ ön test puanlarına $[t(20)=1,253; \bar{x}=46,15; SS=,253]$ göre pozitif yönlü anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim gören deney grubunun ön test son test puanları arasında son test puanları lehine anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p \leq 0,05$). Kontrol grubu katılımcılarının ise fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında tutumlarının son test puanlarının $[t(20)=1,236; \bar{x}=45,95; SS=,338]$ ön test puanlarına $[t(20)=1,214; \bar{x}=42,28; SS=,327]$ göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Buna göre yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim görmeyen kontrol grubunun ön test son test puanları arasında anlamlı bir etkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p > 0,05$). Sonuç olarak yer temelli eğitim uygulamalarının katılımcıların fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu, yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim gören deney grubu katılımcılarının fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında tutumlarının yer temelli eğitim uygulamaları sonrası anlamlı şekilde arttığı, yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim görmeyen kontrol grubunun fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında tutumları üzerinde ise anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Fen bilimleri dersinin günlük hayattaki yeri hakkında öğrenci tutumu bakımından değerlendirildiğinde; deney grubu katılımcılarının fen bilimleri dersinin günlük hayattaki yeri hakkındaki tutumları son test puanlarının $[t(20)=1,327; \bar{x}=49,52; SS=,417]$ ön test puanlarına $[t(20)=1,263; \bar{x}=46,69; SS=,349]$ göre pozitif yönlü anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim gören deney grubunun ön test son test puanları arasında son test puanları lehine anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p \leq 0,05$). Kontrol grubu katılımcılarının ise fen bilimleri dersinin günlük hayattaki

yeri hakkında tutumları son test puanlarının [$t(20)=1,279$; $\bar{x}=45,15$; $SS=,362$] ön test puanlarına [$t(20)=1,241$; $\bar{x}=42,42$; $SS=,322$] göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Buna göre yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim görmeyen kontrol grubunun ön test son test puanları arasında anlamlı bir etkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p>0,05$). Sonuç olarak yer temelli eğitim uygulamalarının katılımcıların fen bilimleri dersinin günlük hayattaki yeri hakkındaki tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu, yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim gören deney grubu katılımcılarının fen bilimleri dersinin günlük hayattaki yeri hakkındaki tutumlarının yer temelli eğitim uygulamaları sonrası anlamlı şekilde arttığı, yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim görmeyen kontrol grubunun fen bilimleri dersinin günlük hayattaki yeri hakkında tutumları üzerinde ise anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Fen bilimleri dersi içeriğine öğrenci yönelik tutumu bakımından değerlendirildiğinde; deney grubu katılımcılarının fen bilimleri dersi içeriğine yönelik tutumları son test puanlarının [$t(20)=1,342$; $\bar{x}=46,32$; $SS=,447$] ön test puanlarına [$t(20)=1,261$; $\bar{x}=45,95$; $SS=,322$] göre pozitif yönlü anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim gören deney grubunun ön test son test puanları arasında son test puanları lehine anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p\leq 0,05$). Kontrol grubu katılımcılarının ise fen bilimleri dersi içeriğine yönelik tutumları son test puanlarının [$t(20)=1,315$; $\bar{x}=45,22$; $SS=,349$] ön test puanlarına [$t(20)=1,276$; $\bar{x}=42,13$; $SS=,276$] göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Buna göre yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim görmeyen kontrol grubunun ön test son test puanları arasında anlamlı bir etkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p>0,05$). Sonuç olarak yer temelli eğitim uygulamalarının katılımcıların fen bilimleri dersi içeriğine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu, yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim gören deney grubu katılımcılarının fen bilimleri dersi içeriğine yönelik tutumlarının yer temelli eğitim uygulamaları sonrası anlamlı şekilde arttığı, yer temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim görmeyen kontrol grubunun fen bilimleri dersi içeriğine yönelik tutumlarının üzerinde ise anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Deney grubunun uygulama öncesi Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği ortalaması 48,28 ve kontrol grubunun ise 42,16 olarak belirlenmiştir. Deney ve kontrol gruplarının uygulama öncesi Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın saptanması için Mann-Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına yönelik bulgular Çizelge 4.5'te gösterilmiştir.

Çizelge 4.5. Uygulama Öncesi Deney Grubu ve Kontrol Grubu Katılımcıların Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeğine Yönelik Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Deney Grubu	20	45,94	22,32	152.500	0.132**
Kontrol Grubu	20	32,42	16,24		

** $p> 0,05$

Çizelge 4.5'te deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına yönelik bulgular gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre deney ve kontrol gruplarının uygulama

öncesi Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği ortalamaları arasında istatistik olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Deney grubunun uygulama sonrası Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği ortalaması 51,23 ve kontrol grubunun ise 48,36 olarak belirlenmiştir. Deney ve kontrol gruplarının uygulama sonrası Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın saptanması için Mann-Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin uygulama sonrası Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına yönelik bulgular Çizelge 4.6'da gösterilmiştir.

Çizelge 4.6. Uygulama Sonrası Deney Grubu ve Kontrol Grubu Katılımcıların Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeğine Yönelik Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Deney Grubu	20	51,63	24,42	108.000	0.036*
Kontrol Grubu	20	48,17	21,27		

* $p\leq 0,05$

Çizelge 4.6'da deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin uygulama sonrası fen dersi Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına yönelik bulgular gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre deney ve kontrol gruplarının uygulama sonrası Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği ortalamaları arasında istatistik olarak deney grubu lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p\leq 0.05$).

5. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

5.1. Tartışma

Bu araştırmada elde edilen bulgular, ilkökul beşinci sınıf öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutumları hakkında olumlu bir tablo ortaya koymuştur. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinden aldıkları ortalama puanın 42.268 olması, onların fen dersine karşı genel anlamda pozitif bir tutum geliştirdiklerine işaret etmektedir. Bu bulgu, öğrencilerin fen öğrenmeye karşı ilgi ve merak düzeylerinin yüksek olduğu görüşünü desteklemektedir. Nitekim Gürdal (1992), bireylerin çevresinde meydana gelen doğal olaylara olan ilgisinin, fen öğrenme motivasyonunu artırdığını ifade ederken; Kale (2019) ise fen eğitime karşı olumlu tutumların, öğrencilerin yaşamları boyunca sürecek olan öğrenme alışkanlıklarına katkı sağladığını vurgulamıştır. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar, literatürde belirtilen eğilimlerle uyumlu görünmektedir.

Araştırmada ayrıca normal dağılım analizleri yapılmış ve ölçeklerin hem çarpıklık hem de basıklık değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmüştür. Tabachnick ve Fidell (2013) tarafından önerilen ± 1.5 sınırlarına uygunluk, verilerin parametrik testler için uygunluğunu göstermiştir. Bu durum, analizlerin geçerliliği açısından güvenilir bir temel oluşturmuştur.

Fen Bilimleri Tutum Ölçeği' ne ilişkin güvenirlik katsayılarının yüksek çıkması ise, ölçeklerin ölçme araçları olarak geçerli ve güvenilir olduğu sonucunu desteklemektedir. Özellikle maddelerin toplam korelasyonları incelendiğinde negatif yönlü bir ilişkinin bulunmaması, ölçeklerin iç tutarlılıklarının sağlam olduğuna işaret etmektedir. Yavuz vd., (2014), Cronbach alfa değerlerinin 0.70 ve üzeri olması durumunda ölçme aracının

güvenilir olarak kabul edileceğini ifade etmektedir. Bu çalışmada elde edilen güvenilirlik değerleri bu sınırların üzerinde olup, uygulanan ölçeklerin ölçüm yeterliliğini teyit etmektedir. Araştırma kapsamında yapılan analizler sonucunda, yer temelli eğitim uygulamalarının ilkökul beşinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumları üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarında, uygulama sonrasında anlamlı bir artış meydana gelirken, kontrol grubunda böyle bir değişim gözlemlenmemiştir.

Fen bilimleri dersinde kullanılan yöntemler hakkında yapılan değerlendirmelerde de benzer bir eğilim gözlemlenmiştir. Deney grubu öğrencilerinin bu boyutta elde ettikleri puanlar uygulama sonrası anlamlı bir şekilde artmıştır. Bu durum, Yaşar ve Anagün (2008) tarafından belirtilen öğretim yöntemi, öğretmen yaklaşımı ve öğrenme ortamı gibi değişkenlerin öğrenci tutumu üzerinde belirleyici olduğuna dair bulgularla örtüşmektedir. Yer temelli öğrenme yaklaşımının öğrencilere yalnızca teorik bilgi değil, aynı zamanda uygulamalı ve deneyime dayalı öğrenme fırsatı sunması, onların fen derslerinde kullanılan yöntemlere yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemiş olabilir.

Fen bilimleri dersinin günlük hayattaki yeri hakkında tutum boyutunda da deney grubu lehine anlamlı bir farkın oluşması, yer temelli öğrenmenin öğrencilerin fen bilgisi ile yaşamları arasındaki bağlantıyı daha iyi kurmalarına katkı sağladığını göstermektedir. Saracaloğlu ve ark. (2013), fen öğreniminin öğrencilerde problem çözme, sorgulama ve merak duygularını artırdığını belirtmiş; bu çalışma bulguları da yer temelli öğrenme uygulamalarının öğrencilerin fen bilimlerinin günlük yaşamdaki önemine dair farkındalıklarını artırdığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, fen bilimleri dersi içeriğine yönelik tutumlar açısından da yer temelli öğrenmenin etkili olduğu görülmüş ve deney grubunda anlamlı bir artış kaydedilmiştir. Çağlar (2010)'ın vurguladığı üzere, öğrencilerin derse karşı geliştirdikleri olumlu tutumlar onların öğrenmeye yönelik motivasyonlarını artırmakta ve hazırbulunuşluk düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir. Bu çalışmada da yer temelli eğitimin öğrencilerin fen dersi içeriğine yönelik algılarını geliştirdiği, bu dersin içeriğini daha anlamlı ve ilgi çekici bulmalarını sağladığı anlaşılmaktadır.

Gruplar arası yapılan karşılaştırmalarda ise, uygulama öncesinde deney ve kontrol grubu arasında anlamlı bir farkın bulunmaması, başlangıç koşullarının eşit olduğunu göstermektedir. Ancak uygulama sonrasında deney grubu lehine anlamlı bir farkın ortaya çıkması, yer temelli eğitimin fen bilimleri dersine yönelik tutumlar üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, Tabachnick ve Fidell (2013)'in belirttiği gibi anlamlı farkların ortaya çıkması için uygulanan eğitimsel müdahalenin etkili olduğunun bir göstergesidir.

5.2. Sonuç

Araştırma sonucunda, yer temelli eğitim uygulamalarının, fen bilimleri dersine yönelik genel tutumları, ders içeriği ve kullanılan yöntemlere karşı yaklaşımları olumlu yönde etkilediği, ayrıca bu tutumların dersin günlük hayattaki yeri ile ilgili farkındalık düzeyini de artırdığı saptanmıştır. Bulgular, yer temelli öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin fen bilimine yönelik tutumlarını destekleyerek öğrenme süreçlerine aktif katılımlarını sağladığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, yer temelli eğitim, öğrencilerin fen bilimleri dersine ve çevreye yönelik tutumlarını geliştiren, etkili bir eğitim yaklaşımıdır. Bu nedenle, eğitim programlarında

yer temelli öğrenme stratejilerine daha fazla yer verilmesi, öğrencilerin hem bireysel gelişimleri hem de toplumun sürdürülebilir geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

5.3. Öneriler

Yer Temelli Eğitim Uygulamalarının Yaygınlaştırılması: Fen bilimleri ve çevre eğitimi programlarında yer temelli öğrenme yöntemlerinin etkin şekilde kullanılmasına yönelik çalışmalar artırılmalıdır. Okullar, doğrudan çevreyle etkileşimi sağlayan uygulamalı etkinliklere ve saha çalışmalarına daha fazla olanak tanınmalıdır.

Öğretmen Eğitiminin Geliştirilmesi: Fen bilimleri öğretmenlerinin yer temelli eğitim stratejileri konusunda bilgi ve becerilerini artıracak hizmet içi eğitim programları düzenlenmelidir. Öğretmenlerin uygulama süreçlerinde daha donanımlı olmaları, öğrenci tutum ve başarılarını olumlu yönde etkileyecektir.

Müfredatın Güncellenmesi: Fen bilimleri ve çevre eğitimi müfredatları, yer temelli öğrenme yaklaşımını destekleyecek şekilde güncellenmeli ve uygulamalı öğrenmeye daha fazla yer verilmelidir. Bu sayede öğrencilerin çevresel farkındalıkları ve bilimsel düşünme becerileri erken yaşlarda desteklenebilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, G. ve Taşkın, G. (2019). Fen bilimleri dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme; geçerlik ve güvenilirlik çalışması, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6(12), 20–35.
- Çağlar, A. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin fen dersine yönelik tutumları ve akademik benlik kavramları, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Gürdal, A. (1992). İlköğretim okullarında fen bilgisinin önemi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(8), 185-188.
- Gürdal, A., Şahin, F. ve Çağlar, A. (2001). Fen eğitimi (İlkeler, stratejiler ve yöntemler), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kale, Z. (2019). Ortaokul öğrencilerinin fen bilgisi eğitimine yönelik tutumuna bilim merkezinin etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Karasar, N. (2011), Bilimsel araştırma yöntemi, Nobel Yayınları.
- Özdamar, K. (2004) Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Saracaloğlu, A., Kesercioğlu, T., Gökler, J. ve Serin, O. (2001). İlköğretim okulu öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından karşılaştırılması. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Bolu
- Saracaloğlu, A. S., Yenice N. ve Özden, B. (2013). Fen bilgisi, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarının öğretmen öz yeterlik algılarının ve akademik kontrol odaklarının incelenmesi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34, 227-250.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics, Boston: Allyn and Bacon.
- Yaşar, Ş. ve Anagün, Ş. S. (2008). İlköğretim 5. Sınıf Fen ve Teknoloji Dersi Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 223-236.
- Yavuz, M., Balkan-Kıyıcı, F. ve Atabek-Yiğit, E. (2014). İlköğretim II. Kademe Öğrencileri İçin Çevre Okuryazarlığı Ölçeği: Ölçek geliştirme geçerlik ve güvenilirlik çalışması. Sakarya University Journal of Education, 4(3), 40-53.

SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI DAVALARINDA ANAYASA MAHKEMESİ UYGULAMALARI

Bilim Uzmanı, MEHMET YILDIZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, yldzml@gmail.com- 0000-0003-4472-7220

Prof. Dr. ERHAN GÜMÜŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, erhang@comu.edu.tr- 0000-0002-5113-1006

Prof. Dr. AHMET TUNÇ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ahmet.tunc@comu.edu.tr- 0000-0003-0106-2599

ÖZET

Siyasi partiler, demokratik hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır ve siyasal katılımın temel araçları olarak işlev görürler. Ancak, bazı durumlarda, bir partinin faaliyetleri anayasal düzeni veya demokratik ilkeleri tehdit ettiği gerekçesiyle kapatılması gündeme gelebilmektedir. Türkiye'de siyasi partilerin kapatılması davalarında yetkili ve görevli yargı mercii Anayasa Mahkemesi'dir. Bu bildiri, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davalarındaki temel uygulamalarını ve değerlendirme kriterlerini ele almayı amaçlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 68. maddesi, siyasi partilerin nasıl kurulacağını, faaliyetlerini hangi prensiplere göre yürüteceklerini ve hangi koşullarda kapatılabileceklerini belirler. Anayasa'nın 69. maddesi ise siyasi partilerin kapatılmasına yönelik yargı süreçlerini ve bu konudaki Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerini düzenlemektedir. Bu anayasal hükümlerin detayları, Siyasi Partiler Kanunu'nda daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Kanun, bir partinin kapatılmasına yol açabilecek eylemleri ve parti üyelerinin sorumluluklarını açıkça tanımlamaktadır. Anayasa Mahkemesi, siyasi parti kapatma davalarında yüksek yargı organı olarak görev yapar. Bu nitelikteki davalar, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın hazırladığı iddianame ile açılır ve son kararı Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu verir. Mahkeme, bu tür davalarda hem anayasal normların hem de uluslararası insan hakları sözleşmelerinin ışığında değerlendirme yapar. Anayasa Mahkemesi, siyasi parti kapatma davalarında demokratik toplum düzeninin gerekleri, orantılılık ve zorunluluk ilkelerini temel alarak titiz bir inceleme süreci yürütür. Anayasa Mahkemesi, siyasi partilerin kapatılması davalarında Anayasa ve yasaların kendisine yüklediği yetki ve sorumluluk çerçevesinde hareket etmektedir. Mahkeme, partilerin faaliyetlerinin demokratik toplum düzeni ve anayasal ilkelerle uyumunu değerlendirirken, uluslararası standartları ve AIHM içtihadını da dikkate almaktadır. Türkiye'de siyasi partilerin kapatılmasına yönelik davalar, uzun süredir kamuoyunda tartışmalara neden olan önemli bir konudur. Bazı çevreler, bu davaların siyasi hayatı olumsuz etkilediğini ve demokratikleşme sürecine zarar verdiğini savunurken, diğerleri devletin temel niteliklerini ve anayasal düzeni koruma gerekliliğini vurgulamaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki kararları da zaman zaman hem iç kamuoyunda hem de uluslararası platformlarda eleştirilere neden olmuştur. Bu davalar, siyasi hayatın hassas bir alanını oluşturmakla birlikte, Mahkeme'nin kararları Türkiye'de hukuk devleti ilkesinin ve demokratik değerlerin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Gelecekte, bu tür davalarda daha kısıtlı ve istisnai bir yaklaşımın benimsenmesi, demokratik siyasal katılımın daha da güçlenmesine katkıda bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Parti Kapatma Davaları, Anayasa Mahkemesi Uygulamaları, Demokratik Toplum Düzeni

CONSTITUTIONAL COURT PRACTICES IN POLITICAL PARTIES CLOSURE CASES

ABSTRACT

Political parties are indispensable elements of democratic life and serve as fundamental tools for political participation. However, in some cases, a party may be closed down on the grounds that its activities threaten the constitutional order or democratic principles. The competent and authorized court in cases of political party closure in Türkiye is the Constitutional Court. This report aims to address the basic practices and evaluation criteria of the Constitutional Court in cases of political party closure. Article 68 of the Constitution of the Republic of Turkey determines how political parties are established, the principles by which they will conduct their activities, and the conditions under which they may be closed down. Article 69 of the Constitution regulates the judicial processes for the closure of political parties and the duties and powers of the Constitutional Court in this regard. The details of these constitutional provisions are discussed in more detail in the Law on Political Parties. The law clearly defines the actions that may lead to the closure of a party and the responsibilities of party members. The Constitutional Court acts as the supreme judicial body in cases of political party closure. Cases of this nature are filed with an indictment prepared by the Chief Public Prosecutor of the Supreme Court of Appeals, and the final decision is made by the General Assembly of the Constitutional Court. The Court evaluates such cases in light of both constitutional norms and international human rights agreements. The Constitutional Court conducts a meticulous review process in political party closure cases based on the requirements of the democratic social order, the principles of proportionality and necessity. The Constitutional Court acts within the framework of the authority and responsibility assigned to it by the Constitution and laws in cases of political party closure. The Court also takes into account international standards and the ECtHR case law when evaluating the compliance of the parties' activities with the democratic social order and constitutional principles. Cases regarding the closure of political parties in Türkiye have long been an important issue that has caused public debate. While some circles argue that these cases negatively affect political life and harm the democratization process, others emphasize the necessity of protecting the fundamental characteristics of the state and the constitutional order. The Constitutional Court's decisions on this issue have also occasionally drawn criticism both in the domestic public and on international platforms. While these cases constitute a sensitive area of political life, the Court's decisions play an important role in protecting the rule of law and democratic values in Türkiye. In the future, adopting a more limited and exceptional approach to such cases may contribute to the further strengthening of democratic political participation.

Keywords: Political Party Closure Cases, Constitutional Court Practices, Democratic Social Order

1. GİRİŞ

Siyasi partiler, çağdaş demokratik siyaset sisteminin temel ve ayrılmaz bileşenlerindendir. Bir toplumun siyasi iradesinin oluşmasında, farklı görüş ve ideolojilerin temsil edilmesinde, vatandaşların siyasi katılımının sağlanmasında ve nihayetinde iktidara gelmek için barışçıl yollarla mücadele etmede kilit bir rol oynarlar. Bu nedenle, partiler sadece bireylerin

örgütlenme özgürlüğünün bir tezahürü olmakla kalmaz, aynı zamanda kamusal bir işlev de üstlenirler. Anayasalar, genellikle siyasi partilerin kuruluşunu ve faaliyetlerini güvence altına alırken, aynı zamanda demokratik düzenin korunması adına belirli sınırlamalar da getirebilirler. Türkiye’de siyasi partilerin kapatılması davaları, Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal hayatın en hassas ve tartışmalı konularından biri olmuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte başlayan bu süreç, özellikle 1960 ve 1980 askeri müdahalelerinin ardından çıkarılan Anayasalar ve Siyasi Partiler Kanunu ile daha da belirgin bir hale gelmiştir. Anayasa Mahkemesi (AYM), bu davalarda hem anayasal düzeni koruma hem de demokratik siyasal hayatın işleyişini güvence altına alma gibi çetrefilli bir sorumluluk üstlenmiştir. Parti kapatma kararları, Türk siyasi tarihinde önemli dönüm noktaları yaratmış, bazı partilerin siyasal sahneden silinmesine yol açarken, bazılarının da dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Bu durum, Türkiye’de siyasi partilerin kapatılmasının sadece hukuki bir mesele olmaktan öte, derin siyasi ve toplumsal etkileri olan bir olgu olduğunu göstermektedir. Çalışma, öncelikle siyasi partilerin hukuki niteliğini ve anayasal konumunu detaylandıracak, ardından parti kapatma davalarının anayasal çerçevesini ve AYM’nin bu alandaki yetkilerini derinlemesine analiz edecektir. Bildirinin odak noktası, Anayasa Mahkemesi’nin tarihsel süreçte verdiği önemli parti kapatma kararları, bu kararların gerekçeleri ve içtihatlarda meydana gelen değişim olacaktır. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) siyasi parti kapatma davalarına ilişkin yaklaşımı ve bu yaklaşımın Türk hukukuna etkileri de ayrıntılı olarak değerlendirilecektir. Son olarak, parti kapatma davalarında ifade ve örgütlenme özgürlükleri arasındaki hassas denge ele alınarak, alternatif yaptırımlar ve konuya ilişkin genel bir değerlendirme ile geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır. Bu çalışma, Türk anayasa hukukunda siyasi partilerin kapatılması meselesine ilişkin mevcut durumu analiz etmekle kalmayacak, aynı zamanda bu alandaki tartışmalara ve olası gelişmelere de ışık tutmayı hedeflemektedir.

2.SİYASİ PARTİLERİN HUKUKİ NİTELİĞİ VE ANAYASAL KONUMU

Modern siyasi rejimlerin vazgeçilmez bir parçası olan siyasi partiler, demokratik bir siyasi yaşam için temel bir unsurdur. Hem merkezi hem de yerel düzeyde örgütlenen partiler, siyasi iktidarı ele geçirmeyi ve kullanmayı hedefleyerek halkın desteğini kazanmaya çalışır. Siyasi partiler, üyelerinin düşünce ve çıkarlarını hayata geçirmek amacıyla, iktidara kısmen veya tamamen sahip olmak için siyasi yaşama katılan, örgütlenmiş gruplardır. Bu grupların en belirgin özelliği, siyasi iktidarı elde etme amacını gütmeleridir (Akyel, 2018). Siyasi partiler ile ilgili esaslara Anayasa’nın 68 ve 69’uncu maddeleri ile Siyasi Partiler Kanunu’nda yer verilmiştir. 22/4/1983 Tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 3. Maddesine göre, “*Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.*” (Siyasi Partiler Kanunu, Md.3).

Siyasi parti kurma, partilere üye olma ve üyelikten ayrılma hakkı, Anayasa’nın 68. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bu madde, siyasi partilerin önemini vurgulayan ve Anayasa Mahkemesi kararlarında sıklıkla atıf yapılan “Siyasi partiler, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” hükmünü içerir. Bu hüküm, siyasi partiler olmaksızın demokratik bir yönetimin düşünülemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Demokratik yönetimlerde, vatandaşların siyasi parti kurma hakkı, herhangi bir kişi ya da makamın iznine bağlı değildir. Bu hak, yasalarla belirlenen usullere uygun şekilde kullanılır. (Öztürk & Sümer, 2021).

Anayasa Mahkemesi kararlarında, siyasal partilerin hukuki niteliğine ilişkin farklı yorumların benimsendiği görülmektedir. Mahkeme içtihatlarında, siyasal partilerin kamu yararına faaliyet gösteren örgütler olmakla birlikte bir kamu kurumu olarak değerlendirilemeyeceği; ancak

Anayasa tarafından öngörülmüş ve anayasal düzende özel bir konuma sahip kurumlar arasında yer aldığı yönünde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Her ne kadar siyasi partilerin derneklerle benzer özellikler taşıdığı kabul edilebilse de Anayasa’da açıkça ifade edilen iktidar olma amacına yönelmeleri, onları derneklerden farklılaştırarak ayrıcalıklı ve özgün bir hukuki statüye kavuşturmaktadır. (Haznedar, 2023)

Siyasi parti kurma, bu partilere üye olma ve üyelikten ayrılma hakkı, Anayasa’nın “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı ikinci kısmının, “Siyasi Haklar ve Ödevler” bölümünde yer almaktadır ve demokratik rejimin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak güvence altına alınmaktadır. Vatandaşlar, Anayasa’nın 67. maddesi uyarınca, kanunla belirlenen sınırlar içinde hem seçme ve seçilme hakkına sahiptir hem de bağımsız olarak veya bir parti içinde siyasi faaliyetlerde bulunabilir. Bu anayasal düzenleme, bireylerin siyasi katılım özgürlüğünü geniş bir çerçevede korurken, aynı zamanda demokratik toplum düzeninin işlerliği açısından siyasi partilerin taşıdığı kurumsal öneme işaret etmektedir. Dolayısıyla, vatandaşların siyasi haklarını yalnızca bireysel düzeyde değil, kolektif bir örgütlenme aracı olan siyasi partiler bünyesinde de kullanabilmeleri, demokratik temsilin güçlenmesine ve siyasi çoğulculuğun kurumsallaşmasına katkı sağlamaktadır. (Öztürk & Sümer, 2021)

3.SİYASİ PARTİ KAPATMA REJİMİNİN HUKUKİ ÇERÇEVESİ

3.1. Anayasal Dayanaklar ve Siyasi Partiler Kanunu'ndaki Düzenlemeler

Siyasi partilerin kuruluşu, faaliyetleri, denetimi, kapatılması ve devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasi partiler ve adayların seçim harcamaları ve usulleri, Anayasa’da öngörülen temel ilkeler doğrultusunda kanunlarla düzenlenmektedir. Bu düzenlemeler, Türk hukukunda siyasi parti kapatma rejiminin temelini oluşturmaktadır. Türk siyasi yaşamında faaliyet gösteren partiler, anayasada yer alan ilgili maddeler ve yürürlükteki kanunlarla belirli sınırlamalara tabi tutulmuştur. Bu çerçevede, 1961 yılından itibaren Anayasa Mahkemesi, siyasi partilere yönelik yasaklara dayalı açılan davaları değerlendirmeye başlamıştır. (Altınbaş, 2019)

Siyasi parti kapatma davalarında uygulanacak usule ilişkin hükümler, 1982 Anayasası’nın 69. ve 149. maddeleri, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’da yer alan düzenlemelerle birlikte ele alınmaktadır. Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin en temel norm ise, 1982 Anayasası’nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında yer almaktadır. Söz konusu düzenleme, geniş anlamlara gelebilecek ve yoruma açık kavramlar içermekte olup, değerlendirme yetkisi büyük ölçüde Anayasa Mahkemesi’ne bırakılmıştır. Buna göre, siyasi partilerin kapatılabilmesi için, Anayasa’nın ilgili hükmünde öngörülen ilkelere açıkça aykırı davranılması ve bu aykırılığın somut eylemlerle ortaya konması gerekmektedir. (Coşgun, Türköz, & Türker, 2023)

Anayasal hükümlere aykırılık iddiasıyla açılan ve karara bağlanan siyasi parti kapatma davaları, genel olarak iki temel başlık altında sınıflandırılmaktadır: “laik Cumhuriyet ilkesinin ihlali” ve “devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü ilkesinin ihlali” iddiaları. Bu bağlamda, devletin bütünlüğüne ilişkin ihlal iddiasıyla açılan davalar, kendi içinde “sınıf egemenliği yasağının ihlali” ve “bölgecilik yasağının ihlali” olmak üzere iki alt kategoriye ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma, Anayasa Mahkemesi’nin kapatma davalarındaki değerlendirme sürecine sistematik bir çerçeve kazandırmakta ve hukuki analizlerin daha net biçimde yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. (Güler, 2021)

Siyasi partilerin tüzük, program ve faaliyetleri, devletin bağımsızlığına, ülkenin milletle birlikte bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, milli egemenliğe ve demokratik ile laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz. Ayrıca, herhangi bir sınıf veya zümre

diktatörlüğünü ya da başka türden bir diktatörlüğü savunmak veya tesis etmeyi amaçlamak, suç işlenmesini teşvik etmek de partiler açısından yasaklanmıştır. Bu hüküm, siyasi partilerin tüm faaliyetlerinin anayasal sınırlar içinde yürütülmesini güvence altına almayı amaçlamakta ve demokratik düzenin korunmasına katkı sağlamaktadır. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Md. 68)

Anayasa Mahkemesi'nin bir partiyi kapatabilmesi için, o partinin eylemlerinin, Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı faaliyetlerin merkezi haline geldiğini saptaması şarttır. Bu durum, partinin büyük kongreleri, genel başkanı, merkez karar veya yönetim organları ya da TBMM grup toplantılarında söz konusu eylemlerin yoğun biçimde gerçekleştirilmesi ve açıkça veya zımnen benimsenmesi veya doğrudan parti organları tarafından sistemli şekilde işlenmesi hâlinde söz konusu olur. Anayasa Mahkemesi, incelenen eylemlerin ciddiyetine bağlı olarak, partiyi kapatmak yerine, kısmen veya tamamen devlet yardımından mahrum bırakmaya karar verebilir. Temelli kapatılan bir parti, Anayasa'nın 69/8 maddesi uyarınca başka bir ad altında yeniden kurulamamakta; ayrıca kapatma kararının Resmî Gazete'de yayımlanmasını izleyen beş yıl boyunca, kapatmaya neden olan kurucular ve üyeler başka bir partide kurucu, üye, yönetici veya denetçi olamamaktadır. Bunun yanı sıra, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan veya Türk vatandaşı olmayan gerçek ve tüzel kişilerden mali yardım alan partiler de temelli kapatma kapsamına girmektedir. Bu düzenlemeler, siyasi partilerin ulusal bağımsızlık ve anayasal düzenle uyumlu bir şekilde faaliyet göstermesini güvence altına almayı hedeflemektedir. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Md. 69)

Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, siyasi partilere ilişkin dava ve başvuruların yanı sıra iptal ve itiraz davalarını ve Yüce Divan sıfatıyla yürütülen yargılamaları incelemektedir. Anayasa değişikliklerinin iptali, siyasi partilerin kapatılması veya devlet yardımından yoksun bırakılması gibi kararlar, Genel Kurul toplantısına katılan üyelerin üçte iki çoğunluğu ile alınmaktadır. Parti kapatma kararlarının siyasi hayatı derinden etkileme potansiyeli nedeniyle, bu kararların daha dikkatli ve zorlu bir süreçle alınmasını sağlamak amacıyla, yüksek bir çoğunluk şartı aranmaktadır. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Md. 149)

3.2. Siyasi Partiler Kanunu (2820 Sayılı Kanun) Düzenlemeleri:

Siyasi partilerin kapatılması davaları, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Anayasa Mahkemesi'nde açılır. Bu konuda bazı yasal düzenlemeler üçte beş çoğunluk şartı getirir de, Anayasa'nın 149/3 maddesindeki üçte iki çoğunluk kuralı daha üstün bir norm olarak kabul edilir ve uygulanır. Bu durum, hukuki düzenlemeler arasındaki olası uyumsuzlukları ve normlar hiyerarşisinin önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yasal düzenlemelerin Anayasa'ya tam olarak uyumlu hale getirilmesi ve hukuki belirsizliklerin ortadan kaldırılması, siyasi parti kapatma süreçlerinin öngörülebilirliğini sağlamak ve siyasi istikrarsızlığı önlemek açısından hayati önem taşımaktadır. (Siyasi Partiler Kanunu, Md. 98)

Bir siyasi partinin kapatılması davası, Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından re'sen (kendi inisiyatifiyle), Bakanlar Kurulu kararı uyarınca Adalet Bakanı'nın talebi üzerine veya ilgili siyasi partinin başvurusu doğrultusunda açılabilir. Başsavcılık, dava açmak için sunulan delilleri inceler. Eğer deliller yeterli görülürse dava açılır, aksi halde talep yazılı olarak reddedilir. (Siyasi Partiler Kanunu, Md.100)

Anayasa Mahkemesi, bir siyasi partiyi kapatma kararıyla sonuçlandırabilir; bu karar, partinin tüzük ve programının devletin bağımsızlığına, ülkenin milletle birlikte bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, Parti kapatma kararı, bir siyasi partinin eylemlerinin, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olması durumunda verilir. Ayrıca, bir sınıf veya zümre diktatörlüğünü ya da herhangi bir tür diktatörlüğü kurmayı hedeflemesi veya suç işlemeye teşvik etmesi durumunda da bu karara

başvurulabilir. Ayrıca, partinin Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı eylemlerin merkezi hâline gelmesi veya yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan veya Türk vatandaşı olmayan gerçek ve tüzel kişilerden mali yardım alması da kapatma gerekçeleri arasında yer almaktadır. Eylemlerin ağırlığına göre, Mahkeme temelli kapatma yerine partiyi son yıllık devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma ya da yardımın iadesine karar verebilir. (Siyasi Partiler Kanunu, Md.101)

Anayasa Mahkemesi'ne, bir siyasi partinin Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı fiillerin merkezi hâline gelip gelmediğini tespit etme yetkisi vermektedir. Bir partinin “odak” sayılabilmesi için söz konusu fiillerin üyeleri tarafından yoğun biçimde gerçekleştirilmesi ve partinin büyük kongresi, genel başkanı, merkez karar veya yönetim organları ya da TBMM grup toplantıları tarafından zımnen veya açıkça benimsenmesi veya doğrudan bu organlarca azimle uygulanması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin “odak olma” kriterini geniş biçimde yorumlaması ve bu yetkisini sıkça kullanması, hukuki bir kavramın siyasi sonuçlar doğuran esnek bir araç hâline gelebileceğini göstermektedir. Bu durum, yargının siyasi alana müdahalesinin sınırları ve demokratik çoğulculuğun korunması açısından tartışmaları beraberinde getirmekte; siyasi partilerin faaliyet alanlarını daraltarak oto-sansür eğilimlerini artırabilmektedir. Odak olma kriterinin yasal tanımındaki esneklik, Mahkeme'nin bu kriteri geniş yorumlama eğilimini güçlendirmekte ve parti kapatma yaptırımlarının daha sık uygulanmasına yol açmaktadır; bu da siyasi partilerin etkin faaliyet alanlarının daralmasına ve demokratik katılım ile ifade özgürlüğü üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Siyasi Partiler Kanunu, Md.103)

4. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN PARTİ KAPATMA DAVALARINDAKİ YETKİSİ VE USULÜ

Türkiye hukuk sisteminde siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalar, yalnızca Anayasa Mahkemesi'nde görülür ve karara bağlanır. Bu münhasır yetki, Anayasa'nın 148. maddesi ile güvence altına alınmıştır ve parti kapatma gibi ciddi yaptırımların siyasi etkilerden bağımsız olarak, yüksek yargı organı tarafından karara bağlanmasını sağlamayı hedeflemektedir. Anayasa'nın 149/2 maddesine göre, siyasi parti kapatma davalarına ilişkin kararlar, Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu tarafından verilmektedir. Ayrıca, 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 52/2 maddesi, söz konusu davaların, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu hükümleri de dikkate alınarak dosya üzerinden Genel Kurul tarafından inceleneceğini ve kesin olarak karara bağlanacağını hükme bağlamaktadır. (Şen & Berkün, 2023)

Siyasi parti kapatma davaları, Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü, Siyasi Partiler Kanunu ve ilgili diğer mevzuat hükümleri çerçevesinde yürütülür. Süreç, temel olarak aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır:

İddianamenin Sunulması ve Ön İnceleme: Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanarak Anayasa Mahkemesi'ne sunulan iddianame, ilk olarak usul ve şekil açısından incelenir. Mahkeme, eksiklik veya noksanlık tespit etmesi hâlinde, eksikliklerin giderilmesi amacıyla Başsavcılığa süre tanıyabilir. Bu aşama, davanın hukuki temelini ve prosedürle uygunluğunun sağlanması açısından kritik öneme sahiptir

Partinin Savunması: İddianamenin kabulünden sonra, ilgili siyasi partiye tebliğ edilir ve savunmasını hazırlaması için süre verilir. Parti, bu süre içerisinde iddianamede ileri sürülen iddialara karşı yazılı savunmasını sunar. Savunma, partinin faaliyetlerinin Anayasa'ya uygun olduğunu, iddiaların dayanaksız olduğunu veya “odak haline gelme” kriterinin oluşmadığını ileri süren hukuki argümanları içerir

Raportör İncelemesi: Mahkeme, dava dosyasını incelemesi için bir veya daha fazla raportör atar. Raportör, tüm delilleri titizlikle inceler ve davanın hukuki ile fiili durumunu içeren bir rapor hazırlar. Bu rapor, Mahkeme'nin karar sürecinde yol gösterici niteliktedir

Sözlü Savunma (Duruşma): Gerekli görüldüğünde veya tarafların talebi üzerine sözlü savunma duruşması yapılır. Bu aşamada, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı iddiaları sözlü olarak açıklar; parti temsilcileri veya avukatları ise savunmalarını sunar. Bu yöntem, tarafların argümanlarını doğrudan Mahkeme heyetine aktarma ve sorulara yanıt verme fırsatı sağlar

Delillerin Değerlendirilmesi ve Karar: Mahkeme, yazılı ve sözlü beyanlar, toplanan deliller (parti tüzük ve programı, beyanlar, eylemler, medya kayıtları vb.) ve raportör raporunu dikkate alarak karar verir. Özellikle partinin Anayasa'nın 68. maddesindeki yasaklara aykırı fiillerin “odağı haline gelip gelmediği” değerlendirilir. Bu kavramın yorumu, davanın özgün koşullarına bağlı olarak değişiklik gösterebilir ve Mahkeme içtihadında zaman içinde gelişim göstermiştir

Nitelikli Çoğunluk: Parti kapatma kararları, Anayasa'nın 148. maddesi uyarınca Genel Kurul'da üçte iki çoğunlukla alınır. Bu yüksek çoğunluk şartı, kararların istisnai ve ağır nitelikte olmasını, siyasi partilerin korunmasını ve siyasi yaşam üzerindeki etkilerin dengelenmesini hedefler.

Kararın Açıklanması ve Yayımlanması: Mahkeme kararı, Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer. Kararda, partinin kapatılma gerekçeleri, malvarlığına ilişkin hükümler ve kapatmaya yol açan faaliyetlerin sorumlularının isimleri yer alır. Bu kişiler, beş yıl süreyle başka bir partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi veya deneticisi olamaz.

Delil Değerlendirme İlkeleri ve “Odak Olma” Kriterinin Uygulanması

Odaklaşma kavramı, 1961 Anayasası döneminde yürürlükte olan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda yer almış, 1982 Anayasası döneminde ise 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'na 3270 sayılı Kanun ile dahil edilmiştir. Anayasaya odak kavramı ilk olarak 1995 yılında yapılan değişikliklerle girmiştir. Bu düzenlemeye göre, bir siyasi partinin 68. maddenin dördüncü fıkrasında belirtilen hukuksal ilkelere aykırı eylemlerinin, partinin bir odak hâline geldiği Anayasa Mahkemesi tarafından tespit edilmesi halinde, partinin temelli kapatılmasına karar verilebilecektir. 2001 yılında yapılan anayasa değişikliği ile odak olma kavramı anayasal olarak açık bir tanım kazanmıştır. (Bilir, & Aksan,2008).

Anayasa'nın 69. maddesinin altıncı fıkrasında, bir siyasal partinin Anayasa'ya aykırı eylemleri (68. maddenin dördüncü fıkrası kapsamında) nedeniyle temelli kapatılabilmesinin, yalnızca partinin söz konusu fiillerin işlendiği bir “odak” hâline geldiğinin Anayasa Mahkemesi tarafından tespit edilmesi durumunda mümkün olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, partinin üyeleri tarafından bu tür eylemlerin sistematik şekilde icra edilmesi ve bu davranışların partinin büyük kongresi, genel başkanı, merkez karar veya yönetim organları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca açıkça veya zımnen onaylanması hâlinde, partinin yasaklanan fiillerin odak noktası hâline geldiği kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu eylemlerin doğrudan ilgili parti organları tarafından kararlılık ve azimle gerçekleştirilmesi de odak olma durumunu oluşturmaktadır. (Demir, 2020).

Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde, yasaklanmış faaliyetlerde bulunan siyasi partilerin kapatılabilmesi, söz konusu partilerin bu yasak eylemlerin merkezi hâline gelmesine bağlıdır. Doktrinde yer alan Gözler 'in görüşüne göre, “odak olma kriteri” Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatma yetkisini sınırlandırmak için getirilmiş bir ölçüt olmasına rağmen, mahkeme bu kriteri geniş bir şekilde yorumlamakta ve dolayısıyla parti kapatma yetkisini çok kapsamlı bir biçimde kullanmaktadır. (Gözler,2008)

Anayasa'nın 69. maddesinin altıncı fıkrasında düzenlenen odak olma hâlinin oluşabilmesi için, Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı birden fazla eylemin varlığı gerekmektedir. Bu eylemler, gelişigüzel ortaya çıkan bireysel davranışlardan ziyade, birbirleriyle bağlantılı ve ortak bir amaca yönelen yasak fiiller olmalıdır. Başka bir deyişle, bir partinin "odak" haline gelmesi, sadece yaptığı eylemlerin somut sonuçlarını değil, aynı zamanda bu eylemlerle ulaşılmak istenen nihai hedeflerin öznel boyutunu da kapsamaktadır. Ayrıca, Anayasa'nın 68/4. maddesine aykırı eylemlerin partide yoğunlaşması veya partiden kaynaklanması gerekmektedir. Bu bağlamda, yasak fiillerin parti bünyesinde toplandığının kabul edilebilmesi için, söz konusu fiillerin partinin açık veya örtülü biçimde benimsemesi şarttır (Aydın,2009).

Anayasa Mahkemesi, bu "odak olma" kriterini geniş yorumlama eğilimindedir ve bu yetkisini sıkça kullanmıştır. Bu durum, hukuki bir kavramın siyasi sonuçlar doğuran esnek bir araca dönüşebildiğini göstermektedir. Bu geniş yorum, yargının siyasi alana müdahalesinin sınırı ve demokratik çoğulculuğun korunması açısından derin tartışmaları beraberinde getirmekte, siyasi partilerin faaliyet alanlarını daraltarak oto-sansür eğilimini güçlendirebilmektedir.

5. SİYASİ PARTİLERİN TEMELLİ KAPATILMASININ SONUÇLARI

Bir siyasi partinin tamamen kapatılması, geniş kapsamlı ve ağır hukuki sonuçlar ortaya çıkaran bir işlemdir. Bu karar, partinin tüzel kişiliği, üyelerinin hak ve yükümlülükleri ile mal varlığı üzerindeki etkiler bakımından ayrıntılı bir biçimde incelenmeli ve değerlendirilmelidir. (Akyazant, 2006)

- Temelli kapatma kararı, bir siyasi partinin tüzel kişiliğinin tamamen sona ermesine yol açmaktadır. Bu durum, aynı ad altında yeni bir siyasi partinin kurulmasını engellemekte ve temelli kapatılan partinin hukuki varlığının tarihsel olarak sona erdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, partinin tüm hukuki hak ve yükümlülükleri ile tüzel kişilikten kaynaklanan varlığı ortadan kalkmaktadır.
- Anayasa'nın 69/4. maddesi uyarınca, bir siyasi partinin temelli kapatılması halinde, partinin kurucuları da dahil olmak üzere tüm üyeleri, beyan ve faaliyetlerinden kaynaklanan sorumluluk nedeniyle, Anayasa Mahkemesi'nin temelli kapatma kararının yayımlanmasını takiben beş yıl süreyle başka bir siyasi partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi veya denetçisi olamayacaklardır.
- Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına, beyan ve eylemleriyle neden olan milletvekilinin milletvekilliği, Anayasa Mahkemesi'nin temelli kapatma kararının Resmî Gazete'de gerekçeli olarak yayımlandığı tarihte sona erer. Bu durumda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, söz konusu kararın uygulanmasını derhal sağlamak ve Genel Kurul'a bilgi sunmakla yükümlüdür (Anayasa m. 84/5).
- Siyasi Partiler Kanunu'nun 107. maddesi uyarınca, Anayasa Mahkemesi kararıyla temelli kapatılan bir siyasi partinin tüm mal varlığı Hazine'ye intikal eder. Partinin tüzel kişiliğinin sona ermiş olması nedeniyle, mal varlığı üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi kalmadığından, Hazine'nin bu varlık üzerinde tasarruf hakkı kazanması, kapatmanın doğal ve hukuki bir sonucudur.

5. ANAYASA MAHKEMESİ UYGULAMALARI: ÖNEMLİ KARARLAR VE GEREKÇELERİ

Anayasa Mahkemesi (AYM), Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal düzenini koruma görevini üstlenen en yüksek yargı merciidir. Görev ve yetkileri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın

146-153. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Mahkeme, kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Anayasa'ya uygunluğunu denetleme, bireysel başvuruları karara bağlama ve siyasi partilerin kapatılması gibi önemli davalara bakma gibi geniş bir görev alanına sahiptir (Anayasa, md. 148). AYM'nin uygulamaları, Türk hukuk sisteminin gelişiminde ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasında belirleyici bir rol oynamaktadır.

Anayasal hükümlere aykırılık iddiasıyla açılan ve karara bağlanan siyasi parti kapatma davaları, iki temel başlık altında sınıflandırılmıştır: "Laik Cumhuriyet ilkesini ihlal iddiası" ve "Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü ilkesini ihlal iddiası". Buna karşılık, "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesinin ihlal edildiği" iddiasına dayalı kapatma davaları, kendi içerisinde "sınıf egemenliği yasağının ihlali" ve "bölgecilik yasağının ihlali" olmak üzere iki alt kategoriye ayrılmıştır. (Güler, 2021).

Refah Partisi Kararı: Kararın ilk maddesi, Refah Partisi'nin kapatılma gerekçesini "lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline gelme" olarak tanımlar. Bu gerekçe, Anayasa'nın 68. ve 69. maddelerine ve o dönem yürürlükte olan Siyasi Partiler Yasası'na dayandırılmıştır. Bu karar, partinin programı veya eylemleriyle laiklik ilkesine aykırı hareket ettiği, bu eylemlerin de ülke bütünlüğünü bozucu nitelikte olduğu iddiasına dayanmıştır. Kararın ikinci maddesinde, parti kapatılmasına sebep olan söylem ve faaliyetlerde bulunan Necmettin Erbakan ve Şevket Kazan'ın da aralarında yer aldığı altı milletvekilinin vekilliklerinin düşürülmesine karar verilmiştir. Üçüncü maddede ise aynı milletvekilleri ile birlikte Şükrü Karatepe'ye, kararın Resmî Gazete'de yayımlanmasından itibaren beş yıl süreyle herhangi bir siyasi partide kurucu, üye, yönetici veya denetçi olarak görev alamama yasağı getirilmiştir.

Üçüncü madde, aynı milletvekillerine ve bir diğer üye olan Şükrü Karatepe'ye, gerekçeli kararın Resmî Gazete'de yayımlanmasından itibaren beş yıl boyunca herhangi bir siyasi partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamama yasağı getirmiştir. Dördüncü madde, kapatılan partinin tüm mallarının 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'na göre Hazine'ye devredilmesini öngörmektedir. (Anayasa Mahkemesi, 1998).

Demokrasi Parti (DEP) Kararı: Kararın ilk maddesi, Demokrasi Partisi'nin kapatılma gerekçesini Parti Genel Başkanı Yaşar Kaya'nın Almanya ve Irak'taki konuşmalarına ve "Demokrasi Partisi'nin barış çağrısıdır" başlıklı bildirisine dayandırmıştır. Mahkeme, bu konuşmaların ve bildirinin Anayasa'ya ve Siyasi Partiler Yasası'na aykırı olduğunu belirtmiştir. Kararın ikinci maddesinde, dava açıldığı sırada parti üyesi olan 13 milletvekilinin vekilliklerinin düşürülmesine karar verilmiştir. Bu karar, Anayasa'nın 84. maddesinin son fıkrasına dayanmaktadır. Bu madde, parti kapatma davasına neden olan eylemlerde bulunan milletvekillerinin vekilliklerinin düşmesine olanak tanır. (Anayasa Mahkemesi, 1994).

Halkın Emek Partisi (HEP) Kararı: Halkın Emek Partisi'nin faaliyetlerinin Anayasa ve Siyasi Partiler Yasası'na aykırı bulunması nedeniyle kapatılmasına hükmedilmiştir. Parti kapatılmasına neden olan eylem ve sözleri nedeniyle dört kişinin milletvekilliklerinin düşürülmesine karar vermiştir. Bunun yanı sıra, kapatma davasının açıldığı tarihte Parti üyesi olan diğer milletvekillerinin de milletvekilliklerinin düşürülmesine hükmedilmiştir. Kapatılan partinin tüm mallarının Yasalara göre Hazine'ye devredilmesini öngörmektedir. Bu, parti kapatma kararlarının standart bir sonucudur ve partinin maddi varlığının tamamen sona erdirilmesini sağlar. (Anayasa Mahkemesi, 1993).

Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) Kararı: Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 14 Haziran 1990 tarihli iddianamesinde, TBKP'nin kapatılması için dört ana neden öne sürmüştür. Partinin, Anayasa'nın 6, 10, 14 ve 68. maddeleri ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın 78.

maddesine aykırı olarak, sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini kurmayı hedeflemesi. Bu, anayasal eşitlik ve demokratik düzen ilkelerine aykırı bir durum olarak değerlendirilmiştir. Anayasa'nın 2, 3, 14 ve 68. maddeleri ile Siyasi Partiler Yasası'nın 78. ve 81. maddelerine aykırı olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçladığı iddiası. Mahkeme, Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin adının, Tüzüğü'nün ve Programının Anayasa ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'na aykırı olduğuna hükmetmiş ve Yasa'nın 101/a maddesi uyarınca partinin kapatılmasına karar vermiştir. 2820 sayılı Yasa'nın 107. maddesine göre, kapatılan partinin bütün mallarının devlete, yani Hazine'ye geçmesine karar verilmiştir (Anayasa Mahkemesi. 1991)

6. SONUÇ

Çağdaş demokratik siyasal sistemlerin vazgeçilmez bir unsuru olan siyasi partiler, toplumsal iradenin siyasete yansıtılmasında ve vatandaşların örgütlenme özgürlüğünün somut bir tezahürü olarak kilit bir rol oynamaktadır. Türkiye'de siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalar, tarih boyunca siyasi hayatın en tartışmalı ve hassas konularından biri olarak gündemde yer almıştır. Bu çalışma, Türkiye'de siyasi parti kapatma rejiminin anayasal ve yasal çerçevesini, Anayasa Mahkemesi'nin bu alandaki yetkilerini, usulünü ve özellikle “odak olma” kriterinin uygulanışını detaylı bir şekilde incelemiştir. Refah Partisi, Demokrasi Partisi (DEP) ve Halkın Emek Partisi (HEP) gibi tarihe damgasını vuran kararlar, bu uygulamanın somut örnekleridir ve partilerin tüzel kişiliğinin sona ermesi, milletvekilliklerinin düşmesi ve siyasi yasaklar gibi ağır sonuçları beraberinde getirmektedir.

Gerçekleştirilen incelemeler, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 68 ve 69. maddeleri ile Siyasi Partiler Kanunu'nun, siyasi partilerin faaliyetlerini belirli çerçeveler içinde düzenlemeyi amaçladığını göstermiştir. Bu rejimde, bir siyasi partinin kapatılmasında Anayasa Mahkemesi'ne münhasır bir yetki tanınmış olup, Mahkeme'nin laiklik ve devletin bütünlüğü ilkelerine aykırılık iddialarını değerlendirdiği görülmüştür. Bu sürecin merkezinde, kapatma kararına gerekçe oluşturacak eylemlerin partinin "odak noktası" haline geldiğinin tespiti bulunmaktadır. Ancak, çalışmada da belirtildiği üzere, bu “odak olma” kriterinin Mahkeme tarafından geniş bir yoruma tabi tutulması, hukuki bir kavramın siyasi sonuçları olabilecek esnek bir araca dönüşebileceği yönünde ciddi eleştirilere neden olmaktadır.

Siyasi partilerin temelli kapatılmasının, yalnızca ilgili partinin tüzel kişiliğini ortadan kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda üyelerine siyaset yapma yasağı getirmesi ve mal varlıklarının Hazine'ye devredilmesi gibi ağır sonuçları bulunmaktadır. Bu yaptırımların caydırıcı etkisi, siyasi söylemler ve eylemler üzerinde bir oto-sansür mekanizması oluşturma potansiyeline sahiptir, bu da demokratik çoğulculuk ve ifade özgürlüğü açısından endişe verici bir durumdur.

Sonuç olarak, Türkiye'de siyasi parti kapatma davaları, bir yandan anayasal düzenin temel ilkelerini koruma amacını taşıırken, diğer yandan demokratik siyasi hayatın canlılığını ve özgürlüklerini tehdit eden bir gerilim alanı yaratmaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında ifade ve örgütlenme özgürlükleri ile devletin korunması arasında adil bir denge kurması hayati önem taşımaktadır. Gelecekte, bu davalara daha ölçülü, istisnai ve sıkı bir yorumla yaklaşılması, aynı zamanda ilgili uluslararası insan hakları mahkemesi içtihatlarının daha fazla dikkate alınması, Türk demokrasisinin daha da olgunlaşmasına ve siyasi katılımın güçlenmesine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu sayede, partilerin kapatılması yerine, demokratik rekabetin ve hukukun üstünlüğünün daha etkin bir şekilde korunması hedeflenebilir.

KAYNAKÇA

- Akyazan, A. E. (2006). *1982 Anayasası'na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması*. TBB Dergisi, (65).
- Akyel, R. (2018). Türkiye'de Siyasi Partilerin Hukuksal Konumları ve Denetimleri. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (12). <https://doi.org/10.18771/ndergi.496768>
- Anayasa Mahkemesi. (1991). *Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararı* (Esas No: 1990/1, Karar No: 1991/1). <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1991-1-spk.pdf> (Erişim tarihi: 10.08.2025)
- Anayasa Mahkemesi. (1993). *Halkın Emek Partisi kararı* (Esas No: 1992/1, Karar No: 1993/1). <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1993-1-spk.pdf> (Erişim tarihi: 10.08.2025)
- Anayasa Mahkemesi. (1994). *16.6.1994 Tarih ve E.1994/2, K.1994/1 Sayılı Karar*. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1994/2/1> (Erişim tarihi: 10.08.2025)
- Anayasa Mahkemesi. (1998). *Refah Partisi'nin kapatılmasına ilişkin karar* (Esas No: 1997/1, Karar No: 1998/1). <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1> Erişim tarihi: (10.08.2025)
- Aydın, M. (2009). Milletvekillerinin Yasama Sorumsuzluğunun Siyasal Parti Kapatma Davalarına Etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(4), 711–730. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624908>
- Altınbaş, S. (2019). Türkiye'de Parti Yasaklarının Parti Kapatma Davaları Üzerinden Okunması. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 44–59.
- Bilir, F., & Aksan, M. (2008). Siyasi Partilerin Kapatılması. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 3-43.
- Coşgun, M., Türköz, Ş., & Türker, U. C. (2023). Cumhuriyet Dönemi Parti Kapatma Davalarına Felsefi Bir Yaklaşım: Refah Partisi Örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 283–318. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1341788>
- Demir, A. (2020). Anayasa Mahkemesi Kararlarında Siyasal Parti Kapatma ve Odak Olma Kriteri. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624908>
- Gözler, K. (2008). Parti Kapatmanın Kriteri Ne? Parti Kapatmaya Karşı Anayasa Değişikliği Çözüm Mü? Çevrim içi: <https://www.anayasa.gen.tr/parti-kapatma.htm> (Erişim tarihi: 05.08.2025)
- Güler, F. (2021a). 1982 Anayasası Döneminde Açılan Siyasal Parti Kapatma Davaları. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 3(1), 45–67. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1575765>
- Güler, F. (2021b). 1982 Anayasası Döneminde Açılan Siyasal Parti Kapatma Davalarında Anayasa Mahkemesi Üyelerinin Yargısal Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(1), 192–208. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1575765>
- Haznedar, E. (2023). Türkiye'de Siyasi Partilerin Kapatılması Ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yaklaşımı. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 339–358. <https://doi.org/10.54704/akdhfd.1216120>
- Öztürk, İ., & Sümer, A. E. (2021). Siyasal Parti Kapatma Davalarının Hukuki Niteliği. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79(4), 1323–1356. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2021.79.4.0007>
- Siyasi Partiler Kanunu, 2820 sayılı Kanun, (1983). *Resmî Gazete No. 18015*. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>

Şen, E., & Berkün, B. B. (2023). Siyasi Parti Kapatma Davalarında Esasın İncelenmesi Ve Karar Usulü. <https://sen.av.tr/tr/makale/siyasi-parti-kapatma-davalarinda-esasin-incelenmesi-ve-karar-usulu> (Erişim tarihi: 07.08.2025)

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *Resmî Gazete* No. 17863. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

YÖNETİM KURULLARINDA YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ RİSK TESPİT SİSTEMLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Öğr. Gör. Dr. GÜLŞAH İSLAMOĞLU

Avrasya Üniversitesi, islamoglugulsah@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3785-4603

ÖZET

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki son verilere göre milyarlarca dolarlık yatırımlarla işletmelerini bir üst seviyeye taşımayı planlayan her türden şirket, üretken yapay zekâ, otomasyon ve makine öğrenimini şirketin potansiyelini ve risklerini değerlendirmek için kullanmaktadır. Öyle ki S&P 500 şirketlerinin bir kısmının yönetim kurullarında yapay zekâ konusunda uzman en az bir yöneticinin olduğu, bir kısmının ise yerleşik yapay zekâ etik kurulu olduğu görülmektedir. Yapay zekâ tabanlı erken uyarı sistemleri, işletmelerin finansal yönetiminde daha önce kişilerce yürütülen analiz süreçlerinin otomasyonunu mümkün kılmakta; böylelikle şirketlerin borca batıklık, ödemelerde gecikme ve konkordato ihtimalleri gibi önemli finansal risklerini önceden tespit edebilen modellerin doğmasına zemin hazırlamaktadır. Sistemde şirketin sermaye kaybı yaşadığına, borca batıklığa yaklaştığına, iflasa sürüklendiğine ilişkin sinyaller söz konusuysa yönetim kurulunun bu uyarıları dikkate almaması özen yükümlülüğü kapsamında değerlendirilecektir. Ancak burada yönetim kurulunun sorumluluğundan bahsedilebilmesi için sistemin güvenilirliği, algoritmanın şeffaflığı, karar süreçlerinde insan zekâsıyla kontrol edilmesi önem arz edecektir. Yapay zekâdan elde edilecek verilerin mahkemede delil olarak kullanılması ise uygulamada ve öğretide tartışmalar meydana getirmiştir. Yapay zekânın gelişmiş yeteneklerine rağmen insan gözetimi oldukça önem arz etmekte ve çalışanlar bu modeller tarafından üretilen sonuçların doğruluğunu teyit etmekten sorumludur. Burada belirtilmelidir ki yönetim kurulunun denetim görevi artmaktadır. Yapay zekâ kurulları oluşturulsa bile yönetim kurulu, üst düzeydeki yönetim ve gözetim yükümlülüğünü devredemeyecektir. Yapay zekâyâ ilişkin öne çıkan riskler arasında halüsinasyon, gizlilik ve veri koruma sorunları yer alırken, blok zinciri teknolojisi ile bazı belirgin siber güvenlik ve kara para aklama sorunlarının ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir. Yönetim kurulları, belirli yeni teknolojilerin benimsenmesinin yarattığı temel riskleri anlamalı, uygun bir denetim çerçevesi geliştirmek için yönetimle birlikte çalışmalı ve bu riskleri titizlikle ve özenle değerlendirdiklerini belgelemelidir. Bu tebliğde yapay zekâ destekli risk analiz sistemlerinin iflas ve konkordato hukukundaki yeri, yönetim kurulunun sorumluluğu, alacaklıların bilgi edinme hakkı, yargısal süreçlerde delil kullanımının Türk hukuk sistemi ile uyumu ve karşılaştırmalı hukuktaki örnekleri çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Finansal risk, hukuki sorumluluk, yapay zekâ.

AN EVALUATION ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORTED RISK ASSESSMENT SYSTEMS IN BOARDS OF DIRECTORS

ABSTRACT

According to the latest data from the United States, companies of all types that plan to take their businesses to the next level with billions of dollars of investments are using productive artificial intelligence, automation and machine learning to assess the potential and risks of the company. In fact, it is seen that some of the S&P 500 companies have at least one executive specialized in artificial intelligence on their boards of directors, and some of them have an established artificial intelligence ethics committee. Artificial intelligence-based early warning systems make it possible to automate the analysis processes previously carried out by individuals in the financial management of enterprises, thus paving the way for the emergence of models that can detect important financial risks such as insolvency, delay in payments and the possibility of concordat. If there are signals in the system that the company is experiencing capital loss, is approaching insolvency, or is heading towards bankruptcy, the failure of the board of directors to heed these warnings will be evaluated within the scope of the duty of care. However, in order to be able to talk about the responsibility of the board of directors, the reliability of the system, the transparency of the algorithm, and the control of human intelligence in decision-making processes will be important. The use of the data to be obtained from artificial intelligence as evidence in court has caused controversy in practice and doctrine. Despite the advanced capabilities of artificial intelligence, human supervision is very important and employees are responsible for confirming the accuracy of the results produced by these models. It should be noted that the supervisory role of the board of directors is increasing. Even if AI boards are established, the board of directors will not be able to delegate its high-level management and oversight obligation. Prominent risks associated with artificial intelligence include hallucination, privacy and data protection issues, while blockchain technology is likely to raise some significant cybersecurity and money laundering issues. Boards should understand the key risks posed by the adoption of certain new technologies, work with management to develop an appropriate oversight framework, and document that they have rigorously and diligently assessed these risks. In this communiqué, the place of artificial intelligence-supported risk analysis systems in bankruptcy and concordat law, the liability of the board of directors, the creditors' right to information, the use of evidence in judicial proceedings, the compatibility with the Turkish legal system and examples in comparative law are studied.

Key Words : Financial risk, legal liability, artificial intelligence.

GENEL KURUL OYBİRLİĞİ OLMAKSIZIN VERİLEN SERMAYE TAMAMLAMA TAAHHÜTLERİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

Öğr. Gör. Dr. GÜLŞAH İSLAMOĞLU

Avrasya Üniversitesi, islamoglugulsah@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3785-4603

ÖZET

Türk Ticaret Kanunu (TTK) m. 376/ f. 2 hükmüne göre sermayenin üçte iki oranında kaybedilmesi durumunda genel kurulun ya sermayenin tamamlanmasına ya da sermayenin üçte biri ile yetinmeye karar vermesi gerekmektedir. Aksi takdirde şirket kendiliğinden sona erecektir. TTK m. 376'nın gerekçesinde “sermayenin tamamlanması” kavramı, azaltılan sermaye kadar ya da daha fazla tutarda sermaye artırımı yapılması, bilanço açıklarının pay sahiplerinin tamamı ya da bir kısmı tarafından karşılanması yahut bazı alacaklıların alacaklarından vazgeçmesi olarak ifade edilmiştir. Sermaye kaybı yaşayan veya borca batık hâldeki anonim şirketlerde, bazı pay sahipleri tarafından gönüllü olarak verilen sermaye tamamlama taahhütleri uygulamada görülmektedir. Bu taahhütler, aslında genel kurulda oybirliğiyle alınmış bir karara dayanmaksızın bireysel iradeyle verilmekte ve şirketin finansal yapısını desteklemeye yönelik olmaktadır. Gönüllü pay sahiplerince getirilen bu tutarlar, sermaye artırımı niteliğinde olmayıp pay karşılığı verilmeyen katkılardır. TTK'da bu tür katkılar açıkça düzenlenmemiş olmakla birlikte uygulamada söz konusu taahhütler özel hukuk sözleşmesi olarak değerlendirilmekte ve Türk Borçlar Kanunu hükümleri uyarınca bağlayıcı kabul edilmektedir. Şayet taahhüt açık, yazılı ve belirli bir meblağı içermekteyse şirketin bu borcun ifasını talep etme hakkı doğar. Ancak bu taahhüdü yerine getirmeyen pay sahipleri açısından kanaatimizce TTK m. 483'teki ıskat yaptırımından söz edilemeyecektir. Çünkü anonim şirketlerde tek borç ilkesi geçerlidir. İkincil yükümlülükler için de 421/ f. 2-a hükmü gereğince alınmış bir oybirliği kararı burada söz konusu olmayıp bazı pay sahiplerince verilen sözler gündemdedir. Bu tür bir yükümlülüğün yerine getirilmemesi hâlinde şirket, taahhüt veren pay sahibine karşı alacak davası açabilir veya icra takibi başlatabilir. Ancak söz konusu taahhüt sermaye artışı kapsamında olmadığından yerine getirilmemesi durumunda ıskat yaptırımı uygulanamaz.

Anahtar Kelimeler : Sermaye kaybı, sermaye taahhüdü, sermayenin tamamlanması.

LEGAL NATURE OF CAPITAL SUPPLEMENTATION COMMITMENTS GIVEN WITHOUT THE UNANIMOUS VOTE OF THE GENERAL ASSEMBLY

ABSTRACT

Pursuant to Article 376/f. 2 of the Turkish Commercial Code (TCC), in the event of a loss of two-thirds of the capital, the general assembly must decide either to complete the capital or to be satisfied with one-third of the capital. Otherwise, the company will automatically terminate. In the preamble of Article 376 of the TCC, the concept of “replenishment of the capital” is defined as a capital increase in an amount equal to or more than the reduced capital, the covering of the balance sheet deficits by all or some of the shareholders, or the waiver of some creditors from their receivables. In joint stock companies that have suffered capital losses or are insolvent, voluntary capital replenishment commitments made by some shareholders are seen in practice. These commitments are actually made by individual will without a unanimous decision of the general assembly and are intended to support the financial structure of the company. These amounts brought by voluntary shareholders do not constitute a capital increase, but are contributions that are not given in return for shares. Although such contributions are not explicitly regulated under the TCC, in practice, such commitments are considered as private law contracts and are deemed binding in accordance with the provisions of the Turkish Code of Obligations. If the commitment is clear, in writing and includes a certain amount, the company has the right to demand the performance of this obligation. However, for the shareholders who do not fulfill this commitment, in our opinion, the sanction of dismissal under Article 483 of the TCC cannot be mentioned. This is because the principle of single obligation applies in joint stock companies. For secondary obligations, a unanimous decision taken pursuant to Art. 421/f. 2-a is not in question here, but the promises made by some shareholders are on the agenda. In case of non-fulfillment of such an obligation, the company may file a lawsuit or initiate enforcement proceedings against the shareholder who made the commitment. However, since the commitment in question is not within the scope of capital increase, the sanction of disqualification cannot be applied in case of non-fulfillment.

Key Words: Capital loss, capital commitment, completion of capital.

HALKLA İLİŞKİLER MODELLERİ BAĞLAMINDA BELEDİYELERİN SOSYAL MEDYA KULLANIMI

Dr. Öğr. Üyesi, Nurgül SOYDAŞ

Düzce Üniversitesi, nurgulsoydas@duzce.edu.tr- 0000-0003-1345-8718

ÖZET

Teknolojide yaşanan değişim ve hızlı ilerlemeler sosyal medya platformlarını hayatın vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. İnsanlar günlük yaşamlarında birçok alanda sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Özellikle internet alt yapısının gelişmesiyle beraber insanların bilgi edinme, iletişim/ etkileşim kurma biçimlerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Bu mecralar vasıtasıyla birlikte insanlar anlık fikirlerini paylaşma, yayma ve kamuoyu ile bağlantı kurabilme imkanına erişmiştir. Sosyal medya platformları yalnızca bireysel değil özel şirketler ve kamu kurumları için de fırsatla sunmaktadır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler organizasyonların şeffaflaşmasında da önemli bir faktördür. Diğer yandan sosyal medya platformları, yerel yönetimlerin halkla ilişkiler stratejilerinin gelişmesine aracılık edebilmektedir. Belediyeler, sosyal medya vasıtasıyla kamuoyuyla doğrudan iletişime geçme, soruları yanıtlama ve geribildirimleri hızlı bir biçimde değerlendirmeye alabilmektedir. Bu durum kamuoyu memnuniyetinin artmasına ve halkla daha güçlü bir bağın kurulmasına imkân tanıyabilmektedir. Ayrıca sosyal medya platformları yerel yönetimlerin proje ve hizmetlerini tanıtmaya fırsatı sunmaktadır. Sosyal medya platformları belediyelere katılımı teşvik etme, etkin ve hızlı enformasyon paylaşımıyla bilgilendirme işlevini sağlama, hizmet ve politikalarını geliştirme imkânı sunması gibi önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu bakımdan bu çalışma, belediyelerin sosyal medya platformlarını nasıl kullandığını, sosyal medya araçlarının belediyeler açısından ne gibi fırsatlar sunduğu gibi ana temalar üzerine odaklanmaktadır. Bu tema çerçevesinde Düzce Belediyesi'nin hangi sosyal medyaları kullandığı, sosyal medyada paydaşlarla etkileşim/ iletişim kurmada hangi halkla ilişkiler modellerini (Grunig ve Hunt, 1984) kullandığını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Dijital İletişim, Halkla İlişkiler Modelleri, Sosyal Medya, Yerel Yönetim.

MUNICIPALITIES' USE OF SOCIAL MEDIA IN THE CONTEXT OF PUBLIC RELATIONS MODELS

Asst.Prof., Nurgül SOYDAŞ

Düzce University, nurgulsoydas@duzce.edu.tr-0000-0003-1345-8718

ABSTRACT

Changes and rapid advances in technology have made social media platforms an indispensable part of life. People have started to actively use social media platforms in many areas of their daily lives. Especially with the development of internet infrastructure, changes have occurred in the way people obtain information and communicate/ interact. Through these channels, people have had the opportunity to share and spread their ideas instantly and connect with the public. Social media platforms offer opportunities not only for individuals but also for private companies and public institutions. Developments in communication technologies are also an important factor in the transparency of organizations. On the other hand, social media platforms can mediate the development of public relations strategies of local governments. Through social media, municipalities are able to communicate directly with the public, answer questions and evaluate feedback quickly. This can lead to increased public satisfaction and a stronger bond with the public. Social media platforms also provide an opportunity for local governments to promote their projects and services. Social media platforms provide municipalities with important advantages such as encouraging participation, providing effective and fast information sharing and information function, and providing the opportunity to improve their services and policies.

In this respect, this study focuses on the main themes such as how municipalities use social media platforms and what opportunities social media tools offer for municipalities. Within the framework of this theme, it examines which social media platforms Düzce Municipality uses and which public relations models (Grunig & Hunt, 1984) it uses to interact/communicate with stakeholders on social media.

Keywords: Public Relations, Digital Communication, Public Relations Models, Social Media, Local Government.

1. GİRİŞ

Bernays(1991) halkla ilişkileri uygulamalı bir sosyal bilim olarak konumlamaktadır (akt. Erdoğan, 2008:319). Grunig ve Hunt (1984) halkla ilişkileri, “*bir kurumla o kurumu ilgilendiren kamularla arasındaki iletişimin yönetimi süreci*” şeklinde ifade etmektedir (Grunig ve White, 2005: 15). Guth ve Marsh (2003: 21) ise halkla ilişkileri doğru tanımlayabilmek için özellikle belli başlı öğelere yer vermek gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bunlar:

- Halkla ilişkiler yönetim fonksiyonudur.
- Çift yönlü bir iletişimi içermelidir.
- Planlanmış eylemlerdir.
- Araştırmaya dayanan bir sosyal bilimdir.
- Sosyal sorumluluk içerir.

Bütün bu özellikler dikkate alındığında Güzelcik Ural’ın (2006: 2) tanımlardaki ortak noktaları birleştirerek ortaya koyduğu şu tanım önem kazanmaktadır: “*Halkla ilişkiler, önceden tasarlanmış, planlı, performans gerektiren ve gerçek politikalara dayanan, uygulamalarında kamu yararını düşünen, çift yönlü bir iletişim çabası ve bir yönetim fonksiyonudur.*”

İş dünyası ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler, dönemin yapısı halkla ilişkilere yönelik bakış açısını etkileyerek günümüzdeki uygulamaların temellerini atmıştır. Halkla ilişkiler modellerinin gelişimi, kurumların halkla ilişkilere yönelik uygulamalarındaki değişim ve gelişimi de anlamaya yardımcı olmaktadır. Halkla ilişkiler modelleri halkla ilişkilerin tarihsel evreleri şeklinde değerlendirilmiş olsa bile, her birinin bugün kullanıldığı uygulamalarda karşılık bulduğu görülmektedir (Grunig, 2005: 311). Halkla ilişkilerin tarihsel akışı ile doğru orantılı olarak geliştirilen bu modeller kurumların değerlerini, yaklaşımlarını, amaçlarını ve benimsedikleri davranış kalıplarını anlamaya da olanak sağlamaktadır.

Halkla ilişkiler, karşı karşıya kalınan bir iletişim sorununu çözmek için hangi yolun, ne şekilde izleneceğini, nelerin yapılması gerektiği noktasında uygulamaları referans vererek uygulayıcılara yol gösterebilmektedir (Harrison, 2000: 46-47). Bu noktada daha öncede söz edilen Grunig ve Hunt (1984) tarafından geliştirilen halkla ilişkiler modellerini tarihsel akışına göre ele almak günümüzdeki halkla ilişkiler anlayışının neden ve nasıllarını anlamayı ve yorumlamayı mümkün kılmaktadır.

Sosyal medya platformları hedef kitlelere erişim sağlamada en etkili, ucu, hızlı ve tercih edilen araçlarda önde gelmektedir. Aynı zamanda bu platformlar hedef kitlelere anında geribildirim sunması bakımından yapılan işlerin takibi ve teyidi için mekanizma işlevi görmektedir. Bu özelliği sayesinde tanıma ve tanıtmayı içeren, imaj ve itibar yönetimini dijital konumlandırma ile güçlendiren ayrı bir halkla ilişkiler aracı olarak da rol üstlenmektedir. Dolayısıyla özel kuruluşlar (kurumlar/ işletmeler) kadar kamu kurumlarına da önemli bir iletişim aracı rolü üstlenen; birer etkileşim ve halkla ilişkiler ölçüm mecraları haline dönüşmektedir. Bu bağlamda çerçevesi çizilen araştırma belediyelerin halkla ilişkiler modelleri (Basın Ajansı, Kamuyu Bilgilendirme, İki Yönlü Simetrik ve İki Yönlü Asimetrik Modeli) kapsamında hedef kitlelerle sosyal medya platformları etkileşim/ iletişim kullanımlarını tespit etmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın örneklemini Düzce Belediyesi'dir. Araştırma kapsamında araştırma soruları dahilinde literatür bilgisinin ardından metodoloji, yöntem, bulgular ve sonuç bölümlerine değinilerek başlıklar değerlendirilmiştir.

2. HALKLA İLİŞKİLER MODELLERİ VE YEREL YÖNETİMLERDE SOSYAL MEDYA KULLANIMI

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle sosyal medya platformları önemli bir iletişim aracı haline gelmiştir. Dijital teknolojilerin insanların birbirlerinden haberdar olma, etkileşim kurma, eğlence anlayışını giderme, sosyalleşme gibi özellikleri bir arada sunması sosyal medya platformlarına yüklenen anlamları ve beklentileri de artırmıştır. Bu beklentiler ve anlamlar kurumları da sosyal medya platformlarında varlıklarını göstererek hedef kitleleriyle etkileşim kurmada ikna edici olmuştur. Sosyal medyanın kurumlara sağladığı olumlu imaj oluşturma, itibar yaratma ve sürdürülebilir rekabet anlayışını destekleme gibi vasıfları yerel yönetimlerin de hedef kitleleriyle iletişim kurmak, hizmet ve faaliyet kollarıyla ilgili bilgilendirme/ duyuru yapmak için tercih edilmeye başlanmıştır. Halkla ilişkiler iletişim araçları ve yöntemlerinin arasında yer alan sosyal medya platformları yerel yönetimlere etki gücü, görünürlük ve bilinirlik bakımından avantajlar sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle halkla ilişkiler geçmişten günümüze iletişim araçlarını özellikle medya araçlarını aktif bir şekilde kullanmışlardır. Halkla ilişkiler modelleri kurum ve hedef kitle arasındaki iletişimi / etkileşimi anlamak ya da yönetmek için kullanılan çerçevelere karşılık gelmektedir. Bu bağlamda James Grunig ve Todd Hunt'ın ortaya koyduğu ve halkla ilişkiler uzmanlarının yaygın bir biçimde kullanmış oldukları halkla ilişkiler modelleri ise Basın Ajansı/ Tanıtım Modeli, Kamuyu Bilgilendirme Modeli, İki Yönlü Asimetrik ve İki Yönlü Simetrik Model şeklinde sıralanmaktadır:

Basın Ajansı / Tanıtım Modeli:

Basın ajansı modeli, dört halkla ilişkiler modelinin içerisinde en basit ve yalın olanıdır. Kaynaktan alıcıya doğru tek yönlü bir iletişim süreci vardır. Bu modelin en belirgin amacı, hedef kitleyi en kısa sürede satın alma işlemine yöneltmeye veya davranışı doğrudan etkileyerek olumlu bir tepki elde etmek şeklindedir (Okay ve Okay, 2012 : 122). Halkla ilişkiler faaliyetinin özü ikna etmektir. Modelin bu yapısı sebebiyle halkla ilişkiler faaliyeti “propaganda” yapmak şeklinde algılanmaktadır. Öne çıkan temsilcisi olan P. T. Barnum'un yaşadığı dönem olan on dokuzuncu yüzyılın kültürel, sosyolojik ve ekonomik durumu göz önüne alındığında propagandaya yakın bir iletişim yönetimi süreci oldukça anlaşılabilir görünmektedir. Halkla ilişkiler faaliyetlerinin tamamı, kamuoyunda belli bir tutumun yerleşmesi veya belli bir davranış için eyleme geçmesini sağlamaya yöneliktir. Grunig ve White (2005: 52) basın ajansı/ tanıtım modelinde, halkla ilişkilerin, temel işlevinin medyada yer almak ve bunun için de her yol mubahtır anlayışının hâkim olduğunu ifade etmektedir.

Kamuyu Bilgilendirme Modeli:

Kurumların propagandalarının yapılmasına odaklanan, hedef kitleye “ne verilirse verilsin, aynen alınmalıdır” anlayışını merkeze alan basın ajansı modelinin yetersizliği kurum liderleri tarafından fark edilmiştir. Bunun üzerine kurum liderleri, kurumların eylemlerini hedef kitleyle paylaşmayı esas alan ve bunları yazmaları için kendi gazetecilerini oluşturmuşlardır. Kurumda her ne oluyorsa hedef kitleye anlatılmalı, bütün bilgiler kamuoyuyla paylaşılmalıdır görüşüyle şekillenmiştir.

Temeli bilgiyi hedef kitleden veya medyadan sakınmadan, saklamadan, ikna edici bir niyet olmadan iletmek anlayışı hâkimdir (Okay ve Okay, 2012: 140-141). Kamuoyu bilgilendirme modelinde temel amaç bilgilendirmektir. İkna ile doğrudan ilgilenmez. İkna dolaylı olarak gerçekleşir. Kaynak (kişi veya kurum) tarafından hazırlanan mesajın objektif bir doğruluk içeren iletişim anlayışı ile alıcı (kamu) ile buluşturulan bir süreç olarak işlemektedir (Grunig ve Hunt, 1984: 30)

İki Yönlü Asimetrik Model:

İki yönlü asimetrik modelin temel amacı ikna etmektir. İknaı bilimsel unsurlar yardımıyla gerçekleştirmek esastır. Amaç alıcının (hedef kitle) nezdinde davranış değişikliğinin rızaya dayanarak gerçekleşmesidir. Bu modelde uygulayıcılar hem hedef kitleden bilgi edinmeye çalışmakta, hem de hedef kitleye bilgi sağlamaktaydılar (Grunig ve Hunt, 1984: 21-22). Hedef kitlenin neyle motive olduklarını bilmek, hedef kitlenin tutum ve davranışlarını doğru tanımlamak ve kurumun oluşturmak istediği tutumlar için mesajları doğru oluşturmak ve hepsini doğru konumlandırabilmek için araştırmadan faydalanmak gerekmektedir (Grunig ve White, 2005: 309-310).

İki Yönlü Simetrik Model:

Halkla ilişkiler modelinin son aşamasını oluşturmaktadır. Bu model, hem kurumun, hem de hedef kitlenin tutum ve davranışlarında bir arada yaşayabilmek için gerekli değişiklikler için kullanılabilecek müzakere ve çatışma-çözüm stratejilerini içeren halkla ilişkiler programını işaret etmektedir (Okay ve Okay, 2012: 194-195). İki yönlü simetrik model, iki yönlü asimetrik model gibi araştırmadan faydalanmaktadır. İki yönlü simetrik modelde halkla ilişkilerin asıl hedefi; ikna etmek değil, anlamaktır (Grunig ve White, 2005: 311). Simetrik iletişim, ikna, manipülasyon ve emir vermekle değil, müzakere ve dinlemeyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle simetrik iletişim kurumsal mükemmelliğin önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Grunig ve White, 2005: 249).

3. ARAŞTIRMA

Bu araştırmada halkla ilişkiler modelleri bağlamında yerel yönetimlerin sosyal medya mecralarını kullanma durumlarını belirlemek hedeflenmektedir. Metodoloji başlığı altında araştırmanın amacı, önemi, literatüre katkısı, araştırma soruları, veri toplama yöntemi, veri analizi yöntemi ve bulgulara yer verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Literatüre Katkısı

Teknolojinin dijital boyuta evrilmesi ve gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi sosyal medya araçlarının ağırlığını ve etkisini artırmıştır. Sosyal medya bireysel, toplumsal ve kurumsal yaşantıda gündelik akışta yer alan önemli bir boyuta taşınmıştır. Bireyselden toplumsala evrilen sosyal ağlarda varlık göstererek faaliyet paylaşımlarda bulunmanın etki gücü kurumların da dikkatini çekmiştir. Kurumsal faaliyetlerin duyurumu, paylaşımı ve hedef kitle ile güçlü birer iletişim kanalına dönüşmesi yerel yönetimleri de benzer faaliyetler yönlendirmiştir. Sosyal medya ve yerel yönetimler nezdinde yapılan (Tarhan, v.d., 2022; Blasi vd., 2022; Silva vd., 2019; Bonson vd., 2012; Güllüpunar, 2009) araştırma sayılarının oldukça yeni olsa da sınırlı düzeyde olduğu fark edilmektedir. Ayrıca sosyal medya platformlarının kamuoyu ve yerel yönetimlerde nasıl bir etki oluşturduğuna yönelik olarak literatürde (Criado ve Villodre, 2021; Silva, 2019; Norbutas ve Corten, 2018; Arslan, 2014) yapılan araştırmalara bakıldığında yerel yönetimlerin daha etkin bir etkileşim için kamuoyuna yönelik duyuru ve bilgi paylaşımlarında sosyal medya platformlarının doğru, etkili ve aktif bir şekilde kullanılması gerektiği hususunda ortak bir uzlaşa görülmektedir. Bu bakımdan araştırmada halkla ilişkiler bağlamında Düzce Belediyesi'nin sosyal medya hesapları incelenmiştir. İlgili sosyal medya hesaplarında hangi halkla ilişkiler modellerinden yararlanıldığı, hangi sosyal medya platformlarında aktif olunduğu, sosyal medya hesaplarında paylaşılan içeriklerin türünün ne olduğu ve bu platformların hangi amaçlarla kullanıldığı soruları araştırma sorularını oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın amacı kapsamında hazırlanan ve kavramsal arka planı literatürden beslenen araştırma sorularına aşağıda yer verilmiştir. Bu sorular şu şekildedir:

- Düzce Belediyesi hangi sosyal medya hesaplarında yer almaktadır?
- Düzce Belediyesi sosyal medya platformlarında ne tür içerikler paylaşmaktadır?
- Düzce Belediyesi sosyal medya platformlarını hangi amaçlarla kullanmaktadır?
- Düzce Belediyesi sosyal medya platformlarında hangi halkla ilişkiler modellerini kullanmaktadır?

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman inceleme metodu uygulanmıştır. Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir. Doküman analizi, birincil araştırma verileri kaynağı olarak belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, çeşitli yazılı metin biçimlerini toplamak, gözden geçirmek, sorgulamak ve analiz etmektir (O’Leary, 2017; Karasar, 2005). Aynı zamanda resmi ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesini kapsamaktadır (Ekiz, 2015). Bu araştırma kapsamında Düzce Belediyesi’nin Facebook, X, Instagram, YouTube ve resmî web sayfalarından verilere toplanarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda veriler 01.07.2020- 01.07.2025 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırma kapsamında yalnızca 2024-2025 yılları arasındaki paylaşımlar analize dahil edilmiştir. Araştırma bu tarihler arasında toplanan verilerle sınırlıdır.

3.3. Veri Analizi Yöntemi

Bu araştırma Düzce Belediyesi sosyal medya hesaplarının halkla ilişkiler modelleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. İlgili araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan tümdengelimsel içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, sosyal bilimlerde gerek bir araştırma sonucu elde edilen transkript ya da kayıtların, gerek de yazılı veya görsel medya mesajlarının üzerinden çıkarımlar yapılmasıyla kullanılan biçimci bir araştırma tekniğidir. Berelson’a göre (akt. Hansen, 2003: 54) *“İçerik çözümlemesi, iletişim sürecinde iletilen mesajların açık/belirgin nesnel, sistematik ve nicel bakımlardan betimlemek için kullanılan bir araştırma tekniğidir.”* Bu araştırmada da içerik analizi çerçevesinde kodlama cetveli oluşturulmuştur. Yapılan literatür taramasında konuyla ilgili çok sayıda araştırmanın içerik analizi yönteminden (Şimşek ve Güler, 2023; Lu, 2016) yararlandığı ayrıca belediyelerin sosyal medya platformlarını inceleyen araştırmaların da (Tarhan vd., 2022; Silva vd., 2019; Güllüpınar, 2009) mevcut olduğu belirlenmiştir.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmada Düzce Belediyesi’nin Facebook, X, Instagram ve YouTube platformlarında yer alan gönderileri değerlendirilmiştir. Araştırmada Düzce Belediyesi’nin yalnızca analizi yapılan sosyal medya platformlarını kullandıkları belirlenmiş ve belediyenin resmi olarak kullandığı sosyal medya platformlarına erişim sağlanmıştır. Araştırmada kodlama cetveli oluşturulurken sosyal medya platformlarında paylaşılan 42600 adet gönderiden 01.07.2024- 01.07.2025 tarihleri arasında (son bir yılda paylaşılan) toplam 2500 gönderi tek tek incelenerek kategorize edilmiştir. Sosyal medya platformlarında yer alan gönderilen incelenmesi sonucunda (çevresel, kültürel, sosyal, reklam/ tanıtım, eğlence, teknoloji, spor, anma/ kınama, eğitim, yapı/ restorasyon, temizlik, katılım gösterilen programlar/ toplantılar) olmak üzere toplamda 12 kategori oluşturulmuştur (Şimşek ve Güler, 2023: 127) Bu bağlamda edilen veriler

değerlendirilmeye alınmıştır. Verilere ilişkin bulgulara ve değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır.

Çizelge 1. Düzce Belediyesi Sosyal Medya Hesapları Genel Görünümü

	FACEBOOK	INSTAGRAM	X(TWİTTER)	YOUTUBE
SOSYAL MEDYA PROFİLLERİ	Duzceblld	Duzceblld	Duzceblld	Duzceblld
KULLANICI ADI				
HESABIN AÇILIŞ TARİHİ	Mart 2015	Mayıs 2023	Mayıs 2012	Ocak 2021
DOĞRULANMA DURUMU	Yok	Var	Yok	Yok
HESAP ÖZELLİĞİ	Herkese Açık	Herkese Açık	Herkese Açık	Herkese Açık
TAKİPÇİ SAYISI	44.000	91.200	24.900	1220
TAKİP EDİLEN HESAP SAYISI	2	46	54	-
PAYLAŞIM SAYISI	3900	13.400	12.800	1500
LOGO	Var	Var	Var	Var
SLOGAN	Yok	Yok	Yok	Yok
İLETİŞİM BİLGİLERİ	Var	Var	Yok	Yok
WEB SAYFASINA BAĞLANTI	Var	Var	Var	Var
DİĞER SOSYAL MEDYA HESAPLARINA BAĞLANTI	Yok	Yok	Yok	Yok
ÖZEL GÜN/ BAYRAM VS. KUTLAMA PAYLAŞIMLARI	Var	Var	Var	Yok
YABANCI DİL KULLANIMI	Yok	Yok	Yok	Yok

Düzce Belediyesi'nin kurumsal sosyal medya hesaplarının kullanıma açılması Facebook 2015, ve X (Twitter) için 2012 görülürken, YouTube 2021, Instagram için 2023 olarak görülmektedir. Sosyal medya hesaplarına ilişkin genel bir görünüm Çizelge 1'de ortaya konulmuştur. Düzce Belediyesi'nin en fazla takipçili sosyal medya hesabı (91.200) Instagram iken az takipçili sosyal medya hesabı (1220) YouTube'dir. Tablo 1'e göre Düzce Belediyesi, 5 yıllık zaman diliminde resmi sosyal medya hesapları olan Facebook'ta 3900, Instagram'da 13400, X'te 12.800 ve

YouTube’da 1500 gönderi paylaşmıştır. Bu bağlamda en çok Instagram platformunda paylaşım yapıldığı görülmektedir.

Instagram sosyal medya hesabı dışında hiçbir sosyal medya hesabı resmi onay rozeti (Mavi Tik) doğrulanmasına sahip değildir. Bütün sosyal medya hesapları herkese açık şekildedir. Sosyal medya hesaplarında en fazla paylaşımı (13.400) Instagram hesabından yapmaktadır. Bu durum Instagram hesabından hedef kitleyle etkileşime geçmek, bilgi ve duyurum amaçlı olarak kullanımın doğru orantılı olarak Düzce Belediyesi tarafından benimsendiği yorumuna açıktır. Dijital teknoloji çağında görsel ve video odaklı paylaşımların daha etkili olduğu görüşünün yanında Düzce Belediyesi’nin YouTube hesabından yalnızca 1500 paylaşımda bulunması görsel ve video ağırlıklı içeriklerin bu platformdan paylaşımına ağırlık verilmediği şeklinde yorumlanmaktadır. Düzce Belediyesi’nin sosyal medya hesaplarında güncel paylaşımların eş zamanlı olması bütün platformlardan eş zamanlı iletişimi yönetmenin stratejik bir boyutu olarak değerlendirilmiştir. Özel gün, anma, kutlama gibi içeriklere yönelik bütün platformlarda paylaşımların yapılması özel gün iletişimine yönelik güçlü bir dijital iletişim yönü olarak değerlendirilmiştir. Yabancı dil kullanımına ise hiçbir sosyal medya platformunda yer verilmemiştir. Küresel iletişim bağlamında sosyal medya hesaplarının uluslararasılaşma algısından ziyade yerellik dokusuna bağlı kaldığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Çizelge 2: Düzce Belediyesi’nin Sosyal Medyada Halkla İlişkiler Modellerinin Kullanım Durumu

Paylaşım Modelleri	Facebook	X	Instagram	YouTube
Basın Ajansı	-	-	-	-
Kamuyu Bilgilendirme	505	650	1330	15
İki Yönlü Asimetrik	-	-	-	-
İki Yönlü Simetrik	-	-	-	-

Çizelge 2’de Düzce Belediyesi’nin sosyal medyada halkla ilişkiler modellerinden (Basın Ajansı/ Tanıtım Modeli, Kamuyu Bilgilendirme Model, İki Yönlü Asimetrik Model, İki Yönlü Simetrik Model hangilerini kullandığını belirlemeye yönelik bulguları içermektedir. İlgili tabloya göre Düzce Belediyesi sosyal medya hesaplarının (Facebook, X, Instagram, YouTube) genelinde Kamuyu Bilgilendirme Modelinden yararlandığı belirlenmiştir. Ancak kullandığı sosyal medya platformlarının hiçbirinde Basın Ajansı Model, İki Yönlü Asimetrik Model ve İki Yönlü Simetrik Modelden faydalanmamıştır. Araştırma bulgularına göre Facebook’ta 505 (%20,2), X ‘te 650 (%26), Instagram’da 1330 (%53,2) ve YouTube’da toplam 15 (%0,6)

gönderide Kamuyu Bilgilendirme Modelinden yararlanıldığı saptanmıştır. Dolayısıyla halkla ilişkiler modellerinin en sık başvurulduğu mecranın Instagram, en az yararlanılan mecranın YouTube olduğu fark edilmektedir.

Çizelge 3: Düzce Belediyesi'nin Sosyal Medyada Duyuru ve Bilgilendirme ile İlgili Paylaşımların Durumu

Paylaşım Konu Dağılımları	Facebook	X	Instagram	YouTube
Sosyal/ Kültürel	90	310	750	5
Tanıtım	36	80	130	-
Çevre	69	50	80	3
Teknolojik	60	10	15	2
Spor	29	5	20	1
Anma/ Kınama	30	20	5	-
Eğitim	20	-	10	-
Yapı/ Restorasyon	61	100	150	1
Temizlik	50	50	70	3
Program (Açılış- Ziyaret- Teşekkür- Toplantı- Yardım- Kampanya- İhale- Denetleme)	60	25	100	-

Düzce Belediyesi'nin duyuru ve bilgilendirmeye yönelik veri dağılımlarına bakıldığında Facebook'ta; sosyal/kültürel paylaşımlar konusunda 90 adet, tanıtımla ilgili paylaşımlarda 36 adet, çevre konularında 69 adet teknolojik konularda 60 adet, spor konusunda 29 adet, anma/kınama konusunda 30 adet, eğitim konusunda 20 adet, yapı/restorasyon faaliyetleri konusunda 61 adet, temizlikle ilgili konuda 50 adet, yapılan programlarla (açılış-ziyaret-teşekkür-toplantı- yardım- kampanya-ihale-denetleme) ilgili 60 adet gönderi paylaşılmıştır.

Düzce Belediyesi'nin duyuru ve bilgilendirmeye yönelik veri dağılımlarına bakıldığında X'te; sosyal/kültürel paylaşımlar konusunda 310 adet, tanıtımla ilgili paylaşımlarda 80 adet, çevre konularında 50 adet teknolojik konularda 10 adet, spor konusunda 5 adet, anma/kınama konusunda 20 adet, eğitim konusunda 0 adet, yapı/restorasyon faaliyetleri konusunda 100 adet, temizlikle ilgili konuda 50 adet, yapılan programlarla (açılış-ziyaret-teşekkür-toplantı- yardım-kampanya-ihale-denetleme) ilgili 25 adet gönderi paylaşılmıştır.

Düzce Belediyesi'nin duyuru ve bilgilendirmeye yönelik veri dağılımlarına bakıldığında Instagram'da; sosyal/kültürel paylaşımlar konusunda 750 adet, tanıtımla ilgili paylaşımlarda 130 adet, çevre konularında 80 adet teknolojik konularda 15 adet, spor konusunda 20 adet, anma/kınama konusunda 5 adet, eğitim konusunda 10 adet, yapı/restorasyon faaliyetleri konusunda 150 adet, temizlikle ilgili konuda 70 adet, yapılan programlarla (açılış-ziyaret-teşekkür-toplantı- yardım-kampanya-ihale-denetleme) ilgili 100 adet gönderi paylaşılmıştır. Düzce Belediyesi'nin duyuru ve bilgilendirmeye yönelik veri dağılımlarına bakıldığında YouTube'da; sosyal/kültürel paylaşımlar konusunda 5 adet, tanıtımla ilgili paylaşımlarda 0 adet, çevre konularında 3 adet teknolojik konularda 2 adet, spor konusunda 1 adet, anma/kınama konusunda 0 adet, eğitim konusunda 0 adet, yapı/restorasyon faaliyetleri konusunda 1 adet, temizlikle ilgili konuda 3 adet, yapılan programlarla (açılış-ziyaret-teşekkür-toplantı- yardım-kampanya-ihale-denetleme) ilgili 0 adet gönderi paylaşılmıştır.

5. SONUÇ

Sosyal medya platformları hedef kitlelere erişim sağlamada en etkili, ucu, hızlı ve tercih edilen araçlarda önde gelmektedir. Aynı zamanda bu platformlar hedef kitlelere anında geribildirim sunması bakımından yapılan işlerin takibi ve teyidi için mekanizma işlevi görmektedir. Bu özelliği sayesinde tanıma ve tanıtmayı içeren, imaj ve itibar yönetimini dijital konumlandırma ile güçlendiren ayrı bir halkla ilişkiler aracı olarak da rol üstlenmektedir. Dolayısıyla özel kuruluşlar (kurumlar/ işletmeler) kadar kamu kurumlarına da önemli bir iletişim aracı rolü üstlenen; birer etkileşim ve halkla ilişkiler ölçüm mecraları haline dönüşmektedir. Bu bağlamda çerçevesi çizilen araştırma belediyelerin halkla ilişkiler modelleri (Basın Ajansı, Kamuoyu Bilgilendirme, İki Yönlü Simetrik ve İki Yönlü Asimetrik Modeli) kapsamında hedef kitlelerle sosyal medya platformları etkileşim/ iletişim kullanımlarını tespit etmeyi hedeflemektedir. Araştırmanın örneklemini Düzce Belediyesi'dir. Bu durum tespiti çerçevesinde araştırma soruları kapsamında temellendirilen çalışmada 2024-2025 yılları arasında paylaşılan toplamda 2500 gönderi incelenmiştir. İlgili gönderiler kapsamında hangi halkla ilişkiler modellerinin kullanıldığı, gönderi bilgilendirme tür dağılımları ve sosyal medya platformlarında takipçi dağılımları gibi veriler belirlenmiş ve araştırmada betimlenmiştir. Dolayısıyla araştırma bulgularına göre Düzce Belediyesi resmi Facebook sayfasını 44.000, Instagram sayfasını 91.200, X sayfasını 24.900, YouTube sayfasını 1220 kişi takip etmektedir. Bu platformlar genelinde değerlendirilme yapıldığında Instagram 91.200 gibi yüksek bir takipçi farkıyla en çok takip edilen platform olarak fark edilmektedir. Netice olarak genel değerlendirilme yapıldığında ise Düzce Belediyesi'nin sosyal medya platformlarının durum paylaşma ve hedef kitlelerini bilgilendirme amaçlı kullandığı görülmektedir. Diğer yandan literatür incelendiğinde

yerel yönetimlerin sosyal medya platformlarını genelde kamuoyuyla enformasyon paylaşımı ve etkileşimde bulunma şeklinde kullanımı benimsedikleri sonuçları ile örtüşmektedir (Mergel, 2016; Bovaird ve Loeffler, 2016; Arslan 2014). Sosyal medya platformları belediyelerin daha ayrıntılı, detaylı ve yararlı bilgiler sağlamalarına, kamuoyunun yerel yönetim hizmetleriyle ilgili bilgiye daha hızlı, pratik ve kolay erişimini sağlayabilmektedir. Araştırmanın önemli bir diğer bulgusu ise Düzce Belediyesi'nin sosyal medya platformları vasıtasıyla yapı/ restorasyon, arkeolojik/ kazı çalışmaları, anma/ kınama, programlar, hizmet verilen ve yürütülen faaliyetlerle ilgili geniş ve güncel bilgi aktarımı, yeniliklerin veya değişikliklerin duyurumu, tanıtım gibi durumlarını içeren faaliyetlerini sosyal medya platformlarını kullanarak gerçekleştirmektedir. Buna ek olarak sosyal medya platformlarında paylaşılan gönderilerin genellikle kamuoyu bilgilendirme modelinden istifade edildiği anlaşılmaktadır. Bu sonuç benzer şekilde literatürde yürütülen Cho vd. (2021) çalışma ile benzeşim göstermektedir.

Düzce Belediyesi sosyal medya platformlarında geniş bir içerik ağına sahip gönderi paylaşımında bulunmaktadır. Projeler, etkinlikler, sosyal medya tarafından popüler olarak (akım) ve içeriklerin uyarlamasına yer vermekte, sosyal deney hissiyatında sosyal medyada hedef kitleyi çeken, sempati uyandıran paylaşımlarla da takipçi sayısını yükseltmektedir. Yine şehir odaklı şehri kapsayan yatırımlar, projeler, etkinlikler ve yenilikleri paylaşarak hedef kitlelerini bilgilendirmektedir. Sosyal medya hesapları yalnızca kamuoyunu bilgilendirme modelinin kullanılması bilgi iletişim toplumunun normları bakımından yorumlandığında stratejik iletişim faaliyetlerinde eksik bir faaliyettir. Hedef kitle ile doğrudan etkileşim kuran, olası krizlerde başa çıkabilmek için çift yönlü simetrik iletişim modeline yer verilmesi yapılan çalışmaların ve yürütülen faaliyetlerin hedefine tam olarak ulaşabilmesi bakımından avantaj sağlayabilir. Yerel yönetimlerin çift yönlü simetrik modelden yararlanması, sosyal medya platformlarının gücünün etkili, doğru, hedef kitleye uygun, kurumun hedeflerine erişebilmesine katkı sunan, hedef kitlenin temenni, istek, beklenti ve ihtiyaçlarını karşılama odaklı ilerlemesine ve nihai olarak kamuyla belediye arasındaki bağın güçlenmesine ve katılımcı bir iletişim kültürünün inşa edilmesine olanak sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Ş. (2014). Yerel Politikacıların Sosyal Medya Kullanımı: Büyükşehir Belediye Başkanlarının Günlük Sosyal Medya Kullanımlarının İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD, Kayseri.
- Blasi, S., Gobbo, E. ve Sedita, S.R. (2022). Smart Cities and Citizen Engagement: Evidence from Twitter Data Analysis on Italian Municipalities. *Journal of Urban Management*, 11 (2), 153-165.
- Bonson, E., Torres, L., Royo, S. ve Flores, F. (2012). Local E-Government 2.0: Social Media and Corporate Transparency in Municipalities, *Government Information Quarterly*, 29,123-132.
- Bovaird, T. ve Loeffler, E. (2016). What has Co-production ever done for Interactive Governance. *Critical Reflections on Interactive Governance: Self-organization and Participation in Public Governance*,254.
- Cho, W. ve Melisa, W.D. (2021). Citizen Coproduction and Social Media Communication: Delivering a Municipal Government's Urban Services through Digital Participation. *Administrative Sciences*, 11 (2), 59.
- Criado, J.I ve Villodre, J. (2021). Delivering Public Services Through Social Media in European Local Governments. An Interpretative Framework Using Semantic Algorithms. *Local Government Studies*, 47 (2), 253-275.
- Ekiz, D. (2015). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Anı Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (t.y.). *İletişimi anlamak* (2008. bs). Erk Yayıncılık.
- Grunig, J. E., Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. CBS College.
- Grunig, J. E., & White, J. (2005). Halkla ilişkilerde ve iletişim yönetiminde mükemmellik. İçinde J.E.Grunig (Ed.), *Halkla ilişkiler kuram ve uygulamasında dünya görüşlerinin etkisi*. Rota Yayınları.
- Guth, W. D., Marsh, C. (2003). *Public relations—A values driven app*
- Güllüpınar, H. (2009). Halkın Yakınma Yöntemleri: Belediyelerde Halkla İlişkiler. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Güzeltik Ural, E. (2006). *Stratejik halkla ilişkiler uygulamaları*. Birsan.
- Hansen, A. (2003). "İçerik Çözümlemesi" "*İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi*" içerisinde Çev. M.S. Çebi, Ankara: Alternatif Yayınları.
- Harrison, S. (2000). *Public relations an introduction* (2. bs). Tomsan Learning.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Nobel Yayın Dağıtım.
- Lu, B., Zhang, S. ve Fan, W. (2016). Social Representations of Social Media Use in Government: *Information Quarterly*, 33 (1), 142-148.
- Mergel, I. (2016). Social Media Institutionalization in the US Federal Government. *Government Information Quarterly*, 33 (1), 142-148.
- Norbutas, L. ve Corten, R. (2018). Network Structure and Economic Prosperity in Municipalities: A Large-scale Test of Social Capital Theory Using Social Media Data. *Social Networks*, 52, 120-134.
- Okay, A., Okay, A. (2012). *Halkla ilişkiler kavram strateji ve uygulamaları* (5. bs). Der Kitabevi.
- O'Leary, Z. (2017). *The Essential Guide to Doing Your Research Project*. SAGE Publications Inc.

Silva, P., Tavares, A.F., Siva, T. ve Lameiras, M. (2019). The Good, The Bad and The Ugly: Three Faces of Social Media Usage by Local Governments. *Government Information Quarterly*, 36, 469-479.

Şimşek, İ. ve Güler, Ş. (2023). “*Halkla İlişkiler Modelleri Bağlamında Belediyelerin Sosyal Medya Kullanımı*” “*Kamu Kurumlarında Sosyal Medya Kurumların Sosyal Medya Uygulama Örnekleriyle*” içerisinde Ed. M.D. Güllüpunar, Ankara: Nobel Yayınevi.

Tarhan, A., Kırca, S. ve Doğmuş, E. (2022). Yerel Yönetimlerin Halkla İlişkiler Amaçlı Twitter Kullanımı: Büyükşehir Belediyeleri ve Belediye Başkanları Üzerine Bir Analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 66-86. <https://doi.org/10.52642/susbed.1152018>.

KÜRESELLEŞMENİN GELECEĞİ VE DEGLOBALİZASYON

Yüksek Lisans Öğrencisi Morvarid TAHERİTARİ

İstanbul Arel Üniversitesi

Morvarid_7_12@yahoo.com

<https://orcid.org/0009-0006-9067-4042>

Dr. Öğr. Üyesi Hilal KUVVETLİ YAVAŞ

İstanbul Arel Üniversitesi

hilalkuvvetliyavas@arel.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9066-4358>

ÖZET

Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel etkileşimlerin artmasına dayalı çok boyutlu bir entegrasyon sürecidir. 1970’li yılların sonlarından itibaren belirginleşen, Reaganomics ve Thatcherism’le birlikte gelişmiş ülkelere, Dünya Bankası ve IMF öncülüğünde uygulanan yapısal uyum politikaları ve istikrar programlarıyla gelişmekte olan ülkelerde yayılan Neoliberal politikalarla hız kazanan küreselleşme, sermaye hareketliliği, uluslararası ticarete serbestleşme ve hızlanma, hızla gelişen dış ticaret lojistiği ve teknoloji transferi yoluyla dünya ekonomisini çok daha bütünleşik bir hale getirmiştir. Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin yarattığı imkanlar çerçevesinde sermaye hareketleri sınırsız hale gelmiş, offshoring ve outsourcing uygulamaları hız kazanmış, sınai üretimin organizasyonunda ve küresel konfigürasyonunda büyük dönüşümler gerçekleşmiştir. Üretim çokuluslu şirketlerin öncülüğünde küresel planlamaya tabi tutulmuş, farklı ülkelere firmalar küresel değer zincirleri dahilinde dikey uzmanlaşmaya gitmiştir. Ülkelerarası kültürel etkileşimler, sosyal mobilité artmıştır. Bu süreçte dünyanın en büyük iki ekonomisi ABD ve Çin arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılığın oluşması, derinleşmesi küreselleşme olgusunun en önemli dinamiklerden biri olmuştur. Ancak son yıllarda yaşanan küresel ve bölgesel gelişmeler bu olgunun geleceğini tartışmalı hale getirmiştir. Özellikle 2008 finansal krizi, ABD-Çin ticaret savaşı, COVID-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna savaşı, Ortadoğu’daki çatışmalar ve Trump Yönetiminin tarife artışı odaklı politikaları deglobalizasyon tartışmalarına neden olmuştur. Bu çalışma, küreselleşmenin tarihsel gelişimini ve çağdaş dönüşümlerini analiz ederek,

günümüzde giderek önem kazanan deglobalizasyon eğilimlerini ele almaktadır. Deglobalizasyon, küreselleşmenin farklı boyutlarda yavaşlaması, tersine dönmesi veya yeniden şekillenmesini kapsayan bir süreci ifade etmektedir. Bu çalışmanın amacı deglobalizasyon gündeminin olgusal bir gerçeklik olup olmadığını araştırmaktır. Uluslararası ticaretin GSYH'ye oranı, küresel doğrudan yabancı yatırım akışları gibi göstergeler üzerinden küreselleşmenin güncel seyri değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, küreselleşmenin bahsi geçen temel göstergelerinde bir yavaşlama söz konusu olsa da henüz deglobalizasyondan bahsetmek mümkün değildir. Çok kutuplu bir nitelik arz eden yeni küresel düzen, derin ve kapsamlı bir teknolojik dönüşüm ve siyasi belirsizlikler çerçevesinde önemli bir dönüşüm sürecinden geçmekte, farklılaşmış bir entegrasyon biçiminde şekillenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Deglobalizasyon, Uluslararası Ticaret, Neoliberalizm.

1. GİRİŞ

Küreselleşme kavramı, son yüzyılın en çok tartışılan ekonomik ve politik fenomenlerinden biridir. Genel olarak küreselleşme, ülkeler arasındaki mal, hizmet, sermaye, bilgi ve insan hareketliliğinin artması ve bu yolla dünyanın ekonomik, kültürel ve teknolojik olarak daha bütünleşik bir yapıya dönüşmesini ifade eder (Held vd., 1999). Bu süreç tarihsel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanmış, 1914-1945 arası savaş dönemiyle kesintiye uğramış, 1978 sonrası ise özellikle neoliberal ekonomik politikalarla birlikte yeniden hız kazanmıştır (Yeldan, 2001).

1980 sonrası dönemde John Williamson tarafından tanımlanan Washington Uzlaşması çerçevesinde devletin ekonomik olarak aktif bir rolden çekildiği, piyasa köktenci serbest piyasa ekonomisinin küresel ölçekte yaygınlaştığı ve sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği yeni bir dönem başlamıştır (Williamson, 1990). Uluslararası üretim ağlarının küresel ölçekten planlanması ve yaygınlaşmasıyla birlikte çok uluslu şirketlerin etkisi artmış, offshoring ve outsourcing gibi uygulamalar küresel tedarik zincirlerinin temelini oluşturmuştur (Baldwin, 2016). Ancak son yıllarda bu entegrasyon süreci çeşitli krizlerle sarsılmıştır. 2008 küresel finansal krizinin ardından ortaya çıkan ekonomik güvensizlik, 2018'de ABD'nin Çin'e karşı uyguladığı gümrük tarifeleri, 2020'de COVID-19 pandemisiyle kırılan tedarik zincirleri ve jeopolitik risklerin artması, küreselleşmenin sürdürülebilirliği konusunda ciddi tartışmalara yol açmıştır (O'Sullivan, 2019). Bu bağlamda "reshoring" (üretimin ülkeye geri getirilmesi),

“nearshoring” (yakın coğrafyalara taşıma) ve “degloabalizasyon” gibi kavramlar akademik literatürde öne çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı, küreselleşmenin tarihsel gelişimini ve neoliberal evresini analiz ederek, son yıllarda yaşanan gelişmelerin etkisiyle küresel üretim yapılarında gerçekleşen dönüşümünü incelemek ve degloabalizasyon olgusunu tartışmaktır. Bu çerçevede, küresel ticaret ve sermaye hareketleri verileri ışığında küresel entegrasyonun günümüzdeki durumu ve geleceği değerlendirilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

2.1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme, ekonomik, teknolojik, siyasi, sosyal, kültürel, demografik, ekolojik yönleri ve coğrafi kapsamı ile 1980’li yıllardan bu yana birçok alanda en önemli araştırma konularından biridir. En yalın ifadesiyle küreselleşme, devletler, şirketler, bireyler ve toplumlar arasındaki sınır ötesi ekonomik, siyasi, teknolojik ve kültürel ilişkilerin yoğunlaşması sürecidir. Bu süreç, farklı coğrafyalardaki ekonomik faaliyetlerin, sosyal etkileşimlerin ve bilgi akışlarının zaman ve mekân sınırlarını aşarak birbirine bağlanmasını sağlamaktadır (Held vd., 1999).

Giddens’a (1990) göre küreselleşme, yalnızca ekonomik ilişkilerle sınırlı olmayan, aynı zamanda dünya genelinde sosyal ilişkilerin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan çok katmanlı bir dönüşüm sürecidir. Giddens, küreselleşmeyi “Bir yerde olan olayların, dünyanın başka bir yerindeki insanlar ve topluluklar üzerinde etkili olduğu sosyal ilişkilerin yoğunlaşması” olarak tanımlar. Bu tanım, küreselleşmenin yalnızca malların ve hizmetlerin değil, fikirlerin, değerlerin ve kültürel pratiklerin de küresel ölçekte dolaşıma girdiğini vurgular.

Stiglitz (2004), küreselleşmeyi daha çok ekonomik bir perspektiften tanımlar ve süreci, “sermayenin, mal ve hizmetlerin sınırlar ötesinde serbestçe dolaşabildiği; ulusal ekonomilerin birbirine daha fazla entegre olduğu bir yapı” olarak görür. Stiglitz’e göre küreselleşme, doğru yönlendirildiğinde dünya yoksulluğunu azaltabilecek büyük bir potansiyele sahipken, kötü yönetildiğinde eşitsizlikleri derinleştiren bir araca da dönüşebilir.

Baldwin (2016) ise küreselleşmeyi teknolojik değişimle birlikte ele alarak, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim süreçlerini uluslararasılaştırarak yeni bir küreselleşme evresi başlattığını savunur. Baldwin’e göre günümüzde küreselleşme, sadece ürünlerin değil üretimin aşamalarının da sınır ötesine taşındığı “küresel değer zincirleri” etrafında şekillenmektedir.

Küreselleşmeyi Soğuk Savaş sisteminin yerine geçen bir yapı olarak tanımlayan ve konuya iktisadi-politik bir bakış açısıyla yaklaşan Friedman (1999), bu kavramı; piyasaların, ulus-devletlerin ve teknolojilerin bireyler, şirketler ve devletler arasında dünya çapında daha önce

eşi benzeri görülmemiş bir hızla, derinlikle, yakınlıkla ve daha düşük maliyetlerle etkileşim kurmasına olanak tanıyan kaçınılmaz bir bütünleşme süreci olarak ifade etmektedir.

Çizelge 1. Küreselleşmenin Temel Özellikleri

<i>Karakteristik</i>	
Karşılıklı Bağlantılılık	Dünya çapında insanları, yerleri ve ulusları birbirine bağlayan ilişki ve etkileşim ağının gücü ve çeşitliliği.
Entegrasyon	Farklı insanların, firmaların ve ulusların bir araya gelerek daha birleşik veya birbirine bağımlı bir sistem oluşturma süreci.
Hız	Teknoloji, iletişim veya ulaşımın kolaylaştırdığı küresel değişimlerin hızı.
Kapsam	Küresel ölçekte etki ve yayılma ölçeği, coğrafi yayılımının boyutu, etkilenen endüstri sektörlerinin çeşitliliği veya yatırılan kaynakların düzeyi.

Kaynak: Alkharafi ve Alsabah, 2025.

Alkharafi ve Alsabah (2025) küreselleşme olgusunu karşılıklı bağlantılılık, entegrasyon, hız ve kapsam bakımından değerlendirmiş, küreselleşmenin dünya çapında insanları bağlayan ve bu unsurları entegre eden, teknolojik gelişmenin, iletişim ve ulaşımın hızlı olduğu, coğrafi kapsamı, sektörel ve organizasyonel çeşitliliği yüksek bir olgu olarak ortaya koymuştur. Küreselleşmenin tanımı, onu ekonomik, kültürel, politik ya da teknolojik açıdan ele alan akademisyenlerin perspektiflerine göre farklılaşsa da genel olarak ortak anlayış, küreselleşme ile dünyadaki karşılıklı bağımlılığın arttığı yönündedir.

Mal, hizmet, sermaye ve iş gücünün sınır ötesi hareketliliğini ifade eden ekonomik küreselleşmenin en temel unsuru küresel ölçekte uluslararası ticaretin hacmi ve çeşitliliğinde yaşanan hızlı artıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında dünya Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) 6 kat artarken, dünya mal ihracatı 20 kat artış göstermiştir (Baldwin, 2016). Özellikle 1980 sonrası dönemde uygulanan neoliberal politikalarla birlikte sermaye piyasalarının serbestleşmesi, dış ticaretin artması ve doğrudan yabancı yatırımların yaygınlaşması ekonomik küreselleşmeyi derinleştirmiştir (Stiglitz, 2004; Williamson, 1990).

Siyasi küreselleşme, devletlerarası iş birliği mekanizmalarının gelişmesi, uluslararası örgütlerin (BM, WTO, IMF vb.) rolünün artması ve devlet egemenliğinin ulus-ötesi karar mekanizmalarıyla paylaşılması sürecidir. Ayrıca “küresel yönetim” (global governance) kavramı, ulusal otoritelerin yetki alanlarını çok taraflı yapılarla paylaşmasını ifade etmektedir (Falk, 1999).

Küreselleşmenin itici güçlerinden biri olan teknolojik gelişmeler, özellikle iletişim ve bilişim teknolojilerindeki devrim niteliğindeki ilerlemeler sayesinde bilgi akışını hızlandırmıştır. İnternet, mobil iletişim ve dijital platformlar küresel ölçekte ekonomik ve sosyal ilişkilerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur (Castells, 2010). Teknolojinin gelişimi, coğrafi uzaklık kavramını görece önemsiz hale getirmiş, bireylerin ve kurumların sınırlar ötesinde anlık etkileşim kurabilmesini sağlamıştır.

Küreselleşmenin sosyal ve kültürel boyutları da söz konusudur. Giddens (1990) küreselleşmeyi “uzaktaki yerleşim yerlerini birbirine bağlayan ve yerel olayların kilometrelerce uzakta meydana gelen olaylar tarafından şekillendirilmesine yol açan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması” olarak tanımlamıştır. Bu tanım, küreselleşmenin çok önemli bir sosyal olgu olarak değerlendirmektedir. Kültürel küreselleşme, değerler, normlar, varsayımlar ve uygulamalar dahil olmak üzere sınır ötesi kültür akışlarının değişimini ifade eder (Tomlinson, 1999). Farklı kültürlerin bir araya gelmesi, etkileşime girmesi ve zamanla benzeşmesi sürecidir (Robertson, 1992).

2.2. Küreselleşmenin Tarihçesi

Küreselleşmenin başlangıcı konusunda görüş ayrılıkları söz konusudur. Bazı yazarlar küreselleşmenin başlangıcını antik çağa, bazıları Amerika kıtasının keşfiyle başlamaktadır.

Çizelge 2. Küreselleşmenin Tarihçesi

Dönem	Yıllar	Temel Özellikler	Başlıca Gelişmeler	Kaynaklar
Birinci Küreselleşme	1860–1913	Sanayi devrimi sonrası ekonomik entegrasyon, serbest ticaret, göç ve sermaye hareketliliği	Buharlı ulaşım, telgraf, altın standardı, Avrupa’dan Amerika’ya göç	O’Rourke ve Williamson (1999); Baldwin (2016)
Deglobalizasyon	1914–1945	Dünya savaşları ve ekonomik kriz nedeniyle uluslararası entegrasyonun zayıflaması	Korumacılık, sınır kontrolleri, Büyük Buhran, milliyetçi ekonomi politikaları	Hirst, Thompson ve Bromley (2009)
Bretton Woods Sistemi	1945-1973	Uluslararası ticaretin serbestleşmesi, ABD öncülüğünde entegrasyon, sermaye hareketleri kısıtlı, kitlesel üretim ve tüketim	IMF, Dünya Bankası ve GATT yeni uluslararasılaşma süreci, ekonomik planlama	IMF (2023); Helleiner (1994)
Modern / Üçüncü Küreselleşme	1978–2008	Neoliberal politikalar, teknolojik gelişmeler, Çin’in reform süreci, Soğuk Savaş sonrası serbestleşme	Washington Uzlaşısı, internet, sermaye ve bilgi hareketliliği	Williamson (1990); Baldwin (2016)

Küreselleşme Kırılma / Yavaşlama Dönemi	2008– günümüz	Finansal kriz, ticaret savaşları, pandemi, bölgesel jeopolitik gerginlikler	2008 krizi, ABD-Çin ticaret savaşı, COVID-19, reshoring eğilimleri	Rodrik (2011); Tooze (2021)
--	------------------	--	---	--------------------------------

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Çizelge 2’de uluslararası ticaret, sermaye hareketleri, nüfus hareketleri kurumsal, teknolojik ve siyasal yapılanmalar bakımından küresel ekonominin 19. Yüzyıldan bu yana tarihsel gelişimi özetlenmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısı ilk modern küreselleşme dönemidir. Bu dönemde İngiltere’de başlayan ilk sanayi devrimi Avrupa, Kuzey Amerika yayılmış, buharlı makine hem üretimin mekanizasyonu ve fabrika sistemine geçişi mümkün kılmış, üretimde yaşanan büyük artış dış ticaret için mal fazlalarının oluşmasını sağlamıştır. Buharlı makinenin demiryolu ve gemi ulaşımından kullanılması uluslararası ticaretin genişlemesini sağlayan en önemli teknolojik gelişmeler olmuştur. Aynı dönem yine gelişen teknolojiler sayesinde Süveyş Kanalı’nın açıldığı ve Doğu-Batı ticaretinin hız kazandığı, farklı coğrafyaların ekonomik ve ticari bakımdan entegrasyonunun güçlendiği bir dönemdir. Bu dönemde Britanya İmparatorluğu öncülüğünde ticareti serbestleştirecek çok sayıda serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu ilk modern küreselleşme dönemi, büyük nüfus hareketliliğinin olduğu, özellikle Avrupa’dan baştan Amerika ve Avustralya olmak üzere dünyanın birçok bölgesine nüfus akışının olduğu bir dönemdir. Bu yönüyle güncel küreselleşme sürecinden daha güçlü bir nitelik arz eder. Ticaret ve nüfus hareketliliğinin artışı, sermaye hareketleri ile birlikte gelişmiş, uluslararası yatırımların hızlandığı, Avrupa ve Kuzey Amerika’da piyasa gücüne sahip ve profesyonel yönetimlere sahip büyük firmalar (örneğin bankalar, petrol, otomotiv, kimya şirketleri) ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile başlayıp II. Dünya Savaşı ile biten yaklaşık 30 yıllık (1914-1945) Uzun Depresyon Dönemi, deglobalizasyon dönemidir. Bu süreç Deglobalizasyon bölümünde daha detaylı açıklanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde, Bretton Woods Sistemi yani ABD dolarının temel rezerv para olduğu bir uluslararası para sistemi, dolaylı altın standardı kurulmuştur. Güvenilir bir uluslararası para sisteminin varlığı Savaş sonrasında yeni bir uluslararası ticaret ve finans sisteminin kurulması bakımından temel gerekliliktir. Bu sistemin yürütülmesi için IMF ve Dünya Bankası kurulmuş, GATT ise uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi için oluşturulmuştur. Çok taraflılığın evrensel örgütler üzerinden yürütüldüğü bu dönem aynı zamanda, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik, siyasi, ideolojik ve teknolojik yarış etrafında örgütlenen Soğuk Savaş dönemidir. Bretton Woods döneminde, uluslararası ticaret ve yatırımlarda ABD’nin son derece baskın olmuş, ABD’nin

askeri-Keynesçilik biçimindeki ekonomik ve siyasi stratejisi, yanı sıra kitlesel üretim ve tüketim ekonomileri dinamize etmiştir. Kitlesel üretim ve tüketim, korumacı ve planlı ekonomiler, sınıf uzlaşısı üzerinden işlemiş, üretimdeki verim artışları ücretlere yansıtılmıştır. Bu durum, tüketimi, yeni yüksek yaşam standartlarını ve toplam talebi körüklemiştir. Batı dünyasında Keynesçi ekonomi politikaları uzun bir sürekli gelişme dönemi kaydetmiştir. Ancak dönem sonuna doğru ABD ekonomisinin bütçe açıkları ve ABD sermayesinin Avrupalı ve Japon rakiplerin baskısı altında kalması BW sistemini çöktürmüş, dolaylı altın standardı kaldırılmış, esnek kur sistemlerine geçilmiştir.

1970’li yıllar BW Sisteminin çöktüğü, ekonomik belirsizliklerin ve siyasal gerilimlerin neden olduğu iki petrol krizinin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinin ortaya çıktığı, bir dönemin sonlanıp yeni bir ekonomik yapılanmanın yanı sıra yeni küreselleşmenin ortaya çıktığı dönemdir. ABD’li şirketlerin düşen kar oranlarını artırmak, emek ve standartları düşük ülkelere yönelik offshoring yaparak karlılığı artırma çabası, Çin’in 1978 yılında ilan ettiği açık kapı politikası ile birleşmiştir. ABD’li çokuluslu şirketlerin öncülüğünde sınai üretimin Çin başta olmak üzere yoğun bir şekilde Doğu Asya’ya yönelik yeniden konfigüre edilmesi, ABD ve Çin ekonomilerinin hızla entegre olmasına ve günümüz küreselleşme sürecinin başlamasına neden olmuştur.

2.3. Deglobalizasyon Kavramı

Deglobalizasyon, küreselleşmenin farklı boyutlarda yavaşlaması, tersine dönmesi veya yeniden şekillenmesi anlamına gelir. Bu süreç, yalnızca ekonomik entegrasyonun azalışı ile sınırlı değildir; aynı zamanda siyasi, sosyal, kültürel ve teknolojik alanlarda da ulus-devletlerin önceliklerinin artması ve küresel iş birliği mekanizmalarının sorgulanması şeklinde ortaya çıkmaktadır (James, 2018). Bu kavram, özellikle 2008 küresel finans krizinden sonra artan ekonomik kırılganlıklar, ABD-Çin ticaret savaşı, COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi krizlerle daha görünür hale gelmiştir. Deglobalizasyon salt bir geri çekilme değil, aynı zamanda küresel üretim ve tedarik yapılarının yeniden yapılandırılması anlamına da gelmektedir. Bu yeniden yapılanma sürecinde öne çıkan üç temel stratejik yönelim, yerelleşme (localization), reshoring ve nearshoring kavramlarıyla ifade edilir.

Yerelleşme, üretim ve tüketimin ulusal veya bölgesel sınırlar içerisinde yeniden organize edilmesini ifade eder. Bu yaklaşım, stratejik sektörlerde küresel bağımlılıkların azaltılmasını, yerel kaynaklara ve yeteneklere dayalı bir ekonomik yapılanmayı hedefler. COVID-19 pandemisiyle birlikte özellikle gıda, ilaç ve enerji gibi hayati sektörlerde yerelleşme politikaları birçok ülkenin gündemine girmiştir (Zhan vd., 2020).

2010’lu yıllara doğru deglobalizasyonun önemli bir uluslararası gündem ve akademik araştırma konusu olması neden olan önemli kırılma noktaları ve olaylardan bahsetmek mümkündür. Bunların en önemlisi 2007–2008 Küresel Finans Krizidir. Kriz, uluslararası ticaretin, yatırımların ve büyüme oranlarının önemli ölçüde gerilemesine neden olmuş en önemli kırılma noktasıdır. Krizin arkasından gelen ABD-Çin ticaret savaşı ve korumacılık tartışmaları deglobalizasyon gündemini güçlendirmiş, COVID-19 Pandemisi ile tedarik zincirlerinde yaşanan kırılmalar, deglobalizasyon tartışmasını beslemiştir. Jeopolitik gerilimler ve bunlara bağlı olası enerji krizleri yine deglobalizasyon ve korumacılık tartışmalarını gündemde tutmaya devam etmektedir. Bu bölümde genel hatlarıyla bu konulara değinilecektir.

2.4. Literatür

Literatürde küreselleşmenin geleceği ve deglobalizasyon konusunda birçok çalışma bulunmaktadır. Abdal ve Ferreira (2021), 2007–2008 mali krizin ardından özellikle COVID-19’un etkisiyle küresel üretim ve ticaret zincirlerinin nasıl kırıldığını ve siyasi otoritelerin ulusal sanayii öne çıkaran politikaları nasıl benimsediğini incelemiştir. Bu durumun ABD’nin Çin’e karşı korumacı tarife stratejilerine yol açtığını ele almıştır. Altman vd. (2024) ise güncel veriler ışığında, “Deglobalizasyon var mı?” sorusuna odaklanmıştır. Araştırma bulgularına göre küresel ölçekte ticaret, sermaye ve bilgi akışları büyük ölçüde dirençlidir ve dolayısıyla hızlı bir deglobalizasyondan söz etmek için henüz mümkün değildir. Witt vd. (2023), ABD ile Çin arasındaki ekonomik ayrışmayı (decoupling) incelemiştir. Araştırmada ABD ve Çin ekonomileri arasında bir ayrışma eğilimi söz konusudur ve bu eğilimin kalıcı bir değişim yaratabileceği ileri sürülmüştür. Alfaro ve Chor (2023) ABD ve Çin ticaretine odaklanmış, iki ülke arasındaki ticaretin GSYH’ye oranlarının azalmasına rağmen mutlak ithalat hacminin artmaya devam etmesinden dolayı küresel ticarete durgunluğun henüz gerçekleşmediği sonucuna varmıştır. Paul (2023), küreselleşmeye dair olumsuz senaryoların yaygınlaşmasına rağmen, küresel entegrasyonun hâlâ güçlü kalmaya devam ettiğini savunmuştur. Chase-Dunn vd. (2023), dünya-sistem perspektifiyle deglobalizasyonu yapısal dönüşüm üzerinden okunması gerektiğini savunmuş, küresel entegrasyonun geçici dalgalanmalardan ziyade uzun vadeli yeniden konumlanmayla karakterize olduğunu ortaya koymuştur. Ghemawat (2018), araştırmasında küreselleşmenin beklenenden daha sınırlı ve yavaş ilerlediğini ama sona ermediğini öne sürmüştür. Peters ve Ali (2023) başta ABD ve Çin tarafından yapılan stratejik müdahalelere rağmen küresel tedarik ağlarının halen dirençli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Altman ve Bastian (2023), COVID-19 Pandemisine rağmen küresel bağlılık düzeyinin genel olarak sabit kaldığını, özellikle ticaret ve dijital bilgi akışlarının

arttığını, ancak doğrudan yatırım ve insan hareketliliğinde yavaşlama yaşandığını ortaya koymuştur. İlgili literatür, küreselleşmenin sona ermediğini, ancak yeniden şekillendiğini ve boyutlarının ağırlık merkezinin değiştiğini göstermektedir.

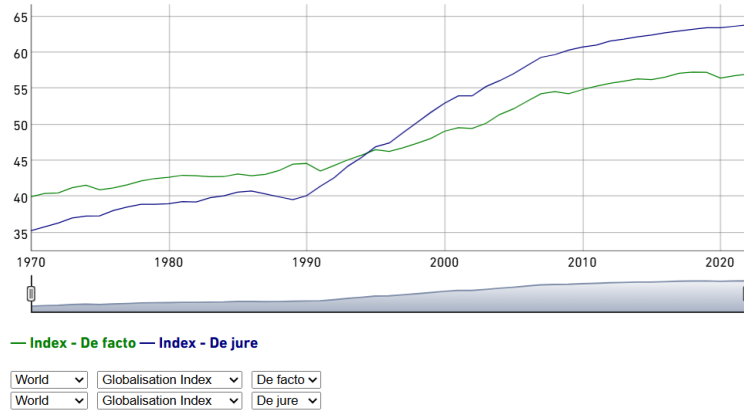
3. KÜRESELLEŞMENİN YÖNÜ: DEGLOBALİZASYON TARTIŞMASI

3.1. Metodoloji

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, bir araştırmacının veya belirlenmiş yardımcı araştırmacının veri toplayıp yorumladığı, araştırmacının katılımcılar ve sağladıkları veriler kadar araştırma sürecinin bir parçası olduğu bir araştırma biçimidir (Corbin ve Strauss, 2015). Nitel araştırmalar genellikle keşfedici (exploratory) niteliktedir. Hipotez testi yapmaktan daha ziyade hipotez üretmeyi amaçlayan çalışmalardır (Corbin ve Strauss, 2015). Kavramları, hipotezleri ve teorileri test etmek yerine tümevarımsal olarak oluşturmak için tasarlanmış çalışmalardır (Merriam, 2009). Nitel araştırmalarda kullanılan veri toplama araçları derinlemesine görüşmeler, doğrudan gözlem ve yazılı belge analizidir (Patton, 2002; Merriam, 2009). Bu çalışmada belge taraması ve içerik analizi kullanılmış, istatistiki veri içeren tablo ve grafikler biçimindeki veriler sistematik bir biçimde incelenmiş, betimleyici ve keşfedici bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Akademik makaleler, uluslararası örgütlerin raporları, veri tabanları ve resmi istatistik kurumlarının istatistikleri incelenmiştir.

3.2. Küresel Eğilimler ve Deglobalizasyon

Küreselleşme soyut bir kavram olmakla birlikte, etkilerini somut göstergeler üzerinden izlemek mümkündür. Bu göstergeler ekonomik, politik, teknolojik, sosyal ve kültürel alanlara yayılmıştır. Dreher'in (2006) geliştirdiği KOF Küreselleşme Endeksi, bu göstergeleri sistematik biçimde ölçmek için kullanılan başlıca akademik araçlardan biridir. Endeks; ekonomik küreselleşme (ticaret, yatırım ve sermaye akımları), sosyal küreselleşme (turizm, göç, kültürel ithalat ve ihracat, internet kullanımı) ve politik küreselleşme (uluslararası antlaşmalar, büyükelçilik sayısı vb.) olmak üzere üç ana boyutta küreselleşmeyi analiz etmektedir. Bu çok boyutlu yaklaşım, küreselleşmenin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik ve kültürel yönlerini de kapsadığını ortaya koymaktadır (Gygli vd., 2019).

Görsel 1. KOF Küreselleşme Endeksi

Kaynak: kof.ethz.ch.

KOF Küreselleşme Endeksine göre 1990'lı yılların ortalarına kadar fiili küreselleşme, yasal düzenlemeleri aşan bir düzeyde iken 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulmasını takip eden yıllarda fiili küreselleşme, yasal düzenlemelerin sağladığı imkanların gerisinde kalmıştır. 2000'li yıllarda hem de-facto hem de-jure küreselleşme trendlerinde yavaşlama olduğu, 1990'lı yıllardaki hızlı artışın belirgin şekilde gerisine düşüldüğü, de-jure küreselleşme ile de-facto küreselleşme arasındaki farkın yavaş da olsa arttığı görülmektedir.

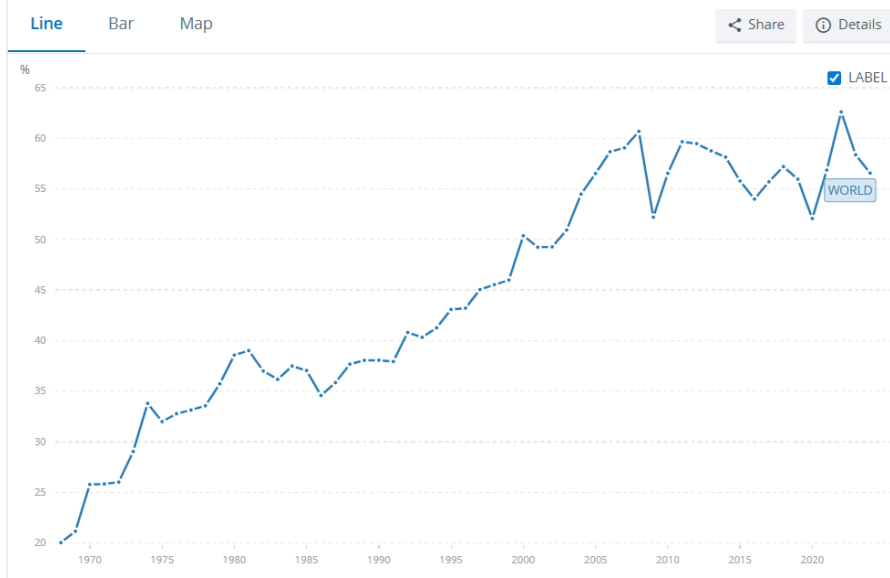
Ek olarak, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi kuruluşlar da küreselleşme ile ilişkili göstergeleri (örneğin dünya ticaret hacmi/GSYH oranı, göçmen sayısı, uluslararası öğrenci sayıları, dijital veri trafiği vb.) düzenli olarak yayınlamaktadır. Bu veriler küresel etkileşimlerin nicel olarak izlenmesine olanak sağlar.

3.2.1. Uluslararası Ticaretin GSYH'ye Oranı (Trade-to-GDP Ratio)

Uluslararası ticaretin bir ülkenin ya da dünya ekonomisinin genel üretimi içindeki payını değerlendirmek için en yaygın kullanılan göstergelerden biri ticaretin GSYH'ye oranıdır (trade-to-GDP ratio). Bu oran, bir ülkenin toplam dış ticaret hacminin (ihracat + ithalat) gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYH) oranlanmasıyla elde edilir. Oranın yüksekliği, ekonominin dışa açıklık derecesini ve küresel ekonomiye entegrasyon düzeyini gösterir (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2018).

Bu oran, özellikle 1990'lardan itibaren küreselleşmenin ivme kazanmasıyla dünya genelinde artış göstermiştir. Dünya Bankası verilerine göre, 1970'lerde küresel ortalama %25 civarındayken, 2008 öncesinde bu oran %60'ın üzerine çıkmıştır (World Bank, 2023). Bu artış; ticaret bariyerlerinin azaltılması, teknolojik gelişmeler, üretimin küreselleşmesi ve çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması gibi etkenlerle doğrudan ilişkilidir (Baldwin, 2016). Ancak, 2008 küresel finansal krizi ve COVID-19 pandemisi gibi küresel şoklar bu oranın seyrini etkilemiştir.

Kriz sonrası dönemde bazı ülkeler daha içe dönük, korumacı politikalar benimseyerek küresel ticaretin büyüme hızını yavaşlatmıştır (Rodrik, 2011). Yine de genel olarak, ticaretin GSYH'ye oranı küreselleşmenin ekonomik boyutunu değerlendirmede güçlü ve karşılaştırılabilir bir göstergedir.

Görsel 2. Küresel Mal Ticaretinin GSYH'ye Oranı (%)

Kaynak: World Bank.

Görsel 2’de 1970 yılından 2024 yılına dek tüm dünyada dış ticaretin dünya GSYH’sine oranı görülmektedir. Küreselleşmenin en önemli ekonomik göstergelerinden biri olan bu oran, 1970’ler ve özellikle 1990’lı yıllarda çok hızlı bir şekilde artarken 2000’li yıllarda son derece dalgalı ve ortalamada durağan bir seyir kaydetmiştir. 2000’li yıllarda ticaretin GSYH’ye oranı son derece belirgin bir şekilde ivme kaybetmiş ve önemli düşüşler göstermiştir. Öncelikle Küresel Finans Krizi bu oranın son derece keskin bir şekilde düşmesine neden olmuş, krize karşı uygulanan genişletici para politikalarının ve düşük faiz politikasının olumlu etkisiyle ticaret/GSYH hızlı bir büyüme oranı toparlansa da genel olarak 2000’li yıllarda 1990’lı yılların genişleme trendinden bahsetmek mümkün değildir. Küresel mali kriz sırasında, mal ve hizmet ticaretinin büyüme hızı yaklaşık 10 puan düşmüş ve bu yavaşlama özellikle yüksek gelirli ekonomilerde belirgin bir şekilde gerçekleşmiştir. Örneğin, mali krizin zirvesinde, Almanya, Japonya ve İspanya’da ticaret büyümesi sırasıyla %12, %15 ve %20 oranında gerilemiştir (Georgieva vd., 2018). Dış finansman kaynak temini imkanlarının son derece önemli olduğu dış ticarete, finansal krizden kaynaklanan kesintiler ticaretin düşmesinin en önemli kısa vadeli nedeni olmuştur.

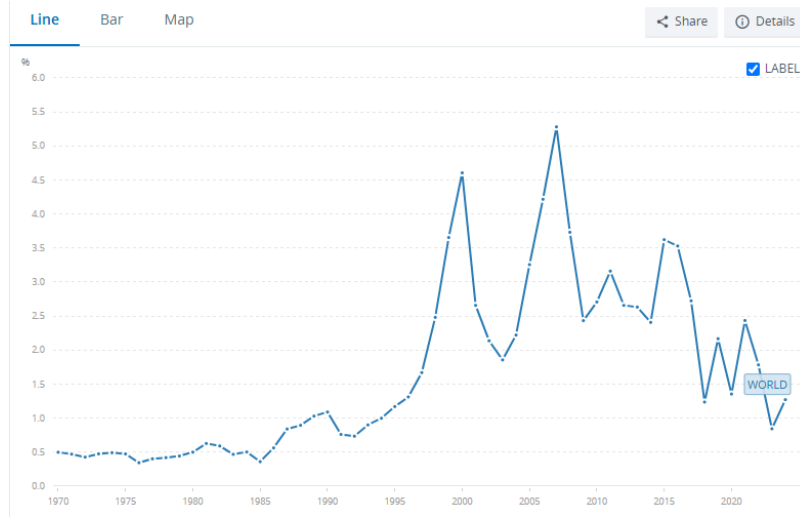
Doğrudan doğruya Krizden kaynaklanan problemlerin yanı sıra daha uzun vadeli yani yapısal olarak değerlendirilebilecek problemler de söz konusudur. Örneğin küresel değer zincirlerinde değişimlerin görülmesi önemli bir yapısal sorun olarak değerlendirilmektedir. Constantinescu vd. (2015), uzun vadeli ticaret esnekliğinin 1990'larda önemli ölçüde arttığını, ancak 2000'lerde azalmaya başladığını 2001-2007 ve 2008-2013 dönemlerinde dış ticaretin gelir esnekliğini sırasıyla %1,5 ve %0,7 olarak tespit etmişlerdir. Constantinescu vd. (2015) ticaret-gelir ilişkisindeki değişimin tamamen finansal krize bağlanamayacağını ve küresel ticaretin yavaş büyümesinin yalnızca GSYİH büyümesinin yavaş olmasından değil, aynı zamanda ticaret-GSYİH ilişkisinin değişmesinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Buna göre ticaretin gelir esnekliğindeki düşüşün ardındaki faktörler, korumacılıktan ticaretin değişen yapısına ve toplam talebe kadar uzanabilmektedir. Yazarlar özellikle uluslararası dikey uzmanlaşmadaki (küresel değer zincirleri) değişikliklerde, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasındaki ticaret geriliminin bu değişime neden olabileceğini belirtmişlerdir. Sonraki yıllarda ABD-Çin ticaret savaşının kızışması, COVID 19 Pandemisi açık bir şekilde ticaret/ GSYH oranının dalgalı bir seyir göstermesine neden olmuştur.

COVID-19, deglobalizasyonu tetikleyen çok önemli bir faktör olmuş Ticaret ve doğrudan yabancı yatırımın yanı sıra, insan hareketliliği de COVID-19'un son derece olumsuz etkisiyle düşme kaydetmiştir. Kapanmalarla insan hareketliliğinin kısıtlanması aynı anda hem arz hem de talep şoklarına neden olmuştur (Garcia-Herrero ve Tan, 2020). Özellikle dayanıklı mallara yönelik talebin ertelenmesi söz konusu olmuştur (Hayakawa ve Mukunoki, 2021).

3.2.2. Uluslararası Sermaye Hareketleri

Uluslararası sermaye hareketleri, bir ülkenin sınırları dışına veya dışından gerçekleşen finansal varlık transferlerini ifade eder. Bu hareketler; doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), portföy yatırımları ve diğer kısa/uzun vadeli finansal akımlar (krediler, türev araçlar, banka mevduatları vb.) biçiminde sınıflandırılmaktadır (Lane ve Milesi-Ferretti, 2018). 1980'li yıllarda neoliberal politikaların yükselişiyle birlikte sermaye hesaplarının serbestleştirilmesi, sermaye hareketlerini küresel ekonominin temel bileşenlerinden biri haline getirmiştir. Özellikle Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından sermaye üzerindeki düzenlemelerin kaldırılması, sermaye akımlarının hacminde ve hızında büyük artışa yol açmıştır (Obstfeld ve Taylor, 2004). Bu süreç, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynaklara erişimini kolaylaştırmış; yatırımlar, büyüme ve teknolojik transfer açısından çeşitli fırsatlar yaratmıştır (Alfaro vd., 2004). Bununla birlikte, kısa vadeli ve spekülasyon niteliğindeki sermaye akımları, gelişmekte olan ekonomilerde finansal istikrarsızlık riskini artırabilmektedir. Asya Krizi (1997) ve Küresel Finansal Kriz (2008) gibi

örnekler, sermaye hareketlerinin denetimsiz doğasının yaratabileceği kırılganlıkları açıkça ortaya koymuştur (Rey, 2015). Nitekim son dönemde literatürde, sermaye akımlarının küresel finansal döngülerden bağımsız değerlendirilemeyeceği ve gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik politikalarının bu döngülere yüksek düzeyde bağımlı hale geldiği vurgulanmaktadır (Miranda-Agrippino ve Rey, 2020).

Görsel 3. Küresel Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (GSYH %)

Kaynak: World Bank.

Deglobalizasyon, ticaret ve reel ekonomiyle daha yakından bağlantılı DYY’lerde, finansal akışlar açısından diğer alanlara kıyasla daha belirgindir (Garcia-Herrero ve Tan, 2020). Görsel 3’te 1970-2024 döneminde küresel doğrudan yabancı yatırım girişlerinin dünya GSYH’sine oranı görülmektedir. 1990’lı yıllarda üretimin çok uluslu şirketler tarafından küresel planlamaya, off-shoring ve outsourcing uygulamalarına tabi tutulmasıyla hızla gelişen küresel değer zincirleri ticaret kadar DYY’ların da hızla artmasına neden olmuştur (Witt, 2019). Ancak Küresel Finans Krizi sonrasında DYY’lerde son derece dalgalı ve genel olarak düşük yönünde bir trend gözlenmiştir.

3.3. Deglobalizasyon Tartışması

Küreselleşmenin 1990’lardan itibaren hız kazandığı ve üretim, ticaret, teknoloji ile kültürün dünya çapında entegrasyonunu artırdığı dönemin ardından, özellikle 2008 küresel finans krizinden sonra bu sürecin yönü tartışmaya açılmıştır. Bu bağlamda, “deglobalizasyon” kavramı, küreselleşmenin gerilemesi veya dönüşmesi anlamında literatüre girmiştir. Ancak bu

kavramın neyi ifade ettiği, nasıl ölçölmesi gerektiği ve gerçekten yaşanıp yaşanmadığı, akademik çevrelerde ciddi tartışmalara yol açmaktadır.

Çizelge 3. Deglobalizasyona Yönelik Açıklamalar

Yaklaşım	Görüş Özeti	Temsilci Akademisyen/Kurumlar	Kaynaklar
Gerçek Deglobalizasyon	Küresel ticaret, yatırım ve üretim ağlarında kalıcı gerileme yaşanıyor.	Dani Rodrik, UNCTAD, P. Antràs	Rodrik (2020), UNCTAD (2023), Antràs (2021)
Slowbalization (Yavaşlama)	Küreselleşme tamamen bitmedi, sadece büyüme hızı düştü.	The Economist, World Bank, Freund ve Rocha	Freund et al. (2021), The Economist (2019)
Yeniden Yapılanma	Küresel akışlar değişiyor ama özellikle dijital ve hizmet akışları artıyor.	McKinsey Global Institute, Lund vd.	Lund et al. (2023), McKinsey (2023)
Politik Yönelimli Küreselleşme	Ticaretin jeopolitik temelli yeniden yönlendiği bir süreç: friendshoring, nearshoring, reshoring	Evenett ve Baldwin, WTO, OECD	Evenett ve Baldwin (2020), OECD (2023)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

Çizelge 3, küreselleşmenin son yıllarda geçirdiği dönüşümleri anlamak ve farklı akademik yaklaşımları sistematik biçimde karşılaştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Deglobalizasyon kavramı, özellikle ticaret, yatırım ve küresel üretim ağlarında gözlemlenen yapısal gerilemeye dikkat çeker. Kimi yazarlar ve uluslararası örgütler, doğrudan yabancı yatırımlardaki düşüş, küresel ticaret hacmindeki daralma ve üretimin ulusal sınırlar içine çekilmesi, küresel değer zincirlerinde daralma gibi göstergelerle deglobalizasyonun varlığını desteklemektedir. (Rodrik, 2020; Antràs, 2021; UNCTAD, 2023).

Buna karşın, slowbalization (yavaşlama) yaklaşımı, küreselleşmenin ivme kaybettiğini fakat sona ermediğini savunur. The Economist ve Dünya Bankası gibi kurumların analizleri, özellikle 2008 finans krizinden sonra ticaretin GSYH içindeki payının düşmesine odaklanmakta, fakat küresel entegrasyonun hâlen sürdüğünü ileri sürmektedir (Freund ve Rocha, 2021). Bu görüşe göre, ticaretin büyüme hızı düşse de küresel bağıllık devam etmektedir (Freund et al., 2021; The Economist, 2019).

Üçüncü yaklaşım olan yeniden yapılanma, küreselleşmenin biçim değiştirdiğini, fiziksel ticaretin yerini dijital hizmet akışlarının ve veri temelli iş modellerinin aldığını savunur. Lund vd. (2020) ve McKinsey Global Institute bu görüşü desteklemekte; hizmet ekonomisinin yükseliş, e-ticaret ve dijital platformlar üzerinden gerçekleşen uluslararası etkileşimlerin

önemine vurgu yapmaktadır. Özellikle dijital hizmet ticaretinin yükselişi, fintech, uzaktan çalışma ve veri akışları gibi alanlardaki entegrasyonun hızla artması, fiziksel mal ticaretindeki düşüşü dengeler niteliktedir (Lund et al., 2023; McKinsey Global Institute, 2023).

Öte yandan, küresel tedarik zincirlerinde son yıllarda yaşanan kırılmalar, jeopolitik riskler, ticaret savaşları ve COVID-19 gibi krizler, çok uluslu şirketlerin üretim stratejilerini yeniden değerlendirmelerine yol açmıştır. Bu değerlendirme süreci, özellikle reshoring (üretimin tekrar ana ülkeye taşınması) eğiliminin öne çıkmasına neden olmuş ve bu gelişme, deglobalizasyon süreciyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Di Sano vd. (2025), Avrupa genelinde yürüttükleri çalışmada, sanayi 4.0 teknolojilerinin etkisiyle artan reshoring uygulamalarının, uluslararası değer zincirlerini önemli ölçüde daralttığını ve bölgesel üretim yapılarının güçlendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, küreselleşmenin sadece yavaşlamadığını, aynı zamanda yön değiştirdiğini göstermektedir. Benzer şekilde Avrupa Merkez Bankası (ECB, 2023), reshoring'ın artmasının uzun vadede sınır ötesi yatırımlarda azalmaya neden olacağını, bunun da küresel ekonomik entegrasyonun zayıflamasına yol açacağını vurgulamaktadır. Ancak reshoring uygulamaları her zaman deglobalizasyon anlamına gelmemekte, arz güvenliği sağlamak ve tedarik zincirlerini esnekleştirmek amaçlanmaktadır. Buna göre, küreselleşme sona ermeyip şekil değiştirerek çok merkezli ve bölgeselleşmiş bir yapıya evrilmektedir. Reshoring, günümüzün belirsizliklerle dolu küresel ortamında şirketlerin stratejik bir yeniden konumlanma tercihi olarak ön plana çıkmakta; bu eğilim, deglobalizasyonun hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilmekte, küresel üretim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasına öncülük etmektedir.

4. SONUÇ

Küreselleşme, sadece ekonomik değil; siyasi, teknolojik, kültürel ve sosyal boyutlarıyla modern dönemin en kapsamlı ve etkili olgularından biridir. Bu çok katmanlı yapı hem fırsatlar hem de kırılmalıklar barındırmakta, süreç zaman içinde yeniden şekillenmektedir. Küreselleşme süreci durağan ya da lineer ilerleyen bir yapı değildir. Tarihsel olarak çeşitli evreler geçirmiş, dönemsel duraklamalar ve sıçramalarla gelişmiştir. 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ilk modern küreselleşme dalgası, savaşlar ve ekonomik krizlerle kesintiye uğramış, II. Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası kurumlar aracılığıyla yeniden canlanmıştır. 1980'lerden itibaren neoliberal politikaların etkisiyle sermaye, ticaret ve üretim küresel ölçekte yeniden yapılandırılmış, çok uluslu şirketlerin etkinliği artmış, küresel değer zincirleri ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle 21. yüzyılın ikinci on yılı itibarıyla bu sürecin dayanaklarının zayıfladığı, küreselleşmenin sorgulanmaya başlandığı görülmektedir. 2008 Küresel Finans Krizi,

devletlerin piyasaya müdahale gereksinimini yeniden gündeme getirmiş; 2018 sonrası ticaret savaşları, uluslararası güvenin ve iş birliğinin zedelenmesine yol açmıştır. COVID-19 pandemisi ise küreselleşmenin fiziksel ve lojistik boyutundaki kırılganlıkları net şekilde ortaya koymuş; tedarik zinciri bağımlılıklarının ve küresel mobilitenin ne denli savunmasız olduğunu göstermiştir. Jeopolitik krizler, enerji tedariki sorunları, göç dalgaları ve güvenlik kaygıları da küreselleşme karşıtı eğilimleri artırmış, devletleri daha içe kapanık ve korumacı stratejilere yöneltmiştir. Bu bağlamda, reshoring (üretimin ülkeye geri alınması), nearshoring (yakın bölgelere taşınması) gibi yeni stratejik yaklaşımlar ile birlikte, küreselleşmenin evrildiği yönün değiştiği söylenebilir. Ancak bu eğilimler, küreselleşmenin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Aksine, günümüzde küreselleşme çok merkezli, daha seçici ve stratejik bir forma dönüşmektedir. Dijitalleşme, yapay zeka, uzaktan çalışma kültürü ve veri ekonomisi gibi unsurlar sayesinde sınır ötesi bağlantılar yeniden şekillenmektedir. Fiziksel üretim ve lojistikte yaşanan daralmalara rağmen, bilgi, hizmet ve teknoloji alanlarında küresel etkileşim hız kesmeden devam etmektedir.

Küreselleşmenin tarihsel gelişim süreci de göstermektedir ki bu tür kırılmalar, sürecin doğal evrelerinden biridir. Bugün yaşanan dönüşüm, geçmişte yaşanan deglobalizasyon dönemleriyle benzerlik gösterse de tamamen bir kopuşa değil, bir yeniden yapılanmaya işaret etmektedir. Dünya ekonomisinin yapısal dönüşüm geçirdiği, çok kutuplu güç dengelerinin ortaya çıktığı, dijital altyapıların baskınlaştığı bir dönemde, küreselleşmenin yalnızca Batı merkezli bir yapı olmaktan çıkarak daha dağılmış ve bölgeselleşmiş bir hal aldığı görülmektedir. Süreç, küresel krizler, teknolojik gelişmeler ve siyasal yönelimlere bağlı olarak evrilmektedir. Bu dönüşüm, yeni küresel dengeler yaratmakta; aynı zamanda ulusal düzeyde politika yapıcılar için önemli fırsatlar ve riskler sunmaktadır. Gelecekte küreselleşmenin nasıl bir yönde ilerleyeceği, büyük ölçüde ülkelerin küresel iş birliği mekanizmalarına, dijital dönüşüm kapasitelerine ve çevresel sürdürülebilirlik anlayışlarına bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdal, A., & Ferreira, D. M. (2021). Deglobalization, Globalization, and the Pandemic: Current Impasses of the Capitalist World-Economy. *Journal of World-Systems Research*, 27(2), 522–547.
<https://doi.org/10.5195/jwsr.2021.1028> (Erişim tarihi: 05.06.2025).
- Alkharafi, N. ve Alsabah, M. (2025). Globalization: An Overview of Its Main Characteristics and Types, and an Exploration of Its Impacts on Individuals, Firms, and Nations. *Economies*, 13(4), 91.
<https://doi.org/10.3390/economies13040091> (Erişim tarihi: 12.05.2025).

- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, Ş., ve Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: the role of local financial markets. *Journal of International Economics*, 64(1), 89-112. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(03\)00081-3](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(03)00081-3) (Erişim tarihi: 13.05.2025).
- Alfaro, L., & Chor, D. (2023). Reallocation away from China? U.S. import shares, 2017–2022. *MIT Sloan Management Review*.
- Altman, S. A., ve Bastian, R. (2023). DHL Global Connectedness Index 2022. NYU Stern ve DHL. [DHL Global Connectedness Index 2022 by Steven A. Altman, Caroline R. Bastian :: SSRN](https://www.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4648888) (Erişim tarihi: 21.04.2025).
- Altman, S. A., Bastian, C. R., & Fattedad, D. (2024). Challenging the deglobalization narrative: Global flows have remained resilient through successive shocks. *Journal of International Business Policy*, 7, 122–137. <https://doi.org/10.1057/s42214-024-00197-0> (Erişim tarihi: 19.05.2025).
- Antràs, P. (2020). De-Globalisation? Global Value Chains in the Post-COVID-19 Age. *National Bureau of Economic Research*. <https://doi.org/10.3386/w28115>. (Erişim tarihi: 20.04.2025)
- Baldwin, R. (2016). *The Great Convergence: Information technology and the new globalization*. Harvard University Press.
- Beck, U. (1999). *World Risk Society*. Cambridge, MA: Polity Press.
- Bown, C. P., & Irwin, D. A. (2018). What Might a Trump Withdrawal from the World Trade Organization Mean for US Tariffs? (Policy Brief No. PB18-23). Peterson Institute for International Economics. <https://ideas.repec.org/p/iee/pbrief/pb18-23.html> (Erişim tarihi: 04.05.2025).
- Budget Lab, Yale University. (2025, April 15). The state of U.S. tariffs. <https://budgetlab.yale.edu/research/state-us-tariffs-april-15-2025> (Erişim tarihi: 15.04.2025).
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444319514> (Erişim tarihi: 15.04.2025).
- Chase-Dunn, C., Álvarez, A., & Liao, Y. (2023). Waves of Structural Deglobalization: A World-Systems Perspective. *Social Sciences*, 12(5), 301. <https://doi.org/10.3390/socsci12050301> (Erişim tarihi: 11.03.2025).
- Constantinescu, Cristina, Aditya Mattoo, Michele Ruta (2015), " The Global Trade Slowdown: Cyclical or Structural? World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7158> (Erişim tarihi: 11.05.2025).
- Corbin, J., ve Strauss, A. (2015). *The Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 4th ed.; Sage Publications: San Jose State University, USA (Erişim tarihi: 21.06.2025).
- Dreher, A. (2006). Does Globalization Affect Growth? *Applied Economics*, 38(10), 1091–1110. <https://doi.org/10.1080/00036840500392078> (Erişim tarihi: 02.05.2025).
- Di Sano, M., Gunnella, V., ve Lebastard, L. (2025). From globalization to reshoring? The role of Industry 4.0 in global supply chains across Europe. *Journal of Economic Geography*. <https://doi.org/10.1080/10438599.2025.2487145> (Erişim tarihi: 02.05.2025).
- Evenett, S., ve Baldwin, R. (Eds.). (2020). *Revitalising Multilateralism: Pragmatic Ideas for the WTO*. CEPR Press. (Erişim tarihi: 12.06.2025).
- Falk, R. (1999). *Predatory Globalization: A Critique*. Polity Press. (Erişim tarihi: 13.06.2025).
- Freund, C., Maliszewska, M., Mattoo, A., ve Ruta, M. (2021). *Global Trade Watch 2021: Trade Challenges in a Post-COVID World*. World Bank. (Erişim tarihi: 14.05.2025).

- Friedman, T. (1999). *Lexus ve Zeytin Ağacı – Küreselleşmenin Geleceği* (Elif Özsayar, Çev.). İstanbul: Boyner Yayınları. (Erişim tarihi: 11.04.2025).
- Ghemawat, P. (2018). *Actually, the world isn't flat: Measuring globalization in the age of information*. Harvard Business Review Press. (Erişim tarihi: 10.05.2025).
- García-Herrero, A. ve Tan, J. (2020). "Deglobalisation in the context of United States-China decoupling". https://www.bruegel.org/system/files/wp_attachments/PC-21-2020-211220.pdf (Erişim tarihi: 11.06.2025).
- Georgieva, D. P., Loayza, N. V., & Mendez-Ramos, F. (2018). *Global trade: Slowdown, factors, and policies*. World Bank. <https://ideas.repec.org/p/wbk/wbkrrpb/123899.html> (Erişim tarihi: 09.03.2025).
- Giddens, A. (1990). *The Consequence of Modernity*. Cambridge, MA: Stanford University Press. (Erişim tarihi: 11.06.2025).
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., ve Sturm, J.-E. (2019). The KOF Globalisation Index – Revisited. *The Review of International Organizations*, 14(3), 543–574. <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2> (Erişim tarihi: 09.03.2025).
- Hayakawa, K. ve Mukunoki, H., (2021). The impact of COVID-19 on international trade: Evidence from the first shock. *Journal of the Japanese and International Economies*, 60, 101135. <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2021.101135> (Erişim tarihi: 21.03.2025).
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., ve Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Helleiner, E. (1994). *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s*. Cornell University Press.
- Hirst, P., Thompson, G., ve Bromley, S. (2009). *Globalization in Question* (3rd ed.). Polity Press.
- IMF. (2023). *Bretton Woods at 80: Reflections on the Past and the Future of the International Monetary System*. <https://brettonwoods.org/imf-at-80-embracing-the-past-to-shape-the-future/> (Erişim tarihi: 12.04.2025).
- James, H. (2018). Deglobalization: The Rise of Disembedded Unilateralism. *Annual Review of Financial Economics*, 10, 219–237. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-110217-022747> (Erişim tarihi: 04.04.2025).
- Javorcik, B. (2020). *Global supply chains will not be the same in the post-COVID-19 world*. In R. Baldwin ve S. Evenett (Eds.), *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work*. CEPR Press.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M., ve Melitz, M. J. (2018). *International Economics: Theory and Policy* (11th ed.). Pearson Education.
- Lane, P. R., ve Milesi-Ferretti, G. M. (2018). The external wealth of nations revisited: International financial integration in the aftermath of the global financial crisis. *IMF Economic Review*, 66, 189–222. <https://doi.org/10.1057/s41308-017-0048-y> (Erişim tarihi: 05.04.2025).
- Lund, S., Manyika, J., Woetzel, J., Barriball, E., Krishnan, M., ve Smit, S. (2020). *Risk, resilience, and rebalancing in global value chains*. McKinsey Global Institute.
- Lund, S., Manyika, J., Woetzel, J., ve Smit, S. (2023). *Global Flows: The Ties That Bind in an Interconnected World*. McKinsey Global Institute.
- Miranda-Agrippino, S., ve Rey, H. (2020). US monetary policy and the global financial cycle. *The Review of Economic Studies*, 87(6), 2754–2776. <http://www.nber.org/papers/w21722> (Erişim tarihi: 04.03.2025).

- Merriam, S.B. (2009). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. Jossey-Bass, CA, USA, ISBN 10: 0470283548 / ISBN 13: 9780470283547. (Erişim tarihi: 04.03.2025).
- McKinsey Global Institute. (2023). *The Globalization Reset: How the New Order is Reshaping the World*. (Erişim tarihi: 14.04.2025).
- Obstfeld, M., ve Taylor, A. M. (2004). *Global capital markets: Integration, crisis, and growth*. Cambridge University Press.
- O’Sullivan, M. (2019). *The Levelling: What’s Next After Globalization?*. PublicAffairs.
- OECD. (2023). *Future of Global Value Chains*. Retrieved from <https://www.oecd.org> (Erişim tarihi: 03.03.2025).
- O’Rourke, K. H., ve Williamson, J. G. (1999). *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. MIT Press.
- Paul, T. V. (2023). The specter of deglobalization. *Current History*, 122(840), 3–8. <https://doi.org/10.1525/curh.2023.122.840.3> (Erişim tarihi: 02.06.2025).
- Patton, M.Q. (2002) *Qualitative Research And Evaluation Methods*. 3rd ed., Sage Publications: Thousand Oaks, CA, USA, ISBN-13, 978-0761919711.
- Peters, C., & Ali, B. (2023). Supply chain myths in the resilience and deglobalization narrative: consequences for policy. *Journal of International Business Policy*, 7, 99–111. <https://doi.org/10.1057/s42214-023-00170-3> (Erişim tarihi: 12.06.2025).
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage Publications.
- Rodrik, D. (2011). *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. W. W. Norton ve Company.
- Rodrik, D. (2020). Why Does Globalization Fuel Populism? Economics, Culture, and the Rise of Right-Wing Populism. *Annual Review of Economics*, 12(1), 133–170. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics070220-032416> (Erişim tarihi: 18.05.2025).
- Steinbock, D. (2018). U.S.-China trade war and its global impacts, *China Quarterly of International Strategic Studies*, 2018, 04(04): 515-542. <https://www.worldscientific.com/doi/pdf/10.1142/S2377740018500318> (Erişim tarihi: 28.03.2025).
- Stiglitz, J. E. (2004). *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı* (Çev. A. Taşcıoğlu). İstanbul: Plan B Yayıncılık.
- Tomlinson, J. (1999). *Globalization and culture*. Polity Press. Çevrimiçi Erişim: <https://download.e-bookshelf.de/download/0003/8801/09/L-G-0003880109-0002287777.pdf> (Erişim Tarihi: Temmuz, 2025).
- Tooze, A. (2021). *Shutdown: How Covid shook the world’s economy*. Viking.
- The Economist. (2019). *Slowbalisation: The Global Economy’s Changing Pace*. 24 January. <https://www.economist.com/weeklyedition/2019-01-26> (Erişim tarihi: 04.04.2025).
- UNCTAD. (2023). *World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy for All*. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023> (Erişim tarihi: 01.03.2025).
- Williamson, J. (1990). What Washington Means by Policy Reform. In J. Williamson (Ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* (pp. 5–20). Institute for International Economics.
- Witt, M. A. (2019). De-globalization: Theories, predictions, and implications for international business research. *Journal of International Business Studies*, 50(7), 1053–1077. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00219-7> (Erişim tarihi: 03.03.2025).

- Witt, M. A., Lewin, A. Y., Li, P. P., ve Gaur, A. (2023). Decoupling in international business: Evidence, drivers, impact, and implications for IB research. *Journal of World Business*, 58, 101399. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2022.101399> (Erişim tarihi: 04.06.2025).
- World Bank. (2023). Trade (% of GDP) [Data set]. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS> (Erişim tarihi: 04.06.2025).
- WTO. (2023). Members and Observers. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm (Erişim tarihi: 04.06.2025).
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zhan, J. X., Graziani, G., ve Wei, Y. (2020). COVID-19 and Investment in Sustainable Recovery. UNCTAD Investment Policy Monitor, Special Issue.

THE “PERCEPTION OF TURKS” IN EUROPEAN PUBLIC OPINION

Ahmet ŞAHİNÖZ*

* Prof. Dr, Başkent Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, sahinoza@gmail.com

- ABSTRACT

It is certain that the ongoing economic, social, and political context significantly influences human thought and the value judgments regarding the “other”—that is, perception—even if it does not change them overnight. In this context, the perception of Turks in European public opinion may shift periodically depending on political ups and downs, fluctuating between positive images such as “brave” or “tolerant” and negative ones like “barbaric” or “ruthless.” Indeed, as the French historian Lucien Febvre noted in 1922: “The Turks are the boldest and at the same time the most sluggish of men.” It is therefore not surprising that the perception of Turks in Europe, which was formed by the accumulation of conflicting emotions over a period of centuries, harbours ‘admiration’ and ‘hatred’, “emulation” and ‘disgust’ at the same time. In European public opinion and literature—across works of philosophy, history, geography, and literature, as well as travelogues and the pages of newspapers and magazines—there exists an entrenched image of the “Turk.” This image is sometimes shaped by concrete realities in a realistic manner, and at other times derived from historical narratives sedimented in collective memory or based on second-hand information. As such, it is often subjective, heavily influenced by prejudice, and ultimately the product of a selective perspective that both feeds and reinforces the perception of Turks. Keywords: Perception of the Turk, The Other, Admiration–Hatred, Christian–Muslim, Prejudice, Shared Memory.

AVRUPA KAMUOYUNDA “TÜRK ALGISI”

- ÖZET

Güncel ekonomik, sosyal ve siyasi konjonktürün insan düşüncesini ve “öteki”ne ilişkin değer yargılarını, yani algısını, bir anda değiştirmese de ciddi olarak etkilediği muhakkaktır. Bu bağlamda Avrupa kamuoyunda Türk algısı, siyasi iniş-çıkışlara bağlı olarak; “cesur”-“hoş görülü” gibi olumlu ya da “barbar”-“acımasız” gibi olumsuz yönde dönemsel değişiklikler gösterebilmektedir. Nitekim Fransız tarihçi L. Febvre (1922)’e göre: “*Türkler gözü en pek ve atılğan, fakat aynı zamanda en uyşuk adamlardır.*” Bununla birlikte, Avrupa’da asırlar süren bir zaman diliminde birbirleriyle çelişen duyguların üst üste yığılması ile oluşmuş Türk algısı, “hayranlık” ile “nefreti” ve “öykünme” ile “tıksınmeyi” aynı anda barındırması şaşırtıcı değildir. Avrupa kamuoyunda ve yazınında; felsefe, tarih, coğrafya ve edebiyat kitaplarında, seyahatname ve gazete-dergi sayfalarında bazen somut olgulardan hareketle gerçekçi ve bazen de ortak bellekte tortulaşmış tarihi hikayelerden ve ikinci elden bilgilerden türetilmiş nesnel

olmayan, önyargının ağır bastığı, kısaca, çoğu kez seçici bir bakış açısının ürünü olan ve Türk algısını besleyen ve pekiştiren yerleşik bir “Türk” imgesi mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Türk imgesi, Türk algısı, Öteki, Hayranlık-Nefret, Hristiyan-Müslüman, Önyargı, Ortak Bellek.

- GİRİŞ

Günümüz Avrupası dahi, Avrupa’ya yerleşmiş beş milyondan fazla Türk’e karşın, Türkler hakkında oldukça yetersiz, hatta yüzeysel diyebileceğimiz bir bilgiye sahiptir. Çok sayıda Türk vatandaşının Avrupa seyahatlerinden; “*Aaa, sahiden siz Türk müsünüz?*” ya da “*Siz hiç Türk’e benzemiyorsunuz*” anekdotlarıyla yurda dönmesi, günümüz Avrupa’sında da “ön yargı”nın çoğu kez “somut bilgi”ye galip geldiğinin bir göstergesidir. Anlaşılan, uzun bir tarihi süreçte inşa ettiği “Türk algısı”nı saygın bir “kültürel mirasmış” gibi sıkıca koruyan Avrupalı, günümüz Türklerini tanımlamak için de bunu hazır bir “cevap anahtarı” olarak kullanmaktadır. Tanıştığımız bir Avrupalının ilk anda vücut kimyasını bozan da, çok büyük ölçüde Cervantes’in beş asır önce Don Kişot’ta yarattığı “*korkunç Türk*” prototipi ve benzerleridir.

Türkler hakkındaki bilgi yüzeysel de olsa, çok eski tarihlerden, yaklaşık on asırlık bir geçmişe, herhangi bir “öteki” değil, “düşman” ya da en azından “tehlikeli” sıfatıyla mayalanıp günümüze kadar ulaşan uzun bir yolculuk serüvenine sahiptir. Bilgi kaynakları farklı olsa da, uzun ilişkiler-karşılaşmalar sürecinde Türkler az çok benzer sıfatlarla sunulmuştur. 11. yüzyılın sonunda, ilk Haçlı Seferinde ilk kez karşılaştıkları Türklere yapıştırdıkları; “*Hristiyanlığın düşmanları*” (Balivet, 2007: 220) damgası bir türlü silinmemiş, tarihin akışı içerisinde, dönemin ruhuna uygun olarak yapılan farklı tanımlar altında varlığını sürdürögelmiştir. Öyle ki; “*Bugün Arap ve Müslüman arasında çok sık yapılan kavram karışıklığı gibi, modern çağda “Türk” ve “Müslüman” sıklıkla eş anlamlı sayılmaktaydı*” (Borromeo, 2012: 15). 19. yüzyılda Fransız devriminin Katoliklerce “*Türk imparatorluğu*” ve laik okullarda okuyanların ise “*ahlaksız küçük Türkler*” olarak tanımlanması ya da günümüz Avrupa’sında “*İstanbul’un düşüşünününkü bir trajedi olarak algılanması ...*” (Servantie, 2003: 183) kimseyi şaşırtmamaktadır. Aydınlanma çağında, “*Hunların, Türklerin, Moğolların ve diğer Batılı Tatarların Tarihi (1756-1758)*” yazarı Fransız doğubilimci J. de Guignes (1721-1800)’in, Roma İmparatorluğu’nu yıkan ve Avrupa’yı tahrip eden Hunların devamı olduğunu ileri sürdüğü Türkleri, dönemin değer yargılarına uygun olarak “*mağrur, kibirli, vahşi ve acımasız*” bir ırk olarak sunmuştur. Avrupa’nın ekonomik ve sosyal açılardan dünyaya açıldığı ve müsbet bilimi öne çıkardığı bir dönemde, bilimsel temeli tartışmalı olsa da, Doğu ile ilgili bu türden yayınlar olumsuz Türk imgesinin pekişmesinde etkili olmuştur. Olumsuz Türk imgesini Batılı devletler, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında uygulamaya koydukları kendi emperyalist politikalarına meşruiyet kazandırarak kamuoyu desteği sağlamak için de tepe tepe kullanmışlardır.

- DÜNDEN BUGÜNE “TÜRK ALGISI”

Osmanlı imparatorluğunun fethettiği Avrupa topraklarında ise, Soğuk Savaş sonrası yaşanan siyasi gerilime ve ekonomik geri kalmışlığa dayalı bir başka Türk husumeti hüküm sürmektedir.

21. yüzyılda, “Bulgarların çoğunluğu, ülkelerinin Avrupa’ya göre geri kalmasının temel nedeni olarak Osmanlı geçmişini görmeye devam ediyor” (Valtchinova, 2003: 175-199). Kısaca tarihi bir miras olarak, yaklaşık bin yıldır kuşaktan kuşağa aktarılıp Avrupa’nın ortak belleğine yerleşen ve zamanla olağanlaşan, hatta hiçbir şüpheyi izin vermeyecek bir gerçekliğe evrilen “Türk algısı”, kutsanmış bir mühür gibi günümüz Türkiye-AB ilişkilerine de damga vurabilmektedir. Kamuoyunda mevcut Türk ve Türkiye algısı, Avrupalı siyasi liderlerin Türkiye’nin üyeliği konusunda, ister istemez kuşkulu davranışlar sergilemelerine neden olmaktadır.

Avrupa’da Türk algısı, 11 asır boyunca içinde bulunduğu dönemin siyasi koşullarına göre “çekici” ile “itici” arasında gidip gelmiş ve bu bağlamda “yenilemez”den “hasta adam”a, “büyük Türk”ten “Türk’ün bastığı yerde ot bitmez”e kadar birbirleriyle çelişen değişik imgelerle tanımlanmıştır. Ö. Kumrular (2008:33)’ın yazdığı gibi: “Sayısız sürtüşmenin ve savaşın yaşandığı bir devirde, ‘Türk’ün kolektif hafızaya daha farklı bir şekilde alınması düşünülemezdi elbette.” Haçlı seferleri boyunca (11-13. yüzyıllarda) “barbar-acımasız”, İstanbul’un fethi sonrası (15.-16. yüzyıllarda) “Muhteşem” ve İmparatorluğun gerileme döneminde (18.-19. yüzyıllarda) ise “Hasta” olarak tanımlanan Türkler, Balkan Savaşları sırasında (19.-20. yüzyıllarda), Avrupa’dan sürülmeye kalkışılmış ve nihayet, Türkiye’nin AB’ye üyeliği söz konusu olunca da (20.-21. yüzyıllarda), yüz bin gerekçe ileri sürülerek “kapının önünde” bekletilmektedirler. Kısaca Ortaçağ’dan bu yana, değişen siyasi koşullara göre Avrupalının zihninde mayalanan Türk algısı, günümüz AB-Türkiye siyasi ilişkilerinin temel belirleyicilerinden biri olmaya devam etmektedir. Burada yeri gelmişken belirtmeliyiz ki, Batı’da Türk algısının ilk oluşum sürecine yanlı bir bakış açısının hâkim olmasında, matbaanın ülkeye girişini iki buçuk asır boyunca engelleyerek Türklerin kendilerini anlatmalarını engelleyen Osmanlı Devlet Yönetiminin çok büyük sorumluluğu vardır.

- İLK KARŞILAŞMA: “DÜŞMAN”

Avrupa’nın ortak belleğine yerleşmiş Türk imgesi, ancak uzun bir tarihsel sürecin siyasi ve kültürel birikimi olarak algılandığında anlaşılabilir hale gelir. Ülkeden ülkeye birtakım farklılıklar gösterse de, Avrupa kültürünü oluşturan tarihsel olgulara dayalı yerleşik, genelde “olumsuz” bir Türk imgesi mevcuttur. Türk imgesinin inşa süreci, Avrupalıların Türklerle Anadolu’da ilk temasa geçtikleri andan itibaren başlamış, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’da giriştiği fetihler ve ardından geri çekilme aşamalarında tamamlanmıştır. Türk imgesini şekillendiren malzemenin türü, “rakip” ve “düşman”dır. Avrupalıların kendileri de karşı tarafın, yani Türklerin “rakipleri” ve “düşmanları”dır. Dolayısıyla söz konusu Türk imgesi yalnızca Türklerin değil, izlenimi veren Türkler ile izlenimi edinen Avrupalıların ortak eseridir. B. Güvenç (2008: 291)’in yazdığı gibi: “Çünkü imgeler yalnız bizim kişiliğimizi değil, bizi değerlendirenin kişiliğini de yansıtır.” Bu bakımdan Avrupa’da Türk imgesi ve kimliğinin şekillenmesini, daha önce ele aldığımız “Avrupa kimliği” bölümüne atıf yaparak değerlendirmek gerekmektedir. Kısaca Avrupalı ötekinin, yani Türk’ün “değersizliği”ni kendi değerini görünür kılmak, hatta “parlatmak” için kullanmaktan geri kalmamıştır.

Türklerin Batı dünyası ile ilk teması, Batı'nın en doğusunda yerleşik olan Bizanslılar aracılığı ile olmuştur. Türklerden ilk kez 6. yüzyılın ikinci yarısında söz eden Bizans kaynakları, onları en büyük düşmanları Perslere karşı potansiyel bir müttefik olarak kabul etmişler ve “... *mükemmellikleri itibarıyla yeryüzünün diğer halklarıyla kıyaslanamaz, en yiğit ve en kalabalık ulus*” (Yerasimos, 1994: 20) olarak da tanımlamışlardır. 11. yüzyılda Anadolu'yu fethetmeye gelen Türkler ise, Bizanslılar tarafından bu kez; “... *'Pers, Arap gibi' artık düşman isimleriyle anılacaktır*” (1994: 21). Ve ardından Haçlı Seferleri'nde karşılaşılan Türkler, Latin tarihçi ve Sur Piskoposu Guillaume de Tyr (1130-1186) tarafından; “*Herhangi bir ülkeleri olmayan, hayvanlarına her yerde otlak arayan, kentlerde asla oturmamış, ... çok sert ve cazibesi olmayan*” kişiler olarak tanımlanmıştır. Ancak Anadolu'ya giren ilk Türk kafileleri, İran üzerinden geldikleri için, Bizans kaynaklarından yararlanan Latin vakanüvisleri tarafından da çok sık Perslerle karıştırılmışlardır. Nitekim I. Haçlı Seferi tarihçilerinden Fransız Rahip Robert Türkleri; “*Perslerin ırkından, Tanrı'nın reddettikleri, yabancı insanlar*” (Ağan, 2019: 32) şeklinde betimlemiştir. Ortaçağ Avrupa'sı tarih yazınında, M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış Pers-Antik Yunan Savaşları ile Türk-Hristiyan Savaşları arasında, “saldırgan” sıfatı üzerine kurulu bir analojiye başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Avrupa'da “Türk”e yönelik ilk ortak bellek, Ortaçağ'da Hristiyan din adamlarının günlüklerinden, tüccarların defterlerinden, gezginlerin abartılı öykülerinden, Osmanlı topraklarından İtalya'ya göç eden Bizanslılar ve Balkanlıların sözlü ve yazılı anlatımlarından, daha sonra Venedikliler başta olmak üzere, Avrupalı elçilerin metinlerinden, Türklere esir düşmüş savaşçıların anılarından aktarılan; “doğru-yanlış” ya “eksik-fazla” bilgilerle şekillenmeye başlamıştır. Venedik, Osmanlı devleti ile en yakın siyasi ve ticari ilişkiye sahip olması nedeniyle, “*16. ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa'ya Türkler hakkında basın bürosu olarak hizmet etti*” (Soykut, 2007: 21). Avrupa'nın ortak belleğine yerleşmiş bir “Türk” algısı, yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimi içerisinde, Türklerin siyasi tarihindeki iniş-çıkışlara, fakat aynı zamanda Avrupa'nın kendi bünyesindeki yapısal dönüşümlere göre köklü değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Ancak, 11. yüzyılda Anadolu'ya girişlerinden itibaren Hristiyan Bizans için tehdit ve Avrupa'nın Doğu Akdeniz'e yönelik siyasi ve ekonomik emellerinin önünde aşılmaz bir engel oluşturan Türkler hakkındaki algıya en başından olumsuz bir duygunun ve korkutucu bir imgenin yüklendiğini belirtmeliyiz. Nitekim Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (Kula, 2005: 162)'un 1088 tarihinde Flandreli Kont Robert'e yazdığı mektupta Türklerin Hristiyan dünyası için oluşturduğu büyük tehditten söz ederek Avrupalıları Bizans'ın yardımına çağırmaktadır. Ortaçağ'dan başlayarak Türk imgesinin, özellikle de Türk gücünün tanıtımında abartı motiflere başvurularak, aktarılan belgeye ya da söyleve ilgiyi artırmak bir yana, genelde Türk tehdidine karşı Avrupa'da siyasi ve askeri bir pakt oluşturmaya uygun ortam yaratılmak istenmiştir.

Günümüz dünyasının insanlara sunduğu iletişim ve seyahat olanaklarından yoksun bir çağda uzak coğrafyalarda yaşayan halklar konusunda temel bilgi kaynağı gezginlerin seyahatnameleridir. Sultan II. Murad'ın 1438 tarihli Macaristan seferinde yakalanıp Anadolu'da 20 yıl esir kalan George de Hongrie'nin “Des Turcs-Turcica” kitabı da bu türden bilgi kaynağıdır. Döneminde Türkler hakkında temel başvuru kaynaklarından biri olan kitap,

Avrupa’da “*korkudan hayranlığa, hayranlıktan nefrete*” dönüşen bir Türk algısının oluşmasına önemli katkıları olmuştur. Kitap 15. yüzyılın sonlarına doğru, yani Türklerin Balkanların ve İstanbul’un fethi ile yetinmeyip, Macaristan-Avusturya yoluyla Kuzeyden ve İtalya (Otranto) yoluyla Güneyden Avrupa’nın tümünü tehdit ettiği bir dönemde kaleme alınmıştır. İtalya’ya dönüşünde Dominiken tarikatına bağlı bir rahip ve Papa (IV. Sixtus)’nın tercümanı olarak Hristiyanlığın merkezine yerleşen G. de Hongrie’yi asıl kaygılandıran, “*Sayısız Hristiyanın, Türklerin fitne ve fesatlığını bilmeden İsa’ya inanmaktan vazgeçip Müslümanlığa geçmeleridir*” (2007: 27-28). Kitabında Hristiyanlara, Osmanlı devletinin ihtişamına ve İslam dininin çekiciliğine kanmamaları konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu bağlamda inananları Türklerin “*gelenekleri ve görenekleri*” konusunda bilgilendiren ve “*kurnazlıkları ve ihanetleri*” konusunda ise uyaran, hatta “*Hristiyanların kutsal dininin, sapkın tarikat olarak nitelendirdiği Türklerin dininden üstün olduğunu*” (2007: 193) ileri süren yazar, aslında kendisi iki semavi din arasında gidip-gelmiş ve bir süre din değiştirip “Derviş” olmuş, hatta bir camide “imamlık” yapmıştır. Uzunca bir dönem Türklerle iç içe yaşamış olan G. de Hongrie, Türklerin askeri cesaret ve disiplinlerini, yöneticilerin gösteriştan uzak sade yaşam tarzlarını, evlerinin ve giyim-kuşamlarının temizliğini, misafirperverliklerini, alçak gönüllülüklerini, vs. de yazmaktan geri durmamıştır (2007: 9-10-11. Bölümler). Aslında Türklerin zalimliği ve cahilliğini öne çıkaran seyahatnamelerde de, zaman zaman Türkler sadelik ve iyilik timsali insanlar olarak sunulmuştur. Dönemin bir başka Hristiyan yazarı Bizanslı Alexis Makrembolites ise, Türkleri dini bir tutuculukla ötekileştirmeyerek, “*Türklerin Hristiyan isimleri yoktur, fakat Hristiyanlarla aynı davranışlara sahiptirler*” diye yazmıştır (2007: 83).

Toplumların tarihlerinin derin dehlizlerine yerleşmiş ortak belleklerinden beslenen, “koşulllanmış yargı” diye adlandırdığımız, olumlu ya da olumsuz önyargının değişmesi çok zordur. Çünkü Perge doğumlu Antik Yunan filozofu Epiktetos (Mazzoli-Guintard, 2000: 147)’un söylediği gibi; “*Bizi tedirgin eden şeyler, şeylerin bizzat kendisi değil, fakat onlardan kendimize imal ettiğimiz betimlemelerdir.*” Ön yargının gücü konusunda, “Görelilik” kuramını ortaya atan 20. yüzyılın büyük fizikçisi Albert Einstein’a kulak verelim: “*İnsanların önyargılarını parçalamak, bir atomu parçalamaktan daha zordur*”. 11. yüzyıldan itibaren İran üzerinden Anadolu’ya akan Türkler de, Avrupa’nın İslam dünyasına yönelik ortak hafızasında yer etmiş “öteki” imgesini harekete geçirerek dönemin tarihçileri tarafından her türden olumsuz betimlemeye tabi tutulmuşlardır. Türk İmparatorluğunun gerçekliğini bir türlü kabullenmek istemeyen seyyahlar, ziyaret ettikleri yerleşim yerlerinin Türkçe isimlerini kullanmaktan kaçınıp eski isimlerde ısrar etmişlerdir. Cumhuriyet döneminde ismi “İstanbul” olarak değiştirilen “Konstantiniyye”nin yakın zamana kadar, hatta zaman zaman günümüzde de ısrarla “Constantinapolis” olarak yazılıp çizilmesi, tarihi-turistik kullanımlar bir yana bırakılırsa, bir türlü kabullenilmek istenmeyen gerçeğin dışı vurumu olarak görülebilir. “Türk’e ilişkin olumsuz düşüncelerin tarihin dehlizlerinde unutulmadığını, içinde bulunduğumuz yüzyılın siyasi arenasında da geçerli akçe olduğunu biliyoruz. M. Herzfeld (2010: 186)’un yazdığı gibi: “*Çok kuşkulu görünse de Yunan kültüründe çok fazla yerilen Türk izi, ... farklılığı kabul ettirme aracına dönüşüyor.*” Savaş henüz bitmeden Almanya’nın kaybedeceğini sezinleyen ve Savaş sonrası İtalya Cumhurbaşkanı (1948-1955) olan Luigi Einaudi’nin, 1947 yılında yayınladığı

kitabında Hitler'i "*Modern Attila*" olarak tanımlaması ise, Batı beleğinde yazara ilham verecek kadar güçlü bir tortu birikiminin olduğuna işaret etmektedir.

Stefanos Yerasimos (1994)'a göre; "*Türkler, içinde bulunulan döneme göre hayranlık uyandırıcı veya ürkütücü olarak nitelendirilmiş olmakla birlikte her zaman garip ve dolayısıyla endişe uyandırıcı kimseler olarak görülmüşler.*" Bu cümlede geçen ve Türkleri tanımlayan "*içinde bulunan dönem*" değişkeni yalnızca Türklerin içinde bulundukları koşulları değil, aynı zamanda Türkleri tanımlayan Avrupalıların içinde bulundukları koşulları da içermektedir. Zira aşağıda göreceğimiz gibi, Avrupa'nın Türk algısında zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler yalnızca Türklerin değil, Avrupalıların içinde bulundukları koşullarındaki değişikliklerinden de etkilenmiştir. Avrupa'da 13. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan ve "*acımasız*" ya da "*barbar*" olsa da "*yenilmezliği*" ile hayranlık uyandıran ilk Türk imajı, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın gerileme, Avrupa'nın ise yükselme sürecinde, güçsüz anlamında "*hasta*" ve ruh anlamında "*kötü*"ye dönüşecektir. Kısaca, Türklerin Anadolu'ya girişlerinin üzerinden geçen on asırlık dönemde Avrupa kendi diline, kültürüne ve ekonomisine yabancı olan Türkleri hem kendi hem de Türk devletlerinin siyasi konumuna bağlı olarak önce "*yenilemez Türkler*", ardından "*hasta adam*" ve nihayet çağımızda, biraz şüphe etseler de, "*modern Türkler*" olarak nitelendirmiştir.

Batılılar ile Türkler arasında ilk teması savaş koşullarında gerçekleşmiştir. Yaklaşık iki asır süren (1096-1276) Haçlı Seferleri boyunca düşman saflarında yer alan Türkler ile ilgili ağır bir zihin bulanıklığı hüküm sürmüştür. Haçlı Seferlerinin genel ruhani ortamında pek bir etnik köken, dil, kültür ya da yaşam tarzı farkı gözetilmeksizin, Türkleri genelleştirilmiş bir "*Müslüman*" kavramı içerisinde değerlendirildikleri için de, "*Kutsal Topraklar*"ın işgalcisi, yani Hristiyan dünyasının "*baş düşmanları*" olarak "*dinsiz (putperet)*", "*kibirli*" ve "*zalim*" sıfatlarıyla tanımlanmışlardır. Bu türden tanımlamanın kökeninde hiç şüphesiz Ortaçağ'ın din temelli ötekileştirme anlayışı bulunmaktadır. İlk kez kutsal topraklara yapılan seferlerde karşı karşıya kalınan, daha doğrusu Haçlı Seferleri'nin kutsal misyonuna "*taş koyan*" Türk savaşçılar, Ortaçağ'ın yazılı kaynaklarında bazen "*korku bilmeyen cesaretli savaşçılar*" olarak tanıtılırken, bazen de şeytanla işbirliği yapan kovulmuş bir kavim olan "*Yecüc ve Mecüc*" ile özdeşleştirilerek insanlık dışı en olumsuz dini bir algıya hapsedildiler. Ortaçağ anlatımlarında Türkler bazen de, "*öteki*"nin yani Müslümanların hâkim kitlesi olan Araplarla karıştırılmış, Türklerin İslam dünyasında öne çıkmalarıyla da "*Türk*" tüm Müslümanların ortak ismi olmuştur. Nitekim "*XIII. yüzyılda, Kral Saint Louis'nin Haçlı Seferini anlatan Joinville, Mısır'daki "düşmanları" basitçe "Türk" adıyla yazmaktadır*" (Ağan, 2019: 34). Bu arada kendilerini İslamiyet'le özdeşleştiren ve bir anlamda İslamiyet'in koruyuculuğunu üstlenmiş olan Türklerin de, İslam topraklarını fethetmeye gelen Batılıları Tanrı'nın varlığını inkar eden anlamında "*Putperest*" ya da "*Kâfir*" olarak ötekileştirdiklerine hiç şüphe yoktur.

Batılı tarihçilerin günlüklerinde sıkça rastlanan isim karmaşası ve genellemeler Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla da, yani 11. yüzyılın sonlarına doğru da tam olarak ortadan kalkabilmiş olmasa da, Türkler "*Türk*" ve Küçük Asya, yani Anadolu da "*Türkiye*" olarak anılmaya başlanmıştır. Batı'nın Türklere yönelik ilgilerinin artmasını, Türklerin yerleştiği Anadolu'nun kutsal toprakların devamı kadim bir Hristiyan ülkesi olmasına bağlayabiliriz.

Fakat bu ilgi Türklerin kökenleri üzerindeki sis perdesini ortadan kaldıramamış, dolayısıyla Türkler için “Pers” “Arap” ve “Truvalı” gibi farklı farklı köken yakıştırmaları devam etmiştir. Osmanlı devletinin kurulup Anadolu’nun görece siyasi istikrara kavuşması ile, yani 14. ve 15. yüzyıllardan itibaren, Batılı kaynaklarda Türkler hakkındaki bilgiler giderek berraklık kazanmaya başlamıştır. Ermeni kökenli Fransız tarihçi ve rahip Korikoslu Hayton “Doğu Ülkelerinin Altın Çağı” isimli eserinde (Ağan, 2019: 47), Türk halkının Müslüman olduğunu, Greklerden alıp hakimiyet kurdukları Anadolu’nun kent ve kasabalarında ziraat ve zanaatla geçindiklerini, özellikle ok ve yay konusunda müthiş savaşçı olduklarını yazmaktadır. Osmanlı ülkesini 1432-1433 yıllarında gezen Fransız soylu Bertrandon de la Broquiere “Denizaşırı seyahati” isimli esrinde Türkleri (Ağan, 2019: 48); “*Neşeli, şen şakrak, ... sade bir yaşam süren ve büyük zorlukların insanları*” olarak tanımlarken, görüştüğü Padişah II. Murat için de; “*Herkes ona itaat eder, o da çok adildir*” diye yazmıştır. Öte yandan Venedikli elçiler Osmanlı kentlerinin güvenli yaşam ortamından o kadar etkilenmişler ki, “*Türkler arasında hiç cinayet işlenmez ...*” (Soykut, 2007: 32) türünden abartılı elçilik raporları kaleme almışlardır.

Andrea Dadolo gibi Venedik ya da Mikhail Apostolis gibi Bizans 14. ve 15. yüzyıl vakanüvisleri Türklerin Truvalıların soyundan geldiğini ileri sürerken, Katalan Pero Tafur, 1437-1438 kışında ölüm sancıları çeken İstanbul’da dolaşan söylentiye şöyle aktarmıştır; “*Türkler Truva’nın intikamını gerektiği gibi alacaktır*” (Yerasimos, 1994: 23). Yunan vakanüvis Kritovoulos’ın yazdıklarına göre, Truva harabelerine uzun uzun bakan Fatih Sultan Mehmet ise; “*Çok uzun yıllar sonra da olsa, bu kent ve halkının intikamını alma hakkını Tanrı bana bağışladı*” (1994: 24) demiştir. Bu arada “Truvalılar”ın Ortaçağ sonu ve Rönesans başları Avrupa’sında büyük bir hüsnükabul gördüğünü, hatta İtalyanlardan Almanlara ve Fransızlara kadar, neredeyse tüm Batı Avrupa halklarının kökenlerini Truvalılara dayandırmaya çalıştıklarını belirtmeliyiz. Kısaca, Haçlı Seferleri’nde şeytanın tohumları “*Yecüc ve Mecüc*” olarak anılan Türkler, İstanbul’un fethiyle “soy” değiştirip “*Truvalılığa*” terfi etmiş, 19. yüzyılda İmparatorluk çatırdamaya başlayınca da halsiz düşüp “*Hasta adam*” olmuştur. H. İnalcık (Kumrular, 2008: 9)’ın Türklerin temsil ettiği Doğu ve Avrupalıların temsil ettiği Batı çerçevesinde inşa edilen “öteki”nin yanılgısını vurgulamaktadır: “*Batı ve Doğu, uzun yüzyıllar dini, kültürel ve siyasi çatışma halinde yaşamış ve birbirini algılamada aşılma bağnazlık ve yanılgılar içine düşmüştür.*”

- “YENİLEMEZ TÜRKLER”

Batı Avrupa’nın “Türk” algısı, Türklerin Anadolu’ya yerleşmeye başladıkları 11.-12. yüzyıllardan itibaren oluşmaya başlamış olmakla birlikte, Türklerin “yenilmezliği”nden ilk kez son Haçlı seferlerinin yapıldığı 13. yüzyılda söz edilmiş, “yenilmez Türkler”in zihinlerde güçlü bir karşılık bulması ise, ancak 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir. Nitekim 7. Haçlı seferi yapıldığı sırada Sultan I. Baybars’ın Filistin’e yönelmesi üzerine Alman ozan Ricaut Bonomel (İnandı, 1993: 89): “*Türklerle savaşa girişen zirdelidir; çünkü Mesih bile onlara karşı değil. Bu yüzden ... Frankları, Tatarları, Ermenileri ve Persleri hep yenmişler... bizleri ise her gün yeniyorlar...*” Haçlı seferi esnasında Türklerin “yenilmezliğini” ileri süren bu şiir, arka planında Türklerin Hristiyanlığın en büyük düşmanı olduğu uyarısını yapıyordu.

Osmanlı imparatorluğunun üç asır süren kuruluş ve yükseliş dönemlerinde zaferler kazandığı sayısız savaşlar ve üç kıtada gerçekleştirdiği fetihler Avrupa’da hem korku hem nefret hem de hayranlık uyandırmıştır. Önce Anadolu ve Balkanlar’ı, ardından İstanbul’u fetheden Osmanlı ordusunun Orta Avrupa’yı geçip Batı Avrupa’nın doğu sınırı sayılan Viyana kapılarına dayanması, “*Türk korkusunun*” Avrupalıların içlerine sinmesine ve “*Yenilemez Türkler*” algısının belleklere yerleşmesine yol açmıştır. İstanbul’un fethini izleyen yıllarda, Avrupa’nın en uzak köşelerine kulaktan kulağa aktarılan merak ve hayranlıkla karışık Türk korkusu, izleyen yüzyılda Türk akıncılarının Almanya içlerine seferler düzenlemesi ile iyice somutlaşıp günlük yaşamın içine nüfuz edecektir. Bu algı birtakım zihinsel tasarımlarla zenginleştirilince; “... *ihtişamlı sarayları ve gizemli haremleriyle Osmanlı sultanları Avrupalılar için her zaman büyüleyici birer figür oldular ve böylelikle Türkler uzun bir süre boyunca Büyük Türk olarak anıldılar*” (Bazin-De Tapia, 2015: 14). Osmanlı İmparatorluğu da bundan böyle artık tereddütsüz olarak bir “Türk İmparatorluğu” olarak anılacaktır.

Avrupa ovalarında yankı yapan Türk akıncılarının nal sesleri Avrupa halklarında endişeyle birlikte Türkler kökeni hakkında büyük bir merak ve ilgi uyandırmıştır. Haçlı Seferleri sırasında kurgulanan fantezilerle yüklü hikâyeler, bilgi kaynakları gelişen ve yavaş yavaş Rönesans’a yönelen Avrupa’nın Türkler hakkındaki merakını gideremeye artık yeterli gelmiyordu. G. de Hogrie’nin “Des Turcs” (1481) kitabının 2007 tarihli basımının “Giriş” bölümünde J. Schnapp, 15. ve 16. yüzyılların Avrupası’nda Türk rüzgârını şöyle kaleme alıyor: “*Herkes Türklere ilgi duyuyor ve öyle ki, büyük keşifler çağında Amerika üzerine yazılan metinlerden iki kat fazla “Turcica” yayınlanıyor.*” Ö. Kumrular (2008: 135)’ın G. Mariniello (Napoli, 2002)’nun “*Avrupa’da 14.-16. yüzyıllar arası İslam ve İslam imgesinin oluşumu*” üzerine yaptığı araştırmadan aktarımına göre; “*Fransa’da 1480 ila 1609 arasında Osmanlı İmparatorluğu’yla ilgili 80’den fazla kitap yazıldı.*”

Rönesans’ın önde gelen İtalyan düşünürlerinden Machiavel (1469-1527)’e göre, sahip oldukları evrensel imparatorluk, askeri disiplin, halkın güçlü sadakati, büyük servet yönünden Türkler, Romalıların geleneğini sürdürmektedirler. Francesco Sansovino, Venedik’te 1571 yılında yayınlanan “Annali Turcheschi” isimli kitabında; “*Kadim ordularının kuruluşuna ve sivil hükümetlerinin düzenine bakılınca, Türk milletinin büyüklüğünün ve gücünün yüksek takdire değer olduğunu her zaman savundum, aslında görüldüğü gibi kaba saba değil, onlar değerli insanlardır*” (Yerasimos, 1994: 26). Ancak aynı Sansovino’nun Osmanlı-Venedik Savaşının en şiddetli anında Türkler için şöyle yazacaktır; “*Uzak Güney Rusya’nın (Scythie) kovuklarından çıkmış Türkler, Doğu halklarının korkaklığının, Yunan imparatorlarının itilaflarının, Batılı Hristiyanların çekişmelerinin, kendi kendimize yaptığımız hataların sonucunda büyüdüler.*” (1994: 26). Bu cümlede yer Türk’e övgü, yazar tarafından biraz da kendi kendini, yani Avrupa’yı yargılama aracı olarak kullanılmıştır.

Fransız hukukçu ve filozof Jean Bodin (1530-1596), 1566’da yayınladığı “La Méthode de l’histoire” isimli eserinde Osmanlılara methiyeler sıralamıştır; “*Almanya hükümdarı neye dayanarak kendini Türklerin sultanı ile karşılaştırmaya cesaret edebilir? Gerçekten de bir yerde imparator ya da sahici krallık ismine layık bir makam varsa, onu esas ellerinde*

bulunduran sultandır” (Yerasimos, 1994: 27). Söz konusu metnin devamında J. Bodin, Türk sultanının “*Roma imparatorluğunun mirasçısı*” olduğunun kabul edilmesinin ne kadar da adil olacağını belirtmiştir. İtalyan tarihçi Paolo Giovio (1483-1552), 1531 tarihinde yayınladığı “*Commentario delle cose dei turci*” isimli eserinin girişinde I. Selim’den bahisle: “*Dünyada hiç kimsenin erdem, adalet, insanlık ve ruh yüceliği konusunda onunla yarışamayacağını ve barbarlıkla uzaktan yakından ilgisi olmadığını*” (Kumrular, 2008: 83) yazmıştır.

Bir haçlı kroniği, düşmanın hünerlerinden gözleri kamaşan bir şövalyenin şöyle dediğini yazıyor (Balivet, 2007: 213): “*Frankların ve Türklerin dışında kimsenin kendisine şövalye deme hakkı yoktur*”. İstanbul’da altı yıl (1568-1574) Venedik büyükelçiliği yapan Marcantonio Barbaro da, dönüşünde Senato önünde okuduğu raporunda aralıksız zaferlerle nice eyaletler zapt eden ve krallıklara boyun eğdiren Osmanlı imparatoru için (1994: 28), “*... en nihayetinde, evrensel bir hükümdarlığa kadar gidebilir mi diye sorgulamak akıl dışı değildir*” demiştir. 15. ve 16. yüzyıllarda Türkleri anlatan Avrupa’nın yazılı kaynakları yalnızca askeri başarılar ve zaferlerle ilgili değildir. St. Yerasimos’un “*Les Turcs*” (1994) başlıklı kitabında, Türklerin sosyal yaşamından söz eden değişik kaynaklardan derlenmiş birçok alıntı bulunmaktadır. Bu kaynaklarda Türkler özetle (1994: 28-29); “*Barış zamanında mütevazidirler, kavgaya-döğüşe başvurmazlar*”, “*Yemeklerinde, eğlencelerinde, kısaca tüm sosyal yaşamlarında aşırıya kaçmaz, mütevazidirler*”, “*Yönetim yolcular için kervansaraylar, Müslüman, Hristiyan ve Musevi ayrımı yapmaksızın hasta ve yoksullar için darüşşifalar inşa ederek sosyal devlet gereği olarak tebaasının bakımını üstlenmektedir*”. İnanç yönünden de Türkler övgüye değer bulunmaktadır: “*Verdiği sözü tutan, hacca giden, sadaka veren genç Türk, Mesih’in müritlerini utandıracak derecede misafirperver ve merhametlidir*” (Balivet, 2007: 212-213).

- “HAYRANLIKTAN NEFRETE”

Hemen baştan belirtelim ki, Avrupa dünyasında 16. yüzyılın sonlarına doğru Türklerle ilgili olarak başlayan eleştiriler, tıpkı övgülerde olduğu gibi abartılarla doludur. Aslında Türklerle ve “*Büyük Türk*” olarak adlandırdıkları padişahlara kıskançlıkla bakıp onlara övgüler dizen Avrupalılar, aynı anda padişahı “*zorba imparator*” diye küçümsemekten ve Türkleri de “*vahşiler sürüsü*” diye aşağılamaktan geri durmamışlardır. St. Yerasimos’a göre Türkler, Avrupa’nın ortasına kadar gelip, daha önce gelen Cermenler, Normandiyalılar ve Macarlar gibi Avrupa dünyası ile bütünleşmemiş, Hristiyanlaşmamış, kendi inançlarını da zorla kabul ettirmemiş, sade bir şekilde kendi özgün yaşamlarını sürdürmüşlerdir: “*Bu bakımdan, güçlü olduklarında hayranlık yaratmış, zayıflayınca nefret edilmişlerdir*” (1994: 9). Ancak Türklerle yönelik olumsuzluk içeren tanımlamalar zaman zaman “*saldırganlık*” ve “*acımasızlık*” gibi “*nefret*” içeren söylemleri aşp, “*uygarlık yeteneğinden yoksunluğa*” kadar giden “*ırkçı*” bir boyuta ulaşacaktır. Venediklilerin Osmanlı yönetimi için kullandığı “*zorba*” ve “*despot*” yakıştırmaları Avrupa’da Türklerin ortak sıfatı haline gelmiştir. Fetih döneminde Türklerle duyulan hayranlığın-övgünün duraklama ve gerileme dönemlerinde nefrete-düşmanlığa dönüşmesinin arkasında, biraz da Avrupa’nın ekonomik, sosyal ve teknolojik alanlarda gerçekleştirdiği başarının özgüveni, bir ölçüde şımarıklığı vardır.

Aslında Batı'nın Doğu algısı, bir başka anlatımla oryantalist düşüncesi, Doğu'ya yönelik bilgi eksikliği bir yana, kendi siyasi ve kültürel yapılanmasının bir sonucu olarak olumlu ya da olumsuz abartılarla doludur. Osmanlı imparatorluğunun bünyesinde filizlenmeye başlayan yapısal ve yönetsel zaaflar, bilgi eksikliği kadar birtakım önyargıların, hayranlığa eşlik etmiş korkunun, kıskançlığın ve siyasi husumetlerin etkisiyle Türklerin en ağır şekilde eleştirilmelerine neden olmuştur. Kardinal G. Francesco Morosini'nin 1585 yılında Osmanlı imparatorluğu için sarf ettiği; *“Dünyada böyle bir zorba yönetim ne tasarlanmış ne de icra edilmiştir”* (Valensi, 1987: 89) biçimindeki sözleri bir durum tespiti değil, olsa olsa Morosini'nin içinde biriktirdiği nefretin dışı vurumu olabilir. 16. yüzyılın sonlarında, L. Valensi (1987: 93)'nin yazdığı gibi; *“Bütün işaretler tersine dönmüş, daha düne kadar Türk'ün üstünlüğünü açıklamak için sunulan kanıtlar, şimdi Osmanlı düzenini dışlamak için ileri sürülmektedir.”*

Ortaçağın siyasi bölünmüşlüğü henüz tam olarak aşamamış, bir başka anlatımla dağınık derebeyliklerden merkezi devletlere geçiş sürecini tamamlayamamış bir Avrupa'da üç kıtaya hükmeden bir imparatorluk korku, hayranlığı, kıskançlığı ve nefreti bir arada yaşatmıştır. Ancak Batı Avrupa Rönesans'la birlikte bilim ve sanata yönelirken, Osmanlı'nın siyasi (askeri) başarısı ekonomik ve sosyal gelişme dinamiklerini yeterince harekete geçirememiştir. Ekonomik ve sosyal ilerlemenin üzerinde olan askeri başarı, birtakım Avrupalı yazarlarca Türkleri *“barbarlaştırma”* aracı olarak kullanılmıştır. Türkler ve Moğollar için, *“Elde silah baş eğdirdikleri topluluklarda davetsiz misafir olarak yaşıyorlardı”* diye yazan Fransız gazeteci ve Doğubilimci L. Cahun (1896: VII-VIII)'e göre; *“Fetih için örgütlenmiş ve savaştan doğmuş bu topluluklar, kendi özlerinden kalıcı hiçbir şey yaratmamışlardır.”* “Avrupa'da Türk Korkusu”nu araştıran Ö. Kumrular (2008: 171)'ın tespitine göre de: *“Dönemin (16. yüzyıl) İspanyol yazarlarının gözünde Türker asla kültürel ve bilimsel olarak bir başarı göstermemiş, bütün başarılarını askeri üstünlükleri sayesinde elde etmişlerdir.”*

Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesi sürecinde *“yenilmezlik”* sıfatının aşınmaya başlaması ile hayranlığa her zaman eşlik etmiş olan korku ve kıskançlık duyguları Avrupa'da Türklere yönelik bir çeşit nefretle karışık aşağılama duygularını su yüzüne çıkarmıştır. Bu duygu çatışmasını L. Valensi (1987: 72) şöyle özetliyor; *“Bu yeni gücün-bu genç emperyalizmin-ekonomik, siyasi ve askeri egemenliği hoş karşılanmıyor, fakat ortaya koyduğu başarılarından ve devlet yönetiminden büyülenmekten ve gözler kamaşmaktan geri durulmuyor.”* Valensi hayranlık duysa da, Avrupa'daki genel Osmanlı kanısının farkındadır (1987: 72-73): *“Despotik ve mutlak monarşi üzerine kurulu Osmanlı, 16. yüzyıldan itibaren, Venedik dahil olmak üzere Batı'da barbar bir canavar olarak algılanmıştır.”* Gerçi Osmanlı'nın sosyal ve siyasi değişime direnç gösteren despotik bir yönetim yapısına sahip olduğu Avrupa yazınında her zaman ısrarla vurgulanmıştır. 16. yüzyılın başından itibaren Osmanlı imparatorluğunu, dönemin İtalyan sanatçısı Agostino Nani'nin deyiimi ile; *“Bir devletten daha çok, bir dünya”* yakıştırmaları ile göklere çıkaran, Fransa'da Doğubilimin kurucularından biri olan Guillaume Poste (1510-1581) gibi, *“Sözüne bağlı ve iyiliksever”*, aynı zamanda *“Doğal ve sade”* (Arıkan, 1984: 73) diyerek Türklerin ahlaki değerlerinden övgüyle söz eden Batı Avrupalı yazarlar, yüzyılın sonlarına doğru, yönetim sisteminin her yanında bir bozulma ve yolsuzluklar olduğunu, genelde

Venedikli elçilerin anlatımlarına ve aynı zamanda İslam dünyasına ilişkin Ortaçağ mirası ortak hafızalarına dayalı olarak anlatmaya-yazmaya başlamışlardır. 1684 tarihli ayrıntılı raporunun sonunda Gianbattista Donato; “*Herkesçe inanıldığı gibi Türkler, ne son derece sert ve güçlü, ayrıca ne de deneyimsiz ve entrikalarda yeteneksizdirler, bu bakımdan onlara ne bunca şan şöhreti ne de pek çok korkuyu atfetmek uygun değildir*” (Yerasimos, 1994: 31-32) diye yazmıştır.

1571 yılında İnebahtı savaşına katılan ve daha sonra Türk denizcilere yakalanıp Cezayir’de beş yıl (1575-1580) esir yaşamı süren, ünlü “Don Kişot” romanının yazarı İspanyol Miguel de Cervantes (1547-1616)’in, Ö. Kumrular (2008: 47)’in yazdığı gibi: “*Türklerle dair hoş şeyler anlatması beklenemezdi.*” Nitekim ona göre; “*Magripli ve Türk kahramanlar erdemden uzak, şiddete ve haksızlığa yakın insanlarken, Hristiyan esirler gururlu, erdemli, ... insanlardır*” (2008: 383). Coğrafi olarak Osmanlı imparatorluğunun doğrudan tehdidi altında olmadığı için İngiltere’de olumsuz Türk imgesine Kara Avrupası ülkelerine göre daha az rastlanmaktadır. Ancak yine de Cervantes’in çağdaşı Shakespeare (1564-1616) başta olmak üzere, çok sayıda İngiliz yazarının eserlerinde Türkleri; “*Hristiyanlığın ve Avrupa’nın en büyük düşmanı, günahkâr, gayri medeni, vs.*” olarak tanıtip olumsuz Türk imgesinin yaygınlaşmasına katkıda bulunacaklardır.

- ANTİK ÇAĞ ÜZERİNDEN “TÜRK ALGISI”

1604-1616 yılları arasında Akdeniz’de Türklere esir düşmüş ve daha sonra İspanya’da papazlık yapmış Otavio Sapiencia Avrupa’ya şöyle sesleniyordu (Kumrular, 2008: 54): “*Yunanistan’ın ışığı, güzel sanatların ve edebiyatın merkezi, yuvası: Artık aramızda Türk hüküm sürüyor: Ne bekliyorsunuz hükümdarlar!*” 15. yüzyılda başlayan “Rönesans” ile Ortaçağın düşünsel buzlarını eriten Avrupa, 17. yüzyılda dini dogmaları ve önyargıları sorgulayan akılcı düşüncüyü öne çıkaran “Aydınlanma Çağı”na giriş yapmıştır. Rönesans ve Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışında Arapça eserlerin Latinceye çevrilmesinin ciddi katkısı olmakla birlikte, asıl Antik Yunan uygarlığının ve filozoflarının etkisi büyük olmuştur. Bu bakımdan Aydınlanma çağında, Fransızlar ve Almanlar başta olmak üzere, dönemin yazar ve düşünürleri Antik dünyanın mirasçıları olan Yunanlılara, hayranlığa varan büyük bir ilgi duymaya başlamışlardır.

Yunan hayranlığı Avrupa’da, Antik dünyanın “işgalcisi” olarak nitelendirdikleri Türklere karşı en baştan olumsuz bir imge yaratmıştır. Çünkü, “*Avrupa’nın bu devirde en çok kullandığı metaforik esaret örneği Yunanistan’dır*” (Kumrular, 2008: 54). Bu bakımdan birçok Avrupalı yazar, yapılan genellemelerle kendi yaşamlarında hiç görmedikleri Türkler hakkında “vahşi Türk” gibi olumsuz Türk imgelerini, biraz da eserlerinin çekiciliğini artırmak için yayınlarında cömertçe kullanmışlardır. Gerçekte de “Antik çağ-Yunan” etkisi altında kalan Batılı aydınların objektif-bilimsel tarihi yaklaşımları, Türkler söz konusu olunca yerini, olumsuz ön yargının baskısıyla sık sık subjektif yargılara ve keyfi tanımlamalara bırakmaktadır. Ancak olumsuz genel yargıyı değiştirecek düzeyde olmasa da, Avrupa dünyasında Türklerin adaletinden, iyi yönetiminden, sade yaşam biçiminden ve yardımseverliğinden zaman zaman övgü ile söz eden yayınlar da mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat eden Batılı aydınlar; “*Şu anki Yunanlıların Antik Yunanlıların torunları olduğunu söylemek için bin tanık lazım*” diyerek hayal kırıklıklarını dile getirseler de, günümüz Avrupası'nda: “*Yunanlılara hiç güvenilmez, fırtınalı hava gibidirler, çabucak öfkelenirler, sinsî ve hilekardırlar, şeytanilikle doludurlar, yasaya ve düzene boyun eğmeye karşı isteksizdirler*” (Herzfeld, 2010: 173) şeklinde iddialar bulunsa da, İngiliz milletvekili J. Cowen (1878)'a göre; “*İrlanda'daki İngiliz yönetiminin “vahşeti” hatırlandığında, ‘Türkleri kınamada biraz ölçülü’ olmak gerekse de*” (Katz, 2021: 171), modern romanın kurucusu sayılan Fransız yazar Gustave Flaubert (1821-1880), 1849-1851 yılları arasında Ortadoğu'ya yaptığı gezinin ardından izlenimlerini; “*Türkler dünyanın en iyi insanları. Devamlı övülen Yunanlılardan yüz kat daha iyiler*” biçiminde dile getirse de; Avrupa'nın ortak belleğine yapışmış “işgalci” ve “yıkıcı”, yani “barbar” Türk algısı pek değişmemiştir. Üstelik Avrupa ekonomik, sosyal ve siyasi zirveye doğru çok büyük adımlar attığı bu dönemde, Aydınlanma hareketine arkası dönük Osmanlı imparatorluğunun yönü, tam tersine zirveden inişe dönmüş bulunuyordu. St. Yerasimos (1994: 30)'un yazdığı gibi; “*Türk, örnek olarak kullanılacak bir model olmaktan çıkmış, madalyaya artık meziyetleri değil, fakat Batılı örf ve adetlerin eleştirisinde kullanılmak üzere kusurları yerleştirilmiştir.*” Bu arada Türkler, halkının (kullarının) eğitim başta olmak üzere sosyal gelişimi ile değil de yalnızca vergi tahsilatı ve asker celbi ile ilgilenen Osmanlı yönetimi tarafından da “cahil” ve “kaba” olarak addedilmişlerdir. Savoylu yazar-asker Xavier de Maistre'e (1763-1852) göre de hiçbir gelişme gösteremediklerinden; “*Türkler 1453'te olduğu gibiler, Avrupa'da kamp kurmuş Tatarlar*” (Servantie, 2003: 186).

Antik çağa övgü, günümüze kadar uzanan bir çeşit Yunan hayranlığını da beraberinde getirmiştir. Avrupa aydınları arasında yaygın olan, Ortaçağ bilgi kırıntıları ve hikayeleri üzerine inşa edilmiş Türkler ile ilgili önyargılara, objektif bir düşünür olarak karşı duran Voltaire, Türklerin Asya'ya sürülmesini, “*Antik yapıların harabeleri üzerinde oturup klasik mirası gasp ettikleri*” için arzulamaktadır. Antik dünyanın anıt yapılarının ve sanat eserlerinin yıkımından Türkleri sorumlu tutma eğilimi, 18. ve 19. yüzyıl Fransız düşünür ve yazarlarının çoğunda mevcuttur. Batı'da sıkça rastlanan Antik bir sütuna yaslanıp nargilesini içen bir Türk görüntüsü, “*Antik dünyanın mezar kazıcısı*” ya da “*uygarlığın düşmanı*” olarak algılanmıştır. Resim karesindeki bu kişinin giyim kuşamıyla farklı bir kültürü ve inancı temsil etmesi, söz konusu öfkeyi daha da şiddetlendirip “nefret”e dönüştürmüştür. Öyle ya bu yabancı, Avrupa Aydınlanmasına ruh veren iki Antik uygarlıktan Roma uygarlığını, yani Bizans'ı yıkmış, ardından da Yunan uygarlığının üzerine bağdaş kurmuştur. Fransız şair ve romancı Victor Hugo (1802-1885) ise, 1829 yılında yayınladığı ve Yunan bağımsızlık mücadelesini konu alan “Les Orientales” isimli şiir kitabında Türkleri “*İblisin ve Şeytanın lanetli çocukları*” olarak tanımlamış, Osmanlı saraylarını başı vurulmuş Yunan asilerinin çizimleri ile betimlemiş ve 1876'da başlayan Osmanlı-Sırp Savaşı esnasında, “*Bir halk katlediliyor, ... gözlerimizin önünde katliam yapılıyor*” diye söze başlayıp, Avrupalı hükümetleri Sırlara acilen yardım etmeye çağırmıştır (Canabis, 2002:95).

- ÖTEKİ: “MÜSLÜMAN” VE “MÜSLÜMAN TÜRKLER”

Hristiyan Avrupa’da ilk Türk algısı, “*Türkler Hristiyan değildir*” saptaması, yani din temelli bir düşünce üzerine inşa edilmiştir. Hristiyan-Müslüman dinlerinin amansız rekabeti ve husumetinin süregeldiği bir ortamda söz konusu saptama, olumsuz Türk algısının ister istemez ilk “*meşru*” temelini oluşturmuştur. Benzer tanımlama ve algılama, Hristiyanlara “*kafir*” diyen dönemin Türk devleti Osmanlı’da da mevcuttur. Nitekim Osmanlı tarihçisi Neşri’nin İstanbul’un fethi sırasında cesetler üzerinden yaptığı dini temelli ayrım olumsuz Hristiyan algısını yansıtmaktadır (Vatin, 2012: 7): “*Öldürülen kafirlerin cesetlerinin başları yanan kütük ya da domuz cesedi gibi kararmışken, bu kafirlerin eliyle şehit olan Müslümanların yüzleri dolunay gibi parlıyordu.*”

Modern ulus devlet öncesi toplumlar kendilerini, genel olarak dini inançlarıyla tanılamaktaydılar: Hristiyan, Musevi, Müslüman, Budist, Hindu, Zerdüş, vs. Dini inançların halklar ve ülkeler için en temel kimlik tanımlayıcısı olduğu Ortaçağ boyunca dünyada İslam dinini Türkler temsil etmekteydi. İnsanlık tarihi bize, ülkeler arasında meydana gelen siyasi gerilimlerin ve savaşların dinler arasındaki ayrımı ve rekabeti de ne ölçüde bileyip şiddetlendirdiğini göstermiştir. 1511 yılında yeniden basılan İtalyan gezgin ve misyoner Ricoldo de Monte Croce (1242-1320)’un “Trattato” isimli eserinden aktardığımız: “*Zamanımızda Muhammed’in mezhebinin ne denli hain, zalim ve korkunç olduğu ve buna karşı savaşmanın ne denli gerekli olduğu bilinsin*” (Kumrular, 2008: 91) cümlesi dinler arası gerilimin ne kerteğe ulaşabileceğini göstermektedir. İstanbul’un fethi Hristiyan Avrupa’da İslam’a karşı öfkeyi nefrete yükseltirken, H. İnalçık (Kumrular, 2008:18)’a göre de: “*Osmanlılar arasında Hristiyanlık ve Hristiyanlara karşı taassup (bağnazlık), özellikle 1571 İnebahtı deniz felaketinden sonra güçlenmiştir.*”

Dini inançların kimlikleri tanımladığı düzlemde, başkalarının inancı kendi kimliğini belirginleştiren “öteki” işlevini yerine getirmektedir. Hristiyan Avrupalıların kendilerini tanımlamak için başvurduğu “öteki” Müslümanlardır. Skolastik, yani inancın aklın önüne geçtiği düşünce sisteminin hâkim olduğu Ortaçağ’da, Müslümanlığı ve Müslümanları yermek, aşağılamak, hatta şeytanlaştırmak Hristiyanlığı yüceltilmenin bir aracı olmuştur. 11. yüzyıldan itibaren Avrupalılar farklı bir Müslüman kimliği ile karşılaşılıyor: “Türkler”. Hristiyan Avrupa’nın uhrevi ve dünyevi emellerine set çekmiş, hatta “kutsal” Avrupa topraklarına at sürmüş Müslüman Türkler, artık Avrupa’nın “ortak düşmanlarıdır.” Anglikan mezhebinden Katolik mezhebine geçen ve 2010 yılında Papa Benedictus tarafından “Aziz” ilan edilen İngiliz Kardinal J. H. Newman (1801-1890), “Türk Tarihi” üzerine verdiği konferanslar dizisinde şöyle seslenmektedir (Güvenç, 2008: 315): “*Vizigotlar’dan Sarazenler’e değin, kavimler er geç Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bu genel kuralın tek istisnası Türklerdir. Hristiyanlığı kabul etmek şöyle dursun, Hristiyanlığı ortadan kaldırmaya çalışmışlar; tarih sahnesine çıktıkları 1048 yılından beri, Hristiyan (Haçlı) düşmanlığının öncüsü, sözcüsü, simgesi olmuşlardır... Türklerin savaş gücünü inkâr etmiyorum. Ama işte bu güç onları, iman ve uygarlığın amansız düşmanı yapıyor. Onun için, Türklerle savaşmak, onları yok etmek zorundayız.*” Nitekim Kardinal Newman’a göre, Papa II. Sylvester (999-1003)’ten Papa XII. Clement (1730-1740)’a, yirmi iki Papa yedi asır boyunca Türklere karşı Haçlı savaşı tasarlamışlardır. Gerçi Avrupa dünyasında dini savaş ve saldırganlıklara karşı olan düşünürler de yok değildir. Rönesans hümanizminin önde gelen bilginlerinden Rotterdamlı Erasmus (1466-1536), Haçlı seferi

taleplerinin yoğunlaştığı bir dönemde savaşa karşı eleştirisini şöyle dile getirecektir: *“Hristiyan olmakla böbürlenene pek çok kişi Türklere ellerinden gelen zulmü yapmak için çaba sarf ediyor. Bunu yapmadıkları zaman da onlara lanet yağıdırıyorlar ...”* (Kumrular, 2008: 95).

E. Morin gibi büyük filozoflar (2020: 118): *“İslam da tek taraflı bir bakışa indirgenemez. Geçmişin tarihi bize, İslam’ın hem Endülüs’te hem de Osmanlı İmparatorluğu’nda Hristiyanlara ve Yahudilere karşı dini hoşgörü sahibi olduğunu açıkça öğretti”* deseler de, Avrupa’nın Ortaçağ kalıntısı ortak belleğinde “Müslüman”, bir tehdit unsuru olarak “öteki”dir. Türkler de en baştan, Hristiyan dünyanın “düşman” kabul ettiği İslam dinine ait olduklarından “öteki”dir. B. Güvenç (2008: 295)’in yazdığı gibi: *“Türk imgesinin ideolojik temelini ‘Hristiyan-Müslüman’ ikiliği oluşturdu.”* Özellikle dinin Avrupa’da tanımlayıcı temel değer olduğu dönemlerde “Müslüman”, “Müslüman” ile özdeşleştirilen “Türk” ister istemez akla gelen ilk olası düşman oluyordu. 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlılara esir düşen İspanyol Diego Galan’ın anıları, dinler arası düşmanlığın otomatik olarak Türk düşmanlığına dönüşmesinin itirafıdır (Kumrular, 2008: 175): *“Barbar dediğime bakmayın. Ben dinleri nedeniyle öyle diyorum. Çünkü diğer konularda, devlet düzenleri olsun, tebaalarını ılımlı vergilerle korumak meselesi olsun pek çok konuda bizden çok daha iyiler.”* 19. yüzyılda Balkanlarda ortaya çıkan ayaklanmalarda ve 20. yüzyılın başında meydana gelen Balkan Savaşlarında Avrupa’nın önde gelen yazar-çizerleri sık sık Osmanlı askerinin zulmünü gündeme getirirken, 1821 yılında Mora Ayaklanması ile başlayıp bir asır sürecektir Osmanlı-Balkanlar çatışmalarında Müslüman azınlıkların karşı karşıya kaldıkları mezalimi görmezden gelmeleri büyük ölçüde kafalarda yer etmiş “düşman öteki” algısının bir sonucudur.

Avrupa belleğinde Türkler “Müslüman” olmakla kalmamış, 11. asırdan itibaren “Kutsal Haçlı Seferleri”nin karşısına çıkmış, 15. asırda Bizans’ı fethedip Avrupa’yı tehdit etmeye başlamıştır, kısaca herhangi bir “öteki” değil, Hristiyanlığın kalıtsal düşmanı olarak “öteki”dir. İslamiyet yalnızca kalıtsal düşman değil, aynı zamanda uygarlığın kaynağı olan Hristiyanlığın antitezidir. Fransa Kralı XVIII. Louis’in Dışişleri Bakanı (1822-1824) ve yazar F-R. de Chateaubriand (Servantie, 2003: 182)’a göre: *“Büyük uygarlıklar ilkesi gereği, insanoğlu ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından kazançlı çıkabilir. (...) Siyasal toplum ahlakının tüm unsurları Hristiyanlığın özünde, toplumsal yıkımın tüm tohumları Muhammed’in dinindedir.”* Gerçekten de, Fransız tarihçi C. Cahen (1909-1991)’in yazdığı gibi: *“Osmanlı İmparatorluğu, Hristiyan Batı dünyası ile uzun yüzyıllar boyunca savaş halinde bulunduğu için Türk’e ait her şey, önceden ve tartışmasız olarak ‘geri, kötü, sorunlu ve despotik’ olarak suçlanmış ve yargılanmıştır”* (Güvenç, 2008: 331).

İngiltere’nin “serbest ticaret” hareketinin öncüsü, sanayici Richard Cobden (1804-1865) bu bakımdan; *“Avrupalı Türkler, Avrupa’daki istilacılar; Türklerin asıl yurtları Avrupa değil, Asya’dır. Uygarlaşmış ülkelerde Muhammedcilik (Muhammedizm) var olamaz”* (Kula, 2002. 190). Kısaca din olarak Müslümanlık ve Müslüman bireyler olan Türkler uygarlığa yabancıdırlar, değişip uygarlaşmaları neredeyse imkânsızdır, dolayısıyla da uygar Avrupa topraklarında yaşamaları uygun olmaz. 20. yüzyılda Avrupa Birliği’ne yönelen Türkiye’ye de, “Avrupacı” Avrupalılar şöyle sesleniyorlar: *“Siz zaten Batılı olamazsınız, kendi Ortadoğulu yolunuza dönün, zaten halkınızın büyük çoğunluğuyla yatkınlığı bu yöndedir”* (A. Behramoğlu,

Cumhuriyet, 19. Temmuz 2023). N. Fazıl Kısakürek gibi bir kısım Türk aydınlarına göre de; “*Taklit edilmeye çalışılan Batı, Hristiyan ve Avrupalı olmasından ötürü, Türk toplumunun yapısına yabancıdır*”, yani “öteki”dir. Burada insanlık tarihinin kendinden olmayanları ötekileştirme ve ötekileştirdiğini de hor görme, aşağılama örnekleriyle dolu olduğunu belirtmeliyiz.

Firavunlar Mısır’ından Babil krallığına, Antik Yunanistan’dan, Roma imparatorluğuna, Abbasîler döneminde başlayan İslam’ın altın çağından Osmanlı imparatorluğuna ve Rönesans Avrupa’sına; her bir uygarlık kendini dünyanın merkezi olarak tanımlamış, merkezin diline, kültürüne ve ekonomisine yabancı olan toplulukları “öteki” olarak dışlamış ve hatta onları 20. yüzyıla kadar “köle” olarak kullanmışlardır. Bu bakımdan her toplumu tarihi, ortak hafızası öteki ile ilgili, toplumların temas olanaklarının çok sınırlı olduğu dönemlerde genellikle abartılı betimlemelerle doludur. Ermeni Piskopos Sébêos’un 670 tarihli metinlerinde fetihçi Müslümanlar, yeryüzüne gelip dünyanın sonunu getirecek “Dördüncü yaratık” ile özdeşleştirilmektedir: “*Korkunç, akıl almaz demirden dişleri, bakırdan pençeleri olan Dördüncü yaratık, öğütüyordu ve yiyordu ve geriye kalanı ayağının altında eziyordu ...*” (Ducellier, 1996: 28). Dini inançların ağır baskısı altında masalımsı bir üslupla kaleme alınmış bu türden Ortaçağ metinleri, Doğu Akdeniz’i öteden beri kaybedilmiş Kutsal Topraklar olarak algılayan Latin dünyasının ortak hafızası İslam’a karşı çok derin nefret duyguları taşımaktadır.

“*Kordobalı vakanüvis İbn Hayyan, 942 yılında Tuna nehri bölgesinden gelip Endülüs’ün uç eyaletlerini istila edenlere “Türk” genel ismini yakıştırmıştır*” (Mazzoli-Guintard, 2000: 153-154). Hayyan’a göre, kıl çadırlarda yaşayan bu insanların ne evleri ne de kentleri vardır. Arap vakanüvis İbrahim ben Yakup ise, 10. yüzyılda Hristiyanlardan; “*Bunlardan daha kirli, daha düzenbaz, ne de daha adi insan yoktur: temizlikten bi haber, yılda bir ya da iki kez soğuk suda yıkanır. Bir kez giydikten sonra parçalanıp dökülünceye kadar üzerlerinden çıkarmadıkları giysileri, asla yıkamazlar*” (Mazzoli-Guintard, 2000: 155). Ortaçağ Latin metinlerinde Müslüman “çok tanrılı, putperest ya da zındık” anlamında “pagan” olarak tanımlanırken, Araplara, şehvet düşkünlüğünden hukuk tanımazlığa bütün olumsuz sıfatlar yüklenmiştir. Ötekini dışlama, kötüleme, aşağılama ve şeytanlaştırma ırkçı öğeler barındırmaktadır. 956 tarihli Genaral de Espana kroniği (2000: 159-160) Arap kadınlarını “*kısa saçlı siyah kadınlar*” olarak betimlerken, Hristiyan kadınlar için “*hepsi kardan daha beyaz*” diye yazmaktadır. “*Orta çağda, Latin dünyası ile İslam ülkelerini ayıran ‘ideolojik sınır’la desteklenmiş olan bu basma kalıp düşünceler, farklılıkları öne çıkarmayı hedefleyen basitleştirilmiş şemalarda ve çarpıtılmış tanımlarda kemikleşiyor*” (Mazzoli-Guintard, 2000: 167). Hristiyanların İslam’ı, Müslümanların Hristiyanlığı tanrı tanımaz, barbar ve iptidai gibi “*çarpıtılmış tanımlarla*” aşağılamaları aslında ötekinin üzerinden kendi üstünlüğünü kanıtlama çabası olarak değerlendirilebilir.

Topluluklar düzeyinde ilk İslam ve Hristiyan teması, 8. yüzyılda İslam Arap devletlerinin Hristiyan Bizans imparatorluğu topraklarını, daha sonra Kuzey Afrika, Sicilya ve İspanya’yı fethetmeye girişmesi ile gerçekleşmiştir. İslam dünyasının ilerleyişi Hristiyan Avrupa’da tarihi bir kader birliği yaratmıştır. M. Soykut (2007: 15)’un yazdığı gibi: “*Avrupa, özellikle 8. Ve 9. yüzyıllarda İspanya ve Sicilya’nın Araplar tarafından fethinden itibaren, “universitas*

Christiana”, yani “*Hristiyan âlemi*” ekseninde tanımlanmıştır.” Bu dönemle ilgili çok sayıda yazılı metin bulunmamakla birlikte, tarihçi A. Ducellier (1996: 19), Akdeniz’in Arap istilası ile gerçekleşen siyasi dönüşümünün Latin dünyasında yarattığı derin İslam düşmanlığını şu şekilde özetlemektedir; “*En azından Karolenj döneminden beri İslam-Latin dünyası ilişkilerini, genellikle saldırgan davranışlar temelinde belirleyen ısmarlama düşünceler, Müslümanların tümü ve Hristiyanların tamamı arasında bir çeşit küçümseme, nefret ve savaş yazgısına inandırma eğiliminde olmuştur*”. Özellikle Haçlı seferlerinin yapıldığı 12. ve 13. yüzyıllar boyunca, yalnızca Müslümanlar değil, İslam dininin bizzat kendisi “sapkın bir mezhep, İslam Peygamberi de, “*İktidara susamışlık ve fetih arzusu ile dolu, şehvet düşkün, sert, kurnaz,*” vs. gibi sıfatlarla değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Deneysel bilimin ilk temsilcilerinden olan orta çağ filozoflarından İngiliz Roger Bacon (1220-1292)’a göre Müslümanlar, coğrafi ortamlarına bağlı olarak cinsel ve kaba zevkleri yeryüzündeki ve öteki dünyadaki yaşamların en yüce varlığı olarak telakki ediyorlar. “*Buna karşılık, nefsi köreltmenin ve çileciliğin dini olan Hristiyanlık, yegâne gerçek ruhani din olarak kalmıştır*” (Ajello, 2000: 2007). 12. yüzyılda yaşamış Avusturyalı Pedro Alfonso (Ajello, 2000: 2007), “Dialogi” isimli metninde İslam’ı; “*Eski sapkın mezheplerin ya da Hristiyanlığın ve Museviliğin sapkın öğretilerinin bir toplamı*” olarak sunmuştur. Müslüman ile Türk özdeşleştirilince, bu durumda Türkler inançsızlığın, yani kâfirliğin simgesi olmuştur.

Hristiyan Avrupa’da İslam’ın “*sapkınlık*” ve Müslümanların “*sapıklık*” ile “ötekileştirilmesi”, Papalığın 11. yüzyılın sonunda, görünürde Bizans İmparatoru Alexios Komnenos’un Müslümanlara karşı yardım taleplerinin yerine getirilmesi, Kutsal Toprakların geri alınması olsa da, ticaret yollarının denetim altına alınması, hatta ortaçağ Avrupa’sında efsane haline gelmiş Doğu’nun hazinelerinin yağmalanması gibi ekonomik ve Katolik Hristiyanlığının merkezi Roma’ya baş eğmeyen Ortodoks Hristiyanlığın merkezi Bizans’a haddini bildirmek gibi siyasi hedefleri de olan Haçlı seferlerini başlatmasına uygun siyasi ortam yaratmıştır. G. Jeusset (1996: 58)’ın yazdığı gibi, “*İsa’ya karşı olan İslam, kötülüğün adeta cisimleşmiş bir haline dönüşüyor*”. Papa II. Urbanus’un Clermont’ta (Fransa) 1095 tarihinde yaptığı Haçlı seferine çağrı konuşması tam da bu siyasi husumet üzerine inşa edilmiştir: “*Babalara, çocuklara, kardeşlere ve yeğenlere sesleniyorum. Eğer bir yabancı aile büyüklerinden birini vurup yere sererse, onun öcünü almak istemez miydiniz? Ayrıca da, bunaldığını, ülkesinden kovulduğunu, çile çektiğini gördüğünüz, yardım isteyen kederli çağrılarını duyduğunuz kardeşinizin, Tanrınızın öcünü almak zorunda değil misiniz?*” (Jeusset, 1996:16-17). Kendilerini dünya işlerinden çekmiş keşiş ve rahibelerden oluşan Katolik “Sistersiyen” tarikatı temsilcisi, Bourgogne Rahibi Bernard de Clairvaux (1090-1153) ’ya göre; “*Araplar bizim topraklarımızı çaldılar, ... Tapınak şövalyeleri, bu haydut Müslümanları bir vuruşta ikiye bölerek esaslı birer Rahip-Asker olacaklar*” (Jeusset, 1996: 23). Bizans’ın zayıf düştüğü 11. yüzyılda, A. Ducellier (1996: 12)’nin yazdığı gibi; “*... Yeni ve coşkulu Latin güçleri kendilerini, ezilecek ortak düşman İslam’a karşı, artık tüm Hristiyanlığın fırlayan mızrağı olarak görüyorlardı.*”

Görüldüğü gibi, Hristiyan dünyasında Müslümanlar için yeterince olumsuz düşünce ve algı Osmanlı’dan çok daha önce türemiş bulunuyordu. 11. yüzyıldan itibaren Hristiyan dünyasında, Ducellier (1996:247)’nin işaret ettiği gibi; “*Türkler, doğal düşman rolünde Arapların yerini*

almıştır.” 8. yüzyıldan itibaren toprakları Araplar tarafından fethedilen ve 13. yüzyılda Başkenti Latinler tarafından işgal edilen Bizanslıların gözünde; “Türkler, Araplar gibi doğal olarak barbarlar dünyasına mensuptur, tıpkı Latinler gibi” (1996: 248). Türkler hakkında hep birtakım duyumlarla fikir edinmiş Latin dünyasının aksine, en başından beri Türklerle doğrudan temas eden ve iç içe yaşayan Bizanslıların Türkler ile ilgili basmakalıp değerlendirme ve ön yargıları zamanla değişse de, nihai çözümlemede genel bir din düşmanlığı temelinde tanımlanan yakıştırmaların yine de çok sert olduğunu görmekteyiz. Müslümanlar, İncil’de yer alan köle Agor soyundan geldikleri belirtildiği için, özgür insanlar olan Romalıları boyun eğmek, onların egemenliğinde yaşamak zorundadırlar. Ancak onlar her zaman, 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başında yaşamış, yani Türklerin Bizans devletini İstanbul’a doğru ittiği bir dönemin tanığı Bizanslı Ermişler yazarı Costantin Akropolite’e göre; “Sahiplerine karşı kalles ve senyörlerine karşı kötü niyetli olduklarını gösterdiler” (1996: 254). Bizanslı rahiplere göre, Hristiyanlık bölünüp parçalandığı ve içerisinden sapkın mezhepler türediği için, “Tanrı bizi Türklerce cezalandırmaktadır.” Ortaçağ Avrupa’sında Türk’ün ne anlama geldiğini M. Soykut (2007: 17)’un cümlesi ile özetleyebiliriz: “Bu koşullar altında önce İslamiyet, daha sonra da Türkler, genel olarak Avrupalının kafasında ‘öteki’nin mükemmel bir örneğini yaratmıştır.” Bu arada “Türk” ve “Müslüman” sözcükleri eşdeğer olarak algılanınca, Avrupa kamuoyunda bir de günümüze kadar sürecek bir “Türk”-“Arap” zihin bulanıklığı oluşmuştur.

- BİTİRİKEN

Olumsuz Türk imgesi 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında uygulamaya koydukları emperyalist politikalarına meşruiyet kazandırarak kamuoyu desteği sağlamak için kullanan Avrupa ülkeleri, bugün de ”bugün de Türkiye-AB ilişkilerini yönlendirmek, daha doğrusu Türkiye’nin AB üyeliğini engellemek için gündemde tutmaktadırlar. Avrupa kamuoyunda ve yazınında; felsefe, tarih, coğrafya ve edebiyat kitaplarında, seyahatname ve gazete-dergi sayfalarında bazen somut olgulardan hareketle gerçekçi ve bazen de on asırlık bir ortak bellekte tortulaşmış tarihi hikâyelerden ve ikinci elden bilgilerden türetilmiş nesnel olmayan, önyargının ağır bastığı, kısaca, çoğu kez seçici bir bakış açısının ürünü olan ve Türk algısını besleyen ve pekiştiren yerleşik bir “Türk” imgesi mevcuttur. Günümüz Avrupası dahi, Avrupa’ya yerleşmiş beş milyondan fazla Türk’e karşın, Türkler hakkında oldukça yetersiz, hatta yüzeysel diyebileceğimiz bir bilgiye sahiptir. Avrupa’da asırlar boyu oluşmuş önyargıları kırmak ve ortak bellekleri yenilemek Türkiye’nin tek başına başarabileceği bir iş değildir. Ancak AB ülkeleri ile geliştireceği siyasi diyalog ve işbirliği yeni bir Türk imgesinin inşa sürecini başlatabilir.

- KAYNAKÇA

AĞAN, H. (2019), Fransız Haçlı Kaynaklarında Türk Devlet Adamları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AJELLO, A. (2000), “L’attitude des Franciscains devant l’Islam en Orient et en Occident Maghrébin”, in Orient Occident, Ed. du temps.

- ARIKAN, Z. (1984), “Guillaume Postel ve De la Republique des Turcs”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.: 2, Sayı: 1.
- BALIVET, M. (2007), “La Peur du Turc” in *Des Turcs, Anacharsis Ed.* Toulouse.
- BAZIN, M.-St. de TAPIA (2015), *Türkiye Coğrafyası, İletişim Yayınları*, İstanbul.
- BORROMEO, E. (2012), “Quand l’altérité n’est pas traduite...”, sous la direction de F. Georgeon, in *CETOBAC*, N° 2.
- CAHEN, C. (1983), *Orient et Occident au temps des Croisades, Aubier*, Paris.
- CAHUN, L. (1896), *Intraduction à l’Histoire de l’Asie: Turcs et Mongols, Lib. Armand Colin.*
- CANABIS, A.-D. (2002), *L’Europe de Victor Hugo, Éd. Privat*, Toulouse.
- De GUIGNES, J. (1748), *Mémoire historique sur l’origine des Huns et des Turcs.*
- DE HONGRIE, G. (2007), *Des Turcs. Traité sur les moeurs, les coutumes et la perfidie des Turcs, Traduit du Latin par j. Schnapp, Anacharsis Ed.* Toulouse.
- DUCELLIER, A. (1996), *Chrétiens d’Orient et Islam au Moyen Age VII-XVe siècle, Armand Colin.*
- FEBVRE, L. (1922), *La terre et l’évolution humaine, Albin Michel*, Paris.
- GÜVENÇ, B. (2008), *Türk Kimliği, Boyut Kitapları*, İstanbul.
- HERZFELD, M. (2010), “Avrupa Birliği: Bir Tavrı Yeniden Düşünmek”, in *Avrupa Fikri, Ayrıntı Yayınları*, İstanbul.
- İNANDI, B. (1993), *Alman Halk Şiirinde Türkler (13.-16. Yüzyıl), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara.
- JEUSSET, G. (1996), *Rencontre sur l’autre rive, Ed. Franciscaines.*
- KATZ, D. S. (2021), *İngilizlerin gözünde Türkiye (1776-1923), Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul.
- KUMRULAR, Ö. (2008), *Türk Korkusu, Doğan Kitap*, İstanbul.
- KULA, O. B. (2002), *Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi, Buke Yayınları*, İstanbul.
- MAZZOLI-GUINTARD, Ch. (2000), *Les relations des pays d’Islam avec le monde Latin du milieu du dixième au milieu du treizième siècle, Ed. Messene.*
- MORIN, E. (2020), *Vers l’abime?, Ed. Flammarion*, Paris..
- SERVANTIE, A. (2003), “Notes Sur les Frontières Ultimes de l’Europe et les “Fractures Culturelles”, in *cemoti*, No. 36, *AFMOTI*, Paris.
- SOYKUT, M. (2007), *Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa’nın Birliği ve Osmanlı Devleti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.
- VALENSI, L. (1987), *Venise et la Sublime Porte: La naissance du despot, Éd. Hachette.*

VALTCHINOVA, G. (2003), “Entre le choc des civilisations et le choix de civilisation. Visions bulgares de la guerre, du Kosova. CEMOTI, No. 35, Paris.

VATIN, N. (2012), “Sur l’emploi des mots dans le récit de la prise de Constantinople par les auteurs ottomans du XVe et du début du XVIe siècle”, sous la direction de F. Georgeon, in *CETOBAC*, N° 2.

YERASIMOS, St. (1994), *Les Turcs. Orient et Occident, Islam et Laïcité, Éd. Autrement*, Paris.

MATEMATİK ALAN BECERİSİ TESTİNDEN KESTİRİLEN ÖĞRENCİ YETENEKLERİNİN ÇOK BOYUTLU MADDE TEPKİ KURAMI (ÇBMTK) VE BİLİŞSEL TANI MODELLERİ (BTM) ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Uzman, Yasemin Yardım

Ege Üniversitesi, yaseminyyp@gmail.com – 0000-0002-6897-0850

Prof. Dr. Tahsin Oğuz BAŞOKÇU

Ege Üniversitesi, tahsin.oguz.basokcu@ege.edu.tr- 0000-0002-4821-0045

ÖZET

Geleneksel ölçme yaklaşımları olan Klasik Test Kuramı (KTK) ve Madde Tepki Kuramı (MTK), bireylerin genel başarı ya da yetenek düzeylerini sürekli bir ölçek üzerinde konumlandırarak değerlendirme yapar. Ancak bu yaklaşımlar, bireyin hangi spesifik bilişsel becerilere sahip olduğunu ayırt etmekte yetersizdir. Bilişsel Tanı Modelleri (BTM) ve Çok Boyutlu Madde Tepki Kuramı (ÇBMTK) modelleri bu sınırlılığı aşarak bireylerin belirli bilişsel özellikler (ya da “nitelikler”) üzerindeki hâkimiyet durumlarını ayrıntılı biçimde belirlemeye yönelik olarak geliştirilmiştir. Bu çalışma 120K850 No.lu ‘Çevrimiçi Bilişsel Tanıya Dayalı İzleme Modelinin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Etkisi’ isimli TÜBİTAK projesi kapsamında Matematik becerilerinin ölçüldüğü bir testin değerlendirmesinde BTM ve ÇBMTK modellerinin ampirik olarak nasıl kullanılabileceğini, hangi bilgileri sağlayabileceğini ve sağladığı bilgilerin nasıl karşılaştırılabileceğini tartışmaktadır. Bulgulara göre yetenek puanları ile öznelitliklerin başarıma olasılıkları arasındaki Pearson ve Spearman korelasyon analizlerinde, özellikle G-DINA modelinde yer alan A2 (Görsel uzamsal düşünme) ve A3 (Bilgi-veri okuryazarlığı) öznelitlikleri ile ÇBMTK modelinin F2 (Görsel uzamsal düşünme) ve F1 (Sayı işlem becerisi) boyutları arasında yüksek düzeyde pozitif ilişkiler gözlemlenmiştir. Sınıflamaların uyumunu değerlendirmek amacıyla yapılan analizlerde de benzer bir durum gözlemlenmiştir. Özellikle F2 (Görsel uzamsal düşünme) ve A2 karşılaştırmasında hem Phi katsayısının (0.65) hem de Cohen’s Kappa değerinin (0.62) yüksek bulunması, modellerin bireylerin görsel uzamsal düşünme becerisindeki ustalık durumlarını oldukça tutarlı biçimde sınıfladığını göstermektedir. Karar temelli analizlerde kullanılan çapraz tablolar ve uyum oranları da F2 boyutunda ölçme modellerinin hem sıralayıcı (korelasyon) hem de sınıflayıcı (ikili sınıflama) açıdan birbirine oldukça yakın sonuçlar ürettiğini, dolayısıyla bu beceri alanında model seçiminden kaynaklanan yorum farklılıklarının daha az olacağını göstermektedir. Son yıllarda özellikle Yükseköğretime Geçiş Sınavlarında (YKS) açık uçlu maddelerle alan becerilerinin ölçülmesinin üzerinde durulması BTM ve ÇBMTK analizlerinin önemini daha da arttırmaktadır. Bu modellerin kullanımının yaygınlaşması geniş ölçekli sınavlarda kullanılan ölçme araçlarının sadece sıralama aracının ötesine geçerek öğrencinin bilişsel profilini derinlemesine analiz eden bir geri bildirim sağlamasına imkan tanıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çok Boyutlu Madde Tepki Kuramı (ÇBMTK) , Bilişsel Tanı Modelleri (BTM), Yetenek Kestirimi, Matematik Becerileri.

1. GİRİŞ

Bilişsel Tanı Modelleri (BTM), bireylerin çok boyutlu bilişsel becerilerini teşhis etmeyi amaçlayan ve kökenleri ‘latent class analysis’ (LCA) ile ‘mastery learning’ yaklaşımlarına dayanan modellere verilen genel isimdir (Von Davier & Lee, 2019). Geleneksel ölçme yaklaşımları olan KTK ve MTK, bireylerin genel başarı ya da yetenek düzeylerini sürekli bir ölçek üzerinde konumlandırarak değerlendirme yapar. Ancak bu yaklaşımlar, bireyin hangi spesifik bilişsel becerilere sahip olup olmadığını ayırt etmekte yetersizdir. BTM’ler bu sınırlılığı aşarak, bireylerin belirli bilişsel özellikler (ya da “nitelikler”) üzerindeki hâkimiyet durumlarını ayrıntılı biçimde belirlemeye yönelik olarak geliştirilmiştir (De La Torre & Minchen, 2014; Rupp vd., 2010). BTM’lerin tarihsel gelişimine bakıldığında Goodman (1974) tarafından geliştirilen sınıf temelli modellerle başladığı ve MacReady ve Dayton (1977)’in ‘ikili mastery’ modeliyle devam ettiği görülür. Ancak alandaki dönüm noktası, Tatsuoka’nın (1983, 1985) geliştirdiği Rule Space Modeli ile yaşanmıştır. Bu model, bireylerin beceri örüntülerini tanımlamak için Q-matris yaklaşımını tanıtmış ve tanılayıcı ölçme için temel oluşturmuştur. BTM’lerin tarihsel gelişimi KTK ve MTK’ye göre daha ayrıntılı teşhis yapabilen modern psikometrik araçlar haline gelmesini sağlamıştır (Von Davier & Lee, 2019). En bilinen BTM modellerinden olan DINA model, bireyin yalnızca gerekli tüm becerilere sahipse o maddede yüksek başarı olasılığına sahip olacağını varsayan bir yapıya sahiptir. DINA modeli, sınırlı parametre sayısı ile basit bir yapı sunsa da, esneklik açısından bazı eleştiriler almıştır (DeCarlo, 2011; Fang vd., 2017). G-DINA (Generalized Deterministic Inputs, Noisy "And" gate) modeli, bilişsel tanılayıcı modelleme alanında en esnek yapıya sahip çerçevelerden biri olarak kabul edilir. Bu model, bireylerin belirli bir maddeyi doğru yanıtlayabilme olasılığını, o maddeyle ilişkili bilişsel özneliliklerin (attributes) birlikte nasıl etkileşime girdiğini göz önünde bulundurarak modellemeyi mümkün kılar. G-DINA, hem bağlayıcı (conjunctive) hem de telafi edici (compensatory) ilişki türlerini içerebilecek biçimde yapılandırılabilir (De La Torre & Minchen, 2014,s.92). Bu yönüyle G-DINA, tanılayıcı ölçme uygulamalarında hem yüksek model uyumu sağlama hem de tanısal doğruluk üretme açısından öne çıkar.

ÇBMTK modelleri ise bireyin testteki performansının tek bir boyut yerine birden fazla örtük özellik (latent trait) tarafından açıklanabileceğini varsayar. Geleneksel tek boyutlu MTK modellerinin aksine, ÇBMTK modelleri, her bir maddeye verilen yanıtın birden fazla örtük yetenek değişkeni tarafından birlikte belirlendiğini kabul eder (Ackerman, 1994). Bu çok boyutlu yetenek varsayımına dayalı yapı, ÇBMTK’yı özellikle karmaşık bilişsel görevlerin değerlendirilmesinde etkili kılar. Bu modelde her birey, vektörel bir yetenek profiliyle temsil edilir. Böylece her madde, bu yetenek vektörleriyle olan ilişkisine göre analiz edilir. ÇBMTK modelleri genellikle kompensatuar (telafi edici) yapılarla uygulanır; yani bir bireyin bir boyuttaki yeterliliği düşük olsa bile diğer boyuttaki yüksek yeterliliği ile maddeyi doğru yanıtlayabilir (McDonald, 2000). Bu özellik, özellikle karmaşık bilişsel görevlerin ölçülmesinde ÇBMTK’yı güçlü bir araç haline getirir. ÇBMTK modellerinin iki ana türü vardır.

Bu türler, bir θ -koordinat vektöründen gelen bilginin madde özellikleriyle nasıl birleştirildiğine göre tanımlanır (Reckase, 2009). Bunlardan ilki doğrusal kombinasyona dayalı modeller olan telafi edici modellerdir. Bu modellerde, θ -koordinatlarının doğrusal bir kombinasyonu alınır. Örneğin, bir θ düşükse, diğer θ yeterince yüksekse toplam yine aynı olabilir. Bu özelliğe sahip modeller bu nedenle genellikle telafi edici modeller (compensatory models) olarak adlandırılır. Diğer telafi edici olmayan modellerdir. Bu tür modellerde, bir test maddesindeki bilişsel görevler parçalara ayrılır ve her bir parça için tek boyutlu bir model kullanılır. Madde için doğru yanıt olasılığı, her parçanın olasılıklarının çarpımı ile hesaplanır. Bu çarpım, modele doğrusal olmayan özellikler kazandırır. Bu modeller literatürde genellikle noncompensatory (telafi edici olmayan) olarak adlandırılır (M. Reckase, 2009).

Liu ve ark. (2018), ÇBMTK'nın sürekli yetenek düzeylerini tahmin ederken, BTM'lerin kategorik öznelik hâkimiyetine odaklandığını belirterek iki yaklaşımın değerlendirme çıktıları bakımından önemli farklılıklar taşıdığını vurgular. ÇBMTK ve BTM ölçüm paradigması açısından farklılık gösterir. ÇBMTK sürekli ve çok boyutlu örtük özellikleri (θ) tahmin etmeye odaklanırken, BTM daha çok bireylerin belirli bilişsel özneliklere (örneğin, bilgi veya beceri) sahip olup olmadığını ikili (0/1) biçimde sınıflandırmayı hedefler. Ancak son yıllarda BTM ile diğer yaklaşımlar arasında köprü kurma çabaları yoğunlaşmıştır (Gao, Yizhu vd., 2023; Liu vd., 2018; Liu & Shi, 2020; Ma vd., 2020; Seo & Kim, 2021; Wang, Ying-chen, 2009). Da Silva vd. (2019) BTM'lere özgü Q-matrix kavramını ÇBMTK modellerine entegre ederek, hangi maddelerin hangi örtük özellikleri ölçtüğünün açıkça tanımlanabildiği yeni bir modelleme çerçevesi önermiştir. Bu çalışmalar, ÇBMTK ve BTM arasında yapısal bir yakınsama olduğuna işaret etmektedir: ÇBMTK modelleri sürekli özelliklerin nicel tahminiyle, BTM ise kategorik tanımlama ile bilgi sağlar; ancak her iki yaklaşım da daha derinlemesine bireysel değerlendirme hedefler.

Bu çalışma 120K850 No.lu 'Çevrimiçi Bilişsel Tanıya Dayalı İzleme Modelinin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Etkisi' isimli TÜBİTAK projesi kapsamında Matematik becerilerinin ölçüldüğü bir testin değerlendirmesinde BTM ve ÇBMTK modellerinin kullanımına dair ampirik bir örnek sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, BTM ve ÇBMTK arasındaki matematiksel farkları karşılaştırmak değil BTM'lerin ve ÇBMTK modellerinin bireylerin yeteneklerini değerlendirmede ampirik olarak nasıl kullanılabileceğini, hangi bilgileri sağlayabileceğini ve sağladığı bilgilerin nasıl karşılaştırılabileceğini tartışmaktır. Son yıllarda özellikle Yükseköğretime Geçiş Sınavlarında (YKS) açık uçlu maddelerle alan becerilerinin ölçülmesinin üzerinde durulması BTM ve ÇBMTK analizlerinin önemini daha da arttırmaktadır. Bu modellerin kullanımının yaygınlaşması geniş ölçekli sınavlarda kullanılan ölçme araçlarının sadece sıralama aracının ötesine geçerek öğrencinin bilişsel profilini derinlemesine analiz eden bir geri bildirim sağlamasına imkan tanıyacaktır.

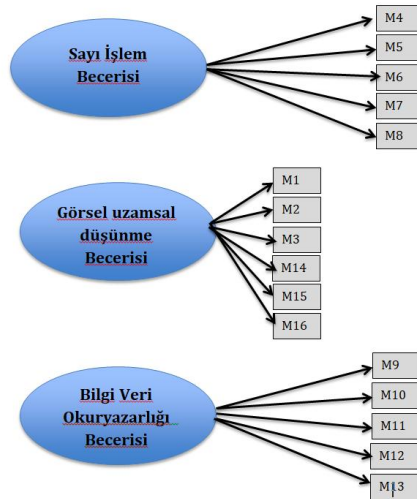
2. UYGULAMALAR

2.1. Araştırmanın Türü

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemleri çerçevesinde yürütülmüş, BTM ve ÇBMTK modellerinin hangi bilgileri sağlayabileceğine ve sağladığı bilgilerin karşılaştırılmasına dayalı temel araştırma kapsamında yürütülen bir çalışmadır (Best & Kahn, 2014). Araştırmanın amacı, matematik testi üst düzey düşünme ve matematik alan becerilerini ölçen ikili (1-0) puanlanan 16 maddeden oluşan bir testten elde edilen 3138 öğrenciye ait veriler üzerinden BTM ve ÇBMTK modellerinden sağlanan bilgilerin yetenek kestirimi açısından nasıl farklılıklar gösterdiğinin karşılaştırılması sonucu elde edilen farkların ortaya konulmasıdır.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Örneklem

120K850 No.lu ‘Çevrimiçi Bilişsel Tanıya Dayalı İzleme Modelinin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Etkisi’ isimli TÜBİTAK projesi kapsamında 7. Sınıflar için hazırlanan ve matematik alan becerilerini ölçen ikili puanlanan 16 maddelik bir test ölçme aracı olarak kullanılmıştır. Matematik testindeki alan becerileri sayı işlem, görsel uzamsal düşünme ve bilgi veri okuryazarlığı becerisi olarak belirlenmiştir. Becerilerin ölçüldüğü maddeler alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda düzenlenmiş olup Görsel 1.’de verilmiştir. Araştırma evrenini Temel Eğitim Genel Müdürlüğü 2019-2020 verilerine göre 16 917 resmi ortaokulda öğrenim gören 5.354.069 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini seçkisiz tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilen ve 7. sınıfa devam eden 3138 öğrenci oluşturmaktadır.

Görsel 1. Becerilerin ölçüldüğü maddeler

2.3. Veri Analizi

Veri analizleri, R (sürüm 4.5.0; R Core Team, 2025) ve RStudio (sürüm 2025.05.1+513 "Mariposa Orchid"; RStudio Team, 2025) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. BTM analizleri için G-DINA modeli tercih edilmiş olup öğrencilerin sayı işlem, görsel uzamsal düşünme ve bilgi veri okuryazarlığı becerilerine sahip olma durumları ikili (1 =usta, 0 =usta değil) ve olasılıksal biçimde elde edilmiştir. Analizlerde "EAP", (Expected A Posteriori) ve "mp" (marginal mastery probabilities) tahminleyicileri kullanılmıştır. ÇBMTK analizleri ise telafi edici olmayan 2 parametrelili (2PL) modele göre gerçekleştirilmiştir. Öğrenci yetenekleri Bayesci bir tahminleyici olan "EAP", (Expected A Posteriori) tahminleyicisi kullanılarak elde edilmiştir. Daha sonra sürekli yetenek puanları (θ) $\theta = 0$ eşik değerine göre ikili yapıya dönüştürülmüştür. $\theta = 0$ eşik değerinin üzerinde yer alan bireyler "usta (1)", altında kalanlar ise "usta değil (0)" olarak sınıflandırılmıştır. İlk etapta ÇBMTK'dan elde edilen sürekli yetenek puanları ile G-DINA modelinden elde edilen bireylerin nitelikteki başarı olasılıkları arasındaki Pearson ve Spearman korelasyonları hesaplanmıştır. Bu korelasyonlar bu iki değişken türü arasında teknik olarak hesaplanabilir olsa da, elde edilen ilişkiler sadece destekleyici veya tamamlayıcı bilgi sunmaktadır (Seo & Kim, 2021). Bu bağlamda, farklı ölçme modellerinden elde edilen bireysel yetenek çıktılarını doğrudan karşılaştırabilmek amacıyla bu iki ölçme modelinden elde edilen ikili çıktılar arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla phi katsayısı (ϕ) kullanılmıştır. Buna ek olarak ölçme modellerinden elde edilen ikili sınıflamaların (usta-usta değil) tutarlılığını değerlendirmek amacıyla Cohen's Kappa katsayısı hesaplanmıştır. Bu analizlere ek olarak çapraz tablo ve sınıflama uyum yüzdesi gibi karar temelli analizlere de başvurulmuştur. Phi katsayısı ve Cohen's Kappa istatistikleri sınıflama hatalarının yönünü ve dağılımını göstermediğinden modellerin hangi tür sınıflarda daha fazla uyum veya ayrışma gösterdiğini görselleştirmek açısından çapraz tablolar yapılmıştır. Özellikle hangi bireylerin bir modelde "usta" olarak sınıflanırken diğerinde "usta değil" olarak yer aldığı gibi sınıflama farklılıkları "Contingency table" olarak bilinen çapraz tablolardan izlenmiştir. Bu bağlamda, hem sayısal istatistikler (phi, kappa) hem de karar temelli analizler (çapraz tablo, uyum oranı) birlikte değerlendirilerek modeller arası sınıflama durumu daha bütüncül biçimde analiz edilmiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. Korelasyon Analizi Sonuçları

16 maddeden oluşan ve sayı işlem, görsel uzamsal düşünme ve bilgi okuryazarlığı becerilerini ölçen test ÇBMTK'ya göre analiz edilerek üç boyut için de sürekli yetenek puanları elde edilmiştir. 16 maddelik test G-DINA modeli ile de analiz edilip her bir niteliği bireylerin başarma olasılıkları hesaplanmıştır. Beceriler veri setinde Çizelge 1'deki gibi kodlanmıştır ve tüm analiz sonuçları bu kodlamaya göre oluşturulmuştur.

Çizelge 1. Becerilerin Modellere Göre Kodları

Ölçülen Beceri	ÇBMTK	GDINA
Sayı İşlem Becerisi	F1	A1
Görsel Uzamsal D.B.	F2	A2
Bilgi veri okuryazarlığı B.	F3	A3

ÇBMTK'dan elde edilen sürekli yetenek puanları ile GDINA modelinden elde edilen bireylerin nitelikteki başarı olasılıkları arasındaki Pearson ve Spearman korelasyon katsayıları Çizelge 2 ve Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 2. Modeller Arası Pearson Korelasyon Katsayıları

Beceriler	F1	F2	F3
A1	0.19	0.44	0.08
A2	0.64	0.84	0.53
A3	0.88	0.54	0.59

Çizelge 3. Modeller Arası Spearman Korelasyon Katsayıları

Beceriler	F1	F2	F3
A1	-0.23	0.16	-0.22
A2	0.62	0.86	0.60
A3	0.88	0.47	0.66

Pearson korelasyonları incelendiğinde, özellikle A2 özniteliği ile F2 boyutu ve A3 özniteliği ile F1 boyutu arasında yüksek düzeyde pozitif ilişkiler gözlemlenmiştir (örneğin, A2-F2: 0.84; A3-F1: 0.88). Buna ek olarak A1 özniteliği ile F1 ve F3 boyutları arasında oldukça düşük ilişkiler gözlemlenmiştir (A1-F1: 0.19 ve A1-F3:0.08). Spearman korelasyonları da benzer şekilde A2 özniteliği ile F2 boyutu ve A3 özniteliği ile F1 boyutu arasında güçlü sıralı ilişkileri ortaya koymaktadır (örneğin, A2-F2: 0.86; A3-F1: 0.88). Ancak A1 özniteliği ile F1 ve F2 boyutları arasında negatif ilişki gözlemlenmiştir (örneğin, A1-F1: -0.23, A1-F3:-0.22).

3.2. Phi ve Cohen's Kappa İstatistikleri

ÇBMTK analizlerinden elde edilen sürekli yetenek puanları $\theta = 0$ eşik değerine göre ikili yapıya dönüştürülmüştür. $\theta = 0$ eşik değerinin üzerinde yer alan bireyler "usta (1)", altında kalanlar ise "usta değil (0)" olarak sınıflandırılmıştır. Çizelge 4'te ÇBMTK ile G-DINA modellerinden elde edilen ikili sınıflamaların (usta – usta değil) karşılaştırılmasına ilişkin Phi korelasyon ve Cohen's Kappa katsayıları raporlanmıştır. . Phi katsayısı, iki ikili (0–1) değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi ölçen ve 2x2 çapraz tablolardan türetilen bir korelasyon ölçüsüdür. Alanyazında phi katsayısı; 0.10 ve altındaki değerlerin çok zayıf, 0.10–0.30 aralığındakilerin zayıf, 0.30–0.50 aralığındakilerin orta, 0.50–0.70 aralığındakilerin güçlü ve 0.70 üzerindeki değerlerin çok güçlü ilişkiyi temsil ettiği şeklinde yorumlanmaktadır (Cohen, 2013). Buna ek olarak ölçme modellerinden elde edilen ikili sınıflamaların (usta-usta değil) tutarlılığını değerlendirmek amacıyla Cohen's Kappa katsayısı hesaplanmıştır. Kappa katsayısı bu çalışmadaki iki farklı modelin aynı bireyleri aynı kategorilere yerleştirip yerleştirmediklerini değerlendirerek gerçek sınıflama uyumu ile rastlantısal uyum arasındaki farkı ortaya koymaktadır (Cohen, 1960). Kappa değerleri 0.00–0.20 arası “zayıf”, 0.21–0.40 arası “düşük”, 0.41–0.60 arası “orta”, 0.61–0.80 arası “iyi” ve 0.81–1.00 arası “mükemmel” uyum düzeyini temsil eder (Landis & Koch, 1977). Bu bağlamda, Cohen's Kappa katsayısı, farklı ölçme modellerinin bireyleri benzer biçimde sınıflayıp sınıflamadığını değerlendirmek açısından anlamlı bir karar temelli ölçüt sunmaktadır.

Çizelge 4. ÇBMTK ve G-DINA Modeli Arasındaki Sınıflandırma Tutarlılığına İlişkin Phi Korelasyon ve Cohen's Kappa Katsayıları

Model Karşılaştırması	Phi Katsayısı	Cohen's Kappa
F1 ve A1	0.41	0.30
F2 ve A2	0.65	0.62
F3 ve A3	0.41	0.36

F1 ve A1 karşılaştırmasında $\Phi = 0.41$ ve Cohen's Kappa = 0.30 olup, bu boyutta iki model arasında düşük düzeyde bir sınıflama tutarlılığı gözlemlenmiştir. F2 ve A2 karşılaştırmasında $\Phi = 0.65$ ve Cohen's Kappa = 0.62 olarak bulunmuş olup, bu değerler, modeller arasında orta-yüksek düzeyde tutarlı sınıflamalar olduğunu göstermektedir. F3 ve A3 karşılaştırmasında ise $\Phi = 0.41$ ve Cohen's Kappa = 0.36 değerleri elde edilmiş ve

bu boyutta da sınıflama tutarlılığının düşük olduğu görülmektedir. Genel olarak görsel uzamsal düşünme becerileri boyutunda (A2-F2) iki modelin sınıflama kararları birbirine daha yakın görünmektedir. Bu durum, her iki modelin F2 faktörüne yüklenen maddeleri benzer şekilde değerlendirdiğini göstermektedir.

3.3.Çapraz Tablo ve Uyum Oranı Analizleri

Elde edilen bu bulgulara ek olarak çapraz tablo ve sınıflama uyum yüzdesi gibi karar temelli analizlere de başvurulmuştur. Phi katsayısı ve Cohen's Kappa istatistikleri sınıflama hatalarının yönünü ve dağılımını göstermez. Bu nedenle çapraz tablolar, modellerin hangi tür sınıflarda daha fazla uyum veya ayrışma gösterdiğini görselleştirmek açısından önemlidir. Özellikle hangi bireylerin bir modelde "usta" olarak sınıflanırken diğerinde "usta değil" olarak yer aldığı gibi sınıflama farklılıkları "Contingency table" olarak bilinen çapraz tablolardan izlenebilir. Ayrıca, sınıflama uyum oranı (overall agreement rate) bireylerin iki modelde aynı kategoriye atanma oranını doğrudan gösterdiği için Cohen's Kappa'ya kıyasla daha sezgisel bir ölçüt sunar. Bununla birlikte, örneklemdaki kategori dengesizliğine duyarlı olması nedeniyle bu oran tek başına yeterli olmayabilir (Feinstein & Cicchetti, 1990). Bu bağlamda, hem sayısal istatistikler (phi, kappa) hem de karar temelli analizler (çapraz tablo, uyum oranı) birlikte değerlendirilerek modeller arası sınıflama davranışının daha bütüncül biçimde analiz edilmiştir (Seo & Kim, 2021). Modellerin becerilere göre sınıflama uyumu tabloları Çizelge 5, Çizelge 6 ve Çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelge 5. Sayı İşlem Becerisi Özniteliğinde ÇBMTK ve G-DINA Modellerine göre Bireylerin Sınıflama Uyumları

	G-DINA: 0	G-DINA: 1
ÇBMTK: 0	1699	20
ÇBMTK: 1	1003	416

ÇBMTK ve G-DINA modelleri arasında yapılan karşılaştırmada, sayı işlem becerisindeki ustalıklarına göre 3138 bireyin modellere göre sınıflanması sonucunda genel uyum oranı yaklaşık %67,4 olarak bulunmuştur. Bu oran, bireylerin her iki model tarafından aynı biçimde (hem "usta" hem de "usta değil") sınıflandırıldığı durumların tüm sınıflamalara oranını yansıtır. Diğer bir ifadeyle, her üç bireyden ikisi için modellerin verdiği karar örtüşmektedir. Çapraz tablo incelendiğinde her iki modelin "usta değil" olarak sınıflandırdığı birey sayısı 1699, "usta" olarak sınıflandırdığı birey sayısı ise 416'dır. Ancak modeller arasında dikkate değer bir karar farklılığı da söz konusudur. Özellikle 1003 birey ÇBMTK tarafından "usta" olarak sınıflandırılırken, G-DINA modeli bu bireyleri "usta değil" şeklinde sınıflamıştır. Buna karşılık, yalnızca 20 birey ÇBMTK tarafından "usta değil" olarak sınıflandırılırken, G-DINA modeli bu bireyleri "usta" olarak sınıflamıştır.

Çizelge 6. Görsel Uzamsal Düşünme Özniteliğinde ÇBMTK ve G-DINA Modellerine göre Bireylerin Sınıflama Uyumları

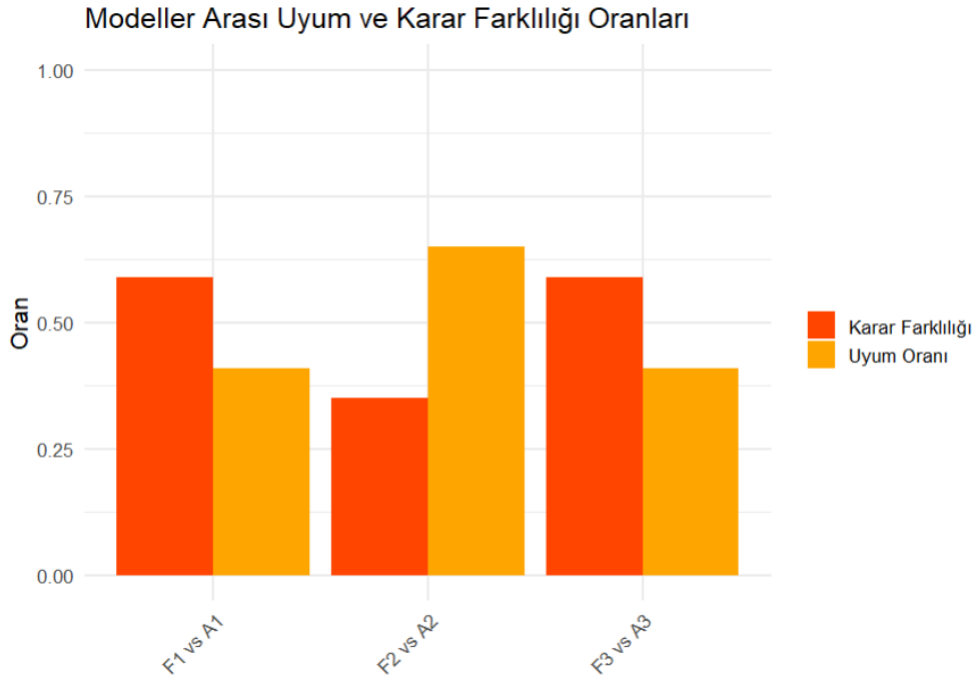
	G-DINA: 0	G-DINA: 1
ÇBMTK: 0	1994	35
ÇBMTK: 1	467	642

ÇBMTK ve GDINA modelleri arasında yapılan karşılaştırmada, bireylerin görsel uzamsal düşünme öz nitelik düzeylerine göre yapılan sınıflamaların genel uyum oranı %84 olup, bu sonuç her iki modelin toplam 3138 bireyden yaklaşık 2636'sını aynı biçimde sınıflandırıldığını göstermektedir. Çapraz tabloya göre, her iki modelin “usta değil” olarak sınıfladığı birey sayısı 1994, “usta” olarak sınıfladığı birey sayısı ise 642’dir. Bu durum, büyük ölçüde modellerin bireylerin çoğunluğu üzerinde aynı sınıflamayı yaptıklarını göstermektedir. Bunun yanında ÇBMTK modeli tarafından “usta” kabul edilen 467 birey, G-DINA modeli tarafından “usta değil” olarak sınıflandırılmıştır. Aksine, yalnızca 35 birey ÇBMTK modeli tarafından “usta değil” olarak sınıflandığı halde, G-DINA modeli bu bireyleri “usta”olarak sınıflamıştır.

Çizelge 7. Bilgi Veri Okuryazarlığı Özniteliğinde ÇBMTK ve G-DINA Modellerine göre Bireylerin Sınıflama Uyumları

	G-DINA: 0	G-DINA: 1
ÇBMTK: 0	1443	121
ÇBMTK: 1	891	683

Çizelge 7 incelendiğinde ÇBMTK ve G-DINA modellerinin bilgi veri okuryazarlığı özniteliğindeki birey sınıflamalarının genel uyum oranının yaklaşık %67,8 olduğu görülmektedir. Bu oran her iki modelin toplam 3138 bireyden 2126'sının aynı şekilde sınıflandırıldığını göstermektedir. Diğer taraftan modeller arasında dikkate değer karar farklılıkları da mevcuttur. Çizelge 7’ye göre 891 birey ÇBMTK modeli tarafından “usta” olarak sınıflandırılmışken G-DINA tarafından “usta değil” şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca 121 birey de ÇBMTK tarafından “usta değil” olarak sınıflandırıldığı halde G-DINA modeli tarafından “usta” olarak kabul edilmiştir. Görsel 2’de modeller arası sınıflamadaki Uyum ve karar farklılığı oranları verilmiştir.

Görsel 2. ÇBMTK ve G-DINA Modellerinin Sınıflamadaki Karar Farklılığı ve Uyum Oranları

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, çok boyutlu test yapılarında bireylerin beceri düzeylerini belirlemeye yönelik olarak ÇBMTK ve G-DINA modelleri karşılaştırılmış; sürekli yetenek puanları ile öz nitelik başarıma olasılıkları arasındaki ilişkiler çeşitli yöntemlerle analiz edilmiştir. Yapılan Pearson korelasyon analizlerinde, özellikle G-DINA modelinde yer alan A2 ve A3 öznitelikleri ile ÇBMTK modelinin F2 ve F1 boyutları arasında yüksek düzeyde pozitif ilişkiler gözlemlenmiştir (örn. A2–F2: 0.84; A3–F1: 0.88). Bu sonuçlar, ilgili becerilerde modellerin ölçtüğü yapının oldukça örtüştüğünü göstermektedir. Ancak A3 öz niteliğinin bilgi veri okuryazarlığı ve F1 faktörünün sayı işlem becerisine karşılık geldiği göz önüne alındığında modellerin bu boyutlar arasında yüksek korelasyon göstermiş olması dikkatle değerlendirilmelidir. Spearman korelasyonları da benzer şekilde A2 öz niteliği ile F2 boyutu ve A3 öz niteliği ile F1 boyutu arasında güçlü sıralı ilişkileri ortaya koymaktadır (örneğin, A2-F2: 0.86; A3-F1: 0.88). Buna karşın A1 öz niteliği ile F1 ve F2 boyutları arasında negatif ilişki gözlemlenmesi bazı becerilerde modellerin bireyleri sıralama ayrışmalarının daha belirgin olduğunu göstermektedir. ÇBMTK kullanılarak elde edilen sürekli yetenek puanları ile G-DINA modelinden elde edilen öz nitelik başarıma olasılıkları arasında yapılan korelasyonlara ölçme uygulamalarında sıkça rastlanmaktadır. Bu noktada korelasyonların yorumu dikkatle ele alınmalıdır. ÇBMTK modelleri bireylerin genel yetenek düzeylerini sürekli bir değişken (θ) üzerinden ifade ederken, G-DINA modeli bireylerin belirli bilişsel öznitelikleri başarıma durumlarını ikili (1 =usta, 0 = usta değil) ve olasılıksal biçimde sunar. Bu iki ölçme yaklaşımı, yapısal olarak farklı varsayımlara dayanır. Nitel ve bileşke yapıyı beceri temsili sunan G-DINA çıktıları, sürekli ve sıralı θ puanlarıyla doğrudan karşılaştırılabilir değildir. Bu nedenle, Pearson

korelasyon katsayısı bu iki değişken türü arasında teknik olarak hesaplanabilir olsa da, elde edilen ilişkiler sadece destekleyici veya tamamlayıcı bilgi sunmaktadır. Seo ve Kim (2021) yaptıkları çalışmada, BTM ve MTK/Rasch modellerinden elde edilen çıktılar arasındaki korelasyonların orta düzeyde olduğunu; ancak bu korelasyonların yapısal farklardan ötürü sınırlı anlam taşıdığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, bireylerin sınıflama tutarlılığını değerlendirmek için çapraz tablo, Cohen's kappa ve sınıflama uyumu gibi karar temelli analizlerin yapılmasını önermişlerdir.

Sınıflamaların uyumunu değerlendirmek amacıyla yapılan analizlerde de benzer bir durum gözlemlenmiştir. Özellikle F2 ve A2 karşılaştırmasında hem Phi katsayısının (0.65) hem de Cohen's Kappa değerinin (0.62) yüksek bulunması, modellerin bireylerin görsel uzamsal düşünme becerisindeki ustalık durumlarını oldukça tutarlı biçimde sınıfladığını göstermektedir. F1–A1 ve F3–A3 karşılaştırmalarında ise Phi değerinin 0.41'de kalması ve kappa katsayılarının sırasıyla 0.30 ve 0.36 olması bu boyutlarda sınıflama tutarlılığının düşük düzeyde kaldığına işaret etmektedir. Bu bulgu, Wang, Ying-chen (2009)'un, iyi tanımlanmış öznitelik yapılarında telafi edici ÇBMTK ile BTM modellerinin güçlü uyum gösterebileceğini belirttiği çalışmasındaki sonuçlarla örtüşmektedir.

Karar temelli analizlerde kullanılan çapraz tablolar ve uyum oranları da bu farklılıkları daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Sayı işlem (F1–A1) ve bilgi okuryazarlığı (F3–A3) becerilerinde uyum oranları sırasıyla %67,4 ve %67,8 olarak bulunmuş, bu oranlar bireylerin yaklaşık üçte biri için modellerin farklı karar verdiğini göstermiştir. Buna karşın görsel-uzamsal düşünme becerisine ilişkin F2–A2 karşılaştırmasında %84'lük bir uyum oranı elde edilmiştir. Bu bulgu, F2 boyutunda ölçme modellerinin hem sıralayıcı (korelasyon) hem de sınıflayıcı (ikili sınıflama) açıdan birbirine oldukça yakın sonuçlar ürettiğini, dolayısıyla bu beceri alanında model seçiminden kaynaklanan yorum farklılıklarının daha az olacağını göstermektedir. Bu sonuçlar sayı işlem ve bilgi veri okuryazarlığı boyutunda modellerin bireyleri sınıflandırma konusunda görsel uzamsal düşünme boyutuna kıyasla daha az örtüştüğünü ve aralarında belirgin karar farklılıkları bulunduğunu göstermektedir. Özellikle ÇBMTK modelinin G-DINA'ya göre çok daha fazla bireyi “usta” olarak etiketlemesi, bu modelin sürekli yetenek puanlarını $\theta = 0$ eşik değerine göre ikili yapıya dönüştürmesinden kaynaklı daha esnek ölçütü yeterlik tanımladığını düşündürülebilir. Buna karşın G-DINA modeli, bireyleri “usta” olarak sınıflandırma konusunda daha temkinli davranmaktadır. Bu durum, sürekli yetenek puanlarının belirli bir eşik değer üzerinden ikili sınıflamaya dönüştürülmesinin, özellikle bazı yeterlik düzeyinde olan bireyler için sınıflama kaymalarına yol açabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, farklı modellerin benzer beceri yapıları üzerinde farklı ölçme yaklaşımları sergilediği ve bazı boyutlarda yüksek düzeyde örtüşme sağlarken, bazı boyutlarda ise anlamlı düzeyde ayrıştığı görülmektedir. Özellikle karar temelli uygulamalarda (örneğin yeterlik değerlendirmeleri) model seçiminin sonuçları doğrudan etkileyebileceği göz önünde bulundurulmalı, hem sürekli puanlara hem de ikili sınıflamalara yönelik analizlerin birlikte yürütülerek kararların çok yönlü temellendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Ackerman, T. A. (1994). Using multidimensional item response theory to understand what items and tests are measuring. *Applied Measurement in Education*, 7(4), 255-278.
https://doi.org/10.1207/s15324818ame0704_1
- [2] Best, J. W., & Kahn, J. V. (2014). *Research in education* (Tenth edition, new international edition). Pearson.
- [3] Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and psychological measurement*, 20(1), 37-46.
- [4] Cohen, J. (2013). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. routledge.
- [5] Da Silva, M. A., Liu, R., Huggins-Manley, A. C., & Bazán, J. L. (2019). Incorporating the Q-Matrix Into Multidimensional Item Response Theory Models. *Educational and Psychological Measurement*, 79(4), 665-687.
<https://doi.org/10.1177/0013164418814898>
- [6] De La Torre, J., & Minchen, N. (2014). Cognitively diagnostic assessments and the cognitive diagnosis model framework. *Psicología Educativa*, 20(2), 89-97.
- [7] DeCarlo, L. T. (2011). On the Analysis of Fraction Subtraction Data: The DINA Model, Classification, Latent Class Sizes, and the Q-Matrix. *Applied Psychological Measurement*, 35(1), 8-26. <https://doi.org/10.1177/0146621610377081>
- [8] Fang, G., Liu, J., & Ying, Z. (2017). *On the Identifiability of Diagnostic Classification Models*. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.1706.01240>
- [9] Feinstein, A. R., & Cicchetti, D. V. (1990). High agreement but low kappa: I. The problems of two paradoxes. *Journal of clinical epidemiology*, 43(6), 543-549.

- [10] Gao, Yizhu, Zhai, Xiaoming, Bae Ahra, & Ma Wenchao. (2023). Rasch-CDM: A Combination of Rasch and Cognitive Diagnosis Models to Assess a Learning Progression. İçinde *Advances in Applications of Rasch Measurement in Science Education* (1st ed, ss. 97-122). Springer International Publishing AG.
- [11] Goodman, L. A. (1974). Exploratory latent structure analysis using both identifiable and unidentifiable models. *Biometrika*, 61(2), 215-231. <https://doi.org/10.1093/biomet/61.2.215>
- [12] Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). The Measurement of Observer Agreement for Categorical Data. *Biometrics*, 33(1), 159. <https://doi.org/10.2307/2529310>
- [13] Liu, R., Huggins-Manley, A. C., & Bulut, O. (2018). Retrofitting Diagnostic Classification Models to Responses From IRT-Based Assessment Forms. *Educational and Psychological Measurement*, 78(3), 357-383. <https://doi.org/10.1177/0013164416685599>
- [14] Liu, R., & Shi, D. (2020). Using Diagnostic Classification Models in Psychological Rating Scales. *The Quantitative Methods for Psychology*, 16(5), 442-456. <https://doi.org/10.20982/tqmp.16.5.p442>
- [15] Ma, W., Minchen, N., & De La Torre, J. (2020). Choosing between CDM and Unidimensional IRT: The Proportional Reasoning Test Case. *Measurement: Interdisciplinary Research and Perspectives*, 18(2), 87-96. <https://doi.org/10.1080/15366367.2019.1697122>
- [16] MacReady, G. B., & Dayton, C. M. (1977). The Use of Probabilistic Models in the Assessment of Mastery. *Journal of Educational Statistics*, 2(2), 99. <https://doi.org/10.2307/1164802>

- [17] McDonald, R. P. (2000). A Basis for Multidimensional Item Response Theory. *Applied Psychological Measurement*, 24(2), 99-114.
<https://doi.org/10.1177/01466210022031552>
- [18] R Core Team. (2025). *R: A language and environment for statistical computing* (Versiyon 4.5.0) [Software]. R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>
- [19] Reckase, M. (2009). *Multidimensional item response theory*. Springer.
- [20] RStudio Team (ya da Posit Software, PBC). (2025). *RStudio: Integrated development environment for R* (Versiyon 2025.05.1+513) [Software]. Posit Software, PBC. <https://posit.co/>
- [21] Rupp, A. A., Templin, J., & Henson, R. A. (2010). *Diagnostic measurement: Theory, methods, and applications*. Guilford Press.
- [22] Seo, D. G., & Kim, J. K. (2021). The accuracy and consistency of mastery for each content domain using the Rasch and deterministic inputs, noisy “and” gate diagnostic classification models: A simulation study and a real-world analysis using data from the Korean Medical Licensing Examination. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 18, 15. <https://doi.org/10.3352/jeehp.2021.18.15>
- [23] Tatsuoaka, K. K. (1983). Rule Space: An Approach for Dealing with Misconceptions Based on Item Response Theory. *Journal of Educational Measurement*, 20(4), 345-354. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/1434951>
- [24] Tatsuoaka, K. K. (1985). A Probabilistic Model for Diagnosing Misconceptions by the Pattern Classification Approach. *Journal of Educational Statistics*, 10(1), 55. <https://doi.org/10.2307/1164930>

- [25] Von Davier, M., & Lee, Y.-S. (Ed.). (2019). Introduction: From Latent Classes to Cognitive Diagnostic Models. İçinde *Handbook of Diagnostic Classification Models: Models and Model Extensions, Applications, Software Packages*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-05584-4>
- [26] Wang, Ying-chen. (2009). *Factor analytic models and cognitive diagnostic models: How comparable are they?—A comparison of R-RUM and compensatory MIRT model with respect to cognitive feedback*. The University of North Carolina.

BİLİŞSEL TANı MODELLERİ KAPSAMINDA ÇOKLU Q MATRİS DOĞRULAMA ÇALIŞMASI

Uzman Simge CEYLAN

Ege Üniversitesi, sims.ceylan@gmail.com- 0000-0002-8750-0600

Prof. Dr. Tahsin Oğuz BAŞOKÇU

Ege Üniversitesi, tahsin.oguz.basokcu@ege.edu.tr- 0000-0002-4821-0045

ÖZET

Q-matris, Bilişsel Tanı Modellerinde (BTM) önemli bir çerçeve görevi görmektedir. Temel olarak testteki maddeler ile değerlendirdikleri bilişsel özellikler (attributes) arasındaki ilişkileri belirleyen bir taslak görevi görür. Q-matris doğrulama çalışmaları ise bu taslağın doğruluğunu ve güvenilirliğini arttıran ve uygulayıcılara; teste katılanların bilgi ve yetenekleri hakkında doğru çıkarımlar yapmasını sağlayan temel bir prosedürdür. Bu çalışmalar kapsamında çeşitli yöntem ve yaklaşımlar mevcuttur. Bu yöntem ve yaklaşımlar öne çıktıkları karakteristikleri ile temel olarak Bayesci yaklaşımlar, veriye dayalı yöntemler, tekrarlı iyileştirme prosedürleri, düzenleme teknikleri ve ampirik doğrulama yöntemleri şeklinde kategorize edilebilir. Çalışmada, 120K850 NO.lu “Çevrimiçi Bilişsel Tanıya Dayalı İzleme Modelinin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Etkisi” isimli TÜBİTAK projesi kapsamında geliştirilen 6.sınıf Matematik Testine ait üst düzey düşünme becerilerini ölçen 16 maddelik testin Q matrisi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı farklı Q matris doğrulama yöntemlerinin sonuçlarının incelenmesiyle, önerilen değişimlerin teknik bazlı farklılıklarını ortaya koyarak, alan yazına katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda her biri farklı kavramsal temellere dayalı Q matris doğrulama teknikleri olan GDI, Wald testi, Hull yöntemi, PVAf ve MLR-B hesaplanmıştır. Sonuç olarak; Hull, Wald ve MLR-B yöntemleri büyük ölçüde aynı yönü işaret ederken, PVAf yöntemi eşik değerine oldukça duyarlı davranmış, GDI ise uzman görüşüne dayalı Q matris için destekleyici bir bulgu sunmuştur. Ayrıca GDI yöntemi doğrudan Q-matris önermese de, düşük ayırt ediciliğe sahip maddelerle PVAf ve Wald analizlerinde değişim önerilen maddeler arasında örtüşme gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Q matris doğrulama, Bilişsel Tanı Modelleri, üst düzey düşünme becerileri

1. GİRİŞ

Q-matris doğrulama çalışmaları, Bilişsel Tanı Modellerinde (BTM) önemli bir parça olan Q-matrisin geçerliliğini doğrulama süreçlerini kapsar. Q-matris, testi oluşturan maddeler ile ölçülmesi hedeflenen özellikler arasındaki ilişkiyi belirtir. Q matrisin doğru bir şekilde tasarlanması, maddeler ile ilişkili belirli özelliklerin var ya da yok olmasına dayalı olarak testi alan kişilerin doğru bir şekilde sınıflandırılmasını ve buna bağlı değerlendirilmesini sağlamak ve geri bildirimler için önemlidir (Nájera vd., 2019, 2021). Q matrisin yanlış belirlenmesi, model parametrelerinde yanlışlıklara, yanlış sınıflandırmalara gibi hatalara yol açabilir ve bu durum da etkili doğrulama yöntemlerine olan ihtiyacı vurgular (Dai vd., 2018; Nájera vd., 2020a).

Q matris doğrulama çalışmaları için hem istatistiksel teknikleri hem de alan uzmanlığını içeren çeşitli yöntemler geliştirilmiştir(Nájera vd., 2020a, 2021). Bu yöntemler şu şekilde kategorize edilebilir: Bayesci yaklaşımlar, veriye dayalı yöntemler, tekrarlı iyileştirme prosedürleri, düzenleme teknikleri ve ampirik doğrulama yöntemleri.

Bayesci Yaklaşımlar (Bayesian Approaches): Bu yaklaşım, alan uzmanlarının oluşturduğu Q matris ve gözlemlenen verilere göre önerilen Q matrisin karşılaştırılması için olasılıksal modellemelere dayanır(Chen vd., 2018; DeCarlo, 2012). Ayrıca Q-matris yapısı hakkındaki alan uzman görüşlerini önsel bilgi olarak dahil edilmesini sağlayarak, belirtilen ve gerçek madde-özellik ilişkileri arasındaki olası tutarsızlıkları ele almak için kapsamlı bir yaklaşım sunar (Chen vd., 2018). Bayesci metodolojinin bir başka yönü ise geleneksel yöntemlere kıyasla eksik verileri ele alma biçimidir. Dai vd. Bayesci yaklaşımların, özellikle EM algoritması kullanıldığında, eksik veri kümeleri bağlamında model performansını önemli ölçüde iyileştirebileceğini vurgulamıştır(Dai vd., 2018).Bu yönüyle, Bayesci stratejilerin yalnızca Q matris tahminlemek için değil, aynı zamanda BTM'nin doğruluğunu artırmak için de uygulanabilirliğini göstermektedir.

Veriye Dayalı Yöntemler (Data-Driven Methods): Bu yaklaşımda, istatistiksel uyum ölçütleri referans alınır. Örneğin, δ yönteminde, model tahminlerini gözlemlenen yanıtlarla karşılaştıran uyum istatistikleri kullanılır (Dai vd., 2018; de la Torre & Chiu, 2016). Ayrıca, Hull'un yaklaşımı gibi yöntemlerde de hem istatistiksel uyum ölçütleri hem de önemli doğrulama kriterleri dahil ederek model uyumunu optimize etmeye odaklanılır(Delafontaine vd., 2022; Li vd., 2021).

Tekrarlı İyileştirme Prosedürleri (Iterative Refinement Procedures): Tekrarlı yöntemlerde BTM'den gelen tanınan bilgilere dayanarak Q matriste sürekli düzeltmeler yapılmasına olanak tanır. Bu yöntemde, yanlış tanımlanan Q matrisin girdilerini tanımlamak ve düzeltmek için ardışık aramalar veya yeniden örnekleme tekniklerini içerebilir (Terzi & Torre, 2018). Bu tür prosedürler, Q matrisin doğruluğunu ve güvenilirliğini artırmayı amaçlar (Nájera vd., 2020b).

Düzenleme Teknikleri (Regularization Techniques): Lasso ve SCAD (Smoothly Clipped Absolute Deviation) gibi yaklaşımlar, aşırı uyumu en aza indirirken en ilgili özellikleri seçerek

Q matris doğrulama sürecini optimize eder (Fu vd., 2024). Bu yaklaşımlar, uygun sayıda özelliği tanımlamak ve geçerli madde-özellik eşleşmelerini sağlamak için yapılandırılmış bir yaklaşım sağlar.

Ampirik Doğrulama Yöntemleri (Empirical Validations Methods): Bu yaklaşımda Q matrisi doğrulamak için; uzman görüşü ve istatistiksel doğrulama yöntemleri birlikte kullanılır. Örneğin, Nájera ve diğerleri, doğrulama yöntemiyle, uyumun (fit) ve tutumun (parsimoni) bir denge sağlamasının gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bununla beraber doğrulama süreçlerinin uzman görüşlerini değiştirmek yerine bu görüşlere dayalı Q matrislerin geçerliklerini arttırmaya hizmet etmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Dai vd., 2018; Nájera vd., 2020a).

Özetle, Q matris doğrulama çalışmaları, BTM'lerin bütünlüğünü korumak için çok önemlidir. Bayes'e dayalı ve veri odaklı yaklaşımlar, yinelemeli iyileştirmeler, düzenleme teknikleri ve ampirik doğrulamanın bir kombinasyonunu kullanmak, Q matrisler aracılığıyla amaçlanan ölçmelerin temel yapılarının doğru bir şekilde yakalanmasını sağlar. Bu şekilde tercih edilen çok yönlü stratejiler, Q matrislerin yanlış belirlenmelerinden kaynaklanan hataları azaltmada ve bilişsel tanıların geçerliliğini arttırmada önemlidir.

Araştırmada, GDI (Genelleştirilmiş DINA), Wald testi, Hull yöntemi, PVAf ve MLR-B hesaplanmıştır. Hesaplamalarda kullanılan yöntem ve yaklaşımların her biri farklı kavramsal temellere dayalı Q-matris doğrulama teknikleri bağlamında sınıflandırılabilir. Örneğin; GDI, Q-matrisle ilgili belirsizlikleri ve model uyumunu değerlendirmek için DINA modelini Bayesçi bir çerçeve içinde genişlettiği için Bayesçi yöntemlere dayanmaktadır. GDI, Bayesçi çıkarım tekniklerini kullanarak Q-matris özelliklerindeki belirsizliği tanımaya yardımcı olur ve madde yanıt kalıplarının dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi yoluyla ampirik doğrulama sağlamaktadır (DeCarlo, 2012; Yu & Cheng, 2019). Wald testi ise öncelikle ampirik bir doğrulama yöntemidir. Q-matristen türetilen bireysel madde parametrelerinin önemini değerlendirir ve belirli Q-matris girişlerinin gerçekten beceri veya özellik ustalığının geçerli göstergeleri olup olmadığını değerlendirmek için kullanılır. Bu istatistiksel test genellikle verilere uygun bir bilişsel bir tanı modeli seçildikten sonra uygulanır ve böylece parametrelerin önemi hakkındaki ifadeler doğrulanır (Chiu, 2013; Nájera vd., 2020a). Hull yöntemi, Q-vektörleri doğrulamaya odaklanan ve Q-matrisi yinelemeli olarak iyileştirmek için model-veri uyum istatistiklerini kullanan veri odaklı bir yaklaşımdır. AIC ve BIC gibi uyum ölçülerini referans alarak, sistematik olarak gerçek madde yanıt verilerine dayalı Q-matrisin yeterliliğini değerlendirir (Fu vd., 2024; Sun vd., 2024). Bu nedenle, tamamen yargıya dayalı tahminlerden ziyade deneysel verilere dayanmasıyla karakterize edilmektedir. PVAf indeksi, belirtilen Q-matris tarafından verilerdeki varyansın ne kadarının açıklanabileceğini ölçtüğü için deneysel doğrulama yöntemleriyle uyumludur. Araştırmacılar, hesaba katılan varyans oranını analiz ederek Q-matrisin etkinliğini deneysel olarak doğrulayabilirler (Nájera vd., 2021). Bu indeks, gözlemlenen verileri kullanarak Q-matris performansının genel değerlendirmesini destekler. MLR-B hesaplamaları, Q-matrisin gözlemlenen verilere uyumunu değerlendirmek için maksimum olasılık tahminini kullanarak Bayes ilkelerini referans alır. Bu yöntem ile olasılığa

dayalı modeller karşılaştırır ve matrisin seçimini ve doğrulanmasını bilgilendiren Bayes karşılaştırmalarına izin verir (Sun vd., 2024; Williams vd., 2015).

2. UYGULAMALAR

2.1. Araştırmanın Türü

Araştırma, nicel bir araştırma olup, uzman tanımlı Q-matrisin, gözlemsel verilere dayalı çeşitli doğrulama yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak analiz edildiği betimsel bir çalışmadır. Bu bağlamda çalışma, ölçme aracı geçerliğinin değerlendirilmesi ve doğrulama yöntemlerinin karşılaştırılması ekseninde şekillenen karşılaştırmalı bir yöntem analizi niteliği taşımaktadır (Rupp et al., 2010; Karasar, 2012).

2.2. Ölçme aracı ve örneklem

Araştırmada kullanılan test 120K850 No.lu ‘Çevrimiçi Bilişsel Tanıya Dayalı İzleme Modelinin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Etkisi’ isimli TÜBİTAK projesi kapsamında geliştirilmiştir. Test 6.sınıf düzeyi için hazırlanmış olup, 16 maddeden oluşmaktadır. Q matris ise üst düzey düşünme becerilerini temsil eden A1, A2 ve A3 olarak temsil edilen transfer, analitik çözümleme ve eleştirel düşünme becerilerinden oluşmaktadır. Örneklem, seçkisiz tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilen 4178 öğrenciden oluşmaktadır.

2.3 Veri Analizi

Verilerin analizi için R yazılımının 4.5.0 (2025-04-11) "How About a Twenty-Six" versiyonu kullanılmıştır. Öncelikle her bir maddenin hedeflediği bilişsel beceriler ile bireyin genel yeterlik düzeyi arasındaki ayrımı ne kadar iyi yaptığını gösteren GDI (Generalized Discrimination Index) hesaplanmıştır. Ardından Qval paketindeki Wald testi yöntemi kullanılarak mevcut Q matrisin doğruluğu test edilmiştir. Daha sonra yine Qval paketinde yer alan Hull yöntemi kullanılmıştır. Hull yöntemiyle, BTM’ye dayalı olarak PVAf (Proportion of Variance Accounted For) değeri optimize edilmiş ve model karmaşıklığının (parametre sayısı) da dikkate alınmıştır. Daha sonra yine aynı Hull yönteminde uyum ölçütü olarak PVAf yerine R^2 (açıklanan varyans oranı) tercih edilmiştir. Bu iki yöntemde de MMLE (Marginal Maximum Likelihood Estimation) kullanılmıştır. Ardından PVAf yöntemiyle üç farklı eşik değeriyle Q-matris doğrulaması yapılmıştır: Eşik = 0.95 (pvaf1), Eşik = -1 (pvaf2) ve Eşik = -1, iteratif test düzeyinde (pvaf3). Son olarak MMLE ile model kurularak MLR-B yöntemi uygulanmıştır. GDI ile uzman görüşüne dayalı Q matristeki 16 maddenin ayırt edicilikleri diğer yöntemlerin hepsi ile ise önerilen yapı ve uzman görüşüne dayalı Q matris karşılaştırılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

3.1 GDI Yöntemi Bulguları

İlk olarak, madde düzeyinde ayırt edicilik analizi için GDI (Generalized Discrimination Index) yöntemi kullanılmıştır. GDI değeri, bir test maddesinin yüksek başarı gösteren öğrenciler ile düşük başarı gösterenleri ne kadar ayırt edebildiğini gösterir. GDI değeri 0 ile 1 arasında değişir. 1'e yaklaştıkça madde, yüksek ve düşük yeterlik düzeyindekileri daha iyi ayırt eder şeklinde yorumlanır. Testteki 3. ve 14. maddenin düşük ayırt edicilik düzeyinde olduğu bulunmuştur. Bu bulgu bu iki maddenin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine işaret eder. 5, 6, 8, 11, ve 16. Maddeleri yüksek düzeyde ve diğer maddeler ise orta düzeyde ayırt edici çıkmıştır.

3.2 Wald Testi Bulguları

Wald testiyle yapılan Q doğrulama sonucunda, 8 maddenin (q3, q4, q6, q7, q8, q10, q12, q15) madde-özellik ilişkileri değiştirilmiştir. Önerilen Q-matris uzman tanımlı matristen %23 oranında farklılık göstermektedir ($QRR \approx 0.771$). Çizelge 1'de uzman görüşüne dayalı Q matris ve önerilen Q matris karşılaştırması verilmiştir.

Çizelge 1. Wald Testi Sonuçları

Madde	Orijinal Q	Önerilen Q	Değişiklik Var mı?	Açıklama
q1	1 0 0	1 0 0	Yok	Uyumlu
q2	1 0 0	1 0 0	Yok	Uyumlu
q3	1 1 1	0 0 1	Evet	A1 ve A2 kaldırıldı
q4	1 0 1	0 0 1	Evet	A1 kaldırıldı
q5	0 1 1	0 1 1	Yok	Uyumlu
q6	1 1 1	0 1 1	Evet	A1 kaldırıldı

q7	1 1 1	0 1 1	Evet	A1 kaldırıldı
q8	1 1 1	0 1 1	Evet	A1 kaldırıldı
q9	0 1 0	0 1 0	Yok	Uyumlu
q10	1 1 0	0 1 1	Evet	A1 çıkarıldı, A3 eklendi
q11	1 0 1	1 0 1	Yok	Uyumlu
q12	1 1 1	1 0 0	Evet	A2 ve A3 kaldırıldı
q13	1 0 1	1 0 1	Yok	Uyumlu
q14	0 1 1	0 1 1	Yok	Uyumlu
q15	1 1 0	1 0 0	Evet	A2 kaldırıldı
q16	0 1 0	0 1 0	Yok	Uyumlu

3.3 Hull Yöntemi (PVAFve R^2 temelli)Bulguları

Bu yöntemde q3, q4, q6, q7, q8, q10, q12, q15 maddelerinde önerilen beceri yapıları, uzman görüşü temelli Q-matrsten farklıdır. Ayrıca analiz sonucu PVAF artışı ($\Delta PVAF$): 0.73 ve QRR (Benzerlik oranı): 0.77 bulunmuştur. Çizelge 2’de PVAF temelli Hull yöntemiyle elde edilen değişen Q vektörler verilmiştir.

Çizelge 2.Hull Yöntemi (PVAF) Sonuçları

Madde	Orijinal Q	Önerilen Q	Açıklama
q3	1 1 1	0 0 1	A1 ve A2 kaldırıldı
q4	1 0 1	0 0 1	A1 kaldırıldı
q6	1 1 1	0 1 1	A1 kaldırıldı
q7	1 1 1	0 1 1	A1 kaldırıldı
q8	1 1 1	0 1 1	A1 kaldırıldı
q10	1 1 0	0 1 1	A1 çıkarıldı, A3 eklendi
q12	1 1 1	1 0 0	A2 ve A3 kaldırıldı
q15	1 1 0	1 0 0	A2 kaldırıldı

R^2 temelli Hull yöntemiyle ise elde edilen sonuçlar PVAF ile elde edilen sonuçlar paralellik göstermektedir. R^2 artışı (ΔR^2): 0.05 ve QRR (Benzerlik oranı): 0.77 bulunmuştur. Ayrıca R^2 ölçütüyle yapılan Hull analizinde, Wald ve PVAF tabanlı Hull analizleriyle aynı maddelerde değişiklik önerilmiştir. Bu tutarlılık, önerilen yapının veri ile yüksek düzeyde uyuştuğunu göstermektedir. Transfer becerisini (A1) içeren birçok madde, önerilen Q-matristen çıkarılmıştır. Bu durum, bu maddelerin aslında transfer değil, analiz ya da hatırlama becerilerini ölçtüğünü düşündürülebilir. q10 maddesine A3 eklenmiştir; bu da maddenin eleştirel düşünme gerektirdiğini gösterir. q12 ve q15 gibi maddelerde beceri sayısı azaltılmış, bu da ölçülen yapının sadeleştirilebileceğini düşündürür.

3.4 PVAF Yöntemi Bulguları

PVAF Yöntemi (sabit eşik = 0.95)'de GDINA modeli altında, sabit eşik değeri ile yapılan PVAF analizinde sadece 10. Madde için madde-özellik ilişkisinde değişiklik önerilmiştir. Bu durum eşik değerinin oldukça yüksek olmasından kaynaklı olabilir.

PVAF Yöntemi (eps = -1)' de 8.ve 10.maddede değişiklik önerilmiştir.

PVAF Yöntemi test düzeyinde iteratif tarama yapılacak şekilde uygulandığında 4 maddenin ilişkilerinde değişiklik önerilmiştir. Bu maddeler 4,6,8 ve 10'dur.Çizelge 3'te farklı eşik değerlerinden elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Çizelge 3.PVAF farklı eşik değer Q matris karşılaştırmaları

Madde	Uzman	Eşik = 0.95 (pvaf1)	Eşik = -1 (pvaf2)	Eşik = -1, iter (pvaf3)
1	100	100	100	100
2	100	100	100	100
3	111	111	111	111
4	101	101	101	0*01
5	011	011	011	011
6	111	111	111	0*11
7	111	111	111	111
8	111	111	10*1	10*1
9	010	010	010	010

10	110	111*	0*11*	0*11*
11	101	101	101	101
12	111	111	111	111
13	101	101	101	101
14	011	011	011	011
15	110	110	110	110
16	010	010	010	010

3. MLR-B Yöntemi Bulguları

MLR-B yönteminde 8 madde için Qvektör değişimi önerilmiştir. Ayrıca AIC değişimi ($\Delta AIC = 151.86$) ve Orijinal Q-Matris ile önerilen Q-Matris arasındaki benzerlik ($QRR = 0.7708$) bulunmuştur. Çizelge 4'te Q matris karşılaştırmaları verilmiştir.

Çizelge 3.Uzman tanımlı ve MLR-B yöntemi Q matris karşılaştırması

Madde	Uzman Tanımlı Q	MLR-B Önerisi
1	1 0 0	1 0 0
2	1 0 0	1 0 0
3	1 1 1	0 0 1

4	1 0 1	0 0 1
5	0 1 1	0 1 1
6	1 1 1	0 1 1
7	1 1 1	0 1 1
8	1 1 1	0 1 1
9	0 1 0	0 1 0
10	1 1 0	0 1 1
11	1 0 1	1 0 1
12	1 1 1	1 0 0
13	1 0 1	1 0 1
14	0 1 1	0 1 1
15	1 1 0	1 0 0
16	0 1 0	0 1 0

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışma hiyerarşik özellikler ve sıralı örtük sınıflar için model karşılaştırması isimli doktora tezimin Q matris doğrulama bağlamını içermektedir. Bu kapsamda, 6. sınıf matematik testine ait uzman tanımlı Q-matrisin doğruluğunu değerlendirmek için farklı yöntemlerle Q-matris doğrulama analizleri gerçekleştirilmiştir. Her bir yöntem ayrı ayrı uygulanmış, önerilen madde-özellik eşleşmeleri uzman tanımlı Q-matrisle karşılaştırılmıştır. Aşağıda bu analizlerin sonuçları sırasıyla özetlenmiştir. GDI yöntemi, öğrencilerin genel başarı düzeyine göre yüksek başarı grubuyla düşük başarı grubunun her maddeye verdiği doğru cevap oranlarının farkını esas alır. Analiz sonucunda en yüksek ayırt ediciliğe sahip maddeler 6.madde (GDI = 0.521) ve 16.madde (GDI = 0.521) olarak ve en düşük ayırt ediciliğe sahip maddeler ise 3.madde (GDI=0.149) ve 14.madde (GDI=0.121) olarak belirlenmiştir. GDI yöntemi, doğrudan Q-matris yapısını değiştirmez, fakat hangi maddelerin tanısal gücünün düşük olduğunu göstererek dolaylı bir öneri sunar. Wald testiyle yapılan doğrulama sonucunda, 8 maddenin (q3, q4, q6, q7, q8, q10, q12, q15) madde-özellik ilişkileri değişimi önerilmiştir. Önerilen Q-matris uzman tanımlı matristen %23 oranında farklılık göstermektedir (QRR = 0.77). Hull yöntemiyle PVAf'a göre yapılan analiz sonucunda da yine 8 maddenin q vektörünün değişimi önerilmiştir ve bu değişiklikler Wald yöntemiyle benzerlik göstermektedir. Önerilen Q-matrisin QRR değeri yine 0.77 bulunmuştur. R² kriterine dayalı Hull yöntemi ile yapılan analizde önerilen Q-matris, PVAf tabanlı Hull yöntemiyle aynı sonucu vermiştir. Bu durum, veri yapısının belirli bir önerilen matris yönünde tutarlı olduğunu düşündürmektedir. PVAf Yöntemi (sabit eşik = 0.95), GDINA modeli altında, sabit eşik değeri ile yapılan PVAf analizinde sadece 10.maddenin q vektöründe değişiklik önerilmiştir. Bu durum eşik değerinin yüksek tutulmasından olmasından kaynaklı olabilir. PVAf Yöntemi (eps = -1)'de sadece iki madde için q vektör değişikliği önerilmiştir. Bu maddeler 8 ve 10.maddedir. Eşik değeri serbest bırakılarak ve test düzeyinde iteratif tarama yapılacak şekilde uygulandığında 4 maddenin ilişkilerinde değişiklik önerilmiştir. Bu maddeler 4, 6, 8 ve 10'dur. 10. Madde, üç yöntem için de değişim önerilen madde olup değişim biçimleri sabit eşik 0.95'te 111 ile 3 özelliğin de dahil edilmesi yönündeyken diğer iki yöntemde sadece A2 ve A3 yani analitik çözümleme becerisi ve eleştirel düşünme becerisinin dahil edilmesi yönündedir. MLR-B Yöntemi, maksimum olasılık tahmini ile regresyon tabanlı bu yöntem de 8 madde için değişim önermiştir. Bu maddeler Hull ve Wald yöntemleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir (QRR = 0.771). Özetle Wald, Hull (PVAf ve R²), MLR-B yöntemlerinin önerdiği Q-matrisler birbirine oldukça benzerdir; bu yöntemler çoğunlukla aynı maddelerde değişiklik önermiştir. PVAf yöntemi, sabit eşikte oldukça tutucu kalmıştır. Ancak serbest eşikle çalışıldığında daha esnek bir yapı sunarak Hull yöntemiyle dört madde için daha uyumlu sonuçlar üretmiştir. GDI yöntemi doğrudan Q-matris önermese de, düşük ayırt ediciliğe sahip maddelerle (örneğin 3.ve 14.madde) PVAf ve Wald analizlerinde değişim önerilen maddeler arasında örtüşme gözlenmiştir.

Q matris önerilerine dair sonuçların farklılaşmasının olası nedenleri öncelikle tercih edilen modellerin farklı karakteristik yaklaşımları benimsemesi olabilir. Örneğin; Wald ve Hull yöntemleri parametrik modellere dayanırken GDI daha betimsel bir ayrıştırma sunar. PVAf ise

varyans açıklamasına odaklanır. Belirlenen eşik ve kriter farklılıkları bağlamında incelenirse PVAf'taki sabit eşik ($\epsilon=0.95$) oldukça katı olduğundan küçük iyileştirmeleri göz ardı edebilirken, Hull veya MLR-B gibi yöntemler daha duyarlıdır. Bir başka olası neden ise veri kaynaklı olabilir. Testteki bazı maddelerin düşük varyanslı olması (çok kolay veya çok zor maddeler) varyans açıklama kriterine dayalı yöntemlerde tanısallık gücünün düşük görünmesine neden olabilir.

Sonuç olarak, Hull, Wald ve MLR-B yöntemleri büyük ölçüde aynı yönü işaret ederken, PVAf yöntemi eşik değerine oldukça duyarlı davranmış, GDI ise destekleyici bir izlenim sunmuştur. Çoklu yöntemlerin birlikte kullanılması, uzman görüşüne dayalı Q-matrisin doğruluğunu daha sağlam biçimde değerlendirme imkânı sunar. Bu noktada bir başka sonuç ise gözlenen verilere dayalı önerilen q matrislerin farklılaşması, referans noktasının uzman görüşüne dayalı q matris olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Bu sebeple q vektörlerin madde-bağlam bazında savunulabilir gerekçelerinin sunulması ile önerilen q vektörün yönteme bağlı olarak değiştirilip değiştirilmeyeceğinin uzmanın inisiyatifine bırakabileceği çıkarımı yapılabilir.

KAYNAKÇA

- [1] Chen, Y., Culpepper, S. A., Chen, Y., & Douglas, J. A., Bayesian Estimation of the DINA Q Matrix, *Psychometrika*, 83(1), 89-108, 2018. <https://doi.org/10.1007/s11336-017-9579-4>
- [2] Chiu, C.-Y., Statistical Refinement of the Q-Matrix in Cognitive Diagnosis, *Applied Psychological Measurement*, 37(8), 598-618, 2013. <https://doi.org/10.1177/0146621613488436>
- [3] Dai, S., Svetina, D., & Chen, C., Investigation of Missing Responses in Q-Matrix Validation, *Applied Psychological Measurement*, 42(8), 660-676, 2018. <https://doi.org/10.1177/0146621618762742>
- [4] de la Torre, J., & Chiu, C.-Y., A General Method of Empirical Q-matrix Validation, *Psychometrika*, 81(2), 253-273, 2016. <https://doi.org/10.1007/s11336-015-9467-8>
- [5] DeCarlo, L. T., Recognizing Uncertainty in the Q-Matrix via a Bayesian Extension of the DINA Model, *Applied Psychological Measurement*, 36(6), 447-468, 2012. <https://doi.org/10.1177/0146621612449069>
- [6] Delafontaine, J., Chen, C., Park, J. Y., & Van den Noortgate, W., Using country-specific Q-matrices for cognitive diagnostic assessments with international large-scale data, *Large-scale Assessments in Education*, 10(1), 19, 2022. <https://doi.org/10.1186/s40536-022-00138-4>
- [7] Fu, D., Qin, C., Luo, Z., Li, Y., Yu, X., & Ye, Z., Using Regularized Methods to Validate Q-Matrix in Cognitive Diagnostic Assessment, *Journal of Educational and Behavioral Statistics*, 50(1), 149-179, 2024. <https://doi.org/10.3102/10769986241240084>

- [8] Li, L., An, Y., Ren, J., & Xiaoman, W., Research on the Cognitive Diagnosis of Chinese Listening Comprehension Ability Based on the G-Dina Model, *Frontiers in Psychology*, 12, 2021. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.714568>
- [9] Nájera, P., Abad, F. J., & Sorrel, M. A., Determining the Number of Attributes in Cognitive Diagnosis Modeling, *Frontiers in Psychology*, 12, 614470, 2021. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.614470>
- [10] Nájera, P., Sorrel, M. A., & Abad, F. J., Reconsidering Cutoff Points in the General Method of Empirical Q-Matrix Validation, *Educational and Psychological Measurement*, 79(4), 727-753, 2019. <https://doi.org/10.1177/0013164418822700>
- [11] Nájera, P., Sorrel, M. A., Torre, J. d. l., & Abad, F. J., Balancing Fit and Parsimony to Improve Q-matrix Validation, *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 74(S1), 110-130, 2020. <https://doi.org/10.1111/bmsp.12228>
- [12] Nájera, P., Sorrel, M. A., Torre, J. d. l., & Abad, F. J., Improving Robustness in Q-Matrix Validation Using an Iterative and Dynamic Procedure, *Applied Psychological Measurement*, 44(6), 431-446, 2020. <https://doi.org/10.1177/0146621620909904>
- [13] Sun, X., Zhang, T., Nie, C., Song, N., & Xin, T., Combining Regularization and Logistic Regression Model to Validate the Q-matrix for Cognitive Diagnosis Model, *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 78(1), 1-21, 2024. <https://doi.org/10.1111/bmsp.12346>
- [14] Terzi, R., & Torre, J. d. l., An Iterative Method for Empirically-Based Q-Matrix Validation, *International Journal of Assessment Tools in Education*, 5(2), 248-262, 2018. <https://doi.org/10.21449/ijate.407193>
- [15] Williams, M. D., Rana, N. P., & Dwivedi, Y. K., The Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT): A Literature Review, *Journal of Enterprise Information Management*, 28(3), 443-488, 2015. <https://doi.org/10.1108/jeim-09-2014-0088>
- [16] Yu, X., & Cheng, Y., Data-driven Q-matrix Validation Using a Residual-based Statistic in Cognitive Diagnostic Assessment, *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 73(S1), 145-179, 2019. <https://doi.org/10.1111/bmsp.12191>

ÜST DÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİNİN ÖLÇÜMÜNDE DİKOTOMİK VE KİSMİ PUANLAMANIN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLER VE YETENEK KESTİRİMİNE ETKİSİ: KTK VE MTK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Uzman, Yasemin YARDIM

Ege Üniversitesi, yaseminyyp@gmail.com- 0000-0002-6897-0850

Uzman, Simge CEYLAN

Ege Üniversitesi, sims.ceylan@gmail.com- 0000-0002-8750-0600

Prof. Dr. Tahsin Oğuz BAŞOKÇU

Ege Üniversitesi, tahsin.oguz.basokcu@ege.edu.tr- 0000-0002-4821-0045

ÖZET

Geleneksel test uygulamalarında dikotomik puanlama yaygın olarak kullanılsa da, öğrencilerin öğrenme düzeylerini daha hassas bir biçimde ölçmek için kısmi puanlamanın sağladığı avantajlar göz ardı edilemez. Bu çalışma, üst düzey düşünme becerilerini ölçen bir testin hem dikotomik hem de kısmi puanlamaya göre psikometrik özelliklerini Klasik Test Kuramı (KTK) ve Madde Tepki Kuramı (MTK) bağlamında incelemektedir. Bulgular, bazı maddelerin özellikle dikotomik puanlama altında daha yüksek ayırt edicilik sergilediğini; kısmi puanlamanın her zaman işlevsel sonuçlar vermediğini göstermektedir. Öte yandan kısmi puanlamaya uygun 4, 14 ve 16. maddeler KTK açısından kısmi puanlandığı durumda anlamlı derecede daha yüksek ayırt edicilik katsayılarıyla öne çıkmıştır. Bununla birlikte bazı maddelerde (ör. m3, m5, m13) KTK ve MTK arasında ayırt edicilik sıralamalarında farklılıklar gözlenmiş; bu da kuramlar arası doğrudan karşılaştırmanın sınırlı olabileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca, KTK tabanlı ayırt edicilik sıralamaları puanlama biçiminden bağımsız olarak tutarlılık gösterirken ($\rho = 0.885$), MTK tabanlı sıralamalar daha az tutarlı ($\rho = 0.474$) ve KTK ile MTK arasındaki sıralama korelasyonu oldukça düşük bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar, hem bireysel yetenek kestirimleri hem de test düzeyinde ölçüm hassasiyeti açısından puanlama biçiminin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Sonuçlar, MTK'da daha üst grupta kısmi puanlamanın madde ayırt ediciliğini ve yetenek kestirim hassasiyetini artırdığını göstermektedir. Bu bulgunun LGS gibi merkezi sınavlarda, üst gruptaki puan yığılmalarının azaltılmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kısmi Puanlama, Dikotomik Puanlama, Üst Düzey Düşünme Becerileri, Madde Tepki Kuramı, Klasik Test Kuramı, Puanlama Etkileri

1. GİRİŞ

Mevcut eğitim sistemlerinde öğrencilerin yalnızca bilgiye ulaşma değil, aynı zamanda bilgiyi analiz etme, transfer etme ve yorumlama gibi üst düzey bilişsel becerilere (ÜDDB) sahip olmaları beklenmektedir. Bu beklenti doğrultusunda geliştirilen ölçme araçlarının, öğrencilerin ÜDDB’ni, geçerli ve güvenilir şekilde değerlendirebilmesi önemlidir. Fakat bu değerlendirmeler çoğunlukla geleneksel yani doğru ya da yanlış (dikotomik) puanlama ile sınırlı kalmakta bu yüzden de öğrencinin kısmi bilgi düzeyi göz ardı edilmektedir. Ancak kısmi (çoklu) puanlama ile öğrencilerin verdikleri kısmen doğru yanıtlar da hesaba katılarak hem madde hem de test düzeyinde daha hassas ölçümler sağlanmaktadır (May vd., 2023). Bu durumun yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda yapılan geniş ölçekli sınavlarda daha yüksek güvenilirlik katsayıları ile daha fazla ölçüm hassasiyeti sağladığı ortaya koyulmuştur (Jiao vd., 2011). Türkiye’deki liseye giriş ve üniversite sınavları gibi merkezi sınavlarda sıklıkla karşılaşılan ‘puan yığılmaları’ (örneğin 500 tam puan alan binlerce öğrenci) özellikle seçici okullara yerleştirme süreçlerinde ciddi adaletsizliklere neden olabilmektedir. Bu noktada kısmi puanlamaya dayalı madde biçimleriyle, yığılmaların azaltılarak daha ayırt edici ve fonksiyonel bir yerleştirme süreci sunma potansiyeli bulunmaktadır.

Üst düzey düşünme becerilerini değerlendirmeyi amaçlayan matematik testlerinde kullanılan puanlama türleri, testin psikometrik nitelikleri açısından önemli farklılıklar ortaya koymaktadır (Vispoel & Kim, 2014). Bu bağlamda, *Mathematics Reasoning Test* (MRT) ve *Knowledge Transfer Knowledge* (KTK) çerçevesi gibi değerlendirme uygulamalarında kullanılan puanlama yöntemlerinin seçimi, ölçme sonuçlarının niteliğini doğrudan etkilemektedir (Zainudin vd., 2020).

Alan yazında, kısmi puanlamanın, dikotomik puanlamaya kıyasla genellikle daha yüksek iç tutarlılık sağladığına yönelik bulgular mevcuttur. Vispoel ve Kim (2014), çalışmalarında kısmi puanlama yaklaşımının alfa güvenilirlik katsayılarını artırdığını ve öğrenci performanslarının daha ayrıntılı şekilde değerlendirilebilmesine olanak tanıdığını belirtmiştir. Benzer şekilde, Vispoel ve Tao (2013) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, kısmi puanlamanın psikometrik açıdan daha tutarlı sonuçlar verdiği ve ÜDDB’nin daha derinlemesine ölçülmesine katkı sağladığı gösterilmiştir.

Kısmi puanlamanın bir diğer yönü ise öğrenci performanslarının farklı düzeylerini kapsayabilmesidir. Gorney ve Sinharay (2024), çoktan seçmeli maddeler içeren testlerde alt puanların uygun şekilde yapılandırıldığında anlamlı bilgiler sunduğunu ve genel ölçme deneyimini zenginleştirdiğini belirtmiştir (Gorney & Sinharay, 2024). Tu ve arkadaşları (2018) ise çoklu puanlanabilen maddelerin daha çok bilgi sağladığı ve karmaşık yapıları özellikle de matematiksel akıl yürütme gibi becerileri daha derinlemesine yakalayabildiğini ortaya koymuştur (Tu vd., 2018).

Dikotomik puanlama, puanlama kolaylığı sağlamasına rağmen, öğrencilerin yanıtlarını yansıtmada yetersiz kalmaktadır. Jiao ve arkadaşları (2011), çoklu bilişsel süreci içeren testlerde kısmi puanlamanın yalnızca ölçümün güvenilirliğini artırmakla kalmadığını, aynı zamanda elde edilen puanların yapı geçerliliğini de güçlendirdiğini ileri sürmüştür (Jiao vd., 2011).

Ayrıca, kısmi puanlanabilen maddeler yoluyla elde edilen detaylı veriler, farklı gruplar arasındaki madde işlevi farklarını (Differential Item Functioning - DIF) ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Huang (2014), özellikle matematik gibi bilişsel olarak yoğun alanlarda, yapılandırılmış kısmi puanlamaya uygun maddelerin DIF analizleri açısından da ölçme duyarlılığını artırdığını belirtmektedir.

Sonuç olarak, kısmi puanlamanın tercih edilmesi yalnızca teste dair güvenilirlik ve geçerlik açısından değil, aynı zamanda ÜDDDB’ni içeren testlerin çok formatlı yapısını destekleyebilmesi açısından da önemlidir. Bu nedenlerle, çalışmada hem dikotomik hem de kısmi puanlanabilen maddelerden oluşan ÜDDDB’ni ölçen matematik testinde önce tüm maddeler dikotomik puanlanmış, ardından yine aynı maddeler çoklu puanlamaya uygun olanlar doğasına uygun şekilde kısmi puanlanmış, olmayanlar ise dikotomik puanlanmıştır. Bu şekilde aynı test iki ayrı şekilde değerlendirilmiştir. Ardından Klasik Test Kuramı (KTK) ve Madde Tepki Kuramı (MTK) çerçevesinde psikometrik özellikleri karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, puanlama biçiminin hem bireysel yetenek kestirimleri hem de teste dair ölçme hassasiyeti üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Çalışmanın amacı; politik olarak daha adil, psikometrik olarak daha güçlü sınav sistemlerine geçişte, puanlama biçiminin nasıl bir rol oynadığını somut verilerle ortaya koymaktır.

2. UYGULAMALAR

2.1. Araştırmanın Türü

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemleri çerçevesinde yürütülmüş çoklu puanlama ve ikili puanlama yapılan testlerin Klasik Test Kuramı (KTK) ve Madde Tepki Kuramı (MTK) çerçevesinde psikometrik özellikleri ve öğrenci yetenekleri karşılaştırılmasına dayalı temel araştırma kapsamında yürütülen bir çalışmadır (Best & Kahn, 2014).

2.2. Ölçme Aracı

120K850 No.lu ‘Çevrimiçi Bilişsel Tanıya Dayalı İzleme Modelinin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Etkisi’ isimli TÜBİTAK projesi kapsamında geliştirilen Matematik alan testine ait üst düzey düşünme becerileri olan transfer, analitik çözümleme ve eleştirel düşünme becerilerini ölçen 16 maddelik test ölçme aracı olarak kullanılmıştır.

2.3 Evren ve örneklem

Araştırma evrenini Temel Eğitim Genel Müdürlüğü 2019-2020 verilerine göre 16.917 resmi ortaokulda öğrenim gören 5.354.069 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, seçkisiz tabakalı örnekleme yöntemiyle 15.000 ortaokul öğrencisi gönüllülük ilkesine göre araştırma örneklemine dahil edilmiştir. Bu örneklemin belirlenmesinde, PISA uygulamalarında kullanılan İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1 oranları dikkate alınmıştır. Bu araştırma kapsamında 7. Sınıfa devam eden 3138 öğrencinin 16 maddelik üst düzey

düşünme becerilerini ölçen matematik testine verdikleri yanıtlardan oluşan veri seti kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

2.4 Veri Analizi

Veri analizlerinde RStudio 2024.12.1+563 ("Kousa Dogwood") sürümü kullanılarak gerçekleştirilmiştir. 16 maddelik karma testin 4, 14 ve 16. maddeleri çoklu seçmeli ve Doğru/Yanlış maddeleri olup hem kısmi hem de dikotomik olarak puanlanmıştır. Diğer maddeler çoktan seçmeli olup dikotomik olarak puanlanmıştır. Aynı gruba ait hem dikotomik hem kısmi puanlanan maddelerden oluşan karma test ve sadece tüm maddelerin dikotomik puanlandığı aynı testin verileri analize alınmıştır. Analizlerde MTK kapsamında çoklu puanlanan maddeler (4, 14 ve 16) için GPCM (Generalized Partial Credit Model) yani Genelleştirilmiş Kısmi Kredi Modeli ile dikotomik puanlanan maddeler ise üç parametrelili lojistik model kullanılarak analiz edilmiştir. R paketindeki 'mirt' fonksiyonu kapsamında birey parametreleri (yetkinlik/theta) için EAP (Expected a Posteriori) ve madde parametreleri için MMLE (Marginal Maximum Likelihood Estimation) tahminleyicileri kullanılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. Yetenek Parametrelerinin Karşılaştırılması

Karma test ve dikotomik puanlanan testten MTK yetenek puanları ve KTK toplam puanları hesaplanmış ve bu parametreler arasında Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Sonuçlar Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Karma ve Dikotomik Puanlanan Testlerden Elde Edilen Yetenek Parametreleri Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

	KTK_Dikotomik	KTK_Karma	MTK_Dikotomik	MTK_Karma
KTK_Dikotomik	1.00			
KTK_Karma	0.92	1.00		
MTK_Dikotomik	0.95	0.88	1.00	
MTK_Karma	0.92	0.94	0.96	1.00

Çizelge 1 KTK'ye dayalı toplam puanlar ve MTK'ya dayalı yetenek kestirimleri arasında yüksek düzeyde pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. KTK ve MTK arasında özellikle dikotomik testlerde .95, karma testlerde ise .94 ile oldukça güçlü ilişkiler gözlemlenmiştir. Benzer şekilde karma ve dikotomik puanlanan testlerin MTK yetenek kestirimleri arasında .96 ve KTK toplam puanları arasında .92 gibi yüksek ilişkiler gözlemlenmiştir.

3.2 Ayırtedicilik Parametrelerinin Karşılaştırılması

Çizelge 2'de karma ve dikotomik testlerdeki her bir maddeye ait dört farklı ayırt edicilik değeri sunulmuştur.

Çizelge 2. Karma ve Dikotomik Testlerdeki Maddelerin Ayırt Edicilik Değerleri

Madde	KTK_Dikotomik	KTK_Karma	MTK_Dikotomik	MTK_Karma
m1	0.24	0.19	0.31	0.55
m2	0.33	0.27	0.49	0.56
m3	0.32	0.28	0.87	0.86
m4	0.37	0.50	2.10	0.24
m5	0.40	0.35	2.60	2.85
m6	0.56	0.51	2.20	2.58
m7	0.49	0.44	1.38	1.87
m8	0.51	0.46	1.91	2.06
m9	0.35	0.31	1.07	0.60
m10	0.45	0.40	0.94	0.97
m11	0.32	0.27	0.78	0.48
m12	0.47	0.41	1.96	2.01
m13	0.17	0.15	4.51	4.27
m14	0.37	0.41	1.90	0.30
m15	0.42	0.38	1.01	0.93
m16	0.55	0.62	2.05	0.49

Karma testte kısmi olarak puanlanan m4, m14 ve m16 maddeleri, dikotomik biçimde analiz edildiklerinde MTK açısından daha yüksek ayırt edicilik değerleri sergilerken KTK açısından daha düşük değerler elde edilmiştir. Özellikle MTK analizinde m4 maddesinin ayırt edicilik katsayısı kısmi puanlandığında biçimde oldukça düşükken ($a = 0.24$), dikotomik biçimde oldukça yüksek ($a = 2.10$) bulunmuştur. Benzer şekilde m14 maddesi için dikotomik analizdeki MTK ayırt ediciliği ($a = 1.90$), çoklu analizdeki değerine ($a = 0.30$) kıyasla oldukça yüksektir. m16 maddesi ise dikotomik puanlandığında kısmi puanlamaya görece yüksek ayırt ediciliğe sahip olmakla birlikte, dikotomik biçimde MTK ayırt ediciliği ($a = 2.05$) daha güçlü sonuç vermiştir. Bu bulgular, söz konusu üç maddenin kısmi puanlama yapısının yeterince işlevsel olmadığını ve yetenek düzeyleriyle ayrışmayı sınırlı şekilde yansıttığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu maddelerin MTK ile analiz edildiğinde doğru-yanlış (dikotomik) puanlama ile daha ayırt edici çalıştığı, dolayısıyla kısmi puanlamanın; madde yazımı, kategori ayrımları ve puanlama yönergeleri açısından yeniden değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

KTK açısından değerlendirildiğinde, karma testteki kısmi puanlamanın bazı maddelerin ayırt ediciliğini belirgin biçimde artırdığı gözlemlenmiştir. Özellikle, 4. madde dikotomik biçimde 0.37 ayırt edicilik gösterirken, kısmi puanlama ile bu değer 0.50'ye çıkarak artmıştır; bu da kısmi puanlamanın öğrencilerin başarı düzeylerini daha iyi ayırt ettiğini göstermektedir. Benzer şekilde, 14. maddede ayırt edicilik 0.37'den 0.41'e yükselmiş, kısmi puanlama ile daha hassas bir ölçüm sağlanmıştır. En dikkat çekici artış 16. maddede gözlenmiş, zaten yüksek olan dikotomik ayırt edicilik değeri (0.55) karma testle 0.62'ye ulaşmıştır; bu da bu maddenin kısmi puanlandığında durumda oldukça güçlü bir ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Genel olarak, KTK çerçevesinde kısmi puanlanan maddelerde bu puanlama türünün ölçme gücünü artırdığı söylenebilir.

KTK ve MTK çerçevesinde değerlendirildiğinde, m4, m14 ve m16 dışında da dikkat çeken bazı maddeler bulunmaktadır. Örneğin m13, KTK açısından düşük ayırt ediciliğe sahip görünmektedir (0.17 – dikotomik, 0.15 – karma), ancak MTK açısından oldukça yüksek ayırt edicilik değerleri (4.51 – dikotomik, 4.27 – karma) sergilemiştir. Bu çelişki, maddenin klasik korelasyon ölçütüyle yeterince fark yaratmadığını ancak MTK’ya göre özellikle belirli yetenek düzeylerinde çok keskin ayırt edici olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde, m5, KTK’da orta düzeyde ayırt edicilik gösterirken (0.40 – dikotomik, 0.35 – karma), MTK analizinde çok yüksek ayırt edicilik değerleri (2.60 – dikotomik, 2.85 – karma) ile öne çıkmıştır; bu da maddenin klasik ölçütlere göre orta düzeyde görünse de, yetenek düzeyine duyarlı ölçümde güçlü olduğu anlamına gelir. m6 da benzer şekilde KTK’da yüksek (0.56 – dikotomik, 0.51 – karma) ve MTK’da çok yüksek (2.20 – dikotomik, 2.58 – karma) ayırt edicilik sergilemiştir; her iki kurama göre de sağlam bir madde olduğu söylenebilir. Buna karşılık, m11 maddesi KTK’da düşük ayırt edicilik gösterirken (0.32 – dikotomik, 0.27 – karma), MTK’da da görece düşük (0.78 – dikotomik, 0.48 – karma) değerler almış, bu da bu maddenin hem KTK hem MTK açısından zayıf ayırt ediciliğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Tüm bu değerlendirmeler, madde ayırt edicilik analizinde yalnızca klasik korelasyonlara değil, MTK gibi modern tekniklere de başvurulmasının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 3, dört farklı ayırt edicilik türü arasındaki Pearson korelasyon katsayıları yer almaktadır.

Çizelge 3. Ayırt Edicilik Türü Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

	KTK_Dikotomik	KTK_Karma	MTK_Dikotomik	MTK Karma
KTK_Dikotomik	1.00	0.90		
KTK_Karma	0.90	1.00		
MTK_Dikotomik			1.00	0.78
MTK_Karma			0.78	1.00

Çizelge 3 incelendiğinde, KTK tabanlı ayırt edicilik değerlerinin kendi aralarında yüksek korelasyon gösterdiği ($r = .90$) ve MTK-Dikotomik ve MTK-Karma modellerinden elde edilen a-parametreleri arasında yüksek bir ilişki ($r = .78$) olduğu gözlenmiştir.

Spearman Sıralama Korelasyonu

Çizelge 4’te, dört farklı ayırt edicilik türü (KTK ve MTK; dikotomik ve karma biçimleriyle) arasında hesaplanan Spearman sıralama korelasyon katsayıları sunulmaktadır. Bu katsayılar her iki yöntemin maddeleri ayırt ediciliklerine göre nasıl sıraladığına dair tutarlılığı değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

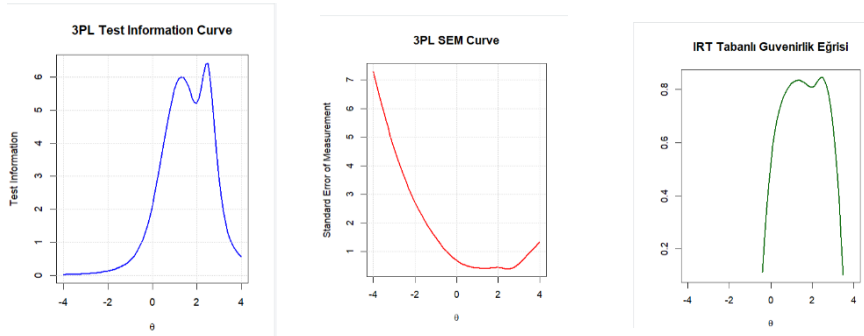
Çizelge 4. Ayırt Edicilik Türleri Arasındaki Spearman Korelasyon Katsayıları

	KTK_Dikotomik	KTK_Karma	MTK_Dikotomik	MTK_Karma
KTK_Dikotomik	1.00	0.89	0.40	0.27
KTK_Karma	0.89	1.00	0.47	-0.06
MTK_Dikotomik	0.40	0.47	1.00	0.47
MTK_Karma	0.27	-0.06	0.47	1.00

KTK tabanlı ayırt edicilik sıralamaları kendi aralarında oldukça yüksek düzeyde korelasyon göstermektedir ($\rho = 0.89$). Bu durum, farklı puanlama biçimlerine rağmen KTK'nin sıralama açısından tutarlı olduğunu göstermektedir. MTK tabanlı ayırt edicilikler ise kendi içlerinde orta düzeyde sıralama tutarlılığına sahiptir ($\rho = 0.47$). Ancak KTK ile MTK arasında özellikle karma yapıdaki testlerde sıralama uyumu oldukça düşüktür. Örneğin, KTK_Karma ile MTK_Karma arasında sıralama korelasyonu neredeyse sıfırdır ($\rho = -0.059$). Bu durum, kuramsal farklılıkların ve model temelli hesaplamaların doğrudan karşılaştırılamayacağını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, KTK ve MTK'nin ayırt edicilik sıralamaları farklı maddeleri ön plana çıkarabilir ve test geliştirme sürecinde hangi modelin tercih edileceği bağlama göre dikkatle belirlenmelidir.

3.3. Güvenirliklerinin Karşılaştırılması

KTK'da dikotomik testin genel güvenirlilik katsayısı Cronbach's Alpha ile hesaplanmıştır. Bu analizde KTK güvenirliliği $\alpha = 0.64$ olarak bulunmuştur. Bu değer orta düzeyde bir iç tutarlılığa işaret eder (Cronbach, 1951). Buna karşılık MTK testin her yetenek düzeyindeki (θ) güvenirliliğini ayrı ayrı hesaplar.

Görsel 1. Dikotomik Teste Ait Test Bilgi Eğrisi, Ölçme Hatası Eğrisi ve Güvenirlilik Eğrisi

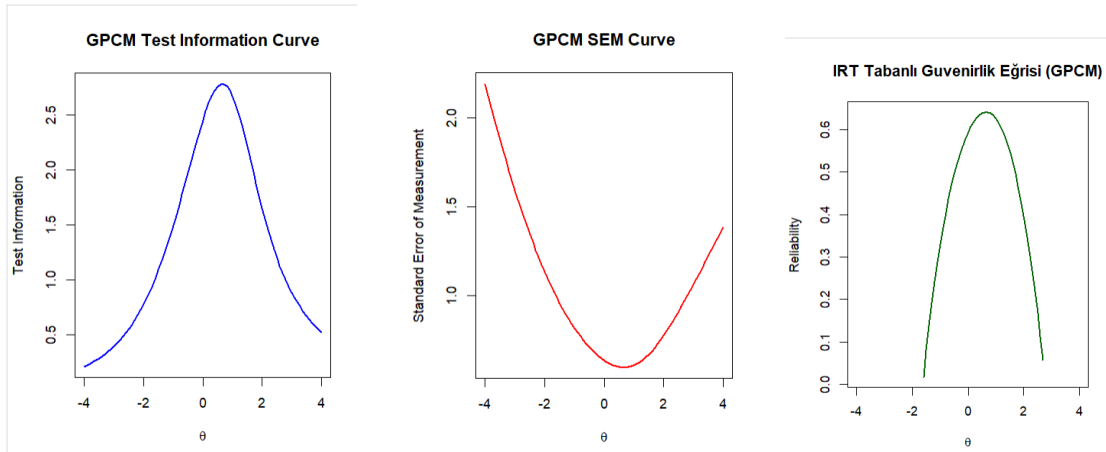
Görsel 1'deki test bilgi fonksiyonu 3PL modeli altında testin çeşitli yetenek düzeylerinde (θ) ne kadar bilgi sağladığını göstermektedir. Test bilgisi bir testin ölçme hassasiyetini temsil eder. Bilgi değeri arttıkça ölçümün güvenirliliği artar (Hambleton vd., 1991). Grafikten görüldüğü üzere, test en fazla bilgiyi $\theta \approx 1.5 - 2.5$ arasında sağlar. Buna göre dikotomik testin özellikle orta ve orta-üst düzeydeki bireyler için duyarlılığının yüksek olduğunu söylenebilir. Ayrıca eğrinin bu bölgede zirve yapması, en iyi ölçümün burada yapıldığını kanıtlamaktadır. SEM eğrisi, her bir yetenek düzeyi için standart ölçüm hatasını gösterir. Bu değer, güvenirliliğin

tersidir; yani bilgi arttıkça SEM azalır. Grafikte SEM en düşük değerini $\theta \approx 1.5$ civarında almıştır.

Bu da, testin en güvenilir ölçümü bu yetenek seviyesinde yaptığını göstermektedir. Düşük ya da yüksek θ değerlerinde SEM yükselmekte, yani test daha az güvenilir ölçüm yapmaktadır.

Güvenirlik eğrisi incelendiğinde ise MTK tabanlı güvenilirlik, orta ve üst düzey yeteneklerde ($\theta \approx 1.5 - 2.5$) 0.85'in üzerine çıktığı görülmektedir.

KTK'ya göre Karma testin Cronbach's Alpha değeri 0.58 olarak bulunmuştur. Bu değer, testin iç tutarlılığının düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Özellikle testin bazı maddelerinin çok kategorili (örneğin m4, m14 ve m16) olması, homojenlikten uzaklaşmaya ve Cronbach alfa değerinin düşmesine neden olduğu anlamına gelebilir. MTK'da testin her yetenek düzeyindeki (θ) güvenilirliği ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Görsel 2. Karma Teste Ait Test Bilgi Eğrisi, Ölçme Hatası Eğrisi ve Güvenirlik Eğrisi

Görsel 2'deki karma teste ait test bilgi eğrisi, testin en fazla bilgiyi $\theta = 0$ civarında verdiğini göstermektedir. Bu durum, testin orta düzey yeterlikteki bireyler için daha hassas ölçüm yaptığını, uç düzeylerde ise bilgi değerinin düştüğünü ifade etmektedir. SEM eğrisi, $\theta = 0$ civarında ölçme hatasının en düşük olduğunu ve uç değerlerde ölçme hatasının arttığını göstermektedir. Bu, bilgi eğrisiyle tutarlıdır çünkü bilgi arttıkça hata azalır. MTK tabanlı güvenilirlik eğrisi, $\theta = 0$ çevresinde en yüksek değere (yaklaşık 0.65) ulaşmaktadır. Bu, testin orta yeterlik düzeyinde daha güvenilir ölçüm yaptığını gösterir. $\theta < -2$ ve $\theta > 2$ gibi uç yeterlik değerlerinde güvenilirlik düşmektedir.

Klasik test teorisine göre hesaplanan Cronbach's Alpha değeri (0.58), testin genel güvenilirliğinin düşük olduğunu göstermektedir. Ancak MTK tabanlı güvenilirlik eğrisi, testin belirli yeterlik düzeylerinde (özellikle $\theta = 0$ çevresi) daha yüksek güvenilirlik sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, MTK modellerinin bireyin yetenek düzeyine bağlı olarak ölçüm kalitesini değerlendirme avantajını ortaya koyar. Karma test orta yeterlik düzeylerinde etkili ölçüm

yaparken uç düzeylerde bilgi ve güvenilirlik azalmaktadır. Sonuç olarak, karma testin orta yeterlik düzeyindeki bireyler için daha uygun olduğu söylenebilir.

Çizelge 5'te güvenilirlik karşılaştırma tablosu verilmiştir.

Çizelge 5. Karma ve Dikotomik Testlere Ait Güvenirlik Katsayıları

	KTK Güvenirlik (α)	MTK Maks. Güvenirlik	En Güvenilir θ Aralığı
Dikotomik Test	0.64	≈ 0.85	1.5 – 2.5
Karma Test	0.58	≈ 0.65	-0.5 – 0.5

Dikotomik test, hem KTK hem de MTK açısından daha yüksek güvenilirlik sağlamaktadır. Karma test, daha geniş performans düzeylerini değerlendirme amacıyla kullanışlıdır ancak yüksek düzeyde ölçme güvenilirliği isteniyorsa yapısı dikkatle optimize edilmelidir. MTK testin güçlü ve zayıf bölgelerini ortaya çıkarmada KTK'ya göre daha etkilidir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, üst düzey düşünme becerilerini ölçen testin dikotomik ve karma (kısmi puanlama) biçimlerinin psikometrik özellikleri Klasik Test Kuramı (KTK) ve Madde Tepki Kuramı (MTK) çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular, puanlama biçiminin hem bireysel yetenek kestirimleri hem de madde düzeyinde ayırt edicilik ve güvenilirlik üzerinde belirgin etkileri olduğunu göstermektedir. Genel olarak, dikotomik test hem KTK hem MTK açısından daha yüksek güvenilirlik sunmaktadır. MTK, testin hangi yetenek aralıklarında güçlü veya zayıf ölçüm yaptığını belirlemede KTK'ya göre daha etkilidir. Bu nedenle, test geliştirme sürecinde puanlama biçimi ve kullanılacak ölçme kuramı, hedeflenen ölçme hassasiyeti ve yetenek aralıkları dikkate alınarak seçilmelidir. Test bilgi fonksiyonu grafiği, karma modelin orta ve orta-üst düzey yetenek düzeylerinde ($\theta \approx 1-2$) maksimum ölçme hassasiyeti sağladığını göstermektedir. Bu durum, testin özellikle seçici ortalamada ve üstü öğrencileri değerlendirme amacına uygun yapılandırıldığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Best, J. W., & Kahn, J. V. (2014). *Research in education* (Tenth edition, new international edition). Pearson.
- [2] Cronbach, L. J. (1951). Coefficient Alpha and the Internal Structure of Tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334. Cambridge Core. <https://doi.org/10.1007/BF02310555>
- [3] Gorney, K., & Sinharay, S. (2024). Added Value of Subscores for Tests With Polytomous Items. *Educational and Psychological Measurement*, 85(1), 38-59. <https://doi.org/10.1177/00131644241268128>
- [4] Hambleton, R. K., Swaminathan, H., & Rogers, H. J. (1991). *Fundamentals of Item Response Theory*. SAGE Publications. <https://books.google.com.tr/books?id=cmJU9SHCzecC>

- [5] Huang, H. (2014). Effects of the Common Scale Setting in the Assessment of Differential Item Functioning. *Psychological Reports*, 114(1), 104-125.
<https://doi.org/10.2466/03.pr0.114k11w0>
- [6] Jiao, H., Liu, J., Haynie, K., Woo, A., & Gorham, J. (2011). Comparison Between Dichotomous and Polytomous Scoring of Innovative Items in a Large-Scale Computerized Adaptive Test. *Educational and Psychological Measurement*, 72(3), 493-509. <https://doi.org/10.1177/0013164411422903>
- [7] May, T. A., Koskey, K. L. K., Bostic, J., Stone, G. E., Kruse, L., & Matney, G. (2023). Examining How Using Dichotomous and Partial Credit Scoring Models Influence sixth-grade Mathematical problem-solving Assessment Outcomes. *School Science and Mathematics*, 123(2), 54-67. <https://doi.org/10.1111/ssm.12570>
- [8] Tu, D., Han, Y., Cai, Y., & Gao, X. (2018). Item Selection Methods in Multidimensional Computerized Adaptive Testing With Polytomously Scored Items. *Applied Psychological Measurement*, 42(8), 677-694.
<https://doi.org/10.1177/0146621618762748>
- [9] Vispoel, W. P., & Kim, H. Y. (2014). Psychometric Properties for the Balanced Inventory of Desirable Responding: Dichotomous Versus Polytomous Conventional and IRT Scoring. *Psychological Assessment*, 26(3), 878-891.
<https://doi.org/10.1037/a0036430>
- [10] Zainudin, M., Subali, B., & Jailani, J. (2020). Capability Estimation of Student's Higher Order Thinking in Mathematics by Using Polytomous. *Universal Journal of Educational Research*, 8(3), 895-903.
<https://doi.org/10.13189/ujer.2020.080321>

TÜRK HALK MÜZİĞİ ESERLERİNİN PİYANO EĞİTİMİNİN FARKLI BASAMAKLARINA GÖRE DÜZENLENMESİ VE EĞİTSEL KULLANILABİLİRLİĞİ

Dr. Öğretim Üyesi ITİR ESKİOĞLU KAMCEZ

Gazi Üniversitesi, ieskioglu@gazi.edu.tr - 0000-0003-4921-2576

Arş. Gör. BURAK TÜNAYDIN

İnönü Üniversitesi, burak.tunaydin@inonu.edu.tr - 0009-0005-0769-9912

ÖZET

Türkiye'deki piyano eğitiminde kullanılan etüt ve eserler incelendiğinde, ağırlıklı olarak tonal yapılarda yazılmış örneklerle karşılaşılmaktadır. Eğitsel amaçlarla olsun sanatsal üretim hedefleriyle olsun, makamsal özellikler taşıyan etüt ve eserlerden oluşan dağarcık ise oldukça sınırlıdır. Özellikle eğitsel amaçla yazılmış çalışmalar çok sınırlıdır ve bu sınırlılık kendini piyano eğitimin temel basamaklarında daha belirgin şekilde göstermektedir. Piyano öğrenim seviyeleri ana hatları ile başlangıç, orta, ileri olarak adlandırılır ve bu seviyelerin içerdiği alt/ara basamaklar ele alındığında; piyano için bestelenmiş ya da piyanoya uyarlanmış mevcut makamsal etüt ve eserlerin, bu alt basamakların her birinde kullanılabilecek bir çeşitlilikte olmadığı görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, Türk Halk Müziği eserlerinin piyano eğitiminin çeşitli basamaklarına uygun biçimde yeniden düzenlenerek eğitsel bağlamda kullanılabilirliğinin incelenmesidir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ve gelişimsel araştırma deseninde yürütülmektedir. Araştırma kapsamında dört Türk Halk Müziği eseri belirlenmiş; bu eserler piyano eğitiminin teknik ve pedagojik düzeylerine göre analiz edilmiş ve her biri farklı bir eğitim basamağına uygun olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerin eğitsel amaçlara ve belirlenen basamaklara uygunluğunun, müzikalite düzeyinin, teknik içeriklerinin değerlendirilmesi, müzik öğretmeni yetiştirilen yükseköğretim kurumlarında piyano eğitimi vermekte olan öğretim elemanlarının görüşleri alınarak yapılmıştır. Öğretim elemanlarından yapılandırılmış anket formu aracılığıyla elde edilen veriler, betimsel istatistik ve içerik analizi yöntemleriyle çözümlenmiştir. Anket sonuçları, düzenlenen eserlerin farklı eğitim basamaklarında kullanılabilir bulunduğunu, öğretim elemanlarının büyük çoğunluğu tarafından öğrencilerin motivasyonunu artırıcı ve gerek mesleki gerek özgen müzik eğitimi veren kurumlarda eğitsel amaçlarla kullanılabilecek nitelikte değerlendirildiğini göstermiştir. Araştırma sonuçlarının, piyano eğitime ve piyano eğitimi repertuvarına katkı sağlaması, farklı seviyelerdeki öğrencilerin Türk Halk Müziği örnekleri çalabilmesine olanak tanınması ve kültürel çeşitliliği desteklemesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde hazırlanan Türk Halk Müziği Eserlerinin Piyano Öğretiminin Farklı Basamakları İçin Düzenlenmesi başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Müziği, Piyano Eğitimi, Eser Düzenleme

ÖĞRETMENLERİNİN ÖRGÜTSEL MUTLULUKLARI ve MESLEKİ ÖĞRENME İLİŞKİSİ¹

TEACHERS' ORGANIZATIONAL HAPPINESS AND PROFESSIONAL LEARNING RELATIONSHIP

Öğretmen, Gonca SARIOĞLU GÖK

MEB, Çanakkale Milli Eğitim Müdürlüğü

goncaS_meil@hotmail.com

ORCID: 0009-0008-5379-5405

Dr. Öğr. Ü. Mustafa Aydın BAŞAR

ÇOMÜ Eğitim Fakültesi

ORCID:0000-0003-3678-4647

mbasar@comu.edu.tr

ÖZET

Eğitim örgütlerinin temelini insanlar oluşturur. İnsan hayatında mutluluk ana amaçlardandır. Çalışanların mutluluğunu artırmayı öncelikleri arasına koyan örgütlerin etkililiği ve hedeflerine ulaşması kolaylaşabilir. Okulların ana kaynağı öğretmenlerin mutlu veya mutsuz olmalarının, okuldaki performanslarına yansması kaçınılmazdır. Örgütsel mutluluk, kurumların başarılarını artıran önemli bir unsur olarak görülmekte ve eğitim örgütlerinin nitelikli bir yapıya ulaşabilmesi için okullarda var olması gereken temel bir özellik olarak değerlendirilmektedir. Okullar, yoğun insan etkileşiminin yaşandığı kurumlar olduğundan, öğretmenlerin mutluluk ya da mutsuzluk düzeyleri doğrudan eğitim süreçlerine yansımaktadır.

Değişen ve güncellenen bilgi ve yeterlilik kavramlarına yetişebilmek, geleceğin dünyasına yön verebilmek için öğretmenlerin mesleki olarak devamlı ve düzenli bir mesleki gelişim algısına sahip olmaları gerekmektedir. Öğretmenlerin mesleki gelişimlerini detaylı olarak incelemek ve öğretmenlerin mesleki gelişimlerini ön plana almak ülkelerin eğitim sistemleri için oldukça önemlidir. Mesleki gelişimi dar çerçeveden çıkarıp, mesleki öğrenme boyutuna taşımak gerekmektedir. Mutluluk ve mesleki öğrenme konularına bakıldığında ortak payda; gelişime, öğrenmeye fayda sağlayan ve birbirini etkileyen iki kavram olmalarıdır.

Bu araştırmanın amacı, Çanakkale ilindeki ilkokullarda çalışan öğretmenlerin örgütsel mutlulukları ile mesleki öğrenmeleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırmanın gerçekleştirilmesi için örgütsel mutluluk ölçeği ve öğretmenlerin mesleki öğrenme ölçeği kullanılmıştır. İlkokullarda görev yapan öğretmenler ile gerçekleştirilen ve ilişkisel tarama modelinden yararlanılan bu araştırmanın evrenini 2024-2025 eğitim öğretim yılında Çanakkale

¹ Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı'nda hazırlanan yüksek lisans tezinin ön çalışmalarından üretilmiştir.

ili merkez ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilkokullarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminde 124 öğretmen yer almaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenlerin cinsiyet ve kıdemlerine göre örgütsel mutluluk ve mesleki öğrenmeleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk ve mesleki öğrenmeleri arasında ise olumlu ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, Örgütsel Mutluluk, Mesleki Öğrenme

1. GİRİŞ

Mutluluk; TDK sözlüğünde “Mutlu olma durumu, mut, ongunluk, kut, devlet, saadet, bahtiyarlık, saadettlilik.” ve “Anlık bir duruma bağlı olarak duyulan sevinç veya alınan zevk.” Olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Mutluluk kavramı tarih boyunca tanımlanması zor kavramlardan biri olmuştur. Bunun bir nedeni öznel olması; her insanın belleğinde farklı bir anlam belirmesidir. Başka bir nedeni ise süresiz ve değişken olması; mutluluk nedeni olarak görülen şeyin insan üzerindeki etkisinin zamanla azalması, çoğalması ya da değişmesidir. Bir neden de bireylerin mutluluğunu belirleyen şeyin içsel ya da dışsal olmasıdır. Tüm bunlar mutluluk kavramını tanımlamayı güçleştirmiş fakat insanın mutluluk arayışı tarih boyunca bitmemiştir (Korkut, 2019).

Düşünce insanları mutluluk kavramı için çeşitli yaklaşımlar geliştirmiştir. Aristoteles mutluluğu “en iyi, en hoş olan şey, insansal şeylerin en iyisi, en önemlisi ve en üstünü” olarak tanımlıyor. Eudaimonia terimini kullanarak, bu terimin sadece haz ve zevki değil, erdemli bir yaşamı ve iyi karakteri de barındırdığını belirtmiştir (Arslan, 2006). İbn-i Sina, mutluluğun insanların amacı olduğuna ve gerçek mutluluğun saf, dünyevi çıkardan arınmış olduğunu, insan aklının ayrı aktif akılla birleşmesiyle ulaşıldığını düşünmüştür (Tuncer, 2006). Bentham'ın faydacılığı, mutluluğa niceliksel ve sonuç odaklı bir yaklaşım getirir. Mutluluk artık sadece bireysel erdem veya gelişme ile ilgili değil, bir topluluk genelinde hazzı maksimize etmek ve acıyı minimize etmekle ilgilidir (Bentham, 2020). Nietzsche'nin felsefesi, "iyi bir yaşam"ın ne olduğunu yeniden değerlendirmeye zorlar ve acıdan yoksun bir yaşamın aynı zamanda derinlikten, anlamdan ve gerçek insan mükemmelliği potansiyelinden yoksun olabileceğini öne sürer, böylece değeri basit hazzın ötesinde radikal bir şekilde yeniden tanımlar (Arıcı, 2020).

Çağdaş felsefe psikolojiden etkilenerek “öznel iyi olma” üzerinde durmaktadır. Psikoloji bilimi önceleri olumsuz duygular ve patolojik durumlara odaklanırken; zamanla öznel iyi oluş ve yaşam doyumu gibi daha olumlu kavramlara yönelmiştir. Seligman öncülüğünde yapılan pozitif psikoloji araştırmaları olumsuz durumlardan ziyade bu durumları önleyici bir anlayışa yöneldi. (Seligman, 2011; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2014). Pozitif psikoloji, bireyin güçlü yönlerini öne çıkararak kendini gerçekleştirmesine olanak sağlayan ve yaşamı mutluluk açısından anlamlı kılan bilimsel bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Pozitif Psikoloji mutluluğu, eudaimonik (psikolojik iyi oluş) ve hedonik (öznel iyi oluş) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Hedonik mutluluk anlık hazlarla, eudaimonik mutluluk ise anlamlı ve erdemli bir yaşam sürme ile ilgili olduğu bilinmektedir ve buna bireyin kendini gerçekleştirmesiyle ulaşılabilir (Çiftçi, 2024).

Mutluluğun birey üzerindeki etkisi öncelikle kendisini, ardından da bulunduğu her sosyal

yapıyı etkilemektedir. Bu bağlamda örgütlerin mutlu bireylere sahip olması daha etkili çalışmasını ve hedeflerine ulaşmakta hızlanmasını sağlayacaktır. Örgütsel mutluluk, bireylerin iş yaşantılarında algıladıkları olumlu duyguların ve yaşam hedeflerini gerçekleştirmenin (kendini gerçekleştirme) vermiş olduğu hazzın tekrarlanma sıklığıdır (Paschoal ve Tamayo, 2008). Örgütsel mutluluğa dair başka bir tanım ise işinde anlam ve amaç bulan, yaptığı işe karşı heyecan duyan, iş yerinde iyi ilişkilere sahip ve kendini işine bağlı hisseden çalışanların deneyimleridir (Kun ve Gadanez, 2019).

Eğitim örgütlerine gelecek olursak, örgütsel mutluluk kavramı okullar için oldukça önemlidir. Okullar, bireyleri yalnızca akademik açıdan değil; aynı zamanda sosyalleşme, birlikte yaşama ve insan onuruna uygun bir yaşam biçimi geliştirme süreçlerinde eğiten ve topluma kazandıran temel kurumlardır. Belirli kurallara dayalı yapısı, hiyerarşik işleyişi, resmi kimliği, felsefesi ve amacı ile toplumun en önemli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik işlevsel bir role sahiptir (Deniz vd., 2022). Bilindiği üzere eğitim örgütlerinin insandan etkilenen ve insanı etkileyen dönüşümlü yapısı sebebi ile mutluluk, okullarda sağlanması gereken bir değer olarak karşımıza çıkıyor.

Kristjánsson (2013), pozitif psikolojinin giderek eğitim örgütlerinde ve öğretim süreçlerinde daha fazla etkili olmaya başladığını vurgulamaktadır. Eğitim psikolojisi alanında son yıllarda yapılan araştırmalar, duyguların öğrenme sürecinin hemen her boyutunda belirleyici rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar sonucunda, ‘pozitif eğitim’ olarak adlandırılan ve eğitime özgü bir psikoloji alanının gelişmeye başladığı görülmektedir (Orkibi vd., 2014). Söz konusu alan, pozitif psikolojinin eğitim kurumlarına uyarlanmasına dayanmaktadır. Eğitimsel açıdan değerlendirildiğinde ise mutluluk, eğitimin temel hedeflerinden biri olarak kabul edilmektedir (Noddings, 2003).

UNESCO gündemine mutluluk konusunu almış ve 2024 yılında yayınladığı raporda mutluluğun okullar üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Rapora göre mutluluk kaliteli bir öğrenmenin aracı ve hedefidir. Herkesin kendini güvende, değerli ve öğrenmeye istekli hissettiği bir okul düşüncesiyle hareket etmektedir (UNESCO, 2024). Burada sadece öğrencinin mutluluğunu değil, tüm paydaşların mutluluğunu etkili görmesi dikkat değer bir noktadır. Okul örgütünün başat üyesi olan öğretmenlerin mutlu olmaları da okul örgütünün başarısını somut şekilde ortaya koyan öğretme ve öğrenme faaliyetlerine yansımaktadır. Bu nedenle okullardaki örgütsel mutluluk seviyesi eğitim öğretim faaliyetleri açısından göz ardı edilmemelidir (Çakır ve Yavuz, 2022).

Öğretmen, sadece bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda çocukların aileden sonra en fazla etkileşim içinde olduğu yetişkin konumundadır. Bu nedenle, öğretmenin davranışları ve tutumu, akademik bilgi aktarımının ötesinde öğrenciler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Demir ve Köse, 2016). Öğretmenler geleceğin şekillenmesinde ve toplumun refah içerisinde yaşamasında büyük etkiye sahiptir. Mutlu olmanın hem bireysel hem de toplumsal olarak olumlu sonuçlara sebep olduğu göz önünde bulundurulduğunda öğretmenlerin eğitim-öğretim faaliyetini gerçekleştirirken okullarında mutlu olma hallerinin de eğitimin niteliğini artıracığı ve topluma olumlu yansıyacağı söylenebilir. Aksi durumda ise eğitimin niteliğinin azalması ve toplumun bundan olumsuz etkilenmesi muhtemel bir sonuçtur.

Yaşadığımız çağda insan dünyayı, dünya da insanı büyük oranda etkilemektedir. Bilginin hızlı ve yoğun bir şekilde paylaşımı, değişimi hızlandırmaktadır. Bireyler kadar sosyal örgütler de bu değişimden payını almaktadır. Yeniliklerin ve değişimlerin ivmesi arttıkça, örgütlerin yeniden yapılanma sıklığı giderek artmaktadır. Örgütlerde oluşan bu baskı en fazla insan kaynağını etkilemektedir. Bireylerden, örgütün ihtiyacına yönelik güncellemelere uyum sağlaması beklenmektedir.

Eğitim örgütlerinin amacı toplumsal gelişimi destekleyen, değişimlere uyumlu ve yenilikçi bireyler yetiştirmektir. Bu nedenle öğretmenlerin niteliği bilgiye ulaşan ve sunan kişi olarak yeterli olmamaktadır. Kurs, seminer, konferans, toplantı gibi mesleki gelişim faaliyetleri giderek etkisini yitirmektedir. Bu durumun doğurduğu daha etkili bir kavram arayışı, mesleki öğrenme anlayışını ortaya çıkarmıştır. Mesleki öğrenme; öğretmenlerin düzenli ve etkileşimli bir şekilde bir araya gelerek iş birliği yapması, diğer öğretmenlerden aldıkları geri bildirimlerle öğretimi güncellemesi ve kendilerini mesleki olarak geliştirmek için izledikleri uygulamalar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Liu, Hallinger ve Feng, 2016).

Timperley'e (2011) göre, mesleki gelişim zaman içerisinde dışarıdan sağlanan bir eğitim biçimine dönüşmüştür. Buna karşın mesleki öğrenme, bireyin bilgiyi farklı yollarla kendi çabasıyla üretmesini ifade eden içsel bir süreçtir. Mesleki öğrenme, öğretmenin kendi öğrenme sürecinde aktif bir rol üstlenmesini gerektirirken; mesleki gelişim çoğunlukla yalnızca katılım temelli bir etkinlik olarak görülmektedir. Bu noktadan hareketle, mesleki öğrenme anlayışının vurguladığı temel husus, mesleki gelişimin daha etkili biçimde uygulanmasına katkı sağlamaktır (Alagöz Hamzaj, 2022). Ayrıca mesleki öğrenmenin önemli boyutları; öğretmenler arası iş birliği, yansıtma, uygulama ve bilgi kaynaklarına erişim şeklinde sıralanmaktadır (Kwakman, 2003).

Öğrencileri ders esnasında en çok etkileyen durumlardan biri de öğretmenin aktarmak istediği konu ile yaşantısı arasında kurduğu bağıdır. Derslerde verilen yaşamsal örnekler, öğrencilerin dikkatini çekmekte ve ilgisini arttırmaktadır. Konuya dair bir fotoğraf, anı ya da bir eşya güçlü bir güdülenme sağlamaktadır. Öğretmen aynı zamanda öğrenci için etkili bir rol modelidir (Demir ve Köse, 2016). Bunun farkında olan bir öğretmen yaşamındaki tüm öğrenme zenginliğini öğretim tarzına yansıtabilir. Okul içinde ve dışında öğrenme yaşantısı birikimli ve organize yürümektedir. Teknolojik gelişmeler kolaylık getirdiği kadar iş yükü de getirmiştir. Sosyal medya, yeni iletişim şekilleri, uzaktan erişim kolaylığı vs öğretmenin kaynaklarını arttırmıştır. Tüm bunları organize etmek, derslerde doğru tasarımlarla öğretime dahil etmek önemli bir beceri haline gelmiştir.

Eğitimin temeli insan, tahmin edilebilir duygu ve davranış örüntülerine sahip olabilir; fakat öğrenciler hakkında kesin yargılarda bulunmak eğitimin niteliğini kısıtlar. Her öğrenciyi biricik görmek, öğretmenlerin de kendini sık sık güncellemesini gerektirir (Salar vd., 2016). Sonuçta öğretmenler her öğrenciden yeni bir şey öğrenir. Öğretmen, öğrenciyi bir değer ve gelişim kaynağı olarak görmek için gerekli güdülenmeyi mesleğinden duyduğu mutluluktan sağlayacaktır.

Mutlu eden olgular, insanın kendini gerçekleştirmesine olanak sağlar; bu sebeple mutlu eden olgulara zaman ayırma güdüsü artar. Bir öğretmen de mesleği için yaşamında zaman ayırma

isteği oldukça kendisini okul içinde ve dışında mesleği için gelişmeye adayacaktır. Bu gelişmeyi sadece formal eğitimler olarak görmemek gerekir. Öğretmenin okuduğu her kitap, öğrendiği her oyun, kırtasiyede geçirdiği zaman, gezilerinde aldığı notlar; kısacası öğrencileri ile paylaşma düşüncesi ile yaptığı her davranış mesleğini iyi icra etmeye çalıştığını gösterir. Aksini düşünecek olursak mutsuzluk öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir. Okulda geçirilen zamanı bir geri sayım olarak algılamak mutsuzluğun yansımasıdır. Bir an önce çıkıp gitme isteği, ayakları geri geri gitme hissi, çeşitli fizyolojik tepkiler mutsuzluğun ileri boyutlarını göstermektedir. Mutsuzluk, çalışma isteği bir yana sağlıklı kalma durumunu bile zorlaştırabilmektedir. Böyle bir durumda verimlilik, bağlılık, adanmışlık gibi örgütleri ileri taşıyan olgulardan bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Aristoteles mutluluğu amaçlı bir faaliyet, kendini gerçekleştirme yoluyla ulaşılan bir hedef olarak görmektedir. Mutluluğu, kişinin potansiyelini erdemli faaliyet yolu ile gerçekleştirme süreci olarak tanımlamaktadır (Arslan,2006). Bu doğrultuda, daha derin bir bakış açısı ile değerlendirecek, öğretmenin öğrenmekten aldığı zevk ve mesleğini iyi icra etmekten aldığı doyum mutlu olmasını sağlayabilir.

Karşılıklı etkileşim halinde olduğunu düşündüğümüz örgütsel mutluluk ve mesleki öğrenme kavramları araştırmamızın temel kavramlarıdır. Bu araştırmanın temel amacı, Çanakkale ilindeki ilkokullardaki öğretmenlerin örgütsel mutlulukları ile mesleki öğrenmeleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu doğrultuda problem cümlesini; “İlkokul öğretmenlerinin örgütsel mutlulukları ile mesleki öğrenme düzeyleri arasındaki ilişki nedir?” sorusu oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırma yöntemi hakkında bilgilere yer almaktadır. Araştırma yöntemi döneminde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, kullanılan veri toplama araçları açıklanmıştır. Ayrıca verilerin toplanması ve analiz edilme süreci açıklanmıştır.

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada Çanakkale ilindeki merkez ilçesindeki ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin belirlenmesi, mesleki öğrenme düzeylerinin belirlenmesi ve örgütsel mutlulukları ile mesleki öğrenme düzeyleri arasındaki ilişkinin ortaya konulmasında, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli; Karasar (2012)’a göre; iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modeli olarak tanımlanmaktadır. İlişkisel tarama modelleri, değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü, yönünü ve istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemeye çalışmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Çanakkale merkez ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı ilkokullar bünyesinde görev yapan toplam 565 öğretmen oluşturmaktadır. Örneklem grubunu ise gönüllü olarak araştırmaya katılmak isteyen 124 ilkokul öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklem grubuna ait demografik özellikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1

İlkokullarda görev yapan öğretmenlere ait demografik veriler

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	92	74,2
	Erkek	32	24,8
	Toplam	124	100
Kıdem	0-5 yıl	2	1,6
	6-10 yıl	12	9,7
	11-15 yıl	22	17,7
	16-20 yıl	30	24,2
	21-25 yıl	24	19,4
	26 yıl üzeri	34	27,4
	Toplam	124	100
Öğrenim Durumu	Lisans	92	73,2
	Lisans üstü eğitim	32	25,8
	Toplam	124	100
Branşı	Sınıf Öğretmeni	78	73,1
	Diğer	46	4,5
	Toplam	124	100

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan kadın öğretmenlerin sayısının fazla olduğu ve araştırma örnekleminin %74,2'sini kadın öğretmenlerden oluştuğu görülmektedir. Kıdem değişkenine bakıldığında 16-20 yıl ve 26 yıl üzeri öğretmenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu dağılım Çanakkale'de ilkokullarda çalışan öğretmenlerin kıdem profilini yansıtmaktadır. Öğrenim durumu lisans düzeyinde olan öğretmenlerin çoğunlukta olduğu saptanmıştır. Branş değişkeni incelendiğindeyse sınıf öğretmenlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Seçilen örneklem grubu ilkokullardaki dağılımı yansıtmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin belirlenmesi, mesleki öğrenme düzeylerinin belirlenmesi ve örgütsel mutlulukları ile mesleki öğrenme düzeyleri arasındaki ilişkinin ortaya konulması için kişisel bilgi formu Çakır ve Yavuz (2022) tarafından geliştirilen Örgütsel Mutluluk Ölçeği, Liu, Hallinger ve Feng (2016) tarafından geliştirilen ve Gümüş, Apaydın ve Bellibaş (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Öğretmenlerin Mesleki Öğrenme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerin kullanılabilmesi için gerekli izinler alınmıştır.

Öğretmen Mesleki Öğrenme Ölçeği (ÖMÖÖ); Liu, Hallinger ve Feng (2016) tarafından öğretmenlerin hangi alanlarda ve ne ölçüde öğrenmelerini gerçekleştirdiklerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, Türkçeye Gümüş, Apaydın ve Bellibaş (2018) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek dört boyut ve 27 maddeden oluşan bir yapıdadır. 5'li Likert tipindeki (1 = hiç katılmıyorum, 5 = tamamen katılıyorum) ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Mevcut araştırma kapsamında ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Çalışmada verilerin analizi SPSS 26 programında yapılmıştır. Çalışmada hangi analizlerin kullanılacağını belirlemek için öncelikle verilerin dağılımı incelenmiştir. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk ve mesleki öğrenme düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Öğretmenlerden toplanan verilerden cinsiyet, açısından incelemek için -t testi; branş, kıdem, öğrenim durumu ve okulun bulunduğu yerleşim yeri değişkeni açısından incelemek için ANOVA kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma amaç ve alt amaçlarına bağlı olarak, yapılan analizlerden ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

3.1.1. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Örgütsel Mutluluk ve Öğretmen Mesleki Öğrenme İlişkisine Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan ilkökul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeyleri ve mesleki öğrenmeleri; cinsiyet değişkenlerine göre incelenmiş ve elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 2

Öğretmenlerinin cinsiyet değişkenine göre mutluluk ve mesleki öğrenmeleri ilişkisi

	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	ss	Sd	t	P
Mutluluk	Kadın	92	3,86	0,84	122	-0.39	0,71
	Erkek	32	3,96	0,86			
Mesleki Öğrenme	Kadın	92	4,15	0,42	122	2,06	0,44
	Erkek	32	3,87	0,54			

Tablo 2’de ilkökul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeyinin cinsiyet değişkeni açısından değerlendirme sonuçları verilmiştir. İnceleme sonucunda öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeyi ile cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık bulunmadığı saptanmıştır [$t_{(124)} = -0.39$, $p > 0,05$]. Ayrıca Tablo 2’de ilkökul öğretmenlerinin mesleki öğrenme düzeyinin cinsiyet değişkeni açısından değerlendirme sonuçları verilmiştir. İnceleme sonucunda öğretmenlerin mesleki öğrenme düzeyi ile cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık bulunmadığı [$t_{(124)} = 2.06$, $p > 0,05$] saptanmıştır.

3.1.2. Öğretmenlerinin Mesleki Kıdemlerine Göre Örgütsel Mutluluk ve Mesleki Öğrenmelerine İlişkisine Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan ilkökul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeyleri ve mesleki öğrenmeleri; kıdem değişkenlerine göre incelenmiş ve elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 3

Öğretmenlerinin mutluluk ve mesleki öğrenmelerinin kıdem değişkenine ilişkin ANOVA bulguları

		KT	sd	KO	F	p	Anlamlı fark
Mutluluk	Gruplar arası	2,77	10	0,55	0,82	0,54	-
	Gruplar içi	38,01	112	0,68			
	Toplam	40,791	122				
Mesleki öğrenme	Gruplar arası	2,17	10	0,43	2,17	0,70	-
	Gruplar içi	11,20	112	0,20			
	Toplam	13,38	122				

*p<0.05 1: 1-5 yıl 2: 6-10 yıl 3: 11-15 yıl 4: 16-20 yıl 5: 21-25 yıl 6: 26 yıl ve üstü

İlkokul öğretmenlerinin kıdemleri 0-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl, 16-20 yıl, 21-26 yıl ile 26 yıl ve üzeri olarak altı gruptan oluşmaktadır. Öğretmenlerin mutluluk düzeyi ve mesleki öğrenme düzeyinin kıdem açısından anlamlı farklılık bulunup bulunmadığı saptamak için ANOVA testi kullanılmış, ANOVA testiyle elde edilen veriler Tablo 3'te verilmiştir. Bu değişkenler açısından mutluluk [$F_{(124-2)} = 0,82$, $p > 0,05$] ve mesleki öğrenme algıları [$F_{(124-2)} = 2,17$, $p > 0,05$] arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir.

3.1.3. Sınıf Öğretmenlerinin Okulda Çalışma Süresine Göre Örgütsel Mutluluk ve Öğretmen Mesleki Öğrenme İlişkisine Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan ilkokul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeyleri ve mesleki öğrenmeleri; cinsiyet değişkenlerine göre incelenmiş ve elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 4

İlkokul öğretmenlerinin okulda çalışma sürelerine göre mutluluk ve mesleki öğrenmeleri ilişkisi

		KT	sd	KO	F	p	Anlamlı fark
Mutluluk	Gruplar arası	9,65	28	0,69	1,04	0,43	-
	Gruplar içi	31,14	94	0,66			
	Toplam	40,791	121				
Mesleki öğrenme	Gruplar arası	2,68	28	0,19	0,84	0,62	-

Gruplar içi	10,69	94	0,23
Toplam	13,38	122	

İlkokul öğretmenlerinin okulda çalışma süreleri sorulmuştur. Öğretmenlerin mutluluk düzeyi ve mesleki öğrenme düzeyinin okulda çalışma süresi açısından anlamlı farklılık bulunup bulunmadığı saptamak için ANOVA testi kullanılmış, ANOVA testiyle elde edilen veriler Tablo 4'te verilmiştir. Öğretmenlerin örgütsel mutluluklarıyla [$F_{(124-2)} = 1,04$, $p > 0,05$] mesleki öğrenme [$F_{(124-2)} = 0,84$, $p > 0,05$] düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir.

3.1.4. Örgütsel Mutluluk ve Öğretmen Mesleki Öğrenmesi Arasında İlişki Düzeyine Ait Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan ilkökul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeyleri ve mesleki öğrenmeleri arasındaki ilişkiye dair korelasyon verileri incelenmiş ve elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 5

İlkokul öğretmenlerinin mutluluk ve mesleki öğrenmelerinin arasındaki ilişki düzeyine ait korelasyon verileri

		Mutluluk	Mesleki Öğrenme
Mutluluk	Pearson r	1	0,279
	P		0,28
	N	124	124
Mesleki Öğrenme	Pearson r	0,279	1
	P	0,28	
	N	124	124

Tablo 5'te ilkökul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeyi ile mesleki öğrenme düzeyi arasında bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır. Korelasyon sonuçları incelendiğinde ilkökul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeyi ile mesleki öğrenme düzeyi arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu ($r=0.279$, $p>0.01$) görülmüştür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, mevcut araştırma bulgularının değerlendirilerek tartışılması, mevcut araştırma bulguları ile alan yazındaki araştırmalar arasındaki benzerlikler ve/veya farklılıkların nedenleri ile ortaya konularak yorumlanması ve ileride bu konuda yapılacak araştırmalar için öneriler getirilmesine çalışılmıştır.

4.1. Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonucunda ilkökullarda çalışan öğretmenlerin okullarındaki örgütsel mutluluk algıları yüksek düzeyde olumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre ilkökullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel mutluluğa yönelik algılarının yüksek düzeyde olumlu bulunmasına dayanarak görev yaptıkları okullarına ilişkin olumlu duygular taşıdıkları ve genel olarak memnuniyet duyduklarını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada, öğretmenlerin mesleki öğrenme düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin toplam puan ortalamasının oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yani; öğretmenlerin genel mesleki öğrenme etkinliklerine katılım düzeyinin yüksek olduğu göstermektedir.

Araştırmada ilkökul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk algılarının cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği bulunmuştur. Kadın ve erkek öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarında farklılaşma bulunmaması sonucuna dayanarak ilkökullarda görev yapan öğretmenlerin kadın erkek ayrımı yapmaksızın meslektaşlarıyla iletişimde bulunduğu söylenebilir.

Ayrıca öğretmenlerin mesleki öğrenme düzeyinde cinsiyet değişkenine göre bir farklılaşma oluşmamaktadır. Bu da öğretmenlerin işbirliği ve yansıtma boyutundaki etkinliklerinin olumlu olacağı söylenebilir.

İlkökul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeyi ile mesleki öğrenmeleri arasındaki ilişkinin zayıf fakat olumlu olduğu saptanmıştır. Bu durumda bu iki kavramın birbirini etkilediği söylenebilir.

4.2. Öneriler

Bu araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle araştırmacılar için şu önerilerde bulunulabilir;

1. İlgili araştırmanın evren ve örneklem grubu genişletilerek daha geniş örneklem gruplarında çalışması önerilebilir.
2. Farklı araştırma modelleri kullanılarak öğretmenlerin örgütsel mutluluk ve mesleki öğrenme düzeyleri belirlenebilir.
3. Okul yöneticilerinin örgütsel mutluluk düzeyi ve mesleki öğrenme düzeyleri belirlenebilir.
4. Okul çalışanlarının örgütsel mutluluk düzeyi belirlenebilir.

KAYNAKÇA

- [1] Alagöz, Hamzaj, Y. *Öğretmenlere Yönelik Mesleki Öğrenme Modeli Geliştirilmesi Ve Modelin Eğitimde Oyunlaştırma Konusunda Uygulanması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2002.
- [2] Apaydın, Ç., Bellibaş, M.Ş., ve Gümüş, S. (2018). Öğretmen mesleki öğrenme ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 9(17), 107-124.
- [3] Arıcı, H. (2020). Mutluluk Tarihi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*(9), 217-243.

- [4] Arslan, A. *İlkçağ felsefe tarihi. Cilt 3: Aristoteles*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- [5] Bentham, J. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, Chapter I: Of The Principle of Utility*. Batoche Books Kitchener, 2000.
- [6] Çakır, P. ve Yavuz, Y. (2022). Öğretmenler için örgütsel mutluluk ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 66-79.
- [7] Çiftçi, R. *Lise Öğretmenlerinin Örgütsel Mutluluk Algıları İle Örgütsel Etkililik Algıları Arasındaki İlişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2024.
- [8] Demir, E., ve Köse, M. (2016). Öğretmenlerin Rol Modelliği Hakkında Öğretmen Görüşleri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(53), 38-57.
- [9] Deniz, Ö., Deniz İ., Demir M. Z., Dağ S. ve Şık Y. (2022). Etkili Okul Ve Etkili Okul Yönetiminde Rol Oynayan Öğeler. *The Journal of Academic Social Science*. 10(133), s. 332-353.
- [10] Karasar, N. *Bilimsel Araştırma yöntemi*. (23. bs). Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2012.
- [11] Korkut, A. *Öğretmenlerin Örgütsel Mutluluk, Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Adalet Algılarının Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya, 2019.
- [12] Kristjánsson, K. (2013). *Virtues and vices in positive psychology: A philosophical critique*. New York, USA, Cambridge University Press.
- [13] Kun, A. and Gadanecz, P. (2019). Workplace happiness, well-being and their relationship with psychological capital: a study of Hungarian Teachers. *Current Psychology*, 41 (4), 1-15.
- [14] Kwakman, K. (2003). Factors affecting teachers' participation in professional learning activities. *Teaching and Teacher Education*, 19(2), 149-170.
- [15] Liu, S., Hallinger, P., ve Feng, D. (2016). Supporting the professional learning of teachers in China: Does principal leadership make a difference? *Teaching and Teacher Education*, 59, 79-91.
- [16] Noddings, N. *Happiness and education*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- [17] Orkibi, H., Ronen T., Assoulin N. (2014). The subjective well-being of Israeli adolescents attending specialized school classes. *Journal of Educational Psychology*, 106(2), 515 – 526.
- [18] Paschoal, T. ve Tamayo, A. (2008). Construção e validação da escala de bemestar no trabalho. *Avaliação Psicológica*, 7 (1), 11-22.
- [19] Salar, R., Turgut, Ü., Aksakallı, A., Gürbüz, F. (2016). Bireysel Farklılıkların Öğretim Sürecine Yansımalarına Dair Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi: Nitel Bir Araştırma. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2).

- [20] Seligman, M. E.. *Flourish: A Visionary New Understanding Of Happiness And Wellbeing* (1st Free Press Hardcover Ed.). NY: Free Press. 2011.
- [21] Seligman, M. E. ve Csikszentmihalyi, M. (2014). Positive Psychology: An Introduction. *Flow And The Foundations Of Positive Psychology*, 279-298, Springer.
- [22] TDK (2025). Mutluluk. 8, Ağustos, 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- [23] Tuncer, M. *Aristo Ve Farabi'de Mutluluk Düşüncesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2006.
- [24] UNESCO. Why the world needs happy schools: global report on happiness in and for learnin, Paris, 2024.

AFETLERE DİRENÇLİ YERLEŞİMLER İÇİN EKOLOJİK PLANLAMA VE COĞRAFI YAKLAŞIMLAR

Dr, MEHTAP ÖZENEN KAVLAK

Eskişehir Teknik Üniversitesi, mehtapozenen@eskisehir.edu.tr - 0000-0002-5369-4494

ÖZET

Küresel ölçekte artan afetler, kentlerin ve kırsal yerleşimlerin fiziksel, sosyal ve çevresel kırılganlıklarını artırmaktadır. Bu durum mekânsal planlama, coğrafya ve afet yönetimi disiplinleri arasındaki iş birliğini daha da gerekli kılmaktadır. Doğa temelli çözümler (NbS), afet risklerinin azaltılmasında sürdürülebilir ve kapsayıcı bir yaklaşım olarak öne çıkmakta, yeşil altyapı, geçirgen yüzeyler, ekolojik koridorlar gibi mekânsal stratejilerle dirençli yerleşimlerin inşasına katkı sunmaktadır. Bu bağlamda coğrafi bilgi sistemleri (CBS), sosyal-ekolojik-teknolojik sistemler (SETS) ve mekânsal kırılganlık analizleri, risk odaklı planlama süreçlerinde temel araçlara dönüşmektedir. Bu bildiride, afetlere dirençli mekân üretiminde ekolojik planlama ve coğrafi yaklaşımların birlikte değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Erasmus+ programı kapsamında yürütülen çok ortaklı EPD-Net projesinden elde edilen bulgular doğrultusunda, dijital modüller aracılığıyla afet risk değerlendirmesi, doğa temelli çözümler ve mekânsal okuryazarlık becerilerinin eğitim sistemine entegrasyonu tartışılmaktadır. Bildiri kapsamında, kırılganlık, uyum ve toparlanma bileşenleriyle tanımlanan dirençlilik kavramı analiz edilmekte, yer-temelli afet risklerinin azaltılmasında coğrafya tabanlı planlama yaklaşımlarının dönüştürücü etkisine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca eğitim, teknoloji ve yönetim alanlarındaki disiplinler arası geçişkenliklerin afetlere hazırlıklı, sürdürülebilir ve adil yerleşimlerin oluşturulmasında nasıl bir rol oynayabileceği irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik planlama, coğrafi yaklaşımlar, afetlere dirençlilik, doğa temelli çözümler, mekânsal kırılganlık, EPD-Net.

1. GİRİŞ

21. yüzyılda doğal afetlerin sıklığı, şiddeti ve etkisi artarken, bu durum kentlerin ve kırsal alanların fiziksel, sosyal ve çevresel kırılganlıklarını daha da görünür hâle getirmiştir (Çetin, 2025). Literatürde “doğal afet” kavramı giderek daha fazla sorgulanmakta, afetlerin büyük ölçüde toplumsal, mekânsal ve yönetişimsel süreçlerin bir sonucu olduğu kabul edilmektedir (Wijkman & Timberlake, 1984; Alexander, 2006). Afetlerin etkilediği insan sayısındaki artışa karşın, afet yönetimi kapasitesinde görülen gelişmeler kırılganlık üretimini engelleyememiştir (Feldbrügge & von Braun, 2002). Özellikle kuraklık, sel ve sıcak hava dalgaları gibi hidro-meteorolojik afetler, iklim değişikliği, hızlı kentleşme, arazi kullanımı baskısı ve planlama eksiklikleriyle birleştiğinde, mekânsal eşitsizlikleri derinleştiren karmaşık risk alanları oluşturmaktadır (Ward vd., 2020; Garschagen vd., 2021).

Bu bağlamda coğrafya disiplini, afetlerin doğası, mekânsal dağılımı ve toplum-çevre etkileşimi bağlamında riskleri analiz etmede kritik bir rol üstlenmektedir. Coğrafi bilgi sistemleri (CBS), mekânsal kırılganlık modellemeleri ve sosyal-ekolojik-teknolojik sistem (SETS) yaklaşımları, risk odaklı planlamanın temel araçları arasında yer almaktadır (McPhearson vd., 2022). Aynı zamanda, yerel topoğrafya, hidrolojik yapı, arazi kullanımı ve demografik dağılım gibi değişkenlerin bütüncül analizi, afet risklerinin önlenmesinde coğrafi temelli müdahale stratejilerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede doğa temelli çözümler (NbS), afet risklerinin azaltılması ve mekânsal dirençliliğin artırılmasında giderek önem kazanmaktadır. Yeşil altyapı, geçirgen yüzeyler, ekolojik koridorlar ve doğal tampon alanlar gibi NbS uygulamaları, sadece çevresel sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve yerel refahı da desteklemektedir (Donatti vd., 2024; Nehren vd., 2023). Ancak bu yaklaşımlar, birçok ülkede yükseköğretim ve mesleki eğitim programlarında sınırlı ölçüde temsil edilmekte, afet yönetimi, planlama ve coğrafya disiplinleri arasında kurumsal ve pedagojik kopukluklar gözlemlenmektedir (Heymans vd., 2019; McPhearson vd., 2022).

Bu sorunsaldan hareketle, Erasmus+ destekli çok paydaşlı bir girişim olan EPD-Net projesi, afetlere dirençli yerleşimlerin oluşturulması sürecinde ekolojik planlama ile coğrafi yaklaşımları bütünleştiren yenilikçi bir eğitim modeli geliştirmiştir. Yapay zekâ destekli dijital modüller, vaka temelli öğrenme, çok dilli içerikler ve mekânsal analiz temelli uygulamalarla desteklenen bu model, planlama ve afet yönetimi alanlarında dijital, yeşil ve dirençlilik odaklı becerilerin eğitim sistemine entegrasyonunu hedeflemektedir. Bu bildiride, afet coğrafyası, ekolojik planlama ve doğa temelli çözüm yaklaşımlarının bir araya geldiği bu bütünleşik yapının kuramsal temelleri, uygulama araçları ve eğitimsel katkıları tartışılacaktır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Afetlere dirençli yerleşimlerin oluşturulmasında kullanılan temel kavramlar, ekolojik planlama, dirençlilik ve NbS çerçevesinde şekillenmektedir. Bu kavramlar, yalnızca fiziksel çevrenin düzenlenmesiyle sınırlı kalmamakta, sosyal adalet, yönetim kapasitesi, toplumsal uyum ve çevresel sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu bileşenleri de içermektedir. Coğrafya disiplini ise bu kavramlar

arasında mekânsal bağ kurarak hem doğal hem de beşerî sistemlerin karşılıklı etkileşimini çok ölçekli olarak analiz etme imkânı sunmaktadır.

Ekolojik planlama, insan yerleşimlerinin doğal sistemlerle karşılıklı etkileşim içinde, uzun vadeli sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda şekillendirilmesini öngören, disiplinler arası ve veri temelli bir yaklaşımdır (Steiner & Brooks, 1981; Wang, Palazzo & Carper, 2016). Bu yaklaşım, CBS ve mekânsal modelleme teknikleri ile desteklendiğinde, farklı coğrafi bağlamlara özgü dirençlilik stratejilerinin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Güncel literatürde, SETS perspektifiyle birlikte düşünülmekte ve doğa-toplum-teknoloji etkileşiminin karmaşıklığını kavramak için kullanılmaktadır (McPhearson vd., 2022).

Afetlere dirençlilik kavramı ise kırılganlık, uyum kapasitesi ve toparlanma gibi bileşenlerden oluşan dinamik bir sistem özelliği taşır (Şen, 2021). Coğrafi açıdan ele alındığında bu kavram, yerel risk faktörlerinin analiz edilmesi, mekânsal eşitsizliklerin görünür kılınması ve dirençlilik potansiyelinin bölgesel düzeyde haritalanmasını içerir. Bu çerçevede, “geri dönme” (bounce back), “daha iyi yeniden inşa” (build back better) ve “ileriye doğru dönüşüm” (bounce forward) gibi dirençlilik stratejileri yerel bağlamlara göre farklılık göstermektedir (Graveline & Germain, 2022).

NbS, afet risklerini azaltırken ekosistem hizmetlerini korumayı, toplum refahını artırmayı ve sürdürülebilir kalkınmayı birlikte ele alan entegre yaklaşımlardır (Donatti vd., 2024; Kabisch vd., 2022). Bu çözümler, yeşil altyapı, geçirgen yüzeyler, ekolojik koridorlar ve doğal tampon alanlar gibi fiziksel uygulamaların ötesinde, yönetim yapılarının, toplumsal kabulün ve mekânsal uygunluğun birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. NbS stratejilerinin coğrafi planlama süreçlerine entegrasyonu, yalnızca biyofiziksel değişkenlerle değil, aynı zamanda sosyal kırılganlık, erişilebilirlik ve adalet gibi mekânsal değişkenlerle de ilişkilidir (Wijsman & Berbés-Blázquez, 2022; Cook vd., 2025).

Tüm bu kavramsal yapılar bir arada değerlendirildiğinde, afetlere dirençli yerleşimlerin oluşturulmasında hem ekolojik hem coğrafi bakış açılarını birleştiren, çok katmanlı ve katılımcı planlama yaklaşımlarına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. EPD-Net projesi bu ihtiyaca karşılık olarak, doğa temelli çözümleri mekânsal planlama, afet yönetimi ve eğitim sistemleriyle buluşturmayı hedefleyen özgün bir öğrenme altyapısı kurgulamaktadır.

1.2 Afetlere Dirençlilik

Afetlere dirençlilik, bir sistemin afet öncesinde, sırasında ve sonrasında risklere yanıt verme, etkilenme düzeyini azaltma ve işlevlerini sürdürebilme kapasitesini ifade eder. Bu kavram, yalnızca fiziksel sağlamlıkla sınırlı olmayan, sosyal, kurumsal, ekonomik ve çevresel boyutları kapsayan çok katmanlı bir yapıdadır (Şen, 2021). Coğrafi yaklaşımla ele alındığında dirençlilik, mekânsal kırılganlıkların haritalanması, yerel uyum kapasitesinin değerlendirilmesi ve riskin mekânda farklı biçimlerde tezahür etmesini analiz etme olanağı sunar (Duymuş, 2025a).

Dirençliliği oluşturan üç temel bileşen; kırılganlık (zarar görme olasılığı), uyum kapasitesi (şoklara yanıt verebilme becerisi) ve toparlanma yeteneği (afet sonrası yeniden yapılanma potansiyeli) olarak

tanımlanır (Çizelge 1) (Jiang vd., 2021). CBS ve mekânsal analizler, bu üçlü yapının yerel düzeyde modellenmesini mümkün kılmakta, sosyo-demografik yapı, altyapı durumu, çevresel hassasiyet gibi verilerle desteklenerek mekâna özgü dirençlilik stratejilerinin geliştirilmesine katkı sunmaktadır (Parsons vd., 2021).

Çizelge 1. Afetlere Dirençlilik Bileşenleri Tablosu

Bileşen	Tanım
Kırılganlık	Afet karşısında zarar görme olasılığı; sosyal, ekonomik ve fiziksel hassasiyet düzeyi.
Uyum	Afet öncesi, sırası ve sonrasında sistemin çevresel ve toplumsal değişimlere uyum sağlama kapasitesi.
Toparlanma	Afet sonrası sistemin işlevsel hâline dönme ve/veya daha dirençli şekilde yeniden yapılanma yeteneği.

Dirençlilik literatüründe zaman içinde “geri dönme”, “daha iyi yeniden inşa” ve “ileriye doğru dönüşüm” olmak üzere üç aşamalı bir gelişim gözlemlenmiştir (Graveline & Germain, 2022). Bu aşamalar, yalnızca fiziksel iyileşme değil, aynı zamanda sosyal öğrenme, toplumsal katılım ve kurumsal dönüşümle desteklenen stratejik bir yeniden yapılanma sürecini içermektedir. Coğrafya bu bağlamda, afetlerin yalnızca sonuçlarını değil, nedenlerini ve dağılımını da analiz ederek dirençliliği mekânsal adalet temelinde ele almayı mümkün kılar.

Topluluk düzeyinde ise dirençlilik, yerel bilgi sistemlerinin güçlendirilmesi, sosyal sermayenin artırılması ve halk sağlığının korunması ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle kırılgan topluluklar için geliştirilen programlar, afet hazırlığı, ruh sağlığı ve sosyal dayanışma göstergelerini güçlendirmeyi amaçlamakta ve çok ölçekli bir dayanıklılık ağı kurmayı hedeflemektedir (Abrash Walton vd., 2021). Bu çerçevede dirençlilik, bir teknik müdahale alanı olmakla birlikte mekânsal eşitsizliklerin azaltılması, sosyal adaletin sağlanması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için bütüncül bir araç olarak değerlendirilmektedir.

1.3 NbS

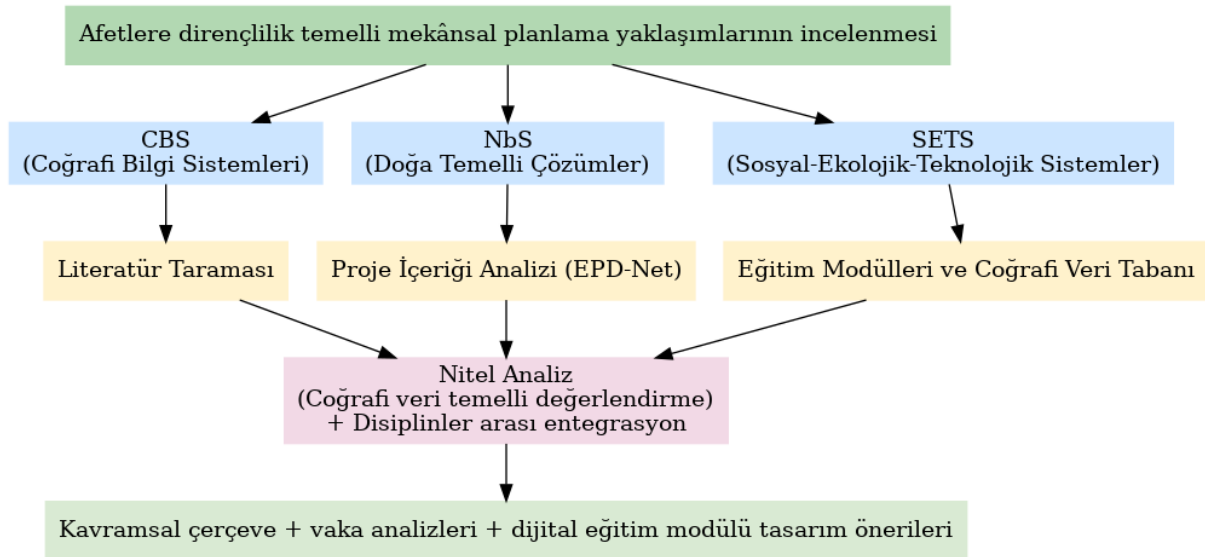
NbS, ekosistem hizmetlerinden faydalanarak afet risklerini azaltmayı, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal refahı artırmayı amaçlayan bütüncül müdahale stratejileridir. Bu çözümler, yalnızca mühendislik eksenli yaklaşımların ötesine geçerek, doğal sistemlerle uyumlu, çok işlevli ve yerel bağlamlara duyarlı planlama pratiklerini teşvik etmektedir (Donatti vd., 2024; Kabisch vd., 2022).

NbS uygulamaları, yeşil altyapı, geçirgen yüzeyler, ekolojik koridorlar, sulak alanlar, kıyı tampon bölgeleri ve ormanlaştırma gibi doğaya dayalı fiziki müdahaleleri kapsar. Ancak bu çözümler yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda toplumsal ve yönetimsel boyutlara da sahiptir. Coğrafya disiplini, NbS'nin mekânsal dağılımını, etkilerini ve potansiyel fayda/zarar dengesini analiz ederek bu uygulamaların bağlamsal uygunluğunu değerlendirmede önemli bir rol oynar (Dorst vd., 2021). Literatürde NbS ile sürdürülebilirlik ilkeleri arasında kurulan ilişki, beş temel ilke etrafında şekillenmektedir: (1) sistemik anlayış, (2) insan ve biyoçeşitliliğe eşzamanlı fayda, (3) uzun vadeli ve kapsayıcı çözümler, (4) bağlamsal uygunluk ve (5) öğrenme-iletişim odaklılık (Kabisch vd., 2022). Bu

ilkeler doğrultusunda geliştirilen doğa temelli stratejiler, farklı coğrafi koşullara, ekosistem yapılarına ve toplumsal ihtiyaçlara göre uyarlanabilir. Öte yandan, NbS uygulamalarının başarısı sadece teknik doğrulukla değil, aynı zamanda sosyal kabul, yerel katılım, yönetim kapasitesi ve adaletle de doğrudan ilişkilidir. Wijsman ve Berbés-Blázquez (2022), dağıtımsal, tanınma ve prosedürel adalet ilkelerinin sağlanamadığı durumlarda NbS girişimlerinin toplumsal meşruiyet sorunu yaşayabileceğini vurgulamaktadır. Bu noktada coğrafyanın katkısı, adalet temelli mekânsal analizlerin geliştirilmesi ve uygulamaların sosyo-mekânsal bağlamlara duyarlı hâle getirilmesidir. NbS'nin mekânsal planlamaya entegrasyonu, ekolojik süreçlerin yanı sıra kültürel değerlerin, sosyal ilişkilerin ve yerel bilgi sistemlerinin dikkate alındığı çok katmanlı stratejilerin geliştirilmesini gerektirir. Bu bütünlük, afetlere dirençli ve sürdürülebilir yerleşimlerin inşasında doğa ile toplum arasında yeni bir denge kurma çabası olarak değerlendirilebilir.

2. YÖNTEM VE YAKLAŞIM

Bu çalışmanın yöntemi, afetlere dirençlilik temelli mekânsal planlama yaklaşımlarını, CBS, NbS ve SETS çerçevesinde disiplinler arası bir perspektifle analiz etmeye dayanmaktadır. Bildiri, Erasmus+ programı kapsamında yürütülen ve çok paydaşlı bir yapıya sahip olan EPD-Net projesinden elde edilen kavramsal çerçeve, vaka analizleri ve dijital eğitim modülleri çıktıları doğrultusunda şekillenmiştir. Yöntem, literatür taraması, proje içeriği analizi ve eğitim modüllerinin coğrafi veri tabanlı katkılarına değerlendiren nitel bir yaklaşımla yapılandırılmıştır (Görsel 1).

Görsel 1. İş Akış Şeması

Afet risklerinin mekânsal doğası gereği, çalışmada kullanılan yaklaşım coğrafi bilgi altyapısına dayanmaktadır. Proje kapsamında geliştirilen yapay zekâ destekli modül, afet odaklı planlama kararlarının alınmasında mekânsal analiz tekniklerinin kullanılmasını öngörmekte, kırılganlık, maruz kalma ve tehlike bileşenlerinin CBS ortamında haritalanmasını teşvik etmektedir (Ward vd., 2020). Aynı zamanda, ekolojik planlama yaklaşımları, biyofiziksel özelliklerin

(topoğrafya, su sistemleri, arazi kullanımı) ve beşerî verilerin (nüfus yoğunluğu, sosyal hassasiyet, altyapı durumu) entegre değerlendirilmesini gerektirdiğinden, yöntem çok ölçekli ve çok katmanlı analiz modellerini içermektedir (Heymans vd., 2019; McPhearson vd., 2022).

Bu yaklaşıma bağlı olarak, EPD-Net projesinde geliştirilen öğrenme içerikleri, afet risk azaltımı ve sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda yapılandırılmıştır. Eğitim modülleri, kırılganlık değerlendirme yöntemleri, NbS tipolojileri, SETS entegrasyonu ve mekânsal planlama senaryoları gibi bileşenleri içermektedir. Özellikle coğrafi okuryazarlık, dijital yetkinlik ve dirençlilik temelli becerilerin kazandırılmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda yöntem hem kavramsal hem pedagojik hem de mekânsal düzeyde bütüncül bir planlama yaklaşımının inşasını hedeflemektedir.

2.1 Kuramsal Temellere Dayalı Yaklaşım

Bu çalışmanın yöntemi, afetlere dirençli yerleşimlerin oluşturulmasında ekolojik planlama, NbS ve CBS temelinde yapılandırılmış çok disiplinli bir kuramsal çerçeveye dayanmaktadır. Yöntemsel yaklaşım, mekânsal planlama, afet coğrafyası ve sürdürülebilirlik kavramlarının bütüncül olarak ele alındığı SETS paradigmasıyla uyumludur (McPhearson vd., 2022).

Afetlerin mekânsal dağılımı ve etkileri, yalnızca fiziksel tehditler üzerinden değil, aynı zamanda sosyo-demografik yapı, yönetim kapasitesi, altyapı kalitesi ve çevresel hassasiyet gibi değişkenlerin etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yöntem yaklaşımı, kırılganlık, maruz kalma ve tehlike bileşenlerinin eş zamanlı olarak değerlendirilmesini ve yerel ölçekte dirençlilik kapasitesinin analiz edilmesini önermektedir (Ward vd., 2020; Garschagen vd., 2021). Çalışmada temel alınan EPD-Net projesi, afet risk yönetimi süreçlerine doğa temelli çözüm yaklaşımlarının entegre edilmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede geliştirilecek eğitim içeriklerinin Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi (EQF) ile uyumlu olmasına özen göstermektedir. Kuramsal düzlemde dirençlilik kavramı, afet sonrası toparlanma, önleyici planlama, sosyal uyum, yerel bilgi sistemlerinin kullanımı ve mekânsal adalet ilkeleriyle birlikte ele alınmaktadır (Görsel 2) (Şen, 2021; Graveline & Germain, 2022).

Görsel 2. EPD-Net Projesinin Kuramsal Temelleri

2.2 Eğitimsel Tasarım ve Pedagojik Model

EPD-Net projesi, afet odaklı ekolojik planlama eğitimi alanındaki boşluklara yanıt olarak yapılandırılmış, doğa temelli çözümleri, mekânsal analiz yetkinliklerini ve dijital okuryazarlığı bütünleştiren disiplinler arası bir öğrenme modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır (Görsel 3). Bu yaklaşım, afet coğrafyası ile planlama eğitimi arasındaki kurumsal kopukluklara müdahale etmekte, mekânsal dirençlilik kapasitesinin artırılmasına yönelik çok dilli, çok düzeyli ve EQF uyumlu bir içerik tasarımına odaklanmaktadır.

Görsel 3. EPD-Net Projesinin Eğitimsel Gerekçesi ve Katkıları

Proje kapsamında önerilen pedagojik model, bireysel bilgi aktarımının ötesine geçerek, senaryo temelli, yer-temelli ve vaka odaklı öğrenme yaklaşımlarını temel almaktadır (Duymuş, 2025b). Öğrenme çıktıları, yeşil beceriler (doğa temelli çözüm bilgisi), dijital yeterlilikler (CBS, yapay zekâ, veri analizi) ve dirençlilik odaklı planlama becerileri (kırılganlık değerlendirme, risk önleme stratejisi geliştirme) olarak yapılandırılmıştır. Bu öğrenme hedefleri, planlama, mimarlık, peyzaj mimarlığı, afet yönetimi ve coğrafya gibi farklı disiplinlere hitap edecek biçimde modüler olarak tasarlanmaktadır. EPD-Net modülü ayrıca, çok aktörlü yönetim perspektifini eğitim içeriklerine dahil etmeyi hedeflemektedir. Öğrencilerin yalnızca teknik analiz becerileri değil, aynı zamanda karar alma süreçlerine katılım, paydaş diyalogu ve adalet odaklı değerlendirme yetkinlikleri kazanmaları hedeflenmektedir (Wijsman & Berbés-Blázquez, 2022). Bu yönüyle pedagojik yapı, öğrenen-merkezli, etkileşimli ve bağlamsal farklılıklara duyarlı bir biçimde kurgulanmaktadır.

Coğrafya disiplini bağlamında bu model, yerel bağlamın analizi, çok ölçekli düşünebilme, bölgesel kırılganlık farkındalığı ve mekânsal okuryazarlık gibi becerilerin sistematik olarak kazandırılmasını amaçlamaktadır. Böylece afetlere dirençli yerleşimlerin üretiminde karar verici, uygulayıcı ve araştırmacı profillerin eğitimi için dönüştürücü bir içerik altyapısı oluşturulması hedeflenmektedir.

2.3 Mekânsal Yönelimli Yaklaşım ve Analitik Araçlar

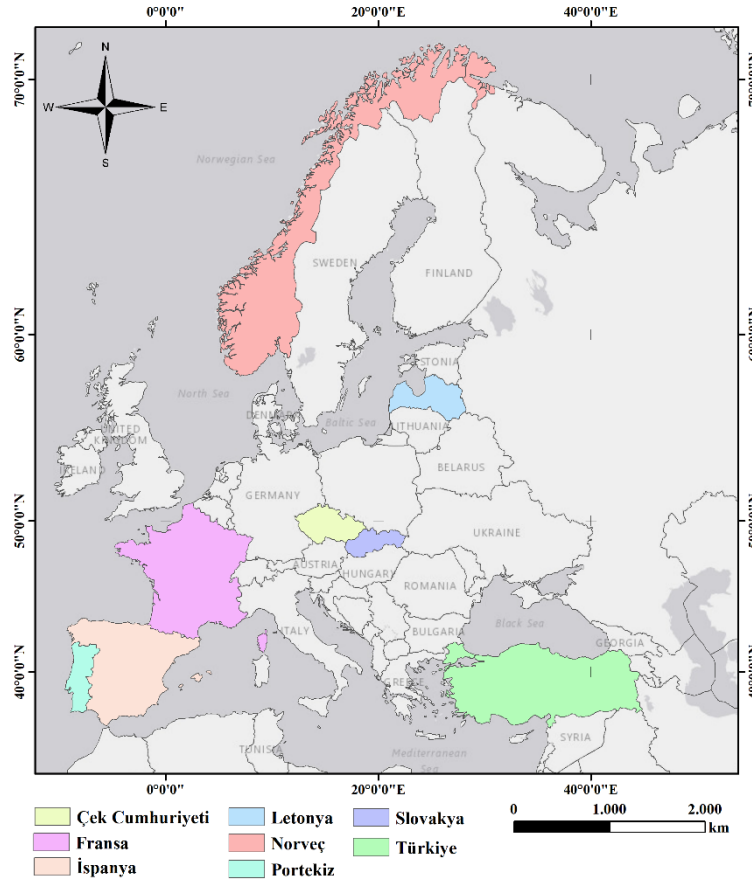
Afet risklerinin mekânsal niteliği, planlama süreçlerinde kullanılacak yöntemlerin de mekânsal temelli olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede EPD-Net projesi, afetlere dirençli yerleşimlerin oluşturulmasına yönelik eğitim içeriğinde CBS, mekânsal kırılganlık analizleri, doğa temelli çözüm tipolojileri ve senaryo tabanlı mekân planlaması gibi analitik araçları merkezî bir bileşen olarak değerlendirmektedir.

Mekânsal yaklaşım, afet riskinin yalnızca doğal tehlikelerin yoğunluğuyla değil, maruz kalma, toplumsal kırılganlık ve mekânsal eşitsizlikler ile birlikte ele alınması gerektiğini vurgular (Ward vd., 2020). Bu kapsamda CBS, planlama kararlarını risk temelli verilerle destekleyen bir analiz platformu sunmakta, afet öncesi risk haritalarının oluşturulması, afet sırasında müdahale alanlarının tanımlanması ve afet sonrası iyileştirme senaryolarının modellenmesi gibi işlevler üstlenmektedir. Projede önerilen dijital modül, kullanıcıların mekânsal veri ile karar üretme becerisini artırmaya yönelik olarak yapılandırılmaktadır. Bu doğrultuda yer-temelli vaka analizleri, uygunluk analizi tabanlı NbS önerileri, ekolojik planlama katmanları (yeşil altyapı, geçirgen yüzeyler, ekosistem hizmetleri vb.) ve coğrafi eşitsizlik göstergeleri modüle entegre edilmektedir. Bu yapı, coğrafi disiplinin sunduğu mekânsal düşünme kapasitesini afet yönetimi ve planlamayla buluşturarak çok ölçekli öğrenme olanakları sağlamaktadır. Ayrıca, farklı iklimsel ve topoğrafik koşullara sahip coğrafi bölgelerde uygulanabilecek planlama stratejilerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, öğrencilerin yerel bağlamlara özgü çözüm üretme becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Böylece EPD-Net yaklaşımı, mekânın analiz edildiği, pedagojik bir araca dönüştüğü, uygulamalı ve bağlamsal öğrenmeyi önceleyen bir model sunmaktadır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

EPD-Net projesi ile afet odaklı ekolojik planlama ve coğrafi yaklaşımları bütünleştiren dijital bir eğitim altyapısının geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda, proje çıktıları henüz uygulamaya dönüşmemiş olsa da geliştirilen kuramsal çerçeve ve içerik tasarım yaklaşımı, disiplinler arası bir öğrenme ekosistemi oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Projenin ön değerlendirme aşamasında, afet risk azaltımı, NbS ve mekânsal kırılganlık konularının yükseköğretim ve mesleki eğitim programlarında sistematik olarak ele alınmadığı tespit edilmiştir (Heymans vd., 2019; McPhearson vd., 2022). Bu eksikliğe yanıt olarak geliştirilen yaklaşım, CBS, SETS ve mekânsal analiz tekniklerini eğitim içeriğine entegre etmeyi amaçlamaktadır. Böylece öğrenciler ve profesyoneller, afetlere dirençlilik kavramını yalnızca fiziksel altyapı dayanıklılığı ile değil, aynı zamanda mekânsal eşitsizlikler, yerel kırılganlıklar ve doğal sermaye üzerinden analiz etme becerisi kazanacaklardır. Projede öngörülen yapay zekâ destekli modül ile kullanıcıların senaryo temelli mekânsal planlama, risk haritalama ve doğa temelli çözüm tipolojileri konusunda dijital becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca proje konsorsiyumu, farklı coğrafi bağlamlardan gelen ortaklarla (Görsel 4) çalışarak, afet risklerinin bölgesel çeşitliliğini eğitim tasarımına yansıtmayı amaçlamaktadır. Bu durum, yer-temelli öğrenmenin güçlendirilmesi ve coğrafyanın sunduğu mekânsal düşünme kapasitesinin eğitim sistemine entegre edilmesi açısından önemli bir potansiyel ortaya koymaktadır. Kuramsal temeller ve içerik önerileri değerlendirildiğinde, EPD-Net yaklaşımı

afet coğrafyası, ekolojik planlama ve dijital öğrenme arasında köprü kuran yenilikçi bir model sunma yönünde ilerlemektedir.

Görsel 4. Ortaklık Yapısında Coğrafi Çeşitlilik

3.1 Kuramsal Çerçevenin Uygulama Yansımaları

EPD-Net projesi kapsamında geliştirilen kuramsal çerçeve, afetlere dirençli yerleşimlerin oluşturulmasında ekolojik planlama, NbS ve SETS kavramlarını bütünleştirmeyi hedeflemektedir. Proje, bu çok boyutlu kavramsal altyapıyı planlama ve afet yönetimi disiplinleri arasında bilgi geçişkenliği sağlayacak şekilde uygulamaya aktarmayı amaçlamaktadır. Kuramsal düzeyde tanımlanan kırılabilirlik, uyum kapasitesi ve toparlanma bileşenlerinin mekânsal karşılıklarının ortaya konması, özellikle yer-temelli analizleri öne çıkarmaktadır. EPD-Net yaklaşımı, afet coğrafyası literatüründeki mekânsal eşitsizlikleri görünür kılmakta ve dirençliliğin yalnızca altyapı iyileştirmeleriyle değil, toplumsal katılım, sosyal adalet ve yönetim kapasitesi ile birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Graveline & Germain, 2022; McPhearson vd., 2022). Bu bağlamda, kavramsal çerçeve planlama pratiklerinde ezber bozucu bir rol üstlenmektedir. Doğa temelli çözümler yalnızca teknik müdahale olarak değil, aynı zamanda yerel bilgi sistemlerine, mekânsal adalet ilkelerine ve çok aktörlü yönetim yapılarına bağlı olarak değerlendirilmektedir (Wijsman & Berbés-Blázquez, 2022). Böylece projenin kuramsal temelleri, eğitim içeriği ve uygulama stratejileri açısından dönüştürücü bir potansiyel barındırmaktadır.

3.2 Pedagojik Modelin Potansiyel Katkıları

EPD-Net projesi, afetlere dirençli yerleşimlerin oluşturulmasında eğitim temelli bir paradigma değişimini hedeflemekte, NbS, mekânsal okuryazarlık ve dijital yetkinlikleri içeren bütüncül bir öğrenme altyapısı sunmayı amaçlamaktadır. Henüz geliştirme aşamasında olan bu model, kuramsal olarak EQF ile uyumlu şekilde yapılandırılmış olup, planlama, coğrafya ve afet yönetimi gibi disiplinler arasında modüler geçişi mümkün kılacak şekilde tasarlanmaktadır. Bu yaklaşım, geleneksel sınıf temelli eğitim modellerinin ötesine geçerek, senaryo temelli, yer-temelli ve problem çözmeye dayalı pedagojik yöntemleri merkeze almaktadır. Öğrencilerin afet risklerine dair coğrafi düşünme becerileri geliştirmeleri, kırılganlık analizi yapabilmeleri, doğa temelli çözüm önerileri üretebilmeleri ve karar destek araçlarını kullanabilmeleri hedeflenmektedir. Bu yönüyle model hem teknik hem de katılımcı planlama kapasitelerinin eş zamanlı gelişimini teşvik etmektedir.

Ayrıca proje kapsamında önerilen pedagojik yaklaşım, çok aktörlü ve disiplinler arası bir öğrenme ortamı kurmayı hedeflemektedir. Bu sayede öğrenciler teknik bilgiyle birlikte toplumsal adalet, yerel katılım ve yönetim süreçleri konusunda da farkındalık kazanmaktadır (Wickenberg vd., 2022). Özellikle coğrafya disiplini açısından, yer-temelli bağlamsal bilgi üretimi ve farklı mekânsal ölçeklerde düşünme becerisi kazandırılması önemli bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Henüz tamamlanmamış olsa da bu eğitimsel yapı, gelecekte afet yönetimi, sürdürülebilir planlama ve toplumsal dirençlilik alanlarında çalışan profesyonellerin donanımını artıracak, çok düzeyli, esnek ve kapsayıcı bir eğitim altyapısı inşa edilmesine katkı sağlayacaktır.

3.3 Mekânsal Analiz Araçlarının Uygulamadaki Rolü

EPD-Net projesi kapsamında önerilen dijital öğrenme modülünün temel bileşenlerinden biri, afet risklerini mekânsal olarak analiz etmeyi sağlayan araçların eğitim süreçlerine entegrasyonudur. Projenin geliştirme sürecinde öne çıkan ön değerlendirmeler, planlama ve afet yönetimi disiplinlerinde CBS, kırılganlık haritalama, uygunluk analizi ve doğa temelli çözüm tipolojilerinin çoğunlukla uygulama dışı kaldığını göstermektedir. Bu durum, özellikle mekânsal okuryazarlık, veri temelli karar alma ve bağlamsal çözüm üretme yetkinliklerinde önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

Projenin pedagojik yapısında yer alan mekânsal analiz bileşeni, kullanıcıların afet risklerini bölgesel düzeyde değerlendirebilmesini, mevcut risklerin mekânda nasıl tezahür ettiğini görselleştirebilmesini ve yer-temelli çözüm senaryoları geliştirebilmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda önerilen araçlar, risk haritalama, SETS göstergeleri ile etkileşimli analiz, doğa temelli çözüm seçeneklerinin mekânsal uyum değerlendirmesi ve sosyo-ekolojik eşitsizlik haritaları gibi çeşitli uygulama modüllerini içermektedir. Ayrıca proje, farklı iklimsel, morfolojik ve demografik bağlamlara sahip coğrafi bölgelerde doğa temelli çözümlerin nasıl çeşitlilik gösterdiğini vaka analizleri yoluyla öğretmeyi amaçlamaktadır. Bu, öğrencilere mekânın yalnızca analiz edilen bir nesne değil, aynı zamanda pedagojik bir araç olduğunu kavratma imkânı sunmaktadır. Özellikle CBS tabanlı öğrenme ortamlarında, öğrenciler kendi

bağlamlarına özgü senaryolar geliştirerek, bölgesel kırılganlık, adalet ve kapasite farklarını daha derinlikli biçimde değerlendirebileceklerdir. Tasarlanan bu öğrenme yaklaşımı, coğrafya disiplininin afet yönetimiyle entegrasyonunu güçlendirmekte, planlamada bilimsel analiz, yerel bilgi ve dijital araçları bir araya getiren yenilikçi bir eğitim vizyonu sunmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afet risklerinin giderek artan etkileri, mekânsal planlama ve afet yönetimi süreçlerinde yalnızca mühendislik odaklı çözümlerin değil, aynı zamanda doğa temelli, adil ve sürdürülebilir yaklaşımların benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, coğrafya disiplini afetlerin mekânsal doğasını anlamada, risklerin yerel bağlamda modellenmesinde ve çözüm üretiminde temel bir çerçeve sunmaktadır. Ekolojik planlama ve NbS stratejilerinin CBS, kırılganlık haritalamaları ve sosyal-ekolojik analizlerle desteklenmesi, dirençli yerleşimlerin inşasında dönüştürücü bir rol oynamaktadır.

Bu kapsamda geliştirilen EPD-Net projesi, bu dönüşüm ihtiyacına yanıt olarak, afetlere dirençlilik ekseninde coğrafya temelli bir öğrenme modelini hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. Projede yer alan dijital modül, yapay zekâ destekli öğrenme yapıları, vaka analizleri ve disiplinler arası iş birliği modelleri ile afet coğrafyası, sürdürülebilir planlama ve doğa temelli çözümler arasında bütüncül bir bağ kurmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım hem yükseköğretimde hem de mesleki gelişim programlarında afet odaklı mekânsal okuryazarlık becerilerinin artırılması açısından kritik bir katkı sunma potansiyeline sahiptir.

Politika yapıcılar, akademik kurumlar ve yerel yönetimler, afet risklerinin azaltılmasında coğrafi bilgi temelli, doğa ile uyumlu ve adalet odaklı planlama stratejilerini kurumsal ölçeğe taşımakla yükümlüdür. Bu bağlamda önerilen en temel adımlar arasında: (1) yükseköğretim müfredatlarına afet coğrafyası ve doğa temelli planlama içeriklerinin entegre edilmesi, (2) EQF uyumlu dijital öğrenme altyapılarının yaygınlaştırılması ve (3) yerel bilgi sistemlerinin mekânsal planlama süreçlerine dahil edilmesi yer almaktadır. Afetlere dirençli, sürdürülebilir ve kapsayıcı yerleşimlerin inşası, bu tür bütüncül yaklaşımların hayata geçirilmesine bağlıdır.

Bu çerçevede, ulusal ve yerel düzeyde politika yapıcıların afet odaklı ekolojik planlamayı kentsel strateji belgelerinde, eğitim ve mesleki gelişim politikalarında merkeze almaları gerekmektedir. EPD-Net'in geliştirdiği disiplinler arası, dijital ve katılımcı öğrenme modeli, bu amaca hizmet edebilecek ölçeklenebilir ve yaygınlaştırılabilir bir araç olarak değerlendirilmektedir. Projenin sunduğu öğrenme modülü ve açık erişimli kaynaklar, yalnızca üniversitelerde değil, mesleki eğitim sağlayıcıları, yerel yönetimler ve meslek odaları tarafından da kullanılabilecek esnek bir yapıya sahiptir. Genel bağlamda değerlendirildiğinde, afetlere dirençli, sürdürülebilir ve adil kentlerin inşası, ancak eğitim sistemlerinde köklü bir paradigma değişimiyle mümkün olabilir ve EPD-Net bu dönüşüm sürecinde önemli bir politika aracı olarak konumlanmaktadır.

TEŞEKKÜR VE BİLGİLENDİRME NOTU

Bu çalışma, "EPD-NET: Filling the Gap: Development of Ecological Planning and Design Learning Network and Adaptive Smart Training Module for Disaster Resilient and Sustainable Cities" (GAP-101183961) başlıklı proje kapsamında desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abrash Walton, A., Marr, J., Cahillane, M. J., & Bush, K. (2021). Building community resilience to disasters: A review of interventions to improve and measure public health outcomes in the Northeastern United States. *Sustainability*, 13(21), 11699. <https://doi.org/10.3390/su132111699>
- Alexander, D. (2006). Globalization of disaster: Trends, problems and dilemmas. *Journal of International Affairs*, 59(2), 1–22. <https://www.jstor.org/stable/24358424>
- Cook, E. M., Kim, Y., Grimm, N. B., McPhearson, T., Anderson, P., Bulkeley, H., ... Zhou, W. (2025). Nature-based solutions for urban sustainability. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 122(29), e2315909122. <https://doi.org/10.1073/pnas.2315909122>
- Cetin, M., Ozcan Tatar, C., Ozturk, Y., Agacsapan, B., Khoda Karimi, Z., Ozenen Kavlak, M., ... & Cabuk, S. N. (2025). Assessing earthquake-induced vulnerability of critical infrastructure in karamanmaraş using geographic information systems and remote sensing technologies. *Journal of the Indian Society of Remote Sensing*, 53(1), 169-183.
- Donatti, C. I., Nicholas, K., Fedele, G., Delforge, D., Speybroeck, N., Moraga, P., ... Zvoleff, A. (2024). Global hotspots of climate-related disasters. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 108, 104488. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2024.104488>
- Dorst, H., van der Jagt, A., Runhaar, H., & Raven, R. (2021). Structural conditions for the wider uptake of urban nature-based solutions – A conceptual framework. *Cities*, 116, 103283. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103283>
- Duymuş, H. (2025a). İklim Değişikliğinin Peyzaj Tasarımına Etkisi: Sürdürülebilirlik, Dirençlilik ve Adaptasyon Yaklaşımları. *Resilience*, 9(1), 141-166.
- Duymuş, H. (2025b). Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS) Peyzaj Mimarlığı Öğretiminde Kullanımının Önemi ve Gerekliliği. *GSI Journals Serie C: Advancements in Information Sciences and Technologies*, 8(1), 98-111.
- Feldbrügge, T., & von Braun, J. (2002). *Is the world becoming a more risky place? Trends in disasters and vulnerability to them* (ZEF Discussion Papers on Development Policy No. 46). Center for Development Research (ZEF), University of Bonn. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.18730>
- Garschagen, M., Doshi, D., Reith, J., & Hagenlocher, M. (2021). Global patterns of disaster and climate risk—An analysis of the consistency of leading index-based assessments and their results. *Climatic Change*, 169(11). <https://doi.org/10.1007/s10584-021-03209-7>

- Graveline, M.-H., & Germain, D. (2022). Disaster risk resilience: Conceptual evolution, key issues, and opportunities. *International Journal of Disaster Risk Science*, 13(3), 330–341. <https://doi.org/10.1007/s13753-022-00419-0>
- Heymans, A., Breadsell, J., Morrison, G. M., Byrne, J. J., & Eon, C. (2019). Ecological urban planning and design: A systematic literature review. *Sustainability*, 11(13), 3723. <https://doi.org/10.3390/su11133723>
- Jiang, Y., Ritchie, B. W., & Verreyne, M.-L. (2021). Developing disaster resilience: A processual and reflective approach. *Tourism Management*, 87, 104374. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104374>
- Kabisch, N., Frantzeskaki, N., & Hansen, R. (2022). Principles for urban nature-based solutions. *Ambio*, 51, 1388–1401. <https://doi.org/10.1007/s13280-021-01685-w>
- McPhearson, T., Cook, E. M., Berbés-Blázquez, M., Cheng, C., Grimm, N. B., Andersson, E., ... Troxler, T. G. (2022). A social-ecological-technological systems framework for urban ecosystem services. *One Earth*, 5(5), 505–524. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2022.04.007>
- McPhearson, T., Frantzeskaki, N., Ossola, A., Diep, L., Anderson, P. M. L., Blatch, T., ... Zhou, W. (2025). Global synthesis and regional insights for mainstreaming urban nature-based solutions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 122(29), e2315910121. <https://doi.org/10.1073/pnas.2315910121>
- Nehren, U., Arce-Mojica, T., Barrett, A. C., Cueto, J., Doswald, N., Janzen, S., ... Walz, Y. (2023). Towards a typology of nature-based solutions for disaster risk reduction. *Nature-Based Solutions*, 3, 100057. <https://doi.org/10.1016/j.nbsj.2023.100057>
- Parsons, M., Reeve, I., McGregor, J., Hastings, P., Marshall, G. R., McNeill, J., ... Glavac, S. (2021). Disaster resilience in Australia: A geographic assessment using an index of coping and adaptive capacity. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 62, 102422. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102422>
- Steiner, F., & Brooks, K. (1981). Ecological planning: A review. *Environmental Management*, 5(6), 495–505.
- Şen, G. (2021). An overview of disaster resilience. *Turkish Journal of Health Science and Life*, 4(3), 106–115.
- Wang, X., Palazzo, D., & Carper, M. (2016). Ecological wisdom as an emerging field of scholarly inquiry in urban planning and design. *Landscape and Urban Planning*, 155, 100–107. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.05.019>
- Ward, P. J., Blauhut, V., Bloemendaal, N., Daniell, J. E., de Ruiter, M. C., Duncan, M. J., ... Winsemius, H. C. (2020). Review article: Natural hazard risk assessments at the global scale. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 20(4), 1069–1096. <https://doi.org/10.5194/nhess-20-1069-2020>

- Wickenberg, B., Kiss, B., McCormick, K., & Palgan, Y. V. (2022). Seeds of transformative learning: Investigating past experiences from implementing nature-based solutions. *Frontiers in Sustainable Cities*, 4, 835511. <https://doi.org/10.3389/frsc.2022.835511>
- Wijkman, A., & Timberlake, L. (1984). *Natural disasters: Acts of God or acts of Man?* Earthscan. (Reprint ed. Routledge, 2019)
- Wijsman, K., & Berbés-Blázquez, M. (2022). What do we mean by justice in sustainability pathways? Commitments, dilemmas, and translations from theory to practice in nature-based solutions. *Environmental Science & Policy*, 136, 377–386. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2022.06.018>

İSTANBUL KARAKÖY'DE EKLEKTİK ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: VEFAİ HAN

A BUILT IN AN ECLECTIC STYLE IN ISTANBUL KARAKÖY: VEFAİ İNN

Prof. Dr., Ali Murat AKTEMUR

Atatürk Üniversitesi,
murataktetur@atauni.edu.tr
0000-0002-2619-9017

ÖZET

Karaköy/Galata semtinde, 56 numarada yer alır. Orijinalde adı İnayet Han olan ve bugün Vefai Han adıyla anılan yapının 1900-1901 yıllarında inşa edildiği kabul edilir. 1940'lı yıllarda Danüb Sigorta Han olarak anılan yapı, 1950'li yıllarda Vefaioglu ailesine satılınca Vefai Han adıyla anılmaya başlamıştır. Vefai Han, korint ve iyon başlıklı plasterleri, iç-içe profillerin oluşturduğu yatay saçakları, plasterler ve saçakların kesişimi sonucu yatay ve dikey hatların birbirini simetrik biçimde dengelemesi, yüzeylerin aksiyal bir biçimde parçalanışı gibi hususiyetler bakımından, Rönesans mimarisinin antik Roma'dan alarak yaygınlaştırdığı ve Neorönesans mimarisinde de devam eden özellikleri içerir. Ancak, gül ve lale gibi natural çiçek motiflerinden oluşan bezemeleri de Art Nouveau cephe bezemesini hatırlatır. Dolayısıyla yapıda Neorönesans cephe anlayışı söz konusudur. Ancak, Art Nouveau üslubunun izleri de görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karaköy, Vefai Han, Neorönesans, Art Nouveau

ABSTRACT

Located at number 56 in the Karaköy/Galata district, the building, originally named İnayet Han and now known as Vefai Han, is believed to have been built between 1900 and 1901. Known as the Danüb Sigorta Han in the 1940s, it became known as Vefai Han in the 1950s when it was sold to the Vefaioglu family. Vefai Han displays features adopted from ancient Rome by Renaissance architecture and continued in Neo-Renaissance architecture, including Corinthian and Ionic capital plasters, horizontal eaves formed by interlocking profiles, the symmetrical balancing of horizontal and vertical lines resulting from the intersection of plasters and eaves, and the axial fragmentation of surfaces. However, its ornamentation, consisting of natural floral motifs such as roses and tulips, is also reminiscent of Art Nouveau façade decoration. Therefore, the building exhibits a Neo-Renaissance façade approach. However, traces of Art Nouveau style are also evident.

Key Words: Karaköy, Vefai Inn, Neorenaissance, Art Nouveau

1. VEFAİ HAN'IN TARİHÇESİ

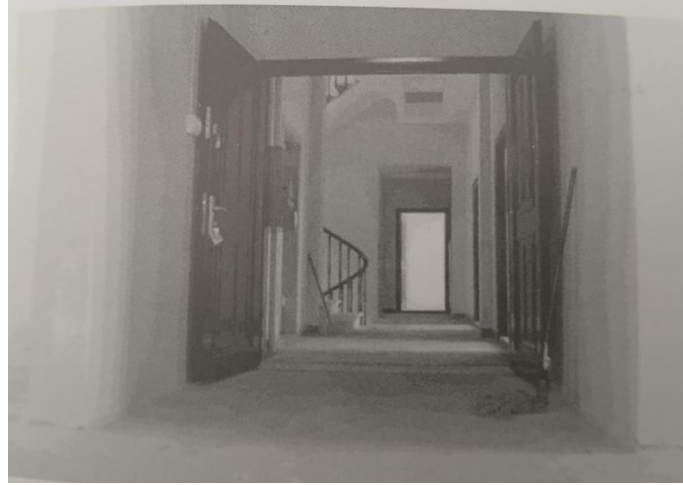
Karaköy/Galata semtinde, 56 numarada yer alır.Orijinalde adı İnayet Han olan ve bugün Vefai Han adıyla anılan yapının 1900-1901 yıllarında inşa edildiği kabul edilir (**Görsel 1**). 1940'lı yıllarda Danüb Sigorta Han olarak anılan yapı, 1950'li yıllarda Vefaioglu ailesine satınınca Vefai Han adıyla anılmaya başlamıştır (Aktemur,2009:129; Eldem,2000:206).

Görsel 1. Vefai Han güney cephesi.

2.VEFAİ HAN'IN PLAN DÜZENİ HAKKINDA

Doğu-batı doğrultusunda uzun dikdörtgen bir kitle üzerine beş katlı olarak inşa edilen yapının, birinci normal katı ortada yer alan ve doğu-batı doğrultusunda uzanan koridorun kuzey ve güneyinde sıralanan odalardan oluşmaktadır. Koridorun doğu ve batı uçlarındaki merdivenlerle katlar arası bağlantı sağlanan yapının, tadilatı devam eden birinci normal katını inceleme imkanı bulduk. Metruk vaziyetteki diğer katları inceleme ve birinci katta ölçüm alma imkanı verilmediğinden, yapının kat krokilerini çıkarmamız mümkün olmamıştır. Uzun uğraşlarla kapısını açtığımız yapıdan sadece kısa bir süre içerisinde birinci kattaki görüntü almamıza izin verilmiş (**Görsel 2,3**) ve tekrar kapatılmıştır. Dolayısıyla yapının plan düzeni ve iç mimarisi hakkında ayrıntılı bilgi verme imkanı olmamıştır. Ancak diğer katların da doğu-batı yönlü uzanan koridorun, kuzey ve güneyinde sıralanmış odalardan oluştuğu muhtemeldir.

Görsel 2. Vefai Han içeriden görünüm

Görsel 3. Vefai Han içeriden görünüm (katlar arası bağlantıyı sağlayan merdivenler)

3.VEFAİ HANIN CEPHE DÜZENLEMESİ

Yapının doğu cephesi, komşu binayla kapatılmış durumdadır. Kuzey ve batı cepheleri dikdörtgen formlu pencerelerle dışa açılan sade görünümlü cepheler tarzında düzenlenmişlerdir. Ancak, Voyvoda Caddesi'ne bakan güney cephesi hareketli ve gösterişli bir cephe düzeni sunar (**Görsel 4**).

Görsel 4. Vefai Han güney cepheden ayrıntı.

Rustik görünümlü altı paye arasındaki beş açıklıkla dışa açılan zemin katın, alt ve üst sınırları iç-içe yatay profillerle belirlenmiş saçığı öne taşırılmış olup, yüzeyi aşırı plastik kenger yapraklarıyla süslü ve volüt formundaki konsollarla taşınmaktadır. Bu açıklardan, yapının zemin katında, yatay saçak ve rustik duvar görünümlü payelerle Neorönesans, volüt formlu konsollarla ise Neobarok özellikler sezilmektedir. Yapının, birinci ve ikinci normal katlarında yüzeyleri eşit ölçülerde simetrik olarak parçalayan, gövdeleri düşey profillerle yivlendirilmiş kare kesitli ve korint başlıklı plasterler, her iki kat cephesinin tek bir bütün olarak algılanmasını sağlamaktadır. Dikdörtgen formlu pencerelerin yanlarında birer küçük korint başlıklı plaster daha yer almaktadır. Bu katlarda kullanılan korint düzenindeki plasterler, Rönesans'ın antik Roma'dan alarak yaygınlaştırdığı, daha sonra da Neorönesans ve Neoklasik üsluplarla kullanılmaya devam eden mimari öğelerdir. Ayrıca cephenin aksiyal bir biçimde parçalanışı, pencerelerin simetrik yerleştirilişi ile oluşan denge, Rönesans mimarisinden Neorönesans üsluba geçen cephe anlayışıdır. Yine birinci ve ikinci normal katların dikdörtgen formlu pencerelerinin profilli saçaklar biçiminde öne taşıntı yapan alınlıklarında, antik dış sırası bezemesinin kullanılmış olduğunu görüyoruz ki, bu da Neoklasik üslubun antik Yunan mimarisinden aldığı bir bezeme ögesidir (**Görsel 5,6,7,8**).

Görsel 5. Vefai Han güney cephe dekorasyonundan ayrıntı.

Görsel 6. Vefai Han güney cephe plasterlerden ayrıntı.

Görsel 7. Vefai Han güney cephe konsol süslemelerinden ayrıntı

Görsel 8. Vefai Han giriş kapısı.

İkinci normal kat, yatay profillerle oluşturulan ve öne hafif taşıntı yapan saçakla sonlanır. Bu saçığın alt bordüründe kullanılan gemi çapası veya anahtara benzeyen motifler ile, üst bordürde yer alan natural bitki motifleri Art Nouveaau üslubuna işaret etmektedir. Ayrıca plasterlerin korint başlıklarının en üst orta kısımlarında yer alan gül motifleri de Art Nouveau üslubunun yaygın biçimde kullanılan natural çiçek motiflerindendir.

Yapının üçüncü katı, dikdörtgen formlu pencereler ve bunların aralarına yerleştirilmiş kare kesitli ve iyon başlıklı plasterlerle teşkilatlandırılmıştır. Bu cephe de yine plasterleri, yatay ve dikey hatların birbirini simetrik biçimde dengelemesi ve geometri kurallarına uygun, eşit dikdörtgen yüzeylerden oluşumu açısından Neorönesans üslup sergiler. Ancak pencere atkılarında görülen yedişer adet papatya çiçeği motifi, Art Nouveau üslubunu hatırlatır.

Üçüncü normal katı sonlandıran, yatay profillerin oluşturduğu düz hatlı sade bantı dördüncü normal kat cephesi takip eder. Burada dikdörtgen formlu pencereler arasına alt ve üst sınırları iç-içe yatay silmelerle belirlenmiş dikdörtgen formlu panolar yerleştirilmiştir. Bu panoların içinde ise, natural bitki dalları ve çiçeklerden oluşan, oldukça grift bir bitkisel kompozisyon yer alır. Ortada yer alan içi meyve dolu kaseinin çevresindeki bitki dallarının uçlarına lale çiçeği motifleri işlenmiştir. Bu kompozisyon da yine, Art Nouveau üsluplu

cephelere işaret etmektedir. Dördüncü normal kat da yatay profillerin iç-içe geçmesinden oluşan sade bir saçakla son bulur.

Vefai Han, korint ve iyon başlıklı plasterleri, iç-içe profillerin oluşturduğu yatay saçakları, plasterler ve saçakların kesişimi sonucu yatay ve dikey hatların birbirini simetrik biçimde dengelemesi, yüzeylerin aksiyal bir biçimde parçalanışı gibi hususiyetler bakımından, Rönesans mimarisinin antik Roma'dan alarak yaygınlaştırdığı ve Neorönesans mimarisinde de devam eden özellikleri içerir (Aktemur, 2005:1-21; Aktemur,2012:37-74). Ancak, gül ve lale gibi natural çiçek motiflerinden oluşan bezemeleri de Art Nouveau cephe bezemesini hatırlatır. Dolayısıyla yapıda Neorönesans cephe anlayışı söz konusudur. Ancak, Art Nouveau üslubunun izleri de görülmektedir. Yapı, düzgün kesme taş malzeme kullanılarak, kargir sistemde inşa edilmiştir.

4. SONUÇ

Osmanlı mimarisinde 1730'lu yıllardan itibaren net bir biçimde görülmeye başlayan batı etkisi,1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte hız ve çeşitlilik kazanmıştır. Batıdan gelen mimarlar eliyle yapılan tasarımlar, zengin cephe görünümüleriyle cadde ve sokakların silüetini değiştirmeye başlamış, göze hitap eden cephe mimarisi adeta moda halini almıştır.

Özellikle 1880'li yıllarda batı tarzı sivil mimari üsluplarının cephelerde sergilendiği yapılar cadde ve sokakların mimari karakterini oluşturmaya başlamıştır. Neoklasik, neorönesans, neobarok, art nouveau tarzı mimari üsluplarında inşa edilmiş yapı cepheleri, plaster, kemer, saçak ve pencere formlarıyla kaynağını antik Yunan ve Roma mimarisinden alan Avrupai karakterdeki yeniden canlandırmacı mimari tarzlarıyla İstanbul'un Galata ve Pera (Beyoğlu) semtleri başta olmak üzere Osmanlı şehir mimarini etkisi altına almıştır.

Bu dönemde Karaköy ve çevresinde matematiksel denge ve simetriye dayalı sıkı düzen anlayışı ve bunların getirdiği sade ve kolay anlaşılır cephelere sahip çok sayıda Neorönesans üslubunda tasarlanmış yapının inşa edildiği, bu yapıların cephelerinin de Art Nouveau üslubunda soyut bitkisel bezemelerle hareketli ve süslü hale getirildiği anlaşılmaktadır. Bu örneklerden biri de bildirimizin konusunu oluşturan **Vefai Han**'dır. Cephelerindeki sıkı düzen anlayışı, yatay-dikey hat kesişimi, aksiyal düzen ve simetri, yapının Neorönesans mimari karakterini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Güney cephedeki iyon ve korint düzeninde

başlıklara sahip plasterler, Neorönesans mimari üslubunun antik Yunan ve Roma mimarisi kaynaklı yapı elemanlarıdır.

KAYNAKÇA

- Aktemur, A. M., *Batı Etkisinin Türk Mimarisine Yansıyış Süreci ve İstanbulKaraköy'deki Avrupa Tarzı Sivil Mimari*, Erzurum, 2009.
- Aktemur, A.M., Osmanlı Bankasının Tarihçe ve Mimarisi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 15,1-21,2005.
- Aktemur, A.M., Alexandre Vallauray'nin Karaköy'deki Eserleri, The Journal of Academic Social Science Studies, 5,8,37-74,2012.
- Eldem, E., *Bankalar Caddesi: Osmanlıdan Günümüze Voyvoda Caddesi*, İstanbul,2000.
- Kayra, C., *Eski İstanbul'un Eski Haritaları*, İstanbul, 1990.
- Kılınçaslan, İ., *İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri*, İstanbul, 1981.
- Könemann, V., *Die Kunst der Italienischen Renaissance*, Köln, 1994.
- Kuban, D., *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1954.
- Mardin, Ş., *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, 1982.
- Nicoletti, M., *Art Nouveau in Italy The Anti Rationalist Art Nouveau Architecture and Desing*, Londra, 1973.

NARLIYAN HAN (ESKİ İSTANBUL DEFTERDARLIĞI BİNASI)'DA NEOKLASİK VE ART NOUVEAU ÜSLUBUNUN YANSIMALARI

REFLECTIONS OF NEOCLASSICAL AND ART NOUVEAU STYLES IN NARLIYAN
INN (OLD ISTANBUL FISCAL OFFICE BUILDING)

Prof. Dr., Ali Murat AKTEMUR

Atatürk Üniversitesi,
murataktetur@atauni.edu.tr

0000-0002-2619-9017

ÖZET

1880'li yılların sonunda Narlıyan Han olarak bilinen ve son olarak da Maliye Bakanlığı'na İstanbul Defterdarlığı'na bağlı şube binası olarak kullanılan yapının inşası, ilk sahibi olan Dersaadet Su Şirketi'nin kuruluşu olan 1882 tarihine rastlamaktadır. Bundan öncesinde Gavand Planı'na bakıldığında yapının bulunduğu arsanın boş olduğu anlaşılmaktadır. 1898 yılında ise, Dersaadet Su Şirketi'nin Beyoğlu'na taşınmasıyla hanın adının **Tahtaburunyan** adını aldığı ortaya çıkmaktadır. 1911 yılında yapı, Rus Dış Ticaret Bankası olarak kullanılmaya başlamış, 1920'li yılların başına kadar bu bankanın şubesi olarak işleyen han, birkaç yıl Reji İdaresi'nin veznesi olarak kullanıldıktan sonra, 1925 yılında Tütün İhissarları İdaresi'ne geçmiştir 1948'de yapı, Tekel Genel Müdürlüğü Mensupları Yardım Derneği ile Tekel memurları tarafından kurulan Tutum Bankası'nın ve bankanın sigorta şirketi İnşaat Sigorta'nın merkezi olarak faaliyete geçmiştir. Giriş kapısının iki yanında yer alan dor başlıklı ve daire kesitli plasterler ve kapı alınlığı üzerindeki, triglif ve metop frizi şeklinde düzenlenen yatay bant ve yine bu bant üzerindeki antik dış sırası bezemesi, kökeni Yunan ve Roma mimarisinden gelen ve Neoklasik üsluplu cephelerde yaygın biçimde kullanılan mimari bezeme öğeleridir. Girişin hemen üzerindeki oval tasarımlı aydınlık penceresinin çevresinde yer alan, ortada böcek mi, bitki mi olduğu tam anlaşılamayan bir kartuşa iki yandan bağlı doğal bitki dallarından oluşan Art Nouveau üsluplu çelenk motif, yine onun üstündeki üçlü pencere grubunun üstünde yer alan kurdelelerle tutturulmuş fiyonk (girland) motifleri ayrıca, normal kat pencereleri arasında yer alan ve doğadaki böcek ve bitki motiflerinin stilizasyonundan oluşan ancak türü anlaşılamayan motiflerin oluşturduğu plastik kartuşlar, cephedeki Art Nouveau üslupta bezeme öğeleridir. Dolayısıyla, Narlıyan Han'ın genel olarak Neoklasik üslupta tasarlanmış cephesinde, Art Nouveau üslubunun özellikleri de sezilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karaköy, Narlıyan Han, Neoklasik, Art Nouveau

ABSTRACT

Known as the Narlıyan Inn in the late 1880s and last used as a branch building for the Istanbul Treasury by the Ministry of Finance, the building's construction coincides with the

founding of its first owner, the Dersaadet Water Company, in 1882. Prior to this, a review of the Gavand Plan reveals that the land on which the building stands was vacant. In 1898, when the Dersaadet Water Company moved to Beyoğlu, the inn was renamed Tahtaburunyan. In 1911, the building began operating as the Russian Foreign Trade Bank. It functioned as a branch of this bank until the early 1920s. After several years as the cashier's office of the Regie Administration, the building was transferred to the Tobacco Monopolies Administration in 1925. In 1948, the building became the headquarters of the Tutum Bank, founded by the Tekel General Directorate Members' Aid Association and Tekel officials, and of the bank's insurance company, İnan Sigorta. The Doric capitals and circular-sectioned plasters on either side of the entrance door, the horizontal band arranged in the form of a triglyph and metopic frieze on the door pediment, and the ancient dentil decoration on this band are architectural decorative elements originating from Greek and Roman architecture and widely used on Neoclassical façades. The Art Nouveau-style wreath motif, consisting of natural plant branches attached to a central cartridge whether insect or plant is unclear surrounding the oval-shaped skylight window just above the entrance. The garland motifs, held together by ribbons above the triple window cluster above it, and the plastic cartridges between the standard floor windows, consisting of stylized insect and plant motifs of unknown type, are all elements of the Art Nouveau decorative elements on the façade. Consequently, the overall Neoclassical façade of Narlıyan Han also exhibits elements of Art Nouveau.

Key Words: Karaköy, Narlıyan İnn, Neoclassical, Art Nouveau

1.GİRİŞ

Karaköy/Galata semtinde, Voyvoda Caddesi (Bankalar Caddesi) 48 numarada yer alan,1880’li yılların sonunda Narlıyan Han olarak bilinen ve son olarak da Maliye Bakanlığı’na İstanbul Defterdarlığı’na bağlı şube binası olarak kullanılan yapının (**Görsel 1**) inşası, büyük bir ihtimalle ilk sahibi olan Dersaadet Su Şirketi’nin kuruluşu olan 1882 tarihine rastlamaktadır (Eldem,2000:220; Aktemur, 2009: 129; Aktemur, 2012: 37-74). Bundan öncesinde Gavand Planı’na bakıldığında yapının bulunduğu arsanın boş olduğu anlaşılmaktadır. 1898 yılında ise, Dersaadet Su Şirketi’nin Beyoğlu’na taşınmasıyla hanın adının **Tahtaburunyan** adını aldığı ortaya çıkmaktadır (Aktemur,2009:129; Eldem,2000:220). 1911 yılında yapı, Rus Dış Ticaret Bankası olarak kullanılmaya başlamış, 1920’li yılların başına kadar bu bankanın şubesi olarak işleyen han, birkaç yıl Reji İdaresi’nin veznesi olarak kullanıldıktan sonra, 1925 yılında Tütün İhisarları İdaresi’ne geçmiştir (Eldem,2000:220; Aktemur,2009:129). 1948’de yapı, Tekel Genel Müdürlüğü Mensupları Yardım Derneği ile Tekel memurları tarafından kurulan Tutum Bankası’nın ve bankanın sigorta şirketi İnan Sigorta’nın merkezi olarak faaliyete geçmiştir (Eldem,2000:220).

Görsel 1. Narlıyan Han güney cephe.

2.NARLIYAN HAN'IN PLAN DÜZENİ HAKKINDA

Hanın planı, tarihi süreç içerisinde işlev değiştirdikçe, çeşitli değişikliklere uğratılarak, yeni bir kullanıma uyarlanmıştır. Dolayısıyla, orijinal plan tasarımından tam anlamıyla söz etmek mümkün değildir. Bodrum kat üzerine zemin kat, iki normal kat ve bir de sonradan ilave edilen çatı katıyla beş katlı olan yapının, özellikle zemin katında kullanım amacına uygun olarak tamamen değiştirilen plan şeması, orijinal planına dair fazla bir bilgi vermemektedir. Zemin kattan yapının giriş kapısının hemen arkasında yer alan merdivenlerle birinci kat koridoruna ulaşılır. Koridorun batısında yer alması gereken müşteri kabul holü ise, birçok bölmeyle ayrılarak tamamen ortadan kaldırılmıştır. Giriş holünün kuzeyinde bulunan kare planlı merdiven sahanlığından aşağı bodrum katına inildiğinde, tanımsız birçok mekanla karşılaşılır. Aynı merdivenden üst katlara çıkıldığında ise, her katta sonu merdiven sahanlığında biten ve kat boyunca uzanan bir koridorun bulunduğu gözlenir. Bu koridorun da her iki yanında dikdörtgen tasarımlı odalar yer alır. Fakat yapının iç kapılarından döşemesine kadar tamamıyla değişikliğe uğramış olması, özgün kullanım ve özgün mimari hakkında detaylı bilgi elde etme imkanı vermemektedir (**Görsel 2,3**).

Görsel 2. Narlıyan Han içeriden görünüm (girişi geçtikten sonra katlar arası bağlantıyı sağlayan merdivenler)

Görsel 3. Narlıyan Han içeriden görünüm (doğu-batı yönlü koridor çevresine sıralanmış mekanlar)

3.NARLIYAN HANIN CEPHE DÜZENLEMESİ

Yapının doğu ve batı cepheleri yanlardaki binalarla tamamen kapatılmış durumdadır. Kuzey cephesi ise, dikdörtgen formlu pencereleriyle sade bir cephe görünümünde dışa açılır. Ancak, Voyvoda (Bankalar) Caddesi'ne bakan güney cephesi, çevresindeki diğer binalarda olduğu gibi gösterişli bir cephe anlayışında düzenlenmiştir (**Görsel 4**).

Görsel 4. Narlıyan Han giriş kapısı.

Güney cephenin zemin katı bölümünde, pencereler ikişer ikişer gruplandırılmıştır. Bu pencerelerin aralarına ise, bodrum pencereleri üst seviyesinden geçen bir yatay kornişe oturan altı adet kare kesitli plaster, düşey bantlar halinde yerleştirilerek cephenin aksiyal düzende beş düşey bölüme ayrılması sağlanmıştır. Bu düşey beş bölümün orta bölümü dar tutularak tek bir zemin kat penceresi yerleştirilmiştir. Cephenin en doğusundaki düşey bölüm içinde ise, iki yanına birer daire kesitli küçük sütun yerleştirilmiş giriş kapısı yer almaktadır. Uygulanan derz araları ile bosajlı taş örgüsü görünümlü yüzey, üçlü gruplar halinde yerleştirilmiş, üstlerinde kumaş fiyonkları (girland) ile süslü ara kat pencereleri ve aşağıdan gelen plasterler üstüne yerleştirilmiş volüt formu konsollara oturan yatay bir bant ile son bulmaktadır. Bu bantın devamında, son iki normal kat cephesi, daha önce bahsettiğimiz beşli düşey bölmenin ortadaki üçünün geniş bir cumba yapacak şekilde dışa taşıntı yapmasıyla hareket kazanmıştır. Cephenin bu cumbalı üst kısmında, bölünmeleri meydana getiren kare kesitli düz plasterler, korint başlıklarla son bulmaktadırlar. Düşey bölümlerin içinde yer alan pencereler ise, zemin katta olduğu gibi ikişer ikişer gruplanmıştır. Burada alt ve üst pencereler arasına türü anlaşılamayan bitkisel motiflerle bezeli Art Nouveau üslubunda kartuşlar işlenmiştir. Son katta, cumbanın iki

yanındaki birer küçük balkon da cepheye hareket kazandırmaktadır. Yapının cephesi en üstte bir yatay bantla son bulmaktadır (**Görsel 5**).

Görsel 5. Narlıyan Han güney cepheden ayrıntı.

Narlıyan Han'ın zemin katında, derzlerle oluşturulan bosajlı duvar görünümü, plasterlerle cephenin eşit ve dengeli biçimde yüzeylere bölünüşü, yatay ve dikey hatların birbirini dengelemesiyle oluşturulan hareket anlayışı gibi hususiyetler, Neorönesans ve Neoklasik cephe düzenlemesinin özellikleridir (Aktemur,2005:1-21; Aktemur,2012: 37-74). Ayrıca cephede Korint başlıklı plaster kullanımı, kökeni antik Roma'ya dayanan, Rönesans'ta yaygın biçimde kullanılan ve Neoklasik üslupta da devam ettirilen bir uygulamadır (**Görsel 6**).

Görsel 6. Narlıyan Han güney cephesinde kartuşlar.

Giriş kapısının iki yanında yer alan dor başlıklı ve daire kesitli plasterler ve kapı alınlığı üzerindeki, triglif ve metop frizi şeklinde düzenlenen yatay bant ve yine bu bant üzerindeki antik dış sırası bezemesi (**Görsel 7**), kökeni Yunan ve Roma mimarisinden gelen ve Neoklasik üsluplu cephelerde yaygın biçimde kullanılan mimari bezeme öğeleridir.

Görsel 7. Narlıyan Han giriş alınlığında antik triglif-metop kuşağı.

Girişin hemen üzerindeki oval tasarımlı aydınlık penceresinin çevresinde yer alan , ortada böcek mi, bitki mi olduğu tam anlaşılamayan bir kartuşa iki yandan bağlı natural bitki dallarından oluşan Art Nouveau üsluplu çelenk motifi, yine onun üstündeki üçlü pencere grubunun üstünde yer alan kurdelelerle tutturulmuş fiyonk (girland) motifleri ayrıca, normal kat pencereleri arasında yer alan ve doğadaki böcek ve bitki motiflerinin stilizasyonundan oluşan ancak türü anlaşılamayan motiflerin oluşturduğu plastik kartuşlar, cephedeki Art Nouveau üslupta bezeme öğeleridir (**Görsel 8**).

Görsel 8. Narlıyan Han güney cephesindeki Art Nouveau üsluplu kartuşlardan ayrıntı.

Dolayısıyla, Narlıyan Han'ın genel olarak Neoklasik üslupta tasarlanmış cephesinde, Art Nouveau üslubunun özellikleri de sezilmektedir. Kesme taş malzeme üzerine beton sıva uygulanarak, kargir sistemde inşa edilmiştir.

4. SONUÇ

Osmanlı mimarisinde 1730'lu yıllardan itibaren net bir biçimde görülmeye başlayan batı etkisi, 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte hız ve çeşitlilik kazanmıştır. Batıdan gelen mimarların yaptığı tasarımlar, cepheleri ile davet edici zenginlikte mimarlık örnekleri olarak vücut bulmaya başlamış, batılı tarzda mimari üslupları ile tasarlanmış gösterişli cepheler adeta moda halini almıştır.

Özellikle 1880'li yıllarda batı tarzı sivil mimari üsluplarının cephelerde sergilendiği yapılar cadde ve sokakların mimari karakterini oluşturmaya başlamıştır. Neoklasik, neorönesans, neobarok, art nouveau tarzı mimari üsluplarında inşa edilmiş yapı cepheleri, plaster, kemer, saçak ve pencere formlarıyla kaynağını antik Yunan ve Roma mimarisinden alan Avrupalı karakterdeki yeniden canlandırmacı mimari tarzlarıyla İstanbul'un Galata ve Pera (Beyoğlu) semtleri başta olmak üzere Osmanlı şehir mimarini etkisi altına almıştır.

Bu dönemde Karaköy ve çevresinde matematiksel denge ve simetriye dayalı sıkı düzen anlayışı ve bunların getirdiği sade ve kolay anlaşılır cephelere sahip çok sayıda Neoklasik üslubunda tasarlanmış yapının inşa edildiği, bu yapıların cephelerinin de Art Nouveau üslubunda kartuşlarla daha hareketli ve süslü hale getirildiği anlaşılmaktadır. Bu örneklerden biri de bildirimizin konusunu teşkil eden **Narlıyan Han**'dır. Cephelerindeki sıkı düzen anlayışı, yatay-dikey hat kesişimi, aksiyal düzen ve simetri, antik Roma dönemi kaynaklı triglif-metop kuşağı yapının Neoklasik mimari karakterini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dor, iyon ve korint başlıklı plasterler, Neoklasik mimari üslubunun antik Yunan ve Roma mimarisi kaynaklı unsurlarıdır. Girland ve kartuş motiflerinde Art Nouveau tarzı tasarımlar görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktemur, A. M., *Batı Etkisinin Türk Mimarisine Yansıyış Süreci ve İstanbul Karaköy'deki Avrupa Tarzı Sivil Mimari*, Erzurum, 2009.
- Aktemur, A.M., Osmanlı Bankasının Tarihçe ve Mimarisi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 15,1-21,2005.
- Aktemur, A.M., Alexandre Vallauray'nin Karaköy'deki Eserleri, The Journal of Academic Social Science Studies, 5,8,37-74,2012.

Eldem, E., *Bankalar Caddesi: Osmanlıdan Günümüze Voyvoda Caddesi*, İstanbul, 2000.

Kayra, C., *Eski İstanbul'un Eski Haritaları*, İstanbul, 1990.

Kılınçaslan, İ., *İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri*, İstanbul, 1981.

Könemann, V., *Die Kunst der Italienischen Renaissance*, Köln, 1994.

Kuban, D., *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1954.

Mardin, Ş., *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, 1982.

Nicoletti, M., *Art Nouveau in Italy The Anti Rationalist Art Nouveau Architecture and Desing*, Londra, 1973.

KAMUSAL ALANDA MEKÂNA ÖZGÜ SANAT ÖRNEKLERİ

Arş. Gör. ZEYNEP TUNÇEL KAHYAOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, zetuncel@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1285-253X

ÖZET

Uygulandığı mekânın dokusu, tarihi, kültürü, çevresi gibi etkenleri ile etkileşim halinde olacak şekilde üretilmiş olan yapıtlar, mekâna özgü sanat üretimleri çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Mekâna özgü sanat üretimlerinin en belirgin özellikleri; mekân, yapıt ve izleyici ilişkisinin birlikte düşünülmesidir. Bu unsurlardan birinin eksik olması durumunda ise mekâna özgü sanat yapıtlarının anlam bütünlüğünün tam olarak gözlemlenememesi söz konusu olmaktadır. Bu türden yapıtlara, galeri mekânlarında ya da herhangi bir iç ya da dış mekânda rastlamak mümkündür. Bu araştırma; dış mekânda, özellikle kamusal alanlarda üretilmiş ve uygulandıkları mekânın özelliklerine uygun olacak şekilde ele alınmış yapıtların incelenmesi üzerinedir. İncelenen yapıtların çevresel etkenlerle, o yapıtlarla etkileşimde bulunan izleyici görüşleri ve deneyimleriyle kazandığı yeni anlamlar ya da mekân yapıt ve izleyici etkileşimi olmak üzere tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde oluşturdukları bütünlük ilişkisi üzerine incelemelere yer verilmiştir. Sanatta mekân, yapıt ve izleyici ilişkilerinin birbirine olan etkilerinin mekâna özgü sanat bağlamında içerdiği anlamların, kamusal alandaki uygulamalardaki konumu ve mekâna özgü yapıt üretimleri meydana getirilirken kullanılan teknik, malzeme çeşitliliğine örnek oluşturabileceği düşünülen yapıtların incelenmesi bu araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, mekânın yapıtın oluşmasında sağladığı katkının önemi de gözler önüne serilmektedir. Literatür tarama yöntemiyle oluşturulan araştırmanın, mekâna özgü sanat bağlamında yalnızca iç mekânlara bağlı kalınmayan, mekân ve üretim çeşitliliği sunan güncel örnekler içermesi yönünden mekân, yapıt ilişkisi üzerine araştırmalar yapan araştırmacılar için kaynak olması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mekâna özgü sanat, çağdaş sanat, kamusal alanda sanat

EXAMPLES OF SITE-SPECIFIC ART IN PUBLIC SPACE

ABSTRACT

Artworks created in interaction with the texture, history, culture, and environment of the space in which they are applied can be evaluated within the framework of site-specific art productions. The most distinctive characteristics of site-specific art productions are the consideration of the relationship between space, artwork, and viewer as a whole. If any one of these elements is missing, it becomes difficult to fully observe the integrity of meaning in site-specific artworks. Such works can be encountered in gallery spaces or in any indoor or outdoor setting. This research focuses on artworks produced in outdoor settings, particularly in public spaces, and examines how these works have been approached in accordance with the characteristics of the space in which they are applied. The study includes analyses of how the examined artworks gain new meanings through environmental factors, viewer perspectives and experiences, and the overall integrity created by the interaction among space, artwork, and viewer. The main subject of this research is to explore the meanings conveyed by the interrelationships among space, artwork, and viewer in the context of site-specific art, the position of these relationships in public space applications, and the techniques and material diversity used in the creation of site-specific artworks. Additionally, the research highlights the significance of the contribution that space provides in the formation of the artwork. Constructed through a literature review method, this research aims to serve as a resource for researchers studying the relationship between space and artwork by including contemporary examples that demonstrate spatial and production diversity, moving beyond a sole focus on indoor environments in the context of site-specific art.

Keywords: Site-specific art, contemporary art, art in public space

1. GİRİŞ

Mekâna özgü sanat; bir sanatçının belirli bir mekâna ya da o mekânın çevresine uygun olacak şekilde meydana getirdiği yapıtların, mekân, yapıt ve izleyici ilişkisi de gözetilerek bir bütün oluşturduğu sanat üretimi biçimi olarak tanımlanabilir. Mekânla doğrudan etkileşimin olduğu mekâna özgü sanatta, sanatçılar yalnızca fiziksel olarak o mekânda uygulama yapmazlar. Aynı zamanda mekânın yapısı, tarihi, kültürü ve izleyicinin mekânla ve yapıtla olan etkileşimini göz önünde bulundururlar.

Mekâna özgü sanatın birçok farklı biçimde meydana getirildiği görülmektedir. Galeri mekânına özgü olacak şekilde yerleştirme sanatı vasıtasıyla üretimlerine sıklıkla rastlanan mekâna özgü sanatın, dış mekânda da uygulamalarına rastlamak mümkündür. Sanat nesnesinin galeri duvarlarında ve kaidelerin üzerinde sergilenmesinin, alternatif sergileme biçimlerinin arayışları doğrultusunda postmodernizmle birlikte öncelikli koşul olmaktan çıktığı görülmektedir. Dış mekânlar için üretilen sanat nesnelerinin anıtsal bir biçimde meydanlarda ya da büyük yapıların dışında sergilenmesinin amaçlandığı yapıtlardan çok, kentin çeşitli bölgelerinde, günlük hayatın içinde karşılaşılabilecek alanların herhangi bir detayından yola çıkarak bu alanları sanat üretiminin bir parçası haline getiren sanatçıların çalışmalarının olduğu görülmektedir.

Mekânın pasif ya da boş bir şey olmadığını, etki veya tepki vasıtasıyla üretime doğrudan müdahalede bulunduğunu söyleyen Lefebvre (2023, s. 24, 25), üretken ve üretici güçlere kendince dahil olduğunu ifade etmiştir. Mekânın üretim tarzına hem sonuç hem de neden ve gerekçe olarak müdahale etse bile üretimin şekliyle birlikte değiştiğini belirten yazar, mekânın toplumlarla birlikte değiştiğini, dolayısıyla mekânın tarihi olduğunu söylemiştir. Mekâna özgü sanat bağlamında oluşturulan üretimlerde de mekânın tarihi, yapısı, dokusu gibi özellikler yapıtla doğrudan etkileşim içerisinde olmaktadır ve mekânın bu türden özelliklerine göre şekillenmektedir. Üretimin müdahalesine ve biçimine bağlı olarak da mekânın izleyiciye sundukları belli oranlarda değişim gösterebilmektedir.

Mekâna özgü sanat bağlamında kamusal alanlara müdahale ile meydana getirilen yapıtların, çoğu zaman terkedilmiş binalar, sokak duvarları ya da endüstriyel alanlar gibi dış mekânlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu tür yapıtlarda, mekânın özgünlüğünün ve geçirdiği dönüşümlerin de ön planda tutulduğu örneklerle rastlanmaktadır.

Mekâna özgü sanatın yalnızca galeri mekânıyla sınırlı olmadığı, bir duvarın ya da sokağın bir köşesinde yer alan küçük detayların yön vermesiyle üretilen mekâna özgü yapıtların varlığı bu araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

2. KAMUSAL ALANDA MEKÂNA ÖZGÜ ÜRETİM ÖRNEKLERİ

Bu bölümde, mekâna özgü sanat üretimlerinin sanat galerileri gibi iç mekânlarda gerçekleştirilebildiği gibi, terkedilmiş yapılar, sokak duvarları ya da büyük meydanlar gibi çeşitli dış mekânlarda kullanılarak oluşturulan farklı üretimlere, sanatçı örnekleri üzerinden değinilmiştir. Mekâna özgü sanatın uygulanma biçimleri, gerçekleştirilen alanın özellikleri ile sanatçıların bakış açıları, üretim pratikleri ve sanat anlayışlarının farklılıkları doğrultusunda sınırsız olanaklara erişmektedir. Her türden çeşitlilik, mekâna özgü üretimin sınırlarını sanatçıların ve mekânların olanakları çerçevesinde genişletmektedir. Bu açıdan bakıldığında,

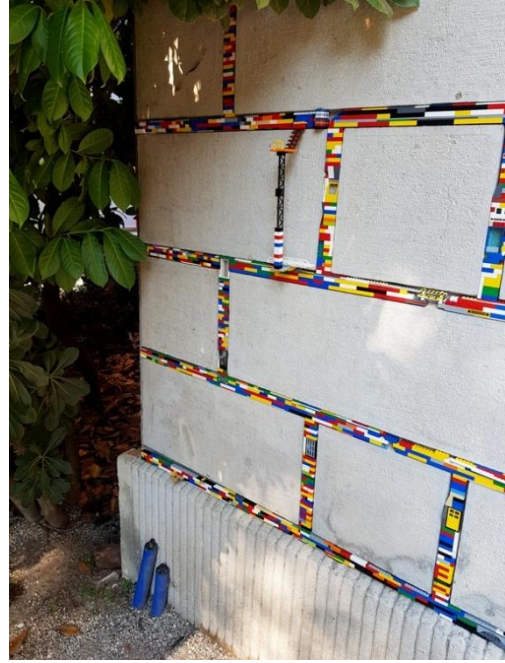
mekâna özgü üretimler oldukça geniş bir çerçevede yer almaktadır. Araştırmada incelenmiş olan yapıtların uygulandığı mekânların büyük çoğunluğunun tahrip olmuş ya da korunmaya ihtiyaç duyulan alanlar olan üretimlerin, mekânların yüzeylerinde görülen deformasyonlar, bozulmalar ya da oluşan tahribatı onarımı üzerine gerçekleştirildiği görülmektedir.

Duvarlar, kaldırım kenarları gibi yerlerde meydana gelmiş olan çatlakların, tahrip olmuş bölümlerin ya da oluşan boşlukların içini plastik yapı parçalarıyla doldurarak, boşlukları onarma biçimini farklı bir şekilde ifade eden sanatçı Jan Vormann'ın üretimleri de bu türden üretimlere örnek olarak gösterilebilir. Vormann, 2007 yılından beri Dünya'nın dört bir yanında uyguladığı bu onarım pratiğiyle, birçok yerde kendi izini bırakırken, sanatın iyileştirici ve onarıcı gücüne de dikkat çekme yönünde çalışmalar yapmaktadır (Görsel 1. Ve Görsel 2.).

Görsel 1. Jan Vormann, Dispatchwork, 2016 (San Stefano, Venice, t.y.).

Vormann, plastikten yapılmış yapı elemanlarını bir tür dolgu malzemesi mantığıyla bir araya getirerek, belirlediği alanları onarmaktadır. Çocuklara yönelik oyun amaçlı üretilmiş olan bu parçalar, zaman içinde yetişkinlerin de çeşitli üretimler yapmasına olanak sağlayacak şekilde geliştirilmiştir. Öyle ki, bazı mimari projelerin maket üretimlerinde dahi bu türden materyallerin kullanıldığı görülebilmektedir.

Görsel 2. Jan Vormann, Dispatchwork, 2018, Venedik Bienali (French Pavillion, Venice, t.y.).

Meydana getirdiği çalışmalarla, kentin bozulmaya uğramış alanlarının onarımının görüldüğü bir diğer sanatçı ise Jim Bachor isimli sanatçıdır. Üretimlerinde mozaik sanatından yararlanan Bachor, asfalt yüzeylerde zaman içerisinde oluşan çukurları harç ile kapattıktan sonra üzerine mozaik sanatından yola çıkarak oluşturduğu çalışmalar vasıtasıyla, sokaklarda meydana gelen yıpranmaları kendine özgü üretim biçimiyle sanat nesnesinin bir parçası haline getirmektedir. Sanatçı “Pothole” (Görsel 3.) ismini verdiği serisinde çukurları onararak onlara farklı birer anlam yüklemektedir.

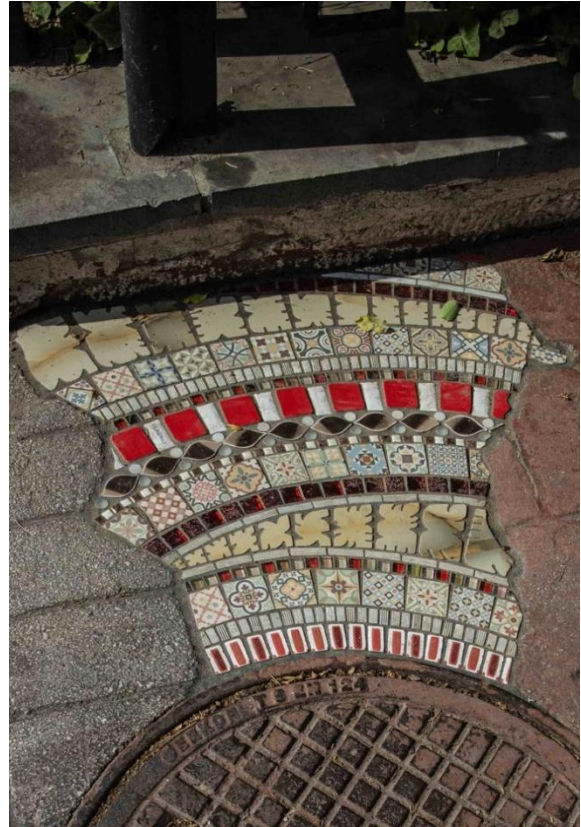

Görsel 3. Jim Bachor, Pothole 3, 2014 (Pothole 3, t.y.).

Pompei’deki bir arkeolojik kazıda gönüllü olarak çalışmanın mozaikleri sanatına dahil etmesine yardımcı olduğunu söyleyen Bachor (Jim Bachor, t.y.), antik dünyada mozaiklerin günlük yaşamın görüntülerinin yakalınması için kullanıldığını, harç içine yerleştirilmiş renkli taş ve cam parçalarının çok uzun zaman önce imparatorlukların fotoğrafları olduğundan bahsetmiştir.

Sanatçı, kullanılan malzemelerin solmadan, bozulmadan kalarak, iki bin yıl önce onu üreten sanatçının tasarladığı gibi görüldüğünü ve bu türeden bir kalıcılık gücüne sahip olma fikrinin tek kelimeyle şaşırtıcı olduğunu ifade etmiştir. Sanatını, arkaik zanaatkârlarla aynı malzeme, araç ve yöntemleri kullanarak günümüz öğelerini antik bir sesle anlatan mozaikler olarak nitelendiren Bachor’ın çalışmaları, günümüz nesnelerinin düşük teknoloji pikselleri andıran yüzlerce küçük elle kesilmiş cam ve mermer parçalarından oluşmaktadır. Bu dünyada iz bırakmaya çalışmanın ve antik tarihin kendisini büyülediğini dile getiren sanatçı, bu çalışmaların da kendi izi olduğunu ifade etmiştir (Jim Bachor, t.y.).

Ememem, kentin çeşitli alanlarındaki çatlakları, boşlukları mozaik tekniği ile onararak üretimlerini gerçekleştirmektedir. Birçok farklı ülkenin sokaklarında müdahalelerine rastlamanın mümkün olduğu sanatçının, Ankara’nın Çankaya ilçesinde de “flacking” ismini verdiği çalışmalarından örnekler (Görsel 4.) yer almaktadır.

Görsel 4. Ememem, Flacking, 2025, Ankara (Dursun, 2025).

Fransız sanatçı Ememem, Fransızca’da su birikintisi anlamına gelen “flaque” sözcüğünden türettiği “flacking” terimini delikleri tamir etme sanatı olarak nitelendirmektedir. Sanatçının kaldırımlara uyguladığı sıvalar, kentsel dokudaki yaraları onarmaktadır. Sokak sanatının ve çağdaş sanatın bir parçası olan çalışmaları, geleneksel Japon kintsugi sanatını, yani iyileştirirken onarma sanatını anımsatmaktadır (Ememem & the flacking, t.y.).

Ememem’i, tüm dünyada tanınan ancak kimliğini gizli tutan bir kent şairi olarak tanıtan Dursun (2025), kaldırımlarda oluşan bozulmaları güzelliğe dönüştürdüğü yapıtlarıyla birçok ülkede bu

türden müdahaleler gerçekleştiren sanatçının, Ankara'nın çeşitli konumlarında yer alan çatlakları onarmak için kenti ziyaret ettiğini söylemiştir. Yazar, bu üretimlerin yalnızca bir onarım olmadığını, geçmişten izler taşıyan çatlaklara ve şehrin hafızasına yapılmış olan şiirsel bir müdahale olduğunu ifade etmiştir (Dursun, 2025).

Lorenzo Quinn'in "Support" isimli yerleştirmesinde (Görsel 5.), tarihi bir yapının duvarlarını destekleyen devasa boyutlarda iki adet el yer almaktadır.

Görsel 5. Lorenzo Quinn, Support, 2017 (Lorenzo Quinn's Sculpture, 2019).

Mekân kavramının zihinsel ve kültürel olanı, toplumsal ile tarihsel olanı birbirine bağladığını söyleyen Lefebvre (2023, s. 25), mekâna dair her düzenlemenin, zekânın üst üste binmesi ve eşzamanlı üreten ögelerin maddi olarak bir araya gelmesine dayandığını belirtmiştir. Lorenzo Quinn'in ilk kez 2017 yılında Venedik Bienali'nde sergilenen "Support" isimli yerleştirmesi, Ca' Sagredo Otel'i'nin tarihi binasını korumak ve desteklemek üzere Venedik'teki Büyük Kanal'dan çıkan iki adet elden oluşmaktadır. Yerleştirme, suyla çevrili Venedik binasının kırılganlığını vurgulayarak bir korku hissi yaratırken, bir binanın duvarlarını tutan eller de izleyiciye insanların dünyanın yeniden dengeleme ve iklim değişikliği gibi küresel sorunları ele alma kapasitesini hatırlatmaktadır. Bu yerleştirmenin üç metrelik bir versiyonu da iklim değişikliği konusunda farkındalık yaratmak ve insanlığın çevreye zarar verme kapasitesinin yanı sıra onu kurtarma yeteneğini de göstermek amacıyla, 2019 yılında Madrid'de gerçekleşen 25. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda sergilenmek üzere seçilmiştir. (Lorenzo Quinn's Sculpture, 2019).

Kentin izlerinden yararlanarak üretimlerini gerçekleştiren Banksy, mekânların izlerinden yola çıkmakta, form çağrışımlarını son derece yaratıcı bir biçimde kullanmaktadır. "Tree Mural" adlı duvar resmi (Görsel 6.) ile kurmuş bir ağacın arkasında kalan bir duvarı ağacın olması gerektiği yeşil ve sağlıklı halini görselleştirecek şekilde boya müdahalesiyle renklendiren Banksy, belli bir açıdan bakıldığında ağacın yapraklarının formunun algılanabileceği bir görsel meydana getirmiştir. Toplumsal konulara dikkat çekmesi ile bilinen Banksy, "Tree Mural" adlı çalışması ile doğadaki yeşil alanların gitgide azalması ve gün geçtikçe kentleşmenin

yoğunlaşarak beton yığınlarından yeşil alanlara yer kalmamasına gönderme yapan bir duvar resmi meydana getirmiştir.

Görsel 6. Banksy, Tree Mural, 2024 (Ho, 2024).

Duvar resminde, kesilmiş bir ağacın arkasındaki duvara yeşillik gibi görünmesi için yeşil boya püskürtülmüş ve yanında da elinde püskürtücü tutan bir kişinin şablonu yer almaktadır.

Kalabalıklar duvar resmini görmek için toplanırken, bölge sakinleri, bu duvar resminin onlara kişisel bir mesaj gibi geldiğini ve sokaklarının seçilmesinden gurur duyduklarını söylemiş, bazıları da daha fazla yeşil alana ihtiyacı olan bir yere biraz daha yeşillik eklendiğini belirtmiştir. (Smith, 2024).

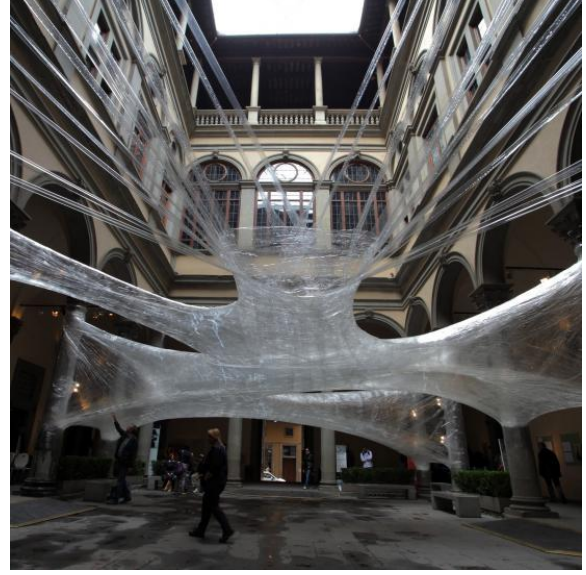
Numen / For Use isimli sanatçı kolektifi; kavramsal sanat, senografi, endüstriyel ve mekânsal tasarım alanlarında çalışmalar yapmaktadır. 1998 yılında Scen Jorke, Christoph Katzler ve Nikola Radeljković'in ortaklığında For Use ismi ile kurulmuşlardır. 1999 yılında ise endüstriyel tasarım alanının dışındaki tüm projelerini kapsayan Numen kimliğini oluşturmuşlardır. Kolektif, 2008'den bu yana Tape isimli yerleştirmelerinde de olduğu gibi deneysel işlerle sonuçlanan bir faaliyet olarak, odağını önceden tanımlanmış bir işlevi olmayan nesneleri ve kavramları yapılandırmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. (Biography, t.y.).

Görsel 7. Numen / For Use, Tape Melbourne, Federation Square 2011 (Tape Melbourne, t.y.).

Sanatçı kolektifi "Tape" isimli yerleştirmeleri (Görsel 7., Görsel 8. Ve Görsel 9.), uyguladıkları mekânın özelliklerine göre tasarlamıştır. Bu yerleştirmeler, mekânın ya da mekânların

arasındaki boşluklara tünele benzeyen bir yapıda olacak şekilde inşa edilmiştir. Böylelikle, izleyicinin içine girip dolaşabilmesine olanak sağlayan alanlar meydana gelmiştir.

Görsel 8. Numen / For Use, Tape Florence, Palazzo Strozzi, 2011 (Tape Florence, t.y.).

Tüneli andıran bu yerleştirmeler, mekânın bir ucundan diğerine bağlanan bir köprü görevi görmektedir. Yerleştirmelerin uygulandığı mekânlar her ne kadar tahrip olmuş ya da onarılmaya muhtaç olmasa da boşlukta oluşan bağlayıcı köprüler olarak gözlemlenen yerleştirmelerin, izleyiciyi birleştirici ve onarıcı bir ruh haline bürünmeye yönlendirdiği söylenebilmektedir.

Görsel 9. Numen / For Use, Tape Chatnam, The Historic Dockyard, 2023 (Tape Chatnam, t.y.).

3. SONUÇ

Mekâna özgü sanatta, üretim biçimleri birçok farklı biçimde meydana getirilebilmektedir. Galeri mekânı gibi tanımlı ve sanat üretimlerinin sergilenmesi amacı taşıyan iç mekânların yanında, her an her kesimden insanın rastlayabileceği kamusal alanlarda da bu türden üretimleri görmek mümkündür. Bu araştırmanın sınırlılığı, mekâna özgü üretimleriyle belli konulara yönelik farkındalık oluşturma amacı taşıyan sanatçılardan yapılan bir seçki ve söz konusu sanatçıların dış mekânlarda meydana getirdikleri üretimler üzerinedir. Araştırmada, uygulandıkları mekânların tarihi, kültürel ya da biçimsel dokularına uygun olacak şekilde müdahalelerin dış mekânda yer alan örneklerine değinilmiştir. Mekâna özgü sanatın üretim biçimlerinin yalnızca galeri mekânı gibi kapalı alanlarla ya da sanat üretimi için ayrılmış alanlarla sınırlı olmadığı, farklı üretim pratiklerinden örneklerin sunulması ile mekâna özgü sanat üretimlerine yönelik araştırmaların çeşitliliğinin ve çerçevesinin genişlemesi açısından literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Biography, (t.y.). <https://numen.eu/info/biography/> (Erişim tarihi: 06.06.2025).
- Dursun. S., *Kaldırım Şairi "Ememem" Ankara'da*, (24 Temmuz 2025). <https://artdogistanbul.com/kaldirim-sairi-ememem-ankarada/> (Erişim tarihi: 27.07.2025).
- Ememem & the flacking, (t.y.). <https://www.ememem-flacking.com/ememem-and-the-flacking> (Erişim tarihi: 14.07.2025).
- French Pavillion, Venice, (t.y.). <https://www.dispatchwork.info/french-pavillion-venice/> (Erişim tarihi: 22.07.2025).
- Ho, K., K., (18 March 2024). Banksy Confirms He Made Tree Mural in North London. <https://www.artnews.com/art-news/news/banksy-confirms-tree-mural-north-london-instagram-1234700011/> (Erişim tarihi: 18.02.2025).
- Jim Bachor, (t.y.). <https://www.bachor.com/statement> (Erişim tarihi: 05.02.2025).
- Lefebvre, H., *Mekânın Üretimi*. (7. Baskı). (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık, 2023.
- Lorenzo Quinn's Sculpture 'Support' on display at the UN Climate Change Conference, (December, 2019). <https://www.halcyongallery.com/news/9-lorenzo-quinn-s-sculpture-support-on-display-at-the/> (Erişim tarihi: 18.02.2025).
- Pothole 3, (t.y.). <https://www.bachor.com/kenneth-ainslie-gone> (Erişim tarihi: 13.05.2025).
- San Stefano, Venice, (t.y.). <https://www.dispatchwork.info/venedig-san-stefano/> (Erişim tarihi: 05.02.2025).
- Smith, A., *Banksy: Artist confirms new London tree mural is his own work*, (18 March 2024). <https://www.bbc.com/news/uk-68596824> (Erişim tarihi: 18.02.2025).
- Tape Chatnam, (t.y.). <https://numen.eu/installations/tape/chatham/> (Erişim tarihi: 06.06.2025).
- Tape Florence, (t.y.). <https://numen.eu/installations/tape/florence/> (Erişim tarihi: 06.06.2025).

Tape Melbourne, (t.y.). <https://numen.eu/installations/tape/melbourne/> (Erişim tarihi:
06.06.2025).

OSMANLI YATAĞANLARI: NADİR BİR SANAT ESERİ OLARAK T.S.M. 2/3776 ENVANTER NUMARALI YATAĞAN

Öğr. Gör. Hasan KORKMAZ

Kocaeli Üniversitesi Değirmendere Ali Özbay MYO. El Sanatları Böl.,
hasankorkmaz79@gmail.com - ORCID ID 0000-0002-2024-0971

Prof. Dr. İlhan ÖZKEÇECİ

Yıldız Teknik Üni., Sanat ve Tasarım Fak., Sanat Böl., Sanat Yönetimi Anabilim Dalı
ilhanozkececi@gmail.com - ORCID NO: 0000-0001-7078-3758

ÖZET

Türk toplumunda kuvvet ve iktidar sembolü olmasının yanı sıra, kutsallık ve şeref gibi pek çok anlam yüklenen kılıçlar, Eslihâ-i Cârîha olarak bilinen Osmanlı kesici silahları arasında önemli bir yere sahiptir. Kılıç kullanımındaki bazı zorluklar zamanla yatağan gibi özgün tasarım formlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya literatüründe Türklere özgü bir silah olarak kabul gören yatağanlar hem tarihi metinlerde hem de edebi eserlerde bu eşsiz nitelikleriyle önemli bir konuma sahiptir. Bu bildiri, "Osmanlı Kesici Silahlarının Tasarım Formları ve Dekorasyon Özellikleri" başlıklı doktora tezinden türetilmiş olup, genel olarak yatağan kılıçlarını ve nadide iki örnekten biri olan Topkapı Sarayı Müzesi (TSM) envanterinde 2/3776 numarasıyla kayıtlı yatağanı tanıtmayı amaçlamaktadır. Günümüzde Türkiye ve dünya müzeleri koleksiyonlarında, ayrıca özel koleksiyonlarda varlığını sürdüren yatağanların azımsanmayacak bir bölümü tasarım ve dekorasyon özellikleriyle yüksek birer sanat eseri niteliğine sahiptir. Yıllarca askeri ve sivil hayatın önemli bir parçası olan bu silahlar, her dönemde özenle bezenerek sadece fiziki birer alet olmaktan öte, sanat ve estetik değeri taşıyan kıymetlere de dönüşmüşlerdir. Literatürde bilinen en eski Osmanlı yatağanının Metropolitan Müzesi'nde 1993.14 numarada kayıtlı olduğu yaygın olarak belirtilmektedir. Ancak, aynı sanatkarın imzasını taşıyan aynı tarihli bir diğer yatağan (Ent. No:2/3776), Metropolitan'daki eserle eşdeğer özelliklere sahip olmakla birlikte, daha zengin detaylar ve öğeler barındırmasına karşın ya daha az bilinmekte ya da diğeriyle karıştırılmaktadır. Bu durum, önemli bir tarihi ve sanat eserinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, bu yanlış algıyı gidermek ve T.S.M. 2/3776 numaralı yatağanın bilinirliğini artırarak dikkatleri üzerine çekmektir. Bildiride, yatağanların genel tanımlayıcı bilgileri, tarihsel gelişimi, teknik özellikleri ve kültürel durumu ele alınarak, bu özel kesici silah formu ve bahsi geçen örnek yatağan mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler : Yatağan. Türk Makası, Kılıç

OTTOMAN YATAGHANS: THE T.S.M. 2/3776 INVENTORY NUMBERED YATAGHAN AS A RARE WORK OF ART

Lec. Hasan KORKMAZ

Kocaeli University, Değirmendere Ali Özbay Vocational School, Handicrafts Department
hasan.korkmaz@kocaeli.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-2024-0971

Prof. Dr. İlhan ÖZKEÇECİ

Yıldız Technical Uni., Fac. of Art and Design, Department of Art, Art Management Division
ilhanozkececi@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-7078-3758

ABSTRACT

In Turkish society, swords held a prominent place among the Ottoman bladed weapons, known as Eslihâ-i Cârîha, not only as symbols of power and authority but also as objects imbued with deep meanings of sanctity and honor. Challenges in sword usage eventually led to the development of unique design forms like the yataghan. Globally recognized as a distinctively Turkish weapon, yataghans hold a significant position in both historical and literary texts due to their unique characteristics. This paper is derived from the doctoral thesis "Design Forms and Decoration Features of Ottoman Bladed Weapons." It aims to provide an overview of yataghan swords, with a specific focus on one of two rare examples: the yataghan registered under inventory number 2/3776 at the Topkapı Palace Museum (TSM). A considerable number of yataghans that survive in museum and private collections in Turkey and worldwide are considered high-caliber works of art due to their design and decoration. Having been an integral part of military and civilian life for centuries, these weapons were meticulously adorned in every period, transcending their role as mere physical tools and transforming into valuable objects that also hold significant artistic and aesthetic merit. The yataghan registered at the Metropolitan Museum with the number 1993.14 is widely cited in the literature as the oldest known Ottoman example. However, another yataghan (Inv. No: 2/3776) with the same date and the signature of the same craftsman, while possessing features equivalent to the Metropolitan's piece, contains richer details and elements. Despite this, it remains either less known or is often confused with the other one. This situation leads to a significant historical and artistic artifact being overlooked. The primary objective of this study is to rectify this misconception and draw attention to the TSM 2/3776 yataghan to increase its recognition. This paper will delve into the general descriptive information, historical development, technical features, and cultural status of yataghans, with a close examination of this special bladed weapon form and the aforementioned example.

Keywords : Yataghan, Turkish Yataghan, Sword

GEÇMİŞİN İPLİĞİYLE GELECEĞİ DOKUMAK: BELKİS BALPINAR’IN KİLİMDEN TUVALE UZANAN SOYUTLAMALARI

Yüksek Lisans Öğrencisi Merve MÜCAHİT

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

merveaknc035@gmail.com - 0009-0006-2687-9705

Doç. Sevdâ KARASEYFİOĞLU PAÇALI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

sk1979resim@gmail.com – 0000-0002-3286-5063

ÖZET

İnsanlığın var oluşundan bu yana mağara duvarlarına yapılan resimlerle başlayan sanat, insanın hayallerini ve iç dünyasını dışa vurmasının bir yolu olarak sanat tarihinde, yazınında kendine yer bulur. Yapılan çalışmalar gösterir ki sanat insana farkındalık, farklılık kazandırır. Bu bağlamda geleneksel sanatlara da farklılık kazandırıp çağdaş sanatla bütünleştirir. Özellikle dokuma, tekstil, halı, kilim alanlarındaki çalışmalar; motif, renk, kompozisyon, modern teknikler ve malzemelerle birleşerek özgün çalışmalara dönüşür.

Geleneksel sanatlar; kültürel mirasın somut kavramı şeklinde kuşaktan kuşağa aktarılır. Modern sanat diliyle kendine özgü bir biçimde yorum katan Belkıs Balpınar, geleneksel kilim dokuma sanatını tuval üzerine(art-kilim) taşıyarak bu köklü mirasa yeni bir boyut kazandırır. Bu çerçevede geleneksel sanatlar, çağdaş sanatçıların yorumlarıyla varlığını sürdürür. Belkıs Balpınar’ın gelenek ve modern sanat arasında kurduğu bağ sanat dünyasında bu özgün yaklaşımı ile önemli bir yer tutar.

Balpınar’ın eserlerinin kültürel ve estetik derinliğini anlamak amacıyla yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılır. Geleneksel dokuma sanatından, özellikle halı-kilim motiflerinden esinlenerek oluşturduğu modern yorumlar, bu çalışmanın odak noktasını oluşturur. Balpınar’ın halı ve kilimi bir zanaat olmaktan çıkarıp çağdaş bir sanat formuna dönüştürmesi, bu yöntemle ayrıntılı olarak incelenir. Bu inceleme aynı zamanda eserlerin ardındaki düşünsel süreci, esin kaynaklarını ortaya çıkarmayı hedefler. Bu kapsamda, sanatçının eserleri, söyleşileri ve kendisi ile ilgili yazılan metinler çözümlenir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Sanatlar, Motif, Belkıs Balpınar

GİRİŞ

Erinç kültür kavramını “insan için, insanlık için, insanlar tarafından, hatta kimi insana karşın, yaratılan, bulunan her şey olarak aktarır” (Erinç, 2004). İnsanların birbirlerini anlamalarına

yardımcı olmasını sağlayan bir araç da denilebilir. Aynı zamanda kültür, toplumun yaşam biçimini, inançlarını, değerlerini, geleneklerini ve sanatını şekillendirir.

Yaşamın parçalarını bir bütün haline getiren sanat, kültürel kimlik, toplumsal hafıza ve bireyin hayal gücünü, yaratıcılığını en iyi şekilde nesilden nesile aktararak toplumsal hafızayı canlı tutar. Bu canlı tutulum kültürün en etkileyici ve somut anlatımlarından biri olan görsel sanatlarla çerçevelenir. Duyguları, düşünceleri, algıları bir sanat eseri ile aktaran görsel sanatlar “bireyin, özgünlüğüyle, kişilikli birey olmanın yüceliği ile ve yaratıcı hayaller kurma ile ilgilenir” (Özsoy, 2015).

Görsel Sanatlar eğitim-öğretimi, hem bilgi ve uygulama alanı hem de kültür değeri olarak gereklidir ve bundan kaynaklıda, yaşam boyu sürecek gereksinime dönüşür. Çünkü bireydeki dönüşümlerden, değişimlerden, bireye sağladığı katkılardan dolayı sanat, yaşam boyu sürecek birey için bir gereksinim haline gelir. Eğitim haklarından biri olan sanat, bir gereksinim haline geldiği için her birey, yetenekli ya da yetenekleri sınırlı olsa da sanat hakkından yararlanması sağlanır. Çünkü sanat, sadece yetenekle sınırlı değil, insanın yaşam yolculuğunda öğrenme ile kendiliğinden elde edilir. Her davranış gibi, sanata ilişkin bilgi ve deneyim de eğitim ve öğretim yoluyla kazanılır. Bu sayede bireyler kültürel birikim edinir, gelişir ve sanat, yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelir. Sanat eğitimi ve öğretimi, elbette okullar ve bunlara bağlı kurumlar aracılığıyla verilir. Öğrenme için okul dışındaki sanat ortamları ve kültürel çevre etkili olmaya devam eder. Görünen o ki, sanat insanın getirdiği somut ve soyut verileri aktaran tek yer olarak kalır(Kırıışoğlu, 2002).

Sanatın bağlamında geleneksel el sanatları ise estetik görünüşün dışında ait olduğu dönemin, kültürün düşüncelerini de yansıtır. Bir kültürün değerleri ve inançları, ruhu sanat yoluyla aktarılır. Toplumsal ve kültürel yaşam biçimlerinin, inanç sistemlerinin ve gereksinimlerin somut ifade biçimi olan geleneksel sanatlar, dededen toruna, ebeveyninden çocuğa, ustadan çırağa, çırağın ustadan verileri alıp, kendisinin ustalaşıp çırağına aktarması ve bu geleneksel gibi olsa da aktarımın en sıcak yolu yakın aktarımlar geleneksel sanatların sürmesine olanak sağlar. Özelde Türkiye'deki geleneksel sanatlara bakıldığında, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinden gelen çeşitli uygarlıkların kültür mirasını, Türklerin tarihsel birikiminden gelen kendi öz değerleriyle birleşerek zengin bir kültürü aktarır. Geleneksel sanatlarımız içinde halk edebiyatı, halk tiyatrosu ve geleneksel el sanatları sayılır(16, 2025).

Türkiye'deki geleneksel el sanatları ise çömlekçilik, çinicilik, seramik, bakırcılık, gümüşçülük, kuyumculuk, cam üfleme, ahşap işleri, bastonculuk, kaşıkcılık, tarakçılık, lüle taşı, oltu taşı, taş işlemeciliği, deri işleri, yemenicilik, çarıkçılık, iplik işleri, dokumalar, halı-kilim dokuma, ipekçilik, keçecilik gibi birçok zanaat alanıyla çoğalır. Ham maddelerine göre alanlar değişir; bazı el sanatları birden fazla ham maddenin bir arada kullanılmasıyla meydana gelir(16, 2025).

El sanatları, hem estetiklik hem de kültürel mirasın devamlılığı için geleneksel sanatların kültüre olan etkisinin ve öneminin incelenmesi ve kültürün derinliklerine inmemize yardımcı olur. Bu sanatlar, toplumun kültürel hafızasını korumada önemli bir rol oynar ve gelecek nesillerle iletişimi sağlar. Geleneksel sanatlar, hepsi birbirinden değerli sembol, motiflerle bütünleşmiş kültürel mirastır ve kültürel mirasın devamlılığı için gerekli olur. Motifler, sanat eseri ve süsleme işlerinde tekrar eden veya kendi başlarına ayrı ayrı bir grup meydana getiren

şekiller olarak aktarılır. Bu günde ise motifler genel ve yerel olarak düşünüldüğünde çoğu mimari yapılardan, yazmalara, eşyalara, kıyafetlere, halılara, kilimlere, mozaik, seramik, vitraylara, tuvallere, heykellere çalışmalarını aktaran çoğu sanatçının, çalışmaların da motif kullandığı görülür.

Geleneksel motifler, ‘sosyal statü, sevgi, beklenti, inanç, evlilik, bekarlık, göç, afet, hüzn, neşe, mutluluk, özlem, ayrılık, dilek ve daha bir çok olgunun’ (Başbuğ, 2019) anlatılması için kullanılır.

Görsel 1. Elibelinde Düz Kilim Motifi

Görsel 2. Bereket Düz Kilim Motifi

Görsel 3. Koçboynuzu Düz Kilim Motifi

Görsel 4. Hayat Ağacı Düz Kilim Motifi

Görsel 5. Muska ve Nazarlık Düz Kilim Motifi

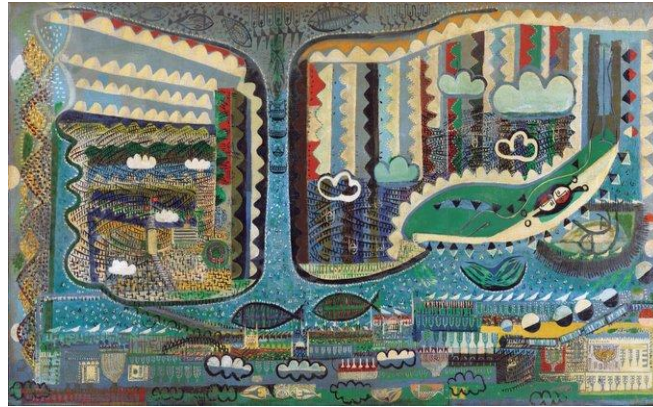
Bu motifler, doğa, inançlar ve gündelik yaşamdan ilham alır. Örneğin, Elibelinde motifi (Görsel 1) anneliği ve doğurganlığı simgelerken, Bereket motifi (Görsel 2) adından da anlaşılacağı gibi bolluk ve mutluluğu ifade eder. Koçboynuzu (Görsel 3) gücü, kahramanlığı, erilliği temsil eder. Evrensel bir sembol olan Hayat ağacı (Görsel 4), yaşamın sürekliliğini, bilgeliği ve sonsuzluğu

anlatır. Muska ve Nazarlık motifleri (Görsel 5), insanları kötülüklerden nazardan ve kötülüklerden koruma inancını yansıtır. Sanatçı ve zanaatkarlar bu sembolleri geometrik şekiller ve stilize edilmiş figürlerle birleştirerek, hem görsel estetik sunar hem de ait oldukları toplumun inançlarını, umutlarını, korkularını vb. gelecek kuşaklara aktarmaya devam eder.

Geleneksel sanatlardan etkilenen sanatçıların Anadolu kültürü, çalışmalarının kaynağıdır. İşlemeler nakışlar ve kilimlerden aldığı motiflere kendi yorumunu katarak kullanırlar. Eserlerinde Anadolu manzarası, karakteri ve geleneklerini betimlerler. Anadolu sanatçıları olarak da bilinirler.

Görsel 6. Bedri Rahmi Eyüboğlu Han Kahvesi, 1973.

Görsel 7. Bedri Rahmi Eyüboğlu, İstanbul, 1955

Kültürel motifleri eserlerinde kullanan sanatçılardan biri olan Bedri Rahmi Eyüboğlu, 1911'de Görele'de dünyaya gelir. 1927'de Trabzon Lisesi'nde okurken, resim öğretmeni olan ve Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kurucularından Zeki Kocamemi'nin öğrencisi olur. Kocamemi ve okul müdürünün etkisiyle, 1929'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne giriş sınavlarına girer ve yükseköğrenime hak kazanır. Burada Nazmi Ziya ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi olan Eyüboğlu, Türk resim sanatına yeni bir ekol ve hareket kazandırır. Batılı bir eğitim alan sanatçı, Anadolu kültürünü evrensel nitelikte eserlere dönüştürürken, Türk kültürünün önemli özelliklerini sanatsal unsurlar halinde tuvallerine yansıtır (Başbuğ, 2019).

Sanatçıyı Anadolu halk sanatı etkiler: Türk işlemeleri, nakışlar ve kilimlerinden aldığı motiflere kendi yorumunu katarak plastik öge olarak kullanır (Berk, 1972). Bedri Rahmi Eyüboğlu; Türk resim sanatının en önemli sanatçılarından biri olarak kabul edilir ve Türk kültürünü özgün bir

şekilde işleyerek sanat tarihindeki yerini alır. Eyüboğlu, köy nakış sanatına yönelen resim anlayışıyla ulusal bir sanat akımının oluşumuna öncülük eder ve kendisinden sonraki sanatçıları da etkiler(Tunalı, 1973, aktaran: Başbuğ, 2019). Onun sanatı, Anadolu'daki Türk halı, kilim, yazma, çini, seramik, minyatür ve mozaik gibi geleneksel sanatlarla beslenir. Bu zengin kültürel miras, onun çizim, biçim ve renk anlayışının temelini oluşturur. Eyüboğlu, bu unsurları kendi yorumunu katarak eserlerinde kullanır(Başbuğ, 2019).

Bedri rahmi Eyüpoğlu'nun Han Kahvesi(Görsel 6) ve İstanbul (Görsel 7) eserleri, sanatçının estetik anlayışını ve Türk resim sanatına kattığı zenginliği gösteren önemli çalışmalardır. Her iki eser de sanatçının, geleneksel motiflerle modern teknikleri ustalıkla harmanlama yeteneğini sergiler.

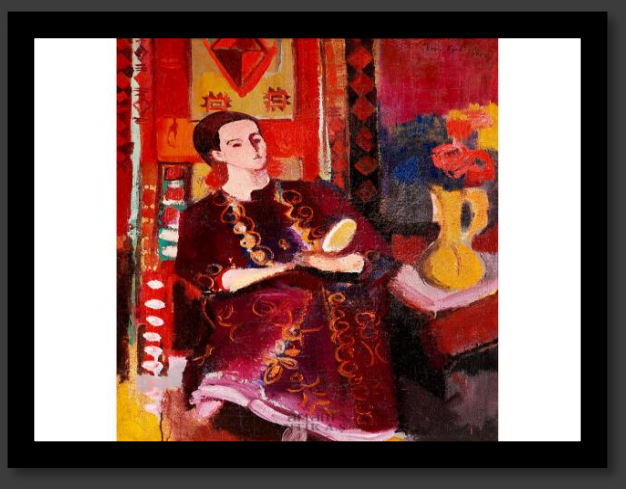
Han Kahvesi tablosunda (Görsel 6) sanatçı Anadolu'nun içten ve samimi yaşamını betimler. Eser, bir han kahvesinin kalabalık ve canlı insan yoğunluğunu yansıtır. Sanatçı, figürleri stilize ederek ve Anadolu kilimlerine özgü motifleri resmin geneline yedirerek geleneksel sanatlara olan bağlılığını ortaya koyar.

Sanatçı, İstanbul tablosunda (Görsel 7) cami minarelerini, vapurları ve tarihi yapıları soyutlayarak ve geleneksel motifleri kullanarak şehre yeni bir yorum getirir.

Eyüboğlu; "Resmi malzemenin kısır yasalarından kurtaran büyük ustalara selam olsun "der (Eyüboğlu, 1986).

Görsel 8. Eren Eyüboğlu Yazmalı Kadın

Görsel 9. Eren Eyüboğlu Aynalı Güzel

Ernestin Letoni adıyla dünyaya gelen Romanyalı sanatçı, Yaş Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi görür. 1929 yılında Paris'e eğitim almaya giden sanatçı, 1933 yılında Paris'te ilk sergisini açar.1936 yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu ile tanışan sanatçı, yaşamını birleştirme kararı alır. Türkiye'de yaşamaya başlar ve adı Eren Eyüboğlu olur(13. 2025). Aldığı eğitimlerle Eyüboğlu hem modernist hem de geleneksel unsurları harmanlayarak eserlerini oluşturur. Eren Eyüboğlu, resimlerinde ve mozaik çalışmalarında ağırlıklı olarak Anadolu'nun manzaralarını, insanların ve geleneklerini tasvir edip canlandırdığından, "Anadolu'nun Ressamı" olarak bilinir(3). Onun folklorik eserler yaratması, etnografik malzemeden yola çıkarak Anadolu'ya

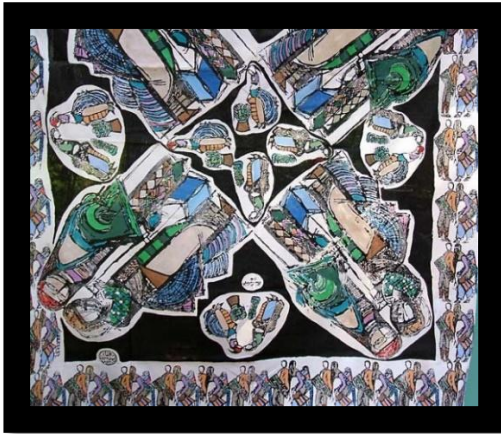
duyduğu sevgi, merak ve ilgiden kaynaklanır(13. 2025). Eyüboğlu, ziyaret ettiği şehirlerde, kasabalarda ve köylerde Anadolu insanının günlük yaşamlarını gözlemler, bu gözlemleri kendi yorumuyla birleştirerek eserlerine yansıtır(13. 2025). Sanatçı resimlerinde sade yaşamın detaylarına yer verirken, yerel halk motiflerini kişisel bir anlatımla işler. Anadolu coğrafyası, zengin kültürü ve insanı Eyüboğlu'nun resimlerinin ilham kaynağını oluşturur(13. 2025).

Eyüboğlu resimlerinde ve mozaik çalışmalarında ağırlıklı olarak Anadolu manzaralarını, karakterlerini ve geleneklerini betimlediği ve canlandırdığından, Anadolu'nun ressamı olarak tanınır, öyle bilinir. Eyüboğlu'nun geleneksel eserler çalışması, onun Anadolu'ya olan sevgi, merak ve ilgisinden kaynaklanır. Gittiği yerlerde Anadolu insanının günlük yaşantısını gözlemler, ona yorum katarak değerlendirir, eserlerinde o hayatlara yer verir. Yöresel halk motiflerini, kişisel anlatımıyla resimler. Anadolu coğrafyası, kültür zenginlikleri ve Anadolu insanı, resimlerinin esin kaynağı olur(13. 2025).

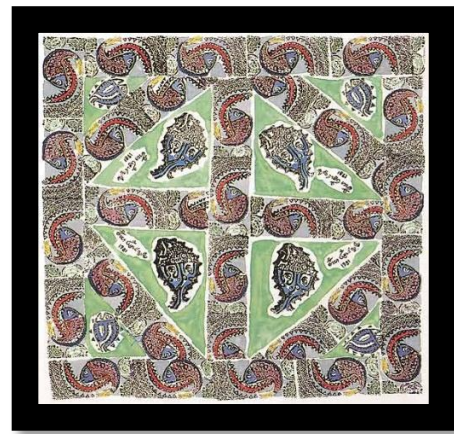
Sanatçının Yazmalı Kadın (Görsel 8) tablosu; özgün üslubu ve Anadolu'ya duyduğu ilgiyi yansıtır. Yazma, sadece bir giysi parçası değil, kültürel simge ve kadının kimliğini, kökenini ait olduğu coğrafyayı belirtir. Geleneksel motifleriyle, modern resim tekniklerinin birleşimi olarak yorumlanabilir.

Aynalı Güzel (Görsel 9)tablosunda ise Anadolu motifleri ve ruhunu çalışmasında modernlikle buluşturan sanatçı, figürün elindeki aynayla ve kullandığı motiflerle resmine sembolik bir anlam katar.

Sanatçı, tuval çalışmalarının yanı sıra mozaik ve seramik eserler de çalışır.

Görsel 10. Eren Eyüpoğlu Seramik Çalışması

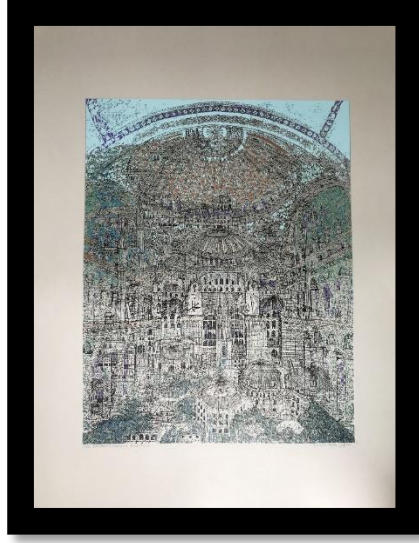

Görsel 11. Eren Eyüpoğlu Mozaik Çalışması

Türkiye'nin önde gelen sanatçılarından biri olan, 1937 yılında Uşak'ta dünyaya gelen Devrim Erbil, resim alanında büyük bir başarı elde eder, bunun sonucu olarak ulusal ve uluslararası düzeyde tanınır. Sanatçı, sanat kariyeri boyunca pek çok sergi düzenler, eserlerinin ise birçok müzede sergilendiği görülür.

Devrim Erbil'in sanat anlayışını, geleneksel Türk sanatları etkiler. Minyatür sanatı ve Osmanlı dönemi tasvir sanatı, onun eserlerinde belirgin bir şekilde görülür. Ressam, çizgisel anlatımıyla

dikkat çeker ve renkleri ikinci planda kullanarak çizgiyi ön plana çıkarır. Doğaya olan tutkusu, eserlerinde yerel izlenimlere yöneltir ve İstanbul'un manzaralarını sıklıkla konu alır.

Görsel 12. Devrim Erbil, Ayasofya'nın Gizemi,2017

Görsel 13. Devrim Erbil, İstanbul Galata ve Kuşlar, 2023

Sanatçı, eserlerinde figüratif unsurları soyutlar. Sanatının merkezinde İstanbul bulunan sanatçı, şehrin silüeti, tarihi yapıları, minareleri, boğazın hareketliliği gibi motifleriyle sürekli karşılaşılır. Eserleri geleneksel Türk resim sanatının modern yorumu olarak kabul edilebilir.

Mimari eserlerde motif:

Görsel 14. Sivas Divriği Ulu Cami Kapı Motifi. (Yazarın kendi arşivi, 2025).

Görsel 15. Sivas Divriği Ulu Cami Kapı Üst Motifi. (Yazarın kendi arşivi, 2025).

Görsel 16. Sivas Divriği Ulu Cami. (Yazarın kendi arşivi, 2025).

Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, Anadolu'da eşine az rastlanan bir şaheser olarak kabul edilir ve özellikle taş işçiliğindeki motifleriyle dikkat çeker. Cami kapılarını ve iç mekanlarını süsleyen bu motifler, estetik birer süsleme unsuru olmaktan öte, sembolik anlamlar taşır. Sanatçıların hayal gücü ve ustalıklı işlediği bu motifler, geometrik şekillerden bitkisel figürlere, hayvan sembollerinden dini sembolere kadar pek çok farklı motif ve sembol kullanılır.

Bu motifler, taşın adeta bir dantel gibi işlenmesiyle camiye farklı mistik bir hava katar. Her bir kapı, farklı bir sanat eseri ve üzerlerindeki bezemeler birbirini tekrar etmez.

İslam mimarisinin bu başyapıtı, "Dünya Kültür Mirası" listesine 1985 yılında UNESCO tarafından alınmıştır(14. 2025).

Tokat Yazma ve Sofra bezi:

Görsel 17. Tokat Yazması Çengel Köy Motifi

Görsel 18. Tokat Yazması

Tokat yazmalarının üzerindeki desenler, geleneksel Türk motiflerinden çiçeklerden, yapraklardan, meyvelerden oluşur ve her biri ayrı bir anlam taşır. Bu desenler bereketi, şans ve doğanın enerjisini sembolize ederken, her yazma parçası adeta bir sanat eserine dönüşür.

Aynı motif, görsellerde de görüldüğü gibi farklı amaç ve alanlarda kullanılır.

Görsel 19. Sofra bezi Örneği. (Yazarın kendi arşivi,2025).

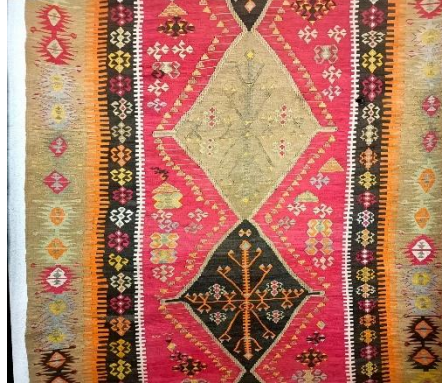

Görsel 20. Bez Çanta Örneği. (Yazarın kendi arşivi, 2025).

Sivas yöresi halı kilim örnekleri:

Görsel 21. Sivas Halı Motifi. (Yazarın kendi arşivi, 2025).

Görsel 22. Sivas Kilim Motifi. (Yazarın kendi arşivi, 2025).

Görsel 23. Sivas Kilim Motifi. (Yazarın kendi arşivi, 2025).

Anadolu'nun zengin motif geleneği içinde halı ve kilimlere özel yer ayırmak gerekir. Bu el dokuması eserler, sadece evleri süslemekle kalmaz, aynı zamanda dokunduğu yörenin belleğini ve tarihini de motifleriyle dokur. Sivas yöresinde motifler, şehrin tarihini ve kültürünü dokur. Burada bitkisel, hayvansal ve nesnel bezemeler stilize edilerek kullanılır(Karaman,2023). Farklı bölgelerde yaygın olarak görülen uğur getirdiğine inanılan motifler arasında kız/elibelinde, kız/amankız/çiftebelli kız gibi motifler yer alır(Karaman,2023). Sivas dokumalarında bu motiflere sıkça rastlanır(Karaman,2023).

İnsanlar, ailelerinden, önceki kuşaklardan ve atalarından kalan dokumaları birer koleksiyoncu gibi saklar ve kendi olanaklarıyla korurlar. Çünkü insanlar, eserlere derin anlamlar yüklerler(Karaman,2023).

Anadolu halı ve kilim motifleri, içlerin deilmek ilmek işlenmiş hikayeler barındırır. Bugün' de ise halı-kilimi iki boyutlu halinden çıkarıp, üç boyutlu tasarımlar yapan, geleneksel sanatı çağdaş sanatla buluşturan, özgün tarzıyla bu zengin mirasa modern bir gözle bakan, sanatçılardan Belkıs Balpınar, çalışmalarını halı ve kilim olarak tanımlamak yerine sanatsal boyuta taşıdığı çalışmalarını art-kilim olarak adlandırır. Anadolu kilimlerindeki geometrik

desenleri, renkleri ve sembolleri alarak, onları çağdaş sanatla buluşturur. Kilimin yalnızca bir eşya değil, aynı zamanda bir sanat eseri olabileceğini gözler önüne serer. Böylelikle geleneksel motifler çağdaş sanatlarla bugünü yansıtarak Belkıs Balpınar'la can bulur.

2.BELKIS BALPINAR (1941-...)

Görsel 24. Belkıs Balpınar

1941 yılında Eskişehir de dünyaya gelir. İlkokul-ortaokul ve lise eğitim hayatını Eskişehir de tamamlar. Güzel Sanatlar Akademisi'nin Tekstil Bölümü'nden 1963 yılında mezun olan sanatçı, kendisini dokumayla bulduğunu söyler. Sümerbank'ta bir süre halı desen tasarımcısı olarak çalışan Sanatçı, halı-kilim ile ilgilenmeye ve bu yönde ilerlemeye başlar araştırmalar yapar, bunu gören Türk ve İslam eserleri müdürlüğü 1968 yılında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde halı ve kilim bölümünde küratörlük görevini verir(15. 2025). Balpınar, 1973 yılına kadar bu görevi üstlenir. Anadolu'nun köylerini dolaşarak halı-kilim toplayan Balpınar, topladığı halı-kilimlerle Sultan Ahmet camisinin de Kurucu müdürlüğünü üstlendiği Vakıflar Halı ve Kilim Müzesi'nde 1973-1983 yılları arasında çalışır(15. 2025). Dokumanın kendisi için esaret gibi olduğunu kendini ifade etmeye dokuma ve iplerle başladığı için başka bir şey yapmak istediğini söyler(19. 2025).

Geleneksel dokumada geçmişlerden var olan dokumalar dokunur. Annelerden, nenelerden ne görülüyor ise aynı motif ve desenlerle devam eder. Geleneksel dokuma tekniğini çağdaş sanata taşıyarak özgün işler sanatçı Belkıs Balpınar Anadolu kültürünün önemli miraslarından biri olan dokuma sanatını çağdaş sanat ve bilimle buluşturur(17, 18, 23. 2025). Geleneksel motiflerdeki iki boyutun çok düz geldiğini söyleyen Balpınar; Okuduğu okulla, ilgilendiği kitaplarla, boyutuyla, yaşamıyla, toprağıyla birleştirir ve çalışmaları artık bir gözle görülen motif dışında veya akla yerleşen bilinen bir motifin dışında artık kendine ait soyutlamalar yapar. Soyutlama ‘‘Birşeyin ayırt edici özelliklerinden birini düşünce yoluyla yalıtmaya ve o özelliği, nesnenin öbür özelliklerinden bağımsız olarak ele almaya dayanan düşünsel işlem’’ olarak tanımlanır(Eroğlu,2021).

Balpınar, çalışmalarıyla birlikte çalışmalarını ortaya çıkarır. Anna Laudel, Balpınar için, ‘‘geleneksel dokuma teknikleri ile çağdaş çalışmalar yapar, bunu yaparken de modern sanatın etkisini taşıyan içeriklere sahip çalışmalar gerçekleştirir’’(Anna Laudel, 2018) der.

Görsel 25. Gökdelen

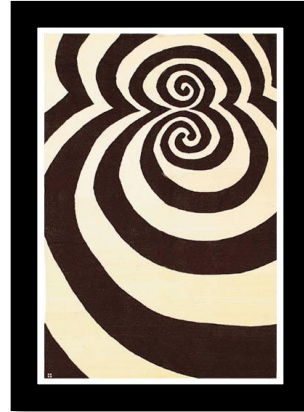
Görsel 26. Dokuma

Çalışmalarını ayrıca bilimle buluşturan Balpınar, uzay bilimleriyle, fizikle, matematikle ilgili olduğu ve kuantum fiziğiyle ilgilendiğini söyler. Kendini etkileyen en önemli şeyin Albert Einstein'ın uzamsal aktarması olduğundan bahseder. Einstein'ın Zamanı ve uzamı aktarması, göstermiş olması, bir takım düzlemlerde ve uzayda derinlikleri ifade edebileceğini Balpınar' a düşündürür. Bu teorinin kendini çok etkilediğini söyler ve bu çerçevede görülen gibi değil de görülmeyen gibi hatta olmuş olabilir gibi uzamda hareketleri göstermeye çalışır(17, 18, 19. 2025).

Balpınar “hem kendi etrafında hem de diğerlerinin etrafında hareket ederek daireler ve elipsler çizen mikro ve makro evrenleri uzamdaki hareketlerin bir yansıması” olarak ele alır(17, 23. 2025).

Görsel 27.

Görsel 28.

Geleneksel kilim desenlerinin devamlı tekrarlayan motiflerini kırmak ve derinlik katabilmek için dokumama tekniğini ortaya çıkaran sanatçı pek çok temel parçacık yıldız ve galaksiden oluşan bu evrenleri en minimal çizimlerle kilim dokuması üzerinde gösterir(17, 23, 2025). Boyutsuzluğun içinde çalışmalarına, motiflerine yüklediği anlamlarla boyut kazandırarak

dokuma sanatına (art-kilim) anlam kazandıran, bu günde yaşayan sanatçılardan bir tanesi olan Belkıs Balpınar çalışmalarını motifleriyle soyutlaştırarak anlamlar yükler. Bu anlamları soyutlama ve duyumsama çerçevesinde çalışmalarını tamamlar.

Sanatın derinliklerine inildiğinde, soyutlama ve duyumsama kavramlarının birbirini tamamladığı görülür. Sanatçı, duyumsanan dünyanın görülen somut kavramlarından uzaklaşarak, eserini bu dünyanın soyutlanmış bir yansıması olarak anlatır. Bu süreç izleyiciye kendi iç dünyasını keşfetme fırsatı sunar ve bu noktada duyumsama devreye girer. Duyumsama, “İnsanın kendisini karşısındaki bir nesneye, bir sanat yapıtına yansıtması, kendini onun içinde hissetmesi ve bu yolla o nesneyi kendi içine alarak anlaması ” (Eroğlu,2016). Sanatçı, soyutlama yoluyla gerçeklikten uzaklaşırken izleyici duyumsama sayesinde, eserin içine girer, onu kendi deneyimleriyle anlamlandırır. Soyutlama, sanatçının somut dünyadan kaçışı, duyumsama ise bu kaçışa atılarak yeni bir gerçeklik yaratma sürecini anlatır.

Görsel 29. Akış, Belkıs Balpınar, 2018

Görsel 30. Mini Patlamalar, Belkıs Balpınar

Gerçekle ilintili olan algıyı etkileyerek soyut desenlerinde, iki boyutun sınırlarını zorladığı, üçüncü boyuta uzanan seçimler yaparak onları belirsiz bir boşluğun temel ögesi yapar(15. 2025). Geleneksel kilim, dokuma tekniği ve desenleri bağlamıyla çağdaş yorumlar getiren sanatçının bütün çalışmaları tek örnek den oluşur. Türk çağdaş tekstil sanatına çok önemli katkılar sağlayan sanatçı, yaşamını 2018 yılından bu yana bodrumda gerçekleştirir(15. 2025).

ÖNERİ

1. Atölyelerde, halk eğitim merkezlerinde, milli eğitime bağlı okullarda, YÖK'e bağlı okullarla ilgili alanlarda ve özellikle bu alanlar dışında kalan bireylere yönelik yapılarak, süreklilik sağlanması gerekir.
- 2- Bellekler sanatsal çalışmalarla aktarılır ve müzelerle ortaya konur. Bu yerler merak duygusu ile ve en önemlisi çağın getirileriyle birlikte aktarılırsa bireyler bulundukları yerin kültürünü sever, benimser.
- 3- Geçmişten bu güne sanatın farklı alanlarında kullanılan motiflerin belirlenerek bu günün sanatçı, zanaatkar ve tasarımcılarına esin kaynağı olması önerilir.
- 4- Geleneksel desen ve motiflerin bir araya getirilerek yerelde ve genelde toplu bir katalog oluşturulması önerilir. Katalogların herkesin ulaşılabilirlik seviyesinde olması gerekir. Oluşturulan bu katalogların bu alandaki kişilere ve bu bağlamda ders veren yetkili kişilere aktarılması gerekir. Bu verilerin bilgi ve katalogları aktaracak olan kişilere ulaştırılması gerekir.

5- Motif ile ilgili çalışma yapan kişiler; bu motiflerin hakiki(orijinal) hallerinin değiştirilmemesi gerektiği konusunda bilinçlendirilir. Bu motifleri bulan, tanıyan, ortaya çıkaran kişilerin eğitim alması gerekir. Bu eğitimle birlikte, bu bilinçlendirme sağlanır.

6- Öğrencilere kültür, kimlik, bellek hakkında bilgilendirilme yapılarak ve kültürel bilinç oluşturulması sağlanır.

7- Geçmişte var olan bugünde kaybolmaya yüz tutmuş sembol ve motif çalışmalarının, farklı sanat yollarıyla belleğe kazandırarak, bu bilincin verilmesiyle, toplumsal bağ oluşumuna kazanım sağlar.

SONUÇ

Anadolu da, farklı bir yerde zaman ve mekândan bağımsız, ortak özellikleri olan bir dokuma örneğine rastlanır. Halıda görülen bir motif başka bir yörede kilimde, dokumada, kıyafette, yazmada, çorapta, tuvalde, seramikte, mozaikte görülür.

Sanatın, onu bize aktaran sanatçıların yaptığı resimler, kullandıkları ve hayata bütünleştirdikleri kültür, insanlara farklı bir şekilde aktarılır. Motiflerle bütünleşerek kültürü yaşatan dönem, dokuma serüvenini, gelecek nesillere aktarır. Çalışmalarında motif kullanan bütün sanatçı ve zanaatkarların amacı ise insanı gelecek nesillere bir şey bırakma düşüncesi sanatta kendisini çalışmalarla, gelecek nesillere aktarma çerçevesinde ortaya koyar. Bununla beraber belleği ve kimliği güçlendirme kültür yoluyla genişletilir.

Belkıs Balpınar gibi çağdaş sanatçılar ise halı ve kilim dokumacılığını zanaat olmaktan çıkarıp çağdaş sanatın bir parçası haline getirir. Sanatçı için kilim, artık sadece yere serilecek bir eşya değil, sanat galerilerinin duvarlarında yerini alan art-kilim sanat eseri olur.

Balpınar'ın eserlerinin ardındaki düşünsel süreç, yeni modern çalışmalar için gelenekselin dilini çözer ve onu kendi modern estetiğiyle birleştirerek yeni çalışmalar yapar. Anadolu kilimlerindeki motiflerin, renklerin ve sembollerin ardındaki soyut dili keşfeder. Bu dil, kişisel deneyimleriyle, bilimle, sanat akımlarıyla bütünleşerek kilimlere yeni anlamlar yükler. Böylece, binlerce yıllık geleneği korurken, onu kendi benzersiz bakış açısıyla çağdaş sanatın içerisine taşır.

Özetle, insanların getirdikleri somut, soyut verileri nesilden nesil'e ne aktarılması gerekiyorsa; en sağlıklı, en temiz, tek etkin yolun hayatın bir parçası olan sanat olduğu çalışmada netleşir.

KAYNAKÇA

- [1] Başbuğ, Z. “Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun İki Eserinde Bulunan Türk Kültürü İmgeleri”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (1): 201-208 (2019).
- [2] Berk N. “İstanbul Resim ve Heykel Müzesi”, Ada Ofset Basımevi, İstanbul, 1972.
- [3] Erinç, S. “Kültür Sanat, Sanat Kültür”, 2.Baskı, Ütopya Yayınları, Ekim 2004.

- [4] Eroğlu, Ö. “*Worringer Soyutlama ve Duyumsama ‘Bir Okuma Çalışması’*”, 1.Baskı: Tekhne Yayınları, Nisan 2016, İstanbul
- [5] Eroğlu, Ö. “*Sanat Sözlüğü*” 1.Baskı: Tekhne Yayınları Ocak 2021.
- [6] Eyüpoğlu, B.R. “*Resme Başlarken*”, 1.Baskı Bilgi Yayınevi 1986, Ankara
- [7] Karaman, Ş. “*Sivas Delice Köyü Halı Dokumalarının Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri*”, İdil, 82 (2021 Haziran): S. 973–984. Doi: 10.7816/İdil-10-82-10.
- [8] Karaman, Ş. “*Sivas Arkeoloji Müzesinde Bulunan Halı Yastıklar*”. İdil, 106 (2023 Haziran): S. 864–873. Doi: 10.7816/İdil-12-106-15.
- [9] Kırıçoğlu, T, O. “*Sanat, Kültür, Yaratıcılık Görsel Sanatlar ve Kültür Eğitimi-Öğretimi*” 2. Baskı: Ekim 2015, Ankara.
- [10] Özsoy, V. “*Görsel Sanatlar Eğitimi, Resim-İş Eğitiminin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri*”, 3. Baskı, Pegem Akademi, 2015.
- [11] Tunah, İ. “*Tarihsel Değişme ve Süreklilik*”, 21 Ekim 1973 Cumhuriyet Gazetesi, S: 6. (1973).
- [12] <https://www.kozaarts.com/devrim-erbil-tablo> (erişim tarihi : 13.08.2025)
- [13] (2011,18 Kasım). s u d a y: -Eren Eyüboğlu, (erişim tarihi : 13.08.2025)
- [14] <https://www.sivas.bel.tr/yapi/divrigi-ulu-camii> (erişim tarihi : 9.08.2025)
- [15] <https://www.istanbulmodern.org/koleksiyon/tekillikler> (erişim tarihi :10.08.2025)
- [16] <https://aboutturkiye.gov.tr/blog/geleneksel-sanatlar> (erişim tarihi :14.08.2025)
- [17] ARTtv. (2022, 3 Mayıs). Belkıs Balpınar. Mikro-Makro. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=4UgrfrsD_9c (erişim tarihi :15.08.2025)
- [18] ARTtv. (2025, 12 Mart). Belkıs Balpınar. Zamanla Dokunanlar. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=97ul5RnD630> (erişim tarihi :15.08.2025)
- [19] TRT 2.(2024,25 Nisan). Belkıs Balpınar | Muasır | 71. Bölüm. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Z5YgvqggsEk&t=66s> (erişim tarihi :25.07.2025)
- [20] <https://www.sanatgezgini.com/marketplace/seller/profile/devrim-erbil> (erişim tarihi :17.08.2025)
- [21] <https://annalaudel.gallery/exhibitions/belkis-balpınar-through-woven-times-march-6-april-27-2025-istanbul/> (erişim tarihi:16.08.2025)
- [22] (2018, 2 Mayıs). <http://www.sanataak.com/view/kilim-dokuma-ilk-kez-guncel-sanata-dahil-oluyor> (erişim tarihi :16.08.2025)
- [23] <https://www.istanbul.net.tr/etkinlik/sergi/belkısbalpınardokuma/110591/15> (erişim tarihi :17.08.2025)

ANADOLU EL SANATLARINDAN FİRKETE OYASI TEKNİĞİNİN ÇAĞDAŞ GİYSİ TASARIMLARINA YANSITILMASI¹

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba SEFEROĞLU

Giresun Üniversitesi, tugba.yildiz@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2366-4278

ÖZET

Geçmişten günümüze aktarılan ve maddi kültürün önemli parçalarından olan el sanatları, bireylerin bilgi ve becerisine dayanan, genellikle doğal hammaddelerle ve basit araçlarla üretilen, toplumun kültürel kimliğini ve yöresel özelliklerini yansıtan geleneksel uygulamalardır. Bu çalışmada, Anadolu halkı tarafından uzun yıllardır kullanılan bir iğne işi tekniği olan “firkete oyası”, çağdaş giysi tasarımlarına esin kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Firkete oyasının estetik ve yapısal özelliklerinin, moda tasarımına nasıl katkı sağlayabileceği incelenmiştir. Bu amaçla firkete oyasının biçim, form ve süsleme özellikleri temel alınarak on parçalık bir giysi koleksiyonu oluşturulmuş; bu koleksiyondan iki tasarım prototip olarak üretilmiştir. Tasarım süreci boyunca, firkete oyasının çağdaş moda ile nasıl bütünleştirilebileceği değerlendirilmiş ve giysi tasarımlarında nasıl, nerede ve hangi amaçla kullanılabileceği göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma kapsamında firkete oyasının farklı uygulamaları, fonksiyonel ve estetik açıdan giysi tasarımları üzerinde yorumlanmış; geleneksel bir öğenin çağdaş tasarımlarda nasıl dönüştürülebileceği ortaya konmuştur. Araştırma, sürekli değişen moda anlayışı içinde geleneksel el sanatlarının yaratıcı potansiyelini vurgulaması açısından önem taşımaktadır. Bu araştırma nitel araştırma yönetmenlerden betimsel analiz yaklaşımı ile yürütülmüştür. Araştırma sonucunda, firkete oyası tekniğinin çağdaş giysi tasarımlarında hem estetik hem de işlevsel bir unsur olarak kullanılabileceği; bu tür geleneksel el sanatlarının modern moda anlayışına farklı ve yaratıcı bir boyut kazandırabileceği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Firkete, Giysi Tasarımı, El Sanatları, Tasarım Süreci.

¹ Tuğba SEFEROĞLU, Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Şebinkarahisar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-2366-4278.

REFLECTING THE HAIRPIN LACE TECHNIQUE FROM ANATOLIAN HANDICRAFTS IN CONTEMPORARY CLOTHING DESIGNS

ABSTRACT

Handicrafts, which have been handed down from the past to the present and are an important part of material culture, are traditional practices that reflect the cultural identity and regional characteristics of a society. They are based on the knowledge and skills of the individual and are usually produced using natural raw materials and simple tools. In this study, “hairpin lace,” a needlework technique used by the people of Anatolia for many years, was analyzed as a source of inspiration for contemporary clothing designs. The aesthetic and structural properties of hairpin lace and how they can contribute to fashion design were analyzed. To this end, a ten-piece clothing collection was designed based on the shape, form and decorative features of hairpin spikes; two designs from this collection were produced as prototypes. Throughout the design process, we have considered how hairpin lace can be integrated into contemporary fashion and how, where and for what purpose it can be used in garments. In this study, different applications of hairpin lace were interpreted in terms of functionality and aesthetics in clothing designs to show how a traditional element can be transformed into contemporary designs. The study is significant in that it emphasizes the creative potential of traditional arts and crafts in the context of the ever-changing understanding of fashion. This study was conducted using a descriptive analysis approach by qualitative research leaders. The research findings suggest that the hairpin lace technique can be used as both an aesthetic and functional element in contemporary dress designs and that such traditional handicrafts can add a different and creative dimension to modern fashion.

Keywords: Hairpin lace, garment design, craftsmanship, design process.

1. GİRİŞ

1.1. Moda ve Geleneksel El Sanatları

İnsanlık tarihinin en eski ihtiyaçlarından biri olarak ortaya çıkan giyim, ilk zamanlarda çevresel koşullardan korunma işlevi taşıırken, zamanla estetik ve sosyo kültürel değerler de kazanmıştır. Başlangıçtan günümüze toplum yaşamıyla paralel değişen ve biçimlenen giyim olgusu tarihsel süreç içinde kültürel, ekonomik, politik ve teknolojik değişimlerden etkilenmiş; renk, biçim, doku gibi tasarım unsurlarıyla sürekli bir dönüşüm geçirmiştir (Bilgen, 1999: 1).

Moda; bireyin toplumsal uyum isteği ile aynı anda taşıdığı farklılaşma ve yenilik arzularının kesişiminden doğan bir süreçtir.

Bireyin toplumsal uyum isteği ile aynı anda taşıdığı farklılaşma ve yenilik arayışı doğrultusunda moda olgusu ortaya çıkmış (Simmel, 1957: 541-544); bu durum yaratıcı tasarım arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Çağımızda moda tasarımcıları, özgün, etkileyici ve fark edilir koleksiyonlar oluşturmak amacıyla farklı kültürel ve sanatsal kaynaklardan esinlenmektedir. Bu bağlamda, geleneksel el sanatlarının sunduğu zenginlik, modern giysi tasarımlarında özgün temalar ve hikâyeler yaratmak için önemli bir donanım sunmaktadır.

Bu bağlamda, moda tasarımcıları, koleksiyonlarını özgün ve kültürel açıdan zengin kılmak için geleneksel tekniklerle çağdaş estetiği birleştirmektedir. Özellikle dantel gibi geleneksel tekstil pratiklerinin modern moda tasarımında yeniden yorumlanması, kültürel mirasın korunmasına katkı sağlarken tasarımlara özgünlük katmaktadır (Felippi, Rütshilling & Perry, 2024).

Tasarım sürecinde çizgi, biçim, renk, doku gibi görsel tasarım öğelerin yanı sıra, uyum, denge, tekrar, vurgu gibi temel tasarım ilkelerinden de yararlanılmaktadır (Koca, Koç ve Çotuk, 2009: 90). Geleneksel el sanatları hem estetik çeşitliliği hem de taşıdığı kültürel değerleriyle tasarım sürecine önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel unsurlar ile günümüz tasarımlarıyla bir bağ kurmak, geçmiş ve gelecek arasında bir köprü görevi gören özgün tasarımlar ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır.

El sanatları, kişinin bilgi ve becerisine dayanan, çoğunlukla basit araçlarla üretilen ve toplumun kültürünü ve yaşam biçimini yansıtan ürünlerdir (Teke & Erol Çalışkan, 2018: 97). Bu ürünler, nesilden nesile aktararak kültürel belleğin korunmasına katkı sağlamaktadır. Anadolu’da el sanatları, tarihsel süreçte farklı uygarlıkların etkisiyle biçimlenmiş, bölgelere göre malzeme, motif ve teknik açısından çeşitlilik göstermiştir (Şentürk, 2007: 1; Arslantaş, 2007: 1). El sanatları içinde yer alan oyalar; özellikle kırsal kesimlerde baş ve giysi süslemesi olarak giyimin birçok yerinde kullanılmaya devam etmektedir. Oyalar sadece birer süsleme ögesi değil, aynı zamanda yöre insanının duygularını, sosyal durumunu, beklentilerini yansıtan kültürel bir iletişim aracı olarak da değerlendirilmiştir (Arslantaş, 2007: 28).

Anadolu’da yaygın olarak kullanılan oya tekniklerinden biri olan firkete oyası, iplik ve tığ kullanılarak “firkete” adı verilen araç yardımıyla yapılan bir el sanatı tekniğidir. Masa örtüleri, oda takımları, şal, fular ve giyim süslemeleri gibi birçok üründe uygulanmakta olan firkete oyasında; ipek, pamuk, keten, yün ve sentetik ipliklerin yanı sıra boncuk, pul, sim gibi yardımcı malzemeler de kullanılmaktadır (Özsoy, 2009: 37).

Firkete oyası, estetik görselliği, ince işçiliği ve çok yönlü kullanım imkânlarıyla hem geleneksel hem çağdaş tasarımlarda uygulanabilir niteliktedir. Ancak bu teknik, günümüzde çeyiz sandıklarında saklanan bir miras olarak kalmakta; modern tasarımda yeterince değerlendirilmemektedir.

Bu çalışmada, firkete oyasının biçim, form ve süsleme özellikleri çağdaş giysi tasarımı sürecine entegre edilerek, geleneksel bir el sanatı unsurunun modern moda anlayışında nasıl kullanılabileceği araştırılmıştır. Geleneksel ile çağdaşı buluşturmayı amaçlayan bu yaklaşım hem kültürel sürdürülebilirliğe katkı sunmakta hem de özgün tasarım üretimi açısından yeni olanaklar sağlamaktadır.

1.2. Firkete Oyası

Firkete oyası; firkete adı verilen bir araç yardımı ile tığ ve iplik kullanılarak yapılan bir oya tekniğidir. Firkete oyasının uygulandığı yerler; oda takımları, masa örtüleri, yatak çarşafı, tepsi örtüleri, yemeni kenarları, namaz örtüleri, şal, fular, giyim süslemeleri ve kenar temizleme işlemleridir (Özsoy, 2009: 37).

Firkete Oyası Yapımında Kullanılan İplikler, İpek iplikler: İbrişim, kordone, pamuklu iplikler: Merserize, Koton, yün iplikler: Tiftik, Keten iplikler: Dantel iplikleri, Sentetik iplikler: Naylon

(bobin), simdir. Oya yapımında kullanılan araçlar ise iğne, tığ, mekik ve firkete kullanılmaktadır (Onuk, 2000: 3).

1.2.1. Firkete Oyasında Kullanılan İpliklerin Özellikleri

İpek İplikler: İbrişim: İki kat ipliğin bükülmesinden meydana gelir. İnce, çok bükümlü, parlak, çeşitli renkleri olan sağlam bir iplik. İğne oyası yapımında kullanılır. Çeşitli örtü yapımında, giyim süslemelerinde, yemeni başörtü, mendil kenarlarında, vitrin takımı, masa örtüsü gibi ürünlerin yapımında kullanılır.

Floş: Suni ipekten üretilen az bükümlü, yumuşak, parlak görünümlüdür. Çeşitli renkte ve çileler hâlinde bulunur. Oda takımları, vitrin örtüleri, giyim süslemeleri, masa örtüsü gibi ürünlerin yapımında kullanılır.

Pamuklu İplikler: Koton: Pamuk ipliğinden, iki kat ipliğin bükülmesinden oluşturulur. Normal bükümlü ve parlak görünümlüdür. Çeşitli renklerde çile ve yumak hâlinde bulunur. Kenar süslemeleri, vitrin takımları, oda takımları, giyim süslemeleri, masa örtüsü gibi ürünlerin yapımında kullanılır.

Merserize: Pamuk lifinden üretilen kalın çok bükümlü ipliklerdir. Çeşitli renk ve kalınlıkta olanlar mevcuttur.

Keten İplikler: Dantel iplikleri: Normal bükümlü, sağlam, ince, parlak görünümlü bir iplik. Beyaz ve çeşitli renkleri bulunmaktadır. İplik kalınlığı numaralara göre değişmektedir. Masa örtüsü, sofra takımları, kenar süslemeleri, oda takımları gibi ürünlerin yapımında kullanılır.

Yün İplikler: Tiftik: Hayvan yünlerinden elde edilen yumuşak, iki kat ipliğin bükülmesinden meydana gelir. Çeşitli renklerde çile ve yumaklar hâlinde bulunur.

Sentetik İplikler: Orlon: Kimyasal liflerden üretilmiştir. Normal bükümlü ve parlak ipliklerdir. Çeşitli renklerde çile ve yumaklar hâlinde bulunmaktadır. Geleneksel uygulamalarda ipek ve pamuk iplikler öne çıkarken, günümüzde rengin ve formun korunması amacıyla sentetik iplikler de yaygın olarak tercih edilmektedir (Wetzel, 2020; TRC Leiden, 2022).

Naylon iplikler: Çeşitli renk ve kalınlıkta çok sağlam, parlak, bükümlü iplik. Yemeni kenarları, çeşitli örtüler, yatak örtüleri, başörtü kenarları, masa örtüsü, mendil kenarları gibi ürünlerin yapımında kullanılır. İpek, pamuk, keten, yün ve sentetik iplikler; firkete oyası yapımında kullanılan başlıca iplik türleridir.

Sim: Altın ve gümüş rengi madensel tellerin ince ipek veya pamuk ipliğinin üzerine sarılması ile elde edilmektedir. Çeşitli örtü kenarlarında, motiflerde, giyim süslemeleri gibi ürünlerin yapımında kullanılır.

1.2.2. Firkete Oyası Yapımında Kullanılan Araçlar

Firkete: Metal veya plastikten çeşitleri olan U şeklinde bir ucu kapalı diğer ucu açık bir araçtır. Çeşitli genişlikte ve uzunlukta olanlarını bulmak mümkündür.

Tığ: Kullanılacak iplik kalınlığına ve modele göre seçilir.

1.2.3. Firkete Oyası Yapımında Kullanılan Yardımcı Malzemeler

Pul: Metal ya da plastik maddelerden yapılmış, yuvarlak, ince, düz ya da bombeli, ortası delik, oya yapımında kullanılan gereçtir.

Boncuk: Sedef, ahşap, cam, kristal, porselen, çeşitli maden ve taşlardan yapılmış ortası delik, yuvarlak ve kesme şeklinde, oya yapımında kullanılan küçük taneciklerdir. Yuvarlak boncuk, boru boncuk ve nazar boncuğu gibi çeşitlerini görmek mümkündür.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yaklaşımı ile yürütülmüştür. Araştırmanın ilk aşamasında, geleneksel el sanatı örneklerinden biri olan firkete oyası ile ilgili görsel ve yazılı kaynaklar incelenmiş, bu tekniğin biçimsel ve estetik özellikleri analiz edilmiştir.

Elde edilen veriler doğrultusunda, modern giysi tasarımlarında kullanılmak üzere on parçalık bir koleksiyon oluşturulmuş; bunlardan iki model, tasarım ilkelerine uygun biçimde prototip olarak üretilmiştir. Tasarım süreci boyunca, giysilerde kullanılacak firkete oyaları, ürünün dokusu ve estetik bütünlüğü göz önünde bulundurularak elde üretilmiş ve giysilere elle uygulanmıştır.

Çizim sürecinde, tasarımların model ve teknik detaylarının dijital ortamda oluşturulması amacıyla Lectra PrimaVision V6R1c7 programı kullanılmıştır. Bu tür CAD sistemleri, moda sektöründe tasarım sürecinin hızlanmasına, modelden üretime geçişin sağlanmasına ve sanal prova gibi olanaklara imkân tanımaktadır (Trivedi, 2015; Nechno et al., 2021). Bu doğrultuda geleneksel el sanatı ile dijital moda tasarımı bir araya getirilerek, özgün ve işlevsel ürün tasarımları geliştirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada, geleneksel el sanatlarından biri olan firkete oyası, çağdaş giysi tasarımlarında estetik bir öğe olarak yorumlanmıştır. Tasarlanan on model arasından iki model seçilmiş; bu modellerin dikimi gerçekleştirilmiş ve firkete oyası, her bir modelin tasarım özelliklerine uygun şekilde uygulanmıştır.

3.1. Araştırma ve İlham Kaynağı

Araştırma sürecinin ilk aşamasında, Anadolu'nun farklı yörelerinde kullanılan geleneksel firkete oyası örnekleri incelenmiştir. Bu inceleme, görsel ve yazılı kaynak taraması ile gerçekleştirilmiş; firkete oyasının motif yapısı, form özellikleri, kullanılan iplik ve süsleme teknikleri detaylı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, modern giysi tasarımında kullanılabilecek uygun biçim, desen ve süsleme unsurlarının belirlenmesinde temel teşkil etmiştir.

3.2. Tasarım Süreci

Firkete oyasının biçimsel ve estetik özelliklerinden yararlanılarak on parçadan oluşan bir giysi koleksiyonu tasarlanmıştır. Koleksiyonun teknik çizimleri ve model detayları, Lectra PrimaVision programı kullanılarak dijital ortamda hazırlanmıştır. Tasarım aşamasında, firkete oyasının giysi üzerinde kullanılacağı bölgeler, ürünün formunu, yüzey etkisini ve estetik değerini artıracak şekilde konumlandırılmıştır.

3.3. Model Seçimi

Tasarlanan on model arasından iki model üretim için seçilmiştir:

Model 1: Uygulama sürecinde dikilen giysilerden biri elbisedir. V yaka, sıfır kollu, göğüs ve bel hattında pensli, belden kesimli, bedene oturan ve etek uçlarına doğru evaze biçimde genişleyen kısa formda elbise modelidir. Bu model, tamamen kumaş tela ile kaplanarak dikilmiş ve etek kısmına hacim kazandırmak amacıyla sert tül katmanları eklenmiştir. Bu elbise modeli için firkete oyaları 3,5 cm genişliğinde üretilmiştir. Elbisenin yaka, bel ve etek ucu hattına yerleştirilen firkete oyaları ile kaplanmıştır.

Model 2: Uygulama sürecinde dikilen giysilerden diğeri ise şort modelidir. Mini boyda tasarlanmış, ön ve arka beden ortasında biten ana parçaların yanlarında, şort boyundan yaklaşık 3 cm daha uzun yan parçalara sahip bir şort modelidir. Ön bedenden fermuar yarımıyla giyilen model kemerlidir. Bu elbise modeli için firkete oyaları 1,5 cm genişliğinde üretilmiştir. Yan parçaların yüzeyi tamamen firkete oyası ile kaplanmıştır.

Çizelge 1. Modellerin Artistik Çizimleri

Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
				
Model 6	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10
				

3.4. Malzeme ve Teknik Özellikler

Her iki modelde de ana kumaş olarak Ağır gramajlı, tok duruşlu ve doğal lif içerikli pamuklu dokuma kumaş kullanılmıştır ([Görsel 1](#)). Bu kumaş, giysi üzerinde firkete oyasının formunu koruması sebebiyle tercih edilmiştir. Firkete oyalarının, kumaşın dokusu, rengi ve kalınlığı ile uyumlu olması için %100 pamuk merserize iplik tercih edilmiştir ([Görsel 2](#)). Elbise modeli için 3,5 cm genişliğinde, şort modeli için ise 1,5 cm genişliğinde firkete oyaları üretilmiştir. Oyaların bir kenarı kum boncuk ile süslenmiştir ([Görsel 3](#)).

3.5. Uygulama Aşaması

Elbise ve şort modelinin kalıpları biçki sistemi üzerinden standart 38 bedende çıkartılmıştır. Şablon kalıpları (dikiş paylı kalıp) hazırlanan modellerin kesimi yapılmıştır. Kumaş parçaları telalanmış ve dikiş işlemi yapılmıştır. Firkete oyaları tamamlandıktan sonra, giysilere elde ve dikiş iğnesi ile dikkatli biçimde monte edilmiştir. Firkete oyalarının bir kenarı, kum boncuklarla birlikte örülerek süsleme etkisi artırılmıştır ([Görsel 4](#)). Bu uygulama sayesinde, geleneksel bir teknik olan firkete oyası, çağdaş giysi tasarımlarına işlevsel ve estetik bir katkı sunmuştur.

Görsel 1. Keten bezi

Görsel 2. Merserize İplik

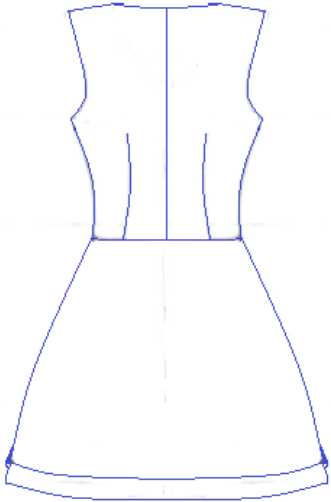

Görsel 3. Kum Boncuk

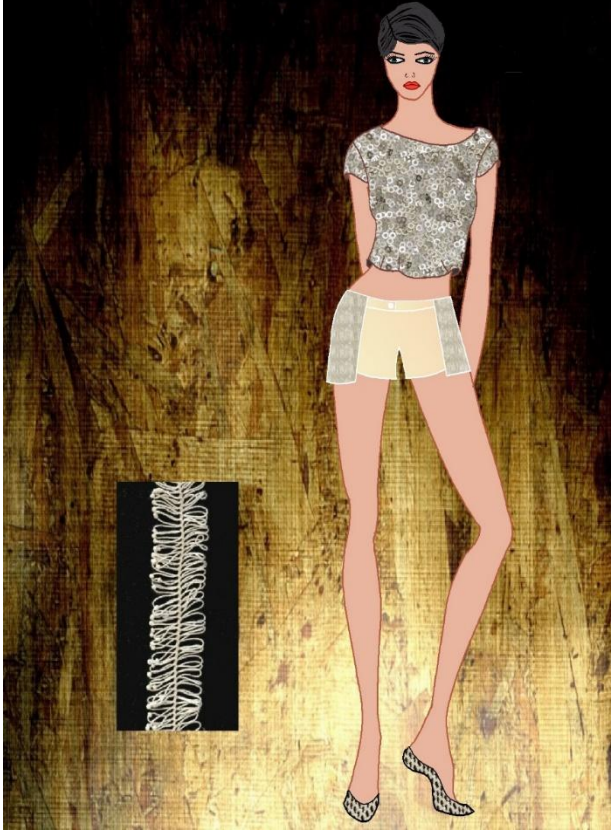
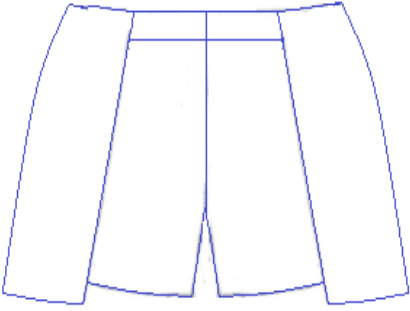

Görsel 4. Firkete Yapımı

Çizelge 2. Elbise Modelinin Teknik ve Artistik Çizimleri

Modelin Teknik Çizimi	Elbise Modelinin Artistik Çizimi
Ön Beden	
Arka Beden	Model Analizi
	Elbise modeli, “V” yakalı, göğüs ve bel hattında pens uygulamaları bulunan, belden kesimli bedene oturan ve etek uçlarına doğru evaze (A-line) formda genişleyen bir mini tasarımdır. Etek kısmının daha kabarık görünmesi amacıyla, iç katmanda sert tül kumaş kullanılmıştır. Elbise, arka ortasından açılan fermuar yardımıyla giyilebilir şekilde tasarlanmıştır. Elbise eteği astarla desteklenmiştir. Elbisenin yakasında, belinde ve etek uçlarında firkete oyası kullanılmıştır. Firkete oyası tamamlandıktan sonra tasarımın belirlenen bölgelerine elde ve dikiş iğnesi yardımıyla aplike edilerek sabitlenmiştir. Etek ucu bölümünü çevreleyen firkete oyalari, modele hem geleneksel bir estetik değer kazandırmış hem de hacimsel etkiyi destekleyen ve el işçiliğini öne çıkaran zengin bir yüzey etkisi oluşturmıştır.

Çizelge 3. Şort Modelinin Teknik ve Artistik Çizimleri

Modelin Teknik Çizimi	Elbise Modelinin Artistik Çizimi
Ön Beden	
Arka Beden	Model Analizi
	Şort modeli, mini boyda tasarlanmış olup, ön ve arka beden ortasında sonlanan ana parçaların yanlarında, şort boyundan yaklaşık 3 cm daha uzun yan parçalar yer almaktadır. Bu yan parçaların yüzeyi, tamamıyla firkete oyası ile kaplanarak süslenmiştir. Model, kemerli, kısa formda olup, önden fermuar yardımıyla açılarak giyilebilen bir yapıya sahiptir. Firkete oyası tamamlandıktan sonra tasarımın belirlenen bölgelerine elde ve dikiş iğnesi yardımıyla applike edilerek sabitlenmiştir. Yan parçaların firkete oyasıyla kaplanması, modele hem görsel vurgu kazandırmış hem de geleneksel el işçiliğini vurgulayan dikkat çekici bir detay olarak işlev görmüştür.

Çizelge 3. Elbise Modeli

Elbise Modeli Ön Beden

Elbise Modeli Arka Beden

Çizelge 4. Şort Modeli

Şort Modeli Ön Beden	
	
Şort Modeli Arka Beden	
	

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Zaman içerisinde insanın toplumsal yaşamının bir ürünü olarak şekillenen ve tarihe ışık tutan maddi kültürün önemli unsurlarından biri el sanatlarıdır. Bu çalışma kapsamında, el sanatlarından firkete oyası gerek model gerek süsleme açısından sunduğu çeşitlilik ile modern giysi tasarımlarına yansıtılmıştır.

Anadolu insanı tarafından uzun yıllardır kullanılan firkete oyasının modern giysi tasarımlarında yorumlanması sürecinde, tasarlanan on modelden iki tanesi prototip olarak üretilmiştir. Geleneksel el sanatlarının, giysi tasarımında süsleme öğesi olarak kullanılması, tasarımların yaratıcılığını artırmakta ve unutulmaya yüz tutmuş kültürel değerlerin hatırlatılmasına katkı sağlamaktadır. Üretilen iki prototip model, geleneksel firkete oyası tekniğinin çağdaş modern tasarımında hem estetik hem de işlevsel bir unsur olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymuştur. Bu durum, kültürel bir mirasın modern moda anlayışına yaratıcı biçimde entegre

edilebileceğini ve gelecek nesillere aktarılmasında tasarım disiplinlerinin önemli bir rol üstlenebileceğini göstermektedir.

Firkete oyasının modern giysilere entegrasyonu sadece estetik bir değer değil aynı zamanda unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarının günümüze taşınmasına aracı olduğunu düşündürmektedir. Bu tür teknikler, kültürel mirasla modern tasarım arasında köprü kurarak, yaratıcı ve sürdürülebilir moda örnek oluşturmaktadır (Kristiansen, 2024).

5. ÖNERİLER

Bu araştırma, firkete oyasının yenilikçi giysi tasarımlarında kullanımına dair bir model ortaya koymakla birlikte, farklı kumaş türleri, renk kombinasyonları ve malzeme çeşitliliği ile yeni tasarımların geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir moda anlayışı çerçevesinde doğal boyar maddeler ve geri dönüştürülmüş ipliklerin kullanılması hem çevresel açıdan duyarlı hem de kültürel açıdan zengin koleksiyonların oluşmasına katkı sağlayabilir. Korkmaz, Kılınç, Kılınç ve Kut'a (2023) göre, sürdürülebilir tekstil üretiminde doğal boyama ve diğer çevre dostu yüzey modifikasyon yöntemleri, kimyasal kullanımını azaltarak hem estetik hem de çevresel fayda sağlamaktadır. Bu nedenle, geleneksel firkete oyası gibi el sanatları teknikleriyle birlikte bu tür sürdürülebilir yöntemlerin uygulanması hem kültürel mirasın korunmasına hem de çevre dostu moda anlayışının geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Farklı giyim kategorilerinde (fantezi giyim dış giyim, çocuk giyimi ve aksesuar vb.) firkete oyasının denenmesi ise bu geleneksel tekniğin kullanım alanlarını genişletecektir.

KAYNAKÇA

- [1] Arslantaş, G. S., *Van Yöresi Geleneksel Baş Süslemelerinin Tarihsel Süreç İçerisinde İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2007.
- [2] Bilgen, S., *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Giyimi*, 16. yy.-19.yy., Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.
- [3] Felippi, V., Rütschilling, E., & Perry, G. Textile Design in Lace: Creative Practice Based on Collections Study. Textiles, Identity and Innovation: Design the Future, CRC Press, 2024. doi.org/10.1201/9781315100210
- [4] Koca, E., Koç, F., & Çotuk, S. (2009). Geleneksel Giyim Öğelerinin Esin Kaynağı Olarak Giysi Tasarımına Katkıları. New World Sciences Academy, Nisan, 4, 3, 2009.
- [5] Korkmaz, G., Kılınç, M., Kılınç, N., & Kut, Y. D., *The Role Of Surface Modification Methods For Sustainable Textiles*. In A. Körlü, M. İ. Bahtiyari, & S. Kanat (Eds.), *Roadmap To Sustainable Textiles*, IntechOpen, 2023. doi.org/10.5772/intechopen.112792
- [6] Kristiansen, N., *Knitting came back – but not hairpin lace. Why?* ScienceNorway. 21.04.2024. Erişim Tarihi: 05.08.2025. <https://www.sciencenorway.no/cultural-history-history-school-and-education/knitting-came-back-but-not-hairpin-lace-why/2347621?utm>

- [7] Nechno, T. H., Kyosev, Y., Alubel, M., & Krzywinski, S., Investigation of The Visual Appearance of Different Skirt Styles and Materials During The Fitting Simulation with Lectra Modaris, Communications in Development and Assembling of Textile Products, September, 2, 2, 2021. doi.org/10.25367/cdatp.2021.2.p141-150
- [8] Onuk, T., *Osmanlı'dan Günümüze Oyalar = Oya Culture Since the Ottomans*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, (*Alternatif baskı: 2000*), 2005.
- [9] Özsoy, F., *Karadeniz Bölgesi Türk Kadın Başlıklarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2009.
- [10] Şentürk, F., *Anadolu Takılarındaki Motifler ile Tunus Takılarındaki Motiflerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2007.
- [11] Simmel, G., Fashion. *American Journal of Sociology*, 62, 6, 1957. doi.org/10.1086/222102
- [12] Teke, T., & Erol Çalışkan, Ş. S., Geçmişten günümüze Devrek'te bastonculuk geleneği [From the past to the present baton handcraft tradition in Devrek district]. *The Journal of International Social Research*, 11, 56 2018. doi.org/10.17719/jisr.20185638981
- [13] Textile Research Centre Leiden. (2022, January 22). *Turkish oya lace at the TRC in Leiden*. Leiden University. Erişim Tarihi: 05.08.2025. <https://www.trc-leiden.nl/trc/index.php/en/blog/1346-turkish-oya-lace-at-the-trc-in-leiden>
- [14] Trivedi, V., Innovation in Computer Aided Garment Designing, *International Journal of Recent Research Aspects*, December, 2, 4, 2015. <https://ijrra.net/Vol2issue4/IJRRRA-02-04-08.pdf>
- [15] Wetzel, C. (2020, July 10). *Oya: A Traditional Needle-Lace Embellishment*. *PieceWork*. Erişim Tarihi: 05.08.2025. <https://pieceworkmagazine.com/oya-a-traditional-needle-lace-embellishment/>

OYUNLAŞTIRILMIŞ MOBİL EĞİTİM UYGULAMALARINDA KARAKTER TASARIMI: ANLATI, ESTETİK VE ETKİLEŞİM ODAKLI BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi, Emine Jessica MCKİE

Başkent Üniversitesi, ejessicamckie@baskent.edu.tr - 0000-0001-5747-5371

Dr. Öğr. Üyesi, Eda UZUN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, edauzun@hotmail.com - 0000-0002-0767-9154

ÖZET

Bu makale, genç kullanıcıları hedefleyen oyunlaştırılmış mobil öğrenme uygulamalarında karakter tasarımının rolünü, anlatı, estetik ve etkileşimin birbiriyle ilişkili boyutlarına odaklanarak incelemektedir. Oyunlaştırılmış ortamlardaki karakterler, dekoratif unsurlardan daha fazlası olarak işlev görmektedir; kullanıcı katılımını şekillendiren ve öğrenme motivasyonunu sürdüren anlatı araçları, duygusal dayanaklar ve etkileşimli rehberler olarak hareket etmektedirler. Görsel iletişim tasarımı ilkelerinden yola çıkarak çalışma, karakterlerin eğitim bağlamlarında anlam yaratmaya, duygusal yankı uyandırmaya ve kullanılabilirliğe nasıl katkıda bulunduğunu analiz etmektedir. Analiz için yaygın olarak kullanılan üç uygulama seçilmiştir: Simgesel yeşil baykuş "Duo"yu içeren Duolingo; çeşitli hayvan karakterleriyle Khan Academy Kids; ve özelleştirilebilir avatarlar kullanan Türkiye merkezli bir uygulama olan MentalUP. Her biri görsel tasarım niteliklerine, anlatım işlevine, etkileşim kalıplarına ve kullanıcıyla özdeşleşme bağlamında incelenmiştir. Çalışma, oyunlaştırılmış eğitim mobil uygulamalarındaki karakter tasarımının, öğretim içeriği ile kullanıcı motivasyonu arasındaki boşluğu kapatmada kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Karakterler, görsel kimlik, anlatı öğeleri ve etkileşimli özellikleri dahil ederek duygusal bir bağ kurabilmekte, sürekli etkileşimi desteklemekte ve genel öğrenme deneyimini geliştirebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: oyunlaştırma, karakter tasarımı, görsel iletişim, mobil oyunlar, grafik tasarım

CHARACTER DESIGN IN GAMIFIED MOBILE EDUCATION APPLICATIONS: AN EVALUATION FOCUSED ON NARRATIVE, AESTHETICS AND INTERACTION

This article examines the role of character design in gamified mobile learning applications targeting young users, focusing on the interrelated dimensions of narrative, aesthetics, and interaction. Characters in gamified environments function as more than decorative elements; they act as narrative agents, emotional anchors, and interactive guides that shape user engagement and sustain learning motivation. Drawing on principles of visual communication design, the study analyzes how characters contribute to meaning-making, emotional resonance, and usability in educational contexts. For the analysis, three widely used applications were selected: Duolingo with its iconic green owl "Duo"; Khan Academy Kids with its variety of

animal characters; and MentalUP, a Turkey-based application that employs customizable avatars. Each was examined in terms of visual design qualities, narrative function, interaction patterns, and user identification. The study demonstrates that character design in gamified educational mobile applications plays a critical role in bridging the gap between instructional content and user motivation. By incorporating visual identity, narrative elements, and interactive features, characters can establish emotional bonds, support sustained engagement, and enhance the overall learning experience. Furthermore, the study highlights the potential of culturally inclusive character design, which combines local visual motifs with universal principles of accessibility to address diverse user groups while maintaining pedagogical effectiveness.

Keywords: Gamification, Character design, Visual communication, Mobile Games, Graphic Design

1. GİRİŞ

Mobil eğitim uygulamaları, dijitalleşmenin hız kazandığı 21. yüzyılda eğitim deneyimlerini dönüştüren en güçlü araçlardan biri haline gelmiştir. Özellikle genç kullanıcıların dikkat sürelerinin kısalması, öğrenme süreçlerinde oyunlaştırma (gamification) ve görsel iletişim tasarımının kritik bir rol oynamasına neden olmuştur. Oyunlaştırma, puanlama sistemleri, ödüller, seviyeler ve görevler gibi oyun öğelerinin eğitim bağlamına uyarlanmasıyla, öğrenme sürecine motivasyon ve süreklilik kazandırmaktadır. Ancak bu yapının en etkili öğelerinden biri, kuşkusuz karakter tasarımıdır.

Karakterler yalnızca görsel figürler değil; aynı zamanda duygusal bağ kurma, anlatı oluşturma ve kullanıcıyla etkileşim sağlama işlevlerine sahiptir. Bu bağlamda Duolingo'nun yeşil baykuşu Duo, Khan Academy Kids'in çoklu hayvan karakterleri ve Türkiye merkezli MentalUP'ın özelleştirilebilir avatarları, farklı tasarım anlayışlarını temsil eden güçlü örneklerdir. Bu araştırmada, öncelikle oyunlaştırma kavramı ve teorik temelleri üzerinde durulduktan sonra seçilen bu üç uygulamanın karakter tasarımları anlatı, estetik ve etkileşim boyutları üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

2. OYUNLAŞTIRMA

Oyunlaştırma kavramı ilk kez dijital medya endüstrisinde ortaya çıkmıştır. Terimin belgelenmiş ilk kullanımı 2008 yılına kadar uzanmakla birlikte, yaygın kabul görmesi 2010 yılının ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bu süreçte “üretkenlik oyunları”, “eğlencelik yazılım (funware)”, “oyun katmanı” veya “uygulamalı oyunlar” gibi farklı terimler de önerilmiş olsa da, “oyunlaştırma” ifadesi kısa sürede günlük dilde en yaygın ve kurumsallaşmış kullanım haline gelmiştir. Deterding ve arkadaşları, oyunlaştırmayı “oyun tasarım unsurlarının oyun dışı bağlamlarda kullanılması” olarak tanımlamış ve bu kavramın oyunlardan ziyade “oyuna” (gaming) ilişkin olduğunu vurgulamıştır. Burada “oyun” (play), daha geniş ve serbest bir kategori olarak oyunları da içerse de onlardan farklıdır. Dolayısıyla oyunlaştırma, oyun tasarım

unsurlarının aktarımıyla oyun benzeri deneyimlerin üretilmesini hedefleyen bir tasarım stratejisi olarak değerlendirilmektedir (Deterding ve diğerleri, 2011, s.9-10).

Benzer tanım Werbach ve Hunter tarafından da aynı tanım yapılmıştır: “Bizim çalışma tanımımız şudur: Oyunlaştırma, oyun unsurlarının ve oyun tasarımı tekniklerinin oyun dışı bağlamlarda kullanılmasıdır.” (Werbach & Hunter, 2012, s. 26). “Peki oyunlaştırma tam olarak nedir? Şirketler uzun zamandır oyun düşüncesini iş sorunlarına uyguluyordu, fakat kavramın kapsamını tam olarak fark etmemişlerdi. ‘Gamification’ terimi ilk kez 2003 yılında, İngiliz oyun geliştiricisi Nick Pelling’in kısa süreli bir danışmanlık şirketi kurarak elektronik cihazlar için oyun benzeri arayüzler geliştirmesiyle ortaya çıktı. [...] Takip eden yıllarda Amy Jo Kim, Nicole Lazzaro, Jane McGonigal, Ben Sawyer, Ian Bogost, James Paul Gee ve Byron Reeves gibi oyun tasarımcıları ve akademisyenler, video oyunlarının ciddi potansiyelini tartışmaya başladılar. 2010 yılına gelindiğinde ise ‘oyunlaştırma’ terimi geniş ölçüde kullanılmaya ve bugünkü anlamını kazanmaya başlamıştı.” (Werbach & Hunter, 2012, s. 25)

Zichermann ve Cunningham ise (2011) oyunlaştırmayı şu şekilde tanımlamaktadır: “Oyun düşüncesi ve oyun mekaniğinin, kullanıcıları etkilemek ve sorunları çözmek için kullanılması sürecidir.” Onlara göre bu çerçeve hem güçlü hem de esnektir. İnsan motivasyonu ve davranışını etkileyerek çözülebilecek herhangi bir probleme kolaylıkla uygulanabilir. Fulton’a göre (2019) oyunlaştırma, oyunlarda bulunan motivasyonel faktörleri yakalamak için oyun unsurlarının oyun dışı ortamlara taşınmasıdır. Öz-belirleme teorisi, Akış Teorisi ve Öz-Yeterlik Teorisi, oyunlaştırmayı destekleyen temel ilkeleri oluşturmaktadır (s. 3).

Öz-belirleme kuramı (Self-Determination Theory, SDT), insan motivasyonu ve kişiliğine yaklaşımda, insanların kişilik gelişimi ve davranışsal öz-düzenleme için evrimsel iç kaynaklarının önemini vurgulayan bütüncül bir metateoriye dayanmaktadır. Bu kuram, bireylerin öz-motivasyonlarının ve kişilik bütünleşmelerinin temelinde yatan doğal büyüme eğilimlerini ve psikolojik ihtiyaçları incelemektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda yeterlik, ilişkililik ve özerklik olarak üç temel ihtiyacın varlığı belirlenmiştir: Bu ihtiyaçlar karşılandığında bireylerin kendiliğinden motivasyonu ve ruh sağlığı artmakta, engellendiğinde ise motivasyon ve iyi oluş azalmaktadır.” (Ryan & Deci, 2000, s. 68). Deci ve Ryan’ın geliştirdiği ve bireylerin motivasyonlarını özerklik, yeterlik ve ilişki kurma ihtiyaçları üzerinden açıkladığı bu kuram oyunlaştırılmış uygulamalarda kullanıcılarda içsel motivasyonu ve sürdürülebilir katılımı artırmaktadır.

Akış kuramı (Flow Theory), Mihaly Csikszentmihalyi tarafından bireylerin en yüksek düzeyde doyum ve performans yaşadıkları “optimal deneyim” anlarını açıklamak için geliştirilmiştir. Akış, kişinin tüm dikkatini yaptığı etkinliğe verdiği, eylemin kendisinin ödül haline geldiği ve zaman ile benlik algısının kaybolduğu özel bir bilinç durumudur. Bu deneyim, spordan sanata, iş yaşamından sosyal etkileşimlere kadar farklı alanlarda ortaya çıkabilmektedir. Akışın gerçekleşmesi için: etkinliğin açık ve net hedeflere sahip olması, bireyin ilerleyişini anında görebileceği geri bildirim mekanizmalarının bulunması ve bireyin becerileri ile karşılaştığı zorlukların dengelenmesi üç temel koşulu öne çıkmaktadır: Zorluk düzeyi beceriden yüksek olduğunda kaygı, düşük olduğunda sıkılma veya ilgisizlik ortaya çıkar; ancak yüksek becerinin yüksek zorlukla eşleştiği durumda akış yaşanmaktadır. Bu bağlamda akış, gündelik yaşamda sıkça görülen kaygı ve sıkılmanın ötesinde, bireyin potansiyelini tam anlamıyla kullandığı, derin odaklanma ve tatminle karakterize edilen bir deneyime dönüşmektedir (Csikszentmihalyi, 1997, s.29-30). Oyunlaştırılmış mobil uygulamalarda kullanıcıların “akış” deneyimine girebilmesi için zorluk ile beceri dengesinin

sağlanması gerekir ve bu denge; karakterlerin rehberlik edici rolü, eğlenceli animasyonlar, görsel ödüller ve kişisel gelişimi simgeleyen avatarlarla desteklenmektedir.

Öz-Yeterlik Teorisini Bandura (1977a, 1997), algılanan öz-yeterliği, bireyin belirlenmiş hedeflere ulaşmak için gerekli eylem planlarını organize etme ve yürütme konusundaki kişisel yargıları olarak resmî biçimde tanımlamış ve bu inancı, etkinlikler ve bağlamlar arasında düzey, genellik ve güç açısından değerlendirmektedir (Bandura 1977a, 1997’den aktaran Zimmerman, 2000, s. 83). Öz-yeterliğin düzeyi, belirli bir görevin zorluk derecesine bağlıdır (örneğin, gittikçe zorlaşan yazım kelimeleri); genellik, öz-yeterlik inancının farklı etkinlikler arasında aktarılabilirliğini ifade etmektedir (örneğin, cebirden istatistiğe); algılanan yeterliğin gücü ise bir görevi yerine getirme konusunda bireyin kesinlik derecesiyle ölçülür.” (Zimmerman, 2000, s. 84). Oyunlaştırılmış mobil uygulamalarda öz-yeterlik kuramı, kullanıcıların görevleri başarıyla tamamlayabileceklerine dair inançlarını güçlendirerek motivasyonu artırmaktadır. Uygulamalardaki rozetler, puanlar ve seviye atlama gibi elemanlar kullanıcının öz yeterlik durumunu pekiştirerek başarı deneyimini görünür kılmaktadır.

Oyunlaştırılmış uygulamalarının kullanıcıyla daha iyi etkileşime girmesi ve başarılı olabilmesi için bu kuramlarla desteklenmesi gerektiği görülmektedir. Özellikle kullanıcılar tarafından genellikle daha sıkıcı olarak görülen eğitim uygulamalarının hedefine ulaşabilmesi için de bu durum önemlidir.

3. ÖRNEK UYGULAMALAR

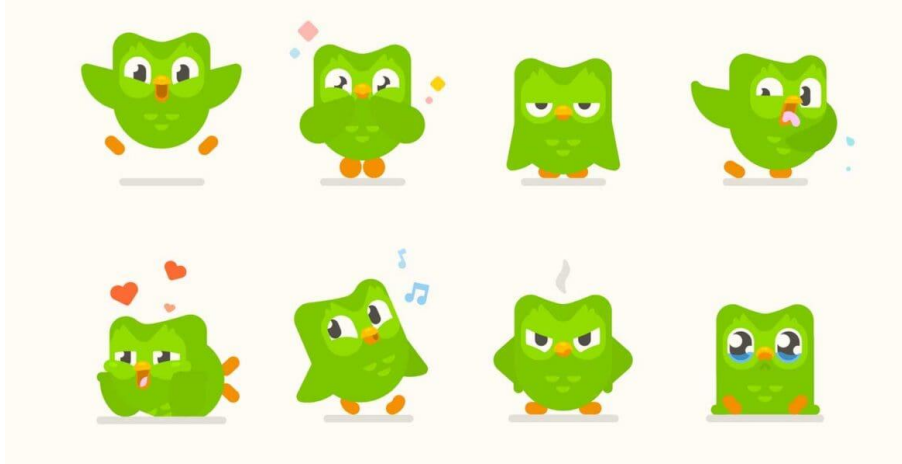
Örnek uygulamalar bölümünde Duolingo’nun yeşil baykuşu Duo, Khan Academy Kids’in çoklu hayvan karakterleri ve Türkiye merkezli MentalUP’ın özelleştirilebilir avatarları karakter tasarımları anlatı, estetik ve etkileşim boyutları üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

1. Duolingo

Duolingo, dil öğrenimini daha sürükleyici hale getirmek amacıyla oyunlaştırma öğelerini sistematik biçimde entegre etmektedir. Uygulama, kullanıcıların rekabet etmesine olanak tanıyan lig sistemiyle (Bronz, Gümüş, Altın vb.) deneyim puanlarını kullanarak haftalık sıralamalarda yer almayı teşvik eder. Ayrıca kazanılan rozetler ve kullanıcıların özelleştirebildikleri avatarlar, ilerlemeyi görünür ve anlamlı hâle getirerek öğrenme sürecine duygusal bir yatırım sağlar. Her tamamlanan ders, kullanıcıların günlük alışkanlık geliştirmesine yardımcı olan “streak” (günlük devam etme serisi) sistemine katkıda bulunur ve bu süreklilik unsuru yepyeni bir motivasyon katmanı oluşturur. Uygulama, kullanıcıları arkadaşlarının da aynı alışkanlığı sürdürmeleri yönünde teşvik eden “Arkadaş Streak” özelliğiyle sosyal bağlılığı güçlendirmektedir. Bu oyunlaştırma stratejisi, öğrenmeyi yalnızca bilgi edinme süreci değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal ödüllere dayalı bir deneyim haline getirerek kullanım sürekliliğini artırmayı hedeflemektedir (Duolingo, t.y.).

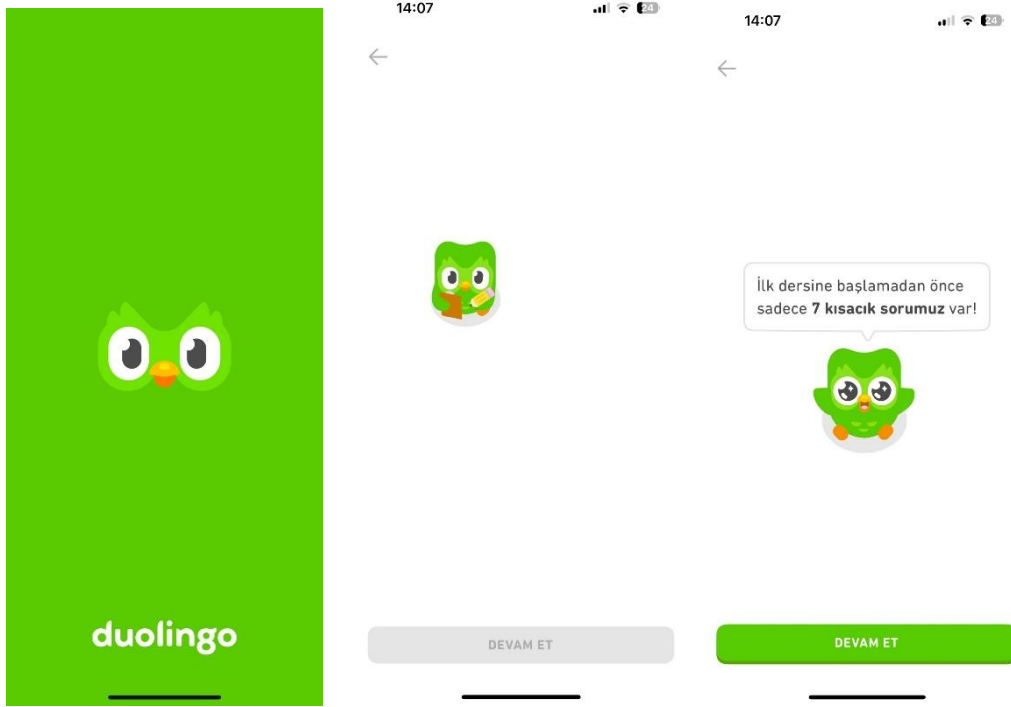
Duolingo’yu dil öğrenme uygulamaları arasında öne çıkaran temel unsur, oyunlaştırma yaklaşımıdır. Pek çok uygulama yalnızca konu listeleri, dersler, okuma materyalleri ve videolar üzerinden öğrenmeye odaklanırken, Duolingo kullanıcı deneyimini oyun dinamikleriyle zenginleştirmektedir. Seviyeler, aşamalar ve popüler seri sistemi aracılığıyla öğrenme süreci bir oyun gibi kurgulanmakta, bu da kullanıcıların motivasyonlarını artırarak dil öğrenme

sürecini daha sürdürülebilir hale getirmektedir. Oyunlaştırma, özellikle dijital oyun kültürüyle büyüyen kuşaklar için oldukça cazip bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle genç nesillerin uygulamaya olumlu tepki verdiği, çocuklar ve genç yetişkinlerin Duolingo’yu diğer uygulamalara kıyasla daha kolay benimsediği ve uzun süreli kullanımda daha istikrarlı oldukları gözlemlenmektedir (Smith, 2025).

Görsel 1. Duolingo Uygulaması Yeşil Baykuş Karakteri

Duolingo’nun sembolü haline gelmiş yeşil baykuş maskotu Duo, eğitsel aracı kurumsal iletişimin ötesinde, güçlü bir oyunlaştırma ve pazarlama stratejisinin simgesi hâline gelmiştir. İlk kez yalnızca logo olarak tasarlanan Duo’ya manevi bir ifade kazandırıldığında, başlangıçta itici ve “ürkütücü” bulunmuştur; ardından yeşil renge geçişi, kurucular arasında bir iç esperi olarak şekillenmiştir, zira eş kurucu Severin Hacker bu renkten hoşlanmamaktadır, bu ironi maskotun karakterine dair özgünlük kazandırmıştır. Daha da önemlisi, Duo sosyal medya üzerinden “ölü taklidi yaparak” dramatik bir geri dönüşle dikkat çekmiş, bu viral kampanya kullanıcı etkileşimini geçici değil, kalıcı bir katılım motivasyonuna dönüştürmüştür. Örneğin, bu stunt’un ardından kullanıcılar aşırı motivasyonla dil derslerine yönelmiş ve uygulama içi XP kazanımları büyük oranda artmıştır (Advertising Week, 2022).

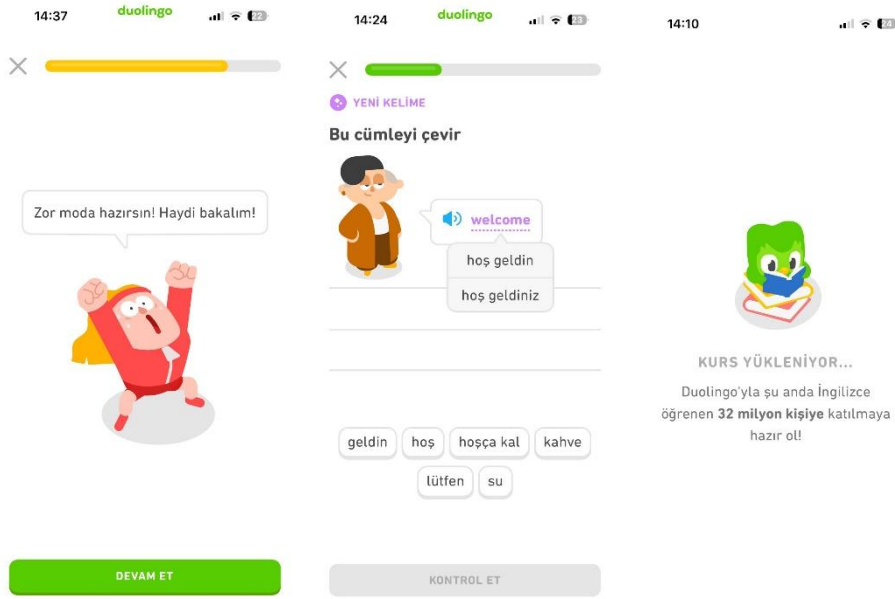

Görsel 2. Duolingo uygulaması ana ekranı ve diğer ekranlar

Duolingo'nun açılış ekranından itibaren kullanıcıyı karşılayan yeşil baykuş karakteri, uygulamanın marka kimliğinin temel bileşenidir. Sade ve anlaşılır bir arayüzle bütünleştirilen bu maskot, beyaz zemin üzerinde konumlandırılarak hem görsel açıdan öne çıkarılmakta hem de okuma kolaylığı sağlamaktadır. Bu tercih, markanın kullanıcı dostu bir deneyim sunma hedefiyle doğrudan ilişkilidir.

Karakter tasarımı basit, iki boyutlu ve vektörel çizim tarzına dayanmaktadır. Canlı yeşil renk kullanımının yanı sıra ifadesini güçlendiren büyük gözleri ve sevimliliği, popüler çizgi film karakterleriyle görsel benzerlik kurarak özellikle çocuk kullanıcıların ilgisini çekmektedir. Böylece, eğitim içeriklerine yönelik "sıkıcı" algısının kırılması ve geniş yaş gruplarına hitap eden kapsayıcı bir tasarım dili ortaya çıkmaktadır.

Uygulamanın görsel tasarım bütünlüğü, maskot ile uyumlu şekilde kullanılan fontlar, butonlar ve grafik öğeler aracılığıyla pekiştirilmektedir. Fontların sade ve yumuşak hatlı olması, butonların yuvarlatılmış biçimleri ve diğer görsellerin karakterle uyumlu minimal çizgide tasarlanması, bütünsel bir kullanıcı deneyimi sunmaktadır.

Görsel 3. Duolingo uygulaması diğer karakterler ve yeşil baykuş karakteri

Maskotun yanında yer alan yardımcı karakterler de aynı sadelikte ve etkileşim odaklı bir anlayışla tasarlanmıştır. Bu karakterler, kullanıcıların doğru cevap verdiğinde sevinç göstererek başarı hissini artırmakta ve öğrenme sürecine duygusal bir boyut kazandırmaktadır. Çeşitlilik açısından zengin olan bu karakterler, farklı cinsiyet ve kişilik özellikleriyle eğlenceli bir atmosfer yaratmaktadır.

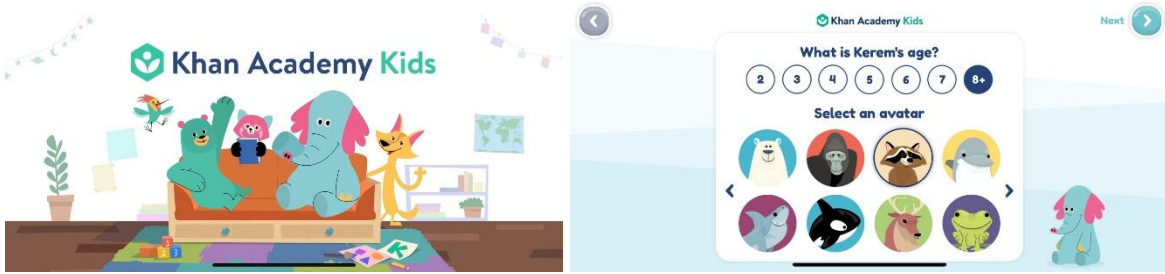
Duolingo'nun yeşil baykuşu, her ekranda içeriğe göre farklı roller üstlenerek kullanıcıyla etkileşimi canlı tutmaktadır. Örneğin, soru sorarken kalem ve kağıt tutması, bölümler tamamlandığında sevinçle zıplaması ya da belirli süreli görevlerde endişeli tavırlar sergilemesi, öğrenme sürecinin yalnızca bilişsel değil aynı zamanda duygusal ve deneyimsel olarak da desteklenmesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Duolingo'nun maskotu ve ona eşlik eden karakterler, yalnızca görsel kimlik öğeleri olmanın ötesinde, kullanıcı motivasyonunu artıran, öğrenme sürecini eğlenceli hale getiren ve uygulamanın işlevselliğini güçlendiren bir tasarım stratejisinin merkezinde yer almaktadır.

3.2. Khan Academy Kids

Khan Academy eğitimde oyunlaştırmanın (gamification) etkili örneklerinden biridir. Kullanıcılara puanlar, rozetler ve enerji puanları gibi oyun benzeri ödüller sunarak öğrenme sürecini daha motive edici hâle getirmekte; bu sistem, öğrencilerin ilerledikçe ödüller kazanma hissiyle öğrenme azmini artırmakta ve öğretmenlere bireysel ya da grup bazında ilerlemeyi izleme olanağı sağlamaktadır. Bu bağlamda, oyunlaştırma yapısı yalnızca bireysel öğrenmeyi desteklemekle kalmamakta, aynı zamanda öğretim süreçlerinin daha şeffaf ve takip edilebilir olmasına katkı sunmaktadır (Khan Academy, t.y.).

Caroline Hu Flexer'in öncülüğünde geliştirilen Khan Academy Kids uygulaması ise 2–8 yaş arası çocuklara yönelik pedagojik katkılar sunmaktadır. Uygulama, binlerce özgün kitap ve ders içeriği aracılığıyla matematik, okuryazarlık ve sosyal-duygusal öğrenme becerilerini bütünleştiren etkileşimli bir ortam yaratmaktadır. Animasyonlu karakterler, çocuklara destekleyici ifadelerle rehberlik ederek sınıf içi etkileşimleri dijital ortamda yeniden üretmektedir. Ayrıca Isabelle Hau'nun aktardığı araştırmalar, çocukların yaratıcılık kapasitelerinin yaşla birlikte azaldığını göstermektedir: 4–5 yaş grubundaki çocukların %98'i hayal gücü açısından "dâhilik" düzeyinde görülürken bu oran yetişkinlikte %2'ye düşmektedir. Bu çerçevede Khan Academy Kids, neşeli karakterleri ve oyun temelli bütüncül içerikleri sayesinde çocukların doğal yaratıcılıklarını destekleyen ve erken yaşta öğrenmeyi teşvik eden önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Swartz, 2023).

Görsel 4. Khan Academy Kids uygulaması açılış ekranı ve avatar sayfası

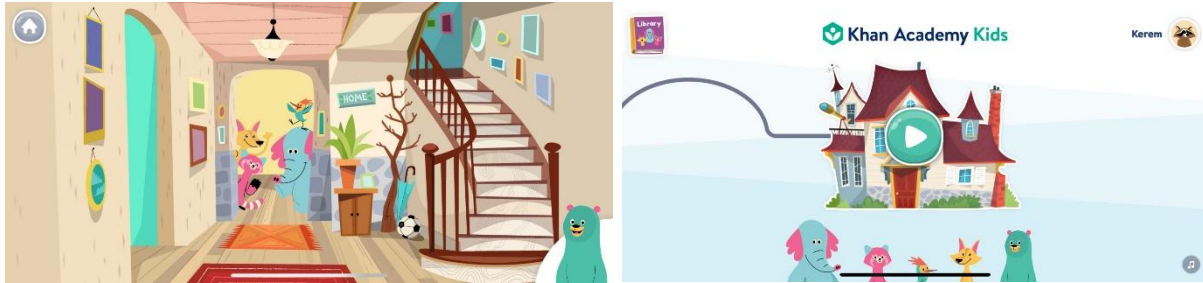
Khan Academy Kids uygulaması görsel iletişim ve tasarım İlkeleri kapsamında incelendiğinde ortaya önemli sonuçlar çıkmıştır. Uygulamanın açılış ekranında kullanıcı bir animasyonla karşılanmaktadır. Bu da kullanıcı deneyimi için motive edicidir. Kullanıcı tarafından seçilen avatar kişisel deneyimi özelleştirerek etkileşime katkı sağlamaktadır. Avatarlar birbirinden neşeli ve sevimli hayvanlardan oluşmaktadır.

Uygulama sade ve anlaşılır şekilde tasarlanmış ve ekranda okumayı zorlaştıran koyu renk kullanımından kaçınılmıştır. Uygulamada kullanılan illüstrasyonlarda ve karakterlerde canlı ara tonlar hakimdir. Karakterler 2 boyutlu vektörel ve oldukça sade olarak çizilmiştir. Karakter çizimleri ve destekleyici görseller arasında renk bütünlüğü korunmuştur. Tüm uygulama ekranlarında ana karakter ve turkuaz renkte bir ayı olan Kodi hikaye anlatıcısı ve rehber konumundadır. Bu ana karakter uygulamanın maskotudur. Uygulamadaki yardımcı karakterler ise Fil Ollo, kuş Peck, dingo Sandy ve kırmızı panda Reya'dır.

Görsel 5. Khan Academy Kids Kodi Karakteri

Kodi karakterinin tasarımı basit, iki boyutlu ve vektörel çizim tarzındadır. Yuvarlak ve sade geometrik formlarla oluşturulmuş karakter kullanıcıya dostane bir mesaj vermektedir. Kullanıcı bu ana karakteri üstlendiği rol bağlamında diğerlerinden kolayca ayırabilmektedir. Karakterin sürekli gülümseyen ifadesi kullanıcılarda duygusal etkileşimi arttırmaktadır. Bu etkileşim karakterin hareketli olması ve animasyonlarla desteklenmesiyle pekiştirilmektedir. Kodi ana karakteri haricinde diğer yardımcı karakterlerde de çizim tarzı olarak aynı görsel bütünlük hakimdir. Çeşitlilik açısından zengin olan bu karakterler, farklı cinsiyetteki hayvanlardan oluşmaktadır. Uygulamada ana karakter ile uyumlu şekilde kullanılan fontlar, butonlar ve grafik öğeler aracılığıyla pekiştirilmektedir. Böylece uygulamada estetik uyum destekleyerek profesyonellik artmakta ve genel görsel bütünlük güçlenmektedir.

Görsel 6. Khan Academy Kids uygulaması ana karakterleri

Sonuç olarak ana karakter Kodi ve diğer karakterlerin sahip olduğu yuvarlak hatlı, sıcak renkli ve sevimli görünüşleri sayesinde kullanıcı hedef kitlesi olan çocuklara hitap ederek duygusal etkileşime olanak sağlamaktadır. Duygusal tonları neşeli ve eğlenceli olup, sürekli pozitif ifadelerle güven verici bir atmosfer oluştururlar. Anlatım işlevinde rehberlik eden, basit yönergeler ve motive edici mesajlar sunan bu karakterler; animasyonlu hareketler ve destekleyici ifadelerle etkileşimi güçlendirir. Farklı kimliklere sahip olmaları ise çocukların kendilerini bir karakterle özdeşleştirmesine olanak tanımaktadır.

3.3. MentalUP

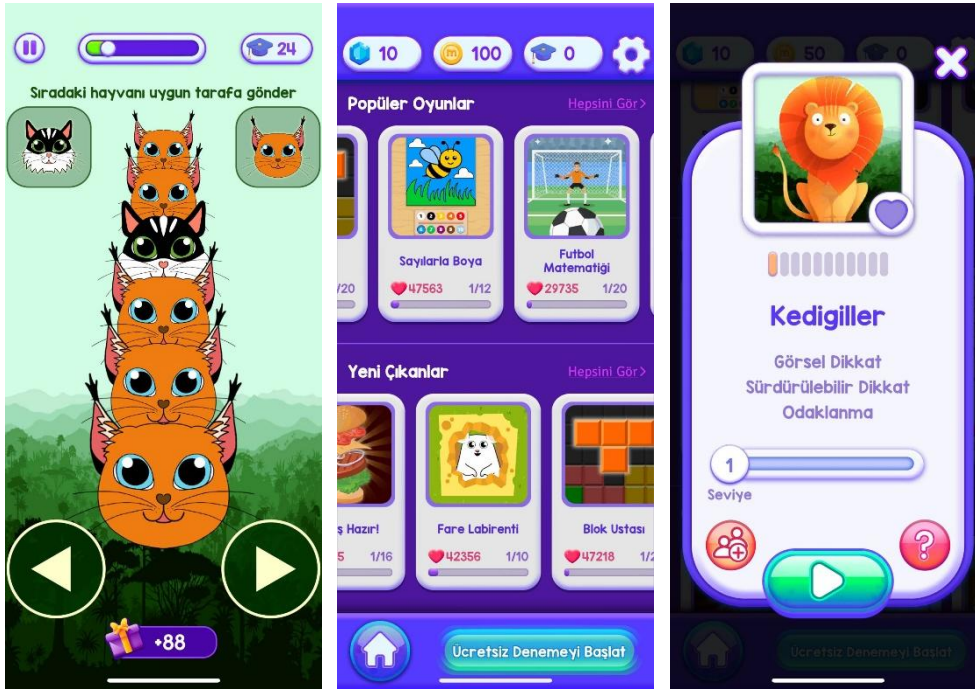
MentalUP uygulaması, 6–15 yaş arası çocuklara yönelik bir çevrimiçi eğitim platformu olarak, zihinsel gelişim, dikkat, hafıza, problem çözme ile mantık, görsel ve sözel becerilerin gelişimine destek veren bir yapıda tasarlanmıştır. Bu platformun öne çıkan özelliklerinden biri, 60'tan fazla bilimsellik temelli ve oyunlaştırılmış egzersizlerin sistematik bir şekilde sunulmasıdır. Bu yaklaşım, kullanıcı motivasyonunu yükseltmeyi, öğrenme sürecini daha eğlenceli ve etkileşimli hale getirmeyi amaçlamakta, böylece çocukların bilişsel becerilerle birlikte duygusal katılımını da artırmaktadır. Gamification odaklı egzersizler aracılığıyla MentalUP, geleneksel eğitim metotlarının ötesine geçerek çocukların katılımını canlı tutan, sürdürülebilir ve kullanıcı dostu bir öğrenme deneyimi oluşturmayı hedeflemektedir (Wikipedia, t.y.).

MentalUP'ın en belirgin ve etkili özelliklerinden biri, tüm egzersizlerin eğlenceli oyunlar halinde sunulmasıdır; bu sayede çocuk kullanıcılar, uygulamayı bir ödev ya da ek sorumluluk olarak görmek yerine keyifle vakit geçirecekleri bir ortam olarak benimsemektedir. Bu oyunlaştırılmış yaklaşım, öğrenme sürecini daha çekici ve sürükleyici kılarak kullanıcı motivasyonunu doğrudan artırmakta; böylece zihinsel gelişime yönelik aktiviteler, oyuncunun aktif katılımıyla deneyimsel bir öğrenmeye dönüşmektedir (TT Ventures, 2022).

Görsel 7. MentalUP uygulaması ekran görüntüleri

Mentalup uygulamasının açılış ekranında kullanıcıyı doğrudan uygulamanın logosu karşılamaktadır. Eğitici oyunlar ve zihin egzersizleri sunan bu uygulama, herhangi bir maskot ya da ön plana çıkan ana karakter üzerine kurgulanmamıştır. Dolayısıyla uygulamanın kimlik unsurlarından biri olabilecek bir karakterin eksikliği göze çarpmaktadır. Mor bir zeminin hâkim olduğu açılış ekranı, sadelik ve yumuşak bir görünüm sunmasına rağmen, kullanılan dişi yazı karakterleri okunabilirliği ve anlaşılabilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Butonlar, tipografi ve benzeri tasarım öğeleri her ne kadar iki boyutlu ve vektörel biçimde tasarlanmış olsa da, sadelikten uzak, çok renkli ve dağınık bir görünüm sergilemektedir. Uygulamada görsellerde ortak bir tasarım dilinin hâkim olmaması, genel görsel bütünlüğü zayıflatmakta ve uygulamanın görsel başarısını düşürmektedir.

Görsel 8. MentalUP uygulaması oyun sayfaları ve diğer ekran görüntüleri

Mentalup uygulamasında butonlar ve yardımcı tasarım öğeleri kendi içinde belirli bir bütünlük gösterse de, bu bütünlük eğitici oyun içeriklerine yansıtılamamaktadır. Her oyunda farklı bir illüstrasyon dilinin kullanılması, uygulamanın genelinde görsel tutarlılığın bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum yalnızca kullanıcıların dikkatinin dağılmasına yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda verilmek istenen mesajın net bir şekilde algılanmasını da engellemektedir. Özellikle illüstrasyonlardaki bu uyumsuzluk, uygulamanın güvenilirlik ve profesyonellik algısını olumsuz yönde etkileyerek kullanıcı nezdinde tasarım kalitesini zayıflatmaktadır.

Uygulamada karakter tasarımları yalnızca oyunların tamamlanmasının ardından karşılaşılan “tebrikler” ekranında görülmektedir. Bu ekranlarda yer alan karakterler ayrıntılı, iki boyutlu ve vektörel çizim tekniğiyle hazırlanmıştır. Karakterler tek bir şablon üzerine farklı kıyafetlerin giydirilmesiyle çeşitlendirilmiştir. Ancak bazı karakterlerin kıyafetleri oldukça ayrıntılı işlenmişken, bazılarının son derece basit bırakılması, görsel bütünlükte dengesizlik yaratmakta ve detay çeşitliliğinde tutarsızlığa yol açmaktadır. Sıcak renk tonlarının tercih edilmesi çocuklara hitap eden bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bununla birlikte, karakterlerin abartılı kafa yapıları ve küçük beden oranları karikatürize bir etki oluşturmakta, bu da tasarımların ciddiyetini azaltmaktadır.

Kullanıcı deneyimi açısından değerlendirildiğinde, karakterlerin etkileşim düzeyi oldukça sınırlıdır. Karakterlerin herhangi bir hareket kabiliyetine sahip olmaması, yüz ifadelerinin değişmemesi ve yalnızca şaşkınlık ile mutluluğun birleşiminden oluşan tek bir yüz ifadesiyle tüm tebrik ekranlarında tekrar edilmesi, kullanıcıyla kurulan duygusal bağı zayıflatmaktadır. İlk etapta hedef kitleye uygun bir başlangıç sunsa da, sürekli aynı ifadenin tekrar edilmesi monotonluk hissi yaratmakta ve zamanla kullanıcıların uygulamaya olan ilgisini azaltmaktadır.

Dolayısıyla karakter tasarımlarının sınırlı ifade çeşitliliği, kullanıcıyla duygusal etkileşim kurulmasını güçleştirmekte, bu da kullanıcı deneyimini olumsuz etkilemektedir.

Ayrıca uygulamanın genel görsel tasarım bütünlüğü ile karakter tasarımları arasında uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Kullanılan fontlar, buton tasarımları ve diğer grafik öğeler, karakterlerin çizim diliyle bütünleşememekte; bu da uygulamanın görsel kimliğinde parçalanmaya yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, uygulamanın ana karakteri yardımcı karakterlerle desteklenmemiştir. Bu eksiklik, hem görsel çeşitliliğin hem de etkileşim boyutunun sınırlı kalmasına neden olmakta ve dolayısıyla uygulamanın bütünsel tasarım kalitesini olumsuz etkilemektedir.

4. SONUÇ

Oyunlaştırılmış mobil eğitim uygulamalarında kullanılan karakter tasarımlarının kullanıcı katılımını ve öğrenme deneyimini şekillendirdiği görülmektedir. Duolingo uygulamasının baykuş karakteri Duo, Khan Academy Kids uygulamasının hayvan karakterleri ve son olarak MentalUP uygulamasının kişiselleştirilebilir avaturları görsel tasarım elemanları, etkileşim imkanları ve kullanıcıyla bağ kurma açısından incelendiğinde bulgular, karakterlerin öğrenme içeriğini anlamlı hale getirmesi, kullanıcıyla duygusal bağ kurması ve etkileşimi sürdürülebilir kılması bakımından etkili olduğunu göstermektedir.

Araştırmada incelenen akış kuramı, öz belirleme kuramı ve öz yeterlik kuramlarının uygulamalardaki karakterlerin motivasyonu teorik olarak nasıl arttırdığını anlamada önemlidir. Örneğin, kullanıcıya seçim özgürlüğü ve kişiselleştirme imkanı tanıyan tasarım elemanları verildiğinde kullanıcının özerklik ihtiyacı pekişmektedir. Akış deneyimi ise zorluk ve beceri uyumuyla üretilen oyun yapısıyla güçlenmektedir. Öz- yeterlik inancı ise puanlama sistemleri ve rozet gibi başarıları ön plana çıkartan dinamiklerle çoğalmaktadır. Öğrenme ortamlarında motivasyon bu şekilde kuramsal ilkelerde desteklenen karakter tasarımlarıyla sürdürülmektedir.

Estetik ve tasarımsal boyutta ise, karakter tasarımının görsel kimlik oluşturma gücü ön plana çıkmaktadır. Duo karakterinin dünya çapında tanınması, Khan Academy Kids hayvan karakterlerinin çocuklara çok katmanlı bir deneyim sunması ve MetapUP kişiselleştirilebilir avaturlarının kullanıcıya bağ kurma şansı tanınması bu karakterlerin farklı amaçlar üstlenmede ve hedef kitle çeşitliliğindeki gücünü ortaya çıkartmaktadır. Fakat incelenen MentalUP örneğindeki görsel bütünlüğün eksik olması ve etkileşimin çok sınırlı olması uygulamanın başarı şansını düşürebilmekte ve kullanıcı deneyimini zayıflatabilmektedir.

Oyunlaştırılmış mobil eğitim uygulamalarında karakter tasarımı, bilginin kullanıcıya iletilmesi noktasında ön plana çıkmaktadır. Ayrıca görsel iletişim, anlatı kurgusu, etkileşim tasarımı ve kullanıcı kaynaşmasıyla birlikte düşünüldüğünde, içerik ve kullanıcı motivasyonu arasında bir bağ kurmaktadır. Karakterler öğrenme sürecini duygusal ve deneyimsel olarak destekleyen figürlere dönüşmektedir.

KAYNAKÇA

- Advertising Week. (2022, March 8). *The surprising reason why the Duolingo owl is green*. Advertising Week. <https://advertisingweek.com/the-surprising-reason-why-the-duolingo-owl-is-green/>
- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding flow: The psychology of engagement with everyday life*. Basic Books.
- Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining gamification. In Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference (pp. 9–15). ACM.
- Duolingo. (t.y.). *Duolingo*. Wikipedia. Erişim tarihi: 16 Ağustos 2025 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Duolingo>
- Fulton, J. N. (2019). Theory of gamification – Motivation, online ... [Doktora tezi, William Howard Taft University]. ERIC. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED607091.pdf>
- Khan Academy. (2025, Nisan 12). Khan Academy [Madde]. Vikipedi. Erişim 16 Ağustos 2025, https://tr.wikipedia.org/wiki/Khan_Academy
- Smith, M. (2025, 10 Mart). *Duolingo for Kids: Language learning made fun and effective*. FindMyKids. <https://findmykids.org/blog/en/duolingo-for-kids> Findmykids
- Swartz, M. (2023, 25 Ocak). Learning and Growing with Khan Academy Kids. Early Learning Nation. Erişim 16 Ağustos 2025, from <https://earlylearningnation.com/2023/01/learning-and-growing-with-khan-academy-kids/>
- Werbach, K., & Hunter, D. (2012). *For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business*. Wharton Digital Press.
- Zichermann, G., & Cunningham, C. (2011). *Gamification by Design: Implementing Game Mechanics in Web and Mobile Apps*. O'Reilly Media.
- Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82–91. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1016>

**TIBBİ GRAFİK: GÖRSEL ANLATININ SAĞLIK İLETİŞİMİNDEKİ
DÖNÜŞTÜRÜCÜ ROLÜ**

**GRAPHIC MEDICINE: THE TRANSFORMATIVE ROLE OF VISUAL
NARRATIVE IN HEALTH COMMUNICATION**

Dr. Öğr. Üyesi Eda UZUN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, edauzunn@hotmail.com - ORCID ID 0000-0002-0767-9154

ÖZET

Bu makalede, grafik tasarım ve sağlık alanlarını birbirine bağlayan disiplinlerarası bir konu olan “Graphic Medicine” yani “Tıbbi Grafik” kavramı incelenmektedir. Sağlıkla ilgili deneyimleri aktarmak için resim, karikatür, çizgi roman ve illüstrasyon gibi görsel anlatım araçları kullanılmaktadır. Bu tür bir iletişim, hastanın deneyimlerini anlatmanın yanı sıra, sağlık hizmetleri sağlayıcılarının, hastaların yakınlarının ve genel halkın empati ve farkındalık geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu çalışma bu alandaki birçok başarılı örneği analiz etmenin yanı sıra, tıbbi grafiğin tanımı, teorik temelleri ve tarihsel gelişimini de incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, görsel hikaye anlatımının tedavi sürecine nasıl yardımcı olduğuna dair bilgilere yer verilmiştir. Sonuç olarak, tıbbi grafiğin tıp eğitimi, halk sağlığı iletişimi ve hasta deneyimlerinin belgelenmesi açısından önemli olduğu anlaşılmıştır. Tıbbi grafikler karmaşık sağlık sorunlarını basitleştirme ve iletme kapasitesiyle gelecekte sağlık iletişiminin önemli bir parçası olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Tıbbi Grafik, Tıbbi çizgi roman, Karikatür, Sanat ve Sağlık

ERMENİSTAN-AZERBAYCAN DAĞLIK KARABAĞ İHTİLAFININ ÇÖZÜMÜNDE AGİT MİNSK GRUBU'NUN BAŞARISIZ FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Seyidova Sevinc Memmed kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

seyidovasevinj7@gmail.com

ORCID: 0009-0003-8839-3506

ÖZET

Araştırmada, günümüz dünyasında çeşitli küresel sorunların çözümünde ve devletlerarası ihtilafların düzenlenmesinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) önemli bir rol üstlendiği vurgulanmaktadır. AGİT'in çözüm üretmeye çalıştığı başlıca sorunlardan biri de Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ çatışması olmuştur. 1992 yılının Mart ayında kurulan AGİT Minsk Grubu'nun, bu çatışmanın çözümüne yönelik bugüne kadarki faaliyetleri tatmin edici olarak değerlendirilemez; zira bu süreçte çatışma sadece dondurulmuş bir hâle getirilmiş, nihai bir çözüme ulaşılamamıştır.

Her şeyden önce, çatışma tarafları arasında temel anlaşmazlıklar devam etmiş, buna paralel olarak Minsk Grubu'na dâhil olan ülkeler arasında da konuya dair görüş ayrılıkları bulunmuş ve ortak bir tutum geliştirilememiştir.

Ayrıca, araştırmada Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün hiçbir zaman müzakere konusu olmadığı ifade edilmektedir. Ermenistan, 30 yıl süren işgal döneminde Azerbaycan'ın işgal altında kalan topraklarına ciddi zararlar vermiştir. Bu süreçte altyapı sistemleri tahrip edilmiş, doğal kaynaklar yağmalanmış, tarihi ve kültürel miras yok edilmiştir. Buna rağmen, Azerbaycan Cumhuriyeti, söz konusu bölgelerde tahrip edilen yerleşim alanlarını yeniden inşa etmeyi ve yaklaşık bir milyon mülteci ile yerinden edilmiş kişiyi kendi yurtlarına geri döndürmeyi stratejik bir hedef olarak benimsemiştir. Ancak bu yıllar boyunca AGİT Minsk Grubu'nun faaliyetleri yetersiz kalmış ve çatışma barışçıl yollarla çözülememiştir.

Son olarak, 8 Ağustos 2025 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump ve Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Nikol Paşinyan, Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin Amerika Birleşik Devletleri'nin Washington şehrinde gerçekleştirdikleri görüşmeye ilişkin Ortak Bildiri'yi imzalamışlardır. Söz konusu Bildiri, AGİT Minsk Grubu'nun faaliyetlerinin herhangi bir somut sonuç üretmediğini ve misyonunun artık sona erdirildiğini açık biçimde ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, çatışma, AGİT, Minsk Grubu

Unsuccessful Activities of the OSCE Minsk Group in Resolving the Armenia–Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict

Prof. Seyidova Sevinc Mammad Kızı

Azerbaijan State Pedagogical University

seyidovasevinj7@gmail.com

ORCID: 0009-0003-8839-3506

The study highlights the significant role played by the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) in addressing various global challenges and managing inter-state conflicts in the modern era. Among the issues tackled by the OSCE was the Armenia–Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict. However, the efforts of the OSCE Minsk Group, established in March 1992 to mediate the conflict, cannot be deemed effective, as they merely led to the conflict being frozen rather than resolved.

A key issue was the persistence of deep-rooted disagreements not only between the conflicting parties but also among the member states of the Minsk Group, which lacked a unified stance on the matter.

Moreover, the study underscores that the territorial integrity of Azerbaijan has never been up for negotiation. During the 30-year occupation, Armenia caused substantial damage to the Azerbaijan territories under its control. Infrastructure was systematically destroyed, natural resources exploited, and historical and cultural monuments demolished. Despite this, the Republic of Azerbaijan committed to restoring the devastated areas and facilitating the return of nearly one million refugees and internally displaced persons to their native lands. Over the years, the Minsk Group's performance remained inadequate, and the conflict remained unresolved through diplomatic means.

Ultimately, on August 8, 2025, the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev; the President of the United States of America, Donald Trump; and the Prime Minister of the Republic of Armenia, Nikol Pashinyan, signed a Joint Declaration following a meeting between the Azerbaijani and Armenian leaders held in Washington, D.C. This declaration once again clearly demonstrated the ineffectiveness of the OSCE Minsk Group and signaled the formal end of its mission.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, conflict, OSCE, Minsk Group

Giriş

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırganlığı koşullarında, Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası örgütler aracılığıyla uluslararası toplumun dikkatini çatışma bölgesine çekmiş; dünya kamuoyunda objektif bir görüşün oluşmasına ve sorunun uluslararası hukukun norm ve ilkeleri çerçevesinde çözülmesine çalışmıştı. Bu durum, sorunun çözümünde uluslararası örgütlerle iş birliği yapma gerekliliğini doğurmuştu. Bu nedenle, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının uluslararası hukukun normlarına uygun biçimde çözülmesinde uluslararası örgütler tarafından sağlanan hukuki teminat, uluslararası örgütlerle iş birliğini Azerbaycan Cumhuriyeti için zorunlu kılmıştı. Azerbaycan Cumhuriyeti, uluslararası örgütlerin arabuluculuk misyonlarından yararlanarak çatışmanın barışçıl yolla çözümüne öncelik vermişti. Bu süreçte, AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) gibi uluslararası kuruluşlarla iş birliği zorunlu hâle gelmiştir.

Modern dönemde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), uluslararası alanda çeşitli küresel sorunların çözümünde ve devletler arası çatışmaların yönetiminde önemli bir rol oynamaktadır.

1. Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının çözümünde AGİT Minsk Grubu'nun kurulması ve faaliyetleri (1992-1999 yılları)

AGİT'in müdahil olduğu sorunlardan biri de Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunudur. Mart 1992'de kurulan AGİT Minsk Grubu'nun, Dağlık Karabağ sorununu çözmeye yönündeki faaliyetleri bugüne kadar tatmin edici düzeyde değerlendirilememektedir; zira söz konusu sorun, bu faaliyetler sonucunda büyük ölçüde “dondurulmuş” durumdadır. Öncelikle, çatışan taraflar arasındaki mevcut çelişkilerin yanı sıra, Minsk Grubu'na dahil olan devletlerin çatışmaya ilişkin tutumlarında da çelişkiler ve fikir birliği eksikliği gözlenmektedir. Özellikle 5-6 Aralık 1994 tarihlerinde gerçekleştirilen Budapeşte Zirvesi'ne kadar Rusya, AGİT Minsk Grubu ile rekabet etmiş ve sorunun çözümünde öncü bir güç olarak hareket etmiştir. Budapeşte Zirvesi sonrasında ise AGİT'in faaliyetleri geliştirilmiş, kapsamı genişletilmiş ve yapılan çalışmalar yenilenmiştir.

2-3 Aralık 1996 tarihlerinde düzenlenen Lizbon Zirvesi'nin ardından, 1997 yılında Minsk Grubu'nun eşbaşkanlık görevleri Rusya, Fransa ve ABD'ye verilmiştir. Bu durum, Ermenistan-Azerbaycan müzakereleri üzerinde belirli bir etki yaratmıştır. Lizbon Zirvesi'nde, Minsk Grubu eşbaşkanları Dağlık Karabağ sorununun çözümüne katkı sağlayacak ve tüm üye devletlerce desteklenen üç temel ilke önermişlerdir.

1997 yılında Minsk Grubu eşbaşkanları, taraflarla bir araya gelerek çeşitli çözüm önerileri sunmuştur. 1 Haziran 1997'de hazırlanan “paket çözüm planı”, Minsk Grubu tarafından geliştirilmiş önemli bir öneri olmasına rağmen, bazı değişikliklerin ardından yalnızca Azerbaycan tarafından kabul edilmiştir. Söz konusu plana göre, Dağlık Karabağ'ın statüsü, Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarının geri alınması ve diğer ilgili konular eş zamanlı olarak çözülmeliydi. Ermenistan ise bu seçeneği kabul etmemiştir.

18 Temmuz 1997'de “aşamalı çözüm” seçeneği hazırlanmış ve AGİT Minsk Grubu'nun 23-24 Eylül tarihlerinde bölgeye yaptığı ziyarette taraflara sunulmuştur. Aşamalı çözümü öngören bu

plana göre, ilk aşamada Dağlık Karabağ'a komşu ve Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan toprakları geri alınacak; ikinci aşamada Şuşa ve Laçın kurtarılacak ve son aşamada Dağlık Karabağ'ın statüsü belirlenecekti. Azerbaycan bu öneriyi kabul ederken, Ermenistan başlangıçta planı onaylamış, ancak daha sonra siyasi manevralar ve entrikalar sonucunda kabul etmemiştir.

Son olarak, 8-10 Kasım 1998 tarihlerinde Minsk Grubu eşbaşkanları, uluslararası hukuk normlarına ve Azerbaycan devlet mevzuatına aykırı olduğu değerlendirilen "ortak devlet" adlı bir planı gündeme getirmişlerdir (1, fon No. 2941, liste No. 1, iş No. 899, 16-24 Şubat 2001, No. 81-II Karar, No. 91-II Karar). 18-19 Kasım 1999 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen AGİT zirvesinde ise Haydar Aliyev, işgal altındaki Azerbaycan topraklarının geri alınmasını bir kez daha talep etmiş ve Minsk Grubu çerçevesinde müzakerelerin yeniden başlatılması çağrısında bulunmuştur. Aliyev, özellikle çözüm sürecinde çifte standartların uygulanmasına kesin bir şekilde karşı çıkmıştır (4, Turan Haber Ajansı bilgileri, 19 Haziran 2001).

Genel olarak, AGİT Minsk Grubu'nun 1992-1999 yılları arasında Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik faaliyetleri değerlendirildiğinde, kayda değer bir sonuç elde edilemediği görülmektedir.

2. 2000-2020 yıllarında AGİT Minsk Grubu'nun Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının çözümündeki tutumu

Tüm bu başarısız faaliyetlere rağmen AGİT, sorunun çözümüne yönelik çalışmalarını sürdürmüştür. Mayıs 2000'de AGİT Minsk Grubu'nun Amerikalı eşbaşkanı Kerry Kavanaugh, bölgeyi ziyaret ederek Ermenistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanlarıyla görüşmüş ve Dağlık Karabağ'ı da incelemiştir. Kavanaugh, 9 Mayıs 2000 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile gerçekleştirdiği görüşmede, Dağlık Karabağ'daki mevcut durumu ele almış ve işgal altındaki toprakların geri alınmasına ilişkin konuları gündeme getirmiştir (6, 11 Mayıs 2000, No. 87). Bu görüşmede, barış sürecinin başarısız olmasının temel nedeni olarak Ekim 1999'da Ermenistan parlamentosunda işlenen cinayet gösterilmiştir. Ancak Kavanaugh, Minsk Grubu'nun faaliyetlerini genişletmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur.

11 Aralık 2000 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda gerçekleştirilen toplantıda, eşbaşkanlar Kerry Kavanaugh (ABD), Jean-Jacques Gallard (Fransa) ve Nikolay Gribkov (Rusya), temsil ettikleri devletlerin tutumlarını ele almış ve bu ihtilafın çözümüne olan ilgilerini dile getirmişlerdir (6, 11 Mayıs 2000, Sayı 87). Ancak bu açıklamaların tamamı yalnızca belgelerde yer almış, somut bir uygulama ile sonuçlanmamıştır. AGİT'in ihtilafın çözümünde uyguladığı çifte standartlar ve etkin bir mekanizmanın bulunmaması, Minsk Grubu'nun itibarını zedelemiş ve çözüm umutlarını azaltmıştır.

Genel olarak, 2000-2001 yıllarında Minsk Grubu eşbaşkanları bölgeyi üç kez ziyaret etmiş, işgal altındaki toprakları incelemiş ve durum hakkında bilgi toplamıştır. Bu dönemde, Rusya'daki iktidar değişikliğinin Dağlık Karabağ sorunundaki tutumunu etkilemesiyle çözüm umutları artmıştır. 2001 yılında eşbaşkanlık görevini üstlenen üç ülke de yoğun ve başarılı çalışmalar yürütmüştür. Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları arasında doğrudan görüşmeler, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın girişimiyle 26 Ocak'ta Paris'te

gerçekleştirilmiş; 4-5 Mart tarihlerinde ikinci bir toplantı yapılmış ve görüşmeler devam etmiştir (7, Томас де Ваал «Черный сад», elektronik versiyon, BBC Russian, 2005).

Son olarak, 3-7 Nisan tarihlerinde ABD'nin Florida eyaletine bağlı Key West kentinde bir sonraki görüşmeler yapılmıştır. Azerbaycan, bu görüşmeleri büyük bir umutla takip etmiştir. Eşbaşkan Kerry Kavanaugh, ABD Trend Ajansı'na verdiği röportajda, görüşmelerin olumlu anlaşmalarla sonuçlanabileceğini ve her iki cumhurbaşkanının çatışmayı barışçıl bir şekilde sona erdirmeye kararlılığı gösterdiğini belirtmiştir (6, 5 Nisan 2001, Sayı 63). Ancak Key West görüşmelerinin başarılı olamamasının nedeni, Ermenistan tarafının fazla iddialı tutum sergilemesidir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, görüşmelerde Ermenistan'ın tutumunu açık ve sert bir şekilde eleştirmiştir. Saldırgan tutum sergileyen Ermenistan'a aşırı tavizler talep edilmesi ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarının geri alınması karşılığında çeşitli şartlar dayatılması, hem BM Güvenlik Konseyi hem de AGİT karar ve tavsiyelerinin uygulanmaması sonucunu doğurmuştur. AGİT, bu karar ve tavsiyelerin uygulanmasını talep etmek yerine yeni seçenekler geliştirmeyi sürdürmüştür.

2001 yılı sonunda AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları değişmiş; bu görevleri Rudolf Perina (ABD), Philippe de Surmain (Fransa) ve Nikolay Gribkov (Rusya) üstlenmiştir. Ekim 2001'de bölgeyi ziyaret eden Rudolf Perina, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüşmüştür (8, <https://lib.aliyev-heritage.org/az/2560145.html>). Eşbaşkanlık dönemi boyunca Perina, çeşitli çelişkili açıklamalarla gündeme gelmiş; görüşmede 907. maddeyi ele almış ve bunun durdurulması için fırsatlar bulunduğunu belirtmiştir.

Genel olarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben, 1992 sonbaharında ABD Kongresi, eski SSCB cumhuriyetlerine ekonomik ve insani yardım sağlamak amacıyla Özgürlük Savunma Yasası'nı kabul etmiştir. Bu yasanın, eski Sovyet cumhuriyetlerinde demokrasinin istikrar kazanmasına ve ekonomik kalkınmalarına katkıda bulunması hedeflenmiştir. Ancak, Azerbaycan hariç on bir cumhuriyete yardım sağlanmış, Azerbaycan'a yönelik yardımlar ise 907. madde uyarınca yasaklanmıştır. Söz konusu maddeye göre, Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın abluka ve saldırganlık niyetlerinden vazgeçmediği sürece yardım alamayacaktı. ABD Başkanı, bu maddeyi değiştirme yetkisine sahipti (1, Başkanlık Görüşmeleri, 8 Ocak-12 Mart 1997, s. 1010).

Görüldüğü üzere, ABD Kongre üyeleri gerçek işgalcileri desteklemiş ve onların yanlış kararlarını demokrasinin bir tezahürü olarak sunmuşlardır. Azerbaycan'ı haksız bir şekilde işgalci olarak yaftalamışlardır. Ne ABD ne de Rusya, çatışmanın askeri yollarla çözülmesini arzulamış; müzakerelerde saldırgan Ermenistan'a baskı yapmak yerine, Azerbaycan'dan mantıksız tavizler talep etmişlerdir. 4 Aralık 2001'de Bükreş'te düzenlenen AGİT Bakanlar Konseyi toplantısında yapılan açıklamada, çatışmanın çözümünde yalnızca barış diyalogunun sürdürülmesinin önemi vurgulanmış ve taraflara, uluslararası hukuk norm ve ilkeleri çerçevesinde ihtilafı en kısa sürede çözmek için çabalarını sürdürmeleri tavsiye edilmiştir (12, [http://www.AGIT.Org/docs/1990-1999/AGİT Bakanlar Konseyi 9. Toplantısı, Bükreş, 4 Aralık 2001, III. Bakanlar Konseyi Açıklamaları. Karar No. 2 \(5\)](http://www.AGIT.Org/docs/1990-1999/AGIT_Bakanlar_Konseyi_9_Toplantisi_Bukres_4_Aralik_2001_III.Bakanlar_Konseyi_Aciklamalari_Karar_No_2_5)).

Bu çağrılar somut bir sonuç doğurmasa da, Dağlık Karabağ ihtilafının AGİT Minsk Grubu çerçevesinde çözümünün sonraki yıllarda da devam etmesi amaçlanmıştır. 25 Ocak 2002'de

ABD hükümeti, Azerbaycan'a yönelik devlet yardımını yasaklayan 907. maddenin uygulanmasını geçici olarak askıya alan bir karar almıştır. Bu karar, Azerbaycan için küçük de olsa bir kazanım olarak değerlendirilebilse de, maddenin geçici olarak askıya alınması tatmin edici bir çözüm olarak nitelendirilemez.

8-9 Mart 2002 tarihlerinde Minsk Grubu eşbaşkanları bölgeye dönerek yeni bir öneri sunmuşlardır. Eşbaşkanlar, ihtilafın çözüm sürecine cumhurbaşkanlarının özel temsilcilerinin atanmasını önermiştir. Fransız eşbaşkan Philippe de Surmain, eşbaşkanların başka yeni önerileri olduğunu ifade etse de, bu öneriler, aslında önceki çözüm planının revize edilmiş bir versiyonundan ibarettir (5, 7 Mart 2002).

Cumhurbaşkanlarının özel temsilcileri, çatışmaya çözüm bulmak amacıyla 13-15 Mayıs tarihlerinde Prag'da bir araya gelmiştir. Taraflar arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen, bu görüşmeler uluslararası alanda olumlu karşılanmıştır (2, s. 224). Özel temsilciler, Temmuz 2002'de Prag'da ve Kasım ayında Viyana'da bir araya gelmeye devam etmiştir. 14 Ağustos 2002'de Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Sadarak bölgesinde bir araya gelmiştir.

AGİT Dönem Başkanı Rudolf Perina, 11 Aralık 2002'de "Moskova Yankısı" radyo istasyonuna verdiği röportajda, çelişkili açıklamalar yaparak, Minsk Grubu'nun sorunu adil bir şekilde çözüme umutlarını azaltmıştır (12). Perina, Dağlık Karabağ sorununun eski Sovyet bölgesindeki diğer çatışmalardan (Abhazya, Güney Osetya, Transdinyester) farklı olduğunu belirtmiş; söz konusu devletlerin dünya toplumu tarafından tanınmayacağını ve Dağlık Karabağ sorununun müzakereler yoluyla çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

2002 yılı sonunda, 7 Aralık'ta Porto'da düzenlenen AGİT Bakanlar Konseyi toplantısında yapılan açıklamada, devletler yalnızca sorunun çözülememesinden duydukları üzüntüyü dile getirmiş ve çözüm için toplantıların devam etmesini memnuniyetle karşılamışlardır.

2003 yılında tüm toplantılar ve müzakereler, önceki yıllardaki anlayış çerçevesinde yürütülmüştür. 2003 yılı, Azerbaycan açısından zorlu bir sınav yılı olmuştur. Yılın başında Ermenistan Cumhurbaşkanı, Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında etnik bir çatışma bulunduğunu ilan etmiştir. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Walter Schwimmer, 30 Ocak'ta bu açıklamadan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Özellikle açıklamanın, Ermenistan'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce yapılmış olması, uluslararası gözlemciler tarafından olumsuz bir strateji olarak değerlendirilmiştir (2, s. 226).

19 Haziran 2003'te Ermenistan hükümeti parlamentoya dört yıllık bir eylem programı sunmuştur. Programın "Savunma ve Güvenlik" başlıklı bölümünde, hükümetin Dağlık Karabağ sorununu barış müzakereleri süreci çerçevesinde çözmeyi öngördüğü ve Dağlık Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkının uluslararası toplum tarafından tanındığı belirtilmiştir. Programda, halkın uluslararası tanınma ve güvenlik garantilerine ihtiyaç duyduğu vurgulanmış; "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin Azerbaycan'a tabi kılınmasının söz konusu olmadığı açıkça ifade edilmiştir (2, s. 226). Böylelikle, Ermenistan bu programla tutumunu net bir şekilde ortaya koymuştur.

15 Ekim 2003'te Azerbaycan'da cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve İlham Aliyev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ardından, cumhurbaşkanları arasındaki görüşmeler yeniden başlamıştır. 11 Aralık 2003'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Cenevre'de Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan ile bir araya gelmiştir (6, 23 Aralık 2003, Sayı 241).

Bu dönemde AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları, çatışmayı çözmek amacıyla sözde “yeni” öneriler geliştirmiştir. Daha önce önerilen “paket çözüm” ve “aşamalı çözüm” seçenekleri sentezlenmiş ve taraflara sunulmuştur (6, 23 Aralık 2003, Sayı 241). Söz konusu sentezlenmiş plan kapsamında, öncelikle Ermeni birliklerinin Azerbaycan'ın güneyinde işgal altında bulunan 3-4 bölgeden çekilmesi; yolların ve iletişim hatlarının açılması; Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ekonomik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi; çatışma bölgesine barış gücünün konuşlandırılması öngörülmüştür. Ardından, Dağlık Karabağ'ın statüsü belirlenmelidir. Şuşa, Laçın ve diğer işgal altındaki bölgelerin ise taraflar arasında Dağlık Karabağ'ın statüsü üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra geri alınabileceği ifade edilmiştir. Bu sentezlenmiş seçenek, önceki planlar arasında en olumsuz öneri olarak değerlendirilmiştir.

Dağlık Karabağ'ın statüsü konusunda eşbaşkanlar iki seçenek sunmuştur:

1. Azerbaycan'ın çıkarlarına aykırı şekilde, Dağlık Karabağ'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti benzeri bir Cumhuriyet-Devlet statüsü alması ve Azerbaycan içinde bir devlet haline gelmesi. Bu “devlet” tanımı, Ermeni tarafına geniş yetkiler sağlamaktadır ve gelecekte Ermenistan'ın Dağlık Karabağ için daha fazla hak talep etmesine imkân tanımaktadır.
2. Eşbaşkanlar, daha önce tartıştığımız “evrensel devlet” modelini önermiştir. Bu plan, Azerbaycan'ın çıkarlarını yansıtmamakla birlikte, eşbaşkan ülkelerin çıkarlarını karşılamaktadır. Planın uygulanması, müzakerelerde daha aktif hale gelen Rusya'nın çıkarlarıyla da örtüşmektedir. İletişim hatlarının, özellikle demiryolunun hizmete girmesiyle Rusya, Ermenistan ile daha yakın ekonomik ilişkiler kurma ve İran ile iş birliğini genişletme fırsatını yakalamıştır.

2004 yılında, AGİT Minsk Grubu çerçevesinde Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik müzakereler yoğunlaşmıştır. AGİT Dönem Başkanı, Bulgaristan Dışişleri Bakanı Solomon Passy, 15-16 Mart 2004 tarihlerinde Güney Kafkasya bölgesine yaptığı ziyaret kapsamında Bakü'ye gelmiştir (3, Mart 2004, Sayı 11). Ziyaret, Dağlık Karabağ sorununa giriş niteliğindedir. Bu bağlamda, Azerbaycan kamuoyunda “AGİT Minsk Grubu'nun etkisiz faaliyetleri gerekli mi?” sorusu giderek gündeme gelmeye başlamıştır.

Minsk Grubu, bir sonraki yapıcı müzakereleri “Prag Süreci” adıyla organize etmiştir. Bu toplantılar 16 Nisan, 21 Haziran ve 30 Ağustos 2004 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir (11, http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/southcaucasus/azerbaijan/187-nagorno-karabakh-risking-war.aspx?alt_lang=ru, Нагорный Карабах: Рискую войной, Доклад Европы №187, 14 Kasım 2007, International Crisis Group). Görüşmeler olumlu değerlendirilmiş olsa da somut bir sonuç alınamamıştır.

Nisan 2004 itibarıyla, Steven Mann, ABD temsilcisi Rudolf Perina'nın yerine AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarından biri olarak atanmıştır. 28-30 Nisan 2004 tarihlerinde Ermenistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanları Varşova'da bir araya gelmiştir. Genel olarak, 2004 yılında AGİT Minsk Grubu içindeki müzakereler yoğunlaşsa da anlaşmazlık dondurulmuş bir şekilde kalmıştır.

Müzakere süreci 2005 yılı başından itibaren yeniden başlatılmıştır. 11 Ocak 2005'te, AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının katılımıyla Prag'da Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantı, Prag Süreci'nin devamı niteliğindedir. Ocak sonu ve Şubat başında, AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları başkanlığındaki bir heyet çatışma bölgesini ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, AGİT Minsk Grubu'nun yeni eşbaşkanı Fransız Bernard Fassier'i kabul etmiştir.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, görüşmede Azerbaycan devletinin uluslararası ilke ve normlara dayanması gerektiğini ve Dağlık Karabağ sorununu çözmenin tek yolunun bu olduğunu vurgulamıştır. Bu ilke ve normlar arasında, devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı özellikle önem taşımaktadır. AGİT Minsk Grubu eşbaşkanı Bernard Fassier'in verdiği bilgiye göre, 2005 yılında eşbaşkanlar, iki ülkenin Dışişleri Bakanları ile toplam 12 görüşme gerçekleştirmiş ve çatışma bölgesini üç kez ziyaret etmiştir (8, 11 Nisan 2006).

2005 yılında Prag (Ocak), Varşova (Mayıs), Londra (Nisan) ve Paris (Haziran) şehirlerinde yapılan görüşmelerin ardından, tartışılan bazı ilkeler belirsiz hâle gelmiştir. Dönemin Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov, APA'ya verdiği bilgide, Ermenistan tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ'a bitişik yedi bölgenin iadesi, mültecilerin topraklarına geri dönmesi ve söz konusu bölgeye barış gücünün konuşlandırılması konularını dile getirmiştir (16 Temmuz 2005) (9,

http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4603000/4603215.stm). Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan ise bir basın toplantısında, dört yönde müzakerelerin yürütüldüğünü ve Dağlık Karabağ'ın statüsü çözüldüğünde bazı bölgelerin Azerbaycan'a iade edilebileceğini belirtmiştir (30 Mayıs 2005) (9, http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4603000/4603215.stm).

Azerbaycan'ın resmi tutumu, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından Aralık 2005'te Milli Meclis oturumunda açıklanmıştır. Aliyev, Dağlık Karabağ sorununu "aşamalı bir plan" temelinde çözmek gerektiğini belirtmiş; AGİT Minsk Grubu'nun çalışmalarını değerlendirerek, bu yapının sorunun çözümüyle ilgilendiğini ve özellikle Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesi çerçevesinde çözüleceğini vurgulamıştır. Karşılıklı tavizlerden bahseden Robert Koçaryan ise, son on yıldır yürütülen müzakerelerin Azerbaycan'ın Ermenistan'a verdiği tavizler üzerine kurulu olduğunu ifade etmiştir.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Minsk Grubu'nun sorunu çözmemesi durumunda Dağlık Karabağ'ın bağımsız olacağını veya Ermenistan'a katılacağını ifade ederek, aslında siyasi bir şantaj yolunu tercih etmiştir. Ermenistan, işgal altındaki topraklara Ermeni nüfusunu yerleştirmekte, Azerbaycan'a ait tarihi eserleri en iyi ihtimalle el koymakta, en kötü

ihtimalle ise tamamen tahrip etmektedir. Bu süreçte Ermeni tarafı, AGİT Minsk Grubu’nun kararsız tutumundan önemli ölçüde faydalanmaktadır.

Daha önce, ihtilafın çözümüne ilişkin farklı yıllarda tartışılan ilkeler incelenmiştir. AGİT Minsk Grubu, 22 Haziran 2006 tarihinde Avusturya’nın başkenti Viyana’da düzenlenen AGİT Daimi Konseyi toplantısında, söz konusu ilkeleri açıklığa kavuşturan ve resmen gündeme getiren bir açıklama yayımlamıştır. Bu ilkeler şunlardır:

1. Ermenistan askeri birliklerinin Azerbaycan’ın işgal altındaki bölgelerinden (Dağlık Karabağ çevresindeki bölgeler) aşamalı olarak çekilmesi; özellikle Laçın ve Kelbecer bölgelerine öncelik verilmesi (silahsızlandırma daha sonra planlanmıştır).
2. Söz konusu bölgelerin silahsızlandırılması.
3. Dağlık Karabağ’ın hukuki statüsünün belirlenmesi amacıyla referandum yapılması; tarafların referandumun süresi ve biçimini müzakereler yoluyla belirlemesi.
4. Dağlık Karabağ’ın geçici statüsünün belirlenmesi.
5. Uluslararası barışı koruma güçlerinin bölgeye konuşlandırılması.
6. Anlaşmanın uygulanmasını denetlemek üzere ortak bir komisyon kurulması.
7. İşgal altındaki toprakların mayınlardan temizlenmesi ve uluslararası mali yardımlarla restorasyon çalışmalarının yürütülmesi.
8. Tarafların karşılıklı tehdit ve güç gösterilerinden kaçınması ve uluslararası güvenlik garantilerinin sağlanması (13, <http://www.mfa.gov.az/content/835>).

Bu çerçevede, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının başlangıcında BM ve AGİT tarafından alınan kararların uygulanmış olması halinde, çatışmanın günümüzdeki dondurulmuş haliyle sonuçlanmayacağı kanaatindeyiz.

29 Kasım 2007’de, AGİT üye devletlerinin Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında (Madrid), Minsk Grubu eş başkanları, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarına “Madrid İlkeleri” adlı bir taslak sunmuş ve o tarihten itibaren Karabağ müzakereleri bu ilkeler çerçevesinde yürütülmüştür. Ancak Madrid İlkeleri ve Moskova Deklarasyonu (2 Kasım 2008) Azerbaycan açısından kabul edilemez bazı hükümler içermektedir. Genel olarak, Minsk Grubu’nun karşılıklı taviz ilkesine öncelik vermesi, çifte standartlı tutumu ve AGİT’in uluslararası hukuku ihlal eden ülkelere yaptırım uygulayamaması, çatışma çözüm sürecindeki en önemli eksiklikler arasında yer almaktadır. AGİT, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiği gerçeğini resmen kabul edip buna karşı ciddi önlemler almış olsaydı, ihtilafın çözümünde somut ve olumlu sonuçlar elde edilmesi mümkün olabilirdi.

1 Aralık 2009 tarihinde Atina’da düzenlenen AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısı kapsamında, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin 3+2 formatında bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Eşbaşkanlık yapan ülkelerin bakanları, ihtilafın çözülmesi gerektiği konusunda mutabık kalmış, ancak çatışmanın ne zaman çözüleceğine dair net bir takvim ortaya koyamamışlardır. Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner, toplantının ilk gününde, “Barış sürecinde tarafları zorlamak mümkün değil. Taraflarla çok ileri gitmek de mümkün değil, çünkü

konu çok hassas. Dağlık Karabağ meselesine gelince, bölgedeki jeopolitik durum oldukça karmaşık. Bu nedenle çatışmanın ne zaman çözüleceğini bilmiyorum” ifadelerini kullanmıştır (14, <http://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1591503.html>).

Jeopolitiğin karmaşıklığını vurgulayan Bakan, bu alandaki başlıca aktörler olan Rusya, ABD ve Avrupa Birliği’nin politik oyunlarının farkında olduklarını ifade etmişti. Söz konusu aktörler, Azerbaycan ile Ermenistan arasında askeri operasyonların yeniden başlamasını istememişti. ABD ve Batı ülkeleri, çatışmayı mümkün olan en kısa sürede çözmeyi, Ermenistan’ı Rus nüfuzundan uzaklaştırmayı ve Güney Kafkasya’yı NATO ile AB etkisi altına almayı amaçlamıştı. Buna karşın, Rusya çatışmanın dondurulmasını tercih etmiş; bu yaklaşım, Rusya’nın Güney Kafkasya’daki konumunu güçlendirmiş ve bölge üzerindeki kontrolünü sürdürmesini sağlamıştı.

AGİT Minsk Grubu’nun çalışmalarının yavaşlamasında ve sürecin güçlü devletlerin jeopolitik çıkarlarının etkisine açık hâle gelmesinde, yukarıda belirtilen faktörler belirleyici olmuştu. Güçlü devletler çatışmaya yönelik çifte standartlı tutumlarını terk ederek Azerbaycan’ın haklı konumunu desteklemiş olsalardı, ihtilafın çözümü daha da yakın olabilirdi. Araştırmalar, çatışmanın ancak Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin uluslararası sınırlar çerçevesinde sağlanması ile Dağlık Karabağ’daki Azerbaycan topluluğu da dahil olmak üzere mültecilerin ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin anavatanlarına dönmesi koşuluyla çözülebileceğini ortaya koymuştu.

Dağlık Karabağ’daki Ermeni ve Azerbaycanlı toplulukların Azerbaycan sınırları içinde bir arada yaşamalarının mümkün olduğu belirtilmiş ve Azerbaycan, halkın güvenliğini en üst düzeyde sağlamıştı. Uluslararası kuruluşların meseleyi çifte standartlı yaklaşımlarla ele almayı bırakması ve Ermenistan’ın yıkıcı politikalarından vazgeçmesi gerektiği vurgulanmış; bu durum, Ermenistan için tek çıkış yolu olarak değerlendirilmişti. Mart 2019’da Ermenistan Savunma Bakanı David Tonoyan, ABD’ye yaptığı resmi ziyarette “yeni topraklar için yeni bir savaş” çağrısında bulunmuş ve sonrasında Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik kışkırtıcı eylemleri artmıştı (2, s.364).

3. Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının çözümü – şanlı zafer

12 Temmuz 2020 tarihinde, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Tovuz bölgesindeki Azerbaycan Devlet Sınır Muhafızları mevzilerine topçu ateşi açarak ateşkesi ihlal etmiş, Tovuz bölgesinde çatışmalar başlamıştır. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri’nin karşılık ateşi ve karşı taarruz tedbirleri sonucunda Ermenistan’ın saldırısı engellenmiştir. 14 Temmuz’da Tümgeneral Polad Haşimov, Albay Ilgar Mirzayev ve 5 asker şehit olmuş, Tovuz çatışmalarında toplam 12 Azerbaycan askeri ve subayı ile bir sivil yaşamını yitirmiştir. 17–23 Temmuz tarihleri arasında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, cephenin çeşitli yönlerinde ateşkesi ihlal etmiştir. Bu süreçte Rusya, Ermenistan’a askeri destek sağlamış; Kazakistan, Türkmenistan ve İran hava sahasını kullanarak 400 tondan fazla askeri kargo göndermiştir. Ayrıca Sırbistan da Ermenistan’a silah tedarik etmiştir (2, s.365).

Tovuz çatışmaları ve bunları çevreleyen gelişmeler, Ermenistan’ın saldırgan niyetlerini ortaya koyarken, ülkenin daha büyük bir savaşa hazırlandığını göstermiştir. 2018’de iktidara gelen

Nikol Paşinyan'ın popülist açıklamaları ("Karabağ Ermenistan'dır") ise, Ermenistan'ın barış müzakere masasına oturma niyetinde olmadığını açıkça ortaya koymuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, müzakere sürecinin Azerbaycan'ın kararlılıkla belirlediği ilkelere dayandığını vurgulamış, barış sürecinin başarılı olmasının anahtarının, uluslararası toplumun özellikle Minsk Grubu üyesi devletlerin etkin işbirliği olduğunu belirtmiştir. Ermenistan, bölgedeki barış ve istikrara yönelik en büyük tehdit olarak varlığını sürdürürken, AGİT Minsk Grubu yaklaşık 30 yıl boyunca bu konuyu görmezden gelmiş ve Azerbaycan'ın haklı tutumuna karşı çifte standart uygulamıştır. Çatışmayı çözmenin tek yolunun askeri yöntemler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı sonucunda 4 Ekim'de Cebail, 17 Ekim'de Fuzuli, 20 Ekim'de Zengilan, 25 Ekim'de Kubadlı ve 8 Kasım'da Şuşa işgalden kurtarılmıştır. 10 Kasım 2020 tarihli anlaşmaya göre Ağdam, Kelbecer ve Laçın bölgeleri de Azerbaycan'a iade edilmiştir.

6 Ekim 2022'de Prag'da düzenlenen "Avrupa Siyasi Birliği" Zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 44 devlet ve hükümet başkanının katıldığı yuvarlak masa toplantısında, İkinci Karabağ Savaşı sonrası bölgede ortaya çıkan yeni durumu değerlendirmiştir. Azerbaycan, Ermenistan ile barış anlaşması imzalama önerisini sunmuş ve bu anlaşmanın temeli beş ilkeye dayandırılmıştır:

1. Egemenlik, toprak bütünlüğü, uluslararası sınırların dokunulmazlığı ve siyasi bağımsızlığın karşılıklı olarak tanınması;
2. Tarafların birbirine karşı toprak iddiasında bulunmayacağını ve gelecekte böyle bir iddiada bulunmama yükümlülüğünün teyidi;
3. Devletler arası ilişkilerde güvenliğe yönelik tehditlerden, siyasi bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne karşı güç kullanımından kaçınılması;
4. Devlet sınırlarının belirlenmesi ve diplomatik ilişkilerin kurulması;
5. Ulaştırma ve haberleşme altyapısının açılması ile karşılıklı çıkarları ilgilendiren alanlarda iş birliğinin tesis edilmesi.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, toprak bütünlüğü ilkesinin önemini vurgulayarak uluslararası hukuk ilkelerinin devletler arası ilişkilerdeki rolüne dikkat çekmiş ve bu ilkeye yönelik seçici yaklaşımların bir kenara bırakılmasının gerekliliğini ifade etmiştir (10, <https://president.az/az/articles/view/57498>).

19 Temmuz 2025'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Hankendi'de düzenlenen III. Şuşa Küresel Medya Forumu katılımcılarıyla bir araya gelerek, Karabağ sorununa dair şu değerlendirmede bulunmuştur: "Ermeni tarafı Karabağ sorununun sona erdiğini düşünüyorsa, Karabağ sorununu çözmek için kurulan Minsk Grubu'nu lağvetmek gerekir. Bunun için, Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları içeren bir bağımsızlık bildirgesinin anayasadan çıkarılması amacıyla Ermenistan anayasasında değişiklik yapılmalıdır. Böylelikle Güney Kafkasya'da kabul edilebilir bir durum yavaş yavaş tesis edilebilir ve üç ülke, en azından, iş birliği olasılıklarını tartışmaya başlayabilir" (10, <https://president.az/az/articles/view/69421>).

Sonuç

Azerbaycan'ın bağımsızlığının yeniden sağlanması, halkın tarihinde hem önemli bir dönüm noktası hem de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Azerbaycan, ulusal devlet geleneğine ve kültürel mirasına dayanarak demokratik ve hukuki bir devlet inşa etme yolunu benimsemiştir. Bu süreçte, iç ve dış politika alanında çok sayıda adım atılmıştır.

Azerbaycan devletinin dış politikasının temel stratejik yönlerinden biri, hem Batı hem Doğu devletleriyle karşılıklı işbirliği ve ortaklık ilişkilerini tesis etmektir. Özellikle toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığın korunması amacıyla BM, AGİT ve Avrupa Konseyi ile işbirliği önceliklendirilmiştir. Azerbaycan, bu kuruluşların yüksek kürsülerini kullanarak Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu hakkındaki gerçeği uluslararası kamuoyuna aktarmıştır.

Azerbaycan, ulusal ve jeopolitik çıkarlarını savunmak konusunda taviz vermemiş, toprak bütünlüğünü müzakere konusu yapmamıştır. Ermenistan, 30 yıllık işgali boyunca işgal altındaki Azerbaycan topraklarına ciddi zararlar vermiş, altyapıyı tahrip etmiş, doğal kaynakları yağmalamış ve tarihi eserleri yok etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti, söz konusu topraklarda yıkılmış yerleşim yerlerini restore etmeyi ve yaklaşık bir milyon mülteci ve yerinden edilmiş kişiyi anavatanlarına geri döndürmeyi hedeflemiştir.

Günümüzde, bölgesel ve uluslararası işbirlikleri, bağımsızlık yolunu seçen devletlerin dış politikasının karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Azerbaycan, Avrupa ve Asya'nın kesişim noktasında yer alarak, Doğu ve Batı değerlerini birleştiren stratejik bir konuma sahiptir. 21. yüzyılın 2020'li yıllarında uluslararası arenada ortaya çıkan keskin jeostratejik çıkar rekabeti, ekonomik ve askeri-politik durumlar, egemen devletlerin bağımsız bir dış politika yürütmesini zorlaştırmaktadır. Azerbaycan devletinin dış politika stratejisinin belirlenmesi, bu zorlukların üstesinden gelinmesini sağlamakta ve bağımsız bir dış politikanın uygulanması için elverişli fırsatlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Arşivi
2. Seyidova Sevinc. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsində beynəlxalq təşkilatların iştirakı. (1991-2005-ci illər). Bakı: "Elm və Təhsil", 2021. 410 s.
3. Bizim Asr gazetesi, Mart 2004, Sayı 11 (988).
4. Turan Haber Ajansı bilgileri, 19 Haziran 2001.
5. Nezavisimaya Gazeta, 7 Mart 2002.
6. 2001-2005 yılları arasında "Zerkalo" gazetesi
7. Томас де Ваал «Черный сад».-электронная версия книги на bbc. Russian/ com–<http://news.uk/russian–4685000/4685287.stm> – 2005./Thomas de Waal "Kara Bahçe". - kitabın elektronik versiyonu bbc'de. Russian/com–<http://news.uk/russian–4685000/4685287.stm> – 2005.
8. <http://www.aliyevheritage.org>.

9. http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4603000/4603215.stm

10. <https://president.az>

11. http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/south-caucasus/azerbaijan/187-nagorno-karabakh-risking-war.aspx?alt_lang=ru, Нагорный Карабах: Рискую войной. Доклад Европы №187 - 14 ноября, 2007г., International Crisis Group

12. [http:// www. AGİT. Org. /docs/ 1990-1999/ AGİT Bakanlar Konseyi 9. Toplantısı, Bükreş, 4 Aralık 2001, III. Bakanlar Konseyi Açıklamaları. Karar No. 2 \(5\).](http://www.AGİT.Org/docs/1990-1999/AGİT%20Bakanlar%20Konseyi%209.%20Toplantısı,%20Bükreş,%204%20Aralık%202001,%20III.%20Bakanlar%20Konseyi%20Açıklamaları.%20Karar%20No.%202%20(5).)

13. <http://www.mfa.gov.az/content/835/>.

14. <http://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1591503.html>

AVRUPA MERKEZCİ DÜŞÜNCENİN ELEŞTİRİSİ VE İSLAM TARİHİ ALANINA YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Abdülvahid Yakub SİPAHİOĞLU

Atatürk Üniversitesi, a.sipahioglu@atauni.edu.tr - 0000-0001-7068-029X

ÖZET

Avrupa merkezci eleştiri, insan bilimlerinin kuruluşundan bu yana Batı deneyimini evrensel ölçüt sayan, dış dünyayı kendi kavram ve kronolojisiyle eriten yaklaşıma karşı sistemli bir itiraz geliştiren düşünsel hattı ifade eder. Avrupa merkezciğe dönük eleştiri taşıyan çalışmaların yarattığı kırılmanın etkisiyle tarih, antropoloji ve siyaset teorisi disiplinlerinde kavramlar, dönemlendirme ve kaynak kullanımı köklü biçimde sorgulayan çalışmaların sayısı dikkat çeken bir düzeyde arttı. Bu süreçte birçok İslam tarihi araştırmacısı da “İslam Rönesans’ı”, “dinî gerilik”, “medeniyetler çatışması”, “altın çağ”, “karanlık orta çağ” gibi Batı merkezli çerçevelerden sıyrılan okumalara yöneldiler.

Ne var ki Türkiye’de, batılı ve oryantalist yaklaşıma eleştiriler çok olsa da bu eleştirilerin bahsi geçen kavramsal dönüşümle ilişkisinin zayıf olduğu görülmektedir. Özellikle ilahiyat alanındaki müfredatlar, ders içerikleri, makale ve tezler incelendiğinde Avrupa merkezci öncüllerin aşılamadığı görülür. “İslam’ın altın çağı”, “İslam dünyasının gerilemesi”, “modernleşme = Batılılaşma” formülleri genel anlatıda yerini korumaya devam etmektedir. Bu durum Thomas Kuhn’un “paradigma felci” dediği durumu çağırıştır: eleştirel kütlenin eksikliği soruları daraltır, yeni araştırma gündemlerinin önünü keser, programlar durağanlaşır. Oysa Avrupa merkezci eleştiri taşıyan literatür, İslam tarih ve kültürü araştırmalarında yeni bir paradigmanın anahtarıdır: yerel kavramların güncellenmesi, Batı dışı zamanlama ölçütlerinin tartışılması, araştırma sorularının yeniden tanımlanması Türkiye’de daha özgün analizlerin önünü açma imkanı sunar. Bu nedenle söz konusu eleştirinin Türkiye’de bilinçli biçimde takip edilip ders içeriklerine ve akademik üretime nüfuz ettirilmesi artık bir lüks değil, zorunlu bilimsel sorumluluktur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Avrupa Merkezcilik, Oryantalizm, Gerileme.

1. GİRİŞ

Bilimsel faaliyetlerin ait olduğu bir zemin vardır. Araştırmacılar sorularını sorarken, kaynaklarını seçip onları incelerken, neyin önemli olduğunu belirlerken alışlageldik bir planı takip eder. Bu alışılmışlık içindeki bilim, bilinen ancak her seferinde anılmasına ihtiyaç duyulmayan sınırlar içinde yürütülür. Bu sınırların ötesindekiler ise önemsiz, kabul edilemez ve anlamsızdır. Bilimin aslında kabul edilmiş - çoğunlukla- sınırları sorgulamaksızın yürütülmesi söz konusu olur. Böylece Kuhn'un literatüre kazandırdığı biçimiyle paradigma ortaya çıkar. Onun tasnifiyle paradigma içinde normal bilim yapılır ancak kimi çalışmalar paradigmanın sınırlarını aşındırmaya başlarlar ve bunların oluşturduğu birikim doygunluğa ulaştığında sınırlar bozulur. Ortaya paradigmayı dönüştürmeye başlayan devrimsel bilim çıkar.

Paradigma ne zaman değişir? Büyük fikirler ne zaman ergiyip küçük fikirlerin içine sızarlar? Büyük sorular ne zaman küçük soruları belirlemeye başlar? Bu sorular bilimsel faaliyetlerin büyük kırılmalarının nasıl gerçekleşeceğini, devrimsel olanın nasıl normal haline geleceğini sorguluyor. Paradigma değişimi kolay bir süreç değil. Nitekim insanoğlu böyle süreçlere tarihin nadir anlarında şahitlik etmişlerdir. İçinde bulunduğumuz son dönemde ise Khun'a paradigma meselesini yazdıran değişimle yeni bir eşikte olduğumuzu söyleyebiliriz.

Modern epistemolojiyi, 20. asır boyunca, değişime zorlayan çalışmalarla sosyal ve beşeri bilimlerde farklılaşan eğilimler ortaya çıktı. Herhangi bir akademik disiplinin tarihini okuyanlar bu eğilimlerin son bir asırda hemen her disiplinde kendini gösterdiğini fark edeceklerdir. Konuyu somut düzleme çekecek olursak Avrupa/Batı hegemonyası altında, pozitivizm gölgesinde biçimlenen sosyal ve beşeri bilimlerde; bu hegemonyadan doğan sorunları ifade eden ve onu kırmaya çalışan araştırmacılar ortaya çıkmaya başladı. Hatta buradan neşet eden yaklaşımlar ve düşünceler o kadar sık tekrar edilmeye başlandı ki Batı hegemonyasının kırıldığı sanılabildi. Ancak geline nokta paradigmanın kolay kolay yıkılamayacağı anlaşılıyor. Güncel akademik çalışmaların seyri izlendiğinde: "Bugünün yeni pozitivizmi, eskinin katı 'doğa yasası' iddiasından çok, 'olasılık temelli, veriyle sınırlı, fakat büyük soruları cevaplamaya talip' bir dönüş olarak sahneye çıkıyor." (Smirnov, 2017)

Batı'nın hegemonik ve pozitivist epistemolojisine karşı mevzilenen ve en temelde Avrupa merkezliği eleştiren çalışmalara bakıldığında, Rifa'at Abou-El-Haj'ın değerlendirmesini baz alırsak, bir tökezleme söz konusu gibidir. Pozitivizmin yeniden yükselişi bir yanda Abou-El-Haj'a göre Avrupa merkezci yaklaşıma eleştirel bir pozisyonda yazılan çalışmalar da önemli eksiklikleri barındırmaktadır. Bunlardan bazıları birincil kaynaklara erişemeyip teoriyi sahaya indirememektedirler. Bazıları teoriyi katılaştırıp iddiasının aksine olan kanıtları görmezden gelmektedir. Bazıları ise yalnızca dilsel inceleme ile sınırlı kalırken bazıları da eleştirilerinde karşılıklılığı sağlayamadığı, araştırma gündemini oluşturamadığı için hedefine ulaşamaz. (Abou Al-Haj, 2003)

Türkiye'de ise Avrupa merkezliği eleştiri konusunda büyük bir birikim ve imkan olduğu düşünülebilirse de bu birikimin bir düşünce oluşturma açısından emekleme aşamasında olduğu ifade edilebilir. (Şan, 2007) Nitekim konunun belirli oranda tartışıldığı ve tercümelemlerle Türkçeye hatırı sayılır bir birikimin aktarıldığı da rahatlıkla söylenebilir. *Özgür Üniversite Forumu*'nun Avrupa merkezlik başlıklı ikinci sayısı, *İnsan ve Toplum* dergisinin yine aynı konulu özel sayısı; sosyal bilimlerin çeşitli alanlarındaki sayıları az da olsa tez ve makaleler bulunmaktadır. Bunun

yanında Avrupa merkezçiliğe dönük eleştirinin bayraktarı sayılabilecek filozof ve sosyologların isimleri takip edildiğinde de Türkiye’de epeyce çalışmanın olduğu görülecektir.

Tebliğimiz, bu durumu İslam tarihi çalışmaları cephesinden kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de, İslam tarihini de içeren İlahiyat alanının Batılı ve oryantalist olan karşısındaki tutumu ya da onunla etkileşim halinde biçimlenen birikimi Avrupa merkezci eleştirinin zeminini oluşturma potansiyelini taşımaktadır.

Bunun yanında Batı dışı toplumların tarihinin nasıl anlatılacağını derinden etkileyen Avrupa merkezçilik eleştirisini yüklenmek açısından İslam tarihi alanında nasıl bir hareketlenme olduğu, paradigma değişiminin gerçekleşip gerçekleşmediği önemli bir soru olarak cevaplanmayı beklemektedir.

Bu amaca matuf olarak önce Avrupa merkezçiliğin ne olduğuna dair kısa bir değerlendirmenin ardından tarih disiplini ile ilişkisini ele alacağız. Ardından tez, makale ve ders içerikleri gibi materyallere dair genel bir bakışla Avrupa merkezçiliğe eleştirinin İslam tarihi araştırmalarındaki yeri gözden geçirilecektir. Son olarak bu eleştirinin düzeyi ve Avrupa merkezçiliği doğru noktadan ele alıp almadığı tartışılacaktır.

2. AVRUPA MERKEZCİ BAKIŞIN SORUNLARI VE TARİH DİSİPLİNİ İLE İLİŞKİSİ

Modern tarih yazımı ve sosyal bilimlerde uzun süre hâkimiyetini sürdürmüş Avrupa merkezçilik, Batı’nın hikayesini evrensel bir norm ve gelişmişlik ölçütü olarak kabul etmesi nedeniyle birçok açıdan olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İlk olarak, Avrupa merkezci düşüncenin kendini tek gelişmiş ve ileri medeniyet olarak görmesi bir tarihsel hiyerarşi üretmiş ve böylece Batı dışı toplumlar “geri kalmış” ya da “tarihsiz” şeklinde nitelendirilmiştir. (Khella, 2005, s.37, 97) Böylece Batı’nın deneyimi tek referans hâline gelirken diğer kültürlerin tarihi küçümsenmiştir.

Sayılabilecek ikinci önemli husus, Avrupa merkezci yaklaşımın kendi dışındaki bilgi biçimlerini dışlayıcı olmasıdır. Modern Batı bilimi tek geçerli bilgi üretim biçimi olarak evrenselleştirilmiş, İslam dünyasının, Afrika’nın veya Asya’nın bilgi gelenekleri ise değersizleştirilmiştir. (Khella, 2005, s.98-99) Üçüncü bir husus ise Avrupa merkezci yaklaşım Batı tarihine özgü dönemlendirmeyi evrenselleştirmiş olmasıdır. Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi Batı’ya özgü aşamalar bu yaklaşım içinde bütün insanlık için geçerli evrensel kategoriler olarak sunulmuştur. Böylece farklı toplumların özgün tarihsel deneyimleri görünmez kılınmış ve Batı’nın gelişim çizgisi tüm insanlığın zorunlu rotası olarak sunulmuştur. Bu nedenle İslam medeniyeti ya da Çin uygarlığının kendi dönüşüm süreçleri marjinalleştirilmiştir.

Bunların bir sonucu olarak Avrupa merkezci bakışın Batı dışı toplumların özne olarak telakki edilmesini engellediği bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Tarih anlatılarında bu toplumlar çoğu kez pasif ve edilgen aktörler olarak sunulmuş, dünya tarihindeki katkıları ikincil görülmüştür. (Amin, 2018, s.245-246) Böylelikle Batı merkezli tarih kurgusunda diğer toplumlar yalnızca “arka plan” unsurları olarak işlev görür. Ona bu işlevi yükleyen zihnin temel taşıyıcısı da tarih disiplini. Avrupa merkezci düşüncenin ana aksını tarih yazıcılığı inşa etmektedir. Avrupa’ya

ait olanın kesin üstünlüğünü açıklamak ve bunun başka kimsenin başarısı olamayacağını ifade etmek tarih disiplinine yüklenen bir misyon olmuştur. (Wallerstein, 1998, s.94)

Avrupa merkezci düşüncenin bu temel sorunları karşısında dünyanın hikayesinin başka türlü olabileceğini anlatmak, Batı dışı toplumların özne telakki edilmesini sağlamak yeni bir paradigmayı inşa etmeyi gerektirir. Ancak takdir edileceği üzere bunu Avrupa merkezci yaklaşımı aşmış, onu doğru noktadan eleştiren çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu noktada karşımıza önemli bir soru çıkmaktadır. Bir araştırmanın Avrupa merkezci yaklaşımın tesiri altında olduğu nasıl tespit edilebilir?

Bu soruyu yanıtlarken hem Avrupa merkezci düşüncenin yapısını daha anlaşılır kılmış hem de çalışmamızda nasıl bir yol izleyeceğimizi göstermiş olmayı umuyoruz. Avrupa merkezcilik birçok kavramın kullanılışında ve tarihin akışına dair temel yaklaşımlarda kendini göstermektedir. Avrupa merkezci düşünce bir tarih anlatısı ile ete kemiğe bürünmesi münasebetiyle bu anlatıyı biçimlendiren temel duraklar üzerinden etkisini göstermektedir. Bu duraklar Avrupa'nın hikayesini inşa ederken başvuru kavramlarla ifade edilir. Antik, orta ve modern çağlar biçimindeki dönemlendirme ve karanlık sıfatıyla nitelenen orta çağ kavramı bunlardan ilkidir. (Dilber, 1998, s.38) Batı'nın en büyük başarısını ifade etmesi bakımından ilerleme bir diğer önemli kavramdır. Bu kavramın Batı dışına bakan yüzü ise gerileme, geri kalmışlıktır.

Elbette bir toplumun gerçekten Batı tipi uyanışını, aslında Avrupa merkezci bakışa göre tek sahici uyanışını temsil eden kavram ise Rönesans'dır. Rönesans beraberinde gelişmiş versiyonu aydınlanma yanında ötekiye bakan yüzü ile skolastik kavramını getirir. Bu ikisi ile kökten irtibatlı olmak üzere bir diğer kavram ise felsefedir. Felsefeye yer açmak, onun doğal uzantısı kabul edilen bilime ulaşmak için zorunlu görünür. Nitekim toplumlar felsefeyle ilişkileri üzerinden; onu ne kadar antik Yunan çerçevesinde yürüttükleri, ona alan açıp açmadıkları üzerinden sorgulanıyorlar ise bu da Avrupa merkezci düşüncenin tesiri altında olduğunun güçlü bir göstergesidir. Bunlara ilaveten despotizm gibi Batı'nın Doğu'yu tanımlamakta kullandığı kavramları da takip ettiğimizde bir eleştiri damarı bulabiliriz.

Burada ilgili kavramları anmamızın temel gayesini yeniden ifade edecek olursak; bir çalışmanın kendisini Avrupa merkezci söyleme karşı konumlandırması yahut “Batılı” ya da “oryantalist” olana itiraz ediyor görünmesi Avrupa merkezçiliği eleştiriyor olduğu anlamına gelmemektedir. Bunun için ilgili çalışmaların saydığımız kavramlar ekseninde nasıl bir tutuma sahip olduklarını görmek gerekmektedir. Burada bir öncül olması için Şimşek'in tespitini zikredebiliriz. Kendisi Türkiye'de ulusal eğitim ve Avrupa merkezçiliği ele alan bir çalışmayı değerlendirirken bu çalışmada yüklü “özcü” anlayışın Avrupa merkezci yaklaşımı yeniden ürettiğini ifade etmektedir. (Şimşek, 2013, s.196) Benzer bir örneği Ahmet Cevdet Paşa'nın Avrupa merkezçiliğe eleştirisinin ele alındığı başka bir çalışmada bulabiliriz. Yazar, Paşa'nın Avrupalılara itirazlarını ele alırken vardığı sonuçlarda Avrupa merkezçiliğin çekiminden kurtulamamış görünmektedir. Avrupa merkezçiliğin 16. yüzyılı büyük bir kırılma ve hakimiyet miladı olarak gören yaklaşımını ve bu dönemden sonra Müslümanların geri kalmaya başladığı anlayışını Paşa'nın ve yazarın da kabul ettiği görülmektedir. (Yılmaz, 2016, s.387-388) Bir sonraki başlık altında İslam tarihi çalışmaları özelinde bu örnekliliği daha da detaylı biçimde sunmak istiyoruz.

3. İSLAM TARİHİ ÇALIŞMALARINDA AVRUPA MERKEZCİ ELEŞTİRİNİN DÜZEYİ

İslam tarihi çalışmaları ve bu alandaki araştırmacıların yaklaşımını izhar eden farklı mecralara göz attığımızda da bu örneklerin tekrar ettiğini görebiliyoruz. Veri tabanlarında yaptığımız taramalarda Avrupa merkezciğe dönük eleştirinin tezlerde ve makalelerde izini sürerken özellikle başlıklar, özetler, anahtar kelimeler ve içerik üzerinden yapılacak sorgulamalar karşımıza doyurucu bir bilgi havuzu çıkarmaktadır.

Türkiye’de yapılmış çalışmaları 40-50 yıl belki daha fazla olmak üzere geriye doğru tarama imkanı veren veri tabanlarında İslam tarihi alanlarında başlığında “Avrupa merkezci” ifadesini, türevleri ile birlikte, kullanan neredeyse hiçbir çalışmaya tesadüf etmedik. Bu konuyu başlığında zikredecek düzeyde gündem edinen makaleler sosyal bilimleri geniş perspektiften ele almaktadır, elbette sayılarının epeyce az olduğunu da ifade edelim.

Yukarıda zikrettiğimiz ve Avrupa merkezci yaklaşımı izhar ettiğini iddia ettiğimiz kavramlar üzerinden bir arama yaptığımızda tablo değişmektedir. Oryantalizm, Batılı, despotizm, gerileme, Rönesans ve orta çağ kavramları pek çok çalışmanın başlığına, temel hususlarının kaydedildiği özet kısmına ya da anahtar kelimelerine girmiş görünmektedir. Çok sayıda makale ve tez çalışması güçlü bir Avrupa merkezci eleştirisinin var olduğunu düşündürecek bir hava oluşturmaktadır. Ancak çalışmaların içine girildiğinde bazı kavramlar ve ifadeler tebliğimizin girişinde belirttiğimiz sorunu karşımıza çıkarmaktadır. Batılı olana eleştiri aslında Avrupa merkezci yaklaşımın tesiri altında kalmaya devam etmekte ve onu yeniden üretmektedir. Yukarıda Ahmet Cevdet Paşa hakkındaki bir makaleden verdiğimiz örneği burada bazı tez çalışmaları üzerinden tekrar edebiliriz.

Şark despotizmi iddiaları: -Harun Reşid Dönemi- isimli 2024 yılında tamamlanan bir tez çalışması çok verimli bir örnektir. Tezin, Batı’nın Doğu hakkındaki en büyük iddialarından birini hedef alma ve bu konuda bir cevap üretme niyetinde olduğu görülmektedir. Fakat özet kısmında geçen şu cümle çok düşündürücüdür: “Batılı düşünürlerin iddialarının aksine Doğu, her devletin karşılaşılabileceği sorunlarla beraber yeniliklere açık, ilmi çalışmaları teşvik eden büyük bir medeniyete sahip olmuştur”. (Karadeniz, 2024) Bu tip ifadeler Avrupa merkezci ilerleme fikrinin aşılamadığını göstermektedir. Bununla beraber Harun Reşid gibi Batı fikriyatındaki en masalsı halifenin seçilmesi de Avrupa merkezciğin çekim gücünden çıkılamadığını göstermektedir.

Bir diğer örnek ise her ne kadar İlahiyat çalışmaları bünyesinde yer almasa da konusu itibarıyla bir İslam tarihi çalışması olarak görülebilecek, 2023 yılında tamamlanmış, bir tezdur. Tez, başlığı itibarıyla (*Orta Çağ İslâm dünyası’nda pozitif bilim alanına katkıda bulunan bilim insanlarının hayatları ve faaliyetleri*) Avrupa merkezci çekimin gücünü ortaya koymaktadır ve doğrudan İslam dünyasından pozitif bilimlere katkı sunan isimlerin bir dökümünü çıkarmayı hedeflemektedir. (Boz, 2023) Çalışma, konusu itibarıyla İslam’ın tarihteki varlığını pozitif bilime katkı üzerinden açıklandığı, pozitif bilim paradigmasını bütün bilgi anlayışlarının üzerine çıkaran yaklaşımın halen daha tez düzeyinde ele alınabildiği bir örnektir.

Meşhur oryantalistlerden Madelung'un mezhepler hakkındaki görüşlerini ele alan ve 2022 yılında tamamlanmış bir başka tez çalışmasında karanlık orta çağ imgesinin, tezin özet kısmında, vurgulu bir şekilde kaydedildiğini görüyoruz. (Benli, 2022) Burada rastladığımız tipik savunu biçimi olan; asıl karanlığın Batı'da olduğu ancak İslam'ın orta çağda aydınlık olduğu ifadesinin de Avrupa merkezliği yeniden üretmek anlamına geldiğini tekraren vurgulamakta fayda görüyoruz. Zira Avrupa merkezliğinin ürettiği tarih anlatısında orta çağın karanlık olduğu fikri temel taşlarından biri iken bu kabul ile işe başlandığı görülmektedir. Halbuki karanlık orta çağ imgesi neredeyse bir asırdır giderek artan bir yaygınlıkta tartışılmış ve önemli bir birikimle reddedilmiştir.

Bunlar gibi pek çok örneği tezler üzerinden ve makale çalışmaları üzerinden sıralamak mümkündür. Tebliğimizin yapısı gereği bu tip bir incelemenin gerektirdiği düzeyde örnekleri sıralamak, bunları tasnif etmek ve analiz etmek güçtür. Ancak özellikle son yıllarda yapılmış birkaç tez örneğinin çok önemli işaretler barındırdığını söyleyebiliriz. Alanın teorik bakışını ve paradigmayla ilişkisini ölçebileceğimiz başka pek çok gözlem noktasında da benzer tablolarla karşılaşmak bizi bunları anmakla yetinmeye sevk etmektedir.

Bu gözlem noktalarından birisi İlahiyat fakültelerinde okutulan “İslam Medeniyeti Tarihi” derslerinin izlenceleridir. Tebliğimizin kısıtlı örneklemeyle sunmaya çalıştığımız iddiamızı bu izlenceleri takip eden bir okuyucu rahatlıkla teyit edecektir. İzlencelerde yer alan içerik ve amaca dair ifadeler pek çok fakültede Avrupa merkezci yaklaşımı aşamayan bir ders okutulduğu hissini doğurmaktadır. İzlencelerin birçoğu yükseköğretimin koşulları gereği tabii olarak birbirini tekrar ederken bunlardan çıkan tablo da kendini tekrar etmektedir. Özetle “medeniyet-kültür ayrımı, İslam medeniyetinin doğuşu ve kurumları, ilim-eğitim hayatı, şehir ve sanat, tercüme hareketi ve Batı'ya etkiler” ekseninde tanımlayıcı ve kurumsal-tarihsel bir çerçevenin öne çıktığı izlenceler, İslam medeniyetinin katkılarını görünür kılarak Avrupa-merkezci anlatıya örtük bir karşı-anlatı üretse de yöntembilimsel düzeyde (tarih yazımı, bilgi sosyolojisi, post/dekolonyal teori) açık ve planlı bir eleştiri içermiyor görünmektedir.

3. AVRUPA MERKEZCİLİĞİ TUTARLI ELEŞTİRMENİN ÖRNEKLERİ

İncelediğimiz örneklem dar olmakla birlikte sunduğu göstergeler itibariyle genel durumun ne olabileceğine dair kuvvetli işaretler barındırmaktadır. Makale ve tez başlıkları, medeniyet konulu ders içerikleri vb. hep birlikte incelendiğinde henüz daha Avrupa merkezliğe eleştirinin bir gündem olmadığını görebiliyoruz. Bunun yanında Batılı ve oryantalist ifadelerinin kodladığı düşüncenin de Avrupa merkezliği eleştirmekten ziyade tersten yeniden ürettiğini, üretebiliyor olduğunu görüyoruz. Nitekim bazı çalışmalarda Avrupa merkezcilik ile oryantalizm eşlenik kavramlar biçiminde zikredilmektedir. (Elibol, 2023, s.87)

Bu noktada Avrupa merkezliği doğru noktadan eleştirmenin nasıl olabileceğini hangi örneklerden göreceğimiz sorusu akla gelmektedir. Çalışmamız kapsamında önemli örnekleri zikrederek bir çıkış noktasına işaret etmek istiyoruz.

Bir metnin Avrupa merkezci yaklaşımı, onu yeniden üretmeden eleştirebilmesinin yollarından en önemlisi Batı'yla etkileşim, Batı'ya etki ya da Batı'dan farklılık mihverinden çıkmasıdır. Bu ifadenin güçlü bir örneğini Abou-El-Haj'ın Osmanlı tarihine yaklaşımında görmek mümkündür. Osmanlı tarihinin kendi bağlamı içinde, kendi kavramları ile çalışılması

gerektiğini ifade eden Abou-El-Haj Batı devlet modeliyle yapılan karşılaştırmaların Avrupa merkezci çerçeveye hapsolacağını kaydetmektedir. (Abou-El-Haj, 2000, s.27-29)

Batı dışı bir toplumu incelerken Batı'nın temel hikayesini baz almamak, Rönesans'la başlayan ve neredeyse kendinden menkul başarıyla dünyaya hakimiyet kurduğu anlatıma ve bütün tarihte merkez pozisyonda duruşuna itiraz etmek bahsedilen Batı'yla kıyaslama açmazından çıkmayı sağlayacaktır. Bu tip bir incelemeye örnek olarak gösterilebilecek önemli bir örnek Janet Abu-Lughod'un *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi* isimli kitabıdır. Bu kitap Avrupa'nın aslında dünyaya yayılmış bir iletişim ve ulaşım ağı ile oluşmuş küresel sistemin bir geç katılımcısı olduğunu, teknolojik ve ekonomik açıdan gelişmiş bir Çin ve İslam dünyası birlikteliğindeki sistemin Rönesans eksenli kronolojiyi bozduğunu ifade etmektedir. Bu kitabın anlatımı Avrupa merkezciğe eleştirinin doğru bir noktadan yapıldığı takdirde önemli bir sistem okuması doğurabileceğinin göstergesidir.

Felsefenin durumu Avrupa merkezcilikle karşılaşmanın en hassas noktalarından birisidir. Herhangi bir alıntı yapmaya ihtiyaç duymaksızın felsefi düşüncenin bitişinin İslam dünyasının gerilemesine yol açtığı fikrinin en temel Avrupa merkezci iddialardan birisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda akademik ve popüler düşünce kanallarında yıllardır süre gelen tartışmaların olduğu malumdur. Tartışma İslam düşüncesinde 12. yüzyıl itibarıyla felsefi düşüncenin arka plana atılması, yasaklanması ya da küfür olarak görülmesi nedeniyle düşünsel ilerlemenin durduğu teması etrafında dönmektedir. Çoklukla bu yargının doğru olduğu kabul edilirken gerilemenin gerçek nedeninin bu olup olmadığı tartışılır. Ancak nadiren de olsa felsefi düşüncenin, felsefe yapmanın Müslümanlar tarafından terk edilmediği itirazı duyulur. Ancak özellikle Avrupa merkezçiliğin felsefi düşüncenin ne olduğu konusundaki baskın tutumu bu itiraza yer açılmasını zorlaştırır. Bu anlayışa göre asıl olan Batı tipi felsefedir ve bunun dışındaki bütün düşünme biçimleri ve gelenekleri ona yaklaştıkça ve onunla ilişkilendikçe anlamlıdırlar. (Griffel, 2020, s.43)

Bu meselede Avrupa merkezciğe doğru bir itiraz felsefenin Batılı biçimini asıl kabul etmemekle mümkün olabilmektedir. Diğer açıdan bu itiraz, bir “medeniyetin” varlığa ilişkin düşünme kabiliyetini kaybettiği fikrini kabul etmemektir. Frank Griffel'in çalışmaları bu konuda öneli bir örneği temsil etmektedir. Türkçe'ye *İslam'ı Düşünmek* adıyla tercüme edilen kitabında felsefe konusuna özel bir yer ayıran Griffel Müslümanların belirli bir dönemden itibaren Grek felsefe üslubundan ayrılıp kendi özgün üslupları içinde felsefi tartışmalar yürüttükleri tezini ortaya atmıştır. Bu iddiasını diğer çalışmalarında da destekleyen Griffel Avrupa merkezciğe gerçek bir itirazın yolunu işaret etmiştir.

Bir diğer önemli husus ise dönemlendirmedir. Avrupa merkezçiliğin düşünsel alandaki en baskın etkisi bütün bir tarihi kendi hikayesini kurgularken oluşturduğu dönemlendirme bütün toplumları tarihi için belirleyici oluyor ya da farklı bir ifadeyle bütün toplumlar Batı'nın bu tarihini esas hikaye olarak kabul ediyor. (Amin, 2018, s.214) Dönemlendirmenin İslam tarihine olumsuz etkisi de konunun önemli bir vechesidir. Türkiye'de İslam tarihinin dönemlendirilmesini mesele edinen Demirci bu konuda bir makale yazmış ve Avrupa merkezci anlayışın etkisini ele almıştır. (Demirci, 2016) Konunun Türkçede ele alındığı bir diğer kaynak ise *İslam Düşünce Atlası* projesidir. Projenin en önemli ayaklarından birisini tarihin Avrupa

merkezci dönemlendirmesine eleştiri getirmek ve İslam düşüncesinin dönemlerini kendi iç dinamikleri üzerinde belirlemek için bir teşebbüs sunmaktadır.

Bu örneklerin dışında gerileme fikrine karşı *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak -Gerileme Paradigmasının İflası-* kitabı önemli bir örnektir. Geri kalmışlık ya da gerileme düşüncesi yine Avrupa merkezci yaklaşımın Batı dışı toplumların tarihsel durumuna ilişkin en belirgin iddialarından birisidir. Bu kitap ya da bu minvalde yazılmış eserler gerileme ya da geri kalmışlık tartışmalarının Avrupa merkezci bir mihranı olduğunu göstermektedir. Özellikle Batılı ya da oryantalist iddialara cevap veren çalışmalar şayet bir şekilde geri kalmışlık ya da gerileme durumunu kabul edip burada hakim söylemin dışına çıkmakla (örneğin sorun İslam değil İslam'ın terk edilmesi vb.) yetiniliyorsa Avrupa merkezçiliğin eleştirilebildiği değil yeniden üretildiği ifade edilebilir. Yukarıda andığımız Ahmet Cevdet Paşa hakkındaki inceleme bu kitap bağlamında hatırlanabilir.

Özellikle zikredilmesi gerekenlerden bir diğer örnek Bauer'in müphemlik ve tekdüzeleşme kavramları etrafındaki tartışmasıdır. Batı'nın ötekini kendine nasıl benzettiğinin yanında dünyanın devam edegelen tahribatının Avrupa merkezci düşünce tarafından nasıl beslendiğini ele alan Bauer; belki de son yıllarda İslam kültürünün anlaşılması açısından en keskin çıkışlardan birisini gerçekleştirdi. Elbette her büyük teori gibi onun teorisi de boşluklarla malumdür. Konuyla ilgili Türkiye'de yapılan bir inceleme isabetli eleştiriler sunmaktadır. İncelemenin yazarı Bauer'in *Müphemlik Kültürü*'nü normatif ve buyurgan bulurken seküleriteyi geriye doğru evrenselleştirerek İslam'ı siyasetten yalıtıldığını, temsil tartışmasını ıskalayıp indirgemeci, tarihsizleştirici bir çerçeve kurduğunu söylemektedir. Bununla beraber bazı adlandırmalar ve kanıtlanması güç ithamlar ile bilimselliği aşındırdığını ifade etmektedir. (Gençosmanoğlu, 2020)

Ancak müphemlik ve tekdüzeleşme kavramlarının çok verimli bir tartışma alanı oluşturduğu kesindir. İslam kültürünün hakikatle nasıl ilişki kurduğu, bu ilişkinin Batı hegemonyası öncesinde nasıl bir hüviyete sahip olduğu hakkında önemli bir başlangıç noktası sunmaktadır. Burada asıl olan bu kavramlarla bağ kuracak ve tartışmayı devralıp sorunlu analizleri açacak bir yaygın araştırma ağını oluşturmaktır. Nihayet verdiğimiz bütün örnekler için bu durum geçerlidir.

4. DEĞERLENDİRME

Tebliğimiz Avrupa merkezci düşüncenin eleştirisinin mahiyetini özetlemeyi ve İslam tarihi araştırmalarının bu eleştiri ile ilişkilenip ilişkilenmediğini yüzeysel bir araştırma ile ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu yüzeysel araştırma, çok büyük bir kısmı bizim tarafımızdan gözlenen sonuçların dar bir örnek setiyle izhar edildiği bir web tabanlı tarama faaliyetidir.

Öncelikle Avrupa merkezci düşüncenin Türkiye'de sadece İslam tarihi alanında değil sosyal bilimlerin genelinde doğrudan çok az çalışmada gündem edinildiği görülmüştür. İslam tarihini ilgilendiren konu başlıklarında ise bu kavram metinlerin içinde ya da özetlerinde bir başka ifadeyle Batı yahut oryantalist biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

İfade ettiğimiz üzere Batı ya da oryantalist kavramları takip edildiğinde Avrupa merkezci düşünceye büyük bir eleştirinin olabileceğini düşündürecek sonuçlar sunuyor gibi görünse de

aslında zikrettiğimiz kavramları ele alış biçimleri üzerinden sorgulandıklarında bu sonuçlar tersi bir durumu yansıtmaktadır. Bu hususta örneğini verdiğimiz ve son birkaç senede telif edilmiş tez çalışmaları ya da mevcut medeniyet tarihi ders içerikleri Avrupa merkeziliği en temel iddiaları üzerinden eleştirirken yine onu temelinden yeniden üretmektedirler.

Burada tez örneklerini ve ders içeriklerini incelememizin nedeni bunların güncel çalışmaları ve yaklaşımları canlı bir şekilde sunuyor olmalarını beklememizdir. Elbette kitap teliflerine bakıldığında farklı bir tablo olabileceği akla gelecektir. Ancak bu, literatürü ve tartışmaları yakından takip etmesi beklenen ve öyle yaptığı varsayılan akademik çalışmaların sunduğu tabloyu değiştirmek konusunda umut vaat eden bir açıklık bulmamızı sağlamayacaktır.

Elbette bu konuda kesin hükümler vermek ya da sorunu tam teşekküllü ortaya koyabilmek için geniş bir saha araştırmasına ihtiyaç vardır. Nitekim biz sunduğumuz tablonun ancak fikir verebileceğini ve sınırlı bir fikir sunacağını biliyoruz. Fakat Avrupa merkezci paradigmadan rahatsız olduğu söylenebilecek bir araştırmacı ağının, hala bunu yeniden üreten çalışmalara izin veriyor olabilmesi sorunun derinliğini fark ettirmelidir. En baştaki sorumuza dönecek olursak burada bir paradigma felci mi olduğu bu örnekler üzerinden ve veri tabanlarının yaygın bir eleştiri birikimi sunamamasından hareketle dikkatle ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- [1] Abou Al-Haj, R., *Modern Devletin Doğası -16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu-*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi/Ankara, 2000.
- [2] Abou Al-Haj, R., Sa'id'in Şarkiyatçılık'ından Bu Yana Batı Asya ve Kuzey Afrika Çalışmalarında Tarih Yazıcılığı, çev. Selen Gölenbez, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13-14, 2003.
- [3] Abu Lughod, J., *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, çev. Cansen Mavituna, Vakıf Bank Kültür Yay./İstanbul, 2020.
- [4] Amin, S., *Avrupa-Merkezcilik -Bir İdeolojinin Eleştirisi-*, çev. Mehmet Sert, Yordam Kitap/İstanbul, 2018.
- [5] Armağan, M. (ed.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak -Gerileme Paradigmasının İflası-*, Timaş Yay./İstanbul, 2014.
- [6] Bauer, T., *Müphemlik Kültürü ve İslâm: Farklı Bir İslâm Tarihi Okuması*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- [7] Benli, F.Z., *Oryantalizm ve İslam mezhepleri çalışmaları -Wilfred Madelung (1930-) örneği-*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2022.

- [8] Boz, M.M., *Orta Çağ İslâm dünyası'nda pozitif bilim alanına katkıda bulunan bilim insanlarının hayatları ve faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, 2023.
- [9] Demirci, M., İslam Tarihinin Dönemlendirilmesi Problemi, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 11, 1-2, 2016.
- [10] Dilber, O., Avrupa Medeniyeti Hakkındaki Efsaneler ve Gerçekler, Özgür Üniversite Forumu, 2, 1998.
- [11] Gençosmanoğlu, A., Modern Dünyada Müslümanlar İçin İslam'ı Yeniden Keşfetmek - Müphemlik Kültürü ve İslâm Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme-, İnsan ve Toplum, 10, 3, 2020.
- [12] Griffel, F., *İslam'ı Düşünmek -Bir Dini Anlama Denemesi-*, çev. Mücahid Kaya, Albaraka Yay./İstanbul, 2020.
- [13] Karadeniz, F., *Kristal Sırların Araştırılması ve Sır İçinde Kristal Nüvelerin Geliştirilmesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2024.
- [14] Khella, K., *Üniversalist Tarih -Tarihin Yeniden Keşfi: Avrupa Merkezci Tarihsel Bilincin Yıkımı-*, çev. Su Yayınevi/İstanbul, 2005.
- [15] Smirnov, P. I., Vozmozhno li vozrozhdenie i obnovlenie pozitivizma v teoreticheskoi sotsiologii? [Is the revival and renewal of positivism in theoretical sociology possible?], Sotsiologicheskie Issledovaniya, 3, 2017.
- [16] Şan, M., Sosyal Bilimleri Yeniden Kurgulamak: Avrupa-Merkezci Yaklaşımların Aşılması Çabaları, Sosyoloji Dergisi, 15, 2007.
- [17] Şimşek, A., Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Avrupa Merkezilik, İnsan ve Toplum, 3, 6, 2013.
- [18] Wallerstein, I., Avrupa Merkezilik ve Tecellileri: Sosyal Bilimlerin Açmazları, Özgür Üniversite Forumu, 2, 1998.
- [19] Yılmaz, M., Tanzîmât Döneminde Avrupamerkezciliğe Bir Karşı Çıkış: Ahmed Cevdet Paşa, Akademik Bakış Dergisi, 57, 2016.

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE ARŞİV KAYNAKLAR

Abdulhalim Akbaş

Batman üniversitesi, abdulhalimakbas@mail.com. 0009 0007 9535 8468

Prof. Dr. Selam Yaşar

Batman üniversitesi, selman.yasar@edu.tr. 0000 0002 1396 295X

ÖZET

Türkiye ile İran arasındaki tarihsel ilişkilerin anlaşılmasında arşiv kaynaklarının oynadığı rolü ele alacağım. Amacım, arşiv belgelerinin tarihsel olayları nasıl aydınlattığını örneklerle ortaya koymak ve bu belgelerin kullanımında, ulaşılmasından karşılaşılan zorluklara dikkat çekmektir. Türkiye ile İran arasındaki tarihî ilişkilerin doğru ve derinlemesine anlaşılabilmesi, büyük ölçüde arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden devraldığı geniş arşiv mirası sayesinde, yalnızca kendi tarihine değil, Orta Doğu, Balkanlar, Akdeniz, Kuzey Afrika ve Arap dünyasına ait tarihî süreçlerin aydınlatılmasında da özgün ve otantik belgeler sunmaktadır. Bu bildiride, Türk-İran ilişkilerinin arşiv kaynakları bağlamında neleri değerlendirildiğimi, yanı sıra sadece tezim için faydalandığım arşiv kaynakları değil de daha geniş kapsamlı arşiv kaynağı sıralamaya ve sunmaya çalıştım.

Bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nden devraldığı zengin arşiv mirasıyla dünyanın en önemli arşivlerinden birisine sahiptir. Geniş bir coğrafyada altı yüz yılı aşkın süre ile ayakta kalmış, çeşitli toplumları bünyesinde barındırmış Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiş zengin arşiv malzemesi yalnız Türkiye'nin değil bağımsız devletler kurmuş Orta Yakın Doğu, Balkan, Akdeniz kuzey Afrika ve Arap ülkelerinin milli ve ortak tarihlerin tespitinde ve yazılmasında başvurulacak otantik değerdeki kaynak niteliğindedir. Bu zengin birikime Türk kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminde teşekkül eden, bu döneminin tarihini, Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda geçirdiği safhaları ortaya koyan arşiv malzemesi de ilave edilecek olursa, çok zengin bir arşiv potansiyeline sahip olduğumuz ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: Arşiv kaynakları, Cumhuriyet arşivi, Tarihi belgeler

EKSİK VARLIK OLARAK İNSAN: ARNOLD GEHLEN'İN FELSEFİ ANTROPOLOJİSİ

Dr. Karani Kağan BADEM

kaganbadem06@hotmail.com - 0000-0003-3276-4091

ÖZET

Alman filozof, sosyolog ve antropolog olan Arnold Gehlen'in ana argümanı, her ne kadar duymayı arzu etmediğimiz türden bir ifade olsa da insanın temel olarak eksik bir varlık olduğu şeklindedir. İnsanı bu şekilde açıklayan ve tanımlayan Arnold Gehlen, insanın bu eksikliğini kapatabilecek güce sahip olduğunu, bunu da ancak kültür bakımından gelişim sağlayarak başarabileceğini iddia etmektedir.

Gehlen, “insan nedir?” sorusundan yola çıkarak yapmış olduğu açıklama ve tanımlama girişiminde ilk olarak morfolojik açıdan insanı ele almaktadır. Ona göre insan, doğadaki diğer canlılara kıyasla oldukça güçsüz, savunmasız ve donanımsız bir canlı konumundadır. Dolayısıyla Gehlen insanın söz konusu eksik yapısını ontogenetik düzeyde incelemeye almaktadır. İnsan, bu eksik yapısından dolayı gelişim gösterebilmek ve çok daha önemlisi kendini yaşar kılabilmek için belirli birtakım gereksinimlere ihtiyaç duymaktadır. Bu gereksinimlerin başında da kültür gelmektedir. Kültür, insanın mevcut doğa durumundaki eksiklerini gidererek onu geliştirecek olan yegâne güç konumundadır. Çünkü Gehlen'e göre yalnızca alet edevat üretmek ve kullanmak değil, aynı zamanda diğer insanlarla birliktelik oluşturmak ve iş birliği yapmak da kültürün bir parçası, hem de oldukça önemli bir parçası konumundadır. Bundan ötürü Gehlen, insanın doğası gereği sahip olduğu kısıtlamaları ve eksiklikleri kültür bakımından gelişim göstererek geliştirebileceğini ve bunların yaratmış olduğu dezavantajları ekarte edebileceğini, kültür olmaksızın insan diye bir canlıdan söz edemeyeceğimizi öne sürmektedir.

Bu kapsamda çalışmada Gehlen'in insanı açıklama ve tanımlama girişi onun felsefi antropoloji anlayışından hareketle değerlendirmeye alınacaktır. Onun insanı bir yandan biyolojik olarak eksik diğer yandan da zekâ bakımından gelişmiş bir canlı olmasından hareketle doğadaki durumu ve gelişimi incelemeye alınacak, ortaya koymuş olduğu teoriden hareketle insana yönelik sorgulaması analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arnold Gehlen, Felsefi Antropoloji, İnsan.

HUMAN AS A DEFICIENT BEING: ARNOLD GEHLEN'S PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

ABSTRACT

The main argument of Arnold Gehlen, a German philosopher, sociologist, and anthropologist, is that humans are fundamentally deficient beings, even though this may be something we do not want to hear. Arnold Gehlen, who explains and defines humans in this way, claims that humans have the power to compensate for this deficiency, but only by developing culturally.

Gehlen begins his explanation and attempt at definition with the question, “what is a human being?” He first approaches the question from a morphological perspective. According to him, humans are quite weak, defenseless, and ill-equipped compared to other living creatures in nature. Gehlen therefore examines this deficiency in humans at the ontogenetic level. Due to this deficient structure, humans require certain needs in order to develop and, more importantly, to sustain themselves. Among these needs, culture stands out as the most significant. Culture is the only force that can improve humans by filling in the gaps in their current natural state. According to Gehlen, it’s not just making and using tools, but also forming relationships and working together with other people that’s part of culture, and a pretty important part at that. For this reason, Gehlen argues that humans can overcome the limitations and deficiencies inherent in their nature by developing culturally, thereby eliminating the disadvantages these create, and that without culture, we cannot speak of humans as a species.

In this context, Gehlen’s attempt to explain and define humanity will be evaluated based on his philosophical anthropology. His view of humanity as a creature that is biologically deficient on the one hand and intellectually advanced on the other will be examined in terms of its status and development in nature, and his questioning of humanity based on the theory he has put forward will be analyzed.

Keywords: Arnold Gehlen, Philosophical Anthropology, Human Being.

1. GİRİŞ

İnsana yönelik sorgulama ve saptamaları ana odak noktası olarak belirleyen felsefi antropoloji disiplini bu problem etrafında şekillenen tartışmalarda pek çok perspektife, ekole ve fikir ayrılıklarına ev sahipliği yapar durumdadır. İnsana ve onun özüne, doğasına, Dünyadaki konumuna yönelik bu incelemelerde ön plana çıkan ve tartışmaları şekillendiren pozisyonda bulunan pek çok görüş de kendisini göstermektedir. İnsanın epistemolojik, ontolojik, kültürel ya da ahlaki olarak nasıl konumlanması gerektiği yönündeki bu tartışmalarda ön plana çıkarak bu çalışmanın konusunu ve merkezi önemini oluşturan isim ise Arnold Gehlen (1904-1976) ve onun biyolojik bir eksenle zekayı temele alarak oluşturmuş olduğu felsefi antropoloji kuramı olacaktır.

İnsanı, insan olarak ele alma, insanın “neliğini” açığa çıkarabilme ve “insan nedir?” gibi oldukça temel ancak yüzyıllardır yanıt aranan soruya bir çözüm bulma girişimi felsefe ve antropoloji disiplinleri çatısı altında elbette yeni bir girişim değildir. Her ne kadar bu soruya aranan yanıtları felsefenin başlangıcına kadar geri götürebilir ve akabinde Antik Çağ’dan, Orta Çağ’dan ya da Modern Dönem’den referanslar gösterebilsek de bu çabaların ayrı ve özgün bir

disiplin altında, spesifik olarak incelenmeye başlaması noktasında Gehlen ayrıcalıklı ve kurucu¹ bir role sahiptir. Bu doğrultuda Gehlen'in felsefi antropoloji perspektifini incelemeye alabiliriz.

2. GEHLEN'İN ÇIKIŞ NOKTASI

Gehlen'in kurmuş olduğu felsefi antropoloji kuramı ilk olarak çıkış noktasını Scheler'in geist (tin) temelli oluşturduğu felsefi antropoloji kuramına bir karşı çıkış olarak temellenmektedir. "Gehlen, Scheler'in ruh teorisini, insanın kendine özgü varoluş biçimi aracılığıyla varoluşa giren başka bir dünyaya ait bir unsur olarak reddetmektedir" (Levy, 1985, s. 179). Scheler, kurmuş olduğu kuramda metafiziksel bir bakış oluşturarak insanı fiziki dünya sınırlarından çıkarmakta ve geist alanıyla tanımlamaktaydı. Dolayısıyla da burada insanı bir düalizme yerleştirmektedir. Ancak Gehlen insana yönelik bu şekilde tanımlama yapılmasını doğru bulmamaktadır. Gehlen, insana yönelik gerçekleştirilecek tanımlama faaliyetlerinde geist ya da ruh gibi metafiziksel kavramlara yer verilmemesi gerektiğini, aksi takdirde insana yönelik antropolojik değil metafizik bir bakış açısı ve tanımlama yapılacağını iddia etmektedir. Bu noktadan hareketle de Gehlen insana yönelik olan bu sorgulama ve inceleme girişimlerinde Scheler'in yapmış olduğu gibi metafiziksel olmayan ve düalizmi aşan bir tanımlama yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. "Zira antropoloji felsefi temelleri kadar empirik zemine de sahip olmalı ve metafiziksel olandan arınmalıdır" (Zafer Esenyel, 2020, s. 515). Kısacası Gehlen, Scheler'de görmüş olduğu hatalı perspektifin giderilmesi gerektiğini ve antropolojinin metafiziğe dönüşmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Gehlen'in, özellikle Scheler ekseninde eleştirdiği bu metafiziksel ve düalist perspektifi ekarte edebilmenin yolu ise felsefeye yönelmekten geçmektedir. Bunun sebebi de felsefi bir bakış açısının benimsenmesi ve incelemelerde ana hat olarak belirlenmesi insanın hem bütünlüklü bir şekilde ele alınmasını sağlayacak hem de antropoloji disiplinin özünde bulunan ampirik verilerin değerlendirilmesini ıskalamayacaktır. Çünkü antropoloji özü bakımından insanı ampirik veriler ışığında incelemeye alan ve bu ampirik verilerden hareketle bir tanımlama ortaya koyan disiplin konumundadır. Ancak eğer Scheler'de olduğu gibi geist türünden herhangi bir ampirik dayanağı olmayan kavramdan hareketle böylesi bir inceleme gerçekleştirilirse insanın özüne ilişkin eksik bir bakış açısı sunulmuş olacaktır. Dolayısıyla Gehlen için yapılması gereken açıktır: İnsana yönelik kapsamlı ve doğru bir inceleme gerçekleştirebilmek için ampirik alanı devre dışı bırakmamak gerekmektedir. Gehlen, felsefi bir perspektifin benimsenmesiyle birlikte bir yandan biyolojiyi diğer yandan da antropolojiyi bir potada eriterek "antrobiyoloji" (Zafer Esenyel, 2020) olarak da ifade edebileceğimiz görüşlerini sunmaktadır.

3. GEHLEN'İN FELSEFİ ANTROPOLOJİSİ

Gehlen, *Der Mensch: Seine Natur und seine Stellung in der Welt (Man, His Nature and Place in the World)* eserinde antropiyoloji temelli yaklaşımında biyolojiyi iki açıdan ele almaktadır. İlk olarak insan biyolojisi, ikinci olarak ise hayvan biyolojisi. Gehlen açısından

¹ Elbette buradaki rolü yalnızca Gehlen'e atfetmek hatalı bir değerlendirme ve okuma olacaktır. Gehlen'in yanı sıra spesifik olarak felsefi antropoloji disiplini altında başlayan bu düşünce sürecini Max Scheler (1874-1928) ve Ernst Cassirer (1874-1945) ile birlikte yirminci yüzyılın başlangıcına konumlandırabiliriz.

insan ile hayvan arasında biyolojik bakımdan oldukça ciddi farklar bulunmaktadır. İnsanın biyolojik olarak oldukça önemli eksikliklere sahip olduğunu, biyolojik olarak eksik bir varlık olarak da ifade edebileceğimiz bir canlı konumunda olduğunu söylemektedir.

Gehlen'e göre insanın doğadaki diğer hayvanlarla kıyaslanmaya alınması onda yer alan eksiklikleri fazlasıyla ön plana çıkaracaktır. Örneğin insanın kendisini tehditlere karşı savunabileceği ve onları bertaraf edebileceği pençe gibi, büyük ağız gibi ya da yüksek hızlara ve güce ulaşabilmesini sağlayacak kas kütlesi gibi uzuvlara ya da organlara sahip değildir. Yine aynı şekilde doğadaki dış faktörlere karşı dayanıklı bir fizikten de yoksun durumdadır. Örneğin onu soğuktan ya da ıslaklık gibi durumlardan koruyarak bunlardan etkilenmemesini sağlayacak bir kürke sahip değildir. Tüm bu ve benzer durumlara ek olarak duyu organlarına da baktığımızda gerek göz gerek burun gerekse de kulak olarak diğer canlılardan oldukça altta yer almaktadır. Bu duylara bağlı olarak da refleksleri, içgüdüleri oldukça zayıf ve gelişmemiş bir yapıya sahiptir. Kısacası insan biyolojik olarak değerlendirmeye alındığında ve diğer canlılarla bir kıyaslamaya sokulduğunda ondaki organ ilköelliği ve eksikliği göze çarpmaktadır. Bu gelişmemiş durumların yanı sıra insanın Dünyaya geldiği andan itibaren bakıma ve korumaya ihtiyaç duyması da onun en büyük eksiklikleri arasında yer almaktadır. Gehlen tüm bu durumları şu şekilde ifade etmektedir:

"Morfolojik bakımdan insan, diğer tüm yüksek memelilerden farklı olarak, özünde olumsuz özellikler olarak da nitelendirilebilecek eksikliklerle karakterize edilmektedir. Bu eksiklikler, biyolojik açıdan tam anlamıyla uyum eksikliği, uzmanlaşma eksikliği, ilkel durumlar ve gelişememe olarak tanımlanabilir. İnsanlar, sert hava koşullarına karşı doğal bir korumaya sahip değildir; savunma ve saldırı için doğal organlarımız yoktur, aynı zamanda vücudumuz uçmak için de tasarlanmamıştır. Çoğu hayvan, duyu keskinliği açısından insanı geride bırakır. İnsan, tehlikeli denebilecek bir seviyede doğal içgüdülerden yoksundur ve bebeklik ile çocukluk döneminde olağanüstü uzun bir koruma ve bakım dönemine ihtiyaç duymaktadır. Başka bir deyişle, doğal koşullar altında, tehlikeli yırtıcı hayvanların arasında insan çoktan yok olmuş olmalıydı." (Gehlen, 1988, s. 26).

Gehlen, insanın Dünyaya geldiği zamana ve devamında muhtaç olduğu uzun ihtiyaç süresine doğadaki diğer canlılarda hareketle dikkat çekmektedir. Ona göre insan, doğadaki diğer canlılara oranla oldukça geç bir dönemde gelişimini tamamlayabilmektedir. Bu durum insanın yalnızca eksik bir canlı olmadığını, üstüne geç gelişen de bir canlı durumunda olduğunu açığa çıkarmaktadır. Gehlen'in işaret etmek istediği durumunu basit bir örnek üzerinden açıklayabiliriz. Örneğin kaplumbağa yumurtadan çıkar çıkmaz denize doğru yönelip yüzmeye başlamaktadır, ceylan doğduktan dakikalar sonra kendi başına ayağa kalkıp koşmaya başlamaktadır, kapibara doğumundan birkaç saat sonra tek başına yürüyüp otlayabilir. Bu ve benzeri örneklerin sayısı çoğaltılabilir. Gehlen'in işaret etmek istediği nokta da esas olarak budur. İnsan, doğadaki bu ve benzeri diğer canlılara oranlara oldukça geç bir gelişim dönemine sahiptir. Kısacası Gehlen için "insanda bir organ ilköelliği, onun gelişmesinde ise bir gecikme vardır" (Mengüşoğlu, 2015, 37).

İnsan ile hayvan arasında göstermiş olduğu gelişim sürecinin yavaşlığı ve eksikliği ile bağlantı olarak Gehlen, insanın bir diğer önemli eksikliği olarak organlarının özelleşmemesinden söz etmektedir. Organların özelleşmesi durumu Gehlen açısından şu şekilde işlemektedir: Doğadaki canlılar bulundukları çevreye göre organlara sahip

durumdadır. Yani yaşadığı ortamın unsurlarıyla bütünleşmesini sağlayan organları bulunmaktadır. Bu durum da onların yaşadıkları çevreye adaptasyon sağlayarak hayatta kalmalarını, gelişim göstermelerini, beslenmelerini sağlamaktadır. Örneğin bu durumda penguen örneğini düşünebiliriz. Penguenler her ne kadar kanatlara sahip olsalar da evrimsel süreçte bu kanatları uçmak için değil, yaşadıkları ortama adaptasyon sağlayarak hızlı yüzmelerini sağlayarak adeta bir kürek işlevi görecektir. Esasen uçmak için olan kanat onların yaşadıkları ortam gereği yüzmelerinde belirleyici rol oynayan bir organ haline gelmiştir. Pek çok diğer hayvanda da görebileceğimiz bu durum (örneğin maymunun ağaçlarda yaşayabilmesi için uzun ve güçlü kollara sahip olması gibi) insanda olmayan, onda eksik durumda bulunan bir özellik konumundadır. “Hayvanlar, kendisine özgü çevresel koşullarla başa çıkabilmek için gerekli tüm morfolojik unsurlara, hareket kabiliyetine ve güdüye sahiptirler ve yaşam alanı içinde algı ve hareket kalıplarını içgüdüsel olarak birleştirerek hayatlarını sürdürürler.” (Fischer, 2009, s. 162). Hayvanlar organlarının özelleşmesiyle yaşadıkları çevreye uyum sağlarken insanlar ise bunu gerçekleştirememektedir.

Bu noktada Gehlen kuramında önemli bir atılım yaparak insanın tüm bu mevcut eksikliklerinden ve geç gelişim göstermesinden hareketle insanı, hayvandan ayıran en temel noktayı ortaya koymaktadır. O da insanın zekâya ve ustalıkla kullanabildiği ellere sahip olmasıdır. İnsan, zekâsı ve eli sayesinde hayvanlar gibi yaşadığı çevreye uyum sağlamak zorunda kalmamakta, aksine yaşadığı çevreyi kendine uygun hale getirmektedir. Bu da insanın büyük bir dönüşümüne ve gücüne işaret etmektedir. Zekâsı ve elleri insanı doğa durumunda özgür kılmakta, onun tüm eksikliklerini gidermekte, organlarının ilkelliğini ekarte etmekte ve göstermiş olduğu geç gelişimi telafi etmektedir. Gehlen’in ifadesiyle: “Beyin, organ gelişiminde herhangi bir özelleşmeyi gereksiz kılan organdır.” (1988, s. 101). Kısacası insan, hayvanlara göre gelişmemiş ve eksik bir fiziğe sahip olsa da beyni ve elleri sayesinde bu durumun bir dezavantaj yaratmasını engellemektedir. Bu sayede hayvanlar gibi belirli bir yerde yaşamak zorunda kalmamıştır. Örneğin bir kutup ayısını, deveyi ya da tukanı yalnızca belirli ortamlarda görebiliriz. Çünkü bu canlılar yaşadıkları çevre dışarısında bir yerde yaşayabilme olanağına sahip değildirler. Ancak insan yaşadığı çevreyi şekillendirebilme ve çevreye değil, çevrenin ona uyum sağlamasını gerçekleştirebildiğinden tarihin her döneminde Dünyanın en sıcak ya da en soğuk bölgesinde yaşayabilme olanağına sahip bir canlı olarak varlığını sürdürebilmektedir.

Bu şekilde insanın hayvandan farkını ve gücünü ortaya koyan Gehlen, bu noktayı ayrıntılandırarak insanın zekâsı sayesinde teknik geliştirdiğini, teknik sayesinde de organlarının yaratmış olduğu eksikliği giderdiğini ifade etmektedir (Gehlen, 1954). Gehlen açısından teknik insanlığın en eski unsurlarından biridir ve tarih boyunca insanlar bir teknik kullanarak, örneğin mızrak yapmak ya da hayvan postu kullanmak gibi, yaşam mücadelelerini sürdürmüş ve bu sayede de sahip olmadığı ve çevreye adaptasyon sağlayamadığı organ eksikliğini gidermiştir. “İnsanda bulunmayan organların yerine elleri ve zekâsı ile yeni aletler icat ederek organ eksikliğini kapatmasına Gehlen, *eksik organların eksikliğinin giderilmesi ilkesi* adını verir. İnsan eksik organlarının yerine aletler yaptığı gibi, mevcut organlarının yerine de aletler yaparak, sahip olduğu organların işlevlerini aletlere devreder.” (Zafer Esenyel, 2020, s. 519). Bu duruma pek çok örnek verilebilir. İnsan uçuşu gibi bir yetiden ve bunun için gerekli olan

organlardan yoksundur, ancak pekâlâ Dünyanın herhangi bir yerine, hatta başka bir gök cismine dahi uçabilir. Çünkü bunu gerçekleştirebilmesine olanak sağlayan zekaya ve ellere sahiptir. Benzer şekilde doğadaki hiçbir canlının göremeyeceği en ufak birimi, atomu çok rahat bir şekilde gözlemleyebilir, hatta üzerinde deneyler dahi yapabilir. Organlarının özelleşmemesi yüzünden insan böylesi bir güce sahip canlı haline gelmiştir. Dolayısıyla “alet yapımı, insan faaliyetlerinin hayvan faaliyetlerinden farklı olduğunu gösteren en somut kanıtlardan biridir.” (Horonziak, 2023, 166).

Ortaya koymuş olduğu bu saptamalardan hareketle Gehlen son noktada kültür kavramından söz etmektedir. Gehlen’e göre insanın doğa durumundaki eksikliğini gideren şey kültürdür (Amann, 2023). Kültür, insanın hayatta kalmasını ve neslini sürdürebilmesini sağlayan yegâne unsur konumundadır. Çünkü insan her ne kadar zekaya ve işlevsel ellere sahip olsa da bunlar tek başlarına yeterli değildir. Gehlen için insan eksik bir canlı durumunda olduğundan bu söz konusu eksikliklerini telafi edecek başkalarına da ihtiyaç duymaktadır. Bunun için de kendisine adeta baştan yeni bir dünya yaratması gerekmektedir. Peki, insan bunu nasıl gerçekleştirecektir?

Gehlen açısından her türden eğitim, aile, yapı, teknik, gelenek, dil, ahlak, hukuk, devlet gibi unsurlar kültürün birer parçalarıdır ve kültürü oluşturmaktadır. Bu sayede insan kendisine yeni bir dünya yaratmaktadır. Bu yaratmış olduğu dünya hem onun zayıflığını hem de eksik bir varlık olduğu gerçeğini ekarte edebilmesini sağlamaktadır. Çünkü insan doğa durumundaki biyolojik yetersizliklerini aşarak kendini yeni bir doğa, ikinci doğa inşa etmekte ve bu yetersizliklerini geride bırakmaktadır. Bundan dolayı kültür, insan doğasında zorunlu bir varlığa sahip olmakla birlikte insanın onsuz yapamayacağı unsur olmakta, insanın varlığını muhafaza ve müdafaa edebilmesini sağlamaktadır. Zafer Esenyel bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Gehlen, kültürel bir varlık olarak insanın ancak kurumlar aracılığıyla hayatta kaldığını iddia eder. Kültür, insanın mevcut gerçekliği planlı bir şekilde değiştirerek yeniden yaratmasıdır ve doğal yapısı gereği aciz bir varlık olan insan dünyayı kurumlarla yaşanılır hale getirir. Bu şekilde insan, çevresine bağımlı olmaktan kurtulup kendi dünyasını kurabilmektedir. [...] İnsanın çevresel koşulları değiştirmek için kültürü yaratması Gehlen açısından kurumların yaratılmasıyla birlikte ilerlemek durumundadır. Gehlen’in kurumlar teorisi temellerini kültürden alır. Kurumlar, insan hayatına tutarlılık ve süreklilik kazandırmak ve insanın içgüdüsel eksikliklerinin oluşturduğu boşluğu gidermek için kültürel olarak üretilmiş yapılardır. Böylece kurumlar insanı gerilimden kurtarır ve insan yaşamına düzenlilik ve süreklilik kazandırır. [...] Kurumlar insanın bedensel yapısından kaynaklanan eksikliklerini gidermek için kurmak zorunda olduğu doğal yapılardır.” (Zafer Esenyel, 2020, ss. 520-521).

Görüleceği üzere kültür ve kültürle birlikte oluşan unsurlar insan yaşamının zorunluluğu konumundadır. İnsan kültür olmaksızın yaşayabilme gücüne ya da potansiyeline sahip değildir. Gehlen bu durumu şöyle ifade etmektedir: “İnsanın ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmış doğanın özü kültürdür ve kültür dünyası insan dünyasıdır.” (1988, s. 29).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sonuç olarak Gehlen insana ve onun özüne, neliğine, Dünyadaki konumuna yönelik incelemesinde atlanmaması gereken ve oldukça da kabul edilebilir nitelikte felsefi antropoloji

görüşlerini ortaya koymaktadır. Elbette bu ifade Gehlen'in kuramının hatasız ya da eksiksiz olduğuna işaret etmemektedir. İnsanı biyolojik ve antropolojik perspektiften yola çıkarak inceleyen Gehlen, argümanını salt doğacı ve biyolojik bir bakıştan kurgulayarak insanı oldukça aşağı bir konumda, hatta biyolojik çaresizliğinin ürünü de diyebileceğimiz bir statüde değerlendirmeye almaktadır. Bu bakış açısı da insanın diğer önemli yönlerini, örneğin özgür irade gibi, sembolik düşünme gibi, değer oluşturma gibi özelliklerini belirli noktalardan ıskalamakta; sanat, din, siyaset gibi insan hayatında yer edinen unsurlara yönelik eksik bir açıklama sunmaktadır.

Ancak Gehlen'in kuramının genel çerçevesine bakacak olursak metafiziksel açıklamalara başvurmaması, insanın fiziki özelliklerini doğru bir şekilde değerlendirmesi, ikinci doğa olarak ifade ettiği kültür dünyası ve onun insan için varoluşsal bir zorunluluk teşkil etmesi, bununla paralel olarak kültürün temel bir gereksinim olduğunu vurgulaması, kurumların belirli noktalarda insan hayatını kolaylaştıran ve sürdürülebilir kılan unsurlar olduğuna dikkat çekmesi ve son olarak ortaya koymuş olduğu kuramın temel yapı taşının yani, insanın eksik bir canlı olması saptamasının günümüz biyolojisinde, evrimsel antropolojide ve psikolojide hala kayda değer bir görüş olarak varlığını sürdürmesi Gehlen'in felsefi antropoloji analizinin geri plana atılmaması gereken önemli görüşler barındırdığını kanıtlar nitelikte karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Amann, A. (2023). *Living - Participating - Growing Old: Assumptions and Certainties*. Springer.
- Fischer, J. (2009). Exploring the Core Identity of Philosophical Anthropology through the Works of Max Scheler, Helmuth Plessner, and Arnold Gehlen. *Iris European Journal of Philosophy and Public Debate*, 1 (1), 153-170.
- Gehlen, A. (1954). *İnsan Üzerine Sekiz Konferans* (R. Döver, Çev.). İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Gehlen, A. (1988). *Man, His Nature and Place in the World* (C. McMillan & K. Pillemer, Çev.). Columbia University Press.
- Horonziak, S. (2023). Biological and Anthropological Foundations of Arnold Gehlen's Political Theory. *Teoria Polityki*, 161-172.
- Levy, D. J. (1985). The anthropological horizon: Max Scheler, Arnold Gehlen and the idea of a philosophical anthropology. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 16(3), 169-187.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*. Doğu Batı Yayınları.
- Zafer Esenyele, Z. (2020). A Critical View of Arnold Gehlen's Anthrobiology. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10 (3), 513-534.

FELSEFİ ANTROPOLOJİNİN YAPISAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ: TEMEL KAVRAMLAR, PROBLEMLER VE YAKLAŞIMLAR

Dr. Karani Kağan BADEM

kaganbadem06@hotmail.com - 0000-0003-3276-4091

ÖZET

Felsefi antropoloji, temel olarak insanın ne olduğuna yönelik bir sorgulamayla harekete geçen ve insanın varlığına dair epistemolojik, ontolojik, kültürel sorunları gündeme getirerek insanın özne boyutunu ön plana çıkaran görece yeni bir felsefe disiplini. Bu disiplini görece yeni olarak tanımlamamızın sebebi ise, felsefi antropolojinin oldukça uzun bir gelişim süreciyle birlikte kapsamlı bir tarihsel arka plana sahip olmasına rağmen yirminci yüzyıl gibi günümüze oldukça yakın bir dönemde bağımsız bir felsefe disiplini olarak ele alınmaya başlanması ve özel bir ilgiyi bünyesinde toplamasında kaynaklanmaktadır. Felsefi antropoloji, sistematik felsefi düşüncenin en az kendisi kadar eski olup felsefenin başlangıcından bu yana ele alınan en önemli problemlerden birini, yani insanı ve ona yönelik tüm meseleleri ele almakta ve bir çözüme ulaştırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla insanın ve insanla bağlantılı noktaların felsefi olarak değerlendirmeye alınarak buna yönelik sorunların saptanması ve incelenmesi teknik olarak yeni bir yaklaşım değildir. Ancak onun problem çerçevesinde, özel ilgiyle, bütünlüklü şekilde ayrı disiplin olarak mercek altına alınması felsefesi antropoloji disipliniyle birlikte başlamaktadır.

Felsefi antropoloji, incelemeye almış olduğu insan kavramından hareketle belirli birtakım kavramlarla bu kavramlardan filizlenen problemleri ve tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Örneğin insan doğasının nasıl bir yapıya sahip olduğu, insanın öz bakımından nasıl bir canlı olduğu, insanın özgür olup olmadığı gibi sorulara yanıt arama ya da bu soruları sürekli olarak gündeme getirerek insanı anlamlandırma ve tanımlama girişimi olarak vuku bulan tartışmalar bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu sorulara verilen yanıtlardan hareketle de felsefi antropoloji alanında belirli ekoller kendisi göstermektedir. Pozitivistler olarak da ifade edebileceğimiz ve Darwin'i temel alan gelişme psikolojisi teorisi, bu yaklaşımın Darwinci bakış açısından sıyrılan ve insanın özgün yönlerini vurgulayan Gehlen'in biyolojik teorisi, sonraları ise Scheler ile bu alanda önemli yankılar bulan ve insanı sevgi bağlamında açıklayan teori başat örnekler olarak gösterilebilir.

Bu noktalardan hareketle çalışmada felsefi antropoloji alanının yapısal ve kuramsal değerlendirmesi gerçekleştirilecektir. İnsana ve onunla bağlantılı unsurlara yönelik kavramsal, problematik ve teorik noktalar incelemeye alınarak felsefi antropoloji adı altında gerçekleştirilen düşünce faaliyetlerinin bu konuyu nasıl ele aldığı analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Felsefi Antropoloji, İnsan, İnsan Doğası.

STRUCTURAL AND THEORETICAL FRAMEWORK OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY: FUNDAMENTAL CONCEPTS, ISSUES, AND APPROACHES

ABSTRACT

Philosophical anthropology is a comparatively new philosophical field that primarily focuses on questioning what it means to be human, bringing up epistemological, ontological, and cultural issues related to human existence, and highlighting the subjective dimension of humanity. The reason we define this discipline as comparatively new is that, despite having a comprehensive historical background with a long development process, philosophical anthropology began to be considered as an independent philosophical discipline in the 20th century, a period quite close to the present day, and attracted special interest. Philosophical anthropology is at least as old as systematic philosophical thought itself and addresses one of the most important problems that has been discussed since the beginning of philosophy, namely, humanity and all issues related to it, and attempts to find a solution. Therefore, the philosophical evaluation of humanity and issues related to it, as well as the identification and examination of related problems, is not a technically new approach. However, its examination as a separate discipline within the framework of its problems, with special interest and in a comprehensive manner, began with the discipline of philosophical anthropology.

Philosophical anthropology, based on its examination of the concept of humanity, brings with it certain concepts and the problems and debates that arise from these concepts. For example, discussions that seek to answer questions such as what kind of structure human nature has, what kind of creature humans are in essence, and whether humans are free, or that constantly raise these questions in an attempt to understand and define humans, come to the fore at this point. Based on the answers to these questions, certain philosophical anthropology approaches have emerged. The theory of developmental psychology, which we can also refer to as positivists and which is based on Darwin, Gehlen's biological theory, which departs from the Darwinian perspective of this approach and emphasizes the unique aspects of human beings, and later Scheler's theory, which had a significant impact in this field and explains human beings in the context of love, can be cited as prime examples.

Based on these points, the study will provide a structural and theoretical assessment of the field of philosophical anthropology. Conceptual, problematic, and theoretical issues related to humans and related elements will be examined, and the study will analyze how philosophical anthropology approaches this topic.

Keywords: Philosophical Anthropology, Human Being, Human Nature.

1. GİRİŞ

Felsefi antropoloji, insana yönelik bir sorgulama kapsamında ilerlemeye çalışan ve “insan nedir?” sorusundan hareketle yola çıkarak bu soruya verilecek olan yanıtların epistemolojik, ontolojik ve kültürel boyutunu incelemeye alarak insan dediğimiz canlının Dünyadaki, toplumdaki ya da kişiler arası konumunu bütünlüklü bir şekilde temellendirmeyi

görev edinen felsefe disiplini. Kısacası felsefi antropolojinin amacı ve hedefi insanı özü ve doğası bakımından açıklama ve temellendirme girişimidir.

Giriş niteliğinde olan bu temel tanımdan hareketle felsefi antropolojinin, antropoloji alanının kendisinden ne bakımdan ayrıldığı ve farklılaştığı gösterilerek sınırların, kapsamının çizilmesi gerekmektedir. Antropoloji, insan dediğimiz canlının nasıl bir kökene sahip olduğunu, evrimsel süreçte ne gibi gelişim gösterdiğini, biyolojik türünün hangi yapıda olduğunu, tarihteki gelişim sürecinde kültürel bakımdan nasıl farklılıklar ve değişimler gösterdiğini, bununla da bağlantılı olarak toplumsal ve tarihsel olarak gelişimini nasıl gerçekleştirdiğini araştırarak doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında adeta bir köprü işlevi gören bilimsel bir etkinliktir. Dolayısıyla Gürdal’ dan (2020) hareketle felsefi antropoloji ile antropolojinin farkını şu şekilde ifade edebiliriz: İnsana yönelik bir araştırma ve tanımlama problemi etrafında felsefi antropoloji çıkış noktasını bizatihi felsefenin kendisinden alıp insanı özü ve doğası bakımından, yani insanı insan yapan şeylerin ne olduğu bakımından incelerken; antropoloji ise doğa bilimi olarak temellenerek gözlem, saha araştırması ve arkeolojik bulgulardan hareketle insanın diğer canlılardan ayrımını, gelişimini, davranışlarını ve inançlarını incelemektedir. Bu noktada felsefi antropoloji ve antropoloji ayrımını vurgulayabilmek adına bir örneğe başvurabiliriz. Örneğin “evlilik” konusuna yönelik bir inceleme gerçekleştirileceği zaman arkeoloji disiplini bu konuya yönelik toplumun sosyal yapısını, yapılan ritüelleri ve bu ritüellerin nasıl bir tarihsel geçmişe ve kökene sahip olduğunu, evliliğin iki birey arasında ne amaçla gerçekleştiği gibi noktaları ampirik bulgulardan yola çıkarak ele almaktadır. Diğer yandan felsefi antropoloji ise insanın anlam arayışında evliliğin nasıl bir yerinin olduğunu, özgürlük problemini, kültürel olarak ilişki kurma, sevgi ve sadakat anlayışını tartışmaya açmaktadır.¹ Görüleceği üzere her iki disiplin de ortak çıkış noktası ve ortak hedeflere sahip gözüküyor olsa da gerek araştırma şekli bakımından gerek konuyu ele alma bakımından gerekse de yorumlama biçimi bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır.

Ayrım gösterildikten sonra felsefi antropolojinin felsefe tarihindeki yerini de incelemeye alabiliriz. İnsana, onun Dünyadaki amacına ve yerine, varlığının özüne, diğer varlıklardan ayrımına ve benzer noktalara yönelik sorgulama felsefenin en az kendisi kadar eski, felsefenin ilk günü dahi diyebileceğimiz günden bu yana ele alınan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan ve onunla bağlantılı tüm unsurlar yüzyıllardır sorgulanan ve açıklığa kavuşturulmaya çalışılan meseleler olsa da bunların bütünlüklü bir şekilde, özel bir ilgiyi bünyesinde barındırarak, sistematik bir şekilde araştırılmaya ve çalışılmaya başlaması çok daha geç ve günümüze yakın bir dönemde, yirminci yüzyılda meydana gelmiştir. Felsefi antropoloji her ne kadar bu denli kapsamlı bir tarihe sahip olsa da başlangıç olarak nitelendirebileceğimiz ve kendisine ayrıcalıklı bir yer edinmiş şekliyle Max Scheler’in 1928 yılında yayımladığı *Die Stellung des Menschen im Kosmos (İnsanın Kozmostaki Yeri)* eseriyle kendisinden sıkça söz ettirmeye başlamıştır. Kısacası disiplinin ele almış olduğu problemler

¹ Bu ayrımı gösterebilmek adına sunulacak örnekler çoğaltılabilir. Örneğin ölüm ve bununla bağlantılı olarak ölüm töreni kavramı, dil kullanımı, kutlama etkinlikleri antropoloji ve felsefi antropoloji perspektifinden farklı şekillerde değerlendirilmektedir.

oldukça eski olsa da adlandırılması ve yöntemi üzerine tartışmaların yürütülmesi oldukça yenidir.

2. FELSEFİ ANTROPOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE PROBLEMLERİ

Felsefi antropolojide karşımıza çıkan en temel kavram konunun amacı ve hedefi gereği insandır. İnsana ve onun doğasına yönelik felsefi sorgulama bu disiplin çatısı altında gerçekleştirilen çalışmalarının bel kemiğini oluşturmaktadır. İnsana ve onun doğasına yönelik incelemeler Antik Çağ'dan bu yana sürüyor olsa da bu incelemelere yönelik bir fikir birliği bulmak oldukça güçtür. Örneğin Antik Çağ'a baktığımızda Platon ile Aristoteles arasında insanın doğasına yönelik tanımlamalardaki farklılık ön plana çıkmaktadır. Platon (2015), insan doğasını idealar dünyasındaki varlık ile açıklayıp fiziki dünyadaki varlığa geçicilik atfederken; Aristoteles (2017) ise bundan farklı olarak insanı akıl sahibi bir hayvan olarak tanımlayıp insanı doğadaki diğer canlılardan üst bir statüye yerleştirmektedir. Benzer şekilde modern döneme baktığımızda ise Hobbes (2007) insan doğasını rekabetçi ve bencil olarak görüp “insan, insanın kurdudur” gibi bir anlayış benimserken; Rousseau (2021) ise insanın doğuştan iyi bir doğaya sahip olduğunu ancak toplumsal koşullardan dolayı kötü bir görünüme kavuştuğu iddia etmektedir. İnsana ve ona yönelik bu tanımlamaların ve tartışmaların sayısını tüm felsefe tarihinden örnekler göstererek dilediğimizce örneklendirebiliriz. Ancak burada önemli olan felsefi antropoloji dediğimiz disiplin açısından insan ve insan doğasının ne olduğudur.

Felsefi antropoloji disiplinde “insan nedir?” sorusuna yönelik bir sorgulama en başta insanı soyutlayarak ele almaktadır. Bu soyutlama sürecinde de insan sahip olduğu kültürden, dilden ve pek çok benzer faktörden arındırılarak insanı insan yapan şeyin ne olduğuna yönelik bir araştırma gerçekleştirilmektedir. Kısacası felsefi antropoloji insana ve onunla bağlantılı tüm noktalara dair felsefi sorgulamasını insanın “neliğini” analiz ederek inceleme yapmaktadır. Bu noktada Mengüşoğlu'nun incelemesini örnek gösterebiliriz. Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* (1988) eserinde insana yönelik değerlendirmesini 17 başlık altında gerçekleştirmektedir: “Bilen bir varlık olarak insan, yapıp-eden bir varlık olarak insan, kıymetleri duyan bir varlık olarak insan, tavır takınan bir varlık olarak insan, önceden gören ve önceden tayin eden bir varlık olarak insan, isteyen bir varlık olarak insan, hür bir varlık olarak insan, tarihi bir varlık olarak insan, ideleştiren bir varlık olarak insan, kendisini bir şeye veren ve seven bir varlık olarak insan, çalışan bir varlık olarak insan, eğiten ve eğitilebilen bir varlık olarak insan, devlet kuran bir varlık olarak insan, inanan bir varlık olarak insan, sanatın yaratıcısı olarak insan, konuşan bir varlık olarak insan ve son olarak biopsişik bir varlık olarak insan.”²

Mengüşoğlu örneğinden de görüleceği üzere insan yönelik felsefi antropolojik bir sorgulama onun yalnızca Dünyada varlığını sürdüren ve diğer canlılardan ayrılan bir varlık olarak değil, bunun dışında onun tüm yapıp etmelerini, düşüncelerini, tarihini, kültürünü, duygularını, inanışlarını ve diğer tüm unsurlarını dikkate alarak gerçekleştirilen bir düşünsel

² Güller (2013) çalışmasında Mengüşoğlu'nun yapmış olduğu bu taksonomiye incelemeye almaktadır. Detaylı bilgi için bk. E. Güller, “Çocuk Kavramının Felsefi Antropoloji Alanında Ele Alınması ve Mimari Çıkarımlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.

etkinlik olarak kendisini göstermektedir. İnsana yönelik böylesi bir incelemede de bazı birtakım sorular ve problemler ön plana çıkmaktadır. Örneğin: “İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özellikler nedir?” ya da daha genel ifadeyle “İnsan, diğer canlılardan ayrılıyor mu? Ayrılıyorsa da bunu hangi özellikleri bakımından gerçekleştiriyor?”. “İnsan, göstermiş olduğu değişimi özsel olarak mı yoksa tarihsel olarak mı gerçekleştiriyor?”, “İnsan dediğimiz canlıyı nasıl değerlendirmeliyiz? Biyolojik bir organizma olarak mı, kültürel ve tarihsel bir varlık olarak mı, bilince sahip bir özne olarak mı, diğerleriyle toplumsal bağ kuran ilişkisel bir varlık olarak mı, yoksa belirli değerlere sahip ahlaki bir canlı olarak mı?” gibi sorular insana yönelik bir değerlendirme yapılmak istediğinde gündeme gelmektedir. Bu temel sorulara verilen yanıtlar ve bu soruların beraberinde getirdiği problemler felsefî antropoloji disiplininde görüş ayrılıklarını oluşturan ve tartışmaları alevlendiren unsur durumdadır.

Böylesi bir çerçevede felsefî antropoloji, tarih sürecinde her zaman tek bir çizgi üzerinde ilerlemeyerek sürekli bu ve benzeri tartışmalardan hareketle şekillenmiş ve farklı dönemlerde, farklı düşünürlerce çeşitli ekollere ayrılmıştır.

3. FELSEFİ ANTROPOLOJİDE YER ALAN EKOLLER

Yukarıda bahsettiğimiz durumdan ötürü felsefî antropoloji alanında pek çok isim ve onlarla bağlantılı olarak ekol kendisini göstermektedir. Bunlar arasında ön planda olan başat isimleri incelemeye alacak olursak karşımıza ilk olarak Max Scheler (1874-1928) çıkmaktadır. Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri* (2012) eserinde insanı ve ona yönelik problemleri merkezi bir konuma yerleştirerek, perspektifini hem genel olarak Aydınlanma düşüncesinde hem de özel olarak Immanuel Kant'ta sıklıkla karşımıza çıkan insanı akıl sahibi bir varlık (ya da rasyonel bir hayvan) olarak tanımlamak ve akla dayanan insan anlayışından sıyrılmak gerektiğini öne sürerek oluşturmaktadır. Scheler için akıl, insanı hayvandan ayıran ve değişmeden sabit kalan niteliksel bir şey değildir. Kendi ifadesiyle: “Kant’ın kabul ettiği gibi, hiçbir biçimde değişmez bir akıl organizasyonu yoktur; bu organizasyon ilke olarak tarihsel dönüşümlere bağlıdır.” (Scheler, 2021, s. 80). Bundan dolayı Scheler hem insanı tanımlayabilmek hem de insan ile hayvan arasında bir benzerlik ya da ayırım olup olmadığını gösterebilmek adına akıl kavramına değil, *geist* (tin) kavramına başvurmaktadır. Ona göre insanı insan yapan şey, yani insanın neliğini deşifre edebileceğimiz kavram akıl değil, *geist* olacaktır:

“Daha Eski Yunanlılar böyle bir ilkenin varolduğunu iddia etmişler, onu ‘akıl’ diye adlandırmışlardır. Biz bu şey için daha kapsamlı bir sözcük, akıl kavramını da kapsayan ama bunun yanında ‘*ideleri düşünme*’yi, aynı zamanda temel fenomenlere veya öz içeriğine ilişkin belli bir türden ‘*görü*’yü, bunun ötesinde iyilik, sevgi, pişmanlık, derin saygı, tinsel hayret, mutluluk ve kuşku duyma, özgür karar verme gibi belirli bir türden *istemli ve duyuşal edimleri* de içine alan bir sözcüğü, ‘*tin*’ (*Geist*) sözcüğünü kullanmak istiyoruz.” (Scheler, 2012, s. 66).

Akıl yerine *geist*ı merkeze koyan Scheler, bu kavramın akıldan daha fazla içeriğe sahip olduğunu, böylelikle de insanı yalnızca akıl sahibi olan bir varlık ya da rasyonel bir hayvan olarak tanımlamaktan ziyade onun aklın yanı sıra iyilik, sevgi, pişmanlık, saygı, mutluluk ve benzer duyguları ile edimlerini de inceleme ve değerlendirme sürecinin içerisine katılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada Scheler önemli bir ayrıma daha giderek insana yönelik yapılan tanımlamalarda ve sınıflamalarda yanlış bir bakış açısı benimsendiğini de iddia ederek insanı akıl sahibi bir varlık olarak değil, sevgi sahibi bir varlık olarak tanımlar. Dolayısıyla

Scheler için insan, değerleri idrak edebilen, kavrayabilen ve sevgi aracılığıyla onlara yönelen tinsel bir kişi durumundadır.³

Scheler'den sonra önemli bir görüş olarak Helmuth Plessner'e (1892-1985) bakmak faydalı olacaktır. Plessner, *Die Stufen des Organischen und der Mensch (Levels of Organic Life and the Human)* adlı eserinde felsefi antropoloji alanına yönelik görüşlerini ve saptamalarını aktarmaktadır. Plessner'e göre insanın ne olduğunu tanımlayabilmek, neliğini deşifre edebilmek ya da insanı anlayabilmek için biyolojiye ya da psikolojiye başvurmak gerekmemektedir. Ona göre yapılması gereken şey insan içerisinde bulunduğu Dünyada ne durumunda olduğunu sorgulamaktır. İnsanın Dünya içerisindeki konumu da kendi kavramsallaştırmasıyla eksantrik konumdur/konumsallıktır (exzentrische positionalität, eccentric positionality). Peki nedir bu eksantrik konum?

Plessner ilk olarak yaşayan doğadaki canlılar arasında, yani bitki, hayvan ve insan arasında bir konumlandırma yaparak onları sınıflandırmaya gitmektedir. Bu doğrultuda da bitkiyi bulunmuş olduğu çevreye uyum sağlayan ve içsel ve dışsal olarak herhangi bir sınırını belirlemenin zor olduğu, yani sınırları belirsiz bir canlı olarak sınıflandırmaktadır. Devamında hayvanları ise belirli düzenlere sahip, çevre ile ilişkisi bulunan, merkezi konumsallığı taşıyan bir canlı olarak sınıflandırmaktadır. Üçüncü ve son olarak insanı ise tıpkı hayvanlarda olduğu gibi merkezi konumsallığı bulunan ancak bu merkeze takılı kalmayan, sınırını aşabilen, bulunduğu çevreyle arasına mesafe koyabilen bir canlı olarak sınıflandırmaktadır. İşte bu sabit kalmama özgürlüğü, yani mevcut sınırları aşabilme durumu Plessner için eksantrik konum kavramına karşılık gelmektedir (Plessner, 2019).

Görüleceği üzere Plessner'in felsefi antropolojinin bel kemiğini bahsetmiş olduğu sınır ve konum kavramları oluşturmaktadır. Ona göre canlılar sınırlarla kurdukları etkileşimlerle ve konumlanma şekilleriyle, yani sahip olduğu çevreyle etkileşimleriyle tanımlanmaktadır. Örneğin hayvanlar, bedenleri sayesinde çevreyi algılamakta ve ona göre hareket etmekteLERDİR. Dolayısıyla da sahip oldukları çevreyle bir farkındalık ilişkisi kurmaktadır. Ancak hayvanların çevreleri ile kurmuş olduğu bu etkileşim yalnızca algılamaktan ibarettir, onlar bu yaşadıkları deneyimlemeyi aşma potansiyeline sahip değildirler. Diğer yandan insan ise çevreyi algılamakla kalmayıp onu aşabilme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla da insan yalnızca bir canlı değil aynı zamanda kişi, yaşayan beden ve bedenin dışında konumlanabilen eksantrik bir varlıktır (Soysal, 2025). Kısacası Plessner için insanı insan yapan şeyi şu şekilde özetleyebiliriz: İnsan, her ne kadar kendi bedeni içerisinde merkezileşmiş bir durumda olsa da bu merkeze sıkışıp kalan ve sınırlarını aşamayan bir yapıya sahip değildir. İnsan, bedeninde merkezileşmesinin yanı sıra bu merkezin dışında da kendisini konumlandırabilen bir canlıdır. Bu şekilde de kendilik bilincini, özgürlüğünü, kültürel yaratımlarını, ahlaki durumlarını, tarihsel perspektifini gerçekleştirebilme ve yargılayabilme olanağına sahiptir. Dolayısıyla da insan Plessner açısından çift konumlu bir canlı durumuna düşmektedir. İnsan bir yandan doğaya

³ Ayrıca bu noktada belirtmek gerekir ki Scheler "insan" kavramının iki anlamı olduğuna da dikkat çekmektedir. Ona göre insan kavramı ilk olarak belirli bir hayvan türü olarak değerlendirilen anlama sahiptir. İkinci olarak ise içerisinde bulunduğu evrende özel bir konuma sahip olarak diğer hayvanlardan tamamen ayrılan bir canlı durumundadır (Scheler, 2012, ss. 36-37).

ait biyolojik bir canlıdır, diğer yandan ise doğaya mesafe alabilen bir canlıdır. İşte bu durum da Plessner için insanın trajedisi de diyebileceğimiz bir durum yaratmaktadır. Çünkü insan hem Dünyaya ait hem de Dünyaya ait olmayan bir konumda kendisini bulmaktadır. Plessner'in ifadesiyle: "Eksantrik bir varlık olarak insan dengede değildir, bir yeri yoktur, zamanın dışında, hiçlikte durur, yapısal bir yersizlikle karakterize edilir. Her zaman hala 'bir şey' olmak ve kendisi için bir denge yaratmak zorundadır." (Plessner, 1980, s. 385, akt. De Mul, 2014, s. 18). Sonuç olarak Plessner için insan, bir yönüyle merkeze sahip olan bir yönüyle de merkezi aşarak mesafe alabilen ve bundan dolayı da eksantrik konuma sahip olan tek canlı konumundadır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada felsefi antropoloji disiplinin felsefe alanında nasıl bir yere sahip olduğunu, temel kavram ve problem olarak insanı merkeze aldığını, öne çıkan ekoller ya da yaklaşımlar olarak da Scheler ile Plessner'in görüşlerini gösterdik.⁴

Felsefi antropoloji ve bu disiplin altında özel olarak incelemeye alınan meseleler felsefe tarihinde uzun süredir inceleniyor ve sorgulanıyor olsa da başlı başına bir disiplin olarak değerlendirmeye alınması ve tartışmaların daha geniş ölçekli bir noktaya ulaşması oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Her ne kadar durum böyle olsa da insan ve insana yönelik problemler Antik Çağ'da olduğu gibi günümüzde de güncelliğini sürdürmeye devam etmektedir. Bundan dolayı da felsefi antropoloji oldukça büyük bir önem kazanmaktadır. İnsan dediğimiz canlıyı Dünyada nasıl konumlandıracağız? Onu diğer canlılardan, özellikle de hayvandan yalnızca akıl sahibi bir varlık olarak mı ayıracağız yoksa insanı hayvanlardan ayıran yegâne özellik olarak akli değil, başka bir unsur, örneğin geist'i mi temel alacağız? Bu ve benzeri sorular ve bu sorulara verilen yanıtlar insana ve onun konumuna yönelik sorgulamada büyük önem kazanmaktadır. Bundan dolayı da felsefi antropoloji insanı bir yandan biyolojik bir varlık olması bakımından bir yandan da kültürel, tarihsel, hatta ruhsal varlık olması bakımından değerlendirmeye tabi tuttuğu, onu çift yönlü bir canlı olarak incelemeye aldığı için insanın neliğine yönelik araştırmalarda ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Aristoteles. *Politika* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.

de Mul, J. (2014). *Artificial by Nature: An Introduction to Plessner's Philosophical Anthropology*. *Plessner's Philosophical Anthropology*, 11-37.

⁴ Elbette felsefi antropolojiye yönelik temel kavramlar, problemler ve yaklaşımlar çalışmada gösterdiklerimizle sınırlı değildir. Örneğin temel kavramlar olarak insan ve insan doğasının yanı sıra ruh-beden, bilinç-özbilinç, kültür ve doğa, dil, özgürlük, sorumluluk, tarihsellik, kişilik, kimlik ve benzer pek çok kavram ve bu kavramlarda hareketle şekillenen problemler ele alınabilir. Aynı şekilde yaklaşımlar olarak ele aldığımız başat isimlere ek olarak felsefe tarihinde yer edinen, ya direkt olarak ya da dolaylı yoldan insan sorununu merkeze alan düşünürler de bulunmaktadır. Merleau-Ponty, Husserl, Heidegger, Sartre, Jaspers, Durkheim, Darwin, Dilthey, Ricoeur, Marx, Foucault ve diğer pek çok isim bunlara örnek gösterilebilir. Ancak bu denli geniş literatür bir bildiri çalışmasında ele alınamayacak kadar kapsamlı olduğu için çalışmamızda okuyucuya kavramsal bir çerçeve ve temel görüşleri aktarabilmek adına başat isimleri, en temel kavramı ve bu kavramdan filizlenen problemi ele almayı uygun gördük.

- Gürdal, G. (2020). Felsefî Antropoloji'nin Gerekliliği ve Max Scheler'in Felsefî Antropoloji'sinin Değerlendirilmesi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 135-144.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti* (S. Lim, Çev.). YKY.
- Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan Felsefesi*. Remzi Kitabevi.
- Platon. (2015). *Phaidon* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Plessner, H. (2019). *Levels of Organic Life and the Human: An Introduction to Philosophical Anthropology* (H. Hyatt, Çev.). Fordham University Press.
- Rousseau, J. J. (2021). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (R. H. İleri, Çev.). Say Yayınları.
- Scheler, M. (2012). *İnsanın Kosmostaki Yeri* (H. Tepe, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Soysal, Ö. (2025). Kamusalığın Sınırları: Plessner'in Politik Antropolojisinde Görünürlük, Maske ve Mesafe. *Akademik Perspektiften Felsefe*, 31-59.

ÇOKLU TASLAKLAR KURAMI: BİLİNCİN BİLİMSEL VE İŞLEVSEL AÇIKLAMASI

Dr. Zafer AKDAĞ

Adnan Menderes Üniversitesi¹, Zafr.akdag@gmail.com, [0000-0003-2232-3209](https://doi.org/10.21831/0000-0003-2232-3209)

ÖZET

Daniel Dennett'in *Consciousness Explained* adlı eserinde önerdiği çoklu taslaklar kuramı, bilinci bilimsel bir perspektiften ele alan yenilikçi bir yaklaşımdır. Davranışçılık ve doğrulamacılık geleneklerinden beslenen kuram, bilincin öznel içebakış yerine nesnel, üçüncü şahıs bakış açısıyla açıklanması gerektiğini savunur. Dennett, bilincin tarih boyunca evrenin kökeni veya yerçekimi gibi gizemli bir sorun olarak kaldığını belirtir. Ancak diğer gizemler bilimsel teorilerle çözülürken, bilinç, deneyimleyenin varlığı ve öznel, qualia nedeniyle karmaşıklığını korur. Dennett'a göre bilinç, bir bilgi-işleme sistemi olarak tanımlanabilir; bu sistem, erişim-bilinci yoluyla kişinin bilgiyi işleyip sözel davranışlarla ifade etmesini sağlar. Bu açıklamalar onun yeni bir yöntemi ortaya koyduğuna işaret eder. Bu heterofenomenoloji yöntemidir. Dennett'in heterofenomenoloji yöntemi, geleneksel fenomenolojinin içebakışçı yaklaşımına alternatif olarak ortaya çıkar. Bu yöntem, öznel deneyimleri tarafsız bir şekilde kataloglayarak bilincin bilimsel analizine olanak tanır. Dennett, bilincin beyinde bir "Kartezyen tiyatro" gibi merkezi bir özneye sunulmadığını, bunun yerine çoklu bilgi akışlarının rekabetiyle oluştuğunu öne sürer. Bu akışlar, davranışları yönlendiren ve nesnel verilerle örtüşen baskın içerikler olarak bilinci oluşturur. Bu yaklaşım, işlevselcilikle uyumludur ve fenomenal bilinci bir mit olarak reddeder. Ancak Dennett'in kuramı, öznel deneyimin nitel doğasını yeterince açıklamadığı için eleştirilir. Öznelliği bir bilgi-işleme sürecine indirgemesi, fenomenal bilinci göz ardı ederek bireyi epistemolojik bir makineye dönüştürür. Bu, bilincin derinlikli yönlerini yüzeysel bırakabilir ve özneyi bir "zombi" olarak tasvir edebilir. Yine de çoklu taslaklar kuramı, bilincin bilimsel açıklamasına katkıda bulunarak gizemini çözme yolunda önemli bir adımdır.

Anahtar Kelimeler: Bilinç, Qualia, Heterofenomenoloji, Öznellik, İçebakış.

¹ 100/2000 Yök Doktora mezun.

BİLİNCİN BİYOLOJİK TEMELLERİ VE ÖZNEL NİTELİKLERİ

Dr. Zafer AKDAĞ

Adnan Menderes Üniversitesi¹, Zafr.akdag@gmail.com, [0000-0003-2232-3209](https://doi.org/10.1501/0000-0003-2232-3209)

ÖZET

John Searle'ün biyolojik doğalcılık teorisi, zihin felsefesinde bilincin doğasını anlamaya yönelik bir teori olarak karşımıza çıkar. Bu teori, bilinci biyolojik bir fenomen olarak konumlandırarak, dualizm ve materyalizmin sınırlılıklarını eleştirir. Dualizm, zihni fiziksel dünyadan ayırarak bilinci gizemli bir alana iterken, materyalizm bilinci yalnızca nöral süreçlere indirgeyerek öznel deneyimleri göz ardı eder. Searle, her iki yaklaşımı reddederek bilincin hem öznel, niteliksel ve zihinsel bir fenomen hem de fiziksel dünyanın bir parçası olduğunu savunur. Biyolojik doğalcılık, bilinci beyindeki nörolojik süreçlerin üst düzey bir sonucu olarak tanımlar, ancak bu süreçlere tamamen indirgenemeyecek özgün bir öznelliğe sahip olduğunu vurgular. Searle, bilinci sindirim, büyüme veya mitoz gibi diğer biyolojik süreçlerle karşılaştırır ve onun beyin etkinliğinin bir özelliği olduğunu belirtir. Bilincin ayırt edici niteliği, öznel ve içsel olmasıdır; örneğin, bir parfüm kokusu, şarap tadı veya bir anıyı hatırlama gibi deneyimler, bilincin çeşitliliğini ve birincil şahıs perspektifini yansıtır. Bu deneyimler, içsel, niteliksel ve bireye özgüdür, bu da bilinci hesaplamalı veya davranışsal açıklamalardan ayırır. Searle, bilincin yalnızca biyolojik organizmalarda ortaya çıkabileceğini ve yapay sistemlerin, örneğin robotların, duyu-motor etkileşimleriyle bilinçli sayılamayacağını öne sürer. Bilinç, uyanklık durumundan uykuya geçişe kadar dinamik bir süreç olarak kendini gösterir.

Biyolojik doğalcılık, zihin-beden problemini çözmek için felsefi ve bilimsel bir çerçeve sunar. Ancak teori, bilincin nörolojik süreçlerle nasıl ortaya çıktığını deneysel olarak tam açıklayamadığı için eleştirilmiştir. Öznel deneyimlerin indirgenemez doğasını vurgulasa da, bu öznelliğin biyolojik temellerle nasıl bağdaştırılacağı belirsiz kalabilir. Yine de Searle'ün biyolojik doğalcılığı, bilincin bilimsel ve öznel boyutlarını birleştirerek zihin felsefesine önemli bir katkı sağlar ve bilincin doğasını anlamada etkili bir perspektif sunar.

Anahtar Kelimeler : Biyolojik Doğalcılık, Öznellik, Zihinsel, İçsellik.

¹ 100/2000 Yök Doktora mezun.

TRANSHÜMANİZM VE POSTHÜMANİZM YAKLAŞIMLARINDAKİ İNSAN ANLAYIŞININ VAROLUŞÇU FELSEFE BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. VEDAT ÇELEBİ

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, e-mail: celebivedat@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7865-3122

ÖZET

Transhümanizm ve posthümanizm kavramlarının, sanatsal, kültürel ve felsefi temellerinin yüzyıllar öncesine dayandığını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte 21. yüzyılın başlarından itibaren biyoteknoloji, nanoteknoloji, genetik mühendisliği ve yapay zeka teknolojisi gibi bilim alanlarındaki hızlı gelişmelere paralel olarak bu kavramların literatürdeki kullanımının yaygınlaştığını ve felsefi bağlamda da tartışılmaya başladığını görmekteyiz. Bu noktada, bilim ve teknoloji endeksli kavramlar olan transhümanizm ve posthümanizm, insanın geleceği ve insan-merkezli düşüncenin sınırları üzerine odaklanan iki ayrı ama birbiriyle ilişkili felsefi ve kültürel yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın odak noktasını oluşturan transhümanizm ve posthümanizm kavramları insanlığı dönüştürme ve teknolojik insan anlamında yeniden inşa etme düşüncesinde ortak bir tavır içindedirler. En temel farkları ise; transhümanizm, teknoloji çağını insanın gelişme sürecinde bir araç olarak kullanmakta iken posthümanizm, sadece araç olarak kullanmakla kalmaz ve teknoloji çağı ile insanı bütüncül hale getirmek ister. Özellikle posthümanizm, hümanizmin tersine insan merkezli bir anlayışa sahip değildir. Posthümanizm, insana benzersizlik atfeden ve insana diğer varlıkların üzerinde bir konum biçen her türlü hümanist yaklaşımları ve kültürel kabulleri eleştirir. Gelineen noktada, yapay zeka ve teknoloji çağında karşımıza çıkan, yarı insan yarı makine özelliğinde olan ve transhümanizm sürecinin sonunda ulaşılan varlığa ‘posthuman’ adı verilmektedir. Transhuman’ı *Homo sapiens*’ten ‘posthuman’a geçiş sürecindeki dönüşüm hali, posthuman’ı ise bu sürecin sonunda ulaşılan varlık olarak niteleyebiliriz. Söz konusu ettiğimiz bu iki yaklaşımın teknoloji merkezli insan anlayışının aksine varoluşçu felsefe, insanı merkeze alarak; varoluşun özden önce geldiği ve bilinç sahibi insanın özgür eylemleriyle sonradan kendisini inşa ettiği ilkesinden hareket eder. Bu doğrultuda çalışmamızda, yapay zeka odaklı teknolojik insanı merkeze alan transhümanist ve posthümanist yaklaşımların insan anlayışlarının; varoluşçu felsefenin temel kavramları ve ilkeleri açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Transhümanizm, Transhuman, Posthümanizm, Posthuman, Biyoteknoloji, Yapay zekâ teknolojisi, Varoluşçu felsefe.

1. GİRİŞ

İlerlemeci bir çizgiye sahip batı uygarlığı; mekanik ve teknolojik süreçleri aşarak 21. yüzyılda sibernetik ve nanoteknolojik bir sürece girmiştir. Bu süreç felsefi bir kavramlaştırmaya olan ihtiyaçtan dolayı transhümanizm kavramıyla ifade edilmiştir. Giderek ilerleyen bilimsel ve teknolojik süreç böylelikle hem adlandırılmış hem de felsefi ve kültürel olarak ideolojik bir çerçeveye yerleştirilmiştir (Dağ, 2021, s. 6). İçinde bulunduğumuz çağın yakın gelecekte vadettiği olanaklar, üzerinde yaşayan insan varlığının eylemleri sonucunda alışılmışın dışında yaşamsal kırılmaları getirecek gibi gözükmektedir. İnsanın kendi bedeni üzerindeki kontrolü bütünüyle kazanma uğraşı ve arzusu, bu arzuyla ilintili olarak ürettiği yapay organlardan, protez uzuvlara, zihinsel yetkinlik sağlayan ya da eksiklikleri gideren ilaçlara kadar birçok ileri teknoloji bağlantılı kazanımları sağlamıştır. Söz konusu kazanımların insan yaşamındaki sonuçları elbette yaşamı da doğrudan şekillendirmiştir.

İnsanın doğa ile ilişkisinde; ilkel zamanlardan bu yana, özellikle de son yüzyılla birlikte oluşan durum düşünüldüğünde, “edilginlik” rolünü kendisinden alıp doğaya bahşetmiştir. Ancak bu rol değişiminin hem insanda hem de doğada sonuçları belirgin bir biçimde karşılık bulmuştur. İnsan, eşya ile bitimsiz şekilde dolayimli hâle gelmiş, teknolojinin getirisi olan problemleri dahi teknoloji ile giderme yoluna gitmiştir. Şu halde transhümanizmin; doğayı araçsallaştırması ve insanın teknolojiyle girdiği ilişkinin bu denli girift bir hâl alışının bir sonucu olarak kavramsallaşmasıyla, bu kavrama ilişkin olası felsefi sonuçların ve o sonuçların mahiyetine ilişkin çıkarımların yapılması bir zorunluluk olmaktadır.

İçinde yaşadığımız dijital teknoloji çağının insan tipolojisini “homo digitalicus” diye adlandırmak mümkündür. Homo digitalicus kavramı, dijitalleşen insanı yani dijital çağın insanını ifade etmektedir (Köktürk, 2021, s. 106). Dijital teknoloji ve yapay zeka çağında insan zihinleri artık doğal olarak evrilmiş bir buçuk kilo ağırlığında bir sinir dokusu değildir; zihinlerimiz artık biyolojik ve dijital sistemlerin bir karışımıdır. Teknolojinin insanla ilişkisinin şu an için en yüksek aktivitesi olarak görülen transhümanizm hareketi, hem insanın hem de transhuman olması bakımından biyoteknolojik insanın kendisini yeryüzünde varoluşsal anlamda nasıl konumlandıracağı çalışmamızın en temel noktasını oluşturmaktadır.

Transhümanist felsefede trans-insan, post-human imgesiyle ifade edilir. Bu düşüncede post-human, insanın teknolojinin yardımıyla ulaştığı yeni aşamayı ifade eder. Dolayısıyla felsefi bir akım olarak posthümanizm, hümanist değerleri reddeden çeşitli düşüncelerin şemsiye kavramı olarak kullanılır. Posthümanist düşünürler hümanizmin yanı sıra Aydınlanmacı değerlere bu yüzyılda insanın yaşadığı bütün problemlerin kaynağı olduğu gerekçesiyle karşı çıkarlar (Ranisch ve Stefan, 2014, s. 8).

Bu bağlamda, transhümanizm ve posthümanizm ifadeleri teknoloji çağında karşımıza çıkan önemli iki kavramdır. Transhümanizm ve posthümanizm, insanın geleceği, teknolojinin rolü ve insan-merkezli düşüncenin sınırları üzerine yoğunlaşan iki ayrı ama birbiriyle ilişkili felsefi ve kültürel akım olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Transhümanizmin bir potansiyel olarak mümkün hale getirebileceği insanın ya da insan bilincinin ölümsüzlüğü ile kendisini bir nevi Tanrı’nın yerine koyma iddiası karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın transhuman olma

şansına vakıf olamayacak insanın biyolojik/doğal bir varlık olarak biyoteknolojik insan karşısındaki durumu, varoluş felsefesi bağlamında ele alınmayı gerektirmektedir. Bilim, teknoloji ve özellikle de yapay zeka alanında yaşanan hızlı gelişmeler insanın varoluşsal kaygılarını, mutluluğunu, ölüm algısını ve karar verme mekanizmalarını da yeniden ve yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeyi ve sorgulamayı gerektirmektedir.

2. TRANSHÜMANİZM KAVRAMININ TANIMI VE İNSANIN DÖNÜŞÜMÜ

İlk olarak, günümüz insanının, içinde yaşadığımız dijital teknoloji ve yapay zeka çağına ait olduğunu ifade etmemiz gerekir. Bu bağlamda teknolojik insanı temsil eden transhümanizm; biyoteknoloji, genetik, nörofizik, yapay zekâ ve robot teknolojisi, nanoteknoloji vb. gibi disiplinlerdeki gelişmelerin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla transhümanizm; bilim ve özellikle de yapay zeka teknolojisinin imkânlarını kullanarak insanın mümkün olduğu kadar geliştirilmesi ve dönüştürülmesi amacını taşımaktadır. Bu noktada kastedilen dönüşüm insanlığın en doğal halinden; yapay makinelere dönüşümünü ifade eder.

Transhümanizm kavramı ilk Julian Huxley tarafından kullanılmıştır. Huxley transhümanizm kavramını toplumsal gelişme anlamında ifade etmiştir. Huxley de Darwin gibi insanın özellikle bazı açılardan evrim sürecinin henüz başlangıcında olduğu yönünde düşünmektedir. Çünkü Huxley, yeryüzünün coğrafi keşfinin büyük ölçüde bitirildiğini ve doğanın bilimsel keşfinin sınırlarının zorlandığını fakat insan doğasının ve olasılıklarının keşfinin henüz başlangıç seviyesinde olduğunu söylemektedir (Gacar, 2024, s. 85). Transhümanizm, insanın fiziksel ve zihinsel doğasının “devam etmekte olan bir süreç” ya da “eksik/acemice bir başlangıç” olduğunu, bu nedenle geliştirilmesi/iyileştirilmesi gerektiğini savunan bu hareketin temel amacı ise öncelikle yaşlanmayı ortadan kaldırarak; insanın fiziksel ve zihinsel kapasitesini mümkün olduğu kadar artırmaktır (Dağ, 2021, s. 11). Dolayısıyla transhümanizm; insanın zihnî, bedenî ve ruhî olarak yeteneklerini artırmak, önce yaşlılığı sonrasında ise ölümü tasfiye etme amacıyla olan bilimsel ve kültürel bir harekettir (Dağ, 2018, s. 190).

Transhümanizm ile söz konusu olan değişim ve dönüşümde anahtar kavram “teknolojik insan”dır (Demir, 2018, s. 95). Transhümanizm, mevcut insanlık anlayışını geçmiş ve şu anki mirasları aracılığıyla değil de teknolojik ve biyoteknolojik evrim olasılıkları aracılığıyla sorunsallaştıran bir hareket olarak tanımlanabilir (Francesca, 2013, s. 27). Bir çeşit insan iyileştirmesi projesi olan transhümanizm, insanın geliştirilmesi ve hatta ölümsüzlüğe erişilebilmesi için nanoteknoloji, biyoteknoloji, enformasyon teknolojisi ve bilişsel bilim başta olmak üzere çeşitli bilimsel yöntemleri ve insan aklını araçsallaştırır. Tüm bilinçli varlıklar için fırsat eşitliği, kaliteli yaşam ve mutluluk vaadiyle hareket eden transhümanizm, bir tür “insanın kendisini aşması” projesi olarak nitelendirilebilir (Şengel, 2024, s. 9).

Bu bağlamda transhümanizm; teknolojiden faydalanmayı amaçlayan, söz konusu teknolojik dönüşümlerin getireceği potansiyel fayda ve zararları tartışma amacıyla olan bir hareket olarak karşımıza çıkar (Bostrom, 2003, s. 4). Transhümanizm, insanın biyolojik sınırlarını aşma hedefiyle teknolojiyi özellikle atomik ve moleküler düzeyde çalışan nanoteknolojiyi kullanarak fiziksel, zihinsel ve duygusal kapasitesini geliştirmeyi savunan bir

yaklaşımı ifade eder. Bu kesişim, hem etik hem de bilimsel olarak önemlidir (Demir, 2018, s. 96).

2000’li yılların başında dijitalleşme süreci yaşanırken 2010 yılından sonra başlayan transhümanist süreçte insan, tanrılaştırılmaya çalışılmıştır (Dağ, 2020, s. 200). Transhümanist düşünürler, nesneleşmiş doğa ve insan tasavvurlarıyla tabii ve insanî olmayan bir evren inşa tasavvuruna sahipler. Doğayı ve insanı alt edecek alternatif bir varlık tasavvuruna sahip transhümanizm “yetersizlik” üzerinden “yeniden yaratma” iddiasına sahiptir. Transhümanist süreç, değiştirilmiş bir insan veya insansız bir dünya inşa etme amacındadır (Dağ, 2020, s. 217-218). Transhümanistlerin temel hedefleri; ölümün üstesinden gelmek ve teknolojiyi kullanarak -özünde tanrı gibi olmak mümkün olduğunca özgür ve güçlü hâle gelmektir. Trans ya da post-insanların, en azından biyolojik cinsiyeti aşabilecek ve sonunda biyolojik olarak sibernetik ya da sanal forma geçebilmesi mümkündür (Dvorsky ve Hughes, 2008, s. 7).

Dünya Transhümanizm Derneği, 1998 yılında felsefeciler David Pearce ve Nick Bostrom tarafından kurulmuş uluslararası bir organizasyondur. Transhumanizmin ana doktrinleri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir: (Schneider, 2022, s. 157-158).

1. İnsanlık teknoloji vasıtasıyla gelecekte radikal bir şekilde değişecektir. Bizler insani şartların yeniden tasarlanmasının olabirliğini ön görüyoruz; yaşlanmanın kaçınılmaz oluşu, insan zekasına ve yapay zekaya kısıtlamalar, seçilmemiş psikoloji, acı çekme ve dünya denilen gezegende hapsedilme gibi parametreler dahil.

2. Gelecekteki bu gelişmeleri ve onların uzun vadeli sonuçlarını anlamak için sistematik araştırmalar konulmalıdır.

3. Transhumanistler inanıyor ki, yeni teknolojiye genel olarak açık ve destekleyici olursak onu kendi avantajımıza çevirme şansımız, onu yasaklamaya ve engellemeye kalkışmamızdan daha fazla olacaktır.

4. Transhümanistler kendi zihinsel ve fiziksel kapasitelerini genişletmek ve kendi yaşamları üzerindeki kontrolü arttırmak için teknolojiyi büyük bir arzu ile kullanmak isteyenlerin manevi haklarını savunur. Bizler mevcut biyolojik sınırlarımızın ötesinde kişisel gelişim arıyoruz.

5. Geleceği planlarken teknolojik kabiliyetlerdeki muhtemel dramatik ilerlemeyi hesaba katmak zorunludur. Eğer teknofobi ve gereksiz yasaklar yüzünden potansiyel faydaların gerçekleşmesinde başarısız olunursa, trajik olacaktır. Diğer yandan, eğer zeki yaşam, ileri teknolojilerin müdahil olduğu birtakım hastalıklar veya savaş yüzünden soyu tükenir yok olursa bu da trajik olacaktır.

6. İnsanların rasyonel bir şekilde ne yapılması gerektiğini tartışabilecekleri forumlar ve sorumlu kararların uygulanabileceği bir toplumsal düzen yaratmalıyız.

7. Transhumanizm hisseden bütün varlıkların (yapay zekalar, insanlar, post insanlar veya insan olmayan hayvanlar, her kim olursa olsun) refahının ve iyiliğinin savunucusudur ve modern hümanizmin birçok prensibini kuşatır. Transhümanizm herhangi bir partiyi politikacıyı veya politik bir platformu desteklemez.

Transhümanizm hümanizmin bir uzantısı olarak görülse de daha çok onu kapsayarak aşan, hümanizmi aşırılaştırarak biyolojik bedene sentetik müdahale eden, doğal bedenin eksikliklerini giderme gayesiyle insanın kendisini aşmasına dair içeriklere sahip olarak insanın cybrog'a dönüşmesi bakımından bu kez Tanrı'nın dışlandığı değil, bizzat Tanrı olma ereği taşıyan bir süreçtir (Dağ, 2020, s. 52). Seküler ve aydınlanmacı hümanist düşüncenin rasyonalite, bireycilik, bilim, ilerleme ve aynı zamanda kendini mükemmel kılma gibi ilkelerini alan transhümanizm, hümanizmin bir tür çağdaş halidir (Ranisch ve Stefan, 2014, s. 8).

Hümanist düşüncede Tanrı'nın kozmosa dair olgularda ve sosyal problemlerde gözetilen rolü; klasik metafizik düşüncenin terk edilip, farklı bir şeye dönüşmesiyle denklemin dışında kalmıştı. Bu da insanın kozmos karşısındaki konumunu biricik görmesiyle sonuçlanmış, eylemlerinin nedenini kendisi için olması bakımından biçimlendirmişti. Bedensel ve zihinsel olarak ölümü geciktirmek ya da ölümsüzlük düşüncesi ve gayesi transhümanizmin üstesinden gelmek istediği bir problemdir. Genetik mühendislik ile insanın fiziksel bedenine uğrayacak hastalıkların önüne geçerek, yaşlanmasını geciktirerek bedensel korunumu sağlanabilir. Bir diğer yol ise insan bilincini içeren beyni, bilgisayara yüklemenin yollarının aranmasıdır (Dağ, 2020, s. 43). Bilincin makinedeki yaşamı ile sınırsız bir yaşam ve dolayısıyla ölümsüzlük mümkün olabilir. Ancak zihnin makineye iletiliminin nasıl olacağı ve eğer gerçekleşirse makineye aktarılan bilinç ile bedende bulunan bilincin arasındaki özdeşlik problemi hususu, büyük bir problem olarak gözükmemektedir. Bu bağlamda bilincin aktarıldığı makine, elbette kendindeki teknolojik yapının neliğine göre değişecek olsa da, bilince müdahalesinin hiçbir şekilde olmayacağını nasıl düşünebiliriz? Bu durumda da bilincin aynı bilinç olmadığı için, dolayısıyla da özdeşliğin sağlanamayacağından ötürü birey de aynı birey olmayacaktır.

İnsan ve çevreyi modifiye eden transhümanizm daha iyi insan ve çevre oluşturmaya çalışır. Transhuman'dan posthuman'a geçme amacı bu ideolojinin en önemli unsuru homo-sapiens'ten robo-sapiens sürece geçişi sağlayan yapay zekadır. İnsan; güçlü, ölümsüz ve sorunsuz olma arzusuyla Tanrı'ya benzeme amacı içindedir. İnsan-tanrı-doğa denkleminde transhümanizmin hem antropolojik hem de teolojik yönü vardır. Zihni, çipler vasıtasıyla yapay zeka sürecine taşıyan transhümanizm; nano-teknoloji ve yapay zeka teknolojisi gibi alanlarla insanın transhuman'a döneceğini ileri sürer (Dağ, 2018, s. 159).

Yapay zeka ile insanı, merkezden uzaklaştıran bir mühendislik hareketinin sonucu olan trans/posthümanizmin varlık türü siborg'tur. Homo-sapiens'in yerini homo-sibernetikus yani siborg bir posthuman alacağı öngörülmektedir. Homo-sapiens, toplumsal alanın varlığıyken homo-sibernetikus'un yaşam alanı daha çok askerî veya savaş alanı olacaktır (Dağ, 2018, s. 125). Bu noktada, insanın konumunu değiştirirken, bu durum birçok probleme de kapı aralamıştır. "İnsanın kendi üretimi olan makinelerle benzemesi insanlığın onurunu zedelememi?" sorusu bahsi geçen problemlere örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde insanın ölümsüzlük arzusu da başka bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Transhümanizmin bir potansiyel olarak mümkün hale getirebileceği insanın ya da insan bilincinin ölümsüzlüğü ile kendisini bir nevi Tanrı'nın yerine koyma iddiası söz konusudur.

3. TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA POSTHÜMANİZM VE POSTHUMAN KAVRAMI

İnsan, kendi sınırlılıklarının bilincinde olarak kendisini aşma amacıyla olan bir varlıktır. Bu sınırlılıkları teknolojik araçlarla giderebileceğinin ayırdına varmıştır. Biyoteknolojik yolla insanın evrimsel sürecine yaptığı yapay dokunuş ile kendisini dönüşüme uğratması bakımından transhuman hâle getirmiştir. Kendisini bütünüyle dönüştürüp, cyborg - yani makine insan- olduktan sonra, doğaya karşı olan bağımlılığından kurtulduğunda artık posthuman evreye varmış demektir.

Posthümanizm kavramı, insan doğasını aşma, insanın potansiyelini genişletme ve insanı teknoloji aracılığıyla dönüştürme fikrini içerir. Benzer şekilde transhümanizmde insan tamamlanmış bir varlık imlenmez, onun ifade ettiği şey, makineleşen insanın içinde bulunduğu vaziyettir. Bu bağlamda transhümanizmde söz konusu sürecin sonunda ulaşılan varlık “posthuman” dır. Posthuman, transhümanist literatürde varlığının neliği ve kesin sınırlarına ilişkin belirlenimleri açıkça belirtilen bir kavram olmasa da, transhuman’ı *Homo sapiens*’ten ‘posthuman’a geçiş sürecindeki dönüşüm hali, posthuman’ı ise bu sürecin sonunda ulaşılan varlık olarak niteleyebiliriz (Başak, 2020, s. 25). Posthümanizm, hümanizmin tersine insan merkezli değildir. İnsanı merkezden alan teknoloji çağı makineleri insanın yerine koyar. Bu noktada karşımıza yeni bir tür çıkmaktadır. Bu yeni tür yarı insan yarı makine özelliğinde olan posthüman’dır (Doğan, 2024, s. 189).

Posthümanizme göre insan öteki olarak kurguladığı bütün varoluş biçimleriyle bir aradadır. Bu bağlamda insan hiçbir zaman “saf insan” olmamış, hep bir “öte-insan” (post-human) olarak var olmuştur. Ancak uzay ve zamanda çoğul ontolojik ilişkiler içinde var olunabildiği için, bu ilişkisellik “insan-insan olmayan” ayrımını desteklemez (Gacar, 2024, s. 83). Belli bir azınlık zümrenin erişebileceği ve kendisini doğrudan fizyolojik, psikolojik ve entelektüel olarak üstün kılabilecek, ölüme dahi -mevcut tıbbın da ötesinde- keskin bir meydan okuma hâlinde olmasını sağlayacak transhümanist faydaya erişmiş varlık karşısında doğal insan nasıl bir tavır sergileyecektir? Şaşırtıcı bir biçimde, insanın doğanın ötesinde konumlandığı Tanrısını, yeryüzünde, kendisinden belli derece farklı bir formda karşısında görecektir. Doğal/biyolojik insan; ölümsüz, doğayı kesin bir biçimde şekillendirebilen, kendisini şaşmaz bir biçimde dinleyen yapay zekâlar ya da biyoloji temelli sentetik organizmalar yaratabilen, üstün fiziksel ve zihinsel yeteneklere sahip varlıkla, posthuman ile karşılaşacak.

Posthuman, makineye aktarılan bir bilincin tezahürü şeklinde gerçekleşirse, bir veri yığını olarak deterministik bir biçimde edimlerini gerçekleştirip, diğer veri yığını gördüğü fenomenler karşısında anlam ve içerikten yoksun şekilde varlığının doğal sonuçlarını sergileyecektir. Posthuman, bundan farklı olarak mevcut bedenlerimizde sağlandığında ise, kendi dışındaki her şeye bir veri yığını olarak bakmasa dahi, despotik bir yönetim tarzının oluşması oldukça mümkündür. Posthuman’a evrilememiş doğal insanın yaşamda kendisine atfedeceği konum bu bağlamda değişecektir. O, yeniden bir tahakküm alanına girmiş olup, bu kez edilginliği eskiden olduğu gibi doğa karşısında değil biyoteknolojik bir varlık olan posthuman karşısında olacaktır.

David Roden, posthümanizmi “spekülatif posthümanizm” ve “eleştirel posthümanizm” olarak ikiye ayırarak incelemektedir. Roden, spekülatif posthümanizmi felsefi posthümanizmden ayırmaktadır. Eleştirel posthümanizmin temel odağı hümanizm eleştirisi ve teknoloji merkezli kültürde kimliklerin yeniden dağılımı ve yapılandırılmasıdır (Gacar, 2024, s. 84).

Spekülatif posthümanizm ise, akılcı insandışıclığı kendisine öncül alarak, deneylerin antropolojik akla değil otonom akla odaklanması gerektiğini savunur. Başka bir deyişle, şunu söyler: İnsan sonrası (posthuman) öznelerin ve onların becerilerinin ne olabileceğini bilmiyorum tek bildiğimiz günün birinde insan sonrası (posthuman) öznelerin mevcut olacağıdır. Spekülatif posthümanizmin tek odağı, halihazırda tasarlanmış ve yeniden kodlanmış akıllı cihazlarda işleyen insan dışı akılcılıktır. Spekülatif posthümanistlere göre *insan sonrası*-posthuman- durum, insan güdümlü teknolojik süreçler sayesinde gelecekte var olma ihtimali olan bir durumdur. Bununla birlikte onların gözünde mevcut insanlar şu an için sarsıcı teknolojik değişimlerin bir sonucu olarak insan olmayan konumuna düşmüşlerdir (Braidotti, 2019, s. 81).

Spekülatif posthümanizm, transhümanizme yakın gibi görünse de özünde ondan farklıdır. İkisi de aklın otonomisini bir öncül olarak kabul etmekle birlikte transhumanizm bedenli insan beyninin kusur ve sınırlarını düzeltmek ister; bunun için süper zeka denilen iyileştirme programına yeni teknolojileri uygulamayı hedefler. İnsanın sinirsel kapasitesini geliştirmek için beyin araştırmaları ile robot bilim ve bilişim bilimlerini, ayrıca klinik psikoloji ve analitik felsefeyi birleştirir. Böylece beynimiz, yaptığımız bilişim ağlarıyla aynı hızda faaliyette bulunabilecektir. Bu yaklaşımda insan meta-akılcı bir varlık olarak tanımlanmaya devam eder; iyileştirme yoluyla evrimleşerek tam anlamıyla insan sonrası yani süper insan olacaktır. Bu çerçevede insan sonrası, bir süper-insan meta-akılcı varlık olarak tanımlanır (Braidotti, 2019, s. 82).

Oxford Üniversitesi İnsanlığın Geleceği Enstitüsü'nde Nick Bostrom yönetiminde geliştirilen transhumanizm, insanın bilimsel akılcılık aracılığıyla mükemmelleştirilebileceğine yönelik hümanist inancı, insan iyileştirme programı ile bir araya getirir. Bu sayede homo universalis ve antropos'un merkezi konumundan indirilmesini onaylayan analitik bir posthümanizm ortaya koyar, ancak öte yandan bu kavrayış normatif yeni-hümanizm ile birleştirir. İnsana bu müdahale, aydınlanmanın klasik hümanist akılcılığıyla uyum içindeymişçesine sunulur. İnsanın bilimsel akılcılık sayesinde mükemmelleştirilebilir olduğuna yönelik hümanist inancı, son derece endüstriyel ve güçlü bir robotbilim ile ve yapay zeka güdümlü insan iyileştirme programıyla birlikte geliştirir (Braidotti, 2019, s. 82).

İfade edilen bu düşünceleri Avatar filmi ile somutlaştırabiliriz. İnsan merkezci düşünceden uzaklaşılması, Navi halkının yaşadığı bölgeyi işgal eden insanların gösterimi ile insan merkezci düşünceye eleştiriyi getirmektedir. İnternet ağı ile başka bedenlere geçişi mümkün kılan bir sistem söz konusudur. Belirlenen bir kimlik yoktur; insan kimliğinden uzaklaşılır. Bu anlamıyla Avatar filmi posthümanist anlatının bir örneği olarak, teknoloji ile bedenin ötesine geçme fikrini sunmuştur. Bu sistemdeki robotlar ya da diğer insan benzeri makineler gibi suçlu ya da kurban olabiliriz yani mekanik yaratıkların dünyasında insanlık bir sona gelebilir.

4. VAROLUŞÇU FELSEFE AÇISINDAN TRANSHÜMANİZM VE POSTHÜMANİZM

Transhümanizm ve posthümanizm düşüncesinin idealize ettiği yaşam biçimi, bedenin (organizmanın) makine ve teknolojiyle birlikte biyoteknolojik bir nitelik kazanarak bir varlık sıçraması yapması ve bunun sonucunda da öznenin sürekli mutluluğu, acının sonlanması, duyguların manipülasyonu, ölümü geciktirmek ve mümkünse ölümü ortadan kaldırmak üzerinedir. Transhümanizm ve posthümanizmin insanın beşeri yönlerindeki eksik bıraktığı noktalar bağlamında bir potansiyel olarak dünya yaşamına getireceği değişimler söz konusu edildiğinde, bu yaklaşımların yaşamdaki anlam problemini yadsımaması gerektiğini ifade etmemiz gerekir.

Yukarıda ifade ettiğimiz yaşam biçiminde, insanın kendi bağlamından koptuğu ve dijitalleştiği, duygularını manipüle edebildiği ve hatta ölemediği bir yaşamda varoluşsal bir anlamdan söz edilebilir mi? sorusu karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, insanın anlamı dışlayıp yalnızca bir veriler yığını olarak yaşam sürüp süremeyeceği, dahası böyle bir durumda esasen bir yaşamdan söz edilip edilemeyeceği transhümanist ve posthümanist yaklaşımların en temel problemleridir.

Bu noktada, posthümanist ve transhümanist yaklaşımların insanı ve dolayısıyla da insanlığı teknolojik gelişmelerle yeniden inşa etme anlamında birbirleriyle iç içe olduğunu ifade etmemiz gerekir. Temel farkları; transhümanizm teknoloji çağını insanın evrimle sürecinde bir araç olarak kullanmasıdır. Posthümanizm ise sadece araç olarak kullanmakla kalmaz, teknoloji çağı ile insanı bütüncül hale getirmek ister. Dönüşüm ve değişim sürecindeki insan, doğaya olan tüm bağımlılıklarını geride bırakıp sıradan insanı aştığında posthuman evreye ulaşmış olacaktır. Bu süreç, insanın şu ana kadar yaptığı teknolojik atılımlardaki devrimsel bir noktayı, köklü değişimleri, bir mihenk taşını bize işaret eder. Günümüz teknolojik çağında değişim hızı öyle boyutlardadır ki insanın varoluşsal anlam ve değer arayışı mümkün olamamaktadır. Anlam ve değerden yoksun olma durumu da insanın yaşama bakışını ve algısını iyice sınırlamaktadır.

Potansiyel bir despot olarak posthuman, bilincin makineye aktarımındaki dijital varoluş yerine mevcut bedeniyle ölümü erteleyip, o şekilde üstün nitelikler sağlarsa, bu türden varoluş sergilemesi dikkate değer bir olasılıktır. Dolayısıyla transhümanist süreçlere maruz kal(a)mayan doğal insan için, meşruiyetini tanrısal oluştan alan mutlak bir despotun gölgesinde varoluşunu konumlandırma zorunluluğu söz konusudur. Bu despotu kendi nitelikleriyle aşamaz, yönetim erklerini kazanması mümkün değildir; o ancak despotun buyruğunun güdümündedir. Nitekim, bu tarzda bir mutlak, tanrısal despot karşısında toplumsal başkaldırıları da anlamsız kalabilir. Posthuman'ın bir veri yığını olarak diğer fenomenlere de birer veri yığını olarak bakmasının olanağı oldukça mümkün olduğu düşünüldüğünde; insanın varoluşunun doğal nitelikleri olan vicdan, acı, empati, sevgi gibi kavramları geride bırakan posthuman'ın edimleri varlığının mahiyetinin bir gerekliliği olarak bu kavramlardan yoksun olacaktır. O halde bir veri yığını olan posthuman için anlam mümkün olmayacaktır.

Bu doğrultuda varoluşçu felsefenin ortak özelliklerine kısaca değinelim. Varoluşçu felsefe geleneğinde varoluş her zaman özü öncelemiş sınırlarını kendi lehine ihlal etmiştir. Özün insan varoluşu üzerindeki baskılayıcı tutumu reddedilmiştir. Varoluşçu felsefe, insanı

spekülatif, idealist ya da epistemolojik olarak indirgemeci bir tavırla değil de, somut ve bireysel insanı varoluşunun bütünlüğü açısından inceler. Varoluşçuluk, insan doğasını anlamada bireyin somut tecrübesini ve biricikliğini merkeze alan felsefi bir yaklaşımdır. Varoluşçu felsefenin temel amacı, insan varlığının varoluşunu, anlamını açığa çıkartmaktır. Varoluşçu felsefede insanın temel ilgi konusu olması, insanın somut bir birey olarak görülmesi ve varoluşun öze önecelenmesi, hakikatin öznellik ile betimlemesi ortak noktalardır.

Transhümanizmin ve posthümanizmin varoluşçu felsefenin özne anlayışını ortadan kaldırdığını ifade edebiliriz. Bireysel özgürlük, sorumluluk, öznellik, etik, ölüm ve anlam gibi temel kavramlar varoluş felsefesinin temelini oluştururken, bu temel kavramların içeriği insan sonrası düşünceler ile değişmiştir. Örneğin ölüm kavramını incelediğimizde; varoluşçu felsefe açısından ölüm kavramı insanın zamansallığının, sonluluğunun bilincine varması ve bu dünyadaki yaşama ilişkin varoluşsal anlamın ortaya çıkmasını sağlayan en temel duygulardan biridir. Bu bağlamda da ortadan kaldırılması ya da yok sayılması yerine yüzleşilmesi gereken bir olgu olarak karımıza çıkar. Fakat insan sonrası düşünce akımlarında ölüm sadece biyolojik bir kazadır. Bu durumda ölümü ortadan kaldırmakta mümkün bir amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla da ölüm olgusu varoluşsal anlamı ortaya çıkarma imkanı olan bir duygu olmaktan uzaklaşmakta ve sadece biyolojik bir durum olarak düşünülmektedir. Ayrıca insanın teknolojik gelişmeler ile kendini tekrar oluşturması, varoluşçu felsefenin getirdiği kendi anlamını oluşturma sürecindeki özgürlük anlayışı ile örtüşüp, örtüşmemesi de tartışması konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

M. More, trans-hümanist fikirlerin doğrudan varoluşçu felsefenin en önemli filozoflarından olan Nietzsche'den etkilendiğini ortaya atarak, trans-hümanizmin ilham kaynağını Nietzsche' den aldığını söylemektedir. Ona göre, Nietzsche'nin oluşturduğu, üstinsan ve ebedi döngü kavramları trans-hümanizm için en belirgin örneklerdir (More, 2010, s. 4). Trans-hümanizmi üstün insan ile ilişkilendirirken, var olan insandan başka bir insana olan geçiş dayanak noktası olarak alınır. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı eserini yazarken üstün insanı kendisinden öteye bir çeşit geçen insan olarak görür. Nietzsche bu eserinde insanın ortadan kaldırılması gerektiğini değil de özellikle sürü insanını kastederek aşılması gereken bir şey olduğu düşüncesini savunur (Nietzsche, 2018, s. 10). Nietzsche söz konusu eserinde ruhun dönüşümüne ilişkin deve, aslan ve çocuk üçlemesi benzetmesini örnek verir. Ruhun deve sonra aslan sonrada çocuk olma evresini ve üstinsana ulaşma sürecini anlatır. İlk aşamada özgür olmayan ruh, devenin çöküşü gibi diz çöker ve ağırlıkları üzerine yüklenir. Ruhun, özgür olması ancak aslana dönüşmesi ile mümkün olmaktadır. Sonraki süreçte ruh, aslan evresinden çocuk aşamasına ulaşır. Bu noktada çocuk aşamasında kastedilen anlam; bir yeniden başlama, bir oyun, kendiliğinden yuvarlanan bir tekerlek, bir ilk hareket ve kutsal bir evettir (Nietzsche, 2018, s. 21-22). Şu halde çocuk ile temsil edilen üstinsan; bedeni, yaşamı evetlemiş, olumlamış ve aynı zamanda da kendisini özgür kılabilmiştir (Nietzsche, 2014, s. 89). Dolayısıyla sürü insanı, kendisini aşarak üstinsan olur ve bedenini de olumlayarak özgür eylemleriyle kendi değerlerinin yaratıcısı olur.

Nietzsche'nin özet olarak ortaya koyduğumuz düşüncesiyle transhümanizm ve posthümanizm arasındaki ilişkiyi değerlendirecek olursak; tam bir özdeşlikten ya da benzerlikten söz edilemese de, Nietzsche'nin "üstinsan" düşüncesi ve sürü insanın aşılması

gereken bir şey olarak görmesi bakımından ve insanın dönüşümüne yönelik yapılan vurguda bir benzerlikten söz edilebileceğini belirtmemiz gerekir. Diğer taraftan posthuman insan, sınırlandırılmışlığını ve beşeri özelliklerini aşmasıyla artık varoluşsal insandan farklıdır ve insan oluşunu bir anlamda geride bırakmış gibidir.

Transhümanizm hareketinin idealize ettiği posthuman varlık söz konusu olduğunda, varoluşsal anlamdan yoksun bir varlıktan söz ediyor olabiliriz ve dolayısıyla da gezegende bizim anladığımız anlamda “yaşam” ortadan kalkabilir. Varoluşçu felsefede özellikle insanın bilimler ve teknoloji ile tüketilemez bir varlık olarak mümkün bir varoluşa sahip olduğu düşüncesi öne çıkarılmıştır. Bu noktada, transhümanizm ve posthümanizmin insan anlayışının varoluşçu felsefenin kendi özünü kendi seçimleriyle kendisi kuran özgür insan anlayışı ile uyuşması söz konusu değildir. Örneğin varoluşçu felsefenin ateist kanadının temsilcilerinden olan Sartre insanı; eyleyen, yapıp eden, davranışta bulunan, kararlar veren, seçimlerde bulunan bir varlık olarak tanımlar (Sartre, 2021, s. 23). Sartre’a göre insan, bilincinin boşluğunun zaten farkındadır ve onu doldurmak, benliğini inşa etmek için eylemde bulunmaktadır (Sartre, 2021, s. 24). Sartre’a göre özgürlük, insanın bir kere kendisini seçmesi değil de her gün kararları ile yeniden seçimde bulunmasıdır. Sartre’a göre, insanın özü, “özgürlük içinde askıdadır” (Faulque, 2002, s. 60). Dolayısıyla özgürlüğe mahkum olan insan, olanaklar içerisinde kendi özünü süreçte oluşturmaktadır. Burada Sartre’ın asıl vurgulamak istediği biyolojik anlamda bir varoluştan ziyade insanın seçimleri sonucunda kendisini sürekli yaratma zorunluluğunun söz konusu olmasıdır.

Sartre açısından özne bilinci sayesinde kendiliğini inşa edebilmektedir (Aslan, 2016, s. 81). Çünkü bilinci ve irade sahibi bir varlık olması bakımından özne bu inşa sürecinde bulunabilmektedir. Aksi taktirde özne “eyleyen özne” olarak karşımıza çıkmazdı. Onun eyleyen yapısı bilinci sayesinde oluşmaktadır. Bilinç başlangıçta boş ya da hiçlik de olsa özne eyleyerek bu boşluğu şekillendirmektedir. Bu bağlamda insana varoluşsal anlamını veren, onu önemli kılan şey bilinci olmaktadır. Oysaki transhümanizmin felsefi dayanakları, insana dair hedefleri ve teknolojiye atfettiği işlevler göz önüne alındığında; insan bilinci ve varoluşsal anlamın ortaya çıkması hatta ortadan kalkması tehdidiyle karşı karşıya kalacağımızı söyleyebiliriz. Transhümanizm ve posthümanizm de ortadan kaldırılmak istenen ve olumsuzluk olarak görülen fiziksel ya da psikolojik bazı durumlar (ölüm, yaşlılık, kaygı, bulantı, umutsuzluk vb.) varoluşçu felsefede yaşamın anlamını ortaya çıkarma noktasında fark edilmesi ve yüzleşilmesi gereken varoluşsal durumlar olarak karşımıza çıkar.

Bu bağlamda bilim ve teknoloji sayesinde belli ilerlemeler sağlansa bile post-human ya da transhumanların aktif olacağı bir geleceğin insanlık için büyük problemler barındıracağı konusunda güçlü bir kanı bulunmaktadır. Transhümanistlerin bu konudaki izah ve açıklamaları, yaşanması muhtemel problemlerle ilgili endişeleri gidermediği gibi daha da güçlendirmektedir (Aytepe, 2025, s. 403). Bu noktada Nick Bostrom, posthümanist ve transhümanist düşünceye yönelik iki temel eleştiride bulunmaktadır. Bu eleştirilerin ilki “post-human” insanın varoluşunun, çeşitli bedensel ve zihinsel eklenti ve geliştirmeler ile yerince duygu durumlarına ulaşamamasıdır. Diğer bir eleştiri ise geliştirmeler ile bir sonraki aşamaya geçen posthümanın normal insanlarla arasında oluşabilecek çatışma ve savaşlardır. Çünkü gelişmiş posthümanlar, gelişmemiş insanları yıpratır hatta köleleştirmesine sebep olabilir (Gacar, 2024, s. 85).

Ayrıca belirtmek gerekir ki duygu durumlarından yoksun insan, vicdan ve sevgi gibi kavramlardan muaf olduğu için daha acımasızca savaşların oluşmasına sebep olabilir. Transhümanizm görüşünün içerdiği etik problemler Fukuyama tarafından da dillendirilmektedir. Fukuyama, "Eğer kendimizi daha üstün bir varlığa dönüştürürsek, bu gelişmiş yaratıklar hangi hakları isteyecekler ve geride kalanlara kıyasla hangi haklara sahip olacaklar?" (Gacar, 2024, s. 85) sorusunu sormuştur. Her zaman daha fazlasını isteyen insan topluluğu, eline makine gücü geçtiğinde bu gücü sınırsızca kullanıp, evrene sahip olmak isteyebilir. Nitekim bizler tamamen kendi yaşamımız üzerindeki erki kazanma uğraşında, doğa ile bu erkin edimi üzerine bir karşıtlık ilişkisinde olduğumuzdan beri onu dönüştürüp, kendi yaşamımızdaki ipleri elimize alıp o yaşama dair teknolojik bir konfor alanı yaratırken karşımıza çıkan problemleri yine teknoloji ile çözme yoluna gidiyoruz. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz teknoloji çağında insan, anlam ve değer inşa edebilen bir varlık olduğunu unutabilir ve kendisini giderek makineleşeceği bir sürecin içine sokarak, kendisinin varoluşsal anlamda yok oluşuna sebep olabilir.

Varoluşçu felsefe de, insana varoluşsal anlamını veren, onu önemli kılan şey bilinci ve özgürlüğü olmaktadır. Oysaki transhümanizmin felsefi dayanakları, insana dair hedefleri ve teknolojiye atfettiği işlevler göz önüne alındığında; insan bilinci, özgürlüğü ve varoluşsal anlamın ortaya çıkması mümkün olmamakta aksine ortadan kalkması tehdidiyle karşı karşıya kalınmaktadır.

SONUÇ

İçinde bulunduğumuz teknoloji ve yapay zeka çağında mevcut bütün problemlerini teknoloji ile çözmeye çalışan insan, teknolojinin oluşturduğu problemleri dahi teknoloji ile giderme yoluna gitmiştir. İnsanın kendi bedensel varoluşu bağlamında düşünüldüğünde, transhümanizm sürecinin beden üzerindeki kısa, orta ve uzun vadede olan etkilerini özellikle bilimin ve felsefenin ele alması gerekmektedir. Birbirini besleyen bilim ve teknolojinin özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren hayatımızda bütünüyle merkeziyetçi bir unsur olduğu gerçeği bir kenara, bu gelişim sürecinde, özellikle de bedene doğrudan müdahale söz konusu olması nedeniyle transhümanizm bağlamında, kendi varoluşumuza ilişkin onarılmaz yaralar açma olasılığımız önemsiz görülmemelidir. Bu doğrultuda, köklü değişimlerin temelinde olan insanın biyoteknolojik dönüşümlerinin varoluşsal mahiyetteki olası sonuçları, bu çalışmada problemi gösterme bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır.

Doğal insan, biyoteknolojik özelliğe sahip post-human karşısında bedensel olarak oldukça zayıf ve basit bir konumda kalmaktadır. İnsan, doğa ile ilişkisinde edilginlik rolünü doğaya bahsettikten sonra ona karşı olan bütün bağımlılıklarını giderme arzusu ve dolayısıyla doğa-üstü gördüğü Tanrı idealine yönelme amacıyla kendisini çoktan transhümanist sürecin içinde bulmuştur. Transhümanizmin bir potansiyel olarak mümkün hale getirebileceği insanın ya da insan bilincinin ölümsüzlüğü ile kendisini bir nevi Tanrı'nın yerine koyma iddiası olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönüşüm halindeki insan, doğaya olan tüm bağımlılıklarını geride bırakıp sıradan insanı aştığında posthuman evreye ulaşmış olacaktır. Bu süreç, insanın şu ana kadar yaptığı teknolojik atılımlardaki devrimsel bir noktayı, köklü değişimleri, bir mihenk taşıma bize işaret eder. Günümüz teknolojik dünyasında değişim hızı öyle boyutlardadır ki anlam kendisini yakalayamamaktadır. Anlamdan yoksun, mevcut gelinen hâlin içselleştirilmemesi ise

insanın yaşama bakışındaki dönüşümü eksik bırakmaktadır. Transhümanizm hareketinin idealize ettiği posthuman varlık, bu anlamdan yoksun bir varlık olursa, gezegende bizim anladığımız anlamda “yaşam” ortadan kalkabilir.

Bu doğrultuda, transhümanizmin insanın beşeri yönlerindeki eksik bıraktığı noktalar bağlamında bir potansiyel olarak dünya yaşamına getireceği değişimler düşünüldüğünde, bu hareketin yaşamdaki varoluşsal anlam problemini yadsımaması gerektiğini ifade etmemiz gerekir. Dünyanın aşırı nüfusu düşünüldüğünde, üstün yeteneklere sahip bir üstinsan olarak görülebilecek posthuman karşısında bu ontolojik sıçramayı sağlayamamış doğal varlığın (insan) konumu ve bunun sonucu olarak oluşacak yaşamda bakıştaki kırılmalar, posthuman’ın doğa ve onun içeriklerine karşı olan tanrısal konumu, bunlarla birlikte oluşan varoluşsal riskler transhümanist düşüncenin gidermesi gereken önemli problemlerdir. Transhümanizm ve posthümanizmin potansiyel olarak getirebileceği ölümsüzlük olgusu, insanın şu ana kadar yaşamla kurduğu anlamdaki yegâne bağlantının ortadan kalkması anlamına gelebilir. Hem insanın ölümü ertelemesi ya da “ölümü öldürmesi” hem de üstün fiziksel, zihinsel yeteneklere sahip olması, doğa karşısında kendi varoluşunu konumlandırma biçimini de oldukça problemli hâle getirebilir.

Sonuç olarak, farklılıkları olmakla birlikte bilim ve teknolojiyi merkeze alan transhümanizm ve posthümanizmin inşa etmeyi amaçladıkları insanın; özgür eylemleriyle kendini inşa etmeyi amaçlayan ve dolayısıyla da bireyi, özgürlüğü, sorumluluğu ve bilinci merkeze alan ve kendisi ile birlikte diğer bütün var olanların var olmasının anlamını sorgulayan varoluşçu felsefenin insanının aynı insan olmadıklarını ifade etmemiz gerekir. Bu bağlamda da, varoluşçu felsefe açısından transhümanizmin, makine medeniyetine ve yapay zeka çağına ait insanını, varoluşsal sorgulaması olmayan bilinçsiz zombi varlıklar olarak nitelemek de mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan Y. H., (2016). “Bir Derleme: Benlik Kavramına İlişkin Bazı Yaklaşımlar ve Tanımlamalar”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 48:79-89.
- Aytepe, M. (2025). “Transhümanizmde İnsanın Bütünlüğü Sorunu”, *İslami İlimler Dergisi*, 40: 389-407.
- Başak, A., *Posthümanizm - Kavram Kuram Bilim-Kurgu*. Siyasal Kitabevi/ Ankara, 2020.
- Braidotti, R., *İnsan Sonrası Bilgi*, Çev. Seyram Sam-Eda Çaça, Kolektif Kitap/ İstanbul, 2019.
- Dağ, A., “Önsöz”, *Din ve Transhümanizm*, (ed. Talip Demir), Eski Yeni Yayınları/ Ankara, 2021.
- Dağ, A., *Transhümanizm: İnsanın ve Doğanın Dönüşümü*, Elis Yayınları/ Ankara, 2018.
- Dağ, A., *İnsansız Dünya: Transhümanizm*, Ketebe Yayınları/ İstanbul, 2020.
- Demir, A. (2018). “Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-Hümanizm”, *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 9(31), 95-104.

- Doğan, H., (2024). “İnsan Olmanın Anlamı ve Anlamsızlığı: Posthümanist Sanatın Romantik Estetiği”, *Art Vision*, 30(53): 187-196.
- Dvorsky, G. and Hughes, J. (2008). *Postgenderism: Beyond the Gender Binary*. Institute for Ethics and Emerging Technologies.
- Francesca. F., (2013). “Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms Differences and Relations”. *An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and Arts*. Sayı 8, 26-32.
- Foulquie, P., *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev. Yakup Şahan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları/ İstanbul, 2002.
- Gacar, H. A., (2024). “Hümanizm, Post-hümanizm ve Trans-hümanizm’in Sinemada Temsili: I, Robot Filmi Örneği”, *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 24: 81-104.
- More, Max (2010). “The Overhuman in the Transhuman”, *Journal of Evolution and Technology*, 21:1-4
- Köktürk, M., *Dijital Çağ Üzerine Düşünceler*, Net Kitaplık Yayıncılık/ Ankara, 2021.
- Nick Bostrom, N., “*The Transhumanist Faq*” Published by the World Transhumanist Association, 2003.
- Nietzsche, F., *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Çev. Mert Hüseyin Ergül, Erasmus Yayınları/ İstanbul, 2018.
- Nietzsche, F., *Ecco Homo*, Çev. Tolga Eraslan, Sis Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Robert Ranisch ve Stefan L. Sorgner, ed., *Post- and Transhumanism: An Introduction*, Peter Lang Edition, Frankfurt 2014.
- Sartre, J. P., *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi* (1.baskı). Çev. T. Ilgaz. İthaki Yayınları/ İstanbul, 2021.
- Schneider, S., *Yapay Sen (Yapay Zeka ve Zihnin Geleceği)*, Çev. Tülay Tosun, Tellekt/ İstanbul, 2022.
- Şengel, B., *Edebiyatta Transhümanizm ve Posthümanizm*, Gece Kitaplığı/ Ankara, 2024.

DİJİTAL BAĞIMLILIĞIN PSİKOLOJİK SONUÇLARI: SOSYAL KAYGI VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Bilge GÜLER

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, bilgeeguler@gmail.com - 0000-0001-5361-8304

ÖZET

Günümüzde dijital teknolojiler modern yaşamın ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir; ancak bu teknolojilerin aşırı kullanımı, bireylerde bağımlılık davranışlarının gelişmesine neden olmaktadır. Bu çalışma, dijital bağımlılık geliştirme riski yüksek olan üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin psikolojik sonuçlarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, dijital bağımlılığın sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Ayrıca, öğrencilerin dijital bağımlılık, sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin demografik, akademik ve dijital medya kullanım özelliklerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği de analiz edilmiştir. Araştırmanın evreni, İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir devlet üniversitesinde 2024-2025 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Yarıyılında öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Örneklemi ise, kolayda örneklem yöntemiyle belirlenen 669 üniversite öğrencisidir. Veriler, Google Forms aracılığıyla oluşturulan çevrim içi anket formu ile toplanmıştır. Analizler, IBM SPSS Statistics 26.0 programı kullanılarak yapılmış; frekans analizi, güvenilirlik analizi, korelasyon, regresyon, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, dijital bağımlılığın sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş üzerinde pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Dijital bağımlılığın psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkisi, literatürle çelişiyor gibi görünse de; dijital araçların işlevsel kullanım biçimlerinin psikolojik iyi oluşa olumlu etki edeceği düşünülmektedir. Farklılık analizleri ise; kadın öğrencilerin dijital bağımlılık ve sosyal kaygı düzeylerinin, lisans öğrencilerinin sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin, akademik başarı düzeyi yüksek öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarının ve dijital medya araçlarıyla daha fazla zaman geçiren öğrencilerin dijital bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Dijital bağımlılık, sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş değişkenlerini birlikte inceleyen bir araştırmaya rastlanmadığı için bu çalışma literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Bağımlılık, Sosyal Kaygı, Psikolojik İyi Oluş, Üniversite Öğrencileri

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşması, modern yaşam biçimlerini derinlemesine dönüştürmüş ve internet, günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir (Arayıcı vd., 2025: 1). Günümüzde internet; sosyal medya, akıllı telefonlar ve dijital oyunlar gibi alanlarda bireylerin daha fazla zaman geçirmesine neden olmakta, bu durum ise bireylerin sosyal yaşamdan uzaklaşarak sanal ortamlarda daha fazla vakit geçirmelerine yol açmaktadır (Önder, 2024: 1). Özellikle ergenler ve gençler arasında dijital araçların yoğun ve kontrolsüz kullanımı, dijital bağımlılık olarak tanımlanan yeni bir bağımlılık türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Balcı ve Sarıtaş, 2023: 1182). Başlangıçta yalnızca internet bağımlılığı şeklinde tanımlanan bu durum, zamanla farklı dijital araç ve ortamların gelişmesiyle çeşitlenmiş; bireylerde teknolojiye yönelik çeşitli bağımlılık türlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede; akıllı telefon bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, Facebook bağımlılığı ve dijital oyun bağımlılığı gibi alt türler ortaya çıkmış ve tüm bu bağımlılıklar “dijital bağımlılık” üst başlığı altında sınıflandırılmıştır (Arslan ve Bardakçı, 2021: 901; Gezer, 2022: 6-11).

İnternet ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler, bir yandan bireylerin yaşamlarını, öğrenim süreçlerini ve çalışma biçimlerini kolaylaştırmakta; diğer yandan ise bu teknolojilerin aşırı ve denetimsiz kullanımı çeşitli olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Balcı ve Sarıtaş, 2023: 1182). Yapılan araştırmalar, dijital bağımlılığın bireylerde psikolojik, sosyal ve akademik alanlarda zararlara neden olduğunu (Arslan ve Bardakçı, 2021: 917); sosyal kaygı gibi psikolojik ve davranışsal sorunları da beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır (Balcı ve Sarıtaş, 2023: 1182). Dijital bağımlılığın, bireylerde obezite, kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları ve takıntılı davranışlar gibi fiziksel ve zihinsel sağlık sorunlarına yol açtığı; iletişim ve etkileşim süreçlerini olumsuz etkileyerek sosyal ilişkilerin zayıflamasına, akademik başarı düzeyinin düşmesine ve genel yaşam memnuniyetinin azalmasına neden olduğu belirtilmektedir (Arslan ve Bardakçı, 2021: 916; Önder, 2024: 1; Elkoca vd., 2025).

Dijital araçlar, teknolojik gereçler ve sosyal ağ ortamlarının özellikle çocuklar ve gençler başta olmak üzere her yaştan birey üzerinde bağımlılık oluşturma potansiyeli, dijital bağımlılığı tüm toplumsal kesimleri etkileyen önemli bir sorun haline getirmiştir (Arslan ve Bardakçı, 2021: 916). Günümüzde üniversite öğrencileri, dijital çağda doğmuş olmaları nedeniyle dijital araç ve gereçlerle çok erken yaşta tanışma fırsatı bulmuşlardır. Bu nedenle, teknolojiyi hayatlarının her alanında yoğun bir şekilde kullandıkları için dijital bağımlılık geliştirme riski taşımaktadırlar (Arslan ve Bardakçı, 2021: 903; Balcı ve Sarıtaş, 2023: 1184). Bu çalışma, dijital bağımlılık geliştirme riski taşıyan üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin psikolojik açıdan etkilerini anlayabilmek amacıyla, dijital bağımlılığın psikolojik iyi oluş ve sosyal kaygı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bununla birlikte üniversite öğrencilerinin demografik, akademik ve dijital medyayı kullanım özelliklerine göre dijital bağımlılık, sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Dijital bağımlılık-sosyal kaygı ve dijital bağımlılık-psikolojik iyi oluş değişkenlerini birlikte ele alan az sayıda araştırma bulunmasına rağmen dijital bağımlılık, psikolojik iyi oluş ve sosyal kaygı arasındaki ilişkileri ve etkileri bütüncül bir şekilde ele alan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışma, literatürdeki bir boşluğu ele alarak

literatüre özgün bir katkı sunması ve dijital bağımlılığın psikolojik sonuçlarının ortaya konulmasıyla literatüre güncel bilgiler kazandırması açısından önem taşımaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bağımlılık, bireyin herhangi bir nesneye, davranışa ya da kişiye yönelik olarak hissettiği, kontrol edilmesi ve bastırılması oldukça güç olan istek ve arzular bütünü olarak tanımlanmaktadır (Arslan ve Bardakçı, 2021: 900). Bağımlılık, genel olarak madde bağımlılığı ve davranışsal bağımlılık olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Alkol ve uyuşturucu gibi maddelerin kullanımı sonucunda bireyde ortaya çıkan ruhsal, davranışsal ve psikolojik sorunlar madde bağımlılığı kapsamında değerlendirilmektedir. Öte yandan, televizyon izleme, kumar oynama, dijital oyunlar ve internet kullanımı gibi eylemlerle ilişkilendirilen ve herhangi bir madde kullanımına bağlı olmaksızın ortaya çıkan patolojik davranışlar ise davranışsal bağımlılık olarak tanımlanmaktadır (Kesici ve Tunç, 2018: 91). Bireyler yalnızca maddelere değil, aynı zamanda madde dışı olgulara da bağımlılık geliştirebilmektedir (Gezer, 2022: 10). Bir eylemin ya da maddenin bağımlılık oluşturduğunun söylenebilmesi için bireyin söz konusu davranış üzerindeki denetimini yitirmesi ve bu davranıştan elde ettiği haz duygusunu yeniden yaşayabilmek amacıyla söz konusu davranışı giderek artan süre ve yoğunlukta gerçekleştirme eğiliminde olması gerekmektedir (Arslan ve Bardakçı, 2021: 900). Bu bağlamda dijital bağımlılık, davranışsal bağımlılık türleri arasında yer almakta olup; sosyal medya bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı ve internet bağımlılığı gibi alt türleri kapsamaktadır (Kesici ve Tunç, 2018: 92; Arslan ve Bardakçı, 2021: 901).

Davranışsal ya da eylemsel bağımlılık türlerinden biri olarak tanımlanan dijital bağımlılık, bireylerin yaşamları üzerinde çeşitli olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Gezer, 2022: 10). Sosyal bir varlık olan birey, dijital bağımlılık sonucunda toplumsal yaşamdan giderek uzaklaşmakta ve sanal dünyada var olma çabası içerisine girmektedir. Bu durum, bireyin gerçek yaşamdan kopmasına ve sosyal ortamlarda kendini rahatsız, endişeli ve kaygılı hissetmesine neden olmaktadır (Balcı ve Sarıtaş, 2023: 1182). Dijital araçların ve ortamların bireyleri sosyal etkileşimden uzaklaştırması, zamanla sosyal kaygı düzeyinin artmasına yol açabilmekte (Arslan ve Bardakçı, 2021: 902); bireyin yaşadığı bu sosyal kaygı ise öğrenme süreçleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Can ve Bozgün, 2021: 157). Örneğin; Arslan vd. (2023), üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmada, sosyal kaygı ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki belirlemişlerdir. İme vd. (2024), ergenler üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında; dijital bağımlılık, yalnızlık, utangaçlık ve sosyal kaygı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, araştırma sonuçları dijital bağımlılık, yalnızlık ve utangaçlığın sosyal kaygı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Söz konusu değişkenler, ergenleri sosyal yaşamdan uzaklaştırarak sosyal kaygı düzeylerini artıran önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda, ergenlerin dijital araçları bilinçli bir şekilde kullanmalarının ve sosyal etkileşimlerinin desteklenmesinin ruh sağlıkları açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır. Altıok ve Kahraman (2024), Manisa ilindeki üniversitelerde öğrenim gören 406 bireyle gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda, dijital oyun bağımlılığı ile duygu düzenleme gücü ve sosyal kaygı düzeyi arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, regresyon analizi sonuçları dijital oyun bağımlılığının sosyal kaygı üzerinde anlamlı

bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Uyaroğlu vd. (2025) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, ergenlerin dijital bağımlılık düzeyleri ile sürekli öfke, öfke kontrolü ve sosyal kaygı düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, dijital bağımlılık düzeyi arttıkça sosyal kaygı ve sürekli öfke düzeylerinde artış, öfke kontrol düzeyinde ise azalma gözlemlenmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda H₁ hipotezi oluşturulmuştur.

H₁: Dijital bağımlılık, sosyal kaygı üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahiptir.

Psikolojik iyi oluş kavramı, özellikle yükseköğretim kurumlarının öğrencilerin refahını önemseyerek bütüncül gelişimlerini destekleme yönünde artan farkındalığı ile son yıllarda daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Mahadevaswamy ve Rawat, 2023: 1169). Bu kavram, bireylerin psikolojik potansiyellerini tam olarak gerçekleştirdikleri bir durumu ifade etmekte olup; güçlü ve zayıf yönlerini kabul etme, yaşamda bir amaç duygusu taşıma ve başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilme becerilerini kapsamaktadır (Tajab vd., 2025: 2). Bununla birlikte, psikolojik iyi oluş yalnızca mutluluk duygusuyla sınırlı kalmamakta; bireyin toplumda bir yer edinmesi, üretken olması ve yaşamın anlamına katkı sunması gibi unsurlarla da ilişkilendirilmektedir (Zincir vd., 2023: 512). Öğrencilik dönemi, bireyin ruhsal iyilik hâlini hem olumlu hem de olumsuz yönde derinden etkileyebilecek önemli bir yaşam evresidir. Bu süreçte karşılaşılan çeşitli zorluklar, öğrencilerde ciddi psikolojik sıkıntılara yol açabilmekte; bu durum ise duygusal durumlarını olumsuz etkileyerek duygularını tanıma, ifade etme ve yönetme becerilerinde güçlük yaşamalarına neden olmakta, dolayısıyla genel psikolojik iyi oluş düzeylerini düşürebilmektedir. Öğrenciler, yaşadıkları duygusal sıkıntılarla başa çıkmak amacıyla zaman zaman internet bağımlılığı ya da madde kullanımı gibi baş etme stratejilerine yönelebilmektedir (Mahadevaswamy ve Rawat, 2023: 1167-1168). Bireylerin maruz kaldıkları olumsuz yaşam olayları ya da yoğun olumsuz duygulardan kaçınmak için dijital ortamlara yönelmeleri, kısa vadede geçici bir rahatlama sağlıyor gibi görünse de uzun vadede daha fazla internet kullanımı ya da dijital oyun oynama eğilimini pekiştirmektedir. Üniversite öğrencilerinin, daha küçük yaş gruplarına kıyasla daha bağımsız bir yaşam sürmeleri, internete erişimlerinin yüksek olması ve çeşitli teknolojik araçlara sahip olmaları, onları dijital bağımlılık açısından risk grubuna dâhil etmektedir (Akbaba ve Çetinkaya Yıldız, 2024: 32-33).

Günümüz dijital çağında, internet bağımlılığının yaygınlığı ve üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşu üzerindeki olası etkileri giderek artan bir endişe kaynağı haline gelmektedir (Mahadevaswamy ve Rawat, 2023). Üniversite öğrencileri arasında yaygın şekilde gözlemlenen internet bağımlılığı; kaygı, depresyon, psikolojik iyi oluş düzeyi ve uyku kalitesi üzerinde anlamlı etkiler yaratmaktadır (Kumar vd., 2024; Arayıcı vd., 2025: 1). Korkmaz ve Dilmaç (2021), Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde öğrenim gören 574 öğrenci üzerine yaptıkları araştırmada, psikolojik iyi oluş ile instagram bağımlılığı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Bulgulara göre, katılımcıların Instagram bağımlılıkları azalırken iyi oluşları artmakta veya iyi oluşları azalırken instagram bağımlılıkları artmaktadır. Gezer (2022), üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, psikolojik iyi oluş ile dijital bağımlılık arasında negatif bir ilişki belirlemiştir. Mahadevaswamy ve Rawat (2023), Jaipur Bölgesi'ndeki üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmada, internet bağımlılığı ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ve negatif bir korelasyon olduğunu belirlemişlerdir. Basit

doğrusal regresyon analizi sonucu ise internet bağımlılığının psikolojik iyi oluşun anlamlı bir negatif öngörücüsü olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar, üniversite öğrencilerinin psikolojik iyilik hallerini iyileştirmek için internet bağımlılığını azaltmayı amaçlayan hedefli müdahalelere olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Zincir vd. (2023), devlet okullarında 5, 6, 7 ve 8. sınıflarda öğrenim gören 1330 öğrenciyle gerçekleştirdikleri araştırmada, dijital oyun bağımlılığı ve siber aylaklığın psikolojik iyi oluş üzerinde negatif bir etkisinin bulunduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca, dijital oyun bağımlılığının, siber aylaklık ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, dijital oyun bağımlılığının psikolojik refaha ulaşma sürecinde siber aylaklığın olumsuz etkilerini artırdığını ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları genel olarak, hem siber aylaklık hem de dijital oyun bağımlılığı düzeylerindeki artışın psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Benzer şekilde, Durar vd. (2024) tarafından 539 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirilen çalışmada, problemli internet kullanımı ile psikolojik iyi oluş arasında negatif bir ilişki saptanmıştır. Elkoca vd. (2025) ise Gaziantep İslami Bilimler Üniversitesi'nde öğrenim gören 350 öğrenciyle yürüttükleri araştırmada, dijital oyun bağımlılığı ve siber aylaklığın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre, dijital oyun bağımlılığındaki artış psikolojik iyi oluşu olumsuz yönde etkilerken, siber aylaklık düzeyinin psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda H₂ hipotezi geliştirilmiştir.

H₂: Dijital bağımlılık, psikolojik iyi oluş üzerinde negatif yönde bir etkiye sahiptir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir devlet üniversitesinde 2024-2025 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Yarıyılında öğrenim görmekte olan yaklaşık 20.000 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan 669 üniversite öğrencisi meydana getirmektedir. Gürbüz ve Şahin (2016), 20.000 kişilik bir evrenin, en az 377 kişilik bir örneklem ile temsil edilebileceğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, ulaşılan 669 katılımcı sayısının, örneklem evreni temsil etme açısından istatistiksel olarak yeterli olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin %50,1'inin kadın (335 kişi), %49,9'unun (334 kişi) ise erkek; %17,2'sinin (115 kişi) 16-18-yaş, %48,7'sinin (326 kişi) 19-20 yaş, %23'ünün (154 kişi) 21-22 yaş, %11,1'inin ise (74 kişi) 23+ yaş aralığında oldukları görülmektedir. Katılımcıların %61,1'i (409 kişi) ön lisans, %38,9'u ise lisans öğrencisidir. Katılımcıların genel not ortalamaları incelendiğinde %18,4'ünün (123 kişi) 0-2.00, %27,1'inin (181 kişi) 2.01-2.50, %30,5'inin (204 kişi) 2.51-3.01 ve %24,1'inin ise (161 kişi) 3.01-4.00 aralığında olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %66,7 (446) gibi büyük bir çoğunluğunun devlet yurdunda kaldığı görülmektedir. Dijital medya araçları ile günde ortalama kaç saat vakit geçirdikleri incelendiğinde ise %52,6'sının (352 kişi) 4-6, %29,9'unun (200 kişi) 0-3 saat, %12,6'sının (84 kişi) 7-9 saat ve %4,9'unun ise (33 kişi) 10+ saat vakit geçirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılara, dijital araçlar kullanarak en sık kullandıkları platformların hangileri olduğu sorulmuş ve birden fazla seçeneği

işaretleyebilmelerine olanak tanınmıştır. Elde edilen verilere göre, öğrencilerin en çok tercih ettikleri dijital platformlar sırasıyla; Instagram (%83,6), WhatsApp (%68,3), YouTube (%57,4), TikTok (%33,6), dijital oyunlar (%26,3), Facebook (%7,9) ve LinkedIn (%6,1) olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %3'ü ise bu seçenekler dışında kalan diğer platformları kullandıklarını ifade etmiştir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Araştırma verileri, çevrim içi anket yöntemiyle toplanmıştır. Bu amaçla, Google Forms uygulaması kullanılarak oluşturulan anket formunun bağlantısı, öğrencilere WhatsApp uygulaması aracılığıyla iletilmiştir. Anket formunda, katılımcılara yönelik üç farklı ölçek ve bir kişisel bilgi formu yer almaktadır.

Dijital Bağımlılık Ölçeği: Bu çalışmada, Seema vd. (2022) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Balcı ve Sarıtaş (2023) tarafından yapılan Dijital Bağımlılık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 10 maddeden oluşmakta, tek boyutlu bir yapıya sahip olup, 5'li Likert tipi bir derecelendirme sistemiyle (1 = Hiçbir Zaman, 5 = Her Zaman) uygulanmaktadır. Ölçek, genç bireylerin dijital bağımlılık düzeylerini ölçmeye yönelik olarak geliştirilmiştir. Balcı ve Sarıtaş'ın (2023) çalışmasında ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısı 0,842 olarak raporlanmıştır. Mevcut çalışmada ise bu değer 0,892 olarak hesaplanmıştır.

Sosyal Kaygı Ölçeği: Bu çalışmada, La Greca ve Lopez (1998) tarafından geliştirilen ve daha sonra La Greca vd. (2015) ile Nunes vd. (2018) tarafından revize edilerek yeniden yapılandırılan 18 maddelik sosyal kaygı ölçeğinin 12 maddelik kısa formu kullanılmıştır. 5'li Likert tipi derecelendirme sistemine sahip olan ölçek (1 = Hiç katılmıyorum, 5 = Tamamen katılıyorum), bireylerin sosyal kaygı düzeylerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Can ve Bozgün (2021) tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu çalışmada ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısını 0,90 olarak raporlamışlardır. Mevcut çalışmada ise bu değer 0,939 olarak hesaplanmıştır. Ölçek; "olumsuz değerlendirilme korkusu", "yeni durumlarda sosyal korku ve huzursuzluk" ile "genel durumlarda sosyal korku ve huzursuzluk" olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ancak bu çalışmada, analizler ölçeğin genel boyutu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Bu çalışmada, Diener vd. (2009) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Telef (2013) tarafından yapılan Psikolojik İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 5'li Likert tipi bir derecelendirme sistemine sahiptir (1 = Hiç katılmıyorum, 5 = Tamamen katılıyorum), 8 maddeden oluşmakta ve tek boyutlu bir yapıya sahiptir. Telef (2013) tarafından yapılan güvenirlik analizinde, ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısı 0,80 olarak raporlanmıştır. Mevcut çalışmada ise bu katsayı 0,938 olarak tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayılarının tamamının 0,70'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, kullanılan ölçeklerin yeterli düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu ve güvenilir biçimde ölçüm yaptığı söylenebilir.

3.3. Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen veriler, IBM SPSS Statistics 26.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri analizi kapsamında frekans analizi, güvenilirlik analizi, korelasyon, basit regresyon, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA testleri uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler, Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçekler	N	Ortalama	S.S	Çarpıklık	Basıklık
Dijital Bağımlılık	669	2,73	,84624	,221	-,241
Sosyal Kaygı	669	2,28	,89484	,612	,099
Psikolojik İyi Oluş	669	3,42	,94282	-,869	,360

Araştırmaya katılan öğrencilerin dijital bağımlılık, sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeyleri, ilgili değişkenlerin ortalama puanları temel alınarak yorumlanmıştır. Likert tipi ölçeklerde ortalama puanların değerlendirilmesi, Uras (2000) tarafından önerilen yöntemle yapılmıştır. Bu bağlamda, katılımcıların sosyal kaygı düzeylerinin düşük, dijital bağımlılıklarının orta ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin ise yüksek olduğu söylenebilir.

Normallik varsayımı, çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak değerlendirilir. Hair ve arkadaşlarına (2014) göre en yaygın kabul gören $\pm 2,58$ (0,01 anlamlılık düzeyi) ve $\pm 1,96$ sınırları içinde yer almaları, verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Araştırma değişkenlerinin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, bu kriterleri sağladıkları ve dolayısıyla normal dağılım varsayımının karşılandığı görülmüştür. Bu nedenle, farklılık testlerinde parametrik testler olan bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA; korelasyon analizinde ise Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

Çizelge 2’de, dijital bağımlılık, sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasındaki korelasyon değerleri verilmiştir.

Çizelge 2. Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler	Dijital Bağımlılık	Sosyal Kaygı	Psikolojik İyi Oluş
Dijital Bağımlılık	-		
Sosyal Kaygı	,363**	-	
Psikolojik İyi Oluş	,178**	-,057	-

** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı (korelasyon katsayısı)

Çizelge 2’de yer alan korelasyon analizi bulgularına göre; dijital bağımlılık ile sosyal kaygı arasında ($r = ,363$; $p < .01$) pozitif yönlü ve zayıf düzeyde; dijital bağımlılık ile psikolojik iyi oluş arasında ise ($r = ,178$; $p < .01$) pozitif yönlü ve çok zayıf düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Değişkenler arasındaki ilişki düzeylerinin yorumlanması, Sungur (2018) temel alınarak yapılmıştır. Bu sonuçlara göre, dijital bağımlılık düzeyi arttıkça sosyal kaygı düzeyinin de arttığı; aynı şekilde dijital bağımlılık ile psikolojik iyi oluş arasında da pozitif yönlü, ancak çok zayıf bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Psikolojik iyi oluş ile sosyal kaygı arasında ise anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla, korelasyon analizinden elde edilen anlamlı ilişkiler doğrultusunda basit regresyon analizi uygulanmış ve sonuçlar Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3. Araştırma Hipotezlerinin (H1-H2) Testine İlişkin Basit Regresyon Analizi Bulguları

	B	Standart Hata	Beta	t	Sig.	Sonuç
H1						Kabul
(Sabit)	1,230	,109		11,266	,000	
Dijital Bağımlılık	,384	,038	,363	10,058	,000	
Bağımlı Değişken: Sosyal Kaygı; R ² = ,132 Düzeltilmiş R ² =130; F= 101,164; p= ,000						
H2						Red
(Sabit)	2,877	,121		23,690	,000	
Dijital Bağımlılık	,198	,042	,178	4,669	,000	
Bağımlı Değişken: Psikolojik İyi Oluş; R ² = ,032; Düzeltilmiş R ² = ,030; F= 21,801; p= ,000						

Çizelge 3'te yer alan H1 hipotezine ilişkin basit regresyon analizi sonucunda, oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($F = 101,164$; $p < .01$). Dijital bağımlılığın sosyal kaygı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu belirlenmiştir ($\beta = 0,363$; $p < .01$). Sosyal kaygıdaki toplam varyansın %13,2'si dijital bağımlılıkla açıklanabilmektedir ($R^2 = ,132$). Bu bulgular doğrultusunda, H1 hipotezi kabul edilmiştir. H2 hipotezine ilişkin analiz sonucunda ise modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmakla birlikte, dijital bağımlılığın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinin yönü araştırma hipoteziyle örtüşmediğinden (pozitif yönde) H2 hipotezi reddedilmiştir.

Katılımcıların demografik, akademik ve dijital medyayı kullanım özelliklerine göre dijital bağımlılık, sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemek amacıyla, parametrik testler olan bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara ilişkin T-Testi sonuçları Çizelge 4'te, ANOVA sonuçları ise Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 4. T-Testi Bulguları

Özellik	Değişkenler		N	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Cinsiyet	Dijital Bağımlılık	Kadın	335	2,87	,80679	4,136	,000
		Erkek	334	2,60	,86472		
	Sosyal Kaygı	Kadın	335	2,45	,90115	5,111	,000
		Erkek	334	2,10	,85512		
	Psikolojik İyi Oluş	Kadın	335	3,45	,85975	,726	,468
		Erkek	334	3,39	1,01999		
Eğitim gördüğünüz program	Dijital Bağımlılık	Ön lisans	409	2,70	,89858	-1,241	,215
		Lisans	260	2,78	,75548		
	Sosyal Kaygı	Ön lisans	409	2,21	,90651	-2,638	,009
		Lisans	260	2,39	,86567		
	Psikolojik İyi Oluş	Ön lisans	409	3,34	1,01542	-2,815	,005
		Lisans	260	3,55	,80092		

Çizelge 4'teki bağımsız örneklem t-testi sonuçları incelendiğinde; cinsiyet değişkenine göre dijital bağımlılık ($t = 4,136$; $p < 0,05$) ve sosyal kaygı ($t = 5,111$; $p < 0,05$) düzeylerinde anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Ortalamalar incelendiğinde, kadın öğrencilerin dijital bağımlılık ve sosyal kaygı düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, cinsiyete göre psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0,05$). Katılımcıların eğitim gördükleri programa göre ise sosyal kaygı ($t = -2,638$; $p < 0,05$) ve psikolojik iyi oluş ($t = -2,815$; $p < 0,05$) düzeylerinde anlamlı farklılıklar gözlenmiş; dijital bağımlılık açısından ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > 0,05$). Bu sonuçlar, lisans öğrencilerinin sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin ön lisans öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Çizelge 5. Tek Yönlü ANOVA Testi Bulguları

Özellik	Değişkenler		Kareler Toplamı	Serb. Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p	TUKEY Testi
Genel Not Ortalaması	Dijital Bağımlılık	Gruplar arası	1,818	3	,606	,845	,469	-
		Gruplar içi	476,549	665	,717			
		Toplam	478,367	668				
	Sosyal Kaygı	Gruplar arası	2,330	3	,777	,970	,406	-
		Gruplar içi	532,565	665	,801			
		Toplam	534,895	668				
	Psikolojik İyi Oluş	Gruplar arası	16,094	3	5,365	6,175	,000	3.01-4.00 ile 0-2.00 2.01-2.50 ile 0-2.00
		Gruplar içi	577,699	665	,869			
		Toplam	593,793	668				
Yaş	Dijital Bağımlılık	Gruplar arası	2,007	3	,669	,934	,424	-
		Gruplar içi	476,359	665	,716			
		Toplam	478,367	668				
	Sosyal Kaygı	Gruplar arası	2,403	3	,801	1,000	,392	-
		Gruplar içi	532,493	665	,801			
		Toplam	534,895	668				
	Psikolojik İyi Oluş	Gruplar arası	4,110	3	1,370	1,545	,202	-
		Gruplar içi	589,683	665	,887			
		Toplam	593,793	668				
Üniversite okurken kaldığınız yer	Dijital Bağımlılık	Gruplar arası	6,373	4	1,593	2,241	,063	-
		Gruplar içi	471,994	664	,711			
		Toplam	478,367	668				
	Sosyal Kaygı	Gruplar arası	7,719	4	1,930	2,431	,046	Diğer ile Özel Yurt
		Gruplar içi	527,177	664	,794			
		Toplam	534,895	668				
	Psikolojik İyi Oluş	Gruplar arası	8,115	4	2,029	2,300	,057	-
		Gruplar içi	585,678	664	,882			
		Toplam	593,793	668				
	Dijital Bağımlılık	Gruplar arası	27,298	3	9,099	13,415	,000	
		Gruplar içi	451,068	665	,678			

Dijital medya araçlarını kullanma süresi		Toplam	478,367	668				10 saat ve üzeri ile 0-3 saat 7-9 saat ile 0-3 saat 4-6 saat ile 0-3 saat
	Sosyal Kaygı	Gruplar arası	4,290	3	1,430	1,792	,147	-
		Gruplar içi	530,605	665	,798			
		Toplam	534,895	668				
	Psikolojik İyi Oluş	Gruplar arası	2,344	3	,781	,878	,452	-
		Gruplar içi	591,449	665	,889			
		Toplam	593,793	668	9,099			

Çizelge 5'te yer alan Tek Yönlü ANOVA analizinin sonuçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Öğrencilerin genel not ortalamalarına göre dijital bağımlılık ve sosyal kaygı düzeylerinde anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p > 0,05$). Ancak, psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 6,175$; $p < 0,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan TUKEY testi sonucunda; 3,01-4,00 ile 0-2,00 arası ve 2,01-2,50 ile 0-2,00 arası genel not ortalaması grupları arasında anlamlı farklar olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, genel not ortalaması 3,01-4,00 ve 2,01-2,50 aralığında olan öğrencilerin psikolojik iyi oluş düzeyleri, 0-2,00 aralığında olan öğrencilere kıyasla daha yüksektir.
- Öğrencilerin yaş gruplarına göre dijital bağımlılık, sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p > 0,05$).
- Üniversite öğrencilerinin kalmakta oldukları yere göre dijital bağımlılık ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamışken ($p > 0,05$), sosyal kaygı düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 2,431$; $p < 0,05$). TUKEY testi sonuçlarına göre bu farklılık, “Diğer” ve “Özel Yurt” grupları arasında ortaya çıkmıştır. Özel yurttan kalan öğrencilere kıyasla aileyle birlikte yaşayan, öğrenci evinde, devlet yurdunda veya özel yurt dışında başka yerlerde kalan öğrencilerin sosyal kaygı düzeyleri daha yüksektir. Ancak, “Diğer” grubunun katılımcıları arasında sadece %1,6’lık bir paya sahip olması nedeniyle, bu sonucun genelleştirilmesi konusunda dikkatli olunmalıdır.
- Öğrencilerin dijital medya araçlarını kullanma sürelerine göre sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p > 0,05$). Ancak dijital bağımlılık düzeylerinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($F = 13,415$; $p < 0,05$). TUKEY testi sonuçlarına göre bu farklılık; “10 saat ve üzeri” ile “0-3 saat”, “7-9 saat” ile “0-3 saat” ve “4-6 saat” ile “0-3 saat” grupları arasında ortaya çıkmaktadır. Buna göre, dijital medya araçlarını kullanma süresi arttıkça dijital bağımlılık düzeyinin de arttığı söylenebilir. Özellikle 10 saat ve üzeri, 7-9 saat ve 4-6 saat aralığında dijital medya kullanan öğrencilerin dijital bağımlılık düzeyleri, 0-3 saat kullanan öğrencilere kıyasla daha yüksektir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital teknolojiler, iletişimde ve bilgiye erişimde kolaylık sağlayarak modern yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ancak bu teknolojilerin aşırı kullanımı, kaygı, stres ve bağımlılık gibi psikolojik zorluklar da yaratmaktadır. Dijital teknolojilerin psikolojik iyi oluş

üzerindeki etkisi, özellikle hiper-dijitalleşme çağında, giderek daha fazla araştırma konusu haline gelmektedir (Tajab vd., 2025: 1). Teknolojinin sürekli değişim ve gelişim göstermesi, teknolojik araçların bireyler üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik araştırmalara olan gereksinimi artırmaktadır. Özellikle bu araçların bağımlılık düzeyinde kullanımının sonuçlarının incelenmesi, gerekli önlemlerin alınabilmesi açısından önem arz etmektedir. Mevcut çalışmada, dijital bağımlılığın sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisini üniversite öğrencileri açısından incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca üniversite öğrencilerinin birtakım demografik, akademik ve dijital medyayı kullanım özelliklerine göre dijital bağımlılık, sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir. Bu amaçla İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir devlet üniversitesinde 2024-2025 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Yarıyılında öğrenim gören öğrencilere anket uygulanmış ve 669 veri elde edilmiştir.

Araştırma sonucu, dijital bağımlılığın sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Dijital bağımlılığın sosyal kaygı üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisi, literatürde yer alan bazı çalışmalarla örtüşmektedir (İme vd., 2024; Altıok ve Kahraman, 2024; Uyaroglu vd., 2025). Bu bulgu doğrultusunda, dijital bağımlılık düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin dijital araçlarla daha fazla zaman geçirmeleri nedeniyle yüz yüze sosyal etkileşimleri ihmal ettikleri ve bu durumun sosyal kaygı düzeylerini artırabileceği söylenebilir. Dijital bağımlılık, bireylerin gerçek yaşamda sosyal ortamlardan uzaklaşmalarına yol açarak, yüz yüze iletişim becerilerinin zayıflamasına ve sosyal ortamlarda kendilerini daha gergin ve huzursuz hissetmelerine neden olmakta; bu da sosyal kaygı düzeylerini artırmaktadır. Diğer yandan, dijital bağımlılığın psikolojik iyi oluş üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisi, literatürdeki mevcut bulgularla tam anlamıyla örtüşmemektedir. Psikolojik iyi oluş üzerinde dijital bağımlılığın olumlu bir etkisinin saptanması, alan yazınındaki önceki çalışmalar dikkate alındığında beklenmedik bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Ancak, Tajab ve arkadaşları (2025) tarafından yürütülen araştırmada, dijital teknolojilerin psikolojik iyi oluş üzerindeki çift yönlü etkisine dikkat çekilmiştir. Bu çalışmada, sosyal medya, iş ve eğlence gibi çeşitli amaçlarla dijital teknolojiyi aktif olarak kullanan 18-30 yaş aralığındaki 20 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bulgular, dijital teknolojinin sosyal bağlantıları artırma ve psikolojik kaynaklara erişimi kolaylaştırma gibi faydalar sağladığını ortaya koyarken; aşırı kullanımın ise dijital bağımlılığa, uyku bozukluklarına ve izolasyon hissine yol açtığını göstermiştir. Mevcut çalışmada, araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dijital medya araçlarıyla geçirdikleri süre dikkate alındığında, katılımcıların %82,5'inin (günlük 0-3 saat: %29,9; 4-6 saat: %52,6) dijital bağımlı olduklarına dair bir algı geliştirmemeleri nedeniyle dijital bağımlılık ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin pozitif yönde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Zincir vd. (2023), dijital ortamda geçirilen sürenin dijital bağımlılığın önemli bir belirleyicisi olduğunu ve bu sürenin artmasının bireylerin psikososyal yönden olumsuz etkilenmesine neden olabileceğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Kaya ve arkadaşları (2023) tarafından lise öğrencileriyle yürütülen bir araştırmada, sosyal medyanın günlük 2 saate kadar kullanımının psikolojik iyi oluşu artırdığı; ancak bu sürenin aşılması durumunda psikolojik iyi oluşun azaldığı bulunmuştur. Öte yandan, Söner ve Yılmaz (2018), akıllı telefon kullanan öğrencilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Bostancı Daştan ve Aktaş (2022) ise hemşirelik

bölümü öğrencileriyle gerçekleştirdikleri araştırmada, akıllı telefon bağımlılığı ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını; ancak akıllı telefon bağımlılığı ile ruh sağlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Dijital bağımlılığın psikolojik iyi oluş üzerindeki pozitif etkisinin sebeplerinden biri de katılımcıların dijital araçları kullanım amaçları olabilir. Dijital araçların sosyal destek, eğlence ve iletişim amaçlı işlevsel kullanımının iyi oluş üzerinde olumlu etki yaratabileceği düşünülmektedir. Mevcut çalışmada, katılımcıların dijital medya araçları arasında en sık kullandıkları platformun Instagram olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, söz konusu pozitif etkinin nedenlerini daha net ortaya koyabilmek için katılımcıların Instagram'ı hangi amaçlarla kullandıklarının araştırılması önem arz etmektedir. Nitekim Arslan ve arkadaşları (2023), Durar ve arkadaşları (2024) ile Balcı ve arkadaşları (2020) tarafından yürütülen çalışmalarda da üniversite öğrencilerinin en yoğun kullandığı dijital platformun Instagram olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, yetişkin bireylerin dijital araçları ve platformları kullanım amaçlarının üniversite öğrencilerinden farklılık gösterebileceği göz önünde bulundurulduğunda, dijital bağımlılığın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinin yetişkin örneklemeler üzerinde de incelenmesi yararlı olacaktır. Zira üniversite öğrencileri dijital çağda doğmuş ve dijital teknolojilerle iç içe büyümüş bir kuşaktır. Bu bağlamda, dijital bağımlılığın psikolojik iyi oluş üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığı ya da bu etkinin hangi yönde olduğu konusunda daha fazla sayıda ve farklı örneklemelerle yürütülecek araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Yapılan farklılık analizleri sonucunda; kadın öğrencilerin dijital bağımlılık ve sosyal kaygı düzeylerinin erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu, lisans öğrencilerinin sosyal kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin ön lisans öğrencilerine göre daha yüksek olduğu, genel not ortalaması yüksek olan öğrencilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu ve dijital medya araçlarıyla daha fazla vakit geçiren öğrencilerin dijital bağımlılık düzeylerinin de daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, Gezer (2022) ve Arslan ve arkadaşlarının (2023) çalışmalarındaki sonuçlarla paralellik göstermektedir. Nitekim Gezer'in (2022) araştırmasında da dijital medya araçlarını günlük 3 saat ve üzeri süreyle kullanan üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, Balcı ve Sarıtaş (2023), dijital cihaz kullanım süresinin dijital bağımlılık üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Arslan (2020) ise dijital cihazların sık kullanımının dijital bağımlılığı artırdığını ve bireyleri sosyal ortamlardan uzaklaştırdığını belirtmiştir. Öte yandan, Arslan (2019; 2020) ve Mahadevaswamy ve Rawat (2023) tarafından yapılan bazı araştırmalarda bu çalışmanın bulgularıyla çelişen sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin Mahadevaswamy ve Rawat (2023), internet bağımlılığı ve psikolojik iyi oluşun cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Mevcut çalışmada, katılımcıların demografik, akademik ve dijital medya kullanım özelliklerine göre anlamlı farklılıklar tespit edilmekle birlikte, bu farklılıkların altında yatan ailevi, sosyal, ekonomik ve kültürel faktörler araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla, bu bulguların arkasındaki nedenleri daha iyi anlayabilmek adına ekonomik, sosyal ve kültürel değişkenleri dikkate alan ileri düzey çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın kesitsel bir tasarıma sahip olması, kolayda örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmesi ve verilerin yalnızca tek bir üniversite

öğrencilerinden toplanmış olması, elde edilen bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Bu nedenle, farklı bölgelerde, daha büyük ve çeşitli örneklemelerle yapılacak yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, farklı örnekleme yöntemlerinin kullanılması ve çok boyutlu ölçeklerin tercih edilmesi, elde edilecek verilerin derinliğini ve güvenilirliğini artırabilir. İçinde bulunduğumuz dijital çağda öğrencilere teknolojiyi kullanmamalarını önermek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Bunun yerine, dijital cihazların belirli sürelerle ve amaç odaklı olarak kullanılmasına yönelik bilinç kazandırılması ve dijital medyanın doğru kullanımının teşvik edilmesi önemlidir. Bu bağlamda üniversitelerde farkındalık çalışmaları yürütülebilir, dijital bağımlılık konusunun seçmeli ders olarak müfredata eklenmesi sağlanabilir, seminerler düzenlenebilir ve yüz yüze iletişim ile sosyal ortamlarda bulunmanın önemini vurgulayan sosyal ve kültürel faaliyetlerin sayısı artırılabilir. Tajab ve arkadaşları (2025), bireylerin teknolojiyi sağlıklı ve dengeli bir biçimde kullanmalarına yardımcı olmak ve psikolojik iyi oluş üzerindeki olumsuz etkileri önlemek amacıyla dijital okuryazarlığın gerekliliğine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda dijital teknolojilerin kullanımında farkındalık geliştirme ve etkin yönetim stratejileri oluşturmanın, bu olumsuz etkileri en aza indirmede kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Akbaba, D. ve Çetinkaya Yıldız, E. (2024). Üniversite öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığını yordamada yaşantısal kaçınma, ait olma ve psikolojik iyi oluşun rolü. Bağımlılık Dergisi, 25(1), 31-42. <https://doi.org/10.51982/bagimli.1269225>

Altıok, S. ve Kahraman, S. (2024). Üniversite öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığının duygu düzenleme güçlüğüne ve sosyal kaygı düzeyine etkisinin incelenmesi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(3), 277-295. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1472388>

Arayıcı, M. E., Gultekin Arayıcı, S., Erkin Geyiktepe, O. and Simsek, H. (2025). Assessment of the relationship between internet addiction, psychological well-being, and sleep quality: A cross-sectional study involving adult population. Behavioral Sciences, 15(3), 1-17. <https://doi.org/10.3390/bs15030344>

Arslan, A. (2019). Ortaöğretim öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Sivas ili örneği. Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 5(2), 63-80. <https://dx.doi.org/10.30855/gjes.2019.05.02.004>

Arslan, A. (2020). Determination of the digital addiction levels of students university according to various variables. International e. Journal of Educational Studies, 4(7), 27-41. <https://doi.org/10.31458/iejes.600483>

Arslan, A. ve Bardakçı, S. (2021). Üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılıklarının sosyal kaygı düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, 50(230), 899-922.

Arslan, K., Abra, D., Erbaş, D., Yüceloğlu, S. ve Erdugan, S. (2023). Sosyal medya bağımlılığının sosyal kaygı üzerindeki etkisinin incelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12(1), 315-323.

Balcı, Ş. ve Sarıtaş, H. (2023). Sosyal kaygı düzeyi ile dijital bağımlılık arasındaki ilişkide kullanım süresinin aracılık rolü: Üniversite gençliği üzerine bir inceleme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1181-1199. <https://doi.org/10.11616/asbi.1269668>

Balcı, Ş., Karakoç, E. and Öğüt, N. (2020). Psychological well-being as a predictor of social media addiction: A survey on health workers. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 7(1), 35-63.

Bostancı Daştan, N. ve Aktaş, B. (2022). Hemşirelik öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığının psikolojik iyi oluş ve ruhsal sağlık ile ilişkisi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 365-372. <https://doi.org/10.38108/ouhcd.939175>

Can, F. ve Bozgün, K. (2021), Sosyal kaygı ölçeği kısa formunun Türkçeye uyarlanarak psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Dergisi (MREFD)*, 3(2), 156-168.

Can, F. ve Bozgün, K. (2021). Sosyal kaygı ölçeği kısa formunun Türkçeye uyarlanarak psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 156-168.

Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., et al. (2009). New measures of well-being. *Social Indicators Research Series*, 39. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2354-4_12

Durar, E., Keleş, İ., Durmuş, M. ve Ateş, K. (2024). Üniversite öğrencilerinde problemli internet kullanımının, psikolojik iyi oluş ve atılganlık ile ilişkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41. <https://doi.org/10.46237/amusbfd.1289248>

Elkoca, A., Yıldız, M., Emrem, M. and Yıldız, M. (2025). The effect of digital game addiction and cyberloafing on psychological well-being in university students. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(1), 104-111.

Gezer, D., *Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri, Psikolojik İyi Oluş ve Dijital Bağımlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2022.

Gürbüz, S. ve Şahin, F., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E., *Multivariate Data Analysis* (7nd ed). Pearson Education Limited, Harlow. 2014.

İme, Y., Akyıl, Y. and Caglar, A. (2024). The examination of the relationships among digital addiction, loneliness, shyness, and social anxiety in adolescents. *Anales de Psicología/Annals of Psychology*, 40(2), 236-241. <https://doi.org/10.6018/analesps.579801>

Kaya, Z., Vangölü, M. S., Marufoğlu, M. and Özdemir, M. (2023). An investigation of high school students' levels of digital addiction and well-being according to some variables, *E-International Journal of Educational Research*, 14(1), 117-138. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1173642>

Kesici, A. ve Tunç, N. F. (2018). The development of the digital addiction scale for the university students: reliability and validity study. *Universal Journal of Educational Research*, 6(1), 91-98. <https://doi.org/10.13189/ujer.2018.060108>

Korkmaz, H. and Dilmaç, B. (2021). Predictive relations between psychological well-being, instagram addiction and values in university students. *Research on Education and Psychology (REP)*, 5(1), 71-82.

Kumar, K., Goel, K. and Mehra, A. (2024). Internet addiction and its association with demographic variables, depression, anxiety, and psychological well-being in college students. *Annals of Neurosciences*, 31(1), 21-27. <https://doi.org/10.1177/09727531231171979>

La Greca, A. M. and Lopez, N. (1998), Social anxiety among adolescents: Link ages with peer. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(2), 83-94.

La Greca, A. M., Ingles, C. J., Lai, B. S. and Marzo, J. C. (2015), Social anxiety scale for adolescents: Factorial invariance across gender and age in hispanic american adolescents. *Assessment*, 22(2), 224-232.

Mahadevaswamy, M. and Rawat, V. S. (2023). The relationship between internet addiction and psychological well-being among university students. *The International Journal of Indian Psychology*, 11(4). 1167-1184. <https://doi.org/10.25215/1104.105>

Nunes, C., Ayala-Nunes, L., Pechorro, P. and La Greca, A. M. (2018), Short form of the social anxiety scale for adolescents among community and institutionalized portuguese youths. *International Journal of Clinical Health Psychology*, 18(3), 273-282.

Önder, E., *Dijital Bağımlılık Belirti Şiddeti ile Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FOMO) ve Sosyal Kaygı İlişkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2024.

Seema, R., Heidmets, M., Konstabel, K. and Varik-Maasik, E. (2022), Development and validation of the digital addiction scale for teenagers (DAST). *Journal of Psychoeducational Assessment*, 40(2), 293-304.

Söner, O. ve Yılmaz, O. (2018) Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişki. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 61-76.

Sungur, O., *Korelasyon Analizi*, Ş. Kalaycı (Ed.), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (115-125). Dinamik Akademi, Ankara, 2018.

Tajab, M., Setiawan, W., Abdi, Y. H., Estiningsih, D. and Rizkiana, A. (2025). The impact of digital technology on psychological well-being. In *E3S Web of Conferences* 622, 1-7. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202562203013>

Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.

Uras, M. (2000). Lise öğretmenlerinin örgüt sağlığının moral, yenilikçilik, özerklik, uyum ve problem çözme yeterliği boyutlarına ilişkin algıları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(7), 1-8.

Uyaroğlu, A. K., Ünal, E. and Tosun, A. S. (2025). The relationship between digital addiction and social anxiety, trait anger and anger expression style in adolescents. *Journal of Pediatric Nursing*, 81, 175-182. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2024.11.024>

Zincir, S., Sapmaz, F., Hamutoğlu, N. B. and Topal, M. (2023). The relationship between digital game addiction, cyberloafing, and psychological well-being in primary school students. *Anatolian Current Medical Journal*, 5(4), 511-517.

EVLİLİKTEKİ CİNSİYET ROL BEKLENTİLERİ ÖLÇEĞİ

Rumeysa Hanım Karaman¹

Afyon Kocatepe Üniversitesi, rum.karaman@gmail.com - 0009-0007-1810-9185

Doc. Dr. Timuçin Aktan

Afyon Kocatepe Üniversitesi, taktan@aku.edu.tr - 0000-0001-8159-9278

Üniversite yılları birçok bireyin uzun süreli ilişkilerinin başlangıcını oluştursa da Türkçe literatürde evlilikteki cinsiyet rolü beklentilerini ölçen araçlar sınırlıdır. Bu nedenle, mevcut çalışmada Evlilikte Cinsiyet Rol Beklentileri Ölçeği geliştirilmiştir. Uzman görüşüyle oluşturulan ölçek, evlilikte cinsiyet rollerine uyum konusunda kadınlardan ve erkeklerden beklentileri ölçen iki alt boyuttan oluşmaktadır. Çalışma, 228'i kadın (%70.6) ve 95'i erkek (%29.4) olmak üzere toplam 323 katılımcıyla yürütülmüştür (yaş *Ort.* = 20.71, *SS* = 3.75). Katılımcılara çevrim içi olarak Evlilikte Cinsiyet Rol Beklentileri Ölçeği, Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği (ÇDCÖ) ve Kadınlara Yönelik Tutum Ölçeği – Kısa Sürümü (KYTÖ-KS) uygulanmıştır.

Direkt oblimin döndürmesiyle yürütülen temel eksen faktör analizi, iki faktörün toplam varyansın %42'sini açıkladığını göstermiştir (KMO = .89; Bartlett $\chi^2(78) = 1367.04$, $p < .001$). Beklenildiği üzere, özdeğeri 4.83 olan ilk faktörde kadına yönelik ($\alpha = .82$), özdeğeri 1.71 olan ikinci faktörde ise erkeğe yönelik beklenti maddeleri ($\alpha = .76$) yer almıştır. Ölçeğin kriter ölçeklerle ilişkileri incelendiğinde kadınlardan beklentilerle DC ($r = .64$, $p < .01$) ve KC'nin ($r = .39$, $p < .01$) pozitif; KYTÖ-KS'nin ise negatif yönde ($r = -.62$, $p < .01$) anlamlı korelasyonları olduğu gözlenmiştir. Erkeklerden beklentilerin de DC ($r = .44$, $p < .01$) ve KC ($r = .60$, $p < .01$) ile pozitif, KYTÖ-KS'yle ise negatif ($r = -.26$, $p < .01$) yönde anlamlı korelasyonları olduğu görülmüştür. Cinsiyete göre yapılan karşılaştırmalarda homojenlik sağlanmadığı için Welch t- testi yürütülmüştür. Buna göre erkeklerin evlilikte kadından (*Ort.* = 3,83; *SS* = 1,27) ve erkekten (*Ort.* = 5,18; *SS* = 1,00) cinsiyet rol beklentilerinin, kadınlarınkinden (sırasıyla *Ort.* = 2,44; *SS* = 0,91 ve *Ort.* = 4,58; *SS* = 1,33) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (kadından beklentiler $t(135,66) = 9.68$, $p < .001$; erkekten beklentiler için $t(232,57) = 4,37$, $p < .001$). Bulgular ölçeğin yapı ve kriter geçerliliğine güçlü destek sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erkekten Beklentiler, Kadından Beklentiler, Cinsiyetçilik, Evlilik

¹ Bu çalışma birinci yazarın “Terör Yönetimi Kuramı Çerçevesinde Ölüm Farkındalığının Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik ve Romantik Aşk Yönelimleri Üzerindeki Etkisi: Yetişkin Bağlanma Stilleri ve Benlik Saygısının Düzenleyici Rolü” başlıklı tez çalışması kapsamında yürütülmüştür.

Giriş

Bireyler, içinde bulundukları toplumda kabul görmek ve aidiyet hissetmek için ortak bir gerçeklik zemininde diğer üyelerle benzer değerleri ve görüşleri paylaşma eğilimindedir. Bu ortak görüşler, hem hayatı anlamlandırmada kolaylık sağlar hem de benlik saygısını güçlendiren bir araç işlevi görebilir (Greenberg vd., 1997). Toplumun sürekliliği ise bu ortak gerçekliklerin korunmasına bağlıdır ve bu da büyük ölçüde toplumsal rollerin belirlenip sürdürülmesiyle gerçekleşir. Toplumsal rollerin önemli bir boyutu ise cinsiyet temelli rol beklentileridir.

Önyargılar genellikle toplum üyelerinin üzerinde fikir birliği sağladığı inançları içerir (Jost ve Kay, 2005). Bu durum cinsiyetlere yönelik önyargılar için de geçerlidir. Örneğin, kadınlara yönelik “kadınların erkeklerden daha iyi yemek yaptığı” veya erkeklere yönelik “erkeklerin kadınlardan daha rasyonel olduğu” gibi inançlar, cinsiyet gruplarına yönelik yaygın kabullerin göstergesidir.

Bu tür kabuller, gruplar arası ilişkileri ele alan ve önyargıların olumsuz yönlerine odaklanan Sosyal Kimlik Kuramı’ndan (Tajfel ve Turner, 1979) farklı olarak; cinsiyetçiliğin görünüşte olumlu tonlarda da ifade edilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu noktada, özellikle hem olumlu hem olumsuz inançları bir arada barındıran çelişik duygulu cinsiyetçilik kavramı, konunun anlaşılması açısından önem kazanmaktadır.

Glick ve Fiske (1996) tarafından geliştirilen Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı’na (ÇDCK) göre cinsiyetçilik yalnızca olumsuz düşmanca tutumları içermez; buna ek olarak, görünüşte olumlu ve korumacı tutumları da barındırır. Buna göre kadınlara, sevecen ve ilişkisel gibi olumlu fakat yetkinlikten uzak özellikler atfedilir.

Korumacı cinsiyetçilik (KC), her ne kadar görünüşte olumlu tonda ve cinsiyetçi olduğu anlaşılmaması zor inançları içerse de temelde cinsiyet eşitsizliğini romantize ederek düşmanca cinsiyetçiliğin (DC) tamamlayıcısıdır (Glick ve Fiske, 1996; Fisher ve Hammond, 2019).

KC ve DC birlikte, sistemi meşrulaştıran güçlü inançlar içermektedir. Toplum üyeleri, kendi cinsiyetleri için atfedilen rollerin kendilerine uygun olduğu yönünde bir “rol gerekçelendirmesi” geliştirir ve böylece rol dağılımının olması gerektiğine inanırlar. Ayrıca, düşük statü özellikleri atfedilen kadınlara sevecen, ilişkisel gibi sözde olumlu özellikler atfedilerek ataerkil sistemle iş birliğini sürdürmeleri garanti altına alınır. Bunun yanı sıra, kadınlar için atfedilen özellik ve roller erkekler ile eşit derecede değerli olarak vurgulanarak sistemin adil olduğu algısına katkı sağlanır (Jost ve Kay, 2005).

ÇDCK’ye göre cinsiyetçilik, ataerkillik, cinsiyetler arası farklılaştırma ve heteroseksüel alt boyutlarından oluşmaktadır (Glick ve Fiske, 1996; Sakallı-Uğurlu, 2002). Ataerkillik, erkeklerin kadınlardan daha yüksek statüde olduğu inancını içerir.

Cinsiyetler arası farklılaştırma, kadınları ve erkekler arasındaki cinsiyet rolü farklılaştırmasını biyolojik farklara indirgeyen ve böylece bu farkları meşrulaştıran inançları içermektedir. Bu alt boyutta erkeğe “ekmek getiren” özellikler atfedilirken, kadına bakım veren özellikler yüklenir.

Heteroseksüellik ise, kadın ve erkeğin ilişki kurmasını teşvik eden ve neslin devamını sağlamaya yönelik inançları içeren alt boyuttur (Glick ve Fiske, 1996; Lee vd., 2010; Sakallı-Uğurlu, 2002).

Hem DC hem de KC bu alt boyutlara sahiptir. KC olumlu tonda değerlendirilebilecek korumacı ve tamamlayıcı tutumları içerirken DC bariz baskıcı ve düşmanca tutumları kapsar.

Glick ve Fiske (1996) çalışmasında DC alt boyutlarının yüksek korelasyon gösterdiğini bu yüzden tek boyut olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir.

Romantik İlişkiler ve Cinsiyetçilik

Cinsiyetçiliğin çelişkili yapısı, birey için karşı cinsin toplum içinde statü ve güç mücadelesi vereceği rakip olmasının yanı sıra, romantik ideallerini gerçekleştirebileceği bir ortak olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Romantik heteroseksüel ilişkiler, bireysel bir alan gibi görünse de kültürel normlardan fazlasıyla etkilenmektedir.

Sosyal rol teorisine göre biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet farklı olsa da birbirinden etkilenmektedir (Wood ve Eagly, 2010). Buna göre cinsiyetler, kadınların üreme üzerine daha fazla biyolojik donanımına sahip olması ve erkeklerin daha büyük kas kütlelerine sahip olması yönünden ayrılır. Bu bağlamda, toplum tarafından dünyaya gelen bebeğin bakımı için kadının daha fazla zamansal yatırım yapması; erkeğin ise fiziksel güç gerektiren işlerde daha fazla sorumluluğa sahip olması beklenmiştir. Bu şekilde biyolojik cinsiyet farklılıkları, toplumsal cinsiyetin temelini oluşturmuştur.

Toplumsal cinsiyet rolleri, bireyler için “ne olması”, “ne olmaması”, “ne yapması” ve “ne yapmaması” gerektiğine dair ipuçları sunar (Lee vd., 2010). Bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini benimsemeleri, tercihlerini şekillendirebilir. Toplumsal cinsiyet rollerini benimsemiş bir erkek kendini atılgan ve lider olarak tanımlayabilir ve bu bağlamda eş tercihlerini iyi bakım veren, kendinden genç bir kadın olarak şekillendirebilir. Benzer bir durum kadın için de geçerlidir. Kendisini iyi bakım veren olarak tanımladığı ölçüde, kendisinden yaşlı ve iyi kazanç sağlayan bir erkeği eş olarak tercih edebilir (Eastwick vd., 2006).

Cinsiyetler için farklı arzu edilebilirlik kriterlerinin olması, çifte standartları doğurur ve ilişki içindeki bu çifte standartlar, partnerlerin cinsel davranış farklılıklarından kaynaklanır. Cinsel davranışı başlatma ve cinsel davranış kadın için kötülenirken erkek için arzu edilir görülür. Heteroseksüel ilişkiler için çifte standartlar ilişkinin her evresinde bulunur. Bireylere ilk randevulardan itibaren ilişkinin nasıl ilerlemesi gerektiğine dair normlar sunar. Nitekim Paynter ve Leaper (2016), flört ve kur dönemi için beş çifte standart davranışı belirlemiştir: Erkeklerin randevuyu planlaması, randevu masraflarını karşılaması, evlenme teklif etmesi, kapıları tutması ve kadının erkeğin soyadını alması. Çalışma sonucunda katılımcıların çifte standartları onayladığı ve bu onaylamanın KC ve DC ile birlikte arttığı bulunmuştur (Paynter ve Leaper, 2016).

Genç yetişkinlik döneminde bireylerin temel gelişim görevlerinden biri, evlilik için eş seçimidir (Erikson, 1982). Eş seçimi, bireysel bir tercih alanı gibi görünse de dini katılım, muhafazakâr siyasi görüşler ve kültürel normlar gibi toplumsal faktörlerden etkilenmektedir (Paynter ve Leaper, 2016). Geleneksel cinsiyet rollerinin güçlü şekilde vurgulandığı toplumlarda, eş beklentilerinin cinsiyetçilikten etkilenmesi olasıdır. Bu nedenle, bireylerin evliliklerindeki cinsiyetçi rol beklentilerini ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracına ihtiyaç vardır. Ancak Türkçe literatürde bu amaca yönelik bir ölçeğe rastlanmamıştır.

Bu gereklilikten hareketle, uzman görüşleri alınarak ve ilgili literatür incelenerek, evlilikteki erkekte beklenenler ve kadından beklenenleri ölçen iki alt ölçekten oluşan Evlilikte Cinsiyet Rol Beklentileri Ölçeği (ECRBÖ) geliştirilmiştir. ECRBÖ, bireylerin hem kendi cinsiyetlerine hem de karşı cinse atfedilen rolleri ne ölçüde onayladıklarını değerlendirmektedir.

Ölçeğin geçerlik çalışmaları kapsamında, Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği (ÇCDCÖ) ile pozitif yönde anlamlı korelasyonlar göstermesi beklenmiştir. ÇCDCÖ her ne kadar doğrudan eş beklentilerine yönelik maddeler içermese de, geleneksel kadın rolüne dair ifadeler

barındırmaktadır. Nitekim Johannesen-Schmidt ve Eagly (2002), çelişik duygulu cinsiyetçilik tutumlarının eş tercihlerinde yaş beklentisi ve geleneksel rol beklentileri ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Buna göre, ÇDCÖ puanları arttıkça kadınların erkeklerden daha genç olması yönündeki beklenti ve “iyi bakım veren kadın–iyi kazanç sağlayan erkek” kalıbına uygun tercihler artmaktadır. Benzer şekilde, ECRBÖ’nün de KC ve DC ile pozitif korelasyon göstermesi beklenmektedir. Kadınlara Yönelik Tutumlar Ölçeği–Kısa Sürümü (KYTÖ) ise kadınlara yönelik daha eşitlikçi ve olumlu tutumları ölçmektedir; bu nedenle ECRBÖ ile negatif yönde anlamlı korelasyon göstermesi beklenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışma ilk olarak 344 katılımcı ile yürütülmüştür. Daha sonra her anket setinde bulunan üç kontrol sorusunun ikisinden fazlasını yanlış yapan, bilgilendirmiş onam formunu onaylamayan, herhangi bir ölçeğin %85’inden az işaretleme yapmış olan, katılımcı kriterini sağlamayan ve uç değer olan yirmi bir katılımcı analiz dışı bırakılmıştır. Sonuçta 228 kadın (%70,6), 95 erkek (%29,4) toplam 323 katılımcı üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 20,70 (kadınlar ve erkekler için sırayla $Ort. = 20,63$, $SS = 3,35$; $Ort. = 20,87$, $SS = 4,58$). Katılımcıların 148’i (%45,8) Afyon Kocatepe Üniversitesi’nden, 113’ü (%35,0) Afyon Sağlık Bilimleri Üniversitesi’nden, 52’si (%16,1) ise diğer üniversitelerden gönüllü olmuştur.

Ölçme Araçları

Demografik Bilgi Formu

Katılımcılar demografik bilgi formunda yaşları, bölümleri, ilişki durumları ve ilişki süreleri ile ilgili soruları yanıtlamıştır.

Evlilikte Cinsiyet Rol Beklentileri Ölçeği

Ölçek, genç yetişkinlerin gelecekteki evliliklerinde geleneksel cinsiyet rollerini yerine getirmeyi kendilerinden ve eşlerinden ne derece beklediklerini belirlemek amacıyla on beş madde olarak geliştirilmiştir. İki alt ölçekten oluşmakta; biri kadından (örn. “Evliliğimde evdeki temizlik, yemek yapma ve ütü gibi işlerin yapılması ya da yaptırılması öncelikle kadının sorumluluğunda olmalı”), diğeri erkekten (örn. “Evliliğimde erkek ailemizin ihtiyaçlarını karşılayacak gelire sahip olmalıdır”) beklentileri içermektedir. Yedili likert tipinde hazırlanmıştır (1 = Kesinlikle Katılmıyorum, 7 = Tamamen Katılıyorum). Ölçeğin kadından beklentiler ve erkekten beklentiler alt ölçeği için Cronbach alfa katsayıları .83 ve .76’dır.

Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği

Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği (ÇDCÖ), cinsiyetçiliği korumacı cinsiyetçilik (KC) ve düşmanca cinsiyetçilik (DC) olmak üzere iki boyutta ele alır. Glick ve Fiske (1996) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, her biri 11 maddeden oluşan KC ve DC alt ölçekleri olmak üzere toplam 22 madde içermektedir ve ters madde bulunmamaktadır. Yanıtlar altılı Likert tipinde (1 = tamamen karşıyım, 6 = tamamen katılıyorum) verilmektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Sakallı-Uğurlu (2002) tarafından yapılmış; KC ve DC için Cronbach alfa katsayıları sırasıyla .78 ve .87 olarak bulunmuştur. Aktan ve Yalçındağ (2022), ölçeğin psikometrik özelliklerini yeniden incelemiş ve KC ile DC için Cronbach alfa katsayılarını sırasıyla .84 ve .87 olarak raporlamıştır. Bu çalışmada ise KC ve DC alt ölçeklerine ilişkin Cronbach alfa katsayıları sırasıyla .84 ve .90 olarak bulunmuştur.

Kadınlara Yönelik Tutumlar Ölçeği- Kısa Sürümü

Bireylerin kadınlara yönelik tutumlarını ölçebilmek için Spencer vd. tarafından (1978) tek boyutlu olarak geliştirilmiştir. Ölçek olumlu ve olumsuz ifadelerin bulunduğu toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Madde 1, 4, 5, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22 ve 23. madde olumsuzdur ve ters kodlanacak maddelerdir. Ölçek dörtlü likert tipindedir (0= Kesinlikle Katılmıyorum, 1= Katılmıyorum, 2= Katılıyorum, 3= Kesinlikle Katılıyorum). Toplam puanlar arttıkça kadınlara yönelik liberal tutumlar artmaktadır. Türkçeye uyarlamasını Ertuğrul ve Duyan (2019) yapmıştır. Ertuğrul ve Duyan (2019) çalışmalarında Cronbach alfa kat sayısını .88 bulmuştur. Yürütülen çalışmada 23. madde (“İş ve terfide erkeklerin kadınlardan daha çok tercih edildiği birçok meslek vardır.”) düz madde özelliği gösterdiği için analizlerden çıkarılmıştır ve katılımcılar için toplam puanlar 24 madde üzerinden hesaplanmıştır. Mevcut çalışmada Cronbach alfa kat sayısı ise .87 olarak bulunmuştur.

İşlem

Katılımcılara sırasıyla demografik bilgi formu, geliştirilen ECRBÖ, ÇDCÖ ve KYTÖ çevrimiçi platform üzerinden uygulanmıştır. ECRBÖ, katılımcıların evlilikte kadına ve erkeğe yönelik rol beklentilerini ölçmek amacıyla; ÇDCÖ ve KYTÖ ise geliştirilen ölçeğin kriter geçerliliğini değerlendirmek amacıyla çalışmaya dahil edilmiştir.

Analiz sürecinde öncelikle ECRBÖ’nün faktör yapısını incelemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yürütülmüştür. Ölçeklerde cinsiyete göre anlamlı farklılıkların olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. ECRBÖ’nün kriter ölçeklerle ilişkisini incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır.

ECRBÖ’de yer alan “erkeğin yakışıklılığından ziyade kadının güzel görünmeye devam etmesinin önemli olduğu” gibi ifadeler evlilikteki çifte standartlara işaret etmektedir. Bu doğrultuda, her katılımcı için “erkekten beklentiler” ve “kadından beklentiler” alt ölçek puanları arasındaki fark alınarak çifte standart puanı hesaplanmıştır. Bu yaklaşım, Paynter ve Leaper’ın (2016) yöntemine dayanmaktadır ve katılımcıların kadın ve erkeklere yönelik farklı beklentilerinin düzeyini yansıtmaktadır. Elde edilen çifte standart puanlarının KC ve DC ölçekleri ile korelasyonu ayrıca test edilmiştir.

Bulgular

Açıklayıcı Faktör Analizi

Geliştirilen ölçeğin planlanan şekilde iki faktörlü bir yapı gösterip göstermediğinin ve 15 maddenin hangi faktörde toplandığının belirlenmesi amacıyla direkt Oblimin döndürmesiyle temel eksen faktör analizi yürütülmüştür. Katılımcı sayısının yeterliliği ve verilerin faktör analizine uygunluğu, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett küresellik testi ile değerlendirilmiştir. Sonuçlar, ölçeğin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir ($KMO = .91$; $Bartlett's \chi^2(105) = 1610.35, p < .001$).

Elde edilen bulgular, ölçeğin planlanan faktör yapısını desteklemiştir. İlk analizde, iki faktörün toplam varyansın %41’ini açıkladığı görülmüştür ($F1 = \%33, F2 = \%8$). Ölçeğin faktör analizinde 11. madde iki faktörde de yüksek yük değerleri göstermiştir ($F1: .431; F2: .316$) ve yük farkı .20’nin altında olduğundan ayırt ediciliği düşüktür. Ayrıca madde erkekten beklentiler faktörü için hazırlanmış olmasına rağmen kadından beklentiler faktörüne daha yüksek yüklenmiştir. Bu nedenle, çapraz yüklenme sorunu ve faktör yapısındaki tutarsızlıklar dikkate alınarak analizlerden çıkarılmıştır. Benzer şekilde 3. Madde de planlanan erkekten beklentiler faktörüne değil, kadından beklentiler faktörüne daha yüksek düzeyde yüklenmiştir ($F1 = .516$). Bu yüzden iki maddenin faktör yapısını bozduğu ve alt boyutların ayrışmasını zayıflattığı değerlendirildiğinden analiz dışı bırakılmıştır (Çizelge 1).

Öz değeri 4.83 olan ilk faktörün altında kadından beklentiler, öz değeri 1.71 olan ikinci faktörün altında erkekten beklentilerle ilgili maddeler toplanmıştır. İki faktörün toplam varyansın %42'sini açıkladığı saptanmıştır; bunlardan ilk faktör olan “Kadından Beklentiler” faktörü %33'lük, ikinci faktör olan “Erkekten Beklentiler” faktörü ise %9'luk varyansı temsil etmektedir. İki faktör arasında .42 düzeyinde pozitif korelasyon bulunmuştur.

Çizelge 1.

ECRBÖ Ölçeğinin Faktör Yükleri

Madde No	Madde Metni	Faktör 1 (Kadından Beklentiler)	Faktör 2 (Erkekten Beklentiler)
9	Evliliğimde evdeki temizlik, yemek yapma ve ütü gibi işlerin yapılması ya da yaptırılması öncelikle kadının sorumluluğunda olmalı.	.766	.354
10	Evliliğimde kadın çalışmak isterse önce erkeğe danışmalıdır.	.726	.314
12	Evliliğimde çocuklarımızın bakımı öncelikle kadının sorumluluğu olmalı.	.698	.343
15	Evliliğimde mutluluğumuzu devam ettirmesi öncelikle kadının sorumluluğu olmalıdır.	.634	—
6	Evliliğimde kadının güzel görünmeye devam etmesi erkeğin yakışıklı görünmeye devam etmesinden daha önemli olmalı.	.593	—
13	Evliliğimde kadın işindense ailemizi ön planda tutmalıdır.	.567	.363
5	Evliliğimde ev içi eşya düzenini belirlenmesi öncelikle kadının sorumluluğunda olmalıdır.	.479	.436
7	Evliliğimde evin tadilat işlerinin yapılması ya da yaptırılması öncelikle erkeğin sorumluluğunda olmalıdır.	.492	.770
8	Evliliğimde dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı ailemizi korumak öncelikle erkeğin sorumluluğunda olmalı.	.446	.732
2	Evliliğimde erkek ailemizin ihtiyaçlarını karşılayacak gelire sahip olmalıdır.	—	.657
4	Evliliğimde kadının ya da çocukların isteklerin karşılamak için erkek fazladan çalışmayı göze alabilmelidir.	.472	.602
14	Evliliğimde erkek kadınsı özellikler göstermemeli.	—	.523
1	Evliliğimde erkeğin yaşı kadının yaşından büyük olmalıdır.	—	.317

Not. Faktör yükleri .30'un altındaki değerler Çizelge de gösterilmemiştir.

Not. Alt faktörler için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı yöntemde verilmiştir.

Cinsiyetlere Göre ECRBÖ Puanları Karşılaştırması

Gruplar arası farkların analizinde Levene testi ile varyans homojenliği kontrol edilmiştir. Kadından Beklentiler ve Erkekten Beklentiler alt ölçeklerinde varyans homojenliği sağlanmadığı için Welch t-testi uygulanmıştır. Diğer ölçeklerde ise bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır (Çizelge 2).

Kadından Beklentiler alt ölçeğinde erkek ve kadın katılımcılar arasında varyanslar homojen olmadığından Welch t-testi uygulanmıştır. Sonuçlar, kadınların ($Ort. = 2,44, SS = 0,91$) erkeklerle ($Ort. = 3,83, SS = 1,27$) göre anlamlı olarak daha düşük puanlar aldığını göstermiştir, $t(135,66) = 9.68, p < .001$. Benzer şekilde erkekten beklentiler alt ölçeği içinde kadınların ($Ort. = 4,58, SS = 1,33$) erkeklerle ($Ort. = 5,17, SS = 1$) göre anlamlı olarak daha düşük puanlar aldığını göstermiştir, $t(232.57) = 4,37, p < .001$.

Çizelge 2.

Cinsiyetlere Göre ECRBÖ ve Kriter Ölçek Puanları Karşılaştırması

Değişkenler	Kadın (n=228) Ort.	Kadın (n=228) SS	Erkek (n=95) Ort.	Erkek (n=95) SS	t
Kadından Beklentiler	2.44	0.91	3.83	1.27	9.676***
Erkekten Beklentiler	4.58	1.33	5.17	1.00	4.373***
Çifte Standart Puanı (Erkekten Beklentiler- Kadından Beklentiler)	2.15	1.19	1.35	1.23	-5.452***
KC	3.75	1.01	3.97	1.01	1.779
DC	2.81	0.92	4.20	0.94	12.288***
KYTÖ	2.33	0.40	1.77	0.45	-11.040***

Not: Kadından Beklentiler ve Erkekten Beklentiler alt ölçeklerinde varyans homojenliği sağlanmadığı için Welch t-testi, diğer ölçeklerde standart bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır.

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Not. KC: Korumacı cinsiyetçilik; DC: Düşmanca Cinsiyetçilik; KYTÖ: Kadınlara Yönelik Tutumlar Ölçeği- Kısa Sürümü

Diğer değişkenlerde varyans homojenliği sağlandığı için bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Bulgular, kadınların çifte standart puanlarının ($Ort. = 2,15$, $SS = 1,19$) erkeklerinkinden ($Ort. = 1,35$, $SS = 1,23$) anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu göstermiştir, $t(321) = -5,45$, $p < .001$. Yani kadın katılımcılar evliliklerindeki erkeğin rollerine ilişkin beklentileri kendi rollerine ilişkin beklentilerinden fazla iken erkek katılımcıların kendi ve partnerlerine ilişkin rol beklentileri birbirine daha yakındır.

Kadınların DC puanlarının ($Ort. = 2,81$, $SS = 0,92$) erkeklerinkinden ($Ort. = 4,20$, $SS = 0,94$) anlamlı şekilde daha düşük olduğu görülmüştür, $t(321) = 12,29$, $p < .001$. Benzer şekilde kadınların KC puanlarının ($Ort. = 3,75$, $SS = 1,01$) erkeklerinkinden ($Ort. = 3,97$, $SS = 1,01$) daha düşük olduğu bulunmuştur, ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t(321) = 1,78$, $p > .05$). Diğer yandan ise kadınların KYTÖ puanları ($Ort. = 2,33$, $SS = 0,40$) erkeklerinkinden ($Ort. = 1,77$, $SS = 0,45$) anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur ($t(321) = -11,04$, $p < .001$). Yani erkek katılımcılar kadın katılımcılara göre cinsiyetçi tutumları daha fazla onaylamışken kadın katılımcılar kadınlara yönelik daha olumlu bir tutum bildirmişlerdir.

Kriter Geçerliliği

ECRBÖ'nün kriter geçerliliğini incelemek amacıyla katılımcılara, ÇDCÖ'nün alt ölçekleri (DC ve KC) ile KYTÖ uygulanmıştır. Bu doğrultuda, ECRBÖ'nün 'Kadından Beklentiler' ve 'Erkekten Beklentiler' alt ölçeklerinin, söz konusu kriter ölçeklerle ilişkisi kadın, erkek ve tüm katılımcılar için ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Çizelge 3.

ECRBÖ ve DC, KC, KYTÖ Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Grup	ECRBÖ Alt Ölçekleri	DC	KC	KYTÖ
Kadınlar	Kadından Beklentiler	.46***	.41***	-.41***
	Erkekten Beklentiler	.39***	.63***	-.20**
Erkekler	Kadından Beklentiler	.56***	.40***	-.58***
	Erkekten Beklentiler	.42***	.50***	-.14
Tümü	Kadından Beklentiler	.64 ***	.39***	-.62***
	Erkekten Beklentiler	.44***	.60***	-.26***

Not. nKadın= 228, nErkek= 95; * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Not. KC: Korumacı cinsiyetçilik; DC: Düşmanca Cinsiyetçilik; KYTÖ: Kadınlara Yönelik Tutumlar Ölçeği-Kısa Sürümü

Çizelge 3'te, ECRBÖ'nün alt ölçekleri olan Kadından Beklentiler ve Erkekten Beklentilerin kriter ölçeklerle olan korelasyonlarına yer verilmiştir. Buna göre, erkek katılımcılar dışında tüm gruplarda her iki alt ölçek, kriter ölçeklerle beklendiği yönde ve anlamlı düzeyde güçlü ilişkiler göstermiştir. Erkek katılımcılar özelinde ise, Erkekten Beklentiler alt ölçeği ile KYTÖ arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur ancak bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir ($r = -.14$, $p > .05$).

Kadın erkek ve tüm katılımcılar için evliliklerindeki cinsiyet rol beklentileri kadından beklentiler için DC ile daha güçlü bir korelasyon gösterirken erkekten beklentileri KC ile daha

yüksek düzeyde pozitif korelasyon gösterdiği görülmüştür. Öte yandan genel olarak KYTÖ ile ECRBÖ arasında negatif korelasyon bulunmuştur.

Bunun dışında her katılımcı için hesaplanan çift standartlar puanının da kriter ölçeklerle korelasyonu incelenmiştir (Çizelge 4).

Çizelge 4.

Çift Standartlar Puanının KC, DC ve KYTÖ ile Korelasyonları

Grup	Değişken	KC	DC	KYTÖ
Kadın	Çift Standart Puanları	.40***	.08	.09
Erkek	Çift Standart Puanları	-.01	-.23*	.48***
Tümü	Çift Standart Puanları	.23***	-.18***	.33***

Not. nKadın= 228, nErkek= 95; * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Kadın katılımcılar için çift standart puanları, KC ile anlamlı pozitif korelasyon göstermiştir ($r = .40$, $p < .01$). Bu bulgu, kadın katılımcılarda KC puanı arttıkça evliliklerinde erkeklerin rollerine yönelik beklentilerin, kadınların rollerine yönelik beklentilere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak DC ve KYTÖ ile anlamlı ilişkiler saptanmamıştır (sırasıyla $r = .08$, $p > .05$; $r = .09$, $p > .05$).

Erkek katılımcılar için çift standart puanları, DC ile negatif yönde ($r = -.23$, $p < .05$) ve KYTÖ ile pozitif yönde ($r = .48$, $p < .001$) anlamlı korelasyon göstermiştir. Bu, erkek katılımcılarda DC puanı arttıkça evliliklerinde kadınlardan beklentilerinin, erkeklerden beklentilerine göre daha fazla arttığını ve bu nedenle erkek-kadın beklentileri arasındaki farkın azaldığını göstermektedir. Diğer yandan, erkek katılımcılarda KYTÖ puanları arttıkça çift standart puanları da artmıştır; yani kadınlara yönelik olumlu tutumları onayladıkça erkeklerden beklentileri, kadınlardan beklentilerine kıyasla artış göstermiştir. KC ile ilişkisi ise anlamlı bulunmamıştır ($r = -.01$, $p > .05$).

Tüm katılımcılar baz alındığında, çift standart puanları KC ($r = .23$, $p < .01$) ve KYTÖ ($r = .33$, $p < .01$) ile pozitif, DC ile ise negatif yönde anlamlı korelasyon göstermiştir ($r = -.18$, $p < .01$). Yani katılımcıların KC ve KYTÖ puanları arttıkça, evliliklerinde erkekte beklenen kadından beklentilerine göre artarken; DC puanları arttıkça erkek ve kadına yönelik beklentiler arasındaki fark azalmaktadır.

Bu sonuçlar, çift standart algısının cinsiyete göre farklı biçimlerde ilişkilendiğini göstermektedir.

Tartışma

Bu çalışmada, Türkçe literatürde ilk kez geliştirilen “Evlilikte Cinsiyet Rol Beklentileri Ölçeği”nin geçerlilik ve güvenilirliği incelenmiş, elde edilen bulgular ölçeğin planlandığı gibi iki faktörlü yapısını desteklemiştir. Ayrıca, ECRBÖ alt boyutlarının cinsiyetçilik ölçümleriyle beklenen yönlerde anlamlı korelasyonlar göstermesi, ölçeğin kuramsal temellerini güçlendirmektedir. Örneğin Johannesen-Schmidt ve Eagly (2002), geleneksel rollere uygun partner seçiminin yüksek ÇDCÖ puanıyla ilişkili olduğunu bulmuştur. Benzer biçimde, Eastwick ve arkadaşları (2006) da bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini benimsedikleri ölçüde partnerlerinden de geleneksel roller beklediklerini ortaya koymuştur.

Mevcut çalışmada, Erkekten Beklentiler alt ölçeği KC ile; Kadından Beklentiler alt ölçeği ise DC ile daha yüksek korelasyon göstermiştir. Bu bulgu, Johannesen-Schmidt ve

Eagly'nin (2002) geleneksel rollere uyum partner seçiminin erkek katılımcılarda DC, kadın katılımcılarda ise KC ile daha güçlü ilişkiler gösterdiği cinsiyet farklılaşması bulgusundan kısmen ayrılmaktadır. Türk örnekleminde evlilik bağlamında kadına yönelik daha baskıcı beklentilerin öne çıkması, kültürel normların ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkisini düşündürmektedir.

Cinsiyet eşitsizliğinin görece yüksek olduğu toplumlarda, kadınlar için KC'nin "koruma" ve "kaynak sağlama" unsurlarını barındırıyor gibi algılanması olasıdır (Glick ve Fiske, 2001). Erkek katılımcılarda ise kadından beklentilerin DC ile daha güçlü ilişkiler göstermesi, ilişkilerinde hâkimiyetlerini sürdürme eğilimleriyle bağlantılı olabilir (Lee vd., 2010).

Kadınlara yönelik olumlu ve eşitlikçi tutumları ölçen KYTÖ ölçeğindeki puan artışı, beklenildiği üzere evlilikteki cinsiyet rol beklentileriyle anlamlı negatif korelasyon göstermiştir. Yani, kadınlara yönelik daha olumlu tutumlar, evlilikte geleneksel rol beklentilerinin azalmasıyla ilişkilidir. Bu bulgu, Koyama vd. (2004)'ün feminist ideolojileri benimsemenin partner tercihiinde daha eşitlikçi tutum ve rol beklentileriyle ilişkili olduğunu ortaya koyan sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Öte yandan, erkek katılımcılar için Erkekten Beklentiler ile KYTÖ arasındaki korelasyon negatif yönde olsa da istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu durum, erkek katılımcı sayısının (n = 95) kadınlara kıyasla düşük olması nedeniyle istatistiksel gücün sınırlı kalmasıyla ilişkili olabilir.

Her katılımcı için erkekten beklentiler puanından kadından beklentiler puanı çıkarılarak bir çifte standart puanı hesaplanmıştır. Kadın katılımcılarda, bu puan KC ile anlamlı güçlü pozitif korelasyon göstermiştir; bu da kadınlara yönelik korumacı tutumların artmasının, evlilikte erkekten beklentilerin kadından beklentilere göre artmasıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Kadınlarda DC ve KYTÖ ile çifte standart puanı arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır.

Erkek katılımcılar için ise çifte standart puanı DC ile negatif, KYTÖ ile pozitif anlamlı korelasyon göstermiş, KC ile anlamlı ilişki saptanmamıştır. Bu sonuç, düşmanca cinsiyetçilik yüksek olan erkeklerin evlilikte roller arasındaki farkı azalttığını; kadınlara yönelik olumlu tutumları yüksek olan erkeklerde ise roller arasındaki farkın belirginleştiğini göstermektedir.

Tüm katılımcılar düzeyinde, çifte standart puanlarının KC ve KYTÖ ile pozitif, DC ile ise negatif yönde anlamlı korelasyon göstermesi, literatürdeki DC ve KC'nin algılanışındaki farklılıklardan kaynaklanıyor olabilir. Glick ve Fiske (2001), KC'nin kadınlara 'koruma ve kaynak sağlama' vaadiyle erkeğin sağlayıcı rolüne yönelik beklentileri artırdığını ortaya koymuştur. Bu durum, çalışmamızda KC ile çifte standart puanları arasındaki pozitif ilişkiyi açıklayabilir. Öte yandan, DC ile çifte standart puanları arasındaki negatif korelasyon, Rudman ve Glick (2008)'in belirttiği gibi, geleneksel rolleri reddeden partnerin bir tehdit olarak algılanmasıyla ilişkili olabilir. Bu algı, evlilikte her iki cinsiyete yönelik katı beklentileri beraberinde getirerek beklenti farkını azaltmaktadır. KYTÖ ile çifte standart puanları arasındaki pozitif ilişki ise, kadınlara yönelik olumlu tutumların erkeğin sorumluluklarını onaylamayı arttırırken kadına atfedilen roller için benzer bir artışı tetiklemediğini düşündürmektedir.

Çalışma, öz-bildiri yoluyla toplanan ve çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan örnekleme yürütülmüştür. Farklı bölge, yaş ve sosyoekonomik çevrede sonuçlar farklılaşabilir; ayrıca kadın ve erkek katılımcı sayısı arasındaki fark istatistiksel gücü sınırlayabilir. Buna rağmen, ölçek literatürdeki boşluğu dolduran kuramsal olarak önceki çalışmalarla tutarlı bulgular sunmaktadır. Gelecekteki çalışmalarda farklı demografik özelliklere sahip örneklemeler

kullanılması ve partnerlerle yürütülen araştırmalarla nedensel ilişkilerin incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Aktan, T., Yalçındağ, B. (2022). Çelişik duygulu cinsiyetçilik ölçeğinin (ÇDCÖ) yeniden gözden geçirilmesi: Korumacı cinsiyetçiliğin yapı geçerliliği ve ÇDCÖ'nün ölçüm değişmezliği. *Studies in Psychology*, 42(1), 199–230. <https://doi.org/10.26650/SP2022-820401>
- Eagly, A. H., Wood, W. (2010). Gender. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (5th ed., Vol. 1, pp. 758–827). Wiley.
- Eastwick, P. W., Eagly, A. H., Glick, P., Johannesen-Schmidt, M. C., Fiske, S. T., Blum, A. M. B., Eckes, T., Freiburger, P., Huang, L., Fernández, M. L., Manganelli, A. M., Pek, J. C. X., Castro, Y. R., Sakalli-Ugurlu, N., Six-Materna, I., & Volpato, C. (2006). Is Traditional Gender Ideology Associated with Sex-Typed Mate Preferences? A Test in Nine Nations. *Sex Roles*, 54(9-10), 603-614. <https://doi.org/10.1007/s11199-006-9027-x>
- Erikson, E. H. (1982). *The life cycle completed*. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Ertuğrul, M., Duyan, V. (2019). Kadınlara yönelik tutum ölçeği – kısa sürümünün Türkçeye uyarlama çalışması. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(1), 18-28. <https://doi.org/10.5505/asbid.2019.09912>
- Fisher, M. I., Hammond, M. D. (2019). Personal Ties and Prejudice: A Meta-Analysis of Romantic Attachment and Ambivalent Sexism. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 45(7), 1084–1098
- . Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T. (1997). Terror Management Theory of Self-Esteem and Cultural Worldviews: Empirical Assessments and Conceptual Refinements. *İçinde Advances in Experimental Social Psychology* (C. 29, ss. 61-139). Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60016-7](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60016-7)
- Glick, P., Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109-118.* <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.2.109>
- Glick, P., Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Johannesen-Schmidt, M. C., Eagly, A. H. (2002). Another Look at Sex Differences in Preferred Mate Characteristics: The Effects of Endorsing the Traditional Female Gender Role. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 322-328.
- Jost, J. T., Kay, A. C. (2005). Exposure to benevolent sexism and complementary gender stereotypes: Consequences for specific and diffuse forms of system justification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(3), 498–509. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.3.498>
- Koyama, N. F., McGain, A., Hill, R. A. (2004). Self-reported mate preferences and “feminist” attitudes regarding marital relations. *Evolution and Human Behavior*, 25, 327– 335.

- Lee, T.L., Fiske, S.T., Glick, P., Chen, Z. (2010). Ambivalent Sexism in Close Relationship: (Hostile) Power and (Benevolent) Romance Shape Relationship Ideals. *Sex Roles*, 62, 583–601
- Rudman, L. A., & Glick, P. (2008). *The social psychology of gender: How power and intimacy shape gender relations*. Guilford Press.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2002). Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17 (49), 47 – 58.

OYUN BAĞIMLILIĞI İLE SALDIRGANLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ: ÖZ KONTROLÜN ARACILIK ROLÜ¹

Öğr. Gör. Dr. TUNCAY ÇORAK

Bartın Üniversitesi, tcorak@bartin.edu.tr - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3522-6873>

Psikoloji Lisans Öğrencisi ZEYNEP YÜKSEL

Bartın Üniversitesi, 21010413036@ogrenci.bartin.edu.tr - ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8773-7366>

ÖZET

Genel Saldırganlık Modeli'ne (GSM) göre, durumsal etkenler ve kişilik özellikleri saldırganlığın gelişiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, alanyazında dijital oyun bağımlılığı ile saldırganlık arasındaki psikolojik mekanizmalara yeterince odaklanılmadığı ve İkili Süreç Modeli kapsamında, öz kontrolün iki farklı mekanizmasının (öz disiplin ve dürtüsellik) rollerinin birlikte ele alınmadığı görülmektedir. Kesitsel ve betimleyici nitelikteki bu araştırma, GSM'den yararlanarak dijital oyun bağımlılığı ve saldırganlık arasındaki ilişkide öz disiplin ve dürtüsellüğün aracılık rollerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın örneklemini, aktif olarak dijital oyun oynayan 228 katılımcı oluşturmaktadır. Veriler, Demografik Bilgi Formu, Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği, Kısa Öz Kontrol Ölçeği ve Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiş; dijital oyun bağımlılığı ile saldırganlık arasındaki ilişkide öz disiplin ve dürtüsellüğün dolaylı etkileri, yaş ve cinsiyet kontrol edilerek aracılık analizi ile değerlendirilmiştir. Analiz bulguları, dijital oyun bağımlılığı ile saldırganlığın tüm alt boyutları arasındaki ilişkide, öz disiplinin aracılık etkisinin anlamlı olmadığını, ancak dürtüsellüğün aracılık etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, dijital oyun bağımlılığının saldırganlık üzerindeki etkisinin bireyin öz disiplin düzeyinden bağımsız olduğunu, ancak dürtüsellüğün bu ilişkiyi şekillendirdiğini göstermektedir. Buna göre, dijital oyun bağımlılığı olan bireylerin saldırgan davranışlar sergileme olasılığının, uzun vadeli hedeflerine bağlılık düzeylerinden çok, ani ve kontrolsüz tepkiler verme eğilimleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, saldırganlığı önlemeye yönelik müdahalelerde dürtüselligi azaltmaya odaklanan stratejilerin daha etkili olabileceği öne sürülebilir.

Anahtar Kelimeler : Dijital Oyun Bağımlılığı, Öz Kontrol, Saldırganlık

¹ Bu araştırma, TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen, 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2023 yılı 2. dönem kapsamında, 1919B012329507 numaralı proje başvurusu ile desteklenmiştir.

THE RELATIONSHIP BETWEEN GAMING ADDICTION AND AGGRESSION: THE MEDIATING ROLE OF SELF-CONTROL

ABSTRACT

According to the General Aggression Model (GAM), situational factors and personality traits play a decisive role in the development of aggression. However, the literature has not sufficiently focused on the psychological mechanisms underlying the relationship between digital game addiction and aggression. Moreover, within the framework of the Dual Process Model, the two distinct mechanisms of self-control—self-discipline and impulsivity—have not been examined together. This cross-sectional and descriptive study aims to examine the mediating roles of self-discipline and impulsivity in the relationship between digital game addiction and aggression, drawing on the GAM framework. The study sample consists of 228 participants who actively play digital games. Data were collected through the Demographic Information Form, the Digital Game Addiction Scale, the Brief Self-Control Scale, and the Buss-Perry Aggression Questionnaire. The relationships between variables were examined using Pearson correlation analysis, and the indirect effects of self-discipline and impulsivity in the relationship between digital game addiction and aggression were assessed through mediation analysis, controlling for age and gender. The findings revealed that self-discipline did not have a significant mediating effect in the relationship between digital game addiction and any dimension of aggression, whereas impulsivity did show a significant mediating effect. These results suggest that the impact of digital game addiction on aggression is independent of individuals' levels of self-discipline but shaped by their impulsivity. Accordingly, it can be suggested that individuals with digital game addiction are more likely to display aggressive behaviors due to their tendency to react impulsively, rather than a lack of long-term goal commitment. In this context, strategies focused on reducing impulsivity may be more effective in interventions to prevent aggression.

Keywords: Digital Game Addiction, Self-Control, Aggression

Oyun Bağımlılığı ile Saldırganlık Arasındaki İlişki: Öz Kontrolün Aracılık Rolü

Günümüzde saldırganlık, yalnızca fiziksel şiddetle sınırlı kalmayıp, düşmanca düşünceler, yanlış anlamalar ve olumsuz duygularla bağlantılı bir davranış biçimi olarak ele alınmaktadır (Agbaria, 2021; Buss ve Perry, 1992; Lei ve diğ., 2020). Bu çok boyutlu yapısı nedeniyle saldırganlık, psikolojik ve psikiyatrik açıdan önemli bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, alanyazında saldırganlığın nedenlerini açıklamaya yönelik çeşitli kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu kuramlardan biri de saldırganlığı durumsal etkenler ve kişilik özelliklerinin etkileşimi çerçevesinde ele alan Genel Saldırganlık Modeli (GSM)'dir. GSM'ye göre, bu iki etkenin etkileşimi bireylerin saldırgan davranış gösterme olasılığını artırdığı varsayılmaktadır (Allen ve diğ., 2018).

GSM'ye göre, durumsal etkenlerden biri olan dijital oyunlar, özellikle dijital oyun bağımlılığı (DOB) bağlamında artan saldırganlık davranışıyla ilişkilendirilmektedir (Li ve diğ., 2023). Nitekim, DOB'nin uyarılma düzeylerini artırdığı ve saldırganlık eğilimlerini güçlendirdiği bulunmuştur (Allen ve diğ., 2018). Bununla birlikte, DOB ile saldırganlığın tüm alt boyutları arasında pozitif yönde bir korelasyon saptanmış olmakla birlikte, bu ilişkinin gücüne ilişkin bulgular tutarsızdır (Allen ve diğ., 2018; Güvendi, 2019). Diğer taraftan, DOB'nin (T'ng ve diğ., 2020) ve farklı nitelikteki oyunları (örn., PUBG) oynamanın saldırganlığı yordadığı gösterilmiştir (Kausar ve diğ., 2024). Boylamsal araştırmalar da DOB'nin saldırganlık riskini artıran bir etken olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır (Wallenius ve Punamäki, 2008). Bu doğrultuda, DOB'nin bireylerin saldırganlık düzeylerini artırabileceği ve saldırgan eğilimlerini güçlendirebileceği değerlendirilebilir.

GSM'ye göre, saldırganlığı etkileyen temel kişilik özelliklerinden biri öz kontroldür (Teng ve diğ., 2014). Öz kontrol, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını düzenleme, baskın tepkilerini yönetme ve uzun vadeli hedefleri doğrultusunda karar verme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Pan ve diğ., 2024; Tangney ve diğ., 2004). Alanyazında, öz kontrolün hem kişilik özelliği hem de durumsal bir değişken olarak ele alındığı ve yalnızca engelleyici değil, davranışı başlatıcı bir işlev de üstlendiği belirtilmektedir (Rothbart ve diğ., 2000). Düşük öz kontrol düzeyine sahip bireylerin, dürtülerini kontrol etmede güçlük yaşayabildikleri ve olumsuz duygularını ifade ederken saldırgan davranışlara yönelebildikleri belirtilmektedir (Pan ve diğ., 2024). Nitekim araştırmalar, öz kontrolün saldırganlıkla negatif yönde korelasyon gösterdiğini (Lei ve diğ., 2020 ve bu korelasyonun saldırganlık alt boyutlarında da gözlemlendiğini ortaya koymaktadır (Peng ve diğ., 2023). Ayrıca, bazı şmaşmalar öz kontrolün saldırganlık üzerindeki etkisinin yalnızca doğrudan değil, aracı bir mekanizma yoluyla da gerçekleştiğini göstermektedir (Agbaria, 2021; Teng ve diğ., 2014). Bu bulgular, saldırganlığın altında yatan psikolojik mekanizmaların anlaşılmasında öz kontrolün kritik bir özellik olduğunu ortaya koymaktadır.

Öz kontrolün davranışları düzenlemedeki rolünü açıklamak için çeşitli teorik modeller önerilmiştir (Baumeister ve diğ., 2007; Hasford ve Bradley, 2011). Bu modellerden biri olan İkili Süreç Modeli, öz kontrolü öz disiplin ve dürtüsellik olmak üzere iki temel mekanizma üzerinden açıklar (Hasford ve Bradley, 2011; Maloney ve diğ., 2012). Modele göre, bilinçli ve kontrollü davranışlar öz disiplin, hızlı ve otomatik tepkiler ise dürtüsellik mekanizmasıyla

yönetilmektedir (Maloney ve diğ., 2012; Nebioğlu ve diğ., 2012). Ancak alanyazında öz kontrolün çoğunlukla bütüncül bir yapı olarak ele alındığı ve bu iki mekanizmanın ayırt edilmediği görülmektedir (Maloney ve diğ., 2012). Bu durum, saldırganlık araştırmalarında da öz kontrolün tek boyutlu şekilde değerlendirilmesine yol açmıştır. Nitekim bazı araştırmalar düşük düzeyde öz kontrolün saldırganlık riskini artırabileceğini öne sürerken (Denson ve diğ., 2012), diğerleri yeterli düzeyde öz kontrolün de belirli bağlamlarda saldırganlık üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir (Chester, 2024). Bu görüş farklılıklarının, öz disiplin ve dürtüsellik ayırımına yeterince odaklanılmamasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bu iki mekanizmanın ayrı ayrı incelenmesi, saldırganlıkla ilişkili psikolojik süreçlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Küresel ve ulusal veriler, dijital oyun oynama prevalansının yüksek olduğunu göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde dijital oyun oynayan bireylerin prevalansının, zaman içerisinde artış göstererek %61'e ulaştığı rapor edilmiştir. (Entertainment Software Association, 2024). Türkiye'de ise, yetişkinler kapsam dışında tutulduğunda, çocukların %74'ünün dijital oyun oynadığı ve dijital oyun oynayan bireylerin %35'inin bağımlılık riski taşıdığı belirtilmektedir (Bayzan ve diğ., 2024; Türkiye İstatistik Kurumu, 2024). Bu yüksek prevalanslar, dijital oyunların bireyler üzerindeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde ele almayı zorunlu kılmaktadır. Özellikle Türkiye bağlamında, dijital oyun oynama prevalansının yüksekliği önemli bir risk profili ortaya koymakta; buna bağlı olarak gelişen DOB'nin psikolojik, davranışsal ve sosyal etkilerinin incelenmesi ise giderek daha kritik bir konu haline gelmektedir.

Alanyazında, GSM çerçevesinde DOB ve öz kontrolün saldırganlıkla ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Agbaria, 2021; Li ve diğ., 2023; Pan ve diğ., 2024; Teng ve diğ., 2014). Ancak, bu araştırmaların çoğu öz kontrolü bütüncül bir yapı olarak ele almakta ve öz disiplin ile dürtüsellik mekanizmalarının saldırganlık üzerindeki dolaylı etkilerine yeterince odaklanmamaktadır. Oysa bu iki mekanizmanın ayrı ayrı incelenmesi, bireysel farklılıkların ve saldırganlık eğiliminin altında yatan psikolojik süreçlerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, öz kontrol ile saldırganlık arasındaki ilişkide tutarsız bulguların bulunması (Lei ve diğ., 2020) ve DOB ile öz kontrol arasında çift yönlü bir ilişki olabileceğine dair bulgular (Zhu ve Qi, 2025), bu alanda daha bütüncül modeller geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Öte yandan, DOB'ye yönelik medikal müdahalelerin çoğu zaman bireyler tarafından reddedildiği (Gao ve diğ., 2021) ve DOB prevalansının yüksek olduğu (Bayzan ve diğ., 2024) dikkate alındığında, bu alanda etkili psikolojik müdahale stratejilerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, DOB'nin saldırganlık üzerindeki etkisinde öz disiplin ve dürtüsellik aracılık rolü üstlenebileceği varsayılmakta olup, bu iki yapının birlikte ele alınması saldırganlıkla ilişkili psikolojik süreçlerin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Yöntem

Örneklem

Kesitsel ve betimleyici nitelikteki bu araştırmada, düzenli olarak oyun oynayan bireylere ulaşmak için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Başlangıçta daha geniş bir katılımcı grubundan veri toplanmış; ancak anket ve ölçekleri tamamlamayan 8 kişi ile uç değerler içeren

9 kişinin verileri analizden çıkarılmıştır. Sonuç olarak, düzenli olarak oyun oynayan 228 katılımcı araştırmayı dâhil edilmiştir. Örnekleme, yaşları 18 ile 30 arasında değişen ($Ort. = 21.54$, $S. = 2.39$) 97 kadın (%42,5) ve 131 erkek (%57,5) oluşturmaktadır. Katılımcıların %30,7'si günde 1 saatten az, %39,9'u 1–3 saat, %22,4'ü 3–5 saat ve %7'si ise 5 saatten fazla oyun oynamaktadır. Oyun oynarken tercih edilen platformlar incelendiğinde, %53,5'inin bilgisayar, %2,2'sinin tablet ve %44,3'ünün telefon kullandığı görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği: Lemmens ve diğerleri (2009) tarafından DOB'nin düzeyini değerlendirmek için geliştirilen bu ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Irmak ve Erdoğan (2015) tarafından yapılmıştır. Öz bildirimle dayalı bu ölçek “Oyun için harcadığın zamanı giderek arttırdın mı?” şeklinde 7 sorudan oluşmakta ve 5'li Likert tipi bir değerlendirme sistemi (1- Hiçbir zaman, 5-Her zaman) kullanılarak uygulanmaktadır. Tek boyuttan oluşan bu ölçekte ters puanlanan madde bulunmamakta ve alınan yüksek puanlar, DOB'nin yüksek olduğunu göstermektedir. Alanyazında, Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı .92 olarak bulunmuştur (Karabatak ve Alanoğlu, 2022). Mevcut araştırmada ise Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .79 olarak belirlenmiştir.

Kısa Öz Kontrol Ölçeği: Tangney ve diğerleri (2004) tarafından bireylerin dürtüsel davranma veya harekete geçmeden önce durumu analiz etme eğilimlerini değerlendirme amacıyla geliştirilen bu ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Nebioğlu ve diğerleri (2012) tarafından yapılmıştır. Ayrıca, alanyazında bu ölçeğin öz kontrolün İkili Süreç Modeli'ne uyduğu (Hasford ve Bradley, 2011) ve bu özelliğiyle öz kontrolün altında yatan teorik çerçeveyi doğruladığı belirtilmiştir (Maloney ve diğ., 2012). Özbildirimle dayalı bu ölçek, 5'li Likert tipi bir değerlendirme sistemi (1-Tamamen aykırı, 5-Tamamen uygun) kullanılarak uygulanmakta olup, özgün formu 13 maddeden oluşmaktadır. Ancak, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları kapsamında yapılan uyarılama sürecinde, Türkçe versiyonu 9 maddeye indirgenmiştir. Farklı kavramsallaştırmalar bulunmakla birlikte (Maloney ve diğ., 2012), ölçeğin teorik çerçevesi doğrultusunda öz disiplin (örn., “Daha fazla öz disipline sahip olmayı isterdim.”) ve dürtüsellik (örn., “Sıklıkla bütün seçenekler üzerinde düşünmeden hareket ederim.”) olmak üzere iki alt boyuttan oluştuğu belirtilmektedir (Nebioğlu ve diğ., 2012). Mevcut araştırmada da bu kavramsallaştırma esas alınmıştır. Alt boyutlardan elde edilen yüksek puanlar, öz disiplin ve dürtüsellik düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Alanyazında, öz disiplin ve dürtüsellik alt boyutları için Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .81 ve .87 olarak rapor edilmiştir (Nebioğlu ve diğ., 2012). Mevcut araştırmada ise öz disiplin ve dürtüsellik için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .71 ve .76 olarak belirlenmiştir.

Buss Perry Saldırganlık Ölçeği: Buss ve Perry (1992) tarafından, bireylerin çeşitli boyutlardaki saldırganlığını değerlendirmek için geliştirilen bu ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Demirtaş Madran (2012) tarafından yapılmıştır. Alanyazında yaygın olarak kullanılan bu ölçek (Lei ve diğ., 2020), ters puanlanan maddeleri de içeren toplam 29 maddeden oluşmakta olup, fiziksel saldırganlık ($n = 9$), sözel saldırganlık ($n = 5$), düşmanlık ($n = 8$) ve öfke ($n = 7$) olmak üzere dört alt boyuta sahiptir. Fiziksel saldırganlık alt ölçeği, başkalarına fiziksel zarar vermeyi; sözel saldırganlık alt ölçeği, başkalarını sözlü olarak

incitmeyi; düşmanlık alt ölçeği, saldırganlığın bilişsel boyutunu; öfke alt ölçeği ise saldırganlığın duygusal boyutunu ifade eden maddelerden oluşmaktadır. Özbildirime dayalı bu ölçek, “İnsanlarla sıkça görüş ayrılığına düşerim.” şeklinde maddelerden oluşmakta ve 5’li Likert tipi bir değerlendirme sistemi (1- Kesinlikle Katılmıyorum, 5- Tamamen Katılıyorum) kullanılarak uygulanmaktadır. Alt boyutlardan alınan yüksek puanlar, ilgili saldırganlık alt boyutunun yüksek olduğunu göstermektedir. Alanyazında, saldırganlığının alt boyutları için Cronbach’s Alfa iç tutarlılık katsayılarının orijinal araştırmada .72 ile .85 (Buss ve Perry, 1992), uyarlama araştırmasında ise .78 ile .48 arasında değiştiği rapor edilmiştir (Demirtaş Madran, 2012). Bu araştırmada fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfke için Cronbach’s Alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .83, .70, .74 ve .75 olarak belirlenmiştir.

Demografik Bilgi Formu: Katılımcıların cinsiyeti, yaşı ile dahil edilme ve hariç tutulma kriterlerine ilişkin bilgileri toplamayı amaçlayan sorulardan oluşmaktadır.

İşlem

Araştırma için etik kurul onayı, Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan alınmıştır (08.07.2024, 2024-SBB-0460). Katılımcılara araştırma öncesinde bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş, gönüllülük esasına göre katılım sağlanmış ve araştırmanın amacı açıklanmıştır. Dahil edilme kriterleri; 18 yaşından büyük olmak, aktif olarak dijital oyun oynamak ve gönüllü olarak katılmayı kabul etmek; hariç tutulma kriterleri ise sistemik veya psikiyatrik rahatsızlık, psikoaktif madde ya da alkol kullanımı ve aynı konuda daha önce başka bir araştırmaya katılmış olmamaktır. Veriler, Ağustos–Eylül 2024 tarihleri arasında Microsoft Forms aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmış, her katılım ortalama 15 dakika sürmüştür. Tüm veriler anonimleştirilerek katılımcı gizliliği korunmuştur.

İstatistiksel Analizler

İstatistiksel analizlerde IBM SPSS Statistics 26 programı kullanılmış ve korelasyon ile aracılık analizleri uygulanmıştır. Araştırmada, normal dağılım gösteren sürekli değişkenler ortalama (*Ort.*) $\pm$ standart sapma (*S.*) olarak; kategorik değişkenler ise sayı ve yüzde (%) biçiminde raporlanmıştır. Anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Betimleyici İstatistikler ve Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Verilerin normalliğinin çok değişkenli analizler için önemli olduğu ve kabul edilebilir çarpıklık ile basıklık değerlerinin $\pm 1,5$ aralığında olduğu belirtilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Analizler, verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymuştur. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Bulgular, DOB ile saldırganlık alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı korelasyonlar olduğunu; öz disiplin ile saldırganlığın alt boyutları arasında anlamlı bir korelasyon bulunmadığını, dürtüsellüğün ise saldırganlık alt boyutlarıyla pozitif yönde korelasyon gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu kapsamda elde edilen bulgular, Tablo 1’de özetlenmiştir.

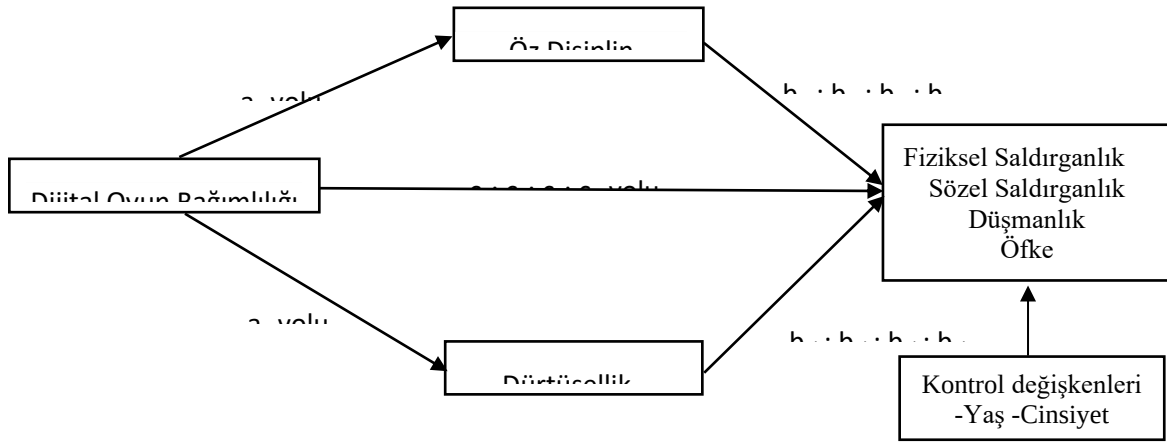
Tablo 1. Betimleyici İstatistikler ve Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Değişken	Ort. ± S.	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Dijital oyun bağımlılığı	2.60 ± .73	.181	-.033	-							
2. Öz disiplin	14.61 ± 2.67	-.768	.819	-.07	-						
3. Dürtüsellik	14.04 ± 3.65	.272	.170	.27**	-.46**	-					
4. Fiziksel saldırganlık	2.68 ± .82	.220	-.278	.22**	-.09	.29**	-				
5. Sözel saldırganlık	3.31 ± .70	-.323	.144	.30**	-.10	.16**	.31**	-			
6. Düşmanlık	3.19 ± .70	-.185	-.089	.26**	.01	.23**	.52**	.40**	-		
7. Öfke	3.00 ± .79	.147	-.349	.19**	-.01	.24**	.25**	.38**	.43**	-	
8. Yaş	21.54 ± .2.39	-	-	-.11	.02	-.19**	-.17**	-.07	-.09	-.5	
9. Cinsiyet ^a	.57 ± .50	-	-	-.03	.00	-.15**	.24**	.01	-.08	-.07	.13

Not: Ort.: Ortalama; S.: Standart sapma; a: Cinsiyet '0 = Kadın' ve '1 = Erkek' şeklinde kodlanmıştır.; * $p < .05$; ** $p < .01$

Dijital Oyun Bağımlılığı ve Saldırganlık Arasındaki İlişkide Öz Disiplin ve Dürtüsellik Aracılık Etkisi

Araştırmanın tasarımına uygun olarak, DOB ve saldırganlık arasındaki ilişkide öz disiplin ve dürtüsellik dolaylı etkilerini incelemek amacıyla aracılık analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu analizlerde dolaylı etkileri belirlemek için %95 güven aralığı ve 5000 örneklemeyle dayalı bootstrap yöntemi kullanılmış; analizler SPSS PROCESS makrosunda paralel aracılık modeli (Model 4) ile yürütülmüştür (Hayes, 2017). Modelde, DOB tahmin değişkeni, öz disiplin ve dürtüsellik aracı değişken ve saldırganlığın alt boyutları olan fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfke sonuç değişkenleri olarak tanımlanmıştır. Analizler, her bir sonuç değişkeni için ayrı ayrı olarak uygulanmıştır. Ek olarak, analizlerde cinsiyet ve yaş değişkenleri kontrol edilmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1. Kavramsal Model

Not. Modeldeki ‘b’ ve ‘c’ yolları, sırasıyla fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfke alt boyutlarına giden yolları göstermektedir.

Oluşturulan ilk modelde elde edilen bulgular, DOB’nin fiziksel saldırganlık üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir ($\beta = .187, p = .003$). DOB’nin öz disiplini yordamadığı (a_1 yolu; $\beta = -.071, p = .289$), ancak dürtüsellik yordadığı bulunmuştur (a_2 yolu; $\beta = .254, p < .001$). Bununla birlikte, fiziksel saldırganlığın öz disiplin tarafından yordanmadığı (b_{1a} yolu; $\beta = .069, p = .309$), ancak dürtüsellik tarafından yordandığı saptanmıştır (b_{1b} yolu; $\beta = .314, p = .016$). Ayrıca, fiziksel saldırganlığın yaş ($\beta = -.139, p = .024$, %95 GA [-.090, -.006]) ve cinsiyet tarafından yordandığı belirlenmiştir ($\beta = .299, p < .001$, %95 GA [.297, .598]). DOB’nin fiziksel saldırganlık üzerindeki doğrudan etkisinin ($\beta = .113, p = .072$) ve DOB ile fiziksel saldırganlık arasındaki ilişkide öz disiplinin aracılık rolünün anlamlı olmadığı (a_1b_{1a} yolu), ancak bu ilişkide dürtüsellik aracılık rolünün anlamlı olduğu bulunmuştur (a_2b_{1b} yolu).

Oluşturulan ikinci modelde elde edilen bulgular, DOB’nin sözel saldırganlık üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir ($\beta = .292, p < .000$). DOB’nin öz disiplini yordamadığı (a_1 yolu; $\beta = -.071, p = .289$), ancak dürtüsellik yordadığı bulunmuştur (a_2 yolu; $\beta = .254, p < .001$). Bununla birlikte, sözel saldırganlığın öz disiplin (b_{2a} yolu; $\beta = .203, p = .005$) ve dürtüsellik tarafından yordandığı saptanmıştır (b_{2b} yolu; $\beta = .192, p = .016$). Diğer

tarafından, sözel saldırganlığın yaş ($\beta = -.011, p = .860, \%95 \text{ GA } [-.040, .034]$) ve cinsiyet tarafından yordandığı belirlenmiştir ($\beta = .029, p = .649, \%95 \text{ GA } [-.137, .219]$). DOB'nin sözel saldırganlık üzerindeki doğrudan etkisinin ($\beta = .258, p < .001$) ve DOB ile sözel saldırganlık arasındaki ilişkide dürtüselliğinin aracılık rolünün anlamlı olduğu (a_2b_{2b} yolu), ancak bu ilişkide öz disiplinin aracılık rolünün anlamlı olmadığı bulunmuştur (a_1b_{2a} yolu).

Oluşturulan üçüncü modelde elde edilen bulgular, DOB'nin düşmanlık üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir ($\beta = .257, p < .000$). DOB'nin öz disiplini yordandığı (a_1 yolu; $\beta = -.071, p = .289$), ancak dürtüselliği yordadığı bulunmuştur (a_2 yolu; $\beta = .254, p < .001$). Bununla birlikte düşmanlığın öz disiplin tarafından yordandığı (b_{3a} yolu $\beta = .115, p = .112$), ancak dürtüsellik tarafından yordandığı saptanmıştır (b_{3b} yolu; $\beta = .230, p = .003$). Diğer taraftan, sözel saldırganlığın yaş ($\beta = .017, p = .790, \%95 \text{ GA } [-.033, .043]$) ve cinsiyet tarafından yordandığı belirlenmiştir ($\beta = -.041, p = .528, \%95 \text{ GA } [-.240, .123]$). DOB'nin düşmanlık üzerindeki doğrudan etkisinin ($\beta = .207, p = .002$) ve DOB ile düşmanlık arasındaki ilişkide dürtüselliğinin aracılık rolünün anlamlı olduğu (a_2b_{3b} yolu), ancak bu ilişkide öz disiplinin aracılık rolünün anlamlı olmadığı bulunmuştur (a_1b_{3a} yolu).

Oluşturulan son modelde elde edilen bulgular, DOB'nin öfke üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir ($\beta = .190, p = .004$). DOB'nin öz disiplini yordandığı (a_1 yolu; $\beta = -.071, p = .289$), ancak dürtüselliği yordadığı bulunmuştur (a_2 yolu; $\beta = .254, p < .001$). Bununla birlikte öfkenin öz disiplin tarafından yordandığı ($\beta = .134, p = .067$), ancak dürtüsellik tarafından yordandığı saptanmıştır ($\beta = .237, p = .002$). Ayrıca, öfkenin yaş ($\beta = -.024, p = .714, \%95 \text{ GA } [-.051, .035]$) ve cinsiyet tarafından yordandığı belirlenmiştir ($\beta = -.052, p = .428, \%95 \text{ GA } [-.288, .123]$). DOB'nin düşmanlık üzerindeki doğrudan etkisinin ($\beta = .139, p = .008$) ve DOB ile düşmanlık arasındaki ilişkide dürtüselliğinin aracılık rolünün anlamlı olduğu (a_2b_{4b} yolu), ancak bu ilişkide öz disiplinin aracılık rolünün anlamlı olmadığı bulunmuştur (a_1b_{4a} yolu). GSM kapsamında oluşturulan modele ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Dijital Oyun Bağımlılığı ve Saldırganlık Arasındaki İlişkide Öz Disiplin ve Dürtüselliğin Aracılık Etkisi

Model	Değişken			X'in M üzerindeki etkisi	M'nin Y üzerindeki etkisi	Doğrudan etki	Toplam etki	Dolaylı etki
	X	M	Y	a yolu	b yolu	c' yolu	c= c' + a*b	a*b 95% GA
1	DOB	Öz disiplin	FS	-.071 se = .245	.069 se = .021	.113 se = .070	.187 [.072, .350]	-.005 [-.024, .007]
	DOB	Dürtüsellik	FS	.254 se = .317	.314 se = .016	0.113 se = .070	.187 [.072, .350]	.080 [.030, .142]
	DOB	Öz disiplin	SS	-.071 se = .245	.203 se = .019	.258 se = .063	0.292 [.158, .400]	-.015 [-.047, .012]
2	DOB	Dürtüsellik	SS	.254 se = .317	.192 se = .014	.258 se = .063	.292 [.158, .400]	.049 [.011, .096]
	DOB	Öz disiplin	D	-.071 se = .245	.115 se = .019	.207 se = .064	.257 [.124, .370]	-.008 [-.035, .009]
	DOB	Dürtüsellik	D	.254 se = .317	.230 se = .015	0.207 se = .064	.257 [.124, .370]	.058 [.014, .113]

4	DOB	Öz disiplin	Ö	-.071 se = .245	.134 se = .021	.139 se = .072	.119 [.065, .344]	-.010 [-.037, .008]
	DOB	Dürtüsellik	Ö	.254 se = .317	.237 se = .017	.139 se = .072	.119 [.065, .344]	.060 [.016, .114]

Not. *X*: Tahmin değişkeni; *Y*: Sonuç değişkeni; *M*: Aracı değişken; DOB: Dijital oyun bağımlılığı; *FS*: Fiziksel saldırganlık; *SS*: Sözel saldırganlık; *D*: Düşmanlık; *Ö*: Öfke; *Yol* katsayıları, standardize beta katsayılarını (β) temsil etmektedir.; Analizlerde, yaşın ve cinsiyetin etkileri kontrol edilmiştir.

Tartışma

Bu araştırma, düzenli olarak oyun oynayan bireylerde, DOB ile saldırganlık arasındaki ilişkide, yaş ve cinsiyetin etkileri kontrol edildiğinde, öz kontrolün iki mekanizmasından biri olan dürtüsellüğün anlamlı bir aracı rol oynadığını ortaya koymaktadır. Alanyazında, GSM çerçevesinde dijital oyun bağımlılığı ve öz kontrolün saldırganlıkla ilişkisini açıklamaya yönelik araştırmalar bazı sınırlılıklar barındırmaktadır (Agbaria, 2021; Li ve diğ., 2023; Pan ve diğ., 2024; Teng ve diğ., 2014; Zhu ve Qi, 2025). Mevcut araştırma ise, öz kontrol mekanizmalarının ayrı ayrı ele alınmasının önemini ortaya koyarak bu sınırlılığın giderilmesine katkı sağlamakta ve bu mekanizmalardan biri olan dürtüsellüğün, dijital oyun bağımlılığı ile saldırganlık arasındaki bağlantıda öne çıkan bir psikolojik mekanizma olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca mevcut bulgular, GSM'nin açıklayıcı gücünü artıracak bir bakış açısı sunarak, saldırganlığı azaltmaya yönelik önleyici stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayabilecek potansiyel taşımaktadır.

Alanyazında DOB'nin öz kontrol ile negatif (Zhu ve Qi, 2025), saldırganlık (Li ve diğ., 2023) ve saldırganlığın tüm alt boyutlarıyla pozitif yönde korelasyon gösterdiği bulunmuştur (Güvendi, 2019). Mevcut araştırmada da DOB'nin dürtüsellik, fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfke ile düşük düzeyde ve pozitif yönde korelasyon gösterdiği belirlenmiştir. Bu bulgular, DOB olan bireylerin daha yüksek dürtüsellik seviyeleriyle saldırganlık bileşenleri arasında bir ilişki bulunabileceğini düşündürmektedir. Ancak, korelasyon düzeyinin düşük olması, DOB'nin saldırganlık açısından tek başına belirleyici bir faktör olmayabileceğini ve diğer kişisel özelliklerle birlikte ele alınmasının daha uygun olabileceğini düşündürmektedir. Bu kapsamda, elde edilen bulguların alanyazınla tutarlılık gösterdiği ve DOB ile saldırganlık arasındaki ilişkinin karmaşık bir yapıya sahip olabileceği söylenebilir.

GSM'ye göre, durumsal etkenlerin ve kişisel özelliklerin saldırganlığın oluşmasında belirleyici olduğu belirtilmektedir (Güvendi, 2019; Li ve diğ., 2023; Teng ve diğ., 2014; Wallenius ve Punamäki, 2008). Bu kapsamda araştırmalarda, durumsal bir etken olarak DOB'nin saldırganlığı yordadığı gösterilmiştir (T'ng ve diğ., 2020). Elde edilen bulgular, DOB'nin sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfkeyi yordadığını ve alanyazınla tutarlı olduğunu göstermektedir. Buna göre, dijital oyunların, oyunculara genellikle bilişsel ve duygusal düzeyde bir uyarılma yarattığı ve sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfkenin, daha çok benzer süreçlerle ilişkili olduğundan (Lei ve diğ., 2020), DOB ile daha güçlü bağlantı gösterebileceği değerlendirilmektedir. Ancak, DOB ile fiziksel saldırganlık arasındaki ilişki gösterilmiş olmasına rağmen (Güvendi, 2019), bu araştırmada herhangi bir ilişki bulunamamıştır. İlişkinin bulunamamasında, dijital oyunların, özellikle çevrimiçi ortamlarda bireylerin fiziksel temas

gerektirmeyen bir etkileşim içinde olmalarına olanak tanımasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca bu durumun bir sonucu olarak, oyuncular, saldırganlıklarını fiziksel eylemler yerine sözel tehditler, hakaretler veya düşmanca tutumlar üzerinden ifade etme eğiliminde olabilirler. Sonuç olarak, DOB bireylerin daha çok sözel ve duygusal düzeyde saldırganlık göstermesine yol açabilirken, fiziksel saldırganlık üzerinde belirgin bir etkisi olmayabilir.

GSM'ye göre, öz kontrolün davranışları düzenlemedeki rolünün belirleyici olduğu, etkilerinin farklılaşabileceği (Chester, 2024; Denson ve diğ., 2012) ve öz kontrolün fiziksel saldırganlıkla pozitif, saldırganlığın diğer alt boyutlarıyla ise negatif yönde korelasyon gösterdiği ve saldırganlığı yordadığı belirtilmiştir (Peng ve diğ., 2023). Elde edilen bulgular, öz kontrolün iki bileşeninden dürtüselliğin saldırganlığın tüm alt boyutlarını; öz disiplinin ise yalnızca sözel saldırganlığı pozitif yönde yordadığını ortaya koymaktadır. Mevcut bulgular, alanyazınla kısmen tutarlılık göstermektedir (Denson ve diğ., 2012; Peng ve diğ., 2023). Öz kontrolün, bireylerin daha sağlıklı ve uzun vadeli kararlar almalarında ve değerlerine uygun seçimler yapmalarında etkili olduğu belirtilmektedir (Chester, 2024). Bu bağlamda, öz kontrolün bir bileşeni olan öz disiplin düzeyi yüksek bireylerin, kendi değerleri doğrultusunda seçimler yapmaları nedeniyle görüş ayrılıklarına daha açık olabilecekleri; düşüncelerini ifade etme ve tartışma eğilimlerinin artmasıyla birlikte sözel saldırganlık sergileme olasılıklarının da artabileceği değerlendirilebilir. Ayrıca bulgular, saldırganlığın her zaman öz kontrol düzeyinin yetersizliğinden kaynaklanmadığı yönündeki değerlendirmeleri desteklemektedir (Chester, 2024).

Alanyazında, öz kontrolün durumsal etkenler ile saldırganlık arasındaki ilişkide aracı bir rol üstlendiği gösterilmiştir (Agbaria, 2021; Teng ve diğ., 2014). Mevcut araştırmada elde edilen bulgular da bu çerçevede değerlendirilmiş ve GSM bağlamında kişisel özelliklerin aracılık rolünün anlamlı olduğu bulunmuştur. Özellikle, DOB ile saldırganlığın tüm alt boyutları arasındaki ilişkide, öz disiplinin aracılık etkisinin anlamlı olmadığı, ancak dürtüselliğin aracılık etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bulgu, bireylerin saldırganlık düzeylerini belirleyen temel mekanizmanın düşük öz disiplin değil, yüksek dürtüsellik olabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, DOB bireylerin saldırganlık eğilimlerini artırabilir, ancak bu etki, düşük disiplin seviyesinden ziyade yüksek dürtüsellik seviyesinden kaynaklanıyor olabilir. Dürtüselliği yüksek bireyler, ani ve düşünmeden hareket etme eğiliminde oldukları için (Maloney ve diğ., 2012; Nebioğlu ve diğ., 2012), DOB'ye bağlı olarak saldırganlık düzeylerinde artış gözlemlenebilir. Öte yandan, öz disiplinin aracılık etkisinin anlamlı olmaması, saldırganlık eğilimlerinin öz disiplin seviyesiyle açıklanamayacağını ve saldırgan davranışların gelişiminde farklı faktörlerin etkili olabileceğini göstermektedir. Mevcut bulgular, GSM kapsamında bireysel farklılıkların saldırganlık üzerindeki etkisinin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiğini ve özellikle dürtüselliğin, DOB ile saldırganlık arasındaki temel araçlardan biri olabileceğini ortaya koymaktadır.

Mevcut araştırmadaki bulgular değerlendirilirken bazı sınırlılıkların olduğu dikkate alınmalıdır. Alanyazında DOB ile saldırganlık arasındaki ilişkinin yönüne yönelik boylamsal ve deneysel araştırmaların olduğu bilinmektedir (Lei ve diğ., 2020; Wallenius ve Punamäki, 2008; Zhu ve Qi, 2025). Mevcut araştırmanın ise kesitsel bir tasarımda yürütülmesi ilişkinin yönüne yönelik

çıkarımların yapılamamasına neden olmaktadır. Bu nedenle, sonuçların dikkatle yorumlanması gerekmektedir. Ölçüm araçlarının öz bildirime dayalı olması ve örneklem özellikleri de ifade edilmesi gereken diğer sınırlılıklardır. Kolayda örnekleme yöntemiyle yürütülen bu araştırmanın bulguları değerlendirilirken seçim yanlılığı ve potansiyel karıştırıcılar mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, katılımcıların yaş ortalamasının görece düşük olması örneklemin genç bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Bu durum, elde edilen bulguların yorumlanmasında örneklem özelliklerinin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Nitekim, örneklemin demografik yapısı, araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini sınırlayabilecek önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Belirtilen sınırlılıklara rağmen, mevcut araştırmanın alanyazına önemli katkıları bulunmaktadır. Teorik açıdan, bu araştırma, durumsal etkenler ve kişilik özelliklerinden bazılarının saldırganlık ile ilişkisi bağlamında ortaya koyarak, saldırganlığın değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken belirli faktörleri tanımlamaktadır. GSM çerçevesinde, bu faktörlerin saldırganlık ile ilişkilerinin anlaşılması, saldırgan davranışların gelişimini daha bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı olanaklı kılabilir. Pratik açıdan, elde edilen bulgular, saldırganlığın azaltılmasına yönelik stratejiler belirlerken dikkate alınması gereken alanları vurgulamaktadır. Özellikle, DOB, öz disiplin ve dürtüsellik ile saldırganlık arasındaki ilişkinin incelenmesi, önleyici müdahalelerin farklı düzeylerde tasarlanmasına olanak tanıyabilir. Örneğin, saldırganlığı azaltmaya yönelik geliştirilecek programların, yalnızca dışsal kontroller veya cezalandırıcı önlemler yerine (Pan ve diğ., 2024), bireylerin dürtü kontrolü, öz kontrol ve duygusal düzenleme becerilerini geliştirmeye odaklanması daha sürdürülebilir sonuçlar doğurabilir. Ayrıca, alanyazındaki araştırmalar dikkate alındığında, durumsal etkenler ve kişilik özelliklerine yönelik geliştirilecek müdahalelerin, saldırganlığın önlenmesine önemli ölçüde katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda, bireysel düzeyde psikoeğitim programlarının geliştirilmesi, oyun içeriği düzenlemeleri ve dijital medya okuryazarlığının artırılması gibi önlemler, saldırganlık eğilimlerini azaltmaya yönelik etkili müdahale stratejileri olarak değerlendirilebilir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda gelecekteki araştırmalara yönelik bazı öneriler geliştirilebilir. Öncelikle, örneklem büyüklüğünün artırılması ve seçim sürecinde demografik ile bireysel değişkenlerin dikkate alınması, sonuçların genellenebilirliğini güçlendirebilir. Ayrıca, kullanılan ölçüm araçlarının psikometrik özelliklerinin kapsamlı biçimde değerlendirilmesi, metodolojik geçerliliğin artırılması ve bulguların güvenilirliğinin desteklenmesi açısından önemlidir. Özellikle Kısa Öz Kontrol Ölçeği'ne ilişkin metodolojik tartışmalar bu gerekliliği vurgulamaktadır (Hasford ve Bradley, 2011; Nebioğlu ve diğ., 2012). İlerleyen araştırmalarda ölçek yapılarının daha kapsamlı incelenmesi ve farklı faktör modellerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, saldırganlıkla ilişkili davranışların daha ayrıntılı analiz edilmesine katkı sağlayabilir (Maloney ve diğ., 2012). Bununla birlikte, GSM çerçevesinde dijital oyun bağımlılığı ve dürtüsellik eğilimini azaltmaya yönelik müdahalelerin etkinliğinin incelenmesi, saldırganlıkla ilişkili unsurların daha bütüncül biçimde anlaşılmasına yardımcı olabilir. Ayrıca, farklı oyun türlerinin saldırganlık üzerindeki etkilerinin karşılaştırmalı olarak araştırılması da önemlidir; nitekim bazı bulgular, belirli oyunların (örn., PUBG) saldırganlığı artırıcı etkiler gösterebildiğini ortaya koymaktadır (Kausar ve diğ., 2024).

Mevcut araştırmada öz kontrol bir kişilik özelliği olarak ele alınmış olsa da bazı araştırmalar bunun durumsal bir değişken olarak da değerlendirilebileceğini belirtmektedir (Rothbart ve diğ., 2000). Gelecekte öz kontrolün farklı bağlamlarda incelenmesi, dijital oyunların bireyler üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı ortaya koyarak, uzmanların daha bilinçli kararlar almasına ve etkili müdahaleler geliştirmesine katkıda bulunabilir.

Teşekkür

Bu araştırmanın yürütüldüğü 1919B012329507 numaralı proje, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenmiştir; kurumun sağladığı bu değerli destek için şükranlarımızı sunarız.

Kaynakça

- Agbaria, Q. (2021). Internet addiction and aggression: The mediating roles of self-control and positive affect. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(4), 1227-1242. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00220-z>
- Allen, J. J., Anderson, C. A. ve Bushman, B. J. (2018). The general aggression model. *Current Opinion in Psychology*, 19, 75–80. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.034>
- Bayzan, Ş., Yaman, F., Elkonca, F. ve Gün, A. (2024). *Ortaokul ve lise öğrencilerinin dijital oyun oynama alışkanlıkları raporu* (Rapor No. 3). Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/msSgS.pdf>
- Buss, A. H. ve Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452–459. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.452>
- Chester, D. S. (2024). Aggression as successful self-control. *Social and Personality Psychology Compass*, 18(2), e12832. <https://doi.org/10.1111/spc3.12832>
- Demirtaş Madran, H. A. (2013). The reliability and validity of the Buss-Perry Aggression Questionnaire (BAQ)–Turkish version. *Turkish Journal of Psychiatry*, 24(2), 124–129. <https://doi.org/10.5080/u6859>
- Denson, T. F., DeWall, C. N. ve Finkel, E. J. (2012). Self-control and aggression. *Current Directions in Psychological Science*, 21(1), 20-25. <https://doi.org/10.1177/0963721411429451>
- Entertainment Software Association. (2024). *Essential facts about the U.S. video game industry*. <https://www.theesa.com/wp-content/uploads/2024/05/Essential-Facts-2024-FINAL.pdf>
- Gao, X. J., Sun, J. J. ve Xiang, M. (2021). Positive psychological intervention for anxiety, depression and coping in subjects addicted to online games. *World Journal of Clinical Cases*, 9(14), 3287–3293. <https://doi.org/10.12998/wjcc.v9.i14.3287>
- Güvendi, B., Demir, G. T. ve Keskin, B. (2019). Digital game addiction and aggression in secondary school students. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 1194–1217. <https://doi.org/10.26466/opus.547092>

- Hasford, J. ve Bradley, K.D. (2011). Validating measures of self control via rasch measurement. *Journal of Applied Business Research*, 27(6), 45-55. <http://dx.doi.org/10.19030/jabr.v27i6.6465>
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (3rd ed.). Guilford Press.
- Kausar, R., Rana, H., Nouman, S. ve Faisal, A. (2024). PUBG game addiction, social connectedness and aggression in young adults. *Pakistan Journal of Humanities and Social Sciences*, 12(3), 2439-2446. <https://doi.org/10.52131/pjhss.2024.v12i3.2433>
- Karabatak, S. ve Alanoğlu, M. (2022). The Relationship between teacher candidates' technology addictions and their social connectedness: A data-mining approach. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 10(4), 265-275. <http://dx.doi.org/10.52380/mojet.2022.10.4.361>
- Lei, H., Chiu, M. M., Quan, J. ve Zhou, W. (2020). Effect of self-control on aggression among students in China: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, 116, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105107>
- Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M. ve Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Media Psychology*, 12(1), 77-95. <https://doi.org/10.1080/15213260802669458>
- Li, S., Wu, Z., Zhang, Y., Xu, M., Wang, X. ve Ma, X. (2023). Internet gaming disorder and aggression: A meta-analysis of teenagers and young adults. *Frontiers in Public Health*, 11, 1111889. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1111889>
- Maloney, P. W., Grawitch, M. J. ve Barber, L. K. (2012). The multi-factor structure of the brief self-control scale: Discriminant validity of restraint and impulsivity. *Journal of Research in Personality*, 46, 111–115. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2011.10.001>.
- Nebioğlu, M., Konuk, N., Akbaba, S. ve Eroğlu, Y. (2012). The investigation of validity and reliability of the Turkish version of the Brief Self-Control Scale. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, 22(4), 340-351. <https://doi.org/10.5455/bcp.20120911042732>
- Pan, Y., Motevalli, S. ve Yu, L. (2024). The relationship between game addiction and aggression among adolescents with mediating role of narcissism and self-control. *Iranian Journal of Psychiatry*, 19(3), 274–284. <https://doi.org/10.18502/ijps.v19i3.15804>
- Peng, J., Zhang, J., Yuan, W., Zhou, X. ve Fang, P. (2023). The correlation of childhood maltreatment and aggression among incarcerated adolescents: Testing the mediating effects of self-esteem and self-control. *Current Psychology*, 42(29), 25648-25657. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03618-6>
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A. ve Evans, D. E. (2000). Temperament and personality: Origins and outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(1), 122–135. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.1.122>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.
- T'ng, S. T., Ho, K. H., Sim, D. E., Yu, C. H. ve Wong, P. Y. (2020). The mediating effect of internet gaming disorder's symptoms on loneliness and aggression among

- undergraduate students and working adults in Malaysia. *PsyCh journal*, 9(1), 96-107. <https://doi.org/10.1002/pchj.320>
- Teng, Z., Li, Y. ve Liu, Y. (2014). Online gaming, internet addiction, and aggression in Chinese male students: The mediating role of low self-control. *International Journal of Psychological Studies*, 6(2), 89- 97. <http://dx.doi.org/10.5539/ijps.v6n2p89>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım araştırması* (Rapor No. 53638). Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2024-53638>
- Yalçın Irmak, A. ve Erdoğan, S. (2015). Validity and reliability of the Turkish version of the Digital Game Addiction Scale. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16(Special Issue 1), 10–18. <https://doi.org/10.5455/apd.170337>
- Wallenius, M. ve Punamäki, R. L. (2008). Digital game violence and direct aggression in adolescence: A longitudinal study of the roles of sex, age, and parent–child communication. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(4), 286-294. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2008.04.010>
- Zhu, S. ve Qi, D. (2025). Reciprocal relationship between self-control belief and gaming disorder in children and adolescents: Longitudinal survey study. *JMIR Serious Games*, 13, e59441. <https://doi.org/10.2196/59441>

KIZ ÖĞRENCİLERİN ÜNİVERSİTE EĞİTİMİ ALMA GEREKÇELERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Kırıkkale Üniversitesi,

dolunay_senol@yahoo.com - 0000-0003-3716-0430

Dr. Gıyasettin YILDIZ

Harran Üniversitesi,

gyildiz2121@gmail.com - 0000-0001-5191-509X

ÖZET

Uzun yıllar kız çocukları eğitim hayatından uzak tutulurken günümüzde kız öğrencilerin okula gitme oranlarında önemli artışlar kaydedilmektedir. Kız çocuklarının okullaşma oranlarında kaydedilen bu değişim son derece dikkat çekicidir. Özellikle üniversite eğitime kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla önem vermeye başladıkları istatistiklere de yansımış bulunmaktadır. Toplumsal yapılanmanın devamlılığında önemli rol oynayan toplumsal cinsiyet rolleri, kız çocuklarına iyi bir eş ve anne olma sorumluluğu yüklediği için eğitimleri uzun bir dönem önemsenmemiştir. Ancak son dönemde toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişimler hem ailelerin hem de kız öğrencilerin eğitimi önemsemelerinde etkili olmuştur. Kız öğrencilerin eğitimlerini son dönemde daha fazla önemsemelerinde nelerin etkili olduğunun araştırılmasının önemli olduğuna inanılarak bu çalışma başlatılmıştır. Kırıkkale üniversitesi Sosyoloji Bölümünde eğitimlerini sürdüren kız öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşmelerle yapılan bu çalışmadan elde edilen veriler sosyolojik bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma bulguları, üniversite eğitimlerini sürdüren tüm kız öğrencilerin eğitimlerini sürdürme gerekçelerini ortaya koymamakla birlikte görüşmeye katılan öğrencilerin ifadeleri üzerinden bir fikir verebilecektir. Çalışmanın verilerinin kız çocuklarının eğitime kazandırılmasında katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, eğitim, kız çocuklarının eğitimi

A SOCIOLOGICAL STUDY ON REASONS FOR FEMALE STUDENTS TO PURSUE UNIVERSITY EDUCATION

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Kırıkkale University,

dolunay_senol@yahoo.com - 0000-0003-3716-0430

Dr. Gıyasettin YILDIZ

Harran University,

gyildiz2121@gmail.com - 0000-0001-5191-509X

ABSTRACT

The occurrence of criminal activity within a society represents a significant contributing factor to the onset of social disintegration. This disintegration is a complex process that begins with the relationships between individuals and extends to their alienation from society and even from themselves. The phenomenon of femicide, which has increased in recent years, is worthy of attention not only as an individual crime but also as a phenomenon that threatens social integration. The objective of this study is to examine the relationship between this problem and social dynamics by elucidating the perceptions of men regarding femicides. The healthy integration of a society comprising men and women is contingent upon the positive interactions between these two groups. However, the tendency of men towards violence against women and murder, which represent the most extreme form of this violence, have a profound impact on individual relationships and the social structure as a whole. The inability of women to feel safe in the presence of men has a detrimental impact on the stability of the family structure and the maintenance of social peace. It is therefore imperative to investigate why femicides continue and to what extent the social structure, as well as the influence of social media, plays a role in this phenomenon. In this context, the findings of the interviews with 18 men residing in the Kırıkkale province are presented and analysed in this study. The participants were selected using the random sampling method, and the data obtained from their statements were analysed from a sociological perspective. While it is beyond the scope of this study to draw definitive and comprehensive conclusions regarding the causes of femicides, this research provides a foundation for understanding men's perceptions of these murders. The data obtained, particularly on gender roles, patriarchal structures, and the influence of social media, can serve as a guide for further research in this area.

Keywords: Gender, gender roles, education, girls' education, higher education, social change.

1. Giriş

Türkiye'de kadınların toplumsal statüsüne ilişkin güncel manzara, dikkat çekici ve derinlemesine bir sosyolojik analizi gerektiren bir paradoks sunmaktadır. Bir yanda, özellikle

yükseköğretim alanında, kadınların katılımı ve başarısı nicel verilerle kanıtlanmış bir başarı hikayesi olarak öne çıkmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından sunulan veriler, son yirmi yılda kadınların yükseköğretime erişiminde kayda değer bir artış olduğunu göstermektedir. 2008 yılında 25 yaş ve üzeri kadınlar arasında yükseköğretim mezuniyet oranı yalnızca %7,1 iken, bu oran 2023 yılına gelindiğinde %22,7'ye yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024). Bu artış, kadınların üniversiteye kayıt oranlarının erkekleri geride bırakmasıyla daha da belirginleşmekte ve Türkiye'nin eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir mesafe kat ettiğini düşündürmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024). Bu ilerleme, Cumhuriyet'in modernleşme projesinin temel hedeflerinden biri olan kadının toplumsal statüsünün eğitim yoluyla yükseltilmesi idealinin nicel bir yansıması olarak görülebilir.

Ancak madalyonun diğer yüzü, bu eğitimsel kazanımların işgücü piyasasında ve toplumsal güç mekanizmalarında eşdeğer bir ilerlemeye dönüşmediği gerçeğini barındırmaktadır. Kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne katılım oranları artsa da (yükseköğretim mezunu kadınlarda bu oran %68,9'dur), Türkiye'de kadınların genel işgücüne katılım oranı 2024 yılı itibarıyla %36,8'de kalarak erkeklerin oranının (%72,0) yarısına ancak ulaşabilmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2025). Bu oran, OECD ülkeleri ortalamasının da oldukça altındadır (Toplum ve Bilim Platformu, 2025). Dahası, işgücü piyasasına girmeyi başaran eğitilmiş kadınlar dahi cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği, “cam tavan” sendromu ve üst düzey yönetici pozisyonlarında yetersiz temsil gibi yapısal engellerle karşılaşmaktadır (Baransel & Çalışkan, 2024; Gündüz-Hosgör & Smits, 2008). Akademik alanda dahi, kadın profesör oranı %34,6 iken, devlet üniversitelerindeki kadın rektör oranı %3,9 gibi son derece düşük bir seviyededir (Baransel & Çalışkan, 2024). Bu durum, eğitim alanında elde edilen başarının, ekonomik ve siyasi alanlarda sistematik olarak değersizleştirildiği bir yapısal uyumsuzluğa işaret etmektedir.

Bu istatistiksel paradoks, nicel verilerin tek başına yanıtlayamayacağı temel bir sosyolojik sorunsalı ortaya çıkarmaktadır. Pierre Bourdieu'nün teorik çerçevesinde, eğitimin sağladığı kültürel sermayenin (diploma, bilgi, yetkinlik) temel işlevi, ekonomik ve sosyal sermayeye dönüştürülebilirliğidir. Ancak bu dönüşüm süreci, Türkiye bağlamında kadınlar için kökleşmiş ataerkil mekanizmalar tarafından sistematik olarak engelleniyorsa, bu kadınlar yükseköğretime yaptıkları bu büyük yatırımı nasıl anlamlandırmaktadır? Bu çalışma, tam da bu sorudan hareketle şu temel araştırma sorusuna yanıt aramaktadır: “Türkiye'de ataerkil yapıların ve süregelen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin gölgesinde, üniversiteli kadınlar yükseköğretim deneyimini nasıl anlamlandırmakta, bu süreci hangi motivasyonlarla sürdürmekte ve eğitim onlar için ne tür bir faillik (agency) alanı yaratmaktadır?”. Eğer eğitimin beklenen ekonomik getirileri engelleniyorsa, bu kadınlar eğitimden başka ne tür değerler ve anlamlar türetmektedir?

Bu çelişkili zemin, yalnızca bir eşitsizlik meselesi olarak değil, Bourdieu'nün “alan” kavramı ekseninde bir alan etkisi olarak da kavranmalıdır. Eğitim alanı, görünüşte cinsiyetten bağımsız bir liyakat mantığıyla işleyerek kadınlara kültürel sermaye (diploma) kazandırırken; ekonomik ve siyasi alanlar, kadınların sahip olduğu bu sermayeyi değersizleştiren derinlemesine ataerkil bir mantıkla işlemektedir. Dolayısıyla, gözlemlenen paradoks, bu alanlar arasındaki yapısal bir

ahenksizlikten kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, sadece kadınların bireysel deneyimlerini değil, aynı zamanda belirli bir sermaye türüne sahip faillerin (eğitimli kadınların), birbiriyle çelişen değerlendirme kurallarına sahip alanlar arasında hareket ederken yörüngelerini nasıl yönettiklerini analiz etmektedir. Türkiye'de kadın eğitimi üzerine yapılan mevcut literatür, bu nicel tabloyu ortaya koymada başarılı olsa da rakamların ardındaki öznel, deneyimleri ve anlamlandırma süreçlerini inceleyen mikro-düzey nitel çalışmalardan büyük ölçüde yoksundur (Altıntaş vd., 2023). Bu araştırma, tam da bu kritik boşluğu doldurmayı amaçlayarak, üniversiteli kadınların bu paradoksal manzarada nasıl yol aldıklarını, eğitimin değerini nasıl stratejik bir biçimde yeniden tanımladıklarını ve kendileri için ne tür faillik alanları inşa ettiklerini Bourdieusien bir teorik çerçeve ve Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (YFA) yöntemiyle derinlemesine incelemektedir.

2. Teorik Çerçeve: Cinsiyet, Eğitim ve Failliğe Bourdieusien Bir Bakış

Bu çalışmanın analitik temelini, Pierre Bourdieu'nün toplumsal dünyayı anlamak için geliştirdiği habitus, sermaye ve alan kavramları oluşturmaktadır (Bourdieu, 2015). Bu kavramsal araçlar, Türkiye'de üniversiteli kadınların eğitim deneyimlerini şekillendiren karmaşık toplumsal cinsiyet dinamiklerini, güç ilişkilerini ve faillik stratejilerini çözümlemek için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Bourdieu'nün temel formülasyonu olan (((habitus)(sermaye))+alan=pratik), bireylerin eylemlerinin ve yaşam tarzlarının, sahip oldukları sermaye türleri, bu sermayenin bedene işlenmiş hali olan habitusları ve içinde hareket ettikleri alanın özgül mantığı arasındaki dinamik etkileşimle belirlendiğini öne sürer (Bourdieu, 2015).

2.1. Türkiye Yükseköğretim Alanı

Üniversite, Bourdieu'nün terminolojisiyle, faillerin belirli sermaye türleri (bu durumda kültürel ve simgesel sermaye) için rekabet ettiği, kendine özgü kuralları ve güç ilişkileri olan bir “alan” (*champ*) olarak kavramsallaştırılmaktadır (Bourdieu, 2015). Türkiye'nin tarihsel bağlamında, Cumhuriyet modernleşmesi projeksiyonu, eğitimi kadınların toplumsal rollerini yeniden tanımlamak ve statülerini yükseltmek için merkezi bir alan olarak. Bu alan, kadınlara eleştirel düşünme, mesleki yetkinlikler ve hak bilinci gibi güçlendirici kültürel sermayeler biriktirme olanağı sunar. Ancak bu alan, içinde bulunduğu daha geniş toplumsal alanın (ekonomik, siyasi ve ailevi alanlar) ataerkil mantığından yalıtılmış değildir. Aksine, bu ataerkil mantık, eğitim alanına sızarak, kadınların bir yandan güçlendirici sermayeler biriktirirken, diğer yandan geleneksel toplumsal cinsiyet normlarının ve beklentilerinin (annelik, fedakârlık vb.) yeniden üretimine maruz kaldığı çelişkili bir mekan yaratır (McQuillan vd., 2008; Coombe vd., 2019).

2.2. Sermaye, Dönüşüm ve Ataerkil Engeller

Bourdieu'nün sermaye kavramı, ekonomik sermayenin ötesine geçerek kültürel ve simgesel sermaye türlerini de kapsar (Bourdieu, 2015). Bu çalışma için merkezi öneme sahip olan kültürel sermaye, eğitim yoluyla edinilen bilgi, beceri ve en önemlisi kurumsallaşmış biçimiyle diplomadır (Bourdieu, 2015). Simgesel sermaye ise bu kültürel sermayenin sağladığı prestij, saygınlık ve meşruiyettir (Bourdieu, 2015). Araştırma bulguları, katılımcı kadınlar için

üniversite diplomasının, ekonomik getirileri sınırlı kalsa bile, aile ve toplum içinde saygınlık ve kimlik kazandıran önemli bir simgesel sermaye kaynağı olduğunu doğrulamaktadır.

Bu çalışmanın temel teorik problemi, sermaye dönüşümünün engellenmesidir. Literatür, Türkiye'deki ataerkil mekanizmaların –iş yerindeki ayrımcı pratiklerden, erkeğin katkısını kadınıkinden daha değerli gören kökleşmiş aile ideolojilerine kadar– kadınların kültürel sermayesini sistematik olarak değersizleştirdiğini ve bunun ekonomik ya da sosyal sermayeye etkin bir şekilde dönüşümünü engellediğini göstermektedir (Cansız & Tekneci, 2018; Yamak vd., 2015). Bu durum, kadınların eğitim yoluyla elde ettikleri kazanımların toplumsal alandaki karşılığını bulmasını zorlaştıran temel bir yapısal sorundur.

2.3. Cinsiyetlendirilmiş Habitus ve Faillığın Müzakeresi

Habitus, bireyin toplumsal yapıdaki konumunun bir sonucu olarak şekillenen, dayanıklı ve aktarılabılır eğilimler sistemi, bir nevi “oyun hissi”dir (Bourdieu, 2015, s. 253). Pratikleri ve algıları üreten bu ilke, bu çalışmada “cinsiyetlendirilmiş habitus” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Cinsiyetlendirilmiş habitus, ataerkil toplumsal yapıların içselleştirilmesiyle oluşan ve kadınları fedakârlık, anneliğe öncelik verme ve ev içi sorumlulukları üstlenme gibi belirli rollere ve tutumlara yatkın kılan bir eğilimler bütünüdür (Silva & Ferreira, 2023). Literatür, yükseköğretimin dahi bu habitusu otomatik olarak ortadan kaldırmadığını, aksine onunla bir arada var olarak içsel çatışmalara yol açtığını öne sürmektedir (Coombe vd., 2019; McQuillan vd., 2008).

Bu teorik çerçevede faillik (agency), mutlak bir özgürlük değil, bireyin sahip olduğu habitus ve sermaye temelinde, belirli bir alanın kısıtlamaları ve fırsatları içinde stratejik olarak hareket etme kapasitesidir. Bu çalışmadaki kadınların, eğitim alanı (akademik hedefler) ile içselleştirilmiş eğilimleri (cinsiyetlendirilmiş habitus) arasındaki gerilimi yönetmek için sosyal ağlar kurma ve kimliklerini bilinçli olarak yeniden çerçeveleme gibi belirli faillik stratejileri geliştirdikleri teorize edilmektedir (Arat vd., 2013; Simpson, 2011).

Bu noktada, eğitim deneyiminin kendisi, bir “habitus yarılması” (habitus schism) için bir katalizör işlevi görmektedir. Üniversite alanı, kadınlara ailelerinden ve topluluklarından miras aldıkları birincil, cinsiyetlendirilmiş habitusun eğilimleriyle (itaat, aile odaklılık) doğrudan çatışan yeni bir dizi eğilim (eleştirel düşünme, mesleki hedefler, hak bilinci) sunar. Bu durum, sadece dışsal bir (toplum-birey) çatışma değil, aynı zamanda içsel bir (habitusun bir parçasının diğerine karşı) gerilim yaratır. Katılımcıların verilerde gözlemlenen faillik stratejileri, bu nedenle basit başa çıkma mekanizmaları değil; bu bölünmüş habitusu uzlaştırmaya ve sentezlemeye yönelik devam eden, pratik bir çabadır. Dolayısıyla bu çalışma, bireylerin, yarılmaya neden olan alanın kendisinden edindikleri entelektüel araçları kullanarak parçalanmış bir habitusu gerçek zamanlı olarak nasıl yönettiklerinin bir analizidir.

3. Yöntem

Bu çalışma, üniversiteli kadınların yükseköğretim deneyimini nasıl anlamlandırdıklarını ve bu süreçte ne tür faillik stratejileri geliştirdiklerini derinlemesine anlamayı amaçladığından, nitel araştırma desenlerinden Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (YFA) (Interpretative

Phenomenological Analysis- IPA) deseni benimsenmiştir. Bu bölüm, araştırmanın metodolojik çerçevesini, katılımcı seçim sürecini, veri toplama ve analiz aşamalarını ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır.

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmanın temel sorusu, kadınların öznel deneyimlerine ve bu deneyimlere yükledikleri anlamlara odaklandığı için YFA, metodolojik olarak en uygun yaklaşım olarak seçilmiştir. Diğer nitel araştırma desenlerinden farklı olarak YFA, bireylerin hayatlarındaki önemli deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmek üzere özel olarak tasarlanmıştır (Smith vd., 2009; Pietkiewicz & Smith, 2014). YFA'nın temel amacı, katılımcıların yaşanmış dünyasına dair bir “içeriden bakış açısı” elde etmektir ki bu, araştırmanın merkezindeki “anlamlandırma” sorusuna doğrudan yanıt vermektedir (Smith & Osborn, 2003).

YFA'nın felsefi temelleri fenomenoloji (yaşanmış deneyimin incelenmesi), hermenötik (yorum teorisi) ve idiyografi (tekil ve özel olana odaklanma) disiplinlerine dayanır (Pietkiewicz & Smith, 2014). Bu yaklaşım, araştırmacının, kendi deneyimlerini anlamlandırmaya çalışan katılımcıları anlamlandırmaya çalıştığı bir “çifte hermenötik” (double hermeneutic) süreci içerir (Smith & Osborn, 2007). Bu yorumlayıcı duruş, katılımcıların ataerki yapılar karşısında geliştirdikleri incelikli ve karmaşık stratejileri anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

3.2. Çalışma Grubu ve Katılımcı Seçimi

Araştırmanın çalışma grubunu, Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 19 kadın öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcıların seçimi, YFA desenin gereklilikleri doğrultusunda homojen amaçlı örneklem tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Belirli bir fenomeni (bu çalışmada, sosyoloji eğitimi alan bir kadın öğrenci olma deneyimi) yaşayan nispeten homojen bir grubun seçilmesi, o deneyimin ortak özünü ve nüanslarını daha derinlemesine ortaya çıkarmayı amaçlayan, YFA araştırmalarında standart ve önerilen bir uygulamadır (Smith vd., 2009).

Katılımcıların tamamının sosyoloji öğrencisi olması, bir sınırlılık olarak değil, metodolojik bir strateji olarak görülmelidir. Bu grup, bir “teorik örneklem” olarak çerçevelenmiştir. Araştırma, eğitimin bireyin toplumsal konumunu ve cinsiyetlendirilmiş habitusunu bilinçli bir şekilde yeniden değerlendirmesini nasıl kolaylaştırdığını anlamayı hedeflemektedir. Sosyoloji öğrencileri, bu yeniden değerlendirme sürecini “ataerkillik”, “toplumsal cinsiyet rolleri”, “sermaye” gibi kavramsal bir dil kullanarak açıkça ifade etme konusunda benzersiz bir donanıma sahiptirler. Bu nedenle, bu örneklem, söz konusu fenomenin en açık ve düşünsel (refleksif) biçimde gözlemlenmesine olanak tanır. Bu metodolojik tercih, deneyimin sadece *ne* olduğunu değil, aynı zamanda anlamlandırma sürecinin *nasıl* işlediğini de analiz etme imkanı sunarak, eğitimin dönüştürücü potansiyelinin altında yatan mekanizmaları daha net bir şekilde ortaya koymayı sağlamıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur. Bu tablo, okuyucunun katılımcıların eğitim alanına girmeden önceki nesnel sınıf koşullarını ve miras aldıkları kültürel ve ekonomik sermaye düzeylerini değerlendirmesi için gerekli bağlamı sağlamaktadır.

Tablo 1. *Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Görüşmeci Kodu	Yaşı	İkamet Yeri	Ailenin İkamet Yeri	Anne Eğitim Durumu	Baba Eğitim Durumu	Ekonomik Durum
G1	21	Devlet Yurdu	İlçe	İlkokul	Lise	Aile + Geçici İş
G2	24	Devlet Yurdu	Köy	Okur-yazar değil	İlkokul	Aile + Geçici İş
G3	23	Apart	Büyükşehir	Lise	Üniversite	Aile Desteği
G4	22	Apart	İlçe	Ortaokul	Lise	Aile + Geçici İş
G5	22	Apart	İlçe	İlkokul	İlkokul	Aile + Geçici İş
G6	24	Devlet Yurdu	Köy	İlkokul	İlkokul	Aile + Geçici İş
G7	24	Aile Yanı	Kırıkkale	Lise	Lise	Aile + Devlet Kredisi
G8	24	Apart	Köy	İlkokul	Ortaokul	Aile + Geçici İş
G9	22	Apart	İlçe	Ortaokul	Lise	Aile + Geçici İş
G10	23	Aile Yanı	Kırıkkale	Ortaokul	Lise	Aile + Devlet Kredisi
G11	22	Devlet Yurdu	İlçe	İlkokul	Ortaokul	Aile + Geçici İş
G12	23	Apart	Büyükşehir	Lise	Üniversite	Aile Desteği
G13	24	Aile Yanı	Kırıkkale	Lise	Lise	Aile + Devlet Kredisi
G14	43	Aile Yanı	Kırıkkale	İlkokul	İlkokul	Aile + Geçici İş
G15	23	Devlet Yurdu	İlçe	Ortaokul	Lise	Aile + Geçici İş
G16	23	Apart	İlçe	Lise	Lise	Aile + Devlet Kredisi
G17	22	Apart	İlçe	İlkokul	Lise	Aile + Geçici İş
G18	51	Aile Yanı	Kırıkkale	Lise	Lise	Aile Desteği
G19	23	Devlet Yurdu	İlçe	Ortaokul	Lise	Aile + Geçici İş

3.3. Veri Toplama Süreci

Veriler, 16 Mayıs 2025 ile 13 Haziran 2025 tarihleri arasında, yarı yapılandırılmış, derinlemesine bireysel mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Her bir mülakat, ortalama 45-60 dakika sürmüş ve katılımcıların kendilerini rahat ve güvende hissedebilecekleri, mahremiyetin sağlandığı ortamlarda gerçekleştirilmiştir. YFA'nın doğası gereği, katılımcıları kendi hikayelerini kendi sözcükleriyle anlatmaya teşvik eden, onların duygu, düşünce ve deneyim yorumlarına odaklanan açık uçlu sorular kullanılmıştır (Larkin & Thompson, 2011). Tüm mülakatlar, katılımcılardan alınan sözlü ve yazılı onamın ardından ses kaydına alınmıştır.

3.4. Veri Analizi

Verilerin analizi, YFA'nın öngördüğü sistematik ve döngüsel süreci takip etmiştir (Smith vd., 2009; Pietkiewicz & Smith, 2014). Bu süreç aşağıdaki adımlardan oluşmuştur:

1. **Deşifre ve Derinlemesine Okuma:** Ses kayıtları verbatim (kelimesi kelimesine) olarak

deşifre edilmiş, ardından her bir metin, katılımcının anlatısına derinlemesine aşına olmak için defalarca okunmuştur.

2. **İlk Notlar ve Kodlama:** Her bir deşifre metni üzerinde satır satır ayrıntılı bir analiz yapılmış, katılımcının deneyiminin özünü yakalayan ilk yorumlayıcı notlar alınmış ve ortaya çıkan kodlar belirlenmiştir.
3. **Beliren Temaların Geliştirilmesi:** Her bir katılımcının metni için, ilk kodlar kümelenerek ortaya çıkan temalar (emergent themes) geliştirilmiştir. Bu aşamada, YFA'nın idiyografik odağına sadık kalınarak, her bir katılımcının kendi diline ve kavramlarına öncelik verilmiştir (Smith vd., 2009).
4. **Vakalar Arası Bağlantıların Aranması:** Bireysel vaka analizleri tamamlandıktan sonra, vakalar arası bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, katılımcıların deneyimleri arasındaki benzeşme ve farklılaşma örüntüleri incelenmiş ve grubun deneyiminin paylaşılan özünü yakalayan “ana temalar” (superordinate themes) geliştirilmiştir (Smith vd., 2009).

4. Bulgular

Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz sonucunda, katılımcıların yükseköğretim deneyimini anlamlandırma biçimlerini yansıtan üç ana tema (superordinate theme) ortaya çıkmıştır. Bu temalar, eğitimin basit bir meslek edinme aracının ötesinde, ataerkil yapılarla müzakere içinde karmaşık ve stratejik anlamlar kazandığını göstermektedir.

4.1. “Kendi Ayakları Üzerinde Durmak”: Ekonomik ve Simgesel Sermaye Arayışı

Katılımcıların üniversite eğitimi alma motivasyonlarının en belirgin olanı, “kendi ayakları üzerinde durma” arzusudur. Ancak bu arayış, basit bir geçim kaygısının çok ötesinde, Bourdieu'nün sermaye dönüşümleri teorisiyle anlaşılabilir karmaşık bir stratejiyi içermektedir. Katılımcılar için üniversite diploması, “nitelikli bir işgücü” olmanın ve böylelikle ekonomik bağımsızlığa ulaşmanın anahtarıdır. Bu durum, özellikle kadınların geleneksel olarak “ücretsiz aile işçisi” olarak görüldüğü bir toplumsal bağlamda, ekonomik özgürlüğe kavuşmanın temel yolu olarak görülmektedir. Bir katılımcının ifadesiyle:

“Kadınlar hep ücretsiz aile işçisi oldular. Bundan kurtulabilmenin yolu nitelikli işgücü olmak. Erkekler üniversitede okusunlar ama kadınlar mutlaka okusunlar” (G16).

Bu ekonomik bağımsızlık arayışı, aynı zamanda simgesel bir değere sahiptir. Katılımcılar, ekonomik gücün sadece maddi bir rahatlık değil, aynı zamanda aile içinde ve toplumsal hayatta bir statü ve saygınlık kaynağı olduğunun farkındadır. Eğitim, kadınların ezilmeden, kendi değerlerini bilerek para kazanmalarını sağlayan bir meşruiyet zemini sunar. Bu, kültürel sermayenin (diploma) sadece ekonomik sermayeye değil, aynı zamanda simgesel sermayeye de dönüştürülme stratejisini açıkça ortaya koymaktadır:

“Kadın para kazanmalı. Para kazanırken de ezilmemeli. Bunun yolu üniversite eğitiminden geçiyor. Şimdi okurken geçici işlerde çalışıyorum. Çok da eziliyorum. Ama Sosyolog olarak atanınca hem statüm hem de iyi bir gelirim olacak” (G17).

Bu ifadeler, diplomanın sağladığı statünün, en az getireceği gelir kadar önemli olduğunu göstermektedir. Eğitim, ataerkil bir yapıda erkeğin statüsüne ve gelirine bağımlı olmaktan kurtulmanın ve birey olarak var olmanın bir aracı olarak görülmektedir.

4.2. “Annemin Katlandıklarına Ben Katlanmam”: Kuşaklararası Habitus Kırılması ve Failliğin İnşası

Üniversite “alanı”, katılımcıların ailelerinden miras aldıkları cinsiyetlendirilmiş habitusun sorgulandığı ve dönüştürüldüğü bir mekan olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar, aldıkları eğitim ve yeni sosyal çevreleri sayesinde, kendilerine dayatılan geleneksel kadınlık rollerini doğal kabul etmek yerine, onları eleştirel bir süzgeçten geçirme imkânı bulmaktadır. Bu süreç, özellikle annelerinin yaşam deneyimleriyle kendi gelecek tasavvurları arasında kurdukları karşıtlıkta belirginleşmektedir. Eğitim, annelerinin “katlanmak” zorunda kaldığı bir kaderden bilinçli bir kopuşu simgelemektedir:

“Kadınların kendi kararlarını alabilmesi için üniversite eğitimi almaları şart. Ben annemle aramdaki en önemli farkın eğitim olduğunu düşünüyorum. Annemin katlandıklarına ben katlanmadım mesela” (G14).

Bu ifade, eğitimin sadece bilgi birikimi sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bireysel failliğin ve kendi hayatı hakkında karar alma hakkının temel koşulu olarak görüldüğünü göstermektedir. Katılımcılar, çevrelerindeki eğitilmiş ve eğitimsiz kadınların yaşam yörüngelerini karşılaştırarak bu sonuca varmaktadır. Eğitilmiş kadının aile içinde daha fazla saygı gördüğü, kararlara daha fazla katıldığı ve daha özerk bir hayat sürdüğü gözlemi, kendi eğitim motivasyonlarını pekiştirmektedir:

“Amcamın iki kızı var. Aralarındaki en önemli fark birisinin okuyup öğretmen olması, diğerinin ortaokul mezunu olması. Zengin birisi ile evli ama hayatını yaşayamıyor. Kocasına ona ne kadar izin verirse o kadar yaşıyor. Diğer öğretmen...eşi ona sormadan hiç karar almaz. Çok da saygı duyar. Ben onları gördükçe üniversiteye gitmem gerektiğine inandım” (G7).

Bu kuşaklararası habitus kırılması, aynı zamanda sosyoloji eğitiminin sağladığı kavramsal araçlarla da desteklenmektedir. “Kadın hakları”, “toplumsal cinsiyet rolleri” gibi kavramlar, katılımcıların kendi deneyimlerini ve aile geçmişlerini yeniden yorumlamalarına ve ataerkil baskıları adlandırmalarına olanak tanımaktadır. Eğitim, onlara sadece bireysel bir çıkış yolu değil, aynı zamanda çevrelerindeki diğer kadınları da güçlendirme misyonu yüklemektedir.

4.3. “Çocuklarıma Yanlış Yapmamak İçin”: Anneliğin Stratejik Bir Yeniden Üretim Projesi Olarak Kurgulanması

İlk bakışta geleneksel bir kadınlık rolünü çağrıştıran “annelik” arzusu, katılımcıların anlatılarında Bourdieusien bir perspektifle incelendiğinde, oldukça stratejik bir yeniden üretim projesi olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar, kendi annelerinin eğitimsizlikten kaynaklandığını düşündükleri “yanlışları” ve yaşadıkları zorlukları kendi çocuklarına yaşatmak istememektedir. Bu arzu, aslında kendi çocukluklarında deneyimledikleri kültürel ve

eğitsel yoksunlukları telafi etme ve gelecek nesle daha avantajlı bir başlangıç sunma çabasını yansıtmaktadır.

Bu durum, katılımcıların anneliği pasif bir rol olarak değil, aktif bir sermaye aktarım mekanizması olarak gördüklerini göstermektedir. Onlar, eğitim yoluyla biriktirdikleri kültürel sermayeyi (bilgi, bilinç, pedagojik yaklaşımlar) doğrudan çocuklarına aktararak, onların daha iyi bir habitusa sahip olmalarını ve toplumsal hayatta daha başarılı olmalarını hedeflemektedir. Bir katılımcı bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir:

“Ben üniversiteye gelinceye kadar ailemi çok sağlıklı sanıyordum. Ama öğrendiklerim bana, ailemin bana yanlışlar yaptığını öğretti. Ben çocuklarıma yanlış yapmamak için eğitimimi önemsiyorum. Her kadının üniversite eğitimi almalı” (G9).

Bu strateji, kadınların kendi kültürel sermayelerinin ekonomik alanda tam karşılığını bulamayabileceğinin zımni bir kabulünü de içermektedir. Ataerkil engeller nedeniyle kendi kariyerlerinde ulaşamayacakları başarıyı, çocuklarına daha iyi bir başlangıç noktası sağlayarak dolaylı yoldan gerçekleştirme amacı gütmektedirler. Bu, anneliğin, bir sonraki neslin sınıf yörüngesini aktif olarak yönetmek ve optimize etmek için bir araç olarak kullanıldığı sofistike bir yeniden üretim stratejisidir. Eğitimli anne olmak, sadece “doğru” çocuk yetiştirmek değil, aynı zamanda ailenin gelecekteki toplumsal konumunu güvence altına almaktır:

“Eğitimin temeli anne tarafından atılıyor. Eğitimli annelerin çocukları da eğitimli oluyor. Ben de ileride doğacak kız veya kızlarım için iyi bir anne olmak için eğitim almalıyım diye düşünüyorum” (G10).

5. Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, Türkiye’de üniversiteli kadınların eğitim deneyimini Bourdieu’nün teorik çerçevesi ışığında yorumlandığında, eğitimin hem güçlendirici hem de çelişkili doğasını gözler önüne sermektedir. Tartışma, bulguları teorik çerçeveye yeniden bütünleştirerek, üniversite alanının çelişkili etkilerini, failliğin stratejik doğasını ve cinsiyetlendirilmiş habitusun dönüşümünü ele almaktadır.

5.1. Üniversite: Çelişkili Etkiler Alanı

Bulgular, üniversitenin kadınlar için ikili bir rol oynadığını açıkça göstermektedir. Bir yandan, üniversite, kadınlara önemli kültürel ve simgesel sermayeler kazandıran, eleştirel bir bilinç aşıl原因 ve cinsiyetlendirilmiş habituslarında radikal bir kırılmaya yol açan bir güçlenme alanıdır. Katılımcılar, bu alanda edindikleri bilgi ve kavramsal araçlar sayesinde ailelerinden miras aldıkları kaderi reddetmekte ve kendileri için yeni bir gelecek tasavvur etmektedirler. Bu, eğitimin dönüştürücü potansiyelinin açık bir kanıtıdır.

Diğer yandan, üniversite, içinde bulunduğu daha geniş toplumsal iktidar alanının ataerkil mantığından azade değildir. Bu ataerkil mantık, kadınların edindiği kültürel sermayenin nihai

değerini sürekli olarak sınırlamakta ve onları geleneksel rollere doğru geri çekmektedir (McQuillan vd., 2008). Katılımcıların annelik arzusunun, kendi kariyer hedeflerinin önüne geçen stratejik bir yeniden üretim projesi olarak kurgulamaları, bu çelişkinin en bariz göstergesidir. Eğitim, onları annelik rolünden vazgeçirmiyor; aksine, bu rolü “eğitimli anne” olarak yeniden tanımlamalarını ve meşrulaştırmalarını sağlıyor. Bu durum, üniversite alanının, kadınları bir yandan özgürleştirirken diğer yandan onları ataerkil sistemin yeniden üretimine, albeit daha sofistike bir biçimde, dahil eden çelişkili bir mekanizma olarak işlediğini ortaya koymaktadır.

5.2. Faillik: Devrim Değil, Stratejik Uyum

Katılımcıların geliştirdiği faillik stratejileri, ataerkil yapıların devrimci bir şekilde yıkılması olarak değil, mevcut “oyunun kuralları” içinde işleyen son derece sofistike bir uyum ve müzakere biçimi olarak yorumlanmalıdır. Ekonomik sermayenin doğrudan elde edilmesinin zor olduğu bir alanda, simgesel sermayeye (statü, saygınlık) odaklanmaları; annelerinin kaderinden koparak kendi bireyselliklerini inşa etmeleri ve anneliği bir sermaye aktarım projesine dönüştürmeleri, içinde bulundukları koşullarda kendilerinin ve çocuklarının yaşam şanslarını maksimize etmeye yönelik rasyonel ve hesaplanmış hamlelerdir.

Bu kadınlar, ataerkil alanın kurallarını yıkmıyorlar; aksine, edindikleri yeni kaynakları (kültürel sermaye, eleştirel bilinç) kullanarak oyunu daha etkili oynamayı öğreniyorlar. Faillikleri, sistemin dışına çıkmak yerine, sistemin içindeki çatlakları ve olanakları kendi lehlerine kullanma becerisinde yatmaktadır. Bu, Bourdieu'nün faillik anlayışıyla uyumludur; faillik, yapıların yokluğunda değil, tam da yapıların dayattığı kısıtlamalar ve olanaklar çerçevesinde ortaya çıkan stratejik bir eylemdir.

5.3. Cinsiyetlendirilmiş Habitusun Dönüşümü

Son olarak, bu çalışma, cinsiyetlendirilmiş habitusun basit bir yeniden üretiminden ziyade, bir *dönüşüm* sürecini gözler önüne sermektedir. Eğitim, katılımcıların benliğinde bir “habitus yarılması” yaratmakta, onları miras aldıkları eğilimler ile yeni edindikleri eğilimler arasında bilinçli bir müzakereye zorlamaktadır. Bu sürecin sonunda ortaya çıkan, cinsiyetlendirilmiş habitusun tamamen ortadan kalkması değil, yeniden yapılandırılmasıdır.

“Eğitimli anne” figürü, bu yeni, melez habitusun somutlaşmış halidir. Bu figür, mesleki hedefleri, eleştirel farkındalığı ve bireysel özerklik arzusunun, ev içi alanın ve gelecek nesillerin stratejik yönetimiyle birleştirir. Geleneksel annelik rolü, kültürel sermaye ile donatılarak yeni bir meşruiyet ve anlam kazanır. Bu durum, habitusun statik bir yapı olmadığını, bireylerin yeni alanlara girdikçe ve yeni sermaye türleri edindikçe dinamik bir şekilde dönüşebileceğini göstermektedir. Ancak bu dönüşüm dahi, daha geniş toplumsal alandaki ataerkil güç ilişkilerinin sınırları içinde gerçekleşmektedir.

6. Sonuç

Bu araştırma, Türkiye'deki üniversiteli kadınlar için eğitimin, derinlemesine güçlendirici ancak bir o kadar da çelişkili bir kuvvet olduğunu ortaya koymaktadır. Yükseköğretim, kadınlara yeni

bir benlik ve faillik duygusu inşa etmeleri için gerekli olan kültürel ve simgesel sermayeyi sağlamaktadır. Ancak bu faillik, hayatlarını şekillendirmeye devam eden ataerkil yapıları ortadan kaldırmaktan ziyade, bu yapıların içinde yol bulmaya, onları müzakere etmeye ve incelikli bir biçimde alt etmeye yönelmektedir. Çalışmanın temel katkısı, Türkiye'de kadınların eğitimine ilişkin istatistiksel paradoksun ardındaki yaşanmış deneyimleri, anlamlandırma süreçlerini ve stratejik eylemleri, zengin nitel veriler ve Bourdieusien bir teorik analiz aracılığıyla derinlemesine ortaya koymasındır.

Bulgular, katılımcıların eğitimi, ataerkil düzenin engellediği doğrudan ekonomik kazanımların yerine geçen alternatif değerler üreten bir alan olarak gördüklerini göstermiştir. Eğitim, onlara “kendi ayakları üzerinde durma” imkanı veren ekonomik ve simgesel sermayenin birleşimi; annelerinin kaderinden bir kopuşu simgeleyen bir habitus kırılması; ve en önemlisi, kendi çocuklarına daha avantajlı bir kültürel sermaye ve habitus aktarmayı hedefleyen stratejik bir annelik projesi olarak anlamlandırılmaktadır. Bu, eğitimin değerinin, bireyin kendi yaşam yörüngesinden ziyade, gelecek nesillerin sınıf yörüngesini güvence altına alma hedefiyle yeniden tanımlandığı karmaşık bir yeniden üretim stratejisine işaret etmektedir.

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, örnekleminin tek bir üniversitenin sosyoloji bölümü öğrencilerinden oluşması nedeniyle homojen bir yapıya sahip olmasıdır. Ancak bu durum, aynı zamanda çalışmanın metodolojik bir gücü olarak da değerlendirilmelidir. Bir “teorik örneklem” olarak bu grup, eğitimin dönüştürücü potansiyelinin ve bu dönüşümün altında yatan mekanizmaların en açık ve en düşününsel biçimde gözlemlenmesine olanak tanımıştır.

Gelecekteki araştırmalar için çeşitli yollar açılmaktadır. Kadın temsiline daha düşük olduğu bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) gibi alanlardaki kadınlarla karşılaştırmalı YFA çalışmaları yürütmek, bulguların genellenebilirliğini artırabilir (Baransel & Çalışkan, 2024). Farklı sosyo-ekonomik kökenlerden gelen kadınların deneyimlerini incelemek, miras alınan sermayenin habitus dönüşümü üzerindeki etkisini daha net ortaya koyabilir. Ayrıca, bu çalışmadaki katılımcıları mezuniyet sonrası yaşamlarında takip edecek boylamsal bir araştırma, onların kurguladıkları stratejik projelerin ekonomik ve ev içi alanlarda nasıl hayata geçtiğini ve ne tür sonuçlar doğurduğunu anlamak için paha biçilmez veriler sunacaktır.

Sonuç olarak bu makale, toplumsal cinsiyet, eğitim ve eşitsizlik gibi makro düzeydeki toplumsal yapıların, bireylerin gündelik yaşamlarında nasıl deneyimlendiğini, müzakere edildiğini ve dönüştürüldüğünü anlamak için mikro-düzyet nitel araştırmaların vazgeçilmezliğini bir kez daha vurgulamaktadır. Kadınların “öğrendikçe güçlenme” süreci, toplumsal yapıların katılığı ile bireysel failliğin yaratıcılığı arasındaki o karmaşık ve dinamik arakesitte şekillenmektedir.

Kaynakça

Altıntaş, H., Demirtaş, Z., & Vural, Ö. F. (2023). Bourdieu's theory of capital: A systematic review of the literature in the context of women's entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 163, 113919. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113919>

Aslan, M. (2021). The impact of COVID-19 on the education of Syrian refugee children.

Disaster Medicine and Public Health Preparedness, 1–11.
<https://doi.org/10.1017/dmp.2021.21>

Baransel, C., & Çalışkan, Z. (2024). Women in Turkish academia: Progress and challenges. *Higher Education*, 87(1), 1–19.

Bourdieu, P. (2015). *Ayrim: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi* (D. Fırat & G. Berkkurt, Çev.). Heretik.

Cansız, M., & Tekneci, P. (2018). Innovative and technology-based women entrepreneurs in Turkey: Challenges and opportunities. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 8(1), 1–17. <https://doi.org/10.1186/s40497-018-0105-z>

Coombe, J., Denvir, C., & St-Amour, M. (2019). ‘Mum and professional’: A qualitative study of the experiences of mothers in law. *Gender, Work & Organization*, 27(4), 503–521. <https://doi.org/10.1111/gwao.12402>

Gündüz-Hosgör, A., & Smits, J. (2008). The impact of family formation on women’s employment in Turkey. *Feminist Economics*, 14(4), 101–125. <https://doi.org/10.1080/13545700802263029>

Larkin, M., & Thompson, A. R. (2011). Interpretative phenomenological analysis. In A. R. Thompson & D. Harper (Eds.), *Qualitative research methods in mental health and psychotherapy: A guide for students and practitioners* (pp. 99-116). John Wiley & Sons.

McQuillan, J., Greil, A. L., & Scheltema, K. E. (2008). The importance of motherhood among women in the contemporary United States. *Gender & Society*, 22(4), 477–496. <https://doi.org/10.1177/0891243208319359>

Pietkiewicz, I., & Smith, J. A. (2014). A practical guide to using interpretative phenomenological analysis in qualitative research psychology. *Psychological Journal*, 20(1), 7-14.

Silva, E., & Ferreira, E. (2023). Gender habitus: tensioning the concept of habitus in Bourdieu. *Pro-Posições*, 34. <https://doi.org/10.1590/1980-6248-2020-0045en>

Simpson, R. (2011). Men discussing women and women discussing men: The politics of gendered reflexivity. *Gender, Work & Organization*, 18(4), 385–404. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2010.00511.x>

Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage.

Smith, J. A., & Osborn, M. (2007). Interpretative phenomenological analysis. In J. A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (2nd ed., pp. 53-80). Sage.

Suprianto, S. (2020). The role of Imam Hatip schools in shaping religious identity in Turkey.

Journal of Religious Education, 68(3), 321–335.

Toplum ve Bilim Platformu. (2025). *Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı: Güncel durumun değerlendirmesi*. <https://www.toplum.org.tr/turkiyede-kadinlarin-isgucune-katilimi-guncel-durumun-degerlendirmesi/>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024, Mart 7). *İstatistiklerle kadın, 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025, Mart 5). *İşgücü istatistikleri, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-2024-54059&dil=1>

Yamak, S., Ergur, A., & Ünsal, S. (2015). The impact of patriarchal culture on women’s careers in Turkey. *Gender in Management: An International Journal*, 30(3), 229–248. <https://doi.org/10.1108/GM-01-2014-0005>

ERKEKLİK VE İŞ SAHİBİ OLMA ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Kırıkkale Üniversitesi,

dolunay_senol@yahoo.com - [0000-0003-3716-0430](tel:0000-0003-3716-0430)

Dr. Gıyasettin YILDIZ

Harran Üniversitesi,

gyildiz2121@gmail.com - [0000-0001-5191-509X](tel:0000-0001-5191-509X)

ÖZET

İnsanlar her ne kadar hayatı tek başlarına yaşıyor gibi görünseler de içine doğdukları toplumlar tarafından önemli ölçüde belirlendikleri de bilinmektedir. İnsanlar, eylemlerini gerçekleştirirken kendi kararları olarak düşündükleri pek çok eylemin kendilerine öğretildiğinin çoğu zaman farkına varmazlar. Bireylerin toplumların istedikleri bireyler olmalarında toplumsal cinsiyet rollerinin önemli fonksiyonlar yüklendiği ve bireylerin yaşamlarını önemli oranda şekillendirdiği bilinmektedir. Ülkemizdeki erkeklerin, erkekliklerini inşa süreçlerinde sünnet, askerlik, iş bulma, evlilik ve babalık önemli aşamaları oluşturmaktadır. Bu inşa sürecinin erkeklerin hayatlarına önemli katkıları olmaktadır. Bu çalışmada erkeklerin erkekliklerini inşa süreçlerinde iş sahibi olmalarının kendilerine olan katkıları tartışılmaktadır. İş sahibi olmak, ekonomik kazanç elde etmek günümüz dünyasında eskiye oranla çok daha önem kazanmış olmasına rağmen ataerkil sistemlerde evin geçimini sağlama görevinin erkeklere yüklenmiş olmasından dolayı erkekler için kadınlardan çok daha önemli bir konumdur. Bu çalışmada Ankara'da yaşayan 17 erkek katılımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler ışığında erkeklerin iş arama, iş bulma ve iş bulduktan sonraki süreçlerde neler yaşadıkları ve bu sürecin erkeklik algılarına ne yönde etki ettiği sosyolojik bir bakış açısı ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet rolleri, erkeklik, iş sahibi olma, toplumsal yapı.

A SOCIOLOGICAL STUDY ON MASCULINITY AND EMPLOYMENT

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Kırıkkale University,

dolunay_senol@yahoo.com - [0000-0003-3716-0430](https://doi.org/10.1501/0000000337160430)

Dr. Gıyasettin YILDIZ

Harran University,

gyildiz2121@gmail.com - [0000-0001-5191-509X](https://doi.org/10.1501/000000015191509X)

ABSTRACT

Although individuals may appear to live independently, it is well-established that they are significantly shaped by the societies into which they are born. When performing actions, people often remain unaware that many behaviors they perceive as personal choices are, in fact, socially conditioned. Gender roles carry crucial functions in molding individuals into societal expectations and profoundly structure their lives. In Turkey, circumcision, military service, employment, marriage, and fatherhood constitute key stages in men's construction of masculinity. This process substantially impacts their lives. This study examines how employment contributes to men's masculine identity construction. Despite the heightened importance of economic gain in the modern world, employment holds a more critical position for men than women in patriarchal systems due to the expectation that men bear the responsibility of providing for the household. Drawing on data from semi-structured interviews with 17 male participants in Ankara, this research aims to sociologically reveal men's experiences in job-seeking, employment, and post-employment processes, as well as how these experiences influence their perceptions of masculinity.

Keywords: Gender roles, masculinity, employment, patriarchal systems, labor market, social structure.

1. Giriş

Sosyolojik perspektiften bakıldığında iş, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, bireyin kimliğinin, sosyal statüsünün ve özsaygısının temel bir bileşenini oluşturur (Carlson, 2015; Ralph, 2018; Warren, 2015). Bireyin mesleği hem kendini nasıl gördüğünü hem de başkaları tarafından nasıl algılandığını derinden şekillendiren bir unsurdur. Bu evrensel ilişki, Türkiye gibi belirli kültürel bağlamlarda, toplumsal cinsiyet normlarıyla iç içe geçtiğinde daha da kritik bir önem kazanır (Acar & Polat, 2021; Bulut & Winter, 2022). Türkiye’de erkekliğin inşa süreci, kültürel olarak tanımlanmış ve ritüelleşmiş bir dizi aşamadan geçer. Bu çalışmanın temelini oluşturan anlatılarda da sıkça vurgulandığı gibi, “sünnet, askerlik, iş bulma, evlilik ve babalık” bu sürecin temel basamaklarını oluşturmaktadır. Bu sıralama, iş bulmanın basit bir ekonomik gerekliliğin çok ötesinde, erkekliğin kanıtlandığı veya sorgulandığı kritik bir geçiş ritüeli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sünnet ve askerlik gibi toplumsal statüde önemli değişimler yaratan ve erkek kimliğini pekiştiren ritüellerin yanına “iş bulma” eyleminin yerleştirilmesi, bu eyleme sembolik bir anlam yükler. Bu, sadece para kazanmakla ilgili değil, aynı zamanda topluluğun gözünde bir erkeğin “adam” olma sınavını başarıyla vermesiyle ilgilidir. Bu sınavda başarısız olmak, yalnızca ekonomik bir zorluk değil, aynı zamanda erkekliğin kendisinin başarısızlığı olarak algılanır. Bu durum, iş bulma eyleminin sonraki aşamalar olan evlilik ve babalık için bir ön koşul haline gelmesiyle daha da pekişir. Başarılı bir istihdam, erkeğin gelecekteki bir eş ve baba olarak potansiyelinin kamusal alanda onaylandığı bir tür yetki belgesi işlevi görür. Dolayısıyla, iş bulma süreci, erkeğin toplumsal yetişkinliğe geçişini sağlayan bir darboğaza dönüşerek, yoğun bir kişisel ve sosyal baskı alanı yaratır.

Bu bağlamda, bu çalışma, Türkiye’deki genç erkekler için istihdamın neden sadece bir geçim kapısı değil, aynı zamanda erkeklik kimliğinin onaylandığı veya reddedildiği temel bir performans alanı olduğunu araştırmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: Ankara’da yaşayan genç işçi sınıfı erkekleri, istikrarlı bir istihdamı erkeklik kimlikleriyle eşdeğer tutan bu güçlü toplumsal beklentiyi nasıl deneyimliyor, müzakere ediyor ve anlamlandırıyor? Bu süreç, onların yaşanmış gerçekliklerini ve benlik algılarını nasıl şekillendiriyor?

Bu soruyu yanıtlamak amacıyla çalışma, öncelikle R.W. Connell’in hegemonik erkeklik kuramını analitik bir çerçeve olarak sunacaktır. Ardından, Türkiye’de erkeklik üzerine yapılmış literatürü inceleyerek çalışmayı mevcut akademik tartışmalar içinde konumlandıracaktır. Yöntem bölümünde, çalışmanın nitel deseni ve analiz süreci detaylandırılacaktır. Bulgular bölümü, katılımcıların anlatılarını analitik temalar altında sunarak, iş bulma ve işsiz kalma deneyimlerinin erkeklik algıları üzerindeki derin etkilerini ortaya koyacaktır. Tartışma bölümünde, bu bulgular kuramsal çerçeve ışığında yorumlanacak ve son olarak sonuç bölümünde, çalışmanın genel katkısı ve gelecek araştırmalar için öneriler sunulacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve: Hegemonik Erkekliğin Mimarisi

Bu makalenin temel analitik merceğini, R.W. Connell’in hegemonik erkeklik kuramı

oluşturmaktadır. Bu kuram, katılımcıların aileyi geçindiren birey olma yönündeki yoğun baskının, yalnızca bireysel bir beklenti olmadığını; aksine, belirli ve baskın bir erkeklik biçiminin üretildiği ve meşrulaştırıldığı, böylece daha geniş ataerkil düzenin sürdürüldüğü temel bir pratik olduğunu savunmak için kullanılacaktır. Kuramın temelini oluşturan *hegemonya* kavramı, Antonio Gramsci'nin çalışmalarından türetilmiştir ve salt zora dayalı bir yönetimden ziyade, rıza ve kültürel liderlik aracılığıyla kurulan bir tahakküm sistemini ifade eder. Bu sistemde, egemen sınıfın değerleri ve normları “sağduyu” olarak kabul ettirilir ve toplumsal eşitsizlikler normalleştirilir (Connell, 1977).

Connell, bu fikri toplumsal cinsiyet ilişkilerine uygulayarak *hegemonik erkeklik* kavramını geliştirmiştir. Hegemonik erkeklik, erkeklerin tahakkümünü ve kadınların tâbiliyetini güvence altına alarak ataerkil düzeni meşrulaştıran, kültürel olarak yüceltilmiş bir erkeklik pratiği olarak kavramsallaştırılmıştır (Carrigan, Connell, & Lee, 1985; Connell, 1987). Bu, “ataerkilliğin meşruiyet sorununa verilen güncel olarak kabul görmüş yanıtı somutlaştıran toplumsal cinsiyet pratiği konfigürasyonu” olarak tanımlanır (Connell & Messerschmidt, 2005, s. 832).

Connell, tek bir erkeklik olmadığını, bunun yerine bir *erkeklikler hiyerarşisi* olduğunu ileri sürer. Bu hiyerarşi, farklı erkeklik biçimleri arasındaki dinamik ilişkilerle şekillenir (Connell, 1987; Connell & Messerschmidt, 2005):

- **Hegemonik Erkeklik:** Güçlü, heteroseksüel, aileyi geçindiren gibi özelliklerle tanımlanan, kültürel olarak idealleştirilmiş ve egemen formdur.
- **İşbirlikçi (Complicit) Erkeklik:** Hegemonik ideali tam olarak yaşamayan ancak bu sistemin kendilerine sağladığı “ataerkil paydan” (*patriarchal dividend*) faydalanan ve sisteme meydan okumayan erkeklerin çoğunluğunu oluşturur. Bu kavram, çalışmanın bulgularını yorumlamada merkezi bir rol oynayacaktır (Connell, 1987; Connell & Messerschmidt, 2005).
- **Madun (Subordinated) Erkeklik:** Hegemonik ideal tarafından aktif olarak ezilen ve baskılanan erkekliklerdir. Bunun en belirgin örneği, genellikle “kadınsı” olarak kodlanan ve hegemonik normlara aykırı görülen eşcinsel erkeklerdir (Carrigan vd., 1985).
- **Marjinalleştirilmiş (Marginalized) Erkeklik:** Hegemonik özelliklere sahip olabilmelerine rağmen, ırk veya sınıf gibi faktörler nedeniyle tam statüden mahrum bırakılan erkekliklerdir (Connell, 1987).

Bu kuramın kilit noktası, çok az erkeğin hegemonik ideali tam anlamıyla yaşayabilmesi, ancak tüm erkeklerin kendilerini bu ideale göre konumlandırmak zorunda kalmasıdır (Connell & Messerschmidt, 2005, s. 832). Kuramı bu çalışmanın odağına bağlayan en önemli unsur ise, çağdaş kapitalist toplumlarda “aileyi geçindiren erkek” (*male breadwinner*) rolünün, hegemonik erkekliğin merkezi ve tanımlayıcı bir pratiği haline gelmesidir. Ekonomik güvence sağlama eylemi, erkeklerin eril yetkinliklerini sergiledikleri ve aile ile toplum içindeki egemen konumlarını talep ettikleri birincil yoldur. Bu ideal, kültürel anlatılar, eğitim sistemleri ve işgücü piyasası dinamikleri aracılığıyla, neoliberal ekonominin güvencesiz koşullarına rağmen varlığını sürdürmektedir (Kim & Finch, 2002; Dicke vd., 2019; Fortin, 2005).

Bu bağlamda, hegemonik erkeklik kuramı soyut bir sınıflandırma sistemi olarak değil, dinamik

bir süreç olarak ele alınmalıdır. “Aileyi geçindirme” rolü, hegemonik erkekliğin sadece bir özelliği değil, bu sosyo-ekonomik bağlamda onun yeniden üretimini sağlayan temel *motordur*. Connell’in vurguladığı “toplumsal cinsiyet pratiği”, tam da bu noktada anlam kazanır; kuram, bir cinsiyete *sahip olmak* değil, cinsiyeti *yapmakla* ilgilidir (Connell, 1987). Bu nedenle, aileyi geçindirme ideolojisi, hegemonik erkekliğin soyut hiyerarşisini bu erkekler için somut ve yaşanmış bir gerçekliğe dönüştüren mekanizmadır. Tartışma bölümünde daha ayrıntılı ele alınacağı üzere, bu çalışma aynı zamanda Connell ve Messerschmidt’in (2005) kavrama getirdiği reformülasyon önerilerini de dikkate alarak, hegemonik erkekliğin coğrafi, dinamik ve ilişkisel boyutlarını analiz edecektir.

3. Türkiye Bağlamı: Gelenek ve Neoliberalizm Arasında Erkekliği Konumlandırmak

Bu çalışma, Türkiye’de toplumsal cinsiyet ve erkeklik üzerine yapılmış akademik literatür içinde özel bir yere oturmaktadır. Mevcut literatür, genellikle siyaset ve neoliberalizmin yönlendirdiği dönüşümlere ve kentli orta sınıf erkekliklerine odaklanırken, işçi sınıfından gelen erkeklerin geleneksel, onur ve namus temelindeki erkeklik kodlarını nasıl sürdürdükleri ve müzakere ettikleri konusunda önemli bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışma, bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Türkiye’deki erkeklik üzerine yapılan çalışmalarda, tek tip bir “Türk erkekliği” anlayışına karşı çıkarak, özellikle kentli, beyaz yakalı ve neoliberal bir erkeklik idealinin yükselişine işaret etmektedir. Bu tespit, ağırlıklı olarak işçi ve hizmet sektöründe çalışan bu araştırmanın örneklemiyle önemli bir tezat oluşturmaktadır. Bu erkeklerin modern, küreselleşen bir ekonomi içinde yaşarken, kimliklerini geleneksel ve onur temelli bir erkeklik söylemi üzerinden ifade ettikleri bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Onlar, çağdaş işgücü piyasasının güvencesiz gerçeklikleri ile geleneksel bir toplumsal cinsiyet düzeninin katı beklentileri arasında sıkışıp kalmışlardır.

Bu sıkışmışlık, Türkiye’de geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin hem ev içinde hem de iş hayatında ne denli dirençli olduğunu gösteren araştırmalarla da desteklenmektedir. Erkeğin “evin direği” olarak görülmesi ve ailenin geçiminden sorumlu tutulması, kadınların işgücü piyasasında karşılaştığı yapısal engellerle doğrudan ilişkilidir. Kadınların düşük ücretler, güvencesiz çalışma koşulları, kayıt dışı istihdam ve “cam tavan” gibi sorunlarla karşılaşması, erkeğin birincil geçim kaynağı olma baskısını yapısal olarak pekiştirir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) raporunda da belirtildiği gibi, kadınların istihdamının önündeki en büyük engeller arasında toplumsal cinsiyet rolleri ve iş-aile dengesi sorunları yer almaktadır.

Bu bağlamda, katılımcıların “onur/namus” gibi geleneksel kodlara başvurusu, orta sınıf “neoliberal özne” modelinden farklılaşan, Türkiye’de sınıf ve erkeklik arasındaki özgün ilişkiye işaret etmektedir. Neoliberal yeniden yapılanma ve ekonomik belirsizlik ortamında, alt sınıflardan erkekler ekonomik kırılganlıkla başa çıkmak ve erkekliklerini teyit etmek için geleneksel onur kodlarına daha sıkı sarılabilmektedir (Acar & Polat, 2021; Bulut & Winter, 2022; Filiz, 2020).¹ Bu durum, onurun, neoliberal politikaların yarattığı yabancılaşmaya karşı bir savunma mekanizması ve toplumsal meşruiyet aracı haline geldiğini göstermektedir (Öngel vd., 2024).

Erkekliğin inşasında ailenin rolü de kritik bir öneme sahiptir. Özellikle anne, büyükanne ve baba figürlerinin, erkek çocuğuna küçük yaştan itibaren “sağlayıcı” rolünü aştığı görülmektedir.¹ Bu çalışma, tam da bu noktada, modern bir ekonominin güvencesizliği ile geleneksel ataerkilliğin sarsılmaz beklentileri arasındaki çelişkinin en yoğun yaşandığı bir alan olarak işçi sınıfı erkeklerinin deneyimlerine odaklanmaktadır. Bu nedenle, bu makale basit bir betimlemeden ziyade, kritik bir toplumsal gerilimin keşfi olarak konumlandırılmaktadır.

4. Araştırma Deseni ve Yöntem

Bu çalışma, katılımcıların iş ve erkeklik deneyimlerine atfettikleri zengin ve öznel anlamları yakalamayı amaçlayan nitel bir sorgulama olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın bilimsel titizliğini ve güvenilirliğini (trustworthiness) ortaya koymak amacıyla, bu bölümde metodolojik süreç ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

4.1. Araştırma Paradigması ve Yaklaşımı

Çalışma, gerçekliğin toplumsal olarak inşa edildiği varsayımına dayanan yorumsamacı/inşacı bir paradigma içinde yürütülmüştür. Bu paradigmaya uygun olarak, katılımcıların iş ve erkeklik olgusuna ilişkin “deneyimlerini” (lived experiences) ve bu deneyimlerin özünü keşfetmeyi hedefleyen fenomenolojik bir yaklaşım benimsenmiştir (Moustakas, 1994). Amaç, erkeklerin iş sahibi olmayı nasıl anlamlandırdıklarını ve bu sürecin erkeklik algılarını ne yönde etkilediğini derinlemesine ortaya koymaktır.

4.2. Örneklem Seçimi ve Katılımcılar

Araştırmanın örnekleme, amaçlı örneklem (purposive sampling) yöntemiyle belirlenmiştir (Patton, 1990). Bu yöntemin seçilme nedeni, araştırma problemine en uygun ve zengin bilgiyi sağlayabilecek “bilgi zengini vakalara” doğrudan ulaşma hedefidir. Katılımcı seçiminde temel kriter, “en az bir yıl içinde iş bulmuş olmaları veya belirli bir aradan sonra, son bir yıl içinde işe tekrar girmiş olmalarıdır”. Bu kriter, katılımcıların iş arama sürecinin ve bu sürecin duygusal etkilerinin zihinlerinde taze ve canlı olmasını sağlamak amacıyla belirlenmiştir.

Bu kriterler doğrultusunda, Ankara’da yaşayan 18-32 yaş aralığındaki 22 erkeğe ulaşılmış, ancak bir kişinin çalışmanın önemine inanmadığı, bir kişinin iş yoğunluğu ve üç kişinin de bu konuda konuşmak istemediği gerekçeleriyle katılmayı reddetmesi üzerine çalışma 17 katılımcı ile tamamlanmıştır. Görüşmeler, yeni verilerin artık yeni temalar veya içgörüler üretmediği, yani veri doygunluğuna (data saturation) ulaşıldığı kanaatiyle sonlandırılmıştır (Fusch & Ness, 2015; Saunders vd., 2018). Bu, nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün yeterliliğini belirleyen temel bir ilkedir. Katılımcıların demografik bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Görüşmeci No (G)	Yaşı	Eğitimi	Mesleği	Medeni Hali
1	28	Yüksek lisans mezunu	Uzman	Evli
2	31	Ön lisans mezunu	Emlakçı	Evli
3	29	Lise terk	Marangoz yanında çalışıyor	Nişanlı
4	28	Lise mezunu	Uzun yol şoförü	Evli
5	26	Lise mezunu	Özel güvenlik	Sözlü

6	31	Üniversite mezunu	Özel sektörde şef	Evli
7	28	Üniversite mezunu	Yönetici asistanı	Bekar
8	27	Lise mezunu	Kaportacı	Evli
9	30	Üniversite mezunu	Özel sektörde yönetici	Evli
10	26	Yüksek lisan yapıyor	Rent A Car da çalışıyor	Bekar
11	28	Yüksek okul mezunu	Özel güvenlik	Evli
12	27	Meslek Lisesi Mezunu	Su tesisatçısı	Nişanlı
13	30	Üniversite mezunu	Özel güvenlik	Nişanlı
14	29	Meslek lisesi mezunu	Sitelerde çalışıyor	Evli
15	27	Açık öğretimde okuyor	Özel güvenlik	Nişanlı
16	30	Üniversite Mezunu	Yönetici asistanı	Evli
17	29	Üniversite mezunu	Kargocu	Evli

4.3. Veri Toplama ve Analiz

Veriler, 3-27 Mayıs 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Bu yöntem, tüm katılımcılara aynı temel soruları yönelterek veriler arasında karşılaştırılabilirlik sağlarken, aynı zamanda esneklik sunarak bireysel anlatıların ve beklenmedik temaların derinlemesine araştırılmasına olanak tanımıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde, Braun ve Clarke (2006) tarafından geliştirilen altı aşamalı tematik analiz süreci izlenmiştir. Bu süreç şu adımları içermektedir: (1) Veriye aşına olma (transkriptlerin tekrar tekrar okunması), (2) Başlangıç kodlarının oluşturulması, (3) Temaların aranması (kodların potansiyel temalar altında birleştirilmesi), (4) Temaların gözden geçirilmesi, (5) Temaların tanımlanması ve isimlendirilmesi ve (6) Raporun yazılması. Bu sistematik yaklaşım, verilerden analitik ve tutarlı temaların türetilmesini sağlamıştır.

5. Bulgular: Yükümlülük, Kaygı ve Başarı Anlatıları

Katılımcıların anlatılarının tematik analizi, iş ve erkeklik arasındaki ilişkinin üç temel eksen etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır: (1) Çalışmanın ahlaki bir zorunluluk olarak içselleştirilmesi, (2) İşsizliğin yarattığı utanç ve erkeklik krizi ve (3) İşin toplumsal yetişkinliğe geçişin bir ön koşulu olarak görülmesi. Bu bulgular, katılımcıların deneyimlerinin bir anlatısal arkını oluşturmaktadır.

5.1. Çalışmanın Ahlaki Zorunluluğu: “Erkek Adam Evde Oturamaz”

Bu tema, katılımcıların temel inanç sistemini ortaya koymaktadır: Çalışmak bir tercih değil, sorgulanamaz bir erkeklik görevidir. Bu inanç, hem çocuklukta başlayan bir sosyalleşme süreciyle hem de kadın ve erkeğin rolleri arasında kurulan keskin bir ikilikle beslenmektedir.

5.1.1. Sağlayıcı Rolünün Sosyalleşmesi

Katılımcıların neredeyse tamamı, çalışma ve aileyi geçindirme zorunluluğunun kendilerine çok küçük yaşlardan itibaren aileleri tarafından aşılandığını belirtmektedir. Bu beklenti, sadece bir tavsiye değil, erkekliğin temel bir kuralı olarak sunulmuştur. G8, babasının kendisini ilkokuldayken sanayiye gönderirken söylediği şu sözleri aktarır: “Olur da okuyamazsan

kolunda bileziğin olsun. Ev geçindireceksin ilerde”. Benzer şekilde G3, altı erkek kardeşinin hepsinin çocukken simit sattığını ancak kız kardeşlerinin satmadığını, çünkü “onun yeri evi” olduğunu ve ihtiyaçlarını karşılamının “boyunlarının borcu” olduğunu ifade eder. Bu sosyalleşme sürecinin en çarpıcı örneklerinden birini G13 sunar. Annesinin kendisi ve ikiz kız kardeşine yönelik beklentileri arasındaki farkı şöyle anlatır:

“Annem beni büyütürken hep çalışıp para kazanmam gerektiğini söylerdi. Benim ikizim var kız. Ona hiç öyle söylemezdi. ‘Benim Paşa oğlum, para kazanıp annesini, babasını kimselere muhtaç etmeyecek. Çokkkkkkk paralar kazanacak. Bana evler, arabalar alacak’ derdi. İkizime de ‘Ele muhtaç olmayacak kadar bir öğretmen olsa yeter. İşe de gider, evine de bakar’ derdi”.

Bu beklentiler, G17’nin ninesinin her sabah “Erkek adam üzerine gün doğurmaz. Kalkın nasibiniz kapanacak” diye bağırması gibi gündelik pratiklerle pekiştirilir ve erkekler için çalışmayı “imkânsız tercih olamaz” hale getirir.

5.1.2. Emeğin Cinsiyetçi Mantığı

Katılımcılar, çalışma yükümlülüklerini, kadınların rollerine ilişkin algılarıyla doğrudan bir karşıtlık içinde tanımlamaktadır. Bu durum, emeğin ve sorumluluğun cinsiyete dayalı katı bir mantıkla bölündüğünü göstermektedir. G12’nin ifadesi bu mantığı net bir şekilde özetler: “Erkeksin, iş tercih olamaz. Kadınlar ister iş bulur ister bulmaz. Ama erkekler için öyle değil”. Bu, sadece bir toplumsal beklenti değil, aynı zamanda erkekliğin tanımı haline gelmiştir. G16, bu durumu daha da keskinleştirerek, “İşi olmayana erkek denmez. Erkek adam evde oturamaz. Ne yapacak? Ekmeğini taştan çıkaracak” der. Bu görevin ilahi ve dünyevi bir meşruiyeti olduğuna dair inanç da yaygındır. G4, “Hem Allah hem de devlet erkeğe çalışmasını söylüyor. Çalışmazsan olmaz öyle şey” diyerek bu yükümlülüğün ne kadar köklü olduğunu ortaya koyar.

5.2. İşsiz Erkek: Utanç, İşe Yaramazlık ve Erkeklik Krizi

Sağlayıcı olma zorunluluğunu yerine getirememek, katılımcılar için derin olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. İşsizlik, sadece ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda yoğun bir psikolojik ve sosyal ıstıraba, utanca ve erkeklik krizine yol açan bir deneyimdir. Literatür de işsizlik dönemlerinde yaşanan “utanç” ve “işe yaramazlık” duygularının, erkeklerin benlik algısı ve beden sağlığı üzerinde somut izler bıraktığını göstermektedir. İşsizlik, erkek kimliğinin temel bir ölçütü olarak görülen ekonomik katkıyı ortadan kaldırdığı için kişisel bir başarısızlık olarak içselleştirilir (Björklund vd., 2014; Kaspersen vd., 2016).

5.2.1. Aylaklığın İçsel Yükü

İşsiz kaldıkları dönemde katılımcıların yaşadığı en yoğun duygu, içsel bir sıkıntı ve işe yaramazlık hissidir. Bu durum, fiziksel ve psikolojik belirtilerle kendini gösterir. G1, iki ay iş bulamadığı dönemi şu sarsıcı ifadelerle anlatır: “Yemin ediyorum size ekmek boğazıma dizildi. Yiyemedim, yutamadım. Kabuslar gördüm. Erkekler için iş önemli”. G11, eşi hamile kaldıktan sonra iş bulana kadar yaşadığı kaygıyı “anlatamam sana” diyerek ifade ederken, G9’un deneyimi bu utancın ne kadar derinleşebileceğini gösterir. İşten ayrıldığını ailesine söyleyemeyen G9, her gün işe gidiyormuş gibi evden çıkıp akşam dönmüştür. Bu durumu,

“Evin erkeği, babası sıkıntı yaşar ama ailesine yaşatmaz. Biz böyle gördük” diyerek meşrulaştırır ve ekler: “Erkek için işsiz olmak zor tabi. Allah hiç kimseye yaşatmasın”.

5.2.2. Dışsal Yargılayıcı Bakış

İşsizliğin yarattığı utanç, yalnızca bireyin iç dünyasıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda ailenin ve çevrenin yargılayıcı bakışları ve baskısıyla katmerlenir. Erkeklik, sürekli olarak başkaları tarafından değerlendirilen kamusal bir performans olduğu için, işsizlik bu performanstaki bir başarısızlık olarak görülür. G6’nın anlatısı, bu durumu bütüncül bir şekilde ortaya koyar:

“Ailem için işi bırakıp yeni iş aradım. Ama kendimi yedim bitirdim. Doğru mu yaptım, yanlış mı yaptım. Hep kendi kendime sordum durdum. Eşimin, oğlumun yüzüne bakarken utandığımı hissettim. Annem işi bıraktığımı duyunca hergün arayıp ‘yine bulamadın mı? Bu işsizlikte yapılacak iş mi? Kahrımdan öldürecek misin’ gibi laflar ettikçe iyice bir bocaladım. Şükür şimdi iş bulunca rahatladım. Hem ben kendimi suçluyorum hem de annemin lafları, çevrenin bakışları ile uğraşmak zordu. Zor, zor, erkek olmak çok zor”.

Bu ifade, işsizliğin bireysel bir dram olmanın ötesinde, erkeği kendi vicdanı, ailesinin beklentileri ve toplumun yargısı arasında nasıl bir cendereye soktuğunu açıkça göstermektedir.

5.3. İş, Toplumsal Yetişkinliğin Ön Koşulu

Katılımcıların anlatılarında iş, sadece bir gelir kaynağı olmanın çok ötesinde, erkeklerin toplumsal yetişkinliğe adım atabilmeleri için gerekli olan diğer statülere (özellikle evlilik ve aile kurma) erişimi sağlayan bir anahtar işlevi görmektedir. Düzenli bir iş, özellikle de askerlik sonrası dönemde, “adam olma” sürecinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu durum, askerlik sonrası “düzgün iş” baskısının, modern toplumda erkekliğin temel bir ritüeli haline geldiği ve evlilik/babalık gibi diğer geçişleri doğrudan etkilediği yönündeki literatür bulgularıyla örtüşmektedir (Bahtic vd., 2020; Elnitsky vd., 2017).

5.3.1. Evliliğe ve Aileye Açılan Kapı

Anlatılarda, düzenli ve özellikle de *sigortalı* bir işe sahip olmak, bir erkeğin evlenebilirliği ile doğrudan ilişkilendirilmektedir. G5’in hikayesi bu durumu trajik bir şekilde özetler. “Al sat” işlerinden iyi para kazanmasına ve düğün için birikim yapmasına rağmen, sevdiği kızın annesi tarafından “Düzenli işi yok vermem” denilerek reddedilmiştir. Bu olay, sadece gelirin değil, aynı zamanda formel istihdamın sağladığı statü ve güvencenin de evlilik için bir ön koşul olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, G15 de evlilik yaşı yaklaşınca ailesinin kendisinden “daimî bir iş” bulmasını istediğini belirtir. G11 ise eşinin hamile kalmasıyla birlikte sigortalı bir işin önemini fark ettiğini ve bunun “eşinin de çocuğunun da bakımının üstüne” olmasıyla ilgili bir erkeklik görevi olduğunu vurgular.

5.3.2. Askerlik Sonrası Zorunluluk

Bir önceki geçiş ritüeli olan zorunlu askerlik hizmetinin tamamlanması, “düzgün” bir iş bulma baskısını daha da artırmaktadır. Askerlik, erkeklerin hayatında bir dönüm noktası olarak görülür ve sonrasında artık “geçici işlerin” kabul edilemez olduğu düşünülür. G10, bu durumu

net bir şekilde ifade eder: “Askerlik sonrasında öyle geçici işler olmaz artık. Erkek oluyorsun. Sorumluluk almalısın adam gibi”. G7 de askerlik sırasında bile döndüğünde gireceği işi düşündüğünü, çünkü bulacağı işin “kuracağı hayatın kalitesini belirleyeceğini” ve kadınlar nezdindeki değerini etkileyeceğini belirtir. Bu ifadeler, işin, bir önceki erkeklik sınavı olan askerliği tamamladıktan sonra geçilmesi gereken bir sonraki zorunlu aşama olarak kodlandığını göstermektedir.

Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, katılımcıların anlatılarının, R.W. Connell’in kuramsal çerçevesi ışığında yorumlandığında, hegemonik erkekliğin gündelik hayatta nasıl yeniden üretildiğini, sürdürüldüğünü ve aynı zamanda ne denli maliyetli olduğunu gözler önüne sermektedir. Katılımcılar, aileyi geçindirme idealine sıkı sıkıya bağlı kalarak, kendilerine statü ve otorite sağlayan ataerkil bir sistemle iş birliği (complicity) içine girmektedirler. Ancak bu işbirliğinin bedeli, yoğun bir kaygı, utanç ve psikolojik baskıdır.

Katılımcıların düzenli bir iş evlilik ve aile kurmak için bir ön koşul olarak görmeleri, Connell’in “ataerkil pay” olarak adlandırdığı kavrama doğrudan bir örnek teşkil eder (Connell, 1987; Connell & Messerschmidt, 2005). Aileyi geçindiren erkek rolünü üstlenerek, aile içinde karar verici ve saygı duyulan bir konuma erişmeyi hedeflerler. G5’in “düzenli işi” olmadığı için reddedilmesi ve sonrasında evlenebilmek için sigortalı bir işe girmesi, bu payı elde etme arzusunun somut bir göstergesidir. Dolayısıyla, bu erkekler, hegemonik erkeklik idealini tam olarak yaşayamamaları bile, onun kurallarını benimseyerek ve ona ulaşmaya çalışarak sistemin devamlılığına katkıda bulunurlar. Ancak bu uyum çabasının ağır bir bedeli vardır. Bulguların ikinci temasında ortaya konan işsizlik sırasındaki kaygı, utanç ve kabuslar, literatürde “erkekliğin maliyetleri” olarak bilinen olguyla örtüşmektedir. Katılımcıların yaşadığı ıstırap, affetmeyen bir erkeklik idealine ulaşma çabasının doğrudan bir sonucudur. Bu durum, hegemonik erkekliğin sadece kadınlar için değil, aynı zamanda bu ideale uymaya çalışan erkekler için de ne kadar kısıtlayıcı ve zararlı olabileceğini göstermektedir.

Analizin ortaya koyduğu bir diğer önemli nokta, ataerkil normların yalnızca erkekler tarafından değil, aynı zamanda kadınlar tarafından da güçlü bir şekilde dayatılmasıdır. Bu bulgu, Connell ve Messerschmidt’in (2005) hegemonik erkeklik kavramını yeniden formüle ederken vurguladığı, cinsiyet hiyerarşisinin daha bütüncül anlaşılması ve madun grupların (bu durumda kadınların) failliğinin tanınması gerekliliğiyle uyumludur. G13’ün annesi, G17’nin ninesi, G5’in müstakbel kayınvalidesi ve G6’nın annesi gibi kadın figürler, anlatılarda erkeklere yönelik hegemonik standartları en katı şekilde uygulayan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, ataerkilliğin basit bir erkek-ezen/kadın-ezilen ikiliğinden daha karmaşık, herkesi içine alan bir sistem olduğunu ve kadınların da bu sistemin yeniden üretiminde aktif roller üstlenebildiğini göstermektedir (Connell & Messerschmidt, 2005). Bu noktada, kadınların bu normları dayatmasının, ataerkil bir sistemde kendi maddi güvenliklerini ve sosyal statülerini sağlamak için kullanabildikleri sınırlı stratejilerden biri olarak yorumlanması mümkündür. Kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumu göz önüne alındığında, güvenilir bir “sağlayıcı” olan bir oğul veya damat, onlar için dolaylı bir ekonomik güvence kaynağı haline gelebilir (Idriss, 2021; Akanji vd., 2022). Bu, kadınların failliğinin,

içinde bulundukları ataerkil yapının sınırları dahilinde nasıl çelişkili ve karmaşık şekillerde ortaya çıkabildiğini gösteren önemli bir noktadır.

Bu noktada, katılımcıların sınıf konumları ile toplumsal cinsiyet beklentileri arasındaki kesişim kritik bir önem kazanmaktadır. Connell ve Messerschmidt'in (2005) erkekliklerin coğrafyası ve dinamiklerine ilişkin reformülasyonları, bu kesişimi anlamak için değerli bir çerçeve sunar.¹ Bu erkekler, güvencesiz işler sunan neoliberal bir ekonomide marjinalleştirilmiş olmalarına rağmen, istikrarlı bir sağlayıcı olma yönündeki en yüksek hegemonik standarda tabi tutulmaktadır. Bu durum, ekonomik olarak marjinalleşirken aynı anda “ataerkil paydan” faydalanma çelişkisini doğurur (Kelleher & O'Connor, 2011; Garcia, 2021). G14'ün “Hayat pahalı. Evini geçindirebildiğin kadar erkeksin” ifadesi, bu kesişimsel baskıyı mükemmel bir şekilde özetlemektedir. Sınıfsal güvencesizlik ile katı toplumsal cinsiyet beklentilerinin birleşimi, yaşadıkları kaygıyı daha da derinleştirmektedir.

Bu bağlamda, katılımcıların özellikle sigortalı bir işe yaptıkları ısrarlı vurgu, pratik bir sağlık güvencesi arayışının ötesinde sembolik bir anlam taşır. Güvencesiz bir modern ekonomide, devlet tarafından tanınan sosyal güvenlik (SGK), geleneksel ve kırılğan bir erkeklik kimliği için somut, kurumsal bir çıpa haline gelmektedir. Bu, Connell ve Messerschmidt'in (2005) vurguladığı toplumsal bedenleşme (*social embodiment*) kavramıyla da ilişkilidir; sigortalı bir iş, erkeğin bedenini ve ailesinin bedenlerini devletin koruması altına alarak, onun koruyucu rolünü kurumsal bir düzlemde somutlaştırır. Geçmişte toprak sahibi olmanın veya bir loncaya üye olmanın sağladığı istikrar ve saygınlığın modern, bürokratik karşılığı sigortalı bir iştir. Bu, bir erkeğin ailesini koruma ve geçindirme görevini yerine getirdiğini hem devlete hem de aileye kanıtlamanın en meşru yoludur (Muniz vd., 2022). Dolayısıyla, sigortalı bir iş talebi, sadece sağlık hizmetiyle ilgili değildir; ekonomik belirsizlik dünyasında çok geleneksel bir erkeklik rolünü modern ve kurumsal bir yolla doğrulama çabasıdır. Bu durum, makroekonomik koşulların mikro düzeydeki kimlik müzakerelerini nasıl şekillendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Ankara'da yaşayan genç, çalışan sınıf erkeklerin deneyimleri üzerinden, Türkiye'de iş ve erkeklik kimliği arasındaki kopmaz bağı nitel bir derinlikle analiz etmiştir. Bulgular, bu erkekler için çalışmanın, çocukluktan itibaren ahlaki bir zorunluluk olarak sosyalleştirildiğini; işsizliğin derin bir utanç ve erkeklik krizine yol açtığını ve istikrarlı bir işin, evlilik ve aile kurma gibi toplumsal yetişkinlik statülerine geçişin vazgeçilmez bir ön koşulu olduğunu göstermiştir.

Teorik olarak bu makale, eleştirel erkeklik çalışmalarına, hegemonik erkekliğin Türkiye'deki elit olmayan erkeklerin gündelik yaşamlarında nasıl yaşandığını, yeniden üretildiğini ve müzakere edildiğini zengin, nitel ve temellendirilmiş bir analiz sunarak katkıda bulunmaktadır. Katılımcıların anlatıları, “erkekliğin maliyetlerini” ve aileyi geçindirme idealinin ataerkilliğin merkezi bir mekanizması olarak işlevini ampirik olarak kanıtlamaktadır. Aynı zamanda, Connell ve Messerschmidt'in (2005) reformülasyonlarını dikkate alarak, kadınların ataerkil normların yeniden üretimindeki failliğini ve sınıf ile toplumsal cinsiyetin kesişiminde ortaya

çıkan karmaşık dinamikleri vurgulamıştır.

Çalışmanın bulguları, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi için de önemli sonuçlar barındırmaktadır. Erkekler üzerindeki bu yoğun “sağlayıcı” olma baskısı, kadınların ekonomik ve sosyal özerkliklerini sınırlayan yapısal engellerin madalyonun diğer yüzüdür.¹ Bir cinsiyetin omuzlarına ailenin tüm ekonomik yükünü yükleyen bir sistem, diğer cinsiyetin kamusal alandaki potansiyelini ve katılımını kaçınılmaz olarak kısıtlar. Bu nedenle, gerçek bir toplumsal cinsiyet eşitliği, yalnızca kadınlara yönelik beklentilerin değil, aynı zamanda erkeklere dayatılan bu katı ve yıpratıcı rollerin de dönüşümünü gerektirmektedir.

Bu çalışma, konunun belirli bir yönüne odaklanmış olup, gelecek araştırmalar için yeni kapılar aralamaktadır. Gelecekteki çalışmalar şu alanlara yönelebilir:

- Türkiye’nin farklı sosyal sınıfları (örneğin, beyaz yakalı profesyoneller ile sanayi işçileri) ve bölgeleri arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapmak.
- Bu erkeklerin kariyerleri ve aile yaşamları ilerledikçe kimliklerinin ve tutumlarının nasıl evrildiğini izlemek için boylamsal araştırmalar tasarlamak.
- Bu dinamiklerin iki yönlü veya aile düzeyinde bir anlayışını oluşturmak için kadınların (eşler, anneler, kız kardeşler) perspektiflerini de açıkça içeren çalışmalar yürütmek.
- Bu geleneksel erkeklik normlarının daha genç kuşaklar veya farklı kültürel alanlarda (örneğin, yaratıcı endüstriler, akademi) nasıl sorgulandığını veya dönüştürüldüğünü araştırmak.

Sonuç olarak, bu araştırma, katılımcı erkekler için “evin direği” olma rolünün, tüm ekonomik ve sosyal değişimlere rağmen erkeklik kimliğinin güçlü ve müzakere edilemez çekirdeği olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu sarsılmaz beklentinin ağırlığı hem erkeklerin hem de kadınların hayatları üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmaktadır.

Kaynakça

Acar, H., & Polat, G. (2021). Social work education in turkey at the crossroads: an analysis of educational trends and socio-political context in a historical perspective. *International Social Work*, 66(1), 52-64. <https://doi.org/10.1177/0020872821993520>

Akanji, B., Mordi, C., Ajonbadi, H., & Adekoya, O. (2022). The impact of covid-19 on the work–life balance of working mothers: evidence from nigerian academics. *Personnel Review*, 52(3), 703-723. <https://doi.org/10.1108/pr-08-2020-0636>

Bahtic, M., Prikshat, V., Burgess, J., & Nankervis, A. (2020). *Go back to the beginning: career development and the challenges of transitioning from the military to civilian employment*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.90647>

Björklund, O., Söderlund, M., Nyström, L., & Häggström, E. (2014). Unemployment and health. *American Journal of Men’s Health*, 9(1), 76-85. <https://doi.org/10.1177/1557988314536725>

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research*

in *Psychology*, 3(2), 77-101.

Bulut, E., & Winter, Z. (2022). Contested masculinities and political imaginations in “new turkey” and çukur as authoritarian spaces of protection. *New Perspectives on Turkey*, 68, 49-70. <https://doi.org/10.1017/npt.2022.24>

Carlson, J. (2015). Mourning mayberry. *Gender & Society*, 29(3), 386-409. <https://doi.org/10.1177/0891243214554799>

Carrigan, T., Connell, R. W., & Lee, J. (1985). Toward a new sociology of masculinity. *Theory and Society*, 14(5), 551–604.

Connell, R. W. (1977). *Ruling class, ruling culture*. Cambridge University Press.

Connell, R. W. (1987). *Gender and power*. Allen & Unwin.

Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Polity Press.

Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>

Connor, S., Fisher, C., Kauer, S., Edvardsson, K., & Spelten, E. (2023). Father-son sex communication in Australian adolescent males. *International Journal of Adolescence and Youth*, 28(1). <https://doi.org/10.1080/02673843.2023.2282130>

Dicke, A., Safavian, N., & Eccles, J. (2019). Traditional gender role beliefs and career attainment in stem: a gendered story?. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01053>

Elnitsky, C., Fisher, M., & Blevins, C. (2017). Military service member and veteran reintegration: a conceptual analysis, unified definition, and key domains. *Frontiers in Psychology*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00369>

Filiz, A. (2020). Eksik istihdam, işsizlik, toplumsal cinsiyet ve neoliberalizmde değişen iş(yokluğu) koşulları. *Journal of Economy Culture and Society*, 61(1). <https://doi.org/10.26650/jecs2019-0082>

Fortin, N. (2005). Gender role attitudes and the labour-market outcomes of women across oecd countries. *Oxford Review of Economic Policy*, 21(3), 416-438. <https://doi.org/10.1093/oxrep/gri024>

Fusch, P. I., & Ness, L. R. (2015). Are we there yet? Data saturation in qualitative research. *The Qualitative Report*, 20(9), 1408-1416. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2015.2281>

Garcia, R. (2021). Steely determination? Constructions of masculinity in a former UK steelworker community. *Gender, Work & Organization*. <https://doi.org/10.1111/gwao.12792>

Huizinga, R. (2022). Carving out a space to belong: young Syrian men negotiating patriarchal dividend, (in)visibility and (mis)recognition in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies*,

46(15), 3101-3122. <https://doi.org/10.1080/01419870.2022.2156805>

Idriss, M. (2021). Abused by the patriarchy: male victims, masculinity, “honor”-based abuse and forced marriages. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(13-14), NP11905-NP11932. <https://doi.org/10.1177/0886260521997928>

Kaspersen, S., Pape, K., Ose, S., Gunnell, D., & Bjørngaard, J. (2016). Unemployment and initiation of psychotropic medication: a case-crossover study of 2 348 552 norwegian employees. *Occupational and Environmental Medicine*, 73(10), 653-659. <https://doi.org/10.1136/oemed-2016-103578>

Kelleher, P., & O'Connor, P. (2011). *Men on the margins masculinities in disadvantaged areas in Limerick city*.

Kim, S., & Finch, J. (2002). Living with rhetoric, living against rhetoric: korean families and the imf economic crisis. *Korean Studies*, 26(1), 120-139. <https://doi.org/10.1353/ks.2002.0008>

Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage.

Muniz, C., Powers, R., & Bleeker, K. (2022). Crime discounting of violent victimization: the role of crime type and incident-level correlates. *Crime & Delinquency*, 70(1), 182-205. <https://doi.org/10.1177/00111287221077636>

Öngel, M., Ali, B., Hagai, E., & Zurbriggen, E. (2024). Neoliberal logic in the united states and turkey: the role of right-wing authoritarianism and personal wherewithal. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 24(2), 509-531. <https://doi.org/10.1111/asap.12391>

Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Sage.

Ralph, D. (2018). “the unsung heroes of ireland”: masculinity, gender, and breadwinning among ireland’s “euro-commuters”. *Men and Masculinities*, 23(3-4), 702-724. <https://doi.org/10.1177/1097184x18787588>

Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H., & Jinks, C. (2018). Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Quality & Quantity*, 52(4), 1893-1907. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>

Warren, T. (2015). Work–life balance/imbalance: the dominance of the middle class and the neglect of the working class. *British Journal of Sociology*, 66(4), 691-717. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12160>

BİREYSEL VE TOPLUMSAL DEĞERLERİN RUH SAĞLIĞI BAĞLAMINDA GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

MUHAMMED SALİH KOCAR

Necmettin Erbakan Üniversitesi, salih0535@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-7467-7856

Prof. Dr. BÜLENT DİLMAÇ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, bulentdilmac@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-5753-9355

Doç. Dr. TOLGA SEKİ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, tlg.seki@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-5594-0786

ÖZET

Bu çalışma, bireylerin yaşamlarına yön veren değerlerin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlayan bir derleme çalışmasıdır. Değerler; bireylerin yaşamlarında rehberlik eden, karar alma süreçlerini yönlendiren, kişilerarası ilişkilerini biçimlendiren ve uzun vadeli hedefler oluşturmalarında temel rol oynayan psikolojik yapılardır. Güncel psikoloji literatürü, bireylerin benimsedikleri değerlerin, psikolojik sağlık, stresle başa çıkma becerileri, yaşam doyumu ve öznel iyi oluş gibi kavramlarla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, değerlerin ruh sağlığı üzerindeki etkisi sağlıklı değerler perspektifi, hedefe ulaşma perspektifi ve değer-çevre uyumu perspektifi olmak üzere üç temel kuramsal perspektif doğrultusunda incelenmiştir. Araştırmalar, içsel değerlere (özerklik, aidiyet, topluluk hissi) önem veren bireylerin daha yüksek yaşam doyumu ve psikolojik dayanıklılık geliştirdiğini; dışsal değerlere (maddi kazanç, statü, sosyal onay) yönelen bireylerin ise daha fazla stres, kaygı ve tükenmişlik yaşadığını göstermektedir. Ayrıca, bireyin sahip olduğu değerlerle çevresindeki sosyal ortamın değerleri arasındaki uyumun, bireyin sosyal destek algısını güçlendirdiği, duygusal düzenleme becerilerini artırdığı ve psikolojik iyi oluş üzerinde koruyucu bir rol üstlendiği görülmektedir. Buna karşılık, değer çatışmalarının – ister bireyin kendi iç dünyasında ister çevresiyle arasında yaşansın– psikolojik baskıyı artırarak iyi oluşu olumsuz etkilediği vurgulanmıştır. Çalışmada ayrıca, değerlerin psikoterapi süreçlerindeki rolüne de yer verilmiştir. Özellikle ACT ve RO DBT gibi üçüncü dalga terapiler, bireyin yaşamına anlam katan değerleri fark etmesini, bu değerlere uygun hedefler belirlemesini ve bu hedefler doğrultusunda bağlı eylemler gerçekleştirmesini teşvik eder. Bu yaklaşım bireyin psikolojik esnekliğini geliştirerek, sadece semptom azaltımını değil, anlamlı ve sürdürülebilir bir yaşam inşasını da desteklemektedir. Bu bağlamda değerler, hem bireysel iyi oluşun hem de terapötik müdahalelerin merkezinde yer alan güçlü bir bileşen olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Değerler, psikolojik iyi oluş, stres, yaşam doyumu

REVIEW OF INDIVIDUAL AND SOCIETAL VALUES IN THE CONTEXT OF MENTAL HEALTH

ABSTRACT

This study is a literature review that aims to reveal the impact of values, which guide individuals throughout their lives, on mental health. Values are psychological constructs that guide individuals' decisions, shape their interpersonal relationships, and play a fundamental role in the formation of long-term goals. Current psychological literature shows that the values individuals adopt are strongly associated with psychological resilience, coping skills, life satisfaction, and subjective well-being. In this study, the relationship between values and mental health is examined through three theoretical perspectives: the healthy values perspective, the goal attainment perspective, and the person-environment values fit perspective. Research shows that individuals who prioritize intrinsic values (e.g., autonomy, belonging, sense of community) report higher life satisfaction and psychological resilience, while those who focus on extrinsic values (e.g., material gain, status, social approval) experience more stress, anxiety, and burnout. Moreover, congruence between an individual's values and the values of their social environment has been shown to strengthen perceived social support, enhance emotional regulation, and play a protective role in mental well-being. In contrast, value conflicts—whether internal or between the individual and their environment—tend to increase psychological strain and negatively affect well-being. The study also addresses the role of values in psychotherapeutic processes. Especially in third-wave therapy approaches such as ACT (Acceptance and Commitment Therapy) and RO DBT (Radically Open Dialectical Behavior Therapy), individuals are encouraged to identify their core values, set goals aligned with those values, and engage in committed actions. This approach enhances psychological flexibility and supports not only symptom reduction but also the construction of a meaningful and sustainable life. In this context, values are considered a central component of both individual well-being and therapeutic intervention.

Keywords : Life satisfaction, psychological well-being, stress, values

1. GİRİŞ

Değerler, bireylerin yaşamlarını anlamlandırmalarında ve davranışlarını yönlendirmelerinde temel belirleyicilerden biridir. Hem bireysel düzeyde hem de toplumsal bağlamda, değer sistemleri kişinin kimliğini, dünya görüşünü ve ilişkilerini şekillendirir (Schwartz, 1992). Değerler, sadece etik ya da ahlaki tercihlerle sınırlı olmayıp, bireyin psikolojik iyi oluşunu doğrudan etkileyen dinamik yapılar olarak ele alınmaktadır (Rokeach, 1973). Ruh sağlığı ise bireyin içsel dengeyi koruyabilmesi, stresle baş edebilmesi, üretken bir yaşam sürdürebilmesi ve çevresiyle uyumlu ilişkiler kurabilmesiyle tanımlanır (World Health Organization [WHO], 2013). Son yıllarda yapılan araştırmalar, değer sistemlerinin bireyin ruhsal durumu üzerindeki etkilerini ortaya koymakta ve psikolojik iyi oluşun değerlerle uyumlu yaşamakla yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Diener vd., 2003; Sortheix ve Schwartz, 2017).

Bireyin sahip olduğu değerler ile yaşadığı çevrenin değerleri arasında bir uyum olduğunda, bu durum psikolojik esenliği destekleyici bir unsur haline gelirken; bu iki yapı arasında bir çelişki olması bireyde stres, anksiyete ve depresyon gibi sorunların gelişme riskini artırmaktadır (Sagiv ve Schwartz, 2000). Benzer şekilde, toplumsal değer sistemlerinin bireyler üzerindeki etkisi, kültürlerarası çalışmalarla da gösterilmiş; bireyci ya da kolektivist değer yönelimlerinin ruh sağlığını farklı biçimlerde etkilediği saptanmıştır (Triandis, 1995).

Bu bağlamda değerlerin bireysel ve toplumsal düzeyde ruh sağlığıyla olan ilişkisini incelemek hem teorik bilgi birikimini genişletmekte hem de ruh sağlığını desteklemeye yönelik müdahale ve politika geliştirme süreçlerine katkı sağlamaktadır. Bu derleme makalesi, bireysel ve toplumsal değerlerin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini disiplinler arası bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada değerler ve etik arasındaki ilişki, doküman analizi yoluyla incelenmiştir. Doküman analizi, belirli bir amaca dönük olarak okuma, not alma ve alınan notları sentezleme süreçlerini kapsar (Karasar, 2005).

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

Değerler, bireylerin yaşamlarına yön veren, tercihlerini, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen temel inançlar ve ilkeler olarak tanımlanır. Felsefi perspektiften bakıldığında değer, neye önem verildiği sorusuna verilen yanıt olup, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi normatif değerlendirmeleri içerir (Tappolet ve Rossi, 2016). Psikolojik yaklaşım ise değerleri, bireylerin hedef ve eylemlerini yönlendiren motivasyonel unsurlar olarak ele alır (Higgins, 2016). Sosyolojik bakış açısı ise değerlerin, toplumsal düzenin korunması ve kolektif kimliğin inşasında merkezi bir rol oynadığını vurgular (Smith, 1969). Bu çok disiplinli yaklaşımlar, değer kavramının hem evrensel hem de kültüre özgü unsurlar taşıdığını göstermektedir.

Değerlerin yapısal özellikleri üzerine en kapsamlı modellerden biri Schwartz'ın geliştirdiği değer kuramıdır. Schwartz'a göre temel bireysel değerler on geniş kategoride toplanır. Bu değerler değişime açıklık-koruma ve kendini aşma-kendini geliştirme olmak üzere iki temel boyut üzerinde karşıt motivasyonel hedefler olarak konumlanır (Schwartz,

2016). Bu yapı, değerler arası ilişkilerin dairesel bir düzen içinde temsil edilmesini sağlar ve bireylerin öncelik verdikleri değerler hem bireysel hem de kültürel düzeyde tutarlı örüntüler sergiler. Kültürel değer yönelimleri ise, bireylerin toplumsal normlara uyum biçimleri ve sosyal ilişkileri nasıl yapılandırdıklarıyla yakından ilişkilidir (Schwartz, 2011).

Değerler yalnızca bilişsel temsiller değil, aynı zamanda güçlü bir motivasyonel işlev de görür. Higgins'in (2016) belirttiği üzere değerler, bireylerin hedef belirleme, bu hedeflere ulaşma stratejilerini seçme ve eylemlerini düzenleme süreçlerinde temel belirleyicidir. Ayrıca değerler, tutumların oluşumunda ve davranışların sürekliliğinde yönlendirici bir çerçeve sağlar (Jiga-Boy vd., 2016). Bu motivasyonel işlev hem bireysel yaşam doyumunu hem de sosyal uyumu destekleyici bir rol oynar.

Değerlerin psikolojik işlevlerinden biri de duygusal düzenleme ve anlam oluşturma süreçlerindeki etkisidir. von Scheve'nin (2016) vurguladığı gibi, değerler bireylerin olaylara yükledikleri anlamları şekillendirir ve bu anlamlandırma süreci duygusal tepkileri doğrudan etkiler. Değerler, bireyin yaşadığı olayların değerlendirilmesinde bir referans noktası oluşturarak, olumlu ya da olumsuz duyguların ortaya çıkışını düzenler. Böylece değerler, yalnızca davranışsal tercihlerde değil, aynı zamanda bireyin psikolojik esenliğinin korunmasında da önemli bir unsur olarak ortaya çıkar.

Kültürlerarası perspektif, değerlerin hem evrensel yönlerini hem de kültüre özgü varyasyonlarını anlamak açısından kritik önemdedir. Berry'nin (2011) ekokültürel çerçevesi, bireylerin değer sistemlerinin, içinde yaşadıkları ekolojik ve sosyo-kültürel bağlamla karşılıklı etkileşim içinde şekillendiğini ortaya koyar. Breugelmans (2011) ise birey-kültür ilişkisinde normların, duruma özgü değer önceliklerini belirlemede önemli bir aracı rol üstlendiğini savunur. Bu bakış açısı, değerlerin sabit değil, toplumsal bağlama uyum sağlayan dinamik yapılar olduğunu göstermektedir.

3.1. Bireysel Değerler ve Ruh Sağlığı

Değer kavramının bireysel düzeyde neyi ifade ettiğini açıklığa kavuşturmak, ruh sağlığıyla ilişkisini anlamamanın önkoşuludur. Değer araştırmalarının ortak paydasında önem atfetme yer alır. Farklı disiplinler, insanların onlar için neyin önemli olduğuna karar verirken kullandığı yapıları ve süreçleri inceler (Brosch ve Sander, 2016). Bu çerçevede felsefi literatür, değer alanını kavramsal olarak ayrıştırır; değerlendirmeye kavramlar, yargılar, tümceler ve olgular arasında ayrımlar yapar ve değerlerin nesnel olup olmadığı tartışmasını merkezîleştirir (Tappolet ve Rossi, 2016). Psikolojik düzleme geldiğimizde, değerler geniş motivasyonel hedeflerdir ve eylem, olay ve kişilerin iyi-kötü değerlendirilmesinde standart işlevi görür (Schwartz, 2011). Schwartz, bu nedenle bireyler arası farklılıkları açıklayan temel bireysel değerler ile toplumsal kurumları meşrulaştıran kültürel normatif yönelimleri kuramsal olarak ayırır; kişilik büyütülmüş kültür ya da kültür küçültülmüş kişilik değildir ve iki düzey için ayrı kuramlar gerekir (Schwartz, 2011). Bu çok katmanlı kuramsal konumlanış, bireysel değer-ruh sağlığı ilişkisini tartışırken birey ve kültür düzeylerini analitik olarak ayırt etmemizi gerektirir.

Bireysel değerlerin yapısı, ruh sağlığıyla bağlantının nasıl kurulabileceğini aydınlatır. Schwartz'ın modeli, bireysel değerleri motivasyonel içeriklerine göre düzenler ve bu değer tiplerinin birbiriyle itişme-çekişme ilişkisi içinde dairesel bir yapı sergilediğini gösterir (ör., kendini aşma-kendini geliştirme; değişime açıklık-koruma eksenleri). Bu yapı, yalnızca

ölçümsel bir harita değildir; değerler dikkat tahsisini, durumsal yorumlamayı ve eylem sonuçlarına verilen ağırlıkları etkileyerek tutum ve davranışlara sistematik biçimde yön verir (Schwartz, 2011). Böylece hangi değerın baskın olduğu değil, değer örüntülerinin nasıl organize olduğu iyi oluşa giden yolda belirleyicidir.

Motivasyon kuramları, değerlerin ruh sağlığına nasıl bağlandığını mekanizma düzeyinde açıklar. Higgins'in düzenleyici katılım yaklaşımı, değeri yalnızca haz-acı dengesiyle sınırlamaz; bilgi ve kontrol gereksinimleri gibi unsurların hedef takibine katılımı güçlendirdiğini, katılımın ise değer deneyiminin şiddetini ve canlılık hissini artırdığını savunur (Higgins, 2016). Bu bakış açısında değer deneyimi, bir şeye çekilme-tilme kuvveti olarak tanımlanır; valansın kaynağı ihtiyaç doyumu, paylaşılan inançlar, kişisel standartlar ve hatta zorluklarla karşılaşma gibi çoklu girdilerle açıklanır (Higgins, 2016). Ayrıca benlik-standart uyumsuzluklarının duygulanım üzerindeki etkileri, değerlerin kendi olması gereken benlik standartlarıyla iç içe geçtiğini ve uyumsuzluğun olumsuz duygulanımla seyrettiğini göstermiştir (Higgins, 1987). Böylece değer, bir *"neye inanıyorum?"* sorusu kadar, *"neye nasıl ve hangi yoğunlukta yöneliyorum?"* sorusuna yanıt veren dinamik bir süreçtir.

Sosyal psikolojideki işlevsel yaklaşım, değer-ruh sağlığı bağıını öznel uyum süreçleri üzerinden tamamlar. Smith'in çizdiği çerçeveye göre tutum ve değer benzeri yapılara üç işlevsel mercekten bakılabilir: nesne değerlendirme (dünyayı güdü ve çıkarlarımıza göre önceden anlamlandırma), benlik-öteki ilişkilerini düzenleme ve dışsallaştırma/ego savunumu (Smith, 1969). Bu işlevler, bir yandan bilişsel ekonomiyi ve öngörülebilirliği artırarak uyumu desteklerken, diğer yandan katı savunucu örüntülere dönüştüğünde esnekliği azaltıp sıkıntıya zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla, ruh sağlığı açısından kritik olan yalnızca hangi değerleri onayladığımız değil, değerlerin bu işlevsel kanallardan davranışa nasıl aktarıldığı ve benlik standartlarımızla nasıl eklemlendiğidir.

Kuramsal çerçevenin öngörülleri, güncel ampirik bulgularla da desteklenmektedir. Klinik örneklemelerde değer öncelikleri ve çatışmalarının incelendiğı bir çalışmada, hastaların genel popülasyona kıyasla daha fazla uyumsuz değer örüntülerine sahip olduğu ve bu çatışmaların değer-uyumlu davranışı engelleyerek psikolojik sıkıntıyı besleyebileceğı gösterilmiştir (Arens vd., 2022). Benzer biçimde, farklı tanı gruplarında değer yönelimlerinin dağılımı ve esenlik göstergeleri arasında anlamlı ilişkiler bildirilmiştir (Socci vd., 2021). Günlük düzeyde yürütölen çok düzeyli bir günlük çalışması, bireylerin değer-temelli eylemler yaptıkları günlerde daha düşük psikolojik sıkıntı ve daha yüksek iyi oluş bildirdiklerini ortaya koyarak, kuramın davranışsal izdüşümünü doğrulamıştır (Grégoire vd., 2021). Gelişimsel/akademik bağlamda yürütölen bir kesitsel çalışma ise tıp öğrencilerinde belirli değer bileşimlerinin ruhsal esenlikle ilişkili olduğunu ve öğrenci-eğitmen değer uyumunun önemini göstermiştir (Chiencharoenthanakij vd., 2024). Son olarak, ruh sağlığı müdahaleleri açısından kişisel değer sisteminin inşası/güçlendirilmesi, psikoterapi ve rehabilitasyonun kilit bileşeni olarak rapor edilmektedir (Dvoinin vd., 2025). Sonuç olarak bireysel değerler, yalnızca soyut beyanlar değil; dikkat, yorumlama ve seçimi yöneten motivasyonel mimarinin düğüm noktalarıdır.

3.2. Toplumsal Değerler ve Ruh Sağlığı

Toplumsal değerler, bir toplumda neyin arzu edilir ve doğru kabul edildiğine ilişkin ortak normatif yönelimleri ifade eder ve kurumlar, sosyal normlar ile sosyalizasyon pratikleri aracılığıyla bireylerin gündelik yaşamına nüfuz eder. Değerlerin kültür-düzeyinde kavramsallaştırılması, bireysel değer kuramlarından kavramsal olarak ayrıştırılmalıdır. Çünkü kültürel değer yönelimleri (ör. hiyerarşi-eşitlikçilik, özerklik-gömülülük) toplumsal düzeni meşrulaştıran normatif ilkeleri, bireysel temel değerler ise kişilerin motivasyonel hedeflerini betimler (Schwartz, 2011). Bu ayrım, değer-ruh sağlığı ilişkisinin analizinde çözünürlüğü artırır; bireysel esenliği açıklarken yalnızca kişisel önceliklere değil, bu önceliklerin içine yerleştiği kültürel normatif iklime de bakmak gerekir.

Toplumsal değerler ile ruh sağlığı arasındaki bağlantıyı açıklayan ana kuramsal yaklaşım ekokültürel çerçevedir. Bu yaklaşım, ekolojik koşulların kültürel adaptasyonlar üzerinden psikolojik işlevlere bağlandığını; değerlerin bu zincirde normatif ve düzenleyici rol üstlendiğini ileri sürer. Dolayısıyla, örneğin, geçim biçimleri, yerleşim örüntüleri ve kurumlar yoluyla yerleşen kolektif iyi anlayışı, topluluk bağları ve karşılıklılık normlarını güçlendirerek hem öznel esenliği hem de ruh sağlığını koruyucu sosyal sermayeyi besleyebilir. Aynı hat üzerinde, hızlı dönüşüm ve belirsizliğin arttığı bağlamlarda, korunma/uyum vurgulu toplumsal değerlerin stres yanıtlarını ve kaygıyı biçimlendirmesi beklenir (Berry, 2011). Bu çerçeve, tek başına *“hangi değer iyidir?”* sorusunu değil, *“hangi değer örüntüsü hangi ekokültürel koşulda uyumu artırır?”* sorusunu öne çıkarır; bu vurgu ruh sağlığı sonuçlarını bağlamsallaştırmak açısından kritiktir.

Kültür-düzeyi değerlerin aile, akrabalık ve sosyalizasyon düzenekleriyle eklemlenişi, ruh sağlığına giden toplumsal kanalları açıklar. Gelişimsel-kültürel yazında, özerklik ile ilişkiseliliğin karşıt değil, birlikte müzakere edilen hedefler olduğu; aile sistemleri ve toplumsal değerler içinde çocuk yetiştirme pratiklerinin bu ikiliyi farklı biçimlerde dengelediği gösterilmiştir (Kagitcibasi, 2011). Bu denge, bireysel öz-yeterlik ve aidiyet duygusunun ortak yükselmesine, dolayısıyla uzun erimli psikolojik uyuma katkı sağlar. Aile ve değerler arası bu eşgüdümün, toplumlar arası ruh sağlığı farklarının anlaşılmasında bir ara düzey mekanizma sunduğu savunulmaktadır.

Bu kuramsal temeller, kültür-düzeyi değerlerin esenlik ve ruh sağlığıyla ilişkisini sınayan ampirik çalışmalarla da desteklenir. Çok toplumlu meta-analitik bulgular, özerklik ve kişisel seçim vurgusunun olduğu kültürel değer ortamlarında yaşam doyumunun daha yüksek, tükenmişlik ve kaygının daha düşük seyrettiğini; maddi göstergelerin etkisine kıyasla özerkliğin daha güçlü yordayıcı olabildiğini göstermiştir (Fischer ve Boer, 2011). Benzer biçimde, değer-esenlik ilişkilerinin kültürel moderasyonu gösterilmiştir. Toplumda egemen olan kültürel değerler, bireysel temel değerlerle öznel esenlik arasındaki doğrultu ve büyüklüğü anlamlı biçimde değiştirmektedir (Sortheix ve Schwartz, 2017).

Toplumsal değerlerin ruh sağlığıyla bağında risk ve koruyucu yönler birlikte düşünülmelidir. Ülke-düzeyi çalışmalar, bazı kültürel değer yönelimleriyle yaygın ruhsal bozukluk oranlarının birlikte değiştiğini, özellikle kendini-koruma ve norm uyumunu vurgulayan değerlerin yüksek olduğu bağlamlarda yaygınlıkla pozitif ilişkiler rapor edilebildiğini göstermektedir (Heim vd., 2017). Diğer yandan, toplumsal güven, sosyal sermaye ve karşılıklılık normları güçlü olduğunda, ekonomik şoklar ve krizler sırasında yaşam doyumu kayıplarının tamponlandığı bulunmuştur (Helliwell vd., 2017). Ayrıca, kültürlerin

mutluluğa ve duygulanıma ilişkin değerlendirmeleri (örn., mutluluktan kaçınma inançları) duygulanımın ifade ve hedeflenme biçimlerini şekillendirerek esenliği kültürel düzeyde farklılaştırabilir (Joshnloo, 2014).

Sonuç olarak, toplumsal değerler normatif bir iklim oluşturarak bireylerin motivasyonel kaynaklarıyla rezonansa girer; bu rezonans, aile ve sosyalizasyon kanalları, sosyal sermaye ve kurumsal güven gibi ara mekanizmalar üzerinden ruh sağlığına taşınır. Ekokültürel bakış, bu sürecin bağlama-duyarlı doğasını görünür kılar. Çok toplumlu bulgular ise özerklik, eşitlikçilik ve güven gibi değer-kurum bileşimlerinin esenliği desteklediğini; değer-kültür uyumunun ise bireysel değerlerin ruh sağlığına dönüşümünü kültürel olarak ayarladığını göstermektedir.

3.3. Değerlerin Psikolojik İyi Oluşa Etkisi

Psikolojik iyi oluşa katkıda bulunan değerler üzerine yapılan araştırmalar, sağlıklı değerler perspektifi, hedefe ulaşma perspektifi ve değer-çevre uyumu perspektifi olmak üzere üç temel perspektif çerçevesinde ele alınmaktadır (Sagiv vd., 2004). Sağlıklı değerler perspektifi, bireyin sahip olduğu belirli değerlerin doğrudan iyi oluş ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Bu yaklaşıma göre, bazı değerler psikolojik sağlığı destekleyici nitelikteyken, bazıları iyi oluş üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir (Sagiv ve Schwartz, 2000). Öz-belirleme teorisi (ÖBT) bu bakış açısını destekleyen en önemli kuramsal çerçevelerden biridir. ÖBT, bireyin psikolojik iyi oluşu için özerklik, ilişkisellik ve yetkinlik gibi temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması zorunlu olduğunu öne sürmektedir (Kasser ve Ryan, 1996). İçsel güdülerden türetilen değerlerin psikolojik iyi oluşu artırdığı, dışsal güdülerden türetilenlerin ise stres ve anksiyete seviyelerini yükseltebildiği gösterilmiştir. İçsel güdüler, bireyin doğuştan sahip olduğu büyüme ve kendini gerçekleştirme ihtiyacını desteklerken, dışsal güdüler sosyal onay, statü kazanımı ve dışsal ödüllere yöneliktir ve bu nedenle bireyin öznel iyi oluşuna zarar verebilir (Kasser ve Ryan, 1993).

Hedefe ulaşma perspektifi, değerlerin iyi oluş üzerindeki etkisinin, bireyin bu değerlere ne derece ulaşabildiğiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır (Sheldon vd., 2004). Değerlerin içeriğinden çok, bireyin belirlediği değerlere ulaşma süreci ve bu süreçte yaşadığı tatmin, öznel iyi oluş için belirleyici bir faktördür (Oishi ve Diener, 2001). Bu bağlamda, bireyin hedeflerine ulaşması iyi oluşu artırıcı bir etki yaratırken, ulaşamaması hayal kırıklığı ve psikolojik stresle ilişkilendirilmektedir. Örneğin, başarıya ulaşma arzusu olan bireylerin bu hedeflerine ulaştıklarında yaşam doyumlarının arttığı, ancak ulaşamadıklarında stres seviyelerinin yükseldiği gösterilmiştir (Sheldon vd., 2004).

Değer-çevre uyumu perspektifi, bireyin sahip olduğu değerler ile yaşadığı çevrenin hâkim değerleri arasındaki uyumun iyi oluş üzerindeki etkisini ele almaktadır (Sagiv ve Schwartz, 2000). Bireyin değerleri ile çevresindeki sosyal yapı arasında uyum olduğunda, psikolojik iyi oluşun daha yüksek olduğu bulunmuştur (Sorthaix ve Lönnqvist, 2013). Örneğin, birey başarı ve güç değerlerine önem veriyorsa, ekonomik rekabetin yoğun olduğu bir toplumda yaşaması onun iyi oluşunu artırabilir. Ancak toplumsal dayanışma ve kolektif değerlerin daha baskın olduğu bir çevrede bu tür bireylerin kendilerini dışlanmış ve mutsuz hissetme olasılığı daha yüksektir (Sagiv vd., 2004). Benzer şekilde, bireyin çevresinde desteklenen değerler, onun kişisel hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırıyorsa, psikolojik iyi oluş seviyesi daha yüksek olacaktır. Ancak çevrenin bireyin değerlerine uygun fırsatlar sunmaması, stres ve tatminsizlik yaratabilir (Sorthaix ve Schwartz, 2017).

3.4. Değer-Yaşam Uyumu ve Psikolojik İyi Oluş

Değer-yaşam uyumu, bireyin kendi değer sistemine uygun yaşaması, davranışlarını bu değerlere göre yönlendirmesi durumu olarak tanımlanır. Bu kavram, bireysel değerler (örneğin özerklik, kendini aşma, uyum) ile günlük yaşamdaki davranışlar arasındaki tutarlılığın ne düzeyde olduğunu ölçer (Schwartz, 2011). Değer literatüründe, bireylerin değerleriyle uyumlu davranışlarda bulunduklarında, hem öznel iyi-oluş hem de psikolojik esenlik göstergelerinde anlamlı artışlar olduğu kabul edilir. Ancak bu ilişkinin derinlemesine anlaşılabilmesi için hem motivasyonel işlevsel temele hem de sosyal-psikolojik süreçlere bakılması gerekir.

Kuramsal açıdan, kendini uyumlaştırma modeli, bireysel değerlerle uyumlu hedef belirlemenin, hedefe bağlılığın, çabanın ve nihai başarıların artmasına yol açtığını gösterir (Sheldon ve Elliot, 1999). Bu modelde dürtüsel hedeflerden ziyade değere dayalı hedefler, birey için daha anlamlı ve sürdürülebilirdir. Ayrıca, Higgins'in düzenleyici katılım kuramı doğrultusunda, kişisel değerlerle tutarlı eylemler, bireyde yüksek motivasyon, olumlu duygu yoğunluğu ve psikolojik canlılık hissi üretir (Higgins, 2016). Yani değere uygun davranış, yalnızca bireye doğru bir şey yaptığı hissi vermekle kalmaz, aynı zamanda enerjik ve canlı hissetmesini sağlar. Bu bütünsel deneyim, esenlik üzerinde potansiyel olarak dönüştürücü bir etkiye sahiptir.

Güncel ampirik çalışmalar bu kuramsal öngörüyü destekler. Grégoire ve ark. (2021) tarafından yürütülen günlük çalışmada, bireylerin günlük hayatta değerlerine uygun eylemlerde bulundukları günlerde psikolojik sıkıntı düzeylerinin anlamlı biçimde düştüğü; buna karşılık yaşam doyumunun arttığı bulunmuştur. Bu sonuç, değere uygun davranışların yalnızca kısa vadeli değil, günlük ritimde ruh sağlığını olumlu etkilediğini göstermektedir. Ek olarak, kaynağı KKT temelli müdahalelerde, bireylerin değer yönelimlerine uygun hedefler oluşturmasının terapötik süreci iyileştirdiği ve depresyon-riskini azalttığı somut olarak rapor edilmiştir (Twohig ve Levin, 2017). Sonuç olarak, değer-yaşam uyumu bireysel psikolojik esenliğin güçlü bir yordayıcısıdır. Kuramsal çerçevede, özdeşleştirici motivasyon, anlamlılık ve içsel tutarlılık arayışı; ampirik veride ise günlük-nitelikli iyilik hali artışı; terapide ise iyileşme ve terapötik yanıtlar bu uyumla ilişkilidir.

3.5. Değer Uyumsuzluğu ve Psikolojik Sıkıntılar

Değer uyumsuzluğu, bireyin sahip olduğu temel değerler ile günlük yaşamdaki davranışları, kararları veya içinde bulunduğu sosyal çevrenin beklentileri arasındaki tutarsızlık durumudur. Bu uyumsuzluk, içsel uyumsuzluk (kişinin kendi değerleri ile kendi davranışları veya yaşam tarzı arasında yaşadığı çatışma) ve bağlamsal uyumsuzluk (bireyin kişisel değerleri ile ait olduğu grup, örgüt veya kültürün baskın değerleri arasındaki uyumsuzluk) olmak üzere iki şekilde meydana gelebilir. Her iki durumda da değerlerin motivasyonel ve kimliksel işlevleri göz önüne alındığında, uyumsuzluğun psikolojik esenlik üzerinde olumsuz etkiler yaratması beklenir (Sagiv ve Schwartz, 2000).

Kuramsal olarak, öz-belirleme kuramı (Deci ve Ryan, 2000) değer uyumsuzluğunun esenliğe etkisini açıklamada önemli bir çerçeve sunar. Bu kurama göre, değerler bireyin temel psikolojik ihtiyaçları olan özerklik, yeterlik ve ilişkilenme ile uyumlu olduğunda, motivasyonel süreçler güçlenir ve iyi oluş desteklenir. Ancak değerler ile davranışlar veya çevre arasındaki uyumsuzluk, bu ihtiyaçların karşılanmasını engeller; bu da içsel çatışma, düşük motivasyon,

anksiyete ve depresif duygu durum ile sonuçlanabilir. Benzer şekilde, Higgins'in (1987) öz-uyum teorisi de bireyin ideal benliği ile gerçek benliği arasındaki tutarsızlıkların olumsuz duygular ürettiğini öne sürer.

Ampirik çalışmalar, değer uyumsuzluğunun ruh sağlığı üzerinde güçlü bir yordayıcı olduğunu ortaya koymuştur. Sagiv ve Schwartz'ın (2000) çok kültürlü çalışmasında, bireylerin kendi değer öncelikleri ile çevrelerinin (örneğin iş ortamı veya toplumsal normlar) değer öncelikleri arasındaki fark arttıkça yaşam doyumunun düştüğü, stres ve tükenmişlik düzeylerinin arttığı bulunmuştur. Benzer şekilde, örgütsel değerler ile bireysel değerler arasındaki uyumsuzluk çalışanlarda iş tatminsizliği, duygusal tükenme ve depresyon riskini artırmaktadır (Edwards ve Cable, 2009).

Daha yakın tarihli deneysel bulgular, değer uyumsuzluğunun fizyolojik stres yanıtlarıyla da ilişkili olduğunu göstermektedir. Boer ve Fischer'in (2013) meta-analizinde, değer uyumsuzluğu yaşayan bireylerin kortizol seviyelerinde artış ve bağışıklık tepkilerinde zayıflama görüldüğü rapor edilmiştir. Bu biyolojik bulgular, değer uyumsuzluğunun yalnızca öznel bir rahatsızlık değil, somut fizyolojik sonuçlar doğuran bir stres kaynağı olduğunu göstermektedir.

Psikolojik sıkıntı üzerindeki etkiler, yalnızca uyumsuzluğun varlığıyla değil, hangi değer alanında yaşandığı ile de farklılaşabilir. Örneğin, öz-aşkın değerlerdeki uyumsuzluk – yardımseverlik, evrensellik gibi – kişilerarası ilişkilerde yabancılaşma ve yalnızlık hissini tetikleyebilirken; öz-yükseltim değerlerindeki uyumsuzluk – güç, başarı gibi – özsaygı düşüklüğü ve yetersizlik algısıyla ilişkilendirilebilir (Sagiv vd., 2017). Ayrıca, kültürel bağlam da önemlidir: Kolektivist kültürlerde sosyal uyum değerlerindeki uyumsuzluk daha güçlü olumsuz etki yaparken, bireyci kültürlerde özerklik ve kendini gerçekleştirme değerlerindeki uyumsuzluk daha kritik görünmektedir (Sortheix ve Lönnqvist, 2015). Sonuç olarak, değer uyumsuzluğu psikolojik sıkıntıların önemli bir belirleyicisidir. Hem içsel hem bağlamsal düzeyde ortaya çıkabilen bu uyumsuzluk, motivasyonel süreçleri zayıflatır, temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasını engeller ve hem psikolojik hem fizyolojik stres tepkilerini tetikler.

3.6. Psikoterapide Değerler

Değerler, bireyin yaşamına yön veren, amaçlarını ve davranışlarını şekillendiren temel inançlardır. Psikoterapi bağlamında değerler, yalnızca danışanın yaşam hedeflerini belirlemesinde değil, aynı zamanda motivasyonu sürdürmesinde ve iyileşme sürecini desteklemede de kritik bir rol oynar. Değerler, terapötik değişim için güçlü bir yön pusulası işlevi görerek, danışanın müdahalelerden elde ettiği kazanımların uzun vadede korunmasına yardımcı olur (Hayes vd., 2012). Modern psikoterapiler, değerlerin yalnızca danışanın bilişsel ve duygusal süreçlerinde değil, aynı zamanda davranışsal değişim ve yaşam doyumu üzerinde de belirleyici olduğunu kabul eder.

Kabul ve Kararlılık Terapisi (KKT), değerleri psikoterapinin merkezine yerleştiren yaklaşımların başında gelir. KKT'nin temel amacı, danışanın psikolojik esnekliğini artırmak ve değerleri doğrultusunda anlamlı bir yaşam sürmesini sağlamaktır (Hayes vd., 2012). KKT'de değerler, bir hedef değil, yaşam boyu devam eden yönlendirici prensipler olarak ele alınır. Değer netleştirme sürecinde danışan, yaşamının farklı alanlarında (ör. ilişkiler, iş, kişisel gelişim) en çok önem verdiği şeyleri tanımlar. Bu süreç, özellikle kaçınma davranışlarının baskın olduğu depresyon ve anksiyete vakalarında motivasyonu artırır. Ampirik çalışmalar,

KKT'nin değer netleştirme müdahalelerinin, psikolojik esnekliği artırarak depresif belirtileri azalttığını ve yaşam doyumunu yükselttiğini göstermektedir (Gloster vd., 2020).

KKT'nin dikkat çekici bir diğer yönü, değerlerin yalnızca tanımlanması değil, değer-temelli eylem planlarının oluşturulmasıdır. Bu yaklaşım, danışanın anlık duygusal durumlarından bağımsız olarak, uzun vadeli anlam ve amaçları doğrultusunda hareket etmesini teşvik eder. Bu yönüyle KKT, özellikle kronik hastalık, yas veya yaşam krizleri gibi uzun süreli stres yaratan durumlarda etkili bulunmuştur (Dindo ve Shanahan, 2025).

Radikal Açık Diyalektik Davranış Terapisi (RA-DDT), özellikle aşırı kontrol özellikleri gösteren danışanlar için geliştirilmiş bir terapi yaklaşımıdır (Lynch, 2018). Bu yaklaşımda değerler, sosyal bağlantıyı artırma ve duygusal ifade özgürlüğünü geliştirme bağlamında ele alınır. Aşırı kontrol, bireyin sosyal sinyallerini kısıtlayarak yalnızlaşmasına ve değerleriyle uyumlu yaşamasını engelleyebilir. RA-DDT, danışanın sosyal sinyal verme becerisini güçlendirmeyi ve otantik değerlerini davranışa dökmesini hedefler (Lynch vd., 2015).

RA-DDT'de değerler, genellikle sosyal aidiyet, samimiyet ve açıklık gibi kişilerarası alanlarda yoğunlaşır. Müdahaleler, danışanın bu değerleri netleştirmesi ve sosyal riskler olarak bu değerler doğrultusunda davranmasını içerir. Örneğin, mükemmeliyetçilik veya duygusal ketlenme nedeniyle yakın ilişkilerden uzak duran bir danışan, değerlerini netleştirerek daha açık iletişim kurmayı hedefleyebilir. Çalışmalar, RA-DDT'nin aşırı kontrol ve sosyal izolasyon belirtilerini azaltmada, değer-temelli davranış değişimlerinin belirleyici olduğunu göstermektedir (Lynch, 2018).

KKT ve RA-DDT dışında, çeşitli terapi ekolleri de değerleri doğrudan veya dolaylı olarak ele alır. Logoterapi (Frankl, 1963), yaşamın anlamı ve değerleri arasındaki güçlü bağı merkeze alır. Frankl'a göre, anlam arayışı insani motivasyonun temelidir ve değerler bu anlamın inşa edildiği yapı taşlarıdır. Logoterapide, danışanın yaşamındaki anlam kaynaklarının (yaratıcılık, deneyim, tutum) netleştirilmesi, psikolojik iyileşmede merkezi rol oynar.

Carl Rogers'ın kişi merkezli terapisi gibi hümanistik yaklaşımlar, bireyin kendi değerlerini keşfetmesini ve içsel potansiyelini gerçekleştirmesini destekler. Rogers'a göre, terapötik ilişkinin sunduğu koşulsuz kabul ve empati, danışanın kendi değerleriyle uyumlu bir yaşam kurmasına olanak tanır (Rogers, 1961). Bilişsel-davranışçı terapiler (BDT) ise değerleri genellikle hedef belirleme ve davranış aktivasyonu süreçlerinde kullanır. Özellikle depresyon tedavisinde, danışanın değerlerine uygun aktiviteler planlaması, davranışsal etkinliği artırarak olumlu duygu durumun güçlenmesine katkı sağlar (Martell vd., 2010).

Sonuç olarak psikoterapide değerler, farklı ekollerde farklı biçimlerde ele alınsa da ortak bir hedef taşır. Bu hedef, danışanın kendi yaşamına anlam katan, yön gösteren ilkeleri netleştirmesine ve bu doğrultuda yaşamasına yardımcı olmaktır. KKT, değerleri değişim sürecinin merkezine alırken; RA-DDT, özellikle sosyal bağlantı ve açıklık değerlerini ön plana çıkarır. Logoterapi anlam ve değer ilişkisini merkeze yerleştirirken; hümanistik ve bilişsel-davranışçı yaklaşımlar, değerleri motivasyon ve hedef belirleme süreçlerinde kullanır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışma, bireysel ve toplumsal değerlerin ruh sağlığı bağlamında çok boyutlu bir analizini sunarak, değerlerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde psikolojik esenlik üzerinde ne kadar belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Değerler, yalnızca bireyin yaşam yönelimlerini

şekillendiren soyut kavramlar değil; aynı zamanda günlük davranışları, sosyal ilişkileri, başa çıkma stratejilerini ve yaşam doyumunu doğrudan etkileyen temel psikolojik yapılarıdır. Bireysel düzeyde, değer–yaşam uyumunun yüksek olduğu bireyler daha yüksek öznel iyi oluş, özsaygı ve psikolojik dayanıklılık sergilerken; uyumsuzluk yaşayan bireylerde stres, tükenmişlik ve depresyon riskinin arttığı görülmektedir.

Toplumsal değerler ise bireylerin aidiyet duygusu, sosyal uyum ve yaşam anlamı algısında merkezi bir role sahiptir. Bireyin kişisel değerleri ile içinde bulunduğu kültürel ya da kurumsal değerler arasındaki uyum, sosyal destek mekanizmalarının etkinliği ve ruh sağlığı hizmetlerine erişim gibi faktörleri de etkilemektedir. Özellikle kolektivist ve bireyci kültürler arasındaki farklılıklar, değerlerin ruh sağlığı üzerindeki etkilerinin kültürel bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceğini göstermektedir.

Gelişimsel süreç perspektifinden bakıldığında, değerlerin oluşumu ve yeniden değerlendirilmesi yaşam boyu devam eden dinamik bir süreçtir. Çocuklukta aile ve okul ortamında kazanılan değerler, ergenlikte kimlik gelişimi sürecinde yeniden şekillenmekte; yetişkinlikte ise yaşam deneyimleri, rol değişimleri ve toplumsal koşullar doğrultusunda uyarlanabilmektedir. Bu süreçte kritik yaşam geçişlerinde değerlerin yeniden tanımlanması, bireyin psikolojik uyumu ve yaşam doyumunu açısından önem taşır.

Psikoterapötik uygulamalar açısından değerlerin merkeze alınması, danışanların değişim motivasyonunu artıran ve terapötik ittifakı güçlendiren bir unsurdur. KKT, RA-DDT ve logoterapi gibi farklı terapi yaklaşımları, değerleri terapötik müdahalelerin temel yapı taşlarından biri olarak kullanmaktadır. Değerlerin terapideki bu merkezi rolü, yalnızca semptom yönetimine değil, aynı zamanda bireyin yaşamında anlam ve yön bulmasına da katkı sağlamaktadır.

Bu bulgular ışığında, gelecekteki araştırmaların birkaç noktaya odaklanması önerilebilir. Birincisi, değer–yaşam uyumunun farklı kültürel bağlamlarda ruh sağlığı üzerindeki etkilerini boylamsal ve kültürlerarası karşılaştırmalarla incelemek, evrensel ve kültüre özgü mekanizmaları ayırt etme açısından önemlidir. İkincisi, değer odaklı terapötik müdahalelerin farklı yaş grupları ve klinik popülasyonlarda etkinliğini değerlendiren randomize kontrollü çalışmaların artırılması gerekmektedir. Üçüncüsü, nöropsikolojik ve biyopsikososyal modellerin entegrasyonu, değerlerin hem bilişsel hem de duygusal süreçlerle nasıl etkileşime girdiğini daha derinlemesine anlamayı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, değerlerin psikoloji bilimi içindeki yeri yalnızca teorik bir ilgi alanı değil; bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik uygulamalı çalışmalar için de kritik bir referans noktasıdır. Bireysel, toplumsal ve terapötik düzeylerde değerlerin daha iyi anlaşılması ve hayata geçirilmesi hem koruyucu hem de iyileştirici ruh sağlığı yaklaşımlarında önemli bir potansiyel sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arens, E. A., Christoffel, M. ve Stangier, U. (2022). Value priorities and value conflicts in patients with mental disorders compared to a general population sample. *Scientific Reports*, 12(1), 3974. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-07758-4>

- Berry, J. W. (2011). The ecocultural framework: A stocktaking. İçinden F. J. R. van de Vijver, A. Chasiotis ve S. M. Breugelmans (Ed.), *Fundamental questions in cross-cultural psychology* (ss. 95–133). Cambridge University Press.
- Boer, D. ve Fischer, R. (2013). How and when do personal values guide our attitudes and sociality? Explaining cross-cultural variability in attitude–value linkages. *Psychological Bulletin*, 139(5), 1113–1147. <https://doi.org/10.1037/a0031347>
- Breugelmans, S. M. (2011). The relationship between individual and culture. İçinden F. J. R. van de Vijver, A. Chasiotis ve S. M. Breugelmans (Ed.), *Fundamental questions in cross-cultural psychology* (ss. 135–162). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511974090.007>
- Brosch, T. ve Sander, D. (2016). From values to valuation: An interdisciplinary approach to the study of value. İçinden T. Brosch ve D. Sander (Ed.), *Handbook of value* (ss. 397–404). Oxford University Press.
- Chiencharoenthanakij, R., Chancharoenthanakij, P. ve Tanyanont, W. (2024). A cross-sectional study on personal values of medical students: The differences from their instructors, their associations with mental wellbeing, and the influences of gender. *BMC Psychiatry*, 24, 5695. <https://doi.org/10.1186/s12888-024-05695-2>
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Diener, E., Oishi, S. ve Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54, 403–425. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056>
- Dindo, L. ve Shanahan, M. L. (2025). Acceptance and Commitment Therapy for co-occurring mental and chronic health conditions. *The Psychiatric Clinics of North America*, 48(3), 493–504. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2025.02.013>
- Dvoinin, A. M., Kopeyko, G. I., Borisova, O. A. ve Gedeveni, E. V. (2025). Does religious faith contribute to the preservation of personal value system in patients with schizophrenia? An empirical research. *Frontiers in Psychiatry*, 16, 1553990. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2025.1553990>
- Edwards, J. R. ve Cable, D. M. (2009). The value of value congruence. *Journal of Applied Psychology*, 94(3), 654–677. <https://doi.org/10.1037/a0014891>
- Fischer, R. ve Boer, D. (2011). What is more important for national well-being: Money or autonomy? A meta-analysis across 63 societies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(1), 164–184. <https://doi.org/10.1037/a0023663>
- Frankl, V. E. (1963). *Man’s search for meaning*. Beacon Press.
- Gloster, A. T., Walder, N., Levin, M. E., Twohig, M. P. ve Karekla, M. (2020). The empirical status of acceptance and commitment therapy: A review of meta-analyses. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 18, 181–192. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2020.09.009>
- Grégoire, S., Doucerain, M., Morin, L. ve Finkelstein-Fox, L. (2021). The relationship between value-based actions, psychological distress and well-being: A multilevel diary study. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 20, 79–88. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2021.03.006>

- Grusec, J. E. ve Goodnow, J. J. (1994). Impact of parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view. *Developmental Psychology*, 30(1), 4–19. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.30.1.4>
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D. ve Wilson, K. G. (2012). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change* (2. baskı). The Guilford Press.
- Heim, E., Wegmann, I. ve Maercker, A. (2017). Cultural values and the prevalence of mental disorders in 25 countries: A secondary data analysis. *Social Science & Medicine*, 189, 96–104. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.07.024>
- Helliwell, J. F., Aknin, L. B. ve Shiplett, H. (2017). Social capital and prosocial behaviour as sources of well-being. *National Bureau of Economic Research Working Paper No. 23761*. <https://doi.org/10.3386/w23761>
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319–340. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.94.3.319>
- Higgins, E. T. (2016). What is value? Where does it come from? A psychological perspective. İçinden T. Brosch ve D. Sander (Ed.), *Handbook of value: Perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology, and sociology* (ss. 43–62). Oxford University Press.
- Jiga-Boy, G. M., Maio, G. R., Haddock, G. ve Tapper, K. (2016). Values and behavior. İçinden T. Brosch ve D. Sander (Ed.), *Handbook of value: Perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology and sociology* (ss. 243–262). Oxford University Press.
- Joshanloo, M. (2014). Eastern conceptualizations of happiness: Fundamental differences with Western views. *Journal of Happiness Studies*, 15(2), 475–493. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9431-1>
- Kagitcibasi, Ç. (2011). Self, family and culture: What is common, what changes? İçinden F. J. R. van de Vijver, A. Chasiotis ve S. M. Breugelmans (Ed.), *Fundamental questions in cross-cultural psychology* (ss. 288–311). Cambridge University Press.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi* (15. baskı). Nobel Yayıncılık.
- Kasser, T. ve Ryan, R. M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 410–422. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.2.410>
- Kasser, T. ve Ryan, R. M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(3), 280–287. <https://doi.org/10.1177/0146167296223006>
- Knafo, A. ve Schwartz, S. H. (2004). Identity formation and parent–child value congruence in adolescence. *British Journal of Developmental Psychology*, 22(3), 439–458. <https://doi.org/10.1348/0261510041552765>
- Lynch, T. R. (2018). *Radically open dialectical behavior therapy: Theory and practice for treating disorders of overcontrol*. New Harbinger Publications, Inc.
- Lynch, T. R., Hempel, R. J. ve Dunkley, C. (2015). Radically open–dialectical behavior therapy for disorders of over-control: Signaling matters. *American Journal of Psychotherapy*, 69(2), 141–162. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.2015.69.2.141>
- Martell, C. R., Dimidjian, S. ve Herman-Dunn, R. (2010). *Behavioral activation for depression: A clinician's guide*. The Guilford Press.

- Oishi, S. ve Diener, E. (2001). Goals, culture, and subjective well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(12), 1674–1682. <https://doi.org/10.1177/01461672012712010>
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.
- Sagiv, L. ve Schwartz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: Direct relations and congruity effects. *European Journal of Social Psychology*, 30(2), 177–198. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(200003/04\)30:2<177::AID-EJSP982>3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(200003/04)30:2<177::AID-EJSP982>3.0.CO;2-Z)
- Sagiv, L., Roccas, S. ve Hazan, O. (2004). Value pathways to well-being: Healthy values, valued goal attainment, and environmental congruence. İçinden P. A. Linley ve S. Joseph (Ed.), *Positive psychology in practice* (ss. 68–85). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470939338.ch5>
- Sagiv, L., Roccas, S., Cieciuch, J. ve Schwartz, S. H. (2017). Personal values in human life. *Nature Human Behaviour*, 1(9), 630–639. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0185-3>
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Schwartz, S. H. (2011). Values: Cultural and individual. İçinden F. J. R. van de Vijver, A. Chasiotis ve S. M. Breugelmans (Ed.), *Fundamental questions in cross-cultural psychology* (ss. 463–492). Cambridge University Press.
- Schwartz, S. H. (2016). Basic individual values: Sources and consequences. İçinden T. Brosch ve D. Sander (Ed.), *Handbook of value: Perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology and sociology* (ss. 63–84). Oxford University Press.
- Sheldon, K. M., Ryan, R. M., Deci, E. L. ve Kasser, T. (2004). The independent effects of goal contents and motives on well-being: It's both what you pursue and why you pursue it. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(4), 475–486. <https://doi.org/10.1177/0146167203261883>
- Smith, M. B. (1969). *Social psychology and human values: An introduction to theory and research*. Aldine Publishing.
- Socci, V., Di Napoli, I. ve Esposito, C. (2021). Value priorities and mental health: Evidence from clinical and non-clinical samples. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 121. <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00780-3>
- Sortheix, F. M. ve Lönnqvist, J.-E. (2013). Personal value priorities and life satisfaction in Europe: The moderating role of socioeconomic development. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45(2), 282–299. <https://doi.org/10.1177/0022022113504621>
- Sortheix, F. M. ve Lönnqvist, J.-E. (2015). Person–group value congruence and subjective well-being in students from Argentina, Bulgaria and Finland: The role of interpersonal relationships. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 25(1), 34–48. <https://doi.org/10.1002/casp.2193>
- Sortheix, F. M. ve Schwartz, S. H. (2017). Values that underlie and undermine well-being: Variability across countries. *European Journal of Personality*, 31(2), 187–201. <https://doi.org/10.1002/per.2096>

- Tappolet, C. ve Rossi, M. (2016). What is value? Where does it come from? İçinden T. Brosch ve D. Sander (Ed.), *Handbook of value* (ss. 3–22). Oxford University Press.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Westview Press.
- Twohig, M. P. ve Levin, M. E. (2017). Acceptance and Commitment Therapy as a treatment for anxiety and depression: A review. *Psychiatric Clinics of North America*, 40(4), 751–770. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2017.08.009>
- von Scheve, C. (2016). Societal origins of values and evaluative feelings. İçinden T. Brosch ve D. Sander (Ed.), *Handbook of value: Perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology and sociology* (ss. 175–195). Oxford University Press.
- World Health Organization. (2013). *Mental health action plan 2013–2020*. WHO Press.

DEĞERLER VE ETİK: AHLAKİ KARAR VERME SÜREÇLERİNE BİREYSEL VE TOPLUMSAL BİR BAKIŞ

MUHAMMED SALİH KOCAR

Necmettin Erbakan Üniversitesi, salih0535@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-7467-7856

Prof. Dr. BÜLENT DİLMAÇ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, bulentdilmac@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-5753-9355

Doç. Dr. TOLGA SEKİ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, tlg.seki@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-5594-0786

ÖZET

Bu derleme çalışması, bireysel ve toplumsal yaşamın temel yapı taşlarından biri olan değerlerin, etik karar verme süreçleri üzerindeki belirleyici rolünü psikoloji perspektifinden ele almayı amaçlamaktadır. Değerler; bireylerin doğru-yanlış, iyi-kötü gibi ahlaki yargılarını şekillendiren, davranışlarına yön veren ve karar alma süreçlerini etkileyen temel inanç sistemleridir. Ahlak ise toplumsal normlar çerçevesinde bireyin davranışlarını düzenleyen kurallar bütünüdür. Etik ilkeler, bu iki yapının birleşiminde ortaya çıkan ve hem bireysel vicdan hem de toplumsal sorumluluk açısından eylemlere yön veren ilkeler olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada, değerlerin tarihsel gelişimi, ahlakla ilişkisi ve mesleki bağlamda etik ilkelerle olan bütüncül ilişkisi detaylı biçimde incelenmiştir. Psikoloji alanındaki güncel çalışmalar, bireyin sahip olduğu değerlerin, etik karar verme sürecinde merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Etik kararlar, yalnızca yasa ve kurallar doğrultusunda değil; bireyin içselleştirdiği değerler, ahlaki olgunluk düzeyi ve toplumsal sorumluluk anlayışı ile şekillenmektedir. Özellikle Hodgkinson'ın değer yönelimi modeli ve Rest'in dört bileşenli etik karar modeli, bu süreçte bireysel değerlerin bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarını ortaya koyarak etik yeterliliğin gelişiminde rehberlik etmektedir. Ayrıca değerler psikolojisi literatürü, etik davranışların bilişsel akıl yürütmeden ziyade bireyin içsel değer yönelimlerine dayandığını; prososyal davranış, ahlaki kimlik ve liderlik algısı gibi unsurlar üzerinde güçlü etkiler yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda, bireyin mesleki ve toplumsal yaşamında sergilediği etik tutum ve davranışların yalnızca kurumsal düzenlemelerle değil, içten gelen değer sistemleriyle de ilişkilendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle danışmanlık, sağlık, eğitim ve yöneticilik gibi yüksek etik sorumluluk içeren mesleklerde, mesleki değerlerin içselleştirilmesi etik davranışların sürdürülebilirliğini ve mesleki güvenilirliği artırmaktadır. Çalışmada ayrıca, etik eğitimlerin yalnızca kuralları öğretmeye değil, bireylerin kendi değer sistemlerini tanımalarına ve etik hassasiyetlerini geliştirmelerine odaklanması gerektiği önerilmektedir. Sonuç olarak, değerler yalnızca kişisel birer tercih değil; bireyin etik duruşunu, kararlarını ve toplumsal katkısını belirleyen temel bir psikolojik yapıdır. Bu nedenle etik karar

verme süreçlerinin anlaşılması ve desteklenmesi, değer temelli yaklaşımların bireysel, kurumsal ve toplumsal düzeyde teşvik edilmesiyle mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, değerler, etik, etik karar verme

VALUES AND ETHICS: AN INDIVIDUAL AND SOCIETAL PERSPECTIVE ON MORAL DECISION-MAKING PROCESSES

ABSTRACT

This review study aims to examine the critical role of values in ethical decision-making processes from a psychological perspective. Values are foundational belief systems that shape individuals' moral judgments such as right-wrong and good-bad, guide their behavior, and influence their decision-making. Morality refers to the social norms that regulate behavior, while ethical principles emerge at the intersection of individual conscience and social responsibility. This study explores the historical development of values, their relationship with morality, and their integrative connection with professional ethics in various fields. Current research in psychology demonstrates that individuals' values play a central role in ethical decision-making. Ethical decisions are not made solely based on legal regulations or institutional codes but are deeply shaped by internalized values, levels of moral maturity, and a sense of social responsibility. Particularly, Hodgkinson's model of value orientation and Rest's four-component model of ethical decision-making provide a framework for understanding the cognitive, emotional, and behavioral dimensions of ethical competence. Moreover, the literature on values psychology suggests that ethical behavior is driven not only by rational reasoning but also by internal value orientations, which strongly influence prosocial behavior, moral identity, and perceptions of ethical leadership. Accordingly, ethical attitudes and behaviors in both professional and social contexts should be understood not only through external regulations but also through deeply held value systems. In professions that involve high ethical responsibility—such as counseling, healthcare, education, and leadership—the internalization of professional values significantly enhances ethical sustainability and professional integrity. The study also suggests that ethical training should go beyond merely teaching rules and focus on helping individuals recognize and develop their own value systems and ethical sensitivities. In conclusion, values are not merely personal preferences but fundamental psychological constructs that shape ethical stances, guide decision-making, and contribute to social well-being. Therefore, understanding and supporting ethical decision-making requires the promotion of value-based approaches at individual, institutional, and societal levels.

Keywords: Ethics, ethical decision-making, morality, values

1. GİRİŞ

Değerler ve etik, insan davranışını yönlendiren, toplumsal düzeni şekillendiren ve mesleki uygulamalara anlam kazandıran temel kavramlardır. Tarihsel olarak değerlere ilişkin düşünceler, Antik Yunan'dan itibaren felsefi tartışmaların merkezinde yer almıştır. Platon, adalet ve erdem kavramlarını ideal toplum düzeninin vazgeçilmez unsurları olarak tanımlarken; Aristoteles, etik yaşamın erdemli alışkanlıklar yoluyla geliştiğini savunmuştur (MacIntyre, 2007). Benzer şekilde, Doğu düşüncesinde Konfüçyüs'ün ahlaki erdemler, toplumsal uyum ve bireysel sorumluluk üzerine görüşleri, değer anlayışının kültürel temellerini oluşturmuştur (Yao, 2000). Modern dönemde Kant, etik davranışı koşulsuz buyruklar üzerinden temellendirirken, Mill faydacılık ilkesiyle etik kararların toplumsal yarar üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu tarihsel gelişim, değerler ve etik arasındaki ilişkinin yalnızca bireysel vicdanla sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal normlar ve kültürel bağlamla iç içe olduğunu göstermektedir.

Toplumsal değişimler, değerler ve mesleki etik anlayışını dönüştüren önemli etkenlerdir. Sanayi devrimi, kentleşme ve modernleşme süreçleri, bireylerin yaşam biçimlerini ve önceliklerini değiştirmiş; bu değişim, mesleki standartların ve etik kodların yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır (Banks, 2020). 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küreselleşme, kültürlerarası etkileşimleri artırmış, farklı değer sistemlerinin aynı mesleki alanlarda karşılaşmasına yol açmıştır (Hofstede, 2011). Dijitalleşme ise bilgiye erişim, veri gizliliği, yapay zekâ etiği gibi yeni etik alanların gündeme gelmesine neden olmuştur (Floridi, 2013). Dolayısıyla, mesleki etik, durağan bir normlar bütünü değil; toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişimlere duyarlı, dinamik bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

Ahlaki muhakeme süreçleri, bireyin etik bir sorun karşısında nasıl düşündüğünü, değerlendirdiğini ve eyleme geçtiğini anlamak açısından kritik önemdedir. Lawrence Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı, bireylerin ahlaki muhakeme düzeylerini evrensel aşamalarla açıklarken; Gilligan, bakım etiği perspektifiyle ilişkisel bağlamın önemini vurgulamıştır (Gilligan, 1982; Kohlberg, 1981). Rest'in dört bileşenli modeli ise ahlaki duyarlılık, muhakeme, motivasyon ve karakterin etik eylemdeki bütünsel rolünü ortaya koymuştur (Rest, 1986). Bu modeller, değerlerin etik karar verme sürecinde yalnızca bilişsel değil, duygusal ve motivasyonel bileşenlerle de iç içe olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada değerler ve etik kavramlarının hem bireysel hem toplumsal boyutları bir arada ele alınarak, mesleki bağlamdaki yansımaları bütüncül bir bakış açısıyla incelenmiştir. Literatürde değerler, ahlak ve etik konuları sıklıkla ayrı ayrı ele alınmakta; ancak bu unsurların mesleki uygulamalarda nasıl kesiştiği ve birbirini nasıl etkilediği yeterince bütünlük şeklinde tartışılmamaktadır. Bu çalışma, öncelikle değerler, ahlak ve etik kavramlarını tarihsel ve teorik bağlamda açıklamayı, ardından mesleki etik ile bireysel ve toplumsal değerler arasındaki etkileşimi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, etik karar verme süreçlerinde bireysel farklılıklar, ahlaki gelişim kuramları ve değer-temelli yaklaşımlar gibi konular, disiplinler arası bir perspektifle ele alınacaktır. Çalışmanın kapsamı, felsefi temellerden başlayarak psikoloji, sosyoloji ve mesleki etik literatürüne uzanan geniş bir çerçeveyi kapsamakta; teorik tartışmaların yanı sıra, uygulamalı bulgulara da yer vererek alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada değerler ve etik arasındaki ilişki, doküman analizi yoluyla incelenmiştir. Doküman analizi, belirli bir amaca dönük olarak okuma, not alma ve alınan notları sentezleme süreçlerini kapsar (Karasar, 2005).

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Değerler, Ahlak ve Etik

Değerler, ahlak ve etik kavramları, bireysel ve toplumsal yaşamın temel yapı taşları olarak, insanların düşünce, davranış ve karar alma süreçlerini yönlendiren normatif çerçeveler sunar. Literatürde değer kavramı genellikle bireylerin yaşamlarında önemli gördükleri, tercihlerini ve eylemlerini şekillendiren inançlar ve ilkeler olarak tanımlanır (Schwartz, 1992). Değerler, belirli durumlar karşısında hangi davranışların arzu edilir veya uygun olduğunu belirlemede içsel referans noktaları sağlar. Örneğin dürüstlük, adalet veya yardımseverlik gibi değerler, bireylerin hem kendi yaşam amaçlarını hem de başkalarıyla etkileşimlerini biçimlendirir (Rokeach, 1973).

Ahlak, daha çok toplumun ortak kabulüne dayanan ve bireylerin davranışlarını doğru-yanlış ekseninde değerlendiren kurallar bütünüdür (Frankena, 1973). Ahlak, değerlerin toplumsal bağlamda somutlaşmış hâlidir ve belirli bir kültür, din veya ideoloji çerçevesinde şekillenir. Dolayısıyla, ahlaki normlar farklı toplumlarda ve tarihsel dönemlerde çeşitlilik gösterebilir. Örneğin, bireysel özgürlüğün öncelenmesi Batı toplumlarında ahlaki bir norm olarak kabul görünürken, kolektivist toplumlarda toplumsal uyumun korunması daha yüksek bir ahlaki öncelik olabilir (Triandis, 1995). Etik ise hem bireysel hem de kurumsal düzeyde davranışların felsefi ve normatif değerlendirmesini yapan bir disiplin olarak tanımlanır (Beauchamp ve Childress, 2013). Etik, ahlaki ilkelerin temellendirilmesi, analizi ve uygulanmasını içerir; bu yönüyle ahlaktan daha sistematik ve yansıtıcı bir nitelik taşır. Mesleki etik kodları, bu sistematik yaklaşımın somut bir yansımasıdır ve belirli meslek gruplarının üyeleri için kabul edilebilir davranış standartlarını belirler (Banks, 2020).

Bu üç kavram arasındaki ilişkiler incelendiğinde, değerlerin hem ahlaki hem de etik sistemlerin temelini oluşturduğu görülür. Değerler, bireyin iç dünyasında yer alan öncelikler ve inançlar iken; ahlak, bu değerlerin toplumsal düzeyde somut kurallara dönüşmüş hâlidir. Etik ise bu kuralların ve değerlerin eleştirel ve sistematik olarak incelenmesini sağlar. Örneğin dürüstlük bir değer olarak bireyin benimsediği bir ilke iken, bu değer toplumsal yaşamda yalan söylememek gibi bir ahlaki norma dönüşmesi söz konusudur; etik ise bu normun hangi koşullarda geçerli olduğunu ve sınırlarını tartışır (MacIntyre, 1984).

Teorik yaklaşımlar, değerler, ahlak ve etik arasındaki bu etkileşimi farklı perspektiflerden ele alır. Sosyal psikolojik yaklaşımlar, değerlerin bireylerarası ilişkiler ve grup dinamikleri üzerindeki etkisini vurgular (Harding, 1976), felsefi yaklaşımlar ise ahlaki ilkelerin evrenselliği veya göreliliği üzerine odaklanır (Kant, 1785/1993; Mill, 1861/1998). Ayrıca, etik karar verme modelleri, değerlerin ve ahlaki ilkelerin bilişsel süreçler aracılığıyla nasıl somut kararlara dönüştüğünü açıklamaya çalışır (Rest, 1986).

Güncel ampirik araştırmalar, değerler ile etik davranış arasındaki ilişkiye dair önemli bulgular sunmaktadır. Örneğin, dürüstlük ve sorumluluk gibi kişisel değerlerin yüksek düzeyde

benimsenmesi, mesleki etik ihlallerinin düşük görülme olasılığı ile ilişkili bulunmuştur (Craft, 2013). Benzer şekilde, kolektivist değerlerin güçlü olduğu toplumlarda, topluluk yararını önceleyen etik kararların daha yaygın olduğu tespit edilmiştir (Pan ve Sparks, 2012). Bu bulgular, etik eğitim programlarının yalnızca kural öğretmekle sınırlı kalmaması, aynı zamanda temel değerleri güçlendirmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, değerler, ahlak ve etik kavramları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde davranışların yönlendirilmesinde birbirini tamamlayan unsurlar olarak işlev görür. Değerler bireyin içsel pusulasını oluştururken, ahlak bu pusulayı toplumsal normlarla hizalar, etik ise bu uyumun felsefi sorgulamasını ve sistematik temellendirmesini yapar. Bu nedenle, özellikle mesleki bağlamlarda etik standartların sürdürülebilirliği, ancak değer temelli bir yaklaşım ile mümkündür.

3.2. Etik Karar Verme Sürecinde Değerler

Etik karar verme süreçlerinde değerlerin rolü hem teorik hem de pratik düzeyde, ahlaki muhakemenin merkezinde yer alır. Etik karar verme süreci genellikle bireylerin karşılaştığı bir **etik ikilemi** tanımlamasıyla başlar. Etik ikilem, iki veya daha fazla ahlaki ilke, değer ya da kuralın çatışması sonucunda, hangi seçeneğin doğru olduğuna karar vermenin güçleştiği durumları ifade eder (Rest, 1986). Bu bağlamda, birey yalnızca mevcut seçenekler arasından birini seçmekle kalmaz; aynı zamanda hangi değerın öncelik taşıyacağını da belirler. Bu ilk aşama, kararın etik niteliğinin kavranması ve sürecin sağlıklı işlemesi için kritik bir öneme sahiptir.

Etik karar verme modelleri bu süreci sistematik bir biçimde anlamayı ve uygulamayı kolaylaştırır. Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisinden (Kohlberg, 1981) türeyen modeller, bireylerin kararlarını ahlaki muhakeme düzeylerine göre şekillendirdiklerini öne sürerken; Rest'in Dört Bileşenli Modeli (Rest, 1986), ahlaki farkındalık, ahlaki muhakeme, ahlaki motivasyon ve ahlaki davranış aşamalarını vurgular. Mesleki etik literatüründe ise Treviño'nun (1986) etik karar verme modeli, bireysel faktörler (değerler, ahlaki gelişim düzeyi) ile durumsal faktörlerin (örgüt kültürü, mesleki normlar) etkileşimini ön plana çıkarır. Bu modeller, etik kararın yalnızca rasyonel bir değerlendirme değil; aynı zamanda değerler, duygular ve bağlamsal koşulların etkileşimiyle oluşan dinamik bir süreç olduğunu göstermektedir.

Değerler temelli karar verme yaklaşımı, etik karar sürecinde değerlerin yönlendirici rolünü merkeze alır. Rokeach'ın (1973) tanımladığı terminal ve araçsal değerler çerçevesinde, bireyler etik kararlarını çoğunlukla nihai yaşam hedefleri (ör. adalet, özgürlük, eşitlik) ve bu hedeflere ulaşmak için benimsenen araçlar (ör. dürüstlük, sorumluluk, sadakat) arasında denge kurarak verir. Bu yaklaşım, etik kararın yalnızca mesleki normlara veya yasalara dayanmadığını; aynı zamanda bireyin içselleştirdiği değerler sistemine bağlı olduğunu ortaya koyar.

Bireysel değerler, etik karar verme sürecinin en güçlü belirleyicilerinden biridir. Bireylerin yetiştikleri kültürel ortam, aile yapısı, eğitim geçmişi ve kişisel deneyimleri, hangi değerleri öncelikli görececeklerini şekillendirir (Schwartz, 1992). Örneğin, bireysel özerklik ve özgürlüğe yüksek önem veren bir profesyonel, çatışma durumlarında bağımsız karar almayı ve ifade özgürlüğünü savunan çözümleri tercih edebilir. Buna karşılık, toplulukçu değerleri

benimseyen bir kişi, uyum ve grup yararını ön planda tutabilir. Bu farklılaşma, aynı etik ikilem karşısında farklı profesyonellerin birbirinden tamamen farklı çözümler üretmesine yol açabilir.

Toplumsal değerler de etik karar sürecini güçlü biçimde etkiler. Mesleklerin uygulandığı toplumsal bağlam, hangi davranışların etik veya etik dışı kabul edildiğini belirleyen normatif çerçeveyi oluşturur (Banks, 2020). Örneğin, şeffaflığın yüksek değer gördüğü bir kültürde, bilgi saklama davranışı ciddi bir etik ihlal olarak değerlendirilirken; bilgiye erişimin sınırlı olduğu ve hiyerarşinin yüksek olduğu toplumlarda bu durum daha tolere edilebilir. Bu nedenle, profesyonel etik kodları hazırlanırken yalnızca evrensel ilkeler değil, aynı zamanda yerel kültürel değerler de dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, etik karar verme süreçlerinde değerler, yalnızca bireyin ahlaki tercihlerini değil; aynı zamanda mesleki kimliğini, toplumsal uyumunu ve profesyonel güvenilirliğini şekillendiren temel bileşenlerdir. Etik ikilemin tanımlanmasından, kararın uygulanmasına kadar her aşamada, bireysel ve toplumsal değerlerin etkileşimi belirleyici olur. Bu nedenle, mesleki eğitim programlarında etik karar verme becerilerinin geliştirilmesi kadar, değer farkındalığının artırılması da kritik önemdedir. Böylece, profesyoneller yalnızca doğru kararlar almakla kalmaz; aynı zamanda bu kararların dayandığı değerler sistemini bilinçli olarak inşa ederler.

3.3. Ahlaki Gelişim Kuramları ve Etik Karar Verme

Etik karar verme, bireylerin karşılaştıkları ahlaki ikilemler karşısında hangi davranışın doğru olduğuna dair bilinçli ve sistematik bir seçim sürecini ifade eder. Bu süreç, yalnızca belirli bir mesleki bağlamda değil, aynı zamanda bireyin yaşamı boyunca şekillenen değerler, toplumsal normlar ve kültürel bağlam tarafından yönlendirilir (Rest, 1986). Ahlaki gelişim kuramları, bu süreci anlamada ve bireylerin farklı gelişim evrelerinde etik muhakemelerini nasıl yapılandıklarını açıklamada önemli teorik çerçeveler sunar. Etik ikilem, bireyin birden fazla ahlaki ilke veya değeri aynı anda korumasının imkânsız olduğu, dolayısıyla seçim yapmak zorunda kaldığı durumlardır (Beauchamp ve Childress, 2013). Bu bağlamda, etik karar verme modelleri, bireylerin değerler temelinde nasıl düşündüklerini ve hangi faktörlerin bu süreçte belirleyici olduğunu ortaya koyar.

Kohlberg'in (1981) bilişsel ahlaki gelişim kuramı, ahlaki muhakemeyi üç ana düzeyde (gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası) ve her düzey içinde iki aşama olacak şekilde yapılandırır. Bu modelde ilerleme, bireyin dışsal ödül-ceza odaklı düşünme biçiminden evrensel etik ilkeler doğrultusunda akıl yürütmeye geçişle tanımlanır. Kohlberg'e göre, en üst düzeydeki evrede birey, toplumun yasaları ile evrensel etik ilkeler çatıştığında dahi, evrensel adalet, insan hakları ve eşitlik ilkelerini gözetir (Kohlberg, 1984). Bu durum, değerler temelli karar verme yaklaşımının kuramsal dayanaklarından biridir. Ancak, Kohlberg'in modeline yöneltilen eleştirilerden biri, ahlaki muhakemenin duygusal boyutunu ihmal etmesi ve Batı merkezli adalet vurgusuna aşırı bağımlı olmasıdır (Gilligan, 1982).

Gilligan'ın (1982) bakım etiği yaklaşımı, Kohlberg'in adalet merkezli modeline alternatif olarak, ahlaki karar vermede empati, ilişkiler ve sorumluluk duygusunun önemini vurgular. Gilligan'a göre, özellikle toplumsal ilişkilerde, bireylerin etik seçimleri yalnızca soyut ilkelerden değil, somut bağlamsal ilişkilerden ve karşılıklı bakım sorumluluğundan etkilenir. Bu perspektif, bireysel değerler ile toplumsal değerlerin bir arada nasıl işlediğini anlamak

açısından önemlidir. Örneğin, bir sağlık çalışanının hasta bakımında aldığı etik kararlar, yalnızca mesleki protokollere değil, aynı zamanda bakım etiği çerçevesinde insani ihtiyaçlara duyarlılığa da dayanabilir (Banks, 2020).

Rest'in (1986) Dört Bileşenli Modeli, ahlaki muhakeme sürecini daha işlevsel bir çerçevede ele alır. Bu modele göre, etik karar verme dört temel bileşenden oluşur: ahlaki duyarlılık (etik sorunları fark etme), ahlaki muhakeme (en uygun eylemi belirleme), ahlaki motivasyon (etik ilkelere bağlı kalma) ve ahlaki karakter (etik kararın uygulanması için gerekli cesaret ve kararlılık). Rest'in modeli, hem bireysel hem de toplumsal değerlerin sürecin farklı aşamalarında nasıl rol oynadığını gösterir. Örneğin, ahlaki duyarlılık aşamasında bireyin değer sistemi, hangi durumların etik sorun olarak algılanacağını belirlerken; ahlaki motivasyon aşamasında toplumsal değerler, bireyin önceliklerini ve bağlılıklarını şekillendirebilir.

Değerler temelli karar verme yaklaşımı, bu kuramların ortak noktalarını birleştirerek, bireylerin ahlaki seçimlerini şekillendiren temel inançlar, yaşam felsefeleri ve kültürel normlar üzerine odaklanır (Schwartz, 1992). Bireysel değerler, etik karar verme sürecinin her aşamasında yönlendirici bir pusula işlevi görür. Örneğin, dürüstlük, adalet veya özerklik gibi değerler, alternatif seçeneklerin değerlendirilmesinde belirleyici olabilir. Ancak, bireysel değerler ile mesleki etik ilkeler arasında çatışmalar yaşanabilir. Bu durumlarda, bireyin hem kişisel hem de profesyonel kimliğini koruyacak dengeli bir çözüm geliştirmesi gerekir (Tjeltveit, 1999).

Toplumsal değerler de etik karar verme sürecini güçlü biçimde etkiler. Kültürel normlar, yasalar ve kolektif ahlaki anlayış, bireyin etik muhakeme biçimini şekillendirir (Haidt, 2001). Örneğin, kolektivist kültürlerde grup uyumu ve sosyal düzenin korunması öncelikli değerler olabilirken, bireyci kültürlerde kişisel haklar ve özgürlükler daha baskın hale gelebilir. Bu farklılıklar, aynı etik ikilemin farklı kültürlerde farklı biçimlerde çözülmesine neden olabilir.

Sonuç olarak, Kohlberg, Gilligan ve Rest'in modelleri, etik karar verme sürecini anlamada birbirini tamamlayan perspektifler sunar. Kohlberg'in adalet odaklı yaklaşımı, Gilligan'ın bakım etiği vurgusu ve Rest'in süreç odaklı modeli, değerlerin ahlaki muhakeme ve karar verme üzerindeki çok boyutlu etkisini ortaya koyar. Bu kuramların bir arada değerlendirilmesi hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etik davranışı anlamak ve geliştirmek için zengin bir teorik temel sağlar. Dolayısıyla, değerlerin etik karar verme süreçlerindeki rolü, yalnızca bireysel tercihler veya kültürel kalıplar düzeyinde değil, aynı zamanda gelişimsel, duygusal ve bilişsel boyutlarda ele alınmalıdır.

3.4. Değerler ve Mesleki Etik İlişkisi

Mesleki etik, belirli bir mesleğin kamusal amacını gerçekleştirmeye yönelik davranışları yöneten, ilke ve standartların sistematik bütünüdür; doğruluk, dürüstlük, ehliyet (yetkinlik), gizlilik, adalet, zarar vermeme ve hesap verebilirlik gibi çekirdek ilkeler üzerinden profesyonel kararları çerçeveler (Banks, 2020; Cooper, 2006; Naagarazan, 2007). Bu standartlar yalnızca bireysel iyi niyet beyanları değildir; mesleğin toplumsal yetki ve ayrıcalıklarına karşılık gelen bir yükümlülük mimarisi inşa eder ve kamusal güvenin korunmasını amaçlar (Banks, 2020; Koehn, 1994). Kodların varlığı kadar, bunların rasyonellerinin açık olması ve meslek içi özdenetim mekanizmalarıyla desteklenmesi de kritik önemdedir (Cooper, 2006). Etik kodların eğitime, performans değerlendirmesine ve yaptırıma

bağlanmadığı durumlarda kâğıt üzerinde etik riski belirginleşir; dolayısıyla mesleki etik, normatif ilkeler ile örgütsel düzeneklerin eşgüdümünü gerektirir (Banks, 2020; Kiran, 2014).

Profesyonellik ile etik arasındaki ilişki, araç-amaç düzeyinde çift yönlüdür. Profesyonellik, teknik yeterliği ve yargı yetisini, hizmet edilen kişilerin yararı ve kamu yararı doğrultusunda kullanma yükümlülüğüdür; bu yönüyle etik ilkeler, profesyonelliğin özüne içkindir (Kiran, 2014; Koehn, 1994). Teknik mükemmellik, etik amaçlardan ayrıldığında “becerikli uygunsuzluk” üretir; etik amaçların teknik yeterlikten ayrılması ise iyi niyetli yetersizlik tehlikesi doğurur (Tjeltveit, 1999). Bu nedenle profesyonellik, yalnızca nasıl yapılacağını bilmek değil, niçin ve hangi sınırlar içinde yapılacağını gerekçelendirebilmektir (Koehn, 1994). Eğitim ve akran denetimi, bu bütünlüğü sürdüren iki kilit taşıdır: ilke-odaklı eğitim değer farkındalığını derinleştirirken, akran incelemesi etik standartların yaşanan vakalar üzerinden somutlaşmasını sağlar (Banks, 2020; Cooper, 2006).

Bireysel değerler, mesleki etik kararların gizli müfredatıdır; çünkü belirsizlik ve ilke çatışması içeren gerçek vakalarda, kararın yönünü çoğu kez değer öncelikleri belirler (Harding, 1976; Tjeltveit, 1999). Örneğin dürüstlüğü üstün değer olarak içselleştiren bir klinisyen, hatayı bildirme konusunda mali/itibar baskısına karşın şeffaflığı tercih edebilir; yardımseverlik yönelimi güçlü bir sosyal hizmet uzmanı, bürokratik engellerin etrafından dolaşmak yerine meşru savunuculuk kanallarını mobilize etmeyi seçebilir (Banks, 2020; Tjeltveit, 1999). Ampirik çalışmalar, kişisel değer yönelimleri ile etik niyet/karar arasında anlamlı ilişkiler olduğunu, özellikle evrenselcilik ve yardımseverlik yönelimlerinin daha güçlü etik duyarlılıkla, güç/başarı yönelimlerinin ise bağlama bağlı olarak araçsal muhakeme ile ilişkilendiğini göstermektedir (Craft, 2013). Örgüt içi karar vermeye ilişkin etkileşimsel model, kişisel değerlerin etkisini bağlamsal iklim ve ödül-ceza yapılarıyla birlikte açıklar; Treviño’nun (1986) modeli bu çok-etkenli işleyiş erken bir örnektir.

Toplumsal değerler, profesyonel davranışın normatif iklimini belirleyerek, meslek-kamu ilişkisini ve kodların yorumunu şekillendirir. Kolektivist vurguya sahip bağlamlarda dayanışma, ilişkisel sorumluluk ve topluluk yararı daha baskın etik referanslar üretirken; bireyci bağlamlarda özerklik, kişisel haklar ve sözleşmecî adalet ilkeleri daha belirgin hale gelir; bu farklı vurgular gizlilik, bilgilendirilmiş onam ya da çıkar çatışması gibi alanlarda uygulama nüansları doğurabilir (Banks, 2020). Kamu yönetimi yazınında yer alan kamu hizmeti etiği tartışmaları, hesap verebilirlik, tarafsızlık ve kamu yararı ilkelerinin politik baskı ve performans metrikleriyle ilişkisini görünür kılar; ilke-çıktı gerilimleri arttığında etik altyapının kurumsal güven için daha kritik hale geldiği vurgulanır (Cooper, 2006). Böylece toplumsal değerler yalnızca arka plan değildir; mesleki etik ilkelere hangi ağırlıkların atfedileceği ve etik dili kimin tanımlayacağı üzerinde kurucu etkiler üretir (Banks, 2020; Cooper, 2006).

Değer-etik çatışmaları, gerçek uygulamada kaçınılmazdır ve çoğu kez iyi ile iyi arasındaki zor seçimler biçimini alır. Örneğin gazetecilikte kamu yararı adına ifşa ile özel hayatın gizliliği; sağlıkta yararlılık ile özerklik; sosyal hizmette eşitlikçi dağıtım ile bireysel gereksinime duyarlılık ilkeleri sıklıkla karşı karşıya gelir (Banks, 2020). Çatışma çözümünde üç adım öne çıkar: ilgili tarafların haklarının ve zarar-giderim yollarının sistematik analizi, ilke-çıkar dengesi için şeffaf bir gerekçelendirme dili ve kurumsal denetim/akran istişaresi (Banks, 2020; Cooper, 2006; Jones, 1991). Rest’in (1986) dört bileşenli modeli—ahlaki duyarlılık, ahlaki

muhakeme, ahlaki motivasyon ve ahlaki karakter—uygulayıcıya yalnızca doğruyu bulmak değil, doğruyu yapmak için gerekli irade ve beceri setini hatırlatır. Bu modellerin ortak önerisi, değerlerin görünür kılınması ve çatışmanın bir gizli gündem olmaktan çıkarılıp paydaşlara açık biçimde tartışılmasıdır (Banks, 2020; Craft, 2013).

Sonuç olarak mesleki etik, bireysel ve toplumsal değerler üzerine kurulu, fakat onlardan bağımsız olmayan kurumsal bir normlar dizgesidir. Dayanaklarını bireysel değer içeriğinin derinliğinden, profesyonelliğin etik amaçlarla birleşmesinden ve toplumsal değerlerin meşruluk sağlayan çerçevesinden alır (Banks, 2020; Koehn, 1994). Etkin bir etik altyapı, kod—eğitim—iklim üçgeninde işler: kodlar ilkesel çıpayı sağlar, eğitim değer farkındalığı ve muhakemeyi geliştirir, etik iklim ise ödül—ceza ve rol modeli yoluyla doğru davranışı mümkün kılar (Cooper, 2006; Craft, 2013). Bu nedenle meslek örgütleri, etik rehberliği uyum tekniği olarak değil, değer temelli bir mesleki kimlik inşasının aracı olarak tasarladıklarında hem uygulama kalitesi hem de kamu güveni güçlenir (Banks, 2020; Tjeltveit, 1999).

3.5. Etik Karar Vermede Bireysel Farklılıklar

Etik karar verme süreçleri, yalnızca evrensel ilkeler ve mesleki standartlarla belirlenmez; aynı zamanda bireylerin kişilik özellikleri, ahlaki kimlikleri, değer öncelikleri ve diğer bireysel farklılıkları tarafından da güçlü biçimde şekillendirilir. Bu farklılıklar, bireylerin karşılaştıkları etik ikilemleri algılayış biçimlerini, alternatifleri değerlendirme yöntemlerini ve nihai kararlarını doğrudan etkiler (Aquino ve Reed, 2002). Dolayısıyla, etik karar vermeyi anlamak için yalnızca normatif kuralların değil, aynı zamanda bireyler arası psikolojik çeşitliliğin de dikkate alınması gerekmektedir.

Kişilik özellikleri, etik muhakeme sürecinde önemli bir belirleyicidir. Beş Faktör Kişilik Modeli çerçevesinde, sorumluluk düzeyi yüksek bireyler, etik standartlara bağlı kalmaya ve uzun vadeli sonuçları dikkate almaya daha eğilimlidir (Ones vd., 1993). Benzer şekilde, yüksek uyumluluk düzeyi, empati ve bakım odaklı kararları desteklerken; deneyime açıklık yüksek olan bireyler, farklı perspektifleri değerlendirmeye ve yenilikçi çözüm yolları üretmeye daha yatkındır. Buna karşılık, yüksek nevrotiklik düzeyi, karar süreçlerinde aşırı kaygı ve belirsizlikten kaçınma eğilimi yaratarak, riskli ancak etik olarak gerekli adımların atılmasını zorlaştırabilir (Judge vd., 2013). Bu bulgular, etik davranışın yalnızca bilişsel muhakeme değil, aynı zamanda duygusal ve kişilik temelli eğilimlerle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ahlaki kimlik, bireyin kendini tanımlama sürecinde ahlaki değerlerin merkezi rolünü ifade eder (Aquino ve Reed, 2002). Ahlaki kimliği güçlü olan bireyler, etik konuları kendi benlik algılarının ayrılmaz bir parçası olarak görürler ve bu nedenle etik normlardan sapmak, kişisel bütünlüklerine zarar verecek bir durum olarak algılanır. Araştırmalar, ahlaki kimliği yüksek bireylerin hem prososyal davranışlarda bulunma hem de etik ihlallere karşı tepki gösterme olasılığının arttığını ortaya koymuştur (Hardy ve Carlo, 2011). Bu bağlamda, mesleki ortamlarda ahlaki kimliğin güçlendirilmesi, etik karar verme kapasitesini artıran stratejik bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Değer öncelikleri de etik karar verme süreçlerinde belirleyici bir rol oynar. Schwartz'ın (1992) değer kuramına göre, bireylerin evrensel değerleri önem sırasına koyma biçimleri, etik ikilemler karşısında hangi ilkelerin önceliklendirileceğini etkiler. Örneğin, evrenselcilik ve

iyilikseverlik değerlerini yüksek önem atfeden bireyler, başkalarının yararını gözetken ve zarar vermekten kaçınan kararlar alma eğilimindedir. Buna karşılık, güç ve başarı değerlerini önceliklendiren bireyler, bazı durumlarda etik ilkelere bağlı kalmaktan ziyade kişisel çıkarlarını veya statülerini korumaya yönelebilir. Bu farklılık, etik standartların kişisel değer sistemi ile uyum düzeyine bağlı olarak uygulanma biçimlerini açıklamada kritik bir değişken olarak öne çıkar.

Bireysel farklılıkların etik karar süreçlerindeki etkisi yalnızca kişisel düzeyde değil, toplumsal bağlamda da görülür. Farklı kültürel değer sistemlerine sahip bireyler, aynı etik durumu farklı biçimlerde yorumlayabilir. Hofstede'nin (2001) kültürel boyutlar modeli, bireycilik-toplulukçuluk, güç mesafesi ve belirsizlikten kaçınma gibi boyutların, etik karar verme süreçlerinde kültürel farklılıkların nasıl ortaya çıktığını açıklamada yardımcı olur. Örneğin, yüksek toplulukçuluk eğilimine sahip bireyler, grup uyumunu korumayı önceliklendirebilirken, bireyci kültürlerde yetişmiş kişiler kişisel hak ve özgürlükleri ön plana çıkarabilir. Bu durum, küreselleşen mesleki ortamlarda farklı değer önceliklerine sahip profesyoneller arasında etik çatışmaların yaşanabileceğini göstermektedir.

Etik karar vermede bireysel farklılıkların etkisine ilişkin ampirik bulgular, bu faktörlerin birbirleriyle etkileşim içinde çalıştığını göstermektedir. Örneğin, yüksek sorumluluk düzeyine sahip ancak ahlaki kimliği zayıf olan bir birey, prosedürel uyumu önceliklendirirken, etik normların özüne aykırı durumlarda bile otoriteye itaat edebilir (Milgram, 1974). Benzer şekilde, yüksek ahlaki kimlik ancak düşük duygusal dengeye sahip bir birey, etik ilkelere bağlı kalmaya çalışsa da stres altında tutarlı kararlar almakta zorlanabilir. Bu nedenle, etik karar verme süreçlerini anlamak, yalnızca tek bir bireysel farkın değil, kişilik, ahlaki kimlik, değer öncelikleri ve kültürel bağlamın birlikte değerlendirilmesini gerektirir.

Sonuç olarak, bireysel farklılıklar, etik karar verme sürecinde hem güçlü birer öngörücü hem de olası birer çatışma kaynağıdır. Mesleki bağlamda etik eğitimin yalnızca kural ve standartların aktarımına değil, aynı zamanda kişisel farkındalık, ahlaki kimlik gelişimi ve değer yansıtma süreçlerine de odaklanması, etik karar verme kapasitesini artırabilir. Bu yaklaşım hem bireysel hem de kurumsal düzeyde daha tutarlı ve değer temelli etik davranışların gelişimine katkıda bulunur.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Etik karar verme süreçlerinde bireysel farklılıklar üzerine yapılan bu inceleme, kişilik özellikleri, ahlaki kimlik, değer öncelikleri ve kültürel bağlam gibi unsurların, bireylerin etik muhakeme ve davranışlarında belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular, etik davranışın yalnızca kurumsal standartlar ve mesleki kurallar çerçevesinde şekillenmediğini; aynı zamanda bireylerin psikolojik, sosyokültürel ve değer temelli özellikleri tarafından da derinden etkilendiğini göstermektedir. Kişilik boyutlarının karar alma eğilimleri üzerindeki etkileri, ahlaki kimliğin etik normlara bağlılıkta oynadığı rol ve değer önceliklerinin etik çatışma durumlarında tercihleri yönlendirmesi, bu bağlamda öne çıkan temel unsurlardır.

Araştırmalar, yüksek sorumluluk, uyumluluk ve deneyime açıklık gibi kişilik özelliklerinin etik duyarlılığı artırdığını; güçlü ahlaki kimliğe sahip bireylerin ise etik ilkelere bağlı kalma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Aquino ve Reed, 2002; Judge vd., 2013). Değer sistemlerindeki farklılıklar, özellikle evrenselcilik ve iyilikseverlik

değerlerinin öne çıkması durumunda, prososyal ve etik davranışların güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, güç ve başarı odaklı değerlerin öncelenmesi, bazı durumlarda kişisel çıkarların etik ilkelere üstün gelmesine yol açabilmektedir.

Etik karar verme süreçlerinde bireysel farklılıklar ve değerlerin rolü göz önüne alındığında, konu bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Öncelikle, etik eğitim programlarının yalnızca normatif standartların aktarımıyla sınırlı kalmaması, bunun yerine katılımcıların kişilik özellikleri, değer öncelikleri ve ahlaki kimlik düzeyleri dikkate alınarak tasarlanması önemlidir. Böylece eğitim süreci daha anlamlı ve içselleştirilebilir hale gelir. Kurumlar, çalışanlarının ahlaki kimlik gelişimini desteklemek amacıyla mentorluk, etik diyalog grupları ve vaka analizleri gibi uygulamalara yer vermelidir; bu sayede etik davranış, dışsal bir zorunluluk olmaktan çıkıp içsel bir motivasyona dönüşebilir. Farklı değer önceliklerinden doğabilecek çatışmaların yönetilebilmesi için değer analizi ve çatışma çözme becerilerini geliştiren eğitimler hazırlanmalı; bu eğitimlerde gerçek vaka örneklerine dayalı çözümleme teknikleri kullanılmalıdır. Çok kültürlü veya farklı değer sistemlerine sahip bireylerin bir arada çalıştığı ortamlarda, kültürel farkındalık programları aracılığıyla bu farklılıkların anlaşılması ve karar süreçlerine etkisinin değerlendirilebilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca, etik liderlik yaklaşımı benimsenerek yöneticilerin çalışanların bireysel değerlerini ifade edebilecekleri güvenli bir iletişim ortamı oluşturması, örgüt kültüründe etik standartların sürdürülebilirliğini destekleyecektir. Bu öneriler, etik karar verme süreçlerinin hem bireysel hem de kurumsal düzeyde güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aquino, K. ve Reed, A. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1423–1440. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.6.1423>
- Banks, S. (2020). *Ethics and values in social work* (5. baskı). Red Globe Press.
- Beauchamp, T. L. ve Childress, J. F. (2013). *Principles of biomedical ethics* (7. baskı). Oxford University Press.
- Beekun, R. I., Hamdy, R., Westerman, J. W. ve HassabElnaby, H. R. (2008). An exploration of ethical decision-making processes in the United States and Egypt. *Journal of Business Ethics*, 82, 587–605. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9578-y>
- Cooper, T. L. (2006). *Handbook of administrative ethics* (2. baskı). CRC Press.
- Craft, J. L. (2013). A review of the empirical ethical decision-making literature: 2004–2011. *Journal of Business Ethics*, 117(2), 221–259. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1518-9>
- Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford University Press.
- Frankena, W. K. (1973). *Ethics*. Prentice Hall.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814–834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>
- Harding, D. C. W. (1976). *Social psychology and human values*. Routledge & Kegan Paul.
- Hardy, S. A. ve Carlo, G. (2011). Moral identity: What is it, how does it develop, and is it linked to moral action? *Child Development Perspectives*, 5(3), 212–218. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00189.x>
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2. baskı). Sage.
- Judge, T. A., Rodell, J. B., Klinger, R. L., Simon, L. S. ve Crawford, E. R. (2013). Hierarchical representations of the five-factor model of personality in predicting job performance: Integrating three organizing frameworks with two theoretical perspectives. *Journal of Applied Psychology*, 98(6), 875–925. <https://doi.org/10.1037/a0033901>
- Kant, I. (1993). *Grounding for the metaphysics of morals* (J. W. Ellington, Çev., 3. baskı). Hackett. (Orijinal eser 1785'te yayımlandı)
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi* (15. baskı). Nobel Yayıncılık.
- Kiran, D. R. (2014). *Professional ethics and human values* (2. baskı). McGraw Hill Education.

- Koehn, D. (1994). *The ground of professional ethics*. Routledge.
- Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice*. Harper & Row.
- Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development: Vol. 2. The psychology of moral development*. Harper & Row.
- MacIntyre, A. (1984). *After virtue: A study in moral theory*. University of Notre Dame Press.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority*. Harper & Row.
- Mill, J. S. (1998). *Utilitarianism* (R. Crisp, Ed.). Oxford University Press. (Original eser 1861'de yayımlandı)
- Naagarazan, R. S. (2007). *A textbook on professional ethics and human values*. New Age International.
- Ones, D. S., Viswesvaran, C. ve Schmidt, F. L. (1993). Comprehensive meta-analysis of integrity test validities: Findings and implications for personnel selection and theories of job performance. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 679–703. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.4.679>
- Pan, Y. ve Sparks, J. R. (2012). Predictors, consequence, and measurement of ethical judgments: Review and meta-analysis. *Journal of Business Research*, 65(1), 84–91.
- Rest, J. R. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*. Praeger.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Westview Press.
- Trevino, L. K. (1986). Ethical decision making in organizations: A person–situation interactionist model. *The Academy of Management Review*, 11(3), 601–617. <https://doi.org/10.2307/258313>
- Tjeltveit, A. C. (1999). *Ethics and values in psychotherapy*. Routledge.
- Yao, X. (2000). *An introduction to Confucianism*. Cambridge University Press.

VERGİ MALİYETİNİN DÜŞÜRÜLMESİ VE VERGİ UYUMUNUN ARTIRILMASI BAĞLAMINDA E-VERGİ UYGULAMALARI

Prof. Dr., FATİH SARAÇOĞLU ¹, Doç. Dr., RANA DAYIOĞLU ERUL²

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
fatih.saracoglu@hbv.edu.tr, 0000-0002-5778-0488

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
mrana.erul@hbv.edu.tr, 0000-0001-9073-6430

ÖZET

Kamu hizmetlerinin etkin sunumu ve vergi uygulamalarının etkin bir biçimde yerine getirilmesinde, dijitalleşme çağına ve bu çağın gereklerine uyum sağlamak; mükellefler ve idare açısından önem taşımaktadır. Bu bakımdan e-vergi uygulamaları, geleneksel vergi süreçlerinin elektronik ortama taşınmasıyla hem vergi mükellefleri hem de vergi idaresi için birçok avantaj sunmaktadır.

Elektronik uygulamalar yoluyla vergilendirmeye ilişkin işlemler daha kolay ve hızlı bir biçimde gerçekleştirildiğinden, zaman ve maliyet kayıpları en aza indirilmektedir. Vergi maliyetleri; mükelleflerin vergi beyannamesi hazırlama, ödeme yapma, kayıt tutma gibi faaliyetler için harcadığı zaman ve finansal kaynakları ifade etmektedir. E-vergi uygulamaları, bu maliyetlerin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan işlem maliyetlerinde azalma, bilgiye erişim kolaylığı ve süreçlerdeki basitleşme dolayısıyla hata oranlarının azalması biçiminde olumlu etkilerde bulunmaktadır.

E-vergi uygulamaları ile birlikte, mükelleflerin vergiye uyum göstermeleri için gereken zaman ve kırtasiye maliyetleri azalırken, idare açısından ise vergilemenin diğer maliyetlerinin azalmasına ek olarak denetimin kolaylaşması dolayısıyla vergi kayıp ve kaçakları da azalmaktadır. Bu şekilde dijitalleşme gereği getirilen e-vergi uygulamalarıyla vergilemede verimlilik ilkesi bir arada gerçekleşmektedir.

E-vergi uygulamalarının diğer önemli etkisi, vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde söz konusu olan vergi uyumu açısından ortaya çıkmaktadır. E-vergi uygulamaları; şeffaflığın artırılması, denetimlerde verimliliğin artırılması, bilgilendirme ve farkındalığın yükseltilmesi ile veri analizi ve risk yönetimi yoluyla vergi uyumunu olumlu yönde etkilemektedir.

Dijital/elektronik sisteme geçişin başlamasıyla Türkiye’de de vergisel işlemler dijital ortama taşınmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda VEDOP ve e-vergi uygulamaları bağlamında ise e-beyanname, e-tebligat, e-fatura, e-arşiv fatura, e-defter, e-yoklama, e-haciz, bankalar aracılığıyla tahsilat ve e-tahsilat uygulamaları sürdürülmektedir. İncelenen e-vergi uygulamaları, vergisel işlemlerin zaman ve kırtasiye maliyetlerini azaltarak vergilendirmenin iki tarafı olan mükellef ve idare açısından önemli düzeyde tasarruf sağlandığını, denetimin ve işlemlerin takibinin kolaylaşması ile vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılmasında etkili olduğunu,

böylelikle dijitalleşme ile getirilen uygulamaların vergi uyumunu artırmada önem taşıdığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: E-vergi uygulamaları, vergi maliyeti, vergi uyumu.

GİRİŞ

Günümüz dünyasında dijitalleşme, kamu hizmetlerinin sunumu ve vergi idaresi alanında da köklü değişimlere yol açmaktadır. Bilişim teknolojilerinin kamu hizmetlerine entegrasyonu, vergi idareleri için hem maliyetlerin azaltılması hem de vergi uyumunun artırılması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla her şeyden önce vergileme ilkelerinin gereklerinin yerine getirilmesi bakımından işlev görmektedir.

E-vergi uygulamaları, geleneksel vergi süreçlerinin elektronik ortama taşınmasıyla vergi mükellefleri ve vergi idaresi için avantajlar sunmaktadır. Türkiye’de Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından başlatılan VEDOP (Vergi Dairesi Otomasyon Projesi) gibi e-vergi sistemleri, vergi süreçlerini dijitalleştirerek hem mükellef hem de devlette verimlilik odaklı yenilikleri teşvik etmektedir.

1. E-VERGİ UYGULAMALARININ VERGİ MALİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Etkin ve verimli bir vergi uygulaması, finansman ve politika aracı olma işlevlerini doğru biçimde yerine getirecektir. Dolayısıyla vergilerin verimli olması ve kendilerinden beklenen hasılatı sağlayabilmeleri gerekmektedir. Nitekim vergilemede verimlilik ilkesi de verginin tahsilat giderlerinin azaltılmasını, hazineye en az maliyetle aktarılmasını ifade etmektedir.

Vergi uygulaması gerek mükellefler gerekse vergi idaresi açısından bazı maliyetleri de beraberinde getirmekte olup bu maliyetler vergi uygulaması dolayısıyla katlanılan açık ve saklı maliyet unsurlarının tümünü ifade etmektedir.

Vergilemenin açık maliyeti, devletin vergi toplarken ne kadar harcama yaptığını ifade etmektedir. Vergilemenin açık maliyeti, gelir örgütünün faaliyetlerini sürdürdüğü binaların yapımı, alım, kiralama ve alternatif kullanım maliyeti, personel giderleri, demirbaş, mobilya, mefruşat, kırtasiye, temizlik, aydınlatma, ısıtma, temsil, araştırma, yayın, denetim, arşivleme, istihbarat, ulaşım vb. giderlerden oluşmaktadır (Akdoğan, 2019: 180).

Vergilemenin saklı (gizli) maliyeti ise mükelleflerin yükümlülüklerini yerine getirirken görüşlerine başvurdukları danışmanlara yaptıkları ödemeler, yargıya intikal eden davalar dolayısıyla yaptıkları ödemeler, vergi işlemlerinin sürdürülmesi için ayrılmış bina bölümlerinin döşenmesi ve faaliyetlerinin sürdürülmesi için gereken demirbaş, mobilya, mefruşat giderleri, kırtasiye, temizlik, aydınlatma, ısıtma giderleri, bu binaların alternatif kullanım maliyetleri, ulaşım giderleri gibi maliyet unsurlarını içermekte; ayrıca vergi sonucunda mükelleflerin hissedecekleri psikolojik baskı, görececekleri sosyal tepki ve marjinal kuruluşların piyasayı terk etmeleri biçiminde maliyetlerle de karşılaşabilmektedir (Akdoğan, 2019: 180-181).

Mükelleflerin yükümlülüklerini yerine getirirken katlanmak zorunda kaldıkları maliyetler hesaplanabilirse de farklı iş kolları, işletme büyüklükleri, iş hacimleri itibarıyla bu maliyetlerin değişiklik göstermesi kaçınılmazdır (Saraçoğlu, 2024: 71).

Vergi maliyetleri, mükelleflerin vergi beyannamesi hazırlama, ödeme yapma, kayıt tutma gibi faaliyetler için harcadığı zaman ve finansal kaynakları ifade etmektedir. E-vergi uygulamaları, bu maliyetlerin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan işlem maliyetlerinde

azalma, bilgiye erişim kolaylığı ve süreçlerdeki basitleşme dolayısıyla hata oranlarının azalmasından söz edilebilir.

1.1. İşlem Maliyetlerinde Azalma

Mükellefler vergi uygulamaları dolayısıyla önemli bir zaman harcamaktadır. E-vergi uygulamaları (elektronik beyanname gönderimi, otomatik hesaplama araçları ve çevrimiçi ödeme sistemleri gibi) sayesinde mükelleflerin beyanname hazırlama ve gönderme süreleri kısaltmakta; kağıt ve posta giderleri ortadan kalkmaktadır. Bu durum, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için belirgin bir avantaj sağlamaktadır.

1.2. Bilgiye Erişim Kolaylığı

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından sunulan elektronik hizmetler mükelleflerin vergi mevzuatı ve uygulamalarına yönelik bilgilere daha kolay erişimini sağlamaktadır. Mükellefler GİB'in internet sitesinden vergi mevzuatına (vergi kanunları ve ikincil mevzuat dahil) ulaşabilir, sorularını kolaylıkla sorabilir, özelle talebinde bulunabilir, uygulamaya ilişkin hazırlanmış rehberlere ulaşabilir. Bu tür uygulamalar mükelleflerin vergi danışmanlarına ihtiyacını azaltmakta, vergi uygulamaları dolayısıyla katlanmak zorunda kaldıkları maliyetleri düşürmektedir.

1.3. Hata Oranlarının Düşürülmesi

E-vergi sistemleri, vergi karmaşıklığının azalmasını sağlamakta, uygulamada sadelik ve basitlik uyum maliyetlerinin azalmasında etkili olmaktadır.

Elektronik ortamda sunulan beyannameler açısından oluşturulmuş kontrol mekanizmaları mükelleflerin hata yapma olasılıklarını azaltarak beyannamelerin kolay ve doğru biçimde verilebilmesini sağlamakta, dolayısıyla düzeltme işlemleri ve cezai işlemlerle karşılaşma riski azalmaktadır.

2. E-VERGİ UYGULAMALARININ VERGİ UYUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Vergi uyumu, vergi mükelleflerinin herhangi bir zorlamaya gerek kalmadan kanunların ruhuna ve uygulanaşına uygun olarak hareket (James ve Alley, 2004: 32) ya da mükelleflerin beyannamelerini vergi kanunlarına, düzenlemelerine ve yargı kararlarına uygun olarak hazırlamaları ve zamanında vermelerini ifade etmektedir (Roth, Scholz ve Witte, 1989: 21). Bu bakımdan vergi uyumu dört ana unsuru kapsamakta olup bunlar vergiye tabi gelirin doğru olarak beyan edilmesi; vergi kesintileri, vergi muafiyetleri ve mahsuplar gibi indirilecek unsurların doğru gösterilmesi; vergi beyannamelerinin zamanında verilmesi ve vergi yükümlülüğünün doğru biçimde hesaplanmasıdır (Roth, Scholz ve Witte, 1989: 21).

Kısaca, vergi yükümlülüklerinin mükellefler tarafından doğru biçimde yerine getirilmesi biçiminde tanımlanabilecek olan vergi uyumu; ahlaki faktörler yanında vergi ödemeyi etkileyen psikolojik faktörler, sosyal ve demografik faktörler, ekonomik faktörler ve vergi yönetimiyle ilgili faktörler ile alakalıdır (Çetin Gerger, 2011: 57 vd.).

E-vergi uygulamaları; şeffaflığın artırılması, denetimlerde verimliliğin artırılması, bilgilendirme ve farkındalığın yükseltilmesi ile veri analizi ve risk yönetimi yoluyla vergi uyumunu olumlu yönde etkilemektedir.

2.1. Şeffaflığın ve Denetimlerde Verimliliğin Artırılması

Elektronik ortamda tutulan kayıtlar ve verilen beyannameler, vergi idaresi için daha şeffaf bir denetim ortamı oluşturmaktadır. Bu durum, mükelleflerin vergi kaçırma veya vergiye uyumsuzluk yapma eğilimini azaltmaktadır.

Vergi idaresi, elektronik ortamda mükellef bilgilerini analiz ederek riskli mükellefleri daha kolay tespit edebilir ve denetimlerini daha etkin bir şekilde yürütebilir. Bu durum, kaynakların daha verimli kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

2.2. Bilgilendirme ve Farkındalığın Yükseltilmesi

E-vergi sistemlerinin kalitesi, mükelleflerin kullanıcı memnuniyetini doğrudan etkilemektedir. Bu durum mükellefler ile vergi idaresi arasında köprü görevi görmektedir. Dolayısıyla e-vergi uygulamalarının etkinliği mükelleflerin sistemi benimsemesine bağlıdır.

E-vergi sistemleri aracılığıyla mükelleflere yönelik düzenli bilgilendirmeler ve hatırlatmalar yapılması, mükelleflerin vergi yükümlülükleri konusunda farkındalıklarının yükselmesini, daha bilinçli olmalarını ve uyum düzeylerini artırmalarını sağlamaktadır.

2.3. Veri Analizi ve Risk Yönetimi

E-vergi uygulamaları, büyük veri analizi için imkanlar sunar. Vergi idaresi, bu verileri kullanarak vergi kaçakçılığı eğilimlerini tahmin edebilir ve risk odaklı denetim stratejileri geliştirebilir. Dolayısıyla mükelleflerin bilinçlenmeleri açısından da katkı sağlamaktadır.

Vergi idaresinin başlıca hedefleri arasında kayıt dışı ekonomiyle mücadele ve vergi tabanının genişletilmesi yer almaktadır ve bu mücadeleden amaç; esas itibarıyla Vergi Usul Kanunu'nda yer alan bildirimler, defter tutma ve işlemlerin kayıt altına alınması, belge düzeni ve ibraz gibi yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilmesi ve böylelikle kayıt dışı işlemlerin kavranarak vergi kayıp ve kaçığının önlenmesidir (VDKB, Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele).

Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, VDK-RAS (Risk Analiz Sistemi) ile kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçakçılığının yoğun olduğu sektörleri belirleyerek riskli mükelleflerin analiz edilip incelemeye sevk edilmesi ve kayıt dışı kalan işlemlerin vergilendirilmesini sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır (VDKB, 2024: 28).

İhbarların değerlendirilmesine ilişkin olarak “İhbar ve İnceleme Taleplerini Değerlendirme Komisyonlarının Oluşturulması ile Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönerge” ile ihbar ve şikayet başvuruları ile ilgili işlemler daha etkin bir biçimde yerine getirilmektedir. Bu şekilde denetim kapasitesi güçlendirilmekte aynı zamanda teknoloji ve dünyadaki uygulamaların takip edilmesi sağlanmakta; böylece e-defter, e-fatura gibi kayıt dışılığın önlenmesine yönelik mükelleflere getirilen zorunluklar ile paralel olarak geliştirilen uygulamalarla e-denetime verilen önem artırılarak incelemelerin nicelik yanında nitelik olarak da artması sağlanmaktadır (VDKB, Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele).

3. E-VERGİ UYGULAMALARI: VERGİ MALİYETİNİN DÜŞÜRÜLMESİ VE VERGİ UYUMUNUN ARTIRILMASI AÇISINDAN ETKİNLİĞİ

Dijital/elektronik sisteme geçişin başlamasıyla Türkiye’de de vergisel işlemler dijital ortama taşınmaya başlanmış, bu sisteme bütünleştirmek amacıyla eğitimler verilmiş ve internet erişimi kolaylaştırılmıştır.

1990’lı yıllarda VEDOP adıyla başlayan vergi dairesi otomasyon uygulamalarına ilişkin süreçte, teknolojinin getirdiği imkanlardan yararlanarak 2015 yılında Elektronik Vergi Dairesi Başkanlığı (e-VDB) uygulaması hayata geçirilmiştir. İnteraktif vergi dairesi, GİB tarafından sunulan hizmetlerden kişilerin elektronik ortamda yararlanabilmesi; vergisel yükümlülüklerin mükelleflerce kolay ve hızlı bir şekilde yerine getirilebilmesi, beyanname, bildirim, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgelerin elektronik ortamda verilebilmesi ve bu belgelere

ilişkin yapılan işlemlerin sonuçlarının ilgililerine elektronik ortamda gösterilmesi amacıyla oluşturulmuştur (GİB Teknoloji).

Bilgi teknolojilerinin gelişimi ile tüm bu işlemlerin yapılması, vergi idaresinin gereken bilgilere erişimi ve vergi mükelleflerine sunulan hizmet kalitesinin artırılması gün geçtikçe kolaylaşmaktadır. Buna ek olarak, elektronik uygulamalar sayesinde vergi kaçakçılığının önüne geçilerek vergi gelirleri güvence altına alınmakta, sunulan kamu hizmetlerinin kalitesi artmakta ve vergi mükelleflerinin işlem hızı da artış göstermektedir (Güzeloğlu, 2016: 111).

Bu çerçevede VEDOP ve e-vergi uygulamaları bağlamında e-beyanname, e-tebligat, e-fatura, e-arşiv, e-defter, e-yoklama, e-haciz, bankalar aracılığıyla tahsilat ve e-tahsilat uygulamalarından söz edilebilir.

3.1. VEDOP

Türkiye'de e-devlet projeleri kapsamında maliye alanındaki en önemli projelerden biri, Maliye Bakanlığı tarafından yürütülen VEDOP Projesi'dir (Hepaksaz, 2012: 27). VEDOP; gelir idaresinin tüm işlemlerini bilgisayar ortamına aktarıp iş yükünü azaltma, etkinlik ve verimliliği artırma ve bilgisayar ortamında toplanan verilerden sağlıklı bir karar destek ve yönetim bilgi sisteminin oluşturulmasını hedeflemekte olup bilgisayar teknolojisinin yeni olanaklarıyla vergi dairesi fonksiyonlarının tümünü içine alan bir bilgi işlem uygulamasının vergi dairelerine yaygınlaştırılması ve bölge merkez network yapısının kurulması olarak tanımlanabilir (Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, 2004: 75).

3.2. E-Beyanname

E-beyanname uygulamasıyla kağıt beyanname sayısı büyük oranda azalmakta; denetim, arşivleme, istatistik ve değerlendirme işlemlerine ilişkin hız, zaman ve yer tasarrufu sağlanmaktadır. Bu uygulamayla vergi beyannameleri 01.09.2004 tarihinde elektronik ortamda e-beyanname sisteminden alınmaya başlanmıştır. 2004 yılında kağıt beyanname alınma oranı %98,75; elektronik beyanname oranı %1,25 iken, 2024 yılsonu itibarıyla kağıt beyanname alınma oranı %0,10 elektronik beyanname oranı %99,90 olmuştur (GİB, 2025: 122).

3.3. E-Tebligat

E-tebligat, Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre tebliği gereken belgelerin, e-tebligat sistemi ile mükelleflerin elektronik adreslerine tebliğ edilmesidir. 01.04.2016 tarihi itibarıyla zorunlu olarak uygulanmaya başlayan e-tebligat sistemi ile mükelleflere yapılan tebligatlar, İnternet Vergi Dairesi ve Dijital Vergi Dairesi içinde sunulmaktadır.

E-tebligatın kullanımı ile klasik tebligatta ortaya çıkan, teslim, bilgilendirme ve belgelendirme gibi sorunların önüne geçilebileceği; ayrıca e-tebligatın özellikle hızlı ve ucuz olması dolayısıyla zaman, iş gücü ve masraf kaybının azaltılabileceği düşünülmektedir (Varol ve Baştürk, 2015: 268-270; Börü, 2020: 221).

Çizelge 1. E-Tebligat Sistemi ile Gönderilen Tebligat Sayıları ve Sağlanan Tasarruf Tutarı (2016-2024)

Yıl	E-Tebligat Sayısı (Yıllık/Adet)	Sağlanan Tasarruf (Yıllık/TL)
2016	3.694.753	40.642.316
2017	14.498.246	181.228.075
2018	18.059.125	252.827.750
2019	17.481.926	283.207.201
2020	8.779.021	153.276.952

2021	14.203.886	269.838.570
2022	30.795.165	954.650.115
2023	22.706.976	1.861.972.032
2024	36.334.658	6.358.565.150

Kaynak: GİB faaliyet raporlarından yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Yukarıda Çizelge 1’de görüldüğü gibi, e-tebligat sayısı 2016 yılından günümüze gelindikçe oldukça yüksek oranlarda artış göstermiş ve sağlanan tasarrufun da artışıyla e-tebligat sistemi ile amaçlanan maliyet azalışının gerçekleştiği görülmektedir.

3.4. E-Fatura

2010 yılında başlayan e-fatura uygulaması; faturanın, e-belge olarak düzenlenmesi ve iletilmesi, korunması ve ibraz edilmesine ilişkin olup fatura dışında kalan belgelerin de taraflar arasında dolaşımına imkan verecek şekilde tasarlanmıştır. Uygulamanın amacı; tek format ve standarda göre satıcı ve alıcı arasında güvenli, zaman ve maliyet tasarrufu sağlayan bir sistem oluşturmaktır.

Çizelge 2. E-Fatura Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı, Düzenlenen E-Fatura Sayısı ve Tutarlarına İlişkin Bilgiler (2011-2024)

Yıl	E-Fatura Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı (Adet)	Düzenlenen E-Fatura Sayısı (Yıllık/Adet)
2011	3.024	312.532
2012	3.182	874.710
2013	16.270	2.118.001
2014	19.375	72.463.951
2015	46.800	113.713.039
2016	61.013	163.456.644
2017	72.036	177.485.032
2018	88.837	220.286.825
2019	187.597	241.232.989
2020	332.400	366.655.334
2021	532.910	534.971.392
2022	779.379	731.758.486
2023	1.107.692	852.001.662
2024	1.565.603	1.028.833.506

Kaynak: GİB faaliyet raporlarından yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

2010 yılından itibaren uygulanmaya başlayan e-fatura uygulamasına yönelik verilerin yer aldığı Çizelge 2’ye göre, 2011 yılından günümüze gelindikçe e-faturadan yararlanan mükellef sayısı ve elektronik yolla kesilen fatura sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir. Bu durum, hem vergi kayıp ve kaçaklarının azalmasına hem denetimin kolaylaşmasına hem de kağıt maliyetinin azalması ve e-faturaların elektronik yolla ilgililere aktarılması dolayısıyla maliyet kaybının azalmasına katkıda bulunmaktadır.

3.5. E-Arşiv Fatura

E-arşiv uygulaması; genel hatlarıyla; mükellefler tarafından bilgi işlem sistemleri aracılığıyla e-belge olarak oluşturulan belgelerde bulunan belli bilgilerin günlük raporlar halinde, mali mühür (elektronik sertifika alt yapısı) onaylı ve zaman damgalı (bir elektronik verinin üretildiği, değiştirildiği, gönderildiği, alındığı ve/veya kaydedildiği zamanın tespit edilmesi amacıyla

elektronik sertifika hizmet sağlayıcısı tarafından doğrulanan kayıt) olarak muhafaza edilmesi ve istendiğinde GİB'in erişimine sunulması şartıyla belgelere ait ikinci nüshaların kağıt ortamı yerine manyetik ortamda korunması ve ibraz edilmesine imkan tanıyan kurallar ve işlemler bütününe ifade etmektedir (GİB, 2013: 44).

E-arşiv uygulaması 30.12.2013 tarihli ve 28867 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 433 Sıra Nolu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile başlanmış olup söz konusu genel tebliğin yayım tarihi itibarıyla 2008 yılında başlayan Elektronik Fatura Kayıt Sistemini (EFKS) kullanan mükelleflere e-arşiv uygulamasına geçmek için bir yıl süre tanınmış ve EFKS'nin e-arşiv uygulaması bünyesinde sürdürülmesi amaçlanmıştır (GİB, 2015: 78).

Çizelge 3. E-Arşiv Fatura Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı, Düzenlenen E-Arşiv Fatura Sayısı ve Tutarlarına İlişkin Bilgiler (2010-2024)

Yıl	E-Arşiv Fatura Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı (Adet)	Düzenlenen E-Arşiv Fatura Sayısı (Yıllık/Adet)
2010 (2008 ve 2009 dahil)	6 (EFKS)	2.487.427.929
2011	6 (EFKS)	946.489.796
2012	6 (EFKS)	979.993.695
2013	6 (EFKS)	975.754.192
2014	17*	1.038.320.533
2015	1.915	594.842.313
2016	6.161	1.043.384.973
2017	11.306	1.236.469.920
2018	24.030	1.709.500.104
2019	155.050	2.341.192.585
2020	321.700	2.873.142.411
2021	478.384	3.572.791.951
2022	691.002	4.055.632.084
2023	1.099.468	5.922.763.435
2024	1.549.138	10.703.021.420

Kaynak: GİB faaliyet raporlarından yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

* EFKS ve e-arşiv kullanıcıları dahildir.

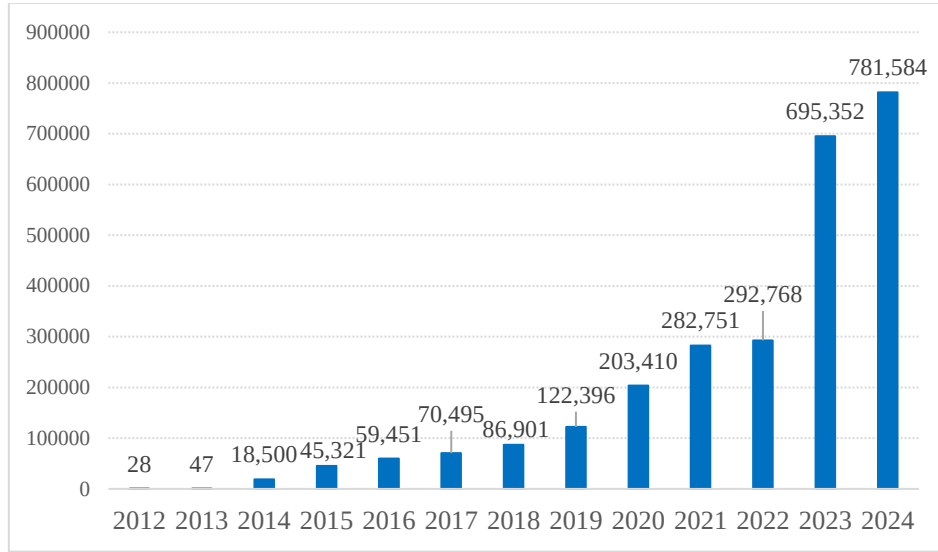
Çizelge 3'te EFKS ile 2008 yılında başlayıp 2013 yılında yayımlanan Genel Tebliğ ile birlikte e-arşiv fatura uygulaması bünyesinde sürdürülen düzenlemelerin uygulamadan yararlanan mükellef sayısı ve fatura sayısı itibarıyla ayrıntıları yer almaktadır. Buna göre, 2024 yılına gelindikçe sisteme kayıtlı mükellef ve fatura sayıları artış göstermektedir.

E-arşiv uygulamasına dahil olan tüm düzenlemelerin (e-arşiv fatura, e-müstahsil makbuzu, e-serbest meslek makbuzu vb. diğer e-belge uygulamaları) denetim ve kontrolünün daha kolay olması hem maliyetleri azaltmakta hem de vergi kayıp ve kaçığının azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.

E-arşiv fatura uygulaması ile hazır beyan sistemi üzerinden e-beyannamelere doğrudan aktarılan faturaların çapraz kontrolünün yapılması da hem vergi kaçakçılığını zorlaştırmakta hem de mükelleflerin beyannamelerini zamanında ve doğru bir biçimde doldurup beyan etmeleri açısından vergi uyumunu artırmaktadır.

3.6. E-Defter

E-defter çalışmaları ile defterlerin elektronik ortamda tutulması, saklanması, ibrazı, tasdik işlemlerinin elektronik ortamda yapılması imkanı sağlanmıştır (GİB, 2013: 93).

Görsel 1. E-Defter Uygulamasından Yararlanan Mükellef Sayısı (2012-2024)

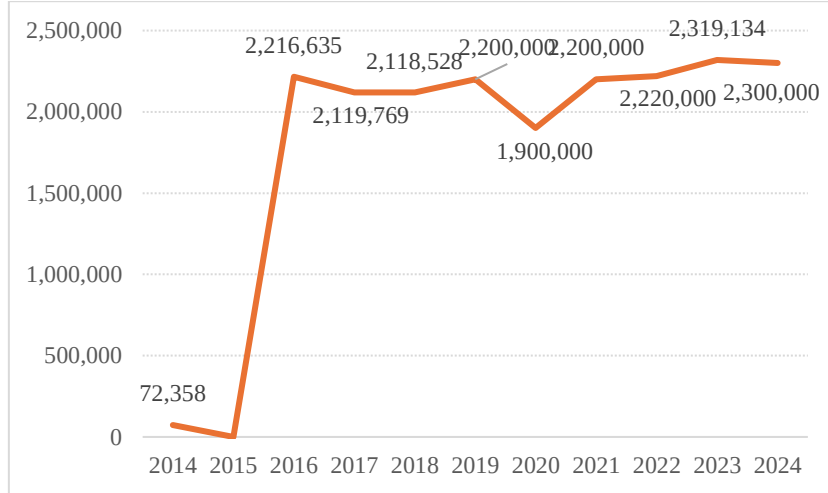
Kaynak: GİB faaliyet raporlarından yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Dijitalleşmeye uyum, hem idare hem de mükellefler tarafından, yukarıda Görsel 1’de e-defter uygulaması aracılığıyla görüldüğü gibi, gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda mükelleflerin vergiye uyum maliyetleri azalmakta, bununla birlikte idarenin denetim faaliyeti hem kolaylaşmakta hem de kontrol maliyeti azalmaktadır.

3.7. E-Yoklama

Günümüzde gittikçe artan ve karmaşıkleşan mükellef ve mükellefiyete ilişkin faaliyetlerin etkin ve hızlı şekilde kavranması ve kayıt altına alınması gereği nedeniyle yoklama faaliyetlerinin etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması için gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması, bu faaliyetlerin dinamik ve organize bir yapıda yürütülmesi ve gelişen teknolojiye uygun yeni usul ve esaslarının belirlenmesi zorunluluk haline gelmiştir (453 Nolu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği). Bu kapsamda yoklama faaliyetlerinin dijitalleşmeye uyum sağlayarak daha etkin bir biçimde yapılabilmesi amacıyla 2015 yılında Vergi Usul Kanunu’na e-yoklamaya ilişkin hüküm eklenmiştir.

2013 yılında pilot uygulamasına ve Kasım/2014 döneminde test çalışmalarına başlanan e-yoklama projesi, 2015 yılından itibaren tüm Türkiye çapında uygulanmaya başlanmıştır. Buna göre e-yoklama sonuçları aşağıda Görsel 2’de yer almakta olup zaman ve maliyet kayıplarını azaltmaya yardımcı olan e-yoklamanın özellikle 2016 yılından günümüze gelindikçe oldukça yüksek bir düzeyde uygulandığı dikkat çekmektedir.

Görsel 2. E-Yoklama Sayısı (2014-2024)

Kaynak: GİB faaliyet raporlarından yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

* 01.09.2015 tarihinde Türkiye genelinde uygulanmaya başlandığından, 2015 yılı verilerine erişilememiştir.

3.8. E-Haciz

E-haciz uygulaması, usulüne uygun olarak tarh ve tahakkuk ettiği halde süresinde ödenmeyen kamu alacaklarının takibine ilişkin olarak 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kağıt ortamında yapılan bazı haciz işlemlerinin elektronik ortamda yapılmasıdır (GİB, 2021: 110). E-haciz uygulaması kamu alacaklarının süratle tahsili, takip masraflarının (örneğin, posta ve kırtasiye gibi) ve idare ile ilgili kurumların iş yükünün azaltılması, zaman tasarrufunun sağlanması ve haciz uygulamalarının elektronik ortamda yapılması amaçları çerçevesinde geliştirilmiştir.

3.9. Bankalar Aracılığıyla Tahsilat ve E-Tahsilat Uygulaması

Bu uygulama bankaların, mükelleflerin tahakkuk, borç bilgilerini sorgulayarak tahsilat yapması ve tahsilatların mükellef hesaplarına anında işlenmesini sağlayacak şekilde kurulmuştur. Uygulamaya ilişkin hizmet kalitesini yükselterek mükellef memnuniyetinin artırılması, toplam tasarrufa katkı (örneğin, emek gücü ve zaman tasarrufu gibi) sağlanması ve vergi dairesinin iş yükünün azaltılması bağlamında çalışmalara aralıksız devam edilmesi önemlidir.

Bütün bu uygulamalar dışında e-serbest meslek makbuzu, e-irsaliye, e-bilet, e-müstahsil makbuzu, e-dekont gibi e-belge uygulamaları da bulunmaktadır. Tüm bu uygulamalar ile dijital çağa uyum sağlamaya ek olarak, mükellefler ve idare açısından iş yükünün azaltılarak zaman ve maliyet kaybının düşürülmesi ve aynı zamanda denetimlerin de kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Nitekim teknoloji üzerinden yapılan yenilikler arttıkça, mükellefler bu yeniliklere alıştıkça ve benimsedikçe vergi uyumu için gereken zaman azalmakta, vergi sistemleri basitleştikçe vergi uyumu artış göstermektedir (Dayıoğlu, 2018: 148).

İzleyen süreçte yapay zeka ve blok zinciri teknolojilerinin e-vergi uygulamalarına entegrasyonu ile daha ileri seviye gelişmeler beklenmektedir. Yapay zeka destekli sistemler, vergi beyannamelerinin otomatik olarak doldurulması, hata tespiti ve risk analizi gibi alanlarda önemli katkılar sağlamakta; blok zinciri teknolojisi, vergi kayıtlarının şeffaflığını, güvenliğini ve değişmezliğini sağlayarak vergi kaçakçılığını daha da zorlaştırmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Vergi maliyetlerini düşürme ve vergi uyumunu artırma konusunda önemli bir potansiyele sahip olan e-vergi uygulamaları, hem mükelleflere kolaylık sağlamakta hem de vergi idaresinin etkinliğini artırmaktadır. E-vergi uygulamaları; gerek uyum maliyeti, zaman kaybı, operasyonel giderler gibi ekonomik düzeyler gerekse uyum bilinci, güven, memnuniyet gibi davranışsal düzeyler açısından verimlilik sağlamaktadır.

Dijitalleşme; e-vergi uygulamalarının yaygınlaşması ve gelişmesi ve modern vergi yönetiminin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Ancak, bu sistemlerin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için dijital çözümler sistematik entegrasyon ve kullanıcı odaklı geliştirmelerle desteklenmeli; siber güvenlik, veri gizliliği ve kullanıcı dostu arayüzler gibi unsurlara dikkat edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Abdurrahman: Kamu Maliyesi, Gazi Kitabevi, Ankara 2019.
- Börü, L. (2020). Elektronik Tebligat. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(1), 183-225.
- Çetin Gerger, Güneş: Mükellef Hakları ve Vergiye Gönüllü Uyum, Legal Kitabevi San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul 2011.
- Dayıoğlu, M. R. (2018). Mali Sosyoloji ve Vergi Uyum. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB). 2013 Yılı Performans Programı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No. 156, Ankara Ocak 2013.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB). GİB Teknoloji, İnteraktif Vergi Dairesi. <https://teknoloji.gib.gov.tr/teknoloji/hizmetlerimiz.html>, 18.06.2025.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2011). 2010 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 132, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2012). 2011 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 151, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2013). 2012 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 167, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2014). 2013 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 187, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2015). 2014 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 199, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2016). 2015 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 216, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2017). 2016 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 247, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2018). 2017 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 276, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2019). 2018 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 314, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2020). 2019 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 349, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2021). 2020 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 387, Ankara.

- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2022). 2021 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 429, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2023). 2022 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 560, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2024). 2023 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 515, Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2025). 2024 Faaliyet Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 560, Ankara.
- Güzeloğlu, Hakan: “Elektronik Vergi Uygulamalarında Türkiye’nin Durumu” içinde, KPMG, Sorumlu Vergicilik, Yetkin Yeminli Mali Müşavirlik A.Ş., <https://view.joomag.com/kpmg-turkey-publications/0544182001466174646?page=124>, İstanbul 2016.
- Hepaksaz, E. (2012). Türkiye’de Vergi Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasında Muhtemel Fayda ve Maliyetleriyle VEDOP Projesi ve E-Maliye Uygulamaları. Vergi Sistemlerinin Yeniden Yapılandırılması Gereği ve Alternatif Finansman Arayışları. 27. Türkiye Maliye Sempozyumu, 20-24 Mayıs 2012, 27-46.
- James, S. and Alley, C. (2004). “Tax Compliance, Self-Assessment and Tax Administration”. Journal of Finance and Management in Public Services, 2(2), 27- 42.
- Roth, J. A. – Scholz, J. T. – Witte, A. D.: Taxpayer Compliance: An Agenda for Research, University of Pennsylvania, Philadelphia 1989.
- Saraçoğlu, Fatih: Vergi Teorisi ve Politikası, Hızır Kitabevi, Ankara 2024.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB). Faaliyet Raporu 2024. Strateji, Faaliyet İzleme ve Koordinasyon Şube Müdürlüğü.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB). Amaç ve Hedefler-Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele. <https://vdk.hmb.gov.tr/amac-ve-hedefler>, 18.06.2025.
- T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü (GGM): Faaliyet Raporu 2004, Organizasyon Metod Şubesi Müdürlüğü, Ankara 2004.
- Varol, A. ve Baştürk, İ. (2015). Hukuki ve Teknik Boyutuyla Elektronik Tebligat ile Kayıtlı Elektronik Posta Sistemi. Ankara Barosu Dergisi, 2015/1, 263-278.

ELEKTRİKLİ ARAÇLARA UYGULANAN MOTORLU TAŞITLAR VERGİSİ TEŞVİKLERİ

Prof. Dr., FATİH SARAÇOĞLU ¹, Doç. Dr., RANA DAYIOĞLU ERUL ²

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
fatih.saracoglu@hbv.edu.tr, 0000-0002-5778-0488

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
mrana.erul@hbv.edu.tr, 0000-0001-9073-6430

ÖZET

Elektrikli araçlar, küresel otomotiv sektöründe her geçen gün artan öneme ve paya sahip olmaktadır. Elektrikli araçlara yönelik talebin artmasında bu araçların fosil yakıtlı araçlara göre çevre kirliliğini azaltan araçlar olması, enerji tasarrufu sağlaması ve enerji konusunda ülkelerin dışa bağımlılığını azaltması gibi birçok çevresel ve ekonomik faktör etkilidir.

Elektrikli araçların sağladığı avantajlar dolayısıyla pek çok ülkede bu araçlara yönelik talebin artırılması için çeşitli kamusal teşvikler ve vergi teşvikleri uygulanmaktadır. Bu teşvikler, aracın satın alma ve kullanım maliyetini azaltacağından elektrikli araç satışlarını artırmada önem taşımaktadır. Bu doğrultuda araç satışında uygulanan vergi indirimleri, şirket araçlarına uygulanan çeşitli vergi avantajları, düşük karbon emisyonuna sahip araçlara sağlanan vergi indirimleri, satın alma sübvansiyonları, düşük emisyonlu araçlar için yakıt ikmali ve elektrikli araçlar için şarj tesislerinin kurulmasına yönelik devlet fonları gibi birçok düzenlemeye yer verilmektedir.

Motorlu taşıtlar vergisi ve mülkiyet üzerinden alınan diğer vergilere ilişkin teşviklere bakıldığında ise yabancı ülke uygulamalarında; araçların satın alımında süreli motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti tanınması, tescil tarihine göre motorlu taşıtlar vergisi indirimleri, motorlu taşıtlar vergisinin düşük oranlarda alınması ya da hiç alınmaması, elektrikli araçlar için çevre vergisi ödenmemesi, büyük şehirlerde elektrikli araçlar için yol vergisi indirimi yapılması, bölgeler itibarıyla karbondioksit salınımına farklı indirimler uygulanması gibi teşviklere yer verildiği görülmektedir.

Türkiye’de ise motorlu taşıtlar vergisi açısından ilk düzenleme 2018 yılında yapılmış olup buna göre tam elektrikli araçlar için %75 oranında vergi indirimi uygulanmaktadır. Hibrit araçlar için ise böyle bir teşvik düzenlemesine yer verilmemiştir. Dolayısıyla ülkemiz özelinde motorlu taşıtlar vergisine yönelik olarak; düşük veya sıfır motorlu taşıtlar vergisi uygulaması, motorlu taşıtlar vergisi hesaplamasında güç yerine farklı kriterler kullanımı, hibrit araçlara kademeli motorlu taşıtlar vergisi indirimi, belirli süreyle motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti tanınması ile vergi indirimleri ve kredilerle birlikte kullanım şeklinde teşvikler uygulanabileceği önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elektrikli araçlar, vergi teşvikleri, motorlu taşıtlar vergisi.

GİRİŞ

Elektrikli araçların yaygınlaşmasında bu araçların, diğer araçlara göre çevre kirliliğini ve enerji konusunda ülkelerin dışa bağımlılığını azaltması gibi hususlar etkili olmaktadır. Çevresel ve ekonomik açıdan avantajları dolayısıyla elektrikli araçların teşvik edilmesi amacıyla pek çok ülkede kamusal teşvikler ve çeşitli vergi teşvikleri uygulanmaktadır.

Elektrikli araçların teşviki açısından satışta uygulanan vergi indirimleri, düşük karbon emisyonuna sahip araçlara sağlanan vergi indirimleri, motorlu taşıtlar vergisine yönelik teşvikler ve şirket araçlarına uygulanan çeşitli vergi avantajlarının yanı sıra satın alma sübvansiyonları, yol geçiş ücretleri, düşük emisyon bölgesi ücretleri ve ücretsiz otopark veya tercihli şerit kullanımı açısından avantajlar sağlanmakta; ayrıca yakıt ikmali ve şarj tesislerinin kurulmasına yönelik devlet fonları gibi teşvikler söz konusu olmaktadır. Ayrıca tam elektrikli, hibrit ve yakıt hücresi araçları açısından da teşvik mekanizmalarına yer verilmektedir.

Bu çalışmada elektrikli araçların gelişimi ve vergi teşvikleri bağlamında elektrikli araç kullanımı ve yaygınlığı ile elektrikli araçlara yönelik vergi teşviklerinin genel görünümü incelenecek, ardından elektrikli araçlara uygulanan vergi teşvikleri açısından motorlu taşıtlar vergisine ilişkin uygulamalar açıklanarak ülkemizdeki uygulama hakkında bilgi verilecek ve son kısımda değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. ELEKTRİKLİ ARAÇLARIN GELİŞİMİ VE VERGİ TEŞVİKLERİ

1.1. Elektrikli Araç Kullanımı ve Yaygınlığı

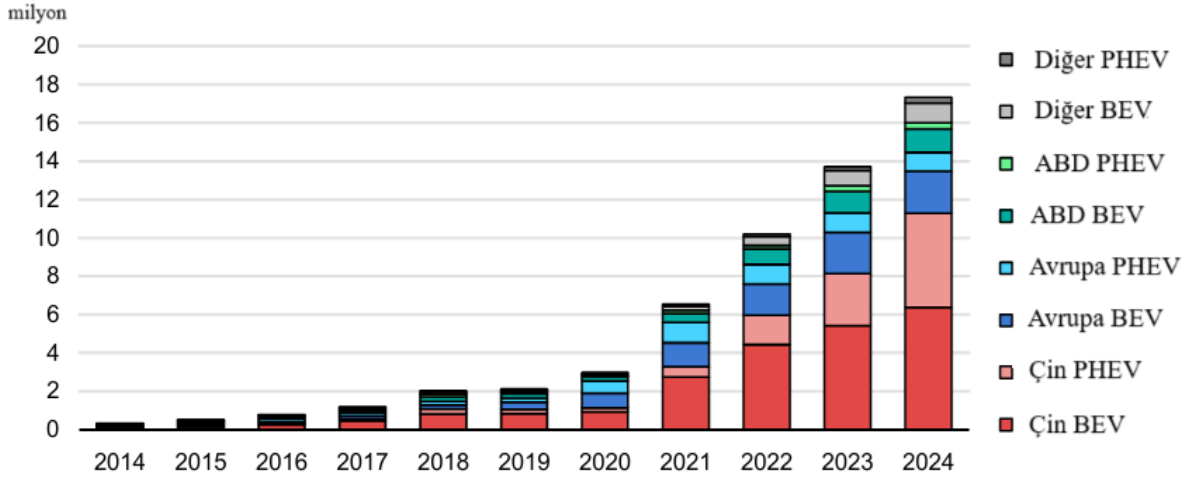
Elektrikli araçlara olan talep, küresel düzeyde her geçen gün artmaktadır. Bu durum üzerinde çevresel ve ekonomik pek çok faktör etkilidir. Elektrikli araçların, diğer araçlara göre çevre kirliliğini azaltması, diğer taraftan da enerji konusunda ülkelerin dışa bağımlılığını azaltması gibi hususlar çerçevesinde pek çok ülkede elektrikli araç kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Elektrikli araçların dünyada enerji tüketimine yönelik tasarrufu teşvik etmesi, bu araçların teşvik edilmesindeki en önemli etkenlerden biridir. Elektrikli araçlar, geleneksel araçlara kıyasla çok daha verimli bir şekilde enerji hizmeti sunmakta ve özellikle gelişmekte olan ekonomilerde kişi başına düşen enerji tüketimindeki artışı engellemektedir (International Energy Agency (IEA), 2024). Ayrıca gelecek nesillerin refahının düşünülmesi ve yeni kaynakların çevreye yapmış olduğu tahribatın en aza indirilmesi gerektiği de dikkate alındığında elektrikli araçlar bu amaca ulaşmak için kullanılabilecek önemli bir araç konumundadır (Önder ve Kaya, 2019: 20).

Elektrikli araçlara olan eğilim, küresel çapta elektrikli araç satışlarından da anlaşılmaktadır. Bu husus, aşağıda Görsel 1’de tam elektrikli araçlar (battery electric vehicle-BEV) ve prizle şarj edilebilen hibrit araçlar (plug-in hybrid-PHEV) denilen iki farklı tür elektrikli araç itibarıyla ve Çin, Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve diğer şekilde sınıflandırma aracılığıyla gösterilmektedir.

Elektrikli araç satışları 2024 yılında küresel çapta 17 milyonu aşmıştır. Bir önceki yıla kıyasla 2024 yılında satılan 3,5 milyon ek araç, 2020 yılında satılan toplam elektrikli araç satışını geride bırakmış olup bu durum, son yıllarda elektrikli araç satışlarındaki hızlı yükselişe işaret etmektedir.

Çin’de hem tam elektrikli hem de hibrit araç satış toplamının 11 milyonu aşmasıyla Çin, elektrikli araç satışında dünyada lider olmaya devam etmiştir. Bu husus, elektrikli araç

üretiminde Çin'in dünyada birinci sırada olmasıyla da paralellik göstermektedir¹. Çin'den sonra ise sırasıyla Avrupa ve ABD gelmektedir.

Görsel 1. Dünyada Elektrikli Araç Satışları (2014-2024) (Milyon)

Kaynak: IEA, 2025: 15.

Başka önemli bir husus ise küresel elektrikli otomobil stokunun petrol tüketimini önemli ölçüde azaltmasıdır. Nitekim ülkelerdeki elektrikli otomobil stoku da dünyada eşit bir biçimde dağılmamış olup örneğin Çin'de her on araçtan biri artık elektrikliken, Avrupa'da bu oran yirmide bire yakın olarak gerçekleşmektedir (IEA, 2025: 16). Diğer taraftan, araç türü bazında bakıldığında ise tam elektrikli araç satışı, hibrit araçlara göre daha yüksek olarak gerçekleşmektedir.

1.2. Elektrikli Araçlara Uygulanan Vergi Teşviklerinin Genel Görünümü

Elektrikli araç kullanımının sağladığı çevresel ve ekonomik avantajların yanı sıra, vergi teşvikleri ve kamusal teşvikler de aracın satın alma ve kullanım maliyetini azaltacağından önem taşımakta, bu nedenle pek çok ülkede giderek artan ölçüde bu teşviklere yer verilmektedir. Nitekim vergi teşvikleri, elektrikli araçların tüketici tarafından kabulünde ve dolayısıyla elektrikli araçlara olan eğilimin artmasında oldukça etkili olmaktadır (Chandra, Gulati, Kandlikar, 2010).

Elektrikli araçların teşvikine yönelik olarak araçların satışında uygulanan vergi indirimleri, düşük karbon emisyonuna sahip araçlara sağlanan vergi indirimleri, yüksek karbon salınımına neden olan araçlara uygulanan yüksek vergiler, motorlu taşıtlar vergisine yönelik teşvikler ve şirket araçlarına uygulanan çeşitli vergi avantajları biçiminde pek çok vergi teşviki uygulanmaktadır. Buna ek olarak birçok ülkede satın alma sübvansiyonları, yol geçiş ücretlerinde, trafik sıkışıklığı veya düşük emisyon bölgesi ücretlerinde ve ücretsiz otopark veya tercihli şerit kullanımında sağlanan avantajlar, düşük emisyonlu araçlar için yakıt ikmali ve elektrikli araçlar için şarj tesislerinin kurulmasına yönelik devlet fonları gibi farklı kamusal teşviklere de yer verilmektedir (Şahin, 2021: 87).

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Projected production of electric vehicles and plug-in hybrid electric vehicles in selected countries between 2018 and 2023.

2. ELEKTRİKLİ ARAÇLARA UYGULANAN VERGİ TEŞVİKLERİNDE MOTORLU TAŞITLAR VERGİSİ

Tam elektrikli, hibrit ve yakıt hücresi araçların geleneksel içten yanmalı motorlu araçlara göre daha az emisyon yaydığı göz önünde bulundurulursa teşvik mekanizmasının devreye girmesi ve böylelikle elektrikli araçların teşvik edilmesi gerekmektedir (Cengiz ve Yavuz, 2020: 93). Bu husus, hem çevre kirliliğinin azaltılması hem de enerji tasarrufu için önem taşımaktadır. Bu doğrultuda aşağıda Çizelge 1’de bazı yabancı ülke uygulamaları yer almakta olup bu ülkelerde uygulanan teşvikler incelendikten sonra Türkiye uygulamasına değinilecektir.

Çizelge 1. Bazı Yabancı Ülkelerde Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Mülkiyet Üzerinden Alınan Diğer Vergilere İlişkin Teşvikler

Ülke	Teşvik Uygulaması
Almanya	31 Aralık 2025 tarihine kadar kayıt ve tescil edilen tam elektrikli ve yakıt hücresi elektrikli araçların satın alımında on yıllık motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti tanınmış olup bu muafiyetin son tarihi 31 Aralık 2030 olarak belirlenmiştir.
Avusturya	Sıfır emisyonlu araçlar, mülkiyet ve kirlilik vergilerine tabi değildir.
Belçika	Motorlu taşıtlar vergisi Brüksel ve Valon Bölgesinde yıllık minimum 97,68 € düzeyinde uygulanırken, Flaman Bölgesinde motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti uygulanmaktadır.
Birleşik Krallık	Motorlu taşıtlar vergisi elektrikli, sıfır ve düşük emisyonlu araçlar için 1 Nisan 2025’te yürürlüğe giren oranlara göre uygulanmakta olup bu değişiklik hem yeni hem de mevcut araçlar için geçerlidir. Buna göre; 1 Nisan 2025 ve sonrasında tescil edilen araçlarda ilk yıl en düşük düzey olan 10 £, ikinci yıldan itibaren standart düzey olan 195 £; 1 Nisan 2017 ile 31 Mart 2025 arasında tescil edilen araçlarda 195 £; 1 Mart 2001 ile 31 Mart 2017 arasında tescil edilen araçlarda ise 20 £ tutarında motorlu taşıtlar vergisi ödenmektedir ² .
Bulgaristan	Elektrikli araçlar için motorlu taşıtlar vergisi ödenmemektedir.
Çek Cumhuriyeti	Tam elektrikli araçlar için 2028 yılı sonuna kadar %25, hibrit araçlar için ise 2025 yılı sonuna kadar %0,5 oranında motorlu taşıtlar vergisi ödenecektir. Tam elektrikli araçlar, hibrit araçlar ve yakıt hücresi elektrikli araçlar yol vergisine tabi değildir.
Danimarka	Motorlu taşıtlar vergisi karbondioksit salınımına göre belirlenmektedir. Sıfır emisyonlu araçlar ve karbondioksit salınımı maksimum 58 g/km olan araçlar için yıllık vergi, en düşük düzey olan 420 Danimarka Kronu üzerinden ödenir.
Finlandiya	Elektrikli araçlar için motorlu taşıtlar vergisi ödenmemektedir.
Fransa	Mülkiyet vergileri kapsamında bir vergisel teşvik düzenlemesi yoktur.
Hırvatistan	Elektrikli araçlar için çevre vergisi ödenmemektedir.
Hollanda	Tam elektrikli araçlar için standart motorlu taşıtlar vergisi tutarının %25’i, hibrit araçlarda ise karbondioksit salınımı 50 g/km’nin altında olan araçlar %75’i ödenmektedir. Bu oranlar sonraki yıllarda artacak olup 2026-2029 dönemi için %75, 2030’dan itibaren ise %100 biçiminde olacaktır.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Driver and Vehicle Licensing Agency, 2025.

İrlanda	Tam elektrikli araçlardan yıllık en düşük düzey olan 120 €, kilometre başına 66 gramdan daha düşük karbondioksit salınımına sahip hibrit araçlardan ise 170€ motorlu taşıtlar vergisi alınmaktadır.
İspanya	Barselona, Madrid, Valensiya, Zaragoza gibi büyük şehirlerde tam elektrikli araçlar için yol vergisinde %75 oranında indirim yapılmaktadır.
İsveç	Sıfır emisyonlu araçlar ve hibrit elektrikli araçlar için yol vergisi en düşük düzeyde ödenmekte; karbondioksit salınımı 75 g/km'den fazla olan 2025 yılı yeni modelleri için ise daha yüksek oranlar belirlenmektedir.
İsviçre	Karbondioksit salınımına göre kantonlar itibarıyla farklı indirimler uygulanır. Zürih, Solothurn, Cenevre, Glarus, Neuchâtel, Basel-Stadt gibi kantonlarda tam muafiyetler uygulanırken; Bern, Vaud, St. Gallen, Zug gibi kantonlarda kısmi indirimlere yer verilir.
İtalya	Elektrikli araçlar için tescil edildikleri tarihten itibaren beş yıl boyunca mülkiyet vergileri ödenmemekte; beş yıldan sonra ise %75 oranında indirim uygulanmaktadır.
İzlanda	Tam elektrikli araçlar ve yakıt hücreli elektrikli araçlar için motorlu taşıtlar vergisinde minimum oran uygulanmaktadır.
Litvanya	Mülkiyet vergileri kapsamında bir vergisel teşvik düzenlemesi yoktur.
Macaristan	Tam elektrikli araçlar ve hibrit araçlar için motorlu taşıtlar vergisi ödenmemektedir.
Malta	İçten yanmalı motora sahip araçlarda yaş ve emisyon gibi ölçütlere bağlı olarak oldukça yüksek olarak alınan motorlu taşıtlar vergisi, tam elektrikli araçlar için en düşük düzey olan 10 € olarak alınmaktadır.
Norveç	Tam elektrikli araçlar ve hibrit araçlar için motorlu taşıtlar vergisi, en düşük miktar olan 455 Norveç Kronu (48 €) alınmaktadır.
Portekiz	Tam elektrikli araçlar için motorlu taşıtlar vergisi ödenmemektedir.
Romanya	Tam elektrikli araçlar için motorlu taşıtlar vergisi ödenmemektedir.
Slovakya	Tam elektrikli araçlar motorlu taşıtlar vergisine tabi olmayıp hibrit araçlar için ise %50 indirim uygulanmaktadır.
Slovenya	Mülkiyet vergileri kapsamında bir vergisel teşvik düzenlemesi bulunmamaktadır.
Yunanistan	Hibrit araçların vergilendirilmesi ilk tescil tarihine ve motor hacmine göre değişiklik göstermektedir. Karbondioksit salınımı belli bir düzeyin altında olanlar ve 31 Ekim 2010 tarihinden önce tescil edilmiş olup motor hacmi 1,550 cc'ye kadar olan hibrit araçlar için motorlu taşıtlar vergisi ödenmemekte; motor hacmi 1,550 cc'den yüksek olan elektrikli araçlar için ise hesaplanan tutarın %60'ı kadar vergi ödenmektedir.

Kaynak: ACEA, 2025; European Alternative Fuels Observatory.

Türkiye'de elektrikli araçlara uygulanan motorlu taşıtlar vergisine yönelik olarak 2018 yılından önce herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. 2018 Mart'ta ise konuya ilişkin olarak ilk düzenleme yapılmıştır. Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nda (I) sayılı tarifenin "1- Otomobil, kaptıkaçtı, arazi taşıtları ve benzerleri" başlıklı bölümünde yer alan ve sadece elektrik motoru olan taşıtlardan, I sayılı tarifede yer alan araçların taşıt değerlerine ve yaşına isabet eden vergi tutarlarının %25'i oranında vergi alınacağı belirtilmiştir.

Düzenleme öncesinde tam elektrikli otomobillerden motorlu taşıtlar vergisi alınmıyorken, bu düzenleme ile tam elektrikli otomobillere yönelik önemli bir vergi teşviki kısmen kaldırılmış olmaktadır (Gündüz ve Yakar, 2020: 217). Ancak yine de içten yanmalı motora sahip araçlara uygulanan motorlu taşıtlar vergisine göre çok daha düşük oranda alındığı için yapılan düzenleme tam elektrikli araçlara uygulanan önemli bir teşvik niteliğindedir. Hibrit araçlar için ise böyle bir teşvik düzenlemesine yer verilmemiştir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tam elektrikli, hibrit ve yakıt hücresi araçların daha az emisyon yaydığı göz önünde bulundurulduğunda bu tür araçlarda motorlu taşıtlar vergisi açısından da teşvik mekanizmalarına yer verilmesi yararlı olacaktır. Nitekim bazı yabancı ülkelerde motorlu taşıtlar vergisi ve mülkiyet üzerinden alınan diğer vergilere ilişkin teşvikler arasında; araçların satın alımında süreli motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti tanınması, tescil tarihine göre motorlu taşıtlar vergisi indirimleri, motorlu taşıtlar vergisinin düşük oranlarda alınması ya da hiç alınmaması, elektrikli araçlar için çevre vergisi ödenmemesi, büyük şehirlerde elektrikli araçlar için yol vergisi indirimi yapılması, bölgeler itibarıyla karbondioksit salınımına farklı indirimler uygulanması gibi teşviklere yer verildiği görülmektedir.

Türkiye’de motorlu taşıtlar vergisi açısından (I) sayılı tarifiede yer alan otomobil, kaptıkaçtı, arazi taşıtları ve benzerlerinden sadece elektrik motoru olanlar için %75 oranında vergi indirimi uygulanmakta olup hibrit araçlar için böyle bir teşvik düzenlemesine yer verilmemiştir.

Elektrikli araçların yaygınlaşmasını teşvik etmek amacıyla uygulanabilecek motorlu taşıtlar vergisi teşvikleri ülkemiz özelinde düşük veya sıfır motorlu taşıtlar vergisi uygulaması, motorlu taşıtlar vergisi hesaplamasında güç yerine farklı kriterler kullanımı, hibrit araçlara kademeli motorlu taşıtlar vergisi indirimi, belirli süreyle motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti tanınması ile vergi indirimleri ve kredilerle birlikte kullanım şeklinde olabilir.

Düşük veya sıfır motorlu taşıtlar vergisi uygulaması; elektrikli araçlardan alınan motorlu taşıtlar vergisinin önemli ölçüde düşürülmesi veya belirli bir süre için tamamen kaldırılmasıdır.

Motorlu taşıtlar vergisi hesaplamasında güç yerine farklı kriterler kullanımı; elektrikli araçların çevresel etkisi, batarya kapasitesi veya menzili gibi farklı kriterlere dayalı bir motorlu taşıtlar vergisi uygulanmasıdır.

Hibrit araçlara kademeli motorlu taşıtlar vergisi indirimi; belirli oranlarda motorlu taşıtlar vergisi indirimi uygulanmasıdır. Nitekim hibrit araçlar emisyonları azaltmada ve şarj sorununu çözmede önemli rol oynadığından, vergi teşviklerinin bu araçlara da uygulanması önem taşımaktadır (Ökde, 2022: 431).

Belirli süreyle motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti sağlanması; yeni satın alınan elektrikli araçlara, ilk 3-5-10 yıl gibi belirli bir süre için motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti getirilmesidir.

Vergi indirimleri ve kredilerle birlikte kullanım; motorlu taşıtlar vergisi teşvikleri, elektrikli araç alımlarında uygulanan özel tüketim vergisi indirimleri veya vergi kredileri gibi diğer finansal teşviklerle birleştirilerek etki alanının genişletilmesidir.

Bu teşvik uygulamalarının dikkate alınması durumunda;

- Düşük veya sıfır motorlu taşıtlar vergisi uygulaması, aracın ilk satın alma maliyetini düşürmese de uzun vadede sahiplik maliyetini azaltarak cazibesini artıracaktır.
- Motorlu taşıtlar vergisi hesaplamasında güç yerine farklı kriterler kullanımı, daha adil bir vergilendirme sağlayabilir ve teknolojinin gelişimine uyum sağlayabilir.

- Hibrit araçlara kademeli motorlu taşıtlar vergisi indirimi, tamamen elektrikli araçlara geçişte bir adım olarak genel geçiş sürecini hızlandırabilir.
- Belirli süreyle motorlu taşıtlar vergisi muafiyeti sağlanması, özellikle elektrikli araç almayı düşünen potansiyel alıcılar için önemli bir başlangıç teşviki olabilir.
- Vergi indirimleri ve kredilerle birlikte kullanım biçimindeki kapsamlı bir teşvik paketi, elektrikli araçlara geçişi daha cazip hale getirecektir.

Elektrikli araçlara yönelik motorlu taşıtlar vergisi teşvikleri; elektrikli araç satışlarının artmasıyla enerji bağımlılığının azalması, teknolojik gelişimin hızlanması, küresel rekabette avantaj, düşük işletme giderleri gibi faydalarının yanı sıra özellikle çevresel açıdan faydalar sağlamaktadır.

Motorlu taşıtlar vergisi teşvikleri; elektrikli araçların toplam sahip olma maliyetini düşürerek tüketiciler için daha cazip hale gelmesini sağlayacak ve bu da elektrikli araç satışlarını artıracaktır. Elektrikli araçlar, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarından beslenebildiği için ülkenin enerji ithalatına olan bağımlılığını azaltacaktır. Bu tür araçların kullanımının yaygınlaşması, şarj altyapısının gelişmesini ve batarya teknolojileri gibi ilgili sektörlerde gelişmeleri teşvik edecektir. Nitekim yeterli sayıda şarj istasyonu olmamasının elektrikli araç satışları önündeki en önemli engellerden biri olduğu düşünüldüğünde (Agrawal ve Rajapatel, 2020), bu altyapıların geliştirilmesi ülkenin küresel rekabette pozisyonunu da güçlendirecektir. Kullanıcılar açısından motorlu taşıtlar vergisinin düşürülmesi, işletme giderlerinde tasarruf sağlayacak ve yakıt maliyetlerindeki düşüşle birlikte uzun vadede daha ekonomik bir seçenek sunabilecektir.

Tüm bu hususların da yanı sıra elektrikli araçların yaygınlaşması, fosil yakıt tüketimini ve dolayısıyla sera gazı emisyonlarını azaltarak hava kalitesinin iyileşmesine ve iklim değişikliğiyle mücadelede katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- ACEA (2025). Tax Benefits and Incentives: Electric cars | 27 EU member states (2025). <https://www.acea.auto/files/Electric-cars-Tax-benefits-purchase-incentives-2025.pdf>, 09.04.2025.
- Agrawal, M., Rajapatel, M. S., Global perspective on electric vehicle 2020, International Journal of Engineering Research & Technology, 9(1), 8-11, 2020.
- Cengiz, Y. ve Yavuz, H. (2020). Seçilmiş Avrupa Ülkelerinde Elektrikli Araçlara Yönelik Teşviklerin Türkiye ile Karşılaştırılması. Çevre Ekonomisi ve Mali İlişkiler Üzerine Seçme Yazılar (Ed. Hakan Yavuz, Tunahan Değirmenci), Sakarya Üniversitesi Yayınları No: 203, Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (SESAM), 85-107.
- Chandra, A., Gulati, S. ve Kandlikar, M., Green drivers or free riders? An analysis of tax rebates for hybrid vehicles, Journal of Environmental Economics and Management, 60, 78-93, 2010.
- Driver and Vehicle Licensing Agency (2025). Vehicle tax for electric, zero and low emission vehicles. <https://www.gov.uk/guidance/vehicle-tax-for-electric-and-low-emissions-vehicles#full-publication-update-history>, 14.05.2025.

- European Commission-European Alternative Fuels Observatory. Road: reports by country. <https://alternative-fuels-observatory.ec.europa.eu/>, 07.04.2025.
- Gündüz, İ. O. ve Yakar, S., Avrupa Birliği ve Türkiye’de Elektrikli Otomobillere Yönelik Vergi Teşviklerinin Değerlendirilmesi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29(4), 204-222, 2020.
- International Energy Agency (IEA) (2024). World Energy Outlook 2024.
- International Energy Agency (IEA) (2025). Global EV Outlook 2025.
- Ökde, B., Differences Between Turkey and EU Countries on Taxation Policy for Electric Vehicles, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 2022-2, 415-436, 2022.
- Önder, H. ve Kaya, O. C. (2019). Elektrikli Araçların Satışı Üzerinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi: Bir Panel Veri Analizi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 17-21.
- Projected production of electric vehicles and plug-in hybrid electric vehicles in selected countries between 2018 and 2023. <https://www.statista.com/statistics/270537/forecast-for-electric-car-production-in-selected-countries/>, 23.01.2025.
- Şahin, M. (2021). Tam Elektrikli ve Hibrit Otomobillerde Vergi ve Vergi Dışı Kamusal Teşvikler. Vergi Sorunları Dergisi, 388, 84-97.

KÜRESEL SAĞLIK TURİZMİ PAZARINDA TÜRKİYE’NİN KONUMU: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Dr. Öğretim Üyesi, Asiye GÖLPEK KARABABA
Hasan Kalyoncu Üniversitesi, asiye.golpek@hku.edu.tr.
ORCID:0000-0002-6063-6647

Özet

Küresel sağlık turizmi, son birkaç yılda son derece hızlı bir büyüme göstermiş, on yıl içinde 2024 yılı fiyatlarına göre, tahmini 53,3 milyar ABD dolara ulaşacağı, %15'ten fazla yıllık büyüme oranı ile 2030-2034'e kadar 186 milyar ABD dolarına çıkacağı hesaplanmıştır. Hizmet kalitesi, fiyatlandırma yapısı, dijital sağlık sistemi, bunları düzenleyici ortamlar ve küresel sağlık turizmindeki önemli büyüme Türkiye gibi yeni destinasyonları uluslararası sağlık turizminde merkezi bir konuma getirmiştir. Sağlık turizminin uluslararası sağlık pazarlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, yabancı sağlık turistlerini çekebilmek için sağlık turizmi hizmetlerinin planlanması, organize edilmesi, yönlendirilmesi ve denetlenmesi gibi farklı politikalar izleyen destinasyon profilleri ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda yapılan karşılaştırmalı analizlerde, Hindistan, Tayland ve Malezya'da oldukça farklılaştırılmış modellerin geliştirildiği görülmektedir. Örneğin, Hindistan'da özellikle vize protokolleri basitleştirilerek e-vize uygulamasına öncelik verilirken, Tayland'da küresel olarak kabul görmüş kalite parametrelerine dayalı sağlık turizmi geliştirilmiş, akredite kurumları oluşturulmuş, yüksek hasta güvenliği ve bakım kalitesi standartları geliştirilmiştir. Malezya'da ise, merkezi koordinasyon modeli ile farklı sağlayıcılardan oluşan geniş bir ağ içindeki süreçler basitleştirilmiş, birleşik bir düzenleyici çerçeve ve standartlaştırılmış bakım kalitesi sağlanmıştır. Bu model, hasta deneyimi, istikrarlı hizmet sunumu ve pazarlamayı kolaylaştırmakta ve hızla değişen bir pazarda rekabeti sağlamaktadır. Üç destinasyon profilinin kıyaslanması, profillerin her birinin pazar erişimi (e-vize politikası nedeniyle Hindistan), akreditasyonu açısından kalite (Tayland) ve tutarlı bir operasyon ve tutarlı bir bakım sağlayan merkezi bir sistem (Malezya) açısından belirli avantajlara sahip olduklarını göstermektedir. Türkiye'nin küresel sağlık turizmi pazarında yeri tam olarak araştırılmamış, literatürde, Hindistan, Tayland ve Malezya gibi akran rakipleriyle birlikte değerlendirmenin yapılmadığı, ülke bazında büyümeye odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin uluslararası sağlık turizmindeki payını, benzer durumda olan Hindistan, Tayland ve Malezya

ile karşılaştırmalı analizini yapmaktır. Bu analizde, ikincil verilerden yararlanılmış, Türkiye'nin küresel sağlık turizmi pazarındaki durumu ile bu ülkelerin eleştirel bir haritası çıkarılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin pandemi sonrası güçlü bir ivme gösterdiği, pazar payını ve sağlık turizmi gelirlerini arttırmış, 2021'de yaklaşık 662.000 sağlık turistine hizmet verilmiş, 1 milyar ABD dolarından fazla gelir elde edilmiştir. 2026 yılına kadar da yaklaşık 1,8 milyon turist sayısına ulaşılacağı ve 3,1 milyar ABD doları gelir elde edileceği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, kurumsal akreditasyonu, dijital sağlık entegrasyonu ve tedavi sonrası sürekliliğin de sürdürülebilir sağlık turizm için önemli olduğu vurgulanmış, Türkiye'nin bu alanda başarılı olabilmesi için stratejik yönetim uygulamaları, kamu-özel sektör işbirliğinin organizasyonel anlamda daha sistematik bir hale getirilmesi ve etkili yönetim modelleri geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yönetmelik verimliliğin sağlanması ve sektörler arası koordinasyonun güçlendirilmesi Türkiye'nin küresel sağlık turizmi pazarındaki payını daha da artıracaktır. Ayrıca, turizm firmalarına ve politika yapıcılara yönelik inovatif yönetim modelleri ve dijital dönüşüm süreçlerine ilişkin akademik çalışmalar yapılabilir.

Anahtar kelimeler: Küresel sağlık turizmi, Sağlık turizminde yönetim-organizasyon, Türkiye'nin sağlık turizmi pazar payı.

TOPLUM SAĞLIĞI ODAKLI YÖNETİM: SAĞLIK HİZMETLERİNDE YENİ BİR YAKLAŞIM

Doktora Öğrencisi Hicran ÖZDEMİR

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, hicranbozkrt@hotmail.com - <https://orcid.org/0000-0002-5902-6702>

ÖZET

Toplum sağlığı, yalnızca insanların hastalıklardan korunmasından ibaret değildir. Bu kavram toplumun; fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan da tam bir iyilik hâline ulaşmasını hedeflemektedir. Sağlık hizmeti sunumunun temeli bu hedef çevresinde şekillenmektedir. Günümüzde sağlık sektöründe yaşanan finansal baskılar, kronik hastalık yükünün ve yaşlanan nüfusun hızla artması ve kaynakların etkili kullanım gerekliliği, hizmet sunumu esnasında önleyici ve toplum odaklı yaklaşımların önemini de artırmıştır. Bireysel ya da toplumsal açıdan bakıldığında; bir hastalığın önlenmesini ekonomik anlamda da oldukça fayda sağlamaktadır. Çünkü tedavi aşamasında meydana gelen sağlık harcamaları hem iş gücü kaybına neden olmakta hem de üretkenliği olumsuz anlamda etkilemektedir. Sağlık eğitimi ve bilinçlendirme konularında yapılan çalışmalar; kişilerin sağlıklarını korumaları, sağlık düzeylerini daha iyi bir seviyeye çıkarmaları ve bunu alışkanlık haline getirmeleri sağlıklı yaşam konusunda bireylerde farkındalık oluşmasında etkilidir. Ayrıca kişilerin sağlık okuryazarlığı düzeylerini artırmaya yönelik girişimler; hastalıkların önlenmesi başta olmak üzere sürecin daha hızlı ve sorunsuz ilerlemesini olumlu anlamda etkilemektedir. Sağlık okuryazarlığı yüksek kişiler; sağlıkla ilgili bilgileri anlama ve yorumlama konusunda, sağlık personellerinin önerdiği ilaçları doğru doz ve zamanında kullanımı konusunda, sağlık tesislerinin ve özellikle acil sağlık hizmetlerini gereksiz yere meşgul etmeme konularında daha bilinçlilerdir. Bu durumda doğrudan sağlık hizmetlerindeki yoğunluğu engelleyen bir ve oldukça önemli bir husustur. Sonuç olarak, toplum sağlığını önceleyen hizmet yönetimi anlayışı, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmakla birlikte toplum genelinde daha sağlıklı ve dirençli bir yapı inşa edilmesine de katkı sağlamaktadır. Bu bildiride, kişisel tedaviye dayalı geleneksel sağlık hizmetlerinden farklı olarak, toplumun genel sağlığına öncelik veren, risk temelli ve sürdürülebilir bir hizmet yönetimi yaklaşımı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplum Sağlığı, Koruyucu Sağlık Hizmetleri, Sağlık Okuryazarlığı

COMMUNITY HEALTH-FOCUSED MANAGEMENT: A NEW APPROACH TO HEALTHCARE SERVICES

ABSTRACT

Public health is not merely about protecting people from disease. This concept aims to achieve a state of complete well-being for society in terms of physical, mental, and social aspects. The foundation of healthcare delivery is shaped around this goal. Today, financial pressures in the healthcare sector, the rapid increase in the burden of chronic diseases and an aging population, and the need for effective use of resources have also increased the importance of preventive and community-focused approaches in healthcare delivery. From an individual or societal perspective, preventing a disease also provides significant economic benefits. This is because healthcare expenditures incurred during treatment cause both loss of labor and negatively affect productivity. Efforts in health education and awareness raise awareness among individuals about healthy living by helping them protect their health, improve their health status, and make it a habit. In addition, initiatives to increase individuals' health literacy levels have a positive impact on the process, particularly in terms of disease prevention, by making it faster and smoother. People with high health literacy are more aware of understanding and interpreting health-related information, using medications recommended by health professionals in the correct dosage and at the right time, and not unnecessarily occupying health facilities, especially emergency health services. This is a direct and very important factor in preventing congestion in health services. In conclusion, a service management approach that prioritizes public health not only improves the quality of healthcare services but also contributes to building a healthier and more resilient structure across the community. This paper examines a risk-based and sustainable service management approach that prioritizes the overall health of the community, differing from traditional healthcare services based on individual treatment.

Keywords: Public Health, Preventive Health Services, Health Literacy

1. GİRİŞ

Sağlık yönetimi, yalnızca bireysel hasta bakımıyla sınırlı kalmak yerine, toplumun genel sağlık durumunu iyileştirmeye odaklanan bütüncül bir yaklaşım benimsemektedir (Beaglehole ve Bonita, 2010). Toplum sağlığı odaklı yönetim, sağlık sistemlerinin sosyal, ekonomik ve çevresel belirleyicilerini dikkate alarak, sağlığı koruma ve geliştirme görevini üstlenir (WHO, 2024).

Sağlık kavramı, sadece kişisel bir olgu değil ayrıca toplumsal bir sorumluluktur. Dünya Sağlık Örgütü'ne(DSÖ) göre sağlık hizmetlerine erişim hakkı, evrensel insan haklarından biridir. Ancak coğrafik, gelir düzeyi, eğitim seviyesi, cinsiyet, etnik köken farklılıkları gibi çeşitli değişkenler sağlık hizmetlerine adil erişim konusunda farklılıklara sebep olabilmektedir (WHO, 2024). Ülkemiz açısından bakıldığında özellikle kırsal bölgede yaşayan vatandaşlar, göçmenler ve yaşlı kişiler sağlık hizmetlerine erişim konusunda çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu çalışmada sağlık hizmetlerine erişim konusu, ulusal ve uluslararası veriler doğrultusunda ele alınmış olup; konuya dair çözüm önerileri sunulmaktadır (WHO, 2024).

Bir kimsenin doğmuş olduğu toplumdan kaynaklanan sağlık farklılıkları bireyin sorumluluğunda değildir ancak yine de toplum tarafından oluşturulan sistemsel boşlukları temsil eder. Bu farklılıklara yol açan faktörlere sağlığın sosyal belirleyicileri adı verilmiştir (WHO, 2016). Bu farklılıklar sebebiyle, dünya genelinde insanların sağlık hizmetlerine erişim konusunda aksaklıklar meydana gelmektedir.

2. TOPLUM SAĞLIĞI ODAKLI YÖNETİM

Toplum sağlığı odaklı yönetim, hastalıkların önlenmesi, sağlık eşitliğinin sağlanması ve yaşam kalitesinin artırılması gibi hedeflerden oluşmaktadır (Andermann vd., 2016). Bu yaklaşım, koruyucu sağlık hizmetleri, sağlık eğitiminin yaygınlaştırılması ve toplumun sağlık okuryazarlığı düzeyinin artırılmasını temel alır (Green ve Tones, 2010). Ayrıca sağlıkta sosyal belirleyiciler (sosyoekonomik durum, eğitim, çevre) üzerine vurgu yaparak sağlık eşitsizliklerini azaltmayı amaçlamaktadır (Marmot, 2005).

Toplum sağlığı yönetiminde çok sektörlü iş birliği oldukça önemlidir (WHO, 2018). Sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve yerel yönetimler arasında koordinasyon sağlanarak entegre hizmet sunumu gerçekleştirilir (Atun vd., 2010). Aynı zamanda veri odaklı karar alma süreçleri ve katılımcı yönetim modelleri de toplumun ihtiyaçlarına uygun politikaların geliştirilmesini sağlamaktadır (Friedman vd., 2018).

3. TOPLUM SAĞLIĞI ODAKLI YÖNETİMİN YARDIMCI UNSURLARI

2.1.Koruyucu Sağlık Hizmetleri

Koruyucu sağlık hizmetleri, kişilerin ve toplumun sağlığını korumayı ve yükseltmeyi, hastalıkları daha ortaya çıkmadan önlemeyi amaçlayan uygulamalar şeklinde ifade edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre koruyucu sağlık hizmetlerini; hastalığı oluşmadan önlemek, sağlık düzeyini daha iyi bir seviyeye çıkarmak ve yaşam kalitesini artırmak amacıyla bireylerin ve toplumların maruz kalabileceği risk faktörlerinin azaltılmasıdır (WHO, 2020). Aşılama, erken tanı, bulaşıcı hastalık kontrolü koruyucu sağlık hizmetleri kapsamındadır (CDC, 2019).

Bu sağlık hizmetleri birincil, ikincil ve üçüncül koruma olmak üzere üç düzeyde ele alınır. Birincil koruma hastalığın ortaya çıkmasını engelleyici uygulamalar, ikincil koruma; erken teşhis ve tedavi ile hastalıkların ilerlemesini önleyici faaliyetler, üçüncül koruma da hastalığın komplikasyonlarını azaltmayı hedefleyen uygulamalardan oluşmaktadır.

2.2.Sağlık Okuryazarlığı Eğitimi

Sağlık okuryazarlığı, bireylerin "uygun sağlık kararları almak için gereken temel sağlık bilgilerini ve hizmetlerini edinme, işleme ve anlama kapasitesine" sahip olma derecesi olarak tanımlanır (IMCH, 2004).

Düşük veya yetersiz sağlık okuryazarlığı, artan hastane yatışları, daha yüksek yeniden yatış oranları, acil bakım hizmetlerinin daha fazla kullanımı, daha düşük ilaç uyumu ve daha kötü hastalık aktivitesi dahil olmak üzere kötü sağlık sonuçlarıyla ilişkilidir (Rebeiro vd., 2018; Morrison vd., 2014).

Birçok kişi sağlık bilgilerine ve hizmetlerine erişim ve bunları kullanmada zorluklar yaşar ve bu durum sağlık sonuçlarını olumsuz etkileyebilir. Sağlık okuryazarlığı, insanların kendileri ve çevrelerindeki için iyi sağlık ve refahı teşvik edecek ve sürdüreceği şekilde bilgi ve hizmetlere erişmelerini, anlamalarını, değerlendirmelerini ve kullanmalarını sağlayan kişisel bilgi ve yetkinlikler olarak tanımlanan ilişkisel bir kavramdır (WHO, 2021).

Sağlık eğitimi ve bilinçlendirme konularında yapılan çalışmalar; kişilerin sağlıklarını korumaları, sağlık düzeylerini daha iyi bir seviyeye çıkarmaları ve bunu alışkanlık haline getirmeleri sağlıklı yaşam konusunda bireylerde farkındalık oluşmasında etkilidir.

2.3.Sağlık Eşitliği ve Erişimi

Dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişimini artırma çabaları örnek verilebilir (Braveman ve Gottlieb, 2014). Ülkemizde 2010 yılında uygulamaya konulan MHRS uygulaması ile dezavantajlı gruptaki; 65 yaş üstü kişiler, kırsal kesimde yaşayan ve özellikle fiziksel olarak sağlık hizmetlerine ulaşmakta zorlananlar, düşük eğitim düzeyine sahip olan kişilerin sağlık hizmetlerine erişilebilirliğini artıran önemli bir girişimdir.

Sağlık hizmetleri, insanların ve toplumun sağlık düzeylerinin daha iyi bir seviyeye çıkarılması için yapılan faaliyetlerden oluşmaktadır. Ancak dünya genelinde birçok insan çeşitli sebeplerden dolayı(sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal vb.) sağlık hizmetlerine ulaşmakta sıkıntı yaşamaktadır. Bu sebeple toplumdaki sağlık eşitsizliklerinin azaltmak ve ulaşılabilir bir sağlık sistemi ortamı yaratmak oldukça önemli bir husustur.

Bu kapsamda ülkemizde 2003 yılında uygulamaya konulan Sağlıkta Dönüşüm Programı ile farklı kurumlara bağlı şekilde faaliyetlerine devam eden sağlık sigortaları tek çatı altında toplanarak Genel Sağlık Sigortası(GSS) uygulaması başlatılmıştır. Farklı kurumlara ait hastaneler Sağlık Bakanlığı'na devredilerek ülke genelinde sunulan sağlık hizmetlerinin daha planlı ve tek elden yürütülmesi sağlanmıştır (Şahin, 2008; Erol ve Özdemir, 2014).

4. SONUÇ

Toplum sağlığı odaklı yönetim, sürdürülebilir ve kapsayıcı sağlık sistemlerinin temelini oluşturur. Sağlık yöneticilerinin, toplumun ihtiyaçlarına uygun stratejiler geliştirerek, kaynakları etkin ve adil kullanması gerekmektedir (WHO, 2020). Ayrıca, teknolojik gelişmelerin ve veri analitiğinin kullanımıyla toplum sağlığı göstergelerinin sürekli izlenmesi ve müdahalelerin etkinliğinin değerlendirilmesi önemlidir (Friedman vd., 2018).

Türkiye gibi hızlı bir şekilde kentleşen, yaşlanan nüfusun gittikçe arttığı, kronik hastalık ve sağlıkta maliyet baskılarının yaşandığı ülkelerde, toplum sağlığı odaklı yönetim yaklaşımı, sağlık sisteminin sürdürülebilirliği açısından da stratejik bir öneme sahiptir (Sağlık Bakanlığı, 2023).

Bu doğrultuda, sağlık hizmetleri sadece hastalıkların tedavisi değil, sağlıklı bireylerin ve toplumların oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca günümüzde, sağlık sistemlerinin yalnızca hastane ve klinik odaklı değil, aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarına öncelik veren, bütüncül ve katılımcı bir yapıya dönüşmesi kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, toplum sağlığı odaklı yönetim yaklaşımı; sağlık hizmetlerinde verimlilik, erişilebilirlik ve kalite gibi konularda artış sağlarken, aynı zamanda sosyal adalet ve eşitlik ilkelerini de desteklemektedir. Bu yaklaşımın benimsenmesi, yalnızca sağlık sisteminde değil, toplumda tüm sosyal yapıda olumlu etkiler yaratacaktır. Dolayısıyla geleceğin sağlık hizmetleri, bireyleri merkezine alan ama toplumsal faydaya öncelik veren, koruyucu sağlık hizmetlerini güçlendiren ve farklı paydaş gruplarının ortak sorumluluk üstlendiği bütüncül bir bakış açısıyla şekillenmelidir.

KAYNAKÇA

Andermann, A., Blancquaert, I., Beauchamp, S., & Déry, V. (2016). Review of interventions to reduce social inequalities in health. *Health Promotion International*, 31(2), 367–379. <https://doi.org/10.1093/heapro/dav012>

Atun, R., de Jongh, T., Secci, F., Ohiri, K., & Adeyi, O. (2010). Integration of targeted health interventions into health systems: A conceptual framework for analysis. *Health Policy and Planning*, 25(2), 104–111. <https://doi.org/10.1093/heapol/czp055>

Beaglehole, R., & Bonita, R. (2010). *Public health at the crossroads: Achievements and prospects*. Cambridge University Press.

Braveman, P., & Gottlieb, L. (2014). The social determinants of health: It's time to consider the causes of the causes. *Public Health Reports*, 129(Suppl 2), 19–31. <https://doi.org/10.1177/00333549141291S206>

Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2019). *Principles of epidemiology in public health practice* (3rd ed.).

Erol, H., & Özdemir, A. (2014). Türkiye’de sağlık reformları ve sağlık harcamalarının. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), 9–34.

Friedman, D. B., Corwin, S. J., Dominick, G. M., & Rose, I. D. (2018). Enhancing community engagement in health disparities research: A new framework. *Journal of Health Disparities Research and Practice*, 11(3), 36–49.

Frumkin, H., Hess, J., Lubet, G., Malilay, J., & McGeehin, M. (2015). Climate change: The public health response. *American Journal of Public Health*, 105(5), 870–877. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.302328>

Green, J., & Tones, K. (2010). *Health promotion: Planning and strategies*. SAGE Publications.

Institute of Medicine Committee on Health Literacy. (2004). In L. Nielsen-Bohlman, A. M. Panzer, & D. A. Kindig (Eds.), *Health literacy: A prescription to end confusion*. Washington, DC: National Academies Press (US).

Marmot, M. (2005). Social determinants of health inequalities. *The Lancet*, 365(9464), 1099–1104. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)71146-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)71146-6)

Morrison, A. K., Schapira, M. M., Gorelick, M. H., Hoffmann, R. G., & Brousseau, D. C. (2014). Low caregiver health literacy is associated with higher pediatric emergency department use and nonurgent visits. *Academic Pediatrics*, 14(3), 309–314.

Nutbeam, D. (2008). The evolving concept of health literacy. *Social Science & Medicine*, 67(12), 2072–2078. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.09.050>

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2017). *Health at a glance 2017: OECD indicators*. OECD Publishing.

Rebeiro, P. F., McPherson, T. D., Goggins, K. M., Turner, M., Bebawy, S. S., Rogers, W. B., et al. (2018). Health literacy and demographic disparities in HIV care continuum outcomes. *AIDS and Behavior*, 22(8), 2604–2614.

Sağlık Bakanlığı. (2023). Türkiye sağlık sistemi: Stratejik plan (2024–2028).

Starfield, B. (2005). *Primary care and health: A cross-national comparison*. Health Administration Press.

Şahin, İ. (2008). Sağlık Bakanlığı genel hastaneleri ve Sağlık Bakanlığı'na devredilen SSK genel hastanelerinin teknik verimliliklerinin karşılaştırmalı analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(1), 1–48.

Wallerstein, N., & Duran, B. (2010). Community-based participatory research contributions to intervention research: The intersection of science and practice to improve health equity. *American Journal of Public Health*, 100(S1), S40–S46. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2009.184036>

World Health Organization (WHO). (2018). *Multisectoral action for a life course approach to healthy ageing: Draft global strategy and plan of action on ageing and health*.

World Health Organization (WHO). (2020). *Primary health care on the road to universal health coverage: 2019 monitoring report*.

World Health Organization (WHO). (2020). *Primary health care: Closing the gap between public health and primary care through integration*.
<https://www.who.int/publications/i/item/9789240017832>

World Health Organization (WHO). (2021). *Health promotion glossary of terms 2021*. World Health Organization.

World Health Organization (WHO). (2024). *World health statistics report*.

MHRS UYGULAMASININ SAĞLIK HİZMETLERİNDE VERİMLİLİK VE KALİTEYE ETKİSİ

Doktora Öğrencisi Hicran ÖZDEMİR

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, hicranbozkrt@hotmail.com - <https://orcid.org/0000-0002-5902-6702>

ÖZET

Günümüzde her alanda oldu gibi artan nüfus, eğitim düzeyi gibi birçok faktörün etkisiyle birlikte sağlık hizmetlerinde de daha kaliteli ve verimli bir hizmet istenilen durumdur. Artık hemen her alanda teknoloji söz sahibidir ve teknolojiyi takip etmeyen bir ülkenin kalkınması ve rekabetle baş edebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle günün gerektirmiş olduğu her yeniliği ülkeler takip etmeli ve sistemlerine entegre ederek çağa ayak uydurmalıdır. Merkezi Hekim Randevu Sistemi(MHRS), Ülkemizde sağlık hizmetlerine ulaşımı kolaylaştırmak, dezavantajlı gruptaki vatandaşların sağlık hizmetlerine ulaşımı için alternatifler oluşturmak, daha adil bir sağlık hizmeti sunumu için planlanan dijital randevu sistemidir. Sağlık hizmetleri oldukça kompleks bir yapıya sahiptir ancak hizmet sunumu veya süreci parçalar halinde ve oldukça yavaş ilerlemektedir. Bir tedavi ya da teşhis işleminin ilk muayenede belirlenmesi oldukça nadir karşılaşılan bir durumdur. Birçok hastanın iyileşme süreci aylar hatta yıllar alabilmekte ve bu uzun süreçte aynı hastalıkla bağlantılı ya da bağlantısız yeni bir sağlık problemiyle karşılaşma ihtimali de oldukça sık rastlanan bir durumdur. Bu gibi çeşitli sebeplerden dolayı sağlık hizmeti ihtiyacı duyan kişilerin ihtiyaç duydukları an talep ettikleri hizmete ulaşabilmeleri oldukça önemli bir husustur. MHRS ile sağlık hizmeti sunumunda zaman yönetimi, kaynak kullanımı ve hasta memnuniyeti gibi kalite ve verimlilik unsurlarında doğrudan bir artış söz konusudur. MHRS kullanımı ile hasta yoğunluğunda azalma meydana gelse bile randevu bulma zorluğu, iptal edilen randevular ve genellikle ileri yaş grubundan dijital teknolojileri kullanmakta zorlanan bireylerin dijital sisteme uyum sorunları gibi dezavantajları mevcuttur. Bu bildiride MHRS sisteminin ne olduğunu, sağlıkta kalite ve verimliliğe etkisine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: MHRS, Sağlıkta Verimlilik, Hizmet Kalitesi, Hasta Memnuniyeti

THE IMPACT OF THE MHRS APPLICATION ON EFFICIENCY AND QUALITY IN HEALTHCARE SERVICES

ABSTRACT

As in every field today, due to factors such as population growth and education levels, there is a demand for higher quality and more efficient healthcare services. Technology now plays a dominant role in almost every field, and it is impossible for a country that does not keep up with technology to develop and compete. Therefore, countries must keep up with the innovations required by the times and integrate them into their systems to keep pace with the era. The Central Physician Appointment System (MHRS) is a digital appointment system planned to facilitate access to healthcare services in our country, create alternatives for citizens in disadvantaged groups to access healthcare services, and provide a more equitable healthcare service. Healthcare services have a highly complex structure, but the service delivery or process proceeds in parts and at a very slow pace. It is quite rare for a treatment or diagnosis to be determined during the initial examination. The recovery process for many patients can take months or even years, and during this long process, the likelihood of encountering a new health issue related or unrelated to the same illness is also quite common. For these and other reasons, it is crucial that individuals in need of healthcare services can access the services they require when they need them. MHRS directly improves quality and efficiency in healthcare service delivery in terms of time management, resource utilization, and patient satisfaction. Even if the use of MHRS leads to a decrease in patient density, there are disadvantages such as difficulty in finding appointments, canceled appointments, and adaptation problems to the digital system for individuals, especially those in the older age group, who have difficulty using digital technologies. This paper discusses what the MHRS system is and its impact on quality and efficiency in healthcare.

Keywords: MHRS, Efficiency In Healthcare, Service Quality, Patient Satisfaction

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinde kalite ve verimlilik, hastaların zamanında, etkili ve güvenli bir hizmet almasını hedefleyen bir unsurdur. Bu kapsamda Ülkemizde uygulanmaya başlayan MHRS, hastaların randevu alarak sağlık tesislerinde hizmet almasını sağlayan dijital bir platformdur. Sistem, hastaların planlı hizmet almasını sağlamakta ve sağlık personelinin iş yükünü dengelemeye konusunda da yardımcı olmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). Temel sağlık hizmetlerine erişim küresel bir problemdir ve altta yatan sorunları ele almak için dünya genelindeki sağlık sistemlerinde önemli iyileştirme ihtiyaçları söz konusudur.

Dünya nüfusu hızla artmaktadır ve böylesine kalabalık bir grubun sağlık hizmeti ihtiyacını karşılayabilmek oldukça zor ilerleyen bir süreçtir. Tarım ya da tekstil alanında faaliyet gösteren bir işletme hitap ettiği pazarın genişlemesinden mutluluk duyabilir ve bu sebeple ürün sayısını ve çeşidini kolaylıkla artırabilir. Ancak aynı durum sağlık hizmetlerinde söz konusu değildir. Sağlık alanında ürün veya hizmet üretimi herhangi bir isteğe göre değil tamamen ihtiyaca ve problem çözümüne yöneliktir. Ve bu durum her zaman çeşitli riskleri de beraberinde getirir. Bu risklerden en önemlileri; talebi karşılayamamak, ihtiyaç anında cevap verememek şeklinde sıralanabilir.

Sağlık kavramı, sadece kişisel bir olgu değil ayrıca toplumsal bir sorumluluktur. Dünya Sağlık Örgütü'ne(DSÖ) göre sağlık hizmetlerine erişim hakkı, evrensel insan haklarından. Ancak coğrafik, gelir düzeyi, eğitim seviyesi, cinsiyet, etnik köken farklılıkları gibi çeşitli değişkenler sağlık hizmetlerine adil erişim konusunda farklılıklara sebep olabilmektedir (WHO, 2024). Ülkemiz açısından bakıldığında özellikle kırsal bölgede yaşayan vatandaşlar, göçmenler ve yaşlı kişiler sağlık hizmetlerine erişim konusunda çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu kapsamda sağlık hizmetlerine erişim konusunda önemli bir unsur olan MHRS, sağlık sistemi içerisinde büyük bir görevi yerine getirmektedir.

MHRS sayesinde randevu süreçleri dijitalleşmiş, hastaların uzun bekleme sürelerinin önüne geçilmiştir. Bu durum da, sağlık kurumlarının polikliniklerdeki yığılmalarını azaltarak, hasta akışının daha düzenli olmasını sağlamıştır (Çakır ve Eren, 2020).

2. MHRS VE VERİMLİLİK İLİŞKİSİ

MHRS, randevusuz yığılmaları azaltmak amacıyla sağlık kurumlarındaki yoğunluğu daha öngörülebilir hale getirmek için oluşturulmuştur. Bu sistem sayesinde; sağlık personelinin hastalara ayırdığı süre de artmaktadır (Özdemir ve Aydın, 2019). Aynı zamanda randevu bazlı

hizmet sunumunda, kaynak israfının önlenmesi ve işlemleri daha sistematik hale getirilmesi konusunda da yardımcı olan bir sistemdir.

Bu sistem; bireylerin Sağlık Bakanlığı'na bağlı aile hekimlikleri, 2. ve 3. basamak hastaneler ile ağız ve diş sağlığı merkezlerini kapsayan Alo182 hattı üzerinden MHRS'nin aranmasıyla canlı operatörlerden ya da web sitesi üzerinden kendilerine istedikleri hastanelerden ve hekimlerden randevu alabilecekleri uygulamadır (Yıldızbaşı, 2016; <https://www.mhrs.gov.tr/>). Sistem, temel sağlık hizmetini karşılama da Bakanlık, hastaneler, sağlık personeli ve vatandaşları bir araya getirme konusunda her birine çeşitli seçenekler sağlanmaktadır (Tarhan, 2014).

Ayrıca, sistem üzerinden sağlanan verilerle, sağlık yöneticileri hasta yoğunluğunu analiz edebilmektedir ve hekimlerin çalışma planları da yoğunluk durumlarına göre düzenlenebilmektedir. Bu sayede iş gücü planlamasının daha verimli hale gelmesi mümkün olmuştur (Aydın ve Demir, 2021).

2010 yılından itibaren Ülkemizde aralıksız hizmet vermeye devam eden MHRS, randevulara artan talep doğrultusunda yeni bir uygulamayı hayata geçirmiştir. MHRS'de yoğunlaşan talebi cevaplayabilmek, randevuları hatırlatarak MHRS kolaylığından yararlanma oranını yükseltmek ve gerekli durumda iptalini gerçekleştirerek muayene saatlerini tekrar randevuya açmak için randevu tarihinden 1 gün önce vatandaşlara tercihine göre SMS ve sesli arama ile randevu hatırlatma/iptal servislerini hayata geçirmiştir. Böylece, gitmeyeceği randevuları iptal eden vatandaşlar ihtiyaç sahibi vatandaşların MHRS uygulamasından faydalanmasını olumlu anlamda etkileyecektir (<https://www.mhrs.gov.tr/>).

3. MHRS VE HİZMET KALİTESİ

MHRS'nin hasta memnuniyetinde bir atış sağladığı ve sağlık hizmetlerinin kalitesini de olumlu etkilediği çeşitli çalışmalarda belirlenmiştir (Demir ve Yıldırım, 2021). Randevu sistemi sayesinde hasta-hasta teması azalmakta birlikte bekleme süresi de kısalmaktadır. Kalite standartları açısından bakıldığında MHRS, zamanında erişim ve hastaların bilgilendirilmesi açısından da pek çok kolaylık sağlamaktadır (WHO, 2016). Bu durum da doğrudan hasta memnuniyeti ve hizmet kalitesinin artışında olumlu etki yaratmaktadır.

MHRS ile öncelikli hastalara hizmet sunumu konusunda öncelik sağlanmaktadır. Bu grup; 65 yaş üstündeki kişiler, kanser hastaları, kimsesizler, riskli gebelik grubunda olanlar ve engelli vatandaşlar şeklindedir. Hekimler günlük belirli sayıda kontenjanları otomatik olarak bu

vatandaşlara ayırmaktadır. Sağlık Bakanlığı kayıtlarında "öncelikli" kaydı bulunan kişiler kendilerine ayrılan kontenjandan faydalananak randevu alabilmektedirler (<https://www.mhrs.gov.tr/>).

MHRS ile sağlık hizmetlerinde standartlaşma sağlanmış ve sürecin daha hızlı ilerlemesi mümkün hala gelmiştir. Randevuların elektronik sisteme kaydedilmesi, sağlık kurumlarında bürokratik yükü azaltarak, hasta ve hekim iletişimini de düzenli hale getirmiştir (Aydın ve Demir, 2021).

Sağlık hizmetlerine erişimdeki engellerin (finansal, coğrafi, kurumsal) ortadan kaldırılması, ayaktan ve yatarak sağlık hizmetlerini kullanımını artıracak yönünde bir etki yaratacaktır. Bu da daha sonra ülke veya bölgedeki sağlık sektöründeki sınırlı insan kaynakları nedeniyle sağlanan sağlık hizmetinin kalitesinin düşmesine neden olabilir. Sağlık hizmetlerinde talebe istenilen düzeyde cevap verilememesi hasta memnuniyeti üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir (Verulava vd., 2017; Gavurova vd., 2020; Sopko ve Kočiřová, 2019). Bu sebeple çeşitli durumlardan dolayı sağlık hizmetlerine erişimde sorun yaşayan vatandaşların önündeki engellerin kaldırılması, sağlık hizmetlerine erişim aşamasında destek olunması ve bunun sistematik bir şekilde Sağlık Bakanlığı tarafından yapılması hasta memnuniyeti ve hizmet kalitesinin artırılması ve sürecin sorunsuz yürütülmesi konularında oldukça önemli bir husustur.

4. SONUÇ

MHRS, Türkiye sağlık sisteminde dijitalleşme alanında önemli uygulamalardan biridir. Hizmet kalitesi ve verimlilik açısından değerlendirildiğinde de önemli katkılar sağlamaktadır.

Hasta memnuniyeti, sağlık hizmeti kalite değerlendirmesinin önemli bir parçası olarak kabul edilir. Son yıllarda, hasta memnuniyetini ölçmek için çeşitli sistemler kademeli olarak geliştirilmiştir ve bunların yapısı ve karmaşıklığı, hasta memnuniyeti açısından izlenen ve değerlendirilen çeşitli faktörlere bağlıdır (Jennings vd., 2005; Verulava vd., 2017).

Hasta memnuniyeti, hasta tercihleri, beklentileri ve sağlanan sağlık hizmeti arasındaki tutarlılığı ölçmeyi mümkün kılar. Hasta memnuniyetini artırma ve dolayısıyla sağlık hizmeti kalitesini yükseltme olanakları hakkında bilgi sahibi olmak, sağlık tesisleri için rekabet avantajı yaratılmasını sağlar (Gavurova vd., 2020).

Ortalama yaşam süresinin artması, daha çok eğitim ve gelir düzeyinin artmasına bağlı olarak sağlık hizmetlerine erişim isteği ve kaliteli sağlık hizmeti arayışı sağlık kurumlarında bir yoğunluk oluşturmaktadır. Bu yoğunluğun önemli nedenlerinden biri de ayaktan giriş için erken

saatlerde sağlık tesislerine başvuru yapan kişilerin sağlık hizmeti alana kadar kurum içinde oluşturmuş olduğu yoğunluktur. Hasta ve yakınının muayene saatini beklemesi, sonrasında sonuçları almak için yine kurumu terk etmemesi, doktorların kapılarında bekleyen, sık sık muayeneyi bölen ve sağlık hizmeti sunumunu olumsuz anlamda etkileyen grupta göz önüne alındığında MHRS'nin sağlık sistemlerinin üstündeki önemli bir yükü azalttığı görülmektedir.

Bu sebeple toplumda MHRS kullanımının yaygınlaşması, bilinçli kullanımı için farkındalık yaratılması hem sağlık hizmeti sunucuları hem de vatandaşları açısından oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, B., & Demir, M. (2021). Türkiye’de dijital sağlık uygulamaları ve sağlık hizmetlerine etkileri. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 5(2), 112–126.

Çakır, Ö., & Eren, T. (2020). Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) kullanımının sağlık hizmetlerine etkisi: Türkiye örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(1), 45–60.

Demir, M., & Yıldırım, H. H. (2021). Dijital sağlık uygulamaları ve hasta memnuniyeti: MHRS örneği. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 31(4), 245–252.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO). (2024). *World health statistics report*.

Gavurova, B., Kovac, V., & Khouri, S. (2020). Sağlık hizmeti sunumunun etkin yönetimi için hasta memnuniyetinin amacı. *Polish Journal of Management Studies*, 22, 134–146. <https://doi.org/10.17512/pjms.2020.22.1.09>

Jennings, B. M., Heiner, S. L., Loan, L. A., Hemman, E. A., & Swanson, K. M. (2005). Sağlık tüketicileri için gerçekten önemli olan nedir? *JONA: Journal of Nursing Administration*, 35, 173–180. <https://doi.org/10.1097/00005110-200504000-00006>

Özdemir, H., & Aydın, S. (2019). Sağlık hizmetlerinde randevu sistemlerinin etkinliği: Türkiye'deki MHRS uygulaması üzerine bir değerlendirme. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 6(2), 55–63.

Sopko, J., & Kočišová, K. (2019). Seçili ülkelerde sağlık sistemlerinin finansal yönleri bağlamında temel göstergeler ve belirleyiciler. *Adiktologie*, 19, 189–202.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023). *Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) tanıtım ve kullanım kılavuzu*. <https://www.mhrs.gov.tr> (Erişim tarihi: 08.08.2025)

Tartan, H. (2014). Teknik açıdan Merkezi Hekim Randevu Sistemi. *Merkezi Hekim Randevu Sistemi Dergisi*, 1, 18–19.

Verulava, T., Jincharadze, N., & Jorbenadze, R. (2017). Kalp yetmezliği olan hastaların tekrar hastaneye yatırılmasında birincil sağlık bakımının rolü. *Georgian Medical News*, 264, 135–139.

World Health Organization. (2016). *Quality of care: A process for making strategic choices in health systems*. WHO Press.

Yıldızbaşı, E., Öztaş, D., Sanisoğlu, Y., Fırat, H., Yalçın, N., Şeker, E. D., & Akçay, M. (2016). Bir eğitim ve araştırma hastanesinde Merkezi Hekim Randevu Sistemini kullanan hastaların memnuniyet düzeylerinin ölçülmesi. *Ankara Medical Journal*, 16(3).

TÜRKİYE'DEKİ HASTANE MİSYON VE VİZYON BEYANLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN YANSIMALARI: NUTS-1 DÜZEYİNDE TEMATİK BİR İÇERİK ANALİZİ

Reflections of Sustainability and Digital Transformation in Hospital Mission and Vision Statements in Turkey: A Thematic Content Analysis at the NUTS-1 Level

Öğr.Gör. Dr., Eda EMÜL

Batman Üniversitesi , eda.emul@batman.edu.tr - ORCID 0000-0002-9649-9971

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de NUTS-1 düzeyinde sınıflandırılmış 12 bölgedeki sağlık hizmeti sunan kurumların misyon ve vizyon beyanlarını sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik ile dijital dönüşüm temaları açısından incelemektir. Her bölgeden, gelişmişlik düzeyi ve sağlık altyapısı dikkate alınarak bir il seçilmiş; her ilden şehir hastanesi ya da kamu hastanesi, üniversite hastanesi ve özel olmak üzere üç farklı kurum türü analiz kapsamına alınmıştır. Toplamda 36 hastane değerlendirilmiştir. Araştırma, nitel yöntem yaklaşımıyla tasarlanmıştır; veriler, hastanelerin resmi web sitelerinde yer alan misyon ve vizyon beyanları üzerinden doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Veriler, literatür temelli olarak önceden belirlenen temalara göre içerik analizi tekniğiyle sistematik biçimde çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular, incelenen kurumların misyon ve vizyon ifadelerinde sosyal sürdürülebilirliğe güçlü biçimde vurgu yapıldığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık, çevresel sürdürülebilirlik temasının tamamen göz ardı edildiği görülmüştür. Ekonomik sürdürülebilirlik ise yalnızca sınırlı biçimde yansıtılmış; dijital dönüşüm temasına yer verilen örneklerde ise bu unsurun çoğunlukla teknolojik altyapı ile ilişkilendirildiği, kurumsal bir stratejik yönelim olarak ele alınmadığı dikkat çekmiştir. Bu bulgular, sürdürülebilirliğin sosyal boyutunun öne çıktığını, ancak çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik ile dijital dönüşüm gibi stratejik temaların kurumsal vizyon ve misyonlara yeterince entegre edilmediğini göstermektedir. Bu temaların hem misyon hem de vizyon ifadelerinde yer alması, kurumların yalnızca güncel eğilimlerle uyum sağlaması açısından değil; aynı zamanda uzun vadeli sürdürülebilirlik, hizmet kalitesinin artırılması ve toplumsal sorumluluklarını bütüncül bir yaklaşımla yerine getirebilmeleri açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda, sağlık kurumlarının geleceğe dönük stratejik yönelimlerini şekillendirirken sürdürülebilirliğin tüm boyutlarını ve dijital dönüşümün dönüştürücü gücünü daha kapsamlı biçimde ele almaları gerektiği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Stratejik Yönetim, Misyon, Vizyon, Sürdürülebilirlik, Dijital Dönüşüm, Sağlık Kurumları

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the mission and vision statements of healthcare institutions across 12 regions in Turkey classified at the NUTS-1 level, focusing on the themes of social, environmental, and economic sustainability, as well as digital transformation. From each region, one province was selected based on its level of development and healthcare infrastructure. Three different types of institutions a city or public hospital, a university hospital, and a private hospital were included from each province, resulting in a total of 36 hospitals. The research was designed using a qualitative approach, and data were collected through document analysis of the mission and vision statements available on the official websites of the hospitals. The data were systematically analyzed using content analysis techniques based on predefined themes derived from the literature. The findings reveal that the mission and vision statements of the institutions examined place strong emphasis on social sustainability. However, environmental sustainability appears to be entirely overlooked. While economic sustainability is reflected to a limited extent, references to digital transformation are generally confined to technological infrastructure and are not framed as part of a broader strategic orientation. Overall, the results suggest that although the social dimension of sustainability is prioritized, other strategic themes such as environmental and economic sustainability and digital transformation are not sufficiently integrated into institutional missions and visions. Including these dimensions in both mission and vision statements is important not only for aligning with current global trends but also for enhancing long-term sustainability, improving service quality, and fulfilling social responsibilities through a more holistic institutional perspective. In this context, it is assessed that healthcare institutions should adopt a more comprehensive approach to sustainability and fully recognize the strategic potential of digital transformation when shaping their future directions.

Keywords: Strategic Management, Mission, Vision, Sustainability, Digital Transformation, Healthcare Institutions

SPORDA İSTİHDAMA YÖNELİK ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ

Harun AYDOĞAN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, harunnaydogann@gmail.com, 0099-0000-6965-1387

Doç. Dr., Pero Duygu DUMANGÖZ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, pero.dumangoz@adu.edu.tr - 0000-0002-2827-5538

ÖZET

Spor sektörü, büyüyen yapısıyla farklı disiplinlerden meslek gruplarına istihdam imkânı sunmakta ve bu yönüyle akademik açıdan önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışma, spor bilimleri alanında “sporda istihdam” konusuna odaklanan akademik yayınları sistematik bir biçimde incelemeyi ve bu alandaki mevcut durumu analiz ederek güncel bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Araştırma, PRISMA Bildirimi ölçütleri doğrultusunda yapılandırılmış olup, 2021 (Ocak) - 2025 (Nisan) tarihleri arasında DergiPark ve ULAKBİM/TR Dizin veri tabanlarında “spor”, “istihdam” ve “sporda istihdam” anahtar kelimeleriyle yapılan taramalar sonucu belirlenen 8 çalışmadan elde edilen bulgulara dayanmaktadır. Bulgular, sporda istihdam araştırmalarında en çok öğrencilerin örneklem grubu olarak tercih edildiğini, nitel yöntemlerin yaygın olarak kullanıldığını ve insan kaynakları faktörlerinin en belirleyici etken olduğunu göstermektedir. Ayrıca, demografik, psikolojik, kurumsal ve ekonomik faktörlerin de istihdam sürecinde rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, sporda istihdam konusundaki akademik eğilimleri ortaya koyarak, gelecek araştırmalar için yol gösterici nitelikte bir kaynak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Sporda İstihdam, PRISMA Bildirimi, Sistematik Derleme.

1. GİRİŞ

Spor sektörü, günümüzde giderek büyüyen ve çeşitlenen bir istihdam alanı haline gelmiştir. Profesyonel sporcuların yanı sıra spor yöneticileri, antrenörler, hakemler ve sağlık uzmanları gibi birçok meslek grubu bu sektörde yer almaktadır. Spor endüstrisinin ekonomik katkıları arttıkça, yeni iş alanları ve kariyer fırsatları da ortaya çıkmaktadır. Ekonomi, sağlık, teknoloji, medya, reklam ve pazarlama, giyim, eğlence ve turizm gibi çeşitli endüstrilerle iç içe olan spor endüstrisi geniş kapsamlı bir alanı ifade etmektedir. Bu durum, sporun sadece fiziksel bir aktivite olmanın ötesinde, geniş çaplı bir iş kolu olduğunu göstermektedir. Spor sektöründeki

istihdam olanaklarının incelenmesi hem mevcut çalışanlar hem de bu alana yönelmek isteyenler için önemli bir rehber olabilir. Spor sektöründe istihdam, hızla büyüyen bir alan olmasına rağmen çeşitli sorunlarla da karşı karşıyadır. Özellikle profesyonel sporcular dışındaki meslek gruplarında iş güvencesi, düşük maaşlar ve sınırlı kariyer olanakları gibi problemler yaygındır. Spor yöneticiliği, antrenörlük ve hakemlik gibi alanlarda yeterli istihdam sağlanamaması, yetenekli bireylerin sektörden uzaklaşmasına ve sporun yeterince gelişim gösterememesine neden olabilmektedir.

1992 yılından itibaren üniversitelerin beden eğitimi ve spor bölümleri yüksekokul statüsüne kavuşmuş ve bu durum farklı uzmanlık alanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte beden eğitimi ve spor öğretmenliği, spor yöneticiliği, antrenörlük ve rekreasyon gibi bölümler açılarak spor eğitiminin gelişimine katkı sağlanmıştır. Ancak, bu genişlemeye rağmen mezunların istihdam sorunu önemli bir problem olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, üniversite öğrencilerinin ekonomik zorluklar, işsizlik ve eğitimle ilgili yaşadığı sıkıntılar ruh sağlığını olumsuz etkileyerek geleceğe dair kaygılarını artırmaktadır (Aktağ ve Alpay, 2015).

Spor sektörü, küresel ve yerel ekonomilerde hızla büyüyen bir alan olup hem yeni istihdam fırsatları yaratmakta hem de işsizlik sorunlarına yol açmaktadır. Sporun üretim ve tüketimin eş zamanlı gerçekleşmesi ve hizmetlerin depolanamaması, sektördeki istihdam ve işsizlik süreçlerini özel olarak incelemeyi gerektiren faktörlerdir (Büyükakten ve Şaşmaz Ataçoğlu, 2022).

İstihdam ve Sporda İstihdam

Bir endüstride, üretim süreçlerine katkı sağlayabilecek iş gücünün etkin bir şekilde kullanılma durumu "istihdam" olarak tanımlanır. İstihdam, insan gücünün endüstriyel faaliyetlerde yer alması ve emek potansiyelinin üretime yönlendirilmesi anlamına gelir (Savaşır, 1999 akt. Yahşi, 2007).

İstihdam edilebilirlik, bireyin iş gücü piyasasında yer alabilme ve iş bulma yeteneğidir. İşsizlik ise, kişinin çalışmak istemesine rağmen iş bulamaması durumudur ve bu hem bireysel hem de toplumsal sorunlara yol açar (Kaymakçı, 2019).

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle iş gücüne olan ihtiyaç giderek artmış ve bu durum istihdam ile istihdam edilebilirlik kavramlarını gündeme getirmiştir. İstihdam, bireylerin ekonomik faaliyetlere katılarak üretim sürecinde aktif rol almasıdır. Daha genel bir ifadeyle, kişilerin belirli bir işte çalıştırılması anlamına gelir. İstihdam edilebilirlik ise bireyin sahip

olduğu bilgi, beceri ve yetkinliklerle iş hayatında yer edinmesini ve sürdürülebilir bir kariyer oluşturmasını ifade eder (Atalay, 2020).

Kamu kurumları açısından sporda istihdam, beden eğitimi ve spor eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında sınırlı imkânlarla karşı karşıyadır. Öğrenci sayısındaki artış, istihdam fırsatlarıyla orantısız bir şekilde büyümekte ve mezunların büyük çoğunluğu iş bulma konusunda zorluk yaşamaktadır (Yıldız, 2008).

Sporda kalite, verimlilik ve müşteri memnuniyetinin yanı sıra sosyal hedefler de önemlidir. Spor, bireylerin kişisel gelişiminde ve ülkelerin tanıtımında büyük rol oynar. Başarıların elde edilmesinde etkili bir organizasyon ve yönetim belirleyici faktörlerdir. Ayrıca, spor ortamlarının etkinliği için uzmanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, halkın fiziksel aktivite ihtiyacını karşılamak ve sporda gelişimi sağlamak için spor bilimleri eğitimi almış bireylerin istihdamı önemlidir (Atalay, 2020).

Bu çalışmanın amacı, spor bilimleri alanında sporda istihdam konusuna odaklanarak, bu alanda yapılan önceki araştırmaları inceleyip analiz etmek ve elde edilen bulgular doğrultusunda araştırmacılar için önemli çıkarımlar sunmaktır.

Araştırma Soruları

- S.1. Sporda istihdam konusuna yönelik yapılan araştırmaların yıllara göre dağılımları nasıldır?
- S.2. Sporda istihdam konusuna yönelik yapılan araştırmalarda kullanılan yöntemlerin dağılımları nasıldır?
- S.3. Sporda istihdam konusuna yönelik yapılan araştırmaların örneklem gruplarına göre dağılımları nasıldır?
- S.4. Sporda istihdam konusuna yönelik yapılan araştırmalarda istihdamı etkileyen hangi faktörlerle karşılaşılmaktadır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, spor bilimleri alanında sporda istihdam konusuna yönelik yayımlanmış çalışmaları inceleyerek, mevcut durumu ortaya koymak ve alana dair güncel ve kapsamlı bir perspektif sunmaktır. Çalışma, betimsel yöntem doğrultusunda gerçekleştirilmiş olup, 2021 (Ocak) - 2025 (Nisan) tarihleri arasında yayımlanmış araştırmalar sistematik

biçimde analiz edilmiştir. Bu sayede, sporda istihdam konusuna yönelik gelecekte yapılacak araştırmalara yön verebilecek bir çerçeve oluşturulması amaçlanmaktadır.

2.2. Evren Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, DergiPark ile ULAKBİM/TR Dizin veri tabanlarında gerçekleştirilen taramalar sonucunda, spor bilimleri disipliniinde sporda istihdam konusuna odaklanan 3.961 akademik makale oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda PRISMA Bildirimi aşamaları takip edilerek seçilen 8 makale, çalışmanın örneklemi meydana getirmiştir.

2.3. Araştırma Sınırlılıkları

Çalışmaya dâhil edilme kriterleri kapsamında, 2021 (Ocak)-2025 (Nisan) tarihleri arasında yayımlanmış ve “spor”, “istihdam”, “sporda istihdam” anahtar kelimeleriyle yapılan taramalar sonucu elde edilen çalışmalar dikkate alınmıştır. Literatür taramasının tamamlanmasının ardından, çalışma kapsamında yer alacak makalelerin belirlenmesi amacıyla bir dizi seçim ölçütü oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, ilk aşamada ulaşılan tüm makalelerin başlık ve özet bölümleri incelenerek araştırma amacına uygunlukları değerlendirilmiştir. Ardından, önceden belirlenen dâhil etme koşullarını karşılayan çalışmalar detaylı inceleme sürecine dâhil edilmiştir. Bu bağlamda, yalnızca Türkiye’de gerçekleştirilmiş Türkçe çalışmalar ve tam metinler ele alınmıştır. Raporlar, tezler, editör mektupları ve kongre bildirileri araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca, yinelenen yayınlar ile kitap incelemesi, göstergebilim, konferans bildirisi, çeviri, tez, editöre mektup ve klinik araştırma gibi yöntemler kullanılarak hazırlanan çalışmalara da araştırma kapsamında yer verilmemiştir.

2.4. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Bu araştırmada, sistematik derleme yöntemi çerçevesinde veri toplama süreci, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) bildirimi doğrultusunda yapılandırılmıştır. Sistematik derlemeler, belirli bir araştırma sorusuna kapsamlı ve güvenilir bir yanıt arayışında, ilgili alandaki yayımlanmış çalışmaları önceden belirlenmiş, objektif ölçütlere göre bir araya getirip sentezleyerek bütünsel bir anlayış oluşturan bir yöntemdir. Bu tür derlemeler, sadece mevcut literatürün derlenmesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda farklı çalışmalardan elde edilen bulguları birleştirerek daha güçlü ve genel sonuçlar ortaya koymayı amaçlar. Böylece, araştırmacılara alandaki boşlukları, eğilimleri ve tutarsızlıkları anlamada derinlemesine bir perspektif sunar (Dumangöz, 2021). Çalışma kapsamında, belirlenen araştırma sorusu doğrultusunda literatür taraması gerçekleştirilmiş ve

İlgili çalışmaların seçiminde şeffaf, tekrarlanabilir bir süreç izlenmiştir. Verilerin elde edilmesinde DergiPark ve ULAKBİM/TR Dizin veri tabanları kullanılmış; “spor”, “istihdam”, “sporda istihdam” anahtar kelimeleriyle 2021 (Ocak) – 2025 (Nisan) tarihleri arasında yayımlanan çalışmalar taranmıştır. Dahil etme ve hariç tutma kriterleri önceden tanımlanmış, çalışmaların uygunluğu başlık, özet ve tam metin düzeyinde sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Nihayetinde, PRISMA akış şeması doğrultusunda eleme süreci tamamlanarak, analiz için uygun görülen makaleler çalışma kapsamına alınmıştır. Bu çalışmada, sistematik derleme ve meta-analiz süreçlerinin uluslararası standartlarda yürütülebilmesi için PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) rehberi veri toplama ve seçme yöntemi olarak benimsenmiştir. PRISMA Bildirimi, sistematik derlemelerin ve meta-analiz çalışmalarının raporlanma kalitesini artırmayı amaçlayan, standartlaştırılmış bir raporlama aracıdır. Bu bildirim, toplamda 27 maddelik bir kontrol listesinden ve araştırma sürecinin şeffaflığını gösteren 4 aşamalı bir akış diyagramından oluşmaktadır. Kontrol listesinde yer alan her bir madde için “evet”, “hayır” ve “uygun değil” şeklinde üçlü yanıt seçeneği sunulmaktadır. Değerlendirme sürecinde çalışmaya dahil edilen her bir yayın bağımsız olarak ele alınmış ve ayrı ayrı analiz edilmiştir. PRISMA, yalnızca sistematik derlemeler ve meta-analizler için değil, aynı zamanda farklı araştırma türlerinin sistematik biçimde raporlanmasına da yöntemsel bir temel sunmaktadır.

Bu çalışma, sistematik ve belirli aşamalar doğrultusunda aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır:

Aşama 1: Arama

Araştırma süreci, belirlenen anahtar kavramlar doğrultusunda DergiPark, ULAKBİLİM/TR Dizin veri tabanlarında sistematik bir literatür taraması yapılarak başlatılmıştır. Bu aşamada, yayımlanma yılı, dil ve konu sınırlamaları göz önünde bulundurularak geniş kapsamlı bir çalışma havuzu oluşturulmuştur.

Aşama 2: Seçim

Taranan çalışmaların başlık ve özetleri incelenerek, önceden belirlenen dâhil etme ve dışlama ölçütleri temelinde uygun olmayan yayınlar elenmiştir. Uygun görülen çalışmaların tam metinlerine ulaşılmış ve içerik açısından değerlendirilerek analize alınacak nihai kaynaklar belirlenmiştir.

Aşama 3: Veri Çıkarma

Dâhil edilen her bir çalışmadan; yayın yılı, yöntem türü, örneklem özellikleri, kullanılan veri toplama araçları ve araştırma kapsamında incelenen değişkenler gibi temel bilgiler sistematik şekilde çıkarılmış ve standart bir veri formuna işlenmiştir.

Aşama 4: Veri Analizi

Toplanan veriler, belirlenen araştırma sorularına göre çözümlenmiş ve elde edilen bulgular betimsel olarak yorumlanmıştır. Ayrıca, görsel sunumu desteklemek amacıyla tablolar ve grafiklerle verilerin ifadesi zenginleştirilmiştir.

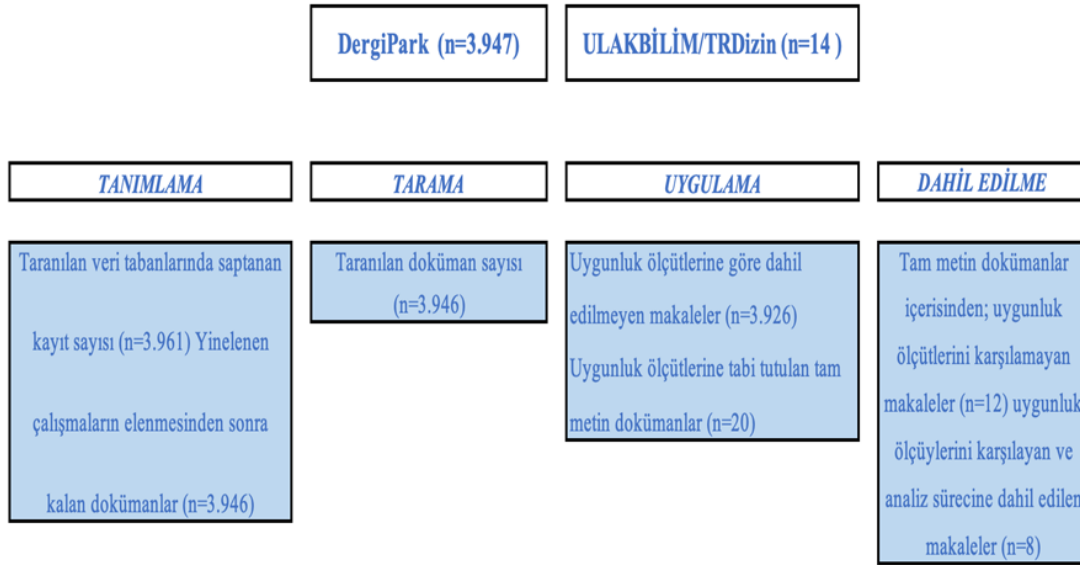
Aşama 5: Tartışma ve Sonuç

Analiz sürecinden elde edilen bulgular çerçevesinde genel değerlendirmeler yapılmış; araştırmanın amacı doğrultusunda bulgular yorumlanmış, alandaki literatürle karşılaştırılmış ve sonuçlar doğrultusunda öneriler sunulmuştur.

Bu derlemede, öncelikle DergiPark (n = 3.947) ve ULAKBİLİM/TRDizin (n = 14) veri tabanları eş zamanlı olarak taranmış; toplam 3.961 kayıt elde edilmiştir. Yinelene girdilerin temizlenmesi sonucu 3.946 benzersiz çalışma incelenmek üzere seçilmiş ve tümü özet–anahtar sözcük düzeyinde tarama aşamasına alınmıştır. Bu aşamada 3.926 makale, önceden belirlenmiş uygunluk ölçütlerini karşılamadığı için elenmiş; geriye kalan 20 doküman tam metin incelemesine tabi tutulmuştur. Tam metin değerlendirme sonucunda 12 çalışma uygun bulunmayarak dışlanmış; son adımda 8 makale, nihai analiz sürecine dâhil edilmiştir.

Çalışmanın metodolojik tutarlılığını sağlamak adına, makalelerin dâhil edilme ve dışlanma süreçleri iki bağımsız değerlendirici tarafından yürütülmüş; uyuşmayan kararlar ortak bir değerlendirme ile yeniden incelenerek kesinleştirilmiştir.

Elde edilen tüm çalışmalar, niteliksel uygunlukları doğrultusunda ayrıntılı biçimde analiz edilmiş ve yalnızca araştırmanın temel hedefleriyle örtüşen yayınlar değerlendirme kapsamına alınmıştır. Literatürün sistematik olarak seçilme ve elenme süreci, Görsel 1’deki akış diyagramında ayrıntılı biçimde sunulmuştur.

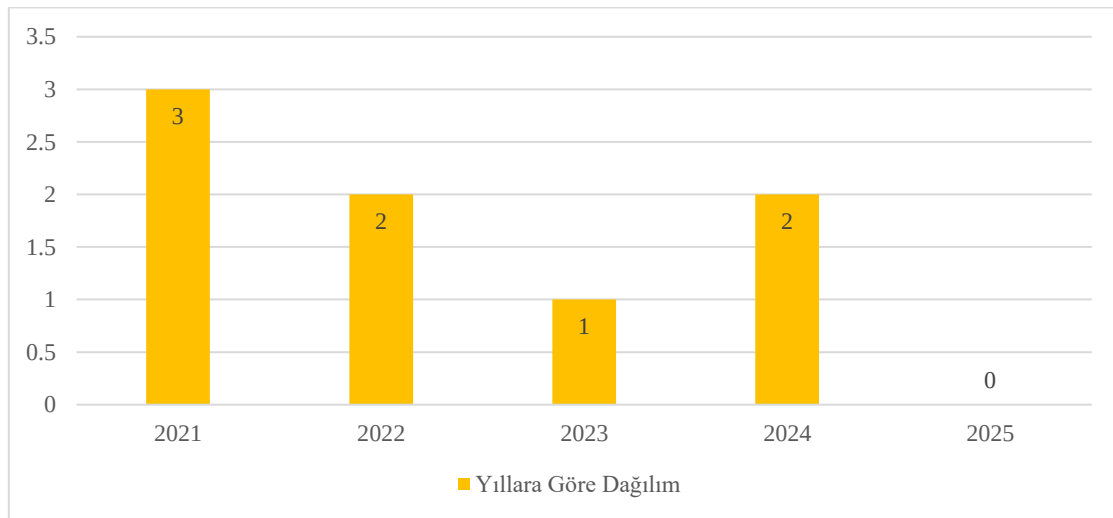
Görsel 1. PRISMA Yöntemiyle Yürütülen Literatür Seçim Sürecinin Akış Diyagramı (Moher vd., 2009)

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırma, 4'ü DergiPark ve 4'ü ULAKBİLİM/TR Dizin veri tabanından değerlendirme kriterlerine uygun olarak seçilen toplam 8 çalışmadan oluşmaktadır. Bu bölümde, spor bilimleri alanında “sporda istihdam” konusu çerçevesinde yapılan yayınlar, belirlenen araştırma soruları doğrultusunda sistematik bir biçimde analiz edilip değerlendirilmiştir.

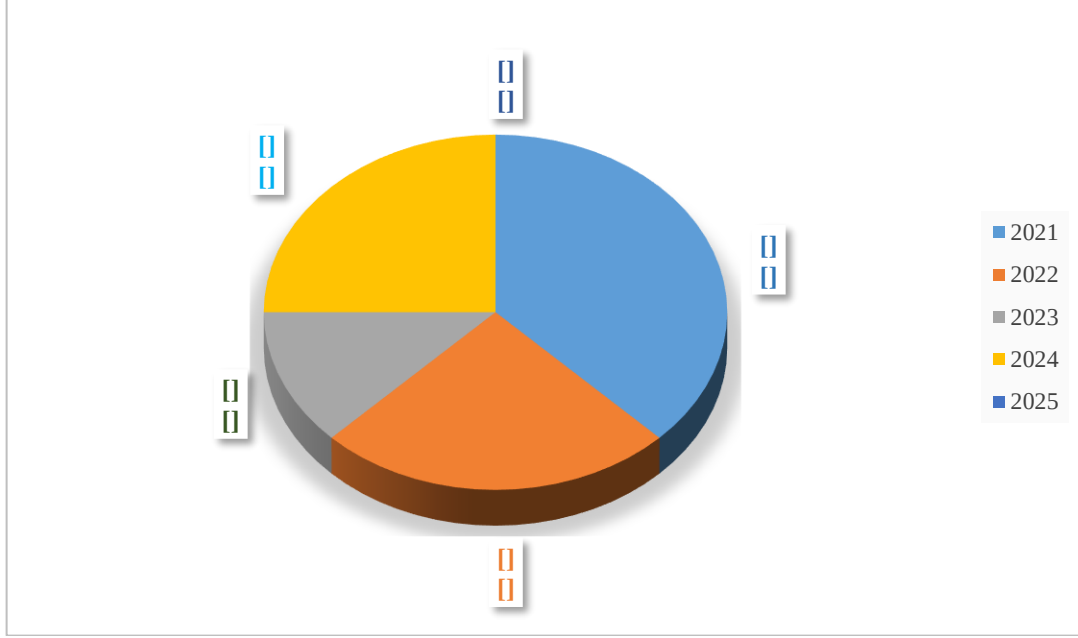
S.1. Sporda istihdam üzerine yapılan araştırmaların yıllara göre dağılımları nasıldır?

Sporda istihdam konusundaki makalelerin yıllara göre dağılımı grafik 1'de gösterilmekte olup, bu dağılımın oranları ise yüzde (%) olarak grafik 2'de sunulmuştur.

Grafik 1. Yayınlanma Yıllarına Göre Dağılımları

Grafik 1’de, 2021–2025 yılları arasında sporda istihdam konulu çalışmaların sayısal dağılımı sunulmaktadır. En fazla yayın 2021 yılında (n=3) gerçekleşmiş, 2022 (n=2) ve 2024 (n=2) yıllarında yayın sayıları eşit seviyede kalmıştır. 2023 yılında yalnızca bir yayın (n=1) yapılırken, 2025 yılına ait herhangi bir çalışma (n=0) bulunmamaktadır.

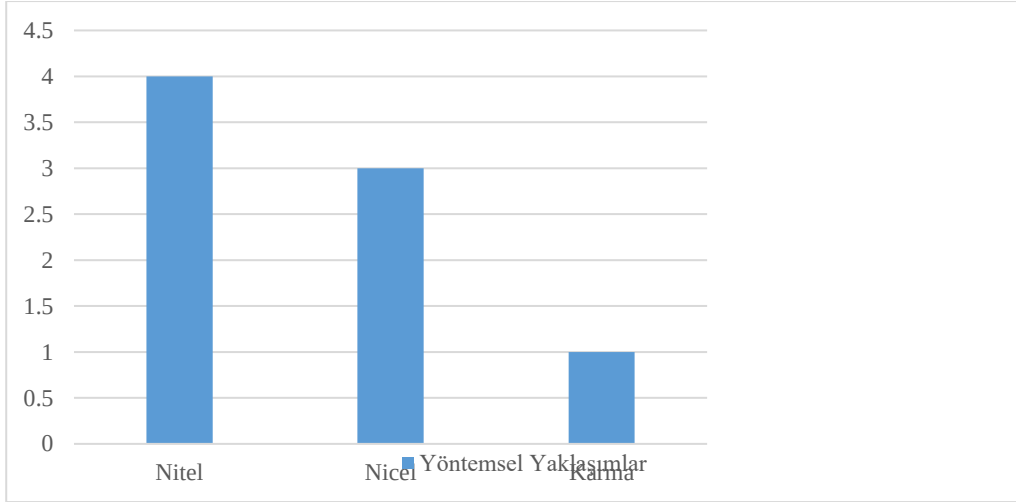

Grafik 2. Yayınlanma Yıllarına Göre (%) Yüzde Dağılımları

Grafik 2’de, 2021–2025 yılları arasında yayımlanan sporda istihdam konulu çalışmaların yüzdelerik dağılımları sunulmaktadır. En yüksek oran 2021 yılına ait olup %37’lik paya sahiptir. Bunu 2022 (%25) ve 2024 (%25) yılları takip etmektedir. 2023 yılı %13 oranında yer alırken, 2025 yılına ait herhangi bir yayına rastlanmamış ve oran %0 olarak kalmıştır.

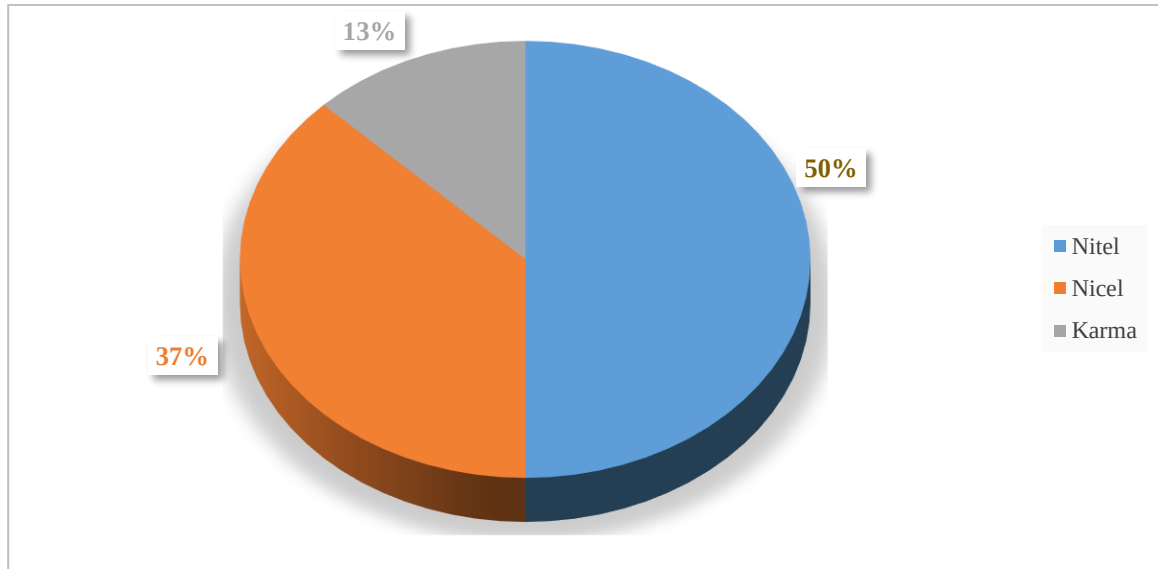
S.2. Sporda istihdam ile ilgili yapılan araştırmalarda kullanılan yöntemlerin dağılımları nasıldır?

Sporda istihdam konusundaki makalelerin kullanılan yöntemlere göre dağılımları grafik 3’te gösterilmekte olup, bu dağılımın oranları ise yüzde (%) olarak grafik 4’te sunulmuştur.

Grafik 3. Kullanılan Yöntemlere Göre Dağılımları

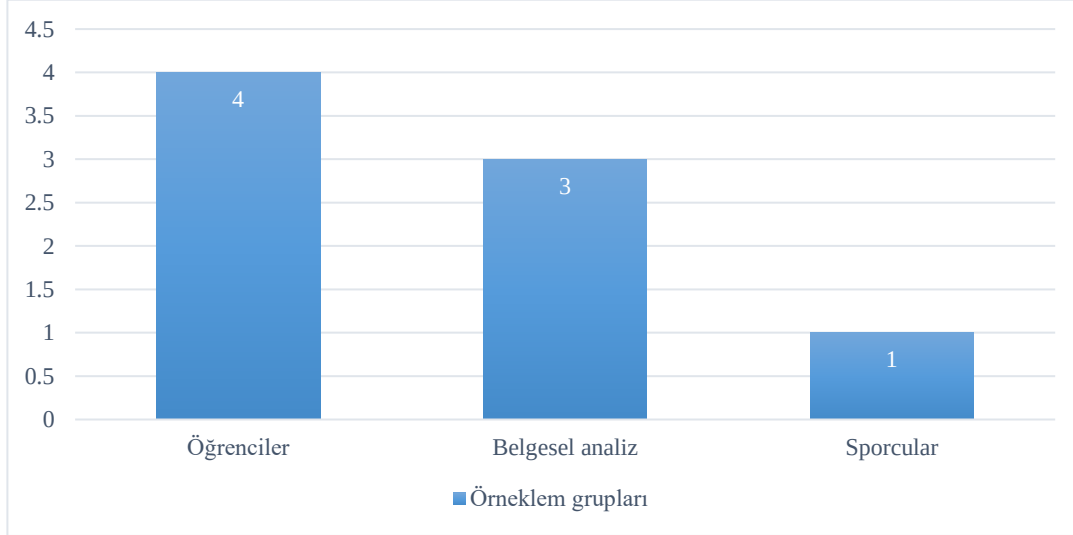
Grafik 3’te, sporda istihdam konusundaki araştırmalarda kullanılan yöntemlerin dağılımı gösterilmektedir. Nitel yöntemlerin (n=4) en fazla tercih edilen yaklaşım olduğu görülmektedir. Nicel yöntemler (n=3) ile ikinci sırada yer alırken, karma yöntemlerin kullanımı sadece bir çalışmada (n=1) yer almıştır.

Grafik 4. Kullanılan Yöntemlere Göre (%) Yüzde Dağılımları

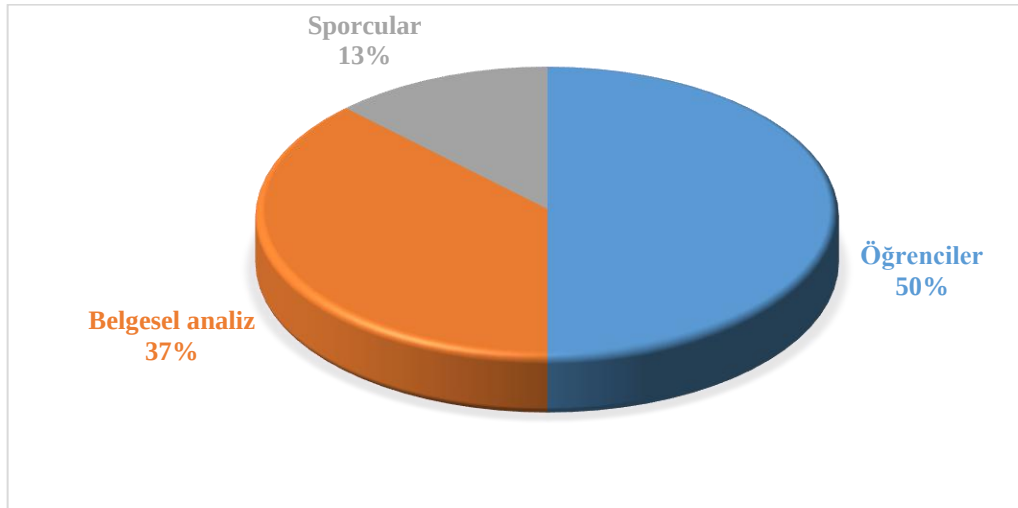
Grafik 4’te, sporda istihdam konusuna odaklanan akademik çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemlerinin yüzdesel dağılımı gösterilmektedir. Buna göre, çalışmaların %50’sinde nitel yöntemlerin tercih edildiği, %37’sinde nicel yöntemlerin kullanıldığı ve %13’ünde karma yöntemlerin uygulandığı görülmektedir.

S.3. Sporda istihdam konusundaki araştırmaların örneklem gruplarına göre dağılımları nasıldır? Sporda istihdam konusundaki makalelerin örneklem gruplarına göre frekans dağılımları grafik 5'te gösterilmekte olup, bu dağılımın oranları ise yüzde (%) olarak grafik 6'da sunulmuştur.

Grafik 5. Örneklem Gruplarına Göre Frekans Dağılımları

Grafik 5'te, sporda istihdam konulu çalışmalarda kullanılan örneklem gruplarının frekans dağılımları sunulmaktadır. Verilere göre en çok tercih edilen örneklem grubunu öğrenciler oluşturmaktadır (n=4). Bunu belgeye dayalı analizler (n=3) takip ederken, sporcular ise en az tercih edilen örneklem grubunu oluşturmuştur (n=1).

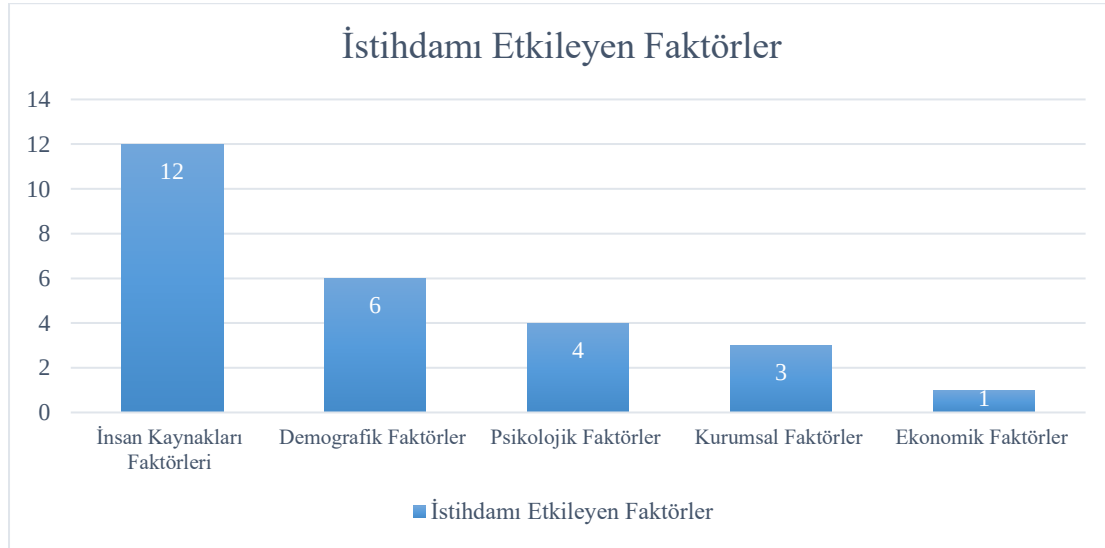

Grafik 6. Örneklem Gruplarına Göre (%) Yüzde Dağılımları

Grafik 6'da sporda istihdam konulu araştırmalarda kullanılan örneklem gruplarının yüzde dağılımları gösterilmektedir. Buna göre araştırmaların %50'si öğrenciler üzerinde yürütülürken, %37'si belgeye dayalı analizlerden oluşmakta, %13'ü sporcuları içermektedir.

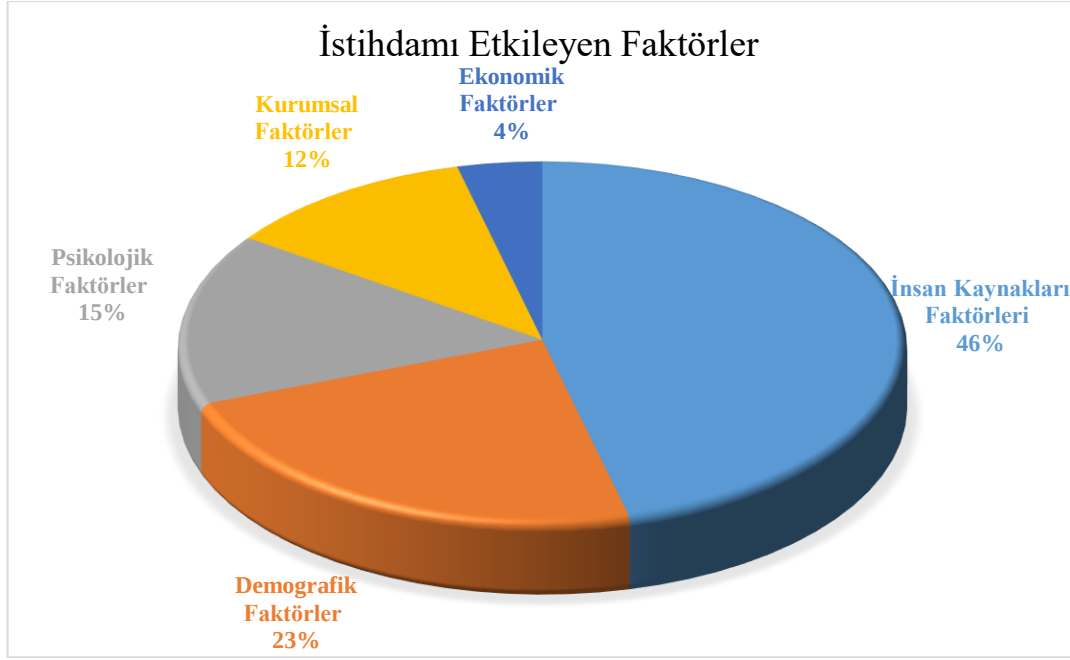
S.4. Sporda istihdam konusundaki araştırmalarda istihdamı etkileyen hangi faktörlerle karşılaşılacaktır?

Sporda istihdam konusundaki makalelerin istihdamı etkileyen faktörlere göre dağılımları grafik 7’de gösterilmekte olup, bu dağılımın oranları ise yüzde (%) olarak grafik 8’de sunulmuştur.

Grafik 7. İstihdamı Etkileyen Faktörlere Göre Dağılımları

Grafik 7’de, sporda istihdamı etkileyen faktörlerin sayısal dağılımı sunulmaktadır. Buna göre, en fazla sayıda faktörün yer aldığı kategori insan kaynakları faktörleri (n=12) olup, birinci sıradadır. Bunu demografik faktörler (n=6) takip etmektedir. Psikolojik faktörler (n=4) ile üçüncü sırada yer alırken, kurumsal faktörler (n=3) ve ekonomik faktörler (n=1) sırasıyla daha düşük sayıda unsura sahip kategoriler olarak öne çıkmaktadır.

Grafik 8. İstihdamı Etkileyen Faktörlere Göre (%) Yüzde Dağılımları

Grafik 8, istihdamı etkileyen faktörlerin yüzdesel dağılımını pasta grafik biçiminde sunmaktadır. Verilere göre, **insan kaynakları faktörleri** %46 oranla en yüksek paya sahiptir. **Demografik faktörler** %23 ile ikinci sırada yer alırken, **psikolojik faktörler** %15, **kurumsal faktörler** %12 ve **ekonomik faktörler** ise %4 oranında temsil edilmektedir.

Çizelge 1. Araştırma Kapsamında İncelenen Makaleler

Makalenin Başlığı	Yayın Yılı	Yazar(lar)	Dergi Adı
Spor Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Kaygılarının İncelenmesi	2021	Oğuzhan Çalı, Yahya Doğar	Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi
Bir Sektör Olarak Sporun Değerlendirilmesi: Küresel Perspektifte Bir Bakış	2021	Mehmet Muharrem Kasapoğlu	Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kalkınma Planları ve Hükümet Programlarında Sporun Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Analizi	2021	H. Erdem Mumcu, Abdulkemim Çeviker, Erda Nur Güder	Turkish Studies -Social Sciences
E-Sporda Transfer, Sözleşme ve Çalışma İlişkileri: League Of Legends Oyunu Üzerine Nitel Bir Araştırma	2022	Yusuf Aydın, Muazzez Şaşmaz Ataçoğlu	Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları Dergisi
Profesyonel Futbolcu Sözleşmesinin İslam Hukuku Açısından Analizi	2022	Cemal Kalkan, Yunus Akyüz	Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Gençlik Spor Bakanlığının Kurumsal İmajının İşe Başvurma Niyetine Etkisinde Kişi-İş Uyumunun Aracı Rolü	2023	Mustafa Ertan Tabuk	Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Spor Bilimlerinde İstihdam Edilebilirlik Algısı	2024	Ali Sefa Akgün, Ahmet Özsoy	ÇOMÜ Spor Bilimleri Dergisi
Spor Bilimleri Fakültesinde Öğrenimlerine Devam Eden Öğrencilerin İş Bulma Kaygı	2024	Talha Şimşek, Oğuzhan Yüksel	Education Science And Sports

Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi			
--	--	--	--

Çizelge 2. Araştırma Kapsamında İncelenen Makalelerin Genel Özellikleri

Makalenin Başlığı	Yayın Yılı	Yöntemsel Yaklaşımı	Örneklem Grubu	İstihdamı Etkileyen Faktörler
Spor Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Kaygılarının İncelenmesi	2021	Karma	Öğrenciler	Psikolojik Faktörler
Bir Sektör Olarak Sporun Değerlendirilmesi: Küresel Perspektifte Bir Bakış	2021	Nitel	Belgesel Analiz	Demografik Faktörler Kurumsal Faktörler
Kalkınma Planları ve Hükümet Programlarında Sporun Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Analizi	2021	Nitel	Belgesel Analiz	Ekonomik Faktörler İnsan Kaynakları Faktörleri Kurumsal Faktörler
E-Sporda Transfer, Sözleşme ve Çalışma İlişkileri: League Of Legends Oyunu Üzerine Nitel Bir Araştırma	2022	Nitel	Sporcular	İnsan Kaynakları Faktörleri Psikolojik Faktörler
Profesyonel Futbolcu Sözleşmesinin İslam Hukuku Açısından Analizi	2022	Nitel	Belgesel Analiz	İnsan Kaynakları Faktörleri
Gençlik Spor Bakanlığının Kurumsal İmajının İşe Başvurma Niyetine Etkisinde Kişi-İş Uyumunun Aracı Rolü	2023	Nicel	Öğrenciler	Kurumsal Faktörler İnsan Kaynakları Faktörleri
Spor Bilimlerinde İstihdam Edilebilirlik Algısı	2024	Nicel	Öğrenciler	Demografik Faktörler
Spor Bilimleri Fakültesinde Öğrenimlerine Devam Eden Öğrencilerin İş Bulma Kaygı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi	2024	Nicel	Öğrenciler	Demografik Faktörler Psikolojik Faktörler İnsan Kaynakları Faktörleri

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Grafik 1 ve Grafik 2'deki veriler birlikte değerlendirildiğinde, sporda istihdam konulu yayınların yıllar içinde düzensiz ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2021 yılı, yayın sayısındaki belirgin artışla dikkat çekmekte ve bu alana yönelik akademik ilginin en yoğun olduğu dönem olarak öne çıkmaktadır. Buna karşın, 2025 yılına ilişkin veri bulunmaması, yılın henüz tamamlanmamış olmasından kaynaklanabilir. Genel olarak değerlendirildiğinde, alandaki yayın eğilimlerinin istikrarsız, dönemsel ve dalgalı bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Grafik 3 ve Grafik 4'teki veriler birlikte değerlendirildiğinde, sporda istihdam alanındaki araştırmaların büyük ölçüde nitel yöntemlere dayandığı görülmektedir. Bu durum, istihdam

süreçlerinin derinlemesine anlaşılması ve bireysel deneyimlerin, öznel değerlendirmelerin ön plana çıkarılması yönündeki eğilimi yansıtmaktadır. Nicel yöntemler ise ölçme ve karşılaştırma amacıyla önemli bir yer tutmakta, ancak daha çok sınırlı alanlarda tercih edilmektedir. Karma yöntemlerin düşük düzeyde kullanılması ise yöntem çeşitliliği açısından alanın hâlâ gelişime açık olduğunu ve bu yöntemlerin uygulanmasında karşılaşılan pratik zorlukların etkili olabileceğini göstermektedir. Genel olarak, sporda istihdam konulu çalışmalarda nitel veri temelli yaklaşımların ön planda olduğu söylenebilir.

Grafik 5 ve 6'daki bulgular, sporda istihdam alanında yapılan araştırmalarda doğrudan sporcularla çalışmak yerine daha erişilebilir gruplar olan öğrencilerin tercih edildiğini göstermektedir. Belgele dayalı analizlerin dikkate değer bir oranda kullanılması, araştırmacıların ikincil verilere dayalı çözümlemelere yöneldiğini ortaya koymaktadır. Sporcuların düşük temsil oranı (n=1), sahaya erişim kısıtları, veri toplama güçlükleri veya etik izin süreçleri gibi faktörlerden kaynaklanıyor olabilir. Sporda istihdam araştırmalarında örneklem grupların büyük çoğunluğunun veya tamamının spor bilimleri öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir (Tuncay, 2024; Tabak, 2023; Erdem, 2023).

Grafik 7 ve 8'e bakıldığında, sporda istihdamı etkileyen faktörler beş ana başlık altında gruplandırılmıştır: psikolojik, demografik, kurumsal, ekonomik ve insan kaynakları faktörleri. Elde edilen bulgular, istihdam süreçlerinin bireysel, yapısal ve çevresel değişkenlerin bir bileşimi olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Psikolojik faktörler kapsamında ele alınan kariyer kaygısı (Çalı ve Doğar, 2021) ve gelecek kaygısı (Mumcu ve ark., 2021; Aydın ve Ataçoğlu, 2022), bireylerin spor alanında uzun vadeli mesleki planlar yapmalarını zorlaştırmakta; bu durum istihdam kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrımcılık ve çaresizlik duyguları ise (Şimşek ve Yüksel, 2024), özellikle dezavantajlı grupların sektöre katılımını sınırlayan psikososyal engelleri işaret etmektedir. Turgut ve arkadaşları (2004) araştırmalarında öğrencilerin mezuniyet sonrası istihdam konusundaki kaygı düzeyine ilişkin yapılan değerlendirmede, katılımcıların %72,3'ü bu konuda "Evet" şeklinde, %6,2'si ise "Kısmen" şeklinde görüş bildirdiğini belirtmiştir.

Demografik faktörler arasında cinsiyet ve yaş (Kasapoğlu, 2021; Şimşek ve Yüksel, 2024), sporda istihdamda fırsat eşitsizliğini doğrudan etkileyen değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Keskin'in (2020) araştırmasında, kadın ve erkek katılımcılar arasında algılanan istihdam edilebilirlik düzeylerinde cinsiyete bağlı anlamlı farklılıklar saptanırken; Tabak (2023) tarafından yürütülen araştırmada, spor bilimleri öğrencilerinin bilişsel esneklik ve istihdam

edilebilirlik düzeylerinin cinsiyete bağlı olarak anlamlı bir farklılık göstermediği ortaya konulmuştur. Atalay'ın (2020) çalışmasında, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin istihdam edilebilirlik algısı ile alt boyutlarında, yaş faktörüne bağlı olarak istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Öğrenim görülen bölüm (Akgün ve Özsoy, 2024; Şimşek ve Yüksel, 2024), aile gelir seviyesi algısı ve alana yönelik yeterlilik belgesine sahip olma durumu (Akgün ve Özsoy, 2024) da bireylerin iş gücü piyasasındaki konumlanmalarını belirlemektedir. Erdem (2023)'e göre beden eğitimi öğretmen adaylarının ailelerinin aylık gelir düzeyinin, istihdam edilebilirlik algıları üzerinde özellikle üniversitenin prestijine dair algı ve bireysel öz-yeterlik inancı boyutlarında anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Bu bulgu, daha yüksek gelir grubuna mensup öğrencilerin, istihdam edilebilirliklerine ilişkin algılarının da daha güçlü olduğunu göstermektedir. Branş faktörü (Şimşek ve Yüksel, 2024) ise, belirli spor alanlarında istihdam olanaklarının daha sınırlı ya da daha yoğun olabileceğine işaret etmektedir. Tabak (2023)'e göre istihdam edilebilirlik düzeylerinin öğrenim görülen bölüme göre anlamlı farklılık göstermemesi, spor bilimleri bölümlerinde ortak temellere dayanan eğitim ve spor bilimleri öğrencilerinin antrenörlük ve öğretmenlik için aldıkları sertifika ve pedagojik formasyonlar, bölümler arasındaki farklılıkların etkisini azaltarak istihdam edilebilirlik düzeylerinde benzerlik oluşturmuş olabilir.

Kurumsal faktörler ise daha çok spor endüstrisinin yapısal koşullarıyla ilişkilidir. Spor ürünleri imalatındaki dalgalanmalar (Kasapoğlu, 2021), istihdam talebinin arz yönlü dinamiklerle nasıl şekillendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, tesis yetersizlikleri (Mumcu ve ark., 2021), spor alanlarının fiziksel altyapı eksiklikleri nedeniyle istihdamı sınırlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Damar (2021) çalışmasında, spor alanındaki istihdamın artmasının yalnızca mezun sayısı ile değil, yeterli tesis altyapısının varlığıyla da ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Tesis yetersizliği, mezunların istihdam fırsatlarını sınırlandıran temel etkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kurum imajı (Tabuk, 2023), bireylerin kuruma yönelik güvenini ve çalışma isteğini etkileyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Ekonomik faktörler içinde yer alan finansal kaynak yetersizliği (Mumcu ve ark., 2021), özellikle kamu ve özel sektörün spor alanındaki istihdam kapasitesini kısıtlayan temel nedenlerden biridir. Bu durum, sektörde sürdürülebilir istihdam politikalarının oluşturulmasını güçleştirmektedir. Mumcu (2021), bireylerin ve sporcuların ihtiyaç duyduğu kaynakların karşılanabilmesi için çağdaş yaklaşımlar doğrultusunda planlama yapılması, uygulamaların

topluma sunulmadan önce ilke ve hedeflerin belirlenmesi ve tüm bu sürecin işleyebilmesi için spora ayrılacak finansal kaynakların temin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

İnsan kaynakları faktörleri çok daha geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Nitelikli insan kaynağı yetersizliği (Mumcu ve ark., 2021), sektörde uzmanlaşmış personel açığını ortaya koyarken; sosyal güvence eksikliği, esnek çalışma saatleri ve sosyal medya etkisi (Aydın ve Ataöcuğu, 2022) gibi unsurlar, çalışanların mesleki tatminini ve istihdam sürekliliğini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca, inançlara aykırı sözleşmeler, cezai şartların fıkhi meşruiyeti, futbolda bahis ve kumar faaliyetleri ile özel hayata müdahale gibi etik sorunlar (Kalkan ve Akyüz, 2022), sektörde ahlaki ve dini hassasiyetlerin ne ölçüde gözetildiğine dair önemli veriler sunmaktadır. Kişi-iş uyumu ve işe başvurma niyeti (Tabuk, 2023), bireylerin sektöre yönelik içsel motivasyonlarını yansıtırken; deneyimsizlik ve istihdam yetersizliği (Şimşek ve Yüksel, 2024) özellikle genç mezunlar için önemli bir istihdam engeli oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bu sistematik derleme çalışması, 2021–2025 döneminde “sporda istihdam” odaklı yayımlanan 8 makaleyi PRISMA ölçütleri çerçevesinde incelemiş ve alandaki mevcut eğilimleri ortaya koymuştur. Analizler, sporda istihdam araştırmalarının yıllara göre düzensiz ve dalgalı bir seyir izlediğini; 2021’deki yoğun dikkat sonrasında izleyen yıllarda yayın sayısının belirgin biçimde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Çalışmalarda ağırlıklı olarak nitel yöntemlerin tercih edilmesi, istihdam süreçlerinin derinlemesine anlaşılması ihtiyacını işaret ederken, nicel ve karma yöntemlerin daha az kullanılması alanda yöntem çeşitliliğinin artırılmasına yönelik gereksinimi göstermektedir. Örneklem grubu olarak öğrencilerin baskınlığı; sporcuların, tesis yöneticilerinin ve diğer sektör profesyonellerinin daha az temsil edildiğini ortaya koymuş; bu durum saha erişim zorlukları ve etik onay süreçlerinin araştırma kapsamını sınırladığına işaret etmiştir. İstihdamı etkileyen faktörler bağlamında ise insan kaynakları odaklı unsurlar (%46) en yüksek paya sahip olurken, demografik, psikolojik, kurumsal ve ekonomik faktörler de kayda değer düzeyde etkili bulunmuştur. Bu bulgular, sporda istihdam süreçlerinin çok boyutlu dinamiklerden beslendiğini ve hem bireysel hem de yapısal düzeyde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Öneriler

1. Yöntemsel Çeşitliliğin Artırılması

Nicel ve karma yöntemlerin daha yaygın uygulanması teşvik edilmeli; özellikle nicel ölçme araçlarının geçerliliği ve güvenilirliği artırılarak karşılaştırmalı analizlere imkân sağlanmalıdır.

2. Örneklem Çeşitliliğinin Genişletilmesi

Öğrenciler dışındaki gruplara (sporcular, tesis yöneticileri, antrenörler vb.) yönelik saha araştırmaları planlanmalı; saha erişim güçlüklerini azaltmak için sektör iş birlikleri ve etik onay süreçlerinin hızlandırılması hedeflenmelidir.

3. İnsan Kaynakları Politikalarının Güçlendirilmesi

Nitelikli insan kaynağı açığı, sosyal güvence eksikliği ve deneyimsizlik sorunlarına yönelik mesleki sertifika programları ve staj imkânları arttırılmalı; sektördeki istihdam sürekliliği için esnek çalışma modelleri oluşturulmalıdır.

4. Altyapı ve Finansal Kaynakların İyileştirilmesi

Kamu ve özel sektörde spor tesislerinin sayısı ve niteliği yükseltilmeli; finansal kaynak yetersizliği sorununun çözümü için spora ayrılan bütçeler planlı ve şeffaf biçimde dağıtılmalıdır.

5. Politika ve Strateji Geliştirme

Bakanlıklar ve ilgili meslek kuruluşları düzeyinde, sporda istihdama ilişkin uzun vadeli stratejik planlamalar yapılmalı; demografik ve psikolojik engelleri azaltacak sosyal politikalar geliştirilmeli, cinsiyet eşitliği ve yaş ayrımcılığının önlenmesine yönelik düzenlemeler hayata geçirilmelidir.

6. Araştırma ve Akademik İş Birliklerinin Teşviki

Üniversiteler ve sektör paydaşları arasında disiplinler arası projeler desteklenerek, alandaki bilgi boşlukları doldurulmalı; ulusal ve uluslararası iş birlikleri ile karşılaştırmalı çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Bu önerilerin hayata geçirilmesi, sporda istihdam alanında daha kapsamlı, sürdürülebilir ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesine katkı sağlayacak hem akademik hem de uygulama boyutunda alana değer katacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgün, A. S. ve Özsoy, A. (2024). Spor bilimlerinde istihdam edilebilirlik algısı. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 7(4), 120–131.
- Aktağ, İ. ve Alpay, D. D. (2015). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin umutsuzluk düzeyleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 15–24. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2015.15.1-5000128592>
- Atalay, A. (2020). İstihdam edilebilir miyim? Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin istihdam edilebilme algıları: Ardahan Üniversitesi örneği. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 245–257. <https://doi.org/10.17155/omuspd.672280>
- Aydın, Y. ve Şaşmaz Ataçocuğu, M. (2022). E-sporda transfer, sözleşme ve çalışma ilişkileri: League of Legends oyunu üzerine nitel bir araştırma. *Journal of Physical Education and Sports Studies*, 14(1), 13–30. <https://doi.org/10.55929/besad.1025852>
- Büyükakten, E. ve Şaşmaz Ataçocuğu, M. (2022). Employment and unemployment experiences of sports faculty graduate women. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 250–283. <https://doi.org/10.33468/sbsebd.294>
- Cemal, K. ve Akyüz, Y. (2022). Profesyonel futbolcu sözleşmesinin İslam hukuku açısından analizi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 419–444.
- Çalı, O. ve Doğar, Y. (2021). Spor lisesi öğrencilerinin kariyer kaygılarının incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(1), 81–93.
- Damar, A. (2021). *Spor tesisleri ve istihdam: Sosyal konutlar bünyesindeki sportif alanlar üzerine nitel bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Dumangöz, P. D. (2021). Spor bilimleri alanında yapılan iletişim araştırmalarına ilişkin bir değerlendirme. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(3), 425–452.
- Erdem, B. (2023). *Beden eğitimi öğretmen adaylarının istihdam edilebilme algıları ile işsizlik kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kalkan, C., & Akyüz, Y. (2022). Profesyonel futbolcu sözleşmesinin İslam hukuku açısından analizi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 419–444.

Kasapoğlu, M. M. (2021). Bir sektör olarak sporun değerlendirilmesi: Küresel perspektifte bir bakış. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(4), 849–867.

Kaymakçı, Y. (2019). *Spor yöneticiliği mezunlarının istihdam sorununa yönelik sektörel ihtiyaç analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. T.C. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Keskin, B. (2020). Psikolojik sözleşme ihlali algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide algılanan istihdam edilebilirlik ve iş yükü algısının rolü üzerine bir araştırma [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mumcu, H. E., Çeviker, A. ve Güder, E. N. (2021). Kalkınma planları ve hükümet programlarında sporun ekonomik, sosyal ve siyasal analizi. *Turkish Studies – Social*, 16(4), 1553–1577.

Şimşek, T. ve Yüksel, O. (2024). Spor bilimleri fakültesinde öğrenimlerine devam eden öğrencilerin iş bulma kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Education, Science and Sport*, 6(1), 1–12.

Tabak, O. (2023). *Spor bilimleri öğrencilerinin bilişsel esneklik ve istihdam edilebilirlik ilişkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gedik Üniversitesi.

Tabuk, M. E. (2023). Gençlik Spor Bakanlığının kurumsal imajının işe başvurma niyetine etkisinde kişi-iş uyumunun aracı rolü. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 415–434.

Turgut, M., Ökyürek, Ö., & Enel, F. (2004). Beden eğitimi ve spor yüksekokullarındaki antrenörlük eğitimi ve spor yöneticiliği bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin bu bölümleri seçme nedenleri ve beklentileri üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 91–99.

Tuncay, B. (2024). *Başlangıç seviyesi rekreasyon uzmanlarının mezun nitelikleri ve istihdam edilebilirliklerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rekreasyon Anabilim Dalı.

Yahşi, F. (2007). *Küreselleşme ve istihdam* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

Yıldız, S. M. (2008). Beden eğitimi ve spor öğretimi veren yükseköğretim kurumları ve istihdam durumları. *Kastamonu Education Journal*, 16(2), 651–656.

SPOR BİLİMLERİNDE “ÖRGÜTSEL SİNİZİM” KONULU ÇALIŞMALARIN İÇERİKLERİNE YÖNELİK BİR ANALİZ (2020-2025)

Batuhan COŞKUN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, batusum.com@hotmail.com - 0009-0000-9230-2396

Doç. Dr., Pero Duygu DUMANGÖZ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, pero.dumangoz@adu.edu.tr - 0000-0002-2827-5538

ÖZET

Bu çalışma, spor bilimleri alanında örgütsel sinizm konusuna yönelik yapılan akademik yayınları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, 2000–2025 yılları arasında Google Akademik veri tabanında yayımlanan toplam 8.750 kayıt taranmış; dâhil etme kriterlerini karşılayan 5 özgün araştırma sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırmada PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) bildirimi esas alınarak literatür tarama süreci yapılandırılmıştır. Elde edilen bulgular, spor yönetimi ve örgütsel sinizm alanındaki çalışmaların büyük çoğunluğunun son yıllarda yoğunlaştığı bulunmuştur. Çalışmalar, genellikle beden eğitimi öğretmenleri ve akademik personel üzerine odaklanmakta; ancak spor organizasyonlarındaki diğer aktörler göz ardı edilmektedir. Ayrıca, örgütsel sinizmin spor branşlarına, liderlik stillerine, örgütsel adalet algısına ve iletişim biçimlerine göre nasıl değiştiğine dair yeterli derinlikte çalışmalar bulunmamaktadır. Sonuç olarak, örgütsel sinizm gibi çok boyutlu bir kavramın spor yönetimi bağlamında daha kapsamlı ve çeşitli yöntemlerle araştırılması gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, özellikle nitel ve boylamsal araştırmalar ile çok aktörlü modellerin geliştirilmesi önerilmektedir. Araştırma, spor bilimleri literatürüne katkı sunmakla birlikte, spor yöneticileri için örgütsel yapının daha sağlıklı kurgulanmasına yönelik önemli ipuçları sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel sinizm, spor yönetimi, bibliyometrik analiz, PRISMA bildirimi

1. GİRİŞ

Kökeni Antik Yunan düşüncesine dayanan sinizm kavramı, zamanla bireysel bir yaşam felsefesinden çıkarak modern örgüt yapıları içinde çalışanların kuruma yönelik olumsuz tutumlarını ifade eden örgütsel sinizm olgusu şeklinde evrilmiştir.

Sinizm kelimesi, kökenini Antik Yunan'daki Kinik felsefesinden alır. Sinizm kavramının aslında çok eski çağlardan beri olduğu bilinmektedir. Kökenine bakıldığında Antik Yunan'da felsefi bir düşünce ya da yaşam tarzı olarak benimsendiği görülmüştür. M.Ö. yaklaşık 500 yıl önce ortaya çıktığı bilinen sinizm kavramının kökeninin Antik Yunan felsefi düşüncesi olan "sinik" (kinik) kelimesine dayandığı düşünülmektedir (Mantere ve Martinsuo, 2001, s.4; Metzger, 2004, s.24).

Kinikler, toplumsal normlara, ikiyezlülüğe ve sahte değerlere karşı eleştirel bir duruş sergileyerek, bireyin doğallığını ve dürüstlüğüne savunmuşlardır (Brandes, 1997, s.7).

Zamanla bu felsefi duruş, topluma, kurumlara ve otoriteye karşı alaycı, güvensiz ve umursamaz bir tavra dönüşerek günümüzdeki "sinik" kavramını şekillendirmiştir.

Bu düşünce biçimi, günümüz çalışma hayatında da kendine yer bulmuş ve "örgütsel sinizm" kavramı ortaya çıkmıştır. Örgütsel sinizm; çalışanların, içinde bulundukları kuruma yönelik olumsuz duygular beslemesi, kurumun dürüstlüğüne inancını yitirmesi ve zamanla bu düşüncelerini alaycı ya da küçümseyici bir şekilde dışa vurması şeklinde tanımlanabilir. Örgütsel sinizm, çalışanların örgütlerine karşı duydukları güvensizlik, karamsarlık gibi olumsuz duyguları ifade etmektedir. Bu olumsuz duygular sonucunda çalışanlar hem yöneticilerine hem de iş arkadaşlarına karşı benzer şekilde bir yabancılaşma hissi geliştirirler. Bireysel sinik tutumların kurumsal ortama taşınması, sadece çalışan memnuniyetini değil, örgütün genel işleyişini ve verimliliğini de derinden etkileyebilir (Dean vd., 1998).

Örgütsel sinizme yol açan nedenlere bakıldığında; yönetici personelin baskıları, sert ve ahlaki olmayan uygulamalar, kurum içerisinde adaletin tesis edilemiyor oluşu yer almaktadır. Ayrıca örgütsel vatandaşlık davranışındaki azalmalar ve etik olmayan uygulamaların varlığı ile örgütsel sinizm arasında negatif yönlü bir etkileşim söz konusudur (Andersson ve Bateman, 1997).

Örgütsel Sinizm ve Spor Yönetimi

Spor organizasyonları, hem profesyonel hem de amatör düzeydeki çalışanları ve gönüllüleri içerdiği için, bu alanda örgütsel sinizm çalışmaları, çalışan bağlılığını ve performansını doğrudan etkileyebilir. Örgütsel sinizmin, bir organizasyonun verimliliği ve çalışanların motivasyonu üzerindeki olumsuz etkileri, özellikle spor endüstrisinde dikkat çekici bir öneme sahiptir.

Spor yönetimi, spor organizasyonlarının stratejik planlamasından, operasyonel süreçlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Bu bağlamda, örgütsel sinizm, sporcuların, teknik ekiplerin

ve idari personelin örgütlerine olan bağlılıklarını, motivasyonlarını ve performanslarını etkileyebilir. Örgütsel sinizm, genellikle yüksek stres, düşük moral ve iş tatminsizliği ile ilişkilendirilen bir durumdur. Bu durum, sporcuların veya diğer çalışanların performanslarını olumsuz yönde etkileyebilir ve dolayısıyla spor organizasyonlarının genel başarısını zayıflatabilir (Bedeian ve Armenakis, 1981).

Örgütsel sinizmin spor yönetimi alanındaki etkileri, çalışanların işyerinde yaşadıkları tatminsizlik, yöneticilere olan güvensizlik, organizasyonel değişimlere karşı gösterdikleri direnç ve iletişim eksiklikleri gibi çeşitli faktörlerle şekillenmektedir. Bu durum, spor organizasyonlarında liderlik anlayışının, karar alma süreçlerinin ve iletişim stratejilerinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Örgütsel sinizmin etkilerini anlamak, spor yöneticilerinin daha verimli ve etkili bir organizasyon yapısı kurmalarına yardımcı olabilir (Chung ve Kim, 2020).

Bu makale, örgütsel sinizm ve spor yönetimi hakkında yapılan araştırmaları inceleyerek örgütsel sinizm kavramını detaylı bir şekilde ele alacak ve spor yönetimi bağlamındaki rolünü ortaya koyacaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı ulusal alan yazında, spor bilimleri alanında yayınlanmış olan örgütsel sinizm kapsamındaki çalışmalara ilişkin var olan durum hakkında güncel ve ayrıntılı bir görünüm sunmaktır. Bu araştırma, betimsel nitelikte bir araştırmadır. Alan yazında çalışmalara ulaşabilmek amacıyla 2000 (Ocak) – 2025 (Mart) tarihleri arasında yayınlanmış çalışmalar araştırma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırma Soruları;

1-Spor yönetimi ve örgütsel sinizm konularında yapılmış akademik yayınların yıllara göre dağılımı nasıldır?

2-Spor yönetimi ve örgütsel sinizm konulu çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin dağılımları nasıldır?

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, Google Akademik veri tabanında taranan 2000 (Ocak) – 2025 (Mart) tarihleri arasında spor bilimleri alanında spor yönetimi ve örgütsel sinizm konusunda

yayınlanmış olan 8750 çalışma oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına uygun olarak, PRISMA Bildirimi aşamaları izlendikten sonra dâhil etme kriterlerine uygun olduğu tespit edilen toplam 5 çalışma ise araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

2.3. Araştırma Sınırlılıkları

Araştırmada kullanılan dâhil etme kriterlerine uygun olarak, 2000 (Ocak) – 2025 (Mart) tarihleri arasında “sinizm”, “örgütsel sinizm”, “spor yönetiminde örgütsel sinizm” anahtar sözcükleri üzerinden tarama yapılmıştır. Bu çerçevede sadece Türkiye’de yapılmış ve Türkçe yayınlanmış çalışmalar değerlendirilmiş, ölçek geliştirme çalışmaları, raporlar, tezler, editör mektupları ve kongre bildirileri araştırmaya dâhil edilmemiştir.

2.4. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Bu araştırma bibliyometrik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi, belirli bir konudaki akademik yayınları nicel olarak inceleyerek bu alandaki eğilimleri, etkili çalışmaların kimler tarafından yapıldığını, hangi dergilerde yayınlandığını, sık kullanılan anahtar kelimeleri ve öne çıkan araştırma alanlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle bibliyometrik analiz, bilimsel üretkenliği ve literatürün yapısını değerlendirmede sıkça başvurulan yöntemlerden biridir (Arslan & Kiper, 2021). Araştırmanın raporlanma aşamasında, ikincil kaynakların raporlanması için bilimsel bir standart olarak kabul edilen PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) bildirimi kullanılmıştır. PRISMA Bildirimi’nin temel amacı, sistematik derleme ve meta-analizlerin şeffaf, eksiksiz ve tutarlı bir şekilde raporlanmasını sağlamaktır (Çevik & Bahar, 2020). Sırasıyla PRISMA Bildirimi aşamalarına göre şu şekilde yapılandırılmıştır:

Aşama 1 Arama: Google Akademik veri tabanında filtreler aracılığıyla bir dizi bilimsel çalışmanın önceden belirlenen arama ölçütlerine uygun olarak aranması gerçekleştirilmiştir.

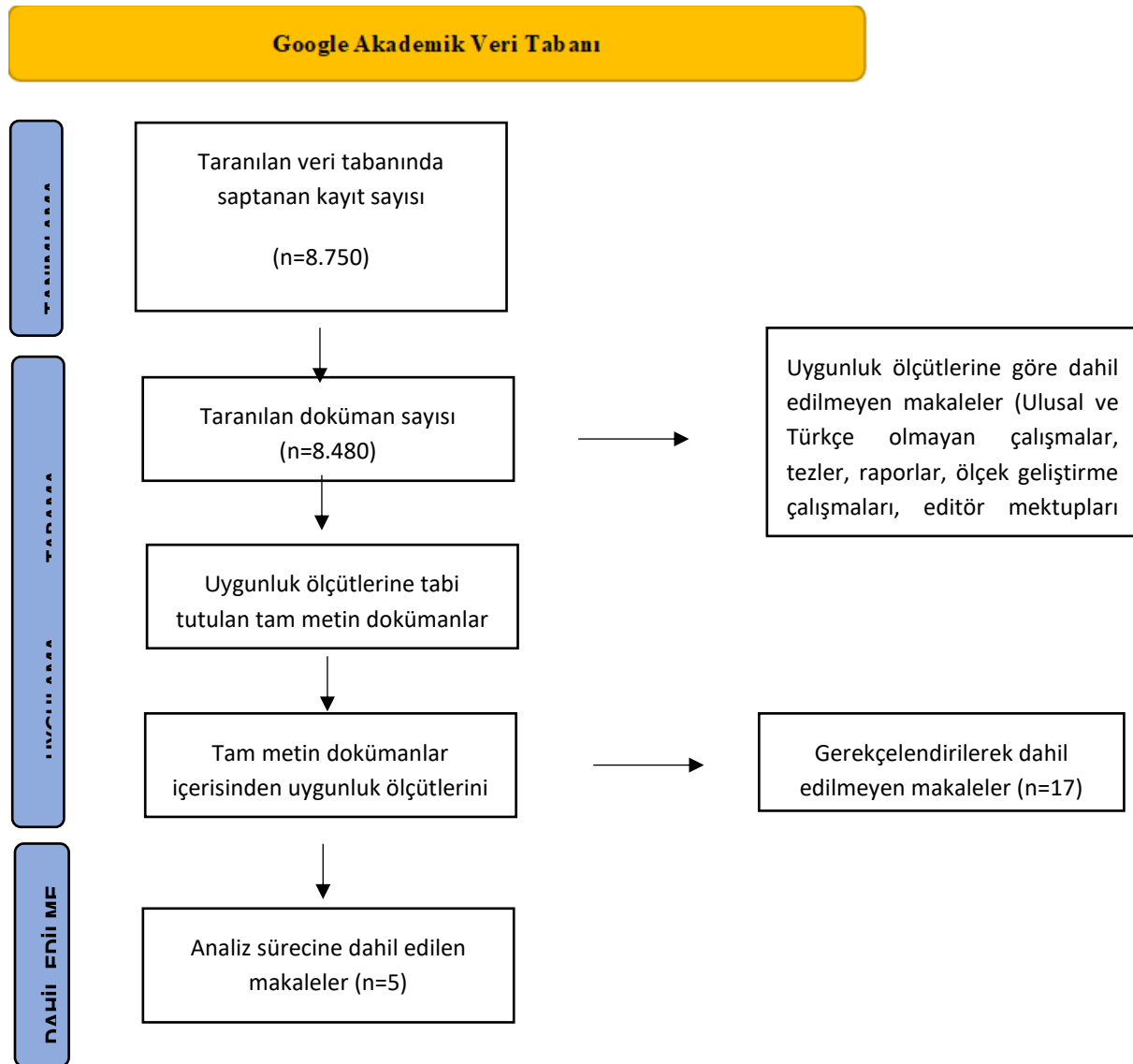
Aşama 2 Seçim: Bu aşamada, “dâhil etme ölçütleri” çerçevesinde belirlenen bilimsel çalışmaların detaylı bir şekilde incelenmesi ile geçerli olan çalışmalar belirlenmiştir. Çalışmaların başlıkları ve özetleri okunmuş ve dâhil edilen makalelerin tam metinleri indirilmiştir. Bu aşamada seçim kriterlerini tam karşılamayan bazı çalışmalar araştırmaya alınmamıştır.

Aşama 3 Veri Çıkarma: Araştırma sorularına yanıt aramak amacıyla, uygun görülen akademik çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmalardan elde edilen veriler doğrultusunda analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sorularına göre çalışmaların, çalışma türü, yılı, araştırma

yöntemi, araştırma deseni, ölçüm aracı ve çalışmada incelenen bağımsız değişkenler belirlenmiştir.

Aşama 4 Veri Analizi: Elde edilen veriler çözümlenmiş ve ortaya çıkan bulgular grafik ve çizelgeler aracılığı ile açık ve anlaşılır şekilde gösterilmiştir.

Aşama 5 Tartışma ve Sonuçlar: Araştırmada edinilen bulgulara göre, araştırma amacı doğrultusunda tartışma ve sonuçlara ulaşılmıştır.

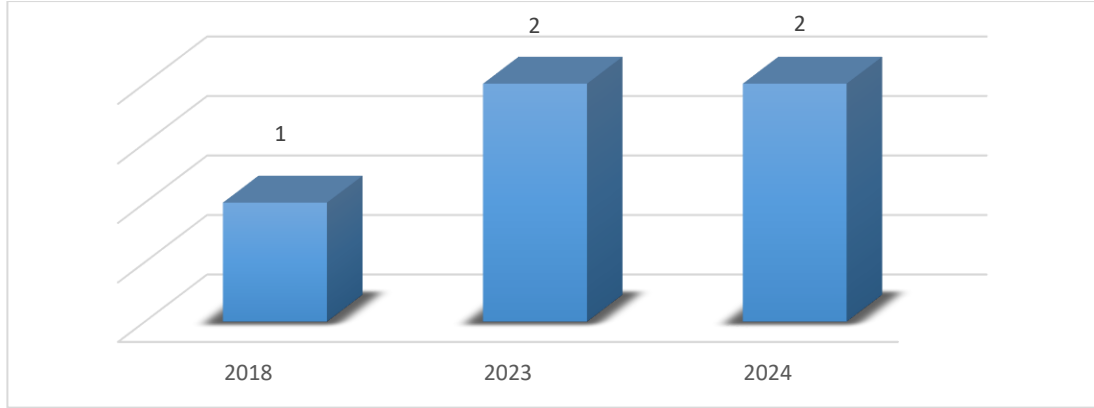
Görsel 1. PRISMA Literatür Tarama Süreci Akış Diyagramı Kaynak: Moher vd. (2009)

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında sporda örgütsel sinizm konusunda yayınlanmış olan toplam 5 makalenin analiz sonuçları, araştırma soruları çerçevesinde açıklanmıştır.

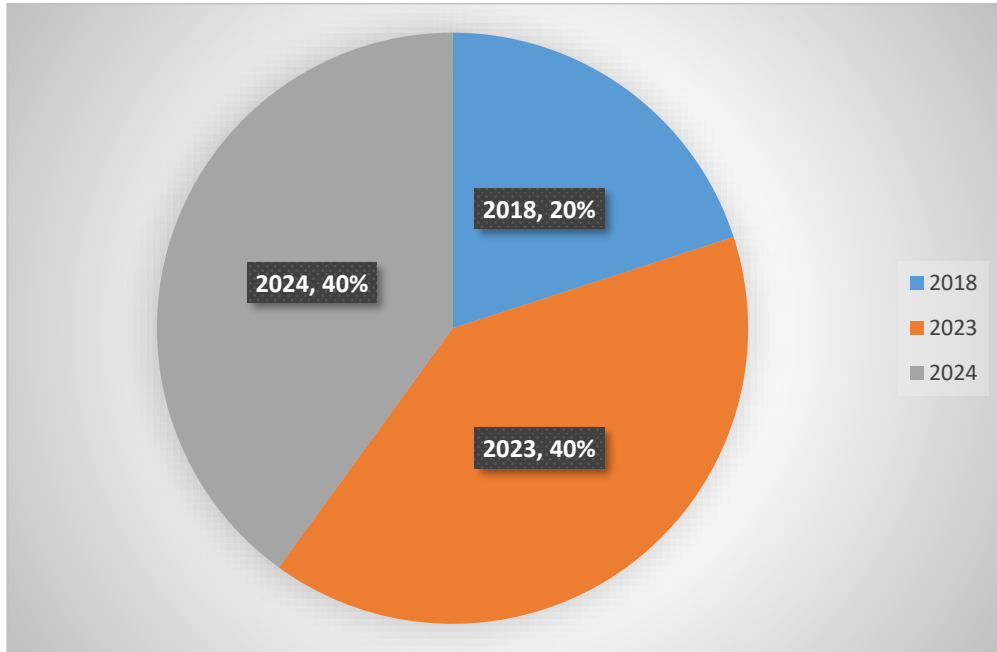
Çizelge 1. Sporda Örgütsel Sinizm Konusunda İncelemeye Dâhil Edilen Makalelerin Genel Özellikleri

Araştırma Adı	Yazarlar	Yılı	Yayın Yeri
Akademisyenlerin tükenmişlik düzeyleri: Sistematik bir derleme	Zihniye OKRAY	2018	Uluslararası Bilimsel Araştırma Dergisi
Az Gelişmişliğin Felsefesi Temelinde Spor Bilimleri Fakülteleri	Ersin AFACAN, Nesil Özbay ÖZEN	2023	Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi
Spor Organizasyonlarında Örgütsel Adalet Algısı: Derleme Çalışması	Ali Naci ARIKAN	2023	Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi
Beden Eğitimi, Beden Eğitimi Öğretmeni, Spor Eğitimi Kavramlarına Yönelik: Bir Meta-Sentez Betimleme.	Esra ÇELİK, Bekir Barış CİHAN	2024	Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi
Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi	Ebru ARAÇ ILGAR, Mehmet YILDIRIM, Gülşah SEDEF	2024	Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi

Grafik 1. Spor yönetimi ve örgütsel sinizm konularında yapılmış akademik yayınların yıllara göre dağılımı

İlk araştırma sorusunda spor yönetimi ve örgütsel sinizm konularında yapılan akademik yayınların yıllara göre dağılımına bakılmıştır. Bu alandaki çalışmaların 2018 yılı sonrasında olduğu bulgusu edinilmiştir. 2018 yılında (n=1) araştırma, 2023 yılında (n=2), 2024 yılında (n=2) araştırma tespit edilmiştir.

Grafik 2. Spor yönetimi ve örgütsel sinizm konularında yapılmış akademik yayınların yıllara göre yüzde (%) dağılımları

Araştırma kapsamında, spor yönetimi ve örgütsel sinizm konularında yapılan akademik çalışmaların yıllara göre dağılımı incelenmiştir. Elde edilen verilere göre çalışmaların büyük çoğunluğu 2018 yılı sonrasında yapılmıştır.

Bu bağlamda; 2018 yılında yapılan çalışma toplam yayınların %20'sini (n=1), 2023 yılında yapılan çalışmalar %40'ını (n=2), 2024 yılında yapılan çalışmalar ise yine %40'ını (n=2) oluşturmaktadır.

Spor yönetimi ve örgütsel sinizm üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin frekans dağılımları ve yüzde dağılımları Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Spor yönetimi ve örgütsel sinizm konulu çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları

Anahtar Kelimeler	f	%
Tükenmişlik	1	%5,56
Akademisyen	1	%5,56
Üniversite	1	%5,56
Sistematiik Derleme	1	%5,56
Maslach Ölçeği	1	%5,56
Spor	2	%11,11
Beden Eğitimi	2	%11,11
Beden Eğitimi Öğretmeni	1	%5,56
Felsefe	1	%5,56
Az Gelişmişlik	1	%5,56
Organizasyon	1	%5,56
Örgütsel Adalet	1	%5,56
Meta Sentez	1	%5,56
Örgüt	1	%5,56
Sinizm	1	%5,56

Çizelge 2'ye göre en çok kullanılan anahtar kelimeler (f=2) spor, (f=2) beden eğitimi, diğer anahtar kelimeler ise (f=1) olarak bulunmaktadır. Yüzde dağılımlarına baktığımızda ise, spor ve beden eğitimi anahtar kelimelerinin %11,11, diğer anahtar kelimelerin ise %5,56 olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Sporda Örgütsel Sinizm Konusunda İncelemeye Dâhil Edilen Makalelerin Araştırma Sorularına Göre Tablo Gösterimi

Araştırma Adı	Yazarlar	Yılı	Anahtar Kelimeler
Akademisyenlerin tükenmişlik düzeyleri: Sistematik bir derleme	Zihniye OKRAY	2018	Tükenmişlik, akademisyen, üniversite, Maslach Tükenmişlik Ölçeği, sistematik derleme.
Az Gelişmişliğin Felsefesi Temelinde Spor Bilimleri Fakülteleri	Ersin AFACAN, Nesil Özbay ÖZEN	2023	Spor, Felsefe, Az Gelişmişlik, Az Gelişmişliğin Felsefesi.
Spor Organizasyonlarında Örgütsel Adalet Algısı: Derleme Çalışması	Ali Naci ARIKAN	2023	Spor, Organizasyon, Örgütsel Adalet
Beden Eğitimi, Beden Eğitimi Öğretmeni, Spor Eğitimi Kavramlarına Yönelik: Bir Meta-Sentez Betimleme.	Esra ÇELİK, Bekir Barış CİHAN	2024	Beden Eğitimi, Meta-Sentez
Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi	Ebru ARAÇ ILGAR, Mehmet YILDIRIM, Gülşah SEDEF	2024	Beden Eğitimi Öğretmeni, Örgüt, Sinizm

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada spor yönetimi alanında örgütsel sinizm konusuna dair yapılan akademik yayınlar bibliyometrik açıdan incelenmiştir. Bulgular, konuyla ilgili yayınların oldukça sınırlı sayıda olduğunu ve özellikle son yıllarda artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, örgütsel sinizmin spor yönetimi bağlamında henüz yeterince derinlemesine çalışmadığını göstermektedir. Örgütsel sinizm bireylerin kuruma yönelik olumsuz tutumlarını yansıttığı ve bu tutumların çalışan bağlılığı, motivasyon ve performans üzerinde ciddi etkiler yarattığı düşünüldüğünde (Dean, vd.,1998), bu sınırlılık dikkat çekicidir.

İkinci araştırma sorusu kapsamında ise, çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin sıklıkla spor”, “beden eğitimi” ve “beden eğitimi öğretmeni” gibi sınırlı kavramlar etrafında toplandığı görülmektedir. Bu durum, örgütsel sinizmin daha çok eğitim odaklı bağlamlarda ele alındığını ve profesyonel sporcular, antrenörler, yöneticiler ya da gönüllüler gibi diğer önemli aktörlerin literatürde yeterince yer bulamadığını göstermektedir (Çelik ve Cihan, 2024; Afacan ve Özen,

2023). Oysa ki spor yönetimi çok katmanlı yapılar içerdiğinden dolayı bu ihmal, örgütsel yapının bütüncül olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Arıkan, 2023).

Mevcut çalışmaların çoğu betimsel ve nicel yöntemlere dayanmaktadır (örneğin: ölçek uygulamaları ve istatistiksel analizler). Sinizmin altında yatan nedenleri anlamak için nitel görüşmeler ve karma araştırmalar yetersiz kalmaktadır. Yönetimsel uygulamalar, liderlik tarzları, örgütsel adalet gibi yapısal unsurların sinizme etkisi spor bağlamında yeterince derinlemesine incelenmemiştir. Bu tür ilişkisel modeller daha fazla test edilmelidir. Örgütsel sinizmin farklı spor branşlarında (örneğin takım sporları vs. bireysel sporlar) nasıl farklılaştığına dair çalışmalar sınırlıdır. Spor ortamlarının dinamiklerinin sinizm üzerindeki etkisi önemli bir araştırma alanıdır.

Mevcut araştırmalar genellikle kesitsel olup, zaman içindeki değişimleri değerlendirmemektedir. Oysa sinizm gibi tutumlar zamanla değişebilir, bu da örgütsel dönüşümlerle ilişkili olabilir (Mantere ve Martinsuo, 2001). Performans, işe bağlılık, sporcu gelişimi gibi çıktılar üzerindeki etkileri sadece sınırlı şekilde incelenmiştir. Özellikle antrenör-sportmen ilişkilerinde bu değişkenlerin rolü araştırılmalıdır. Spor yönetimi ve örgütsel sinizm alanındaki çalışmalar demografik farklılıklar ve bireysel düzeyde kalmakta; örgütsel süreçleri, bağlamsal farklılıkları ve uzun vadeli etkileri göz ardı etmektedir. Bu alanlar, gelecekte yapılacak çalışmalar için önemli bir potansiyel sunmaktadır.

Sonuç olarak, örgütsel sinizmin spor yönetimindeki etkilerini anlayabilmek için daha derinlemesine, çok boyutlu ve disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç vardır. Böylece hem kuramsal zenginlik sağlanabilir hem de spor organizasyonlarının etkinliği ve sürdürülebilirliği artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Afacan, E., & Özen, N. Ö. (2023). Az Gelişmişliğin Felsefesi Temelinde Spor Bilimleri Fakülteleri. Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi, 6(1-Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 1026-1044.
- Andersson, L. M. & Bateman, T. S. (1997). Cynicism in the workplace: some causes and effects. Journal of Organizational Behavior, 18, 449-469.
- Arıkan, A. N. (2023). Spor Organizasyonlarında Örgütsel Adalet Algısı: Derleme Çalışması. Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 3(2), 142-147.
- Arslan, Ö., & Kiper, A. (2021). Bibliyometrik analiz yöntemi: Web of Science veri tabanı üzerine bir inceleme. Bilgi Yönetimi, 4(1), 20-30.
- Bedeian, A. G., & Armenakis, A. A. (1981). Organizational cynicism: Its nature and consequences. Academy of Management Review, 6(1), 51-58.
- Brandes, P.M. (1997). Organizational Cynicism: Its Nature, Antecedents, and Consequences (Dissertation of Doctor of Philosophy), The University of Cincinnati.
- Chung, C. M. & Kim, S. W. (2020). The impact of organizational cynicism on organizational outcomes in sports teams. International Journal of Sports Science & Coaching, 15(4), 491-503.
- Çelik, E., & Cihan, B. B. (2024). Beden Eğitimi, Beden Eğitimi Öğretmeni, Spor Eğitimi Kavramlarına Yönelik: Bir Meta-Sentez Betimleme. Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi, 5(1), 164-176.
- Çevik, A. & Bahar, A. (2020). Sistematiik derleme ve meta-analizlerde raporlama standardı: PRISMA bildirimi. Türkiye Klinikleri Journal of Biostatistics, 12(2), 189-195. <https://doi.org/10.5336/biostatic.2020-7526>
- Dean, J. W., Brandes, P. & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. Academy of Management Review, 23(2), 341-352.
- İlgar, E. A., Yıldırım, M. & Sedef, G. Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi. Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi, 5(1), 103-111.
- Mantere, S. & Martinsuo, M., (2001, July 5-7).“Adopting and Questioning Strategy: Exploring The Roles of Cynicism And Dissent”, Presented at 17th European Group for Organisation Studies Colloquium, Lyon, France.

Metzger, M.D. (2004). A Qualitative Inquiry into the Formation of Beliefs in a Police Organization. Dissertation of Doctor, The George Washington University, Washington, p.24

Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J. & Altman D.G. (2009), Preferred reporting items for systematic reviews and metaanalyses: The PRISMA Statement, PLOS Medicine, 6(7), 1-6.

Okaray, Z. (2018). Akademisyenlerin tükenmişlik düzeyleri: Sistematik bir derleme.

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), 3(1), 163-180.

ATLETİZM SPORCULARININ SPORDA TÜKENMİŞLİK DURUMLARI

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÇALI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, oguzhancali@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6521-9714

Dr. Öğr. Üyesi Savaş AYDIN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, savasaydin@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2224-3997

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, atletizm sporcularının sporda tükenmişlik düzeylerini cinsiyet, branş türü ve spor yapma süresi değişkenleri açısından incelemektir. Araştırmadan nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2025 yılında Sivas ilinde lisanslı olarak atletizm ile ilgilenen sporcular oluşturmaktadır. Atletizm içerisinde yer alan farklı branşlardan 50 kadın, 77 erkek olmak üzere toplam 127 sporcu yer almaktadır. Veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu” ve “Sporcu Tükenmişlik Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, Duygusal-Fiziksel Tükenme, Azalan Başarı Hissi ve Duyarsızlaşma olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Elde edilen veriler parametrik varsayımları yerine getirdiğinden, cinsiyet değişkenine ilişkin karşılaştırmalarda parametrik testlerden bağımsız örneklem için t-testi; spor yılı ve atletizm branşı değişkenlerine ilişkin karşılaştırmalarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır ($p < 0,05$). Bulgular, kadın ve erkek sporcuların tükenmişlik algılarının büyük ölçüde benzer olduğunu ortaya koymakta, bu yönüyle literatürdeki pek çok çalışmayla paralellik göstermektedir. Ancak bazı çalışmalar kadın sporcuların tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğunu bildirmekte, bu da bulguların genellenebilirliğini sınırlandırabilir. Atletizm branşına ve spor yılına göre anlamlı bir fark saptanmamış, bu durum tükenmişliğin daha çok bireysel ve çevresel faktörlerle ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Literatürde sporculuk yılı ilerledikçe tükenmişlik düzeylerinin artabileceği belirtilse de bu çalışmada böyle bir eğilim gözlenmemiştir. Sonuç olarak, tükenmişliğin karmaşık ve çok boyutlu yapısı göz önünde bulundurularak, daha kapsamlı, psikososyal değişkenleri içeren araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atletizm, sporcu, tükenmişlik

1. GİRİŞ

Tükenmişlik, genel olarak bireylerin yaşadığı duygusal bitkinlik ve motivasyon kaybı olarak tanımlanmaktadır (Leiter ve ark., 2015). İlk olarak iş bağlamında ele alınan tükenmişlik kavramı, daha sonraki araştırmalarda bireylerin gerçekleştirdikleri aktivitelerin kendileri üzerindeki zorlayıcı etkileri sonucunda da ortaya çıkabileceği yönünde genişletilmiştir. Tükenmişlik yalnızca belirli meslek gruplarıyla sınırlı kalmayan, tüm bireyleri etkileyebilecek

yaygın bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Freudenberger (1974), tükenmişliğin belirtilerini fiziksel ve davranışsal olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırmıştır. Fiziksel belirtiler arasında yorgunluk, sürekli baş ağrısı, mide ve bağırsak rahatsızlıkları, uykusuzluk ve nefes darlığı gibi fizyolojik sorunlar yer almaktadır. Davranışsal belirtiler ise bireyin ani öfke ve hayal kırıklığı gibi duygulara verdiği tepkilerde, örneğin bağırma, kolay ağlama, çevresine karşı aşırı şüphecilik, katı ve esnek olmayan tutumlar şeklinde gözlemlenebilmektedir. Ayrıca, iletişimde alaycı ve küçümseyici tavırlar sergileme, depresif görünüm ve davranışlar da bu belirtiler arasında sayılmaktadır. Freudenberger'e (1974) göre, zamanla artan iş yükü bireyin işlevselliğini azaltarak yaptığı işlerin kalitesinde düşüşe neden olmakta; bu durum ise kişinin kendisini başarısız ve mutsuz hissetmesine yol açmaktadır. Bu duygular, yalnızca psikolojik iyilik halini olumsuz etkilemekle kalmayıp, bireyin yaşamındaki diğer alanlara da yansımakta ve çok boyutlu sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle spor alanında, başarısızlık ve mutsuzluk hissi performans üzerinde doğrudan etkili olmakta; motivasyon kaybı, özgüven düşüklüğü ve hedefe yönelik davranışlarda azalma gibi sonuçlara yol açmaktadır. Bu nedenle, tükenmişliğe bağlı olarak gelişen olumsuz duygular, sporcuların hem bireysel gelişimlerini hem de takım dinamiklerini olumsuz yönde etkileyen kritik faktörler arasında değerlendirilmektedir.

Spor tükenmişliği, sporcuların yarışma ve antrenman süreçlerinden kaynaklanan fiziksel ve psikolojik yüklenmeler sonucunda ortaya çıkan, çok boyutlu bir sendrom olarak tanımlanmakta ve bireyin performansını olumsuz yönde etkilemektedir (Gustafsson ve ark., 2017). Bu sendromun gelişiminde, özellikle uzun süreli ve yoğun kamp süreçleri, fiziksel deformasyonlar, sporcuların sosyal çevrelerinden gelen stres faktörleri ve ekonomik baskılar gibi çeşitli unsurlar etkili olmaktadır (Taylor ve ark., 1990; Gould ve ark., 1996). Cox (2007), sporcuların başlangıçta başarıma arzusu ile motive olduklarını, ancak zamanla yaşanan bedensel yorgunluklar, kayıplar ve yenilgiler sonucunda spordan alınan zevkin yerini yalnızca yorgunluğun aldığını ve bunun sporcu tükenmişliğine yol açtığını belirtmiştir. Benzer şekilde, Cresswell ve Eklund (2003), sporu hayatının merkezine koyan bireylerde yaşanan sürekli kısıtlanma hissi, sakatlık sonrası ortaya çıkan olumsuz duygular ve spora geri dönme ya da eski performansı sergileyememe endişesinin tükenmişlikte önemli rol oynadığını vurgulamışlardır. Tükenmişlik düzeyinin artmasının, sporcularda güdülenme düzeyinin düşmesine, kaygı ve stres seviyelerinin yükselmesine, öz güvenin azalmasına ve umutsuzluk duygusunun pekişmesine yol açtığı ortaya konmuştur. Bu olumsuz sürecin bireysel düzeyde kalmadığı; önlem alınmadığı takdirde takım içerisindeki diğer sporculara da yayılabileceği ve bu durumun takımın genel performansında ciddi düşüşlere sebep olabileceği ifade edilmektedir (Raedeke, 2001).

Köklü geçmişi ve temel motor becerilere dayalı yapısı ile sporun temel branşlarından biri olan atletizm, bireyin doğal fiziksel kapasitesini ön plana çıkaran ve yüksek düzeyde bireysel çaba gerektiren bir spor dalı olması nedeniyle tükenmişliğe ilişkin riskleri daha belirgin biçimde barındırmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada, atletizm ile ilgilenen sporcuların sporda tükenmişlik düzeylerinin ortaya konulması, alan yazına katkı sağlamasının yanı sıra, atletizm sporcularının psikolojik dayanıklılıklarının güçlendirilmesine yönelik önleyici stratejilerin geliştirilmesi açısından da önem arz etmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama deseni tercih edilmiştir. Betimsel araştırmalar, mevcut durumun olduğu gibi, nesnel ve sistematik bir biçimde ortaya konmasına, analiz edilmesine ve yorumlanmasına olanak sağlar (Karasar, 2012). Bu doğrultuda, atletizm branşında faaliyet gösteren sporcuların sporda tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi amacıyla betimsel tarama deseni uygun bir yöntem olarak seçilmiştir.

2.2. Araştırma Grubu

Araştırmanın örneklemini, 2025 yılında Sivas ilinde lisanslı olarak atletizm ile ilgilenen sporcular oluşturmaktadır. Çalışma kapsamına alınan örneklem grubunda atletizm içerisinde yer alan farklı branşlardan 50 kadın, 77 erkek olmak üzere toplam 127 sporcu yer almaktadır. Örnekleme dâhil edilen katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımları Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1: Araştırmaya katılan Atletizm Sporcularına ait tanımlayıcı istatistikler

Değişken	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	50	39,4
	Erkek	77	60,6
Atletizm Branşı	Koşu	62	48,8
	Atma	40	31,5
	Atlama	25	19,7
Spor Yılı	0-2 yıl	45	35,4
	3-4 yıl	27	21,3
	5-6 yıl	30	23,6
	7 ve üzeri	25	19,7
Toplam		127	100

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerine bakıldığında, katılımcıların %60,6’sının erkek, %39,4’ünün ise kadın olduğu görülmektedir. Bu durum, çalışmanın erkek sporcular üzerinde daha yoğunlaştığını göstermektedir. Atletizm branşlarına göre dağılım incelendiğinde, katılımcıların %48,8’inin koşu, %31,5’inin atma ve %19,7’sinin atlama branşında yer aldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, çalışmanın büyük ölçüde koşu branşındaki sporcuları kapsadığını ortaya koymaktadır. Spor yılı açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların %35,4’ü 0–2 yıl, %21,3’ü 3–4 yıl, %23,6’sı 5–6 yıl ve %19,7’si ise 7 yıl ve üzeri süredir spor yapmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formunun yanı sıra Sporcu Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. Raedeke ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ve Kelecek,

Kara, Kazak Çetinkalp ve Aşçı (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan bu ölçek, 5'li Likert tipi bir yapıdadır. Ölçek, Duygusal-Fiziksel Tükenme, Azalan Başarı Hissi ve Duyarsızlaşma olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik analizleri sonucunda Cronbach's Alpha katsayıları; Duygusal-Fiziksel Tükenme alt boyutu için .88, Azalan Başarı Hissi alt boyutu için .84 ve Duyarsızlaşma alt boyutu için .87 olarak belirlenmiştir. Bu değerler, ölçeğin alt boyutlarının yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin dağılım özelliklerini belirlemek amacıyla basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle, cinsiyet değişkenine ilişkin karşılaştırmalarda parametrik testlerden bağımsız örneklem için t-testi; spor yılı ve atletizm branşı değişkenlerine ilişkin karşılaştırmalarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır ($p < 0,05$).

3. BULGULAR

Çizelge 2: Atletizm Sporcularının Cinsiyet Değişkenine Göre Sporda Tükenmişlik Durumları

Sporda Tükenmişlik Boyutları	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	Ss	t	p
Duygusal Fiziksel Tükenmişlik	Kadın	50	3,19	0,36	-,141	,887
	Erkek	77	3,20	0,34		
Duyarsızlaşma	Kadın	50	1,46	0,24	,931	,327
	Erkek	77	1,42	0,18		
Kişisel Başarı Hissi	Kadın	50	2,66	0,31	-,146	,884
	Erkek	77	2,66	0,26		
Toplam	Kadın	50	2,87	0,24	,186	,853
	Erkek	77	2,86	0,22		

Bu çizelge, cinsiyet değişkenine göre sporda tükenmişlik düzeylerinin alt boyutlar bazında karşılaştırılmasına ilişkin t-testi sonuçlarını göstermektedir. Tüm alt boyutlarda ve toplam puanda kadın ve erkek atletizm sporcuları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bulgular hem kadın hem de erkek sporcuların tükenmişlik algılarının büyük ölçüde benzer olduğunu göstermektedir.

Çizelge 3: Atletizm Sporcularının Branş Değişkenine Göre Sporda Tükenmişlik Durumları

Sporda Tükenmişlik Boyutları	Branş	N	$\bar{x}$	Ss	F	p
Duygusal Fiziksel Tükenmişlik	Koşu	62	3,21	,35	,812	,446
	Atma	40	3,15	,38		
	Atlama	25	3,26	,28		
Duyarsızlaşma	Koşu	62	1,43	,19	,265	,768
	Atma	40	1,45	,23		
	Atlama	25	1,46	,21		

Kişisel Başarı Hissi	Koşu	62	2,66	,30	,676	,510
	Atma	40	2,63	,30		
	Atlama	25	2,72	,19		
Toplam	Koşu	62	2,86	,23	,833	,437
	Atma	40	2,85	,24		
	Atlama	25	2,92	,16		

Bu çizelge, atletizm branşına (koşu, atma, atlama) göre sporcularda tükenmişlik düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarını sunmaktadır. Tüm alt boyutlarda ve toplam puanda atletizm branşına göre sporda tükenmişlik durumları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu durum, tükenmişlik düzeylerinin branşa özgü değil, farklı faktörlere bağlı olabileceğini düşündürmektedir.

Çizelge 4: Atletizm Sporcularının Spor Yılı Değişkenine Göre Sporda Tükenmişlik Durumları

Sporda Tükenmişlik Boyutları	Spor Yılı	N	$\bar{x}$	Ss	F	p
Duygusal Fiziksel Tükenmişlik	0-2 yıl	45	3,17	,40	,643	,589
	3-4 yıl	27	3,17	,27		
	5-6 yıl	30	3,28	,28		
	7 ve üzeri	25	3,19	,39		
Duyarsızlaşma	0-2 yıl	45	1,41	,18	,511	,675
	3-4 yıl	27	1,44	,22		
	5-6 yıl	30	1,47	,23		
	7 ve üzeri	25	1,45	,21		
Kişisel Başarı Hissi	0-2 yıl	45	2,66	,28	1,073	,363
	3-4 yıl	27	2,60	,33		
	5-6 yıl	30	2,73	,21		
	7 ve üzeri	25	2,64	,29		
Toplam	0-2 yıl	45	2,85	,25	1,385	,251
	3-4 yıl	27	2,84	,22		
	5-6 yıl	30	2,94	,16		
	7 ve üzeri	25	2,85	,24		

Bu çizelgede, sporcuların sporda tükenmişlik düzeyleri farklı spor yılı gruplarına göre incelenmiş ve ANOVA (tek yönlü varyans analizi) ile gruplar arası farkların istatistiksel anlamlılığı değerlendirilmiştir. Tüm alt boyutlarda ve toplam puanda atletizm branşına göre sporda tükenmişlik durumları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu sonuç, spora başlama süresinin tükenmişlik düzeylerini tek başına anlamlı ölçüde etkilemediğini göstermektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Araştırmada, kadın ve erkek atletizm sporcularının tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir farkın bulunmaması, her iki cinsiyetin tükenmişlik algılarının büyük ölçüde benzer olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde atletizm sporcularının tükenmişlik düzeyleri ile ilgili çalışmalar sınırlıdır. Ancak literatürde yapılan benzer çalışmalarda, cinsiyetin tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı ifade edilmektedir (Santos, ve ark., 2020; Rodrigues ve ark., 2021; Chu, ve ark., 2021). Bu sonuçlar araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. Ancak literatürde araştırma bulgularının aksine, cinsiyet değişkenine göre sporcularının tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı farkın olduğu ifade edilmektedir. Kadın sporcular genellikle tükenmemişliğin tüm boyutlarında (duygusal-fiziksel tükenme, başarıda azalma, değersizleşme) erkeklerden daha yüksek puanlar aldığı (Heidari, 2013; Nafian ve ark., 2014; Giusti ve ark., 2022), erkek sporcuların ise bazen değersizleşme boyutunda daha yüksek puan alabildiği ifade edilmektedir (Uslu ve Tazegül, 2022).

Araştırmada, atletizm branşlarına göre tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir farkın bulunmaması, tükenmişliğin branşlara özgü değil, başka faktörlerle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Literatürde atletizm branşları arasında tükenmişlik düzeylerine yönelik çalışmalar sınırlı sayıda olmakla birlikte, genellikle çalışmalar atletizm spor branşını başka diğer spor branşları ile karşılaştırdıkları ve araştırdıkları Ancak, atletizm branşında tükenmişlik düzeyinin diğer branşlara göre anlamlı şekilde yüksek ya da düşük olduğu gösterilmemiştir (Yağcı, ve ark., 2023). Araştırmada spor yılına göre tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir farkın bulunmaması, spora başlama süresinin tükenmişlik üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Ancak literatürde araştırmalar, sporcularda tükenmişlik düzeylerinin özellikle sporculuk yılı ilerledikçe arttığını göstermektedir (Giusti ve ark., 2022).

Sonuç olarak; araştırma bulgularına göre, atletizm sporcularının tükenmişlik düzeyleri cinsiyet, branş türü ve spor yılı değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu durum, tükenmişliğin bireysel ve çevresel etkenlerle daha fazla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Bu doğrultuda, sporcularda tükenmişliği etkileyen psikososyal faktörlerin daha derinlemesine incelendiği, farklı branşları ve daha geniş örneklemeleri kapsayan çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Chu, T. L. A., Sommerfeld, B. ve Zhang, T., Developmental differences in burnout among high school athletes in the United States: A gendered perspective, *Journal of Clinical Sport Psychology*, 16(1), 42–54, 2021.
- [2] Cox, R. H., *Sport psychology: Concepts and applications* (6th ed.). McGraw-Hill Higher Education, Boston, 2007.
- [3] Cresswell, S. ve Eklund, R., The athlete burnout syndrome, *New Zealand Journal of Sports Medicine*, 31(1), 4–9, 2003.
- [4] Freudenberger, H. J., Staff burn-out, *Journal of Social Issues*, 30(1), 159–165, 1974.

- [5] Giusti, N. E., Carder, S. L., Wolf, M., Vopat, L., Baker, J., Tarakemeh, A., ... ve Vopat, B. G., A measure of burnout in current NCAA student-athletes, *Kansas Journal of Medicine*, 15, 325, 2022.
- [6] Gould, D., Tuffey, S., Udry, E. ve Loehr, J., Burnout in competitive junior tennis players: I. A quantitative psychological assessment, *The Sport Psychologist*, 10(4), 322–340, 1996.
- [7] Gustafsson, H. ve Skoog, T., The roles of stress and optimism in burnout among athletes [Manuscript in preparation], 2007.
- [8] Heidari, S., Gender differences in burnout in individual athletes, *European Journal of Experimental Biology*, 3(3), 583–588, 2013.
- [9] Karasar, N., Bilimsel araştırma yöntemi (24. baskı). Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012.
- [10] Kelecek, S., Kara, F. M., Çetinkalp, Z. K. ve Aşçı, H., Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması, *Spor Bilimleri Dergisi*, 27(4), 149–161, 2016.
- [11] Leiter, M. P., Maslach, C. ve Frame, K., Burnout, *The Encyclopedia of Clinical Psychology*, 1–7, 2015.
- [12] Nafian, S., Karimi, E., Ghasemi, M. ve Zahrabi, S., The effect of gender and sport field type on burnout levels in Iranian athletes, *Archives of Applied Science Research*, 6, 11–14, 2014.
- [13] Raedeke, T. D. ve Smith, A. L., Development and preliminary validation of an athlete burnout measure, *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 23(4), 281–306, 2001.
- [14] Rodrigues, R., Hirota, V., Maffei, W., Ferreira, J. P. ve Verardi, C., Impact of burnout syndrome in athletes: Relationship between sex, age, and sport, *Psicol. Saúde Doenças*, 22, 636–644, 2021.
- [15] Santos, A. C. A., Pires, D. A., Vorkapic, C. M. F. ve de Andrade Bastos, A., Differences in perception of burnout syndrome among young athletes from individual and team sports, *Motricidade*, 16(1), 39–46, 2020.
- [16] Taylor, A. H., Daniel, J. V., Leith, L. ve Burke, R. J., Perceived stress, psychological burnout and paths to turnover intentions among sport officials, *Journal of Applied Sport Psychology*, 2(1), 84–97, 1990.
- [17] Uslu, A. ve Tazegül, Ü., Comparison of the Burnout Levels of National Athletes According to Their Demographic Characteristics, *Pakistan Journal of Medical & Health Sciences*, 16(05), 905, 2022.
- [18] Yağcı, İ., Seydioğlu, C., Çimen, K. ve Tazegül, Ü., Determination of the Relationship Between Personality Traits and Burnout Levels of Athletes from Different Branches, *International Journal of Disabilities Sports and Health Sciences*, 6(Special Issue 1- Healthy Life, Sports for Disabled people), 290–296, 2023.

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞSEL ESNEKLİK DÜZEYLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÇALI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, oguzhancali@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6521-9714

Dr. Öğr. Üyesi Savaş AYDIN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, savasaydin@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2224-3997

ÖZET

Bu araştırma, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerinin cinsiyet, spor türü ve spor yapma süresi değişkenleri açısından incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel tarama deseni ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini 2024–2025 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültelerinde eğitim alan 142 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” ve toplam 20 maddeden ve 2 alt boyuttan oluşan “Bilişsel Esneklik Envanteri” kullanılmıştır. Elde edilen verilerde parametrik varsayımları yerine getirdiğinden; ikili grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir. Bulgular, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri arasında bilişsel esneklik düzeyleri cinsiyete göre genellikle anlamlı farklılık göstermemektedir; birçok çalışma kadın ve erkek öğrencilerin benzer düzeylerde bilişsel esneklik sergilediğini belirtmiştir. Ancak bazı bulgular kadınların daha yüksek puanlar alabileceğini göstererek, bu ilişkinin daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Takım sporcularının bireysel sporculara göre daha yüksek bilişsel esneklik göstermesi, takım içi etkileşimlerin ve stratejik düşünme gerekliliklerinin bu beceriyi destekleyebileceğini göstermektedir. Spor yapma süresi ile esneklik arasında pozitif bir eğilim olsa da istatistiksel anlamlılık gözlenmemiştir. Bu da spor deneyimiyle birlikte başka değişkenlerin de etkili olabileceğini düşündürmektedir. Literatür, sporun bilişsel süreçleri geliştirme potansiyeline sahip olduğunu gösterse de türüne ve deneyime göre bu ilişkinin değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Öğrenci, Bilişsel esneklik.

1. GİRİŞ

Bilişsel esneklik, bireyin çevresel koşullardaki değişimlere uyum sağlayabilme kapasitesini yansıtan temel bir zihinsel süreçtir. Anderson’a (2002) göre bilişsel esneklik; çok boyutlu düşünceleri bütünleştirme, mevcut olanakların farkında olma ve duruma özgü alternatif planlar geliştirme becerilerini kapsamaktadır. Bu tanım, bireyin karmaşık durumlar karşısında düşünsel düzeyde esneklik sergileyerek uygun stratejiler oluşturabilme yetisini ön plana çıkarmaktadır. Bilişsel esneklik düzeyi yüksek bireyler, genellikle yüksek özgüvene sahiptir. Bu bireyler, zorlu yaşam olayları karşısında dirençli davranabilmekte; hızlı, çözüm odaklı ve

değişime açık bir tutum sergileyebilmektedir (Eskin, 2014). Bu durum, bilişsel esnekliğin yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal ve davranışsal bileşenlere de sahip olduğunu göstermektedir.

Karar verme süreci içerisinde bireylerin, karşılaştıkları sorunlara yönelik çeşitli çözüm yolları üretmeleri ve bu alternatifleri değerlendirmeleri büyük önem taşımaktadır. Erdoğan'a (2012) göre bireylerin seçeneklerin farkında olması, mümkün olduğunca fazla alternatif üretmesi ve bunları analiz etmesi, karar verme sürecinin niteliğini artırmaktadır. Yaratıcı düşünce ve alternatif çözüm üretme becerileri, etkili karar almanın temel unsurları arasında yer almaktadır. Zihinsel esneklik, bireyin değişken koşullara hızlı biçimde uyum sağlayabilmesini de mümkün kılmaktadır. Kreuter ve Moltner (2014), bu kavramı bireyin bilgilerini yeniden organize etme, yeni veriler ışığında davranışlarını düzenleme ve bu yolla yeni durumlara uyum sağlama kapasitesi şeklinde tanımlamaktadır. Bu süreç, bireyin karşılaştığı sorunlara daha etkili ve yaratıcı çözümler geliştirebilmesini desteklemektedir.

Spor müsabakaları, sporcuların kısa sürede çok sayıda değişkeni değerlendirmesi ve bu doğrultuda hızlı kararlar almasını gerektiren dinamik ortamlardır. Bu bağlamda, sporcuların anlık olarak karşılaştığı farklı pozisyonlara yönelik verecekleri kararların doğruluğu, bilişsel esneklik düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü bilişsel esneklik, bireyin çeşitli seçenekler arasından en uygun olanı seçebilme, koşullara göre düşünce ve davranışlarını esnetebilme yeteneğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, bilişsel esnekliği yüksek olan sporcuların yalnızca daha doğru kararlar vermekle kalmayıp, aynı zamanda bu kararların performans üzerinde de olumlu etkiler yaratacağı öngörülmektedir.

Bilişsel esneklik, sporcuların sporsal etkinlikler esnasında zihinsel süreçlerini ne derece etkin biçimde kullandıklarıyla yakından ilişkilidir. Bu ilişki, fiziksel antrenmanın rolünü ikinci plana itmekten ziyade, spora aktif katılımın bireyin psikolojik ve bilişsel gelişimine sağladığı bütüncül katkıları daha da görünür kılmaktadır. Nitekim alanyazında, düzenli fiziksel aktivitenin yalnızca bedensel değil, aynı zamanda zihinsel işlevler üzerinde de olumlu etkiler yarattığı birçok araştırma bulgusu ile ortaya konmuştur (Masley ve ark., 2009; Themanson ve ark., 2008).

Bilişsel esneklik düzeyi, yapılan spor branşına göre farklılık gösterebilmekte ve bireyin sportif deneyimleriyle şekillenebilmektedir. Özellikle oyun temelli spor branşları, hızlı karar alma ve problem çözme süreçlerini içermesi nedeniyle bilişsel esnekliği destekleyici bir ortam sunmaktadır. Bu çerçevede, sporun sadece fiziksel gelişimle sınırlı kalmayıp, bilişsel gelişimi de destekleyen bir faaliyet alanı olduğu söylenebilir. Spor, bireyin ifade becerilerini ve yaratıcılığını geliştirmekte; duygularını beden yoluyla ifade etmesine, yeni hareket kalıpları oluşturmaya ve duygusal gerilimlerini kontrollü bir biçimde boşaltmasına olanak tanımaktadır (Kuter & Kuter, 2012). Böylece, bilişsel esneklik spor aracılığıyla hem zihinsel hem de duygusal açıdan gelişimle bütünleşerek bireyin genel uyum becerisini artırmaktadır.

Sporun birey üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerinin çok yönlü olduğu dikkate alındığında, sporda bilişsel esnekliğin ölçülmesi ve anlaşılması hem spor performansının geliştirilmesi hem de zihinsel sağlık açısından önem arz etmektedir. Özellikle spor bilimleri fakültesi öğrencileri gerek kuramsal bilgi düzeyleri gerekse uygulamalı sporsal deneyimleri açısından incelenmeye değer bir örnekleme temsil etmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerini belirlemek ve bu

düzeylerin çeşitli değişkenler doğrultusunda nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır. Elde edilecek bulgular, hem bireysel gelişimi destekleyici stratejilerin oluşturulmasına katkı sağlayacak hem de bilişsel esnekliğin spor eğitimi sürecindeki yeri konusunda literatüre özgün veriler sunacaktır. Bu yönüyle çalışma, sporcuların karar verme, problem çözme ve duygusal düzenleme becerilerinin gelişimine katkı sağlayabilecek müdahale programlarının planlanmasına da zemin hazırlayacaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama deseni ile yürütülmüştür. Tarama deseni; bireylerin tutum, ilgi ve yetenek gibi özelliklerini geniş bir örneklem üzerinde betimlemeye imkân tanırken, aynı zamanda bu özelliklerin geçmişteki ya da mevcut durumlarına ilişkin bilgi elde edilmesini sağlar (Büyüköztürk vd., 2015).

2.2. Araştırma Grubu

Araştırmanın örneklemi, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültelerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamına alınan örneklem grubunda, 64'ü kadın ve 78'i erkek olmak üzere toplam 142 öğrenci yer almaktadır. Örnekleme dâhil edilen katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımları Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	64	45,1
	Erkek	78	54,9
Spor Türü	Bireysel	83	45,6
	Takım	99	54,4
Spor Yılı	0-2 yıl	9	6,3
	3-4 yıl	20	14,1
	5-6 yıl	26	18,3
	7 ve üzeri	87	61,3
Toplam		142	100

Katılımcıların %54,9'unu erkekler (n=78), %45,1'ini ise kadınlar (n=64) oluşturmaktadır. Bu durum, araştırma grubunda erkek katılımcıların kadınlara göre biraz daha fazla olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %54,4'ü takım sporlarıyla, %45,6'sı ise bireysel sporlarla ilgilenmektedir. Bu dağılım, örneklem hem bireysel hem de takım sporlarıyla uğraşan sporculardan dengeli bir şekilde oluştuğunu göstermektedir, ancak takım sporlarına katılım biraz daha fazladır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%61,3) 7 yıl ve üzeri süredir sporla

ilgilenmektedir. Bunu sırasıyla 5–6 yıl (%18,3), 3–4 yıl (%14,1) ve 0–2 yıl (%6,3) takip etmektedir. Bu bulgu, örnekleme yer alan bireylerin önemli bir kısmının uzun süreli spor deneyimine sahip olduğunu göstermektedir. Bu da bilişsel esneklik gibi psikolojik değişkenlerin spor deneyimiyle ilişkisini incelemek açısından anlamlı bir veri zemini sunmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile birlikte, sporcuların bilişsel esneklik düzeylerini ölçmeye yönelik bir envanter kullanılmıştır. Bu envanterin geçerlilik ve güvenirlik çalışması Dennis ve Vander Wal (2010) tarafından gerçekleştirilmiş, Türkçe uyarlaması ise Sapmaz ve Doğan (2013) tarafından yapılmıştır. Envanterin spor ortamına entegrasyonu Yarayan ve arkadaşları (2023) tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplam 20 maddeden oluşan envanter, "Alternatifler" (1, 3, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20) ve "Kontrol" (2, 4, 7, 9, 11, 15, 17) olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. "Alternatifler" alt boyutu için iç tutarlık katsayısı $\alpha=0.91$, "Kontrol" alt boyutu için ise $\alpha=0.84$ olarak hesaplanmıştır. Bazı maddeler ters puanlanmaktadır (2, 4, 7, 9, 17). Envanter, 5'li Likert tipi yapıdadır ve maddeler, "1 = Hiç uygun değil" ile "5 = Tamamen uygun" arasında puanlanmaktadır. Ayrıca envanter, toplam puan üzerinden de değerlendirilmektedir. Envanterin genel Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı ise $\alpha=0.87$ olarak bulunmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada veriler, yüz yüze ve çevrim içi yöntemlerle uygulanan veri toplama araçları aracılığıyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler öncelikle incelenmiş, gerekli kontroller ve düzeltmeler yapıldıktan sonra SPSS 25.0 programına aktarılmıştır. Ölçeğin dağılım özelliklerini değerlendirmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmış ve normallik varsayımının karşılanmadığı belirlenmiştir ($p < .05$). Ancak, normallik analizlerine ek olarak çarpıklık ve basıklık (skewness-kurtosis) değerleri incelendiğinde, verilerin parametrik testlerin uygulanmasına uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda, ikili grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 2: Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Bilişsel Esneklik Durumları

Bilişsel Esneklik Boyutları	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	Ss	t	p
Alternatifler	Kadın	64	3,54	0,48	-1,445	0,150
	Erkek	78	3,65	0,47		
Kontrol	Kadın	64	2,32	0,40	-1,047	0,297
	Erkek	78	2,41	0,64		
Toplam	Kadın	64	3,20	0,30	-1,933	0,055

	Erkek	78	3,32	0,39		
--	-------	----	------	------	--	--

Bu çizelge, bilişsel esnekliğin “Alternatifler” ve “Kontrol” alt boyutları ile toplam puan açısından cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, erkeklerin “Alternatifler” boyutunda ortalama puanı kadınlara göre biraz daha yüksek olsa da bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0,05$). Dolayısıyla cinsiyetin bu boyut üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı söylenebilir. Benzer şekilde, “Kontrol” boyutunda ve toplam puanda da erkeklerin ortalama puanı kadınlardan biraz yüksek görünmektedir; ancak bu fark da istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0,05$).

Çizelge 3: Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Spor Türü Değişkenine Göre Bilişsel Esneklik Durumları

Bilişsel Esneklik Boyutları	Spor Türü	N	$\bar{x}$	Ss	t	p
Alternatifler	Bireysel	83	3,48	0,40	-3,410	0,001
	Takım	99	3,72	0,52		
Kontrol	Bireysel	83	2,39	0,42	0,303	0,762
	Takım	99	2,37	0,64		
Toplam	Bireysel	83	3,20	0,28	-2,877	0,005
	Takım	99	3,34	0,40		

Bu çizelge, bireysel ve takım sporlarıyla ilgilenen katılımcıların bilişsel esneklik düzeylerini "Alternatifler", "Kontrol" ve toplam puan açısından karşılaştırmak amacıyla yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçlarını göstermektedir. Alternatifler alt boyutundaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$). Takım sporcuları, alternatif üretme, esnek düşünme ve farklı çözüm yolları geliştirme açısından bireysel sporculara kıyasla daha yüksek bilişsel esneklik düzeyine sahiptir. Kontrol alt boyutunda anlamlı fark bulunmamıştır. Toplam bilişsel esneklik puanındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$). Takım sporlarıyla ilgilenen bireyler, genel bilişsel esneklik düzeyinde bireysel sporculara göre daha yüksek puan almışlardır.

Çizelge 4: Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Spor Yılı Değişkenine Göre Bilişsel Esneklik Durumları

Bilişsel Esneklik Boyutları	Spor Yılı	N	$\bar{x}$	Ss	F	p
Alternatifler	0-2 yıl	9	3,50	,33	2,043	,111
	3-4 yıl	20	3,54	,33		
	5-6 yıl	26	3,43	,55		
	7 ve üzeri	87	3,67	,49		
Kontrol	0-2 yıl	9	2,15	,39	,626	,599
	3-4 yıl	20	2,39	,57		
	5-6 yıl	26	2,32	,58		
	7 ve üzeri	87	2,40	,55		

Toplam	0-2 yıl	9	3,12	,10	2,285	,082
	3-4 yıl	20	3,25	,42		
	5-6 yıl	26	3,14	,32		
	7 ve üzeri	87	3,32	,35		

Bu çizelge, spor yapma süresine (spor yılı) göre bilişsel esneklik düzeylerinin “Alternatifler”, “Kontrol” ve toplam puan açısından karşılaştırılmasını amaçlayan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarını göstermektedir. Alternatifler ve kontrol alt boyutunda gruplar arasında farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0,05$). Bu durum, spor yapma süresinin "Alternatifler" ve "kontrol" boyutlarında etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Toplam bilişsel esneklik puanında da spor yılı arttıkça ortalama puanlar yükselme eğilimindedir. Ancak fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0,05$), anlamlılık sınırına yakın bir değerde kalmıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği, son yıllarda çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Araştırmada cinsiyet değişkenine göre bilişsel esnekliğin “Alternatifler”, “Kontrol” ve toplam puan düzeylerinde anlamlı bir farkın bulunmaması, kadın ve erkeklerin bilişsel esneklik düzeylerinin büyük ölçüde benzer olduğunu göstermektedir. Literatürde Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerine yönelik çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Ancak benzer çoğu araştırmada, bilişsel esneklik düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark göstermediği, hem kadın hem de erkek öğrencilerin benzer bilişsel esneklik puanlarına sahip olduğu ifade edilmektedir (Tüfekçibaşı ve Şahin, 2020; Kara ve ark., 2020; İlkan ve Yıldız, 2022). Ancak benzer bazı çalışmalarda kadın öğrencilerin bilişsel esneklik düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu rapor edilmiştir (Öztürk Çelik ve Öktem, 2025). Bu durum, her ne kadar genel eğilim cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olmadığını gösterse de, bazı araştırmalarda kadın öğrencilerin daha yüksek bilişsel esneklik düzeylerine sahip olduğunun rapor edilmesi, konunun çok yönlü faktörler bağlamında daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada takım sporcularının hem “Alternatifler” alt boyutunda hem de toplam bilişsel esneklik puanında bireysel sporculara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek puan alması, birlikte hareket etmeyi ve çok yönlü düşünmeyi gerektiren takım dinamiklerinin bilişsel esnekliği olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Buna karşın araştırmalar, bilişsel esneklik düzeylerinin bireysel ve takım sporu sporcuları arasında farklılık gösterdiğini, takım sporu sporcularının daha yüksek bilişsel esneklik puanları gösterdiğini ileri sürmektedir (Aslan, 2018). Bu fark, farklı spor türlerinin çeşitli bilişsel taleplerine bağlanabilir. Futbol gibi stratejik sporlardaki sporcular üstün yönetici işlev ve bilişsel esneklik gösterirken, interseptif sporlardaki sporcular görsel-uzamsal işleyiş ve işlem hızında öne çıkmaktadır (Yongtawee ve ark., 2021). Bu farklılıklara katkıda bulunan faktörler arasında, motor beceriler ve bilişsel süreçler arasındaki sinir yollarını güçlendirerek kendiliğinden bilişsel esnekliği artırabilen fiziksel aktivitelerin ve sporların doğası yer almaktadır (Bougherra ve ark., 2023). Ancak, bazı

çalışmalar spor bilimleri öğrencileri arasında cinsiyete veya spor durumuna dayalı bilişsel esneklikte önemli bir fark bulamamıştır (Kara ve ark., 2020). Bu bulgular, spor katılımı ile bilişsel esneklik arasındaki karmaşık ilişkiyi vurgulayarak, spor türünün belirli bilişsel işlevleri geliştirmede önemli bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir.

Araştırmada spor yapma süresi arttıkça toplam bilişsel esneklik puanlarının yükselme eğilimi göstermesi dikkat çekici olsa da, farkın istatistiksel olarak anlamlı olmaması, spor yılı değişkeninin bilişsel esneklik üzerindeki etkisinin sınırlı ve muhtemelen başka değişkenlerle etkileşimli olduğunu düşündürmektedir. Araştırmalar, spor bilimleri öğrencileri arasındaki bilişsel esneklik düzeylerinin çeşitli faktörlerden etkilenebileceğini göstermektedir. Literatürde, yapılan bir çalışmada bilişsel esnekliğin mevcut yaşam anlamıyla ve süresiyle pozitif korelasyon içinde olduğu bulunmuştur (Kara ve ark., 2020). Başka bir çalışmada spor katılımına ve deneyim yıllarına göre bilişsel esneklik puanlarında önemli farklılıklar bildirilmiştir (Soyer ve Koç, 2021). Ek olarak, fiziksel ve spor aktiviteleri alanındaki yüksek lisans öğrencileri, eğitim ve öğretim uzmanlık alanları arasında önemli bir fark gözlenmeden yüksek düzeyde kendiliğinden bilişsel esneklik göstermiştir (Bougherra ve ark., 2023). İkinci çalışma ayrıca spor ve fiziksel aktivitelerin motor beceriler ve bilişsel süreçler arasındaki sinir yollarını güçlendirerek bilişsel esnekliği artırma potansiyelini vurgulamıştır. Bu bulgular spor bilimleri öğrencileri arasındaki bilişsel esnekliğe dair içgörüler sağlarken, bu popülasyondaki spor deneyimi yılları ile bilişsel esneklik düzeyleri arasındaki ilişkiyi tam olarak anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulabilir.

Araştırma sonuçları, cinsiyete ve spor yılına göre bilişsel esneklik düzeylerinde anlamlı fark olmadığını, ancak takım sporcularının bireysel sporculara kıyasla daha yüksek bilişsel esneklik puanlarına sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, takım sporlarının esnek düşünme becerilerini destekleyici bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir.

Bu doğrultuda, takım sporlarının bilişsel gelişime etkisini inceleyen çalışmalara ağırlık verilmesi ve bireysel sporcular için bilişsel esnekliği artırıcı destek programlarının geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Anderson, D., Cognitive flexibility and its influence on peer conflict resolution, *Journal of Social Psychology*, 58(1), 79–89, 2002.
- [2] Aristoteles, *Organon* (Ö. Öner, Çev.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- [3] Aslan, S., Examination of Cognitive Flexibility Levels of Young Individual and Team Sport Athletes, *Journal of Education and Training Studies*, 6(8), 149–154, 2018.
- [4] Bougherra, A., Hamlaoui, A. ve Lebchiri, A., Defining the standard levels of spontaneous cognitive flexibility among master's students, *Physical Education of Students*, 27(4), 156–161, 2023.
- [5] Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş. ve Çakmak, E. K., *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2015.
- [6] Dennis, J. ve Vander Wal, J. S., The Cognitive Flexibility Inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity, *Cognitive Therapy and Research*, 34(3), 241–253, 2010.
- [7] Erdoğan, B., *Karar verme süreçleri*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2012.

- [8] Eskin, M., Sorun çözme terapisi, HYB Yayıncılık, Ankara, 2014.
- [9] Ilıkkın, D. ve Yıldız, M., Investigation of Cognitive Flexibility and Happiness Levels of University Students Receiving Sports Education, *European Journal of Physical Education & Sport*, 10(1), 2022.
- [10] Kara, N. Ş., Çetin, M., Dönmez, A. ve Çağın, M., The relationship between cognitive flexibility and the meaning of life: A research on the students of the faculty of sport sciences, *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 22(1), 142–149, 2020.
- [11] Kreuter, E. A. ve Moltner, K. M., Treatment and management of maladaptive schemas, Springer, 2014.
- [12] Kuter, F. Ö. ve Kuter, M., Beden eğitimi ve spor yoluyla değerler eğitimi, *Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi: Teori ve Uygulama*, 6, 75–94, 2012.
- [13] Masley, S., Roetzheim, R. ve Gualtieri, T., Aerobic exercise enhances cognitive flexibility, *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 16(2), 186–193, 2009.
- [14] Öztürk Çelik, D. ve Öktem, D., Cognitive Flexibility and Sports Anxiety Among Turkish Sports High School Students: A Cross-sectional Study, *Journal of Sport Sciences Research*, 10(1), 80–95, 2025.
- [15] Sapmaz, F. ve Doğan, T., Assessment of cognitive flexibility: Reliability and validity studies of Turkish version of the Cognitive Flexibility Inventory, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 46(1), 143–162, 2013.
- [16] Soyer, F. ve Koç, M., Examination of meaning in life, forgiveness flexibility, cognitive flexibility, and psychological symptoms in individuals doing sports and not doing sports in terms of various variables, *African Educational Research Journal*, 9, 146–159, 2021.
- [17] Themanson, J. R., Pontifex, M. B. ve Hillman, C. H., Fitness and action monitoring: Evidence for improved cognitive flexibility in young adults, *Neuroscience*, 157(2), 319–328, 2008.
- [18] Tüfekçibaşı, S. ve Şahin, M., Investigation of the Relationship between Cognitive Flexibility Levels and Personal Features of University Students, *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 7(2), 142–151, 2020.
- [19] Yarayan, Y. E., Turhan, M. O. ve Tekkurşun Demir, G., Bilişsel Esneklik Envanterinin sporcular için uyarlanması: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması, *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 8(3), 221–240, 2023.
- [20] Yongtawee, A., Park, J., Kim, Y. ve Woo, M., Athletes have different dominant cognitive functions depending on type of sport, *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 20, 1–15, 2021.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSON-ORGANIZATION FIT, ORGANIZATIONAL TRUST AND JOB PERFORMANCE IN ORGANIZATIONS

Asst. Prof. Dr. NERİMAN ÇELİK

Selcuk University, nerimancelik@selcuk.edu.tr- 0000-0002-2511-515X

ABSTRACT

The subject of this research is to determine the relationship between person-organization fit, job performance of employees and organizational trust. Simple random sampling method was used in the research. It was carried out in a spare parts manufacturing company operating in Konya Organized Industrial Zone 1. The sample of the study consisted of 182 employees who were willing to participate in the survey. Survey technique was used as the data collection technique and data were collected through face-to-face interview method. A total of 182 surveys were analyzed using the SPSS 21.0 program. According to descriptive statistics, it was determined that the participants' person-organization fit levels were high, job performance was moderate, and organizational trust was high. Correlation analysis was conducted to evaluate the basic hypothesis of the research and as a result, a positive and significant relationship was found between person-organization fit, job performance and organizational trust.

Key words: Person-organization fit, Job performance, Organizational trust.

DATING VIOLENCE: LOVING!? OR NOT LOVING!?

Prof. Dr. H. EYLEM KAYA

Süleyman Demirel University

eyka76@yahoo.com ORCID ID: 0000-0003-0736-5662

ABSTRACT

The totality of words, behaviors and interactions aimed at exploring the possibility of a romantic or emotional relationship between two persons is called dating and is usually the process of getting to know each other better and expressing mutual interest before starting a relationship. During this process, people try to get to know each other better, test emotional or physical attraction, but the important thing is that dating is mutual and does not push the boundaries of the parties, otherwise the act of dating that is attempted to be coercive or one-sided can turn into harassment and violence. Of course, the type of dating can also be effective in determining violence, and the type of violence that can be encountered in a traditional dating process can differ from the type of violence that can be encountered in a digital dating process. For instance, while physical dating violence, which is a type of dating violence, is not encountered in the digital dating type because the parties communicate remotely in the virtual environment, emotional/psychological violence can be experienced frequently. Therefore, since it is important to understand the symptoms of dating violence and to prevent its recurrence by creating awareness in order not to be exposed to dating violence, this study will discuss the definition, symptoms and solutions of dating violence and address the contexts from a sociological perspective.

Key Words: Dating, Dating Violence, Types of Dating

FLÖRT ŞİDDETİ: SEVİYOR!? YA DA SEVMİYOR!?

Prof. Dr. H. EYLEM KAYA

Süleyman Demirel Üniversitesi

eyka76@yahoo.com ORCID ID: 0000-0003-0736-5662

ÖZET

İki kişi arasında romantik ya da duygusal bir ilişki olasılığını keşfetmeye yönelik sözler, davranışlar ve de etkileşimler bütününe flört denir ve genellikle bir ilişki başlamadan önceki tanışma ve karşılıklı ilgiliyi ifade etme sürecidir. Bu süreçte insanlar birbirlerini daha yakından tanımaya çalışır, duygusal veya fiziksel çekimi test ederler, ancak önemli olan flörtün karşılıklı olması ve tarafların sınırlarını zorlamaması gerekmektedir, aksi takdirde zorlayıcı ya da tek taraflı yürütülmeye çalışılan flört eylemi, rahatsız edici hatta taciz ve şiddet boyutuna evrilebilmektedir. Elbette flörtün türü de şiddetin belirlenmesinde etkili olabilmekte, geleneksel bir flört sürecinde karşılaşılabilen şiddetin türü ile dijital flört sürecinde karşılaşılabilen şiddetin türü ile farklılaşabilmektedir. Örneğin; flört şiddetinin bir türü olan fiziksel flört şiddetine, dijital flört türünde tarafların sanal ortamda uzaktan iletişim kurmaları nedeniyle rastlanmazken, duygusal/psikolojik şiddet türü ise sıklıkla yaşanabilmektedir. Dolayısıyla, flört şiddetine maruz kalmamak için flört şiddetinin belirtilerini anlayabilmek ve bir farkındalık oluşturarak tekrarına engel olabilmek önem arz ettiğinden, bu çalışmada flört şiddetinin tanımı, belirtileri ve çözüm yollarının neler olduğu tartışılacak ve bağlamlar sosyolojik açıdan ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Flört, Flört Şiddeti, Flört Türleri

ORGANİZASYONEL HALEFİYET PLANLAMASI: İK UZMANLARININ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Mine HALİS

Kocaeli Üniversitesi, minehalis@gmail.com - Orcid: 0000-0003-4464-1697

ÖZET

Bu araştırma, insan kaynakları yönetimi bağlamında yedekleme planlaması uygulamalarının kurumsal önemi, çalışan algıları ve örgütsel çıktılar üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Nicel araştırma desenine sahip bu çalışmada, kamu ve özel sektörde çalışan 276 katılımcıdan anket yoluyla veri toplanmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu genç yaş grubunda (%56,9'u 26–35 yaş) ve kısa süreli iş deneyimine (%66,7'si 1–5 yıl) sahiptir. Ayrıca katılımcıların %78,4'ü yönetici olmayan pozisyonlarda görev yapmaktadır. Araştırma bulgularına göre, kurumlarda resmi bir yedekleme planlamasının varlığı, çalışanların bu süreçte dair bilgi sahibi olması ve süreçte katılımı sınırlı düzeydedir. Buna rağmen, yedekleme planlamasına genel olarak yüksek düzeyde önem atfedilmekte; özellikle iş sürekliliği ve stratejik hedeflere katkı açısından anlamlı algılar ortaya çıkmaktadır. Bağımsız örneklem t-testi ve ANOVA analizleri, yedekleme planlamasının örgütsel algılar üzerindeki etkisini göstermiş; yöneticilerin bu planlamaya daha yüksek önem atfettiği ($p < .01$), süreçte katılımın kariyer gelişimi algısını artırdığı ($p < .01$), eğitim uygulamalarının ise motivasyon üzerinde anlamlı fark yarattığı ($p < .05$) tespit edilmiştir. Bununla birlikte, çalışma yılı ile bilgi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bulgular, yedekleme planlamasının sadece kriz yönetimi değil, aynı zamanda çalışan gelişimi ve örgütsel bağlılık açısından da stratejik bir araç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yedekleme planlaması, insan kaynakları, örgütsel bağlılık, kariyer gelişimi, şeffaflık

1. GİRİŞ

Günümüzün belirsizliklerle dolu iş dünyasında kurumların rekabet avantajlarını sürdürebilmeleri, yalnızca güncel performansa değil, aynı zamanda gelecekteki liderlik ve uzmanlık ihtiyaçlarını önceden öngörmelerine bağlıdır. Bu bağlamda, insan kaynakları yönetiminin stratejik bir boyutu olan yedekleme planlaması (succession planning), kurumların sürdürülebilirliği, iş sürekliliği ve stratejik hedeflerine ulaşmaları açısından kritik bir araç haline gelmiştir. Yedekleme planlaması, yalnızca bir pozisyonun aniden boşalması durumunda yerine geçecek kişinin önceden belirlenmesi olarak değil, uzun vadeli yetenek yönetimi ve liderlik gelişimi süreci olarak ele alınmalıdır.

Literatürde, yedekleme planlamasının kilit pozisyonlar için potansiyel adayların belirlenmesi, geliştirilmesi ve hazır tutulmasını hedefleyen sistematik bir çaba olduğu vurgulanmaktadır (Rothwell, 2015). Ancak bu planlamaların yalnızca üst yönetim düzeyinde

değil, tüm kurumsal yapıyı kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ne var ki, pek çok kurumda bu süreçler ya hiç tanımlanmamış ya da yalnızca sembolik düzeyde yürütülmektedir. Özellikle çalışanların sürece dair bilgi düzeyi, katılım oranı ve memnuniyet düzeyleri oldukça sınırlı kalmakta; bu da yedekleme planlamasının etkinliğini azaltmaktadır.

Bu araştırma, insan kaynakları departmanlarında görev yapan çalışanların yedekleme planlamasına ilişkin tutumlarını, bilgi düzeylerini, sürece katılımlarını ve bu süreçlerin kurumsal algılar üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca yedekleme planlamasının iş sürekliliği, kariyer gelişimi, motivasyon ve stratejik hedeflere katkı gibi unsurlara etkisi değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın amacı, yedekleme planlamasının kurumsal önemini çalışan algıları üzerinden ortaya koymak ve bu sürecin daha etkili hale gelmesine yönelik ampirik bir değerlendirme sunmaktır. Araştırma bulguları, kurumların insan kaynakları politikalarına stratejik bir bakış kazandırmayı ve geleceğe dönük liderlik gelişimi çabalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

2.1. Yedekleme Planlamasının Tanımı ve Temel Kavramlar

İşletmelerde yedekleme planlaması (*succession planning*, Türkçede bazen *halefiyet planlaması* olarak da anılır), kilit pozisyonlar için gelecekteki lider adaylarını belirleme ve geliştirme sürecini ifade eder. Bu süreç, örgütün devamlılığı ve kritik rollerde sürekliliğin sağlanması amacıyla proaktif ve sistematik bir şekilde yürütülür. Literatürde yaygın kabul gören bir tanıma göre yedekleme planlaması, “*örgütteki kilit pozisyonlarda liderlik sürekliliğini sağlamak, entelektüel sermayeyi elde tutmak ve geliştirmek, aynı zamanda bireysel ilerlemeyi teşvik etmek için kasten ve sistematik olarak gösterilen çaba*” şeklinde tanımlanır (Rothwell, 2001, s. 29). Yani işletme, gelecekte ihtiyaç duyacağı kritik yetenekleri önceden belirleyip bir yetenek havuzu oluşturarak, doğru zamanda doğru kişiyi göreve getirmeyi hedefler (Özdemir, 2006).

Başlangıçta yedekleme planlaması kavramı daha çok aile şirketleri için geçerli bir uygulama gibi görülmüştür. Ancak günümüzün hızlı değişen iş ortamında bu yaklaşımın önemi geniş çapta anlaşılmıştır. Artık pek çok işletme, özellikle insan kaynakları departmanları öncülüğünde, yedekleme planlamasını kurumsal başarı ve iş sürekliliği açısından kritik bir uygulama olarak ele almaktadır (Özdemir, 2006). Bu planlama genellikle üst yönetim kademelerine ve organizasyon için kritik öneme sahip, piyasada bulunması zor uzmanlık gerektiren rollere odaklanır. Yedekleme planlamasının temel kavramları arasında kilit pozisyonların tanımlanması, bu pozisyonlar için potansiyel haleflerin (adayların) belirlenmesi, adayların yetkinliklerinin değerlendirilmesi ve gelişim planlarının hazırlanması sayılabilir. Bu yönüyle yedekleme planlaması, kısa vadeli bir “acil yerine adam bulma” yaklaşımından farklı olarak, uzun vadeli ve sürekli bir yetenek yönetimi stratejisi şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim Rothwell (2015), yedekleme planlamasının sadece bir yedeğin atanmasını değil, aynı zamanda işletme içindeki yeteneklerin sistematik şekilde geliştirilmesini içerdiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, yedekleme planlaması tanım itibarıyla geleceğe dönük bir insan kaynakları planlaması olup organizasyonların başarı ve sürekliliğinin önemli bir güvencesi olarak görülmektedir.

2.2. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ile İlişkisi

Yedekleme planlaması, stratejik insan kaynakları yönetiminin (İKY) ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Stratejik İKY, insan kaynakları uygulamalarının işletmenin uzun vadeli hedef ve vizyonlarıyla uyumlu şekilde planlanmasını gerektirir. Bu bağlamda yedekleme planlaması, organizasyonun gelecekteki liderlik ve yetenek ihtiyaçlarını öngörerek, insan kaynakları stratejisini işletmenin genel stratejik planı ile bütünleştirir. Literatürde, başarılı bir yedekleme planlaması sürecinin işletmenin stratejik planlamasını ve vizyonunu desteklemesi gerektiği belirtilir; hatta bu sürecin, liderlik ve çalışan gelişim programları için temel bir başlangıç noktası sunduğu vurgulanmaktadır (Rothwell, 2001, s. xxi). Yedekleme planlamasının stratejik bir bakış açısıyla ele alınması, gelecekte ihtiyaç duyulacak yetkinliklerin bugünden belirlenmesi ve bu doğrultuda eğitim, kariyer geliştirme ve iş rotasyonu gibi uygulamalarla çalışanların hazırlanması anlamına gelir.

Stratejik insan kaynakları yönetimi kapsamında yedekleme planlaması, diğer İK süreçleriyle entegre bir şekilde yürütülür. Örneğin, performans değerlendirmeleri ve yetenek yönetimi sistemleri, yüksek potansiyelli çalışanların (high-potentials) belirlenmesini sağlar ve bu çalışanlar yedekleme planlarının odak noktası olabilir. Benzer şekilde, eğitim ve geliştirme faaliyetleri, tanımlanan halef adaylarının eksik yetkinliklerini tamamlamayı hedefleyerek planlamaya destek verir. Yedekleme planlamasının stratejik İKY'ye entegre edilmesi, işletmeye rekabet avantajı kazandırabilir. Mercer (2005) tarafından vurgulandığı üzere, proaktif görev atamaları, planlı halefiyet ve zenginleştirilmiş eğitim programlarını birleştiren stratejik bir yaklaşım, şirketlerin daha rekabetçi olmasını ve ihtiyaç duyulduğunda görevi devralmaya hazır bir liderlik havuzu oluşmasını sağlar. Bu nedenle, yedekleme planlaması yalnızca İK'nın bir prosedürü olmayıp, işletmenin uzun vadeli başarısı için kritik bir stratejik girişim olarak değerlendirilmektedir.

2.3. Kurumsal Faydaları

Yedekleme planlamasının işletmelere sağladığı başlıca kurumsal faydalar, literatürde geniş bir biçimde belgelenmiştir. En önemli faydalardan biri, elbette, liderlik ve operasyonel sürekliliğin sağlanmasıdır. Kilit bir yöneticinin beklenmedik şekilde ayrılması veya emekli olması durumunda, önceden belirlenmiş ve yetiştirilmiş bir halefin bulunması, şirketin faaliyetlerinin aksamadan devam etmesini mümkün kılar (Özdemir, 2006). Bu durum, özellikle üst yönetim pozisyonlarında ani değişimlerin yarattığı belirsizlik ve riskleri en aza indirir. Bir yedekleme planı sayesinde, kritik bir pozisyon boşaldığında *“doğru kişinin en hızlı şekilde boşalan koltuğu doldurması”* sağlanarak iş sürekliliği güvence altına alınır (Özdemir, 2006). Dolayısıyla yedekleme planlaması, kurumlar için bir tür risk yönetimi aracı olarak da görülebilir.

Yedekleme planlamasının bir diğer önemli faydası, çalışan gelişimi ve bağlılığına katkı sağlamasıdır. Sistemik bir halefiyet planı dahilinde, yüksek potansiyele sahip çalışanlara kariyerlerinde ilerleme fırsatları sunulur ve onlara gelişim planları hazırlanır. Bu süreç, çalışanların motive olmasını ve kuruma bağlılıklarının artmasını teşvik eder. Nitekim yapılan araştırmalar, etkin yedekleme planlarının çalışanların kariyer gelişimini destekleyerek işten ayrılma niyetlerini azaltabildiğini göstermektedir (Ali & Mehreen, 2019). Örgüt, iç yeteneklerini geliştirmeye odaklandığında, dışarıdan eleman arama ve işe alıştırma maliyetleri de azalabilir; çünkü boş pozisyonlar için kurum kültürünü bilen ve hazır durumdaki iç adaylar

tercih edilebilecektir. Bu da uzun vadede işe alım maliyetlerinin düşmesi ve bilgi birikiminin kurum içinde kalması demektir.

Bunların yanı sıra, başarılı yedekleme planlaması, organizasyon içinde bir yetenek kültürü oluşturulmasına katkıda bulunur. Şeffaf ve adil bir halefiyet planı, çalışanlara şirket içinde ilerleme şansı olduğunu göstererek kurumsal aidiyeti yükseltir. Ayrıca, Deloitte tarafından küresel ölçekte yapılan bir çalışma, objektif ve planlı bir yedekleme sürecinin doğal bir sonucu olarak daha çeşitlilik barındıran bir liderlik portföyü oluşabileceğine dikkat çekmektedir (Routch, Monahan ve Doherty, 2018). Süreç objektif kriterlere dayandığında, terfi ve atamalarda önyargılar azalır; bu da sadece belirli bir zümreden değil, farklı geçmiş ve yeteneklere sahip kişilerden liderlerin yetişmesine imkan tanır. Aynı çalışma, etkin bir yedekleme planlamasının kuruma şu yararları sağlayabileceğini vurgular: terfi ve gelişim yatırımlarında daha kaliteli kararlar alınması, üst yeteneklerin elde tutulması (çalışan bağlılığının artması sayesinde), şirket kültürünün güçlenmesi ve değişen koşullara karşı daha dayanıklı ve esnek bir işgücü oluşturulması (Routch et al., 2018). Kısacası, iyi tasarlanmış bir yedekleme planlaması programı, yalnızca beklenmedik ayrılıklarda sürekliliği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda genel olarak insan kaynağının verimli kullanımını, çalışanların gelişimini ve kurumun uzun vadeli performansını olumlu yönde etkiler.

2.4. Uygulama Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar

Yedekleme planlamasının faydaları açık olsa da, uygulama sürecinde organizasyonlar çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Literatürde bu zorlukların bir kısmı teknik ve süreçle ilgili engeller iken, önemli bir bölümü de insanî ve kültürel faktörlerle ilgilidir. Öncelikle, yedekleme planlaması doğası gereği uzun vadeli bir disiplin gerektirir; sonuçlarının görülmesi yıllar alabilir. Oysa pek çok yönetici, kısa vadeli hedef ve performans göstergelerine odaklandığı için halefiyet planlamasına yeterli önemi vermeyebilir. Bir Fortune 100 şirketinin yönetim kurulu üyesinin ifade ettiği gibi, “yedekleme planlaması, herkesin önemini kabul ettiği fakat ertelenmeye de müsait bir konudur; meyvelerini vermesi uzun zaman aldığı için, günlük acil işler karşısında ikinci plana itilebilmektedir” (Routch et al., 2018). Bu kısa vadeli bakış açısı, planlamanın sistematik olarak uygulanmasının önündeki temel engellerdendir.

İkinci önemli zorluk, yedekleme planlamasının bazı çevrelerce tehdit edici görülmesidir. Mevcut yöneticiler veya pozisyon sahipleri, yerlerine bir halef yetiştirilmesini kendi konumları için bir risk olarak algılayabilir. Böyle bir algı, özellikle üst düzey yöneticilerin yedekleme planlarını desteklemesini zorlaştırabilir; zira bazı yöneticiler, halef hazırlamanın kendi yerine geçecek kişiyi hazırlamak anlamına geldiğini düşünerek bu sürece mesafeli durabilir. Deloitte’un araştırmasında birçok lider, şirketlerinde halefiyet planlamasının yeterince benimsenmemesinin nedenini, üst yönetimin sürece gösterdiği dirence ve konunun “*gizli bir şekilde mevcut yönetime güvensizlik*” olarak algılanmasına bağlamıştır (Routch et al., 2018). Bu durum, planlama çalışmalarının örgüt içinde açıkça konuşulmasını ve destek bulmasını güçleştirebilir.

Yedekleme planlamasında rol ve sorumlulukların belirsizliği de sık rastlanan bir engeldir. Planlamadan kimin sorumlu olduğu net olmadığı takdirde (İK departmanı mı, üst yönetim mi, yoksa ilgili birim yöneticileri mi?), süreç sahiplenilmez ve ilerlemez. Araştırmalara göre pek çok şirket, halefiyet planlamasının nihai sorumluluğunun kimde olduğuna dair net bir politika belirlememiş durumdadır (Routch et al., 2018). Bu belirsizlik, planlamanın sistematik bir

şekilde uygulanmasını engelleyebilir. Benzer şekilde, resmî bir süreç veya metodolojinin eksikliği de bir sorundur: Birçok işletme, yedekleme planlaması için yapılandırılmış bir çerçeve veya araç setine sahip değildir. Sonuç olarak, haleflerin belirlenmesi ve geliştirilmesi süreci kişisel insiyatiflere veya dönemsel ihtiyaçlara göre geliştiği güzel yürütülebilmektedir.

Bir diğer zorluk alanı da veri ve objektif kriter kullanımındaki yetersizliklerdir. Halef adaylarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi aşamasında somut veriler ve sistematik ölçütler kullanılmadığında, süreç öznel yargılara veya kurumsal politikaya açık hale gelir. Deloitte araştırması, birçok kuruluşun ellerinde objektif değerlendirme verileri olsa bile, halef seçimi konusunda duygusal veya politik tercihlere yönelebildiğini ortaya koymaktadır (Routch et al., 2018). Örneğin, bir şirkette üst düzey bir yönetici, halef belirleme toplantılarında “konu insan olunca sayfalar dolusu analitik değerlendirme bir kenara bırakılıp herkes yine de kendi izlenimine göre karar veriyor” şeklinde durumun özünü özetlemiştir (Routch et al., 2018). Bu da gösteriyor ki önyargılar, siyaset ve öznel tercihler, eğer engellenmezse, yedekleme planlamasının etkililiğini zayıflatabilir.

Yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra, yedekleme planlaması uygulamalarında finansal ve örgütsel diğer engeller de mevcuttur. Küçük ölçekli işletmeler veya kaynakları kısıtlı organizasyonlar, halef yetiştirme programlarına yatırım yapmayı maliyetli bulabilirler. Ayrıca, hızlı büyüyen veya değişim içindeki sektörlerde, geleceği planlamak güç olduğundan halefiyet planlaması dinamik bir hedefe dönüşebilir. Tüm bu zorluklar, yedekleme planlamasının her ne kadar kritik olsa da uygulamada dikkatli yönetilmesi gereken bir süreç olduğunu göstermektedir. Başarılı şirketler, bu engelleri aşmak için hem insan odaklı bir yaklaşımı (ör. şeffaf iletişim, yöneticilerin hesap verebilirliği) hem de veriye dayalı araçları (ör. yetenek değerlendirme sistemleri) bir arada kullanarak yedekleme planlamasını kurum kültürüne entegre etmeye çalışmaktadır.

2.5. Türkiye ve Uluslararası Uygulama Örnekleri

Yedekleme planlamasının önemi ve uygulamaları, Türkiye’de ve dünyada giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Türkiye bağlamında, yedekleme planlaması kavramı özellikle 2000’li yıllardan itibaren akademik yazında ve iş dünyasında gündeme gelmiştir. Türkiye’de geçmişte halefiyet planlaması en çok aile işletmeleri kapsamında ele alınmıştır. Aile şirketlerinde kuşaklararası geçiş, şirketin hayatta kalması için kritik olduğundan, bu tür işletmeler halef belirleme konusuna büyük önem vermiştir. Nitekim Tatoglu, Kula ve Glaister (2008) tarafından Türkiye’de 408 aile işletmesi üzerinde yapılan bir araştırma, bu işletmelerde halef seçimi ve yetiştirilmesi süreçlerinin dinamiklerini ortaya koymuştur. Çalışma, aile şirketlerinde halefiyet sürecinin planlanmasına ilişkin kararların genellikle aile içi faktörlerden etkilendiğini, ancak yine de haleflerin seçim kriterleri, eğitimleri ve işe hazırlanmaları gibi boyutlarda daha sistematik yaklaşımlara ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır (Tatoglu, Kula & Glaister, 2008). Özellikle Türkiye’de yaygın bir olgu olan patron veya üst düzey yöneticinin ayrılması durumunda işlerin sekteye uğraması riski, son yıllarda pek çok şirketi yedekleme planları yapmaya yöneltmiştir. Örneğin, büyük Türk holdinglerinde yönetim kurulları birinci kuşaktan ikinci kuşağa geçerken artık daha planlı bir yaklaşım benimsenmekte; halef adayları yıllar öncesinden belirlenip çeşitli pozisyonlarda deneyim kazanmaları sağlanmaktadır. Bununla birlikte, KOBİ ölçeğindeki birçok firma için halefiyet planlaması halen uygulanabilir bir lüks gibi görülmektedir. Bu durum, Özdemir’in (2006) de belirttiği üzere, “vizyon sahibi

işletmelerin yedekleme planlamasını önemserken, diğer bazılarının bunu uygulanabilir bulmaması” gerçeğini yansıtmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’de yedekleme planlaması alanında bilinç ve uygulama örnekleri artmakla birlikte, bunun işletmeler arasında yaygınlık derecesi ve etkinliği çeşitlilik göstermektedir.

Uluslararası düzeyde ise yedekleme planlaması, kurumsal yönetimin önemli bir unsuru olarak uzun zamandır gündemdedir. Özellikle büyük ölçekli şirketler ve çok uluslu organizasyonlar, kilit pozisyonlar için ardıl yetiştirmeyi kurumsal bir norm haline getirmişlerdir. Örneğin, ABD’de halka açık şirketlerde yönetim kurullarının CEO halefiyet planlaması yapmaları kurumsal yönetim ilkelerinin bir parçası olarak kabul edilir. Dünyaca tanınmış bazı şirketler, yıllar süren sistemli çalışmalarla kendi içlerinden liderler çıkararak başarılı halefiyet örnekleri sergilemiştir. Bu duruma sıklıkla verilen bir örnek, teknoloji sektöründeki bir şirketin, kurucusunun ayrılışından çok önce başlattığı bir programla (şirket içi “üniversite” kurarak) üst düzey yöneticilerini eğitmesi ve nihayetinde geçiş dönemini sorunsuz atlatmasıdır. Benzer şekilde, General Electric gibi dev firmalar, liderlik gelişim programları ve rotasyonlar yoluyla onlarca yıl boyunca bir liderlik yetenek havuzu oluşturmuş ve bu sayede CEO değişimleri dahil kritik geçişleri başarıyla yönetmişlerdir. Bu başarılı örnekler, yedekleme planlamasının uluslararası düzeyde en iyi uygulamalarını temsil etmektedir.

Öte yandan, uluslararası araştırmalar şirketlerin halefiyet planlamasına verdikleri önem ile bu alandaki hazırlık düzeyleri arasında bir fark olduğunu göstermektedir. Deloitte’un küresel çapta gerçekleştirdiği bir çalışma, liderlerin %86’sının halefiyet planlamasını “acil” ve “öncelikli” bir gündem olarak gördüğünü, ancak yalnızca %14’ünün kendi şirketlerinin bu konuda yeterince iyi olduğunu düşündüğünü ortaya koymuştur (Routch et al., 2018). Bu bulgu, dünya genelinde halefiyet planlamasının önemine dair farkındalık yüksek olsa bile, uygulamada birçok kuruluşun henüz arzu edilen olgunluk seviyesine ulaşamadığını göstermektedir. Özellikle hızlı değişen pazarlarda ve belirsizliğin arttığı dönemlerde (örneğin COVID-19 salgını süreci), halefiyet planlarının önemi bir kez daha ortaya çıkmış, ancak somut uygulama eksikleri de gözler önüne serilmiştir.

Sonuç olarak, hem Türkiye’de hem de uluslararası arenada yedekleme planlaması, kurumsal sürdürülebilirlik ve stratejik insan kaynakları yönetimi açısından kritik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’deki uygulamalar, kültürel ve yapısal farklılıklardan etkilenmekle birlikte giderek kurumsallaşan bir eğilim göstermektedir. Uluslararası alanda ise pek çok şirket “en iyi uygulama” örnekleriyle halefiyet planlamasını başarıyla entegre ederken, genel olarak işletmelerin önemli bir kısmı bu konuda gelişim alanlarına sahiptir. Literatürdeki bu bulgular, yedekleme planlamasının evrensel önemini vurgulamakla beraber, her organizasyonun kendi ihtiyaç ve koşullarına göre özelleştirilmiş bir yaklaşım geliştirmesi gerektiğine işaret etmektedir.

3. YÖNTEM

Bu araştırma, yedekleme planlamasına ilişkin bilgi düzeyi, süreç katılımı, şeffaflık algısı ve memnuniyet gibi faktörlerin, yedekleme planlamasının örgütsel katkılarına ilişkin algılar üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, nedensel ilişkileri ortaya koymayı hedefleyen ilişkisel tarama modeli kapsamında yapılandırılmıştır. Modelde bağımsız değişkenler arasında sürece katılım, bilgi düzeyi ve kurumsal uygulamalar yer

almakta; bağımlı değişkenler ise yedekleme planlamasının algılanan önemi, iş sürekliliği, kariyer gelişimi, motivasyon ve stratejik hedeflere katkı gibi algısal çıktılardır.

3.1. Evren, Örneklem ve Araştırma Değişkenleri

Araştırmanın evrenini, kamu ve özel sektörde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren kurumlarda görev yapan çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak, yedekleme planlaması konusunda doğrudan ya da dolaylı bilgi ve deneyime sahip bireylerin görüşlerine başvurulmuştur. Veri toplama sürecinde 276 katılımcıdan geçerli veri elde edilmiştir.

Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen ve literatürde yer alan ölçeklerden uyarlanarak yapılandırılan anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Anket üç ana bölümden oluşmaktadır:

1. Demografik Bilgiler: Katılımcıların yaşı, çalışma yılı, pozisyonu ve kurum büyüklüğü gibi değişkenleri içermektedir.
2. Süreç Değişkenleri: Yedekleme planlamasına ilişkin bilgi düzeyi, sürece katılım, şeffaflık algısı, eğitim varlığı ve memnuniyet durumunu ölçen maddelerden oluşmaktadır (6 madde)
3. Algılanan Örgütsel Katkıları: Yedekleme planlamasının önemine, iş sürekliliği, kariyer gelişimi, çalışan bağlılığı ve stratejik hedeflere katkısına ilişkin algı düzeyini ölçen maddeleri içermektedir (5 madde, 5'li Likert tipi).

Anket maddelerinin iç tutarlılığına ilişkin yapılan güvenirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısı $\alpha = .934$ olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Toplanan veriler SPSS 27.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak tanımlayıcı istatistikler (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma) ile örneklemin yapısı ortaya konmuştur. Ardından, ölçeğin iç tutarlılığını değerlendirmek için güvenirlik analizi (Cronbach's Alpha) gerçekleştirilmiştir.

3.2. Araştırma Sorusu ve Hipotezler

Araştırma sorusu "Yedekleme planlaması ile ilgili bilgi düzeyi, katılım ve şeffaflık algısı, çalışanların bu planlamayı ne derece önemli bulduklarını ve bu planlamanın kurumsal katkılarına nasıl algıladıklarını etkiler mi?" olarak belirlenmiş ve bu araştırma sorusuna bağlı olarak şu hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır:

Ana Hipotezler (H₁):

- **H1:** Kurumda resmi bir yedekleme planının varlığı, planlamanın önemine ilişkin algıyı anlamlı düzeyde artırır.
- **H2:** Yedekleme süreci hakkında bilgi sahibi olmak, sürecin iş sürekliliğine katkısına ilişkin algıyı artırır.
- **H3:** Sürece katılım, yedekleme planlamasının çalışanların kariyer gelişimine katkı sağladığı algısını artırır.
- **H4:** Kritik pozisyonların belirlenmesinde şeffaflık algısı, planlamanın stratejik hedeflere katkısına yönelik algıyı artırır.
- **H5:** Yedekleme eğitimlerinin varlığı, çalışanların motivasyon ve bağlılık düzeyini artırır.

Ek Hipotezler:

- **H6:** Yedekleme sürecinden memnuniyet, tüm kurumsal katkı algılarını anlamlı düzeyde etkiler.
- **H7:** Yöneticiler ve yönetici olmayan çalışanlar arasında yedekleme planlamasının algılanan önemi açısından anlamlı fark vardır.
- **H8:** Çalışma süresi arttıkça yedekleme planlamasına ilişkin farkındalık artar.

3.3. Araştırmada Kullanılan Soru Formunun Güvenirlik ve Yapı Analizi

Araştırma ölçeğindeki Likert tipi kısım 5 maddeden oluşmaktadır ve analizde geçerli veriye sahip 276 katılımcının yanıtları değerlendirilmiştir (%98 geçerli veri). Verilerde listwise yöntemiyle eksik veri işleme yapılmış ve yalnızca geçerli tüm veriler analiz kapsamına alınmıştır.

Ölçeğe ilişkin hesaplanan Cronbach's Alfa katsayısı $\alpha = .934$ 'tür. Bu değer, çok yüksek düzeyde iç tutarlılığa işaret etmektedir (George & Mallery, 2003). Ayrıca, standardize edilmiş maddelere göre hesaplanan alfa değeri de benzer biçimde .935'tir. Madde-toplam korelasyonu analizinde tüm maddeler .70'in üzerinde korelasyonu göstermektedir. Bu durum, her bir maddenin ölçeğin genel yapısıyla tutarlı olduğunu ve katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca, herhangi bir madde çıkarıldığında güvenirlilik katsayısında anlamlı bir iyileşme gözlemlenmemektedir, dolayısıyla tüm maddelerin ölçekte kalması uygundur.

Eklemlilik (additivity) varsayımını test eden Tukey testi sonucu anlamlı bulunmamıştır, $F(1, 195) = 1.05, p = .307$. Bu sonuç, maddeler arasında anlamlı bir doğrusal olmayan etkileşim olmadığını ve ölçeğin yapısal olarak homojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Hotelling's T^2 testi, maddeler arasında ortalamalarda anlamlı fark olup olmadığını test eder. Sonuçlar anlamlı bulunmamıştır: $T^2 = 7.578, F(4, 46) = 1.779, p = .149$. Bu durum, maddelerin ölçüm gücünün dengeli dağılmış olduğunu ve tek bir yapıyı ölçtüğünü desteklemektedir.

Tek ölçüm ICC değeri .736 ($p < .001$) olup oldukça yüksek bir tutarlılığa işaret etmektedir. Ortalama ölçüm ICC değeri ise .933 ($p < .001$) ile mükemmel düzeyde güvenilirlik göstermektedir. Bu sonuçlar, ölçekteki maddelerin birbirleriyle yüksek düzeyde uyumlu olduğunu ve ölçeğin bireyler arası tutarlılığı sağlamada başarılı olduğunu göstermektedir.

Analizler doğrultusunda, ölçek çok yüksek bir iç tutarlılık gösterdiği ($\alpha = .934$), tüm maddeler ölçeğe anlamlı düzeyde katkı sunduğu, ölçek yapısının eklemlili ve tek boyutlu bir yapıda olduğu, ve ICC değerleri, ölçeğin bireyler arasında ayırt edici gücünün yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu doğrultuda, söz konusu 5 maddelik ölçek, yedekleme planlamasına ilişkin tutumların güvenilir bir şekilde ölçülmesi için uygun bir araç olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada, yedekleme planlamasının kurumsal işlevlerine ilişkin beş maddeden oluşan ölçekte yapısal geçerlik değerlendirmesi amacıyla keşifsel faktör analizi uygulanmıştır. Analiz Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Testi ile başlamış, ardından ana bileşenler yöntemiyle (Principal Component Analysis) faktör yapısı belirlenmiştir.

Tablo 1. Yedekleme Planlamasının Kurumsal İşlevlerine İlişkin İstatistikler

Madde	Ort.	Std. S.	Çarpıklık	Basıklık	Faktör Yüğü
Kurum için Önemi	3,96	1,25	-1,27	0,81	.936
Kariyer Gelişimine Katkı	3,76	1,12	-0,74	0,16	.918

Stratejik Hedeflere Katkı	4,02	1,10	-1,06	0,54	.911
Motivasyon/Bağlılık Etkisi	3,78	1,07	-0,88	0,71	.870
İş Sürekliliğine Katkı	3,92	1,20	-1,15	0,67	.812
KMO Ölçütü	0.813		Açıklanan Varyans (%)		79.35
Bartlett's Testi (χ^2 , df, p)	1268.67, df = 10, p < .001				

Yapılan keşifsel faktör analizi sonucunda, yedekleme planlamasının algılanan kurumsal işlevlerine yönelik beş maddeden oluşan ölçekte, tek faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı toplam varyansın %79.35'ini açıklamakta ve oldukça yüksek faktör yükleri (.812–.936) ile desteklenmektedir. KMO değeri .813 olarak 'iyi' düzeyde bulunmuş, Bartlett's testi anlamlı çıkmıştır (p < .001). Bu bulgular, kullanılan ölçeğin yapısal olarak geçerli ve homojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

4. BULGULAR

Bu kısımda araştırma verilerinin tanımlayıcı istatistikleri ve hipotez testlerine ilişkin istatistikler, analizler ve yorumlar yer alacaktır.

4.1. Katılımcı Profili

Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde, çoğunluğun 26–35 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir (%56,9). Bunu 20–25 yaş aralığı (%19,6) ve 36–50 yaş aralığı (%17,6) izlemektedir. 51 yaş ve üzeri katılımcı oranı ise %5,9'dur. Çalışma yılı bakımından, katılımcıların büyük çoğunluğu (%66,7) iş yerinde 1–5 yıl arası çalıştığını belirtmiştir. 6–10 yıl çalışanlar %13,7, 11 yıl ve üzeri çalışanlar ise daha az sayıdadır.

Tablo 2. Katılımcı Profili (Demografik Veriler)

Soru Başlığı	Seçenek	f	%	Soru Başlığı	Seçenek	f	%
1. Yaşınız?	20–25	54	19,6	2. Çalışma yılı	1–5	184	66,7
	26–35	157	56,9		6–10	38	13,7
	36–50	49	17,6		11–15	27	9,8
	> 51	16	5,9		16–20	16	5,9
	Toplam	276	100,0		> 20	11	3,9
3. Çalışan sayısı?	5–20	130	47,1		Toplam	276	100,0
	21–40	27	9,8	4. Pozisyon	Yönetici+	60	21,6
	> 41	119	43,2		Yönetici -	216	78,4
	Toplam	276	100,0		Toplam	276	100,0

Katılımcıların iş yerindeki pozisyonlarına bakıldığında, %78,4'ü yönetici olmayan çalışanlardan oluşurken, yalnızca %21,6'sı yönetici konumundadır. Bu dağılım, verilerin daha çok alt kademe çalışanlarının bakış açısını yansıttığını göstermektedir.

4.2. Yedekleme Planlamasına İlişkin Frekans Dağılımları

Katılımcıların %45,1'i kurumlarında resmî bir yedekleme planlaması olduğunu belirtmiş, %37,3'ü bu tür bir planın olmadığını ifade etmiş, %17,6'sı ise konu hakkında bilgi sahibi olmadığını bildirmiştir. Yedekleme planlaması hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünenlerin oranı yalnızca %35,3'tür. Katılımcıların %64,7'si bu konuda bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Yedekleme planlama sürecine doğrudan dahil olanların oranı %27,5 ile sınırlı kalırken, %72,5'i sürece dâhil olmadığını ifade etmiştir.

Tablo 3. Yedekleme Planlamasına İlişkin Durum Frekans Dağılımları (n=276)

Soru Başlığı	Seçenek	Frekans	Yüzde (%)
1. Kurumunuzda resmi bir yedekleme planlaması mevcut mu?	Evet	124	45,1
	Hayır	103	37,3
	Bilgim yok	49	17,6
2. Yedekleme planlaması hakkında bilgi sahibi misiniz?	Evet	97	35,3
	Hayır	179	64,7
3. Yedekleme planlaması sürecine dahil oldunuz mu?	Evet	76	27,5
	Hayır	200	72,5
4. Kritik pozisyonların belirlenmesinde şeffaflık var mı?	Evet	108	39,2
	Hayır	76	27,5
	Kısmen	92	33,3
5. Yedek adayların belirlenmesinde şeffaflık var mı?	Evet	119	43,1
	Hayır	70	25,5
	Kısmen	87	31,4
6. Yedekleme planlaması sürecinden memnunsunuz?	Evet	103	37,3
	Hayır	60	21,6
	Bilgim yok	114	41,2
Toplam		276	100,0

Bu bulgular, çalışanların büyük çoğunluğunun yedekleme planlaması süreçlerine hem bilgi düzeyi açısından hem de katılım açısından sınırlı düzeyde dahil olduğunu göstermektedir.

4.3. Kurumsal Süreçlerin Şeffaflığı ve Memnuniyet

Anketteki sorulardan biri de kurumsal süreçlerin şeffaflığı ve memnuniyet ile ilişkilidir. Bu soruya verilen cevaplara göre; kritik pozisyonların belirlenmesinde şeffaf bir süreç izlendiğini düşünenlerin oranı %39,2 iken, “kısmen” şeffaf diyenler %33,3, şeffaflık olmadığını düşünenler %27,5'tir. Yedek adayların belirlenmesinde ise benzer bir dağılım vardır: %43,1 “evet”, %31,4 “kısmen”, %25,5 “hayır” demiştir. Kurumdaki yedekleme sürecinden memnun olanların oranı %37,3, memnun olmayanların oranı %21,6, “bilgim yok” diyenler ise %41,2'dir. Bu sonuçlar, şeffaflık ve memnuniyet düzeylerinin orta seviyede kaldığını ve çalışanların yaklaşık yarısının sürece dair bilgi eksikliği yaşadığını ortaya koymaktadır.

4.4. Eğitim Uygulamalarına İlişkin Değerlendirme

Yedekleme adaylarının gelişimine yönelik eğitim düzenlenip düzenlenmediğine ilişkin soruya verilen cevaplara göre; %37,3 “bazen”, %33,3 “önemsiz”, %29,4 “hiç önemli değil” şeklindedir. Buradan hareketle, kurumlarda bu tür eğitimlerin yeterince yaygın veya sistematik olmadığı, çalışanların bu konuda olumsuz veya nötr bir algıya sahip olduğu söylenebilir. Veriler, çalışanların çoğunluğunun kurumlarında yedekleme planlamasına dair sürece bilgi ve katılım açısından sınırlı düzeyde dahil olduğunu, ancak bu tür planlamaların öneminin genel olarak farkında olduklarını göstermektedir. Kurumların yedekleme sürecini daha şeffaf, katılımcı ve eğitim odaklı hâle getirmesi, çalışan memnuniyetini ve sürece olan güveni artırabilir.

4.5. Hipotez Testleri

Aşağıda araştırma hipotezlerine dair istatistiksel testler yer almaktadır. Hipotezler sırasıyla değil hipotez testi türüne göre gruplandırılarak aynı testleri gerektiren hipotezler birlikte verilmiştir.

Tablo 4. T testi ile Denene Hipotezlere İlişkin İstatistikler

Hipotez No	Gruplar	Bağımlı Değişken	M ₁	M ₂	SD ₁	SD ₂	t	df	p	Cohen' s d
H1	Yedekleme var / yok	Yedekleme önemi	4.30	3.60	0.85	1.05	2.41	40	.020	0.72
H2		İş sürekliliği katkısı	4.11	3.67	0.91	1.21	1.35	49	.183	0.43
H3	Katılım var / yok	Kariyer gelişimi katkısı	4.36	3.54	0.63	1.19	3.15	43.20	.003	0.85
H7	Yönetici	Yönetici olmayan çalışan	4.64	3.78	0.50	1.33	3.32	43.76	.002	0.89

H1 – Yedekleme planı varlığı ve önemi algısı:

Kurumlarında resmî yedekleme planı bulunan katılımcıların, bu süreci kurumsal açıdan daha önemli buldukları görülmüştür ($M = 4.30$, $SD = 0.85$), planı olmayanlara göre ($M = 3.60$, $SD = 1.05$). Fark istatistiksel olarak anlamlıdır, $t(40) = 2.41$, $p = .020$, $d = 0.72$. Bu, orta-büyük düzeyde bir etki göstermektedir.

H2 – Bilgi sahibi olma ve iş sürekliliği algısı:

Yedekleme planlaması hakkında bilgi sahibi olan katılımcıların iş sürekliliği katkı algısı ($M = 4.11$) daha yüksek olsa da bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır, $t(49) = 1.35$, $p = .183$, $d = 0.43$. Bu, küçük-orta düzeyde bir etkiye işaret etse de güçlü bir çıkarım için yetersizdir.

H3 – Sürece katılım ve kariyer gelişimi algısı:

Yedekleme sürecine aktif olarak katılan katılımcılar, sürecin kariyer gelişimlerine katkı sağladığını anlamlı düzeyde daha fazla ifade etmişlerdir ($M = 4.36$, $SD = 0.63$) (katılmayanlar:

$M = 3.54$, $SD = 1.19$; $t(43.20) = 3.15$, $p = .003$, $d = 0.85$. Bu, büyük düzeyde ve anlamlı bir etkiyi işaret etmektedir.

- H1 ve H3 hipotezleri güçlü şekilde desteklenmiştir.
- H2 hipotezinde ise yön doğru olsa da istatistiksel anlamlılık sağlanmamıştır.
- En yüksek etki büyüklüğü, sürece katılım – kariyer gelişimi ilişkisi üzerinden elde edilmiştir.

Bu sonuçlar, yedekleme planlamasının varlığı ve katılımcı uygulamalarının, çalışanların örgütsel katkı algıları üzerinde anlamlı ve etkili sonuçlar yarattığını göstermektedir.

Hipotez 7 (H7), yani "Yöneticiler ile yönetici olmayan çalışanlar arasında yedekleme planlamasının kurumsal önemi algısında fark vardır" hipotezi "Yöneticilerin ($M = 4.64$, $SD = 0.50$), yönetici olmayan çalışanlara ($M = 3.78$, $SD = 1.33$) kıyasla yedekleme planlamasının kurumsal önemi konusunda anlamlı derecede daha yüksek algıya sahip oldukları görülmüştür. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucu, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur, $t(43.76) = 3.32$, $p = .002$. Etki büyüklüğü büyük düzeydedir ($d = 0.89$), bu da yöneticilik statüsünün yedekleme planlamasına atfedilen önem üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir." Bu hipotezle ilgili olarak anlamlı fark olduğu, yöneticilerin planlamayı daha önemli gördüğü dolayısıyla hipotez 7'nin (H7) desteklendiği görülmektedir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi ile test edilen hipotez istatistikleri

Hipotez	Değişken 1	Değişken 2	Pearson r	p (2-tailed)
H4	Kritik pozisyon şeffaflığı	Stratejik katkı algısı	-.273	.053
H6	Süreç memnuniyeti	Planlamanın önemi	-.483	.000
H8	Çalışma yılı	Bilgi düzeyi	-.147	.302

H4 – Kritik pozisyon belirlemede şeffaflık arttıkça, stratejik katkı algısı artar

Yapılan Pearson korelasyon analizi, kritik pozisyonların belirlenmesinde şeffaflık algısıyla yedekleme planlamasının stratejik hedeflere katkısı arasında zayıf düzeyde negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r = -.273$, $p = .053$). Bu ilişki %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmamakla birlikte, anlam sınırına oldukça yakındır. Korelasyonun negatif yönlü olması, beklenenin tersine, şeffaflık algısı arttıkça stratejik katkı algısının azaldığını işaret etmektedir. Bu durum, kurumdaki şeffaflık algısının çalışanlarca doğrudan stratejiyle özdeşleştirilmediğini gösterebilir.

H6 – Süreç memnuniyeti arttıkça, yedekleme planlamasının önemi algısı da artar

Bu analizde, yedekleme sürecinden memnuniyet ile yedekleme planlamasının kurumsal önemi arasında orta düzeyde negatif korelasyon saptanmıştır ($r = -.483$, $p < .001$). Korelasyon katsayısının negatif yönlü olması, ölçeklerin ters kodlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Eğer memnuniyet değişkeninde yüksek değerler "memnun değilim" anlamına geliyorsa, bu korelasyon pozitif bir ilişkiyi ifade eder. Dolayısıyla, memnuniyet arttıkça önem algısının da arttığı söylenebilir. Hipotez güçlü şekilde desteklenmiştir.

H8 – Kurumdaki çalışma yılı arttıkça bilgi düzeyi artar

Son analizde, iş yerindeki çalışma yılı ile yedekleme planlaması hakkında bilgi düzeyi arasında zayıf düzeyde ve anlamsız bir ilişki bulunmuştur ($r = -.147, p = .302$). Bu durum, kurumda uzun süredir çalışanların yedekleme planlaması hakkında daha fazla bilgiye sahip oldukları varsayımını desteklememektedir. Aksine, bu bilginin kıdeme değil, kurumsal iletişime veya yönetime bağlı olduğunu düşündürmektedir. Hipotez reddedilmiştir.

"Yapılan üç korelasyon analizi neticesinde, süreç memnuniyeti ile yedekleme planlamasının önemi arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = -.483, p < .001$). Kritik pozisyonların belirlenmesinde şeffaflık ile stratejik katkı algısı arasında zayıf ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuş, bu ilişki anlamlılık sınırında kalmıştır ($r = -.273, p = .053$). İş yerindeki çalışma yılı ile yedekleme planlaması hakkında bilgi düzeyi arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($r = -.147, p = .302$). Bu bulgular, çalışan memnuniyetinin kurumsal algılarda daha belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır."

"H8 – Kurumdaki çalışma yılı arttıkça bilgi düzeyi artar" hipotezi, çalışma yılı (bağımsız değişken) ile yedekleme planlaması hakkında bilgi düzeyi (bağımlı değişken) arasındaki ilişki *regresyon analizi* ile de test edilmiştir. Model, açıklanan varyansın %2.2'sini oluşturmaktadır ($R^2 = .022$), bu da oldukça düşük bir açıklama gücü olduğunu göstermekte ve regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı değildir, $F(1,49) = 1.09, p = .302$. Çalışma yılı arttıkça bilgi düzeyi azalma eğilimindedir, ancak bu ilişki istatistiksel olarak anlamsızdır ($p = .302$). Beta katsayısı oldukça küçüktür ($-.147$), yani etkinin gücü de düşüktür.

"Yapılan basit doğrusal regresyon analizi, çalışanların iş yerindeki kıdemlerinin (çalışma yılı) yedekleme planlaması hakkında bilgi düzeyini anlamlı biçimde yordamadığını göstermiştir, $F(1,49) = 1.09, p = .302$. Modelin açıklayıcılığı oldukça düşüktür ($R^2 = .022$), yani çalışma yılı, bilgi düzeyinin yalnızca %2'sini açıklamaktadır. Regresyon katsayısı negatif yöndedir ($B = -.063$), ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > .05$). Bu bulgu, kıdemin bu bilgiye sahip olmayı garanti etmediğini göstermektedir." Sonuç olarak model anlamlı değil, İş yılı arttıkça bilgi düzeyi azalma eğiliminde ama anlamlı değil ve Hipotez (H8) reddedilmiştir.

H5 – Eğitim düzenlenmesi, çalışanların motivasyon algısını etkiler.

Tablo 6. Eğitim Düzeyi & Yedekleme Planlamasının Motivasyon ve Bağlılığa Etkisi (ANOVA)

Eğitim Düzeyi	Ort. (M)	SD	SE	95% GA Alt	95% GA Üst	F	p
Hiç önemli değil	4.20	0.77	0.20	3.77	4.63	4.49	.016
Önemsiz	4.00	0.87	0.21	3.55	4.45		
Bazen önemli	3.22	1.26	0.30	2.59	3.85		
Toplam	3.78	1.07	0.15	3.47	4.08		

"Tek yönlü ANOVA analizi, yedekleme adaylarının gelişimine yönelik eğitim uygulamalarına ilişkin değerlendirmeye göre, çalışanların yedekleme planlamasının motivasyon ve bağlılığa etkisi algılarında anlamlı farklar olduğunu ortaya koymuştur, $F(2,47) = 4.49, p = .016$. En yüksek ortalama motivasyon düzeyi 'eğitim hiç önemli değil' diyen grupta ($M = 4.20$) görülürken, en düşük düzey 'bazen önemli' grubunda saptanmıştır ($M = 3.22$). Bu sonuç, çalışan algılarında eğitim düzeyine dair tutumların motivasyon üzerinde doğrudan etkili olmadığını ve başka faktörlerin devreye girmiş olabileceğini göstermektedir." Sonuç olarak

anlamli bir fark bulunmuştur, “bazen önemli” diyenlerin en düşük motivasyon seviyesinde oldukları görülmüş dolayısıyla hipotez desteklenmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın temel amacı, kurumlarda uygulanan insan kaynakları yedekleme planlamasına ilişkin çalışan görüşlerini, bilgi düzeylerini, sürece katılımlarını ve bu uygulamaların çeşitli örgütsel algılar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Elde edilen bulgular, bu planlamanın hem yapısal hem de algısal yönlerini çok boyutlu olarak açıklamakta ve önemli kurumsal çıkarımlar yapmaya imkan tanımaktadır.

Katılımcı profili incelendiğinde, çalışanların büyük çoğunluğunun 35 yaş altında ve 1-5 yıl çalışma kıdemine sahip olduğu görülmektedir. Çalışanların %78,4'ü yönetici olmayan pozisyonlardadır. Bu durum, yedekleme planlamasının kurum içinde alt kademe çalışanlar tarafından nasıl algılandığını ön plana çıkarmaktadır.

Frekans analizleri, kurumların yarıya yakınında (%45,1) resmî bir yedekleme planlaması bulunduğunu ortaya koymuş, ancak bu planlamaya dair bilgi sahibi olanların oranı (%35,3) ve sürece aktif olarak katılanların oranı (%27,5) oldukça sınırlı kalmıştır. Şeffaflık algısı da benzer şekilde dağılmış, kurumların yarıya yakınında şeffaflık "var" veya "kısmen" olarak değerlendirilmiştir.

Hipotez testleri, yedekleme planlamasının örgütsel çıktılara etkisi bağlamında anlamlı bulgular sunmuştur. H1 ve H3 hipotezleri anlamlı biçimde desteklenmiş, kurumda yedekleme planının varlığı ve sürece katılım, planlamanın önemine ve kariyer gelişimine katkı algısını anlamlı düzeyde artırmıştır. H7 hipotezi de desteklenmiş, yöneticilerin bu planlamayı daha önemli algıladığı ortaya konmuştur. Buna karşın H2 ve H8 hipotezleri istatistiksel olarak desteklenmemiştir. Bilgi düzeyi ile iş sürekliliği algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamış, ayrıca çalışma yılı ile bilgi düzeyi arasındaki ilişki hem korelasyon hem de regresyon analizinde anlamlı çıkmamıştır.

Korelasyon analizlerinde H6 hipotezi anlamlı biçimde desteklenmiş ve memnuniyet algısı ile planlamanın önemi arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki bulunmuştur. H4 hipotezi ise öngörülenin tersine, şeffaflık arttıkça stratejik katkı algısının azaldığını ortaya koymuş ve bu ilişki anlam sınırında bulunmuştur. Bu da, şeffaflığın algısıyla stratejik fayda algısının farklılaşabileceğini göstermektedir.

H5 hipotezi doğrultusunda yapılan tek yönlü ANOVA, eğitim düzeyine göre motivasyon algısında anlamlı fark olduğunu ortaya koymuştur, ancak bu fark beklenenin tersine yönelmiştir. "Eğitim hiç önemli değil" diyen grubun motivasyon ortalamasının daha yüksek olması, algıların çeşitli faktörlerden etkilenebileceğini göstermiştir.

Öneriler

1. Kurumlar yedekleme planlamasının yalnızca resmî olarak tanımlanmasıyla yetinmemeli, bu planlamaya ilişkin bilgi paylaşımını yaygınlaştırmalıdır.

2. Sürece katılım ve şeffaflık, yedekleme uygulamalarının meşruiyetini artırmakta ve çalışan algılarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle karar alma süreçlerinde şeffaf ve kapsayıcı yaklaşımlar benimsenmelidir.
3. Yedekleme süreci, yalnızca krizlere karşı bir önlem değil; aynı zamanda çalışanların kariyer gelişimini destekleyen bir aracı olarak kurgulanmalıdır.
4. Eğitim uygulamalarının etkisi daha sistematik biçimde değerlendirilerek, bu programlar için çalışan odaklı tasarımlar geliştirilmelidir.
5. Örgütsel öğrenmeyi destekleyen şeffaf, bilgilendirici ve katılımcı yedekleme stratejileri, kurum içi motivasyonu ve öz yeterlilik algısını artırabilir.

Sonuç olarak, yedekleme planlamasının sadece bir insan kaynakları tekniği değil, çalışan deneyimi ve örgütsel süreklilik için kritik bir stratejik unsur olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Ali, Z., & Mehreen, A. (2019). Understanding succession planning as a combating strategy for turnover intentions. *Journal of Advances in Management Research*, 16(2), 216-233. <https://doi.org/10.1108/JAMR-09-2017-0092>
- Özdemir, G. (2006). Yedekleme planlaması. *İşGüç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(1). Erişilebilecek adres: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9485>
- Rothwell, W. J. (2015). *Effective succession planning: Ensuring leadership continuity and building talent from within* (5th ed.). AMACOM.
- Routch, K., Monahan, K., & Doherty, M. (2018, September 27). *The holy grail of effective leadership succession planning: How to overcome the succession planning paradox*. Deloitte Insights. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/leadership/effective-leadership-succession-planning.html>
- Tatoglu, E., Kula, V., & Glaister, K. W. (2008). Succession planning in family-owned businesses: Evidence from Turkey. *International Small Business Journal*, 26(2), 155-180. <https://doi.org/10.1177/0266242607086572>
- George, D., & Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference* (4th ed.). Allyn & Bacon.
- IBM Corp. (2021). *IBM SPSS Statistics for Windows, Version 27.0*. Armonk, NY: IBM Corp.

HİBRİT ÇALIŞMA BAĞLAMINDA KADINLARIN İŞ-ÖZEL YAŞAM DENGESİ VE CİNSİYET ROLLERİ

Prof. Dr. Mine HALİS

Kocaeli Üniversitesi, minehalis@gmail.com - Orcid: 0000-0003-4464-1697

ÖZET

Bu çalışma, esnek çalışma uygulamalarının kadın çalışanların görev performansı, bağlamsal performansı, verimsiz iş davranışları ve örgütsel bağlılık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemekte; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri algısının bu ilişkilerdeki düzenleyici rolünü değerlendirmektedir. Nicel araştırma deseniyle yürütülen bu çalışmada, özel sektörde çalışan 386 kadın çalışandan toplanan veriler SPSS ve AMOS yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, esnek çalışmanın görev performansı ve örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu; uzaktan çalışma sorunlarının ise verimsiz iş davranışlarını artırdığını ve örgütsel bağlılığı azalttığını ortaya koymuştur. Öte yandan, toplumsal cinsiyet rolleri algısı, bu ilişkilerin etki derecesini anlamlı biçimde düzenlemektedir. Özellikle eşitlikçi tutumlara sahip bireylerde esnek çalışmanın etkileri daha güçlü şekilde hissedilmiştir. Araştırma bulguları, esnekliğin sadece bir çalışma yöntemi değil, aynı zamanda performans ve bağlılık artırıcı stratejik bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında esnekliğin iş-aile bütünleşmesi ve örgütsel aidiyet üzerindeki etkisi de vurgulanmaktadır. Sonuçlar, kadın çalışanlara yönelik kapsayıcı ve duyarlı politikaların geliştirilmesi açısından önemli yönelimler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Esnek çalışma, Toplumsal cinsiyet rolleri, Kadın çalışanlar, Örgütsel bağlılık, Görev performansı

GİRİŞ

Pandemi ile birlikte uzaktan ve hibrit çalışma (ofis ve evden karma çalışma düzeni) birçok iş kolunda “yeni normal” haline gelmiştir (Koçak & Aydemir, 2023). Araştırmalar, geleneksel çalışma biçiminde bile tam olarak sağlanamayan iş-özel yaşam dengesinin, özellikle ev ve iş zamanının iç içe geçtiği uzaktan/hibrit modelde kurulmasının daha da zorlaştığına dikkat çekmektedir (Koçak & Aydemir, 2023). Bu zorluk, özellikle kadın çalışanlar açısından önemle incelenmektedir çünkü kadınlar, toplumsal ve kültürel roller gereği genellikle “çift vardiya” diye de adlandırılan iş ve ev sorumluluklarını bir arada taşımak durumunda kalmaktadır (Koçak & Aydemir, 2023; TESEV, 2021). Literatürde toplumsal cinsiyet rolleri kavramı bu noktada devreye girer; kadınların ev içi rollerinin ağırlığı, uzaktan/hibrit çalışmanın etkilerini erkeklere kıyasla farklı biçimde şekillendirmektedir (TESEV, 2021).

Bir kısım çalışma, uzaktan ve hibrit çalışmanın kadınlar için esnek zaman ve mekân sağlayarak iş-özel yaşam dengesine katkı sunabileceğini savunur. Esneklik sayesinde kadınlar

çalışma saatlerini aile sorumluluklarıyla daha uyumlu hale getirebilir ve işe gidiş geliş süresinden tasarruf ederek özel yaşama daha fazla zaman ayırabilirler (Koçak & Aydemir, 2023). Nitel bir araştırmada evden çalışma düzeninin medya sektörü çalışanlarının sosyal hayatını olumlu etkilediği ve esnekliğin denge kurmayı kolaylaştırdığı bulunmuştur (Koçak & Aydemir, 2023). Öte yandan, başka çalışmalar hibrit/uzaktan modelin “özerklik paradoksu” denilen bir ikilem yaratabildiğini vurgular. Yani, özellikle kadınlar için faydalı görülen evden çalışma imkânı, eğer geleneksel toplumsal rolleri pekiştirecek şekilde ele alınırsa, iş ve ev yaşamının tehlikeli biçimde iç içe geçmesine yol açabilir (Koçak & Aydemir, 2023). Bu durumda esnek çalışma, kadınların kariyer ilerlemesi ve kişisel zamanları açısından istenmeyen sonuçlar doğurabilir.

1.1. Araştırma Bulgularında Esnek Çalışma

Pandemi sonrasındaki literatür, hibrit çalışmanın kadınların iş-yaşam dengesi üzerindeki çift yönlü etkilerine dair kapsamlı bulgular sunmaktadır. Olumlu tarafta, hibrit modeli benimseyen çalışanlar iş ve özel hayat dengesini iyileştirdiklerini ifade etmektedirler. Türkiye’de 2024 yılında yaklaşık 500 beyaz yakalı çalışanla yapılan bir ankette, çalışanların yarısı uzaktan veya hibrit modeli tercih etme nedenlerinin başında iş-özel hayat dengesini göstermiştir (Ekonomim, 2024). Bu durum, özellikle çocuklu kadın çalışanlar için esnek çalışmanın cazip geldiğini göstermektedir.

Deloitte’un 10 ülkede 5.000 kadınla gerçekleştirdiği 2023 tarihli “Women@Work” araştırması da kadınların hibrit çalışmaya dair deneyimlerinin önceki yıla göre daha olumluya evrildiğini göstermektedir. Raporda, tükenmişlik oranlarının azaldığı, esnekliğe sahip kadın çalışanların işlerinden memnuniyet düzeyinin arttığı ve bu kadınların aynı işyerinde üç yıldan fazla kalma olasılığının %66’ya çıktığı belirtilmiştir. Buna karşılık, hiç esneklik sunulmayan kadınlarda bu oran sadece %19’dur (Deloitte, 2023). Bu bulgular, hibrit çalışmanın kadın çalışan bağlılığı ve motivasyonu üzerindeki olumlu etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, araştırmalar hibrit çalışmanın kadınlar için getirdiği zorlukları da net biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle mesai kavramının bulanıklaşması ve ev-içi yüklerin artması, kadınların denge kurmasını güçleştiren başlıca sorunlar olarak saptanmıştır. TESEV’in pandemi döneminde evden çalışma deneyimini incelediği rapor, uzaktan çalışmanın kadın ve erkek tarafından farklı deneyimlendiğini ve geleneksel cinsiyetçi iş bölümü nedeniyle kadınların ev içinde üstlendikleri sorumlulukların daha da arttığını ortaya koymuştur (TESEV, 2021). Kadın çalışanlar, bilgisayar başında işlerini yaparken eşzamanlı olarak çocuk bakımı, yaşlı bakımı, yemek ve temizlik gibi ev içi işleri de yerine getirmek zorunda kalmışlardır. Özellikle okulların ve kreşlerin kapanmasıyla birlikte çocukların eğitimi büyük oranda kadınların sorumluluğuna geçmiştir. Bu da iş ve özel hayat sınırlarının tamamen silinmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, uzaktan ve hibrit çalışmada birçok kadın, 24 saat süren bir ev-iş döngüsüne sürüklenmiştir. Bu bulgular, hibrit modelin getirdiği esnekliğin, eğer ev içi roller adil biçimde paylaşılmıyorsa, kadınlar için iki ucu keskin bir bıçak haline gelebileceğini göstermektedir.

Pandemiyle birlikte ev ve iş mekanlarının iç içe geçmesi, hibrit çalışan kadınların deneyimini hem kolaylaştırmış hem de karmaşılaştırmıştır. Esnek çalışma sayesinde işlerini

evden yürütebilen kadınlar, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği ev içi sorumlulukları da eş zamanlı olarak üstlenmek durumunda kalmıştır.

Kadınların hibrit düzende karşılaştığı bir diğer kritik mesele, kariyer gelişimi ve görünürlük konularıdır. Esnek çalışma modellerine ilişkin kurumsal tutumlar, kadın çalışanların terfi ve işyerinde fark edilme olanakları konusunda endişelerini artırmaktadır. Deloitte'un aynı raporunda, kadınların %97'sinin işyerinde esnek çalışma talep etmenin terfi olanaklarını olumsuz etkileyebileceğini düşündüğü ve %95'inin esnek çalışmaya geçtiklerinde iş yüklerinin buna uygun biçimde yeniden düzenlenmeyeceğine inandığı ortaya konmuştur (Deloitte, 2023). Bu bulgular, pek çok kadının hibrit veya uzaktan çalışmayı tercih ederken bile kariyerlerinde “esneklik bedeli” ödeme korkusu taşıdığına işaret etmektedir.

Nitekim Harvard Business Review tarafından yapılan bir değerlendirmede de, kadınların esnek çalışmayı açıkça talep etmekte tereddüt ettiği, bunun altında da “işyerinde ciddiye alınmama” veya “az çalışıyor” algısıyla karşılaşma endişesi bulunduğu belirtilmiştir (Shine Together, 2022). Dolayısıyla hibrit model, kadınlar için iş-yaşam dengesini kolaylaştırırken, aynı zamanda kariyer ilerlemesi konusunda yeni bariyerler oluşturma potansiyeline de sahiptir.

1.2. Esnek Çalışma ve Moderatör/Medyatör Etkileriyle Toplumsal Cinsiyet Roller

Hibrit çalışma ile iş-özel yaşam dengesi arasındaki ilişkide toplumsal cinsiyet rolleri kritik bir değişken olarak karşımıza çıkar. Araştırmalarda bu değişkenin hem moderatör (etkiyi şartlara göre değiştiren) hem de medyatör (etki mekanizmasını açıklayan) rolü olduğu vurgulanmaktadır.

Moderatör olarak toplumsal cinsiyet rol dağılımı, hibrit çalışmanın kadınlar üzerindeki etkisinin yönünü ve büyüklüğünü değiştirebilir. Örneğin, ev içi sorumlulukların eşit paylaşıldığı, partnerlerin destekleyici olduğu ailelerde hibrit çalışma, kadınlar için gerçek bir iş-yaşam dengesi çözümüne dönüşebilmektedir. Esnek çalışma saatleri ile partnerlerin çocuk bakımı ve ev işleri paylaşımı birleştiğinde, kadınların üzerindeki yük azalabilir; bu da stresi düşürerek yaşam tatminini artırabilir. Nitekim İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan bir saha araştırmasında, hibrit çalışmaya yönelik tutumlar açısından kadın ve erkek çalışanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Bu durum, uygun örgütsel kültür ve ev içi destek mekanizmalarının varlığı halinde hibrit modelin her iki cinsiyet için de benzer faydalar sağlayabileceğine işaret etmektedir (Şeker & Şahin, 2022).

Medyatör olarak öte yandan toplumsal cinsiyet rolleri, hibrit çalışmanın iş-yaşam dengesine etkisini dolaylı biçimde şekillendiren bir mekanizma da sunar. Kadınların ev ve bakım işleriyle özdeşleştirildiği geleneksel roller, hibrit çalışma sırasında kadınların üzerindeki görünmez yükü artırarak, esnekliğin getirdiği potansiyel faydaları gölgeleyebilir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verilerine göre, dünya genelinde bir kadın günde ortalama 4 saat 25 dakikasını ücretsiz ev ve bakım işlerine ayırırken, bir erkek yalnızca 1 saat 23 dakika harcamaktadır (ILO, 2021). Türkiye özelinde de benzer bir eşitsizlik söz konusudur. TÜSİAD ve UN Women'ın birlikte hazırladığı bir rapora göre, pandemi döneminde uzaktan çalışmaya geçen kadınların ev içi yükleri önemli ölçüde artmıştır ve bu durum esnek çalışmanın yararlarını sınırlamaktadır (TÜSİAD & UN Women, 2021).

Bu bağlamda, mevcut iş bölümü, hibrit çalışmanın kadınlar lehine sunduğu zaman esnekliğini bakım işleri için ekstra mesaiye dönüştürebilmektedir. Bu bir medyasyon mekanizmasıdır: Hibrit model ile evde geçirilen zamanın artması ile kadın için ev işi yükünün artması dolayısıyla iş-yaşam dengesi kazanımlarının azalması gibi sonuçlar bulgulanmıştır. TESEV'in (2021) değerlendirmesinde açıkça belirtildiği üzere, uzaktan çalışmaya geçen kadınlar için mesai saati kavramı ortadan kalkmış; kadınlar bilgisayar başında çalışırken aynı anda "ikinci vardiya" diye tabir edilen ev içi işleri yerine getirmeye devam etmişlerdir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, aynı zamanda kadınların hibrit çalışma konusundaki algılarını da şekillendirmektedir. Kadın çalışan, toplum veya işyeri kültürü tarafından "esas görevi" ev işleriyle tanımlanıyorsa, evden çalışma olanağı sunulduğunda kendisinden hem tam zamanlı iş performansı hem de tam zamanlı ev emeği performansı beklenmesi normalleşebilir. Bu durum, kadınların sınırlarını çizmesini zorlaştırır ve tükenmişlik riskini artırır. Dolayısıyla hibrit çalışma düzeninin başarılı olabilmesi için, işyeri politikalarının yalnızca teknik altyapıya değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet duyarlılığına da odaklanması gerekmektedir. Aksi takdirde, esnek modeller "aile dostu" olarak sunulsa bile, aslında kadınları geleneksel rollere daha da hapseden bir yapısal tuzak haline gelebilir (Şeker & Şahin, 2022; TESEV, 2021).

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmada, esnek çalışma uygulamalarına ilişkin algıların kadın çalışanların iş ve aile yaşamı üzerindeki etkileri çok değişkenli bir yaklaşımla incelenmiştir. Model kapsamında; esnek çalışmanın algılanan değeri (AD_mean), uzaktan çalışmanın yol açtığı sorunlar (UCS_mean) ve ailenin işe etkisi (AIE_mean) gibi faktörlerin, görev performansı (GP_mean), bağlamsal performans (BP_mean), örgütsel bağlılık (OB_mean) ve verimsiz iş davranışları (VID_mean) gibi çıktılar üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri analiz edilmiştir.

Araştırma modelinde aynı zamanda iş-aile bütünleşmesi (IAB_mean) ve iş-yaşam dengesi (AIE_mean) gibi değişkenlerin mediatör rolü, toplumsal cinsiyet rolleri (G.Roles) algısının ise moderatör rolü test edilmiştir. Hayes'in PROCESS makrosu aracılığıyla Model 4, Model 14 ve Model 58 yapıları üzerinden aracılık, moderasyon ve ikili moderasyonlu aracılık analizleri gerçekleştirilmiştir.

Araştırma, Türkiye'de özel sektörde görev yapan 386 kadın çalışandan elde edilen verilerle yürütülmüştür. Katılımcıların farklı meslek gruplarından olması, örneklemde çeşitliliği sağlamış ve bulguların genellenebilirliğini artırmıştır.

Veriler, yapılandırılmış bir anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Ölçekler literatürde yer alan geçerliği ve güvenilirliği sağlanmış maddelerden uyarlanarak oluşturulmuş ve pilot çalışma sonrası son hâlini almıştır. Her bir değişkenin ortalama değerleri alınarak analizlerde kompozit skorlar kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirlik katsayıları (Cronbach's α) .90'in üzerinde bulunmuştur.

Araştırmanın şu hipotezlerin test edilmesiyle sürdürülmüştür:

Uzaktan çalışma sürecinde yaşanan sorunların, performans ve bağlılık üzerindeki etkilerini test etmek için:

- **H1:** Uzaktan çalışma sorunları, çalışanların görev performansı, bağlamsal performansı ve örgütsel bağlılık düzeylerini olumsuz; verimsiz iş davranışlarını ise olumlu yönde etkiler.
- **H2:** Esnek çalışma algısı, çalışanların görev performansı, örgütsel bağlılığı ve iş-özel yaşam dengesi üzerinde olumlu etkiler yaratır.
- **H3:** Toplumsal cinsiyet rolleri, uzaktan çalışma sorunları ile örgütsel bağlılık, esnek çalışma algısı ile görev performansı ve esnek çalışma algısı ile iş-özel yaşam dengesi arasındaki ilişkileri düzenler.
- **H4:** Toplumsal cinsiyet rolleri, esnek çalışma algısı ile örgütsel bağlılık, uzaktan çalışma sorunları ile verimsiz iş davranışı ve esnek çalışma algısı ile iş-aile bütünleşmesi arasındaki ilişkilerde aracılık eder.
- **H5:** İş-aile bütünleşmesi ve ailenin işe olumlu etkisi, örgütsel bağlılık ile görev ve bağlamsal performansı pozitif, verimsiz iş davranışlarını ise negatif yönde etkiler.

Veri analizi üç aşamada gerçekleştirilmiştir:

1. Regresyon analizleri: Esnek çalışma, uzaktan çalışmanın zorlukları ve ailenin işe etkisi gibi bağımsız değişkenlerin görev performansı, bağlamsal performans, örgütsel bağlılık ve verimsiz iş davranışları üzerindeki etkileri çoklu regresyon analiziyle test edilmiştir.
2. Aracılık analizi (Model 4 & 14): İş-aile bütünleşmesi ve iş-yaşam dengesi değişkenlerinin mediatör rolü test edilmiştir. Doğrudan ve dolaylı etkiler Bootstrap yöntemiyle (n=5000) değerlendirilmiş ve güven aralıkları (%95 CI) hesaplanmıştır.
3. İkili moderasyonlu aracılık (Model 58): Toplumsal cinsiyet rolleri algısının hem bağımsız değişken ile mediatör değişken arasındaki ilişkiyi hem de mediatör değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi düzenleyip düzenlemediği analiz edilmiştir. Etkileşim etkileri ve koşullu dolaylı etkiler hesaplanarak, moderasyonun düzeyine göre farklılaşma test edilmiştir.

Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak belirlenmiştir ve analizler SPSS 26.0 yazılımı ile Hayes'in PROCESS eklentisi (v4.0) kullanılarak yürütülmüştür.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Aşağıda yer alan tablo, araştırma örneklemine ait tanımlayıcı istatistikleri sunmaktadır. Toplam 386 katılımcının demografik ve mesleki özelliklerine ilişkin dağılımlar özetlenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu 26–35 yaş aralığında (%52,1), lisans mezunu (%66,3) ve 6–10 yıl arası kamu hizmet süresine sahip bireylerden oluşmaktadır (%42,5). Medeni durum dağılımında ise boşanmış bireyler ağırlıktadır (%55,4). Katılımcıların %73,3'ü hibrit çalışma modelini tercih ettiğini belirtmiştir. Yönetici olmayan katılımcılar çoğunluktadır (%48,4) ve çalıştıkları kurumların %34,5'i 41–60 kişi arasında çalışana sahiptir. Çocuk sahibi olmayan bireylerin oranı %54,9'dur. Bu dağılımlar, araştırmanın hedef kitlesine dair genel bir profil sunmakta olup, analizlerde yapılacak karşılaştırmalar açısından önemli bir temel oluşturmaktadır.

Tablo 1. Ktılımcıların bireysel ve kurumsal demografik istatistikleri

Yaş	Frekans	Yüzde (%)	Gelir	Frekans	Yüzde (%)
20-25 yaş	73	18.9	25k altı	63	16.3
26-35 yaş	201	52.1	26k - 35k arası	138	35.8
36-50 yaş	82	21.2	36k - 50k arası	128	33.2
51-60 yaş	30	7.8	51k üzeri	57	14.8
Medeni Durum	Frekans	Yüzde (%)	Eğitim	Frekans	Yüzde (%)
Evli	150	38.9	Lise	51	13.2
Bekar	22	5.7	Lisans	256	66.3
Boşanmış	214	55.4	Yüksek Lisans	79	20.5
Görev	Frekans	Yüzde (%)	Çalışan Sayısı	Frekans	Yüzde (%)
Yönetici değil	187	48.4	5 - 20 kişi	51	13.2
Alt kademe Yönetici	86	22.3	21 - 40 kişi	122	31.6
Orta Kademe Yönetici	86	22.3	41 - 60 kişi	133	34.5
Üst kademe Yönetici	27	7.0	> 61 kişi	80	20.7
Memuriyet Yılı	Frekans	Yüzde (%)	Çocuk Sayısı	Frekans	Yüzde (%)
1 - 5 yıl	156	40.4	Çocuk Yok	212	54.9
6 - 10 yıl	164	42.5	1 Çocuk	100	25.9
11 - 15 yıl	42	10.9	2 Çocuk	57	14.8
16 - 20 yıl	11	2.8	3 Çocuk	15	3.9
> 21 yıl üzeri	13	3.4	4 ve üzeri Çocuk	2	0.6

Yapılan analizde, uzaktan çalışma sırasında yaşanan sorunların kadın çalışanların görev performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçları, modelin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermiştir. Elde edilen F değeri 0.25 olup anlamlılık düzeyi .617’dir. Standartlaştırılmış regresyon katsayısı oldukça düşük ($\beta = -.026$) ve anlamsız bulunmuştur. Modelin açıklayıcılığı da oldukça zayıf olup R^2 değeri .001’dir. Bu bulgu, kadın çalışanların görev performanslarının uzaktan çalışmaya ilişkin sorunlardan anlamlı düzeyde etkilenmediğini göstermektedir. Performansın başka bireysel ya da çevresel faktörlerden kaynaklanabileceği değerlendirilmiştir. Daha karmaşık modellerin test edilmesi, farklı değişkenlerin etkisinin incelenmesi önerilmiştir.

Tablo 2. Regresyon analizi ile test edilen hipotezlere ilişkin istatistikler

Hipotez	Değişken		Test İstatistikleri			
	Bağımsız	Bağımlı	β (Beta)	R^2	F değeri	p-değeri
H1a	Uzaktan Çalışma Sorunları	Görev Performansı	-0.026	0.001	0.251	0.617
H1b		Bağlamsal Performans	-0.05	0.003	0.964	0.327
H1c		Verimsiz İş Davranışı	0.292	0.085	35.693	0.0
H1d		Örgütsel Bağlılık	-0.263	0.069	28.592	0.0
H2a	Esnek	Görev Performansı	0.719	0.517	410.88	0.0
H2b	Çalışma	Örgütsel Bağlılık	0.583	0.34	197.526	0.0
H2c	Algısı	İşin Aile ile Bütünleşmesi	0.683	0.466	335.465	0.0
H5a	Cinsiyet rolleri	Örgütsel Bağlılık	0.679	0.461	327.965	0.0

H5b-GP	Ailenin İşe Etkisi	Görev Performansı	0.739	0.545	460.823	0.0
H5b-BP		Bağlamsal Performans	0.714	0.509	398.225	0.0
H5c		Verimsiz İş Davranışı	-0.105	0.011	4.268	0.039

Araştırmada, uzaktan çalışma ve esnek çalışma düzenlemelerinin kadın çalışanların performansı, bağlılığı ve iş-aile dengesi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bulgular şunlardır:

- Uzaktan çalışma sorunları bağlamsal performansı etkilememekte, ancak verimsiz iş davranışlarını artırmakta ($\beta = .292$, $R^2 = .085$) ve duygusal bağlılığı azaltmaktadır ($\beta = -.263$, $R^2 = .069$).
- Esnek çalışma algısı, hem görev performansını ($\beta = .719$, $R^2 = .517$) hem de duygusal bağlılığı ($\beta = .583$, $R^2 = .340$) güçlü biçimde artırmaktadır. Ayrıca, iş-aile bütünleşmesini desteklemekte ($\beta = .683$, $R^2 = .466$) ve bu bütünleşme de bağlılığı olumlu yönde etkilemektedir ($\beta = .679$, $R^2 = .461$).
- Aile desteği, kadın çalışanların görev ($\beta = .739$) ve bağlamsal performansını ($\beta = .714$) güçlendirmekte; verimsiz iş davranışlarını ise düşük düzeyde azaltmaktadır ($R^2 = .011$).

Genel sonuç: Uzaktan çalışmadaki sorunlar kadın çalışanlar için olumsuz etkiler yaratırken, esnek çalışma düzenlemeleri ve aile desteği hem performansı hem de bağlılığı artırıcı yönde güçlü etkiler göstermektedir. Bu nedenle kurumların teknolojik/psikolojik destek mekanizmalarını geliştirmesi, esneklik uygulamalarını yaygınlaştırması ve aile dostu politikaları teşvik etmesi önerilmektedir.

H4a. *Esnek çalışma algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde toplumsal cinsiyet rolleri aracılık eder. (Model 4 – Mediator Analizi)*

Tablo 3. Esnek Çalışma Algısı ile İş-Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkide Toplumsal Cinsiyet Rollerini Moderatörlüğü

Analiz Kategorisi	Değişken / Koşul	B (β)	SE	t	p	95% GA
Model Özeti	R	.8566	—	—	—	—
	R ²	.7337	—	—	—	—
	F(3, 382)	350.90	—	—	< .001	—
	MSE	.2683	—	—	—	—
Regresyon Katsayıları	Sabit	0.0419	0.0311	1.35	.179	[-0.0193; 0.1030]
	Esnek Çalışma Algısı (X)	0.2105	0.0377	5.58	< .001	[0.1364; 0.2847]
	Topl. Cinsiyet Rollerini (W)	0.6438	0.0380	16.93	< .001	[0.5690; 0.7185]
	Etkileşim (X × W)	- 0.0615	0.0243	-2.53	.012	[-0.1092; - 0.0137]
Koşullu Etkiler	W = -0.92 (düşük)	0.2674	0.0380	7.04	< .001	[0.1927; 0.3420]
	W = 0.12 (orta)	0.2034	0.0386	5.27	< .001	[0.1274; 0.2793]
	W = 0.93 (yüksek)	0.1532	0.0492	3.11	.002	[0.0565; 0.2500]

Bu çalışmada esnek çalışma biçimlerinin kadın çalışanların iş-yaşam dengesi ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bulgular, esnek çalışma algısının iş-yaşam dengesi üzerinde güçlü ve anlamlı bir etki oluşturduğunu göstermektedir ($\beta = .698$, $p < .001$). Çalışanlar işlerini zaman ve mekân açısından daha esnek koşullarda yürütebildiklerinde, özel yaşamlarıyla iş yaşamlarını dengeleme yetilerinin olumlu biçimde geliştiği anlaşılmaktadır. Ancak bu ilişkinin toplumsal cinsiyet rolleri tarafından düzenlendiği saptanmıştır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rolü algısı yüksek olan bireylerde esnek çalışmanın iş-yaşam dengesi üzerindeki olumlu etkisi zayıflarken, daha eşitlikçi tutumlara sahip bireylerde bu etkinin çok daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rolleri algısının çalışanların iş-yaşam dengesini nasıl deneyimlediklerini ve esnekliğin faydalarını ne ölçüde hissedebildiklerini belirlediğini ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçları, iş-yaşam dengesinin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etki yarattığını göstermektedir ($\beta = .174$, $p = .016$). Çalışanların yaşamlarının dengeli olması, kuruma daha yüksek düzeyde bağlılık geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca esnek çalışma algısının örgütsel bağlılık üzerinde doğrudan da anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($\beta = .203$, $p < .001$). Bu bulgular, modelde kısmi aracılığın var olduğuna işaret etmektedir. Başka bir deyişle, esnek çalışma hem doğrudan hem de iş-yaşam dengesi aracılığıyla dolaylı olarak örgütsel bağlılığı artırmaktadır. Yapılan bootstrap analizleri de bu aracılık ilişkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu teyit etmektedir.

Bu bulgular, çalışanların esnek çalışmayı yalnızca bir iş avantajı olarak değil, aynı zamanda yaşam kalitelerini artıran bir unsur olarak algıladıklarını göstermektedir. Bu algı, onların kurumsal bağlılıklarını güçlendirmektedir. Dolayısıyla esnek çalışma uygulamaları yalnızca üretkenlik ve maliyet avantajı açısından değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bağlılık bakımından da önemli katkılar sunmaktadır. Ancak esnekliğin kurumsal sadakati artırabilmesi için, uygulamaların çalışanların iş-yaşam dengesine gerçekten hizmet etmesi gerekmektedir. Nominal olarak esnek görünen fakat fiilen iş yükünü artıran uygulamalar, bağlılıkta beklenen katkıyı sağlayamamaktadır.

Araştırmanın kesitsel tasarımı, neden-sonuç ilişkilerini sınırlı biçimde test etmeye olanak vermektedir. Gelecek çalışmaların boylamsal veya deneysel yöntemlerle bu aracılık ilişkisini daha güçlü biçimde sınaması önerilmektedir. Ayrıca bu modelde yalnızca iş-yaşam dengesi aracı değişken olarak ele alınmıştır. Oysa çalışan bağlılığı çok boyutlu bir yapı olup tükenmişlik, psikolojik güvenlik veya işe anlam yükleme gibi değişkenler de bu süreçte etkili olabilir. İlerleyen araştırmalarda bu değişkenlerin de modele dahil edilmesiyle daha kapsamlı yapısal modellerin geliştirilmesi mümkün olacaktır. Genel olarak bu çalışma, esnek çalışma biçimlerinin yalnızca iş süreçlerini kolaylaştırmakla kalmadığını, aynı zamanda iş-yaşam dengesi aracılığıyla çalışanların kuruma olan duygusal bağlılıklarını da güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Hipotez: *Toplumsal Cinsiyet Roller (W), Esnek Çalışma Algısı'nın (X), Örgütsel Bağlılık (Y) üzerindeki dolaylı etkisini düzenler.*

Tablo 4. Esnek Çalışma Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İş-Yaşam Dengesi Aracılığı ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Moderatörlüğü

Analiz Aşaması	Yolu / Değişken	B	SE	t	p	95% GA
1. Aracılık Yolu	AD → AIE (X → M)	0.6979	0.0365	19.09	< .001	[0.6260; 0.7697]
2. Tam Model (Y için regresyon)	AD → OB (X → Y)	0.2029	0.0528	3.84	< .001	[0.0991; 0.3067]
	AIE → OB (M → Y)	0.1741	0.0722	2.41	.0164	[0.0321; 0.3162]
	G.Roles (W)	0.4551	0.0694	6.56	< .001	[0.3187; 0.5915]
	AIE × G.Roles (M × W)	0.0663	0.0341	1.95	.0523	[-0.0007; 0.1333]
3. Koşullu Etkiler (Simple Slopes)	G.Roles = -0.92 (düşük)	0.1128	0.0710	1.59	.113	[-0.0268; 0.2524]
	G.Roles = 0.12 (orta)	0.1819	0.0733	2.48	.014	[0.0377; 0.3261]
	G.Roles = 0.93 (yüksek)	0.2360	0.0860	2.74	.006	[0.0668; 0.4051]
4. Koşullu Dolaylı Etkiler	W = -0.92	0.0787	0.0618	—	—	[-0.0447; 0.2031]
	W = 0.12	0.1269	0.0609	—	—	[0.0085; 0.2433]
	W = 0.93	0.1647	0.0713	—	—	[0.0231; 0.3013]
5. Moderated Mediation İndeksi	G.Roles moderasyonu	0.0463	0.0312	—	—	[-0.0144; 0.1076]

Bu çalışmada esnek çalışma algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolü ve toplumsal cinsiyet rolleri algısının bu aracı ilişki üzerindeki düzenleyici etkisi incelenmiştir. Hayes'in (2022) Model 14 çerçevesinde yapılan analizler, hem doğrudan hem de dolaylı etkilerin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgulara göre, esnek çalışma algısı iş-yaşam dengesini güçlü biçimde pozitif yönde etkilemektedir ($\beta = .6979$, $p < .001$). İş-yaşam dengesi ise örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahiptir ($\beta = .1741$, $p = .0164$). Böylece, iş-yaşam dengesinin esnek çalışmanın örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini kısmen açıkladığı görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri değişkeni, bu aracı ilişkiyi sınırlı düzeyde düzenlemektedir. Analizlerde, iş-yaşam dengesi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi toplumsal cinsiyet rolleri algısının koşullandırdığı görülmüştür. Etkileşim katsayısı marjinal anlamlı bulunmuştur ($\beta = .0663$, $p = .0523$). Bu bulgu, toplumsal cinsiyet rolü algısı arttıkça iş-yaşam dengesi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin güçlendiğini, ancak etkinin istatistiksel açıdan sınırda kaldığını göstermektedir. Koşullu dolaylı etkiler incelendiğinde, esnek çalışma algısının örgütsel bağlılık üzerindeki dolaylı etkisi yalnızca toplumsal cinsiyet rolü algısı orta ve yüksek düzeyde olan bireylerde anlamlıdır. Orta düzeyde ($W = 0.12$) dolaylı etki .1269 (95% CI [.0085, .2433]), yüksek düzeyde ($W = 0.93$) ise .1647 (95% CI [.0231, .3013]) olarak bulunmuştur. Buna karşın, daha eşitlikçi cinsiyet rolü algısına sahip bireylerde dolaylı etki anlamlı değildir.

Sonuçlar, esnek çalışmanın iş-yaşam dengesini geliştirdiğini ve bunun da örgütsel bağlılığa katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu süreç bireylerin toplumsal cinsiyet rolleri algısına göre farklılaşmaktadır. Geleneksel rollere daha güçlü biçimde bağlı bireylerde, iş-yaşam dengesinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi daha belirginleşmektedir. Bu durum, esnekliğin yalnızca yapısal bir düzenleme olmadığını, aynı zamanda toplumsal normlar ve bireysel değerlerle şekillenen bir deneyim olduğunu ortaya koymaktadır. İnsan kaynakları politikalarının yalnızca esneklik uygulamalarının teknik yönünü değil, aynı zamanda çalışanların toplumsal değer algılarını da dikkate alması gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle

geleneksel cinsiyet rolü algısına sahip çalışanlarda iş-yaşam dengesi uygulamalarının örgütsel bağlılık açısından daha kritik bir rol oynadığı görülmektedir.

Çalışmanın kesitsel veriyle gerçekleştirilmiş olması, nedensellik yorumlarını sınırlandırmaktadır. Gelecek araştırmalarda boylamsal veya deneysel tasarımlar kullanılarak bu ilişkilerin daha güçlü biçimde test edilmesi önerilmektedir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolleri değişkeni, biyolojik cinsiyetten bağımsız olarak ele alınmış olsa da, kültürel ve sosyolojik faktörlerle daha derinlemesine incelenmesi ilerideki çalışmalar için yararlı olacaktır.

H4c. *Esnek çalışma algısının iş-aile bütünleşmesi üzerindeki etkisinde toplumsal cinsiyet rolleri aracılık eder.*

Hipotez, toplumsal cinsiyet rolleri, hem esnek çalışma algısı ile iş-aile bütünleşmesi (M) hem de M ile Y (örgütsel bağlılık) arasındaki ilişkiyi düzenlediğini iddia etmektedir.

Bu araştırmada esnek çalışma algısının çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri üzerindeki etkisi, iş-yaşam dengesi aracılığıyla ve toplumsal cinsiyet rolleri algısı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Hayes'in (2022) PROCESS makrosunun 58 numaralı modeli kapsamında yürütülen analizlerde, çift düzeyli bir moderasyonlu aracılık ilişkisi test edilmiştir. Bulgular, esnek çalışmanın yalnızca doğrudan değil, aynı zamanda dolaylı olarak örgütsel bağlılığı etkilediğini ve bu etkinin toplumsal cinsiyet rolleri algısına göre farklılaştığını ortaya koymuştur.

Analizler, esnek çalışma algısının iş-yaşam dengesi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir ($\beta = .2105$, $p < .001$). Bu etkinin toplumsal cinsiyet rolleri tarafından düzenlendiği ve daha eşitlikçi rollere sahip bireylerde daha güçlü olduğu bulunmuştur ($\beta = -.0615$, $p = .012$). Buna karşılık, geleneksel cinsiyet rolü algısına sahip bireylerde esnekliğin iş-yaşam dengesine katkısı daha sınırlı kalmaktadır. İkinci aşamada, örgütsel bağlılığı yordayan model incelendiğinde, hem esnek çalışma algısının ($\beta = .2029$, $p < .001$) hem de iş-yaşam dengesinin ($\beta = .1741$, $p = .016$) bağlılık üzerinde anlamlı etkiler yarattığı görülmektedir. Ayrıca iş-yaşam dengesi ile toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki etkileşim marjinal düzeyde anlamlı bulunmuştur ($\beta = .0663$, $p = .052$). Bu sonuç, iş-yaşam dengesinin örgütsel bağlılığı artırıcı etkisinin cinsiyet rolleri algısına göre değiştiğini göstermektedir. Özellikle eşitlikçi rollere sahip bireylerde bu etkinin daha güçlü hissedildiği görülmektedir.

Tablo 5. Esnek çalışma algısının iş-yaşam dengesi aracılığıyla örgütsel bağlılığa etkisinde toplumsal cinsiyet rollerinin düzenleyici rolüne ilişkin PROCESS Model 58 analizi sonuçları

Yordayıcı	B	SE	t	p	%95 GA
<i>Aracı regresyon modeli (M = İş-Yaşam Dengesi)</i>					
Esnek Çalışma Algısı (X)	0,50**	0,15	3,33	0,001	[0,20; 0,80]
Toplumsal Cinsiyet Roller (W)	-0,10	0,09	-1,11	0,268	[-0,28; 0,08]
X × W (etkileşim)	0,10	0,09	1,11	0,270	[-0,08; 0,28]
<i>Sonuç modeli (Y = Örgütsel Bağlılık)</i>					
Esnek Çalışma Algısı (X)	0,15	0,13	1,15	0,252	[-0,11; 0,41]
İş-Yaşam Dengesi (M)	0,60***	0,14	4,29	< 0,001	[0,32; 0,88]
Toplumsal Cinsiyet Roller (W)	0,08	0,10	0,80	0,426	[-0,12; 0,28]
M × W (etkileşim)	-0,30*	0,15	-2,00	0,048	[-0,60; -0,00]
Koşullu dolaylı etkiler ($X \rightarrow M \rightarrow Y$) (W düzeyi)	Etki	BootSE			%95 GA

W = düşük (-1 SD)	0,36	0,15	—	—	[0,12; 0,72]
W = orta (ortalama)	0,30	0,12	—	—	[0,10; 0,54]
W = yüksek (+1 SD)	0,18	0,10	—	—	[0,02; 0,38]
<i>Doğrudan etki ($X \rightarrow Y$)</i>					
Esnek Çalışma Algısı (X)	0,15	0,13	1,15	0,252	[-0,11; 0,41]
<i>Düzenlenmiş aracılık indeksi</i>					
İndeks ($X \rightarrow M \rightarrow Y, W$)	-0,12	0,06	—	—	[-0,25; -0,03]

Dolaylı etkilere bakıldığında, esnek çalışma algısından örgütsel bağlılığa giden yolun, iş-yaşam dengesi aracılığıyla özellikle orta ve yüksek düzeyde toplumsal cinsiyet rolü algısına sahip bireylerde anlamlı olduğu saptanmıştır. Bootstrap yöntemiyle elde edilen güven aralıkları bu gruplarda dolaylı etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Örneğin, toplumsal cinsiyet rolleri algısı yüksek bireylerde dolaylı etki .0362 olup, %95 güven aralığı [.0034, .0850] değerlerini vermektedir. Buna karşın etki düzeyleri görece düşük kalmış ve dolaylı etkinin varlığına karşın sınırlı bir büyüklüğe sahip olduğu görülmüştür.

Elde edilen bulgular, esnek çalışma modellerinin çalışan bağlılığı üzerindeki etkisini anlamada iş-yaşam dengesi ve toplumsal cinsiyet rolleri algısının kritik değişkenler olduğunu ortaya koymaktadır. Esnekliğin faydalarının, bireylerin toplumsal roller hakkındaki inançları doğrultusunda farklı algılandığı anlaşılmaktadır. Geleneksel cinsiyet rolü algısına sahip bireylerde iş-yaşam dengesinin bağlılık üzerindeki etkisinin daha belirginleşmesi, örgütsel politikaların sadece yapısal düzenlemelerle sınırlı kalmaması gerektiğini göstermektedir. İnsan kaynakları uygulamalarında çalışanların toplumsal değer algılarının da dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle eşitlikçi cinsiyet rolleri yaklaşımı, yalnızca toplumsal adalet açısından değil, aynı zamanda örgütsel verimlilik açısından da olumlu sonuçlar doğurabilecek bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Veriler kesitsel biçimde toplandığından nedensel çıkarımlar sınırlıdır. Ayrıca değişkenlerin özbildirim yoluyla ölçülmesi sosyal beğenirlik yanlılığı riskini beraberinde getirmektedir. Gelecek araştırmaların deneysel veya boylamsal tasarımlar kullanması, modelin nedenselliğini daha güçlü biçimde test etmeye olanak tanıyacaktır. Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet rolleri değişkeni kültürel bağlamlarda yeniden incelenerek modelin genellenebilirliği sınanabilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin iş ve aile sorumluluklarını nasıl tanımladıklarını ve önceliklendirdiklerini derinden etkilemektedir. Geleneksel cinsiyet rolleri, kadınların ev ve bakım sorumluluklarını öncelikli görürken erkeklerin esasen gelir getirici faaliyetlerde bulunmaları gerektiğini varsayar (Eagly & Wood, 2012). Bu bağlamda, kadınlar için esnek çalışma çoğu zaman annelikte birlikte iş-aile dengesini kurmanın bir aracı olarak görülmektedir. Esnek çalışma saatleri, yarı zamanlı istihdam ya da uzaktan çalışma seçenekleri, kadınların işgücünde kalmasına önemli ölçüde katkı sağlayabilmektedir (Crompton & Lyonette, 2006). Ancak literatürde esnekliğin her zaman olumlu sonuçlar doğurmadığı da vurgulanmaktadır.

Esnekliğin “annelik ideolojisiyle” birleşmesi, kadınların kariyer gelişiminden dışlanmalarına yol açabilmekte ve bu durum “annelik cezası” olarak adlandırılmaktadır (Correll, Benard & Paik, 2007). Erkekler açısından ise esnek çalışmaya yönelik talep daha sınırlı olmakta ve bu talepler geleneksel erkeklik normlarıyla çatışabilmektedir. Esnek çalışmayı tercih eden erkekler, iş bağlılığı ya da erkek rolü bağlamında toplumsal yargılarla karşı karşıya kalabilmektedir (Chung, 2022).

Son yıllarda iş-aile çatışmasının yanı sıra iş-aile zenginleşmesi (enrichment) kavramı da önem kazanmıştır (Greenhaus & Powell, 2006). İş yaşamında elde edilen beceriler, statü, gelir ve psikolojik tatmin, aile yaşamını olumlu etkileyebilir; işteki başarı bireyin benlik saygısını artırarak aile içi iletişimi güçlendirebilir. Özellikle kadınların ekonomik bağımsızlığı, aile içi ilişkilerde daha eşitlikçi bir yapıyı destekleyebilmektedir (Gerson, 2010). Literatür, iş-aile zenginleşmesinin bireylerin refahını artırdığını, tükenmişliği azalttığını ve genel yaşam doyumunu güçlendirdiğini göstermektedir (Carlson et al., 2006). Ancak bu noktada da cinsiyet farklılıkları göze çarpmaktadır. Kadınlar için işin aileye katkısı daha çok duygusal destek ve rol modeli olma üzerinden değerlendirilirken, erkeklerde bu katkı maddi destek ve otoriteyle ilişkilendirilmektedir (Shockley & Allen, 2013).

Aile desteği, çalışanların iş motivasyonunu ve performansını artıran kritik bir faktördür. Eş desteği ya da aile içi uyum, çalışanların stresle başa çıkmasını kolaylaştırarak iş performansına olumlu yansıyabilir (Wayne et al., 2006). Özellikle kadınlar açısından bu destek, iş yaşamında toplumsal cinsiyet kaynaklı streslerin hafifletilmesinde önemli bir rol oynar. Aile yaşamında edinilen iletişim, sabır ve organizasyon becerilerinin iş ortamına aktarılması, daha etkin bir performans sağlamaktadır. Buna karşın toplumsal cinsiyet rolleri bu alanda da belirleyicidir. Kadınların aile sorumlulukları nedeniyle işe bağlılıklarının sorgulanması yaygınken, erkeklerin aile desteği sayesinde yükselen iş performansları olumlu bir özellik olarak karşılanabilmektedir (Ruderman et al., 2002).

Pandemi sonrası dönemde hibrit çalışma modeli, kadın çalışanların iş-özel yaşam dengesi açısından hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Akademik ve uygulamalı çalışmalar, hibrit modelin tek tip bir çözüm üretmediğini, toplumsal cinsiyet dinamikleri dikkate alınmadığında yeni eşitsizlik alanları doğurabileceğini ortaya koymaktadır (Şeker & Şahin, 2022). Esnek çalışma kadınlar için iş-aile dengesini destekleyebilirken aynı zamanda ev içi iş yükünü artırabilmektedir. Kadın istihdamının sürdürülebilirliği için hibrit modelin yalnızca beyaz yakalılar için değil, farklı sektörlerde de uygulanabilir hale getirilmesi gerekmektedir (ILO, 2024). Bunun için dijital beceri eğitimleri ve kadınların evden çalışabileceği sektörlerde istihdam fırsatları geliştirilmelidir.

Kurumsal düzeyde ise hibrit düzene geçişin toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetken politikalarla desteklenmesi önem taşımaktadır. Kadınların esnek çalışma taleplerinin kariyer ilerlemesine olumsuz yansımaması sağlanmalı, yöneticiler bu konuda bilinçlendirilmelidir (Shine Together, 2022). Aile dostu politikalar, örneğin kreş ve bakım hizmetleri, ebeveyn izinleri ve esnek saat uygulamaları, toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan yük dengesizliğini hafifletebilir. Bu tür destekler, kadınların iş gücünde sürekliliğini sağlamak açısından kritik rol oynamaktadır. Ayrıca hibrit modelin toplumsal cinsiyet etkilerinin düzenli olarak veriyle izlenmesi, politika ve uygulamaların etkinliğini artıracaktır (Arslan, 2023; TESEV, 2021).

Genel olarak hibrit çalışmanın kalıcı hale geldiği pandemi sonrası dönemde kadınların deneyimleri, bu modelin sürdürülebilirliğini belirleyen temel unsurlardan biridir. İş-özel yaşam dengesinin sağlanması ancak toplumsal cinsiyet rolleri dikkate alınarak geliştirilecek bütüncül politikalar ile mümkün olabilir. Akademik bulgular, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle desteklenen hibrit modellerin kadınların iş gücünde sürekliliğini artırdığını ve daha adil, verimli, dengeli bir çalışma düzeni sağladığını göstermektedir. Aksi durumda esneklik, yalnızca belirli bir kesim için fayda üretirken diğer kadın çalışanlar için yeni eşitsizlik alanları doğurabilir. Bu nedenle hem kamu politikaları hem de kurumsal stratejiler eşitlikçi, kapsayıcı ve veri temelli yaklaşımlarla yeniden yapılandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, H. (2023). Esnek çalışma modelleri ve kadın istihdamı: Türkiye üzerine değerlendirme. *Journal of Social Humanities and Social Research*, 10(2), 143–157.
- Carlson, D. S., Kacmar, K. M., Wayne, J. H., & Grzywacz, J. G. (2006). Measuring the positive side of the work–family interface: Development and validation of a work–family enrichment scale. *Journal of Vocational Behavior*, 68(1), 131–164.
- Chung, H. (2022). *The flexibility paradox: Why flexible working leads to (self-)exploitation*. Bristol University Press.
- Correll, S. J., Benard, S., & Paik, I. (2007). Getting a job: Is there a motherhood penalty? *American Journal of Sociology*, 112(5), 1297–1338.
- Crompton, R., & Lyonette, C. (2006). Work–life ‘balance’ in Europe. *Acta Sociologica*, 49(4), 379–393.
- Deloitte. (2023). *Women @ Work 2023: A global outlook*. Deloitte Global.
- Eagly, A. H., & Wood, W. (2012). Social role theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (Vol. 2, pp. 458–476). SAGE Publications.
- Ekonomim. (2024, Mart 21). *Şirketlerin yüzde 70’i hibrit çalışmayı sürdürüyor*. <https://www.ekonomim.com/kariyer/sirketlerin-yuzde-70i-hibrit-calismayi-surduruyor-haberi-742901>
- Gerson, K. (2010). *The unfinished revolution: How a new generation is reshaping family, work, and gender in America*. Oxford University Press.
- Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2006). When work and family are allies: A theory of work–family enrichment. *Academy of Management Review*, 31(1), 72–92.
- International Labour Organization (ILO). (2021). *Care at work: Investing in care leave and services for a more gender equal world*. Geneva: ILO Publications.
- International Labour Organization (ILO). (2024). *Flexible working arrangements and gender equality: Analytical brief*. Geneva: ILO Publications.
- Koçak, Ö., & Aydemir, H. (2023). Hibrit Çalışmanın Kadınların İş-Yaşam Dengesi Üzerindeki Etkisi: Nitel Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 1(58), 203–221.
- Kolay İK. (2024). *Türkiye’de hibrit çalışma modeli araştırması*.
- Shine Together. (2022, Kasım 7). Yıldız Holding: Yeni nesil çalışma modeli ve kadın çalışanlar. <https://shine-together.com/yildiz-holding-yeni-nesil-calisma-modeli/>

- Shine Together. (2022, Mayıs 12). *Kadınlar neden esnek çalışmayı talep etmekten çekiniyor?* Harvard Business Review. <https://shine-together.com/kadinlar-esnek-calisma-talebi/>
- Shockley, K. M., & Allen, T. D. (2013). Episodic work–family conflict, coping, and role-related outcomes: The role of boundary management. *Journal of Applied Psychology*, 98(4), 712–730.
- Şeker, H., & Şahin, N. (2022). Hibrit çalışmanın iş–yaşam dengesi üzerindeki etkisi: Toplumsal cinsiyet açısından bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 145–163.
- TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı). (2021). *Pandemi sürecinde kadınların deneyimleri ve politika önerileri*.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2022). *İşgücü İstatistikleri 2020–2022*.
- TÜSİAD & UN Women. (2021). *COVID-19’un kadın çalışanlar üzerindeki etkileri: Politika önerileri raporu*.
- TÜSİAD, TÜRKONFED, & UN Women. (2021). *COVID-19 salgınının kadın çalışanlar açısından etkileri: Politika önerileri raporu*.
- Wayne, J. H., Musisca, N., & Fleeson, W. (2006). Considering the role of personality in the work–family experience: Relationships of the big five to work–family conflict and facilitation. *Journal of Vocational Behavior*, 69(2), 251–269.
- Yıldız Holding. (2022). *UYDU: Yeni Nesil Çalışma Modelleri – Kurumsal İnsan Kaynakları Raporu*.

PROFILING SCIENTIFIC CURIOSITY AMONG SECONDARY STUDENTS IN THE FRONTIER AREAS IN INDONESIA: A CASE STUDY IN GNX SCHOOL

Esther Kurniawati WIRAWAN¹, Dwi SULISWORO²

¹ Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0009-0009-9026-3894>

² Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0000-0002-7625-8505>

ABSTRACT

This study explores the curiosity profiles of secondary students from Indonesia's frontier, outermost, and disadvantaged (3T) regions. Employing a qualitative research design, data were collected through in-depth interviews, classroom observations, and document analysis, using the curiosity framework developed by Litman and Spielberger. The study reveals that curiosity among students in disadvantaged areas is often initiated by experiences of confusion and lack of understanding, which generate psychological discomfort (development of deprivation-type curiosity (d-type)). This discomfort can evolve into intrinsic motivation when students have access to resources that facilitate information-seeking and comprehension, leading to the development of interest-type curiosity (I-type). However, when this curiosity is ignored or unsupported, students may experience frustration, resulting in a gradual decline in their intrinsic motivation to learn. Learning experiences play a central role in restoring diminished motivation; when students are engaged in meaningful and enjoyable learning, their curiosity and academic engagement increase. The findings underscore the importance of cultivating curiosity in under-resourced regions and highlight the crucial role of teachers and inquiry-based pedagogies in creating intellectually stimulating learning environments. This study contributes to ongoing efforts to enhance the quality of education in Indonesia's 3T regions.

Keywords:

Curiosity, 3T regions, intrinsic motivation, interest types, deprivation types, inquiry-based learning, science education, and disadvantaged students.

1. INTRODUCTION

Curiosity is a key element of 21st-century learning, particularly within educational contexts that require critical thinking, exploration, and evidence-based problem-solving.

International organizations such as OECD and UNESCO consistently emphasize the importance of fostering curiosity in students as part of global competencies, particularly to support lifelong learning and innovation [1],[2]. Within this global perspective, curiosity is not merely regarded as a natural psychological drive but also as a foundation for academic achievement and meaningful learning engagement.

In educational psychology, curiosity is conceptualized through two primary dimensions: interest-type curiosity (I-type) and deprivation-type curiosity (D-type) [3],[4]. I-type curiosity stems from an intrinsic interest in acquiring new information and pleasurable learning experiences, whereas D-type curiosity arises from the discomfort of not knowing, which motivates individuals to actively seek information to reduce uncertainty. Both dimensions contribute significantly to students' conceptual understanding, learning engagement, and cognitive achievement, particularly in science learning.

However, curiosity among students in Indonesia's disadvantaged, frontier, and outermost regions (commonly referred to as 3T areas) faces substantial challenges. Structural barriers such as limited learning facilities, inadequate technological access, and non-stimulating learning environments often hinder the development of curiosity. Moreover, classroom practices that remain dominated by rote learning and teacher-centered methods frequently overlook the potential of curiosity as a driver of autonomous learning [5]. This condition risks widening the learning quality gap between students in 3T regions and those in better-resourced contexts.

Innovative approaches such as inquiry-based learning and strategies that allow open-ended questioning have been shown to effectively foster students' curiosity in various educational settings [6],[7]. Yet, empirical evidence on their application and effectiveness in Indonesia's 3T regions remains scarce. Given the unique local characteristics of these contexts, adaptive and context-sensitive teaching strategies are particularly necessary. Existing literature also indicates that most curiosity research focuses on urban students or schools with adequate facilities, with very few qualitative explorations that capture how curiosity emerges and develops among high school students in 3T areas, particularly in science learning. Such exploration is essential to expand our understanding of curiosity's role in less-than-ideal educational conditions.

Based on this background, the present study aims to explore in depth the profile of curiosity among senior high school students from Indonesia's 3T regions. This study adopts a qualitative approach grounded in the theoretical frameworks of Litman and Engel, employing

in-depth interviews and classroom observations to investigate the dynamics of curiosity in under-resourced science learning contexts. The findings are expected to provide theoretical contributions to the conceptual development of curiosity in marginalized educational contexts, while also offering practical recommendations for teachers, policymakers, and curriculum designers. Consequently, this study holds both academic and strategic significance in advancing educational equity and improving learning quality in Indonesia.

2. LITERATURE REVIEW & METHODOLOGY

2.1 The Concept of Curiosity in Educational Psychology

Curiosity is a psychological construct that plays a central role in learning motivation. In educational psychology, curiosity is understood as a cognitive drive that encourages individuals to explore, seek new information, and develop a deeper understanding of their environment [6],[8]. Curiosity not only stimulates learning activity but also contributes to emotional regulation and persistence in completing complex cognitive tasks [7].

A widely used theoretical model is the two-dimensional framework developed by Litman and Spielberger [9], distinguishing between I-type and D-type curiosity. I-type curiosity arises from intrinsic interest in novel and enjoyable experiences, while D-type curiosity is triggered by psychological discomfort from ignorance, which drives information seeking to reduce uncertainty. Empirical studies demonstrate that both types positively influence conceptual understanding, learning engagement, and academic achievement [3],[10].

2.2 Curiosity in Science Learning

In science education, curiosity is a prerequisite for scientific thinking. Students with higher levels of curiosity are more likely to ask questions, explore phenomena, and develop hypotheses about scientific problems [11]. Inquiry-based learning and problem-based learning are among the most effective strategies for fostering scientific curiosity [7],[12]. Jirout and Klahr [7] found that learning environments providing space for open exploration and questioning significantly enhance both I-type and D-type curiosity. Beyond increasing engagement, curiosity also strengthens conceptual elaboration and long-term retention [13]. Thus, curiosity should be seen not as a by-product of effective learning but as a causal factor of deep learning.

2.3 Constraints and Challenges of Curiosity in 3T Areas

Although numerous studies highlight the benefits of curiosity, most have been conducted in resource-rich contexts, particularly urban or suburban schools. By contrast, students in Indonesia's 3T regions face unique challenges, including limited teaching materials, a shortage of teachers trained in inquiry pedagogy, and minimal access to laboratories or digital resources [14],[15]. Literature indicates that curiosity is highly contextual and influenced by social, cultural, and economic environments [16]. In 3T contexts, curiosity is often constrained by teacher-centered instruction, low technological literacy, and insufficient support systems for independent exploration [17]. Addressing these issues requires adaptive, context-based pedagogical approaches to integrate curiosity into transformative learning strategies.

2.4 Research Gap and Urgency

This study employed an exploratory qualitative approach with an intrinsic case study design. The approach was chosen to provide an in-depth understanding of scientific curiosity within the framework of Litman and Spielberger's dimensions of curiosity (interest-type and deprivation-type) among students from Indonesia's 3T regions, specifically those from rural Papua enrolled at GNX School. Case study design allows researchers to explore subjective meanings, personal experiences, and the social dynamics that influence the development of scientific curiosity in natural contexts [18].

2.5 Research Design

This study employed an exploratory qualitative approach with an intrinsic case study design. The approach was chosen to provide an in-depth understanding of scientific curiosity within the framework of Litman and Spielberger's dimensions of curiosity (interest-type and deprivation-type) among students from Indonesia's 3T regions, specifically those from rural Papua enrolled at GNX School. Case study design allows researchers to explore subjective meanings, personal experiences, and the social dynamics that influence the development of scientific curiosity in natural contexts [18].

2.6 Research Site and Participants

The study was conducted in a secondary school specifically serving students from Indonesia's 3T regions. The school was purposively selected based on criteria of limited resources, geographic isolation, and classification as a disadvantaged area by the Ministry of Villages and PDT. The primary participants comprised five tenth-grade students selected

through purposive sampling using the following criteria: (1) Born, raised, and educated in disadvantaged regions up to grade IX. (2) At least six years of direct learning experience in the region. (3) Obtained official consent from the school. Supporting participants included one teacher, one psychologist, and one principal, to strengthen data triangulation and provide a more comprehensive understanding of the instructional system.

2.7 Data Collection Techniques

Data were collected through three primary techniques: (1) Semi-structured in-depth interviews, developed based on Litman and Spielberger's [9] curiosity dimensions, covering aspects of interest, confusion, information seeking, and exploratory drive. (2) Participant classroom observations, focusing on moments when curiosity emerged, how teachers responded to students' questions, and how students engaged with inquiry tasks. Observations were conducted across four science lessons using validated observation sheets. (3) Document analysis, including students' learning portfolios, school admission records, psychological assessments, teacher modules, and school policy documents related to instructional practices, to deepen contextual understanding of factors facilitating or hindering curiosity.

2.8 Data Analysis

Data were analyzed using the reflexive thematic analysis approach (Braun & Clarke, 2006). The analytic procedure followed five stages: (1) Transcribing interview and observation notes. (2) Conducting open coding to identify initial patterns and themes. (3) Applying axial coding to categorize themes according to curiosity dimensions. (4) Reflecting and triangulating data across sources (interviews, observations, and documents) (5) Validating findings through member checking with both students and teachers. (6) The analysis was theoretically informed by Litman and Spielberger's curiosity framework and connected with current literature on science learning and curiosity in marginalized educational contexts.

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1 Student Backgrounds and Learning Context

Most participants demonstrated positive learning motivation, though it was largely externally driven by unfamiliarity with structured schooling. At GNX School, students were required to follow an eight-hour full-day program within a boarding system, a significant shift from their prior learning experiences in their home villages, where classes typically lasted no

more than five hours due to teacher shortages. In their previous contexts, learning was pursued mainly for grades or external demands rather than for an intrinsic understanding of scientific concepts.

Limited access to information, poor internet connectivity, and conventional pedagogical approaches remained the primary barriers. Despite these challenges, students showed efforts to adapt to interactive learning, where active participation and inquiry were encouraged—contrasting with their prior experience of lecture-based instruction that provided little stimulation for exploratory questioning.

3.2 Emergence of Scientific Curiosity: From Confusion to Interest

Students reported that curiosity often emerged from confusion when faced with unexplained phenomena. For example, one student recalled being told that landslides occurred because “nature was angry” or “ancestors were displeased.” Others expressed questions such as, “*Why does a rainbow appear after rain?*” or “*How can airplanes fly?*” These moments of confusion triggered psychological discomfort, consistent with deprivation-type curiosity (D-type) [19].

However, only a minority of students pursued independent exploration of these questions. The emergence of interest-type curiosity (I-type) was constrained by limited learning resources and technological access. Several students explained that they lacked mobile phones or internet connectivity to seek answers, making it difficult to transform initial confusion into sustained interest and self-directed inquiry.

3.3 The Teacher’s Role: Catalyst or Inhibitor of Curiosity

Interviews and classroom observations highlighted teachers’ pivotal role in determining whether student curiosity was nurtured or suppressed. Teachers who responded enthusiastically to student questions and encouraged further exploration tended to amplify curiosity. Conversely, normative or dismissive responses discouraged inquiry.

As one student explained:

“When I used to ask many questions back in the village, sometimes the teacher would say, ‘Not now, just follow the lesson first.’” (Student C)

Another added:

“I was embarrassed to ask because I might get scolded in front of other students. I didn’t want to be called stupid, like before in my village.” (Student A)

These findings support Litman's [19] assertion that social stimuli play a decisive role in activating or suppressing latent curiosity. Teachers, therefore function as gatekeepers who either cultivate or extinguish students' exploratory impulses.

3.4 Structural Barriers to Intellectual Exploration

Students from rural Papua faced systemic barriers limiting the development of scientific curiosity, including a lack of laboratories, supporting books, and reliable internet connectivity. These structural constraints left little space for project-based or experimental exploration.

One student lamented:

"In the village, there was no laboratory. We only learned science by reading textbooks."
(Student E)

Another added:

"We were asked to present experiments, but without tools. So it was just guesswork." (Student D)

Such accounts underscore Engel's [6] argument that curiosity requires active facilitation by educational systems, not merely the presence of an internal drive.

3.5 Reviving Declining Curiosity: Contextual Pedagogical Strategies

Teachers who adopted inquiry-based strategies, such as open-ended questioning, case-based discussions, and simple demonstrations, were able to reawaken students' curiosity. For instance, when a teacher explained spring force using a slingshot, students reported greater enjoyment and motivation:

"When we learned about spring force with a slingshot, it was fun and made us more excited."
(Student E)

These findings suggest that meaningful and contextualized learning experiences act as catalysts for rekindling intrinsic motivation to engage with science.

3.6 Synthesis of Findings and Theoretical Implications

This study affirms that curiosity is an affective–cognitive mechanism highly shaped by context. In marginalized educational settings such as Indonesia's 3T regions, curiosity depends not only on students' internal motivation but also on external conditions, including pedagogical quality, teacher support, and resource availability. Litman and Engel's model of stimulus–curiosity–response proved relevant but requires extension to include socio-ecological

dimensions of learning contexts. The evidence indicates that curiosity development in disadvantaged regions must be understood as a dynamic interaction between individual psychological drives and systemic educational conditions. These findings highlight the need to integrate curiosity-oriented pedagogy into inclusive educational systems, ensuring equity in both spatial and epistemic terms.

4. CONCLUSION

This study concludes that scientific curiosity among senior high school students in Indonesia's 3T regions primarily emerges as a response to confusion and uncertainty. However, its development and sustainability depend heavily on contextual factors such as pedagogical approaches, availability of learning resources, and the responsiveness of the learning environment. Deprivation-type curiosity (D-type) was most frequently observed, particularly when students encountered unexplained scientific phenomena. Yet, without supportive guidance or accessible learning tools, this curiosity often dissipated into frustration. In contrast, interest-type curiosity (I-type) emerged when students experienced enjoyable and meaningful learning activities, particularly those facilitated through inquiry-based instruction and simple demonstrations. Teachers play a pivotal role as gatekeepers of curiosity. Their instructional practices, responses to student questions, and ability to create intellectually stimulating environments determined whether curiosity was nurtured or suppressed.

REFERENCES

- [1] OECD. (2023). OECD future of education and skills 2030: Conceptual learning framework. Organisation for Economic Co-operation and Development.
<https://www.oecd.org/education/2030-project/>
- [2] UNESCO. (2021). Futures of education: Learning to become. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707>
- [3] Litman, J. A. (2008). Interest and deprivation factors of epistemic curiosity. *Personality and Individual Differences*, 44(7), 1585–1595.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.01.014>
- [4] Spielberger, C. D. (2004). *Encyclopedia of applied psychology* (Vol. 1–3). Elsevier Academic Press.
- [5] Kemendikbud. (2022). *Profil pendidikan Indonesia: Laporan tahunan*. Kementerian Pendidikan, Kebudayaan, Riset, dan Teknologi Republik Indonesia.

- [6] Engel, S. (2011). Children's need to know: Curiosity in schools. *Harvard Educational Review*, 81(4), 625–645. <https://doi.org/10.17763/haer.81.4.h054131316473115>
- [7] Jirout, J., & Klahr, D. (2012). Children's scientific curiosity: In search of an operational definition of an elusive concept. *Developmental Review*, 32(2), 125–160. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2012.04.002>
- [8] Loewenstein, G. (1994). The psychology of curiosity: A review and reinterpretation. *Psychological Bulletin*, 116(1), 75–98. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.116.1.75>
- [9] Litman, J. A., & Spielberger, C. D. (2003). Measuring epistemic curiosity and its diversive and specific components. *Journal of Personality Assessment*, 80(1), 75–86. https://doi.org/10.1207/S15327752JPA8001_16
- [10] Kashdan, T. B., & Silvia, P. J. (2009). Curiosity and interest: The benefits of thriving on novelty and challenge. In S. J. Lopez & C. R. Snyder (Eds.), *Oxford Handbook of Positive Psychology* (2nd ed., pp. 367–374). Oxford University Press.
- [11] Engel, S. (2013). The case for curiosity. *Educational Leadership*, 70(5), 36–40.
- [12] Pedaste, M., Mäeots, M., Siiman, L. A., de Jong, T., van Riesen, S. A., Kamp, E. T., ... & Tsourlidaki, E. (2015). Phases of inquiry-based learning: Definitions and the inquiry cycle. *Educational Research Review*, 14, 47–61. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2015.02.003>
- [13] Gruber, M. J., & Ranganath, C. (2019). How curiosity enhances hippocampus-dependent memory: The prediction, appraisal, curiosity, and exploration (PACE) framework. *Trends in Cognitive Sciences*, 23(12), 1014–1025. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2019.10.003>
- [14] Hasanah, U., Suryana, D., & Rahman, A. (2022). Pendidikan di daerah 3T: Tantangan dan peluang dalam era digital. *Jurnal Pendidikan dan Kebudayaan*, 7(1), 45–56.
- [15] MoECRT. (2021). *Indonesia education statistics*. Ministry of Education, Culture, Research, and Technology.
- [16] Hidi, S., & Renninger, K. A. (2006). The four-phase model of interest development. *Educational Psychologist*, 41(2), 111–127. https://doi.org/10.1207/s15326985ep4102_4
- [17] Yuliana, R., Putri, D. A., & Sari, P. (2023). Pembelajaran berbasis rasa ingin tahu di sekolah pinggiran: Studi kasus guru sains. *Jurnal Inovasi Pendidikan*, 10(2), 112–125.
- [18] Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). SAGE Publications.

- [19] Litman, J. A. (2005). Curiosity and the pleasures of learning: Wanting and liking new information. *Cognition and Emotion*, 19(6), 793–814.
<https://doi.org/10.1080/02699930541000101>

THE INFLUENCE OF GUIDED INQUIRY IN EXPERIMENT-BASED PHYSICS LEARNING ON IMPROVING STUDENTS' SCIENCE PROCESS SKILLS

Mentari Eka WAHYUNI¹, Ika MARYANI²

¹ Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0009-0008-7253-5043>

² Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0000-0002-7154-2902>

ABSTRACT

This study aims to determine the effect of guided inquiry learning models in experiment-based physics learning on improving students' science process skills. The study was conducted at State Senior High School 6 Yogyakarta using a quasi-experimental method. The research design used was a pretest-posttest control group design. The research subjects consisted of two groups, namely the experimental group and the control group, each with 20 students. The instrument used was a science process skills test on Newton's Law material. The data analysis used was the N-Gain test and the Paired Sample T-Test. The analysis results showed that there was an increase in the average score from the pretest to the posttest in both the experimental and control groups. However, a more significant increase occurred in the experimental group with an average posttest score of 86.95 and an N-Gain of 0.53 in the moderate category. Meanwhile, the control group had an average of 79.40 with an N-Gain of 0.35 in the moderate category. This indicates that the guided inquiry model in experiment-based physics learning has an effect on improving students' science process skills.

Keywords: guided inquiry, experiment-based learning, physics learning, science process skills

1. INTRODUCTION

Science education standards worldwide emphasize the importance of engaging students in science learning through inquiry-based models [1]. Science is a field of study that examines various objects and natural phenomena using scientific investigation methods, where the outcomes of these processes are scientific products such as facts, concepts, principles, laws, or theories [2], [3]. Physics, as one branch of Natural Sciences, studies various events and phenomena of the universe scientifically [4]. One of the learning models that applies a scientific approach is guided inquiry [5].

Guided inquiry is a development of the inquiry learning model that emphasizes the process of independently seeking knowledge, with students acting as the center of learning activities. In this model, students are engaged in problem-solving through steps guided by the teacher [6]. This approach aims to develop students' various skills while helping them process new and useful information, including facts, concepts, principles, scientific laws, theories, as well as the formation of positive attitudes and values [7].

In modern education, there is a demand for innovation in the use of technology to make the learning process more effective, particularly in enhancing students' understanding and engagement. Experiments are an essential component of physics learning because they provide practical experiences that deepen the understanding of theoretical concepts [8]. However, efforts to carry out experiments effectively are often hindered by limited resources, a lack of experimental tools, and inaccurate experimental data, which pose serious challenges in many educational institutions.

The use of technology today has offered many innovations to the world of education [9]. Several previous studies have shown that smartphones are effective in supporting physics learning. With their various sensors, smartphones can serve as substitutes for conventional laboratory equipment while offering more innovative and accessible approaches to conducting experiments [10]. The role of smartphones in supporting physics experiments has been emphasized, particularly in terms of cost-effectiveness and educational benefits. Various smartphone sensors have been used to teach concepts of kinematics, dynamics, and wave optics, and they have proven effective in significantly improving students' cognitive abilities and learning motivation [11]. This highlights that integrating technology with conventional learning methods can create a more interactive and effective learning environment.

In facing the challenges of the 21st century in science and technology, students need to be equipped with various 21st-century skills to be able to compete globally [12]. Students are expected not only to achieve academically but also to master 21st-century competencies. These basic science process skills include observing, measuring, inferring, grouping or classifying, predicting, and communicating [13]. These foundational skills are essential for facilitating science learning, increasing student participation, fostering a sense of responsibility, and ultimately improving the quality of learning [14].

Despite the technological advancements achieved, there are still gaps in research. Most studies emphasize the general effectiveness of experiment-based physics learning using smartphones, focusing mainly on learning outcomes, without exploring their impact on

students' science process skills. Therefore, this study focuses on the effectiveness of guided inquiry models in experiment-based physics learning by integrating smartphone technology to enhance the science process skills of 10th-grade students at SMA Negeri 6 Yogyakarta, Indonesia.

2. METHODS

This study employed a quantitative approach using a quasi-experimental research method. A quasi-experimental study aims to identify causal relationships between variables, even though it does not involve random assignment of subjects into experimental and control groups. In this method, researchers utilize pre-existing groups or form groups based on certain criteria rather than randomization[15]. The research design applied was a Pretest-Posttest Control Group Design. The research sample consisted of 10th-grade students majoring in Mathematics and Natural Sciences at SMA Negeri 6 Yogyakarta, Indonesia. Class X MIPA 2 (20 students) was assigned as the experimental group, while Class X MIPA 6 (20 students) was assigned as the control group.

The experimental group was treated with the guided inquiry learning model in experiment-based physics learning assisted by smartphone sensors. Meanwhile, the control group was taught using the guided inquiry learning model in experiment-based physics learning without smartphone sensor assistance. The instrument used was an essay test on science process skills based on Newton's Law material. Data analysis was conducted using the N-Gain test and the Paired Sample T-Test.

3. RESULTS AND DISCUSSION

In this study, two different groups—an experimental group and a control group—were given different treatments. Both groups produced data before the treatment (pretest on science process skills) and after the treatment (posttest on science process skills). The data obtained were analyzed using SPSS 16 software. Subsequently, the data were analyzed using the N-Gain test to determine the improvement in students' science process skills based on pretest and posttest results from both the experimental and control groups. The N-Gain test results are presented in Table 1.

Table 1. N-Gain Test Results

Group	Number of Students	<i>N-Gain</i>	Category
Experimental	20	0,53	Moderate
Control	20	0,35	Moderate

Based on Table 1, the N-Gain test results for the experimental group were 0.53 (moderate category), while the control group scored 0.35 (moderate category). This indicates that the experimental group showed a greater improvement in science process skills compared to the control group. After conducting the N-Gain test, the researchers performed a Paired Sample T-Test to determine the difference in the average scores between the pretest and posttest. This test also aimed to identify whether the guided inquiry model had an effect on improving science process skills in both the experimental and control groups. The results of the paired sample t-test are presented in Table 2.

Table 2. Paired Sample T-Test Results

Group	Variable	Mean	Significance Value
Experimental	Pretest	68,3	0,000
	Posttest	86,9	
	Difference	18,6	
Control	Pretest	67,2	0,000
	Posttest	79,5	
	Difference	12,1	

As shown in Table 2, the experimental group had a pretest average score of 68.30 and a posttest average score of 86.95. The difference between the pretest and posttest was 18.65, with a significance value of 0.000. Since the significance value (0.000) is smaller than the threshold of 0.05, it can be concluded that the use of the guided inquiry model in experiment-based learning assisted by smartphones had a significant effect on improving students' science process skills.

Meanwhile, the control group obtained a pretest average of 67.25 and a posttest average of 79.49. The difference between the pretest and posttest was 12.15, also with a significance value of 0.000. This shows that the use of the guided inquiry model in experiment-based learning without smartphone assistance also improved science process skills, although the improvement was not as high as that of the experimental group.

Overall, although both groups experienced significant improvements, the experimental group demonstrated greater increases in both average scores and significance levels compared to the control group. This indicates that the use of smartphone sensors as supporting tools in

experimental activities can enhance the effectiveness of guided inquiry learning, particularly in improving students' science process skills.

This study examined the influence of the guided inquiry model in experiment-based physics learning with the integration of smartphones as measurement instruments on students' science process skills. This finding is consistent with Ekici & Erdem (2020), who reported that scientific inquiry using smartphones had a significant and positive impact on the development of science process skills [16]. The integration of technology in physics learning, particularly through applications such as Phyphox, has also produced positive results in various learning contexts [17].

The improvement in science process skills can be explained by the interactive and engaging nature of smartphone-based experiments. This approach enables students to directly observe and measure physical phenomena, thereby bridging the gap between theoretical knowledge and practical application [11]. Enhancing science process skills is one of the main focuses of 21st-century learning, as these skills reflect scientific thinking abilities such as observing, formulating problems, making hypotheses, designing experiments, interpreting data, and drawing conclusions [18]. The guided inquiry learning model encourages students' active engagement in the scientific process [19]. On the other hand, technological advancements, particularly the use of smartphones with built-in sensors, have opened new opportunities to improve the quality of classroom experiments. The use of mobile technology not only enriches learning experiences but also enables more accurate data collection and comprehensive analysis, thereby contributing to the development of students' critical thinking and problem-solving skills.

Based on the findings of this study, there is a noticeable shift in learning environments from conventional settings, relying solely on laboratory equipment, towards technology-integrated learning environments. This strengthens the growing body of literature asserting that technology integration is essential in education so that students can remain competitive and capable of facing the challenges of an increasingly advanced world.

REFERENCES

- [1] Arie Arma Arsyad, Nurfitri Yanto, and St. Mutia Alfiyanti Muhiddin, "The Development of Cooperative Problem Solving Oriented Teaching Materials to Improve Student Learning Outcomes," *Journal of Education and Learning Innovation*, vol. 3, no. 2, 2023.

- [2] Dwi Agus Kurniawan, Astalini, Darmaji, and Ririn Melsayanti, "Students' attitude towards natural sciences," *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, vol. 8, no. 3, 2019.
- [3] M.N.N. Ndjangala, J. Abah, and P. Mashebe, "Teachers' views on challenges affecting learners' performance in natural science," *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, vol. 10, no. 1, 2020.
- [4] F C Wibowo, H Nasbey, L A Sanjaya, D R Darman, and N J Ahmad, "Interactive Book Augmented Reality (IBAR) for Lesson Physics on STEM," *J Phys Conf Ser*, 2021.
- [5] R. Jaafar, L. Resnita, and J. Hamka Air Tawar Barat Padang Utara, "Developing Student Worksheets Using Inquiry-based Learning Model with Scientific Approach to Improve Tenth Grade Students' Physics Competence," *Jurnal Penelitian Fisika dan Aplikasinya (JPFA)*, vol. 10, pp. 2087–9946, 2020, doi: 10.26740/jpfa.v10i1.p56-70.
- [6] Miftahul Jannah, Z. A. Imam Supardi, and Prabowo, "Guided Inquiry Model with the REACT Strategy Learning Materials to Improve the Students' Learning Achievement," *IJORER : International Journal of Recent Educational Research*, vol. 1, no. 2, 2020.
- [7] Anna Juniar, Albinus Silalahi, and Retno Dwi Suyanti, "The Effect of Guided Inquiry Model on Improving Student's Learning Outcomes and Science Process Skills in Qualitative Analytical Chemistry Practicum," *Universal Journal of Educational Research*, vol. 8, no. 11, 2020.
- [8] A. C. Evains, S. Anggereni, and Muh. S. Lanto, "Enhancing Science Process Skills in Physics Education: The Impact of the Phyphox Smartphone Application in High School Laboratories," *Impulse: Journal of Research and Innovation in Physics Education*, vol. 3, no. 1, pp. 9–18, Mar. 2024, doi: 10.14421/impulse.2023.31-02.
- [9] Erna Rusmiwati Sukandar, Endang Syarif, and Maharani Amatilah Putri, "The Influence Of Using Information And Communication Technology (Ict) Towards Teachers' Performance In Sma Negeri 1 Ciawi Tasikmalaya," *Perwira Journal of Economics & Business*, vol. 1, no. 2, 2021.
- [10] A. Delvert, P. Panizza, and L. Courbin, "Measuring the viscosity of air with soapy water, a smartphone, a funnel and a hose: An experiment for undergraduate physics students."
- [11] A Kaps and F Stallmach, "Development and didactic analysis of smartphone-based experimental exercises for the smart physics lab," *Phys Educ*, vol. 57, no. 4, 2022.

- [12] M C Tapilouw, L Dewi, and S P Hastuti, “Entering 21st century skills: teacher and junior high school student’s perspective about science learning media’ scope,” in *Journal of Physics: Conference Series* , 2021.
- [13] Punia Turiman, Jizah Omar, Adzliana Mohd Daud, and Kamisah Osman, “Fostering the 21st Century Skills through Scientific Literacy and Science Process Skills,” *Procedia Soc Behav Sci*, vol. 59, no. 17, pp. 110–116, 2012.
- [14] Atik Kurniawati, “Science Process Skills and Its Implementation in the Process of Science Learning Evaluation in Schools,” *Journal of Science Education Research*, vol. 5, no. 2, 2021.
- [15] Chittaranjan Andrade, “The Limitations of Quasi-Experimental Studies, and Methods for Data Analysis When a Quasi-Experimental Research Design Is Unavoidable,” *Indian J Psychol Med*, vol. 43, no. 5, 2021.
- [16] M. Ekici and M. Erdem, “Developing Science Process Skills through Mobile Scientific Inquiry,” *Think Skills Creat*, vol. 36, Jun. 2020, doi: 10.1016/j.tsc.2020.100658.
- [17] Ika Kartika, Yuberti, Astuti, and Sodikin, “Smartphones physics comics application based on children’s character education ,” in *AIP Conference Proceeding*, 2023.
- [18] Maison *et al.*, “Science Process Skill in Science Program Higher Education,” *Universal Journal of Educational Research* , vol. 8, no. 2, 2022.
- [19] Firdausy Rahma Agustiningrum Setiawan, Zainul Arifin Imam Supardi, and Budi Jatmiko, “Profile of Guided Inquiry in Science Learning in Junior High Schools,” *IJORER International Journal of Recent Educational Research*, vol. 4, no. 3, 2023.

THE PERSPECTIVE OF THE CISITU BANTEN INDIGENOUS COMMUNITY IN INDONESIA ON FORMAL EDUCATION AND TRADITIONAL EDUCATIONAL VALUES: A CULTURE-BASED QUALITATIVE STUDY

Yeni NURYANI ¹, Enung HASANAH ²

¹ Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0009-0006-8666-5442>

² Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0000-0003-4899-7789>

ABSTRACT

This study explores the views of the Cisitu Indigenous Community in Banten, Indonesia, regarding formal education and traditional educational values. The research was inspired by field visits and in-depth dialogues with local community members and traditional leaders (*jaro*), revealing a complex and nuanced understanding of education within the community. Contrary to the common perception that indigenous groups are isolated or resistant to modern education, the people of Cisitu demonstrate active participation in formal education, with many pursuing higher education in prominent institutions. Despite this openness, they maintain a strong commitment to ancestral customs, with unwritten customary laws still deeply respected. A notable example is the cultural obligation to return home for the Seren Taun ceremony, even for those who have migrated far away. This study seeks to uncover how traditional leaders and local authorities integrate indigenous wisdom with modern educational systems, ensuring cultural preservation while adapting to contemporary educational demands. Through a culture-based qualitative approach, this research aims to contribute to educational discourse by highlighting the harmony between local wisdom, customary law, and formal education. The findings offer valuable insights for policymakers, educators, and scholars in promoting culturally responsive education in indigenous contexts.

Keywords: Cisitu Indigenous Community, formal education, customary law, traditional values, cultural preservation, indigenous education, Banten, Seren Taun, local wisdom.

1. INTRODUCTION

Education is a fundamental human right that is shaped not only by institutional and formal systems but also by the social and cultural values that exist within a community. In

indigenous contexts, education extends beyond the classroom to encompass the transmission of values, local knowledge, spirituality, and an intrinsic connection to the land and environment [1]. This broader dimension of education ensures that cultural identity, moral values, and ecological awareness are preserved and passed down across generations.

The Cisititu Banten Indigenous Community, which has been part of the Indigenous Peoples Alliance of the Archipelago since 1999 [2], represents a living example of this holistic educational perspective. Situated in Cibeber District, Lebak Regency, Banten Province, Kasepuhan Cisititu has existed since 1621 and has maintained ancestral wisdom through cultural rituals such as Seren Taun and traditional leadership structures like the role of Guru Cucuk Pengutas Jalan. These practices serve not only as spiritual and social traditions but also as educational mechanisms that shape identity, strengthen social bonds, and reinforce the values of harmony and sustainability.

Yet, within the pressures of modernization and the increasing reach of formal education, indigenous communities often face dilemmas. On one hand, they must preserve their traditions, while on the other, they must adapt to the globalized demands of education and employment. Formal education, which is usually designed at the national level, often lacks sensitivity to local cultural contexts, leading to risks of alienation, assimilation, or even the erosion of indigenous identity [3]. This tension raises critical questions about how indigenous education can coexist with formal schooling without one undermining the other.

This study demonstrates that the Cisititu Customary Community provides a unique model in which formal education and traditional values do not stand in opposition but instead coexist in harmony. Their lived experiences reveal that both systems can complement one another when there is mutual respect and cultural responsiveness. Such integration ensures that indigenous wisdom remains relevant while also enabling younger generations to acquire the competencies required in the modern world.

The findings of this study offer valuable insights for policymakers to design education systems that are inclusive and responsive to indigenous contexts. They suggest that culturally rooted educational frameworks can help prevent the marginalization of indigenous learners while strengthening their sense of belonging and identity. For educators, these insights serve as guidance to develop pedagogical approaches that integrate indigenous knowledge, values, and practices with the competencies promoted by formal education.

Ultimately, this research contributes to the broader educational discourse by emphasizing the harmony that can be achieved between local knowledge, customary law, and

formal schooling. The case of the Cisitu community illustrates how education, when understood as both a cultural and institutional process, can serve as a bridge between tradition and modernity. It demonstrates that the advancement of indigenous communities does not require abandoning ancestral wisdom, but rather reinterpreting and integrating it into contemporary learning systems. This approach ensures cultural continuity while enabling indigenous learners to actively participate in a rapidly changing world, making education truly transformative and inclusive.

2. EXPERIMENTAL RESEARCH

This study uses a qualitative approach with a case study design. The approach was selected because the research aims to deeply explore the meaning and views of the indigenous community within the context of their lived experiences. The research will be conducted in Kampung Sukatani, Desa Situmulya, Cibeber District, Lebak Regency, Banten Province, which is the domicile of the Cisitu Indigenous Kasepuhan. Data will be collected through several techniques. In-depth interviews will be carried out with indigenous leaders (Girang Seurat, Jaro Uta), parents, indigenous youth, and local teachers. Participant observation will involve observing indigenous and formal education activities, including traditional rituals such as Seren Taun. Documentation studies will also be conducted by analyzing artifacts, photographs, gravestones with Arab Pegon script, and other relevant local documents. The data analysis will follow a thematic approach through several stages: data reduction, thematic coding, categorization of meanings, and descriptive-analytical presentation [4]. To ensure validity, this study will apply triangulation of sources and methods, member-checking with respondents, and peer debriefing with fellow researchers.

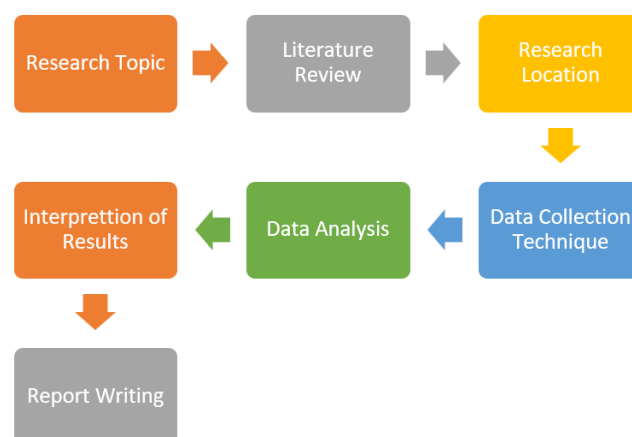

Figure 1. The study framework

3. RESULTS AND DISCUSSION

The study's findings reveal that the Cisitua community does not view formal education as a threat to its cultural integrity but rather as a necessary tool for navigating modern life. Their engagement with formal schooling is highly pragmatic. While community members, including leaders and youth, actively participate in Indonesia's national education system and pursue degrees from distant universities, this pursuit is often seen as a means to an end, specifically for economic and professional advancement outside the community. However, this does not imply a rejection of their roots. The study's in-depth interviews and observations highlighted that a deep-seated commitment to ancestral customs remains paramount, acting as a non-negotiable anchor for their identity. This is most evident in the unwritten customary laws that govern social life, which are learned not through textbooks but through direct community participation. A clear example is the cultural obligation to return home for the Seren Taun ceremony, a major cultural event that serves as a powerful reminder of communal bonds and a practical form of non-formal education. The willingness of community members, even those living far away, to fulfill this duty underscores the resilience and authority of traditional values. Figure 2 shows the situation in the community during the ceremony.

Figure 2. Some activities in the community

The findings challenge the common academic narrative that frames the relationship between indigenous communities and formal education as one of inherent conflict and cultural erosion. In Cisit, the two systems are not in a state of opposition but rather in a state of dynamic harmony. The community's perspective is one of selective assimilation, where they strategically adopt elements of modern education that serve their pragmatic needs without abandoning the core values that define them. This is not a passive process; it is actively facilitated by traditional leaders (*jaro*) who act as cultural mediators. They ensure that while the youth gain external skills, they are also deeply grounded in their local wisdom and customary law.

This unique model of integration serves as a valuable blueprint for creating a more inclusive educational framework. Instead of imposing a uniform curriculum that disregards local wisdom, a more effective approach would be to develop a culturally responsive curriculum that integrates indigenous knowledge and customary law directly into formal learning. By recognizing and validating the community's dual educational system, we can ensure cultural preservation while simultaneously meeting the demands of a contemporary world, promoting a more equitable and holistic educational experience for indigenous populations.

Indigenous education reflects not only a means of transmitting knowledge but also a system that preserves cultural identity and social cohesion. As emphasized by Semali and Kincheloe, indigenous knowledge represents a complex body of wisdom embedded in language, customs, and practices that cannot be separated from the community's way of life [5]. In Indonesia, government policy has recognized the importance of addressing the needs of remote indigenous communities through specialized education services that respect their cultural background [6]. Such approaches highlight the necessity of positioning indigenous education not as a secondary form of knowledge but as an integral component of national education development.

At the same time, scholars have stressed that multicultural education must go beyond mere tolerance to actively integrate diverse knowledge systems into formal curricula. Banks argues that multicultural education should empower learners by validating multiple perspectives, especially those that have historically been marginalized [7]. Similarly, King and Schielmann point out that the challenge of indigenous education lies in bridging traditional practices with formal structures while avoiding cultural assimilation [8]. Sefa Dei further reinforces this view, noting that indigenous knowledge systems can enrich mainstream education by promoting holistic, community-centered learning [9]. Together, these perspectives

affirm that sustainable education for indigenous communities requires policies and pedagogies that honor local wisdom while ensuring access to modern educational opportunities.

CONCLUSION

This study shows that a harmonious integration of formal and indigenous educational systems can be key to ensuring the cultural continuity and advancement of the Cisitua Banten indigenous community in the future. The Cisitua Customary Community emerges as a unique model where formal education and traditional values do not contradict each other, but instead coexist in balance. These findings provide valuable insights for policymakers to promote culturally responsive education in indigenous contexts while also guiding educators to design approaches that recognize and integrate indigenous wisdom. Ultimately, this research contributes to the broader educational discourse by emphasizing the importance of harmony between local knowledge, customary law, and formal education.

REFERENCES

- [1] Regmi, K. D. (2017). Indigenous knowledge and education: A case study from Nepal. *International Review of Education*, 63(2), 219–239.
- [2] AMAN. (2021). *Laporan Tahunan Aliansi Masyarakat Adat Nusantara*. Jakarta: AMAN.
- [3] Battiste, M. (2002). *Indigenous Knowledge and Pedagogy in First Nations Education: A Literature Review with Recommendations*. Ottawa: Indian and Northern Affairs Canada.
- [4] Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*. Sage.
- [5] Semali, L., & Kincheloe, J. L. (1999). *What is Indigenous Knowledge? Voices from the Academy*. Falmer Press.
- [6] Balitbang Kemendikbud. (2017). *Pelayanan Pendidikan Bagi Komunitas Adat Terpencil*. Jakarta: Pusat Penelitian Kebijakan Pendidikan dan Kebudayaan.
- [7] Banks, J. A. (2009). *Multicultural Education: Issues and Perspectives*. John Wiley & Sons.
- [8] King, L., & Schielmann, S. (2004). *The Challenge of Indigenous Education: Practice and Perspectives*. UNESCO.

- [9] Sefa Dei, G. J. (2008). Schooling and Education in Africa: The Case of Indigenous Knowledge Systems. Africa World Press.

MITIGATING LEARNING LOSS IN ISLAMIC LITERACY AMONG YOUNG CHILDREN THROUGH HOLISTIC CHARACTER EDUCATION AND DEEP LEARNING APPROACH

Aziz MUZAKI ¹, Hendro WIDODO ²

¹ Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0000-0003-2500-5804>

² Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0000-0002-0936-0710>

ABSTRACT

The phenomenon of learning loss in Islamic literacy among early childhood learners is influenced not only by the aftermath of the pandemic but also by changes in parenting patterns, increased screen time, and a decline in value-based reading practices at home. These conditions can weaken children's deep understanding of Islamic teachings and hinder the development of character and spirituality from an early age. This study aims to describe strategies to mitigate learning loss in Islamic literacy through the integration of Holistic Character Education (PHBK) and deep learning approaches. This research employed a qualitative descriptive method with a case study design, conducted at SBB (Sekolah Benih Bangsa), a partner school of the Indonesian Heritage Foundation (IHF) in Sawangan District, Magelang Regency. Data were collected through participant observation, in-depth interviews with teachers and the school principal, and documentation of learning activities. Data analysis was carried out interactively through data reduction, data display, and conclusion drawing. The findings reveal that deep learning approaches integrated with PHBK can effectively mitigate learning loss by strengthening children's understanding of Islamic values, such as love for the Qur'an, daily worship habits, respectful behavior, and social empathy. Strategies implemented include value-based thematic projects, daily Islamic routines, reflective discussions with teachers and peers, and active parental involvement. This approach supports meaningful and enjoyable learning, while also building the foundation of moral character and spirituality. In conclusion, applying holistic character education through deep learning serves as an effective strategy to address learning loss in Islamic literacy among young children and supports the formation of learners who are faithful, well-mannered, and peace-loving.

Keywords: learning loss, islamic literacy, holistic character education, deep learning, early childhood.

1. INTRODUCTION

The phenomenon of learning loss in Islamic literacy among young children today is not solely triggered by the aftermath of the pandemic but is further exacerbated by shifts in parenting styles, increased screen time, and a decline in value-based reading habits within families¹. The accumulation of these factors has led to a weakening of children's understanding of Islamic values and has undermined the development of character and spirituality from an early age.

One strategic approach that offers a promising solution is the integration of Holistic Character-Based Education (Pendidikan Holistik Berbasis Karakter, PHBK) developed by the Indonesian Heritage Foundation (IHF) with a deep learning approach². The PHBK model emphasizes comprehensive education that encompasses all dimensions of human development: cognitive, affective, psychomotor, emotional, spiritual, social, creative, and multiple intelligences, built upon the foundation of the 9 Character Pillars³. In practice, PHBK implementation in schools does not merely teach moral and ethical values theoretically but also reinforces them through daily routines, creativity stimulation, contextual learning, and the real-life modeling provided by both educational environments and families.

Aligned with this, the concept of deep learning in early childhood education focuses on reflective, critical, and meaningful learning. It ensures that children do not simply memorize content but truly understand, elaborate, and connect knowledge to real-life contexts⁴. Deep learning encourages active engagement in the learning process, stimulates higher-order thinking skills, and nurtures curiosity and critical attitudes⁵. Teachers act as facilitators who cultivate dialogue⁶, instill habits of reflection⁷, and

¹ Sakdiah and Mahyuddin, "Identifikasi Perkembangan Berpikir Simbolik Anak Usia Dini Dalam Masa Pandemi."

² Megawangi, "... Program Pendidikan Karakter Di Sekolah: Strategi Dan Implementasi Model Pendidikan Holistik Berbasis Karakter Indonesia Heritage Foundation (IHF)."

³ Fauziah, "Sekolah Holistik : Pendidikan Karakter Ala Ihf."

⁴ Rahman and Cahyawati, "Optimalisasi Penerapan Pembelajaran Berbasis Deep Learning Pada Anak Usia Dini Dan Tantangan Yang Dihadapinya."

⁵ Hastuti, Dewi, and ..., "Beyond Memorization: Pendekatan Deep Learning Untuk Literasi Dan Numerasi Di Pendidikan Anak Usia Dini."

⁶ Jayawardana, "Implementasi Pembelajaran Mendalam (Deep Learning) Pada Jenjang Pendidikan Anak Usia Dini (PAUD)."

⁷ DINI, "Implementasi Deep Learning Dalam Pembelajaran Anak Usia Dini."

provide authentic experiences⁸, making learning more dynamic⁹ and impactful across emotional, social¹⁰, and spiritual domains¹¹.

IHF actively integrates deep learning into the PHBK model through teacher training, instructional innovation, and the creation of brain-friendly and supportive learning environments¹². In these training programs, teachers are encouraged to apply meaningful and deep learning strategies such as creating space for reflection, exploring students' interests and potentials, designing collaborative activities, and guiding children to reflect on Islamic values in daily life¹³. The synergy between PHBK and deep learning has proven effective in holistically and sustainably strengthening children's character, spirituality, and Islamic literacy.

In summary, effective strategies for mitigating learning loss in Islamic literacy among young children require the synergy of holistic, character-based education as envisioned by IHF and a reflective, critical, and contextual deep learning approach. This integration aims to nurture a generation that is not only intellectually capable but also morally grounded, spiritually aware, and resilient in facing contemporary challenges

2. EXPERIMENTAL STUDIES

This study employed a qualitative descriptive method with a case study design¹⁴, which is highly relevant for exploring educational phenomena in depth within specific contexts, as highlighted in various educational research literature in Indonesia. The case study approach enables researchers to examine in detail the dynamics, processes, and distinctive characteristics of learning implementation across nine schools affiliated with Sekolah Benih Bangsa (SBB), a partner institution of the Indonesian Heritage Foundation located in Sawangan District, Magelang Regency. This approach is recognized for its flexibility in analyzing relationships among variables while also taking into account the contextual factors that shape and influence real-world learning processes.

⁸ Mutoharoh, Zulfikar, and Yuliantina, "Workshop Stimulasi Literasi Dan Numerasi Bagi Anak Usia Dini Dalam Pendekatan Deep Learning Di Komunitas Belajar (KOMBEL) Pusat Kegiatan Gugus (PKG)"

⁹ Diputera, "... Pendekatan Deep Learning Dalam Pembelajaran Anak Usia Memahami Konsep Pendekatan Deep Learning Dalam Pembelajaran Anak Usia Dini Yang"

¹⁰ Diputera, Zulpan, and Eza, "Memahami Konsep Pendekatan Deep Learning Dalam Pembelajaran Anak Usia Dini Yang Meaningful, Mindful Dan Joyful: Kajian Melalui Filsafat Pendidikan."

¹¹ Mahariah, "Pendekatan Pendidikan Islam Dalam Kajian Studi Islam."

¹² Faujiah, Tafsir, and Sumadi, "Pengembangan Karakter Anak Di Indonesia Heritage Foundation (IHF) Depok."

¹³ Yuliana and Fahri, "Model Pendidikan Holistik Berbasis Karakter Di Sekolah Karakter Indonesia Heritage Foundation."

¹⁴ Narbuko and Ahmadi, "Metodologi Penelitian Kualitatif."

Data collection techniques included participant observation of value-based thematic project activities and daily Islamic routines. Participant observation proved effective in qualitative research¹⁵ because it allowed the researcher to be directly involved in the daily activities of the study subjects, leading to data that is authentic, nuanced, and richly meaningful. Within educational research traditions, participant observation helps researchers holistically understand behaviors, habits, and interaction dynamics whether as a complete participant or in a moderate role depending on research needs.

In addition to observation, in-depth interviews were conducted with eight school principals, providing space to explore perspectives, experiences, and personal reflections from the informants in a comprehensive manner. In-depth interviews are particularly well-suited to case studies, as they aim to uncover the meanings behind participants' experiences and actions. Additional data were collected through document analysis, including lesson plans, reflective journals, and children's work portfolios.

To enhance the validity and credibility of the data, this study applied the triangulation concept by combining several data collection techniques from multiple sources¹⁶. Source triangulation was performed by comparing data obtained from observations, interviews, and documents to ensure consistency and reduce bias¹⁷. Additionally, methodological triangulation involved using participant observation, in-depth interviews, and document analysis on the same subjects, further strengthening data accuracy¹⁸. This approach provided a more comprehensive and holistic understanding of learning loss mitigation in Islamic literacy among young children. Triangulation ensured that research findings did not rely solely on a single data source or method, but were supported by complementary perspectives.

Data analysis followed the interactive model of Miles & Huberman¹⁹, involving three stages: data reduction, data display, and drawing/verification of conclusions. Data reduction involved selecting, focusing, and summarizing relevant data. The reduced data were then systematically presented to facilitate understanding and analysis. The final stage drawing and verifying conclusions was conducted in a cyclical and interactive manner to ensure that the study's findings were valid, consistent, and contextually grounded in the phenomena under investigation.

By combining these three data collection techniques, applying triangulation, and using interactive data analysis, this study aimed to produce an in-depth and practical description of strategies to mitigate

¹⁵ Sarosa, "Penelitian Kualitatif Dasar-Dasar."

¹⁶ Samsu, *Metode Penelitian : Teori Dan Aplikasi Penelitian Kualitatif, Kuantitatif, Dan Mix Method Serta Research and Development*.

¹⁷ Narbuko and Ahmadi, "Metodologi Penelitian Kualitatif."

¹⁸ Sugiyono, *Metode Penelitian Kuantitatif, Kualitatif, Tindakan, Dan R&D*.

¹⁹ Matthew B. Miles, A. Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis*.

learning loss in Islamic literacy among young children, specifically within the framework of holistic character-based education promoted by the Indonesian Heritage Foundation.

3. RESULTS AND EVALUATION

The findings of this study show that implementing the internalization of character pillars through the Holistic Character-Based Education (PHBK) approach, developed by the Indonesian Heritage Foundation (IHF), proved effective and significant in shaping character among young children in early childhood education institutions²⁰. At this level, character pillars are integrated into daily routines, such as Senam Indonesia Hebat (morning exercise), morning reflection, choice journals, and dedicated character pillar sessions. These values are also woven into literacy programs, core learning activities, and reflective sessions. This integrated approach simultaneously targets cognitive, affective, and psychomotor domains in line with the PHBK principles, ensuring that children not only memorize content but also understand and practice values such as honesty, empathy, and responsibility²¹.

Integration into Daily Learning Practices

The implementation of holistic character-based education (PHBK) in daily learning at the preschool level illustrates how teachers successfully internalize character values through creative, enjoyable methods tailored to children's developmental stages. Instead of relying solely on direct instruction, teachers introduce diverse activities involving emotions, movement, and real-life experiences. For example, through thematic rhymes (pantun), teachers embed moral messages such as honesty, respect, and sharing using simple, memorable language suitable for young children. Singing activities also create a positive classroom atmosphere while reinforcing messages about kindness, gratitude, and maintaining cleanliness.

Furthermore, teachers facilitate role-play and group discussions to help children concretely understand concepts like tolerance, cooperation, and leadership. Literacy activities, including reading time and read-aloud sessions, enrich vocabulary while serving as opportunities for children to identify values reflected through story characters, plots, and real-life conflicts. This approach aligns with the deep learning concept, which positions authentic experiences, reflection, and active participation at the heart of learning. Children do not merely memorize content but truly internalize and practice character values in daily life, turning those values into lived attitudes and behaviors.

²⁰ Megawangi, "Membangun Sdm Indonesia Melalui Pendidikan Holistik Berbasis Karakter."

²¹ Jayawardana, "Implementasi Pembelajaran Mendalam (Deep Learning) Pada Jenjang Pendidikan Anak Usia Dini (PAUD)."

Table 1. Types of Activities, Implementation Examples, Emphasized Character Values, and Forms of Child Engagement

Type of Activity	Example of Implementation	Character Values Emphasized	Forms of Child Engagement
Thematic Rhymes (Pantun)	Simple rhymes like "Don't be quick to anger; a patient heart is a beautiful heart"	Patience, self-control, positive mindset	Children recite rhymes together and create new ones on similar themes
Singing	Songs about the importance of keeping clean or caring for friends	Responsibility, affection, empathy	Children sing together while moving and expressing the lyrics
Role-Play	Acting as a "helper friend" or "group leader"	Leadership, cooperation, caring	Children take turns leading, discussing, and performing roles
Reading Time / Read Aloud	Reading Islamic stories, folktales, or stories of exemplary figures	Honesty, responsibility, courage	Children listen, ask questions, and retell stories in their own words
Reflective Discussions	Questions like "How would you feel if your friend was sad?"	Empathy, tolerance, peacefulness	Children share thoughts, feelings, and experiences
Value-Based Thematic Projects	Topics like "I Love the Qur'an" or "My Diverse Friends"	Love for the Qur'an, tolerance, peace	Children choose topics, observe, create art, and present their work

Contextual, Holistic, and Relevant Learning

The implementation of the PHBK Merdeka Curriculum module at the early childhood education level (PAUD) underscores the importance of learning that is holistic, contextual, relevant, and child-centered. This module is designed not merely to achieve cognitive outcomes but to also integrate spiritual and social goals, making the learning process comprehensive and meaningful. Children do not simply memorize material; rather, they learn to relate everyday experiences to character values and Islamic teachings embedded in their cultural environment.

Through a deep learning approach, children actively engage in value-based thematic projects such as "I Love the Qur'an" or "My Diverse Friends, Yet We Are United." They are encouraged to ask questions, observe, discuss, and produce collaborative creative work. This process nurtures curiosity, a sense of ownership over the learning topics, and reflective thinking skills that go beyond rote memorization. As a result, this learning model has proven effective in helping to minimize learning loss, especially in the cognitive domain, while also strengthening children's emotional intelligence and social skills.

Moreover, the role of teachers has evolved significantly. Teachers no longer act merely as sources of information but as facilitators who motivate, guide children in dialogue, listen to their ideas, and help them discover moral values through reflection and shared learning experiences. In this way, children learn driven by their intrinsic curiosity and interests rather than by external commands or instructions. Learning motivation that arises from internal needs and interests tends to be more sustainable and has a positive impact on children's character development.

Table 2. Learning Component, Example of Implementation, Values Developed, and Impact on Children

Learning Component	Example of Implementation	Values Developed	Impact on Children
Value-Based Thematic Projects	"I Love the Qur'an" – children create hijaiyah letter collages and share their favorite verses	Love for the Qur'an, spiritual reflection	Reduces cognitive learning loss; fosters pride and closeness to the Qur'an
Reflective Discussions	Children talk about their experiences helping or sharing with friends	Empathy, cooperation, care for others	Enhances emotional intelligence and communication skills
Daily Contextual Activities	Morning prayers, rhymes, and classroom role-play	Discipline, responsibility, respect	Normalizes values as part of daily routines rather than abstract theory
Parent Collaboration	Reading Islamic stories at home and discussing them together	Honesty, family love, communication	Strengthens the school-home partnership and broadens children's learning contexts
Teacher as Facilitator	Teacher guides children to ask questions and responds with simple, relatable examples	Curiosity, critical thinking, reflection	Children learn actively rather than passively receiving information

Evaluation of Impact and Key Findings

The findings of this study reaffirm that integrating Holistic Character Based Education (PHBK) with a deep learning approach effectively mitigates cognitive learning loss by designing learning experiences that are contextual and relevant for young children. This approach not only focuses on academic achievement but also systematically strengthens children's spiritual development through regular reflection and the integration of religious values into daily activities. Moreover, it supports emotional and social growth by fostering positive interactions, group collaboration, and reflective discussions that encourage children to practice respect and cooperation. Learning becomes deeply connected to children's real-life contexts rather than existing as an isolated process, making the experience more vivid, meaningful, and authentic. The success of this approach is further supported by

creative methods such as thematic rhymes (pantun), music, and story-based literacy activities, which help children better understand and internalize values. This creates a harmonious link between child development theories and reflective classroom practice, as emphasized in the PHBK model.

Table 3. Summary Table: Character Pillars and Their Impact on Reducing Learning Loss

No	IHF Character Pillars	Learning Implementation (IHF, 2025)	Core Achievements	Learning Loss Reduction Indicators
1	Love for God & All His Creation	Morning prayers, environmental care stories, sharing activities	Gratitude, empathy, universal compassion	Brings spiritual meaning into the learning process
2	Independence, Discipline & Responsibility	Independent projects, choice journals, character exercises	Children complete tasks independently	Reduces dependency on teacher instructions
3	Honesty, Trustworthiness & Wise Speech	Stories about honesty, reflection, polite language practice	Moral sensitivity	Builds integrity within the learning process
4	Respect, Courtesy & Active Listening	Group discussions, polite behavior simulations	Positive interactions and respect for others	Supports collaborative learning
5	Generosity, Helpfulness & Cooperation	Sharing activities, teamwork, collaborative storytelling	Caring and willingness to help others	Reduces social isolation and increases participation
6	Confidence, Creativity & Perseverance	Singing, thematic rhymes, creative project innovations	Children are brave to create and explore	Enriches content and learning achievements
7	Fair & Responsible Leadership	Leadership simulations, team role-play	Awareness of fairness and social responsibility	Builds collective awareness
8	Kindness & Humility	Reflection sessions, humility-themed rhymes	Self-evaluation and awareness of personal limitations	Encourages self-improvement
9	Tolerance, Peace & Unity	Cross-cultural stories, cooperative games	Acceptance of diversity	Creates an inclusive learning environment
9+	K4 (Cleanliness, Orderliness, Health, Safety)	Habits of cleanliness and maintaining classroom safety	Comfortable and safe learning environment	Supports learning readiness and reduces disruption

Overall, the integration of Holistic Character-Based Education (PHBK) with a deep learning approach, as conceptualized by the Indonesian Heritage Foundation (IHF), has proven effective not only in mitigating cognitive learning loss but also in strengthening the spiritual, emotional, and social dimensions of young children. This approach fosters learning that is enjoyable, meaningful, and

contextually relevant, preparing children to become a generation that is not only intellectually capable but also rich in character and noble in spirit.

4. GENERAL EVALUATION AND CONCLUSIONS

This study demonstrates that implementing the Holistic Character-Based Education (PHBK) developed by the Indonesian Heritage Foundation (IHF), when combined with a deep learning approach, has proven effective in mitigating learning loss in Islamic literacy among young children. The integration of character pillars into daily routines such as morning prayers, thematic rhymes, Islamic storytelling, and value-based thematic projects successfully deepens children's understanding of core values like love for the Qur'an, honesty, empathy, and responsibility. Designed to be contextual and relevant, this approach ensures that children do not merely memorize concepts, but truly internalize moral values through real-life experiences, reflection, and active participation.

This approach also positively impacts the development of children's social and emotional skills. Through group discussions, collaborative projects, and reflective activities, children become more confident, empathetic, and capable of positive interactions with peers. Within the PHBK framework, teachers transform from traditional transmitters of content into facilitators who encourage questioning, critical thinking, meaning-making, and sharing experiences. This aligns with PHBK's philosophy of viewing each child as an active individual with the potential to think deeply and feel profoundly.

The implementation of the PHBK Merdeka Curriculum module further highlights its success in balancing cognitive, spiritual, and social learning outcomes. Project-based learning fosters a sense of ownership, nurtures curiosity, and strengthens intrinsic motivation, turning learning into more than a mere transfer of knowledge it becomes a continuous process of character formation and spiritual development embedded in daily life.

Nevertheless, the study also identifies several challenges, such as the need to enhance teachers' competencies so they can effectively serve as facilitators of reflection. Teachers also require training to document children's spiritual and emotional growth through authentic assessments like anecdotal records and portfolios, ensuring that evaluation processes remain comprehensive and holistic. Moving forward, opportunities for improvement include ongoing teacher training and leveraging digital tools to document children's development more systematically.

In conclusion, the PHBK approach, rooted in deep learning, has proven not only to reduce cognitive learning loss but also to be a comprehensive strategy for strengthening the spiritual, emotional, and social aspects of young children. This approach offers learning that is holistic, meaningful, and relevant to children's real-life contexts, supporting the realization of student profiles characterized by empathy, moral integrity, and a love for peace. The findings of this study also align with the vision of the Merdeka Curriculum and the Profile of Pancasila Students, aiming to nurture a generation that is academically capable, morally grounded, and socially responsible. Therefore, it is recommended that this model be more widely adopted as a sustainable strategy to mitigate learning loss in early childhood education within the Indonesian context.

REFERENCES

- DINI, DPAU. "Implementasi Deep Learning Dalam Pembelajaran Anak Usia Dini." *Journal.Unpas.Ac.Id*, n.d. <https://journal.unpas.ac.id/index.php/pendas/article/view/29729>.
- Diputera, A M. "... Pendekatan Deep Learning Dalam Pembelajaran Anak Usia Memahami Konsep Pendekatan Deep Learning Dalam Pembelajaran Anak Usia Dini Yang" *JURNAL BUNGA RAMPAI USIA EMAS*, December, 2024.
- Diputera, A M, E G Zulpan, and G N Eza. "Memahami Konsep Pendekatan Deep Learning Dalam Pembelajaran Anak Usia Dini Yang Meaningful, Mindful Dan Joyful: Kajian Melalui Filsafat Pendidikan." *Bunga Rampai Usia Emas*, 2024. https://www.researchgate.net/profile/Artha-Diputera/publication/387456232_Memahami_Konsep_Pendekatan_Deep_Learning_dalam_Pembelajaran_Anak_Usia_Dini_Yang_Meaningful_Mindful_dan_Joyful_Kajian_Melalui_Filsafat_Pendidikan/links/676e79c6c1b0135465f7729c/Memah.
- Faujiah, Ajri, Ahmad Tafsir, and Sumadi Sumadi. "Pengembangan Karakter Anak Di Indonesia Heritage Foundation (IHF) Depok." *Jurnal Penelitian Pendidikan Islam* 6, no. 2 (2018): 163. <https://doi.org/10.36667/jppi.v6i2.294>.
- Fauziah, Amalia. "Sekolah Holistik : Pendidikan Karakter Ala Ihf." *Prosiding Seminar Nasional Psikologi Islami*, 2012, 232–41.
- Hastuti, R, RRVK Dewi, and ... "Beyond Memorization: Pendekatan Deep Learning Untuk Literasi Dan Numerasi Di Pendidikan Anak Usia Dini." *Khidmatussifa: Journal of ...*, 2025. <https://jurnal.stitsifabogor.ac.id/index/index.php/khidmatussifa/article/view/245>.
- Jayawardana, H B A. "Implementasi Pembelajaran Mendalam (Deep Learning) Pada Jenjang Pendidikan Anak Usia Dini (PAUD)." *JECIE (Journal of Early Childhood and ...)*, 2025. <https://jurnal.unipar.ac.id/index.php/JECIE/article/view/2476>.
- Mahariah. "Pendekatan Pendidikan Islam Dalam Kajian Studi Islam." *Tazkiya* 14, no. 1 (2021):

1–13.

Matthew B. Miles, A. Michael Huberman, Johnny Saldana. *Qualitative Data Analysis*. 3rd ed. United State of America: Arizona State University, 2014.

Megawangi, R. "... Program Pendidikan Karakter Di Sekolah: Strategi Dan Implementasi Model Pendidikan Holistik Berbasis Karakter Indonesia Heritage Foundation (IHF)." *Prosiding Fakultas Ilmu Pendidikan Universitas ...*, 2012.

———. "Membangun Sdm Indonesia Melalui Pendidikan Holistik Berbasis Karakter." *Jakarta: Indonesian Heritage Foundation*, 2007.

Mutoharoh, M, M Zulfikar, and I Yuliantina. "Workshop Stimulasi Literasi Dan Numerasi Bagi Anak Usia Dini Dalam Pendekatan Deep Learning Di Komunitas Belajar (KOMBEL) Pusat Kegiatan Gugus (PKG)" *Jurnal Pengabdian Masyarakat ...*, 2025. <http://jerkin.org/index.php/jerkin/article/view/769>.

Narbuko, C, and A Ahmadi. "Metodologi Penelitian Kualitatif." *Jakarta: Bumi Aksara*, 2002.

Rahman, T, and I D Cahyawati. "Optimalisasi Penerapan Pembelajaran Berbasis Deep Learning Pada Anak Usia Dini Dan Tantangan Yang Dihadapinya." *JURNAL PAUD AGAPEDIA*, n.d. <https://ejournal.upi.edu/index.php/agapedia/article/view/85934>.

Sakdiah, H, and N Mahyuddin. "Identifikasi Perkembangan Berpikir Simbolik Anak Usia Dini Dalam Masa Pandemi." *Aulad: Journal on Early Childhood*, 2022. <https://scholar.archive.org/work/e45t5rxg5rfqlkdpqnl6obj64/access/wayback/https://aulad.org/index.php/aulad/article/download/294/pdf>.

Samsu. *Metode Penelitian : Teori Dan Aplikasi Penelitian Kualitatif, Kuantitatif, Dan Mix Method Serta Research and Development*. Edited by Rusmini. Jambi: PUSAKA (Pusat Studi Agama dan Kemasyarakatan)i, 2021.

Sarosa, S. "Penelitian Kualitatif Dasar-Dasar." *Jakarta: Indeks*, 2012.

Sugiyono, Prof. Dr. *Metode Penelitian Kuantitatif, Kualitatif, Tindakan, Dan R&D*. 23rd ed. Bandung: Alfabeta, 2018.

Yuliana, N, and M Fahri. "Model Pendidikan Holistik Berbasis Karakter Di Sekolah Karakter Indonesia Heritage Foundation." ... | *Jurnal Pendidikan Dasar Kampus Cibiru*, 2020. <https://ejournal.upi.edu/index.php/eduhumaniora/article/view/15872>.

THE RELATIONSHIP BETWEEN DIFFERENTIATED INSTRUCTION PRACTICES AND THE SOCIOCULTURAL CHARACTERISTICS OF SENIOR HIGH SCHOOL STUDENTS IN SUKABUMI CITY AND REGENCY

Dewi ANDRIANIE ¹, Dian Artha KUSUMANINGTYAS ²

¹ Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0009-0003-5884-5292>

² Universitas Ahmad Dahlan, <https://orcid.org/0000-0002-8546-8870>

ABSTRACT

This study explores the relationship between Differentiated Instruction (DI) practices and the sociocultural characteristics of senior high school students in Sukabumi City and Regency, Indonesia. Employing a mixed-methods approach, the research integrates student surveys, classroom observations, and teacher interviews to capture both quantitative patterns and qualitative insights. Findings reveal significant contrasts: urban students, characterized by digital literacy and exposure to multicultural environments, engage differently from rural students, who rely more on community traditions and oral knowledge systems. Examples from Biology (Biodiversity) and Sundanese Language classes illustrate culturally grounded DI practices. The study concludes that sociocultural diversity both challenges and enhances DI implementation. Implications include the need for culturally responsive teacher training, equitable technological access, and the integration of local cultural assets into curriculum design.

Keywords: Differentiated Instruction, Sociocultural Characteristics, Urban-Rural Education, Indonesia, Inclusive Pedagogy

1. INTRODUCTION

Indonesia's education system is characterized by profound sociocultural diversity, encompassing a wide range of ethnicities, languages, socioeconomic statuses, and local traditions. This rich tapestry of backgrounds significantly influences how students learn and interact within educational settings. Sukabumi, a region in West Java, Indonesia, vividly exemplifies this diversity, being distinctly divided into urban (Sukabumi City) and rural (Sukabumi Regency) areas, each presenting unique social, cultural, and economic profiles.

In urban areas, students typically benefit from greater access to technology, global knowledge, and multicultural experiences, fostering digital literacy and diverse perspectives

[1]. Conversely, students in rural areas often rely more on family-based learning, oral traditions, and may have limited access to modern resources, particularly digital tools [2]. These striking differences create a challenging yet rich environment for teaching and learning, necessitating adaptable pedagogical approaches.

DI has emerged as a crucial framework for promoting equity and inclusion in such diverse contexts [3]. DI enables teachers to tailor instruction including content, process, product, and learning environment to meet the varied readiness levels, interests, and learning profiles of individual students [4]. However, the effectiveness of DI is inherently linked to teachers' deep understanding and recognition of these underlying sociocultural realities.

This research aims to explore this vital connection by addressing the following objectives:

1. To describe the sociocultural characteristics of senior high school students in both Sukabumi City and Sukabumi Regency.
2. To illustrate the implementation of differentiated instruction by teachers at the high school level across these sociocultural contexts.
3. To analyze the relationship between students' sociocultural characteristics and the differentiated instruction strategies applied by teachers, and to identify the implications of sociocultural diversity for equity and inclusivity in DI practices.

This study is crucial because it directly examines how teachers in Sukabumi respond to significant student diversity through differentiation and how sociocultural contexts shape their pedagogical decisions. The findings are expected to inform teacher training programs, curriculum adaptation strategies, and policy development, ultimately ensuring that diversity becomes a pedagogical strength rather than a barrier to effective and inclusive education.

2. EXPERIMENTAL RESEARCH

2.1 Research Design

This study adopted a mixed-methods design, integrating both quantitative and qualitative approaches to gain a comprehensive understanding of the relationship between differentiated instruction and sociocultural characteristics. This approach allowed for the triangulation of data, enhancing the validity and depth of the findings.

The quantitative approach involved measuring the relationship between students' sociocultural characteristics and the differentiated instruction practices implemented by teachers. This facilitated the identification of patterns, correlations, and the extent to which specific sociocultural factors influenced instructional strategies.

The qualitative approach focused on exploring the context, experiences, and in-depth perspectives of teachers regarding the implementation of differentiated strategies. This aspect aimed to understand not just *what* strategies were used, but also *why* and *how* they were applied within specific sociocultural settings.

2.2 Setting and Participants

The study was conducted in four senior high schools in Sukabumi: two located in Sukabumi City (representing urban areas) and two in Sukabumi Regency (representing rural areas). The participants included 120 eleventh-grade students and 8 teachers from various subjects, including Biology, Indonesian Language, and Sundanese Language.

2.3 Data Collection

Data were collected using a combination of methods:

- **Surveys:** Administered to students to gather information on their readiness levels, interests, and cultural learning preferences.
- **Classroom Observations:** Conducted to document and analyze the differentiated instruction strategies employed by teachers, focusing on how they adapted content, process, product, and the learning environment.
- **Teacher Interviews:** Semi-structured interviews were conducted with teachers to gain in-depth insights into the sociocultural challenges they faced and the strategies they developed to address student diversity.

2.4 Data Analysis

Quantitative data from student surveys were analyzed descriptively to highlight contrasting profiles between urban and rural student populations. Qualitative data from classroom observations and teacher interviews were analyzed thematically. Thematic analysis focused on identifying recurring patterns in DI practices, the influence of sociocultural factors, and the challenges encountered by teachers in both urban and rural settings. By integrating these two approaches, the study captured both measurable relationships and rich, contextual narratives.

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1 Sociocultural Characteristics of Students

The research revealed significant distinctions in the sociocultural characteristics of students in urban and rural Sukabumi, profoundly impacting their learning engagement and preferences.

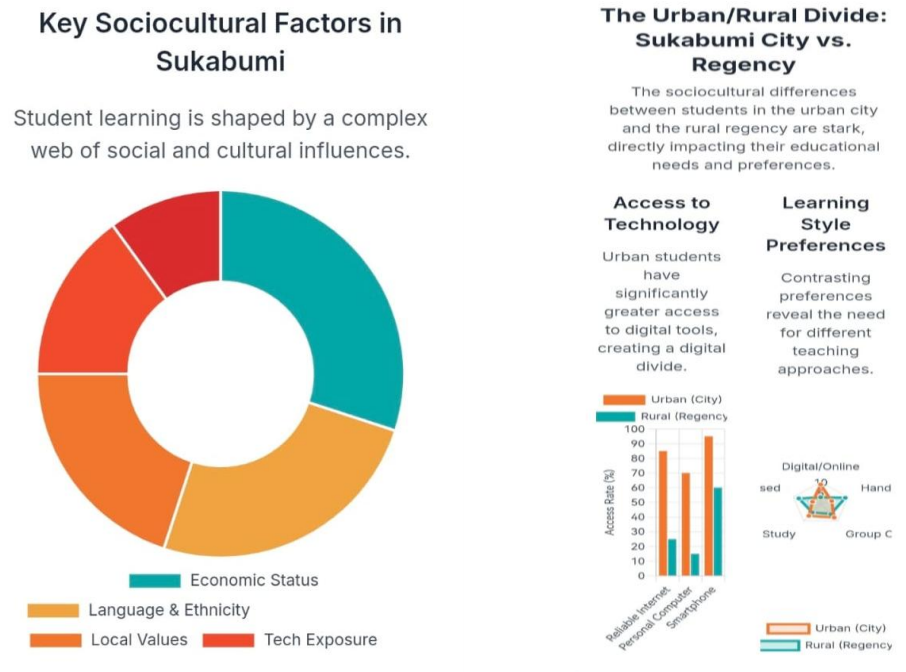

Figure 1. The Urban/Rural Divide: Sukabumi City vs. Regency

Figure 1 illustrates the stark differences in access to technology between urban and rural students. Urban students have significantly greater access to digital tools, including reliable internet, personal computers, and smartphones, compared to their rural counterparts [5]. These contrasting realities underscore the necessity of differentiated learning approaches.

3.2 Quantitative Research Results

To provide a deeper understanding of these differences, statistical analysis was performed on student survey data. The focus was on the levels of digital literacy and community/traditional-based learning preferences between urban and rural students.

Table 1. Comparison of Urban and Rural Student Characteristics (N=120)

Characteristic	Urban Students (n=60)	Rural Students (n=60)	P-value (Independent t-test/Chi-square)
Home Internet Access (Percentage)	95%	30%	< 0.001*
Smartphone Ownership (Percentage)	100%	65%	< 0.001*
Average Internet Use per Day (hours)	5.2 (SD=1.1)	1.5 (SD=0.8)	< 0.001*
Online Learning Preference (Scale 1-5)	4.3 (SD=0.7)	2.1 (SD=0.9)	< 0.001*
Community-Based Project Learning Preference (Scale 1-5)	2.8 (SD=0.9)	4.5 (SD=0.6)	< 0.001*
Involvement in Local/Traditional Organizations (Percentage)	20%	85%	< 0.001*

Note: * indicates a statistically significant difference ($p < 0.05$). Preference Scale: 1=Strongly Dislike, 5=Strongly Like.

Interpretation of Statistical Results

- **Technology Access and Use:** The data show a highly significant difference ($p < 0.001$) in home internet access, smartphone ownership, and average daily internet use between urban and rural students. Nearly all urban students have home internet access and smartphones, with significantly higher average internet usage. This confirms a substantial digital divide between the two groups.
- **Learning Preferences:** There is a significant difference in online learning preference and community-based project learning preference. Urban students significantly prefer online learning, consistent with their digital literacy levels. Conversely, rural students show a much higher preference for community-based project learning, reflecting their strong ties to local environments and traditions.
- **Sociocultural Involvement:** Involvement in local or traditional organizations also demonstrates a highly significant difference. The majority of rural students are active in community activities, reinforcing the argument that they are more connected to local traditions and social norms than their urban counterparts.

These statistical results strongly support the qualitative findings that students' sociocultural characteristics, particularly regarding technology access and adherence to local traditions, vary significantly between urban and rural areas in Sukabumi. This directly influences how teachers must design and implement differentiated instruction to be relevant and effective for both student groups.

3.3 Examples of Differentiated Learning Design Differences: Urban vs. Rural

The study identified various culturally grounded DI practices adapted by teachers to cater to these diverse student profiles. Two specific examples from different subjects highlight how content, process, and product were differentiated. See Table 2.

Table 2. An example of the Differentiated Learning

A Biology Lesson: Biodiversity		
Component	Differentiated Teaching Approaches	
	Urban Approach	Rural Approach
Content Differentiation	Teachers utilized digital resources, global case studies (e.g., IUCN Red List), and interactive simulations. They might use online articles about global conservation hotspots.	Teachers leveraged printed materials, local ecosystem examples (e.g., farms, rivers), and stories from community elders. A rural teacher might invite a local farmer to discuss sustainable agriculture or use local communities and traditions as learning resources.

Process Differentiation	Students engaged in online research, collaborative mind-mapping using applications, and virtual lab experiments.	Students conducted field observations in the local environment, interviewed farmers, and performed hands-on classification of local plants. They might also conduct practical projects like identifying local medicinal plants.
Product Differentiation	Students were encouraged to create digital infographics, short documentary videos, or data-driven presentations, reflecting their digital literacy and access to technology.	Students conducted field observations in the local environment, interviewed farmers, and performed hands-on classification of local plants. They might also conduct practical projects like identifying local medicinal plants.
A Sundanese Language Lesson: Folk Tales		
Content Differentiation	Digital texts, videos, audio, articles about Sundanese folk tales. (Implied from digital media use in urban areas)	Printed texts, audio recordings from local sources. (Implied from traditional media use in rural areas)
Process Differentiation	Teacher plays a folk tale video, brainstorming. Core: Students read digital texts, analyze structure, compare story values with urban life.	Teacher or local storyteller orally narrates the story, students take notes. Core: Students read printed texts, discuss moral messages, relate to local customs.
Product Differentiation	Presenting results on a projector screen (technology-based).	Oral retelling, simple drama performance, or creating traditional art (oral performance & culture-based).

Table 2 presents two examples of differentiated learning designs—one in a Biology lesson on biodiversity, and the other in a Sundanese language lesson. Both lessons share the same learning objectives, but the teaching approaches differ to match the sociocultural realities of urban and rural students. Other research finding shows a similar one [6].

3.4 Urban-Rural Comparison

The comparison between urban and rural DI practices highlights that while both contexts successfully implement differentiated instruction, their strategies are deeply contextualized. Urban teachers readily integrated DI with technology, group projects, and cross-cultural discussions, leveraging the digital literacy and multicultural exposure of their students. Rural teachers, on the other hand, emphasized oral narratives, hands-on practices, and culturally embedded tasks, capitalizing on the strong community ties and traditional knowledge systems prevalent in their areas.

It is important to emphasize that this differentiation is not about lowering expectations for rural students. Both urban and rural students work towards the same learning objectives and competency standards. The differentiation lies solely in the methods and resources used to achieve those standards, ensuring that learning is accessible and relevant to their specific contexts [7]. The rigor of the learning remains consistent; only the pathway to understanding is adapted. Differentiated learning planning must consider the sociocultural context, in both urban

and rural areas, as these differences influence student learning needs. See Table 3 for the sociocultural factors in the differentiated learning.

Table 2. An example of the Differentiated Learning

Sociocultural Factor	Students in Urban Areas	Students in Rural Areas	Differentiated Learning Design (Same Subject)
Access & Skills	Better access to internet and digital learning resources.	More skilled in practical activities and social interaction.	Content: Teachers use examples relevant to urban students' daily lives (e.g., technology, urban environment) and rural students' lives (e.g., agriculture, local wisdom).
Interests & Motivation	Interested in global trends and technology.	Interested in agriculture, crafts, or local culture.	Process: Teachers use various methods such as research projects on technology trends (urban) or sustainable agriculture (rural); group discussions; or individual learning.
Learning Styles	Prefer independent and collaborative learning.	Prefer experience-based learning and close social interaction.	Product: Students are given options to produce different outputs, such as digital presentations on urban environmental impact (urban) or art/craft works reflecting rural culture (rural).

The findings of this study unequivocally confirm the interdependence of differentiated instruction and sociocultural contexts. The variations in DI implementation between Sukabumi City and Sukabumi Regency are not merely coincidental but are deeply rooted in the distinct sociocultural characteristics of their student populations.

Urban DI practices largely aligned with constructivist and digital learning models, emphasizing student-centered activities, technology integration, and exposure to diverse perspectives. This approach resonates with Vygotsky's [7] sociocultural theory, which posits that learning is a socially mediated process, and acknowledges the influence of cultural tools, such as technology, on cognitive development. The greater access to digital resources in urban areas naturally steers DI towards digital platforms and online collaboration [8].

Conversely, rural DI emphasized cultural grounding and experiential learning, integrating local wisdom, community resources, and traditional forms of knowledge transmission, such as oral storytelling. This aligns strongly with Gay's [9] concept of culturally responsive pedagogy, which stresses the importance of using the cultural knowledge, prior experiences, and performance styles of diverse students to make learning more relevant and effective. In rural settings, where community ties and oral traditions are strong, incorporating these elements into the curriculum makes learning more meaningful and accessible.

Despite the effectiveness of contextualized DI, significant challenges persist, particularly concerning the inequitable access to technology. The digital divide observed between urban

and rural Sukabumi poses a risk of reinforcing existing educational gaps, as students with limited access to digital tools may be disadvantaged in a rapidly evolving global landscape [10]. Therefore, effective DI must not only focus on pedagogical adaptation but also critically address these underlying structural inequities.

Bridging these divides requires concerted efforts, including policies that promote teacher cultural competence and ensure the equitable distribution of educational resources, especially technology [11]. This research highlights that merely providing resources is insufficient; teachers need to be trained to understand and respond to the unique sociocultural realities of their students, enabling them to design truly inclusive and relevant learning experiences.

REFERENCES

- [1] Resta, P., & Laferrière, T. (2015). Digital equity and intercultural education. *Education and Information Technologies*, 20(4), 743-756.
- [2] Delacruz, S. (2019). Building digital literacy bridges: Connecting cultures and promoting global citizenship in elementary classrooms through school-based virtual field trips. *TechTrends*, 63(4), 428-439.
- [3] Mills, M., Monk, S., Keddle, A., Renshaw, P., Christie, P., Geelan, D., & Gowlett, C. (2014). Differentiated learning: From policy to classroom. *Oxford review of education*, 40(3), 331-348.
- [4] Dalila, A. A., Rahmah, S., Liliawati, W., & Kaniawati, I. (2022). The effect of differentiated learning in problem based learning on cognitive learning outcomes of high school students. *Jurnal Penelitian Pendidikan IPA*, 8(4), 1820-1826.
- [5] Banks, J. A. (2019). *Multicultural education: Issues and perspectives* (10th ed.). Wiley.
- [6] Nieto, S. (2010). *The light in their eyes: Creating multicultural learning communities* (10th anniversary ed.). Teachers College Press.
- [7] Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
- [8] Tomlinson, C. A. (2014). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners* (2nd ed.). ASCD.
- [9] Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (2nd ed.). Teachers College Press.

- [10] Pangestu, D. A., & Zulkarnain. (2020). Modernization: Sukabumi in the flow of socioeconomic changes during the Dutch colonial era. *Istoria: Jurnal Pendidikan dan Sejarah*, 16(2), 323–352.
- [11] UNESCO. (2017). *A guide for ensuring inclusion and equity in education*. UNESCO Publishing.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A CATALYST FOR VOCATIONAL EDUCATION TRANSFORMATION IN INDONESIA: A LITERATURE-BASED PERSPECTIVE

Nunuy NURHASANAH ¹, Suyatno ²

¹ Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia, <https://orcid.org/0009-0006-7566-5287>

² Universitas Ahmad Dahlan, Indonesia, <https://orcid.org/0000-0002-5796-6100>

ABSTRACT

Vocational education in Indonesia, particularly at the secondary level, faces significant challenges in adapting to the demands of the Industry 4.0 and Society 5.0 eras. The mismatch between graduates' competencies and current labor market needs, along with limited practical facilities, has contributed to low employability among vocational school graduates. At the same time, advances in artificial intelligence (AI) offer promising opportunities to transform vocational learning through personalized instruction, immersive virtual simulations, and alignment with emerging digital job trends. This study presents an academic opinion based on a qualitative-descriptive literature review, analyzing the role of AI in reshaping vocational education. It explores how AI can support more adaptive and inclusive learning environments, enhance practical skills, and bridge the gap between school curricula and real-world industry needs. The findings suggest that with proper implementation strategies, including teacher capacity building, digital infrastructure development, and policy support, AI can serve as a transformative force to make vocational education in Indonesia more relevant, innovative, and future-ready.

Keywords: Artificial Intelligence, Vocational Education, Digital Learning, Industry 4.0, Skill Mismatch, Educational Technology, Indonesia.

1. INTRODUCTION

Vocational schools play a strategic role in producing a ready-to-work labor force that is relevant to industry needs. However, various reports indicate that many vocational high school (*sekolah menengah kejuruan* or SMK) graduates in Indonesia are unable to compete optimally in the job market. This is due to limited practical facilities and a discrepancy between the curriculum and the current needs of the industry [1],[2].

The advent of Industry 4.0 and the shift toward Society 5.0 demand new, more complex competencies, such as the ability to collaborate with intelligent machines, data mastery, and the use of

digital technology in the workplace [3]. Unfortunately, many SMKs lack the necessary infrastructure, teacher training, and learning tools to meet these challenges [4],[5].

AI has emerged as a disruptive technology that also offers revolutionary solutions for the education sector. AI can provide support for personalized learning, virtual-based practical simulations, and help tailor training to real-time industry needs [6]. The application of AI has the potential not only to optimize the role of teachers as facilitators and mentors but also to shape SMK graduates with essential 21st-century skills, such as critical thinking, complex problem-solving, and adaptability to technological innovation. This article explores a literature-based opinion on the potential of AI to accelerate the transformation of vocational school education in Indonesia, making it more adaptive to the changes of the times.

Meanwhile, in the curriculum structure for the 2025/2026 academic year, a change in SMK has occurred with the emergence of a new subject: Coding and Artificial Intelligence on curriculum structure. This is a positive response from the government to address the challenges of a changing era. However, the subject is only offered as an elective rather than a mandatory subject, due to limited school infrastructure and facilities. As a result, this subject is not taught uniformly across all SMKs. Yet, the integration of AI into the vocational education system has become highly relevant and urgent.

2. METHODS

This article uses a descriptive-qualitative approach with a literature review method. Data were obtained from secondary literature, including scientific journal articles, official reports from international institutions, and recent news related to vocational education, AI technology, and the job market. The selection process for references was based on content relevance, publication year (at least 2017), and its connection to the Indonesian vocational education context. The article is written in an academic opinion style to highlight issues critically, based on data and scientific arguments. Figure 1 shows the procedure of this study.

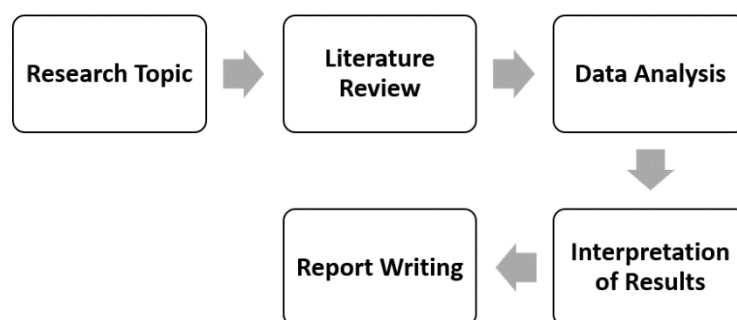

Figure 1. The procedure of the study

Remark:

- **Research Topic:** The process begins with selecting and clearly defining the specific topic or question that the research will investigate.
- **Literature Review:** This is the main data collection phase. Researchers systematically search for and gather all relevant published works related to the chosen topic.
- **Data Analysis:** Once the literature is collected, it is carefully analyzed. In this type of study, analysis involves identifying key themes, concepts, arguments, and patterns across the different sources.
- **Interpretation of Results:** The researchers then interpret the analyzed information. This involves synthesizing the findings to draw meaningful conclusions, identify gaps in current knowledge, and offer new insights.
- **Report Writing:** The final step is to document the entire process and its outcomes in a structured academic paper or report, ready for presentation

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Competency Gaps and Vocational School Infrastructure Challenges

Most vocational schools in Indonesia still have a large gap between available practical facilities and industry standards. According to data from the Ministry of Education and Culture, more than 60% of vocational schools do not have modern practical equipment such as CNC, PLC, or digital automation equipment [4],[7]. This results in student competencies that are not aligned with industry needs, especially in sectors that have become digitalized. Furthermore, job recruitment now increasingly emphasizes skills like technological adaptability, problem-solving, and mastery of digital tools, which are largely not adequately instilled in the SMK environment [1],[8]. This “skill mismatch” phenomenon is the primary reason why SMK graduates are difficult to absorb into the formal sector, despite their numbers increasing every year [2],[9]. In fact, non-formal digital jobs, such as content creators, IT freelancers, or digital marketing specialists, are now more in demand and growing rapidly, but they have not yet been widely addressed by the vocational curriculum [10],[11].

3.2 The Role of AI in Transforming Vocational Learning

AI can be a key catalyst in improving the quality and relevance of vocational education. First, AI enables personalized learning by providing materials that match the student’s learning

pace and offering automatic recommendations based on individual performance [12],[13]. This is crucial because SMK students come from diverse backgrounds, and not all have equal digital literacy skills. Second, with AI-based simulation technology and AR/VR, students can perform practical exercises without having to rely on expensive physical tools. This provides equal access for all students to practice real-world industrial scenarios in a safe and flexible manner [14],[15]. In some countries, like Germany and South Korea, AI is already used in competency-based training that is directly tailored to industry needs [16],[17]. Third, AI also allows for the integration of training systems with labor market data. For example, an e-learning system can adjust its materials according to current digital job trends, better preparing students to face non-traditional career opportunities [6],[17]. This will help to close the gap between the school and the working world.

3.3 Challenges and Implementation Strategies for AI in Vocational Schools

While AI offers many solutions, its implementation is not without challenges. Digital infrastructure in many schools, especially in rural areas, remains limited. Internet access is not uniform, and the capacity of teachers to operate AI technology is still low [4],[12]. Additionally, the curriculum and evaluation system are often too focused on cognitive aspects rather than on 21st-century skills, such as critical thinking and digital literacy [9],[18]. A collaborative strategy is needed among the government, industry, and technology providers to support teacher training, provide easily accessible AI platforms, and develop a curriculum based on real industry needs [8],[9]. The application of AI in vocational schools must also prioritize the principle of inclusivity, not only for high-achieving students but also for vulnerable groups and those in underdeveloped regions [15],[17]. AI implementation should not be top-down but should be built from local needs, with the active involvement of teachers and students as partners in the change.

CONCLUSION

AI has great potential to revolutionize vocational education in Indonesia by addressing the challenges of practical work, competency gaps, and digital job opportunities. However, the use of AI must be accompanied by a comprehensive implementation strategy, ranging from increasing teacher capacity, developing digital infrastructure, to revising the curriculum based on the needs of current and future industries. With the right policy support and cross-sector

collaboration, AI can be a long-term solution to strengthen the competitiveness of vocational graduates amidst the dynamics of the ever-changing world of work.

REFERENCES

- [1] World Bank. (2020). Indonesia Skills Report: Trends in Demand, Gaps, and Supply. The World Bank.
- [2] BPS. (2023). Statistik Pendidikan Indonesia 2022/2023. Badan Pusat Statistik.
- [3] OECD. (2021). AI and the Future of Skills: Education and Training for the Digital Age. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- [4] Kemdikbud. (2022). Peta Jalan Revitalisasi SMK 2022–2025. Kementerian Pendidikan dan Kebudayaan.
- [5] Djojonegoro, W. (2020). Pendidikan kejuruan di Indonesia: Antara harapan dan kenyataan. Jakarta: Gramedia.
- [6] Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence unleashed: An argument for AI in education. Pearson Education.
- [7] Zhahara, Z., Solehudin, A., & Berman, E. T. (2025). From School to Industry: The Relevance of Vocational School Competencies in Machining Technology to Manufacturing Industry Needs. *Jurnal Paedagogy*, 12(3), 557-567.
- [8] McKinsey & Company. (2018). The Future of Work in Indonesia: Emerging Trends and Opportunities.
- [9] ILO. (2021). Skills Development in the Digital Age: Challenges for TVET. International Labour Organization.
- [10] Setiawan, H., & Permadi, D. (2021). Tren profesi digital non-formal di kalangan generasi muda Indonesia. *Kompas.id*, 3(5), 45–49.
- [11] Yuliana, M. (2023). Peluang kerja non-formal di era digital bagi lulusan SMK. *Republika Online*, 22 Mei 2023.
- [12] Arifin, A., Rahmawati, I., & Sari, D. P. (2023). Transformasi digital pendidikan vokasi: Kesiapan guru menghadapi pembelajaran berbasis AI. *Jurnal Pendidikan Vokasi*, 13(2), 125–139.
- [13] Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign.
- [14] Chen, Y., Yang, Z., & Li, X. (2022). AI-based virtual simulation systems in vocational training. *Journal of Educational Technology*, 45(1), 77–90.

- [15] Pan, Y., Zhang, X., & Liu, J. (2020). Enhancing vocational education using immersive technology and AI. *Computers & Education*, 148, 103789.
- [16] Park, S., & Lee, H. (2019). Integrating AI into vocational training: Lessons from South Korea. *Asian Journal of Education and Training*, 5(4), 201–207.
- [17] UNESCO. (2022). *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- [18] Majid, A., Rofiq, Z., & Hamid, M. A. (2021). Kurikulum adaptif berbasis digital di SMK. *Jurnal Teknologi Pendidikan*, 23(3), 187–198.

REDEFINING GOVERNANCE: COMBATING LEADERSHIP FAILURE AND SYSTEMIC CORRUPTION IN POST-INDEPENDENCE NIGERIA

Ahmed Boubacar Diallo, Fatoumata Aminata Diop, Ibrahim Musa Sani

Department of Political Science and Public Administration, University of Dakar, Senegal

Abstract:

This study re-evaluates the persistent governance crisis in Nigeria by tracing the deep-rooted challenges of leadership failure and systemic corruption since the country's independence in 1960. Despite Nigeria's immense endowment in both human and natural resources, the nation continues to struggle with entrenched misgovernance, largely due to unethical leadership and a cultural tolerance for corrupt practices. The paper adopts an interdisciplinary perspective to assess how weak institutions and self-serving leadership have undermined national development and contributed to widespread poverty. It further analyzes how corruption has become institutionalized as a means of wealth accumulation among political elites. To foster meaningful progress, the study argues for the establishment of resilient democratic institutions, a leadership culture rooted in integrity, and a civic reawakening driven by transparency and accountability. The paper concludes by proposing a roadmap toward effective governance through reforms that prioritize meritocracy, legal enforcement, and civic education.

Keywords: Leadership failure, systemic corruption, governance, post-independence Nigeria, institutional reform.

THE CRISIS OF DEMOCRACY IN PAKISTAN: AN ANALYTICAL STUDY THROUGH ISLAMIC AND WESTERN PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES

Ahmed Rashid (Pakistan), Fatima Noor (Pakistan), Hassan Khalil (Pakistan)
**Department of Political Science, National University of Modern Languages, Islamabad,
Pakistan**

Abstract:

Since its establishment in 1947, Pakistan was envisioned as a nation where Islamic principles would guide governance and societal norms. Founded on the ideology that sovereignty belongs solely to Allah, Pakistan's democratic journey has been fraught with ideological, political, and structural contradictions. This paper critically examines the evolution of democracy in Pakistan through the lens of Islamic scholar Dr. Israr Ahmed and the philosophies of key Western thinkers including Karl Marx, Max Weber, Hannah Arendt, Paulo Freire, and Jacques Rancière. Dr. Ahmed's emphasis on Islamic revivalism and the Qur'anic concept of leadership is juxtaposed with Western critiques of authoritarianism, capitalism, and the role of the masses in governance. The study reveals that Pakistan's persistent political instability stems from both military and civilian power struggles, lack of ideological clarity, and a disconnect between religious ideals and political practice. The authors argue that true democratic transformation in Pakistan requires a collective shift in public consciousness and a reevaluation of leadership values, rather than mere structural reforms.

Keywords: Pakistan, Islamic governance, democracy, political instability, Western philosophy, military rule, public consciousness.

TRANSFORMATION AND CHALLENGES IN NATIONAL LAND USE PLANNING SYSTEMS: A COMPARATIVE PERSPECTIVE

Aisha Mahmoud Hassan

Leila Fatima Khan

Assis. Prof. Dr. Mohammad Reza Darvishi

Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Architecture and Urbanism,
International University of Sustainable Development, Cairo, Egypt

Abstract:

The evolution of national land use planning systems has become a focal point of contemporary urban policy discourse, particularly in rapidly developing nations. As a comprehensive public policy mechanism, territorial spatial planning significantly influences urban structure, environmental sustainability, and socio-economic balance. Despite wide-scale implementation efforts, many planning systems continue to face challenges such as overlapping administrative jurisdictions, ambiguous regulatory frameworks, and insufficient interdepartmental coordination. This paper offers a comparative analysis of the historical development and institutional transformation of territorial spatial planning systems, with a particular focus on the recent reforms in China. By examining both domestic and international planning models, the study identifies common bottlenecks and proposes strategic pathways for improving planning governance. The findings aim to provide urban planners and policymakers with a clearer understanding of effective planning frameworks and the tools necessary for successful policy implementation across multiple administrative levels.

Keywords: Territorial spatial planning, urban policy, land use regulation, planning reform, governance systems.

THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CIRCUMVENTION LEGISLATIONS IN THE THAI COPYRIGHT SYSTEM

Somchai Srisai, Lec. Naree Panya, Ananya Nontawat, Dr. Kittisak Jitpaisarn

Faculty of Law, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand

Abstract:

The World Intellectual Property Organization (WIPO) established the WIPO Copyright Treaty (WCT) to require contracting nations to offer sufficient protection for technological measures that prevent widespread copyright infringements on the internet. As a result, Thailand was obligated to incorporate anti-circumvention provisions into its national legislation. This paper critically examines the legislative standards outlined by the WCT and explores the legal progression of technological protection measures within Thailand. The study highlights that the prohibitions outlined in the Thai Copyright Act 2022 (No. 5) closely mirror those of the U.S. Digital Millennium Copyright Act (DMCA) of 1998. It reveals that Thailand's anti-circumvention laws prohibit the circumvention of access control technologies and have introduced regulations regarding the trafficking of circumvention devices. These amendments reflect a concerted effort to bolster the legal protection of technological measures and copyright holders, aligning Thai law with international standards. However, the revisions raise concerns regarding the vague legal definitions of "effective technological measures" and the act of "circumvention," which could impact the scope of protection and the boundaries of prohibition. By comparing these developments with the DMCA, the paper offers valuable insights into how Thailand can address these issues in the enforcement of its copyright laws. The findings from this study could inform the correction of flaws and the clarification of ambiguities in Thai copyright legislation.

Keywords: Legal Development, Technological Protection Measure, Prohibition, Circumvention, Thailand.

THE SUCCESS AND CHALLENGES OF EMBEDDING EVIDENCE-BASED RESEARCH METHODS IN POLICING INTERVENTIONS

Dr. Sarah Williams, Assis. Prof. Dr. Emma Davis

National University of Taiwan, Taiwan

Abstract:

There has been a global push for law enforcement agencies to integrate evidence-based research methods into policing interventions to better assess and understand their effects. This study investigates the successes and obstacles that police forces face in adopting evidence-based research methods within their operations. A series of qualitative interviews were conducted with officers and staff from the Australian Federal Police, who were responsible for implementing evidence-based strategies into operational practices. The results suggest that when adequate resources and specialized expertise are available, evidence-based methods can significantly enhance operational work, including the rigorous testing of initiatives to thoroughly evaluate their effectiveness. However, the findings also highlight that such integration is more feasible when interventions are well-supported by a knowledgeable workforce, often with advanced academic training in research methods. Additionally, the research revealed that substantial planning time is essential for testing interventions with clear parameters for evaluation. On the other hand, the study found that interventions requiring swift execution are less likely to incorporate evidence-based research methods. This research adds to the existing literature on evidence-based policing and offers insights for police forces worldwide aiming to incorporate these methods into more of their operational work. It also provides valuable guidance for academics collaborating with law enforcement to implement evidence-based research strategies effectively.

Keywords: evidence-based policing, operational policing, organisational change, research integration, policing interventions

TAIWAN'S POLITICAL LANDSCAPE: THE RISE AND FALL OF HAN KUO-YU IN KAOHSIUNG

Emily Williams, Robert Johnson
National University of Taiwan, Taiwan

Abstract:

The 2020 presidential election in Taiwan marked a significant turning point for the Kuomintang (KMT), a party that once dominated the island's political scene. Following a string of defeats since 2016, the KMT faced a crisis of leadership and direction, largely due to its historical association with mainland China. Han Kuo-yu, a previously obscure legislator, emerged as a potential leader, offering the party a renewed chance of relevance. His victory in the 2018 Kaohsiung mayoral race fueled optimism, with many believing he could carry the KMT to victory in the presidential race. However, Han's failure in the 2020 election and his eventual removal from office in a recall vote in June 2020 revealed the limits of his political appeal. This article examines Han's image as a populist, his rise to prominence in Kaohsiung, and the eventual collapse of his political career, analyzing the democratic forces that led to his downfall.

Keywords: Populism, Taiwan politics, KMT, Kaohsiung mayor, Han Kuo-yu, recall election.

INTELLECTUAL PROPERTY CHALLENGES IN SPACE EXPLORATION: FOCUS ON EUROPEAN SPACE AGENCY REGULATIONS

Maria Linda Ana Ungureanu
Thomas Nikolaus Wagner
Isabelle Veronique Dupont
Robert Heinrich Schmidt

National University of Taiwan, Taiwan

Abstract:

This article explores the legal frameworks governing intellectual property (IP) in space exploration, particularly with reference to the European Space Agency's (ESA) regulations. It investigates how European law addresses the protection and ownership rights over creations made in extraterrestrial environments. The analysis focuses on the interplay between international space treaties and IP conventions, examining how these legal instruments influence the rights of inventors, creators, and agencies in space exploration. A special emphasis is placed on ESA's guidelines and its approach to the ownership of creative works, considering the roles of inventors and creators in relation to the agency and the space environments in which their innovations emerge. The article also proposes *de lege ferenda* recommendations for the regulation of IP in the context of space exploration, aiming to enhance legal frameworks to support and incentivize innovation in the space sector.

Keywords: ESA regulations, intellectual property, European Space Agency, international space law, IP treaties.

EVALUATION OF THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC EXAMINATION CHIEF EXAMINERS' REPORTS IN MATHEMATICS CURRICULUM CONTENT

Olamide Oginni

Adeola Johnson

Chijioke Okafor

Department of Education, University of Ghana, Accra, Ghana

Abstract:

This research investigates the implementation of Chief Examiners' Reports (CER) in the mathematics curriculum for senior secondary schools in the Western Region of Ghana. A descriptive survey research design was adopted, and the sample included 75 mathematics teachers and 150 students, selected using a stratified sampling method. The study employed two self-constructed instruments: the Questionnaire on Teachers' Implementation of Chief Examiners' Reports and Curriculum Content (QTICERCC) and the Questionnaire on Students' Awareness and Knowledge of Chief Examiners' Reports and Curriculum Implementation (QSAKCECCI). Both instruments were validated by experts, and reliability coefficients of 0.83 and 0.89, respectively, were obtained using Cronbach's alpha. Data analysis was carried out using both descriptive and inferential statistical methods. The results indicated a significant correlation between the awareness, availability, and accessibility of CER, and the content of the mathematics curriculum. Furthermore, a notable relationship was observed between the implementation of CER and its impact on both teachers' instructional practices and students' learning outcomes. Based on these findings, it is recommended that examination bodies in Ghana conduct annual awareness programs to promote the effective use of CER among educational stakeholders.

Keywords: Awareness, availability, utilization, Chief Examiners' Reports, curriculum content.

IMPLEMENTATION MECHANISMS OF CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT FOR EDUCATORS IN KAZAKHSTAN: A STUDY BASED ON THE "TEACHER" PROFESSIONAL STANDARD

Yelena Agranovich, Larissa Ageyeva, Violetta Tyan, Aigul Syzdykbayeva
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract:

The ongoing modernization of Kazakhstan's educational system is designed to enhance the quality of teacher preparation and the development of key competencies in educators. The professional standard for "Teacher" in Kazakhstan outlines essential aspects of teacher activities, specifying key competencies, and categorizing qualification criteria in a progressive structure to implement continuous professional development (CPD). CPD is a lifelong process that ensures the improvement of a teacher's professional abilities and personal growth at all stages of their career. It involves various methods of training, self-education, and skill enhancement aimed at refining the quality of education and meeting the evolving demands of the educational sector. CPD is not confined to the completion of formal education; instead, it continues to support teachers throughout their professional journey. The core of CPD lies in the continual integration of new knowledge and skills that allow educators to adapt to changes in teaching methods, educational technologies, and curriculum. This ongoing development keeps teachers up-to-date with contemporary pedagogical practices, innovations, and scientific breakthroughs. By promoting continuous learning, CPD enables teachers to remain agile and responsive to new ideas, creating the foundation for improved educational outcomes and student success. This study explores the objectives of analyzing international CPD practices, defining the conceptual framework, and outlining mechanisms for the implementation of CPD in Kazakhstan. The study identifies the core principles of CPD, which include continuity, systematic implementation, and modularity. Furthermore, it delves into various theoretical approaches supporting CPD, including axiological, systemic, competence-based, activity-oriented, and learner-centered frameworks. An analysis of leading CPD models from countries like Australia, Japan, South Korea, England, Singapore, Sweden, Finland, and Kazakhstan is also presented.

Keywords: Continuous professional development, teacher training, CPD models, Kazakhstan, educational reform, teacher competencies

SKILL MISMATCH BETWEEN HEAVY EQUIPMENT REPAIRER STUDENTS AND EMPLOYERS' REQUIREMENTS

Lec. Bolormaa Dalanbayar, Dr. Batsaikhan Ulaankhuu, Dr. Bayarmaa Tsogtbaatar

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract:

This study investigates the gap between the skills of heavy equipment repairer students and the expectations of employers. We conducted a survey with both employers and students to assess the alignment between student self-evaluations and employer needs. The employer survey contained 15 questions to evaluate the knowledge and skills of graduates from four Technical and Vocational Education and Training (TVET) schools specializing in heavy equipment repair. The survey results were compared with job specifications provided by Liebherr, a leading brand in the industry, to identify the required qualifications for new employees. The findings reveal that over 76% of employers found students' professional knowledge to be adequate, 47% rated their vocational skills as sufficient, and 43% considered their attitudes to meet expectations. These results suggest a significant mismatch between the students' self-assessment of their skills and the employers' expectations.

Keywords: Skill mismatch, employer needs, vocational training, competency-based education, employer feedback.

ASSESSING CHILDREN'S PROBABILISTIC AND CREATIVE THINKING IN A NON-FORMAL LEARNING CONTEXT

Maria Oliveira, João Santos, Carla Almeida, Pedro Costa

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract:

In our daily lives, we encounter a wide range of unpredictable events, often attributed to chance, where no immediate justification is available for their occurrence. Chance, defined as a source of uncertainty, plays a significant role in various facets of human life, including weather forecasting, dice rolling, and lotteries. Interestingly, humans and certain animals can quickly adapt their behavior to effectively navigate doubly stochastic processes—random events influenced by two layers of unpredictability, such as the interplay between weather patterns and dice outcomes. This adaptability suggests that the human brain may be equipped with inherent mechanisms for perceiving, understanding, and responding to probabilities. Consequently, modern educational frameworks have integrated probability theory into curricula, beginning in early primary education. In the early years of school, children are taught to use specific vocabulary—such as “always,” “never,” “perhaps,” “unlikely,” and “likely”—to help them understand the likelihood of various events. These terms are foundational for children’s comprehension of probabilistic concepts. Such knowledge is cultivated from tangible experiences and cause-effect relationships observed in daily life, as well as intuitive estimates based on familiar scenarios. As part of a summer school program hosted at a Portuguese university, a non-formal learning experiment was conducted with 18 children from the 5th and 6th grades. The objective was to assess their levels of probabilistic, creative, and critical thinking through a structured ice-breaking game, designed to examine their understanding of impossible, certain, equally probable, likely, and unlikely events. Additionally, the study explored how the non-formal context influenced their learning outcomes. The evaluation criteria for probabilistic thinking included the creative ability to categorize events within the specified probability categories, the capacity to justify these categorizations, the critical ability to assess other children’s event classifications, and the skill to make predictions based on given probabilities.

Keywords: Critical thinking, creative thinking, non-formal education, probabilistic reasoning, serious games.

APPLICATION OF CAUSAL INFERENCE AND DISCOVERY IN CURRICULUM EVALUATION AND CONTINUOUS IMPROVEMENT

Lunliang Zhong, Bin Duan

Department of Educational Technology, Beijing Normal University, China

Abstract:

The undergraduate graduation project plays a critical role in higher education curricula, especially in the context of engineering accreditation. However, current evaluation methods tend to present data summaries without delving into the underlying causes of issues. This study utilizes the Peter-Clark algorithm to examine causal relationships within the graduation project data from an Electronics and Information Engineering program, thereby constructing a causal model. Structural equation modeling (SEM) was employed to validate the model's accuracy. The analysis highlights several pivotal teaching stages that impact project success, revealing specific issues within the process. By incorporating causal discovery and inference into the project evaluation, this study effectively identifies key challenges and suggests targeted measures for improvement. The impact of these proposed measures is assessed through a comparative analysis of learning outcomes from two student cohorts, accounting for confounding factors, which ultimately results in enhanced teaching quality.

Keywords: Causal discovery, causal inference, continuous improvement, structural equation modeling, project evaluation

ATTITUDE OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Roberto Merlo, Dr. Maria González, Zoila Rivero, Dr. Laura González
National University of Taiwan, Taiwan

Abstract:

This exploratory study investigates university students' perspectives on the integration of artificial intelligence (AI) in academic settings. The focus is on understanding the perceived value of AI in education, its potential to enhance learning, and its role in the development of new skills. A 30-item survey was developed and administered to 800 first-year students majoring in natural and exact sciences. The test was validated using Cronbach's alpha coefficient following a randomized pilot. Descriptive statistics highlighted the dominant factors in students' attitudes, while factor analysis revealed the impact of knowledge and emotions on students' engagement with AI during classroom activities.

Keywords: Attitude, artificial intelligence, education, learning, student engagement.

ENHANCING ONLINE EDUCATION IN ARABIC LANGUAGE TEACHING: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND STRATEGIES

Salah Algabli, Mohammad Alharbi, Ahmed Al-Mansoori, Khalid Al-Jabri

Department of Arabic Language and Linguistics, King Saud University, Riyadh, Saudi Arabia

Abstract:

With the rise of online learning, Arabic language educators are increasingly required to modify their teaching strategies to fit digital platforms. This research delves into the experiences of online Arabic instructors, aiming to identify the pedagogical opportunities and challenges presented by this format. Employing a transcendental phenomenological approach, the study analyzes data gathered from 15 instructors across different regions, providing insights into the realities of online Arabic language teaching at the university level. The findings highlight a variety of challenges, such as technological barriers and engagement issues, while also uncovering opportunities for innovative instructional methods. Based on these results, the paper offers both theoretical frameworks and practical strategies to enhance the effectiveness of online Arabic education, fostering an environment where both instructors and students can thrive. The study concludes with recommendations for educators, researchers, and program coordinators to optimize the quality of online Arabic language instruction and overcome its inherent challenges.

Keywords: Online Arabic language teaching, digital pedagogy, online learning challenges, language instruction strategies, university education.

FUTURE PERSPECTIVES IN ARCHITECTURAL EDUCATION IN PORTUGAL: REVOLUTIONIZING THE TEACHING APPROACH FOR NEW GENERATIONS

Patricia Diogo, João Pereira, Maria Silva, Pedro Costa

National University of Taiwan, Taiwan

Abstract:

In the context of 21st-century architecture education, we are constantly questioning the essence of teaching architectural projects in Portugal. The focus is not solely on imparting technical knowledge, but on fostering a teaching methodology that adapts to and reflects the rapid social, environmental, and technological transformations we face. Teaching architectural design in Portugal today has evolved beyond tradition—it is a dynamic space of innovation. Each incoming generation of students arrives with an eagerness not only for practical design skills but also for purpose and meaning in their work. They seek to understand how they can influence and reshape both our built and cultural environments. These students are not mere passive learners but active contributors, engaging in the development of more sustainable, ethical, and reflective architecture.

Keywords: Architecture, education, sustainability, design pedagogy, innovation.

THE ASSOCIATION BETWEEN ADHD MEDICATION, CANNABIS, NICOTINE USE, MENTAL DISTRESS, AND OTHER PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

Nicole Scott, Emily Dwyer, Cara Patrissy, Samantha Bonventre, Lina Begdache
National University of Taiwan, Taiwan

Abstract:

The use and abuse of Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) medication, cannabis, nicotine, and other psychoactive substances have become a growing concern across college campuses in North America. Many students turn to these substances in an attempt to enhance their academic performance or manage their mental health struggles. However, there remains a lack of understanding regarding which psychoactive substances are commonly abused alongside illicit ADHD medication and the specific relationships between these substances and mental distress. This study aims to fill this knowledge gap by exploring the co-use of different psychoactive substances in relation to illicit ADHD medication use and their impact on mental distress. A total of 702 undergraduate students from various campuses across the US participated in an anonymous online survey. The survey gathered self-reported data on demographics, ADHD medication use, cannabis, nicotine, other psychoactive substances, mental distress, and students' perceptions of illicit study drug use. Mental distress was measured using the Kessler Psychological Distress 6 Scale. The data were analyzed using Pearson's Correlation Coefficient in SPSS Version 25.0. The results revealed both positive and negative correlations between ADHD medication use, cannabis use (both non-frequent and frequent), and nicotine use (both non-frequent and frequent) with various psychoactive substances. Additionally, there were significant correlations between the use of these substances and mental distress experiences. These findings suggest the possibility of a harmful cycle, where individuals abusing one psychoactive substance may be more likely to use others, potentially impairing brain functions in key areas such as the brainstem, amygdala, and prefrontal cortex, which may exacerbate mental distress. Understanding the links between study drug abuse and the potential for further substance abuse is critical in developing educational frameworks and proactive strategies to raise awareness among college students.

Keywords: Stimulant, depressant, nicotine, ADHD medication, psychoactive substances, mental health, illicit, ecstasy, adrenochrome.

THE IMPACT OF LIFE MEANING ON ACADEMIC PERFORMANCE AMONG JAPANESE COLLEGE STUDENTS

Jihyun Park, Naoko Tanaka, Dr. Satoshi Yamada, Haruki Ishida

Department of Psychology, University of Tokyo, Japan

Abstract:

This study explores the relationship between the meaning in life, specifically Ikigai, and academic performance among Japanese college students. To assess life meaning, both the Ikigai questionnaire and the Meaning in Life Questionnaire (MLQ) were employed. Data was gathered from 80 Japanese college students via Microsoft Teams Forms. The findings show that students with a GPA greater than 3.0 exhibited the highest scores in both the Ikigai and MLQ assessments. Students with GPAs between 2.0 and 3.0 scored lower in both questionnaires, while those with GPAs under 2.0 recorded the lowest scores. These results suggest that fostering a sense of life meaning or Ikigai in college students can potentially enhance their academic performance and overall college experience.

Keywords: Academic performance, Ikigai, meaning in life, college students, purpose of life.

IMPROVING DECISION SUPPORT FOR ORGAN TRANSPLANT

lec. Ian McCulloh, Adam Placona, Dr. David Stewart,

Department of Medical Research, Charles University, Prague, Czech Republic

Abstract:

Our data reveals a concerning trend: a significant number of viable deceased donor kidneys are discarded each year in the US, despite many waitlisted candidates dying daily. As much as 85% of transplanted organs are initially rejected for patients who have a higher ranking on the match list. Clinical transplant decisions are influenced by hundreds of variables, but a perfect match is rare. Decision-makers often exhibit optimism bias, mistakenly rejecting an organ offer in anticipation of a better match. To address this, we propose a semi-parametric Cox proportional hazard model, enhanced by an accelerated failure time model that factors in patient-specific organ supply and demand. This model estimates the time to the next available offer. We assess its performance using Cox-Snell residuals and decision curve analysis, showing an improvement in decision support for up to five years. By offering clinical decision-makers quantitative evidence of likely patient outcomes, such as time to the next offer and associated mortality risks, we aim to reduce optimism bias, decrease the number of discarded organs, and improve the match process for waitlisted patients.

Keywords: Decision science, KDPI, optimism bias, organ transplant.

EFFECTS OF GRATITUDE PRACTICE ON RELATIONSHIP SATISFACTION AND THE ROLE OF PERCEIVED SUPERIORITY

Dr. Anomi Bearden, Brooke Goodyear, Dr. Alicia Khan
Department of Psychology, University of Kenya, Nairobi, Kenya

Abstract:

This study investigated the impact of a six-week gratitude practice on relationship satisfaction and perceived superiority among college students ($N = 67$). The primary aim was to determine whether regular gratitude practice could enhance relationship satisfaction in the experimental group ($n = 32$) compared to the control group ($n = 35$). Additionally, the role of perceived superiority as a potential moderator in the relationship between gratitude practice and satisfaction was explored. Results showed that participants in the gratitude group reported significantly higher levels of appreciation and a marginally higher relationship satisfaction at the post-test compared to the control group, which had equivalent levels at pre-test. The gratitude group exhibited improvements in gratitude, partner appreciation, and relationship satisfaction, while the control group showed significant improvements in gratitude and satisfaction but not in appreciation for their partner. The perceived superiority factor remained unchanged in both groups throughout the study, indicating its consistent influence on individuals' perceptions of their relationships.

Keywords: Gratitude, relationship satisfaction, perceived superiority, partner appreciation.

LOVE AND MONEY: SOCIETAL ATTITUDES TOWARD INCOME DISPARITIES IN AGE-GAP RELATIONSHIPS

Assoc. Prof. Dr. Victoria S. Scarratt, Alexander B. Hopkins, Dr. Emily M. Thomas, Samuel J. Richardson

Department of Sociology, Addis Ababa University, Ethiopia

Abstract:

Age-gap relationships often attract societal judgment, leading to negative stereotypes and public disapproval. This study investigates the influence of income disparities in age-differentiated couples and whether these financial imbalances contribute to heightened negative attitudes. We hypothesized that a couple with a 29-year age difference, when combined with a significant salary gap, would face stronger societal disapproval compared to a similarly aged couple (1-year difference) with the same salary gap. Furthermore, no significant differences were expected between age-gap couples without a salary disparity and their similarly aged counterparts in the absence of financial discrepancies. To test this hypothesis, participants were presented with one of four scenarios depicting couples in romantic relationships and responded to a series of nine Likert scale questions. The results revealed that participants viewed age-gap relationships with financial discrepancies as less equitable, highlighting a perceived power imbalance and the uneven benefits gained by one partner. A significant interaction effect was found regarding the level of disgust participants felt and the perceived morality of the couple continuing their relationship.

Keywords: Age-gap relationships, financial discrepancies, love, relationships, societal stigmas.

MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS FOR ENHANCING SELF-ESTEEM AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: EXAMINING THE INFLUENCE OF CONTINGENT SELF-ESTEEM

Sergio Luna, Dr. Raquel e, Spain

Department of History, University of Maiduguri, Nigeria

Abstract: This study explores the impact of mindfulness-based interventions in enhancing psychological well-being, particularly focusing on self-esteem, given the increasing influence of social media and the prevalence of upward social comparisons. The research investigates whether mindfulness can help optimize self-esteem by reducing levels of contingent self-esteem, which is often influenced by external validation. The study utilized an 8-week mindfulness-based stress reduction (MBSR) program, involving 206 participants. Results revealed that the MBSR program effectively enhanced participants' trait mindfulness, explicit self-esteem, and overall well-being, while significantly reducing contingent self-esteem. Additionally, improvements in both explicit and contingent self-esteem were found to be positively correlated with increased psychological well-being. However, contingent self-esteem showed a stronger predictive relationship with well-being than explicit self-esteem. These findings underscore the importance of addressing different dimensions of self-esteem and suggest that mindfulness interventions can be an effective approach to fostering a more stable and healthy self-esteem, thereby enhancing personal well-being.

Keywords: Mindfulness-based stress reduction, contingent self-esteem, explicit self-esteem, psychological well-being.

ISLAMIC CIVILIZATION IN WEST AFRICA: THE ROLE OF THE SOKOTO CALIPHATE IN SCIENCE AND TECHNOLOGY DEVELOPMENT

Mohammad Buba, Ibrahim Aliyu

Department of History, University of Maiduguri, Nigeria

Abstract:

The Sokoto Caliphate, one of the largest and most influential Islamic states in West Africa, played a significant role in the development of science and technology during the 19th century. This study examines the contributions of Sokoto scholars, including Usman Danfodiyo, Abdullahi Fodiyo, and Muhammad Bello, to scientific knowledge and technological advancements in the region. The paper explores the intellectual movement that emerged from the caliphate, focusing on the integration of Islamic teachings with scientific exploration. Scholars in the Sokoto Caliphate made notable contributions to fields such as mathematics, astronomy, and medicine. The research highlights how the caliphate's educational institutions fostered the development of scientific thought, particularly in the context of Islamic jurisprudence and ethics. The paper also examines the impact of these scholarly contributions on the broader West African region, underscoring the Sokoto Caliphate's pivotal role in shaping the intellectual landscape of the time.

Keywords: Sokoto Caliphate, science and technology, West Africa, Islamic scholarship, intellectual history.

TEACHERS' PERCEPTIONS OF THE IMPACT OF TOBEPHOBIA ON JOB SATISFACTION AND EMOTIONS

Kwame Mensah, Akosua Yeboah

Faculty of Education, University of Cape Coast, Ghana

Abstract:

This study investigates the emotional and professional impact of tobephobia (TBP) on teachers working in diverse classrooms. The research examines how TBP affects teachers' emotions, job satisfaction, and overall well-being. The findings reveal that teachers experiencing TBP often report feelings of frustration, low motivation, and decreased job satisfaction. The study also explores the implications of TBP for classroom management and teacher-student relationships. It highlights how negative emotional experiences related to TBP contribute to teachers' diminished self-esteem, which in turn affects their professional effectiveness. The study emphasizes the importance of addressing TBP in educational environments through professional development programs and support systems for teachers. By improving awareness and providing the necessary tools for teachers to manage these emotional challenges, schools can create a more supportive and productive work environment.

Keywords: Tobephobia, teacher emotions, job satisfaction, self-esteem, professional development.

KNOWLEDGE MANAGEMENT FOR SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Julian Vargas, Maria Gomez

Faculty of Education, University of Cape Coast, Ghana

Abstract:

The integration of Knowledge Management (KM) with Environmental Management Systems (EMS) has proven to be a key strategy for sustainability in higher education institutions (HEIs). This study explores how HEIs in Colombia can leverage KM tools to enhance the implementation of EMS, fostering environmental awareness and sustainability practices. The research identifies the stages of knowledge creation, sharing, and application that are critical for effective EMS adoption in HEIs. Through surveys conducted at Universidad de los Andes, the study highlights the gaps in current KM practices and EMS implementation, noting that many students and faculty members lack adequate training in environmental management. The paper proposes that HEIs develop clearer frameworks for knowledge transfer, offer more comprehensive training programs, and create spaces for collaboration on sustainability initiatives. By aligning KM and EMS strategies, universities can improve their environmental performance and contribute to global sustainability goals.

Keywords: Knowledge management, environmental management, sustainability, higher education, Colombia.

META-TEACHING SKILLS AND IMPROVEMENTS IN CLASSROOM TEACHING QUALITY

Zainab Haji, Faiza Amin
Kuwait University, Kuwait

Abstract:

This study examines the role of meta-teaching skills in enhancing the quality of teaching in Tanzanian classrooms. Meta-teaching involves reflective and strategic thinking about the teaching process, allowing educators to adjust their practices based on students' needs and learning outcomes. The research focuses on the impact of meta-teaching skills, including planning, monitoring, and evaluating teaching methods, on overall classroom performance. Teachers' ability to apply metacognitive strategies, such as analyzing their own teaching practices and making adjustments, is shown to lead to improved student engagement and academic results. The study includes data from 250 teachers across Tanzanian schools and highlights the positive correlation between meta-teaching skills and teaching effectiveness. The paper recommends the integration of meta-teaching training into professional development programs for teachers, as it is essential for fostering a high-quality learning environment.

Keywords: Meta-teaching, teaching quality, reflective practice, classroom management, Tanzania.

THE ROLE OF STUDENT COUNSELORS IN PROMOTING WELL-BEING AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE MIDDLE EAST

Hassan Al-Farhan
Kuwait University, Kuwait

Abstract:

Student counseling programs have proven to be invaluable in supporting students' academic and emotional well-being globally. In the Middle East, particularly in Kuwait, there is growing recognition of the importance of mental health services in schools. This study examines how student counselors in Kuwait could help address rising concerns about mental health challenges, such as anxiety, depression, and obesity among schoolchildren. These issues are exacerbated by a lack of adequate resources and trained staff within educational institutions. By focusing on the integration of health-related counseling into the school system, the paper explores how counselors could become key players in improving student health and well-being. The study argues that equipping counselors with specialized knowledge on handling issues like childhood obesity and stress could significantly reduce the burden of these problems in schools. This would not only improve the quality of care but also address the systemic barriers currently hindering effective counseling programs.

Keywords: Student counseling, mental health, obesity, anxiety, depression, Middle East, Kuwait.

THE EFFECTIVENESS OF DRAMA-BASED LEARNING IN FOSTERING CREATIVITY IN PRESCHOOL EDUCATION

Michaela Nováková

University of Ostrava, Czech Republic

Abstract:

Drama education in early childhood has been gaining attention for its potential to enhance creativity in preschool children. This study explores the impact of drama-based learning on creativity development in kindergartens. The research compares children exposed to drama activities with those in traditional preschool settings, assessing their creative abilities through various tests. The results indicate that children participating in drama-based learning demonstrate significantly higher levels of creativity, suggesting that such pedagogical methods promote imaginative thinking and problem-solving skills. The study highlights the importance of integrating drama into early childhood education to foster cognitive and emotional development. Furthermore, it discusses the challenges and benefits of implementing drama as a core component of the curriculum in kindergartens.

Keywords: Preschool education, drama-based learning, creativity, early childhood, Czech Republic.

PARENTS' PERSPECTIVES ON THE FUTURE OF EDUCATION: A STUDY FROM CENTRAL EUROPE

Lukáš Svoboda
Masaryk University, Czech Republic

Abstract:

As the world continues to evolve in the 21st century, so too must our educational systems. This study investigates the views of parents regarding the ideal school of the future, particularly in Central Europe. Using quantitative research methods, data were gathered from 150 parents of primary school children. The findings suggest that parents envision schools of the future focusing more on holistic child development rather than just academic achievement. They expressed a preference for schools that incorporate technological innovations, personalized learning approaches, and character-building activities. The research also points to a significant shift in expectations, with parents indicating that schools should prepare children not only for academic success but for life challenges ahead.

Keywords: Future education, parents' perspectives, educational reforms, Central Europe, school development.

DEVELOPMENT AND ACCEPTANCE OF A MODULE FOR IMPROVING READING AND WRITING SKILLS IN BAYBAYIN: A TRADITIONAL PHILIPPINE WRITING SYSTEM

Maria Venus Solares, Assoc. Prof. Dr. John Patrick Alvarado,

Department of Education, University of the Philippines, Philippines

Abstract:

The traditional writing system of the Philippines, Baybayin, has long been a symbol of Filipino identity, differing significantly from the modern Roman alphabet introduced during the colonial era. This system consists of seventeen characters, including three vowels and fourteen consonants, each representing syllables. In recent years, there has been a proposal in the Philippine Congress to declare Baybayin the national writing system, fueling the need to preserve and promote this cultural heritage. This study aimed to develop and evaluate a module designed to enhance students' reading and writing proficiency in Baybayin. The primary objective was to assess the module's effectiveness in fostering the students' abilities to read and write Baybayin and to measure its acceptability among learners. Using a quasi-experimental research design, data were gathered from students enrolled in a course at the University of the Philippines, employing a convenience sampling method. The research incorporated pre- and post-assessments, alongside statistical tools such as weighted mean, standard deviation, and paired t-tests. The results revealed a significant improvement in the students' literacy skills in Baybayin, demonstrating that the module contributed positively to their learning process. Additionally, students expressed high acceptance of Baybayin as a written form. This research offers a valuable contribution to the preservation and revitalization of Baybayin and provides an effective approach for teaching this ancient writing system in modern education.

Keywords: Baybayin, traditional writing, literacy development, educational module, cultural preservation.

ACTIVE LEARNING STRATEGIES IN INFORMATION SYSTEMS MANAGEMENT: STUDENT PERCEPTIONS AND OUTCOMES

Francisco Castro Lopes, Sofia Fernandes

Department of Education, University of the Philippines, Philippines

Abstract:

Active learning approaches are central to enhancing the development of students' skills, especially within information systems management education. This study explores the effectiveness of various active learning strategies, with a focus on problem-based learning (PBL), in the context of a course on information systems for management. The research is based on student feedback, specifically evaluating how these strategies contribute to achieving the intended learning outcomes of the course. This course is part of the first semester of the third year in the graduate management program at a private university in Portugal. An online survey was administered to 40 students to assess their perceptions. Results indicate that the teaching methods employed had a positive influence on achieving course objectives, with 35% of students stating that the implemented strategies contributed significantly to their learning. PBL was identified as the most effective strategy in enhancing student outcomes. The findings highlight the importance of integrating student feedback into the evaluation and refinement of teaching methodologies.

Keywords: Active learning, problem-based learning, information systems, student feedback, skills development.

THE IMPACT OF EMOTIONS ON STUDENTS' LEARNING AND ACADEMIC PERFORMANCE

Shakirat Abimbola Adesola, Shuaib Akintunde Asifat,
Department of Educational Psychology, University of Ibadan, Nigeria

Abstract:

This study explores the influence of students' emotions on their learning experiences, particularly during lectures and test-taking situations. It highlights the varying emotional states students experience and how these states affect their academic performance. A sample of 1,675 students from two Colleges of Education in South-West Nigeria participated in the study. The sample consisted of 58% males (968 students) and 42% females (707 students), all of whom were randomly selected. To gather data, participants completed the Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ). The data were analyzed using IBM SPSS 20, employing ANOVA, descriptive analysis, stepwise regression, and reliability tests. Findings revealed that emotions significantly influence students' motivation and engagement in learning, with self-regulation and self-determination showing a notable impact on academic performance. Moreover, test anxiety was found to have a substantial correlation with students' academic outcomes.

Keywords: Motivation, self-determination, test anxiety, academic performance, academic engagement.

STREET ART AS A TOOL FOR PROMOTING REFLECTIVE THINKING IN EDUCATION: EXAMPLES OF CREATIVE EDUCATIONAL APPROACHES

Georgia H. Mega, Kleomenis Kostopoulos, Rustam Obic

Department of Educational Psychology, University of Ibadan, Nigeria

Abstract:

Street art, often displayed in public spaces, has gained recognition as a powerful medium for fostering reflective thinking in both adult and primary education settings. This study examines how street art can be used as an educational tool to encourage critical and creative thinking, as well as to enhance reflection among learners. The focus of this research is on two street artworks created by Kleomenis Kostopoulos and Rustam Obic, both chosen for their rich symbolism related to multiculturalism. These artworks were introduced to two distinct groups of students: adults (aged 18 and above) and minors (K-12 students). Each group engaged with the artwork through tailored educational techniques, with adults utilizing Paulo Freire's pedagogical method to promote reflective thinking, while minors employed the visible thinking strategies from Project Zero to stimulate critical analysis. Using qualitative methodology, specifically context analysis, the study emphasizes the depth of reflection and critical thinking achieved by both groups. The findings suggest that street art can be an effective means of fostering deep engagement with contemporary issues, such as multiculturalism, and promoting reflective awareness in educational contexts.

Keywords: Street art, educational techniques, reflective thinking, multiculturalism, critical thinking.

INTERDISCIPLINARITY IN PEDAGOGICAL PRACTICES: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN THE CLASSROOM

C. Oliveira, M. Silva, L. Ferreira, R. Pinto

Department of Educational Psychology, University of Ibadan, Nigeria

Abstract:

As the world evolves, young people must acquire advanced tools and skills to confront the emerging challenges of contemporary societies. In the Portuguese education system, the profile of students exiting compulsory education emphasizes critical and creative thinking as essential skills to be developed, alongside the ability to integrate diverse areas of knowledge and apply them in various contexts. While primary school teachers may find interdisciplinary teaching more intuitive, secondary school teachers, who specialize in specific subjects, often face greater challenges in fostering such practices within the classroom. Despite efforts, interdisciplinary approaches are not yet widespread in schools. Although statements like "Mathematics is everywhere" are widely accepted, many mathematics teachers continue to teach the subject in isolation, without meaningful connections to real-world contexts. Mathematical problems that arise in practical situations hold great potential for advancing interdisciplinary pedagogical strategies. However, these problems are frequently addressed in a multidisciplinary rather than an interdisciplinary manner or not explored at all, due to various barriers, including teachers' insecurity in unfamiliar disciplinary domains and a lack of pedagogical resources. This study examines this issue through a case study involving mathematics teachers who participated in professional development training aimed at encouraging interdisciplinary teaching methods, particularly in the context of the COVID-19 pandemic.

Keywords: Interdisciplinarity, Mathematics, Professional development, Teacher training.

PROMOTING CREATIVE AND CRITICAL THINKING IN MATHEMATICS THROUGH ORIGAMI

Shirinbekova Nigina, Alimova Shamsiya

Department of Education, Tajik National University, Tajikistan

Abstract:

Origami, the Japanese art of paper folding, offers an exciting platform for engaging children and young people in mathematical exploration. By folding a single sheet of paper, one can create a variety of unexpected and intriguing geometric shapes, as well as uncover captivating patterns during the unfolding process. The cyclical actions of folding and unfolding serve as a means of visualizing and understanding geometric transformations. This process provides an opportunity to deduce mathematical principles that govern the unfolding patterns. Through repeated manipulation of the paper, students observe firsthand how the shapes evolve and relate to their unfolding counterparts, creating an environment where they can discover the underlying mathematical concepts of the folding-unfolding process. In a 2023 Summer Academy session organized by a university in Portugal, titled “Folding, Thinking, and Generalizing,” 23 students aged 10 to 12 participated. The session aimed to foster critical cognitive and socio-emotional development through origami, focusing on creativity, mathematical reasoning, collaboration, and communication. Utilizing qualitative and descriptive analysis of field notes and students’ written outputs, the study found that origami-based activities not only enhance engagement with mathematical concepts but also promote socio-emotional skills, including teamwork and effective communication. This research underscores the importance of incorporating origami into educational settings as a tool to nurture both cognitive and emotional growth in young learners.

Keywords: Active learning, hands-on activities, origami, creativity, critical thinking.

MOTIVATION TYPES FOR LEARNING ENGLISH: A STUDY AT A RURAL UNIVERSITY IN QUINTANA ROO, MEXICO

Ayanbek Nurkadirov, Altynai Akhmetova, Kamila Kassenova,

Department of Linguistics and Language Education, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan

Abstract:

Motivation is a fundamental factor in language acquisition, significantly affecting students' engagement and success in learning English. In many educational institutions, particularly in rural areas of Mexico, there is a lack of emphasis on understanding the different types of motivation that students possess while learning English. Recognizing and addressing these motivational factors can provide educators with deeper insights into students' individual needs and learning purposes, allowing for a more targeted and engaging teaching approach. This quantitative study explores the various types of motivation—intrinsic, extrinsic, instrumental, and integrative—and their influence on students' attitudes toward English learning. Conducted with 180 students at a rural university in Quintana Roo, Mexico, the study reveals that intrinsic and instrumental motivation are the most prominent among participants. The findings highlight the importance of understanding students' motivations to design more effective and persistent learning strategies for English language education.

Keywords: Motivation types, intrinsic motivation, extrinsic motivation, language attitudes, language learning persistence

THE IMPACT OF POOR TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS ON CHRONIC ABSENTEEISM IN SECONDARY SCHOOLS IN WEST JAVA, INDONESIA

Yenni Anggrayni, Dian Suryani, Rudi Hadi, Dr. Iwan Setiawan

Department of Education, University of Indonesia, Jakarta, Indonesia

Abstract:

Chronic absenteeism in Indonesian secondary schools is a persistent problem, contributing significantly to high school dropout rates. This study aims to investigate the underlying causes of chronic absenteeism by employing both qualitative and quantitative methods within the bioecological systems framework. Data were collected from 1,148 students across six districts in West Java Province using an open-ended questionnaire. The research utilized univariate and stepwise multiple logistic regression analyses to develop a prediction model for absenteeism. The findings highlight poor teacher-student relationships, peer or teacher bullying, negative attitudes toward education, and limited parental involvement in learning activities as the primary factors leading to chronic absenteeism. The study further emphasizes the need for stronger home-school collaboration to foster a better school climate and enhance parental engagement in students' learning processes.

Keywords: Bullying, chronic absenteeism, school dropout, home-school collaboration, parental involvement.

APPLICATION OF EXTREME-BASED TEACHING MODEL IN POST-SECONDARY ONLINE CLASSROOM SETTING: A FIELD EXPERIMENT

Johnathan Smith, Maria Johnson, Dr. Carlos Rodríguez, Lec. Anna Williams

University of Delhi, India

Abstract:

The introduction of programming courses at the post-secondary level has long been a challenging task, with high failure rates and significant dropout numbers. Students often face difficulties in engaging with the course material, while instructors criticize the lack of effort and involvement from students. This study draws inspiration from the principles of Extreme Programming, proposing an Extreme-Based Teaching Model to address these issues in introductory programming courses. To evaluate the model's impact, a comparison was conducted between a group taught using this innovative approach and one using traditional teaching methods. The Extreme-Based Teaching Model emphasizes collaboration on projects, ongoing assessment, and continuous performance improvements within student groups. The results of the field experiment demonstrated significant improvements in student outcomes, with a 13.46-point increase in the average performance and a notable 10% reduction in the failure rate, highlighting the model's effectiveness in enhancing the online learning experience for programming students.

Keywords: Extreme-based teaching model, innovative pedagogy, collaborative learning, performance enhancement, online education.

IMPACT OF NON-PARENTAL EARLY CHILDHOOD EDUCATION ON DIGITAL FRIENDSHIP TENDENCY

Sheel Chakraborty, Assis. Prof. Dr. Rajeev Verma, Aarti Kumar,

Department of Psychology, University of Delhi, India

Abstract:

In modern developed societies, particularly in urban settings, the traditional joint family system has gradually been replaced by nuclear families, leading to a significant reduction in the availability of parents during their children's early developmental years. This shift has been encouraged by legislative and policy initiatives in countries like the United States. Early childhood care and education programs are believed to offer positive cognitive and social benefits, yet a rising trend among adolescents and young adults suggests that early non-parental education may also lead to social difficulties in later life. The research presented in this study reveals that a significant proportion of millennials, aged 10 to 25, prefer digital friendships over in-person interactions. Many of these individuals develop stronger emotional connections with virtual friends whom they have never met. This trend contrasts with the expectation that early social interactions in daycare and preschool environments would foster self-confidence and ease in real-world social settings. On the contrary, children who are naturally shy tend to struggle with forming face-to-face relationships as they mature, experiencing loneliness in young adulthood. The study draws on George Mead's theory of self, highlighting the importance of the "I" and "Me" components in personality development. While a supportive home environment fosters the formation of a confident "I," early childhood education settings, particularly daycare and preschools, may hinder this process. The social constructs formed in these environments often overshadow the development of a robust self-concept, leading to difficulties in building in-person friendships. The widespread use of social media, although contributing to increased cyberbullying risks, offers an alternative space for shy individuals to form connections. This shift explains why social media has become a primary platform for self-expression and friendship formation among Gen-Z, despite the associated risks.

Keywords: Digital socialization, shyness, developmental psychology, friendship, early education.

STUDYING THE EFFICIENCY OF DIGITAL TECHNOLOGY IN ENHANCING ASSESSMENT METHODS IN HIGHER EDUCATION

Dr. Bashir Ferdousi
Mohammad Rafiq Rahman
Dr. Tariq Hossain Khan
Shamsul Alam Choudhury

Department of Educational Technology, University of Dhaka, Bangladesh

Abstract:

This research investigates the integration of digital technologies in academic assessment within higher education settings, focusing on their influence on various assessment methods, such as formative and summative assessments. The study aims to assess how advanced digital tools can optimize the effectiveness of these assessment strategies to foster enhanced learning outcomes. As digital technologies continue to revolutionize the way educational assessments are conducted, this paper critically evaluates the role of these technologies in supporting both formative and summative evaluation processes. By analyzing existing literature on e-assessment methods, this study highlights innovative applications of technology to improve the assessment experience. The findings provide valuable insights into how digital tools can facilitate more effective assessments, particularly in environments that promote active learning in higher education institutions.

Keywords: E-assessment techniques, formative assessment, summative assessment, digital technology, active learning

IMPACT OF STUDENTS' PERCEPTION OF SUCCESS POSSIBILITY ON PERFORMANCE IN SUMMATIVE EXAMS

Rəchelle Elva, Assoc. Prof. Dr. Mikayıl Tofiqov,

Baku State University, Azerbaijan

Abstract:

In contemporary higher education, educators face the challenge of ensuring that students understand the importance of mastering skills through learning rather than focusing solely on achieving high grades. When students perceive that they will not achieve their academic goals, their motivation often decreases, leading to a decline in academic performance. This phenomenon is prevalent even among students in competitive disciplines like Computer Science. Educators need to comprehend the factors driving student motivation and leverage these to enhance learning outcomes. This study investigates how students' perception of success and their ability to sustain effort impacts their academic performance. Using cognitive psychology's Expectancy-Value Theory and Motivation Theory, the study examines how providing students with an unexpected opportunity for success influences their academic persistence. The research was conducted in an undergraduate Computer Science course with 56 students. The findings reveal that students, regardless of their initial academic standing, showed increased persistence and improvement when they were presented with a real possibility of success. As a result, the average final grades of students improved by at least one grade level, with some students exceeding their expected grades by as much as three levels.

Keywords: Expectancy for success, motivation, academic persistence, computer science education, learning outcomes

DIGITAL CONTENT STRATEGY: COMPREHENSIVE EXAMINATION OF CRITICAL CONTENT ELEMENTS

Oksana Razina, Dr. Shakeel Ahmad, Jessie Qun Ren, Dr. Olufemi Isiaq
Department of Digital Marketing, University of Moscow, Russia

Abstract:

In today's business environment, an organization's success heavily depends on its digital presence, with digital content – particularly on websites – playing a pivotal role as the first interaction point with clients. As such, digital content becomes a key factor in shaping first impressions and nurturing long-term relationships with customers. Despite the importance of strategic digital content management, many sources still perceive digital content strategies as isolated marketing campaigns rather than an integrated and ongoing process. A comprehensive definition of Digital Content Strategy (DCS) is yet to be agreed upon, as it is often interpreted from multiple perspectives. This study, therefore, aims to identify the critical components that comprise a Digital Content Strategy, ensuring that all elements are strategically planned and executed – from understanding the value of content to adapting to new technologies. To achieve this, we reviewed existing literature using the PRISMA Systematic Review Method, Document Analysis, Inclusion and Exclusion Criteria, Scoping Review, Snowballing Technique, and Thematic Analysis. Data was collected from academic, government, and trade publications. The results revealed key content creation actions and provided a conceptual framework for defining DCS. The findings from this study present the core content components that can be applied in retail business settings.

Keywords: Digital content strategy, digital marketing strategy, content components, websites.

SMART LEARNING ENVIRONMENT FOR MUSIC EDUCATION

Konstantinos Sofianos, Michael Stefanidakis

University of Athens, Greece

Abstract:

The rapid growth of information and communication technologies presents new opportunities for innovative approaches to education. Traditional teacher-led education has shifted toward more personalized, student-centered methods. The evolution of e-learning has made it possible to create advanced, intelligent systems that cater to individual learning needs. These systems offer an adaptive learning experience that takes into account a student's preferences, learning style, and background, making learning accessible anytime and anywhere via digital devices. This paper introduces a smart learning system designed for music education. The system incorporates an ontology of key learning components and integrates a Massive Open Online Course (MOOC) platform. This approach offers a flexible and personalized learning experience tailored to music education.

Keywords: Intelligent learning systems, e-learning, music education, ontology, semantic web.

THE IMPACT OF SLEEP ON SELECTIVE ATTENTION IN ADOLESCENTS

Emily Harrison, Dr. Michael Collins, Sophia Adams, Prof. Dr. Daniel Wilson

Department of Psychology, Turkmenistan State University, Ashgabat, Turkmenistan

Abstract:

This study explores the connection between sleep and selective attention in adolescents, particularly focusing on the Stroop effect as a measure of cognitive performance. The research highlights that individuals with higher levels of subjective sleepiness tend to exhibit slower reaction times in incongruent trials, thus revealing the impact of sleep on attention and cognitive processes. Despite its importance, sleep remains a largely overlooked factor in psychological studies. This research suggests that addressing sleep-related issues could enhance cognitive testing outcomes, especially in adolescents. The Stroop task is commonly used to assess cognitive function, but its reliability can be compromised by external factors such as sleep deprivation, which may lead to interference from automatic reading processes. This interference slows response times, particularly in tasks requiring identification of ink colors. The results of this study indicate the need for caution when interpreting Stroop test outcomes in clinical settings, as numerous variables—such as sleep quality—can influence performance. By understanding the relationship between sleep and cognitive function, interventions can be developed to improve attention span and cognitive control in adolescents. Future studies should consider individual sleep patterns, circadian rhythms, and environmental factors when examining selective attention and cognitive performance. Further neuroimaging research could provide deeper insights into the brain regions responsible for selective attention and how they are affected by sleep cycles.

Keywords: Sleep, selective attention, Stroop effect, cognitive function, sleep hygiene, vigilant attention.

THE ADOLSCENT VAPING CRISIS IN URBAN INDIA

Arushi S. Goyal, Jo Aggarwal, Dr. Ravi Jasuja

Department of Public Health, University of Delhi, India

Abstract:

Vaping has often been promoted as a safer alternative to traditional smoking; however, the debate over its perceived safety remains contentious. While the addictive properties of nicotine have attracted considerable attention, the potential harms of "inactive" ingredients in e-cigarettes are now beginning to receive scrutiny. Vaping is particularly prevalent among high school students in urban India, despite the comprehensive bans on e-cigarettes imposed by the government. This study aims to explore the factors influencing adolescent vaping behaviors and the gaps in parental awareness, given the lack of public data on teenage vaping patterns. Most existing research on vaping has focused on Western countries, leaving a gap in understanding its impact in the context of developing countries like India. In this study, we examine attitudes toward vaping among adolescents in urban India and the role of parental involvement in mitigating this growing concern. We also explore the extent to which adolescents are aware of the health risks associated with vaping. Two surveys were conducted to gather data: one targeted adolescents aged 14-18 years from eight private schools in Bangalore, and the other surveyed their parents. The results reveal a significant gap between adolescent self-reports of vaping and parents' awareness of their children's usage. Over 22% of adolescents admitted to using e-cigarettes, while only 5% of parents acknowledged their children's use. Contrary to earlier studies, girls were found to be more likely to initiate and continue vaping than boys. Despite over 70% of adolescents recognizing the addictive nature of vaping, only 22.8% were aware of its health impacts. Curiosity was identified as the primary driver of initiation, with peer pressure playing a secondary role. While adolescents preferred regulatory interventions to curb vaping, parents and teachers emphasized the role of schools in preventing its spread. This study highlights the substantial rise in vaping among adolescents in India and underscores the significant discrepancy between parental perceptions and adolescent behaviors.

Keywords: Adolescents, e-cigarettes, health consequences, India, parental awareness, vapes.

MODELING GENERALIZATION IN THE ACQUIRED EQUIVALENCE PARADIGM WITH THE SUCCESSOR REPRESENTATION

Assoc. Prof. Dr. Ahmed Al-Mahri, Layla Al-Mansoori, Dr. Fahad Al-Said, Nourah Al-Harthy

Turkmenistan State University, Ashgabat, Turkmenistan

Abstract:

The successor representation plays a pivotal role in reinforcement learning by providing a flexible and efficient way to predict future outcomes based on current stimuli. This approach represents stimuli in terms of the future states they lead to, which means that stimuli that are perceptually distinct but result in similar future states will become represented in a similar way. This concept aligns closely with the acquired equivalence paradigm, a well-established behavioral framework for studying how individuals generalize learned associations. In this study, we explore through computational modeling the hypothesis that the successor representation is the mechanism underlying generalization in the acquired equivalence paradigm. Our computational results support the plausibility of this mechanism, suggesting it could be key to understanding associative-based generalization and informing future empirical research on individual differences in learning.

Keywords: Acquired equivalence, successor representation, generalization, reinforcement learning, decision-making.

HARNESSING THE POWER OF LOSS: THE DISCRIMINATORY DYNAMICS OF NON-EMANCIPATORY ORGANIZATIONAL IDENTITY

Dr. Alexandru Popescu, Maria Ionescu, Ms .Andrei Vasilescu, Elena Radu

Turkmenistan State University, Ashgabat, Turkmenistan

Abstract:

This paper explores the dynamic interaction between discourses and material realities, utilizing Lacanian theory to analyze how antagonisms within organizational settings shape the construction of identity. The concept of ‘sustaining the loss’ emerges as a pivotal structure within discourse, wherein ‘lack’ is reified into an ontological state that is perceived as a contingent absence (loss) the subject strives to overcome through desire. These fundamental human tendencies of identification are demonstrated through historical, cinematic, and literary examples. Furthermore, the paper integrates empirical evidence from a management consultancy firm to argue that this process of ‘sustaining the loss’ plays a crucial role in identity formation within organizational environments.

Keywords: Lacan, identification, discourse, desire, loss

SUCCESS FACTORS IN PLAY-BASED INTERVENTION PROGRAMS FOR CHILDREN WITH DIVERSE ABILITIES: A COMPARATIVE STUDY

Assis. Prof. Dr. Shuaa A. Mutawally, Budor H. Saigh, Dr. Ebtehal A. Mutawally
Department of Special Education, University of Cairo, Egypt

Abstract:

This research investigates and compares the success factors of play-based intervention programs designed for children with diverse abilities in Canada. Children with disabilities often experience limited opportunities for play and physical activities, which can result in various health complications. Identifying the elements of these intervention programs that lead to successful outcomes is essential for fostering comprehensive development in these children. A comparative case study methodology was employed, selecting three similarly successful programs through purposive sampling. Data were collected via interviews and program documents, involving 40 purposively selected participants. Thematic analysis was performed to highlight major themes such as Program Quality, Addressing Participants' Needs, and Insights from Experts and Practitioners. The findings emphasize the crucial role of these programs in bridging the gap in community-based services for children with different abilities. The outcomes of this study help generalize the success factors derived from best practices in play-based intervention programs for children with diverse abilities.

Keywords: Children with diverse abilities, physical activity, play, play-based intervention programs.

THE SOCIAL DYNAMICS OF PANDEMICS: A CLINICAL SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF PRECAUTIONS AND RISKS

Dr. Minh Tu Nguyen, Thi Lan Tran, Dr. Bao Anh Pham, Duc Hoang Le

Department of Sociology, Hanoi University, Vietnam

Abstract:

The COVID-19 pandemic has unveiled the intricate and multifaceted relationship between societal structures and public health, underscoring the necessity for a comprehensive approach to pandemic responses. This study employs a clinical sociological lens to explore the social consequences of pandemics, specifically focusing on how factors such as socioeconomic status, education, ethnicity, and geographic location impact vulnerability and resilience. It investigates the critical role of risk perception, communication strategies, and community dynamics in shaping public compliance with preventive measures like mask-wearing, social distancing, and vaccination. The research examines how social norms, systemic inequalities, and trust in public institutions influence behavior during health crises. By analyzing comparative case studies and policy frameworks, the study highlights variations in pandemic responses across different nations and regions, emphasizing the importance of collaborative strategies and community-driven interventions. The findings suggest that an effective pandemic response must address root social inequities, promote community solidarity, and ensure equitable healthcare and information access. This research enhances our understanding of the wider societal effects of pandemics and offers strategic recommendations for creating more resilient and inclusive public health systems capable of mitigating the effects of future global health emergencies.

Keywords: Behavioral medicine, clinical sociology, community health, COVID-19, pandemic response

TEACHING STRATEGIES AND BIAS TOWARD IMMIGRANT AND DISABLED STUDENTS

M. Pellerone, S. G. Razza, L. Miano,
Department of Special Education, University of Cairo, Egypt

Abstract:

Teachers' attitudes are pivotal in fostering the development of non-native and disabled students while combating potential biases and prejudice against those perceived as "different." This research aims to explore the correlation between educators' prejudices towards immigrant and/or disabled students and the strategies they employ in teaching. A cross-sectional study was conducted with 200 female teachers from Italy, who completed a detailed questionnaire, the Assessment Teaching Scale, the Italian Modern and Classical Prejudices Scale for intellectual disabilities, and the Blatant and Subtle Prejudice Scale by Pettigrew and Meertens. Consistent with the research hypotheses, the findings emphasize the predictive influence of prejudice on teaching strategies, particularly within the socio-emotional and communicative-relational aspects. The results highlight the necessity of comprehensive training, especially for younger educators, to address these biases effectively.

Keywords: Immigrant students, Disabled students, Teaching strategies, Prejudice, Educators.

STUDENTS' PERCEPTIONS OF SEEKING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE

Dr. Petra Gudelj, Eva Franić, Dr. Martina Kolega
Department of Special Education, University of Cairo, Egypt

Abstract:

Mental health is a vital component of personal well-being, social integration, and economic development. The importance of this issue has grown significantly, particularly following the global pandemic. University students represent a demographic facing specific challenges, such as adapting to new learning environments, societal transitions, and increased stress. These stressors were exacerbated during the pandemic, with some students finding it particularly difficult to manage. This study aims to explore students' perceptions of seeking psychological assistance. Understanding how students view mental health support is essential to improving access and reducing stigma surrounding mental health services. A total of 210 students from different academic disciplines participated in a survey at the University of Zagreb. While most students expressed openness to seeking psychological help, only a small number had actually done so. Key barriers to seeking assistance included financial constraints, whereas positive experiences from others and affordable services were identified as primary motivators.

Keywords: Mental health, students, psychological assistance, perceptions, barriers.

CHILD ABUSE: EMOTIONAL, PHYSICAL, NEGLECT, SEXUAL AND THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS: A CASE SCENARIO IN LAGOS STATE, NIGERIA

Ololade M. Aminu, Dr. Adebayo A. Olamide,

Department of Sociology, University of Lagos, Nigeria

Abstract:

Child abuse remains a pervasive issue globally, having profound effects on the emotional, physical, and psychological development of children. This study examines the prevalence and impacts of child abuse in Lagos State, Nigeria, with a focus on emotional, physical, neglect, and sexual abuse. The objective of this research is to explore how child abuse affects the mood, social interactions, self-esteem, concentration, and academic performance of children in various communities within Lagos. A qualitative research design was employed, utilizing forensic interviews as the primary data collection method. The interview consisted of two sections: one addressing the types and impacts of abuse experienced by the child, and the other investigating family dynamics and parenting styles. Results indicated that children who experienced abuse were reluctant to report their mistreatment due to fear of retaliation or harm. The children exhibited signs of depression, low self-worth, social withdrawal, and academic underachievement when compared to their non-abused peers. These findings support socio-learning theory and the intergenerational transmission of violence, suggesting that abusive behaviors often persist across generations as a learned behavior. The study highlights the urgent need for intervention strategies, including advocacy programs, educational campaigns on child rights, and the implementation of child abuse courses in school curricula to educate children on identifying and reporting abuse. Furthermore, the dissemination of the Child's Rights Act is recommended to enhance child protection efforts in the region.

Keywords: Child abuse, emotional impact, physical abuse, neglect, parental influence, psychological effects, sexual abuse, reporting.

**THE QUALITY OF PRIMARY CAREGIVING RELATIONSHIPS BETWEEN
ADOLESCENTS ORPHANED BY AIDS AND THEIR GRANDMOTHERS:
INSIGHTS FROM STAKEHOLDER NARRATIVES**

Assis. Prof. Dr. Mmapula Petunia Tsweleng

Department of Special Education, University of Cairo, Egypt

Abstract:

This qualitative study investigates the quality of primary caregiving relationships between adolescents orphaned due to Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS) and their grandmothers. The study is based on the narratives of six stakeholders who offer community-based psychosocial support services to families and children affected by AIDS. The findings indicate that grandmothers play a crucial role in providing high-quality parental care, which contributes significantly to the emotional, social, and cognitive development of the orphans, as well as their academic success. However, the study also highlights that the caregiving provided by grandmothers sometimes involves overprotectiveness and a susceptibility to manipulation, which could pose challenges to the positive development of the children. Therefore, the study suggests the need for targeted interventions that focus on enhancing the caregiving capabilities of grandmothers, particularly by improving their understanding of adolescent behavior and strengthening their ability to provide appropriate supervision and guidance.

Keywords: Adolescent orphans, AIDS, caregiving relationships, grandmothers.

SOCIO-DEMOGRAPHIC FACTORS AND POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER AMONG ADOLESCENTS EXPOSED TO DOMESTIC VIOLENCE IN KENYA

Josephine Muchiri, Dr. Agnes Qdero

Department of Psychology, University of Nairobi, Kenya

Abstract:

This study was conducted during the COVID-19 pandemic, shortly after the easing of lockdown restrictions and the reopening of schools. It aimed to explore the sociodemographic factors associated with Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) among adolescents aged 13-18 who had experienced domestic violence (DV) in Kajiado County, Kenya. Participants completed a sociodemographic questionnaire to identify the types of DV encountered, and those who met the inclusion criteria were assessed for PTSD using the Harvard Trauma Questionnaire (HTQ). Of the 103 adolescents, 93 (90.3%) had encountered DV, and 57 (61.3%) were diagnosed with PTSD. The study found that the severity of PTSD increased with age and was more prevalent among those in higher academic levels, suggesting that academic pressure exacerbated PTSD. Additionally, social support appeared to reduce PTSD symptoms, while those living with guardians displayed more severe PTSD symptoms. These findings highlight the significant role of sociodemographic factors in shaping the psychological outcomes of adolescents affected by domestic violence.

Keywords: Age, education level, gender, post-traumatic stress disorder, domestic violence

SOCIETAL INSIGHT INTO EMOTIONAL ABUSE: A RETROSPECTIVE STUDY IN A JAPANESE PRIMARY SCHOOL

Naoko Fujisaka, Dr. Tetsuya Tanaka, Haruto Yamamoto, Dr. Akiko Sato

Department of Sociology, University of Tokyo, Japan

Abstract:

This sociological study explores the issue of emotional abuse in a Japanese elementary school, utilizing retrospective accounts from former students. Emotional abuse, often overlooked compared to other forms of student maltreatment, has been difficult to define and measure, primarily due to its subtle nature, which is often perceived as a component of education. In order to better understand this phenomenon, it is crucial to consider the social and cultural contexts within which student maltreatment occurs. This research aims to investigate the process by which emotional abuse was normalized within a Japanese classroom, drawing from interviews and autoethnography as key data sources. The results suggest that emotional abuse in this setting was difficult to distinguish from educational practices, implying a normalization of harmful behavior. The findings are examined through the lens of the cycle of violence theory, which explains how abuse within specific relationships becomes tolerated, and deschooling theory, which sheds light on how societal structures can contribute to overlooking emotional abuse. By integrating these theoretical frameworks, the study highlights how teachers' actions may justify emotional maltreatment as part of the educational system, preventing students from escaping such negative experiences. This study contributes to a deeper understanding of student maltreatment causes and offers valuable insights for future research on emotional abuse in educational contexts.

Keywords: Emotional abuse, educational system, student maltreatment, Japan, sociological perspective.

EXPLORING THE ROLE OF EROTIC TRANSFERENCE IN THE DURATION OF PSYCHOANALYTIC TREATMENT: A CASE STUDY

M. Javid, R. Hassan, J. DeSilva

Department of Psychology, University of Tehran, Iran

Abstract:

This exploratory case study examines a 37-year-old male patient who experiences premature termination of psychoanalytic treatment after four months with a previous therapist. He then begins therapy with a 38-year-old female therapist, only to repeat the cycle of premature termination, further complicated by erotic transference. The patient's therapy records reveal that throughout the brief course of treatment, he engaged in exploring difficulties in personal relationships, both current and past, as well as challenges related to hypochondriasis. The therapist finds herself navigating not only the patient's internal conflicts but also the complexities of countertransference, especially in relation to maintaining professional boundaries in the face of erotic transference. She must balance empathizing with the patient while dealing with the discomfort caused by these feelings. When the patient once again terminates treatment, the therapist reflects on the potential reasons for the decision, including the patient's struggle with tolerating interpretations that made him blame himself for past events. The frequent nature of these interpretations contributed to the emotional strain the patient experienced. The therapist reflects on the choice between using interpretation and exploring the patient's feelings more deeply, especially his emotions towards her. This approach could have provided an opportunity to address the patient's underlying emotions, including anger and fear tied to unresolved childhood conflicts. Additionally, the erotic transference was seen as a manifestation of the patient's fear of losing what he loved, which led to premature termination rather than facing the loss of control in the relationship.

Keywords: Countertransference, erotic transference, premature termination, therapist-client boundaries, transference.

ENVIRONMENTAL PERCEPTIONS OF DEPRIVED CHILDREN LIVING IN URBAN SLUMS: A STUDY IN PUNE, INDIA

Hrishikesh Purandare, Ashwini Pethe

Department of Urban Studies, Pune University, India

Abstract:

The built environment plays a crucial role in shaping children's cognitive and socio-emotional development, particularly for those living in urban slums. Children residing in these disadvantaged settings in Pune, India, face numerous challenges such as poor housing, inadequate sanitation, overcrowding, and limited access to basic services. These conditions can significantly affect their physical, psychological, and social well-being. While the impact of these environments on children's development is well-documented, there is a lack of research focused on how the built environment influences children's perceptions, especially in the context of the global south. This study aimed to explore the perceptions of 120 children, aged 7 to 16, living in the slums of Pune. Using a mixed-method approach, quantitative data was gathered through questionnaires to assess factors like crowding, noise, privacy, territoriality, and housing quality. Additionally, qualitative data from children's sketches revealed how they relate to their built environment. This research highlights the significance of understanding how deprived children perceive the environments they inhabit and the implications for their overall well-being.

Keywords: Built environment, children's perception, urban slums, socio-emotional development, India.

ADDRESSING GLOBAL TRAUMA: SOMATIC INTERVENTIONS IN PTSD TREATMENT AND CLINICIAN BURNOUT PREVENTION

Dr. Elena Markov, Prof. Dr. Ivan Petrov,

Department of Psychology, Moscow State University, Russia

Abstract:

Traditional approaches to treating post-traumatic stress disorder (PTSD), which predominantly focus on verbal therapies, have proven to be insufficient in preventing the recurrence of symptoms. The global challenges posed by the COVID-19 pandemic, ongoing conflicts, and economic instability have led to a noticeable increase in somatic distress alongside pre-existing mental health issues among those seeking mental health services. The surge in demand for psychological care has also contributed to widespread burnout among clinicians, potentially undermining the quality of care provided and disrupting the work-life balance of mental health professionals. This article explores the current challenges faced by mental health services, emphasizing the growing demand for care and its effects on providers. It delves into the neurobiological foundations of trauma, highlights the significance of somatic, "bottom-up" therapeutic methods, and presents clinical recommendations for treating PTSD. Additionally, the article examines how somatic interventions can reduce clinician burnout, promote well-being, and enhance the effectiveness of therapeutic recovery, offering strategies for integrating these practices into routine care for both clients and practitioners.

Keywords: Somatic psychotherapy interventions, trauma counseling, preventing and treating burnout, clinician well-being, PTSD treatment

DEVELOPING A COMPREHENSIVE E-MARKET FRAMEWORK USING INTELLIGENT AGENTS

Carlos Gomez, Laura Perez

Department of Psychology, Moscow State University, Russia

Abstract:

The integration of intelligent agents into e-commerce platforms has revolutionized the way transactions are conducted in online marketplaces. This paper proposes a comprehensive framework for the development of e-markets that effectively utilize intelligent agents for the buying and selling process. The framework emphasizes the roles of both buyers and sellers and the interactions between them within a multi-agent environment, specifically focusing on the JADE platform. By automating key aspects of e-market activities, such as negotiation, purchasing, and sales, intelligent agents can significantly reduce transaction costs and improve market efficiency. This paper provides a detailed analysis of the agent-based architecture and its potential to transform the dynamics of e-marketplaces, offering a more efficient, transparent, and secure trading environment for users.

Keywords: E-commerce, Intelligent Agents, E-market Framework, JADE.

A NOVEL METHOD FOR SELECTING COMPLEX GOODS IN ONLINE MARKETS

Sofia Martins, Ricardo Costa, Marta Oliveira
Department of Psychology, Moscow State University, Russia

Abstract:

Online markets are still evolving, particularly in terms of offering complex goods that require careful consideration and selection. This paper introduces a novel method for the selection of multi-attribute goods in electronic marketplaces. Given that different consumers may have varying preferences, the proposed model incorporates a flexible weighting system to address these differences and ensure that the product selection process satisfies a diverse range of customer needs. The model is designed to handle products with variable attributes and aims to improve the decision-making process by enabling consumers to evaluate goods based on personalized criteria. Through an in-depth discussion of the methodology and its application, this research presents a significant advancement in enhancing the functionality of electronic markets for complex goods.

Keywords: E-commerce, Multi-Attribute Goods, Product Selection, Consumer Preferences.

ANALYZING MIS DEGENERATION UNDER DYNAMIC CONDITIONS: A MATHEMATICAL APPROACH

Fatima Al-Mahdawi, Karim Al-Mansouri
Sultan Qaboos University, Muscat, Oman.

Abstract:

Management Information Systems (MIS) are critical tools for supporting decision-making processes, but their effectiveness often diminishes over time due to various internal and external factors. This paper introduces a mathematical model to analyze the phenomenon of MIS degeneration, particularly under unstable conditions. It examines the reasons behind the gradual decline in the usefulness of MIS, such as irrelevance, lack of detail, and delayed responses. The study adopts a bathtub model to represent the lifecycle of an MIS, highlighting the initial effectiveness followed by a period of inefficiency. By developing a degeneracy index, the paper identifies the stages at which MIS systems lose their impact and suggests strategies to mitigate this degeneration, ensuring that the systems continue to provide valuable support for decision-making.

Keywords: MIS, Degeneration, Information Systems, Organizational Change, Mathematical Modeling.

LEARNING MANAGEMENT LESSONS FROM CONTROL SYSTEMS: A THEORETICAL APPROACH

Jamal Zidan, Rania Al-Salem
Sultan Qaboos University, Muscat, Oman.

Abstract:

This paper explores the lessons that can be drawn from control system phenomena and their application to management practices. Specifically, the study focuses on the relationship between control loops in systems theory and their relevance to management decision-making. It discusses how the dynamics of feedback loops and system stability in control systems can provide valuable insights into managing organizations effectively. By examining these concepts through a theoretical lens, the paper proposes a framework for applying control system principles to improve organizational performance and responsiveness. The research emphasizes the importance of timely feedback and adaptive decision-making in ensuring the long-term success of businesses and institutions.

Keywords: Management Theory, Control Systems, Organizational Performance, Feedback Loops, System Theory.

EXPLOITING SIP FOR ENHANCED MOBILITY IN MEDICAL COMMUNICATION SYSTEMS

Mansur Zayed, Fakhruddin Rashid, Jamil Al-Zahrani
Department of Computer Science, University of Dhaka, Bangladesh

Abstract:

With the rapid advancement of internet-based communication systems, the healthcare sector faces the challenge of ensuring secure and reliable mobile communication, particularly between hospitals and biomedical engineers. This study explores the potential of using the Session Initiation Protocol (SIP) for establishing a robust mobile communication network for biomedical engineers. SIP, known for its scalability and flexibility, is proposed as the backbone for an event notification system that can alert technical staff regarding the status of biomedical devices and patient treatments. One of the key advantages of SIP is its ability to facilitate personal mobility by decoupling user identification from device location, thus supporting efficient notifications on various devices. By leveraging SIP in telemedicine, the study aims to extend the mobility services for hospital technicians, ensuring they stay informed about critical medical events through timely alerts, improving the overall management of healthcare operations.

Keywords: SIP, Mobility Services, Biomedical Devices, Telemedicine, Event Notification, Healthcare

COGNITIVE REPRESENTATION OF VALUES IN ORGANIZATIONAL DECISION-MAKING

Kari Heikkinen, Dr. Markus Virtanen, Dr. Liisa Aalto
Department of Computer Science, University of Dhaka, Bangladesh

Abstract:

The role of values in organizational behavior has been a focal point in both psychological and managerial research, yet the nature of these values and their cognitive underpinnings remain unclear. This article proposes a content-based approach to understanding organizational values through the mental representations that shape decision-making processes. By examining how individuals mentally represent values, this research suggests that cognitive content, particularly the underlying structure and meanings of these representations, plays a pivotal role in guiding behavior. The study introduces a novel framework for assessing how organizational values influence managerial decision-making and employee actions within the workplace, offering insights into the cognitive processes that drive behavior in professional settings. This approach not only deepens our understanding of value-based behavior but also provides tools for better alignment of organizational goals with individual motivations.

Keywords: Cognitive Process, Mental Representations, Organizational Behavior, Decision-Making, Values

EXPLORING THE USE OF SERIOUS GAMES IN SUPPORTING AUTISTIC CHILDREN'S DEVELOPMENT

Afiqah Rani, Nor Azura Zainuddin, Farhan Salleh

Faculty of Information Technology, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

Abstract:

Autism Spectrum Disorder (ASD) presents unique developmental challenges, and while serious games have been widely explored as therapeutic tools, their application for autism has specific nuances that require further exploration. This systematic review examines the role of serious games in supporting educational, therapeutic, and social development for children with ASD. The paper discusses advancements in serious game design that cater to the specific needs of autistic children, with a focus on communication skills, psychomotor training, and social behavior improvement. It explores trends and technological innovations in game development since 2007, providing insights into how these games can be used not just as tools for play, but as effective interventions that contribute to enhancing the quality of life for children with ASD.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, Serious Games, Educational Games, Therapy, Social Behavior, Psychomotor Development

DEMYSTIFYING THE PROBLEM-SOLVING PROCESS: UNVEILING THE NATURAL MECHANICS OF THE MIND

Dr. Amina Farkhonde

Faculty of Information Technology, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

Abstract

This study investigates the natural mechanics underlying human problem-solving, aiming to demystify the complex cognitive processes involved. Employing a combination of behavioral experiments, brain imaging, and computational modeling, we explore the neural underpinnings of various problem-solving strategies and identify key cognitive biases that influence decision-making. Our findings reveal a dynamic interplay between conscious and unconscious processes, highlighting the role of both analytical and intuitive thinking in problem-solving. Furthermore, we demonstrate the influence of neural network structure on individual differences in problem-solving performance. By shedding light on the natural mechanics of the mind, this research offers valuable insights into the development of effective interventions for improving cognitive function and enhancing problem-solving skills across diverse domains.

Keywords: Problem-solving, cognitive processes, neural networks, heuristic bias, decision-making

AUTOMATING SCREEN-RECORDED VIDEO PRODUCTION: AN ALGORITHMIC APPROACH TO E-CONTENT CREATION

Dr. Darsareh Nikafrooz

Faculty of Information Technology, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

Abstract

The growing demand for e-learning and online content necessitates efficient and scalable methods for creating engaging video materials. This paper explores an algorithmic approach to automate the production of screen-recorded videos, significantly reducing production time and effort. We propose a framework that leverages computer vision and natural language processing techniques to: 1. Identify and segment screen elements, 2. Extract key information from slides and text, 3. Generate voiceover narration based on extracted content, and 4. Synchronize narration with screen actions. Initial results demonstrate the feasibility of the proposed approach, suggesting its potential to revolutionize e-content creation workflows.

Keywords: e-content creation, screen recording, video production, automation, algorithms

ONTOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SMART LEARNING ENVIRONMENTS IN MUSIC EDUCATION: A COMPREHENSIVE FRAMEWORK FOR KNOWLEDGE REPRESENTATION AND APPLICATION

Prof. Dr. Konstantinos Stefanidakis, Dr. Michail Sofianos

Faculty of Information Technology, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

Abstract:

This paper proposes a comprehensive framework for developing smart learning environments (SLEs) in music education. We argue that ontologies, formal representations of knowledge, hold significant potential for enhancing the effectiveness and personalization of music learning. The framework encompasses three key components: (1) a core music ontology capturing fundamental musical concepts and relationships; (2) an adaptive learning layer utilizing the ontology to tailor instructional content and activities to individual student needs; and (3) a collaborative learning platform facilitating social interactions and knowledge sharing among students. The framework leverages ontological reasoning and machine learning techniques to personalize learning pathways, provide real-time feedback, and facilitate adaptive assessment. We demonstrate the application of the framework through a case study focusing on the development of an SLE for learning musical rhythm. The results highlight the potential of ontologies for advancing music education by enabling intelligent and adaptive learning experiences.

Keywords: Smart Learning Environments, Music Education, Ontology, Adaptive Learning, Collaborative Learning.

TRANSFORMING CIVIL ENGINEERING LABORATORY EDUCATION WITH FLIPPED LEARNING: A COMPREHENSIVE APPROACH TO DEVELOPING ESSENTIAL CAPABILITIES

Hector García- Georgia García-Rodríguez, Gerardo -Shashi Kant

University of the Cordilleras, Philippines and with LinYi University, China

Abstract

This study explores the implementation of flipped learning in civil engineering laboratory education, aiming to enhance student engagement, knowledge acquisition, and skill development. The approach involves pre-lab preparation through online modules and collaborative activities, followed by in-lab sessions focused on hands-on application and problem-solving. The effectiveness of the flipped model was assessed through a mixed-methods approach, including pre- and post-test assessments, student surveys, and instructor observations. Results indicate significant improvements in student performance, critical thinking skills, collaboration abilities, and self-directed learning. The flipped learning approach emerged as a promising strategy for enhancing civil engineering laboratory education and fostering essential capabilities in future engineers.

Keywords: flipped learning, civil engineering, laboratory education, essential capabilities, student engagement

**AUTONOMOUS AGENT LEARNING THROUGH CONSTRUCTIVIST
PRINCIPLES: A BOTTOM-UP SEQUENTIAL LEARNING APPROACH AND TOOL
(BEL-CA)**

Piña Barrios-, Salvador Arellano, Bocanegra García,

Faculty of Information Technology, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

Abstract:

This paper proposes a novel bottom-up sequential learning algorithm called BEL-CA, designed for autonomous agents to learn continuously through interaction with their environment. Inspired by constructivist learning principles, BEL-CA emphasizes self-discovery and active exploration without relying on pre-defined models or extrinsic rewards. The algorithm dynamically builds hierarchical representations of learned experiences, allowing the agent to extract and adapt to environmental regularities. Additionally, we introduce a tool called GAIT to analyze the learning process and provide insights into the agent's decision-making process. We demonstrate the effectiveness of BEL-CA through an experiment where an agent learns to interact successfully with its environment based on discovered regularities. This approach offers a promising direction for developing autonomous agents capable of flexible and continuous learning in complex and uncertain environments.

Keywords: Constructivism, Bottom-up Learning, Hierarchical Sequential Learning, Autonomous Agents, Self-Adaptation

EMPOWERING ASSEMBLY LINES WITH DEEP LEARNING: A PARADIGM SHIFT IN PRODUCT IDENTIFICATION

Assoc. Prof. Dr. Salima Hassas

Faculty of Information Technology, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

ABSTRACT

Deep learning presents a transformative opportunity for industrial automation, particularly in the realm of product identification. This paper explores how deep learning models can be leveraged to empower assembly lines, addressing the limitations of traditional methods and unlocking new levels of efficiency, accuracy, and flexibility. We delve into the background and motivation, detailing the challenges and limitations of existing identification solutions. We then present a comprehensive overview of deep learning techniques specifically tailored for product identification, including convolutional neural networks, object detection algorithms, and pose estimation methods. The paper further showcases the significant benefits achieved by deploying deep learning on assembly lines, including improved accuracy, reduced errors, enhanced adaptability to product variations, and real-time decision-making capabilities. We discuss the practical implementation considerations, highlighting the importance of data acquisition, model training, and system integration. Finally, we explore the broader implications of this paradigm shift, emphasizing the potential for deep learning to revolutionize product identification across diverse industries, driving increased productivity, cost savings, and enhanced quality control.

Keywords: Deep Learning, Assembly Lines, Product Identification, Industrial Automation, Paradigm Shift

**ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF HUMANITIES AND EDUCATION
PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE, NIGERIA: A HUMAN
CAPITAL INVESTMENT PERSPECTIVE**

Adelokun Gambo

Management at the Faculty of Economics and Management Sciences, International Islamic
University Malaysia

Abstract

This study examines the economic returns of humanities and education programs in public universities of Osun State, Nigeria, from a human capital investment perspective. Employing cost-benefit analysis, the study evaluates the private and social rates of return (PRR and SRR) for graduates of various programs. Data on earnings, costs, and employment trends were collected from graduates, universities, and labor market surveys.

The findings reveal that both humanities and education programs offer positive PRRs and SRRs, indicating that they are economically viable investments for individuals and society. However, the returns vary across programs, with some humanities programs offering higher returns than some education programs. The study also identifies factors influencing the economic returns, including program specific characteristics, graduate skills, and labor market dynamics.

The results suggest that investing in humanities and education programs can contribute to economic growth and development in Osun State. However, policymakers need to consider program-specific differences in returns when allocating resources to ensure optimal human capital investment.

Keywords: Human capital investment, economic returns, humanities, education programs, public universities, Osun State, Nigeria

REVOLUTIONIZING SMART MANUFACTURING THROUGH NEURAL NETWORKS: A DATA-DRIVEN APPROACH TO PROCESS AUTOMATION

Rajesh Nair

Department of Industrial Engineering, Indian Institute of Technology, Mumbai, India

ABSTRACT

The advent of neural networks has revolutionized smart manufacturing by enabling highly efficient, data-driven process automation. This study explores how neural networks can be integrated into manufacturing systems to optimize workflows, improve product quality, and reduce operational costs. By analyzing large datasets collected from sensors and production lines, neural networks identify patterns and anomalies that traditional methods often miss. The research highlights the application of deep learning models in predictive maintenance, real-time quality control, and adaptive process management. Case studies from automotive and electronics manufacturing sectors demonstrate significant improvements in downtime reduction and throughput enhancement. The paper also discusses challenges such as data quality, model interpretability, and integration with legacy systems. Furthermore, it addresses the human factor, emphasizing the need for workforce upskilling to collaborate effectively with AI-driven technologies. The findings suggest that neural networks not only increase automation efficiency but also contribute to more flexible and resilient manufacturing environments. This transformation supports the Industry 4.0 paradigm, promoting sustainable and intelligent production systems. The study concludes with recommendations for future research directions and practical implementation strategies for manufacturers seeking to harness the power of neural networks.

Keywords: Smart manufacturing, neural networks, process automation, predictive maintenance, Industry 4.0

ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF SOCIAL SCIENCES DEGREES IN LAGOS STATE TERTIARY INSTITUTIONS: A STUDY BY FIELD

Tunde Adebayo, Ngozi Umeh

Department of Economics, University of Lagos, Nigeria

ABSTRACT

This research investigates the economic returns of social sciences degrees obtained from tertiary institutions in Lagos State, Nigeria, with a focus on how these returns vary by academic field. Using a mixed-methods approach, the study collects quantitative data on graduate employment rates, income levels, and career progression, complemented by qualitative interviews with graduates and employers. The findings reveal considerable disparities in economic outcomes across different social science disciplines, with some fields demonstrating higher employability and income potential than others. Factors influencing these variations include labor market demand, relevance of acquired skills, and institutional reputation. The study also examines graduates' perceptions of their education's value and its alignment with job market requirements. Policy implications are discussed, emphasizing the need for curriculum reforms that enhance practical skills and employability. The paper advocates for stronger collaboration between academia and industry to ensure social sciences education meets evolving economic needs. Additionally, it highlights the importance of career guidance and support services to improve graduate outcomes. The research contributes to a better understanding of how social sciences degrees impact economic mobility in developing urban contexts and offers evidence-based recommendations for educational policymakers and institutions.

Keywords: Economic returns, social sciences, graduate employability, Lagos State, tertiary education

EXPLORING DIGITAL PEDAGOGY: STUDENTS' INTERACTIONS WITH MULTIMODAL EDUCATIONAL PLATFORMS

Assist. Prof. Dr. Sarah Thompson

Department of Economics, University of Lagos, Nigeria

ABSTRACT

This study examines how students interact with multimodal educational platforms that incorporate text, video, audio, and interactive elements to support learning. Through a combination of surveys, focus groups, and usage analytics involving undergraduate students, the research investigates engagement patterns, learning preferences, and perceived effectiveness of these digital tools. Results indicate that multimodal platforms enhance student motivation and comprehension by catering to diverse learning styles and fostering active participation. However, challenges such as digital literacy gaps, accessibility issues, and occasional cognitive overload are identified. The study also explores the role of instructors in facilitating effective use of multimodal resources and integrating them into course design. Findings suggest that successful digital pedagogy requires thoughtful alignment of content, technology, and pedagogical strategies to maximize learning outcomes. The paper concludes with recommendations for educators and institutions to optimize multimodal platform deployment, including training, technical support, and continuous feedback mechanisms. This research contributes to the growing field of digital education by highlighting the complexities and benefits of multimodal learning environments in higher education.

Keywords: Digital pedagogy, multimodal learning, student engagement, educational technology, e-learning

HIDDEN VOICES: A STATISTICAL INVESTIGATION INTO DEPRESSION LEVELS IN ADHD STUDENTS IN UNIVERSITIES

Lukas Meier, Eva Schneider

Department of Economics, University of Lagos, Nigeria

ABSTRACT

This statistical study investigates the prevalence and severity of depression among university students diagnosed with Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). Using standardized depression assessment tools and survey data collected from multiple European universities, the research compares depression levels between students with ADHD and their non-ADHD peers. The findings reveal a significantly higher incidence of depressive symptoms in the ADHD group, highlighting the compounded mental health challenges faced by these students. The study examines contributing factors such as academic stress, social isolation, and difficulties with executive functioning. It also explores the impact of comorbid conditions and the availability of mental health support services on student well-being. The research underscores the urgent need for targeted interventions and inclusive support frameworks within higher education institutions to address the unique needs of ADHD students. Recommendations include enhanced counseling services, awareness campaigns, and accommodations tailored to reduce academic and social pressures. This study contributes to the understanding of mental health disparities in university populations and calls for policies that promote equitable access to psychological care and academic success for students with neurodevelopmental disorders.

Keywords: ADHD, depression, university students, mental health, statistical analysis

CHARTING EDUCATIONAL POLICY PATHWAYS: INSIGHTS INTO CURRICULUM REFORMS IN ARGENTINE HIGHER EDUCATION

Camila Rodríguez, Assis. Prof. Dr. Mateo Herrera

Department of Education, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

ABSTRACT

This paper analyzes recent curriculum reforms in Argentine higher education, focusing on policy development, implementation challenges, and stakeholder perspectives. Drawing on policy documents, interviews with educators, administrators, and students, the study maps the evolving educational landscape shaped by globalization, technological change, and social equity demands. The research highlights the objectives of curriculum reforms aimed at enhancing employability, critical thinking, and inclusiveness. It identifies barriers such as resource limitations, resistance to change, and uneven institutional capacities that affect reform outcomes. The study explores the role of government agencies, academic institutions, and civil society in shaping and responding to reform initiatives. It also examines the impact of reforms on teaching practices and student experiences. Findings suggest that successful curriculum change requires participatory approaches, ongoing evaluation, and alignment with labor market needs. The paper offers policy recommendations to strengthen reform processes and foster sustainable improvements in higher education quality and relevance. This research contributes valuable insights into the complex dynamics of educational policy reform in Latin America.

Keywords: Curriculum reform, higher education, educational policy, Argentina, stakeholder engagement

BUILDING PROFESSIONAL COMMUNITIES: LOWER SECONDARY TEACHERS' JOURNEYS INTO COLLABORATIVE PRACTICE

Eleni Papadopoulou, Stavros Dimitriadis, Nikos Alexandris, Maria Tzortzi
Department of Education, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

ABSTRACT

This qualitative study explores how lower secondary school teachers develop and sustain professional communities through collaborative practices. Using interviews, focus groups, and classroom observations across several Greek schools, the research investigates the processes, motivations, and challenges involved in building teacher collaboration. The study identifies key factors that facilitate effective professional communities, including trust, shared goals, leadership support, and opportunities for reflective practice. It also discusses obstacles such as workload pressures, institutional constraints, and varying commitment levels. The findings reveal that collaborative practice enhances teaching quality, professional growth, and job satisfaction. The paper emphasizes the importance of school culture and policy frameworks in nurturing teacher communities. It offers recommendations for school leaders and policymakers to create supportive environments that encourage collaboration and continuous professional learning. This research contributes to understanding how professional communities can transform educational practices and improve student outcomes in secondary education settings.

Keywords: Professional communities, teacher collaboration, secondary education, professional development, school leadership

EXPLORING AI-ASSISTED STUDENT SUPPORT: THE ROLE OF CONVERSATIONAL AGENTS IN UNIVERSITY LEARNING ENVIRONMENTS

Andreas Christodoulou, Dr. Eleni Georgiadou

Department of Computer Science, University of Cyprus, Cyprus

ABSTRACT

This study examines the implementation and impact of conversational agents (chatbots) as AI-assisted support tools within university learning environments. Through analysis of user interaction data, student surveys, and interviews, the research evaluates how conversational agents facilitate academic assistance, administrative support, and learner engagement. The findings indicate that chatbots improve accessibility to information, reduce response times, and provide personalized support, contributing positively to student satisfaction and academic performance. Challenges identified include technical limitations, user trust, and ethical considerations related to data privacy. The study also explores design features that enhance chatbot effectiveness, such as natural language processing and adaptive responses. Furthermore, it discusses the role of conversational agents in complementing human support services rather than replacing them. The paper offers practical recommendations for higher education institutions aiming to integrate AI technologies to enhance student support systems. This research contributes to the growing field of educational technology by demonstrating the potential and limitations of AI-driven conversational agents in fostering inclusive and responsive learning environments.

Keywords: Artificial intelligence, conversational agents, student support, higher education, educational technology

LEGAL LIMITS OF DIGITAL SURVEILLANCE IN DEMOCRATIC SOCIETIES

Dr. Markus Schneider

Faculty of Information Technology, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

ABSTRACT

Digital surveillance has become a pervasive tool for governments worldwide, especially in democratic societies where the tension between security and privacy is most pronounced. This paper critically examines the legal limits imposed on digital surveillance practices within democratic frameworks. It explores the balance that must be struck between protecting national security and upholding fundamental individual rights such as privacy and freedom of expression. The study analyzes key legislation, court rulings, and international human rights standards that shape the permissible scope of surveillance activities. Particular attention is given to the challenges posed by emerging technologies such as artificial intelligence, facial recognition, and mass data collection, which can easily overstep legal boundaries and threaten civil liberties. The paper also discusses mechanisms for oversight and accountability, including judicial review, parliamentary supervision, and independent watchdog bodies, which are essential to prevent abuse of surveillance powers. Furthermore, it highlights the role of transparency and public debate in legitimizing surveillance policies. The research draws on comparative examples from several democratic countries to illustrate how legal frameworks differ in their approach and effectiveness. Ultimately, the paper argues that clear, enforceable legal limits are crucial to maintaining public trust and safeguarding democratic values in the digital age. It calls for ongoing legal reform to keep pace with technological advances and evolving threats, ensuring that surveillance serves the public interest without compromising individual freedoms.

Keywords: digital surveillance, privacy rights, democratic governance, legal oversight

INSTITUTIONAL CHALLENGES IN POST-CONFLICT JUSTICE SYSTEMS

Mirela Jovanović

Faculty of Information Technology, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

ABSTRACT

Post-conflict societies face immense challenges in rebuilding justice systems that can effectively address past abuses, restore rule of law, and foster reconciliation. This paper explores the institutional hurdles encountered in establishing functional and legitimate justice mechanisms after conflict. It examines issues such as weakened judicial capacity, political interference, lack of resources, and the complexities of transitional justice processes including trials, truth commissions, and reparations. The study emphasizes the importance of local ownership and participation in designing justice initiatives to enhance their legitimacy and sustainability. It also discusses the tension between international involvement and domestic sovereignty, highlighting cases where international actors have played a critical role in supporting judicial reforms. The research draws on case studies from various post-conflict countries to illustrate common obstacles and innovative solutions. Additionally, it addresses the psychological and social dimensions of post-conflict justice, recognizing that legal processes alone are insufficient without addressing victims' needs and societal healing. The paper advocates for integrated approaches that combine legal, social, and political strategies to build resilient justice institutions. It concludes that overcoming institutional challenges requires long-term commitment, adequate funding, and inclusive policies that reflect the diverse needs of affected populations. Such efforts are essential for achieving lasting peace and preventing the recurrence of violence.

Keywords: post-conflict justice, institutional reform, transitional justice, peacebuilding

THE INTERSECTION OF RELIGIOUS LAW AND CONSTITUTIONAL PRINCIPLES

Assis. Prof. Dr. Fatemeh Alavi
School of Law, Tehran University, Iran

ABSTRACT

The coexistence of religious law and constitutional principles presents complex legal and social challenges in many countries. This paper investigates how legal systems navigate the intersection of religious norms and secular constitutional mandates. It explores the tensions that arise when religious laws influence legislation, judicial decisions, and governance, potentially conflicting with constitutional guarantees such as equality, freedom of religion, and human rights. The study analyzes comparative examples from countries with diverse legal traditions to understand how plural legal systems manage these conflicts. It highlights cases where religious law is constitutionally recognized and others where secularism is strictly enforced, examining the implications for minority rights and social cohesion. The paper also discusses the role of constitutional courts and legal reforms in mediating between religious authorities and state institutions. Furthermore, it considers the impact of globalization, human rights discourse, and social movements on evolving legal frameworks. The research underscores the importance of dialogue and legal pluralism in accommodating religious diversity while upholding constitutional values. It argues that balancing these often competing demands requires nuanced legal interpretation and inclusive policymaking to foster peaceful coexistence and protect fundamental freedoms.

Keywords: religious law, constitutional law, legal pluralism, human rights

EDUCATIONAL INEQUALITY AND POLICY RESPONSES IN SUB-SAHARAN AFRICA

Assoc. Prof. Samuel M. Obong

Department of Social Policy, University of Nairobi, Kenya

ABSTRACT

Educational inequality remains a critical barrier to social and economic development in Sub-Saharan Africa. This paper examines the multifaceted nature of educational disparities across the region, focusing on factors such as socioeconomic status, gender, geographic location, and access to resources. It analyzes how these inequalities affect enrollment, retention, learning outcomes, and future opportunities for children and youth. The study reviews a range of policy responses implemented by governments, international organizations, and civil society to address these challenges. These include free primary education initiatives, scholarship programs, gender-focused interventions, and infrastructure development. The paper also evaluates the effectiveness and limitations of such policies, highlighting gaps in implementation, funding constraints, and cultural barriers. Emphasis is placed on the need for holistic approaches that integrate education with broader social policies addressing poverty, health, and community engagement. The research draws on empirical data and case studies to illustrate successes and ongoing challenges. It advocates for increased investment in teacher training, curriculum reform, and inclusive education strategies to ensure equitable access and quality learning for all. The paper concludes that reducing educational inequality is essential for achieving sustainable development goals and empowering marginalized populations in Sub-Saharan Africa.

Keywords: educational inequality, policy interventions, Sub-Saharan Africa, inclusive education

THE ROLE OF YOUTH IN POLITICAL TRANSITIONS: A CASE STUDY OF CIVIL UPRISINGS

Assoc. Prof. Rania El-Sayed

Department of Political Science, Cairo University, Egypt

Dr. Tarek Mahmoud

Institute for Middle Eastern Studies, American University in Cairo, Egypt

ABSTRACT

Youth have increasingly become pivotal actors in political transitions worldwide, particularly through their involvement in civil uprisings and social movements. This paper explores the role of youth in shaping political change, focusing on their mobilization, strategies, and impact during periods of upheaval. Using a case study approach, it examines specific civil uprisings where youth activism was central to challenging authoritarian regimes and demanding democratic reforms. The research highlights the motivations, organizational methods, and challenges faced by young activists, including repression, co-optation, and intergenerational tensions. It also considers the broader political and social contexts that influence youth participation, such as economic conditions, education, and social media. The study argues that youth engagement is not only a catalyst for political transitions but also essential for sustaining democratic governance and social justice. It calls for policies that empower young people through education, political inclusion, and protection of their rights. The paper contributes to understanding the transformative potential of youth movements and the complexities involved in their role within political transitions.

Keywords: youth activism, political transitions, civil uprisings, democratization

LEGAL FRAMEWORK FOR CLIMATE MIGRATION IN SMALL ISLAND STATES

Ana Luisa Te'o

Institute for Middle Eastern Studies, American University in Cairo, Egypt

ABSTRACT

Small island states face existential threats from climate change, particularly through rising sea levels and extreme weather events that force populations to migrate. This paper examines the current legal frameworks addressing climate-induced migration in these vulnerable states. It analyzes international law, regional agreements, and domestic policies to identify protections and gaps for climate migrants. The study discusses challenges such as lack of recognition of climate migrants under refugee law, limited resettlement options, and inadequate adaptation measures. It also explores innovative legal approaches being developed to address displacement, including planned relocation frameworks and rights-based protections. The paper emphasizes the importance of integrating climate migration into broader climate change policies and human rights frameworks to ensure effective protection and support for affected communities. It calls for enhanced international cooperation and legal reform to respond to the growing scale of climate migration in small island states. The research highlights the urgency of proactive legal strategies to safeguard human dignity and security in the face of climate crisis.

Keywords: climate migration, small island states, environmental law, displacement

EFFECTS OF JUDICIAL CENTRALIZATION ON LOCAL AUTONOMY: A COMPARATIVE STUDY

Assis. Prof. Dr. Nguyen Minh Trang

Faculty of Law, Hanoi National University, Vietnam

ABSTRACT

Judicial centralization—the concentration of judicial authority at the national level—has profound implications for local autonomy and governance. This comparative study investigates how judicial centralization affects local decision-making, access to justice, and community participation across different countries. It examines the rationale behind centralization, including goals of legal uniformity and efficiency, alongside potential drawbacks such as reduced responsiveness to local needs and diminished local accountability. The research analyzes case studies from diverse legal systems to assess the impacts on local courts, administrative bodies, and citizen engagement. Findings reveal that while centralization can strengthen consistency in legal interpretation and reduce corruption, it may also erode the capacity of local institutions to address unique social and cultural contexts. The paper argues for balanced approaches that preserve local autonomy while ensuring judicial effectiveness and fairness. It highlights the importance of decentralization reforms, capacity building, and inclusive policymaking to optimize the relationship between central and local judicial authorities. The study contributes to the broader discourse on governance and legal pluralism in an increasingly interconnected world.

Keywords: judicial centralization, local autonomy, comparative law, governance

THE AESTHETICS OF LANTERN CRAFTS IN NORTHERN FESTIVALS: A DESIGN APPROACH

Dr. Kittinan Wongphet

Department of Fine Arts, Chiang Mai University, Thailand

ABSTRACT

This study explores the unique aesthetics of lantern crafts used in northern festivals, focusing on their design elements, cultural symbolism, and artisanal techniques. Lanterns play a vital role in celebrations such as Yi Peng and Loy Krathong, where they symbolize light, hope, and spiritual cleansing. The research aims to analyze how traditional craftsmanship merges with contemporary design principles to create lanterns that are both culturally meaningful and visually captivating. Using qualitative methods including field observations, interviews with artisans, and design analysis, the study documents the materials, shapes, colors, and motifs characteristic of northern lanterns. It highlights the intricate handcrafting processes that preserve heritage while allowing innovation. Findings reveal that lantern designs reflect local identity, religious beliefs, and environmental considerations, such as the use of sustainable materials. The paper discusses how these crafts contribute to community cohesion and cultural tourism, emphasizing the importance of design education in sustaining traditional arts. It also addresses challenges faced by artisans, including commercialization pressures and generational shifts. The study concludes that integrating design thinking with cultural preservation can enhance the aesthetic and economic value of lantern crafts, ensuring their relevance in modern festival contexts. This research contributes to the broader discourse on intangible cultural heritage and design innovation in Southeast Asia.

Keywords: lantern crafts, northern festivals, design approach, cultural heritage, artisanal techniques

TRADITIONAL MASKS AND THEIR CULTURAL SIGNIFICANCE IN SOUTHEAST ASIAN FESTIVALS

Pimchanok Surapinit

Department of Anthropology, Chulalongkorn University, Thailand

ABSTRACT

Traditional masks hold profound cultural significance in Southeast Asian festivals, serving as symbols of spiritual beliefs, social identity, and communal narratives. This paper investigates the diverse forms, materials, and functions of masks used in festivals across countries such as Thailand, Myanmar, and Cambodia. The research explores how masks embody mythological characters, ancestral spirits, and moral lessons, playing a central role in ritual performances and storytelling. Employing ethnographic fieldwork, including participant observation and interviews with mask makers and performers, the study examines the production techniques and symbolic meanings attributed to masks. It also analyzes the evolving role of masks amid modernization and globalization, noting both preservation efforts and adaptations to contemporary tastes. The findings highlight the masks' role in reinforcing cultural continuity, social cohesion, and identity among ethnic groups. Furthermore, the paper discusses challenges such as declining artisan numbers and commodification pressures, proposing strategies for safeguarding this intangible cultural heritage. By situating traditional masks within broader socio-cultural and economic contexts, the study contributes valuable insights into the dynamic interplay between tradition and change in Southeast Asian festival practices.

Keywords: traditional masks, cultural significance, Southeast Asia, festivals, intangible heritage

THE IMPACT OF MACROECONOMIC STABILITY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOW

Dr. Khalid Al-Salim

Department of Economics, King Fahd University of Petroleum and Minerals, Saudi Arabia

ABSTRACT

This study investigates the relationship between macroeconomic stability and the inflow of foreign direct investment (FDI) in emerging economies. Macroeconomic stability, characterized by low inflation, stable exchange rates, and sustainable fiscal policies, is widely considered a crucial factor in attracting FDI. The research aims to quantify the impact of various macroeconomic indicators on FDI inflows over the past two decades, focusing on countries with developing markets. Using panel data econometric models, the study analyzes data from 30 emerging economies between 2000 and 2020. The findings reveal that countries maintaining stable inflation rates and exchange rates tend to attract significantly higher levels of FDI. Conversely, macroeconomic volatility and fiscal deficits negatively affect investor confidence and reduce investment inflows. The study also highlights the role of political stability and institutional quality as complementary factors influencing FDI decisions. These results underscore the importance of sound macroeconomic management in fostering an attractive investment climate. Policymakers are encouraged to prioritize economic stability alongside structural reforms to enhance their countries' competitiveness in the global market. The paper contributes to the literature by providing updated empirical evidence and policy recommendations tailored to emerging economies.

Keywords: macroeconomic stability, foreign direct investment, emerging economies, inflation, exchange rates

EVALUATING WOMEN'S EMPOWERMENT THROUGH AGRICULTURAL COOPERATIVES IN RURAL BANGLADESH

Shamima Aktar

Department of Rural Development, University of Dhaka, Bangladesh

ABSTRACT

This research explores the role of agricultural cooperatives in empowering women in rural Bangladesh. Women's empowerment is critical for sustainable rural development and poverty alleviation, yet gender disparities persist in access to resources and decision-making. The study assesses how participation in agricultural cooperatives influences women's economic status, social agency, and leadership roles. Employing a mixed-methods approach, data were collected through surveys and focus group discussions with cooperative members across several districts. Results indicate that cooperative membership significantly enhances women's income, access to credit, and agricultural knowledge. Additionally, involvement in cooperatives fosters greater confidence and participation in community decision-making processes. However, challenges remain, including cultural barriers, limited mobility, and unequal power dynamics within cooperatives. The study recommends policy interventions to strengthen cooperative governance, provide targeted training, and promote gender-sensitive approaches to maximize women's empowerment. This research contributes to understanding how collective action in agriculture can serve as a vehicle for gender equality and rural development in South Asia.

Keywords: women's empowerment, agricultural cooperatives, rural development, Bangladesh, gender equality

THE DYNAMICS OF NON-STATE ACTORS IN POST-CONFLICT STATE-BUILDING: THE CASE OF LIBYA

Assist. Prof. Dr. Salma El-Gharyani

Department of Political Science, University of Tripoli, Libya

ABSTRACT

This paper examines the evolving role of non-state actors in the post-conflict state-building process in Libya. Following the 2011 civil war, Libya has experienced fragmented governance, with various militias, tribal groups, and civil society organizations influencing political and security dynamics. The study investigates how these actors interact with formal state institutions and international stakeholders in efforts to restore stability and governance. Using qualitative methods, including interviews and document analysis, the research highlights the dual role of non-state actors as both contributors to conflict and essential partners in peacebuilding. It explores the challenges of legitimacy, coordination, and accountability that arise from their involvement. The findings suggest that inclusive engagement with non-state actors is necessary to build durable institutions but requires careful management to prevent power abuses and fragmentation. The paper contributes to broader debates on hybrid governance and the complexities of state reconstruction in fragile contexts. It offers policy recommendations for international actors and Libyan authorities to foster cooperation and strengthen state capacity.

Keywords: non-state actors, post-conflict, state-building, Libya, governance

STRATEGIC LEADERSHIP APPROACHES IN RESOLVING INTERPERSONAL CONFLICTS IN PUBLIC SECTOR ORGANIZATIONS

Yasmin El-Naggar, Dr. Huda Mostafa

Department of Public Administration, Cairo University, Egypt

ABSTRACT

Interpersonal conflicts in public sector organizations can undermine productivity, morale, and service delivery. This study explores strategic leadership approaches employed to resolve such conflicts effectively. Drawing on case studies from Egyptian government agencies, the research identifies leadership styles and conflict management techniques that promote collaboration and trust among employees. The methodology includes surveys and in-depth interviews with managers and staff to assess conflict sources and resolution outcomes. Results indicate that transformational and participative leadership styles are particularly effective in fostering open communication and mutual understanding. The study also finds that conflict resolution training and clear organizational policies enhance leaders' capacity to manage disputes constructively. Challenges such as bureaucratic inertia and hierarchical structures are discussed. The paper concludes that strategic leadership is vital for creating a positive organizational climate and recommends integrating conflict management into leadership development programs. These findings have implications for improving governance and efficiency in public institutions.

Keywords: strategic leadership, conflict resolution, public sector, organizational behavior, Egypt

A CRITICAL REVIEW OF CORPORATE ACCOUNTING PRACTICES IN DETECTING FINANCIAL MALPRACTICES

Chinedu Okeke

Department of Accounting, University of Lagos, Nigeria

ABSTRACT

This paper critically reviews corporate accounting practices and their effectiveness in detecting financial malpractices such as fraud, embezzlement, and misreporting. Financial malpractices pose significant risks to corporate governance and investor confidence, making robust accounting controls essential. The study analyzes existing accounting standards, audit procedures, and internal control mechanisms used by corporations, particularly in emerging markets. It evaluates how these practices identify irregularities and the limitations that allow some malpractices to go undetected. The research includes case studies of corporate scandals and interviews with accounting professionals. Findings reveal gaps in regulatory enforcement, auditor independence, and ethical standards that undermine detection efforts. The paper advocates for enhanced transparency, stricter compliance, and adoption of advanced forensic accounting tools. It also highlights the need for continuous professional training and stronger legal frameworks to deter financial misconduct. This review contributes to improving corporate accountability and protecting stakeholders' interests.

Keywords: corporate accounting, financial malpractice, fraud detection, audit, governance

DETERMINANTS OF CUSTOMER SATISFACTION IN DIGITAL BANKING SERVICES IN NEPAL

Dr. Anusha Shrestha

Department of Anthropology, Chulalongkorn University, Thailand

ABSTRACT

The rapid growth of digital banking services in Nepal has transformed how customers interact with financial institutions. This study investigates the key determinants of customer satisfaction in digital banking, focusing on usability, security, service quality, and technological factors. A quantitative survey was conducted among 400 digital banking users across major cities. Statistical analysis, including regression models, identifies that ease of use, transaction security, and prompt customer support significantly influence satisfaction levels. The research also explores demographic variables such as age and education, finding that younger, more educated customers exhibit higher satisfaction. Challenges such as digital literacy gaps and infrastructure limitations are discussed. The paper suggests that banks should prioritize user-friendly interfaces, robust cybersecurity measures, and responsive service channels to enhance customer experience. These findings provide valuable insights for financial institutions aiming to increase adoption and retention in Nepal's growing digital banking market.

Keywords: customer satisfaction, digital banking, Nepal, service quality, cybersecurity

PERFORMANCE EVALUATION OF MILITARY PERSONNEL IN THE SLOVAK REPUBLIC BASED ON MODERN HR FRAMEWORKS

Assoc. Prof. Dr. Katarína Nováková

Department of Anthropology, Chulalongkorn University, Thailand

ABSTRACT

This study evaluates the performance appraisal systems of military personnel in the Slovak Republic through the lens of contemporary human resource management frameworks. Effective performance evaluation is critical for maintaining operational readiness, motivation, and career development within the armed forces. The research assesses current appraisal methods, including competency-based evaluations and 360-degree feedback, through surveys and interviews with military officers and HR specialists. Results indicate strengths in structured assessment criteria but also reveal challenges such as subjectivity, lack of feedback culture, and insufficient training for evaluators. The study proposes integrating modern HR practices like continuous performance management and digital tools to enhance transparency and fairness. It further recommends tailored approaches that consider the unique demands of military service. The findings contribute to optimizing personnel management and improving organizational effectiveness in defense institutions.

Keywords: performance evaluation, military personnel, human resource management, Slovakia, competency-based appraisal

CHALLENGES IN BUILDING A NATIONAL BRAND IN POST-SOVIET ECONOMIES

Lali Beridze

Department of Anthropology, Chulalongkorn University, Thailand

ABSTRACT

Developing a strong national brand is a strategic priority for post-Soviet economies seeking to attract investment, tourism, and global recognition. This paper explores the challenges faced by these countries in constructing and promoting national brands. It analyzes political, economic, and cultural factors that influence brand identity and international perception. The study uses qualitative methods, including interviews with branding experts and policymakers in several post-Soviet states. Key challenges identified include legacy stereotypes, inconsistent messaging, limited resources, and geopolitical tensions. The research highlights the importance of coherent branding strategies that integrate cultural heritage with modern economic aspirations. It also discusses the role of government institutions, private sector partnerships, and diaspora engagement in brand building. The paper offers recommendations for overcoming obstacles through strategic communication, stakeholder collaboration, and investment in creative industries. These insights are valuable for policymakers aiming to enhance their countries' global competitiveness and soft power.

Keywords: national branding, post-Soviet economies, strategic communication, cultural identity, global image

MULTIDIMENSIONAL CUSTOMER PROFILING FOR INNOVATIVE SMARTPHONE DESIGN STRATEGIES

Dr. Omar Al-Mansoori, Leen Hasan

Department of Marketing, United Arab Emirates University, UAE

ABSTRACT

This research focuses on multidimensional customer profiling to inform innovative smartphone design strategies. Understanding diverse consumer preferences, behaviors, and needs is essential for technology companies to develop competitive products. The study employs a mixed-methods approach combining surveys, focus groups, and data analytics to segment smartphone users based on demographics, usage patterns, and psychological traits. Findings reveal distinct customer profiles that vary in priorities such as camera quality, battery life, user interface, and price sensitivity. The research emphasizes the value of integrating behavioral and attitudinal data to create comprehensive profiles that guide product features and marketing campaigns. Additionally, the study discusses the implications of rapid technological change and increasing consumer expectations. Recommendations include adopting agile design processes and personalized marketing to enhance customer satisfaction and loyalty. This work contributes to bridging marketing insights with product innovation in the fast-evolving smartphone industry.

Keywords: customer profiling, smartphone design, consumer behavior, product innovation, marketing strategy